

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN:2149-3243

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume: 34

Sayı/Number: 2

**Mayıs/May
ELAZIĞ 2024**

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

Cilt/Volume: 34

Sayı/Issue: 2

Mayıs / May – 2024

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index ve EBSCO tarafından taranarak indekslenmektedir.

The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index and EBSCO

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere üç sayı hâlinde yayımlanır.
This journal is published three be annually in January, May and September every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
In the Journal, Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt/Volume: 34 Sayı/Issue: 2

EDİTÖR

Editor

Doç. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR

İngilizce Dil Editörü

English Language Editor

Dr. Öğr. Üye. Naciye SAĞLAM

YAZI İŞLERİ

Editorial Secretary

Doç. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80
0-424-237 00 00

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web:

<http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128>
<http://dergipark.gov.tr/firatsbed>

Dizgi / Composition

Doç. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR

Baskı / Print:

Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495
ELAZIĞ – 2022

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR (Afyon Kocatepe Ün., Afyon-Türkiye)
Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Ün., İzmir- Türkiye)
Prof. Dr. Ali Akın AKYOL (Ankara HBV Üniversitesi, Ankara- Türkiye)
Doç. Dr. Abdunnur YILDIZ (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Dr. Öğr. Üye. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ergün YILDIRIM (Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)
Prof. Dr. Erkan Turan DEMİREL (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye)
Prof. Dr. Karl DONERT (Liverpool Hope University, Liverpool-UK)
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis-Türkiye)
Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Assoc. Prof. Dr. Ion LIHACIU (Al. I. Cuza University, Iași-Romanya)
Sc. D. Prof. LU Aleksandr TSOI (Lodz University, Lodz-Polonya)

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt / Volume: 34

Sayı / Issue: 2

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of The Issue

- Prof. Dr. Abdullah Çağrı BİBER (Kastamonu Üniversitesi-Kastamonu) acbiber@kastamonu.edu.tr
Prof. Dr. Abdullah KÖK (Akdeniz Üniversitesi-Antalya) akok9@yahoo.com
Prof. Dr. Ahmet AKSİN (Fırat Üniversitesi-Elazığ) aksin23@hotmail.com
Prof. Dr. Ali TOMAK (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun) alitomak@hotmail.com
Prof. Dr. Aytaç YILDIZ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Ankara) aytacyildiz65@gmail.com
Prof. Dr. Beyza USTAOĞLU (Sakarya Üniversitesi-Sakarya) bustaoglu@sakarya.edu.tr
Prof. Dr. Bilgin METİN (Boğaziçi Üniversitesi-İstanbul) bilgin.metin@boun.edu.tr
Prof. Dr. Burhan YILMAZ (Düzce Üniversitesi-Düzce) burhanyilmaz12@gmail.com
Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ (Kastamonu Üniversitesi-Kastamonu) daydinozu@kastamonu.edu.tr
Prof. Dr. Edip ÖRÜCÜ (Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi-Balıkesir) eorucu@bandirma.edu.tr
Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU (Trabzon Üniversitesi-Trabzon) easikkutlu@trabzon.edu.tr
Prof. Dr. Emre ÖZŞAHİN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Tekirdağ) eozsahin@nku.edu.tr
Prof. Dr. Gökhan ÖLKER (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya) golker@gmail.com
Prof. Dr. Gülsüm ÇAMUR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun) gcduyan@gmail.com
Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir) huseyinozgur@anadolu.edu.tr
Prof. Dr. Kamer KASIM (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi-Bolu) kamerkasim@gmail.com
Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ (Marmara Üniversitesi-İstanbul) m.gunes.79@hotmail.com
Prof. Dr. Mehmet KESİM (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir) mkesim@anadolu.edu.tr
Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT (Pamukkale Üniversitesi-Denizli) vnalbant@gmail.com
Prof. Dr. Murat KARABULUT (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Kahramanmaraş) mkarabulut@ksu.edu.tr
Prof. Dr. Murat YILMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi-Van) myilmazcog@yyu.edu.tr
Prof. Dr. Muzaffer BAKIRCI (İstanbul Üniversitesi-İstanbul) mubak@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi-Ankara) nozdemir@hacettepe.edu.tr
Prof. Dr. Nurcan YAZICI METİN (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi-İstanbul) nurcan.metin@msgsu.edu.tr
Prof. Dr. Oğuzhan SEVİM (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) oguzhan-sevim@windowslive.com
Prof. Dr. Oğuzhan ZENGİN (Karabük Üniversitesi-Karabük) oguzen04@gmail.com
Prof. Dr. Ozan YILMAZ (Sakarya Üniversitesi-Sakarya) ozanyilmaz80@hotmail.com
Prof. Dr. Salih Börteçine AVCİ (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) savci@atauni.edu.tr
Prof. Dr. Serap DURUKAN KÖSE (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla) sdurukankose@mu.edu.tr
Prof. Dr. Şule YÜKSEL ÖZMEN (Trabzon Üniversitesi-Trabzon) suleyozturk@gmail.com
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon) ulkueliuz@ktu.edu.tr
Prof. Dr. Yalın Kılıç TÜREL (Fırat Üniversitesi-Elazığ) yturel@firat.edu.tr
Doç. Dr. Adem YÜCEL (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Tokat) admycl@gmail.com
Doç. Dr. Adnan ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara) ad_alkan@hotmail.com
Doç. Dr. Ali Derya ATİK (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-Aydın) alideryaatik@gmail.com
Doç. Dr. Alper ASLAN (Munzur Üniversitesi-Tunceli) alperaslan@gmail.com
Doç. Dr. Asiye ŞENGÜL AVŞAR (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi-Rize) asiye.sengul@erdogan.edu.tr
Doç. Dr. Aysin ÇETİNKAYA BÜYÜKBODUR (Muş Alparslan Üniversitesi-Muş) aysine2@gmail.com
Doç. Dr. Bayram ÇAĞLAR (Gümüşhane Üniversitesi-Gümüşhane) bayram_caglar@yahoo.com.tr
Doç. Dr. Behice VARİŞOĞLU (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Tokat) b.varisoglu@gmail.com
Doç. Dr. Bekir GÜZEL (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi-Rize) bekir.guzel@erdogan.edu.tr
Doç. Dr. Bengü HIRLAK (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis) benguhirlak@hotmail.com.tr
Doç. Dr. Bilgehan YILMAZ ÇAKMAK (Konya Teknik Üniversitesi-Konya) bycakmak@ktun.edu.tr
Doç. Dr. Birgül AÇIKYILDIZ (Harran Üniversitesi-Şanlıurfa) birgul@acikyildiz.com
Doç. Dr. Burak MEDİN (Erciyes Üniversitesi-Kayseri) burakmedin@hotmail.com
Doç. Dr. Bünyamin SARIKAYA (Muş Alparslan Üniversitesi-Muş) b.sarikaya@alparslan.edu.tr

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

- Doç. Dr. Cem AYDEN (Fırat Üniversitesi-Elazığ) cayden@firat.edu.tr
Doç. Dr. Cem TUTAR (Üsküdar Üniversitesi-İstanbul) cem.tutar@uskudar.edu.tr
Doç. Dr. Cemalettin YILDIZ (Giresun Üniversitesi-Giresun) cemalyildiz61@gmail.com
Doç. Dr. Çiğdem MENTEŞOĞLU CHATZODAS (Balıkesir Üniversitesi-Balıkesir) cigdementesoglu@gmail.com
Doç. Dr. Demet Şefika MANGIR (Selçuk Üniversitesi-Konya) demetacar@selcuk.edu.tr
Doç. Dr. Elif GÜRİSOY (Uşak Üniversitesi-Uşak) elif.gursoy@usak.edu.tr
Doç. Dr. Emrah Sıtkı YILMAZ (Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep) esyilmaz@gantep.edu.tr
Doç. Dr. Eylül KARAGEL (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay) eylulkaragel@outlook.com
Doç. Dr. Faize SARIŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale) faizesaris@gmail.com
Doç. Dr. Gizem ÇELİK ÖZKAN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-Bilecik) drgizemcelik@gmail.com
Doç. Dr. Gülden ŞİŞMAN (Mersin Üniversitesi-Mersin) gulden_av@hotmail.com
Doç. Dr. Hare KILIÇASLAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon) hkilicaslan@ktu.edu.tr
Doç. Dr. Hüseyin Kürşat TÜRKAN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay) khturkan@gmail.com
Doç. Dr. Hüseyin MERTOL (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Tokat) husomero@yahoo.com
Doç. Dr. İbrahim KEPCEOĞLU (Kastamonu Üniversitesi-Kastamonu) ikepceoğlu@kastamonu.edu.tr
Doç. Dr. İlkay ERKEN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun) ilkay.erken@omu.edu.tr
Doç. Dr. Kemal KIRANŞAN (Bingöl Üniversitesi-Bingöl) kkiransan@bingol.edu.tr
Doç. Dr. Kübranur ÇEBİ KARAASLAN (Erzurum Teknik Üniversitesi-Erzurum) kubranur.cebi@erzurum.edu.tr
Doç. Dr. Mehmet Emre ÜNSAL (İstanbul Üniversitesi-İstanbul) mehmet.unsal@istanbul.edu.tr
Doç. Dr. Melek ZUBAROĞLU YANARDAĞ (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi-Burdur) mzyanardag@mehmetakif.edu.tr, ezgimlk@gmail.com
Doç. Dr. Mesut ŞİMŞEK (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay) msimsek371@gmail.com
Doç. Dr. Mustafa KÖSE (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyon) mustafakose@aku.edu.tr
Doç. Dr. Mustafa MAYDA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale) mustafa.mayda@comu.edu.tr
Doç. Dr. Necattin HANAY (Aksaray Üniversitesi-Aksaray) necattinhanay@hotmail.com
Doç. Dr. Nilüfer IRMAK AKÇADOĞAN (Doğuş Üniversitesi-İstanbul) nakcadogan@dogus.edu.tr
Doç. Dr. Niyazi AYHAN (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Bişkek) niyazi.ayhan@manas.edu.kg
Doç. Dr. Oya ERU (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi-Bolu) oyaeru@ibu.edu.tr
Doç. Dr. Oytun CANYAŞ (Hacettepe Üniversitesi-Ankara) oytuncanyas@gmail.com
Doç. Dr. Ozan SELÇUK (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi-Rize) ozan.selcuk@erdogan.edu.tr
Doç. Dr. Rukiye KONUK ER (Necmettin Erbakan Üniversitesi) rukiyeikonuk@gmail.com
Doç. Dr. Seda TEKELİ (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir) sakyalcin@anadolu.edu.tr
Doç. Dr. Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-Bilecik) selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr
Doç. Dr. Serhat ERDEM (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) serhaterdem@atauni.edu.tr
Doç. Dr. Serhat YETİMOVA (Sakarya Üniversitesi-Sakarya) serhatyet@gmail.com
Doç. Dr. Serkan AĞAR (Ankara Bilim Üniversitesi-Ankara) serkan.agar@ankarabilim.edu.tr
Doç. Dr. Serkan Çınar (Manisa Celâl Bayar Üniversitesi-Manisa) serkan.cinar@cbu.edu.tr
Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN (Fırat Üniversitesi-Elazığ) skyalcin23@gmail.com
Doç. Dr. Taner NAMLI (İnönü Üniversitesi-Malatya) taner.namli@inonu.edu.tr
Doç. Dr. Tekin ÖNAL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Ankara) tekin_onal@hotmail.com
Doç. Dr. Tufan SARITAŞ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi-Karaman) tufansaritas@gmail.com
Doç. Dr. Ümit ÇIRAKLI (İzmir Bakırçay Üniversitesi-İzmir) umit.cirakli@bakircay.edu.tr
Doç. Dr. Veysel YILMAZ (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Tokat) veysel.yilmaz@gop.edu.tr
Doç. Dr. Yusuf ACIOĞLU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale) yacioglu@comu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Serkan TANRIOVER (Bursa Teknik Üniversitesi-Bursa) ahmet.tanriover@btu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YADİ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun) ahmetyadi87@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Aylin ARAS (Bursa Teknik Üniversitesi-Bursa) aylin.aras@btu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Bilal YILDIRIM (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay) byildirim@mku.edu.tr

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

- Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ŞAHİN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Ankara) cengizsahin18@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Emine YAVUZ PAKİH (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) emineyvuz@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Emrah ŞIKOĞLU (Fırat Üniversitesi-Elazığ) emrahskoglu@firat.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Fahriye Begum YİLDİZELİ (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-Bilecik) begumyildizeli@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇELİK (Erciyes Üniversitesi-Kayseri) fatihcelik007@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif KAY (Batman Üniversitesi-Batman) mehmetakif.kay@batman.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Merve KURT KIRAL (Ostim Teknik Üniversitesi-Ankara) merve.kurtkiral@ostimteknik.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Metin Gani TAPAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis) metinganii@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Selahi COŞKUN (İnönü Üniversitesi-Malatya) selahi.coskun@inonu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Serkan BALCI (Ardahan Üniversitesi-Ardahan) serkanbalci@ardahan.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜRGÖZE (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun) serkangurgoze@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Simla COURSE (Akdeniz Üniversitesi-Antalya) simlacourse@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Uğur TATLISUMAK (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-Aydın) ugurtatlisumak@yahoo.com
Dr. Öğr. Üyesi Yakup İŞIKER (Mardin Artuklu Üniversitesi-Mardin) yakupyasir@artuklu.edu.tr

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Coğrafya / Geography	
Ahmet UYSAL, Murat SUNKAR (Araştırma Makalesi) Erzincan Ovası ve Çevresinin Depremselliği İle Depremlerin Mekânsal ve Yoğunluk Analizleri <i>Seismicity Of Erzincan Plain And Surroundings And Spatial And Intensity Analysis Of Earthquakes</i>	419 436
Emrah TÜRKÖĞLU, Necmettin ELMASTAŞ (Araştırma Makalesi) Gaziantep Şehrindeki Suriyelilerin Göç Öncesi ve Sonrası Sosyoekonomik Durumlarının Karşılaştırılmalı Bir Analizi <i>A Comparative Analysis Of The Socio-Economic Status Of Syrian Refugees In Gaziantep City Before And After Migration</i>	437 450
İlhan Oğuz AKDEMİR, Ömer Faruk İNCİLİ (Araştırma Makalesi) Kuşak-Yol Projesi Kimin İçin? Çin'e Karşı Türkiye <i>Who is The Belt-Road Project For? Turkiye Against China</i>	451 468
İrem OLGAÇ, Mesut DOĞAN (Araştırma Makalesi) Düzce Akçakoca İlçesinde Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Açından Değerlendirilmesi <i>Geographical Assessment Of Village Settlements In Düzce Akçakoca District</i>	469 482
Mehmet UÇAR, Handan ARSLAN (Araştırma Makalesi) Milli Parklarda Bölgeleme ve Planlama: Cilo ve Sat Dağları Milli Parkı (Hakkari) Örneği <i>Zoning And Planning In National Parks: The Sample Of Cilo And Sat Mountains National Park (Hakkâri)</i>	483 498
M. Murat KALE, Neşe DUMAN (Araştırma Makalesi) Bendimahi Çayı (Van Gölü Kapalı Havzası) Hidrolojik Kuraklık Analizi <i>Hydrological Drought Analysis Of Bendimahi Stream (Van Lake Closed Basin)</i>	499 516
Fahrettin ENGİN, Enes KARADENİZ, M. Taner ŞENGÜN, Fatih SÜNBÜL (Araştırma Makalesi) Strategies For Watershed Management And Planning: A Bibliometric Analysis <i>Su Havzası Yönetimi ve Planlaması için Stratejiler: Bibliyometrik Bir Analiz</i>	517 533
Dil ve Edebiyat / Language and Literature	
Bedirhan ÜNLÜ, Tarık ÖZCAN (Araştırma Makalesi) Tevfik Fikret'in Şiirlerinde Bahçe Metaforu <i>Garden Metaphor In Tevfik Fikret's Poems</i>	535 552
Ferdi GÜZEL (Araştırma Makalesi) öykün- (< *ödkün-) Fiili Üzerine Notlar <i>Notes On The Verb öykün- (< *ödkün-)</i>	553 560
Hüseyin KAÇAR, Mehmet ÖNCEL (Araştırma Makalesi) Gümüşhaneli Âşık Yaşar Demir'in Âşıklık Geleneğindeki Yeri <i>The Place Of Minstrel Yasar Demir From Gumushane Within The Minstrel Tradition</i>	561 576
Recep YÜRÜMEZ (Araştırma Makalesi) Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Râzî-nâme-î Hâzret-î Mûsâ 'aleyhi's-Selâm <i>Râzî-nâme-i Hâzret-i Mûsâ 'aleyhi's-Salâm Written In Chagatai Turkic</i>	577 594
Süleyman Kaan YALÇIN, Mehmet ÖZEREN (Araştırma Makalesi) Hakas Türkçesindeki Yer ve Mekân Adlarının Eski Türkçedeki İzleri <i>Traces Of Old Turkic Place And Place Names In Khakas Turkic</i>	595 602
Eğitim Bilimleri / Education Sciences	
Gülhan YILMAZ BURSA (Araştırma Makalesi) Çocuk Değerlendirilmesinde Kullanılan Testler: Farklı Birimlerde Çalışan Çocuk Gelişimcilerin Görüşlerinin İncelenmesi <i>Assessment Tools In Child Development: Examining The Views Of Child Development Specialists Working In Different Units</i>	603 619

Oğuzhan SEVİM, Ahmet KARABULUT (Araştırma Makalesi) Eğitimde Ödül ve Ceza: Ortaokul Öğretmenlerinin Gözünden Bir Değerlendirme <i>Reward And Punishment In Education: An Evaluation From The Perspective Of Secondary School Teachers</i>	621 631
Özlem ÜZÜMCÜ, Seda SIVACI, Sakine HAKKOYMAZ (Araştırma Makalesi) Teknoloji Kabul Modeli Kapsamında E-Öğrenme Platformlarının Kullanım Algısı Ölçeğinin Uyarlanması ve Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi <i>Adaptation Of The Perception Of Using E-Learning Platforms Scale In The Scope Of Technology Acceptance Model And Its Examination In Relation To Different Variables</i>	633 645
Şeyma AKSAKAL TAŞKIRAN, Ömer YILAYAZ (Araştırma Makalesi) Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Sorgulamaya Dayalı Öğrenme Yöntemine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi <i>Determining The Views Of Science Teacher Candidates On Inquiry-Based Learning Method</i>	647 657
Zehra İTİK, Hacer Hande UYSAL GÜRDAL (Araştırma Makalesi) "I Wish Coca Had..." – Learner Perceptions On Hands-On Corpus Use In Efl Context <i>İngilizce'yi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Öğrencilerin Sınıfta Uygulamalı Derlem Araçlarını Kullanımına Yönelik Alguları</i>	659 675
Zeynep Bahar ERŞEN, Yağmur Şevval ÇARDAK (Araştırma Makalesi) Ortaokul Matematik Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin Matematiksel İlişkilendirme Becerisi Açısından İncelenmesi <i>Examining The Activities In Secondary School Mathematics Textbooks In The Context Of Mathematical Connection Skills</i>	677 689
Güzel Sanatlar / Fine Arts	
Ercan AKSOY (Araştırma Makalesi) Özgün Değerleri Kaybolmaya Yüz Tutan Bir Konutun Restorasyon ve İşlev Önerisi: İstanbul, Çatalca, Tuğla Ev Örneği <i>Restoration And Functional Proposal Of A Dwelling On The Verge Of Losing Its Original Values: Istanbul, Çatalca, Brick House Example</i>	691 704
Gizem ÖZER BAŞ, İpek DEMİR, İpek GÖLÜKCÜ (Araştırma Makalesi) Rum Mektepleri Bağlamında Kula Zafer Okulu'nun Tarihsel Gelişimi ve Mimari Özellikleri <i>History And Architectural Features Of Kula Zafer School In The Context Of Greek Schools</i>	705 722
Merve TINGİR, Burak Erhan TARLAKAZAN (Araştırma Makalesi) Günümüz Reklamcılığında Yeni Pratikler; Artırılmış Gerçeklikle Reklam Uygulamaları <i>New Practices In Today's Advertising; Advertising Applications With Augmented Reality</i>	723 734
Mustafa Haki ERASLAN, Mehmet MUTLU (Araştırma Makalesi) Tarihi Yapıların Geleneksel Sokak Dokusunu Şekillendirmesi: Safranbolu Eski Çarşı Örneği <i>Historic Buildings Shaping Traditional Street Texture: The Case Of Safranbolu Historical Settlement</i>	735 752
Nazif GÜR (Araştırma Makalesi) Sanatta Propaganda;Posterde Bir Metafor Olarak Ev <i>Propaganda In Art; Home As A Metaphor</i>	753 762
Rüya ARDIÇOĞLU (Araştırma Makalesi) Kent Merkezlerinin Morfolojik Dönüşümünün İncelenmesi: Gazi Caddesi Örneği <i>Analysing Morphological Changings In Urban Centers: The Case Of Gazi Street</i>	763 778
İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences	
Ashı AHLAT, Kenan ÇELİK (Araştırma Makalesi) MIST ve IBSA Ülkelerinde Turizm İle Co ₂ Salımı Arasındaki İlişkiye Ait Ampirik Bir Uygulama <i>Empirical Evidence Of The Relatedness Between Tourism And Co₂ Emissions In MIST And IBSA Countries</i>	779 792
Ayşegül GÜRSUL, İzzet TAŞAR (Araştırma Makalesi) Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1990-2022 Yılları Arası Türkiye Örneği <i>The Relationship Between Public Expenditures And Economic Growth: The Case Of Turkey Between 1990 And 2022</i>	793 802
Duygu GÖKKAYA, Şerafettin ERTEN (Araştırma Makalesi) The Effect Of Perceived Future Employability On Future Anxiety: A Study On Healthcare Management Students <i>Algılanan Gelecekteki İstihdam Edilebilirliğin Gelecek Kaygısı Üzerine Etkisi: Sağlık Yönetimi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma</i>	803 815

Hilal KÖK	(Derleme)	
Klinik Sosyal Hizmet Uygulamasında Bilişsel Davranışçı Yaklaşım <i>Cognitive Behavioural Approach In Clinical Social Work Practice</i>		817 831
Hülya DİĞER	(Araştırma Makalesi)	
The Impact Of Health Supply And Demand On Health Outcomes In Primary Health Care Services: Panel Data Analysis <i>Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Sağlık Arz ve Talebinin Sağlık Sonuçları Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi</i>		833 847
Mehmet GÜLDAL	(Araştırma Makalesi)	
Milliyetçi Muhafazakâr Entelektüeli Yaratmak: Adana Halkevi Örneği <i>Creating A Nationalist Conservative Intellectuals: The Case Of Adana Halkevi</i>		849 862
Muharrem AKSU	(Araştırma Makalesi)	
Ücretlendirme Tipinin Kariyer Bağlılığı ve Dağıtım Adaletiyle İlişkisinin Analizi <i>Analysis Of The Relationship Between Compensation Type With Career Commitment And Distributive Justice</i>		863 878
Osman Kağan ERGÜR, Ahmet Hulusi AKKAŞ	(Araştırma Makalesi)	
Etkin Pişmanlığın Vergi Kaçakçılığı Suçundaki Görünümü <i>The Appearance Of Effective Repentance In Tax Evasion Crime</i>		879 894
Seval SELVİ SARIGÜL ve Murat KONCA	(Araştırma Makalesi)	
Sağlık ve Eğitim Harcamalarının Beşeri Sermaye Özelliği Üzerinde Covid-19 Pandemisinin Moderatör Etkisi <i>The Moderating Effect of the COVID-19 Pandemic on the Human Capital Characteristics of Health and Education Expenditures</i>		895 906
Şakir ERDEM, Gizem Eda GÜLÖZ, Zübeyir ÇELİK	(Araştırma Makalesi)	
A Study On Consumers' Intentions To Reuse Mobile Apparel Applications <i>Tüketicilerin Mobil Giyim Uygulamalarını Yeniden Kullanma Niyetleri Üzerine Bir Araştırma</i>		907 918
Ümit ALPEREN	(Araştırma Makalesi)	
Uygur Sorununun Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi <i>The Effect Of The Uyghur Issue In Türkiye-China Relations</i>		919 932
İlahiyat / Theology		
Mehmet KELEŞ	(Araştırma Makalesi)	
Fethu'l-Kadir Adlı Eseri Bağlamında Şevkânî'nin Kıraatleri Kullanma Yöntemi <i>Shawkani's Method Of Use Of Recitations In The Context Of His Work Named Fath Al-Qadir</i>		933 946
İletişim / Communication		
Ezgi ŞEN ATIKER	(Araştırma Makalesi)	
Tipografi Eğitiminde Web & Mobil Uygulamaların Yeri ve Öğrenme Sürecine Olan Etkisi <i>The Place Of Web&Mobile Applications In Typography Education And Their Effect On The Learning Process</i>		947 960
Fuat Boğaç EVREN	(Araştırma Makalesi)	
Instagram'ın ve Tiktok'un Ekonomi-Politik Eleştirisi ve Katılımcı Kültür Olanakları <i>Political Economy Critique Of Instagram And Tiktok And Opportunities For Participatory Culture</i>		961 974
Hüseyin YAŞA	(Araştırma Makalesi)	
Twitter'da (X) Linç Kültürü Pratikleri: Yonca Evcimik Örneği <i>Culture Of Lynching On Social Media: Twitter Example</i>		975 992
Mustafa DEMİR	(Araştırma Makalesi)	
İmgeden Gerçeğe, Sinemada Metaverse <i>From Image To Reality, Metaverse In Cinema</i>		993 1003
Türker ERKAN, CebraİL NERGİZ	(Araştırma Makalesi)	
Türk Devletler Teşkilatının Rus Basınına Yansıması <i>The Reflection Of The Organization Of Turkic States On The Russian Press</i>		1005 1020
Psikoloji / Psychology		
Zeynep ATALAY, Betül TAMKOÇ, Hülya YILDIZ	(Araştırma Makalesi)	
Şizofrenide Bakım Yükü: "Onu Benden Sonraya Bırakma" <i>Burden Of Care In Schizophrenia: "Do Not Leave Her Behind Me"</i>		1021 1034

Sanat Tarihi / Art History		
Şuayip ÇELEMOĞLU	(Araştırma Makalesi)	
Karabük Zopran Köyü Çeşme ve Çamaşırhanesi		1035
<i>Karabük Zopran Village Fountain And Laundry</i>		1052
Tarih / History		
İsmail ASOĞLU	(Araştırma Makalesi)	
Protestan Misyonerliğinin Anadolu'daki Yayılımında Tercüme, Kitap ve Seyyar Kitapçılar (1850-1900)		1053
<i>Translation, Book And Colporteurs In The Spread Of Protestant Mission In Anatolia (1850-1900)</i>		1062
Umut C. KARADOĞAN	(Araştırma Makalesi)	
Tarihi Sulukule, Sakinleri ve 1970'lerdeki Eğlence Anlayışı		1063
<i>Historical Sulukule, Its Residents And The Understanding Of The Entertainment In The 1970's</i>		1078

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

EDİTÖRDEN

Değerli okuyucular,

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 34. cilt 2. sayısını yayımlamış bulunmaktayız. Bu sayımızda dergimize gönderilen yazılardan hakem süreci tamamlanan ve yayımlanabilir raporu alan 45 yazı yer almaktadır. Bu yazıların 7'si Coğrafya, 5'i Dil ve Edebiyat, 6'sı Eğitim Bilimleri, 6'sı Güzel Sanatlar, 11'i İktisadi ve İdari Bilimler, 1'i İlahiyat, 5'si İletişim, 1'i Psikoloji, 1'i Sanat Tarihi ve 2'si Tarih alanıyla ilgilidir. Türkiye'nin çeşitli yerlerinden makale göndererek dergimizin bu sayısına katkı yapan değerli bilim adamlarına; değerlendirme sürecinde, kıymetli zamanlarını ayırıp makaleleri bilimsel dikkat ve ciddiyetle inceleyen hakemlerimize ve dergiyi yayına hazırlarken katkı sunanlara teşekkür ederiz.

EDİTÖR

ERZİNCAN OVASI VE ÇEVRESİNİN DEPREMSELLİĞİ İLE DEPREMLERİN
MEKÂNSAL VE YOĞUNLUK ANALİZLERİ

*Seismicity of Erzincan Plain and Surroundings and Spatial and Intensity Analysis of
Earthquakes*

Ahmet UYSAL¹ ve Murat SUNKAR²

¹Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü, Antalya Emniyet Müdürlüğü, Antalya, Türkiye, ahmet-uysal33@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-9293-166X

²Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ, Türkiye, msunkar@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4479-5023

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

13.03.2024

Kabul/Accepted:

21.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1451933

Anahtar Kelimeler

Erzincan Ovası,
Depremsellik, Mekânsal
analiz

ÖZ

Bu çalışmada, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Erzincan Ovası ve çevresinin depremselliği incelenmiştir. Erzincan Ovası, Kuzey Anadolu Fay Zonu (KAFZ) üzerinde gelişmiş tektonik kökenli bir ovadır. Bununla birlikte ovanın kuzeyinde KD-GB doğrultulu Kuzey Doğu Anadolu Fayı (KDFAF) ve ova güneydoğusunda Ovacık Fayı (OF) ovanın gelişimini etkilemiştir. Tektonik olarak adeta fayların kesişme kavşağında yer alan Erzincan Ovası'nda geçmişten günümüze afet boyutunda etkili olan büyük depremler yaşanmıştır. Bu yıkıcı depremlerin 17'si tarihsel dönemde, 2'si aletsel dönemde (1939 ve 1992 Erzincan depremleri) meydana gelmiştir. Ova çevresinin bu durumu dikkate alınarak aletsel dönemde meydana gelen ve büyüklüğü $M_w \geq 4$ olan 46 deprem verisi kullanılarak mekânsal ve yoğunluk analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre yıkıcı depremler KAFZ üzerinde kurulan Erzincan ve çevresinde, orta ve hafif şiddetli depremlerin ise ovanın doğusu ve güneydoğusunda yoğunlaştığı belirlenmiştir. Şiddetli depremlerin Erzincan ve çevresinde yoğunlaşması, bu alanlarda riskin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yeni yerleşme alanlarının ana fay zonu dışında, zemin açısından daha uygun olan Erzincan Ovası'nın batısındaki hafif eğimli düzlüklere kurulması gereklidir.

ABSTRACT

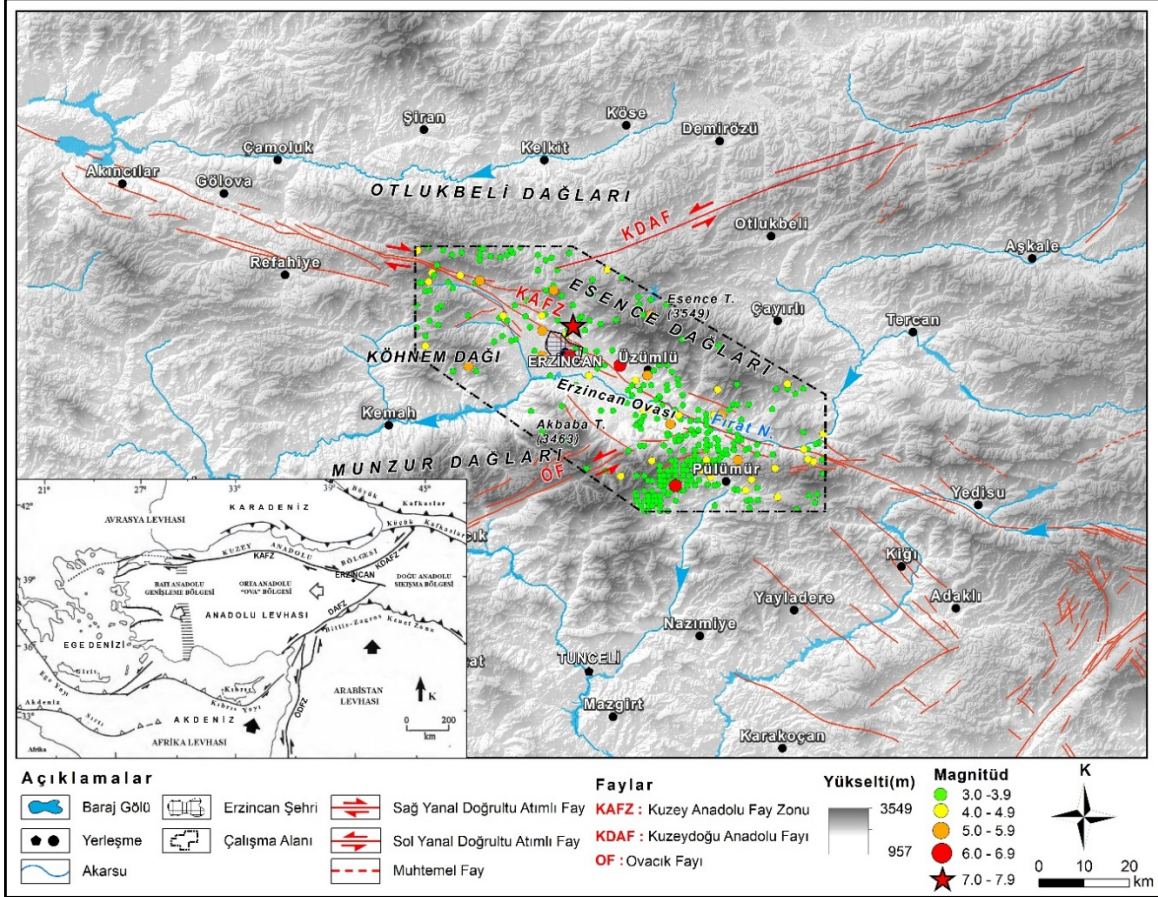
In this study, the seismicity of the Erzincan Plain and its surroundings, which are part of the Upper Euphrates Section in the Eastern Anatolia Region was investigated. Erzincan Plain is a tectonic plain developed on the North Anatolian Fault Zone (NAFZ). However, the NE-SW trending North-East Anatolian Fault (NEAF) in the north of the plain and the Ovacık Fault (OF) in the southeast of the plain affected the development of the plain. The Erzincan Plain, which is tectonically located at the intersection of faults, has experienced large earthquakes that have been effective in the past to the present. Seventeen of these devastating earthquakes occurred in the historical period and two in the instrumental period (1939 and 1992 Erzincan earthquakes). Severe earthquakes have occurred that seventeen of these earthquakes occurred in the historical period and two in the instrumental period. Considering this situation of the plain environment, spatial and intensity analyses were performed using 46 earthquake data with a magnitude of $M_w \geq 4$ that occurred in the instrumental period. Based on the analysis, destructive earthquakes are concentrated in and around Erzincan, situated on the NAFZ. Moderate and low-intensity earthquakes, on the other hand, are more common in the east and southeast of the plain. The high concentration of severe earthquakes around Erzincan indicates a high risk in these areas. Therefore, it is advisable to establish new settlement areas outside the main fault zone, on gently sloping plains to the west of the Erzincan plain, which are more suitable in terms of ground.

Atıf/Citation: Uysal, A. ve Sunkar, M., (2024). Erzincan Ovası ve Çevresinin Depremselliği ile Depremlerin Mekânsal ve Yoğunluk Analizleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 419-436.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ahmet UYSAL, ahmet-uysal33@hotmail.com

1. Giriş

Erzincan Ovası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, KAFZ tarafından denetlenen, ortalama yükseltisi 3000 m'yi bulan dağlık alanlarla çevrelenmiş bir tektonik ovadır. Daha geniş ölçekte Erzincan Havzası olarak da adlandırılan bu alan Kuzey Anadolu Fayı (KAF) tarafından denetlenen tektonik bir havzadır. Ova oluşum bakımından çek-ayır havza özelliğinde olup ortalama 1150-1200 m yükseltileri arasında yer almakta ve 600 km²'lik alan kaplamaktadır (Şekil 1). Ovanın kuzeyindeki Esence Dağları ile güneyindeki Munzur Dağları iki farklı orojenik kuşağa dâhil olup ova doğusunda kesişecek şekilde birbirine yaklaşımaktadır. Bu dağlık alanlar ile ova arasında litolojik farklılık ve tektonik hareketler nedeniyle ortalama 2000-2300 m nisbi yükselti farkı meydana gelmiştir (Uysal ve Sunkar, 2022).

Şekil 1. Erzincan Ovası ve çevresinin lokasyon haritası (Faylar Emre ve diğ., 2013'den faydalanılarak çizilmiştir).

Erzincan Ovası, KAFZ üzerinde fayların hareketine bağlı olarak oluşmuş, bu fay üzerinde sıralanan ova ve havzaların en doğusunda yer alan ve gelişimini sürdüren, kalın tortul malzemenin bulunduğu pull-apart havzadır (Eyidoğan, 1993; Temiz 2004). Bu havzanın doğusunda yer alan Tercan Ovası, Erzincan Ovası'na göre 200 m daha yüksekte yer almakta olup Sansa Boğazı ile birbirine bağlanmaktadır. Boğazın çıkışında 2 taraça seviyesinin belirgin olması Erzincan Ovası'nda çökmenin devam ettiğini göstermektedir (Keçer, 1985). Bu durum aynı zamanda bölgesel yükselmeyi de doğrulamaktadır. Bu şekillenme ve yükselmeye ovanın oluşumunu sağlayan KAF'nin etkisi belirgin olmakla birlikte KD-GB doğrultulu KDFAF ve ova güneydoğusundaki OF'nin de etkisi bulunmaktadır.

Erzincan Ovası'nın konumu ve bu alandaki yıkıcı depremler nedeniyle çok sayıda jeolojik ve jeomorfolojik araştırmalar yapılmıştır (Akkan 1964; Keçer 1985; Barka 1992; Tüysüz 1992; Temiz 2004). Ova bir bütün olarak Akkan (1964) tarafından ele alınarak jeomorfolojik özellikleri incelenmiştir. Bu araştırmada ovanın bir depresyon karşılıklı geldiği, kuzey ve güneydeki dağların yapısal ve jeomorfolojik olarak farklı özellikler gösterdiği, ovardaki volkanik faaliyetler ve taraçalar ile ilgili detaylı değerlendirmeler yapılmıştır. Daha sonra

KAFZ boyunca görülen kubbe şekilli 14 volkanik tepenin dom özelliğinde bazaltik-andezit, andezit, dasit ve riyolit bileşimlerinden oluştuğu ve K-Ar yaş verilerine göre 102-140 bin yıl önce oluştuğu belirlenmiştir (Karslı 2006).

Erzincan Ovası ve çevresi yüksek deprem riski nedeniyle birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmalardan doğrudan Erzincan kent merkezini konu alan Özşahin ve Eroğlu (2019) tarafından hazırlanan çalışmada Erzincan'ın yerel zemin şartlarının deprem duyarlılığına etkisi analiz edilmiştir. Bu analiz sonucuna göre kentin yüksek deprem duyarlılığına sahip olduğu belirlenmiştir. Duyarlılık çalışmaları dışında özellikle 1939 ve 1992 Erzincan depremlerini konu alan çok sayıda makale ve tez hazırlanmıştır (Kaypak ve Eyidoğan 2005; Haçın 2014; Aslan 2015; Orhan 2019; Aktaş 2020; Emre ve diğ., 2021).

Bu çalışmada ise mevcut literatürden farklı olarak Erzincan Ovası ve çevresinde meydana gelen aletsel dönem depremlerinden 4 ve daha büyük deprem verileri kullanılarak mekânsal ve yoğunluk analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre depremlerin ovada KAF'a paralel hatlar üzerinde yoğunlaştığı, Erzincan kenti ile çevresinde kümelendiği tespit edilmiştir.

2. Materyal ve Metot

Erzincan Ovası ve çevresi Türkiye'de deprem açısından en riskli alanlardan biri olduğundan duyarlılık analizlerinin yapılması afet planlaması açısından önemlidir. Bu amaçla Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü (KRDAE) Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi (BDTİM) deprem kataloğu kayıtlarındaki deprem verileri ve Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın (AFAD) verileri kullanılarak dağılım ve yoğunluk analizleri yapılmıştır. BDTİM deprem verileri 01.01.1900-03.05.2023 tarihleri aralığında, magnitüdü 1-9 ve derinliği 0-90 km arasında olan veriler ile sınırlandırılmıştır. Ancak Magnitüdü 4'den küçük olan depremlerin çok fazla olması, hafif şiddetli ve hasar oluşturmaması nedeniyle $M_w \geq 4$ olan depremler analize dâhil edilmiştir. Bu değerden daha küçük depremlerin analize dahil edilmesi durumunda yoğunluk noktaları ana fay zonları dışına kayarak hatalı sonuçlar çıkmaktadır. Analizlerde Coğrafi Bilgi Sistemleri, entegre bir sistem olarak kullanılmış olup deprem verileri ArcGIS Desktop 10.4.1 programında UTM koordinat sistemine dönüştürülerek kullanılmıştır. Bu çalışmada temel altlık olarak 10 m izohips verisinden ArcGIS Spatial Analiz, Interpolation-Topo to Raster Modülü kullanılarak üretilen 10 m çözünürlüğünde Sayısal Yükseklik Modeli (SYM) verisi kullanılmıştır. Jeoloji haritası Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'ne (MTA) ait 1/100000 ölçekli Erzincan I42, I43, I44, J43, J44 jeoloji paftaları sayısallaştırılarak oluşturulmuştur.

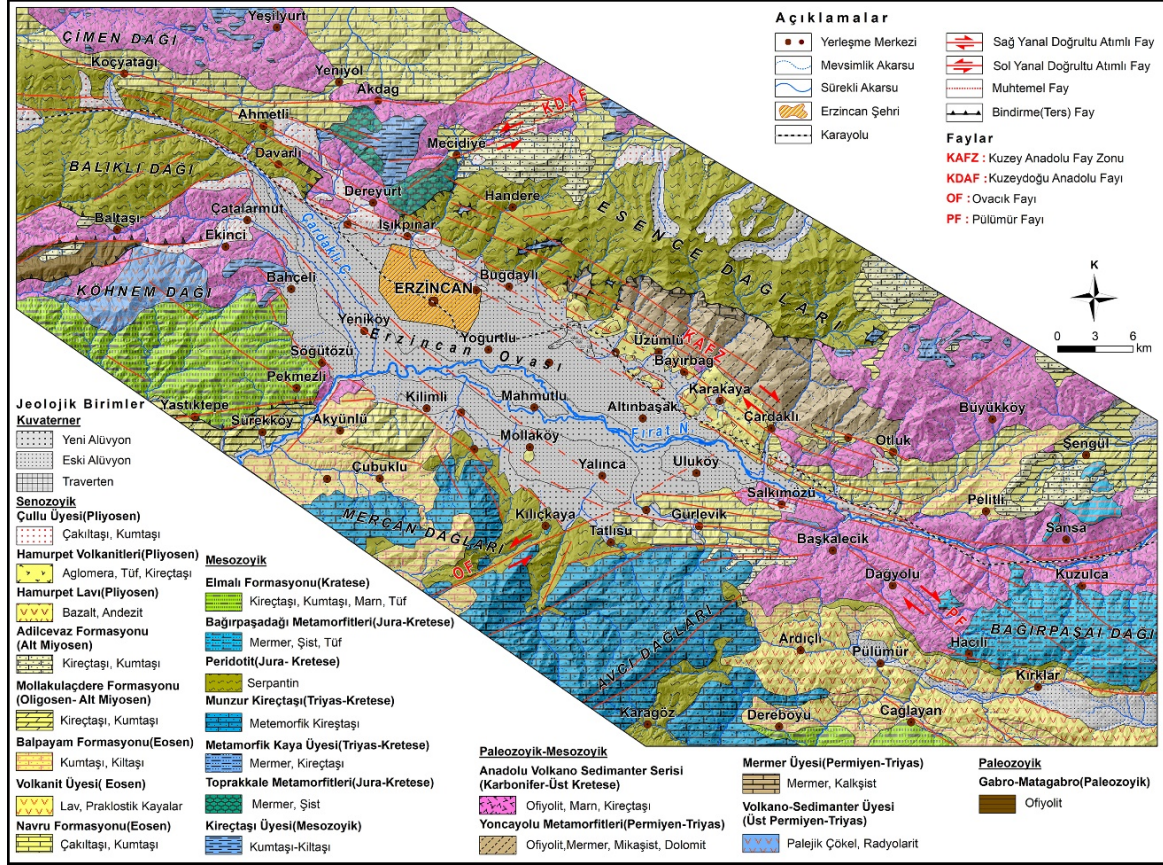
Deprem analizleri kapsamında mekânsal ve yoğunluk analizleri yapılmıştır. Mekânsal analizler için $M_w \geq 4$ olan deprem verileri kullanılmıştır. Daha sonra ArcGIS Desktop 10.4.1 programında yer alan Mekânsal İstatistik arayüzündeki Episantr, Büyüklük Sınıfı ve Hiposantr Analizi, Standart Uzaklık, Ağırlıklı Standart Uzaklık Ortalama Merkez, Ağırlıklı Ortalama Merkez ve Standart Sapma Elipsi gibi araçlar kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Bu analizler dışında fay verileri kullanılarak Tampon (Buffer) analizi yapılmıştır. Yoğunluk analizleri için Noktasal Yoğunluk Analizi, Kernel Yoğunluk Analizi, Ortalama En Yakın Komşuluk Analizi, Sıcak-Soğuk Nokta Analizi (Getis-Ord G_i^*) ve Anselin Yerel Moran's I analizleri yapılmıştır. Bu analiz sonuçlarına göre Erzincan Ovası ve çevresinde depremlerin dağılım ve yoğunluğunda ortaya çıkan farklılıklar dikkate alınarak deprem aktivitesinin mekânsal yoğunluğu belirlenmiştir.

3. Erzincan Ovası ve Çevresinin Jeolojik Özellikleri

Jeolojik özellikler bakımından Erzincan Ovası ve çevresi Türkiye'nin en karmaşık bölgelerinden birine karşılık gelmektedir. Çünkü bu alan iki farklı orojenik kuşağın karşı karşıya geldiği, Mesozoyik başından Tersiyer ortalarına kadar farklı okyanus açılma ve kapanma dönemlerinin görüldüğü jeolojik açıdan âdete bir düğün noktası konumundadır. Bu özellikler ile birlikte sahanın jeolojisi, havzanın açılmasına neden olan genç fayların hareketine bağlı olarak daha da karmaşık bir hal almıştır (Tüysüz, 1992).

Ova çevresindeki dağlık alanlar Mesozoyik birimlerinden oluşmakla birlikte batıda Köhnem Dağı üzerinde sınırlı alanlarda Paleozoyik dönemine ait gabro-metagabro birimleri yüzylemektedir. Ovası kuzeyden sınırlandıran ve Kuzey Anadolu orojenik kuşağına dâhil olan Esence Dağları'nda Jura-Kretase dönemi sepantinleri ile Paleozoyik-Mesozoyik metamorfileri, güneyde Munzur Dağları'nda genellikle Mesozoyik (Triyas-Kretase) metamorfik kalker ve neritik kireçtaşları yüzylemektedir. Bu yapısal farklılıklar kuzeydeki topografyanın daha sade, güneydeki topografyanın ise engebeli bir morfolojik özelliğe bürünmesine neden

olmuştur (Akkan, 1964; Tarhan, 2008b). Ovanın doğu, kuzeybatı ve batısında geniş yüzeyleme alanına sahip olan Karbonifer-Üst Kretase yaşlı Anadolu Volkano-Sedimanter Serisi, genel olarak derin denizel pelajik çökeller (kumtaşı, radyolarit, çört), piroklastik kayalar (aglomera, tüfit, volkanik breş) ve lav (andezit, dasit, riyolit) türü kayalardan oluşmaktadır (Bektaş, 1981; Tarhan, 2007a, 2007b; 2008a). Bu birimler dışındaki diğer alanlarda daha çok Tersiyer yaşlı kireçtaşı, kumtaşı çakıltaşı birimleri parçalar halinde yüzeylemektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Erzincan Ovası ve çevresinin jeoloji haritası (Ana faylar Tarhan 2007a, 2007b, 2007c; Tarhan 2008a, 2008b'den faydalanılarak çizilmiştir).

Ova tabanı kalın Kuvaterner alüvyonlarından oluşmakla birlikte kuzeydeki taraçalar eski, bunların güneyinde ise yeni alüvyonlardan meydana gelmiştir. Bu dağılışı dışında ova çevresindeki birikinti koni ve yelpazeleri de yeni alüvyonların yayılış alanlarına karşılık gelmektedir. Esence Dağları'nın litolojik yapısı nedeniyle akarsuların taşıdığı malzeme ovada birikerek 350-500 m kalınlığında alüvyal dolgular gelişmiştir (Irritz, 1972; Hempton ve Dunne, 1984; Büyükaşikoğlu, 1992; Bernard ve diğ., 1997; Aktar ve diğ., 2004; Kaypak ve Eyidoğan, 2005; Uysal ve Sunkar, 2022). Ova tabanındaki alüvyonlar dışında genç volkanik çıkışlar, traverten depoları da Kuvaterner birimlerini oluşturmaktadır (Şekil 2).

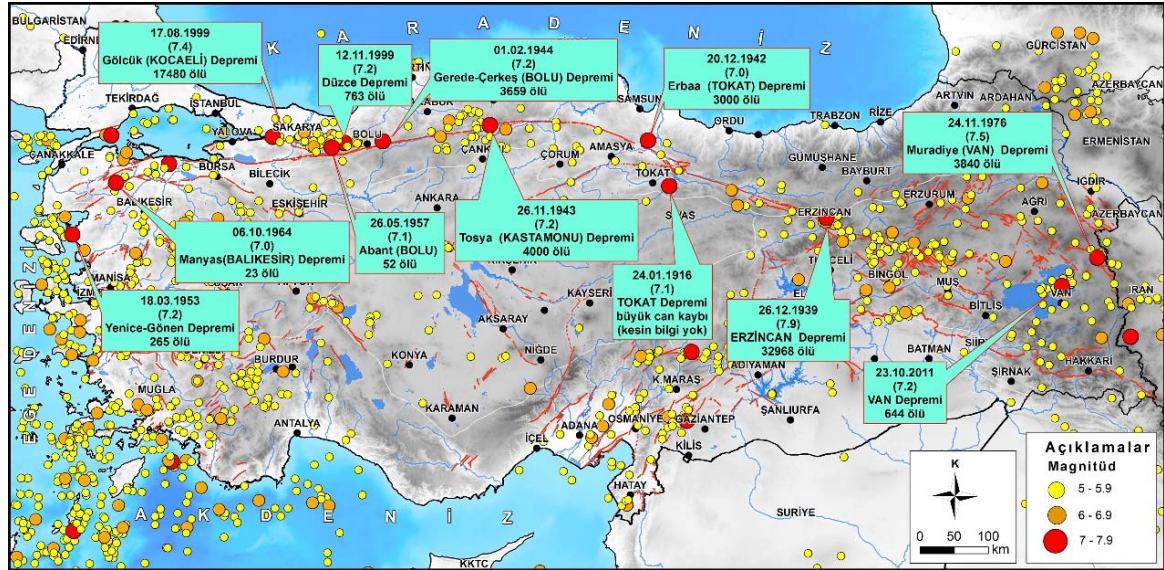
Erzincan Ovası'nı şekillendiren ve en önemli yapısal unsuru oluşturan KAF, KB-GD doğrultulu, sağ yanallı doğrultulu atımlı, birbirine paralel birden fazla kırık siteminden oluşmaktadır (Tatar, 1978; Tüysüz, 1992). Ova kuzeyinde morfolojiye yansımış olan KAF, ova tabanında alüvyonlarla örtülmüştür. Havzada KAFZ'a bağlı olarak Fırat Nehri'nin 35-40 km öteleniği (Barka 1992) hesaplanmış olmakla birlikte fayın kuzey ve güney blokları üzerinde kalan yan kollardaki ötelenmeler dikkate alındığında bu değer 65-70 km'ye çıkmaktadır (Hubert-Ferrari ve diğ., 2002; Şengör ve diğ., 2005; Zabcı, 2012). Ovanın şekillenmesinde KAF dışında ova kuzeyinde KD-GB doğrultulu ve sol yanallı atımlı Kuzeydoğu Anadolu Fayı (KDAF; Barka ve Reilinger, 1997) ve güneydoğuda KD-GB doğrultulu ve sol yanallı atımlı Ovacık Fayı (OF; Arpat ve Şaroğlu 1975) da etkili olmuştur (Şekil 2).

Erzincan Ovası'nın kuzey ve güneyinde Pliyo-Kuvaterner'de zayıf direnç hatları boyunca yüzeye çıkan volkanik malzeme, dom şekilli volkanik tepeler oluşturmuştur. Ova kuzeyindeki domlar KAF boyunca bir hat şeklinde sayıları yaklaşık 15'i bulurken, güneydekiler 3 adet ile sınırlı kalmıştır. Kuzeyde birikinti yelpazeleri arasında tektonizmanın göze çarpan en önemli ürünleri olan domlar Küçük Çakırman köyünden doğuya doğru Avcılar Köyü'ne kadar yaklaşık 20 km boyunca devam etmektedir. Aynı zamanda domların oluşumunda ovada çapraz fayların gelişimi ile oluşan açılmalar da etkili olmuştur (Boz ve Yılmaz, 2020). Volkanik domlardan alınan kayaç örneklerin kimyasal analiz sonuçlarına göre domların andezit, dasit ve riyoitlerden oluştuğu, bazılarının ise perlitlerden oluştuğu belirlenmişti (Akpınar 2010). Bu volkanik domlar arasında Ekşisu Sazlığının oluştuğu bölgede sıcak su ve maden suyu çıkışları meydana gelmiştir.

Ovanın güneyindeki en büyük volkanik dom yaklaşık 1 km²'lik alan kaplayan Mollaköy yerleşmesinin güneyinde dairesel tabanlı Molla Tepe (1274 m)'dir (Kopar ve Polat, 2020). Bu tepe, ovadan yaklaşık 100 m'lik nisbi yükseltiye sahip olup iki evreli püskürmeler ile oluşmuştur. İlk başta patlamalar ile birlikte riyoitlik küller (perlit) yığılmış, daha sonra kuzeyinde ikinci bir riyoit çıkışa bağlı daha yüksek bireysel bir dom gelişmiştir (Aktimur, 1988). Molla Tepe, günümüzde perlit ocağı olarak işletilmektedir (Hayli, 1995). Ovanın güneyindeki diğer önemli volkanik domlar ise Molla Tepe güneyindeki Deliktaş Tepe (1312 m) ve Ortayurt-Ürek köylerinin güneyinde yer alan Pulur Tepe (1303 m)'dir. Ova güneyindeki bu volkanik domlar KAFZ'nin yan kollarında meydana gelen kırıklar üzerinde oluşmuşlardır.

4. Erzincan Ovası ve Çevresinin Depremselliği

Depremler, diğer doğal afetlere göre önceden tahmin edilemeyen ve günümüz teknolojisiyle tahmin edilmesi durumunda bile önlem almak için yeterli zamanın olmadığı bir doğal afettir (Kan ve diğ., 2017; Bexultan, 2021). Depremler kısa süre içerisinde etkili olmaları ve çoğunlukla can ve mal kaybına neden olmaları bakımından diğer afetlerden ayrılmaktadır. Türkiye'de 2022 yılında meydana gelen doğa kökenli 22.982 olayın 21.054'ünü (% 91,61) depremler oluşturmaktadır. İkinci sırada 859 (% 3,74) ile heyelan afeti ve bunu 451 (% 1,96) ile diğer (Fırtına, Dolu vb.) afetler takip etmektedir (AFAD, 2022). Erzincan Ovası'nın konumu ve KAFZ ile olan ilişkisi nedeniyle geçmişten günümüze kadar çok sayıda şiddetli depremler yaşanmıştır. KAF üzerinde yaşanan depremler zincirleme olarak doğudan batıya doğru hareket etmiştir (Zabcı, 2012). Bu depremlere 1939 Erzincan (Mw 7,9), 1942 Niksar-Erbaa (Mw 7,0), 1943 Tosya-Lâdik (Mw 7,2) 1944 Bolu-Gerede (Mw 7,2), 1957 Bolu-Abant (Mw 7,1), 1967 Adapazarı (Mw 6,8), 1992 Erzincan (Mw 6,8), 1999 İzmit depremi (Mw 7,4), Düzce depremleri (Mw 7,2) örnek verilebilir (Şekil 3). Bu depremlerde çok sayıda can ve mal kayıpları yaşanmış olup yaklaşık 900 km'lik yüzey kırığı oluşmuştur (Barka ve diğ., 2002; Emre ve diğ., 2016; Arslan, 2020).

Şekil 3. Türkiye ve yakın çevresinde 1900-2023 yılları arasında aletsel dönemde Mw ≥ 5 ve üzeri depremler ile KAFZ üzerindeki önemli depremlerin dağılışı (Depremler Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi kayıtlarından, faylar Emre ve diğ., 2013'den faydalanılarak çizilmiştir).

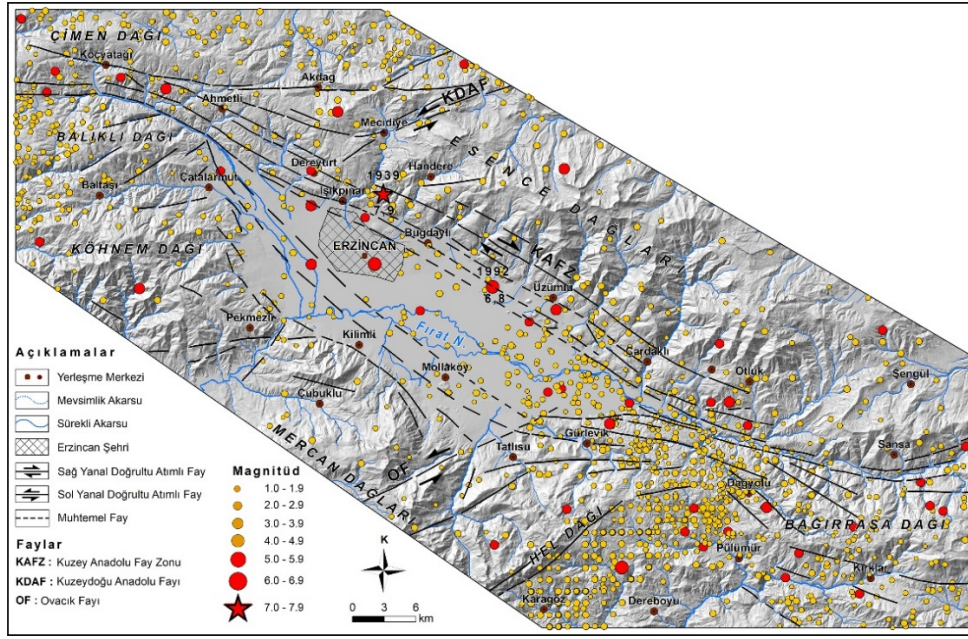
Erzincan kelimesi veya Erzincan kenti adeta depremle birlikte anılır hale gelmiştir. Bu durum üzerinde şehir KAF üzerinde kurulması ve geçmişten günümüze çok şiddetli depremlerin yaşanmasıyla ilgilidir. Tarihsel dönem içerisinde Erzincan ovası ve çevresinde 29 şiddetli depremin yaşandığı bilinmektedir. Bunlardan en yıkıcı olanları 1043 veya 1045, 1254, 1668 yıllarında meydana gelen depremlerdir (Barka ve Gülen, 1989; Grosser ve diğ., 1998; Fraser ve diğ., 2009; Akpınar, 2010; Fraser ve diğ., 2012). Aletsel dönemde (1900-2023) de 5 ve üzeri 14 deprem daha yaşanmıştır (Tablo 1). 27 Aralık 1939 (Mw=7.9) tarihinde yaşanan büyük Erzincan Depremi, can kayıpları bakımından 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremlerinden sonra meydana gelen ikinci en büyük depremdir. 1939 yılındaki deprem, başta Erzincan ve yakın çevresi olmak üzere tüm ülkede hissedilmiş olup ülkenin % 20'sinde hasar oluşturmuştur. Bu depremde Erzincan ve yakın çevresinde 32.968 kişi hayatını kaybetmiş, yaklaşık 100.000 kişi yaralanmış ve 116.720 bina yıkılmıştır (Kurtuluş, 1993; Özşahin ve Eroğlu, 2019). Depremde KAFZ boyunca Karlıova'dan Yalova'ya kadar kırılmalar meydana gelse de asıl kırılmalar Erzincan Ovası doğusunda yer alan Sansa Boğazı'ndan batıya doğru Ezinepazarı'na (Amasya) kadar yaklaşık 400 km uzunluğundaki alanda yaşanmıştır (Ketin, 1969; Fraser ve diğ., 2012; Gürsoy ve diğ., 2013). Bu depremde, Erzincan'ın doğusunda kalan Yedisu segmenti (70-80 km) kırılmayıp sismik boşluk olarak kalmıştır (Sözbilir ve diğ., 2020). Bu yüzden bu segmentin kırılma riski daha da artmıştır (Sançar, 2006; Emre ve diğ., 2016). Erzincan Ovası'nda can ve mal kaybına neden olan 12 Kasım 1941 (Mw=6,0) depreminde Erzincan'ın batısı başta olmak üzere Kemah ile Refahiye çevresinde de hasara neden olmuş, 15 kişi hayatını kaybetmiştir (Pinar ve Lahn 1952; Tablo 1).

Tablo 1. Erzincan Ovası ve çevresinde meydana gelen önemli depremler (Mw ≥5).

No	Tarih	Enlem(K)	Boylam(D)	Magnitüd (Mw)	Derinlik (km)	Lokasyon
1	10.12.1930	39.72	39.24	5,7	30	Yastıktepe-Kemah (Erzincan)
2	21.11.1939	39.82	39.71	5,9	80	Turnaçayırı-Cayırlı (Erzincan)
3	27.12.1939	39.80	39.51	7,9	20	Kurutilek- (Erzincan)
4	29.12.1939	39.89	39.27	5,2	10	Ağlözü- (Erzincan)
5	22.04.1940	39.62	39.89	5,4	20	Ocakbaşı-Üzümlü (Erzincan)
6	08.11.1941	39.70	39.70	5,6	30	Üzümlü (Erzincan)
7	08.11.1941	39.74	39.50	6,0	5	Erzincan
8	12.11.1941	39.74	39.43	5,9	70	Yeniköy- (Erzincan)
9	18.11.1983	39.79	39.43	5,0	37	Keklikkayası- (Erzincan)
10	13.03.1992	39.87	39.46	5,1	34	Akdağ-Kelkit (Gümüşhane)
11	13.03.1992	39.72	39.63	6,8	23	Günebakan- (Erzincan)
12	15.03.1992	39.53	39.93	5,8	29	Dağyolu-Pülümür (Tunceli)
13	27.01.2003	39.48	39.77	6,1	10	Sağlamtaş- Pülümür (Tunceli)
14	30.07.2009	39.60	39.75	5,0	33	Girlevik- (Erzincan)

Kaynak: Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü verileri.

1939 depreminden sonra 13 Mart 1992 (Mw=6.8) Erzincan depremi ikinci en büyük depremi oluşturmaktadır (Tablo 1; Şekil 4). Bu depremde en fazla Erzincan şehri, Üzümlü ve yakın çevresindeki kırsal yerleşmeler etkilenmiş olup komşu illerden Tunceli de etkilemiştir. Depremde yaklaşık 653 kişi hayatını kaybetmiş, 4.000 kişi yaralanmış ve yaklaşık 20.000 binada hasar meydana gelmiştir (DAE, 1992; Özşahin ve Eroğlu, 2019; Tablo 1; Şekil 4). Deprem, Erzincan'ın kuzeyinde KAFZ'ın 45 km'lik bir segmentini kırmış olup 20 cm'lik sağ yönlü yatay ve 25 cm'lik düşey yer değiştirme meydana gelmiştir (Demirtaş, 2019). Son yüzyılda yaşanan deprem afeti sonucunda Erzincan kenti, en az 5 kez yer değiştirmek zorunda kalmıştır (Hayli, 1995). Özellikle yıkıcı depremlerin olduğu yıllarda insanlar çevredeki il ve ilçelere göç ettikleri için nüfus miktarı değişmiştir.

Şekil 4. Erzincan Ovası ve çevresindeki depremlerin ($M \geq 1$) dağılışı (1900-2023) (Depremler Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi'nden, Ana faylar Tarhan 2007a, 2007b, 2007c; Tarhan 2008a, 2008b'den faydalanılarak çizilmiştir)*.

5. Bulgular

Deprem analizleri kapsamında mekânsal ve yoğunluk analizleri yapılmış, analiz sonuçlarına göre depremlerin Erzincan çevresinde ve doğuda yoğunlaştığı belirlenmiştir. Ayrıca analiz edilen depremlerin 32'sinin Mw değerleri 4-4.9 arasında, geri kalan 13'ü 5-6.9 arasında 1'i ise 7-7.9 büyüklük sınıfında kalmaktadır.

5.1. Mekânsal Analizler

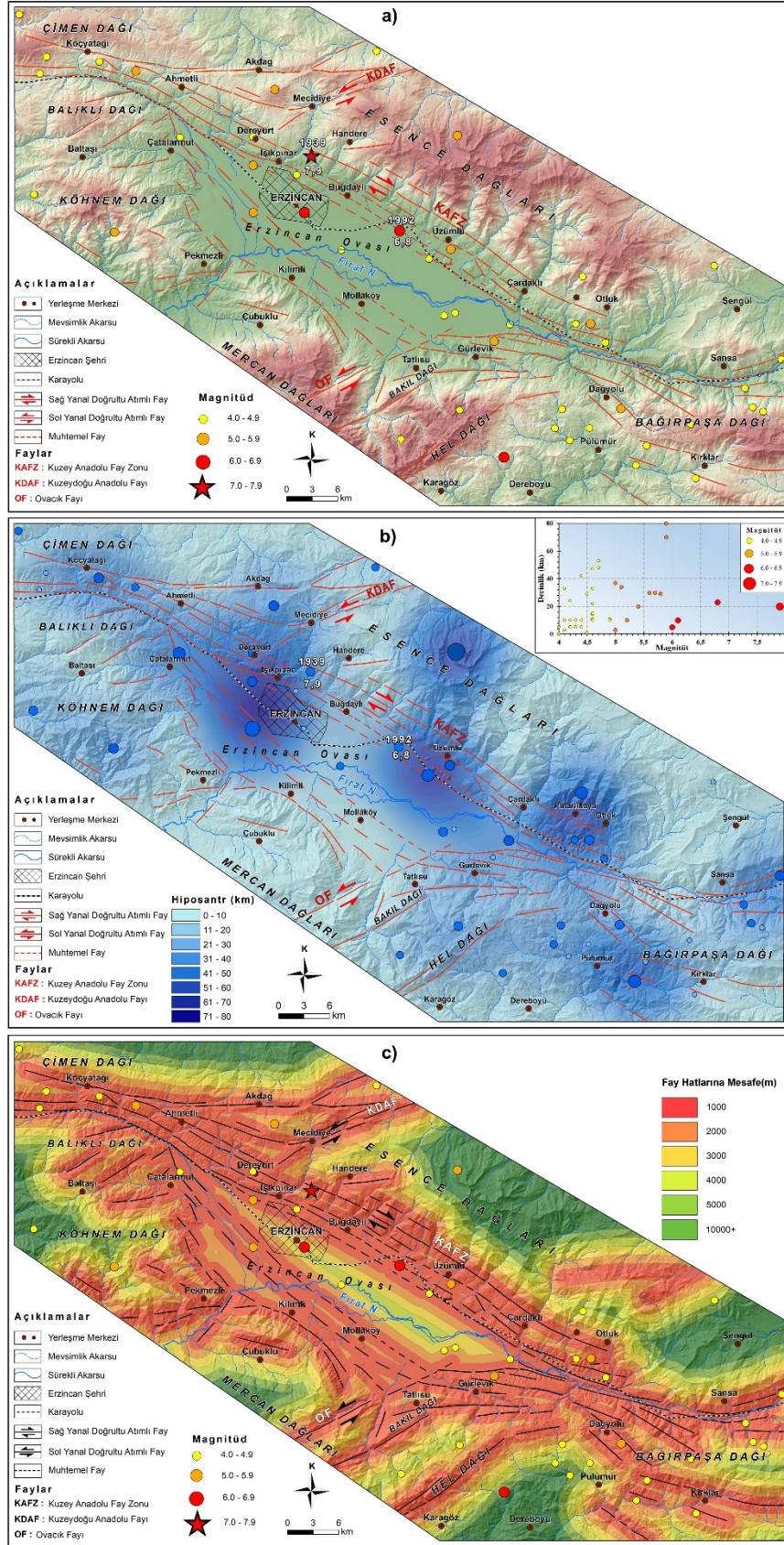
Mekânsal analizler, sayısal verilerin bilgisayar ortamına aktarılarak sorgulama ve görüntüleme işlemlerinden sonra, mekânsal olarak kümelenen verilerin farklı metotlar ile haritalanarak gösterimine dayalı bir analiz yöntemidir (Aronoff, 1991). Mekânsal analizler, Jeologlar, Botanikçiler ve Coğrafyacılar tarafından her geçen gün artan oranda kullanılmaktadır. Bu makalede de Erzincan Ovası ve çevresinde şiddetli depremlerin dağılışı belirlemek amacıyla episantr, büyüklük sınıfı ve hiposantr analizleri, ortalama merkez ve ağırlıklı ortalama merkez, standart uzaklık ve ağırlıklı standart uzaklık, standart sapma elipsi analizleri ile faylar kullanılarak tampon (buffer) analizleri yapılmıştır.

5.1.1. Episantr, Hiposantr ve Tampon (Buffer) Analizleri

Erzincan Ovası ve çevresinde meydana gelen depremlerin episantr dağılımları KAF'nın segmentleri üzerinde çizgisel yakın bir dağılım göstermektedir. Bu dağılım şiddetli depremlerin ova kuzeyinde ve KAFZ üzerinde meydana geldiğini göstermektedir. Depremlerin episantr dağılımı KAFZ dışında, Ovacık Fay Zonu (OFZ) boyunca çizgisel yoğunluk göstermektedir. KDFAF büyük bölümü inceleme alanı dışında kaldığından bu zonun üzerindeki dağılım tam olarak belirlenememiştir. KAFZ ve OFZ dışında çizgisel dağılım özelliği bozularak dağınık bir yayılım deseni ortaya çıkmaktadır (Şekil 5a).

Analiz edilen depremlerin derinlikleri genellikle 0-10 km arasında olup sığ odaklı depremlere karşılık gelmektedir. Büyüklüğü $M_w \geq 5$ olan bazı depremlerin (21 Kasım 1939 tarihinde oluşan Turnaçayırı-Çayırılı (Erzincan) depremi) derinlikleri 80 km'ye kadar ulaşmaktadır. Yıkıcı depremlerden olan 27 Aralık 1939 depreminin derinliği 20 km, 13 Mart 1992 depreminin ise 23 km'dir. Hiposantr analizi sonuçlarına göre depremlerin derinliği ile yoğunluğu arasında kısmen paralel bir ilişki gözlenmektedir (Şekil 5b).

* Bu haritadan sonra kullanılan haritalardaki deprem verileri ve faylar bu kaynaklardan alınmıştır.

Şekil 5. Erzincan Ovası ve çevresindeki depremlerin ($M \geq 4$) dağılışı haritası (1900-2023). a) Depremlerin episantır dağılışı, b) Depremlerin hipsosantr yoğunluk dağılışı ve c) Tampon (buffer) analizi haritası.

Tampon (Buffer) analizi, ArcGIS aracılığıyla referans olarak belirlenen çizgi özelliğine sahip herhangi bir coğrafi uzaklığın çevresinde bulunan yeni bir tampon bölge oluşturularak uzaklıkları ölçüsünde sorgulanmasıdır. Fay hatları dikkate alınarak yapılan bu analizde depremlerin sık meydana geldiği diri fayların çevresinde yerleşmeler için riskli zonlar belirlenmektedir (Sözbilir ve diğ., 2015; Kuşçu ve diğ., 2019). Aynı zamanda fay hatlarından uzaklaştıkça belirlenen zonlar sayesinde güvenli alanları da belirlenmek mümkündür. Böylece depreme karşı riskli ve güvenli alanlar dikkate alınarak planlama yapmak mümkündür.

Erzincan Ovası ve çevresindeki aktif faylar dikkate alınarak yapılan tampon analizinde, fay hatlarına çok yakın olması nedeniyle 1000 m'lik mesafe kullanılarak analiz yapılmıştır. Bu zondan sarı ve koyu yeşile doğru gidildikçe deprem riski kademeli olarak azalmaktadır (Şekil 5c). Bu analize göre deprem riskinin en yüksek olduğu alanlar Erzincan ve yakın çevresi olup gelecekteki şiddetli depremlerin bu alanda etkili olacağı düşünülmektedir. Ovadaki nüfusun büyük bölümünün de bu kuşak üzerinde yer alması afet açısından önlem alınması gerekliliğini doğurmaktadır.

5.1.2. Ortalama Merkez ve Ağırlıklı Ortalama Merkez Analizi

Ortalama merkez analizinde, bütün deprem noktaları X ve Y koordinatlarına göre ortalama konumu hesaplanır. Böylece depremlerin mekânsal olarak orta noktaları belirlenmektedir (Şekil 6). Ortalama merkez analizi aşağıdaki formüle göre hesaplanmaktadır (McGrew ve Monroe, 1993; Karabulut, 2014; Kaya ve diğ., 2015).

$$\bar{X}_c = \frac{\sum X_i}{n}, \bar{Y}_c = \frac{\sum Y_i}{n} \quad 1$$

Formüldeki; \bar{X}_c ve \bar{Y}_c , X ve Y noktalarının koordinatlarının ortalama değerlerini, X_i ve Y_i her bir gözlemin koordinat değerini, n ise nokta sayısını ifade etmektedir.

Bazı durumlarda sahada meydana gelen olay ve olguların bireysel etkisi bulunduğundan dağılımın merkezi çözümü için yeterli olmayabilir. Bu durumda ağırlıklı ortalama merkez kullanılmakta olup aşağıdaki formüle göre hesaplanmaktadır (McGrew ve Monroe, 1993; Karabulut, 2014; Hepdeniz ve Soyaslan, 2015; Kaya ve diğ., 2015).

$$\bar{X}_{wc} = \frac{\sum f_i X_i}{\sum f_i}, \bar{Y}_{wc} = \frac{\sum f_i Y_i}{\sum f_i} \quad 2$$

Formüldeki; \bar{X}_{wc} , X'in ağırlıklı ortalama merkezi \bar{Y}_{wc} , Y'nin ağırlıklı ortalama merkezi f_i , i noktasının frekansı (ağırlığı)'dır.

Ortalama merkez analizinde deprem noktaları, ağırlıklı ortalama merkez analizinde ise deprem noktaları ile birlikte deprem büyüklükleri de hesaba katılarak yeniden analiz edilmektedir. Bu analiz sonuçlarına göre ortalama merkez noktası 39.66 K enlemi, 39.67 D boylamında olup bu nokta Erzincan'a bağlı Altınbaşak köyü sınırları içinde kalmaktadır. Ağırlıklı ortalama merkez analizi sonucu ise ortalama merkez noktasına yakın konumda olan 39.69 K enlemi, 39.65 D boylamında yer alan Erzincan Ovası'nın doğusunda Altınbaşak ve Mertekli köyleri arasında kalmaktadır. Bu iki analiz sonucunda elde edilen merkez noktalarının birbirlerine çok yakın olması, meydana gelen depremlerin büyüklük ve sıklıklarının benzer olduğunu göstermektedir (Şekil 6).

5.1.3. Standart Uzaklık ve Ağırlıklı Standart Uzaklık Analizi

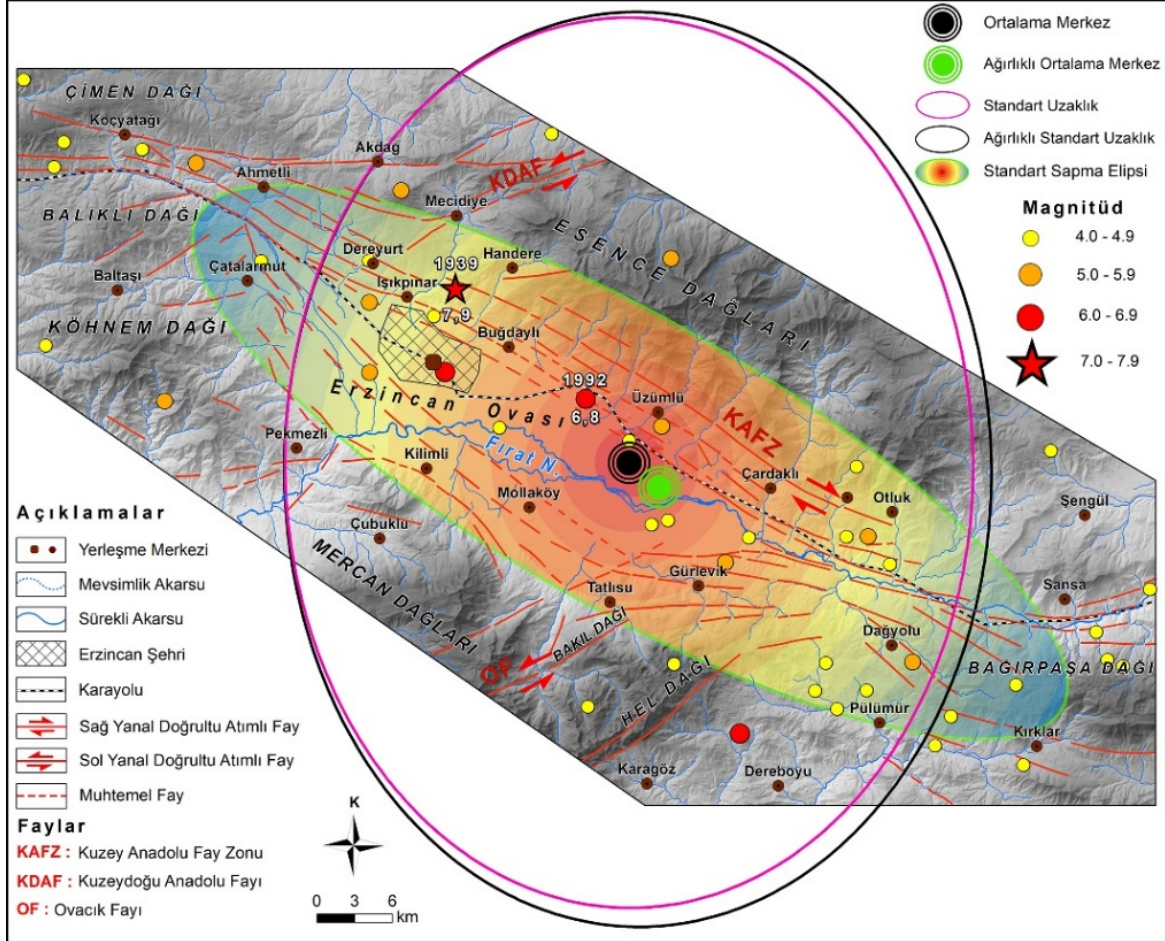
Standart uzaklık, bir sahada oluşan deprem episantr noktalarının dağılımını belirlemek için kullanılmaktadır. Standart uzaklık çemberi geniş olduğunda deprem episantr noktalarının dağınık olduğunu, buna karşılık çember daha dar olursa depremin olduğu noktaların birbirine daha yakın konumda olduğunu göstermektedir. Ağırlıklı standart uzaklık analizi, ağırlıklı ortalama merkez analizinde olduğu gibi deprem noktaları ile birlikte deprem büyüklüğü de hesaplamaya katılarak uzaklık yeniden hesaplanarak analiz edilmektedir (McGrew ve Monroe, 1993; Karabulut, 2014).

$$S_D = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{X}_c)^2 + \sum (Y_c - \bar{Y}_i)^2}{n}} \quad 3$$

$$S_{WD} = \sqrt{\frac{\sum f_i (x_i - \bar{X}_c)^2 + \sum f_i (Y_i - \bar{Y}_c)^2}{\sum f_i}} \quad 4$$

Her iki formülde de; \bar{X} ve \bar{Y} , ortalama merkezin koordinatlarını, X_i ve Y_i her bir noktanın koordinat değerlerini, Σf_i ise noktaların ağırlık değerlerini göstermektedir.

Erzincan Ovası ve çevresinin standart uzaklık ve ağırlıklı standart uzaklık analizlerine göre çemberler oval olup birbirlerine benzer formdadırlar. Bunun temel nedeni ise 4'ten büyük olan depremlerin birbirlerine yakın konumda meydana gelmiş olmasıdır. Ovadaki en büyük yerleşmelerden olan Erzincan ve Üzümlü'nün bu çemberlerin içerisinde kalması dikkat çekmektedir (Şekil 6). Kuzey ve güneyde ise bazı depremler dağlık alanların üzerinde meydana gelmiş olduğundan çember incelenen alanın dışına taşarak kuzeyde Otlukbeli (Erzincan), güneyde ise Ovacık (Tunceli) ilçesine kadar genişlemektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Erzincan Ovası ve çevresindeki depremlerin ($M \geq 4$) Ortalama Merkez ve Ağırlıklı Ortalama Merkez Analizi sonuçlarına göre dağılım haritası (1900-2023).

5.1.4. Standart Sapma Elipsi Analizi

Bu analizde depremlerin mekânsal dağılışı ile standart uzaklık analizi sonuçları benzerdir. Fakat dağılımın doğrultusu ve yönünü ortaya koyması bakımından standart uzaklıktan ayrılmaktadır. Bu analizde mesafeler X ve Y yönlerinde ayrı ayrı hesaplanmaktadır (Bakak, 2016). Standart sapma elipsi analizi aşağıdaki formüllere göre hesaplanmaktadır (CrimeStat III, 2005; Chainey, 2005).

$$S_x = \sqrt{2X \frac{\sum \{(X_i - \bar{X}) \cos \theta - \sum (Y_i - \bar{Y}) \sin \theta\}^2}{N - 2}} \quad 5$$

$$S_y = \sqrt{2X \frac{\sum \{(X_i - \bar{X}) \sin \theta - \sum (Y_i - \bar{Y}) \cos \theta\}^2}{N - 2}} \quad 6$$

Bu formüle; SX; X eksenini, SY; Y eksenini, θ elips oryantasyonunu, \bar{X} ve \bar{Y} ise ortalama merkezi göstermektedir.

Standart sapma elipsi analizi sonuçlarına göre oluşturulan haritada depremler KAF'a paralel bir uzanış göstermektedir. Bu nedenle standart sapma elipsi, basık elips şekline sahiptir (Şekil 6). Ovanın merkezi kısımlarında elips hafif şişkince olup doğu ve batıdaki boğazlara doğru sivrilmiştir. Bu şekildeki bir elips hem ovanın şekli hem de KAF'ın segmentlerinin doğrultusu ile uyumludur (Şekil 6).

5.2. Yoğunluk Analizleri

Herhangi bir sahada meydana gelen depremlerin öznitelik bilgilerine göre yoğunluklarını belirlemek için farklı yoğunluk analizleri kullanılmaktadır. Bu makalede de Erzincan Ovası ve çevresinde depremlerin yoğunluğunu belirlemek amacıyla; a) Noktasal Yoğunluk, b) Kernel Yoğunluğu, c) Ortalama En Yakın Komşuluk, d) Sıcak-Soğuk Nokta (Getis-Ord G_i^*) ve e) Anselin Yerel Moran's I analizleri uygulanmıştır.

5.2.1. Noktasal Yoğunluk Analizi

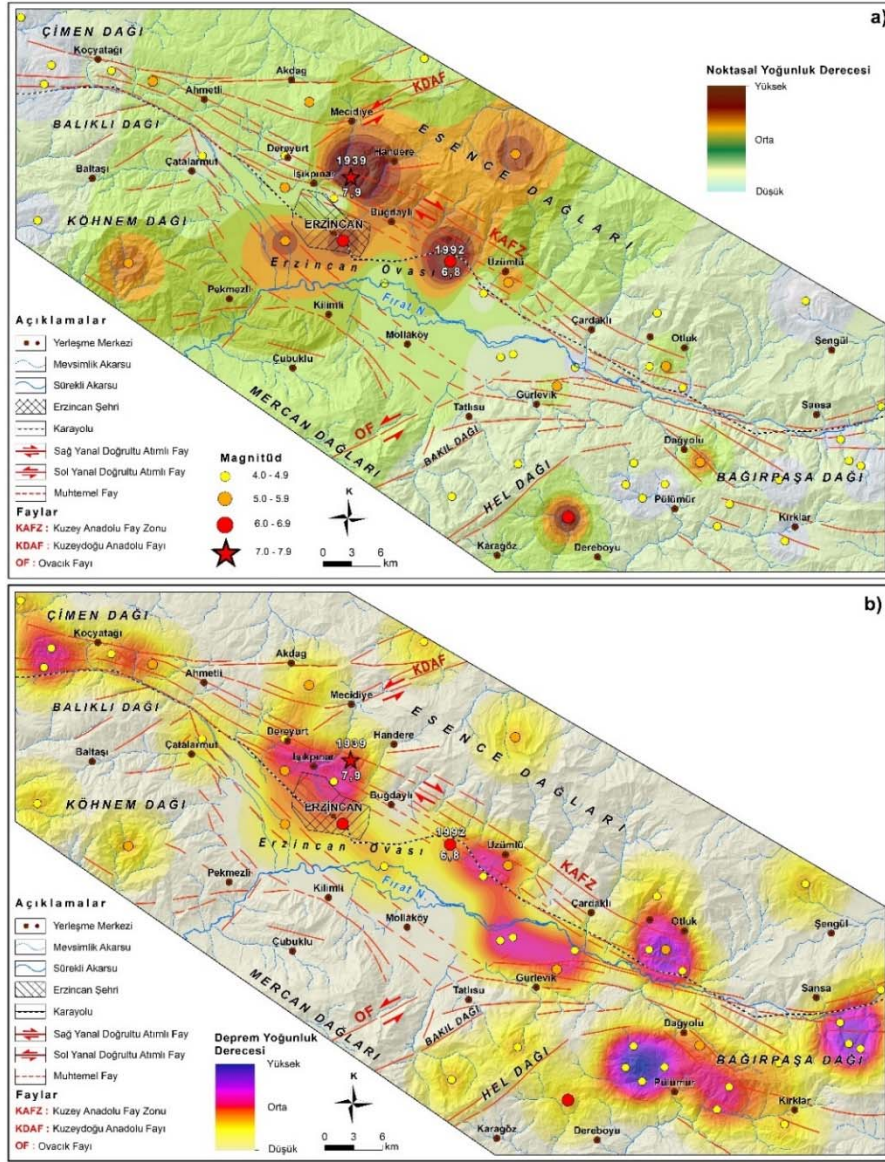
Noktasal yoğunluk analizinde hücre değerleri dairesel bir tarama alanı içinde hesaplamaya tabi tutularak yapılmaktadır. Hesaplama yapılacak alandaki her bir hücre değeri, tarama alanı içindeki nesne sayısı, mevcut alanın büyüklüğüne bölünmesiyle hesaplanmaktadır (Kahraman ve Ünsal, 2014). Bu analiz için incelenen alandaki depremlerin konumları dikkate alınarak büyüklüklerine göre sınıflandırılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre büyük depremlerin birbirine çok yakın mesafelerde meydana geldiği, bu depremlerin Erzincan şehri ile şehrin kuzey ve kuzeybatısında yoğunlaştığı görülmektedir. Kent ve yakın çevresi dışında ova doğusu ve güneyindeki dağlık alanlarda yoğunluk düşmektedir (Şekil 7a).

5.2.2. Kernel Yoğunluk Analizi

Kernel yoğunluk analizi, meydana gelen depremlerin sıklık ve tehlike durumunun belirlenmesinde sıklıkla kullanılmaktadır (Bailey ve Gatrell, 1995; Woo, 1996; Zuccolo ve diğ., 2013; Tağıl ve Alevkayalı, 2013). Bu analiz, belirlenen bir yarıçapa sahip çember içerisinde bulunan noktaların yoğunluğu ile bu kaynaktan uzaklaştıkça değişen noktasal yoğunluğu ifade etmektedir. Belirlenen alana giren her bir hücre değeri değil örnek bir nokta çevresine dairesel bir alan çizilerek 1'den 0'a doğru olacak şekilde matematiksel bir fonksiyon uygulanır (Gündoğdu, 2010; Kahraman ve Ünsal, 2014). Bu yoğunluk analizi aşağıdaki formüle göre hesaplanmaktadır (Al-Ahmadi ve diğ., 2014).

$$f(x) = \frac{1}{nh^d} \sum_{i=1}^n K\left(\frac{x - x_i}{h}\right) \quad 7$$

Bu analiz sonucuna göre Erzincan Ovası ve çevresindeki depremlerin KAFZ boyunca, ovayı içine alacak şekilde KB-GD doğrultusunda geniş bir zon içerisinde yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 7b). Bu zon hem şiddetli depremlerin görüldüğü hem de fazla can ve mal kayıtlarını yaşandığı bir alana karşılık gelmektedir. Kuzey ve güneydeki dağlık alanlara doğu yoğunluğun düşmesi KAFZ'dan uzaklaşma ve zemin özellikleri ile ilişkilidir.

Şekil 7. Erzurum Ovası ve çevresindeki depremlerin yoğunluk analizi sonuçları (1900-2023). a) Noktasal yoğunluk analizi sonuçları, b) Kernel yoğunluk analiz sonuçları.

5.2.3. Ortalama En Yakın Komşuluk Analizi

Bu analiz özellikle deprem, nüfus, yerleşme ve bitki dağılımlarının analizinde kullanılmaktadır. Bu analizde birbirine en yakın konumda bulunan iki nokta arasındaki mesafenin hesaplanması yapılan tüm noktaların en yakın noktaları ile arasındaki uzunluklarının ortalamasının alınmasıyla elde edilmektedir (Yakar, 2011; Kaya, 2017). Böylece analizi yapılan ortalama mesafe, rastgele dağılım özelliği gösteren ortalamadan daha büyükse, analiz edilen özellikler dağılmış, daha düşükse kümelenmiş olarak kabul edilmektedir (Akyürek ve Arslan, 2018).

$$ANN = \frac{\bar{D}_0}{D_E} \quad 8$$

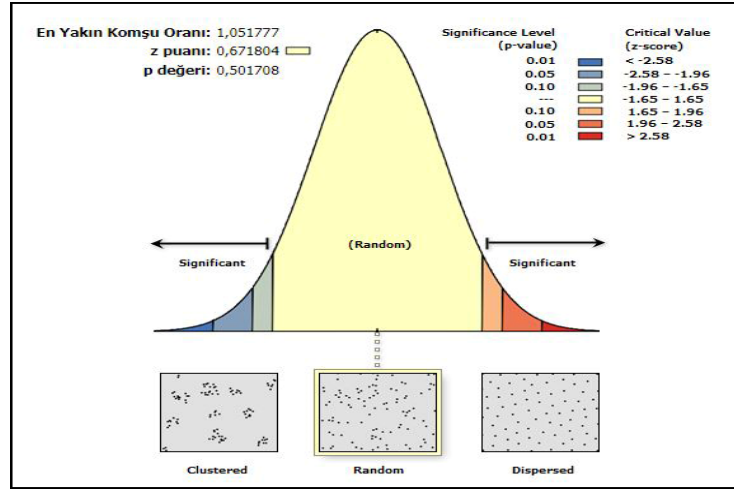
Formülde; \bar{D}_0 , hesaplaması yapılan her bir verinin en yakınında bulunan komşusuyla konumu arasındaki mesafenin ortalaması, d_i , veri setinin komşusuyla olan mesafesidir.

$$\bar{D}_0 = \frac{\sum_{i=1}^n d_i}{n} \quad 9$$

\bar{D}_E , rastgele dağılımda bulunan veri içindeki beklenen ortalama mesafe, n, veri setinin toplam sayısını, A, toplam çalışma alanıdır.

$$\bar{D}_E = \frac{0,5}{\sqrt{\frac{n}{A}}} \quad 10$$

Bu analizde, Z puanı 1.96'dan küçük veya -1.96'dan büyük ise anlamlı dağılım veya kümelenme olduğunu göstermektedir ($p < 0.05$). Z puanının 1.96 ile -1.96 arasında çıkması durumunda verilerin rastgele dağılım sergilediğini göstermektedir (Mitchell, 2005). Bu analiz ile Erzincan Ovası ve çevresindeki depremlerin rastgele (random), kümelenmiş (clustered) ve dağınk (dispersed) tiplerden hangi mekânsal dağılım içinde kaldığı hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre Z puanı 0,671804 olup bu değere göre analiz edilen depremler rastgele bir dağılım özelliği göstermektedir. Bu durum 4 ve daha büyük depremlerin farklı lokasyonlar ve bölgelerde meydana geldiğini göstermektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Erzincan Ovası ve çevresindeki depremlerin ortalama en yakın komşuluk analiz sonuçları.

5.2.4. Sıcak- Soğuk Nokta Analizi (Getis-Ord G_i^*)

Bu analiz yöntemi, veri seti içindeki sıcak ve soğuk noktaların sınırlandırılan alan içerisinde kümelenme bölgelerini belirlemek için kullanılmaktadır (Ord ve diğ., 1995; Getis ve diğ., 1992). Bu analizde veri setindeki her bir değer için Z skoru hesaplanarak güven aralığı oluşturulmaktadır. Bu analize göre hesaplanan Z skoru değerleri -1 ile +1 arasında değişmekte olup -1'e doğru dağınk bir dağılımı, +1 ise kümelenme olduğunu göstermektedir. Z skoru değeri "0" (sıfır) ve yakın olursa mekânsal kümelenme azalarak rastgele bir dağılım meydana geldiğini göstermektedir.

$$G_i^* = \frac{\sum_{j=1}^n w_{i,j}x_j - \bar{X}\sum_{j=1}^n w_{i,j}}{S \sqrt{\frac{[n \sum_{j=1}^n w_{i,j}^2 - (\sum_{j=1}^n w_{i,j})^2]}{n-1}}} \quad 11$$

Formülde; x_j , veri seti içinde bulunan j değerinin özelliğini, $w_{i,j}$ ise, i ve j değerleri arasında bulunan mekânsal ağırlık değerini ifade etmektedir (Al-Ahmadi ve diğ., 2014; Affan ve diğ., 2016).

Bu analiz sonucuna göre Erzincan şehri ve yakın çevresinde sıcak noktalarda anlamlı bir kümelenme görülmekte olup sıcak nokta % 99 güven aralığında bulunmaktadır. Şehir çevresi dışında ise anlamlı bir kümelenme oluşmamıştır. Soğuk noktalar ise büyüklüğü 4 ve daha küçük depremlerin meydana geldiği alanlara karşılık gelmektedir. Ancak analizlere 4'ten küçük depremler dâhil edilmediğinden soğuk nokta analizinde kümelenme bulunmamaktadır (Şekil 9a).

5.2.5. Anselin Yerel Moran's I Analizi

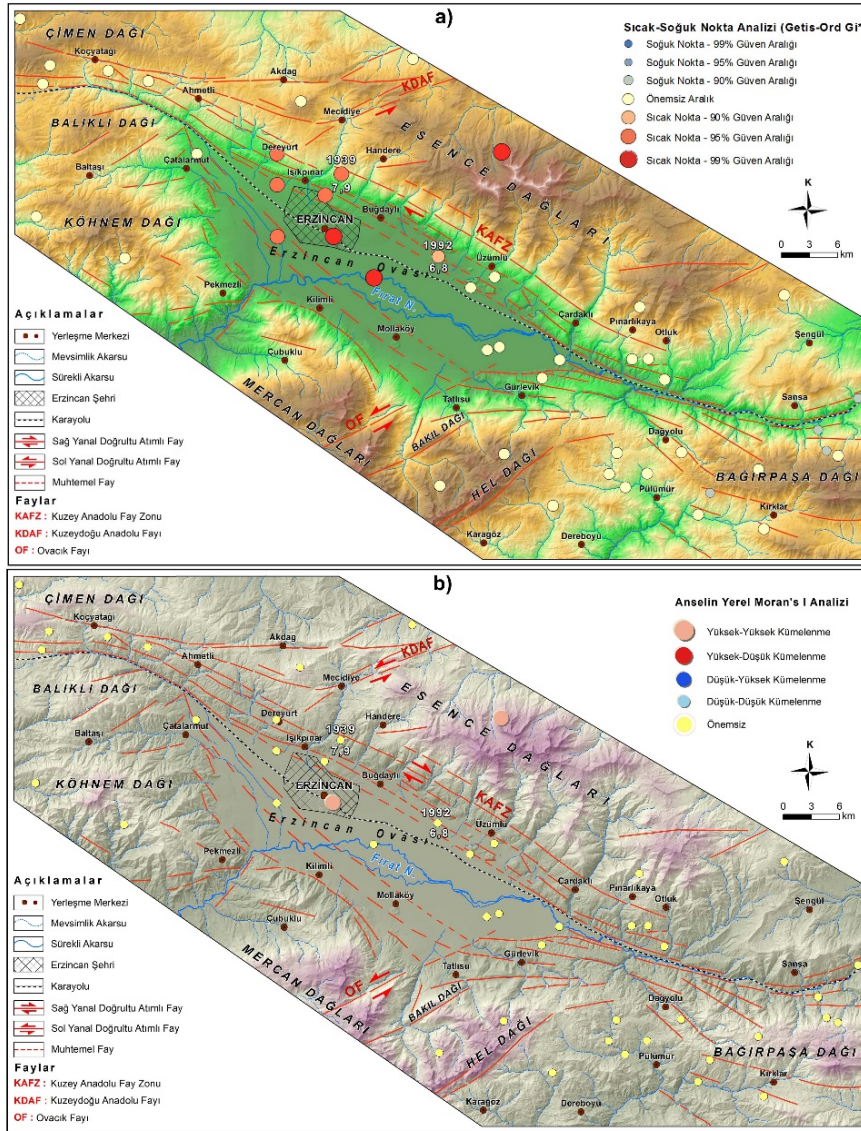
Anselin Yerel Moran'ın I analizi, birbirine benzer ve benzer olmayan değişkenlerin meydana getirdiği kümelenmelerin araştırılmasında kullanılmaktadır. Analize göre düşük I değeri bulunan yerler birbirine

benzemeyen değerlerin oluşturduğu kümelenmeyi, yüksek I değerine sahip alanlar ise yüksek ya da düşük değerlerin oluşturduğu kümelenmeleri göstermektedir (Yakar, 2011; Akyürek ve Arslan, 2018; Alevkayalı ve Dindar, 2022). Anselin Yerel Moran's I analizi aşağıdaki formüle göre hesaplanmaktadır.

$$I_i = \frac{w_i - \bar{X}}{S_i^2} \sum_{j=1, j \neq i}^n w_{ij} (x_j - \bar{X}) \quad 12$$

Formülde; x_j , veri içinde bulunan i değerinin özelliği, \bar{X} mevcut değerlerin ortalaması (deprem büyüklüklerinin ortalaması), w_{ij} , i ve j veri noktaları arasında bulunan mekânsal ağırlık değeridir.

Bu analiz sonuçlarına göre Erzincan şehri ve kuzeyde Esence Dağları yüksek-yüksek kümelenmenin olduğu ve büyük depremlerin meydana geldiği alanları, diğer alanlar ise küçük depremlerin meydana geldiği dağınık kümelenme özelliği gösteren önemsiz sınıflanma kategorisindeki alanlara karşılık gelmektedir (Şekil 9b).

Şekil 9. Erzincan Ovası ve çevresindeki depremlerin sıcak-soğuk nokta analizi (a) ve Anselin Yerel Moran's I sonuçları (b).

6. Sonuç

KAFZ üzerinde yer alan Erzincan Ovası'nda geçmişte çok şiddetli depremler yaşanmıştır. Yaşanan depremler ve KAFZ'in ova ve çevresindeki aktivitesi dikkate alındığında, Erzincan Ovası ve çevresinin yüksek deprem riskine sahip olduğunu görülmektedir. 1939 Erzincan depreminin merkez üssünün kent merkezinde kalması ve 1992 depreminin Üzümlü'de meydana gelmiş olması Erzincan'da yüksek deprem riskinin devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca Üzümlü ile Yedisu arasında kalan Yedisu segmenti üzerinde uzun süreden beri büyük bir deprem meydana gelmemiştir. Bu segment üzerinde meydana gelecek şiddetli bir depremin de Erzincan Ovası ve çevresini etkilemesi mümkündür. Ova ve çevresindeki yüksek deprem riski nedeniyle depremlerin mekânsal ve yoğunluk analizleri yapılarak riskin çok yüksek olduğu alanlar belirlenmiştir.

Mekânsal dağılım analiz sonuçlarına göre şiddetli depremlerin dağılışı ile KAFZ arasında paralellik bulunmaktadır. Bu durum standart sapma elipsi analizinde çok daha net görülmektedir. Bu analiz sonuçlarına göre elipsin şekli ovanın şekli ile birebir uyumludur. Elipsin şekli, şiddetli depremlerin ova içerisinde meydana geldiğini, ova dışında şiddetli depremlerin fazla görülmediğini göstermektedir. Mekânsal dağılım analizleri için kullanılan beş yöntemin sonuçları birbiri ile uyumlu ve birbirini destekler niteliktedir.

Noktasal, Kernel, Sıcak-Soğuk Nokta ve Anselin Yerel Moran'ın I analiz sonuçlarının tamamında depremlerin, Erzincan şehri ve çevresinde yoğunlaştığı belirlenmiştir. Şiddetli depremlerin kent ve çevresinde yoğunlaşması, Erzincan için deprem riskinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Erzincan şehri, depreme karşı dirençliliği artırılmış olmasına rağmen, fay zonu üzerinde ve zemin açısından yüksek riskli bir alanda kurulmuştur. Son şiddetli depremden sonra 32 yıllık bir sürenin geçmiş olması ve mekânsal analiz sonuçları, ovada yer alan Erzincan ve büyük yerleşmelerin afet riskinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yerleşmelerin depreme karşı dirençliliğinin artırılması gereklidir. Bu kapsamda Erzincan için yapılacak en önemli girişim şehrin gelişimini batıda Köhne Dağı eteklerine doğru kaydırmaktır.

Katkı Belirtme

Bu çalışma birinci yazarın doktora tezinin bir bölümünü kapsamakta olup Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (FÜBAP) tarafından İSBF.22.02 nolu proje olarak desteklenmiştir.

Kaynaklar

- AFAD (2022). 2022 yılı doğa kaynaklı olay istatistikleri. <https://www.afad.gov.tr/afet-is-tatistikleri>. Son erişim 02/02/2024.
- Affan, M., Syukri, M., Wahyuna, L. ve Sofyan, H. (2016). Spatial statistic analysis of earthquakes in Aceh province year 1921-2014: cluster seismicity. *Aceh International Journal of Science and Technology*, 5(2), 54-62.
- Akkan, E. (1964). *Erzincan Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı: 153, Ankara.
- Akpınar, Z. (2010). *Erzincan Havzasının Tektonik Gelişiminin Paleomanyetik Yöntemlerle Analizi*. Cumhuriyet Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Sivas.
- Aktar, M. Dorbath, C. ve Arpat, E. (2004). The Seismic Velocity and Fault Structure of The Erzincan Basin, Turkey, Using Local Earthquake Tomography. *Geophysical Journal International*, 156, 497-505.
- Aktaş, Y. (2020). Erzincan'da Meydana Gelen Depremler (XI-XV. Yüzyıllar). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (68), 399-419.
- Aktimur, H. T. (1988). 1/100.000 ölçekli Açınsama Nitelikli Türkiye Jeoloji Haritaları Serisi, Divriği-F26 Paftası: MTA Yayınları. Ankara.
- Akyürek, Ö., Arslan, O. (2018). Kocaeli İli ve Çevresinde (1900-2016) Yılları Arasında Gerçekleşen Tarihsel Depremlerin Konumsal İstatistik Analizi. *Geomatik*, 3(1), 48-62.
- Al-Ahmadi, K., Al-Amri, A. ve See, L. (2014). A Spatial Statistical Analysis of the Occurrence of Earthquakes Along the Red Sea Floor Spreading: Clusters of Seismicity. *Arabian Journal of Geosciences*, 7(7), 2893-2904.
- Alevkayalı, Ç. ve Dindar, H. (2022). Kıbrıs Adası ve Çevresinde Depremlerin Zamansal ve Mekânsal Dağılımı: Jeostatistiksel Bir Yaklaşım. *Yerbilimleri*, 43 (3), 197-211.
- Aronoff, S. (1991). Geographic Information System: A management perspective. WLD Publ. Ottawa, Canada.
- Arpat, E., ve Şaroğlu, F. (1975). Türkiyedeki Bazı Önemli Genç Tektonik Olaylar. *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 18 (1), 91-101.
- Arslan, R. (2020). Ladik Depremi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(1), s. 143-160.

- Aslan, Ö. (2015). *13 Mart 1992 Erzincan Depremi Yapısal Hasarları Üzerinde Yerel Zemin Koşullarının Etkisi* İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bailey, T. C. ve Gatrell, A. C. (1995). *Interactive Spatial Data Analysis*, Essex: Addison Wesley Longman, Harlow.
- Bakak, Ö. (2016). 2005 Sığacık Körfezi (İzmir) Depremlerinin Mekânsal Değerlendirilmesi. *Yerbilimleri*, 37(1), 51-63.
- Barka, A. (1992). The North Anatolian Fault Zone. *Annales Tectonicae (Special Issue)*. Vol. VI. pp. 164-195.
- Barka, A. ve Gülen, L. (1989). Complex Evolution of the Erzincan Basin (Eastern Turkey) and its Pull-apart and Continental Escape Origin, *J. Struct. Geol.*, 11, 275-283.
- Barka, A. ve Reilinger, R. (1997). Active tectonics of the Eastern Mediterranean region: deduced from GPS, neotectonic and seismicity data. <http://hdl.handle.net/2122/1520>
- Barka A., Akyuz H.S., Altunel E., Sunal G., Cakır Z., Dikbas A., Yerli B., Armijo R., Meyer B., de Chaballier J.B., Rockwell T., Dolan J.R., Hartleb R., Dawson T., Christofferson S., Tucker A., Fumal T., Langridge R., Stenner H., Lettis W., Bachhuber J. ve Page W. (2002). The surface rupture and slip distribution of the 17 August 1999 Izmit earthquake (M 7.4), North Anatolian fault. *Bulletin of the Seismological Society of America*, 92, 43-60.
- Bektaş, O. (1981). Kuzey Anadolu Fay Zonu'nun Erzincan-Tanyeri Bucağı Yöresi'ndeki Jeolojik Özellikleri ve Yerel Ofiyolit Sorunları. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Yer Bilimleri Fakültesi. Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Yayınları*. Cilt: 32
- Bernard, P., Gariel, J.C. ve Dorbath, L. (1997). Fault Location And Rupture Kinematics of The Magnitude 6.8, 1992 Erzincan Earthquake, Turkey, From Strong Ground Motion And Regional Records. *Bulletin of The Seismological Society of America*, v. 87, no. 5, p. 1230-1243.
- Bexultan, Y. (2021). *Köprülerde Kurşun Çekirdekli Elastomer Mesnet Tasarımı ve Köprü Deprem Davranışı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Boz D. ve Yılmaz, A. (2020). Erzincan Ovası ve Dolayının Çevre Jeolojisi ve Planlanmasına Bir Yaklaşım. *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*. 44. 225-254.
- Büyükaşkoğlu, S. (1992). Erzincan'ın Yeraltı Yapısı, Yerbilimci Gözüyle Erzincan Depremi, Dünü Bugünü Yarını ve Türkiye Deprem Sorunu. Sayfa: 43-51, 15 Aralık 1992, İTÜ, İstanbul.
- Chainey, S. (2005). *Methods and Techiques for Understandeing Crime and Hot Spots*, Special Report (Mapping Crime: Understandeing Hot Spots), USA:National Institute of Justice, (www.ojp.usdoj.gov/nij).
- CrimeStat III, (2005). *CrimeStat III Manual, Chapter 4 Spatial Distribution*, ss.67-85.
- Demirtaş, R. (2019). Kuzey Anadolu Fay Sistemi (KAFS) Diri Fayları ve Deprem Etkinlikleri Paleosismolojik Çalışmalar ve Gelecek Deprem Potansiyelleri, DOI: 10.13140/RG.2.2.36608.69125, file:///C:/Users/Erkan%20AVLAR/Downloads/KAFSfaylar%20(1), Erişim Tarihi: 10.12.2023.
- Emre, Ö., Duman, T. Y., Özalp, S., Elmacı, H., Olgun, Ş. ve Şaroğlu, F. (2013). Açıklamalı Türkiye Diri Fay Haritası. Ölçek 1:1.250.000, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Özel Yayın Serisi-30, Ankara-Türkiye. ISBN: 978-605-5310-56-1.
- Emre, Ö., Duman, T. Y., Özalp, S. ve diğ. (2016). Active fault database of Turkey. *Bull Earthquake Eng.* 16, 3229-3275.
- Emre, Ö., Kondo, H., Özalp, S., & Elmacı, H. (2021). Fault geometry, segmentation and slip distribution associated with the 1939 Erzincan earthquake rupture along the North Anatolian fault, Turkey.
- Eyidoğan, H. (1993). 13 Mart 1992 Erzincan Depremi: Faylanma Mekanizması ve Depremin Yeri Üzerine Bir Tartışma. 2. Ulusal Deprem Mühendisliği Konferansı, Sayfa: 404-415, 10 Mart 1993 Ankara.
- Fraser, J., Pigati, J. S., Hubert-Ferrari, A., Vanneste, K., Avsar, U., and Altinok, S. (2009). A 3000-Year Record of Ground- Rupturing Earthquakes along the North Anatolian Fault near Lake Ladik, Turkey, *B. Seismol. Soc. Am.*, 99, 2651-2703, <https://doi.org/10.1785/0120080024>.
- Fraser J. G., Hubert Ferrari A., Verbeeck K., Garcia-Moreno D., Avşar U, ...Venneste K. (2012). A 3000-year record of surface-rupturing earthquakes at Gülanan: variable fault-rupture lengths along the 1939 Erzincan earthquake-rupture segment of the North Anatolian Fault, Turkey. *Ann Geophys*, 55(5):895-927.
- Getis, A., ve Ord, J. K. (1992). The analysis of spatial association by use of distance statistics. *Geographical Analysis* 24, p.189-206.
- Grosser, H.,Baumbach, M., Berckhemer, H., Baier, B.,... Yılmaz, R. (1998). The Erzincan (Turkey) Earthquake (Ms 6.8) Of March 13, 1992 And İts Afterschok Sequence. *Pure Appl. Geophysics*, 152, 465-505.
- Gündoğdu, G. (2010). *Coğrafi Bilgi Teknolojileri Kullanılarak Trafik Kaza Analizi: Adana Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Anabilim Dalı, Adana.

- Gürsoy, H., Tatar, O., Akpınar, Z., Polat, A., Mesci, L., ve Tuncer, D. (2013). New observations on the 1939 Erzincan Earthquake surface rupture on the Kelkit Valley segment of the North Anatolian Fault Zone, Turkey. *Journal Of Geodynamics*, vol. 65, 259-271.
- Haçin, İ. (2014). 1939 Erzincan Büyük Depremi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30(88), 37-70.
- Hayli, S. (1995). *Erzincan Ovası'nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elazığ.
- Hempton, M. R. ve Dunne, L.A. (1984). Sedimentation in Pull-Apart Basins: Active Examples in Eastern Turkey. *The Journal of Geology* 92, 513-530.
- Hepdeniz, K., ve Soyaslan, İ. İ. (2015). Burdur İlinde Meydana Gelen Depremlerin Odak Noktalarının Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) İle 3 Boyutlu Modellenmesi ve Jeostatistiksel Analizi. *Uluslararası Burdur Deprem ve Çevre Sempozyumu*, Burdur, Türkiye, Bildiriler Kitabı, 104-112.
- Hubert-Ferrari, A., Armijo, R., King, G., Meyer, B., ve Barka, A. (2002). Morphology, displacement, and slip rates along the North Anatolian Fault, Turkey. *Journal of Geophysical Research: Solid Earth*, 107(B10), ETG-9.
- Irritz, W. (1972). Lithostratigraphie und tektonische Entwicklung des Neogens in Nordostanatolien (Kanozoikum und Braunkohlen in der Türkei. 6.). *Beih. Geol. Jahrb.*, No. 120, 111 pp.+10 plates.
- Kahraman, S., ve Ünsal, Ö. (2014). ArcGIS for Desktop Spatial Analysis. ESRI Bilgi Sistemleri Mühendislik ve Eğitim Ltd. Şti., Ankara.
- Kan, Ö. Kaymaz, K., Zengin, B. ve Özcan, M. (2017) Türkiye'deki Depreme Dayanıklı Yapıların Sismik İzolasyon Tiplerinin İncelenmesi, *Munzur Üniversitesi Bilim ve Gençlik Dergisi*, 5/2, 82-100.
- Karabulut, M. (2014). Mekânsal İstatistik Teknikleri. Y. Arı, ve İ. Kaya içinde, Coğrafya Araştırma Yöntemleri (s. 433-446). Coğrafyacılar Derneği, Balıkesir.
- Karslı, O. (2006). Pre-eruptive conditions revealed by mega-and pheno-cryst compositions from the Quaternary Erzincan Volcanics, Eastern Turkey: Insights into the magma processes. *Geochemistry*, 66(4), 277-305.
- Kaya, Ö. , Toroğlu, E. & Adıgüzel, F. (2015). 2011 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oy Oranlarının İlçeler Ölçeğinde Mekânsal Analizi. *Coğrafya Dergisi*, (31), 1-13.
- Kaya, S. (2017). *Teke Yöresi Endemik Bitki Dağılımının Mekânsal ve İstatistiksel Analizleri*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Kaypak, B. ve Eyidoğan, H. (2005). One-dimensional crustal structure of the Erzincan basin, Eastern Turkey and relocations of the 1992 Erzincan earthquake (Ms=6.8) aftershock sequence. *Physics of the Earth and Planetary Interiors*, 151(1-2), 1-20.
- Keçer, M. (1985). *Erzincan Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi*. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Jeomorfoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ketin, İ. (1969). Kuzey Anadolu Fayı Hakkında, *MTA Enstitüsü Dergisi*, Sayı:72, s.1-27, Ankara.
- Kopar, İ, ve Polat, P. (2020). Molla Tepe (Mollaköy-Erzincan) Perlitik Volkan Konisi'nin Jeolojik-Jeomorfolojik Özellikleri ve Molla Tepe Perlitinin Endüstriyel Madde Olarak Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (3), 1529-1554.
- Kurtuluş, C. (1993). 13 Mart 1992 Erzincan Depremi ve Sonuçları, 2. Ulusal Deprem Mühendisliği Konferansı, Sayfa: 310-318, 10 Mart 1993, İstanbul, Türkiye
- McGrew, J., ve Monroe, C. B. (1993). *Statistical Problem Solving in Geography*. Wm.C. Brown Communication, Oxford.
- Mitchell, A. (2005). *The ESRI Guide to GIS Analysis*, Volume 2. ESRI Press.
- Ord, J. K. ve Getis, A. (1995). Local Spatial Autocorrelation Statistics: Distributional Issues and an Application. *Geographical analysis*, 27(4), 286-306.
- Orhan, F. (2019). Depremlerin Şehir ve Mesken Mimarisine Olan Etkilerine Coğrafi Bir Bakış: 1939 Erzincan Depremi Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 339-364.
- Özşahin, E., ve Eroğlu, İ. (2019). Erzincan Kentinde Yerel Zemin Özelliklerinin Deprem Duyarlılığına Etkisi. Artvin Çoruh Üniversitesi, Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi, *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 5(1), 41-57.
- Pınar, N. ve Lahn E. (1952). Türkiye Depremleri İzahlı Kataloğu. AKIN Matbaacılık Ltd. Ortaklığı. Ankara.
- Sançar, T. (2006). *Yedisu Fay Segmentinin Paleosismolojik ve Morfotektonik Özellikleri*, Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Sözbilir, H., Sümer, Ö., Uzel, B., Tepe, Ç., Softa, M., Eski, S., Babayiğit, G., Turan, R., Karas, M., ve Koşum, Ş. (2015). İzmir Kenti İçinden Geçen Diri Faylarda Fay Sakınım Bandı/Yüzey Faylanması Tehlikesi Kuşağı Oluşturma Kriterleri. 3. *Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı*, Ankara. 1-14.
- Sözbilir, H., Tatar, O., Çakır, R., Eski, S., Softa, M., Duran, İ., Akgün, M., Utku, M. ve Koçbulut, F. (2020).

- 14 Haziran 2020 Bingöl-Karlıova Depremi Ön İnceleme Raporu, Dokuz Eylül Üniversitesi Deprem Araştırma ve Uygulama Merkezi. Diri Fay Araştırma Grubu.
- Şengör, A. M. C., Tüysüz, O., Imren, C., Sakıncı, M., Eyidoğan, H., Görür, N., Le Pichon, X. and Rangin, C. (2005). The North Anatolian Fault: A New Look. *Annual Review of Earth and Planetary Sciences*, 33, 37-112.
- Tağıl, Ş., ve Alevkayalı, Ç. (2013). Ege Bölgesi'nde depremlerin mekânsal dağılımı: jeostatistiksel yaklaşım. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (28), 369-379.
- Tarhan, N. (2007 a). 1:100 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Erzincan- İ43 Paftası. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Jeoloji Etütleri Dairesi. No:68. Ankara.
- Tarhan, N. (2007 b). 1:100 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Erzincan- İ44 Paftası. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Jeoloji Etütleri Dairesi. No:67. Ankara.
- Tarhan, N. (2007 c). 1:100 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Erzincan- J44 Paftası. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Jeoloji Etütleri Dairesi. No:69. Ankara.
- Tarhan, N. (2008 a). 1:100 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Erzincan-İ42, Paftası. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Jeoloji Etütleri Dairesi. No:84. Ankara.
- Tarhan, N. (2008 b). 1:100 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Erzincan- J43 Paftası. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Jeoloji Etütleri Dairesi. No:89. Ankara.
- Tatar, Y. (1978). KAF Zonunun Erzincan-Refahiye Arasındaki Bölümü Üzerine Tektonik İncelemeler. *Hacettepe Üniversitesi Yerbilimleri Enstitüsü Yayınları*, C: 4, Sayı: 1-2, Ankara.
- Temiz, H. (2004). The role of thrust ramp reactivation in pull-apart mechanism of the Erzincan basin, North Anatolian Fault Zone, Turkey. *Geodinamica Acta*, 17 (3), 219-228.
- Tüysüz, O., (1992), Erzincan Çevresinin Jeolojisi, (Yerbilimci Gözüyle Erzincan Depremi, Dünü-Bugünü-Yarını ve Türkiye Deprem Sorunu, (Derleyen; Ahmet Ercan); İ.T.Ü. Maden Fak. Jeofizik Bölümü ve Jeoloji Müh. Böl. Ortak Oturum Bildirileri, İ.T.Ü. 15 Aralık 1992), İstanbul.
- Uysal, A. ve Sunkar M. (2022). Erzincan Ovası Kuzeyindeki Yerleşmelerin Yer Değiştirmesine Neden Olan Afetler: Sel, Taşkın ve Çamur Akmaları. *Afet ve Risk Dergisi*, 5(2), 693-714.
- Woo, G. (1996). Kernel estimation methods for seismic hazard area source modeling. *Bulletin of the Seismological Society of America*, Vol: 86(2), pp: 353-362.
- Yakar, M. (2011). Nüfus Dağılımının Mekânsal Analizi: Afyonkarahisar İli Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4, Sayı: 19.
- Zabcı, C. (2012). Kuzey Anadolu Fayı'nın Ilgaz (Çankırı) Doğusunda Kalan Kesiminin Morfokronoloji Tabanlı Son Beşbin Yıllık Kayma Hızı Tarihçesi ve Depremselliği. İstanbul Teknik Üniversitesi Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, Katı Yer Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- Zuccolo, E., Corigliano, M. ve Lai, C. G. (2013). Probabilistic seismic hazard assessment of Italy using kernel estimation methods. *Journal of Seismol* 17. 1001-1020.

Raporlar

- DAE. (1992). 13 Mart 1992 Erzincan Depremi Raporu. T.C. İmar ve İskân Bakanlığı Deprem Araştırma Enstitüsü Başkanlığı, Ankara.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**GAZİANTEP ŞEHRİNDEKİ SURİYELİLERİN GÖÇ ÖNCESİ VE SONRASI
SOSYOEKONOMİK DURUMLARININ KARŞILAŞTIRILMALI BİR ANALİZİ***

*A Comparative Analysis Of The Socio-Economic Status Of Syrian Refugees In Gaziantep City
Before And After Migration*

Emrah TÜRKOĞLU¹ ve Necmettin ELMASTAŞ²

¹ Dr., Elazığ, emrahturkoglu@gmail.com, orcid.org: 0000-0003-4539-3429

² Prof. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, nelmastas@beu.edu.tr, orcid.org: 0000-0003-2220-3506

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

23.01.2024

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1424498

Anahtar Kelimeler

Savaş, Zorunlu Göç,
Suriyeliler, Sosyoekonomik
Durum, Gaziantep

Keywords

War, Forced Migration,
Syrians, Socioeconomic
Status, Gaziantep

ÖZ

Bu çalışma, Gaziantep'teki Suriyelilerin, göç öncesi ve göç sonrası sosyoekonomik durumlarını ele almaktadır. Zorunlu göç sonucunda yer değiştiren kişilerin, mevcut sosyoekonomik durumlarının ortaya konulması açısından, göç öncesi durumlarının ortaya konması önemlidir. Bu çalışmanın amacı, Suriyelilerin göç öncesi ve göç sonrası sosyoekonomik durumlarını karşılaştırmalı bir analize tabi tutarak, Suriyelilerin sosyoekonomik durumlarında meydana gelen değişikliğin nasıl olduğunu Gaziantep kentinde yaşayan Suriyeliler üzerinden ortaya koymaktır. Bu kapsamda, Türkiye'de Suriyelilerin en fazla bulunduğu illerden birisi olan Gaziantep'te bir alan çalışması yapılmıştır. Gaziantep'in merkez ilçelerinden Şahinbey ve Şehitkâmil'e bağlı 40 şehrsel mahallede 400 gönüllü Suriyeli katılımcıya rastgele örneklem yoluyla ve yüz yüze görüşülerek anket uygulanmıştır. Anketler KoBotoolbox programı aracılığıyla 2021 yılının mart ayında uygulanmıştır. Sonuç olarak, zorunlu göç sonrası, Suriyelilerin sosyoekonomik yapılarında değişikliklerin olduğu görülmüştür. Göç öncesiyle kıyaslandığında, zorunlu göçün, Suriyelilerin sosyoekonomik yapılarını % 62,5'lik düzeyde "aynı" yönde etkilediği, % 29'luk düzeyde de "iyi" yönde ve %8,75 düzeyinde de "kötü" yönde etkilediği saptanmıştır. Böylece, göç öncesiyle kıyaslandığında, göç sonrası Suriyelilerin sosyoekonomik durumlarının, "olumlu" veya "olumsuz" olmak üzere %37,5 düzeyinde etkilendiği saptanmıştır.

ABSTRACT

This study deals with the socioeconomic situation of Syrians in Gaziantep before and after migration. In order to reveal the current socioeconomic situation of the people who are displaced as a result of forced migration, it is important to reveal their pre-migration situation. The aim of this study is to make a comparative analysis of the socioeconomic situation of Syrians before and after migration and to reveal the changes in the socioeconomic situation of Syrians through the Syrians living in Gaziantep city. In this context, a field study was conducted in Gaziantep, one of the provinces with the highest number of Syrians in Turkey. In 40 urban neighbourhoods of Şahinbey and Şehitkâmil, two of the central districts of Gaziantep, 400 Syrian volunteers were surveyed through random sampling and face-to-face interviews. The surveys were administered through the KoBotoolbox programme in March 2021. As a result, it was observed that there have been changes in the socioeconomic structures of Syrians after forced migration. Compared to the pre-migration period, it was found that forced migration affected the socioeconomic structures of Syrians in the "same" direction at a level of 62.5%, in the "good" direction at a level of 29% and in the "bad" direction at a level of 8.75%. Thus, when compared to the pre-migration period, the socio-economic status of Syrians after the migration has been affected by 37.5% either "positively" or "negatively".

Atıf/Citation: Türkoğlu, E. ve Elmastaş, N. (2024). Gaziantep'teki Suriyelilerin, Göç Öncesi ve Göç Sonrası Sosyoekonomik Durumlarının Karşılaştırılmalı Bir Analizi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34,2, 437-450.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Emrah TÜRKOĞLU

* Bu çalışma, Emrah Türkoğlu'nun Doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Uzun bir süreden beri baskıcı rejimlerden, çatışmalardan kaçan kişilerin uğrak yeri birçok mülteci, kaçak göçmen geçiş bölgesi olarak Türkiye'ye sığınmaktadır. Örneğin, 1979 İran devriminden sonra ülkeden kaçıp Avrupa'ya göç eden yaklaşık 1,5 milyon İranlı ilk durak olarak Türkiye'yi seçmişlerdir. İkinci büyük dalga İran-İrak savaşı, üçüncü büyük dalga ise Saddam Hüseyin'in Halepçe katliamı ve Körfez savaşı ile (1988-1991) yaşanmıştır (Kara, Korkut, 2010, s.157-158). Günümüzdeki Suriyelilerin sayısı ise Göç İdaresi Başkanlığı verilerine göre 3 246 178 kişi olup (16.11.2023), bu rakam diğer zamanlarda görülen göçmen sayısından kat kat fazladır.

1990'lara kadar Türkiye'nin kendisini bir göç ülkesi olarak görmesi için hiçbir neden yoktu. Bunun yerine, Türkiye, Avrupa'ya seyahat eden hem sığınmacılar hem de göçmen işçiler için öncelikle bir gönderen ve geçiş ülkesiydi (İçduygu, 2000; Kirişçi, 2007). Ancak değişen siyasi koşullar ve Orta Doğu'da tırmanan çatışmalar, 1990'ların ortalarından itibaren başta Irak, İran ve Afganistan'dan olmak üzere binlerce mültecinin Türkiye'ye gelmeye ve Türkiye'de kalmaya başladığı anlamına gelmektedir. Bu durum, Türkiye'nin 1951 Cenevre Mülteci Sözleşmesi'ni tam olarak onaylamamasına dayanan mülteci mevzuatının, mültecilerin kayıt ve yönetimini ele almak için yetersiz olduğunun farkına varılmasına yol açtı. Böylece, 1994 yılında, sığınma konularını düzenleyen gözden geçirilmiş bir yönetmelik kabul edildi, ancak bu, Avrupalı olmayanların sığınma talebinde bulunmalarını çok zorlaştırdığı için eleştirildi (Hoffmann, Samuk, 2016, s. 6). Ülkemizdeki Suriyeliler ne bir sığınmacı ne de bir mültecidir. Bunlar için 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) 10.04.2013 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmış ve 11.04.2013 tarih ve 28615 sayılı Resmi Gazetede yürürlüğe girmiş bir yasa bulunmaktadır. Bu yasaya göre ülkemizdeki Suriyeliler "Geçici Koruma Statüsü" adıyla anılmaktadırlar.

Günümüzde Ortadoğu göçlerin merkezi konumuna gelirken, Türkiye'ye de önemli göçler olmuştur. Türkiye aynı zamanda göçmenler için transit ülke konumuna gelmiştir. Özellikle 2011 yılında başlayan Arap Baharı ve sonrasında yaşanan iç çatışmalar nedeniyle Türkiye daha önce rastlamadığı bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'ye yönelen Suriye kaynaklı göç dalgası sonucunda Suriyeliler başta sınır illeri olmak üzere Türkiye'nin farklı illerine yerleşmişlerdir.

Göçler üzerinde demografik, ekonomik, siyasi, güvenlik, doğal afetler gibi faktörler etkili olmaktadır (Elmastaş, Yılmaz, 2015, s.403). Ülkelerini veya evlerini terk etmek zorunda kalan Suriyeliler, güvende olabilmek ve hayatta kalabilmek için Lübnan, Ürdün, Türkiye, Irak ve Mısır gibi ülkelere sığınmışlardır. 2011 Mart ayında başlayan ve hala etkilerini sürdürmekte olan Suriye kaynaklı göç krizi 200.000 den fazla insanın yaşamını yitirmesine ve milyonlarca insanın da yaşadığı yeri terk etmesine neden olmuştur. Bu kapsamda 10 milyondan fazla insanın krizden ciddi şekilde etkilendiğini söylemek olasıdır. %75'ni kadınlar ve çocukların oluşturduğu Suriyelilerin büyük çoğunluğu çok zor koşullarda yaşam sürmektedirler. Suriyelilerin yoğun olarak sığındıkları komşu ülkeler her geçen gün artan mülteci krizleriyle başa çıkmada tek başlarına yeterli olmamaktadır (Öztürk, Çoltu, 2018, s.189)

Küresel dünyada göçler, toplumları hatta ülkeleri dönüştürücü bir etkiye sahiptir. Toplumların dönüşümü ekonomik ve sosyal açıdan, bazen kültürlerin ve alışkanlıkların kaybolmasına ve değişmesine varıncaya kadar toplumda köklü değişim ve dönüşümlere neden olur (Türkoğlu, Elmastaş, 2022, s.66) Suriyelilerin Türkiye'de yoğun olarak yaşadığı illerin başında Gaziantep gelmektedir. Yaklaşık 426 bin (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023) Suriyelilerin yaşadığı Gaziantep'te, Suriyelilerin mekânsal dağılışı da farklılık göstermektedir. Suriyelilerin şehre dağılımında sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklerin ön plana çıktığını görmekteyiz. Gaziantep'in kuzey batısında kalan ve gelir düzeyi yüksek olan bu bölgeler (İbrahimli) Suriyelilerin sayısal olarak en az yaşadıkları alanların başında gelmektedir (Sönmez, 2016, s. 394). Suriyelilerin kentsel alana yerleşmesinde önemli etkenlerin başında ekonomik durumları gelmektedir.

Kamp dışındaki Suriyeliler, tüm ülkeye yayılmış durumda olsalar da büyük çoğunluğu Hatay, Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin şeklinde sıralanabilecek Suriye sınırına yakın beş ilde yoğunlaşmıştır. Üstelik mülteci kamplarının çoğu da bu illerde bulunmakta ve yarım milyon kadar kayıtlı kent mülteci de bu kentlerde yaşamaktadır (Kirişçi, 2017, s.17). Zorunlu göçe maruz kalan Suriyeliler için, ilk hedef kısa mesafede ve güvenli bir yer bulmak olmuştur. Ancak sonraki süreç içerisinde Suriyelilerin ekonomik anlamda geçimlerini sağlama söz konusu olmuştur. Elbette öteden beri Gaziantep'in Suriyeliler tarafından bilinirliği Suriyelilerin alan tercihinde belirleyici olmuştur. Bu tanınırlığın yanı sıra Türkiye'nin sanayi ve istihdam açısından altıncı büyük kenti olan Gaziantep, ekonomik açıdan da Suriyelilerin tercih ettiği bir mekân olmuştur (Türkoğlu ve Elmastaş, 2022, s. 66). Bu nedenle göçmenler göç ettikleri mekâna tutunabilme ve mekânda fail olabilmek kabiliyetleri de taşımaktadır. Hayata tutunabilmek için de ekonomik anlamda işe erişim kolaylığı olan şehirlere ve mekânlara tutunurlar. Bu anlamda Gaziantep şehri iş olanakları açısından diğer sınır illerinden de farklı olarak, Suriyeliler için tercih edilebilir bir şehir olma özelliğine

sahiptir. Bu sebeple de Gaziantep, Türkiye'de İstanbul'dan sonra en fazla Suriyelinin yaşadığı ikinci şehir olmuştur (GİB, 2023).

Kitlesel halde yapılan zorunlu göçün, toplumlar üzerinde oluşturduğu değişimi anlayabilmek için, göç etmek zorunda kalan insanların göç öncesi ve göç sonrası durumlarının karşılaştırılması gerekmektedir. Göç etmek zorunda kalan insanların sosyoekonomik durumlarında meydana gelen değişiklikleri anlamak için, yerleşme türü, barınma/konut türü, kalınan evin mülkiyet durumu, evlerini ısıtma yöntemleri, özel araca sahip olup olmama, meslek, çalışma durumu, çalışma alanı, sağlık hizmetlerinden yararlanma gibi farklı durumları kıyaslanabilir (Baydemir, Benek, 2022, s. 3211). Bu tür bir kıyaslama, zorunlu göçün Suriyelilerin sosyoekonomik yapılarını nasıl etkilediğini ortaya koymak ve böylelikle, sadece göç sonrası mevcut durumu değil, aynı zamanda göç öncesi durumu da anlamamıza katkı sunabilir.

2. Literatür İncelemesi

Gaziantep'teki Suriyeliler üzerine oldukça fazla çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, genellikle, entegrasyon, toplumsal algılar, sosyoekonomik etkileri ve Suriyelilerin mevcut durumlarına odaklanılmışlardır. Örneğin, Arslan vd.'nin (2017), "Göçün Ekonomik ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler Örneği", Sandal, vd., (2016), "Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler ve Gaziantep İlindeki Yansımaları. *Gaziantep*", Sönmez ve Adıgüzel, (2017), "Türkiye'de Suriyeliler Algısı: Gaziantep Şehri Örneği", Kahraman ve Kahya, (2016), "Mültecilik Hallerini Mekân Üzerinden Okumak: Gaziantep Örneğinde Türkiyelinin Gözünden Suriyeli Kent Mültecileri", Sönmez ve Uğurcan, (2020), "Sınır İllerindeki (Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa) Suriyelilerin Sosyal, Ekonomik ve Nüfus Yapıları", Lale, (2022), "Suriye Göçünün Türkiye'nin Kentleşme Süreçlerine Etkileri: Gaziantep Kenti Örneği", ve Gültekin, (2019), "Kent ve Yeni Sosyal Etkileşimler: Gaziantep'teki Suriyelilerin Genel Örüntüsü, Mevcut Durumu ve Muhtemel Geleceği" isimli çalışması bu anlamda yapılmış çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Suriye kaynaklı zorunlu göç sonrası yapılan çalışmalar ve araştırmalar genellikle göç sonrasına odaklanan çalışmalar şeklindedir. Ancak bunların neredeyse hepsi, Suriyelilerin göç sonrası yani mevcut durumlarına odaklanmıştır. Genellikle bütün çalışmaların ihmal ettiği mevcut durumdan ziyade göç öncesi arka planın nasıl olduğudur. Suriye kaynaklı göçlerin arka planının göz ardı edilmesi, Türkiye'deki Suriyelilerin entegrasyon, kültürel çatışma, dışlanma vs. gibi süreçlerin anlaşılması için Suriyelilerin toplumsal ve tarihsel arka planının iyi bilinmesi gerekmektedir (Baydemir, 2023, s.80; Baydemir, Benek, 2022, s.3208). Örneğin, Suriye'de çok zengin olan birinin Türkiye'de çok fakir olması entegrasyonu nasıl olabilir? sorusunun cevaplanması da bu çalışmanın önemini diğer çalışmalardan farkını ortaya koymaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Metodu

Araştırma kapsamında, göç sonrası Suriyelilerin sosyoekonomik durumlarının göç öncesiyle karşılaştırabilmek için, Türkiye'de Suriyelilerin en fazla yaşadığı şehirlerden birisi olan Gaziantep şehrinde bir alan çalışması yapılmıştır. Alan araştırmasına dayanan bu çalışmada, nicel ve nitel araştırma yöntem ve tekniklerinin bir arada olduğu karma yöntem kullanılmıştır. Alan araştırmasında veri toplamak için anket yapılmıştır. Bu kapsamda, Gaziantep şehrinde Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı Şahinbey ve Şehitkâmil merkez ilçelerinde toplam 40 mahallede 400 gönüllü Suriyeli katılımcıya rastgele örneklem yoluyla ve yüz yüze görüşülerek anket uygulanmıştır. Anketler KoboToolbox online veri toplama programı aracılığıyla 2021 yılının mart ayında uygulanmıştır. Ayrıca, saha çalışmasında araştırmacıyla birlikte lisans mezunlarından oluşan ve saha deneyimleri olan 2'si kadın, 3'ü de erkek olmak üzere 5 anketör de çalışmıştır.

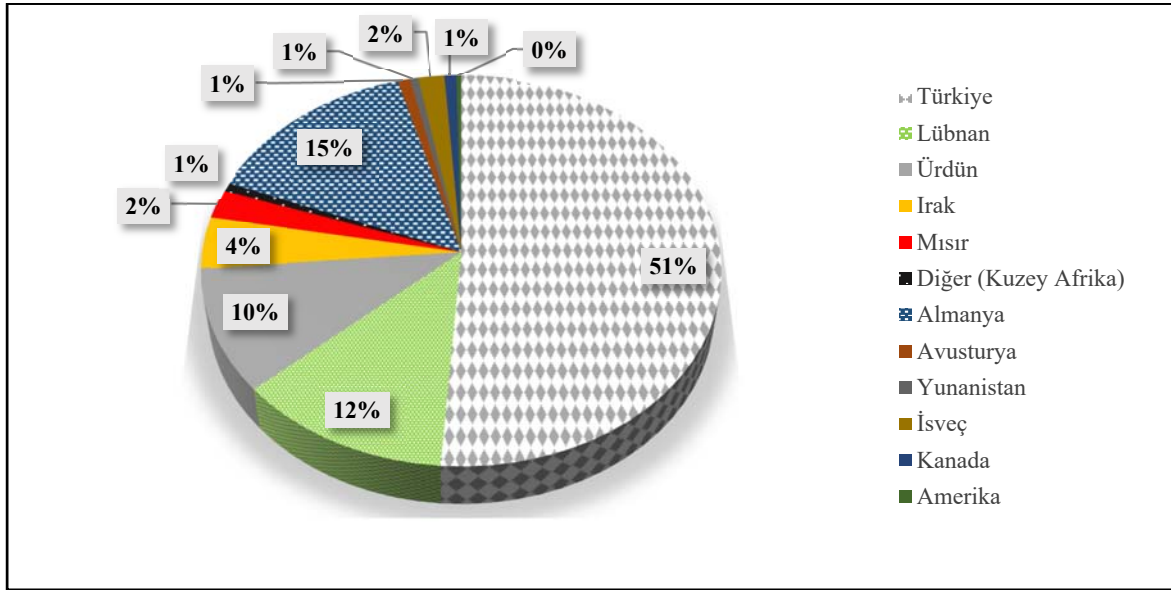
4. Dünya'daki ve Gaziantep'teki Suriyeliler

Günümüzde göçler uluslararası düzenin önemli bir unsurudur. Birçok ülkenin iç ve dış politikasını etkileyen önemli bir faktör oluşturmaktadır. Göç hareketleri genellikle kitlesel niteliktedir ve küresel ölçekli bir olgu olarak tanımlanır. Göç günümüz dünyasında hemen hemen tüm ülkeleri etkileme kabiliyetine sahip bir olgudur. Şubat 2018 itibarıyla Suriye kaynaklı iç savaşın sonucunda 13,1 milyon Suriyeli yerinden edilmiştir. Bu nüfus içinden 5,6 milyonu başka ülkelere sığınmıştır. Suriye'de meydana gelen bu nüfus hareketliliği sonucunda Suriyeliler uluslararası göçlerde farklı ülkelere farklı oranlarda iltica etmişlerdir. Bu iltica sürecinde Türkiye 2015 yılından itibaren en fazla Suriyeliye ev sahipliği yapan ülke olmuştur Suriyelilerin Türkiye'yi tercih etmesinde etkili olan unsurların başında coğrafi ve kültürel yakınlık gelmektedir. Daha iyi yaşam sürmek isteyen Suriyeliler ise Türkiye üzerinden farklı ülkelere göç etmiştir. Bu durum Türkiye'yi hem göç alan hem de göç veren ülke konumuna getirmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin son dönemlerde aldığı göçler Türkiye'nin göç alanında daha deneyimli hale gelmesinde de rol oynamıştır.

Suriyeliler 2011 yılında başlayan ulus aşırı göçlerde dünya ülkelerine eşit şekilde dağılmamışlardır. Suriye kaynaklı göçlerin büyük kısmı Türkiye'ye yönelmiştir. Türkiye, Suriyelilerin %51,1'ine ev sahipliği yaparak Dünya'da ilk sırada gelen ülke konumundadır. Türkiye'den sonra Suriyelilere ev sahipliği yapan ikinci ülke %12,3 ile Lübnan gelmektedir. Türkiye dünya ülkeleri içinde mültecilere açık ara önde ev sahipliği yapmaktadır. Bu nedenle, Suriyelilerin de eklemesiyle birlikte Türkiye son dönemlerde adeta bir göçler ülkesine dönüşmüştür. (Tablo 1, Şekil 1). Coğrafi konum ve bilinirlik, göç mesafesi ve kültürel yakınlık bu durumun ortaya çıkmasında etkili olan önemli bir unsurlardır.

Tablo 1. Suriyelilerin Dünya'daki Ülkelere Göre Sayısı (GİB,2023)

Ülkeler	Göçmen Sayısı	Oran (%)
Türkiye	327.405.9	51,1
Lübnan	940.000	14,7
Ürdün	789.842	12,3
Irak	652.842	10,2
Mısır	270.479	4,2
Diğer (Kuzey Afrika)	151.721	2,4
Almanya	114.000	1,8
Avusturya	540.00	0,8
Yunanistan	520.00	0,8
İsveç	450.03	0,7
Kanada	360.00	0,6
Amerika	210.00	0,3
Toplam	6400946	100

Şekil 1. Suriyelilerin Dünya'daki Ülkelere Göre Dağılımı ve Oranları

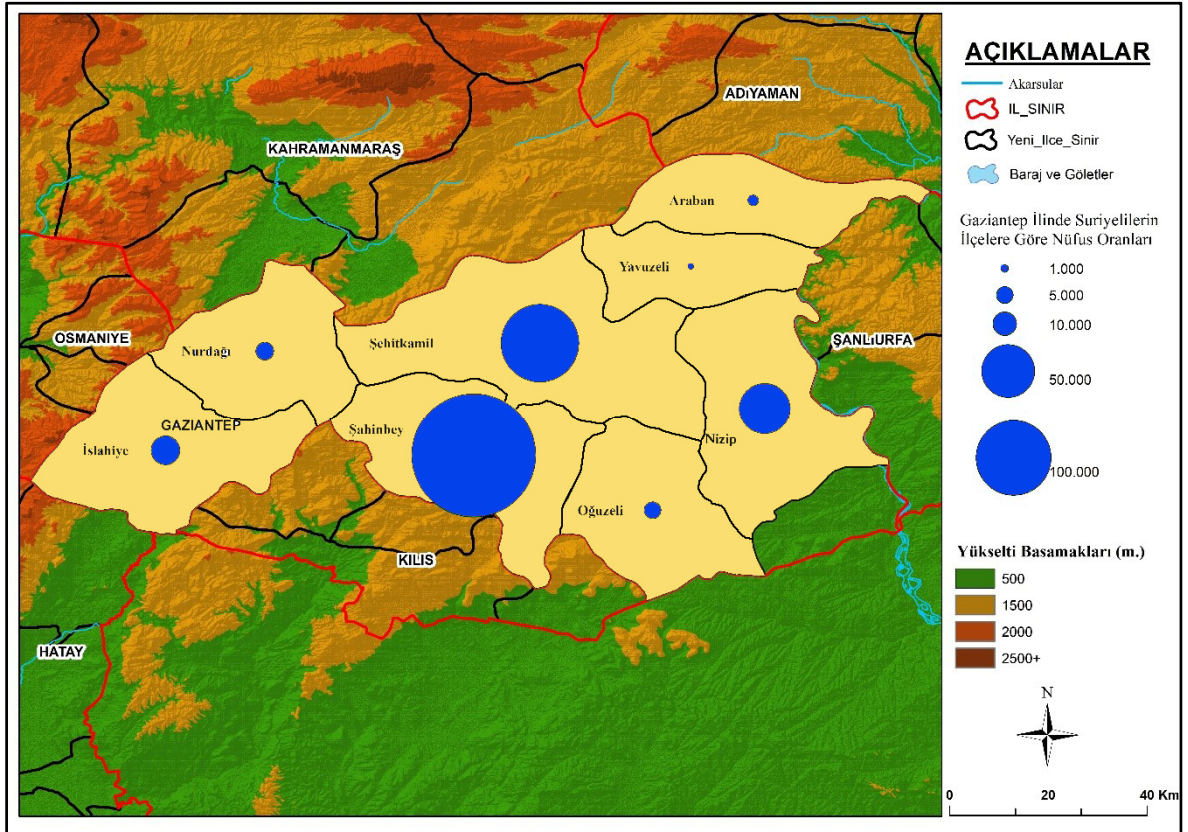
Yoğun bir şekilde göç alan Türkiye'de göçmenlerin dağılımları farklılık göstermiştir. Suriye'de meydana gelen iç savaş sonrası göçmenlerin yoğun olarak Türkiye'nin sınır illerine doğru göç rotalarını belirlerken bu rotalarda yer alan ve coğrafi bilinirlik açısından avantaj sağlayan bir yer olması dolayısıyla Gaziantep, göçmenlerin hedef yerleşme bölgesi alanına dönüşmüştür (Türkoğlu, Elmastaş, 2022, s.67). 2011 ile 2019 yılları arasında Türkiye'ye gelen Suriyeli mülteci sayısı 3,6 milyonu bulmuştur. Bu sekiz yıllık süreçte Gaziantep iline ise yaklaşık yarım milyon (451.183) Suriyeli mülteci yerleşmiştir. Bu sayı, Türkiye'ye gelen Suriyeli mültecilerin % 12,3'üne tekabül etmektedir (Elmastaş, vd. 2019, s.132) Göç İdaresi Başkanlığı

Gaziantep'teki Suriyelilerin, Göç Öncesi ve Göç Sonrası Sosyoekonomik Durumlarının Karşılaştırılmalı Bir Analizi

verilerine göre Gaziantep ilinde 426 318 Suriyeli bulunmaktadır. Gaziantep şehrindeki Suriyelilerin % 80'i ise, Gaziantep'in merkez ilçeleri olan Şahinbey ve Şehitkâmil ilçelerinde yaşamaktadır (GİB,2023, 16). Göç İdaresi Başkanlığı verilerine göre, Gaziantep ilinde 462 528 kişi Suriyeli bulunmaktaydı (Tablo 2, Şekil 2). Fakat yaşanan afetler ve ekonomik krizler Suriyelilerin geri dönmesinde veya üçüncü ülkelere göç etmesinde etkili olmuştur. Aynı şekilde, Göç İdaresi Başkanlığı 2023 verilerine göre, Gaziantep ilinde 426 318 Suriyeli yaşamakta ve bu durum 36.210 Suriyelilerin Gaziantep'ten ayrıldığını göstermektedir (GİB,2022).

Tablo 2. Gaziantep İlinde Yaşayan Suriyelilerin İlçelere Göre Dağılışı (Kaynakça: GİB-2022)

İlçeler	İlçelere Göre Suriyeliler	Oran (%)
Şahinbey	275.104	59,5
Şehitkâmil	108.559	23,5
Nizip	460.24	10,0
İslahiye	150.34	3,3
Nurdağı	56.77	1,2
Oğuzeli	49.45	1,1
Karkamış	461.4	1,0
Araban	201.5	0,4
Yavuzeli	556	0,1
Toplam	462528	100

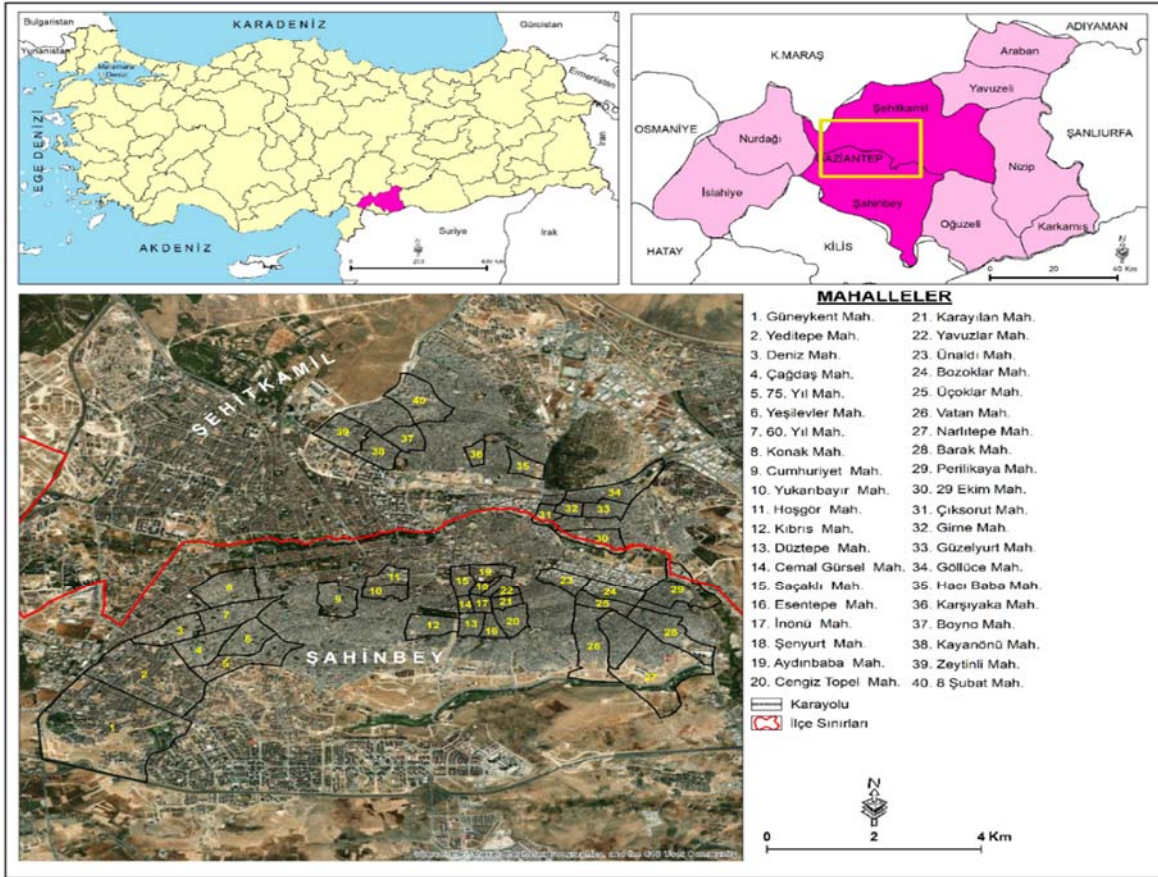
Şekil 2. Gaziantep İlinde İlçelere Göre Suriyeli Nüfusun Dağılışı (Bu Harita, Gaziantep Göç İdaresi İl Başkanlığı'ndan alınan verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır).

Göç İdaresi Başkanlığı'nın verilerine göre, Gaziantep ilinde yaşayan Suriyelilerin %59,5'i Şahinbey ilçesinde ikamet etmektedir (GİB, 2022). İkinci sırada ise, %23,5 ile Şehitkâmil ilçesi gelmektedir (Tablo 2). Suriyeliler il ölçeğinde de farklı dağılım göstermektedir. Gaziantep kenti Suriye ile olan tarihi, kültürel,

toplumsal, ekonomik ve ticari bağları nedeniyle Suriyeli göçmenlerin ilk uğrak kentlerinden biri olmuştur. Gaziantep'in, kitlesel göçlerden en çok etkilenen şehirlerin başında gelmesinin en önemli nedenleri arasında bölgeye olan yakınlığı, barınma ve iş olanaklarının fazlalığı gelmektedir (Kaya, 2020, s. 29). Ayrıca Suriyelilerin Gaziantep ilinde en fazla yerleştiği ilçelerin başında Şehitkâmil ve Şahinbey olmasının ana nedeni bu ilçelerin göçü emebilme kabiliyetine sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü Şehitkâmil ve Şahinbey ilçeleri sosyoekonomik bakımdan göçmenler için daha avantajlıdır. Bunun nedeni ise Suriyelilerin sosyoekonomik yapılarından kaynaklı bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

5. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Gaziantep İlk Çağ'dan beri birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Medeniyetlerin kurulduğu Mezopotamya ve Akdeniz arasında yer almaktadır. Kent ilk olarak kale etrafında kurulmuş, daha sonra güney ve batıya doğru genişlemiştir (Ulusoy - Turan, 2016). Gaziantep ili; Akdeniz Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin birleşme noktasında yer almaktadır. Gaziantep ilinin doğusunda Şanlıurfa, batısında Osmaniye ve Hatay, kuzeyinde Kahramanmaraş, kuzeydoğusunda Adıyaman ve güneybatısında Kilis illeri güneyinde ise Suriye bulunmaktadır (Şekil 3). Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya, her zaman önemli nüfus hareketlerine sahne olmuştur.

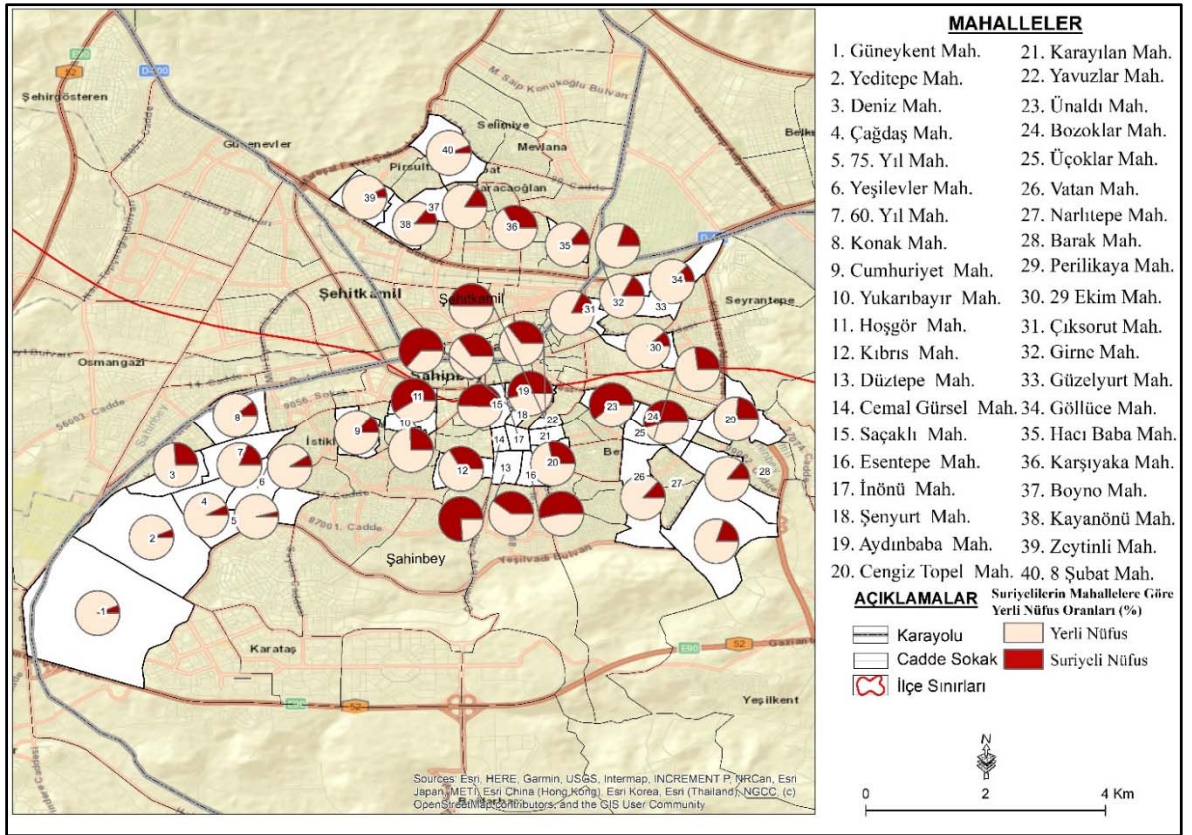
Şekil 3. Araştırma Alanının Lokasyon Haritası

Çalışmanın evrenini Türkiye'deki Suriyeliler oluşturmaktadır. Alt evrenin ise Gaziantep ili oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklem kısmını ise Şahinbey ve Şehitkâmil merkez ilçelerine bağlı Suriyelilerin en yoğun yaşadığı 40 mahalle oluşturmaktadır. Şahinbey ve Şehitkâmil merkez ilçelerinde Suriyelilerin en yoğun olduğu mahalleler ise Cemal Gürsel, Esentepe, Aydınbaba, Şenyurt, Ünalı mahalleleridir (Tablo 3, Şekil 4). Suriyelilerin bu mahalleleri tercih etmelerindeki etkenlerin başında Suriyelilerin ekonomik sermayelerinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Bu mahalleler Gaziantep kentinin çöküntü mekânlarına karşılık gelmektedir. Mahallelerdeki konut kiralının ucuz olması Suriyelilerin bu mahallelere yerleşmesindeki öncül faktördür. İkinci önemli faktör ise Suriyelilerin öncül göçmenler ile kurdukları ağ ilişkilidir. Bu ağ ilişkileri göçmenlerin belirli mekânlarda kümelenmesine ve bütünleşmesine olanak sağlamıştır. Bu nedenle

Suriyelilerin yerleşim alanı olarak seçilen mahalleler aynı zamanda Gaziantep kentinin gecekondü mahalleleridir.

Tablo 3. Suriyelilerin Mahalleler Ölçeğinde Yerel Nüfusa Oranları

Mahalleler	Yerel Nüfus	Suriyeliler	Oranları (%)	Mahalleler	Yerel Nüfus	Suriyeliler	Oranları (%)
29 Ekim Mah.	11810	1500	12,7	Hoşgör Mah.	3653	5200	142,3
60.Yıl Mah.	15182	3500	23,1	İnönü Mah.	3703	2000	54
75.Yıl Mah	15785	600	3,8	Aydınbaba Mah.	1536	3900	253,9
8 Şubat Mah.	18333	1100	6	Karayılan Mah.	4492	2500	55,7
Barak Mah	24683	4000	16,2	Karşıyaka Mah.	4968	2500	50,3
Boyno Mah.	13256	2500	18,9	Kıbrıs Mah.	10744	5500	51,2
Bozoklar Mah.	3364	4000	118,9	Konak Mah	18842	2300	12,2
Cemal Gürsel Mah.	2051	6500	316,9	Kayaönü Mah.	12324	6000	48,7
Cengiz Topel Mah.	10246	4000	39	Narlıtepe Mah.	12332	3000	24,3
Cumhuriyet Mah.	7540	1200	15,9	Perilikaya Mah.	13070	4000	30,6
Çağdaş Mah.	14608	1150	7,9	Saçaklı Mah.	3087	3000	97,2
Çıksorut Mah.	3765	800	21,2	Şenyurt Mah.	2304	4000	173,6
Deniz Mah.	9808	3500	35,7	Üçoklar Mah.	6705	2500	37,3
Düztepe Mah.	6273	4200	67	Ünaldı Mah.	2544	4000	157,2
Esentepe Mah.	5247	6000	114,4	Vatan Mah.	23418	3500	14,9
Girne Mah.	5973	1500	25,1	Yavuzlar Mah.	2039	2000	98,1
Göllüce Mah.	14538	2200	15,1	Yeditepe Mah.	41372	2500	6
Güneykent Mah.	41367	2500	6	Yeşilevler Mah.	15861	1500	9,5
Güzelyurt Mah.	9904	2000	20,2	Yukarıbayır Mah.	5946	2000	33,6
Hacıbaba Mah.	6327	1000	15,8	Zeytinli Mah.	16817	1200	7,1

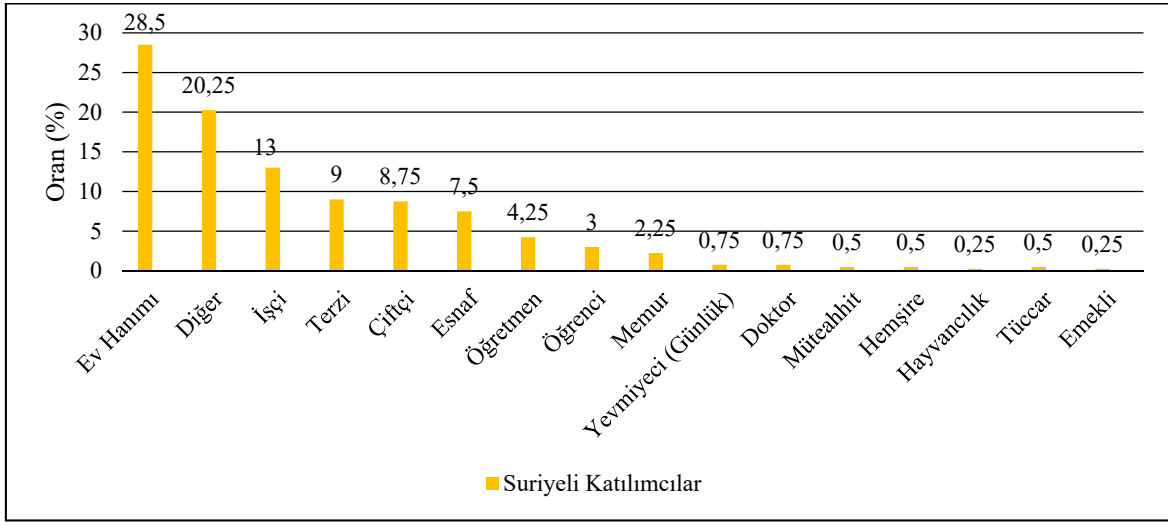
Şekil 4. Mahalleler Ölçeğinde Suriyeli Nüfusun Yerel Nüfusa Oranını Gösteren Harita

6. Bulgular

6.1. Örneklem Grubundaki Katılımcıların Profil Özellikleri

Mekânların düzenlenmesi, mekânsal ayrışmalar ve bütünleşmeler, *mekânların çelişkili, çatışmalı, hiyerarşik yapısı* göç hareketlilikleriyle giderek somut bir hale bürünmektedir (Lefebvre, 2017). Göçmenlerin mekândaki gündelik hayatları, toplumsal ve mekânsal anlamda yansımaları olmaktadır. Mekânsal yansımaları, mahalleler ve sokaklarda demografik etkiler, konutların kullanım biçimleri ve konut artışı, kamusal mekânların kullanımı üzerinde etkili olmaktadır. Toplumsal etkileri ise, kültürel, etnisite, dil, kimlik ve giyim kuşam şeklinde görülmektedir. Bu nedenle Suriyelilerin profil özellikleri mekânı kullanım biçimlerine yansımaktadır. Mekânın kullanım biçimleri ise Suriyelilerin kültürel sermayeleri ile orantılı bir şekilde *mekânın yeniden üretim sürecini* ortaya koymaktadır. Bu nedenle Suriyelilerin göç öncesi ve sonrası sosyoekonomik yapılarının karşılaştırılmasında Suriyelilerin profil özellikleri cinsiyet, yaş, eğitim vs. önemlidir.

Suriyeli katılımcıların %96,51'i "evli", %3,49'u "bekâr" dır. Suriyeli katılımcıların evlilik oranlarında etkili olan faktör yaş grupları arasında ilişkidir. Katılımcıların mesleki dağılımlarında ise, ev hanımı, esnaf, yevmiyeci (gündelik işler), öğrenci ve emekli gibi mesleklerde bir yığılma vardır (Şekil 5). Bu durum daha çok Suriyelilerin savunmasız durumda olanlarının Türkiye'ye göç ettiğini göstermektedir.

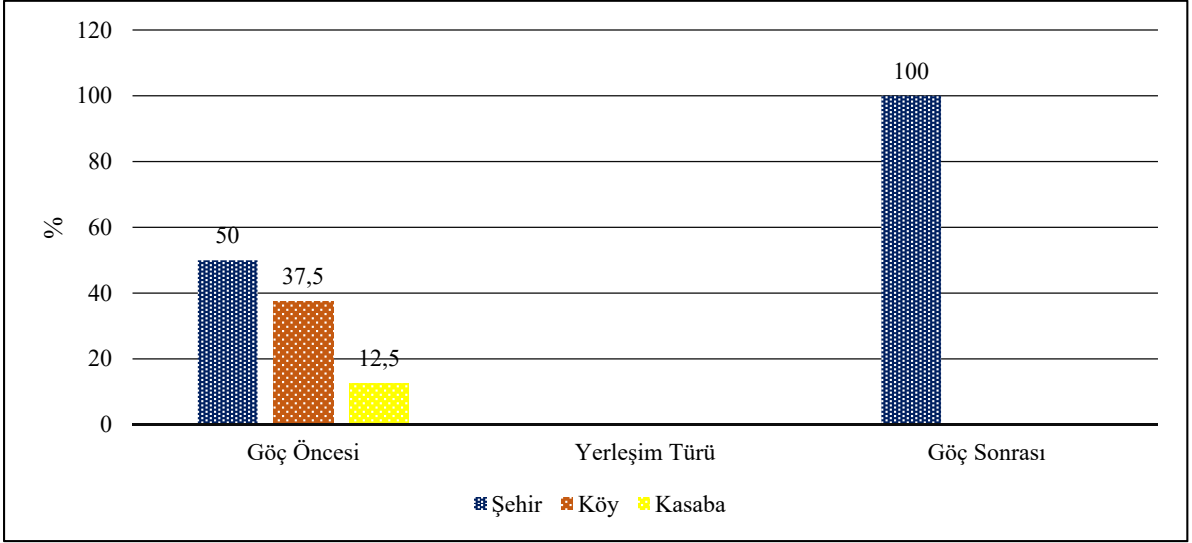
Şekil 5. Suriyeli ve Yerli Katılımcıların Meslekleri

Anket çalışmasına katılan Suriyelilerin eğitim durumlarına bakıldığında büyük çoğunluğunun %52'lik oranla ilköğretim seviyesindeki kişilerden oluştuğu görülür. Bu eğitim seviyelerini sırasıyla Ortaokul %18, lisans %10, lise %10, okur-yazar olmayan %5, lisansüstü %4, okur-yazar olan ise %1 olan kesim oluşturmaktadır. Bu oranlar, eğitim durumu düşük olan Suriyelilerin Gaziantep kentine göç ettiğini ortaya koyan önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır.

6.2. Katılımcıların Göç Öncesi ve Sonrası Sosyoekonomik Durumları

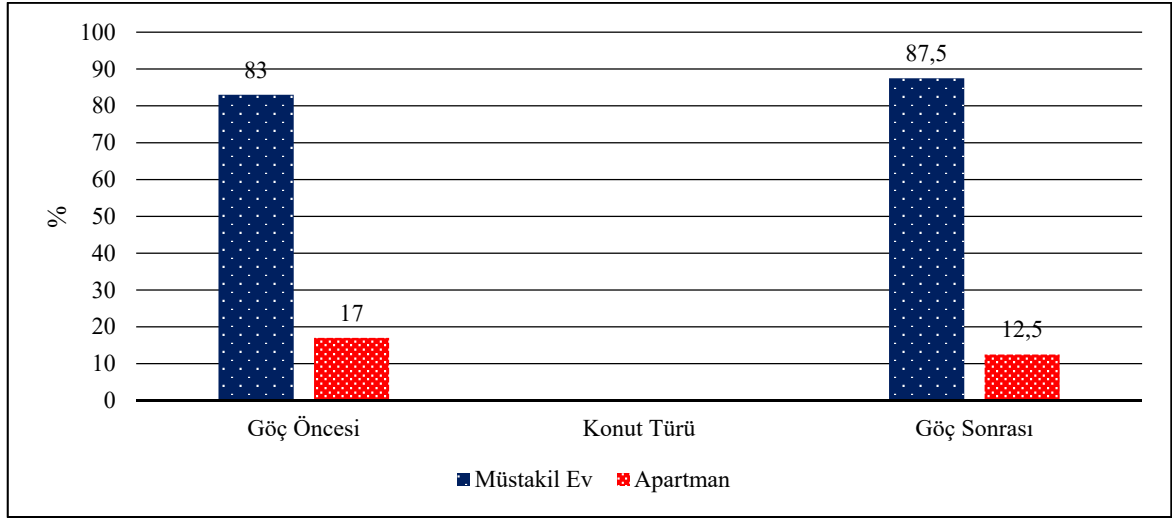
Yukarıda açıklanan profil özellikleri, Suriyelilerin demografik özelliklerini anlamak açısından önemlidir. Ancak, bir de Suriyelilerin, göç öncesi ve göç sonrası sosyoekonomik durumlarının nasıl olduğuna da bakmak gerekmektedir. Daha önce de vurgulandığı gibi, kitlesel halde yapılan zorunlu göçün, toplumlar üzerinde oluşturduğu değişimi anlayabilmek için, göç etmek zorunda kalan insanların göç öncesi ve göç sonrası durumlarının karşılaştırılması gerekmektedir.

Suriye kaynaklı zorunlu göç sonrası Suriyelilerin göç ettiği yerleşme türlerine bakıldığında; %50'si kentsel alanlardan Gaziantep kentine göç ederken, %37,5'i kırsal alandan, %12,5'i ise kasabalardan göç etmiştir. Göç öncesi ve sonrası Suriyelilerin yerleşim türü karşılaştırıldığında anket uygulandığı yerin Gaziantep kenti olması nedeniyle Suriyelilerin göç sonrası tamamı kentsel alanlarda ikame etmektedir. Yani, Suriyelilerin göç öncesi kentsel alan dışında yaşayanların oranı %50'dir (Şekil 6). Farklı yerleşim alanlarında göç eden Suriyelilerin kentsel alana yerleşmesi mekânsal farklılaşmanın da ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Şekil 6. Suriyeli Katılımcıların Göç Öncesi ve Sonrası Yerleşim Birimleri

Suriyeli katılımcıların göç öncesi ve göç sonrası konut türlerine bakıldığında, göç öncesi %83'ü göç sonrası ise %87,5'i müstakil evde, göç öncesi %17'si, göç sonrası %12,5'i ise apartmanlarda barınmaktadır (Şekil 7). Suriyelilerin göç öncesi ve göç sonrası kaldıkları konut türleri karşılaştırıldığında Suriyelilerin Gaziantep kentinin getto eğilimli yerlere yerleştiğini göstermektedir. Bu aynı zamanda Suriyelilerin sosyoekonomik durumunu ortaya koymaktadır.

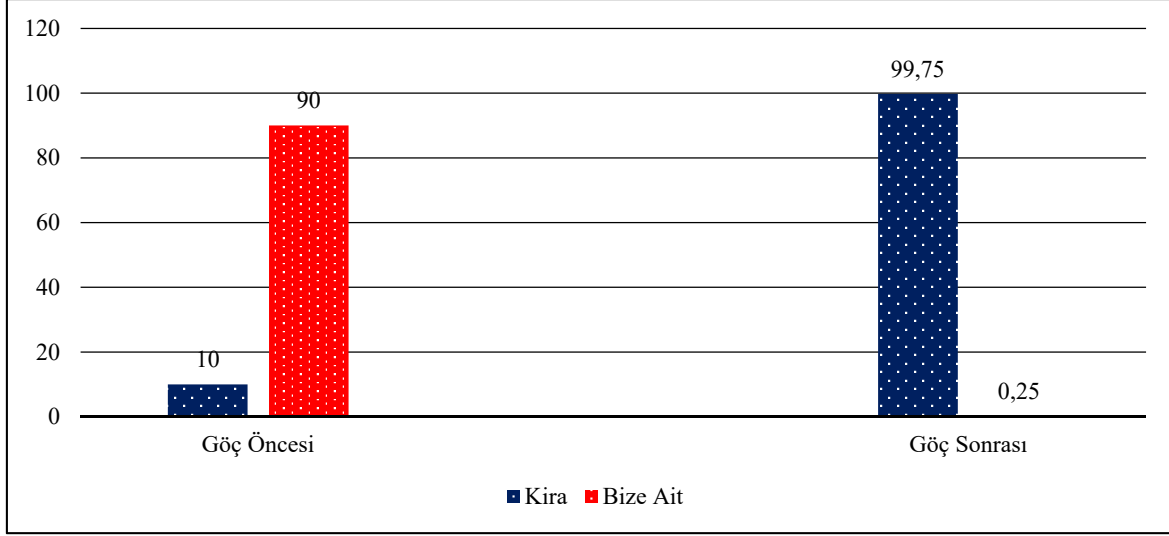
Şekil 7. Suriyeli Katılımcıların Göç Öncesi ve Sonrası Kaldıkları Konut Türleri

Gaziantep kentinde müstakil evlerde kalan Suriyelilerin sosyoekonomik yapılarından kaynaklı olmasının bir diğer göstergesi de göç sonrası Suriyelilerin kiralık evlerde kalmasıdır. Kiralık evlerin ucuz olduğu alanları genellikle Suriyeliler seçmiştir. Çünkü Suriyeliler, yüksek kirali konutları seçmemektedir. Bu nedenle Suriyelilerin yoğunlaştığı ve yerel sakinlerden ayrı tutulduğu gecekondu bölgelerdeki konutları seçmek zorunda kalmaktadır. Bu durum da yerel halk ve Suriyeliler arasında sosyal entegrasyonunu zorlaştırmaktadır.

Bu tür bir ayrışma, göçmenlerin kentsel yaşama entegre olma fırsatlarını sınırlandırmaktadır. Ayrıca yüksek kira fiyatları göçmenlerin şehirde daha uzun süre kalma isteklerini, dolayısıyla da sosyal aktivitelere katılım isteklerini etkilemektedir (Yang, vd. 2022, s.166). Bu nedenle Suriyelilerin göç öncesi ve göç sonrası konut sahipliği karşılaştırılması göçmenlerin entegrasyonu açısından bilgi vermesi önemlidir.

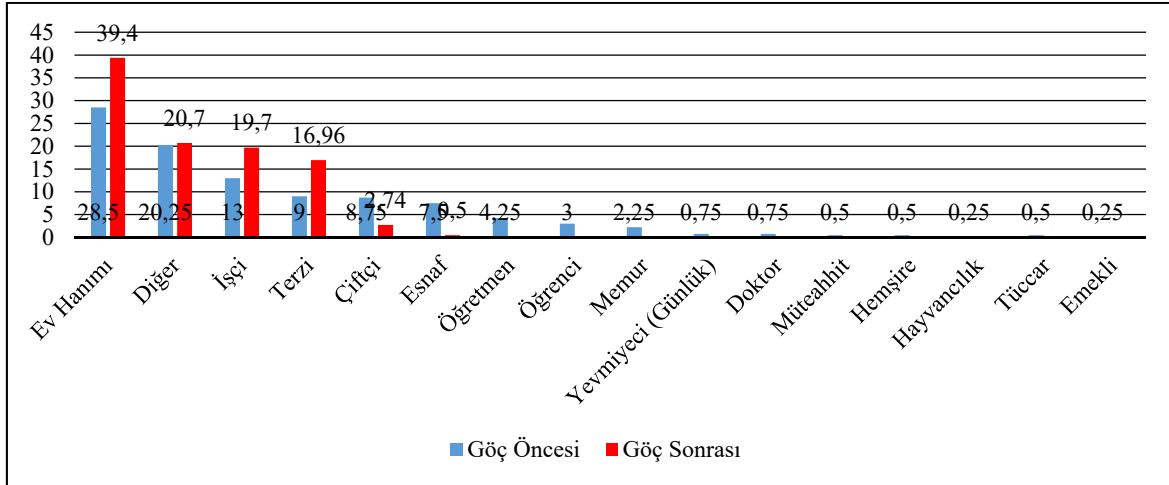
Suriyeli katılımcıların göç öncesi ve göç sonrası ekonomik durumlarını ortaya koyan en önemli göstergelerden biri de "konut kiralari" durumudur. Göç öncesi evlerinin kendilerine ait olan Suriyelilerin oranı %90, göç sonrası ise %0,25'tir. Göç öncesi ve sonrasında kirada kalan Suriyelilerin %10'u göç öncesi

kiracı iken, %99,75 ise göç sonrası kiracı durumuna düşmüştür (Şekil 8). Suriyelilerin ekonomik sermayelerini geride bıraktığının en önemli göstergesi ev sahipliği ve kiracı olma durumlarıdır.

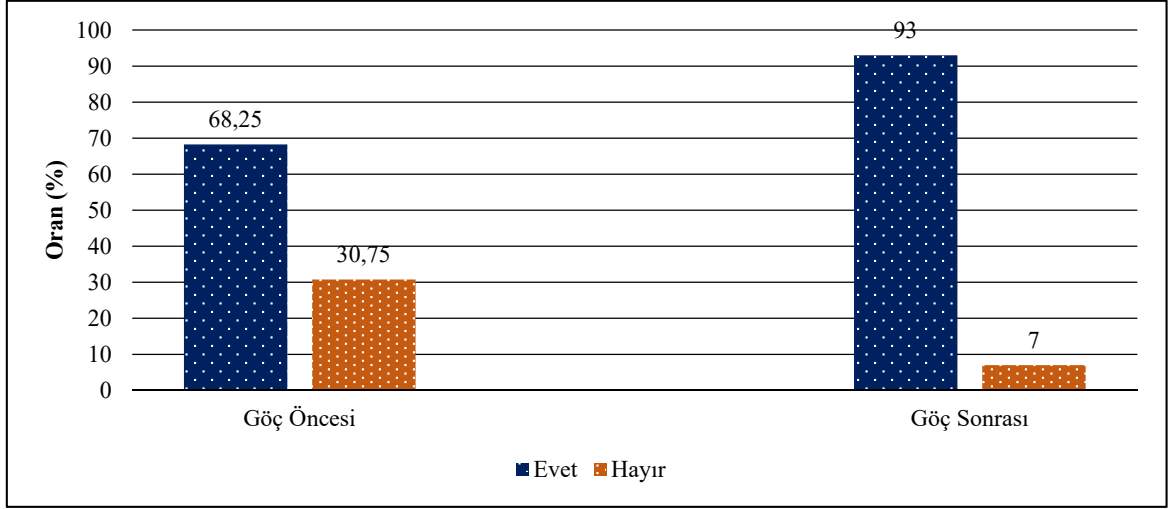
Şekil 8. Suriyelilerin Göç Öncesi ve Sonrası Kaldıkları Konutların Mülkiyet Durumları

Çalışma sahasında örneklem grubunu göç kararını alabilecek yaşa gelen kişiler oluşturmaktadır. Suriyelilerin göç öncesi mesleki durumları genelde mesleği olan, bir işte çalışan kişilerdir. Suriyelilerin göç sonrası Gaziantep kentinde aynı meslek gruplarında çalışmaya devam ettiler mi, sorularına cevap bulabilmek için araştırmaya katılan kişilere göç öncesi ve göç sonrası meslek durumu sorulmuştur (Şekil 9). Suriyelilerin meslek gruplarına göre dağılımı göç öncesi ve göç sonrası arasında benzerlik göstermektedir. Ekonomik sermaye biçimlerini Suriyeliler Gaziantep kentine taşımışlardır. Göç öncesi meslek çeşitliliği fazla olan Suriyelilerin göç sonrası meslek gruplarındaki çeşitlilik azalmıştır.

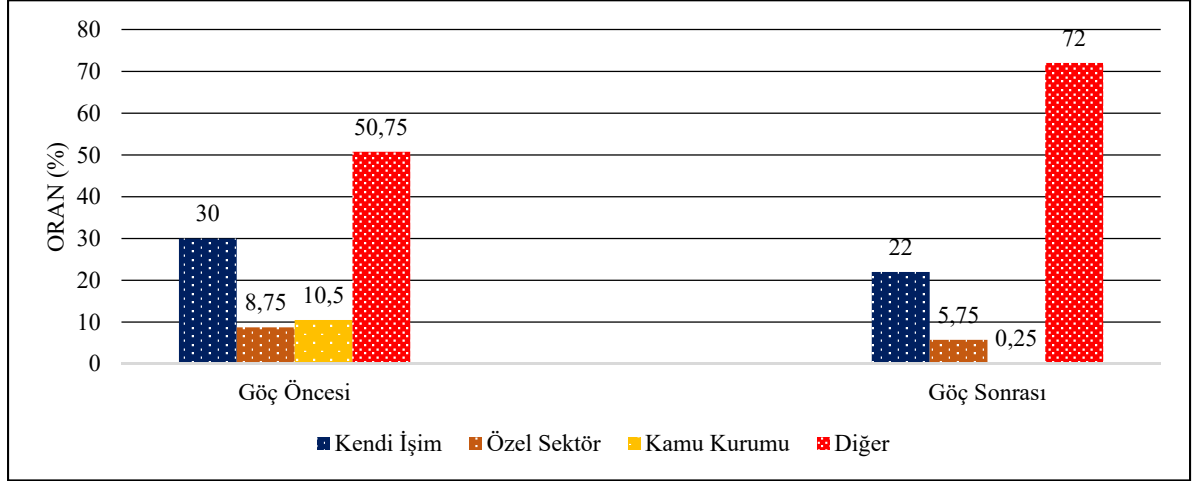
Şekil 9. Suriyelilerin Göç Öncesi ve Göç Sonrası Meslek Durumu

Suriyelilerin göç öncesi ve sonrası çalışma durumlarına bakıldığında, göç öncesi çalışan kişilerin oranı %68,25 iken göç sonrası çalışan kişi oranı %93'e yükselmiştir. Göç öncesi çalışmayan kişi oranı %30,75, göç sonrası ise %7'dir (Şekil 10). Suriyelilerin göç öncesi ve sonrası durumları karşılaştırıldığında göç sonrası Suriyelilerin işe katılım oranı oldukça yüksektir. Bunun temel sebebi ise hayata tutunabilmek için Suriyelilerin zorunlu olarak çalışma durumunda kalmasıdır. Suriyeli kadınların özellikle Gaziantep kentinde tekstil işinde çalışması çalışma oranının yüksek çıkmasında bir diğer etkidir.

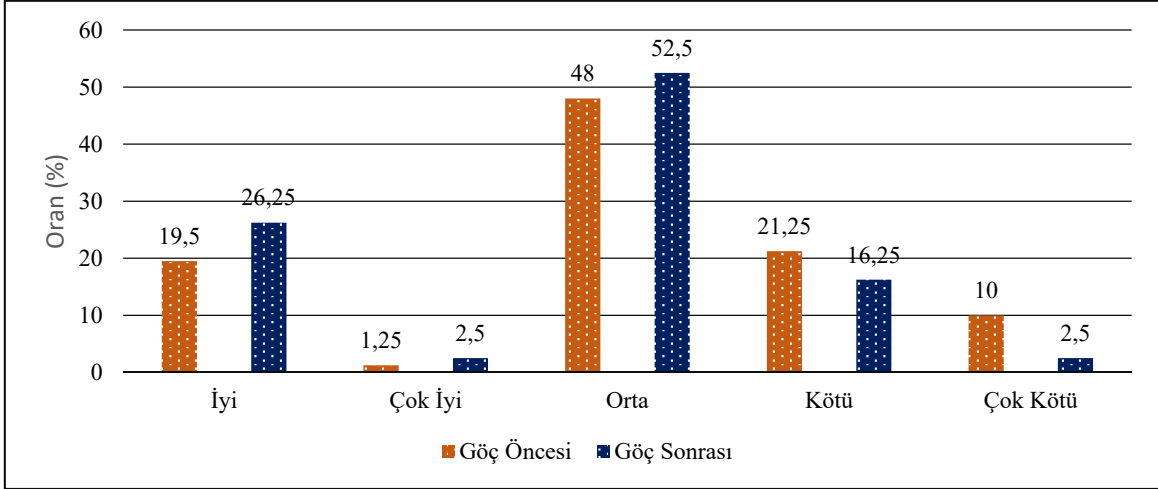
Şekil 10. Suriyelilerin Göç Öncesi ve Göç Sonrası Çalışma Durumu

Suriyelilerin göç öncesi ve sonrası çalışma alanına bakıldığında ise, göç öncesi katılımcıların, %30'u "kendi işinde", %10,5'i "kamu sektöründe", %50,5'i diğerleri yani "başkasının işinde veya serbest meslek (Günelikçi-yevmiyeci-öğrenci)", %8,75'i ise "özel sektör" alanlarında çalışmaktadır. Göç sonrasında (Gaziantep kentindeki durum) katılımcıların %22'si "kendi işinde", %72'si "başkasının işinde", %5,75'si "özel sektörde", %0,25'i ise "kamu sektöründe" alanlarında çalıştıkları görülmektedir. Genel olarak Gaziantep kentinde Suriyelilerin göç öncesi ve göç sonrası çalışma alanları karşılaştırıldığında, "kendi işinde" çalışanların oranının azalış gösterdiği, "başkasının işinde" yani diğerleri çalışma alanlarının arttığı, "özel sektörde" çalışanların oranında azalış gösterdiği, "kamu sektöründe" çalışanların oranının ise neredeyse yok denecek kadar azaldığı görülmektedir (Şekil 11).

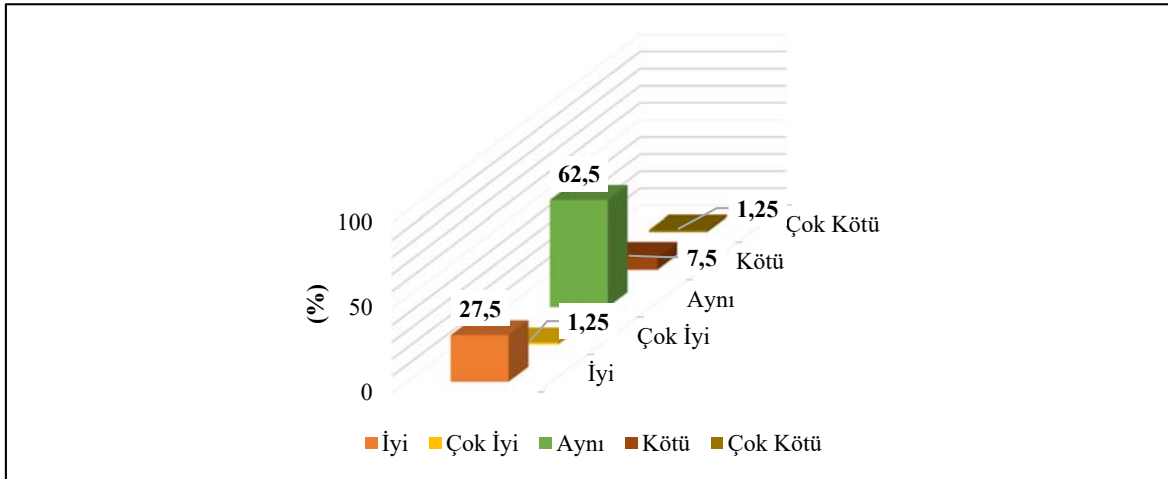
Şekil 11. Suriyelilerin Göç Öncesi ve Göç Sonrası Çalışma Alanları

Suriyelilerin sağlık hizmetleri açısından Gaziantep kentinde aldıkları hizmetlerden memnuniyet durumlarının göç sonrası daha iyi olduğu ortaya çıkmıştır (Şekil 12). Özellikle Gaziantep kentine gelen Suriyelilerin, "neden Gaziantep kentini tercih ettiniz?" sorusuna verilen cevaplardan biri de "sağlık alanlarındaki hizmetlerden" kaynaklı olduğudur.

Şekil 12. Suriyelilerin Göç Öncesi ve Göç Sonrası Sağlık Hizmetleri Durumları

Zorunlu göç ile birlikte, Suriyeli katılımcıların sosyoekonomik yapısında meydana gelen değişiklikleri anlamak için sorulan genel ve kapsayıcı bir soru olan “Göç öncesi ekonomik durumunuzu şimdiyle kıyaslırsak, şu an geçmişe göre nasıl?” şeklindeki soruya verilen yanıtlardır. “Olumlu” olarak (iyi ve çok iyi diyenler) etkilenenlerin oranı %29’dur. Buna karşılık “olumsuz” yönde (kötü ve çok kötü diyenler) etkilendiğini söyleyenlerin oranı ise %8,75’tir (Şekil 13).

Şekil 13. Suriyelilerin Ekonomik Durumlarının Karşılaştırılması

Geçici koruma altındaki Suriyeli göçmenler; kentlerde barınma ve istihdam olanaklarına en kolay ve en hızlı biçimde ulaşabilecekleri kanalları kullanmış ve göç yazınında da sıkça karşılaştığı üzere birçok kentte göçmen yoğunluklu yerleşimler oluşturmuştur (Savran, Sat, 2019, s. 284). Bu kentler arasında Suriye ile coğrafi yakınlığı bulunan Gaziantep kenti bulunmaktadır. Suriyeliler açısından Gaziantep kentinin bilinir bir yer olması göç ağlarının Gaziantep kenti üzerinde oluşmasına zemin oluşturmuştur. Aynı zamanda Gaziantep kenti geçici koruma altındaki Suriyeliler için istihdam edilmeleri açısından da önemlidir. Baydemir ve Benek (2022)’in Şanlıurfa’da yaşayan Suriyeliler üzerine yapmış oldukları çalışmada, Suriyelilerin göç sonrası durumdan olumsuz etkilenenlerin oranı %70’tir (Baydemir, 2023, s. 79-80; Baydemir, Benek, 2022, s.3206). Bu oran Gaziantep kentinde ise %9’dur. Suriyelilerin göç öncesi ve sonrası durumlarında olumlu değişme oranları Şanlıurfa’da %11 iken Gaziantep’te ise bu oran %62,5’tir. Göç sonrası durumlarında iyileşme olan göçmenlerin Şanlıurfa’da oranı %19, Gaziantep’te ise %29’dur. Bu nedenle Gaziantep, geçici koruma altında bulunan Suriyeliler açısından daha avantajlı bir kent durumundadır. Suriye kaynaklı zorunlu göçler sonucunda Gaziantep kentine yerleşen Suriyeliler için sosyoekonomik olarak etkilenmeyen Suriyelilerin oranı %62,5 düzeyindedir. Bu da demek oluyor ki, zorunlu göçün olumlu veya olumsuz olarak Suriyelilere etkisi %37,5 düzeyindedir.

7. Sonuç

Türkiye'ye son dönemlerde Suriye'den yönelen göç sorunu, Türkiye'nin gündeminde önemli bir yer işgal etmektedir. Suriyelilerin ülkelerindeki iç savaş (2011) öncesi ve sonrasında gerçekleşen zorunlu göç sonucunda Gaziantep kentine yerleşen Suriyeli göçmenlerin sosyoekonomik durumlarının karşılaştırılması bu çalışmaya ışık tutmuştur. Araştırmada ulaşılan en kapsamlı sonuç şu şekildedir: Suriyelilerin sosyoekonomik yapılarını %29 oranında "iyi" yönde etkilediği, %8,5 oranında da "kötü" yönde etkilediği, böylelikle, göç öncesiyle kıyaslandığında Suriyelilerin toplam %37,5'nin sosyoekonomik olarak etkilendiği saptanmıştır. Gaziantep'te yaşayan Suriyelilerin göç öncesi ve sonrasına yönelik sosyoekonomik göstergelerinde çok fazla bir değişikliğin olmadığı yapılan alan araştırmasına göre tespit edilmiştir

Bununla birlikte, Gaziantep şehrindeki Suriyelilerin göç öncesi ile kıyaslandığında, yerleşim tipi, barınma türü, sahip oldukları meslekler, çalışma durumları, sağlık hizmetlerinden faydalanma durumları gibi pek çok alanda etkilendiği orta çıkmıştır. Ancak Suriyeliler üzerinde yapılmış çalışmaların çoğunda, zorunlu göçe maruz kalmış insanların ya mevcut göç sonrası sosyoekonomik durumları üzerine ya da buldukları yere çeşitli açılardan etkilerine odaklanmıştır. Gaziantep kentinde yapılan alan araştırmasında elde edilen veriler, zorunlu göçe maruz kalmış insanların (Suriyelilerin) gittikleri yerlerde, sosyoekonomik açılardan etkilerde bulunurken, kendilerinin de bir şekilde etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Aksu, E. Erzan, R. Kırdar, M.G. (2022). Suriyelilerin Kitlemel Göçünün Türkiye İşgücü Piyasasına Etkisi. *Çalışma Ekonomisi*, 76, 102183.
- Arslan, İ. Bozgeyik, Y. Alancioğlu, E. (2017). Göçün Ekonomik ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler Örneği/Socio-Economic Reflections of Migration: The Example of Syrian Immigrants in Gaziantep/الانعكاسات الاقتصادية والاجتماعية للهجرة للسوريين إلى غازي عنتاب نموذجاً. *İlahiyat Akademi*, (4), 129-148.
- Baydemir, R. (2023). Toplumsal Mekânın Üretimi: Şanlıurfa Şehrinde Suriyeli ve Şanlıurfalıların Karşılaşması. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Baydemir, R. Benek, S. (2022). Şanlıurfa Şehrinde Yaşayan Suriyelilerin Suriye İç Savaşı (2011) Öncesinde ve Sonrasında Sosyoekonomik Durumları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz. *International Social Sciences Studies Journal*, 8(102), 3206-3218. DOI: <http://dx.doi.org/10.2922 8/sss.64412>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2023). İç İşleri Bakanlığı. <https://www.goc.gov.tr/>
- Elmastaş, N., Yılmaz, S., (2015). "Van İlinde Göçler." *Electronic Turkish Studies* 10.10.
- Elmastaş, N., Benek, S., & Türkoğlu, E. (2019). Suriyeli Mültecilerin Gaziantep İlinin Demografik Yapısına Etkilerinin İncelenmesi. The Global Refugee And Migration Congress 14-17 October, Gaziantep
- Gültekin, M. N. (2019). Kent ve Yeni Sosyal Etkileşimler: Gaziantep'teki Suriyelilerin Genel Örüntüsü, Mevcut Durumu ve Muhtemel Geleceği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(1), 162-176.
- Hoffmann, S. Samuk, S. (2016). Turkish Immigration Politics and the Syrian Refugee Crisis. Working Paper Research Division Global Issues, 2016/No. 01, March 2016 SWP Berlin.
- İçduygu, A. (2000). The Politics of International Migratory Regimes: Transit Migration Flows in Turkey. *International Social Science Journal*, 52(165), 357-367.
- Kahraman, F. Kahya N. Ö. (2016). Mültecilik Hallerini Mekân Üzerinden Okumak: Gaziantep Örneğinde Türkiyeli'nin Gözünden Suriyeli Kent Mültecileri. *Journal of International Social Research*, 9(44).
- Kaya, A. (2020). Türkiye'de Suriyeli Göçü Ve Belediye Deneyimleri: Kitlemel Göçler, Yerel Yanıtlar. 2020, *Yerel Yönetişim ve Göç Dizisi-10. SKL International AB*.
- Kirisci, K. (2014). "Syrian Refugees and Turkey's Challenges: Going beyond Hospitality". Washington, DC: Brooking Institution, May 2014.
- Kirişci, K. (2014). Misafirliğin Ötesine Geçerken: Türkiye'nin "Suriyeli Mülteciler" Sınavı. Brookings Enstitüsü & Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (Usak) Haziran 2014.
- Lale, L. (2022). Suriye Göçünün Türkiye'nin Kentleşme Süreçlerine Etkileri: Gaziantep Kenti Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 75-96.
- Lefebvre, H. (2017). *Gündelik Hayatın Eleştirisi III: Moderniteden Modernizme*, 2. Baskı, Sel Yayınları.
- Öztürk, S. Çoltu, S. (2018). Suriyeli Mültecilerin Türkiye Ekonomisine Etkileri, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 188-198.
- Sandal, E. K. Hançerkıran, M. Tıraş, M. (2016). Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler ve Gaziantep İlindeki Yansımaları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(2).
- Savran, S. Sat, N. A. (2019). Ankara'da Suriyeli Göçmenlerin Yer Seçimi Tercihlerinin İncelenmesi ve Bir

- Etnik Kentsel Adacık Örneği Olarak Önder, Ulubey, Alemdağ Mahalleleri. *Journal of Ankara Studies*, 7(2).
- Sönmez, M. E. (2016). Suriyelilerin Gaziantep Şehrindeki Mekânsal Dağılışı ve Geleceği. TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, Ankara.
- Sönmez, M. E. Adıgüzel, F. (2017). Türkiye’de Suriyeliler Algısı: Gaziantep Şehri Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(3).
- Sönmez, M. E. Uğurcan, A. (2020). Sınır İllerindeki (Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa) Suriyelilerin Sosyal, Ekonomik ve Nüfus Yapıları. *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 64-75.
- Türkoğlu, E. Elmastaş, N. (2022). Suriyelilerin Mekâni Dönüştürücü Etkisi: Gaziantep Kenti Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(1), 65-81.
- Ulusoy, R. Turan, N. (2016). Gaziantep Ekonomisinin Ortadoğu Açısından Önemi. *Gazi Akademik Bakış*, 9(18), 141-165.
- Yang, Y. Sun, W. Zhang, S. (2022). How Housing Rent Affect Migrants’ Consumption and Social Integration? Evidence from China Migrants Dynamic Survey. *China Economic Quarterly International*, 2(3), 165-177.

İnternet Kaynakları

Erişim Tarihi 17.11.2023: <https://data.unhcr.org/en/situations/syria>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Etik Kurulu’nun tarih 11.11.2020 sayı 76244175-752.01.01 ve karar 2020/94 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

KUŞAK-YOL PROJESİ KİMİN İÇİN? ÇİN'E KARŞI TÜRKİYE

Who is The Belt-Road Project For? Turkiye Against China

İlhan Oğuz AKDEMİR¹ ve Ömer Faruk İNCİLİ²

¹Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ, ioakdemir@firat.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-3767-3984

²Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilisli Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Kilis, ofarukincili@kilis.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-0698-8801

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

13.10.2023

Kabul/Accepted:

15.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1375336

Anahtar Kelimeler:

Kuşak-Yol, Çin, Jeopolitik,
Orta Koridor, İpekyolu

Keywords:

Belt-Road, China,
Geopolitics, Silk Road,
Middle Corridor

ÖZ

Binyıllar boyunca Çin ve Hindistan'dan Batı Asya ve Avrupa'ya uzanan yollar, geçtikleri güzergâhlar, şehirler, pazarlar ve kültürler arasında büyük bir ağ meydana getirmiştir. Dünya tarihi; İpekyolu ve Baharat Yolu hikâyesi üzerinden yazılmıştır. Avrupalı medeniyetlerin, Türk ve İslam ülkelerine iktisadi kazanç sağlamada isteksizlikleri ve bu bağlamda çözüm arayışları, kontinental ticaret ağını ve "Avrasya Çağını" bitirmiştir. Coğrafi keşiflerin araçsallığı üzerinden, Trans-Pasifik ve Trans-Atlantik denizyolu ticaret ağlarının ortaya çıkmasının zemini oluşmuştur. Ticaret; karadan denize kaymıştır. Yakınçağ denilen süreç; sömürgeleştirme, köleleştirme, kolonyalizm, sanayi devrimi ile birlikte, Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika'yı Dünyanın efendileri konumuna yükseltmiştir. Bugün geline süreçte, ticaretin hızlandırılması için Çin tarafından başlatılan "kuşak-yol" projesi ile Dünyanın dengesi yeniden değiştirebilir. Okyanus ticaret yollarının yerini, demiryolu alabilir. "Yeni Avrasya çağı" başlayabilir. Çin'e ekonomik yarar sağlaması için düşünülen proje ile hedeflenen Çin'den çıkan bir ticaret treninin en geç 11 günde Avrupa'ya erişimi fikrinden doğmuştur. Demiryolu güzergâhı bağlamında Türkiye; coğrafi konum jeokültür ve jeopolitik üstünlüğünden dolayı Dünyanın lider ülkesi olabilir. Araştırma; bu konuda proje, makale, yayın, siyasi konuşma ve kararların nitelik ve nicelik boyutlarının derinlemesine değerlendirilmesi tekniği uygulamaları çerçevesinde, metin ve içerik analizi yaklaşımı üzerinden jeopolitik okumalar ile biçimlendirilmiş senaryo üzerinden kurgulanmıştır.

ABSTRACT

For millennia, the roads extending from China and India to Western Asia and Europe have created a large network of routes, cities, markets and cultures. The reluctance of European civilizations to provide economic gain to Turkish and Islamic countries and their search for solutions in this context ended the continental trade network and the "Eurasian Age". Through the instrumentality of geographical discoveries, the basis for the emergence of Trans-Pacific and Trans-Atlantic maritime trade networks was formed. The process called Modern Age; Colonization, enslavement, colonialism, together with the industrial revolution, elevated Northern Europe and North America to the position of masters of the World. Today, the "belt and road" project initiated by China to accelerate trade can change the balance of the world again. The "New Eurasian Age" may begin. The project, which was designed to provide economic benefit to China, was born from the idea that a trade train from China could reach Europe in 11 days at the latest. Türkiye in the context of the railway route; It can be the leading country in the world due to its geographical location, geoculture and geopolitical superiority. Research; In this regard, the project has been constructed on a scenario shaped by geopolitical readings through text and content analysis approach, within the framework of the technique of in-depth evaluation of the qualitative and quantitative dimensions of articles, publications, political speeches and decisions.

Atf/Citation: Akdemir, İ.O. ve İncili, Ö. F. (2024). Kuşak-Yol Projesi Kimin İçin? Çin'e Karşı Türkiye. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 451-468.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ömer Faruk İNCİLİ, ofarukincili@kilis.edu.tr

1. Giriş

Türkiye ile Çin arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler tarihi ipek yolu ile başlamıştır. Karasal yollarla başlayan bu ticari ilişkiler coğrafi keşiflerle birlikte denizel rotalar üzerine kaymıştır. Son yıllarda ise Çin'in kuşak yol projesiyle karasal yollara tekrar yönelim başlamıştır. Kuşak Yol Projesi Asya, Avrupa ve Afrika'yı kara ve deniz yoluyla birbirine bağlayarak Çin ile Avrupa arasındaki ticari ilişkileri geliştirmeyi hedeflemektedir (Ece, 2023: 40). Bu proje kapsamında Çin yaklaşık 65 ülkede birçok yatırım faaliyeti ile ticari tesisler ve ulaşım ağları inşa ederek ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi planlamaktadır (Okur, 2017:45). Çin bu projeye sermaye transferini kolaylaştırarak üretim, ekonomik büyüme, rekabet, sanayileşme, uzmanlaşma ve işbirliğini arttırmayı hedeflemektedir (Kopuk ve Bayraç, 2021: 1355-1356). Bu rota üzerinde bulunan Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin (Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan) dünya ticaretinde önemli rol oynayacakları tahmin edilmektedir (Yavuz vd., 2012: 33-34). Türkiye Kuşak Yol projesinde Asya ve Avrupa bağlantısının yapıldığı kilit bir ülkedir. Bakü-Tiflis-Kars hattı ile Asya'dan gelen trenler Anadolu demiryolu ağlarını geçerek Marmaray hattını kullanarak Avrupa'daki demiryollarına ulaşmaktadır (Özkan ve Ay: 2020: 355-356). Bu avantajlı yapı Türniyeye'yi bu projede merkez ülke konumuna getirebilecektir.

Coğrafyanın beş temel temasından birisi harekettir. İnsanın hareketi, eşyanın hareketi ve düşüncenin hareketi bu temanın üç değişkenini meydana getirir. Var olduğu günden günümüze kadar, Dünyanın temel karakteri de üç değişkenin hareketine dayalı bir biçimleniş üzerinedir. Dünya; evren ölçeğinde nasıl ki sürekli hareketli ise, *dinamik bir küre* ise insanlar ve kültürleri de Dünya ölçeğinde hareketli bir serüveni benimsemişlerdir. Newton; 3 hareket yasası bağlamında, Dünyadaki hayatı izaha çalışmıştır. İlginçtir ki yasalar insanın her türlü beşerî faaliyetini izah etmede oldukça mahirdir. Araştırmaya konu olan kuşak-yol projesi yaklaşımı hareketin yasalarını hatırlatmıştır şöyle ki;

- 1) **Eylemsizlik Prensibi:** Bir cisme uygulanan kuvvetlerin bileşkesi sıfır ise cisim o andaki konumunu korur. Yani duruyorsa durmaya, hareket ediyorsa sabit hızla hareketine devam eder. Kuşak-Yol projesinden önce Çin; var olan konumunu muhafaza ederse, herhangi bir eylem yapmadan da, ihracat deseni genişliğinde, *açık ara Dünyanın 1 numaralı ihracatçı ülkesidir*. Süregelen sistemde Çin; hem trans-Atlantik hem de trans-Pasifik ticaret ağı için tedarikçi ülkedir. Tüm dünya tarafından benimsenmiş ticari sistem, kanıksanmış biçimde devam etmektedir. Fakat bu durağan ticaret hızı Çin'i bir şekilde rahatsız etmiş olacak ki bir daha hızlı bir ticaret için bir anda bütün Dünyanın konuştuğu Kuşak-Yol projesi fikrini Dünya ile paylaştı. 7 Eylül 2013 tarihinde Astana'da "kara ipek yolu" ve 3 Ekim 2020'de Endonezya'da "deniz ipek yolu" projeleri Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, tarafından duyuruldu. Hızlı ve genişleyen alternatifli ticaret ağı; Çin'in etki sahasını genişleten bir proje beklentisi olarak Dünyaya lanse edildi. Dinamik ve hızlı bir ulaştırma, taşıma ağı sistemini inşa edip destekleyeceğini duyurdu. Böylece Dünya ticaretinde bir ivmelenmenin, "ticari hız döneminin", tetiğini çekmiş oldu.
- 2) **Dinamiğin Temel Prensibi:** Bir cisme ya da cisimlerden oluşan düzeneğe net bir kuvvet etki ederse cisim *ivmeli* olarak hareket eder. Kuşak-Yol projesine Çin'in finansman desteği, olduğu gibi devam eden uluslararası taşımacılık sisteminde ivmelenme meydana getirdi. Çin mallarının denizyolu ile yaklaşık 20-30 gün süren Avrupa yolculuğunu Londra'ya 10-11 günde gitmesi için demiryollarını kullanma ve sübvans etme yaklaşımı düşüncesi, bütün Dünyada taraftar buldu. Genellikle pek çok konuda anlaşılmayan hatta zıtlaşan ülkeler, "evet yapılmalı!" kararında birleşti. Koridorlarda (kuzey, orta, güney ve deniz koridorları (Harita 1) bulunan devletlerin jeoekonomik ve jeopolitik durumlarında bir ivmelenme, dinamizm meydana getirdi. Çin; ticaretten en yüksek payı kapma yarışını başlatmış oldu. Türkiye, 4 Aralık 2020 tarihinde İstanbul'dan Çin'e Marmaray'dan geçerek Bakü-Tiflis-Kars demir yolu hattı ve Hazar geçişi (Doğu-Batı) Orta Koridor üzerinden 8.693 kilometre yol alıp, iki kıta, iki deniz ve beş ülke geçerek Çin'e ulaşan ihracat treni ile seferlerini başlatarak ivmeyi yakalayan ilk ülke oldu.
- 3) **Etki-Tepki Prensibi:** İki cisim etkileşiyorsa; 2. cismin 1.cisme uyguladığı kuvvetin, 1.cismin 2.cisme uyguladığı kuvvete eşit ve zıt yönlü olduğunu ifade eder. Cisim zeminde dengede ise ağırlığına tam olarak zıt yönde ve ağırlığı kadarlık bir tepki oluşur. Türkiye'nin kuşak-yol için harekete geçmesi, Çin'in oluşturduğu üretim ve pazarlama ivmelenmesine karşı tüketim ve pazar tepkisidir. Çünkü Türkiye, coğrafi konumu, büyük nüfusu, kültürü ve pazara coğrafi yakınlığı ile avantajlı konumundan dolayı zıt yönde bir kuvvet, tepki konumundadır. Türkiye'nin ve Çin'in verdiği tepkilere eklenen öteki koridor ve ülkelerin tepkisi ise hareket halindeki bir cisme uygulanan zıt yönlü negatif sürtünme kuvveti olarak öngörülebilir.

Hülasa; Çin'in başlattığı hareket, karasal ve denizel pek çok ülkede ses getirmiş, hareketlilik sağlamış ve ülkeler kendilerine jeopolitik üstünlük sağlayacak koridorun oluşması için yarışmaya başlamışlardır.

2. Yöntem

Kuşak-yol projesinin Çin'e mi, Türkiye'ye mi getirisinin daha yüksek olacağı? sorusu üzerine kurgulanmış olan jeopolitik makalede, indirgemeci (reductive) yöntem ile ülkelerin çok boyutlu değişken siyasetleri eşit kabul edilerek yalnızca kuşak-yol projesi penceresinden siyasi gelişmeler değerlendirilmiştir. İlerletmeci (progressive) yöntem ile gelecekte neler olabileceği konusunda senaryolara yer verilmiş ve Çapraz Etki Analizi ile (Cross Impact Analysis – CIA) muhtemel gelecekteki kuşak-yol projesinin işlerlik kazanması ve kuşak-yolun başlattığı uluslararası yarışmada, ülkelerin karşılıklı etkilenme düzeylerinin nitelik analizi ile kuşak-yol olmadan ve olduktan sonra nelerin değişeceği üzerine yoğunlaşmıştır. Bağımsız değişken olan projeye bağlı jeopolitik konumları değişen ülke ve ülke grupları analiz edilmiş ve diğer ülkeler Türkiye ile karşılaştırılmıştır. Diğerleri mümkün görülmemiş ve olası kombinasyonlar çerçevesinde Türkiye'nin ön plana çıkacağı senaryonun mümkünlüğüne yer verilmiştir. Metin ve içerik analizi yöntem ve teknikleri ile gelecekteki sosyal ve siyasi durum kestirilmeye çalışılmıştır.

3. Kuşak-Yol Projesinin Jeopolitik Anlamı

Doğudan Çin ve Hindistan'ın arasındaki topraklardan başlayan ticaret yolları, yüzyıllar boyunca Avrupa'nın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamada can suyu olmuştur. İpek ve Baharat yollarının, Müslüman Büyük Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi, Hıristiyan muhafazakâr Avrupa'yı alternatif yeni yollar aramaya sevk etti. Orta Çağ'ın sonuna kadar dünyanın pek çok yeri bilinmiyordu. Yeni yollar arama girişimleri sırasında pek çok yer ve yol ilk kez keşfedilmiş ve yeni ticaret yolları bulunmuştu. Yeni Çağ'ın başlarında meydana gelen bu keşif olaylarına **“Coğrafi Keşifler”** adı verilir. Bu keşif süreci Avrupa'da; **“beyaz ırkın istilası,”** ya da **“kolonyalizm çağı”** (1492-1850) olarak adlandırılan sürecin tetiği olarak bilinmektedir. Aslında bu süreç son derece işlevsel bir ana fikrin sonucunda doğmuştur. Orta ve Doğu Asya'dan ihtiyaç duyulan ticari malların, Osmanlı'nın çevresinden dolanarak Avrupa'ya getir(t)mek fikri, kıyıya paralel sayılacak, uzun okyanus seyahatlerini zorunlu kılmıştır. Böylece gemicilik teknolojisi de sorunları çözmek üzere geliştirilmiştir. Bu durumda *“karayollarını bypass eden bir denizyolları dünyası oluşturulmuştur.”*

Süreç; O dönemin uluslararası aktör ve olguların bazılarının lehine, bazılarının aleyhine işlemiştir:

- ✓ Yeni Dünyanın lehine-Eski Dünyanın aleyhine
- ✓ Hıristiyan Dünyasının lehine-İslam Dünyasının aleyhine,
- ✓ Batı dünyasının lehine-Doğu Dünyasının aleyhine
- ✓ Beyaz ırkın lehine-öteki ırkların aleyhine
- ✓ Deniz yolları ve liman şehirlerinin lehine-karayolları, kervansaray şehirlerin aleyhine işlemiştir.

21. yüzyılın ilk yarısı için, kolonyalist çağın himaye, postkolonyalizim, neokolonyalizim ve son aşamada vekâlet savaşları biçiminde devam ettirilmeye çalışıldığı muhakkaktır. Bununla birlikte günümüz dünyasında yaşanan kuşak-yol ve TRACECA eklemli farklı küresel ulaşım ağı projeleri, muhteşem teknolojik ilerleme, ticaret rotalarında regenerasyon ve ticaret savaşları, “acaba Dünyada yeniden bir jeopolitik kaymamı yaşıyor?” sorusunu tartışmayı gerektiriyor. Amaç son derece açık. Denizyollarına göre (ticari malların Avrupa'ya ulaşması ortalama 20 gün sürüyor), hızlı demiryolu hatları, ortalama 10 günde daha fazla ticaret malı sağlayacaktır. Sonuçta **“Afro-Avrasya demiryolu ticaret ağı,”** Dünyanın yeni kuşağını oluşturabilir. Çünkü;

- ✓ Çağın hız çağı olması ve hızlı trenlerin hız çağının karadaki sembolleri olması,
- ✓ Çin'in tıpkı İpekyolu döneminde olduğu gibi küresel ticaretin kaynağı haline gelmesi,
- ✓ Geçmişteki ticaret yollarının cazibesini azaltan topografik engellerin teknoloji ile alt edilebilecek olması,
- ✓ Küresel denizyolları ağının yerini Küresel karayolları ağına bırakması planları,
- ✓ Hava taşımacılığının hızı nedeni ile denizyolu taşımacılığına tercih edilecek olması,
- ✓ Daha fazla miktarda nüfusun, hareket taleplerine karşılık verecek olması,
- ✓ Ticaret rotalarının kara içine demiryolu durak ve istasyonları çevresini merkez haline getirecek olması.

Bu gelişmeler yeni bir Dünya düzeninin ortaya çıkmasına sebep olabilir. Buna ek olarak, ticaretin altın kurallarından birisi, **“tüccarlar üreticilerden fazla kazanır”** ilkesidir. Nitekim 15. Yüzyıldan itibaren

Avrupa'ya hâkim olmaya başlayan, tüccarlar, bankerler ve rönesans barok kent burjuvazisi, delil olarak gösterilebilir. Geçmişte Çin ve Hindistan'ın ürettiği mallar, İpek ve Baharat Yolları üzerinden pazarlandığı için ulaşım ağını ağırlıklı olarak kontrol eden Osmanlı Dünyanın zirvesine taşınmıştır. Günümüzde yeni **Küresel Demiryolu Ağı**, Afro-Avrasya'nın merkezinde bulunan, toplayıcı ve dağıtıcı işlevler için uygun coğrafi konumu ile tıpkı Büyük Osmanlı Devleti'ne benzer bir süreç hazırlayarak, **Türkiye'yi Dünyanın zirvesine taşıyabilir**. Tarih tekerrürden ibarettir.

Bir ülkenin veya coğrafi bölgenin potansiyeli coğrafi özelliklerinde saklıdır. Henüz coğrafi keşifler başlamadan önce üç kıtanın oluşturmuş olduğu bu geniş karasal saha üzerinde yeryüzünün en uzun olan yol sistemi kurulmuştu. Bu yola İpek Yolu adı verilmiştir. Avrupalıların Çin'den Avrupa'ya gitmek için Ümit Burnu'nu dolaşmayı başardıklarında ticaret yolu karasal merkezlerden denizel merkezlere doğru kaymıştır. Günümüz lojistiğinde ise ticaret yolları karasal alanlara doğru tekrar yönelme eğilimindedir. Ancak bu defa kara yolundan ziyade demiryolu odaklı projeler söz konusu olmuştur.

Avrupa merkezli TRACECA projesi, Çin merkezli Kuşak-Yol projeleri demiryolu ağırlıklı olarak hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Çin; elde ettiği ekonomik gelişmeyi kullanarak dünyada lider konuma ulaşmak istemektedir. Ancak uzun yıllar tek kutuplu dünyanın lideri olan ABD, Çin'in girişimlerini engellemek için karşı atağa geçerek sıkıştırma politikası izlemektedir. Çin ise ABD'nin sıkıştırma politikasına karşı hayat sahasını koruma, ticaret hacmini geliştirme, ulaşımında merkez haline gelme ve yumuşak güç unsurlarıyla dünya ülkelerinde kabul görme yolunu izlemektedir. Eğer Çin başarı sağlarsa tek kutuplu dünya düzeninden çoklu kutuplu bir dünya düzenine evrilmiş olacaktır. Ama belki de, Kuşak-yol projesi, geçtiği güzergâh, yerleşim birimleri ve ülkelerin de desteği ile Türkiye'yi Dünya için yeniden vazgeçilmez bir ülke haline getirecektir.

Dünyada Çin'den başlayan tarihi İpek Yolunun yaşattığı altın çağ, coğrafi üstünlüğünün kaybedilmesi ile sona ermiş ve karasal güzergâh üzerinde olan ülkeler için bir kayıp dönem başlamıştır. Dolayısıyla jeopolitik kayma, karasal Avrasya'dan, transatlantik ve transpasifik deniz yollarına doğru olmuştur. Günümüzde ise modern İpek Yolu Projeleri ile ticaret rotalarının tekrar karasal alanlara doğru yönelmeye başlayacağı öngörülmektedir. Denizden karaya, Avrupa'dan Asya'ya, deniz yolundan demiryoluna doğru ticaret yolları değişecek ve karasal Avrasya yeniden önemli hale gelecektir. Oluşan **jeopolitik kayma**, değişimin tetiği olarak, yeni ticaret yollarını, yeni şehirleri, yeni lider ülkeleri ve nihayetinde yeni dünya düzenini belirleyecektir. Dünya sıklet merkezlerindeki bu değişimin kaynağı Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Fakat Türkiye, demiryollarının kavşak ve istasyon bölgesini oluşturacaktır. Bununla birlikte, Türkiye'nin kucağına, geleceğin Dünyasında belirleyici olacağı bir kapasiteyi ve yeni Dünya düzenini sunmuş olacaktır.

Kuşak-Yol projesi ile karasal ve denizel yeni rotalar belirleyen Çin; her ne kadar "tüm yollar Roma'ya çıkar" vecizesini "tüm yollar Çin'e çıkar" biçimine dönüştürme eğilimindeyse de "**bütün yollar Türkiye'den geçer**" vecizesine dönüşümü uzak bir hayal olmayabilir. Çin bu projeler ile Afro-Avrasya'da proaktif politikalar üreterek dünyanın yeni güç kutbu haline gelme uğraşı içerisinde. Ancak Soğuk Savaş yıllarından sonra tek kutuplu bir dünyada ABD'nin hâkim güç halinde olması çok kutupluluğa geçişi zorlu hale getirmektedir. Çin'i engellemek için hayat alanı mücadelesi, ticaret savaşları ve çevreleme (kuşatma) politikaları ile ABD Çin'i engelleme gayreti içerisinde. Çin ise bu strateji ve karşı politikalara karşı projelerini destekleyecek bir hinterland oluşturmak istemektedir. Özellikle Kuşak-Yol üzerindeki ülkeler ve önemli noktalar üzerinde yoğunlaşarak avantaj kazanma hedefindedir. Çin diğer ülkelere sempatik görünmek için yumuşak güç denilen unsurları kullanmaktadır. ABD'nin son yıllarda Ortadoğu ülkelerindeki sert güç yaklaşımına karşı yumuşak güç enstrümanları ile ülkeleri cezp etme yolunu kullanmaktadır. Kültür, dil, eğitim, medya, turizm, iletişim, sağlık yatırımları ve baskıcı olmayan politikalar ile ülkeleri etkilemeye çalışmaktadır.

Çalışmada jeopolitik kayışın Trans-Atlantik'ten Trans-Pasifik'e ve Asya'ya doğru olabileceği üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda yeni bir dünya düzeninin oluşabileceği ve bu dünya düzeninde Çin'in etkili olacağı belirtilmiştir. Dünya ticaret hacmindeki pay da Asya'nın bu üstünlüğü sağlayabilecek durumda olduğunu göstermektedir. Çalışma ile ilgili akademik çalışmalar ve raporlar araştırılarak konu hakkında ayrıntılı bilgiler edinilmiştir. Konu ile ilgili dünya çapında yapılan toplantı, konferans ve forumlar takip edilerek Çin ve ABD'nin hamleleri ortaya konulmuştur. Edinilen bulgular coğrafi bakış açısı doğrultusunda ele alınarak coğrafya potası içerisinde mekânsallık, karşılaştırma, neden-sonuç ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

4. Tarihi İpek Yolunun Rejenerasyonu

Kadim ticaret yolu olan İpekyolu'nun oluşumu ile ilgili farklı araştırmalar bulunmaktadır. Han Hanedanlığı hanı Wu-ti'nin M.Ö. 138 yılında, İpekyolu'nu ilk kullanacak elçi olarak Chang-Chien'i, Hsiung-nuların saldırısına uğrayan çok güvendikleri ticari ortakları Yüecilere göndermesi, İpekyolu üzerindeki siyasi ilişkilerin ve İpekyolu'nun kullanılmasının miladidir (Ögel, 1957: 248). Chang'ın amacı, kendilerini rahatsız eden, Çin Seddi'nin bile işe yaramadığı bozkır halkı Hsiung-nulara karşı, Yüecilere ittifak önermektir. Chang-Chien M.Ö. 138 yılında yola çıkmış ve Yüecilerin hükümdarıyla görüşmüştür (Xinru, 2010: 6). Yüeciler, Hsiung-nuların saldırısından sonra, Dunhuang ve Chi-lien arasındaki yurtlarını terk ederek, **batıya göç etmişler** ve Baktria'yı fethedip yerleşmişlerdir. Chang; Yüeci hükümdarına Çin tehlikesine karşı ittifak ve tedbirler önermiş, ancak hükümdar savaş ve intikam yerine, yeni yurtları Baktria'da barışçıl bir siyaseti tercih etmiştir (Golden, 2002: 41). Chang 12 yıl sonra M.Ö. 126 yılında Çin'e geri dönmüş ve hanı Wu-ti'ye tarım havzası, Tanrı dağları, Part, Baktria ve Fergana ile ilgili raporlar sunmuştur. Raporların ertesinde Çinli tüccarlar Orta Asya'ya ticaret kervanları yollamaya başlamışlardır (Frye, 2009: 138). Yüecilerin batıya Baktria'ya göçü sonrasında Çin kervanlarının ticareti, İpekyolu'nu ve daha batıya ticaret ağının genişleyeceğinin habercisi olarak kabul edilmelidir. Bununla birlikte İpekyolu tarihini M.Ö. 3000'li yıllara götüren araştırmalarda bulunmaktadır. Afganistan'ın Bedaşan vilayetinden Asya'nın batısına, Mısır ve Hindistan'a lacivert taşı, Soğdian'dan turkuaz taşı, Baktria'dan değerli süs eşyaları ihraç edilmekteymiş. İpek böceğinin keşfi ve ipek böceği kozasından elde edilen ipeğin kullanımı da Çin kayıtlarında M.Ö. 3. bin yılda yer alır. İpeğin kâşifi Çin imparatoru Huang-ti'nin eşi Lei-zu' olduğu ile ilgili görüşler vardır (Kuzmina, 2008: 4, Yılmaz, 2017: 673). Bir Özbek atasözüne göre “evrende iki büyük yol bulunmaktadır: gökyüzünde Samanyolu, yeryüzünde ipek yolu”dur (Üzümcü ve Akdeniz, 2014: 173). Avrupalıların Asya'ya ulaşmak için Ümit Burnu'nu keşfettiklerinde transatlantik, transpasifik, göç ve kolonyalizim hareketlerinin temel eksenleri de değişime uğramıştır. İpek yolu rotasının göreceli etkisinin azalmasıyla birlikte karasal kentler ve ticaret merkezleri ulaşımın periferisinde kalarak önemlerini kaybetmişlerdir. Yeni yıldızı parlayan kent ve ticaret merkezleri ise kıyılarda gelişim göstermiştir.

Çin'in Xian şehrinden başlayıp Orta Asya, Anadolu ve Akdeniz üzerinden Avrupa'ya kadar uzanan bu kadim ticaret yolu tek bir rotadan oluşmamakta; tam aksine tüm Asya'yı birbirine bağlayan büyük bir ağ biçiminde örgütlenmiş bir yapı meydana getirmekteydi. Bu avantajı sebebiyle İpek Yolu özellikle 2. ve 16. Yüzyıllar arasında dünyanın en önemli güç ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Oueh'e göre, o dönemde dünyanın iktisadi sıklet merkezi Asya olarak vurgulanmıştır. Ekonomik güç sonraki süreçte Atlantik'e doğru kayınca tarihi İpek Yolu'nun önemi azalmıştır (Sak, 2015). Jean-Paul Roux'un ifadesine göre, tarihi İpek Yolu, Orta Asya'nın servetiydi. Bu yolun işlevsiz bir hale gelmesi/getirilmesi ile bölgede felaket çanları çalmış ve bu yolla birlikte Orta Asya'nın kadim kültürü de yok olmuştur (Roux, 2006: 429; Özdaşlı, 2015: 585).

İpek yolunun etkin olduğu ihtişamlı günlerine özlem duyan Orta Asya, önceleri Rus işgali daha sonra ise Sovyetler baskısı altında kalarak uzun yıllar Rusların hammadde deposu, endüstriyel ve nükleer çöplüğü halini almıştır (Pınarer, 2017). SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya'da yeni bağımsız ülkeler kurulsa da uzun yıllar SSCB'nin uygulamış olduğu politikalarla bu coğrafya çevresinden izole edilmiş ve sadece dış dünyaya kendisi üzerinden bağlanma şansı vermiştir. Yani güneye olan bağları (Pakistan, Afganistan, İran) ve Kafkasya üzerinden olabilecek bağlantı noktaları kapalı tutulmuştur. SSCB'nin dağılması ile Orta Asya hinterlandına ulaşmak için Avrupa Birliği birtakım projeler geliştirmiştir. Orta Asya'da yer alan petrol ve doğalgazın Avrupa'ya ulaştırılabilmesi için ve Avrupa ülkelerinin pazar olarak gördüğü bu alanlara ulaşım için ticaret yollarına gerek duyulmuştur. İşte Avrupa Birliği, SSCB'nin dağılına kadar, Orta Asya ve Kafkaslarda çeşitli politikalar uygulayarak hem derinleşme ve genişleme süreci yaşamış, hem de SSCB'nin dağılması sonrası bağımsızlığını kazanan yeni cumhuriyetlerin kapitalist piyasa ekonomisi koşullarına uyumunu sağlamaya dönük teknik yardımlar sağlamıştır (İncili, Akdemir ve Kaya, 2019: 1290).

AB 1991 yılından itibaren bölgedeki yeraltı ve yerüstü kaynakları ve önemli tüketici nüfusun varlığı sebebiyle Avrupa ülkeleri ile Uzak Doğu ülkelerini bağlayacak TACIS programını devreye sokmuştur. Tarihi İpek Yolunun bu gayelerle yeniden inşasında Avrupa Birliği ekonomik, teknolojik ve politik alanları birbirine bağlayacak çok modlu (demiryolu, karayolu, denizyolu, havayolu ve boru hatları) ulaşım ağları projeleri Avrupa'nın geleceğidir. Tasarlanan yeni ulaşım ağları modelleri uzun yıllar atıl bırakılan Orta Asya ve Kafkasya'ya tekrar can suyu olabilecektir. TACIS programı ile AB, ikili ilişkilerin geliştirilmesini, bölgenin piyasa ekonomisine ve demokrasiye geçişini sağlamaya çalışarak bölge ülkelerinin dünya ekonomisine

entegrasyonunu hedeflemiştir (Ovalı, 2008: 152). Ancak Avrupa'ya bölgenin coğrafi uzaklığı ve altyapı yetersizliği TACIS Programı çerçevesinde TRACECA Projesini meydana getirmiştir. Bu proje ile ilk etapta 3 Kafkasya ülkesi (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan), 5 Orta Asya ülkesi (Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan) ve daha sonra Türkiye, Romanya, Bulgaristan ve Moldova'da dâhil edilmiştir. TRACECA Projesi kapsamında eski demiryolu, karayolu ve limanların restorasyonu, yeni demiryolu, karayolu, liman ve köprülerin projelendirilerek inşası, ulaşım sektöründeki personellerin eğitimi, ülkeler arasında sınır geçişlerinin anlaşmalarla kolaylaştırılması gibi bir dizi yatırım projesi ve teknik yardım programlarından oluşmaktadır (Ovalı, 2008: 160-161).

Orta Asya'da aktif rol alan diğer bir aktör ise ABD olmuştur. ABD, Orta Asya'yı Güney Asya ile birleştirme gayretinde olmuştur. Obama yönetiminin daha çok benimsediği AfPak stratejisini ve Hindistan ile ABD arasında gelişen ilişkileri de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Bu yaklaşımla yeni ipek yolu rotalarından birisi Hindistan, Afganistan ve Pakistan'ın da dâhil olduğu Orta Asya'yı Güney Asya ile birleştiren ve Hint Okyanusuna ulaştıran kuzey-güney hattıdır (Purtaş, 2011: 7).

21. yüzyılda Asya'nın yeni dünya düzeninde söz sahibi olacağı tahmin edilmektedir. Bu süreçte inşa edilen veya planlanan demiryolları, otoyollar, doğalgaz ve petrol boru hatlarıyla Asya ile Avrupa arasında karasal bir ulaştırma aksı yeniden belirmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle tarihi İpek Yolu yeniden canlanmıştır. Bu gelişmeler sayesinde Avrasya'nın üç büyük devleti küresel ekonomiye tekrar entegre olma yoluna girmişlerdir. Deng Şaoping'in reformları, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Hindistan'ın ithal ikamesine dayalı ekonomiden vazgeçmesi, Avrasya'nın ekonomik ve jeopolitik haritasının değişimine sebep olmuştur. İran'ın üzerindeki yaptırımların kalkması ile birlikte küresel ekonomiye entegre olabilmeye yönelik politikalar, hiç şüphesiz bu dönüşümü daha da hızlandıracaktır. Avrasya'da artan ticaret hacimleri dünya ülkelerinin de dikkatini çekmektedir. Nitekim Yirmi yıl önce Çin ve Hindistan arasındaki yıllık ticaret hacmi sadece 300 milyon dolar iken günümüzde bu rakam 100 milyar doları geçmiş ve Çin, Hindistan'ın en büyük ticari ortağı konumuna yükselmiştir. Çin'in Rusya ile olan ticareti de benzer bir artış göstermiş ve 2005'te 20 milyar iken, 2013 yılında 90 milyar dolara çıkmıştır. Büyüyen ekonomik ilişkiler bu ülkeler arasında daha yakın bir siyasi ve stratejik ilişkinin gelişmesi için zemin teşkil etmiştir (Pınarer, 2017).

5. Çin'in Afro-Avrasya Açılımı: One Belt One Route (Kuşak-Yol)

Çin jeoekonomi girişimleri ile bir zamanlar "Orta Krallık" Congua (中国) kavramını yeniden ön plana çıkarmaktadır. Çin geleceğinin interkontinental ticaret ağının hâkimiyetinde olacağı anlayışı ile uluslararası siyasetini sürdürmektedir. Üretici Çin; kendini dünyanın diğer bölgelerinin merkezi, yakın coğrafi alan ve ülkeleri alt bölge ve uzak ülkeleri ise ard bölge gören bir Christaller'ci yaklaşım ile "**merkezi yer-merkezi ülke**" oluşturma peşindedir. Mark Leonard'a göre Çin, geçmişte bütün yolların Roma'ya çıktığı gibi kara ve deniz ulaşım sistemleri ile geniş bir ağ kurmak yoluna gitmiştir (Leonard, 2016: 4). Dolayısıyla bu tür bir yapı Çin'in merkezi olduğu jeopolitik ve ekonomik bir sistem ile sonuçlanma potansiyelini taşımaktadır (Erman, 2017: 413).

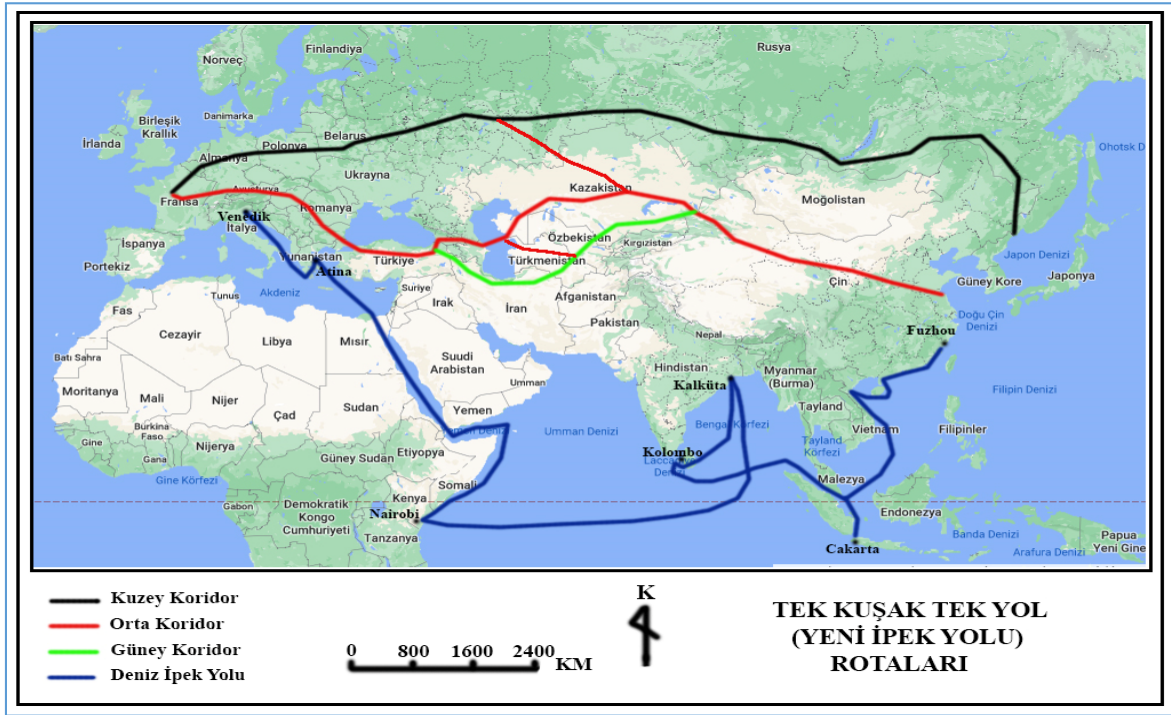
Çin; Halford Mackinder'in "Avrasya kara kütesine tek bir güç veya güçler koalisyonu egemen olmamalıdır; bu durumun gerçekleşmesi halinde kara gücü deniz gücünü her zaman mağlup edebilecektir" (Pınarer, 2017) söylemini test etmeye çalışmaktadır. İpek yolu pazarı denildiğinde Asya, Avrupa ve Afrika ülkelerinin bir arada tutulması gerekir. Bu derece geniş coğrafyada 5 milyar kişinin yaşadığı düşünüldüğünde pazarın büyüklüğü anlaşılabilir (Yereli, 2014). Çin bu sebeple bu pazarın merkezi olma yolunu seçmiş durumdadır. 1980'li yıllarla birlikte kalkınma bakış açısında değişikliğe giden ve "devlet kapitalizmi" modelini benimseyen Çin, son otuz yılda yüksek ekonomik büyüme oranları sayesinde refah devleti olma yolunda ciddi bir merhale kat etmiştir. Bunun yanında bu süreçte küresel ekonominin çekim merkezlerinden biri haline de gelmiştir.

2000'li yılların başından beri tedarik sürecinde söz sahibi olarak küresel piyasaları domine etmeye başlayan ve dünyanın en büyük imalatçısı konumuna gelen Çin, ekonomik büyümenin sınırlarına varılması ve yavaşlaması karşısında tedirgin bir tavır takınmaktadır. Çin'in hem en büyük ticari ortakları hem de rakipleri olan ABD, Avrupa Birliği (AB) ve Japonya'da etkisini gösteren 2008 küresel ekonomik krizi ürün taleplerinde düşüşe neden olmuştur. Talebin azalması nedeniyle ihracata odaklı olan Çin ekonomisi de yavaşlamaya başlamıştır. Yüksek ekonomik büyümeyi sürdürmek istediğinde olan Çin'in 2016 yılında gerçekleşen % 6,7'lik ekonomik büyüme ile son 27 yılın en düşük büyüme hızının görülmesi, Çin'i ekonomik açıdan farklı alternatifler geliştirmeye ve pazar arayışlarına yöneltmiştir. Bu durumda Çin, ekonomik büyümeyi sürdürebilmek için yeni

pazarlara ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda ABD ile AB arasında gerçekleşen Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşması'nın (TTIP) hayata geçirilmesini ihracat oranlarının düşmesinde önemli bir etken olarak gören Çin, Modern İpek Yolu projesine daha da önem vermektedir (Karagöl, 2017: 3).

Çin Afro-Avrasya'da etkin olabilmek için 2013 yılında ilk defa "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" ve "21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu" projelerini kapsayan Kuşak-Yol'u uygulamaya koymuştur. Çin'in bu projesi Mackinder ve Mahan'ın jeopolitik teorilerini de hatırlatmaktadır. Mackinder'in "Avrasya'ya hâkim olan dünyaya hâkim olur" ve Mahan'ın "Denizlere hâkim olan dünyaya hâkim olur" söylemlerine paralel olarak Avrasya'yı etkin kılacak kara ve denizlere yönelim söz konusu olmuştur (Balç, 2016).

İpekyolu Ekonomik Kuşağı ile Çin ve Avrasya'nın stratejik merkezi üzerinden Doğu ve Batı Avrupa'nın; Bhutan, Hindistan ve Bangladeş üzerinden Bengal Körfezi; Pakistan üzerinden Umman ve Aden körfezlerine hâkim Arap Denizi; Orta Asya devletleri, İran ve Türkiye üzerinden Akdeniz; Deniz İpek Yolu'yla ise Okyanusya ve Afrika ile irtibat kurulması planlanmıştır (Viehe, Gunasekaran ve Downing, 2015: 2). Planlanan bu ticari ve ekonomik altyapının oluşturulmasıyla Tek Kuşak-Tek Yolun, Dünyanın Batı yarıküresi hariç geri kalan bölümünü demir, kara ve deniz yolları ile birbirine bağlayan küresel bir jeoekonomik sistem haline dönüşmesi tasarlanmaktadır (Erman, 2017). Böylece Çin, kuşak-yol stratejik hamlesi ile kendisini dünyada jeopolitik ve jeoekonomik aktör olarak yeniden konumlandırmaya çalışmaktadır (Zhao, 2015: 3).

Harita 1. Kuşak-Yol Rotaları

Kuşak-Yol projesi geçeceği 65 ülkeyi demiryolu, karayolu, limanlar ve havaalanlarıyla birbirine bağlayacak büyük ve kapsamlı bir projedir. Bu proje dünya nüfusunun yaklaşık 5 milyarını kapsayan ve küresel ticaretin üçte birini (yaklaşık 21 trilyon dolar) oluşturan bir coğrafyayı kapsamaktadır (Karagöl, 2017: 2).

İpek Yolu Ekonomik Kuşağında 3 ana karasal yol söz konusudur. Bu karasal yollar Asya ile Avrupa'yı doğu-batı doğrultusunda bağlamaktadır. Bu ulaşım koridorları çoğunlukla hızlı demiryolu altyapısıyla desteklenerek aynı zamanda ekonomik ve çevreci taşımacılık imkânı sağlamaktadır. Kuzey Koridor; Çin ve Rusya üzerinden Avrupa'ya önemli bir demiryolu bağlantısıyla sağlanmaktadır. Kuzey-Doğu-Batı Koridoru olarak da adlandırılan bu rota, büyük kısmı Rusya'da uzanan Trans-Sibirya Demiryolu hattı ile kıtalar arası köprü görevi üstlenmektedir. Bu hatta desteklemek için, Çin'in batı bölgesinden Kazakistan ve Kuzey Koridoruna bağlanan ikinci demiryolu hattı (Chongqing-Xinjiang-Avrupa) ile bölgedeki demiryolu taşımacılığı canlılık kazanmaktadır. Bu koridorun en büyük avantajını Trans-Sibirya hattının uzun yıllardan beri faal olması meydana getirmektedir. Koridorun dezavantajları arasında ise soğuk hava koşulları ve demiryollarının yüksek

bakım maliyetleri gibi coğrafi zorluklar oluşturmaktadır. Özellikle kış dönemlerinde yaşanan zorluklar Kuzey Koridora alternatifler aramayı zorunlu kılmaktadır (Harita 1) (Kulaklıkaya, 2013: 5).

Tek Kuşak-Tek Yolda Orta Koridor olarak bilinen güzergâh yine Çin'den başlayarak Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve Avrupa'ya uzanmaktadır. Bu rota alternatif olarak Türkmenistan'a da bağlanmaktadır. Bu durumda Türkmenistan-Azerbaycan geçişi feribotlarla mümkün olmaktadır. Bu nedenle Bakü'de Aktau, Türkmenistan'da ise Türkmenbaşı limanları stratejik noktalar halindedir. Orta Koridor Türkiye ve Türk Dünyası için ekonomik, kültürel ve siyasal yeni avantajlar aralamaktadır. Güney Koridoru ise Çin'den başlayarak Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, İran ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşmaktadır. Bu güzergâhta da demiryolu ulaşımı planlansa da önemli altyapı sorunlarının varlığından dolayı Kuzey ve Orta koridora göre geri planda durmaktadır. İpek Yolu Ekonomik Kuşağında kuzey-güney doğrultulu önem arz eden tali bir yol ise Kaşgar-Gvadar yolu denilen Çin'i Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint Okyanusuna ulaştıracak güzergâhtır. Bu güzergâh enerji odaklı Çin'in Hürmüz Boğazına ulaşmayı planladığı stratejik bir yoldur (Harita 1).

Deniz İpek Yolu projesi ile Çin; Güney-Doğu Asya, Hint Okyanusu çevresi, Umman Denizi, Kızıldeniz ve Doğu Akdeniz'de liman faaliyetlerini geliştirmeyi planlamaktadır. Bu yol ile Çin tarafından öngörüldüğü üzere büyük ölçüde Güney Asya ve Doğu Afrika arasında; Doğu Asya ile Avrupa arasında ve Batı Pasifik, Hint Okyanusu ile Akdeniz arasında deniz trafiğini artıracaktır (Putten ve Meijnders, 2015: 25; Özdaşlı, 2015: 586). Deniz İpek Yolu ile Çin, Afrika ve Ortadoğu'ya ulaşmak fikrindedir. Şu da bir gerçek ki Çin bugün ticaretinin %90'ını hala deniz yolu ile gerçekleştirmektedir.

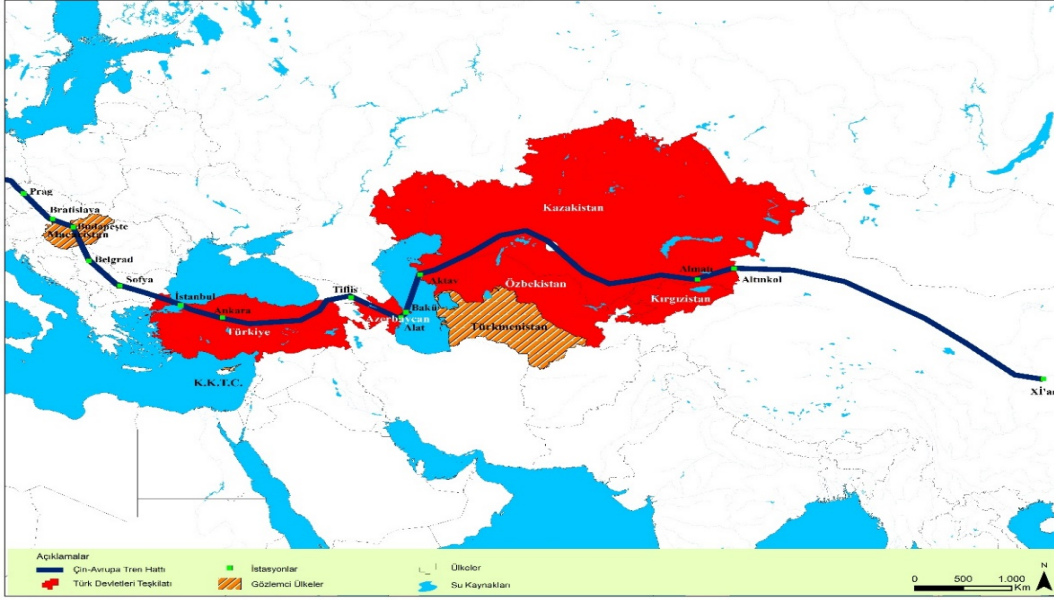
Tek Kuşak Tek Yol projesinin hedefleri şu şekilde sıralanabilir:

- Proje ile küresel ticaret yolları çeşitlendirilerek ulaşım sürelerinde ve maliyette bir düşüş hedeflenmektedir. Örneğin 2012 yılında faaliyete geçen, uzunluğu 11.179 km olan Chongqing-Xinjiang-Avrupa demiryolu hattı Çin'den Avrupa'ya denizyolu ile 38 gün süren konteynır taşımacılığı süresini demiryolu kullanarak 16 güne indirmiştir (Kulaklıkaya, 2013: 4).
- Proje dâhilindeki ülkelere yönelik yatırım programları ile altyapı, sağlık, eğitim ve kültürel alanlarda gelişmeler söz konusu olacaktır.
- Yolun geçtiği coğrafyalarda refah artışı, yeni istihdam alanları açacak ve yeni pazarlar meydana getirecektir. Böylece güzergâh üzerinde bulunan ülkelerin ticaret hacimlerindeki artış yeni bölgesel güçlerin doğuşunu getirecektir.
- Proje Orta Asya, Ortadoğu ve Afrika ülkeleri için bir fırsat penceresi aralayacaktır. Uzun yıllar sömürü odaklı varlıklarını sürdüren bu coğrafyalar da küresel sermaye akışına dâhil olabileceklerdir.
- Yeni İpek Yolu rotasında lojistik merkezlerin kurulması, Avrasya jeopolitiğinde bölgesel dinamikler için itici bir güç olacaktır. Modern İpek Yolu hamlesi güzergâh ve çevresinde sürdürülebilir büyüme için başarının anahtarı olarak değerlendirilmelidir. Bu yeni yol stratejisi, bölgede ticari kanallar açarak yeni ticari ve ekonomik merkezlerin oluşmasına imkân tanıyacaktır (Kulaklıkaya, 2013: 5).
- Çinli yetkililere göre Çin'in bu projeye politik ve ekonomik açıdan ihtiyacı bulunmaktadır. Daha önce vurgulandığı üzere Çin'de giderek yavaşlayan ekonomik büyüme alarm sinyalleri verirken, iç tüketime dayanan bir ekonomik transformasyon yanında; bu proje yeni hinterlandlar sağlayarak büyüme için yeni bir itici güç yaratabilecektir. Politik açıdan da kuşak-yol Çin'e birtakım katkılar sağlayacaktır. Çin'in doğusundaki sahil kesimi ile iç ve batı bölgeler arasında görülen gelişmişlik farkı ve gelir uçurumları Çin'in iç istikrarını tehdit eder hale gelmiştir. Proje vasıtasıyla ekonomik dengesizliklerin giderilmesi sürdürülebilir ve bölgesel gelişmeler için gerekli görülmektedir (Sağlam, 2017).
- Çin karasal yolları kullanarak deniz ulaştırma hatlarına olan aşırı bağımlılığını ve riskleri dengeleme gayreti içerisinde. Yani istikrarsız deniz yollarına alternatif iç ulaşım yollarına yönelmeyi tercih etmektedir (Szcudlik ve Tatar, 2013).
- Özetle Çin'in ortaya koyduğu bu proje şu başlıklar etrafında şekillenmiştir. a) Politika Bağlantısı, kuşak-yol üzerindeki ülkelerin bölgesel işbirliği tedbirleri; b) Tesis Bağlantısı, güzergâh üzerindeki ülkelere altyapı planlamaları ve standartları sağlanarak ana ulaşım yollarının inşası; c) Ticaret Bağlantısı, kuşa üzerindeki ülkelerin yatırımlarını ve ticareti kolaylaştırıcı tedbirleri; d) Sermaye Bağlantısı, finansal işbirliği; e) Sosyal ve Kültürel Bağlantı; akademik, kültürel, bilimsel, turizm, teknoloji ve basın alanlarında işbirliklerini hedeflemektedir (Özdaşlı, 2015: 586).

6. Türkiye'nin Konumu

Chang Chien'in gerçekleştirdiği Orta Asya seyahati (M.Ö. 138) ile başlatılan İpekyolu; Çin'in batısından başlayıp, güney ve güneybatı Asya'ya, Kuzey Afrika'ya ve Avrupa'ya uzanan yaklaşık 8000 kilometre uzunluğunda bir ticaret ağı oluşturmuştur. Bu yol coğrafi keşifler dönemine kadar Dünyanın temel ticaret ağıydı. Kültürün ve iletişimin taşıyıcısıydı. İpekyolu ve buna eklenen baharat yolu sayesinde "Avrasya ve Avrasyacılık olarak gelişen yaklaşım" günümüzde bile Dünyanın zihninde önemli bir yer edinmiştir. Türkiye toprakları çağlar boyunca hep karasal Avrasya'nın daima temel zemini olmuştur. "Türkiye Avrasya'nın hem akli hem de kalbidir". Tarihi araştırmalarda bu tip ifadelerle rastlanmasa da, Yüceğilerin batıya, Baktria'ya göçü ile başlayan süreç, kavimler göçünü tetikleyen ve kartopu etkisi ile büyüyen bir mekanizma olabilir. Kavimler göçünü takip eden dönemde, Hun hakanı Attila'nın batıya seferleri ile Hun, Bulgar ve Alan göçleri, Türk kavimlerinin göçü, Beyliklerin göçü, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin hâkimiyetine ve nihayetinde sanayi devrimine kadar olan dönemde, Doğu halkları Karadeniz ve çevresine doğudan-batıya göç etmişlerdir. Ticareti ve İpekyolu'nu canlı tutan süreç ise "**İnsan ile birlikte kültürü de göç eder**" ilkesidir. Türk kültüründe var olan geleneksel tüketim mallarının temin yerinden (daha doğudan) karşılanması mantığı ile doğu-batı yönlü ipek ve baharat yolları hep canlı ticaret ağı olarak, sanayi ve teknoloji çağına kadar süregelmiştir. Bunun bir delili olarak günümüzde dahi Avrupa'yı hâlâ ağırlıklı olarak Türk, Çin ve Hint mutfağı doyurmaktadır. Türkiye'yi kuşak-yol projesi içinde avantajlı konuma getiren esas etken kavimler göçüne kadar giden genetik bağlılığın günümüzde de hissedilmesidir. Çin'e karşı avantajlı konumu destekleyecek unsurların bir tablosu kolaylıkla oluşturulabilir:

- 1) **Avrasya Demiryolu Kuşağı:** Türkiye'nin, Asya ile Avrupa arasında, "Avrasya demiryolu hattı" için eşsiz konumu, Türkiye'nin projedeki lider ülke pozisyonunu desteklemektedir. Türk ülkeleri, Kafkas ülkeleri, Balkan ülkeleri ve Macaristan, Türkiye'nin orta koridor üzerindeki ticaret için "menzil, transfer, geçit, durak ve istasyon" biçiminde özetlenecek jeopolitik üstünlüğünü destekleyecek hatta katalizör olarak hızlandıracak siyaseti benimseyecek ülkelerdir. Böylece her türlü taşımacılık Türkiye'nin lider konumuna katkı yapacaktır.
- Buna karşılık kuzey hattı olarak öngörülen ve Rusya'ya avantaj sağlayacak Çin-Rusya- Beyaz Rus hattı (Lanzhou, Urumçi, Astana, Yekaterinburg, Moskova, Brest/Minsk) iklim koşulları nedeni ile ancak "soğuk kuşak demiryolu hattı" olabilir.
- 2) **Atayurt Yaklaşımı:** Türkiye; daima Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile siyasi ve kültürel bağlarını ön planda tutmuş, hatta eğitim yolu ile yeni nesillerin zihninde dahi "Ata Yurda" karşı siyasi-kültürel konumu daima güncel tutmuştur. Esas önemli olan konumun Türk devletleri tarafından da kabul görmüş olmasıdır. Türkiye için kuşak-yol projesinde lider ülke olmasını sağlayacak temel motivasyon olarak öngörülmelidir.
- 3) **Türk Devletleri Teşkilatı:** Birinci maddeyi destekleyecek temel siyasi birlik olan Türk Devletleri Teşkilatı (eski adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi - Türk Konseyi), 2009 yılında Türk Devletleri arasında kapsamlı işbirliğini temin etmek üzere uluslararası bir üst yapı olarak Türkiye'nin öncülüğünde hayata geçirilmiştir. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (Defacto üye, ama küresel hukuki statüsünden dolayı gözlemci görünüyor), Türkiye'nin yanına Macaristan dahi eklenmiştir. Türk Devletleri Teşkilatının haritasına (Harita 2) bakan birisi Çin'in kuşak-yol projesi olmasa da böyle bir ticaret ağının olması gerektiğini gözlemleyebilir.

Harita 2. Türk Devletleri Teşkilatı Ülkeleri ve Avrupa-Çin Tren Yolu Güzergâhı (2023)

- 4) **Mavi Vatan:** Türkiye 3 tarafı denizlerle çevrili aynı zamanda bir deniz ülkesi olmasının yanında, yaklaşık 8.400 km sahil uzunluğu ile bir kıyı devleti özelliği taşımaktadır. Çevresindeki deniz havzaları Türkiye'ye dünyanın her tarafına ulaşabilecek, erişebilecek ekonomik ulaştırma imkânı sunmaktadır. Güneydoğu Asya üzerinden demiryolları ile taşınacak ticaret malını, kıyılarına kolaylıkla aktarabilecek bir ulaştırma altyapısına sahiptir. İskenderun, Mersin, Antalya, İzmir limanları Çin'den gelecek her türlü yükü kolaylıkla Kuzey Afrika'ya ve yine İzmir, Bandırma, İstanbul Limanları kolaylıkla Güney Avrupa'ya transfer yapabilecek durumdadır. Avrupa'ya belki alternatif rota olarak limanlar kullanılabilir. Ama Afrika'ya Hint Okyanusu ve Süveyş Kanalı yolu üzerinden gelecek Hint-Pasifik deniz yolu rotasına göre, daha hızlı ticaret hattı olduğu tartışılmaz. Kaldı ki Türkiye'nin Akdeniz'de Sivil ve Askeri denizcilikte söz sahibi olması, 27 Kasım 2019 tarihinde imzalan "Libya-Türkiye Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Anlaşması" ile Doğu Akdeniz'in hâkimi olması, Kuzey Afrika Ülkeleri ile olan tarihi-kültürel ve siyasi bağlar, **Kuşak-yol + Kuzey Afrika Ticaret Yolunu** mümkün kılabilir.
- 5) **Kültürel Bağlı Balkanlar:** Kuşak-Yol projesinin önemli bir ayağı da pazarlama ayağının parçası olabilecek Balkanlar'da Türkiye'nin kuşak-yoldaki avantajıdır. Çünkü Türkiye'den Osmanlı bakiyesi olarak görülen ülkeler olması, kültürel sempati oluşturmaktadır. Yunanistan'da, Makedonya'da, Bosna-Hersek'te, Kosova'da ve diğer Balkan ülkelerinde bulunan Türk ve/veya Müslüman nüfus Türkiye'nin kuşak-yol projesindeki konumunu güçlendirmektedir. Hatta şu anda var olan Sofya, Belgrad, Budapeşte, Bratislava, Prag hattı dahi sanki Türkiye için çizilmiş bir hat gibidir.
- 6) **Rusya'yı Dengeleyen Ülke:** Rusya; kuşak-yol projesinde ve Avrupa'ya enerji nakli projesinde Türkiye'nin rakibidir. Bununla birlikte Türkiye'nin enerji tedarikçisi ve destekçisidir. Türkiye; Balkanlar ve Kafkaslarda, Rusya ile işbirliği yapabilecek, hem de Rusya'ya karşı jeopolitik konumu güçlü olan tek ülkedir. Güçsüz bir Türkiye, Orta Asya'da Balkanlar ve Kafkaslarda Rusya'yı tekrar siyaseten rakipsiz yapacaktır. Ek olarak Rusya'nın Avrupa'ya gaz akışını sınırlandırma tehditleri, Ukrayna savaşı ile ortaya çıkan işgalci siyaseti, Türkiye'nin kuşak-yol için AB ve ABD tarafından hatta Çin tarafından desteklenmesi gerekliliğini göstermektedir.
- 7) **Merkez Ülke Türkiye:** Türkiye'nin son 20 yılda gösterdiği teknolojik gelişme ve Dünya'da bölgesel hatta küresel bir aktör olarak kabul edilir düzeye gelmesi, makalenin tezi olan "Kuşak-yol projesi Türkiye'yi Dünya lideri yapabilir" yaklaşımını olası hale getiren sürecin adıdır. Huntington'un, Günümüzde Dünyada mücadelenin esas kaynağı ideoloji ve ekonomi değil, kültür olacağı tezi, Medeniyetler Çatışması'nda (1996), Kendi medeniyeti olan ama yöneticilerin başka bir medeniyetin parçası olmayı arzuladığı "kararsız ülke" sınıfına belki haklı olarak o günlerin Türkiye'sini dâhil etmişti. Bugün 2023'te Cumhuriyet'in 100. yılında ait olduğu medeniyetin merkezi olan "**Merkez Ülke Türkiye**" var. Türkiye artık İslam

Medeniyetinin merkezidir. Türk Dünyasının merkezidir. Balkanların merkezidir. Kafkasya'nın merkezidir. Doğu Akdeniz'in merkezidir. Kuşak-yol projesi Türkiye'yi **Avrasya'nın Merkez Ülkesi** yapabilir.

7. Hegemonik Başkaldırı

Dünya ekonomi merkezli hegemonik bir çatışmaya doğru evrilmektedir. Robert Gilpin, "Hegemonik Savaş Teorisi" adlı çalışmasında çatışmaların merkezinde ekonomik etkenlerin olduğunu ifade eder. Bu teoriye göre alt kategorideki bir devletin gücü hızlı bir şekilde artış gösterirse bu yükselen devlet sistemdeki hegemonik devletle çatışır (Gilpin, 1981). Burada söz konusu olan devletler ise yükselen güç pozisyonunda Çin, var olan hegemonik güç ise ABD görülmektedir. Çatışmanın zamanı konusunda ise Graham Allisson'un "Thucydides Tuzağı" adlı eserinde belirttiği üzere yükselen güç ile yerleşik güç arasındaki savaş güç ilişkileri dengeye geldiği zaman muhtemel olacaktır (Allisson, 2017). Bununla birlikte kuşak-yol projesinin tam işlerlik kazanması durumunda, Hegemonik ABD'nin ya da Çin'in rakibinin Türkiye olacağı öngörülmektedir (hegemon terimi, Türk kültürü ve Türk Siyaseti ile örtüşen bir kavram olmamak ile birlikte, kullanım amacı Türkiye'nin lider ülke olması vurgusu açısından kullanılmıştır. Neo-gramscian yaklaşım ile Türkiye'nin hegemonyası yalnızca tahakküm ve güçten ziyade, rıza ve gönüllük esasına göre devletleri etkisi altına alacağı biçimindeki yorum, Osmanlı ve Türk Devlet geleneğine daha uygundur).

Dünya, Soğuk Savaş, petrol krizleri ve ekonomik bunalımlardan sonra SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ABD'nin tek kutuplu dünya hâkimiyetine sahne olmuştur. ABD dünya ülkeleri üzerinde güçlü bir hegemonya kurmuştur. Ancak son yıllarda bölgesel çatışmaların artış göstermesi ve ekonomik yaptırım kararları sonucu ABD'ye karşı bir tutum sergilenmektedir. Özellikle Çin, Rusya, Brezilya ve Türkiye gibi yeni aktörler ABD ile müttefiklerinin domino ettiği sisteme yeni eleştiriler getirmiştir.

Çin, 1978 yılında başlayan "reform ve dışa açılım" döneminden günümüze kadar ciddi bir ekonomik büyüme ivmesi yakalamıştır. Bugün dünyanın ABD'den sonra ikinci ekonomik gücü olarak gösterilen Çin, yapılan tahminlere göre 2030'lu yıllarda Dünya ekonomik sıralamasında 1 numaraya yükselecektir. Çin'in bu ekonomik büyümesi aynı zamanda küresel ölçekte yeni bir politik dinamizm de yaratmıştır. Yüksek ihracata dayalı büyüme modelini benimseyen Çin, birçok ülke ile ticari ilişkiler sebebiyle yakınlaşmış ve politik dinamizmin etkisi artmıştır. Çin'in küresel kapitalizme yönelmesiyle birlikte oluşan politik dinamizm, liberal ekonomik düzeni de yeniden dizayn etmiştir (Korkmaz, 2019). Dolayısıyla Çin'in bu ekonomik başarısı ve yönelimi ABD tarafından bir güvenlik tehdidi olarak algılanmaktadır. Öyle ki 11 Eylül saldırılarından sonra ABD, Çin'in "hayat alanı" olarak gördüğü bölgelere yönelmiştir. Bu sebeple üstü kapalı da olsa ABD, Çin'i çevreleme/kuşatma stratejilerini kullanmaktadır. Tabii ki Çin'de kendi stratejileri ile bu ablukayı aşmaya çalışmaktadır.

ABD, hegemonyasını devam ettirebilmek için Çin'i kuşatmaya başladığı açıkça görülebilmektedir. 2017 yılı ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde de bu kuşatmaya yönelik ciddi bulgular vardır. Bu belgeye göre Çin ve Rusya, ABD'ye meydan okuyan "revizyonist güçler" olarak görülmektedir. Belgede, Çin ve Rusya'nın Amerikan değerlerine zıt yeni bir dünya inşa etmeye çalıştığı belirtilerek Çin'in ABD'yi Hint-Pasifik bölgesinden çıkarmaya çalıştığı ifade edilmektedir. ABD'nin bölge üzerinde yeni planları da söz konusudur. ABD, bölgede uzun yıllardır görev yapan Pasifik Komutanlığının (PACOM) adını Hint-Pasifik Komutanlığı olarak değiştirmesi bölgesel hegemonyasını genişletme isteğini göstermektedir. Ancak ABD'nin bu yerleşimi Çin'i harekete geçirerek, 2018 yılında Rusya'nın da katılımıyla, 300 bin askerin yer aldığı "Vostok 2018" isimli askeri tatbikatta gerçekleştirilmiştir (Korkmaz, 2019). Bu harekât Çin'in ABD'ye karşı bir gövde gösterisi şeklinde algılanabilir.

Çin ABD hegemonyasına üç etkili girişimle karşı koymuştur. Bunlar Kuşak-Yol Projesi, Şanghay İşbirliği Örgütü ve BRICS (Brazil, Russia, India, China and South Africa) oluşumudur. Çin, Tek Kuşak Tek Yol ile dünyanın önemli bir kısmını birleştirecek demiryolu ve denizyolu ağı kurarak dünya ile bütünleşmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda oluşturduğu ulaşım ağı sayesinde kendi hayat alanını ABD'nin nüfuzundan koruyacaktır. Kuşak ülkeleriyle kurulacak bağlantı sayesinde Obama'nın Çin'i "çevreleme" ve "yalnızlaştırma" politikasına karşı bir hinterland elde edilecektir. Çin bu hareketiyle Obama'nın "Asya Eksenli" stratejisine alternatif yeni bir proje olarak değerlendirilebilir. Çin'in ortaya attığı Yeni İpek Yolu Projesi ile birçok açıdan örtüşen bu plan iki süper güç olan ABD ve Çin arasında yeni ve şu an üstü kapalı bir çatışmanın nedeni haline gelmiştir (Özdaşlı, 2015: 590). Karşılıklı hamlelerle ortaya atılan Yeni İpek Yolu projelerinin

aslında hem Çin hem de ABD'nin işine yaradığını söyleyen Joseph Nye'nin "kooperatif rekabet" olarak adlandırdığı bu sisteme göre iki ülke arasındaki rekabetin ikisinin de işine yaradığıdır (Karaoğlu; 2018).

Çin'in ABD hegemonyasına karşı attığı diğer bir adım Şanghay İşbirliği Örgütü'nün oluşturulmasıdır. 1996 yılında 5 ülkenin (Çin, Rusya, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan) "Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenin Derinleştirilmesi Anlaşmasının" imzalanmasıyla kurulmuştur. 2001 yılında ise birliğe Özbekistan'ın dâhil edilmesiyle üye sayısı 6'ya ulaşmıştır. ŞİÖ ile Orta Asya'da ABD'ye karşı bir birlik oluşturulmuştur. Nitekim 2005 yılında ABD'ye çağrıda bulunularak Orta Asya'daki askeri varlığına son vermesi istenmiştir. Ayrıca 2007 yılında ise Ural Dağları'nda "Barış Misyonu 2007" adında ortak askeri bir tatbikat gerçekleştirilmiştir. Bu oluşumun çıkış noktası, üye olan ülkelerin özellikle sınır bölgelerinde askeri güveni ve istikrarı sağlamak gibi görünse de, asıl amaç ABD ve Batı ülkelerine karşı alternatif ve etkili bir blok oluşturmaktır.

ABD hegemonyasına karşı oluşturulan diğer bir oluşum ise BRICS'dir. BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika Cumhuriyeti) 2011 yılında ticari, siyasi ve kültürel işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Goldman Sachs'ın raporlarına göre 2050 yılında dünyanın en büyük ekonomileri arasında ilk sıralarda yer alacak olan BRICS ülkeleri ABD hegemonyasına karşı yeni çok kutuplu dünya düzeninde alternatiflerin oluşmasına katkı sağlamaktadır (İstikbal, 2019). BRICS oluşumu ekonomi, finans, ticaret, tarım, eğitim, sağlık ve güvenlik gibi konularda üye ülkeler arasında işbirliği sağlayan bir yapıdır. Ancak BRICS'te daha çok ekonomi üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Dünya ekonomisinin yaklaşık %23'ünü oluşturan BRICS ülkelerinin IMF'deki oy verme oranları %14,18'e eşittir (İstikbal, 2019). ABD ve Avrupa ülkelerinin finansal olarak etkili olduğu Dünya Bankası ve IMF'ye karşı olarak kalkınmakta olan ülkeler için fonlar sağlayacak Yeni Kalkınma Bankası ve Çin öncülüğünde kurulan Asya Altyapı Yatırım Bankası hegemonik çatışmanın yansımalarıdır.

Özetle hegemonik savaş ve ticaret savaşları ABD ile Çin arasında şiddetli bir şekilde devam etmektedir. Savaşın galibi kim olabilir bilinmez ama Rusya'yı da Ukrayna savaşında yıprandığını dâhil ederek, "hegemonik yıpranma" şu an lider ülkelerin gücünü kırabilir. Bununla birlikte rekabetin dışında kalacak Türkiye'nin Avrasya'nın hegemon gücü olması beklenmektedir.

8. Tarihin Sonundan Çok Kutuplu Dünyaya

1992 yılında Fukuyama "Tarihin Sonu ve Son İnsan" kitabında liberalizmin zaferini duyurmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte liberalizme karşı olan son ideolojinin de ortadan kalktığını ifade eder. Böylece liberal demokrasinin insanlığın aradığı en ideal sistem olduğunu savunarak insanoğlunun ideolojik evriminin son noktasına geldiğini ifade eder. En ideal sistem bulunduğu göre ideolojik tarihin de sonuna gelinmiştir (Fukuyama, 2016). Bu nedenle bütün alternatif değer sistemleri ve medeniyet yapıları, tarihin bu son döneminde ortaya çıkan batı demokrasinin ve medeniyetinin değer yargılarına teslim olunduğu ifade edilir. Fukuyama tarihin bu son devresinde bütün alternatif değer sistemleri ve medeniyet yapılarının Batı medeniyetinin üstün değerleri karşısında boyun eğmek zorunda kalacağını belirtmektedir.

Günümüz dünyasında jeopolitik görünüm tek boyutlu bir pencere camı yerine, çok boyutlu bir prizma görünümüne doğru evrilmektedir (Cohen, 1991: 558; Baysoy, 2016: 97). Soğuk Savaş'ın sona ermesinin vermiş olduğu heyecan Fukuyama gibi liberal düşünürleri heyecanlandırmıştır. Ancak dünyada tek bir sistemin mümkün olamayacağı da sonraki yıllarda görülmüştür. Huntington gibi teorisyenler "Yeni Dünyada en önemli ve tehlikeli çatışmaların ideolojik ya da ekonomik değil, fakat farklı kültür yapılarına ait olan insanlar arasında meydana geleceğini" öne sürmektedirler. Huntington bu anlamda Yeni Dünya Düzeninin ABD'nin tek kutuplu konumuna değil aksine çok kutuplu ve çok medeniyet barındıran bir yapıya pencere açtığını düşünmektedir (Huntington, 1996: 28-29; Balcı, 2016: 114). John Mearsheimer ise Büyük Yanılsama (The Great Delusion) adlı eserinde liberal hegemonik düzenin bir yanılsama olduğunu ve güç mücadelesinin belirsizliklerle dolu olduğunu ifade eder (Mearsheimer, 2018).

Özellikle hızlı ekonomik büyümenin vermiş olduğu güç Çin'i küresel kapitalizme yönelterek liberal ekonomik düzene soğuk düş etkisi yaptırmıştır. Böylece liberal demokrasinin modernleşme için vazgeçilmez bir sistem olmadığı ifade edilir. ABD, Çin'i "yükselen bir güç" olarak görmekte iken; Çin, kendisini iki bin yıl boyunca bölgede "baskın" olan ve "geçici olarak yerinden edilmiş" bir güç olarak görmektedir. Her ne kadar Deng Şiaoping'den bu yana derin hegemonik dürtülere karşı direnmek için özel bir çaba sarf etseler de Çinli yöneticiler "barışçıl yükseliş" diye adlandırılan bir konsept ile Çin'in geçmişte oynadığı ticari ve kültürel rolü restore eden bir yaklaşım içerisinde hareket etmektedirler (Korkmaz, 2019). Yani Fukuyama'nın teorisinin de

çürütüldüğü söylenebilir. Kaldı ki Çin ekonomisinin de 2010-2020 dönemine göre soğuduğu ifade edilebilir. **Çok kutuplu Dünyanın kutuplarından birisi; Türk-İslam Dünyası, Balkan-Ortadoğu, Akdeniz-Karadeniz-Hazar ve Sahra altı ve Kuzey Afrika-Basra Körfezi-Pakistan pencerelerinden bakıldığında tartışmasız Türkiye olacaktır.**

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaklaşık 100 yıllık zaman sürecinde dünya çok farklı süreçlerden geçmiştir. Bu süreçte Milletler Cemiyeti'nden Birleşmiş Milletler'e, Yeni Dünya Düzeninden Dünya Düzensizliğine oradan da bölgesel ittifaklara uzanan bir süreç yaşanmıştır. Bu gelişmelerden sonra günümüzde belirmeye başlayan yeni küresel sistemin kodları ise “esnek/gevşek çok kutuplu sistem” olarak görmek mümkündür. Bu çok kutuplu ve esnek yapı, değişken gruplaşmalar oluşturmakta ve bu gruplar arasında da geçişkenlikler artmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bir siyasi aktör farklı zamanlarda ve farklı konularda birden fazla grupla ittifak ilişkisi içerisinde olabilmektedir. Zaten sistemin de “gevşek/esnek” olarak nitelendirilmesinin temel nedeni de budur. ABD Başkanı Trump'ın Eylül 2018'de Birleşmiş Milletler'deki konuşmasında “Biz küreselleşme doktrinini reddediyoruz. Tüm Devletler kendi ülkelerini korumalıdır” şeklindeki tarihsel değer taşıyan açıklaması, bir dönemin sonunun geldiğinin güçlü göstergesi olmuştur (Karaoğlu, 2018).

9. Jeopolitik Kayma: Dünya Sıklet Merkezindeki Kayış

Jeopolitik kayma, jeopolitik ve jeostratejik değişimlerle birlikte dünyada bazı alanların uluslararası politikada öne çıkması ve diğer alanların ise marjinal durumda kalmasıdır (Baysoy, 2016). Diğer bir ifade ile jeopolitik kayma bir devlete veya bir bölgeye diğer ülkelerin ilgileri ve bakış açılarıdır. Uzun yıllar boyunca jeopolitik merkezler kaynakların bol olduğu alanlar veya ticaret güzergâhları üzerinde olan bölgeler olmuştur. Ancak günümüzde ise dünya sıklet merkezleri dinamik bir şekilde gerçekleşen tehdit algılamalarına göre şekillenebilmektedir. En kısa ifade ile jeopolitik kayma ana tiyatro sahnesinin değişimidir (Grygiel, 2006: 170). Bir jeopolitik kayışın gerçekleşmesinde “Dünyada yeni güç dağılımının jeopolitik haritadaki görüntüsü nasıldır?”, “Potansiyel çatışma alanları nerelerdir?”, “Hangi bölge veya alanlar stratejiktir?”, “Devletler jeopolitik ilgilerini nerelerde yoğunlaştırmaktadır?”, “Güç projeksiyonları nasıl yapılmalıdır?” sorularına verilecek cevaplar önemlidir (Baysoy, 2016: 96-97).

17. yüzyıla kadar dünya sıklet merkezi Büyük Osmanlı Devleti ve Asya idi. Çünkü dünyanın merkezlerini bağlayan ünlü ticaret güzergâhı olan İpek Yolu bu kıta üzerinde devam etmekteydi. Bu yapının getirmiş olduğu avantaj sayesinde Doğu, Güneydoğu, Orta ve Batı Asya'nın dünya üzerinde etkisi yüksekti. Nitekim Tedarikçi Çin ve Büyük Osmanlı Devleti bu avantajlı ticari güzergâhlar üzerinde büyümüş ve gelişmiştir. Ancak ticaret güzergâhlarının deniz ve okyanuslara kayması 17. Yüzyıldan sonra dünya sıklet merkezinin değişimine sebep olmuştur. Dolayısıyla 18. Yüzyılın başından Soğuk Savaş'ın bitimine kadar “Batı ve Gerisi” güç ve iktidar merkezi haline almıştır. Özellikle ABD ve Avrupa merkezli bir dünya sistemi 3 yüzyıl boyunca devam etmiştir. Günümüz dünyasında ise jeopolitik kaymanın tekrar yaşandığı ifade edilebilir. Güç, iktidar, mekânsal kapasite, üretim ve ticaret bağlamında Batı'dan (Amerika ve Avrupa) Doğu'ya (Asya) doğru dünya sıklet merkezinde bir değişim yaşanmaktadır. Özellikle Çin'in başı çektiği bu değişimde Rusya, Hindistan, Pakistan, Türkiye, Malezya, Güney Afrika gibi orta güçte ülkelerin bölgesel ve küresel ölçekte etkisinin arttığı gelişen pazar ve ticaret hacimleri ile kilit ülke konumlarına gelindiği görülmektedir. Dolayısıyla Dünya ülkeleri bu değişimi yakından inceleyerek yeni politikalar ve stratejiler üretmek zorunda kalmışlardır.

Brzezinski'nin ortaya attığı “Büyük Satranç Tahtası” teorisinde dünyayı satranç tahtasına benzeterek en verimli oyun alanının Avrasya kıtası, baş aktörün ise ABD olduğunu söyler (Brzezinski, 2005). Brzezinski en stratejik noktanın Avrasya olduğu tespitinde haklı çıkmıştır. Ancak baş aktörün ise gelecek yıllarda ABD olamayacağını ifade eden görüşler vardır. ABD küresel aktörlük sıfatını rakipleriyle paylaşmaya yani çok kutuplu bir dünyaya elbette hazır değildir. ABD bu duruma farklı dönemlerdeki stratejik hatalarla gelindiğinin de muhtemelen farkındadır. Ortadoğu'daki askeri maceralar, artan borç durumu, 2008 ekonomik krizi ve demode olan yönetim modeliyle ABD popülaritesini kaybetme derecesindedir.

Obama ve Trump yönetimleri son yıllarda Ortadoğu'dan geri çekilme kararları alarak bölgedeki müttefiklerini öne çıkarmaya, dünyadaki taahhütlerinde, masraflarında ve asker sayısında kısıntıya gitmeye ve stratejik çıkarlar bakımından Çin'le mücadele edeceği Asya-Pasifik bölgesine odaklanmaya çalışmaktadır (Kor, 2019). Çin ise Pasifik'te, Güney ve Kuzey Çin denizindeki adalar ve kıta sahanlığındaki kaynaklar açısından Filipinler, Japonya, Endonezya, Vietnam, Tayvan, Hindistan, Malezya ve Brunei ile çekişme durumundadır. Özellikle Çin'in Japonya ve Filipinler ile çekişmesi, ABD-Çin jeopolitik rekabeti şeklinde de okunabilir.

Ayrıca, Hint okyanusundaki Çin-Hindistan çekişmesi, Almanya, İngiltere ve Rusya'nın jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik hamleleri, bölgesel ve küresel alanda ağırlığı artan Türkiye, Hindistan, Brezilya gibi ülkelerin stratejileri sonucunda, 21. yüzyıl dünyası çok daha bilinmeyen bir yapıya doğru evrilecektir (Karaoğlu, 2018).

10. Gücün Farklaşması: Çin'in Yumuşak Gücü

Devletler kendisinden daha güçsüz olan devletlere sert güç veya yumuşak güç unsurlarıyla yaklaşım gösterirler. Sert güç, güçlü olan bir devletin istediği hedeflere ulaşabilmesi için veya diğer devletler üzerinde nüfuz elde edebilmek için askeri ve ekonomik araçları kullanması durumudur. Diğer bir ifade ile sert güç, havuç ve sopa taktiği kullanılarak başkalarının normal şartlarda yapmayacağı şeyleri tehditle ve/veya ödülle yaptırabilme durumudur (Keohane ve Nye, 1998: 86). Buna karşılık Joseph Nye'nin 1990 yılında ilk defa "Bound To Lead" ve daha sonra "The Paradox of American Power" adlı eserinde "Yumuşak Güç" kavramına değinmiştir. Bu kavram bir devletin istediği hedefleri gerçekleştirebilmesi için diğer devletler ile işbirliği yapması ya da çekiciliğini kullanmasıdır (Nye, 2004: 5-6). Bu yönüyle yumuşak güç, bir devletin kendi istekleri doğrultusunda diğer devlet ya da devletleri cezpt etmesi veya razı etmesi ile ilişkilendirilmiştir (Demir, 2012: 59; Vural, 2017: 126). Yumuşak güç zor kullanmak ya da baskı faktörlerinden ziyade cezbetme yolunu kullanarak hedeflere ulaşmayı ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile yumuşak güç bir devletin arzuladığı hedeflere ulaşabilmesi için zorlayıcı diplomasi unsurlarının yanı sıra karşıdaki devletlere sistemini kabul ettirmesi, değerlerine hayranlık duyulması ve sempati duyulması sürecidir (Yıldırım, 2019: 2375). Nye'a (2004: 11) göre bir ülkenin yumuşak gücünü oluşturan kaynakları:

- Siyasi değerler (yurt içi ve yurt dışında onlara göre yaşadığında): İzlenen politikalar, insan hak ve özgürlüklerine verilen değer, insani yardımlar gönderilmesi, çevre konularında duyarlılık gibi.
- Kültür (başkalarına çekici geldiği yerlerde): Kültürel değerler, dil, edebiyat, eğitim ve sinema gibi.
- Dış politika (meşru ve ahlaki olarak otoriter görüldüğünde)'dır.

Günümüz karmaşık, esnek ve gevşek politik ilişkilerinde yalnızca yumuşak gücün veya sert gücün dış politikada başarı için yeterli olacağını iddia etmek çok zordur (Nye, 2004: 32). Dolayısıyla yumuşak ve sert gücü bir araya getirmeyi başaran ülkelerin dış politikada başarılı olma şansları daha yüksek görünmektedir. Bu iki gücün bileşimini, uzmanlar "akıllı güç" olarak tanımlamaktadır (Nossel, 2004: 131-142; Armitage ve Nye, 2007: 7). Çin, akıllı güç bağlamında son yıllarda atılımlar gerçekleştirmiştir. Çin'in sahip olduğu büyük nüfus ve iktisadi gücün yanı sıra yıllık yaklaşık 150 milyar dolarlık askeri harcaması sert güç politikalarını sürdürmesi açısından önemlidir. Sert gücü yanında ekonomik büyümesine paralel bir eğilim izleyen Çin'de özellikle kuşak-yol hareketiyle son yıllarda yumuşak güç politikaları uygulanmaktadır (Demirtepe ve Özertem, 2013: 100).

Çin'in küresel kapitalizme yönelmesiyle birlikte Soğuk Savaş dönemlerinde göstermiş olduğu tehdit algısını zayıflatmak için "yumuşak güç stratejilerini" ilk olarak düşünsel hayatında; sonrasında ise siyasi düzlemde keşfetmiştir. Bu nedenle 2000'li yıllardan itibaren yumuşak güç kavramı siyasi elitin söylemlerinde yoğun olarak yer almaya başlamıştır. Çünkü bir ülkenin sahip olduğu top, tüfek, mühimmat, tank ve uçak sayısı kadar sahip olduğu değerler sistemi, kültürel unsurlar ve ekonomik enstrümanlar da gücün önemli ve etkili boyutlarıdır (Demirtepe ve Özertem, 2013: 97). Çin bu amaç doğrultusunda Asya Pasifik coğrafyası, Orta Asya, Ortadoğu, Afrika ve Latin Amerika'da yumuşak güç unsurlarını devreye sokmuştur. ABD hegemonyasına olan tepkiden beslenen yumuşak güç enstrümanları Çin'in dünyadaki nüfuz alanının genişlemesini sağlamaktadır. Çin'in bu politikaya ihtiyacı ise Çin'in bir tehdit olduğu algısını ortadan kaldırarak hızlı büyüme ve nüfuz alanını genişletmek istemesindedir (Lee, 2009: 3).

Çin kültürel enstrümanları kullanarak nüfuz bölgelerinde sempati kazanmaya çalışmaktadır. Çin en önemli kültürel zenginliğinin köklü uygarlık tarihi olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Çin, medya aracılığıyla ve çeşitli tanıtım programlarıyla zengin kültürel çeşitliliğe sahip olduğunu dünya ülkelerine anlatmaya çalışmaktadır. Ekim 2003-Temmuz 2004 arasında Fransa'da, 2007'de Rusya'da "Çin Yılı" ilan edilerek Çin kültürü tanıtılmaya çalışılmıştır (Mingjiang, 2008: 303-304). Ayrıca Pekin Olimpiyatları (2008), Şanghay World Expo (2010) gibi organizasyonlar Çin'i dış dünyaya tanıtan girişimler olmuştur. Aynı amaçlar doğrultusunda kurulan Konfüçyüs Enstitüleri ve sınıfları ile eğitim alanında tanıtımlar sağlanmıştır. Çin'in kültürel anlamda tanıtımında etkili olacak akademik değişim programları ve yabancı diplomat eğitimi programları da söz konusu olmaktadır. Hedefler doğrultusunda Çin, Batılı ülkelerdeki alanında uzman bilim insanlarına cazip teklifler sunarak üniversitelerin akademik açıdan gelişimini sağlamaktadır. Bu durumda daha

rekabetçi üniversitelerde yabancı öğrenci sayılarında da artışlar yaşanmıştır. Çin'in hayat sahası olarak gördüğü Güney Asya, Ortadoğu, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinden on binlerce öğrenciye burs vererek eğitim sağlaması Çin'in yumuşak güç göstergelerindedir.

Kültürel anlamda etkili olan diğer tanıtım mekanizması ise medya, film ve müzik sektörüdür. Çin, özellikle diplomatik ve ekonomik ilişkilerinin yoğun olduğu gelişmekte olan ülkelerin medya kuruluşları ile işbirliğine yönelmekte ve "gerçeği saptıran ve emperyalist" olarak ifade ettiği Batı medyasına karşı alternatif bir blok oluşturma çabasına girmektedir. Bu amaç doğrultusunda, gelişmekte olan ülkelerdeki resmi yayın kuruluşlarına verici, teknolojik sistemler ve yayın yapmada ihtiyaç duyulan uydu sistemleri için ekonomik ve teknik destekte bulunma; teknoloji ve içerik sağlama; haber paylaşımları sağlama ve medya çalışanlarına eğitim programları gerçekleştirme gibi destekler aracılığıyla özellikle Latin Amerika, Afrika ve Güney Asya'daki gelişmekte olan ülke medyaları üzerinde kültürel hegemonya arayışı içindedir (Demirtepe ve Özertem, 2013: 104-105). Küresel film ve müzik sektöründe de son yıllarda etkisini artıran Çin kültürel yayılım hedeflerine ulaşmak emelindedir.

Yumuşak güç unsuru olarak siyasi değerler bir hükümetin yurt içinde, uluslararası alanda ve dış politikada savunduğu değerlerin diğer ülkeler tarafından sahiplenilmesidir. Çin ekonomik başarısı ve kültürel yatırımlarına rağmen uzun yıllar boyunca rejimin otoriter yapısı, demokrasi alanındaki kötü sicil ve baskıcı politikalar sebebiyle siyasi değerler açısından kabul görülmede problemler yaşamaktadır. Çin'in siyasi liderleri hâlâ Batı uygarlıklarına alternatif olarak Marksizm temelli bir ideoloji üzerinde durmaktadırlar. Bu nedenle demokratik bir sistem yerine otoriter tek parti sistemini hâlâ devam ettirmektedir. Otoriter yapının getirmiş olduğu din ve vicdan özgürlüğü, basın özgürlüğü, fikir özgürlüğü, hak ve adalet konularında tutarsızlıklar görülmektedir. Sincan, İç Moğolistan ve Tibet bölgelerindeki baskıcı politika Çin'i siyasi değerler açısından zor duruma sokmaktadır. Özellikle Arap Baharı'ndan sonra rejim karşıtı protestoları önlemek amaçlı sert tavırlar takınması Çin'in kötü reklamı olmuştur. Bu olumsuzluklar Çin'in siyasi değerler açısından yumuşak gücünün zayıflamasına sebep olmuştur.

Yumuşak gücün diğer bir kaynağını ise dış politika meydana getirmektedir. Çin'in dış politikadaki vizyonu çatışmadan uzak, işbirliğine dayalı uyumlu bir dünya düzeni inşa etmektir. Bu konsept yumuşak güç temelli yükseliş stratejisinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır (Ding, 2010: 266; Demirtepe ve Özertem, 2013: 105). Barış ilkesine bağlı birlikte yaşam, kazan kazan stratejisine dayalı barışçıl diyalog, ekonomik ilişkiler ve kalkınma amaçlı Çin; Asya-Pasifik İşbirliği Örgütü, CICA, ASEAN, Doğu Asya ve Latin Amerika İşbirliği Forumu, Doğu Asya Zirvesi, Şanghay İşbirliği Örgütü ve Çin-Afrika İşbirliği Forumu gibi ABD'nin katılmadığı/alınmadığı birçok organizasyonun kuruluşunda öncü rol oynamıştır. Çin bu organizasyonların içinde giderek artan proaktif siyaseti yalnızca stratejik çıkarlarını desteklemekle kalmamakta, daha önemlisi taktik açıdan değerlendirildiğinde aynı zamanda Çin'in kredibilitesini arttırarak nüfuzunu ve amaçlarına ulaşabilme kapasitesini daha da güçlendirmektedir (Olson ve Prestowitz, 2011: 4; Demirtepe ve Özertem, 2013: 105-106). Çin'in diplomatik hamlelerini yaptığı alanlar ise daha çok ABD ile ilişkilerinin sorunlu olduğu Latin Amerika, Afrika ve Asya ülkeleridir. Çin bu bölge ülkeleri için kibirli ve müdahaleci görünen ABD'ye karşı bir model olma yönündedir. Özellikle otoriter rejimli ülkeler de Çin'e sempati duyarak dış politikada rol model almaktadır.

11. Sonuç

Brzezinski'nin ifade ettiği gibi Avrasya Dünya'nın en önemli oyun sahası haline gelmektedir. Bu coğrafyada ABD, AB ülkeleri, Rusya ve Çin Avrasya üzerinde jeopolitik oyunlar oynamaktadır. Bu jeopolitik hamlelerle birlikte yeni dünya düzeni de şekillenmeye başlamıştır. Bu yeniden şekillenen dünya haritasının sıklet merkezi Atlantik'ten Asya'ya doğru kaymaktadır. Bu kayışın merkezinde ekonomik ve ticari gelişmeler yer almaktadır. Kıtalararası yolların yeniden karaya çıkışı ve demiryollarının yeni bir çağı açabileceği gerçeği Orta Asya ve Kafkasya eksenli yeni projeleri gündeme getirerek hareketlilik sağlamıştır. Tarihi İpekyolu'nun rejenerasyonu ile Çin'in desteklediği Kuşak-Yol projesi eski dünya karalarında lojistiğin yeniden şekillenmesine sebep olmaktadır. Bu büyük projede rol almak isteyen dehlizlerdeki ülkeler, Çin ile yakın ve ilişkiler kurup ekonomik zafere ulaşma eğilimindedir.

Yeni dünya düzenine gidilen süreçte; Çin'in otoriter geçmişi ve parlak olmayan mazisi, ABD ile ticaret savaşı, Çin'e yakınlaşmaya çalışan ülkelerin aklında soru işareti olarak kalmaktadır. Çin bu kötü imajı silmek için yumuşak güç unsurlarını devreye sokmaktadır. Kültürel enstrümanlar olan dil, medya, film, sağlık ve eğitim

yatırımları; siyasi değerler ve dış politika bağlamında meydana getirilen kuruluş ve birlikler ile Çin kötü imajı yok etmeye çalışmaktadır. Ancak bu çabalara rağmen ülkede komünist yönetim ile yeni gelişen ekonomik sistemi uzlaştırmak gerekecektir. Çin ekonomisi çok hızlı büyüye de halkının gelir dağılımındaki uçurum dış dünyaya izah edilmesi gereken önemli bir sorundur. Bununla beraber Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan'da uygulanan baskıcı politika Çin'in dünya ile bütünleşmesinin önündeki en önemli engeldir.

Türkiye'de Çin ile iyi ilişkiler sürdürme motivasyonu ile hareket etmekte ve karasal Avrasya hattından en büyük payı alma çabası içindedir. Türkiye, siyasi ve ticari enerjisini, Çin eksenine yönlendirmiştir. Yalnız öngörülemeyen, göz ardı edilen ve makalenin de tezi değerlendirmesi şu ki; Çin ve Hindistan, tarihi dönemlerde de en büyük üretici ülke konumundaydı. Ancak Selçuklu ve Büyük Osmanlı Devleti örneklerinde olduğu gibi, büyüyen üreticiler değil tedarikçiler olmaktadır. İpekyolu'nun üzerinde satıcı ülkelerin tarihte daima lider ülke oldukları kolaylıkla anlaşılabilir. Kuşak-yol projesi Türkiye için daha büyük bir fırsat penceresidir. Türkiye'yi 21. Yüzyılda, Dünyanın lider ülkesi yapabilir.

Çalışma şunu da göz ardı etmemektedir. Sanayi ve teknoloji çağından önce, bilinen Dünyanın sınırları İber Yarımadası ile Çin arasındaydı. Bugün "Yeni Dünya" olarak bilinen başka bir Dünya, Avrasya'ya eklenmiş durumdadır. Afrika'nın da sisteme dâhil olması ile bilinen Dünyanın coğrafi ve siyasi sınırları çok genişlemiştir. Sıcak savaş, soğuk savaş, Amerikan yüzyılı ve ticaret savaşlarını henüz geride bırakan ve tek süper güç imajı tükenmek üzere olan ABD'nin yerine çok kutuplu bir Dünya oluşmuştur.

Çok kutuplu Dünyanın kutuplarından birisi; Kuşak-yol, TRCECA ve Lapis-Lazuli Kalkınma yolu, gibi projelerin bileşkesi olan, Türk-İslam Dünyası, Balkan-Ortadoğu, Akdeniz-Karadeniz-Hazar, Sahra altı ve Kuzey Afrika-Basra Körfezi-Pakistan arasındaki yaklaşık 30 milyon km²'lik alanın, "Yeni Avrasya Çağının" **Afro-Avrasya'nın merkez ülkesi Türkiye olabilir.** Türkiye yüzyılına Avrasya'nın demiryolu ağı üzerinden gidilecektir.

Kaynakça

- Allison, G. (2017). *Destined for war: Can America and China escape thucydides's trap?* New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Armitage, R. L. and Nye, J.S. (2007). *CSIS Commision on soft power: A smarter more secure America.* Washington D.C.: The CSIS Press.
- Balcı, A. (2016). Yeni dünya düzeninde jeopolitiğin değişen konumu. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5(10), 107-129.
- Baysoy, E. (2016). Jeopolitik kayma: Denge kuşaklarından geçit bölgelerine. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 89-101.
- Brzezinski, Z. (2005). *Büyük satranç tahtası.* (Çev. Y. Türedi). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Cohen, S. B. (1991). Global geopolitical change in the Post-Cold War Era. *Annals of the Association of American Geographers*, 81(4), 551-580
- Demir, V. (2012). *Kamu diplomasisi ve yumuşak güç.* İstanbul: Beta Yayınları.
- Demirtepe, M. T. ve Özertem, H. S. (2013). Yükselen tehdit algısı karşısında Çin'in yumuşak güç siyaseti: Politikalar ve sınırlılıkları. *Bilig*, 65, 95-118.
- Ding, S. (2010). Analyzing rising power from the perspective of soft power: A new look at China's rise to the status quo power. *Journal of Contemporary China*, 19(64), 255-272.
- Ece, N. J. (2023). Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri açısından önemi. *Mersin Üniversitesi Denizcilik Ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 38-56.
- Erman, K. (2017). Jeopolitik teoriler ve Afganistan. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 394-420.
- Frye R. N. (2009). *Antik çağlardan Türklerin yayılmasına Orta Asya mirası.* (Çev. F. Tayanç, T. Tayanç). İstanbul: Arkadaş Yayınevi.
- Fukuyama, F. (2016). *Tarihin sonu ve son insan.* (Çev. Z. Dicleli). İstanbul: Profil Kitap.
- Gilpin, R. (1981). *War and change in world politics.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Golden P. B. (2002). *Türk halkları tarihine giriş.* (Çev. O. Karatay). İstanbul: Karam Yayınları.
- Grygiel, J. J. (2006). *Great powers and geopolitical change.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Huntington, S.P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order.* New York: Simon&Schuster.
- İncili, Ö. F., Akdemir, İ. O. ve Kaya, A. Y. (2019). TRACECA-Lapis Lazuli projeleri: Yeni bir dünya düzeni mümkün mü? *II. Uluslararası Sosyal Bilimler ve İnovasyon Kongresi Social Sciences Congresses (SOSCON)* içinde (1288-1301. ss.). Elazığ.

- İstikbal, D. (2019). *Yeni jeostratejik güç: BRICS*. Erişim adresi <https://www.setav.org/yeni-jeostratejik-guc-brics/>
- Karagöl, E.T. (2017). *Modern İpek Yolu projesi*. Ankara: Seta Perspektif.
- Karaoğlu, O. (2018). *Küresel sistemde jeopolitiğin dönüşü*. Erişim adresi <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/kuresel-sistemde-jeopolitigin-donusu/1326024>
- Keohane, R. and Nye, J. S. (1998). Power and interdependence in the information age. *Foreign Affairs*, 77(5), 81-94.
- Kopuk, E. ve Bayraç, H.N. (2021). Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve ekonomik etkileri. *Alanya Academic Review Journal*, 5(3), 1353-1374.
- Kor, Z. T. (2019). *ABD'nin kaotik Ortadoğu siyaseti*. Erişim adresi <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/abd-nin-kaotik-ortadogu-siyaseti/1380779>
- Korkmaz, H. (2019). *ABD'nin Çin'i çevreleme stratejisi ve küresel hegemonya*. Erişim adresi <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-nin-cini-cevreleme-stratejisi-ve-kuresel-hegemonya/1546970>
- Kulaklıkaya, Ö. (2013). *Modern İpek Yolu*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Notu, Ankara.
- Kuzmina E. E. (2008). *The prehistory of the Silk Road*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lee, S. J. (2009). *China's soft power: Its limits and potentials*. EAI Issue Briefing No. MASI 7, 2, Erişim adresi http://www.eai.or.kr/-data/bbs/eng_report/2009103016723.pdf
- Leonard, M. (2016). *Geo-economics with Chinese characteristics: How China's economic might is reshaping World politics*. World Economic Forum. Erişim adresi http://www3.weforum.org/docs/WEF_Geoconomics_with_Chinese_Characteristics.pdf
- Mearsheimer, J. J. (2018). *The great delusion: Liberal dreams and international realities*. Yale University Press.
- Mingjiang, L. (2008). China debates soft power. *Chinese Journal of International Politics*, 2(2), 287-308.
- Nossel, S. (2004). Smart power. *Foreign Affairs*, 83(2), 131-142.
- Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. New York: Public Affairs.
- Okur, M. A. (2017). Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin jeopolitiği Türk Kuşağı ve Uygurlar. *Akademik Hassasiyetler*, 4(8), 45-55.
- Olson, S. and Prestowitz, C. (2011). *The evolving role of China in inter-national institutions*. Washington: The U.S.-China Economic and Security Review Commission.
- Ovalı, S. (2008). TRACECA projesi ve Türkiye. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1(1), 151-170
- Ögel B. (1957). Eski Orta Asya kabileleri hakkında araştırmalar I Yüeciler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 15(1-3), 247-278.
- Özdaşlı, E. (2015). Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve küresel etkileri. *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic (Prof. Dr. H. Ömer Karpuz Armağanı)*, 10(14), 579-596. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8879>
- Özkan, Ö. ve Ay, İ.C. (2020). Marmaray Hattı'nın bir kuşak bir yol kapsamında değerlendirilmesi. *Journal of Anadolu Bil Vocational School of Higher Education*, 15(60), 353-362.
- Pınarer, A. (2017). *Avrasya'da İpek Yolu ulaştırma ve ticaret güzergâhının yeniden doğuşu*. Jeopolitürk. Erişim adresi <http://www.jeopolitürk.org/HaberDetay/9/IPEK-YOLU>
- Purtaş, F. (2011). *Orta Asya ile Güney Asya arasında Modern İpek Yolu Projesi*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, No: 6.
- Putten, F. P. and Meijnders, M. (2015). *China, Europe and Maritime Silk Road*. Clingendael Report, Netherlands Institute of International Relations.
- Roux, J. P. (2006). *Orta Asya: Tarih ve uygarlık*. (Çev. L. Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sağlam, M. (2017). *Tek Yol Tek Kuşak: Yeni bir hegemonyaya doğru*. Erişim adresi <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/05/17/tek-yol-tek-kusak-yeni-bir-hegemonyaya-dogru>
- Sak, G. (2015). *Türkiye'nin bir İpek Yolu stratejisine ihtiyacı var*. TEPAV Günlük (23.05.2015). Erişim adresi <http://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/5177/Turkiyenin+bir+Ipek+Yolu+stratejisine+ihtiyaci+var>
- Szczudlik-Tatar, J. (2013). China's New Silk Road diplomacy. The polish institute of international affairs. *Policy Paper*, 34(82), Erişim adresi https://www.pism.pl/files/?id_plik=15818
- Üzümcü, A. ve Akdeniz, S. (2014). Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi. *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, 45(1), 171-199.
- Viehe, A., Gunasekaran A. and Downing H. (2015). *Understanding China's belt and road initiative: Opportunities and risks*. Center for American Progress, Erişim adresi <https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2015/09/22064156/SilkRoadbrief.pdf>

- Vural, A. (2017). Yumuşak güç stratejisi çerçevesinde Çin'in Afrika politikası. *T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Avrasya Etüdüleri*, 51(1), 123–152.
- Xinru L. (2010). *The Silk Road in world history*. Oxford University Press.
- Yavuz, H., Beşel F. ve İnce, T. (2012). *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaretin yapısal, sektörel ve ürün grupları itibarıyla analizi: 1995–2011 dönemi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 35.
- Yereli, A. B. (2014). Yeniden canlanan İpek Yolu'nda ekonomik stratejiler. *İpek Yolu'nda Türk Kültür Mirası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (301-307. ss.). Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- Yıldırım, E. (2019). Yumuşak güç kavramı bağlamında Çin'in Sahraaltı Afrika'ya yönelik kamu diplomasisi faaliyetleri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi (OPUS)*, 9(11), 2373-2403.
- Yılmaz E. (2017). İpek Yolu hakkında kısa bir değerlendirme. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 672-683.
- Zhao M. (2015). *China's new Silk Road initiative*. IAI Working Papers, Erişim adresi <http://www.iai.it/sites/default/files/iaiwplpdf>.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

**DÜZCE AKÇAKOCA İLÇESİNDE KÖY YERLEŞMELERİNİN COĞRAFI
AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ***

Geographical Assessment of Village Settlements in Düzce Akçakoca District

İrem OLGAÇ¹ ve Mesut DOĞAN²

¹Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, İstanbul, iremolgac66@gmail.com, orcid.org/0000-0002-7639-7011

²Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul, esutan@istanbul.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4926-5769

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
13.02.2024
Kabul/Accepted:
20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1436601

Anahtar Kelimeler

Düzce, Akçakoca, Nüfus,
Yerleşme Coğrafyası, Köy
Yerleşmeleri

Keywords

Düzce, Akçakoca,
Population, Settlement
Geography, Village
Settlements

ÖZ

Çalışma sahasını oluşturan Akçakoca, Düzce iline bağlı olup Batı Karadeniz kıyı kuşağında yer almaktadır. Akçakoca ilçesi 380 km² yüz ölçüme sahiptir. Doğal sınırlarla çevrili olan Akçakoca ilçesinde eğim genel olarak batıdan doğuya, kuzeyden güneye doğru artış göstermektedir. İlçe, Düzce üzerinden TEM otoyoluyla İstanbul ve Ankara gibi önemli megapol ve metropolle bağlantı kurmaktadır. Çalışmada, Akçakoca ilçesinin kırsal yerleşmeleri coğrafi bir bakış açısıyla incelenmiştir. Elde edilen sonuçların değerlendirilmesiyle farklı alanlara yönelik önemli bir kaynak olmakla birlikte mevcut bilgilerin güncellenmesi de katkı sağlamıştır. Çalışmanın veri kaynakları; belirli aralıklarda yapılan arazi çalışmalarından, elektronik ortamlardan, resmi kurum ve kuruluşlardan temin edilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar çeşitli programlarla işlenerek tablo, grafik ve haritalarla desteklenmiştir. Çalışmanın temel konusunu ilçenin sahip olduğu 43 köy yerleşmesi oluşturmaktadır. Bu köy yerleşmelerinin büyük bir kısmı 100 m. yükselti basamağının altında kurulmuştur. Çalışma sahasında yer alan köylerin, yükselti basamakları nispeten dengeli bir şekilde dağıldığı tespit edilmiştir. Köyler genel olarak orman kenarında, yamaçta, nehir kenarında ve şehirlerarası yol kenarında konumlanmıştır. Köy yerleşmelerinin 20'si toplu iken 23'ü dağınık formdadır. Köy yerleşmelerindeki ekonomik faaliyetler tarım, hayvancılık ve turizm faaliyetleri etrafında şekillenmiştir. Çalışma sahasındaki köylerde nüfus en düşük 97, en yüksek ise 736 kişiden oluşmaktadır. Nüfusu miktarı 200-300 arasında olan köylerin oranı %41,86 olarak tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Akçakoca, which constitutes the study area, is a province of Düzce and is located in the Western Black Sea coastal zone. Akçakoca district has a surface area of 380 km². In Akçakoca district, which is surrounded by natural borders, the slope generally increases from west to east and from north to south. The district is connected to important megapolis and metropolis such as İstanbul and Ankara via the TEM highway via Düzce. In the study, rural settlements of the Akçakoca district were examined from a geographical perspective. While it is an important resource for different fields by evaluating the results obtained, it also contributed to the updating of existing information. Data sources of the study; it was obtained from field studies conducted at regular intervals, electronic media, and official institutions and organizations. The resulting results were processed with various programs and supported with tables, graphs, and maps. The main subject of the study is the 43 village settlements of the district. Most of these village settlements were established below 100 m. altitude. It has been determined that the elevation levels of the villages in the study area are relatively evenly distributed. Villages are generally located at the edge of the forest, on the slope, by the river, and by the intercity road. While 20 of the village settlements are collective, 23 are dispersed. Economic activities in village settlements are shaped around agriculture, animal husbandry and tourism activities. The minimum population in the villages in the study area is 97 people and the highest is 736 people. The rate of villages with a population of 200-300 was determined as 41,86%.

Atf/Citation: Olğaç, İ. ve Doğan, M., (2024). Düzce Akçakoca İlçesinde Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Açından Değerlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 469-482.

Sorumlu yazar/Corresponding author: İrem OLGAÇ, iremolgac66@gmail.com

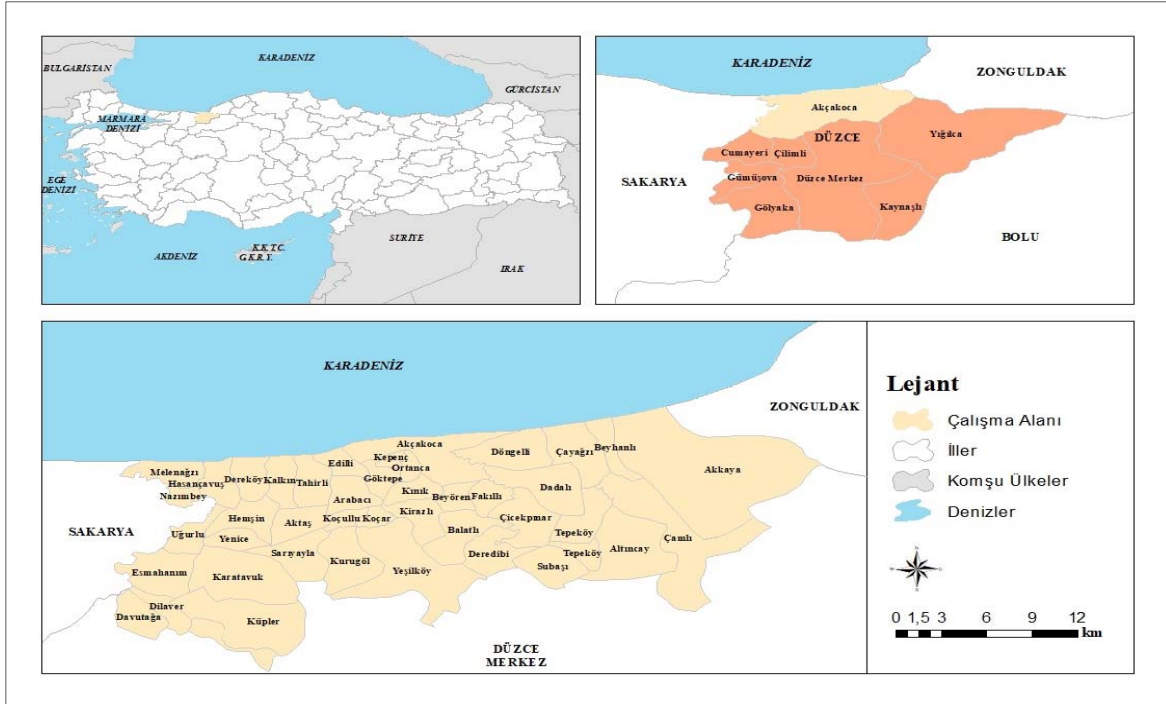
*Bu makale, Prof. Dr. Mesut DOĞAN danışmanlığında hazırlanan "Düzce İlinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası" başlıklı Doktora Tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

1. Giriş

İnsanın yeryüzünde gerçekleştirdiği en temel faaliyetlerden biri olan yerleşme, doğal ortamdaki etkilenen ve bu doğrultuda şekillenen dinamik bir yapıdan oluşmaktadır. Yeryüzünde yerleşilmiş mekânın tümü fonksiyona göre kullanım alanları halinde örgütlenmiştir. En genel haliyle yerleşme de böyle bir fonksiyonel tür olarak, konut mekânının örgütlenmesi ve dağılımından meydana gelmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2017: 361). Coğrafyanın temel konularından birini oluşturan yerleşme, aynı zamanda nüfus ve onun mekânsal ilişkileri sonucunda ortaya çıkmıştır. Özellikle beşeri coğrafya kapsamında incelenen yerleşmelerin nerede kuruldukları, gelişim süreçleri, dağılım düzenleri, fonksiyonel özellikleri, çevreyle ilişkileri ve sahip oldukları potansiyeller sıkça araştırılan konuların başında gelmektedir (Bakırcı, 2019: 55).

Yer aldıkları coğrafi çevreye göre farklı özellikleri bünyesinde bulunduran yerleşmeler, özellikle doğal ve beşeri faktörler etrafında gelişme göstermektedirler. Topografya, jeoloji, iklim, toprak, bitki örtüsü ve su kaynakları doğal faktörler içerisinde yer alırken tarım, sanayi, ticaret, ulaşım, turizm, madencilik ve sosyo-kültürel özellikler beşeri faktörler içerisinde yer almaktadır. Temel olarak kırsal ve şehirsel olmak üzere iki gruba ayrılan yerleşme; insanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için mekân üzerinde meydana getirdikleri değişikliklerden oluşmaktadır. Özellikle kırsal yerleşme içerisinde bulunan köy yerleşmelerinin en temel ekonomik fonksiyonlarını tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Ayrıca diğer yerleşme türlerine nazaran nüfus miktarı az, geleneksel yaşam özelliklerini bünyesinde barındıran, birçok açıdan yer aldıkları coğrafyanın etkisini yansıtan özelliklere sahip yerleşim alanlarıdır (Üçışık, Erbilin, 2019: 53). Buldukları doğal ortamın özellikleri doğrultusunda sürdürülen sosyo-ekonomik faaliyetler yerleşmelerin konumunu, dokusunu ve malzemesini etkilemektedir. Sonuç olarak kır yerleşmeleri doğal çevre koşullarını yansıtan bir ayna özelliğindedir (Taş, 2013: 160).

Türkiye'nin kuzeyinde, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde yer alan Düzce ilinin bir ilçesi olan Akçakoca, 35 km uzunluğunda bir kıyı şeridine sahiptir. Akçakoca ilçesi 380 km² yüz ölçümüne sahiptir. İlçe kuzeyde Karadeniz, batıda Sakarya ili, güneybatıda Cumayeri ilçesi, güneyde Merkez ilçe ve Çilimli ilçesi, güneydoğuda Yığılca, doğuda ise Zonguldak ili ile çevrilidir. Bu çalışmanın temel amacı; Akçakoca ilçesi sınırları içerisinde yer alan kırsal yerleşmelerden köylerin sahip oldukları özellikleri coğrafi prensipler doğrultusunda fiziki ve beşeri faktörler kapsamında incelemektir. Bu bağlamda çalışma alanı olarak Akçakoca ilçesinde yer alan 43 köy ele alınmıştır (Şekil 1).

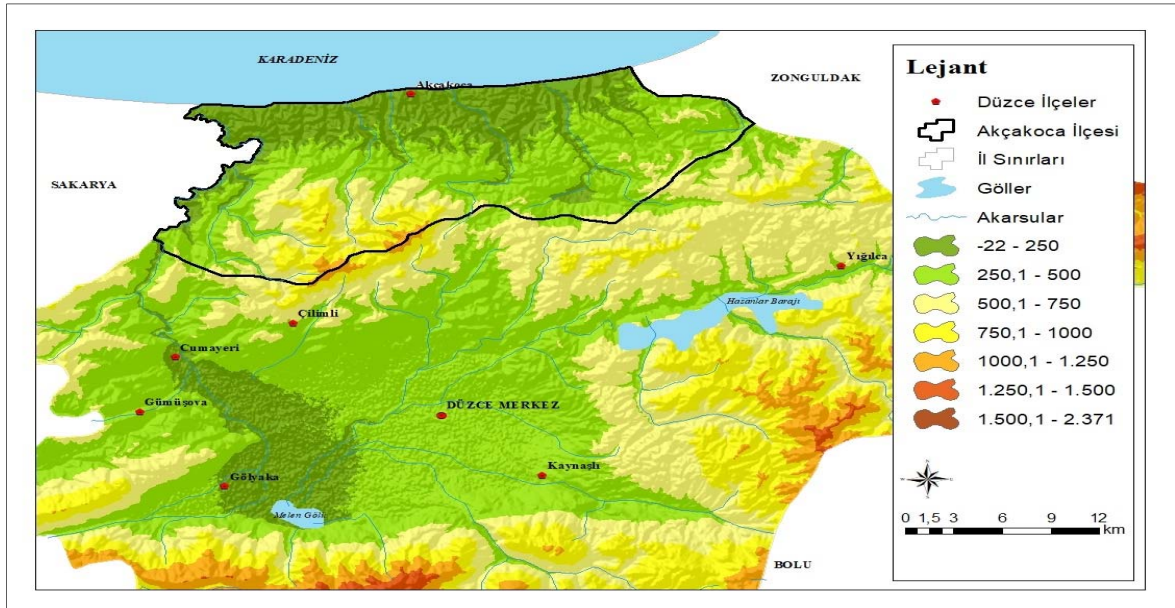

Şekil 1. Akçakoca ilçesi lokasyon haritası.

2. Düzce İlinin Genel Özellikleri

Geçmişten günümüze vadiler ve ovalar; insanlar tarafından başlıca yerleşim yeri olarak seçilen alanlar olmuştur. İnsan geçmişten itibaren kıyı alanlarında, verimli ovalarda ve dağ eteklerinde yerleşmişlerdir. Doğal sınırlarla çevrili olan Akçakoca ilçesinin kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Kocaman Çayı, güneyinde Kaplandede, Haciz ve Orhan Dağları, batısında ise Melen Çayı yer almaktadır. Genel olarak arazinin eğimi batıdan doğuya, kuzeyden güneye doğru bir artış göstermektedir. Kıyıya paralel olarak uzanan Kaplandede Dağı'ndan başlayarak yüksekti, kıyıya doğru giderek azalmaktadır (Doğru Koca ve Yıldırım, 2008: 48). Akçakoca platosu; kuzeyden güneye, batıdan doğuya doğru yükselerek dağlık sahaya geçiş yapmaktadır. Güneyde yer alan Kaplan Dede, Haciz ve Orhan Dağları deniz kıyısına paralel olarak uzanırlar ve ilçenin en önemli dağlarını oluştururlar. Kurugöl Sapağı ve Yörük Yatağı ilçenin doğu-batı yönünde yer alan sırtlardaki tepeleri oluşturmaktadır. İlçenin doğusunda dağ bulunmamakla birlikte bu alanda tepe ve sırtlar bulunmaktadır. Bu tepe ve sırtların başında Aktaş, Ballica, Çakal Ağılı, Donbay, İncir Başı ve Sivri Tepe gelmektedir (Mesci ve Öztürk, 2017: 77).

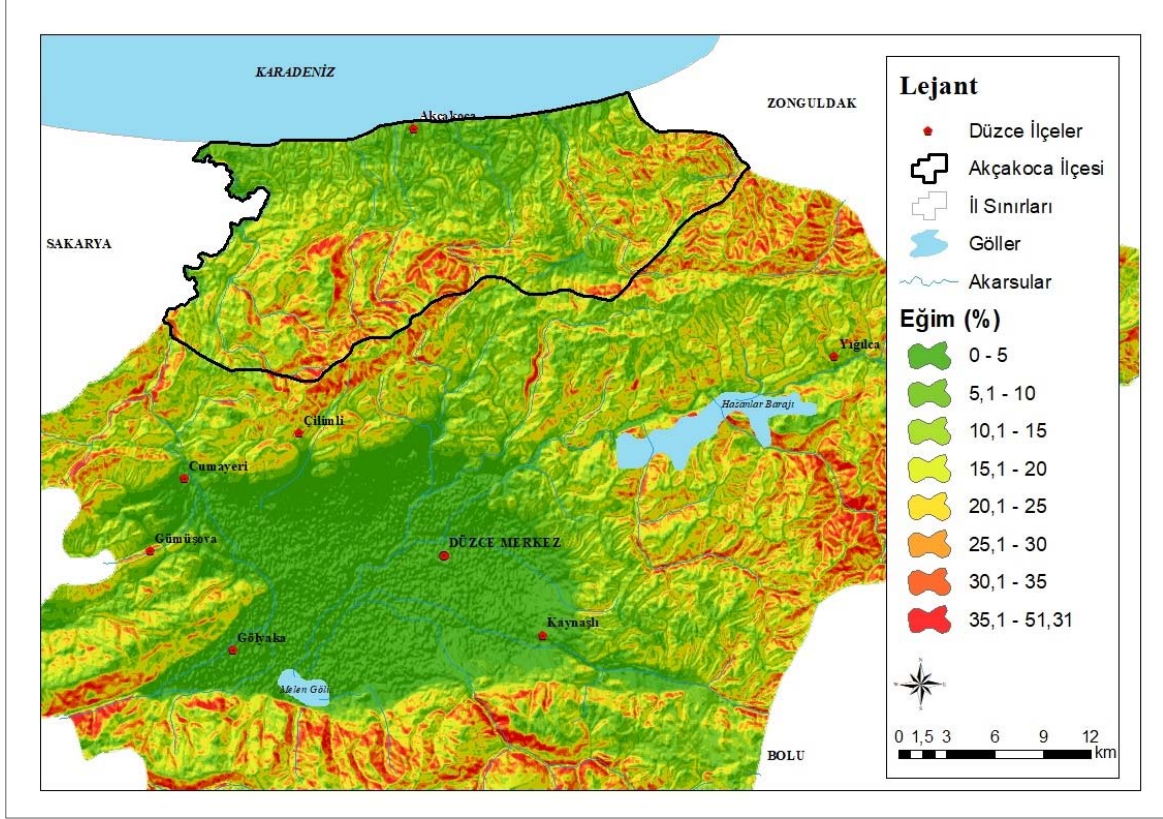
Yükselti ve eğim faktörünün nitelik ve nicelikleri, mekâna göre planlamalarda en temel iki ögeyi meydana getirmektedir. Yükselti, jeomorfolojinin önemli bir parametresidir. Yükselti, jeomorfolojik süreçleri belirlediği gibi aynı zamanda coğrafyanın iklim, toprak, bitki örtüsü gibi diğer fiziki konularını da kapsamaktadır (Elibüyük ve Yılmaz, 2010: 28). Çalışma sahasının kıyıları Akçakoca ilçesinin kuzeyinde yer alan Karadeniz ile sınırlı olup yaklaşık olarak 35 km uzunluktadır. Akçakoca fazla girintisi ve çıkıntısı bulunmayan düz bir kıyı topografyasına sahiptir. Kıyıdan iç kesimlere doğru yükseltisi artan arazi, kıyıya dik olarak uzanan kısa derelerle ayrılmıştır. Başlıca plajları; Edilli Ağız, Melen Ağız, Karaburun ve Kumpınar'dır. Düzce kara yolunun şehir (Akçakoca) girişinde ve Ceneviz Kalesi'nde daha küçük plajlar yer almaktadır. Plajlarda deniz derinliği genel olarak kısa mesafelerde artış göstermektedir (Düzce Tarım İl Müdürlüğü, 2002: 26). Akçakoca ilçesinin güney kesiminde fazla olan yükselti, kıyı bölgesine doğru azalarak 250 m'nin altına, sonra da kıyı da 0 m. olmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Akçakoca ilçesi ve yakın çevresinin yükselti haritası.

Genel olarak eğim değeri 0-2 olan araziler düz, 2-6 hafif eğimli, 6-12 orta eğimli, 12-20 dik eğimli arazi, 20-30 çok dik arazi, +30 eğim değerine sahip araziler ise sarp arazi olarak gruplandırılmaktadır (Erol, 1993: 25). Eğim değeri 0-6 olan arazilerde her türlü sosyo-ekonomik faaliyet için uygun alanlardır. Eğim değeri 6-12 olan araziler sınırlı da olsa yerleşme, ulaşım, tarım vb. faaliyetler için uygundur. Eğim değeri 12-20 olan arazilerde sınırlı tarım, mera alanları ve orman alanları bulunmaktadır. Eğim değeri 20 üzerinde olan alan ise çoğunlukla orman örtüsü ve kayalıklardan oluşmaktadır. İlçenin kıyı şeridinde sırtlar, düzlükler, yamaçlar ve dik yamaçlar

gibi farklı jeomorfolojik oluşumlara rastlanmaktadır. Kaplandede, Kurugöl, Orhan, Topton Tepesi gibi çoğunlukla derin vadilerle parçalanmış olan Akçakoca ilçesinde eğim değerleri kıyı yönüne doğru düşüş göstermektedir. İlçenin ortalama eğim değerleri %5-10 arasında değişmekle birlikte bazı yerlerinde eğimin %30'un üstüne çıktığı da görülmektedir (Şekil 3). İklim ve elamanları (sıcaklık, yağış, rüzgâr ve basınç) insan ve çevre etkileşiminde yerleşmelerin kuruluş yerinden, ekonomik faaliyet türlerine, mesken özelliklerinden yapılarına kadar geniş bir alanı etkilemektedir.

Şekil 3. Akçakoca ilçesi ve yakın çevresinin eğim haritası.

Çalışma alanını oluşturan Akçakoca ilçesi; ılıman deniz ikliminin hâkim olduğu, Karadeniz ve Marmara Bölgesi arasında geçiş özelliği göstermektedir. Yörede yılın büyük bir bölümü yağışlı geçerken denizel etki altında olduğundan dolayı nemli bir havaya da sahiptir. Yaz ayları sıcak, kış ayları ise ılık geçmektedir. Günlük ve yıllık sıcaklık farklılıkları belirgindir. Yükseltiyeye bağlı olarak yamaç yağışları görülmektedir. En fazla yağış Ekim ayında, en az yağış ise Mayıs'ta görülmektedir. Yağışın mevsimlere dağılımına bakıldığında en fazla yağışın sırasıyla sonbahar, kış, yaz ve ilkbahar aylarında düştüğü hesaplanmıştır.

Yerleşmeyi etkileyen diğer önemli unsurlar, toprak ve bitki örtüsü özellikleridir. İlçenin toprak yapısını ağırlıklı olarak kırmızı-sarı podzolik topraklar oluştururken, güneye doğru kahverengi orman toprakları ve alüvyonlu topraklara da rastlanmaktadır. Killi ve tuzlu bir toprak yapısına sahip olmakla birlikte kireç, potasyum ve fosfor bakımından fakirdir. Akçakoca, bitki örtüsü açısından oldukça zengin bir ilçe olup nemli bir iklime sahip olduğundan dolayı iri yapraklı ağaçlara sahiptir.

Yerleşme içerisinde suyun varlığı her zaman ön planda değerlendirilmiştir. Türkiye'nin akarsu ağı bakımından en zengin bölgesi Karadeniz Bölgesi'dir. Akçakoca ve çevresi de her mevsimde görülen yağışlar sebebiyle su kaynakları bakımından zengindir. Büyük Melen, Küçük Melen, Aksu, Asar Suyu, Çığır Suyu, Efteni Gölü ve Hasanlar Barajı Akçakoca ilçesinin en önemli su kaynaklarını oluşturmaktadır.

3. Amaç ve Yöntem

İnsan ve mekânı bir arada değerlendiren coğrafya; bütün olay, olgu ve faaliyetleri mekânsal perspektiften gören; insan-mekân etkileşiminin meydana getirdiği sonuçların neler olduğunu anlamaya, yorumlamaya ve açıklamaya çalışan sosyal bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır (Bilgili ve Kocalar, 2020: 160). Beşeri coğrafyanın önemli dallarından biri olan yerleşme coğrafyası, coğrafyanın temel ilkelerini oluşturan nedensellik, dağılım ve karşılaştırma ilkeleri doğrultusunda sonuçları ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada da Akçakoca ilçesinin kırsal yerleşme içerisinde yer alan köy yerleşmelerinin coğrafi bir perspektifle incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışma oluşturulurken nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılacak veriler; gözlem, veri analizi gibi çeşitli yöntemler doğrultusunda elde edilmiştir. Belirli süreçlerde yapılan arazi çalışmaları, halk ile yapılan yüz yüze görüşmeler, resmi kurum ve kuruluşlardan temin edilen dokümanlar, elektronik ortamdan elde edilen veri tabanlarıyla oluşturulan haritalar çalışmanın veri kaynaklarını oluşturmaktadır. Toplanan verilerin tablo, şekil, grafik ve haritalarının oluşturulmasında Word, Excel, Google Earth Pro ve ArcGIS/ArcMap 10.4.1. programlarından yararlanılmıştır.

4. Bulgular

Yerleşme; bir alandan yararlanma ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirildiği mekanlar olarak ifade edilebilir. Bu mekân, coğrafi bir bölge, yönetim bölgesi, şehir, kasaba veya köy de olabilir. Aynı zamanda, fonksiyonel bir bölge olarak düşünülebilir (Doğanay, Özdemir, Şahin, 2012: 10). Kırsal ve şehirsiz yerleşmeler olmak üzere iki kısımdan oluşan yerleşme; insanların çeşitli ihtiyaçlarını gidermek için mekân üzerinde meydana getirdikleri değişiklikleri kapsar. Yerleşme olgusunun meydana gelmesinde çok sayıda coğrafi faktörün etkili rol oynadığı söylenebilir (Bakırcı, 2019: 58). Yerleşme alanlarında meydana gelen mekânsal değişimler genellikle doğal ve beşeri koşulların tanıdığı imkânlar doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Özellikle fiziki coğrafyanın kırsal yerleşmeler üzerinde daha belirgin bir etkisi bulunmaktadır. Fiziki coğrafya faktörleri arasında; coğrafi konum, topografik, jeolojik şartlar, iklim özellikleri, toprak özellikleri, doğal bitki örtüsü, yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının dağılımı sayılabilir. Tarım, ulaşım, sanayi, madencilik ve sosyo-kültürel özellikler ise beşeri faktörler grubu içerisinde yer almaktadır (Tanoğlu, 1969: 231).

Yeryüzünde yerleşmiş mekânın tümü fonksiyona göre kullanım alanları halinde örgütlenmiştir. Yerleşme de böyle bir fonksiyonel tür olarak, konut mekânının örgütlenmesi ve dağılımıdır (Tümertekin ve Özgüç, 2017: 361). Kırsal alan, sosyo-ekonomik faaliyetlerin genellikle tabii kaynakların kullanımına dayandığı, düşük yoğunluklu nüfusun var olduğu, birincil ilişkilerin ve geleneksel davranış kalıplarının korunduğu ve birçok olanağın fazla gelişmediği alanlar olarak tanımlanabilir (Kırsal Kalkınma Politikaları Komisyon Raporu, 2009: 8). Kırsal yerleşme içinde yer alan köy yerleşmelerinin; ekonomik fonksiyonları genellikle tarım ve hayvancılığa dayalı, az nüfuslu, geleneksel bir yaşam tarzı olan, birçok yönden buldukları coğrafyanın etkisini yansıtan özelliklere sahip yerleşmeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Üçışık, Erbilin, 2019: 53). Akçakoca ilçesinde kırsal yerleşmeler içerisinde köy yerleşmelerinin yaygın olduğu ve bu yerleşmelerin ağırlıklı olarak tarım alanlarına bağlı olarak dağılım gösterdiği görülmektedir. Bu çalışmada ilçedeki köy yerleşmeleri üzerinde durulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti idari bölünüş sistemi illerden oluşmaktadır. 1924 Anayasası'nın 89. Maddesi, "Türkiye coğrafya durumu ve ekonomik ilişkileri bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara bölünmüştür ve bucaklar kasaba ve köylerden meydana gelir" hükümleri yer almaktadır. 1982 Anayasası hükümlerine göre Türkiye'de yerel yönetim birimlerini; il özel idaresi, belediye ve köyler oluşturmaktadır (Olğaç ve Doğan, 2023: 90). Ülkemizde kırsal yerleşmelere yönelik ilk ve en önemli düzenleme 18 Mart 1924'te 442 sayılı Köy Kanunu'nun çıkarılmasıyla meydana gelmiştir. 442 sayılı Köy Kanunu'nun 1. Maddesinde Köy nüfusu temel alınarak yapılan tanımda; "Nüfusu iki binden aşağı yurtlara köy denilmektedir. İki bin ile beş bin arasındaki yerlere kasaba ve yirmi binden çok nüfuslu yerlere de şehir denilmektedir. Ancak, nüfusu iki binden aşağı olup belediye örgütü bulunan bucak, ilçe ve il merkezleri kasaba sayılır ve belediye kanununa tabidir" ifadesi yer almaktadır.

Çalışma sahasını oluşturan Akçakoca ilçesinde yer alan 43 köy yerleşmesi yer aldıkları konumlara, yükselti kademelerine, yerleşme şekil ve dokularına, yerleşme adlarına, nüfus miktarlarına ve ekonomik faaliyet türleri göre değerlendirilmiştir.

4.1. Konumlarına Göre Köy Yerleşmeleri

Yerleşmelerin kuruluş yerleri, insanla doğal çevre arasındaki ilişkiyi yansıtan en önemli unsurlardan biridir. Herhangi bir yerde yerleşmelerin kuruluş yerinin uzun süren arayışlar sonucunda belirlenmiş olması bunun en önemli kanıtıdır (Yılmaz, 2014: 302). Köy yerleşmeleri, her şeyden önce kuruluş yerine göre değişmektedir. Bununla birlikte köy yerleşmelerinde; başta kuruluş yerinin topografyası olmak üzere, fiziki çevre şartlarından başka gelenek ve görenek, güvenlik, tarımsal faaliyetler, yol güzergahı gibi tarihi, ekonomik ve psikolojik faktörlerin rolü de hesaba katılmalıdır. Köyler değişik sitler işgal eder. Ova, vadi, dağ eteği, yamaç, tepe, sırt bu sitlerin başlıcalarıdır. Bu suretle daha ilk adımdan köyler arasında kuruluş yerlerinin röliyef şekline göre bir ayırım yapılabilir. Bu köy grupları da ayrıca birbirinden farklı birtakım şekiller almaktadır (Tanoğlu, 1969: 275).

Ülkemizde yeryüzü şekli kısa mesafelerde ani değişikliklere uğradığı için ovalarda, akarsu boylarında, yamaç eteklerinde, deniz kıyılarında, vadi içlerinde vb. yerlerde köyler bulunmaktadır (Üçışık Erbilin, 2019: 64). Kır yerleşmelerinin konumlarıyla ilgili öne çıkan topografik ünite yamaç sahalarıdır. Yurdumuzda en yaygın yerleşim sahası olan bu alanlarda köylerin büyük bir bölümü yer almış bulunmaktadır. Yurdumuzda alçak düzlük sahaların az yer tutması, yüksek düzlük sahaların yani plato sahalarının ise yükseltinin etkisiyle devamlı yerleşmeye elverişli olmayan şartlar göstermesi, halkı, büyük bir kısmı ile dağlık sahanın bu belirtilen alanlar dışında kalan kesimlerde yani yamaç kesimlerine yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Yine bu sahalar nitelikleri gereği dağınık formda kırsal yerleşmelerin de en fazla konumlandığı sahalar durumundadır (Bakırcı, 2019: 78). Akçakoca ilçesinde arazinin relief koşullarına göre köyler ovada, orman içinde veya kenarında, dağda, yamaçta, vadide, şehirler arası yol kenarlarında, deniz kıyısında, nehir, göl ve gölet kenarlarında kurulmuşlardır. Çalışma sahasında bulunan köyler; ovada, deniz kıyısında, orman içinde-orman kenarında, dağda-yamaçta-vadide, şehirlerarası yol kenarında ve nehir-göl-gölet kenarında kurulan köyler olmak üzere 6 kategoride sınıflandırılabilir. Bazı köyler kuruldukları yere göre birden fazla sınıflandırma içerisinde bulunabilmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Akçakoca İlçesinde Konumlarına Göre Köy Yerleşmeleri (2023).

Yerleşmelerin Konumları	Köy Sayısı	Yüzdeler (%)
Ovada Kurulan Köyler	5	11,62
Orman İçinde-Orman Kenarında Kurulan Köyler	12	27,91
Dağda-Yamaçta-Vadide Kurulan Köyler	16	37,21
Şehirlerarası Yol Kenarlarında Kurulan Köyler	3	6,98
Nehir-Göl-Gölet Kenarlarında Kurulan Köyler	3	6,98
Deniz Kıyısında Kurulan Köyler	4	9,30
Toplam	43	100

Akçakoca ilçesinde bulunan 43 köyün büyük bir kısmı orman kenarında, yamaçta, nehir kenarında ve şehirlerarası yol kenarında yoğunluk kazanmıştır. Çalışma sahasının denize kıyısı olması ilçede deniz kıyısında da köylerin kurulmasına olanak sağlamıştır. Çalışma sahasında yer alan köylerin %37,21'i dağ-yamaç-vadi kenarlarında kurulmuştur. Aktaş, Arabacı, Balatlı, Beyören, Çiçekpınar, Davutağa, Deredibi, Dilaver, Doğancılar, Edilli, Esmahanım, Fakıllı, Göktepe, Kepenç, Koçar ve Yeşilköy dağ-yamaç-vadi kenarlarında kurulan köylere örnek olarak gösterilebilir. Orman içinde ve orman kenarında kurulan köyler çalışma sahasının %27,91'ini kapsamaktadır. Hemşin, Kalkın, Karatavuk, Kınık, Kirazlı, Kurukavak, Küpler, Sarıyayla, Deredibi, Koçullu, Kurugöl, Tahirli ve Yenice orman içinde ve orman kenarında yer almaktadır. Ovada kurulan köyler, çalışma sahasının %11,62'sini oluşturmaktadır. Altınçay, Dereköy, Nazımbey, Subaşı ve Ortanca köyleri ovada kurulan köylerdir. Çalışma sahasında yer alan köylerin %9,30'u deniz kıyısında kurulmuştur (Tablo 1). Akkaya, Beyhanlı, Hasançavuş ve Paşalar deniz kıyısında kurulan köylere örnek olarak gösterilebilir. Çalışma sahasında en az orana sahip olan köyler şehirlerarası yol kenarında ve nehir-göl-gölet kenarında kurulan köylerdir. Dadalı, Döngelli ve Tepeköy şehirlerarası yol kenarında kurulan köyler iken Çayağzı, □ğurlu ve Melenağzı nehir-göl-gölet kenarında kurulan köylerdir (Foto 1).

Foto 1. Şehirlerarası yol kenarında kurulan Dadalı köyünde kırsal yaşam.

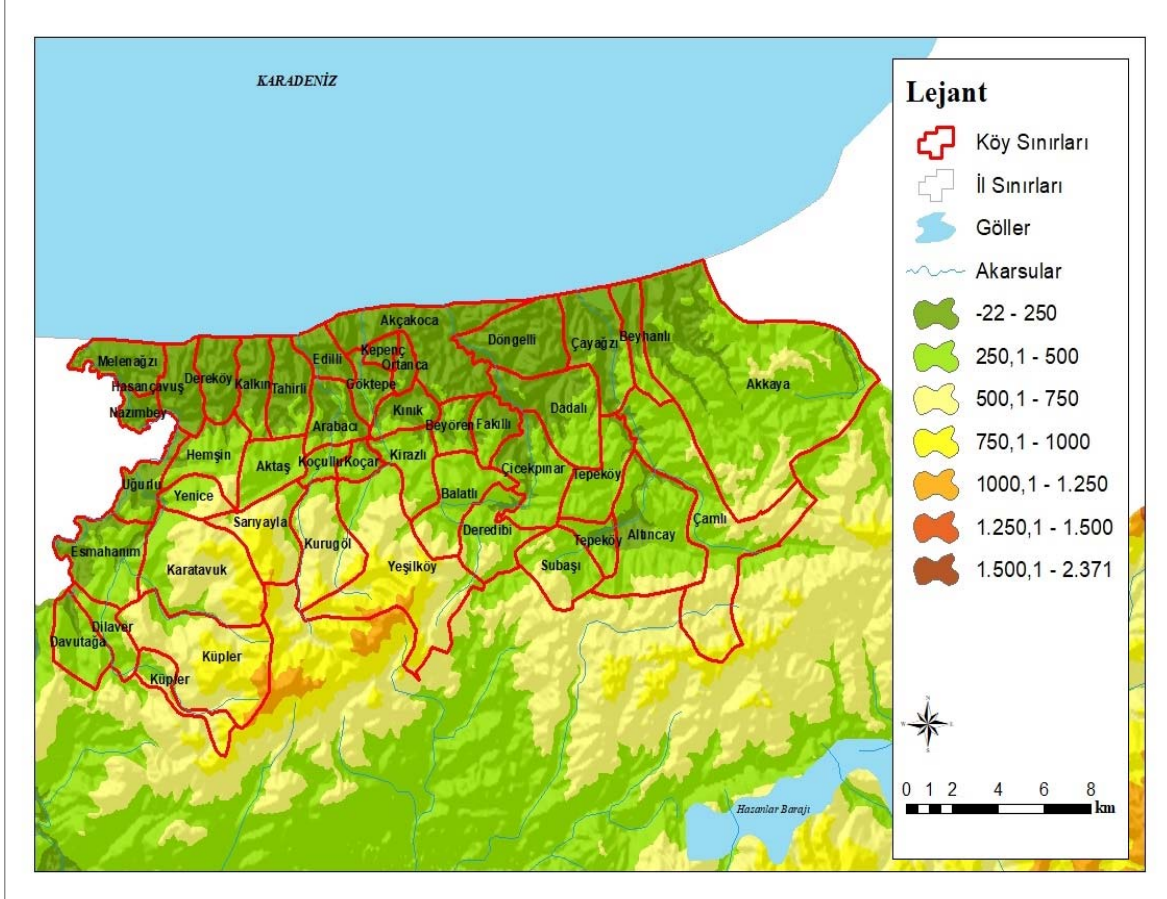
Çalışma sahasını oluşturan Akçakoca ilçesinde köyler, kırsal yerleşme açısından en önemli yerleşme birimleridir. Çalışma sahasında topografya özellikleri ve su kaynakları köylerin kuruluş yerinde önemli ölçüde bir etkiye sahip olmuştur. Yapılan arazi çalışmalarında dağlık ve engebeli yerlerde yerleşmelerin büyük bir kısmı dağlık ve yer yer toplu şekilde yamaçlarda, vadilerde ve orman kenarlarında kurulduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca birçok köy yerleşmesi su kaynaklarını oluşturan nehir ve göllere yakın alanlarda kurulmuştur. Fiziksel koşulların yanında çalışma sahasında yer alan bazı köyler şehirlerarası yol güzergahı üzerinde kurulmuşlardır.

4.2. Yükselti Basamaklarına Göre Köy Yerleşmeleri

Araştırma sahası bütünüyle çok yüksek olmayan alçak bir sahadır. Fakan kendi içinde yükselti genellikle kuzeyden güneye doğru artmaktadır. Yerleşmeler, arazinin iklim özellikleri, ulaşım koşulları ve su kaynakları bakımından yükseltisi az olan kesimlerde yoğunluk kazanmışlardır. Bu yüzden alçak kesimlerden yamaçlar boyunca yükseltilere çıkıldıkça yerleşme sayılarının azalması sıkça görülen durumlardan biridir (Sevindi, 2018: 122). Ayrıca doğal koşullar içerisinde yükselti faktörü, nüfusun bir bölge içinde dağılımı üzerinde en önemli etkidir. Yükselti faktörü, coğrafi şartların şekillenmesinde etkili olduğu gibi aynı zamanda nüfus dağılımında da etkisini göstermektedir. Bir alandaki nüfusun yataydaki dağılışı özel konumuna bağlı iken, nüfusun dikeydeki dağılışı ise yükselti basamaklarına göre belirlenir (Avcı, 2017: 203). Çoğunlukla yükseltinin artması ile nüfusun azaldığı görülmektedir. İklim bölgelerine göre değişen koşullarında etkili olmasının yanında yükselti arttıkça nüfusun azaldığı, belli bir noktadan sonra ise nüfusun olmadığı gözlenmektedir. Çünkü yükselti beşerî faaliyetler üzerinde doğrudan etkili olan iklim, toprak ve bitki örtüsüne göre kısa mesafeler içinde büyük farklılıklar meydana getirmektedir (Sergün, 1994: 17). Çalışma sahasını oluşturan Akçakoca ilçesinde kısa mesafelerde yükselti değerlerinin çok az değiştiğini görmekteyiz (Tablo 2; Şekil 4).

Tablo 2. Yükselti Basamaklarına Göre Köy Yerleşmelerinin Sayısı ve Oranları (2023).

Yükselti Basamakları	Köy Sayısı	Yüzdeler (%)
0-200	16	37,21
201-400	21	48,84
401-600	4	9,31
600 ve üstü	2	4,64
Toplam	43	100

Şekil 4. Akçakoca ilçesinde köy yerleşmelerinin topografya üzerinde dağılışı.

Akçakoca ilçesinde bulunan köyler, 24 m. ile 819 m. arasındaki yükselti basamaklarında yer almışlardır. Akçakoca ilçesinde köylerin büyük bir kısmı 200 m. yükselti basamağının altında kurulmuştur. Akkaya, Beyhanlı, Çayağzı, Doğancılar, Döngelli, Edilli, Fakıllı, Kalkın, Melen ağzı, Nazımbey, Ortanca, Paşalar, Hasançavuş, Kepenç, Tahirli ve Uğurlu olmak üzere 16 köy 200 m. altında yer almıştır. İlçede yükseltisi en az olan köy 24 m.'de kurulmuş olan Nazımbey Köyü, yükseltisi en fazla olan köy ise 819 m.'de yer alan Kurukavak Köyü'dür (Şekil 4). Akçakoca denize kıyısı olan ilçe özelliğine sahiptir. Bu özelliğiyle nüfusun yükselti basamaklarına göre dağılımda yükseltisi en az olan köylerin kıyıya yakın konumda yer almasına neden olmuştur (Tablo 3).

Çalışma sahasında yer alan köylerin büyük bir kısmı yükselti basamaklarına nispeten dengeli bir şekilde dağılım göstermiştir. Sonuç olarak nüfus yükselti değerlerinin düşmesi ile yoğunluk göstermiştir. Yükseltinin arttığı alanlarda ise nüfus yoğunluğunda bir azalma gözlenmiştir. Bazı alanlar ise sahip oldukları tarım, hayvancılık ve sanayi gibi ekonomik fonksiyonlar sayesinde yoğunluklarını korumuşlardır.

Tablo 3. Yükselti Basamaklarına Göre Köy Yerleşmelerinin Dağılışı (2023).

Köy Adı	Yükselti (m.)	Köy Adı	Yükselti (m.)
Akkaya	71	Kalkın	83
Aktaş	252	Karatavuk	635
Altunçay	252	Kepenç	114
Arabacı	252	Kınık	252
Balatlı	277	Kirazlı	291
Beyhanlı	62	Koçar	252
Beyören	252	Koçullu	252
Çayağzı	49	Kurugöl	508
Çiçekpınar	252	Kurukavak	819
Dadalı	252	Küpler	551
Davutağa	336	Melenağzı	41
Deredibi	322	Nazımbey	24
Dereköy	252	Ortanca	79
Dilaver	382	Paşalar	78
Doğancılar	89	Sarıyayla	508
Döngelli	70	Subaşı	265
Edilli	70	Tahirli	122
Esmahanım	328	Tepeköy	252
Fakıllı	82	□ğurlu	103
Göktepe	252	Yenice	566
Hasançavuş	106	Yeşilköy	291
Hemşin	275		

4.3. Yerleşme Şekli ve Dokusuna Göre Köy Yerleşmeleri

Ova ve platolarda yer alan köy yerleşmelerinde evler, genellikle birbirine yakın inşa edilmiş ve bu nedenle yerleşme toplu dokuya sahip olmuştur. Dağınık yerleşmelerde ise arazinin dağlık, engebeli ve parçalı yapısından dolayı evler, nispeten birbirinde uzakta bulunmaktadır. Köylerin yerleşme dokularını belirleyen meskenlerin yer seçiminde; su kaynakları, arazinin yapısı, mülkiyet durumu, aile yapısı gibi faktörler belirleyici rol oynamaktadır. Yerleşmelerin toplu veya dağınık olarak şekillenmesindeki en temel faktörlerden biri su kaynaklarıdır. Su kaynakları aynı zamanda iklim ve arazi yapısı ile doğrudan ilişkilidir. Meskenlerin toplu veya dağınık olmasındaki bir diğer önemli faktör ise yer şekilleridir. Genel olarak toplu köy yerleşmeleri, ovalarda, su kenarlarında yoğunluk kazanırken, dağınık köy yerleşmeleri daha çok dağlık alanlarda kurulmuştur. Düzce ilinde yerleşmelerin dokularını en çok etkileyen faktör yer şekilleri olmuştur. Özellikle ilin sahip olduğu dağlık ve engebeli arazi yapısı, yerleşmelerin büyük bir kısmının dağınık dokuya sahip olmasına neden olmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. Yerleşme Şekli ve Dokusuna Göre Köy Yerleşmeleri (2023).

İlçe Adı	Köy Sayısı	Yerleşim Özelliği	Adet
		Toplu	20
Akçakoca	43	Dağınık	23

Kaynak: 1997 Köy Envanteri, Google Earth görüntüleri ve arazi çalışmaları sonuçlarından derlenerek hazırlanmıştır.

Akçakoca ilçesinde dağınık yerleşme dokusunun bulunması arazinin bir bölümünün engebeli bir yapıya sahip olmasının bir göstergesidir. Diğer yandan arazinin düz ve toprağın verimli olduğu alanlarda yerleşmelerin toplu

bir dokuya sahip olduğunu görmekteyiz. Akçakoca ilçesinde 43 köy yerleşmesinin 20'si toplu iken 23'ü dağınık formdadır (Tablo 4).

4.4. Yerleşme Adlarına Göre Köy Yerleşmeleri

Yer adlarının; temel, anlamlarının, kullanımlarının ve gruplandırmasının bilimsel olarak araştırılmasına toponimi denir. Ayrıca toponimi yer adlarının verilmiş sebeplerini, anlamlarını ve zaman içinde geçirmiş olduğu değişimleri de incelemektedir. Akçakoca'da köy yerleşmelerinin adları seçilirken birçok faktör etkili olmuştur. Bu faktörlerin başında yerleşimin sahip olduğu coğrafi özellikler gelmektedir. Yerleşme adları oluşturulurken alanın özellikle fiziki ve beşeri coğrafi unsurları üzerinde durulmaktadır. Fiziki unsurlar içerisinde; topografik, hidrografik, litolojik, fitolojik ve zoolojik özellikler ele alınmaktadır. Tarihi yerler, ulaşım, şahsiyet, askeri, zirai ve ekonomik kaynaklı özellikler ise beşeri unsurlar içerisinde bulunmaktadır. Yer adları, bir alanın yerleşme tarihine ışık tutması, kurulduğu çevrenin jeomorfolojik özellikleri, su kaynakları, bitki örtüsü, yerleşmelerdeki ekonomik faaliyetler ve bazen de insanların değer yargıları ile kültürleri hakkında bilgi vermesi açısından önemli bir faktördür (Tıraş, 2002: 136).

Çalışma sahasını oluşturan Akçakoca ilçesinde 43 köy yerleşmesinin adları incelendiğinde hem fiziki hem de beşeri coğrafi unsurların etkili olduğu görülmektedir. Fiziki unsurlar içerisinde; topografya, litoloji, su kaynakları, bitki örtüsü ve hayvan varlığı etkili olurken, beşeri unsurlar içerisinde; tarihi yerler, boylar/soylar, şahsiyetler, yerleşme, zirai ürünler ve ekonomik kaynaklar etkili olmuştur.

Fiziki unsurlar içerisinde yer alan; Göktepe, Sarıyayla, Tepeköy topografyanın etkilediği, Akkaya, Aktaş litolojinin etkilediği, Altunçay, Çayağzı, Çiçekpınar, Deredibi, Dereköy, Kurugöl, Subaşı, Dereköy suların etkilediği, Kurukavak bitki örtüsünün etkilediği, Karatavuk hayvan varlığının etkilediği köy isimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Beşeri unsurlar içerisinde yer alan; Balatlı tarihi yerlerin etkilediği, Doğançılar, Döngelli, Edilli boyların ve soyların etkilediği, Davutağa, Dilaver, Esmahanım, Hasançavuş, Nazimbey şahsiyetlerin etkilediği, Beyören, Yeşilköy yerleşme teriminin etkilediği, Kirazlı zirai ürünler ve ekonomik kaynakların etkilediği, Ortanca çevreye göre konumun etkilediği, Arabacı, Dadalı, Fakıllı, Hemşin, Kepenç, Kımık, Koçar, Koçullu, Küpler, Melenağzı, Tahirli, □ğurlu, Yenice, Döngelli ise diğer faktörlerin etkilediği köy isimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.5. Nüfusuna Göre Köy Yerleşmeleri

Kırsal nüfusun dünya genelinde dağılımı eşit değildir. Fiziki ve beşeri faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bazı bölgelerde kırsal nüfus oldukça fazlayken bazı bölgelerde daha azdır (Balcı Akova, 2019: 213). Nüfusun dağılışı kırsal alanlarda; topografik şartların yanı sıra tarım alanlarının dağılışına, su kaynaklarının varlığına bağlıyken şehirsal alanlarda ise sanayi, ticaret, ulaşım, eğitim, sağlık hizmetleri gibi daha çok beşeri faktörlerin etkisi altındadır. En genel haliyle kırsal alanların nüfuslanması doğal olaylara, şehirsal alanların nüfuslanması ise beşeri faktörlere bağlıdır (Sertkaya Doğan, 2019: 1). Köylerin nüfus miktarları sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleriyle yakından ilgilidir. Eğitim, sağlık, ulaşım, sosyal ve ekonomik özellikleri bakımından imkanların yeterli olduğu köylerde, insanlar; buldukları yerden farklı bölgelere göç eğilim göstermezler ancak bu durum imkanların yetersiz olduğu köylerde değişmektedir. İmkanların yeterli olmadığı köy yerleşmelerinde insanlar, şehirlere doğru göç eğilimi göstermektedirler. 43 köy bulunan ilçede, köy nüfuslarının dengeli bir şekilde dağılmadığı gözlenmektedir. Bu farklılıkların ortaya çıkmasında köylerin kuruldukları yerin coğrafi özellikleri ve sahip oldukları ekonomik imkanlar etkili olmuştur. Akçakoca ilçesinde 2023 yılı ADNKS göre, nüfusu en fazla olan köy 736 kişiyle Tepeköy iken en az olan köy ise 97 kişiyle Küpler Köyü'dür (Tablo 5).

Tablo 5. Nüfus Miktarına Göre Akçakoca İlçesi Köyleri (1985, 2000 ve 2023).

Köy Adı	Bağlı Bulunduğu İlçeye Göre Konumu	İlçe Merkezine Göre Uzaklık (km)	Yükselti (m)	1985 Yılı Nüfus	2000 Yılı Nüfus	2023 Yılı Nüfus
Akkaya	Doğu	12	71	461	556	502
Aktaş	Güneybatı	9	252	338	267	418
Altunçay	Güneydoğu	17	252	723	617	491

Düzce Akçakoca İlçesinde Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Açıdan Değerlendirilmesi

Arabacı	Güney	6	252	531	432	322
Balatlı	Güney	8	277	611	673	485
Beyhanlı	Doğu	12	62	204	246	240
Beyören	Güneydoğu	7	252	858	768	469
Çayağzı	Doğu	10	49	612	763	608
Çiçekpınar	Güneydoğu	7	252	367	274	247
Dadalı	Güneydoğu	8	252	671	718	596
Davutağa	Güneybatı	27	336	297	247	203
Deredibi	Güneydoğu	12	322	373	443	282
Dereköy	Güneydoğu	17	252	-	281	157
Dilaver	Güneybatı	27	382	306	239	116
Doğancılar	Güneydoğu	4	89	227	310	266
Döngelli	Doğu	7	70	550	662	611
Edilli	Batı	5	70	152	200	222
Esmahanım	Güneybatı	24	328	538	456	203
Fakıllı	Güney	7	82	411	413	300
Göktepe	Güney	5	252	219	195	155
Hasançavuş	Güneybatı	16	106	336	422	305
Hemşin	Güneybatı	15	275	-	299	278
Kalkın	Güneybatı	7	83	526	382	258
Karatavuk	Güneybatı	18	635	415	238	313
Kepenç	Güney	3	114	116	130	105
Kınık	Güney	4	252	285	242	194
Kirazlı	Güney	7	291	320	331	191
Koçar	Güney	7	252	389	278	209
Koçullu	Güney	4	252	283	224	189
Kurugöl	Güney	14	508	506	288	650
Kurukavak	Güneybatı	38	819	1.097	1.753	316
Küpler	Güneybatı	35	551	238	252	97
Melenağzı	Batı	17	41	850	834	578
Nazımbey	Güneybatı	17	24	184	187	174
Ortanca	Güney	3	79	140	142	135
Paşalar	Batı	10	78	311	285	256
Sarıyayla	Güney	12	508	604	324	381
Subaşı	Güneydoğu	20	265	327	345	288
Tahirli	Güneybatı	6	122	344	273	339
Tepeköy	Güneydoğu	15	252	751	818	736
□ğurlu	Güneybatı	16	103	925	946	567
Yenice	Güneybatı	15	566	354	259	223
Yeşilköy	Güney	8	291	314	293	294
Toplam				18.064	18.305	13.969

Akçakoca ilçesi, 2023 yılı ADNKS sonuçlarına göre 20.332'i erkek, 21.031'i kadın olmak üzere toplam 41.363 nüfusa sahiptir (TÜİK, 2023). Köy sayısı 43 olan Akçakoca'da toplam köy nüfusu 1985 yılında 18.064, 2000

yılında 18.305, 2023 yılında ise 13.969'dur. İlçe merkezine uzaklığı en fazla olan köy 38 km. ile Kurukavak, en az olan köy ise 3 km. ile Ortanca'dır (Tablo 6).

Tablo 6. Nüfus Miktarına Göre Akçakoca İlçesi Köyleri (2023).

Nüfus Miktarı	Köy Sayısı	Oran (%)	Toplam Nüfus	Oran (%)
100 ve daha az	1	2,32	97	0,70
101-200	9	20,93	1.416	10,13
201-300	18	41,86	4.720	33,80
301-400	3	6,98	1.025	7,34
401-500	4	9,31	1.863	13,34
501-600	4	9,31	2.243	16,05
601-700	3	6,97	1.869	13,38
701-800	1	2,32	736	5,26
Toplam	43	100	13.969	100

İlçede yer alan 43 köyün 18'i %41,86 oranıyla 201 ile 300 nüfus grupları arasındadır. 101 ile 200 nüfus grubunda yer alan köy yerleşmeleri ise %20,93 oranıyla ilçede ikinci sırada yer almaktadır. 2.243 nüfus miktarıyla ilçede yer alan 4 köy %9,31 oranıyla 501 ile 600 nüfus grubu arasında yer almaktadır. Köyler 97 kişiyle nüfusu 100'den az olan tek köy olup 43 köy içinde %0,70'lik orana sahiptir. (Tablo 6). Bu köylerde tarım ve hayvancılık faaliyetleri fazladır. Özellikle fındık yetiştiriciliği ön plandadır.

4.6. Ekonomik Faaliyet Kollarına Göre Köy Yerleşmeleri

Doğal şartların etkilediği ve şekillendirdiği ekonomik faaliyetler, coğrafi özellikler nedeniyle yeryüzünün her yerinde eşit ve aynı nitelikte dağılmamış durumdadır. Bu nedenle her bölge, kendi olanakları paralelinde çeşitli faaliyet kolları ve geçim kaynakları teşkil ettirmiş, böylece bir bakıma uzlaşma söz konusu olmuştur. Gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetlere göre kır yerleşmeleri çeşitli şekiller almışlar ve kendi içlerinde bir ekonomik sistem teşkil etmişlerdir (Bakırcı, 2019: 80). Her yerleşmenin çevre koşullarına göre bir ekonomik yapısı bulunmaktadır. Kır yerleşmelerinde ekonominin en temel kaynağı su kaynakları, topoğrafya, toprak ve doğal bitki örtüsü etrafında şekillenmektedir. Toprağın sahip olduğu özellikler, su kaynaklarının varlığı gibi özellikler yerleşmelerin dağılımı üzerinde bir etkiye sahiptir. Bazı alanlarda yoğunluklar meydana gelirken bazı alanlarda yerleşmelerin seyrelmesine neden olmaktadır (Tıraş, 2002: 142). Primer yani birincil ekonomik faaliyetler içinde yer alan ve toprağa dayalı olarak yapılan tarım, insanoğlunun yerleşik hayata geçmesine olanak vermiştir. Bu açıdan tarım, medeniyet tarihimizde bir dönüm noktası olmuştur. İlerleyen zaman içerisinde tarım, diğer sektörlerin de gelişmesine olanak tanımış, yapıldığı alanda ve diğer alanlarda önemli istihdam kaynağı olmuş ve günümüzde de bu özelliğini sürdürmüştür (Doğan, 2021: 110). Çalışma sahasında köylerde var olan iktisadi faaliyetler incelendiğinde tarımsal faaliyetlerin ön planda olduğunu görmekteyiz. Akçakoca ilçesine bağlı köylerde tarla ve bahçe ziraatıyla ekimi yapılan ürünler; fındık, ceviz, mısır, buğday vb. ürünlerin yanı sıra çeşitli meyve ve sebze üretimi de yapılmaktadır. Akçakoca ilçesi, Düzce ilinde merkez ilçeden sonra tarla ve bahçe ziraatının en yoğun yapıldığı ikinci ilçe konumundadır.

Tablo 7. Akçakoca İlçesi Gelir Kaynaklarının Önem Sırası ve Gelir Kaynağı Türüne Göre Köy Sayısı.

Önem Sırası	Tarla-Bahçe Ziraatı	Meyvecilik	Sebzecilik	Hayvancılık	Orman Ürünleri ve İşçiliği	Su Ürünleri
1	16	21	2	-	-	-
2	5	2	2	16	1	1
3	2	1	2	3	2	2
4	-	-	-	3	-	-

Kaynak: T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 2002 yılında yayınlanan 1997 Köy Envanterinden sadeleştirilerek hazırlanmıştır.

1997 Köy Envanteri raporuna göre, Akçakoca ilçesine bağlı 43 köy bulunmaktadır. Akçakoca ilçesine bağlı köylerin ekonomik fonksiyonlarını şekillendiren; tarla tarımı, meyvecilik, sebzeçilik, hayvancılığın yanı sıra bazı köylerde su ürünleri, el sanatları, ağaç/orman ürünleri ve işçiliği, çiçek yetiştiriciliği ve turizm gibi birçok gelir kaynağı da mevcuttur. Akçakoca ilçe sınırları içerisinde yer alan Melenağzı ve Akkaya köylerinde balıkçılık faaliyetleri yapılmaktadır. Ekonomik bir faaliyet türü olan turizm, gelir ve geçim kaynaklarını harekete geçirerek diğer sektörleri de canlandıran bir yapıya sahiptir. Turizmin canlanmasıyla harekete geçen diğer sektörler istihdamın artmasına olanak sağlamaktadır. Merkezden çevreye genişleyen turizm faaliyetleri yürütülürken özellikle doğal çevrenin bozulmamasına ve zarar görmemesine dikkat edilmelidir (Doğan, 2011: 21). Çeşitli turizm şekilleri sayesinde kırsal mekanların turizmde kullanılması, genel olarak bölgelerarası gelişmişlik düzeyinin azalmasına, nüfus dağılımının dengelenmesine ve sosyal adalete hizmet edeceğinden, ülkelerin kalkınma politikalarıyla uyum içindedir (Akova, 2019: 400). Ayrıca Akçakoca ilçesinde bulunan Akkaya ve Karaburun köylerinde turizm faaliyetleri önemli gelir kaynaklarıdır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı olan Akçakoca ilçesi sınırlarında yer alan Dadalı Köyü yüksek organik tarım kapasitesiyle kırsal ve eko turizm alanında ön plana çıkmaktadır (Tablo 7).

5. Sonuç

Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde yer alan 380 km² yüz ölçüme sahip Akçakoca ilçesi ayrıca 35 km uzunluğunda bir kıyıya sahip olup Karadeniz kıyı şeridi üzerinde bulunmaktadır. Akçakoca ilçesinin sahip olduğu yükselti özellikleri ve iklim koşullarının kısa mesafelerde çok fazla değişmemesinden kaynaklı olarak ilçede yer alan 43 köyün 20'sinin toplu yerleşme dokusuna sahip olduğu gözlenmiştir. Ayrıca arazinin bir bölümünün engebeli bir yapıda olması 23 köyün dağınık yerleşme dokusuna sahip olmasında etkili olmuştur. Çalışma sahası Marmara Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi'nin kesişme noktasında yer almasından dolayı geçiş iklimi özelliğine sahiptir. Bu durum ilçenin doğal ve beşeri çevre özelliklerini etkilemektedir. Özellikle Karadeniz ikliminin yağış rejim özelliklerini gösteren ilçede fındık tarımı oldukça yüksektir.

İlçede bulunan 43 köyün kuruluş yeri incelendiğinde alanın topografya, jeolojik, iklim, toprak, bitki örtüsü ve su kaynakları gibi fiziki özelliklerin yanında, ekonomik faaliyetleri, ulaşım koşulları gibi beşeri özelliklerin de etkili olduğu görülmüştür. Bütün bu özellikler, köy yerleşmelerinin hem yer seçiminde hem de dokusunun şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Çalışma sahasında yer alan köylerin büyük bir kısmının dağlık alanlarda, yamaçlarda, dağ eteklerinde ve vadi kenarlarında, orman içinde-orman kenarında ve ovada kurulan köyler oluşturmaktadır. Çalışma sahasının denize kıyısı olması ilçede deniz kenarında da köylerin kurulmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca çalışma sahasında yükseltinin arttığı alanlarda dağınık köy yerleşmeleri yer alırken yükseltinin azaldığı noktalarda ise toplu dokulu köy yerleşmeleri bulunmaktadır.

2023 yılı ADNKS sonuçlarına göre Akçakoca ilçesinde toplam nüfus 41.363'tür. Bu nüfusun 27.394'ünü şehir, 13.969'unu ise köy nüfusu oluşturmaktadır. 1862 yılına kadar Bolu Sancak Beyliğine bağlı bir voyvoda olan Akçakoca bu yıldan itibaren 1934 yılına kadar nahiye konumundaydı. Bu durum 1934 yılında Akçakoca'nın Bolu'ya bağlı bir ilçe olmasıyla son bulmuştur. 1999 yılında ise Düzce'nin il statüsüne kavuşmasıyla Düzce'ye bağlı bir ilçe olmuştur. Bu süreç ilçenin köy ve şehir nüfus oranlarında değişimin yaşanmasına sebep olmuştur. 2000 yılı nüfus sayımlarına kadar köy nüfus oranı yüksek olan Akçakoca'da 2000 yılı itibarıyla şehir nüfus oranı köy nüfusunu geçmiştir. İlçe nüfusunun büyük bir kısmının şehirde yaşaması kırdan şehirlere olan göçün kanıtlarından biridir. Ekonomisi tarım üzerine yoğunluk kazanan Akçakoca ilçesinin de göç hareketlerinin önüne geçilmesi açısından tarım ve hayvancılık faaliyetleri için çiftçilere destek verilmesi, kooperatifleşmeye gerekli önemin verilmesi, kırsal üretimi destekleyici teşviklerin yapılması gibi birçok alternatif değerlendirilmelidir. Kıyı ve diğer alanlarda yer alan köylerin kırsal turizm açısından değerlendirilip var olan potansiyelin daha iyi koşullara çekilmesi hedeflenmelidir.

Kaynaklar

- 442 Numaralı Köy Kanunu. (1924). T.C. Resmî Gazete.
- Akova, İ. (2019). Turizm Coğrafyası. Ed: M. Doğan & Ö. Sertkaya Doğan, *Beşeri ve Ekonomik Coğrafya* (s. 377-422). Pegem Akademi. Ankara.
- Avcı, V. (2017). Bingöl İlinde Nüfus ve Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), ss.201-222.
- Balcı Akova, S. (2019). Tarım Coğrafyası. Ed: M. Doğan & Ö. Sertkaya Doğan, *Beşeri ve Ekonomik Coğrafya* (s. 197-261). Pegem Akademi. Ankara.
- Bakırcı, M. (2019). Kır Yerleşmeleri. Ed: M. Doğan & Ö. Sertkaya Doğan, *Beşeri ve Ekonomik Coğrafya* (s. 55-85). Pegem Akademi. Ankara.
- Bilgili, M., Kocalar, A. O. (2020). Coğrafya Nedir? *Liberal Düşünce*, 25(99), ss.145-162.
- Doğan, M. (2011). Mengen ve Çevresinin Ekoturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, 1(22), ss.14-26.
- Doğan, M. (2021). Türkiye’de Tarım, Hayvancılık ve Ormanlık. Ed: S. Doğanay & M. Alım, *Türkiye’nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası* (s. 109-168). Pegem Akademi. Ankara.
- Doğanay, H., Özdemir, Ü., Şahin, F. İ. (2012). Genel Beşerî ve Ekonomik Coğrafya. Pegem Akademi. 4. Baskı. Ankara.
- Doğru, Koca, A., Yıldırım, Ş. (2008) Akçakoca (Düzce) İlçesinin Genel Vejetasyonu Üzerine Bir Araştırma. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 10(13), ss.46-56.
- Düzce Tarım İl Müdürlüğü. (2002). Düzce Tarım Master Planı. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı.
- Elibüyük, M., Yılmaz, E. (2010). Türkiye’nin Coğrafi Bölge ve Bölümlerine Göre Yükselti Basamaklarını ve Eğitim Grupları. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 8(1), ss.27-56.
- Erol, O. (1993). Ayrıntılı Jeomorfoloji Haritaları Çizim Yöntemi. *İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*: 10, 19-38.
- Kırsal Kalkınma Politikaları Komisyon Raporu. (2009). Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı II. Tarım Şurası.
- Mesci, M., Öztürk, E. (2017). Akçakoca’nın Kırsal Turizm Eğilimleri ve Geleceğe Yönelik Önerileri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), ss.73-82.
- Olğaç, İ., Doğan, M. (2023). Türkiye’deki 30 Büyükşehir’in Perspektifinden İstanbul’un Şehirsel Nüfusunun Tespiti (1980-2022). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), ss.89-107.
- Sergün, Ü. (1994). Türkiye’de Kır nüfusunun Yükselti Kademelerine Göre Dağılışı, Pdf.
- Sertkaya Doğan, Ö. (2019). Türkiye Nüfus Coğrafyası. Ed: N. Taşlıgil & G. Şahin, *Türkiye Beşeri ve İktisadi Coğrafyası* (s. 1-51). Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Sevindi, C. (2018). Sarıkamış (Kars) İlçesindeki Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Özellikleri ile İlgili Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), ss.111-138.
- Tanoğlu, A. (1969). Beşerî Coğrafya Nüfus ve Yerleşme, Cilt 1. İstanbul Üniversitesi Yayınları. No: 1183. İstanbul.
- Taş, B. (2013). Sandıklı İlçesinde Doğal Yapının Kır Yerleşmeleri Üzerindeki Etkileri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(26), ss.143-162.
- Tıraş, M. (2002). Yusufeli İlçesinde Köy Yerleşmeleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 38, ss.133-147.
- Tümertekin, E., Özgüç, N. (2017). Beşerî Coğrafya İnsan-Kültür-Mekân. Çantay Kitabevi. İstanbul.
- Üçışık, Erbilen, S. (2019). Türkiye Yerleşme Coğrafyası. Ed: Nuran Taşlıgil & Güven Şahin, *Türkiye Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, (s.53-89). Nobel Yayıncılık. Ankara.
- Yılmaz, M. (2014). Erçek Gölü Havzası’ndaki Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Özellikleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), ss.299-328.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

MİLLİ PARKLARDA BÖLGELEME VE PLANLAMA: CİLO VE SAT DAĞLARI
MİLLİ PARKI (HAKKÂRİ) ÖRNEĞİ

*Zoning And Planning In National Parks: The Sample Of Cilo And Sat Mountains National Park
(Hakkâri)*

Mehmet UÇAR¹ ve Handan ARSLAN²

¹Firat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Yüksek Lisans, Elazığ, mehmet.ucar6767@gmail.com, orcid.org/0009-0006-4143-1036

² Dr. Öğr. Üyesi, Firat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ, hcaglayan@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2148-7511

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

30.01.2024

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1426925

Anahtar Kelimeler

Milli Park, Sürdürülebilir

Turizm, Cilo ve Sat

Dağları, Bölgeleme,

Planlama

ÖZ

Bütün dünyada ve ülkemizde korunması ve gelecek nesillere aktarılması gereken doğal varlıklar, beşerî faaliyetler sonucunda ciddi bir tahribat ve hızlı bir yok oluş ile karşı karşıyadır. Doğal alanların tahribatı, insanları bu alanların korunmasıyla ilgili çalışmalar başlatmasına neden olmuştur. Doğal varlıkların korunması ile ilgili çeşitli tedbirler bulunsa da bunların en önemlilerinden biri "Milli Park" statüsüdür. Milli parkların sürdürülebilir bir biçimde kullanılması ve ortak miras mantığıyla gelecek nesillere aktarılması için bölgeleme ve planlama faaliyetleri önem taşımaktadır. Ülkemizde doğal varlıkların korunmasıyla ilgili ilk yasa 31 Ağustos 1956 tarih ve 6831 sayılı Orman Kanunu ile çıkarılmıştır. Cilo ve Sat Dağları (Hakkâri) 25 Eylül 2020 tarihinde Cumhurbaşkanı'nın 3017 sayılı kararı ile milli park olarak ilan edilmiştir. Bu çalışmanın amacı; Cilo ve Sat Dağları Milli Parkı'nda yapılan planlama ve bölgeleme çalışmalarının milli parkın mevcut kaynak rezervlerine uygunluğunu coğrafi bakış açısı ile incelemektir. Bu amaç doğrultusunda literatür taraması ve arazi çalışmaları yapılmış; elde edilen bilgiler ile milli park alanındaki mevcut uygulamalar karşılaştırılarak analiz edilmiştir.

ABSTRACT

Natural assets that need to be protected and transferred to future generations all over the world and in our country are facing serious destruction and rapid extinction result of human activities. The destruction of natural areas has caused people to initiate efforts to protect these areas. Although there are various measures for the protection of natural assets, one most important of these is the "National Park" status. Zoning and planning activities are important for the sustainable use of national parks and their transfer to future generations with the logic of common heritage. The first law regarding the protection of natural assets in our country was enacted with the Forest Law No. 6831 dated 31 August 1956. Cilo and Sat Mountains (Hakkâri) were declared as a national park President's decision numbered 3017 on September 25, 2020. The purpose of this study; The aim is to examine the suitability the planning and zoning studies carried out in the Cilo and Sat Mountains National Park with the existing resource reserves national park from a geographical perspective. For this purpose, literature review and field studies were carried out; The information obtained was compared and analyzed with current practices in the national park area.

Keywords

National Park,

Sustainable Tourism,

Cilo and Sat Mountains,

Zoning, Planning

Atıf/Citation: Uçar, M. ve Arslan, H. (2024). Milli Parklarda Bölgeleme ve Planlama: Cilo ve Sat Dağları Milli Parkı (Hakkâri) Örneği. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 483-498.

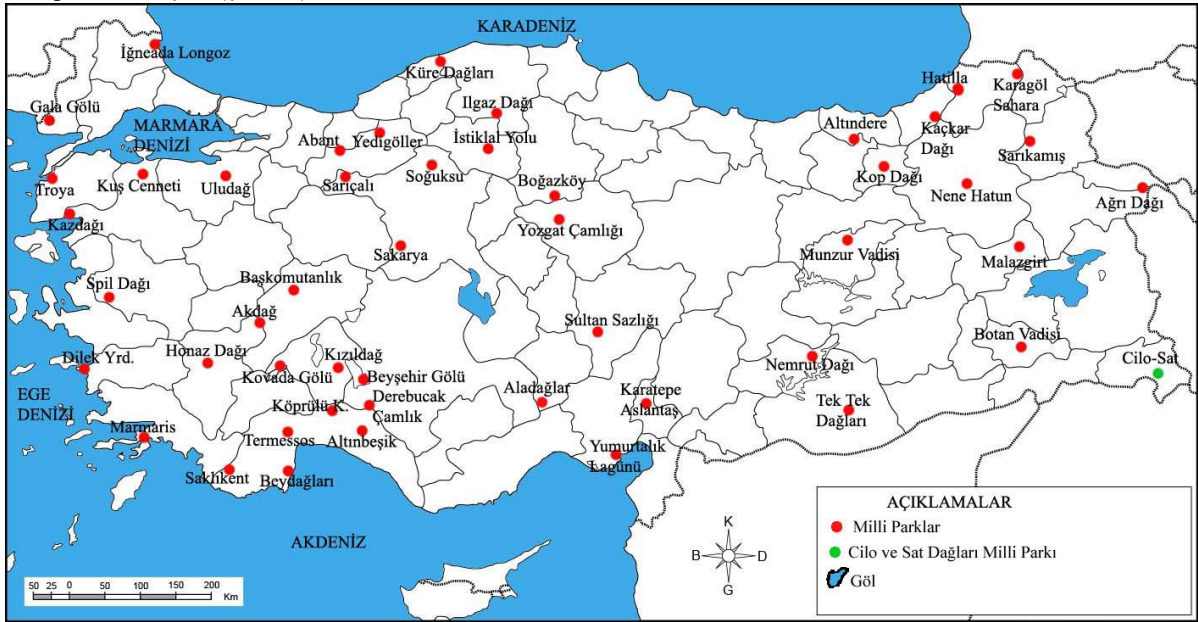
Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet UÇAR, mehmet.ucar6767@gmail.com

1.Giriş

Dünyada var olan doğal kaynaklar sınırlı olduğu için insanların aşırı ve bilinçsiz kullanımı sonucunda yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Özellikle sanayi devriminden sonra iyileşen yaşam koşulları, hızla artan nüfusun ihtiyaçlarının da artması, tüketim alışkanlıkları ve plansız kentleşme gibi faaliyetler doğal ortam üzerinde ciddi tahribatlara neden olmuştur. Doğal kaynakların bu bilinçsizce kullanımı ve tahribatı doğayı koruma düşüncesini geliştirmiş ve bu konuda gerekli tedbirler alınmaya başlanmıştır. Ayrıca doğal ortamda insan kaynaklı olan ve yine insanı olumsuz şekilde etkileyen faaliyetlerin meydana gelmesi devletlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve insanların dikkatini çekmiş; doğayı koruma fikri ön plana çıkmıştır.

Doğa koruma faaliyetleri, yalnızca beğeni toplayan bir yeri değil; estetik olduğu kadar doğal, kültürel ve tarihi değerlerin tahribini önleyerek turizmle bütünleşmiş bir şekilde bilimsel, eğitsel ve çeşitli aktivitelere imkân sağlayan yerlerin korunmasını da içermektedir (Tekeli, 2009). Korunan alanlarla ilgili, uluslararası düzeyde çeşitli kuruluşların yaptığı farklı koruma statüleri ve tanımlamaları bulunmaktadır. Bunlarda en önemlisi ise milli parklardır. “Milli parklar, bir veya birden fazla ekosistemin ekolojik bütünlüğünü gelecek nesiller için korumak, doğal çevrenin tahribatını engellemek ve çevreyle uyumlu biçimde bilim, eğitim, rekreasyon ve ziyaretçi aktivitelerinin gelişimini tesis etmek amaçları için ayrılmış (kara/deniz) doğa parçalarıdır.” (IUCN, 2011).

Dünyada ender görülen doğal varlıkların korunması oldukça eskiye dayanmaktadır. Fakat bu alanların sistematik, planlı ve modern tedbirlerle yasalar çerçevesinde korunması 20. yüzyıla birlikte başlamıştır. Ülkemizde doğal varlıkların korunmasıyla ilgili ilk yasa “31 Ağustos 1956 tarih ve 6831 sayılı Orman Kanunu” ile çıkarılmıştır. 1983 yılında ise çıkarılan “2873 sayılı Milli Parklar Kanunu” ile milli parklar ayrı bir hukukî statüye kavuşturulmuştur. Bu gelişmelerden sonra ilk milli parkımız 1958 yılında ilan edilen 267 hektarlık alanı ile Yozgat Çamlığı Milli Parkı olmuştur. Türkiye’de hali hazırda 49 adet milli park bulunmaktadır. (Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, 2024). Cilo ve Sat Dağları, 25 Eylül 2020 tarihinde Milli Parklar Kanunu’nun 3. maddesi gereğince Cumhurbaşkanı’nın 3017 sayılı kararı ile “Hakkâri Cilo ve Sat Dağları Milli Parkı” adı ile milli park olarak ilan edildi (Resmi Gazete, 2020, Sayı: 31256). 275 km² alana sahip olan bu milli park, Türkiye’nin 45. milli parkı olmuştur (Şekil 1).

Şekil 1: Türkiye’deki Milli Parklar (2024).

Milli parklar, devletin yasal çerçevede koruma altına aldığı ve bu alanların kullanma uygulamalarının belirli kurallara bağlandığı ekosistemlerdir (Doğanay, 2001). Milli parklar; ender bulunan doğal varlıklara sahip, bozulmamış ekosistemleri ve biyoçeşitlilikleri ile dikkat çeken alanlardır. Bu alanların korunması, gelecek nesillere aktarılması ve sürdürülebilir kullanımı ancak sistemli, işlevsel ve çağdaş planlamalarla mümkündür. Bu amaçla milli parklar için “Yönetim Planları ve Uzun Devreli Gelişme Planları” hazırlanır.

Korunan alanlar için yönetim planları; biyoçeşitliliğin, ekolojik dengenin, doğal, tarihi ve kültürel kaynakların nasıl yönetileceğini, tüm bu süreçler yönetilirken uluslararası uygulamalar ve kriterler ile bu alanların

sürdürülebilir kullanımına ilişkin faaliyetlerin bulunduğu planlardır. Bu nedenle milli parklardaki tüm doğal ve kültürel kaynakların tehditlerden uzak, sürdürülebilir kullanımının yolu yönetim planlarının hazırlanıp uygulanmasından geçer (Cırık, 2007). Uzun Devreli Gelişme Planı ise milli park alanında yönetim planları çerçevesinde yapılacak alt planlamaların, projelerin, bilimsel çalışmaların ve turistik faaliyetlerin bulunduğu; tüm bu faaliyetlerin kapsam ve sınırlılıklarının belirlendiği planlardır. Milli parkların kullanım kılavuzu da denilen bu planlar milli parklarda hangi faaliyetin hangi bölgede yapılacağını belirleyen ve milli parklarda arazi kullanımına dair kararların yasal hükümlere bağlandığı planlardır (Eroğlu, 2022). Milli parklar, çerçevesi milli park yönetmenlikleriyle belirlenen ve milli park müdürlükleri tarafından hazırlanan Uzun Devreli Gelişim Planları (UDGP) ile yönetilmektedir. Uzun Devreli Gelişim Planları ülkemizde 1960'lı yıllardan sonra yapılmaya başlandı. Günümüzde milli parklar için yapılan temel planlamalar Uzun Devreli Gelişim Planları'dır. Milli parklarda bölgeleme çalışmaları, turistik aktiviteler, doğanın korunması, ziyaretçi planlanması gibi çalışmaların tamamı bu gelişim planlarına göre yapılır.

Milli parklarda yönetim ve uzun devreli gelişim planlarının uygulanabilirliği büyük ölçüde milli park alanları için yapılan özel bölgeleme çalışmalarına bağlıdır. Milli parklarda bölgeleme; koruma ve kullanma dengesinin sağlanması ile hedeflerin uygulanması amacıyla uzun devreli gelişim planları dahilinde yapılan bir çalışmadır. Bu çalışmalarda milli park içerisinde korunacak ve kullanacak alanlar kesin ve net bir şekilde belirlenir. Demirel vd., (2005), göre milli park içerisinde kullanılan ve korunan alanlar genelde 3 ayrı bölge ya da zon şeklinde belirlenir; Mutlak Koruma Zonu: Bu bölge, kesin bir şekilde korunacak alanları ve kaynak değerleri içerisinde barındırır. Milli parkın yapısına göre kesin korunması gereken doğal ya da kültürel değerlerin bulunduğu zondur. Bilimsel araştırmalar ve kaynak değerlerin korunması için yapılacak faaliyetler dışında herhangi bir faaliyetin olmadığı alandır.

Tampon Zon: Bu bölge mutlak koruma zonu ile gelişme zonu arasında geçiş bölgesidir. Kesin korunan alanlar ile kullanılan alanlar arasında geçişi sağlayan bu bölge bu iki zon arasındaki fiziksel ve görsel bütünlüğü sağlamak amacıyla planlanır.

Gelişme Zonu: Bu bölge, milli park için belirlenen her türlü faaliyetin (turizm, günlük kullanım, tesis, yerleşme) uygulandığı ve milli park ziyaretçilerine yapılacak hizmetlerin planlandığı ve sunulduğu bölgedir (Demirel vd., 2005). Milli parklarda yapılan zonlama sistemi, milli park üzerinde yetki sahibi olan kurum ve kullanıcılar arasında planlama ile kullanma ilişkisini kurma ve bu konuda uyumlu çalışmayı sağlama açısından oldukça önemli bir sistemdir. Milli parklarda son zamanlarda hızla artan turistik faaliyetlere yönelik hizmet kalitesini artıran ve insan kullanımından kaynaklanan tehlikeleri sınırlandıran bir yöntemdir.

Bu çalışmanın amacı; Cilo ve Sat Dağları Milli Parkı'nda yapılan planlama ve bölgeleme faaliyetlerinin milli parkın mevcut kaynak rezervlerine uygunluğunu coğrafi bakış açısı ile incelemektir. Milli park alanında bulunan buzullar, buzul şekilleri, buzul gölleri, endemik bitki varlığı ve jeomorfolojik unsurlar ülkemizin ender bulunan doğal kaynaklarıdır. Bu kaynakların sürdürülebilir biçimde kullanımına yönelik yapılan bölgeleme ve planlama çalışmalarının süreç içinde uygulanabilirliğini incelemek çalışmanın amaçları arasında yer alır. Ayrıca milli parkın koruma ve kullanma süreçleri için yapılan planlama çalışmaları ile mevcut uygulamaların coğrafyanın ilkeleri dahilinde karşılaştırılması çalışmanın bir diğer amacıdır

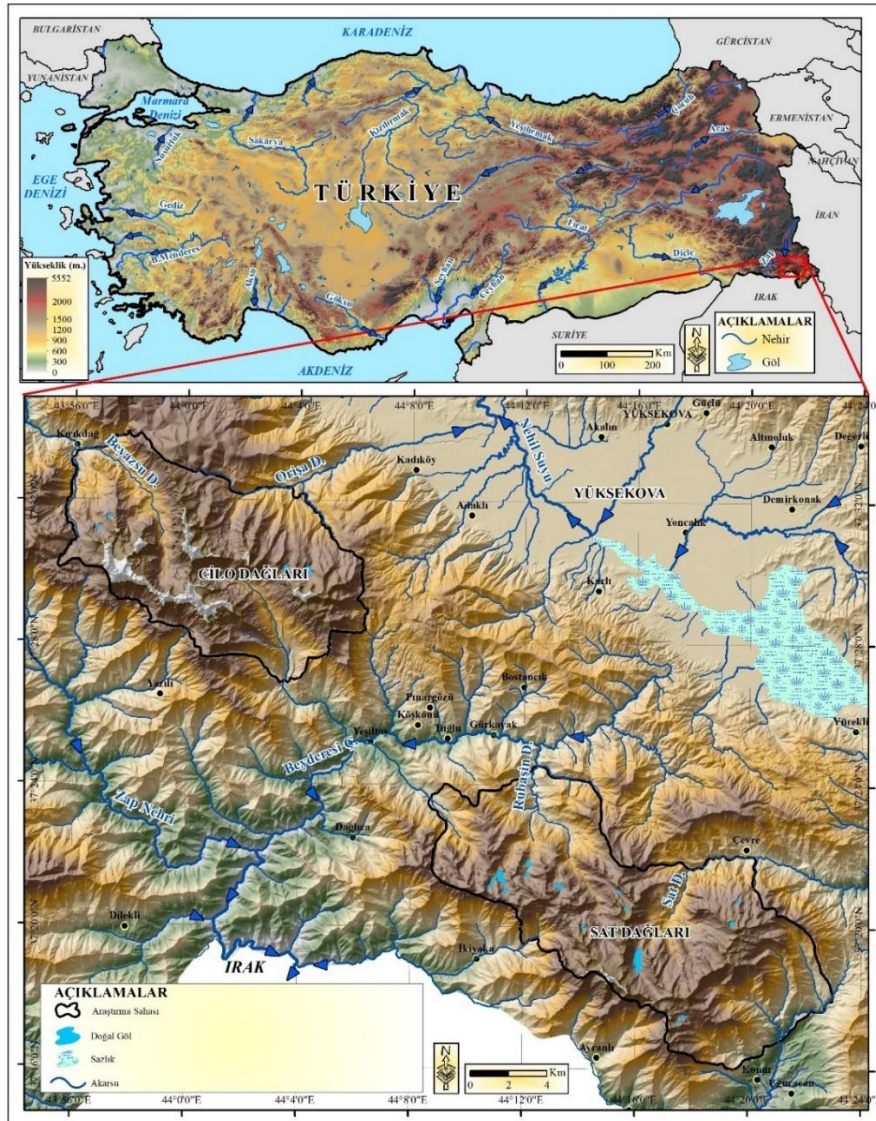
2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada; Cilo ve Sat Dağları Milli Parkı'nda mekânsal planlama ve korunan alanların bölgelemesi hem mevzuata göre hem de mekânsal stratejiler bakımından incelenmiştir. Ayrıca bu planlama ve bölgeleme çalışmalarının doğal ortama uygunluğu coğrafi bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Çalışmada gözlem, görüşme, literatür tarama ve arazi inceleme yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan arazi incelemeleri ile çalışma alanının coğrafi özellikleri yerinde tespit edilmiş, çeşitli fotoğraflar çekilmiştir. Arazi çalışmalarında elde edilen veri ve bilgiler literatür taraması sonucu elde edilen veri ve bilgilerle karşılaştırılarak, coğrafyanın ilkeleri kapsamında belli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlar Cilo ve Sat Dağları Milli Parkı'nın bölgelemesi ve planlaması açısından analiz edilmiştir. Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı 14. Bölge; Hakkari Şube Müdürlüğü ile yapılan görüşmeler neticesinde milli parkın planlama ve bölgeleme çalışmaları ile koruma ve kullanma uygulamaları hakkında bilgi alınmıştır. Ayrıca Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanılarak lokasyon, topoğrafya, jeoloji ve hidroğrafya gibi coğrafi unsurlara ait haritalar elde edilmiştir.

3. Çalışma Sahasının Coğrafi Özellikleri

Çalışma alanını oluşturan Cilo ve Sat Dağları (Hakkâri), Güneydoğu Torosları Kıvrım Kuşağı içerisinde ülkemizin en güneydoğu kısmını oluşturmaktadır. Cilo ve Sat Dağları, Hakkâri il merkezinin doğusunda, Zap Vadisi'nin güneyinde Yüksekova ilçesinin batısında yer almaktadır. Cilo Dağları coğrafi koordinat sisteminde; $37^{\circ} 40' 15'' - 37^{\circ} 22' 14''$ kuzey enlemleri ile $43^{\circ} 41' 36'' - 44^{\circ} 19' 19''$ doğu boylamları arasında yer almaktadır. Sat Dağları ise coğrafi koordinat sisteminde; $37^{\circ} 23' 26'' - 37^{\circ} 15' 20''$ kuzey enlemleri ile $44^{\circ} 12' 16'' - 44^{\circ} 20' 28''$ doğu boylamları arasında yer almaktadır (Şekil 2).

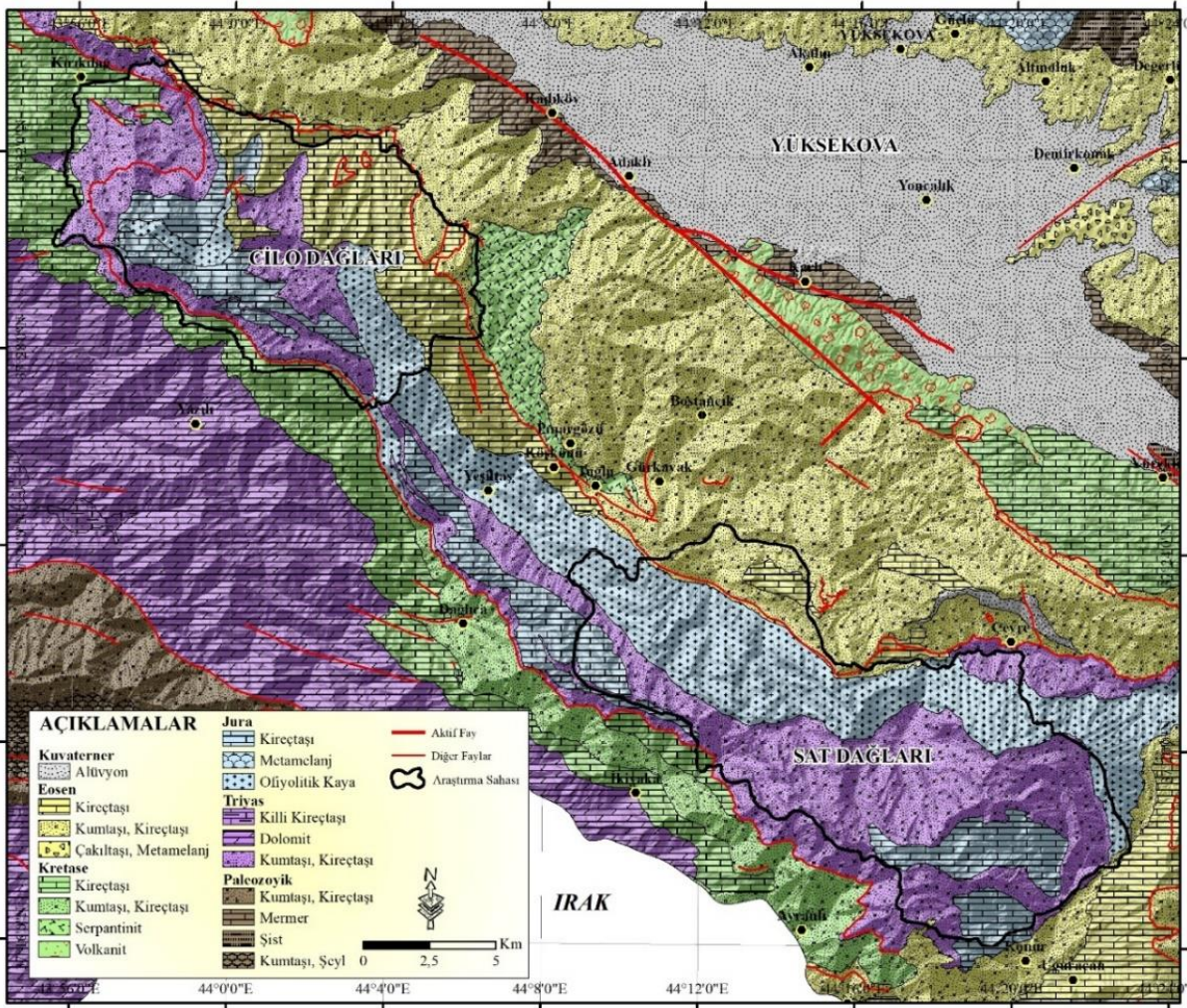
Çalışma sahası Güneydoğu Toros Dağları içerisinde bulunan en önemli iki buzullaşma (Cilo Dağları ve Sat Dağları) alanını oluşturmaktadır. Türkiye ile Irak sınırının kuzeyinde yer alan Cilo Dağları, 4135 metrelik Reşko (Uludoruk) zirvesiyle Türkiye'nin en yüksek ikinci zirvesidir. Daha çok buzul gölleriyle ön plana çıkan ve Cilo Dağlarına göre nispeten daha düşük yükseltilere sahip olan Sat Dağları ise Beyderesi (Avarobaşın) ile Cilo Dağlarından ayrılır (Şekil 2). Alan kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda kuş uçuşu yaklaşık 60 km uzunluğundadır. Cilo ve Sat Dağlarını birbirinden ayıran ve Beyderesi'nin (Avarobaşın) geçtiği büyük bir vadi bulunur. Çalışma alanı Hakkâri il merkezi, Yüksekova ve Şemdinli ilçeleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda çalışma alanında üç ilçenin toprağı bulunur. Hakkâri il merkezi, Cilo Dağları'nın Uludoruk Buzulu'nun olduğu vadideki Mergan Yaylası'na (2400 m) 37 kilometre uzaklıktadır. Sat Dağları ise Yüksekova ilçe merkezine 23 km karayolu 8 km yaya olmak üzere toplam 31 km uzaklıktadır.

2. Çalışma sahasının lokasyon haritası

Şekil

Cilo ve Sat dağları Paleozoyik'ten Kuvaterner'e kadar farklı yaş ve litolojiye ait formasyonlardan meydana gelmektedir. Cilo Dağları jeolojik olarak kuzey ve güney sıralar şeklinde iki jeomorfolojik birim olarak incelenebilir. Kuzeydeki dağlık alanlar genelde nummulitlerden ve orta eosen yaşlı kalkerlerden oluşmaktadır. Bu araziler Yüksekova ilçesine doğru uzanan Orişa Vadisi'nin kuzey yamaçlarından başlayıp ince tabakalı şist ve yeşil greler halinde doğudaki ovalık alanın sınırlarına kadar devam eder. Buradaki ovalık alanı oluşturan alüvyon tabakalar ile Orişa Vadisi'nin kalkerli yamaçları arasında nispetten ince tabakalı mermer araziler bulunmaktadır. Bu arazilerin sınırları fay hatları ile ovalık alanlardan ayrılmıştır (Şekil 3). Cilo Dağlarının güney sırası ise yeşil kayalar ve bunlar arasında kalan kalkerli serilerden oluşmaktadır. Bu dağ sırası üzerinde özellikle Reşko (Uludoruk) ve Suppa Durak zirvelerinde Serpil ve Beyazsu (Avaspi) vadilerine doğru inerken yamaçlar boyunca yeşil kayaların kalkerli yapıları adete bir hamur gibi yoğurmuş ve metamorfize etmiştir (Erinç, 1953).

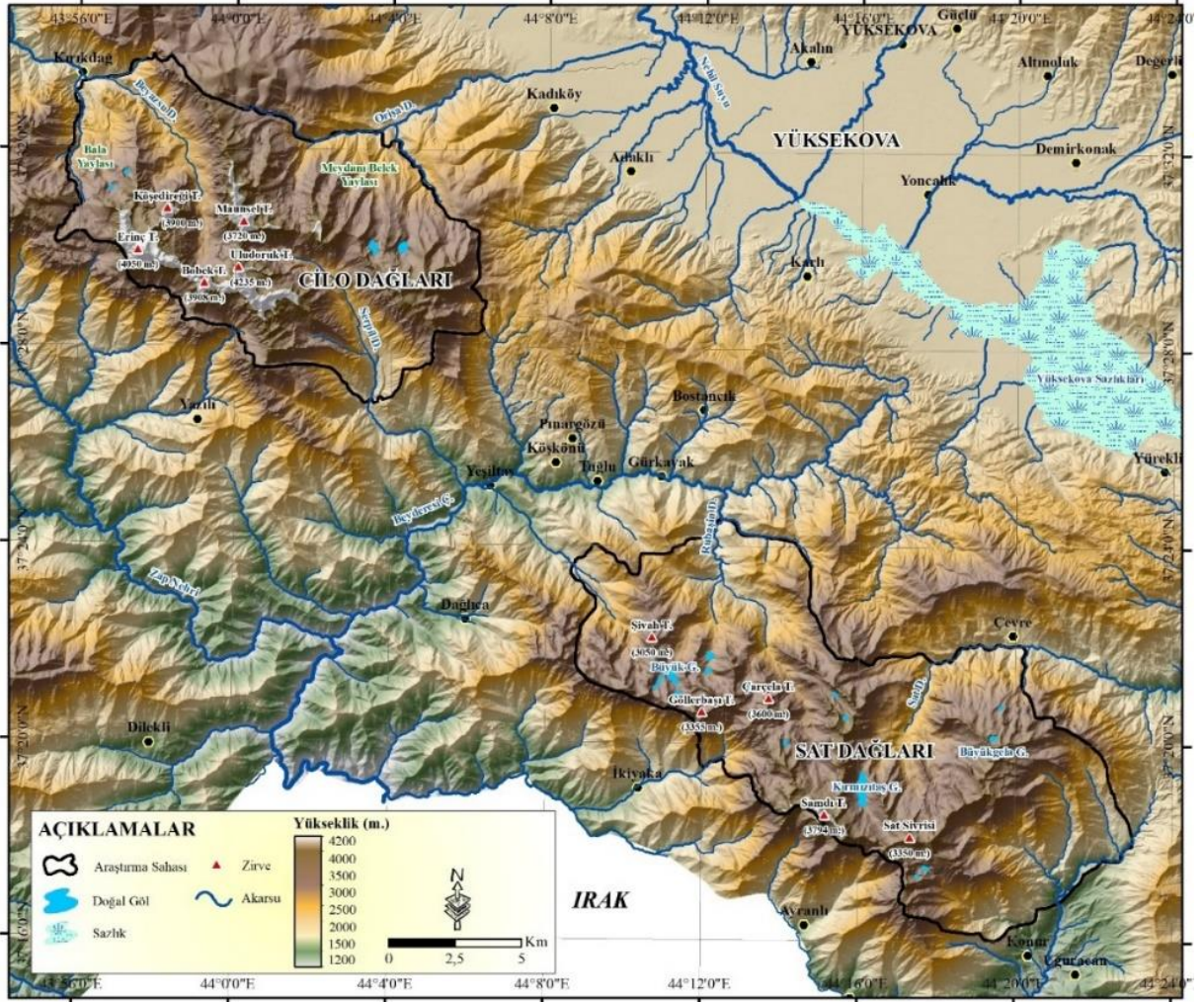

Şekil 3. Çalışma sahasının jeoloji haritası (Şenel, 2002)

Sat Dağlarında ise Jura yaşlı ofiyolitik kayaların kapladığı alan nispetten daha fazla iken bu dağlık kütlede batı kesiminde Triyas yaşlı kireçtaşları yoğunluktadır. Triyas yaşlı kireçtaşı formasyonlarının doğusunda kuzey-güney yönünde uzanan ofiyolitik kayaç serileri bulunmaktadır. Sat Dağlarının doğu yamaçları ise yer yer Eosen yaşlı kireçtaşı ve kumtaşlarından oluşmaktadır. Sat Dağlarındaki Jura yaşlı ofiyolitik kayaç ve Triyas yaşlı kireçtaşı serileri Cilo Dağlarının kuzey yamaçlarına kadar devam eder. Genel olarak jeolojik açıdan Cilo ve Sat Dağlarının kireçtaşı, kumtaşı ve volkanik kayalardan oluşan bir yapısı olduğunu söylemek mümkündür (Şekil 3).

“Cilo Dağları, jeomorfolojik olarak doğu-batı yönünde uzanan iki morfolojik birim olarak gruplanmaktadır. Bu birimler, Kuzey Sırası ve Güney Sırası olarak ele alınabilir. Bu iki birim Deri Kün Geçit'i ile birbirinden ayrılır. Cilo Dağlarının en yüksek noktası Reşko (Uludoruk) Tepesi (4135 m.). Güney Sırası'nda yer almaktadır. Cilo

Dağlarının asıl kütleleri ve en yüksek dorukları da burada yer alır. Güney Sırası batıdan doğuya doğru sırasıyla Sümbeül Dağı (3620 m.), Çarçelan (3700 m.), Kisare (Mirhamza) (3880 m.), Gezre Dağı (3560 m.), Kadın Parmağı (3850 m.), Erinç Tepesi (4050 m.), Köşedireği (Sırebiri) (3900 m.), Bobek Tepesi (3908 m.) ve Reşko Tepesi (4135 m.) şeklinde uzanmaktadır. Bu zirveler arasında Erinç Tepesi ile Gezre Dağı arasında Deriye Ersan (Aslan Kapı) Geçit'i yer almaktadır (Şekil 3). Aktif buzulların (Erinç Buzulu, Mia Hvara Buzulları, İzbirak-Gelyaşın Buzulu) neredeyse tamamı bu zirvelerin kuzey yamaçlarında yer almaktadır. Kuzey Sırası'nda yükseltinin daha az olmasıyla birlikte batıdan doğuya doğru sırasıyla Kandal Dağı (3520 m.), Maunsel Sivrisi (Poyraz Tepe) ve Gelyano (3720 m.) zirveleri vardır. Bu zirveler arasında Deri Cafer ve Deri Kervan Geçitleri bulunmaktadır" (Varol, 2017). Bu iki dağ sırasını Serpil Vadisi ile Beyazsu Vadisi birbirinden ayırmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. Çalışma sahasının topoğrafya haritası.

Cilo Dağlarından Beyderesi ile ayrılan Sat Dağları kuzeybatı-güneydoğu yönünden uzanan dağlık bir kütle olup Cilo Dağlarından daha farklı özelliklere sahiptir. Yüksekova'nın güneybatısından başlayan bu dağlık silsile Cilo Dağlarına göre daha alçak zirvelere sahip olup genelde aşınmış granit sırtlardan oluşmuştur. Oldukça dik yamaçlı ve derin vadilerle parçalanmış Sat Dağlarında çeşitli yüksekliklerde birçok zirve bulunmaktadır. Bunlar kuzeyden güneye doğru; Beybuta Tepesi (2685 m), Şivah Tepe (3050 m), İkikara Tepe (2895 m), Göllerbaşı Tepe (3355 m), Çarçela Tepesi (3600 m), Samdi Tepesi (3794 m) ve Sat Sivrisi 'dir (3350 m). Bu dağlık kütleinin en yüksek zirvesi 3794 metre ile Samdi Tepesi'dir. (Şekil 4).

Çalışma sahasında soliflüksiyon (kütle hareketleri) olayıyla birlikte hem konjelifraksiyon (donma-çözülme) hem de permafrost olayı etkilidir. Bu olaylar topoğrafyayı etkilemiş ve bunlara bağlı olarak bazı yeryüzü şekilleri oluşmuştur. Ayrıca bölgede yıllık ve günlük sıcaklık farklarına bağlı olarak şiddetli fiziksel (mekanik) çözümlerde topoğrafyayı etkilemiştir. Mevsimlik donma çözülme olayı sonucunda meydana gelen yörgülüş

topraklar, eğimli yamaçlarda oluşan daire ya da elips şeklindeki çelenkli topraklar ve köşeli, iri unsurlardan oluşan poligonal topraklar bu periglasiyal alanlarda görülen toprak çeşitleridir. Özellikle aktif buzul alanlarının çevrelerinde moren depolarına, moren sırtlarına ve çeşitli buzul şekillerine rastlamak mümkündür. Bu moren şekilleri tüm aşınım süreçlerine rağmen iyi korunmuştur.

Cilo Dağlarında 6 ana buzul alanı görülmektedir. Bu buzullar Cilo Dağlarındaki zirvelerin kuzey yamaçlarında bulunan sirk alanlarında yoğunlaşmıştır. Bu buzullar kuzeyden güneye doğru Erinç Buzulu, Batı Mia Hvara Buzulu, Orta Mia Hvara Buzulu, Doğu Mia Hvara Buzulu, Gelyaşın (İzbırak) Buzulu olarak sıralanmıştır. Cilo Buzullarının alanı 1937 yılında Bobek tarafından 11,195 km² olarak hesaplanmışken, 1948 yılında Erinç 8,865 km² olarak hesaplamıştır (Varol, 2017).

Perinçek, 1979 yılında Cilo Dağlarında buzullar üzerinde yaptığı araştırmasında, İzbırak Buzulunun boyunu 2 km, alanını 734375 m² olarak hesaplamıştır. Diğer buzulları ise sürekli kar alanı içinde yarı buzul niteliğinde olduğunu tespit etmiştir (Perinçek, 1979). Buzulların deniz seviyesinde minimum yükseltileri ise Bobek (1937) 2600 m, Erinç (1952) 2900 m, Kurter (1991) ise 3000 m olarak gözlemlemiştir (Azzoni vd., 2022). Günümüzde ise uydu verileri ve saha çalışmalarıyla elde edilen bulgulara göre Cilo Dağlarındaki toplam buzul alanı sadece 1,41 km² minimum yükseltileri ise 3100 m olarak hesaplanmıştır. Son 20 yılda buzulların 3/4 'ü erimiştir (Tablo 1).

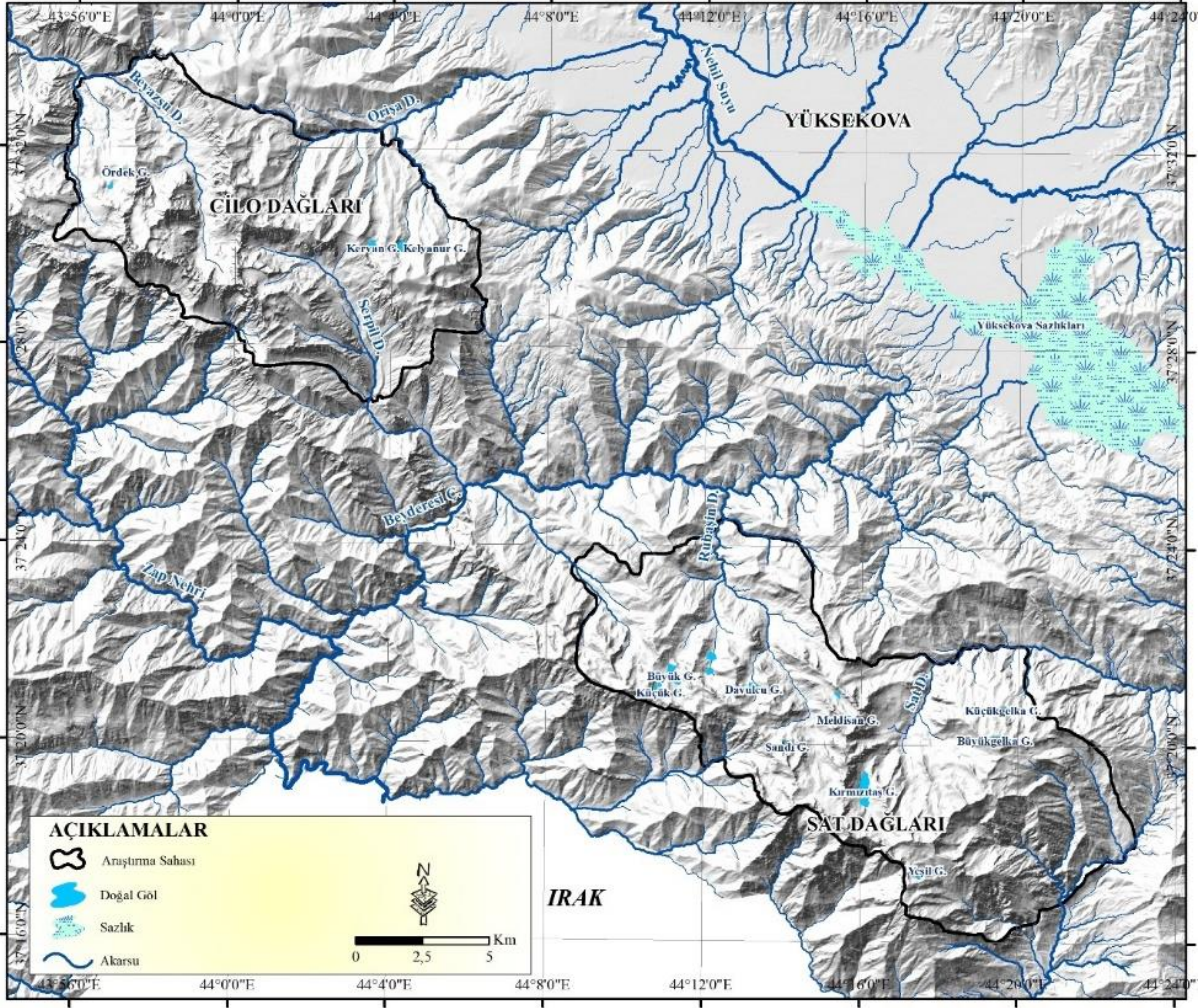
Tablo 1. Cilo buzullarının yıllara göre alanı ve değişimi (Varol, 2017'dan güncellenmiştir.)

Buzul Adı	1937	1948	1975	1986	2006	2023
İzbırak Buzulu	1,96	1,64	1,38	1,1	0,67	0,49
Batı Mia Hvara B.	1,75	1,15	0,95	0,81	0,39	0,20
Orta Mia Hvara B.	0,94	0,73	0,56	0,49	0,27	0,15
Doğu Mia Hvara B.	0,90	0,73	0,65	0,39	0,21	0,17
Erinç Buzulu	2,26	1,78	0,61	0,91	0,72	0,40
Toplam Buzul Alanı (km²)	7,81	6,03	4,15	3,70	2,26	1,41

Cilo Buzulları üzerinde enine ve boyuna birçok derin yarıklara rastlamak mümkündür. Bu derin yarıkların temel sebebi, şüphesiz buzulun hareketli olmasıdır. Kırılmış bir nehri andıran bu buzulların kalınlığı çoğu yerde 10-20 metre olsa da bazı alanlarda 40-50 metre kalınlığında ve açık mavi renkli buzullardır. Buzulların eridiği yerlerde 20-25 metre yüksekliğinde çağlayanlar oluşturan sular buzulların dip kısmından birkaç yüz metre yol aldıktan sonra tekrar yüzeye çıkarak geniş tekne vadilerden akışlarına devam ederler (İzbırak, 1946).

Cilo ve Sat Dağları genelde Dicle Nehri'nin kolları olan Zap Nehri'ni ve Beyderesi'ni (Avarobaşın) beslemektedir. Cilo Dağlarında Beyazsu, Orişa ve Serpil Deresi, Sat Dağlarında ise Sat Deresi, Beyderesi ve Rubaşın Deresi Zap Nehri'nin buzul ve buzul gölleriyle beslenen önemli kollarını oluşturmaktadır (Şekil 5). Bu akarsular, sürekli akışa sahip olup özellikle ilkbahar aylarında karların erimesiyle birlikte debileri artmaktadır. Ayrıca Beyazsu Deresi üzerinde milli park sınırları dışında kalan bir hidroelektrik santrali de bulunmaktadır.

Ayrıca çalışma sahası buzul gölleri bakımından Kaçkar Dağlarından sonra en zengin bölgedir. Cilo Dağlarında toplamda 14, Sat Dağlarında ise 29 adet buzul gölü bulunmaktadır. Çalışma sahasındaki buzul göllerinin ortalama yükseltisi, Türkiye ortalamasının (2882 m) üzerindedir. Cilo Dağlarında buzul göllerinin ortalama yükseltisi 3090 m iken Sat Dağlarında ise 3047 m'dir. Ayrıca Sat Dağlarında, Türkiye'nin en büyük buzul gölü olan 305 bin m² (0,3 km²) alanıyla Kırmızıtaş Gölü bulunmaktadır (Öztürk, vd., 2021). Cilo ve Sat Dağlarında bazı göllerin zeminleri kireçtaşı gibi karstik arazilerden oluşmaktadır. Bu karstik arazilerdeki göllerde, göl suları suyutanlarla yeraltı sularına karışmaktadır. Cilo ve Sat Dağlarındaki buzul göllerinin 17 tanesi dereeler, 11 tanesi suyutanlar, 2 tanesi ise hem dereeler hem de suyutanlar vasıtasıyla dış akışa bağlanmaktadır. Bu göllerde su sıcaklığı yıl boyunca 0°C civarındadır (Perinçek, 1979). Cilo Dağlarında Gelyano, Kervan, Buzul, Kan ve Ördek buzul gölleri bulunurken Sat Dağlarında farklı yükseltilerde Kırmızıtaş, Davulcu, İkiyaka, Büyük, Küçük, Yeşil, Sandı, Alçak, Meclisan, Geverok, Büyükgelka, Küçükgelka ve Hisar buzul gölleri yer almaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Çalışma sahasının hidrografya haritası

Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden alınan 1961-2023 yılları ait verilere göre Hakkari'de yıllık sıcaklık ortalaması 10,3°C dir. Yıllık sıcaklık ortalamasının en düşük olduğu ay, -4,7°C ile ocak ayı olurken, yıllık sıcaklık ortalamasının en yüksek olduğu ay ise 24,9°C ile temmuz ayıdır. Ocak ay ile temmuz ayı arasındaki yıllık sıcaklık farkı ise 29,6°C dir. 1960 yılından günümüze kadar yaşanan maksimum sıcaklık Temmuz 2010 yılına ait olup 38,8°C dir. Hakkari ilinin yıllık ortalama yağış miktarı 791,9 mm dir. En fazla yağış, 125,6 mm ile nisan ayında düşerken en az yağışlı ay ise 4,8 mm ile ağustos ayıdır. Yıllık ortalama yağışlı gün sayısı 96,2 mm dir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2024).

Bu veriler ışığında Hakkari ili, Aydeniz Kuraklık Katsayısına göre Yarı Kurak, De Mortonne Kuraklık İndeksine göre Yarı Nemli, Erinç Yağış Etkinlik İndeksine göre ise Nemli-Çok Nemli iklim şartlarına sahiptir. Ayrıca Köppen İklim Sınıflandırmasına göre kış şiddetli, yazı kurak ve sıcak iken, Köppen-Treworthe İklim Sınıflandırmasına göre ise Karasal Ilıman İklim sahiptir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2024). "Cilo ve Sat Dağlarında karasallığın oldukça fazladır. Bölgenin denizden uzaklaşması, yükseltinin artması ve bunun yanında yaz ve kış devrelerin farklı hava kütlelerinin tesiri altında kalması dolayısıyla kış mevsiminin çok uzun, şiddetli ve karlı; yaz mevsiminin ise çok kısa ve oldukça sıcak geçmesine neden olmaktadır." (Alaeddinoğlu, 2010).

"Cilo ve Sat Dağlarında genellikle gür bir bitki örtüsü yoktur. Ağaççıklar, derin vadilerden dağın yüksek yamaçlarına doğru sokulur. Dik yamaçlarda kar ve buzul süpürmesi nedeniyle doğal bitki örtüsü hızla gerilemiş durumdadır. Doğal olarak yetişen türler arasında meşe, huş, ardıç, titrek kavak ve Akdeniz bitki türleri yer almaktadır. 3000 m'den sonra tedrici olarak doğal bitki örtüsü ortadan kalkar ve sıcaklık isteği az olan, seyrek bir doku gösteren bitkiler, 3400 metrelere kadar yaşarlar. 3400-3500 metre yükseltiden sonra bitki örtüsü tamamen ortadan kalkmaktadır. 3500 metreden sonra sürekli kar kuşağına girilir. Bu kuşakta, yere yapışmış gibi duran Alp

bitkileri soyundan yosunlara yer yer rastlanır. Sürekli kar altında bulunan kuşağa yakın kesimlerde her zaman ıslak olan yerlerdeki gevenlikler, yaz mevsiminde yeşil kalır ve çayır görünümünü alır. Burada gevenlerle karışık olarak çalılıklar ve yüksek otlar bulunur” (Alaeddinoğlu, 2010).

Çalışma alanının bitki örtüsü dışında yüksek ve derin vadilerde endemik türlere rastlamak mümkündür. Bunlardan en önemlisi Ters Lale ya da Ağlayan Gelin (*Fritillaria İmperialis*) dir. (Foto 1 A). Halk arasında Sernuhin, Gülşilel ya da Zengilzom olarak bilinen Ters Lale, özellikle yağış miktarının fazla olduğu 2500 metre yüksekliğin üzerindeki vadilerde görülür. Nisan ve mayıs aylarında çiçek açan Ters Lale önemli bir turizm potansiyelidir. Halk arasında Sosın olarak bilinen Yayla Çiçeği hem Cilo hem de Sat Dağlarında özellikle yaylalarda görülen ve nisan-mayıs aylarında çiçeklenen bir bitkidir. Çalışma sahasında görülen diğer endemik türler ise Dağ Lalesi (*Anemon*) (Foto 1 B) ve Kardeş Kanı Çiçeğidir (Foto 1 C). Bu çiçekler Cilo ve Sat Dağlarında 2500 metre yüksekliğin üzerinde görülen ve koruma altına alınması gereken bitki türleridir.

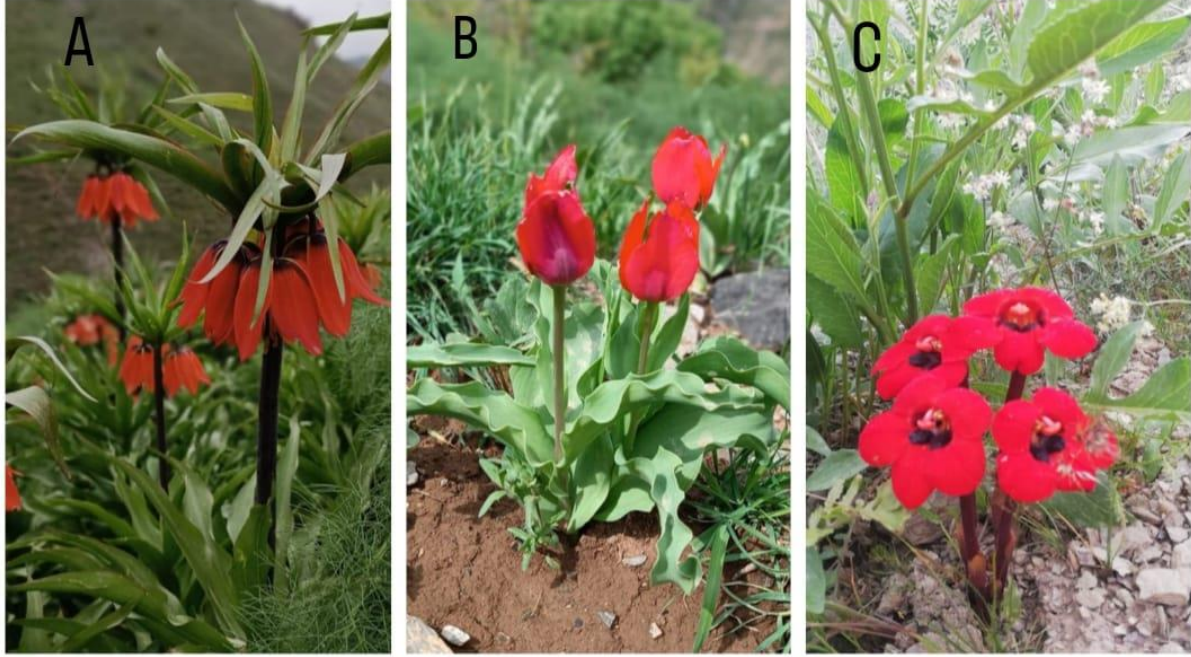

Foto 1. Hakkari’de görülen bazı endemik türler. (A: Ters Lale, B: Dağ Lalesi, C: Kardeş Kanı Çiçeği.)

Cilo ve Sat dağları çevresinde yerleşmeler ve şehirler, çok zengin kültürel özelliklere sahiptir. Gelenek ve görenek, yemek, giyim, düğün ve taziyeleriyle ülkemizin önemli kültürel zenginliklerindedir. Her şeyden önce çalışma sahası, çevrede bulunan yerleşmelerin hem göçebe hayvancılık faaliyetleri için hem turistik amaçla kullandığı bir yayla alanıdır ve bu alanda yaylacılık faaliyetleri bir kültür olarak devam etmektedir. Yaz aylarında sıcaklığın yükselmesiyle birlikte insanlar hayvanlarıyla birlikte yükseltinin etkisiyle daha serin olan Cilo ve Sat Dağlarındaki yaylalara göç etmektedir.

Ayrıca çalışma sahasında özellikle Sat Dağlarında mağara duvarlarına ve kayalara çizilmiş yaklaşık 10 bin yıllık olduğu tahmin edilen kaya resimleri bulunmaktadır. Sat Dağları Gevaruk Vadisi’nde bulunan bu kaya resimlerine, Gevaruk Kaya Resimleri adı verilmiştir. Bu resimler vadi boyunca yaklaşık 2 km²’lik alanda görülmektedir. Bölgedeki kaya resimleri 1956-1958 yılları arasında Freh ve Uyanık tarafından bilim dünyasına duyurulmuştur. İlk bulgularda 550’den fazla kaya resmi bulunmuştur. Aynı vadi içerisinde bir yan vadiye, bir İngiliz ve Alman Dağcı kafilesi 625 kaya resmi daha bulmuşlardır. Daha sonra bölgede araştırmalar yapan Akok, çok sayıda kaya resmi keşfetmiştir. Bazı kaynaklara göre bu sayı 10,000’i aşkındır ve MÖ 10000-8000 yılları arasında yapıldığı ön görülmüştür. Gevaruk Vadisi’nde dağ keçileri, insan figürleri ile tuzak sahneleri tasvir edilmiştir (Ceylan, 2008)

3. Cilo ve Sat Dağları Millî Parkında Bölgeleme

Millî parklarda bölgeleme sisteminin belirlenmesinde; sahanın doğal kaynak varlığı, ekosistem bütünlüğü, doğal sistemdeki müdahale seviyesi, geleneksel yapılar ve sosyo-kültürel değerler, arazi kullanımı ve mülkiyeti gibi yasal sınırlayıcıların dikkate alınması şarttır. Bu bağlamda Cilo ve Sat Dağları Millî Parkı; Mutlak Koruma

Bölgesi, Hassas Koruma Bölgesi, Sürdürülebilir Kullanım Bölgesi ve Kontrollü Kullanım Bölgesi olmak üzere dört bölgeye ayrılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Cilo ve Sat Dağları Millî Parkında Bölgeleme (Hakkâri Millî Park Müdürlüğü, 2023)

Alan Kullanımı	Cilo Dağları		Sat Dağları		Millî Park Geneli	
	Alan (ha)	Oran (%)	Alan (ha)	Oran (%)	Alan (ha)	Oran (%)
Mutlak Koruma Bölgesi	2445.5	20.45	-	-	2445.5	8.89
Hassas Koruma Bölgesi	2179.3	18.23	451.8	2.91	2631.1	9.57
Sürdürülebilir Kullanım Bölgesi	6868.6	57.44	14834.7	95.44	21703.3	78.92
Kontrollü Kullanım Bölgesi	463.6	3.88	256.5	1.65	720.1	2.62
Toplam	11957	100,00	15543	100,00	27500	100,00

Dünya ölçeğinde korunması gereken veya ülkemizin taraf olduğu sözleşmelerde korunması taahhüt edilen habitat alanları ile günümüze kadar hiç insan müdahalesinin söz konusu olmadığı doğallığı korunmuş olan alanlar, mutlak koruma bölgesi olarak ayrılır. Cilo ve Sat Dağları Millî Parkı alanı içerisinde Mutlak Koruma Alanı olarak tanımlanmış olan bölge, 2.445,5 hektar büyüklüğündedir. Bu miktar millî parkın Cilo Dağları bölümünün yaklaşık %20,45'ine denk gelirken, millî parkın toplam alanının ise %8,89'una denk gelmektedir. Mutlak Koruma Bölgesinde, Cilo Buzulları, Uludoruk Zirvesi ve Büyük Buzul Gölü bulunmaktadır. Bu alanda bilimsel araştırma, eğitim ve belli rotalardaki yürüyüşler dışında herhangi bir faaliyete izin verilmemektedir. Millî Park alanı içerisinde bu alan dışında kalan ve eğimin fazla olduğu kayalık dik yamaçlı alanlar ile kaya resimlerinin bulunduğu alanlar Uzun Devreli Gelişme Planı kapsamında Hassas Koruma Bölgesi olarak tanımlanmış olup toplam 2.631,1 hektar büyüklüğündedir. Bu da millî park alanının %9,57'sine denk gelmektedir. Hassas Koruma Bölgesi'nde akademik araştırmalar ile eğitim faaliyetleri dışında herhangi bir faaliyete izin verilmemektedir (Tablo 2).

Millî Park alanı içerisinde eğimin fazla olduğu kayalık ve yamaç alanlar ile kontrollü kullanım bölgesi dışında kalan, Millî Park alanı içerisinde bulunan buzul göllerinin bulunduğu toplam 21.703,3 ha (Millî park alanının %78,92) büyüklüğündeki alan, Uzun Devreli Gelişme Planı kapsamında Sürdürülebilir Kullanım Bölgesi olarak belirlenmiştir. Sürdürülebilir Kullanım Bölgesi kapsamında dağcı yürüyüş yolları, tur güzergahları, yürüyüş yolları ve manzara seyir noktaları yer almaktadır. Millî Park alanında tüm özel mülkiyetler, Kontrollü Kullanım Bölgesi'nde gösterilmiştir. Bu özel mülkiyet alanları genelde çevre köylere ait mera ve yaylalardır. Kontrollü Kullanım Bölgesi'nin toplamı 720,1 ha büyüklüğündedir. Kontrollü Kullanım Bölgesi içerisinde ayrıca insan faaliyetlerinin yoğun olarak gerçekleştiği giriş kontrol noktaları, günlük kullanım alanları, yamaç paraşütü alanları, çadır kamp alanları, su sporları merkezi, idare ve ziyaretçi merkezi, oluşturulabilir (Tablo 2).

3. Cilo ve Sat Dağları Millî Parkında Planlama

“Korunan alanlar biyolojik çeşitliliğe sahip, koruma yönünden önem arz eden ekosistemler içeren alanlardır. Bu alanlar buldukları bölgeye doğrudan veya dolaylı olarak birçok fayda sağlar” (Eroğlu, 2022). Millî parkların korunması ve gelecek nesillere aktarılmasının mümkün olabilmesi ancak sistematik ve rasyonel bir yönetim planıyla mümkündür. Bu planlamanın ve yönetim anlayışının evrensel yaklaşımlara uygun olması millî parkın yönetimi ve sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Millî parklarda, sistemli bir biçimde korunma tedbirlerin uygulanması ve bu alanların gelecek nesillere aktarılması için uluslararası kriterlere uygun ve günün ihtiyaçlarını karşılayan planlamaların yapılması gerekir. Planlama bir yandan millî park alanının amaca ve hedefe uygun yönetilmesi sağlarken diğer yandan sürdürülebilirlik için en önemli araçtır. Bu amaçla millî parklar için yapılması gereken ilk plan Uzun Devreli Gelişim Planı'dır. Bu planlar millî parklar içindeki doğal ve kültürel varlıkların korunması ve sürdürülebilir kullanımını amaçlamaktadır. Bu nedenle millî park içinden kurulan tesisler, yollar, atık toplama alanları, ziyaretçi kontrolü, turistik aktiviteler ve diğer faaliyetlerin tamamı bu amaç doğrultusunda yapılmaktadır. Planlamanın en önemli unsuru ise sürdürülebilir turistik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin yapılacağı alanlarının belirlenmesidir.

“Çevresel ve kültürel koruma amaçlarını dikkate alan ve yerel halkın ekonomik kalkınmasına önem veren alternatif

turizm şekilleri sürdürülebilir kalkınma için bir çözüm yolu olarak görülebilmektedir. Ekolojik, ekonomik, sosyal, kültürel, yasal ve yönetsel boyutlarda sağlayacağı katkılar açısından eko-turizm-sürdürülebilir turizm, ülkemizde geliştirilmesi gereken zorunlu bir turizm türüdür. Sürdürülebilir turizm ilke ve amaçları çerçevesinde gerekli düzenlemelere gidilerek turizmin 12 aya yayılması, kaynakların korunması ve ekonomiye olan katkısının devamlı hale getirilmesi gerekmektedir” (Arslan, vd., 2009).

Millî park alanında yapılan bölgeleme çalışmaları sonucunda Mutlak Koruma Bölgesi olarak ayrılan bölgede, Uludoruk Zirvesi ve Buzul Gölü bulunmaktadır. Bu alanda bilimsel ve akademik araştırmalar ile çeşitli eğitim faaliyetleri dışında herhangi bir faaliyete izin verilmediği için millî park ziyaretçilerine yönelik herhangi bir planlama da yapılmamıştır. Millî park alanında ziyaretçi faaliyetlerine yönelik planlamalar daha çok Kontrollü Kullanım Bölgesinde yapılmıştır. Söz konusu bölgede günübirlik kullanım alanları, su sporları merkezi, çadırılı kamp alanları ve yamaç paraşütü alanları bulunmaktadır. Günübirlik kullanım alanları Cilo Dağlarında; Gelezor Şelalesi, Bala Yaylası, Cafer Kapısı ve Sipihane Yaylası iken Sat Dağlarında ise Berendeke Mevkii, Göller Bölgesi, Çimbile-Çizirgen Gölleri ve Kırmızıtaş Gölü'nün olduğu alandır. Göl varlığı bakımında Sat Dağları daha zengin olduğu için Su Sporları Merkezi olarak Sat Dağları planlanmıştır. Burada bulunan Göller Bölgesi (Büyük Göl, Küçük Göl, Cemidi Gölü) ile Kırmızıtaş Gölü, su sporlarının yapılacağı alanlar olarak belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Cilo ve Sat Dağları Millî Parkında Mevcut Kullanım Alanları (Hakkâri Milli Park Müdürlüğü, 2023)

Kullanım Alanı	Cilo Dağları	Sat Dağları	Kullanım Alanı Bölgesi
Günübirlik Kullanım Alanları	Gelezor Şelalesi Yaylası Cafer Kapısı Sipihane Yaylası	Bala Berendeke Mevkii Bölgesi Çimbile- Çizirgen Gölleri	Göller Kırmızıtaş Gölü Kontrollü Kullanım Bölgesi
Su Sporları Merkezi		Göller Bölgesi Gölü	Kırmızıtaş Kontrollü Kullanım Bölgesi
Yamaç Paraşütü Alanları	Cafer Kapısı Yaylası	Sipihane Göller Bölgesi Gölü	Cemidi Binesule Gölü Kontrollü Kullanım Bölgesi
Çadırılı Kamp Alanları	Bala Yaylası Tepesi	Meydan Cennet Vadisi Göller Bölgesi Vadisi Çimbile-Çizirgen Gölleri	Kırmızıtaş Gölü Geverok Kontrollü Kullanım Bölgesi
Yürüyüş Yolları Alanları	Bala Yaylası-Sipihane Sipihane-Cafer Kapısı Sipihane -Buzul G.	Geverok Vadisi-Davulcu Gölü Geverok Vadisi-Samdi Gölü Geverok Vadisi-Meclisan Gölü Çevre Köyü-Meclisan Gölü Köyü-Kırmızıtaş Gölü	Çevre Köyü Sürdürülebilir Kullanım Bölgesi
Manzara Seyir Noktaları	Cafer Kapısı	Berendeke Mevkii Bölgesi	Göller Bera Baski Sürdürülebilir Kullanım Bölgesi

Cilo ve Sat Dağları Millî Parkı, jeomorfolojik açıdan yükseltinin fazla olduğu dik yamaçlara sahip olduğundan yamaç paraşütü benzeri dağ sporları için elverişlidir. Bu açıdan Cilo Dağlarında özellikle Avasipi-Beyazsu Vadisi'nin bulunduğu alandaki dik yamaçlar, yamaç paraşütü alanları (Cafer Kapısı ve Sipihane Yaylası) olarak belirlenmiştir (Foto 2). Sat Dağlarında ise Göller Bölgesi, Cemidi Gölü yamaçları ve Binesule mevkii bu faaliyet için belirlenmiş alanlardır.

Cilo ve Sat Dağları Millî Parkı ortalama yükseltinin fazla olması sebebiyle yaz aylarında yaylacılığın önemli bir merkezi haline gelmektedir. Millî park alanının sınırları içinde bulunan bu yaylalar ve yakın çevreleri millî park ziyaretçileri için önemli çadırılı kamp alanlarını oluşturmaktadır. Cilo Dağlarında; Bala Yaylası, Meydan Tepesi ve Sipihane Yaylası çadırılı kamp alanı olarak belirlenmişken Sat Dağlarında; Göller Bölgesi, Geverok Vadisi, Kırmızıtaş Gölü çadırılı kamp alanı olarak planlanmıştır (Foto 3).

Foto 2. Güneşli kullanım alanı olarak kullanılan Bala Yaylası (Bakış Yönü: K-G) ve Su Sporları için kullanılan Göller Bölgesi (Bakış Yönü: KG-GB)

Foto 3. Sipihane Yaylası (Bakış Yönü: K-G) ve Bala Yaylası (Bakış Yönü: D-B) Çadırli Kamp Alanları (Emin Noyan, 2022).

Sürdürülebilir Kullanım Bölgesi olarak tanımlanan alanda, millî park ziyaretçilerine yönelik sadece yürüyüş ve manzara seyri yapacakları alanlar planlanmıştır. Yürüyüş yolları olarak Cilo Dağlarında; Bala Yaylası-Sipihane, Sipihane-Buzul Gölü, Sipihane-Cafer Kapısı arası, Sat Dağlarında ise Geverok Vadisi-Davulcu Gölü, Geverok Vadisi-Samdi Gölü, Geverok Vadisi-Meclisan Gölü, Çevre Köyü-Meclisan Gölü, Çevre Köyü-Kırmızıtaş Gölü arası belirlenmiştir (Foto 4).

Foto 4. Cilo Dağlarında Yürüyüş Yolları Güzergahı. (A: Sipihane Yaylası- Bala Yaylası, B: Sipihane Yaylası Buzul Gölü, C: Sipihane Yaylası-Cafer Kapısı) (Bakış Yönü: K-G)

5. Tartışma

Cilo ve Sat Dağları Milli Parkında, bölgeleme ve planlama çalışmalarının doğal kaynakları koruma ve sürdürülebilir kullanma dengesi açısından coğrafi analizi ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada, mevcut uygulamaların Uzun Devreli Gelişim Planına uymadığı ve koruma hedeflerinin öncelenmediği sonucu bulunmuştur. Bunun, iklim koşulları, topoğrafya şartları gibi doğal nedenleri olduğu gibi yeteri maddi kaynağın sağlanamaması, donanımlı personel eksikliği ve gerekli eğitimlerin olmaması gibi yönetsel sebepleri de bulunmaktadır. Bu faktörler milli park planının uygulanmamasına, alandaki doğal kaynak potansiyellerinin tam olarak kullanılmamasına da neden olmaktadır. Koruma ve kullanma dengesinin sağlanması, sürdürülebilir turizm etkinliklerinin planlanması, ziyaretçi kontrolü ve koruma tedbirleri, millî parkın coğrafi özellikleri ile bir bütün oluşturmak zorundadır. Dolayısıyla her şeyden önce Uzun Devreli Gelişim Planlarının millî parkın coğrafi özelliklerine uygun olması gerekir. Çünkü bu planların işlevselliği ancak bu şekilde mümkün olabilir. Ayrıca doğal alanların korunması ve potansiyellerinden en iyi şekilde yararlanması ancak coğrafi özelliklerinin bilinmesi ile mümkündür.

Sağlıklı bir planlamanın yapılabilmesi için, millî park alanının açıkça tanımlanmış coğrafi sınırlara sahip olması gerekir. Bu sınırlar ekolojik bütünlüğü uygun bir şekilde çizilmelidir. Cilo ve Sat Dağları Millî Parkı'nın sınırları her ne kadar jeomorfolojik unsurlar dikkate alınarak yapılmışsa da çoğu alanda ekolojik bütünlüğü parçalamıştır. Millî park alanında ve yakın çevresinde ülkemizin en önemli endemik bitkilerinden biri olan Ters Lale görülmektedir. Ters Lalelerin yoğun olarak görüldüğü Çiçekli Vadisi, milli park sınırları dışında kalmıştır. Ayrıca hem Cilo hem de Sat Dağlarında ülkemizin doğal kaynakları bakımından oldukça büyük öneme sahip olan buzul göllerinin bir kısmı milli park sınırları dışında kalmıştır. Bu bir yandan ekolojik bütünlüğü bozarken diğer yandan da bu önemli doğal varlıkların korunmasını zorlaştırmaktadır. Milli park sınırlarının coğrafi ve ekolojik bütünlüğü sağlayacak biçimde yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Bir doğal yaşam rezervinin olduğu bu alanların sınırları da doğal yaşam ve biyoçeşitliliği kapsayacak biçimde bütüncül olmalıdır.

Bobek (1937), Erinç (1952), Perinçek (1979), Kurter (1991) gibi araştırmacıların çalışmalarıyla bilinen Cilo ve Sat Dağları Millî Parkı'ndaki buzul sahalarının alanları aynı yıllarda farklı hesaplanmıştır. Bu farklılığın temel nedeni alan hesaplamasının yapıldığı ayların farklı olmasıdır. Kalıcı karların erimediği dönemlerde yapılan buzul alanı hesaplamaları genelde doğru sonuç vermemektedir. Cilo Buzullarının alanı, 1937 yılında Bobek tarafından 11,195 km², 1948 yılında Erinç tarafından 8,865 km², 2016 yılında Varol tarafından ise 2,26 km² olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmalardan farklı olarak Perinçek (1979), yaptığı çalışmada İzbırak Buzulunun alanını 0.73

km² olarak hesaplamış, diğer buzulları ise kar alanı içinde yarı buzul niteliğinde olduğu belirtmiş ve herhangi bir alan hesaplaması yapmamıştır.

Günümüzde ise uydu verileri ve saha çalışmaları sonucunda elde edilen bulgulara göre Cilo Dağlarındaki buzulların alanı sadece 1,41 km² civarındadır. Gerek değişen iklim şartlarına bağlı olarak gerekse insan faaliyetleri sonucunda son 20 yılda buzulların 3/4 'ü erimmiştir. Yapılan arazi çalışmaları ve incelenen uydu verileri sonucunda Sat Dağlarında herhangi bir güncel buzul alanına rastlanılmamıştır. Fakat çeşitli büyüklükte ve çok sayıda buzul gölünün varlığı tespit edilmiştir. Uzun Devreli Gelişim Planında buzul ve buzul gölleriyle ilgili farklı bir planlamanın ve koruma tedbirlerinin alınması gerekir. Özellikle Orta Mia Hvara Buzulu ve Büyük Buzul Gölü, gününbirlik ziyaretler sırasında kontrolsüzce insan etkisine maruz kalmaktadır. Bu durum, zaten insan etkisiyle giderek bozulan ekosistemin daha fazla etkilenmesine neden olmaktadır.

Daha önce yapılan çalışmalarda (Öztürk, vd., 2021) Cilo Dağlarında 14, Sat Dağlarında ise 29 buzul gölü tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise uydu verilerinde ve arazi çalışmalarından elde edilen bulgulara göre Cilo ve Sat Dağları Millî Parkı sınırları içinde, Cilo Dağlarında 8, Sat Dağlarında ise 22 tane buzul gölü tespit edilmiştir. Bu farklılığın temel sebebi bazı buzul göllerinin millî park sınırları dışında kalmasıdır. Ayrıca hem millî park sınırları içinde hem de Cilo ve Sat Dağlarının tamamında bulunan bazı göller sirk alanlarında toplanan mevsimlik göllerdir. Millî park planında Freh, Uyanık ve Akok tarafından çeşitli dönemlerde yapılan keşif çalışmaları sonucunda Sat Dağları, Geverok Vadisinde bulunan geçmiş medeniyetlere ait; bölgenin biyocoğrafik yapısını yansıtan oldukça önemli kaya resimleri bulunmuştur. Çalışmamızın da önemli bulgularından olan bu tarihi değerlerle ilgili bir koruma, araştırma çalışması olmadığı gibi bu kaya resimlerin yaşlandırılması, hangi medeniyete ve döneme ait olduğu ile ilgili de bir çalışma bulunmamaktadır. Bu tarihi ve kültürel zenginliklerin gün yüzüne çıkarılması amacıyla Uzun Devreli Gelişim Planı kapsamında gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Millî park alanı dahil Cilo ve Sat Dağları, bölgede yaşayan insanlar için önemli bir göçebe hayvancılık ve yaylacılık alanıdır. Yapılan incelemeler sonucunda Uzun Devreli Gelişim Planında bu faaliyetlerle ilgili herhangi bir planlama bulgusuna rastlanılmamıştır. Millî park planlamasında bu gerçeğin göz ardı edilmesi, yerel halkın ve bu alandaki sosyo-kültürel şartların planlama dışında kaldığını göstermektedir. Tüm bunlar, millî parklarda planlı koruma ve kullanma mevzuatı ile çelişmektedir. Bölge insanları için önemli bir geçim kaynağı olan göçebe hayvancılık faaliyetlerinin millî park alanında doğal unsurların varlığını tehdit etmeyecek ve millî parkın ekolojik dengesini bozmayacak şekilde planlaması gerekir.

Millî parklar her ne kadar doğal varlıkların korunması fikri ile ortaya çıkmışsa da günümüzde ekonomik gelir elde etme amacıyla da kullanılmaktadır. Cilo ve Sat Dağları Millî Parkı'nın Uzun Devreli Gelişim Planı henüz uygulanmadığı için millî parktan ekonomik olarak herhangi bir gelir elde edilmediği gibi bu konuda ciddi bir ziyaretçi kontrolsüzlüğü de söz konusudur. Millî parklarda doğal varlıkların korunması ve sürdürülebilir kullanımı için mutlaka olması gereken bir diğer plan ise Ziyaretçi Yönetim Planları 'dır. Bu planlar millî park alanına gelen ziyaretçilerin kontrolünü sağlamaktadır. Fakat Cilo ve Sat Dağları Millî Parkı'nın Uzun Devreli Gelişim Planı çerçevesinde yapılan herhangi bir Ziyaretçi Yönetim Planı bulunmamaktadır. Bu bir yandan millî parkları koruma anlayışla çelişirken diğer yandan doğal varlıkların kontrolsüz ve dengesiz kullanımına neden olmaktadır.

6. Sonuç ve Öneriler

Bütün dünyada ve ülkemizde doğal varlıkların tahribatı nedeniyle bu doğal oluşumlu unsurların korunması ihtiyacı daha da artmıştır. Doğal alanların korunması amacıyla uluslararası uygulamalar ve bilimsel veriler ışığında uygulanabilirliği olan bölgeleme ve planlamaların yapılması gerekir. Cilo ve Sat Dağları Millî Parkı için hazırlanan yönetim planı, bölgeleme çalışmaları ve uzun devreli gelişim planı henüz uygulamaya konulmamıştır. Bu; millî park alanının ziyaretçiler ve yerel halk tarafından gelişigüzel, sürdürülebilirlikten uzak ve koruma ilkelerine aykırı bir biçimde kullanılmasına neden olmuştur. Millî park alanı içinde bulunan doğal kaynakların yok olmaması, sürdürülebilir bir şekilde kullanılması ve gelecek nesillere aktarılması için uzun devreli gelişim planında bulunan bütün koruma tedbirlerinin hızlı bir şekilde uygulanması, millî parkın geleceği açısından şarttır.

Cilo ve Sat Dağları Millî Parkı alanının %8,89'u Mutlak Koruma Bölgesi, %9,57'si Hassas Koruma Bölgesi, %78,92'si Sürdürülebilir Kullanım Bölgesi ve %2,62'si Kontrollü Kullanım Bölgesi olarak belirlenmiştir. Millî park sınırları içinde en geniş alan Sürdürülebilir Kullanım Bölgesine ayrılmıştır. Bu bölge, millî park planlamasına göre yürüyüş yolları ile manzara seyir noktalarının da bulunduğu alandır. Millî park içinde Kontrollü Kullanım Bölgesi en az alana sahip olan bölgedir (%2,62). Bu bölge; özel mülkiyete ait varlıkların bulunduğu, genelde çevre köylere ait mera ve yaylaların olduğu yerlerdir. Kontrollü Kullanım Bölgesi aynı zamanda ziyaretçilerin çeşitli

faaliyetler için en çok kullandığı bölgedir. Su sporları, yamaç paraşütü, çadırli kamp alanları Kontrollü Kullanım Bölgesi içinde yer almaktadır. Cilo ve Sat Dağları Millî Parkı için ziyaretçi girişi ve kontrolünü sağlayan herhangi bir uygulama mevcut değildir. Bu, bir yandan rekreasyon faaliyetlerinin düzensizliğinden kaynaklı çevresel sorunlara sebep olurken diğer taraftan bu faaliyetlerden elde edilecek ekonomik gelirlerin kaybına neden olmaktadır. Oysa uluslararası uygulamalara bakıldığında millî parkların turizm programları ve planları her yıl yapıldığı ve bunların kamuoyu ile paylaşıldığı görülmektedir. Bu açıdan Cilo ve Sat Dağları Millî Parkı için coğrafi şartlar dikkate alınarak bir ziyaretçi programı ve turizm planının yapılması gerekir. Çalışma

sahasında kesin korunması gereken alanlar dışında bölgenin kalkınması için turizme kazandırılması gereken alanlar da mevcuttur. Bunların başında doğa ve su sporları amaçlı sürdürülebilir bir biçimde kullanılması gereken buzul gölleridir. Cilo Dağlarında 8, Sat Dağlarında 22; toplam 28 adet buzul gölü tespit edilmiştir. Ortalama yükseltileri 3000 metrenin üzerinde bulunan bu göller önemli turizm potansiyeline sahiptir. Sat Dağlarında bulunan Göllerbaşı mevkiindeki Büyük Göl çevresinde her yıl temmuz ve ağustos aylarında çeşitli festivaller düzenlenmektedir. Fakat bu festivaller plansız ve koruma tedbirlerine aykırı bir biçimde yapılmaktadır. Bu gibi faaliyetlerde insanlar yeteri kadar bilinçlendirilmediği ve gerekli tedbirler alınmadığı için çevre kirliliğine sebep olmaktadır. Çalışma sahasının korunmasını gerektiren temel neden; şüphesiz bu alanlarda bulunan aktif buzullar ve bu buzulların oluşturduğu jeomorfolojik unsurlardır. Cilo Dağlarında altı adet aktif buzul alanı bulunmaktadır. Son buzul çağından beri varlığını devam ettiren bu buzullar, günümüzdeki iklim değişimlerine bağlı olarak hızla erimekte ve yok olmaya doğru gitmektedir. Son 20 yılda Cilo Buzulları alanlarının yarısından fazlasını kaybetmiştir. Ülkemiz ve gelecek nesiller için büyük bir öneme sahip olan bu doğal zenginliğin yasal zeminde sürdürülebilir bir biçimde korunması şarttır. Millî parkların kendi başına bir koruma statüsü olmasına rağmen millî park sınırları içinde farklı koruma statüleri de uygulanabilir. Cilo Dağlarındaki Uludoruk Zirvesi, Cilo Buzulları, Buzul Şelalesi ve Sat Buzul Gölleri doğal anıt olma potansiyeline sahiptir. Zaten bu alanlar mutlak koruma alanı içinde bulunmaktadır. Aynı zamanda doğal anıt olma özelliğiyle de koruma tedbirleri artırılabilir. Ayrıca Cilo ve Sat Dağlarında, yükseltisi 3000 metrenin üzerinde ve çeşitli büyüklükte olan; buzul sirki, hörgüç kayalar, cıllanmış kayalar ve moren gibi buzul jeomorfolojisine ait birçok unsur bulunmaktadır. Bütün bunlar, sahanın bilimsel çalışmalar için doğal bir “Buzul Jeomorfolojisi Laboratuvarı” olmasının yanında “Dünya Mirası, Jeosit” potansiyeline sahip olması açısından da oldukça önemlidir. Alpin dağ biyomunun bir koleksiyonu olan Cilo ve Sat Dağlarında millî park statüsü dışında özel habitat alanları, tabiat anıtı, yaban hayatı geliştirme sahası gibi farklı koruma statülerinin de bulunması gerekir. Bu uygulamalar, millî park alanında bulunan doğal ve kültürel kaynakların sürdürülebilir kullanımını ve gelecek nesillere aktarımını kolaylaştıracaktır. Millî park alanlarının en önemli özelliği bitki ve hayvan çeşitliliğinin fazla olmasıdır. Bu açıdan millî park ve çevresinde ayrıntılı bir bitki ve hayvan envanteri çalışması yapılmalıdır. Hangi bitki türünün hangi bölgelerde olduğu belirlenmelidir. Cilo ve Sat Dağları Millî Parkı için böyle envanter çalışması mevcut değil. Böyle bir çalışmanın olmaması bu alanlarda yaşayan ve son yıllarda nesli hızla tükenen birçok bitki ve hayvan türünün yok oluşunu hızlandırmaktadır. Bitki ve hayvan envanterinin yapılması millî parkın sürdürülebilirliğini güçlendirecektir.

Kaynaklar

- Alaeddinoğlu, F. (2010). *Hakkâri'nin Coğrafi Özellikleri*. Hakkâri Valiliği. Ankara: Anıt Matbaa.
- Arslan, H., Çağlıyan, A., Durmuş, E. (2009). Munzur Vadisi'nde (Tunceli) Sürdürülebilir Turizm. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 461-471
- Azzoni, R. S., Bollati, I. M., Pelfini, M., Sarıkaya, M. A., Zerboni, A. (2022). Geomorphology of a recently deglaciated high mountain area in Eastern Anatolia (Turkey). *Journal of Maps*. DOI: 10.1080/17445647.2022.2035269
- Ceylan, A. (2008). Doğu Anadolu'da Kaya Resimlerinin Türk Tarihi Açısından Önemi. *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 163, 153-158.
- Cırık, U. (2007). Millî Parklar ve Uzun Devreli Gelişme Planları. *Planlama Dergisi*, 2007/1, 45-50.
- Demirel, Ö., Sarıkoç E., Özdemir, B., Pirselimioğlu Z., (2005). Koruma Bölgeleri (Millî Parklar) ile ilgili Sorunlar ve Yeni Korunan Alan Planlama Yaklaşımı. *Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu*, 8-10 Eylül 2005, 71- 81.
- Doğa Koruma ve Millî Parklar Genel Müdürlüğü (2024). Ülkemizin Millî Parkları. <https://www.tarimorman.gov.tr/dkmp/belgeler/korunan%20alanlar%20listesi/MP-Web.Pdf> (Erişim Tarihi: 29.03.2024).
- Doğanay, H. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Erinç, S. (1953). Van'dan Cilo Dağlarına. *İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 3-4, 84-106.

- Eroğlu, S. (2022). Uluslararası Uygulamalar Işığında Türkiye’de Milli Park Yönetiminin Değerlendirilmesi: Karşılaştırılmalı Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi, Çevre Bilimleri Dergisi*, 9(1), 8-23
- İzbirak, R. (1946). Cilo ve Dağlarıyla Hakkari ve Van Gölü Çevrelerinde Coğrafya Araştırmaları. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4(1), 103-112.
- Öztürk, M. Z., Şimşek, M., Utlı, M. (2021). Anadolu’nun Sirk Gölleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, (78), 49-60.
- Perinçek, D. (1979). Cilo Dağı, Sat Gölleri. *Yeryuvarı ve İnsan*, 4(3), 25-33.
- Şenel, M. (2002). *1:500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası: Cizre Paftası*. MTA, Ankara.
- Tekeli, İ. (2009). *Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Varol, M. (2017). *Coğrafî Bilgi Sistemleri ve Uzaktan Algılama Yöntemleri Kullanılarak Cilo (Buzul) Dağlarında Aktif Buzul ve Buzul Şekillerinin Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Hatay.

Web Kaynaklar

- Hakkari Cilo ve Sat Dağları Milli Parkı. (2020). *T.C. Resmi Gazete* (31256, 26 Eylül 2020). Erişim Adresi <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/09/20200926-1.pdf>
- Iucn- International Union For Conservation Of Nature. (2011). Erişim Adresi <Http://Www.Iucn.Org>
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2024). Erişim Adresi <https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim-siniflandirmalari.aspx?m=HAKKARI>
- Tarım ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, (2024). Erişim Adresi <Https://Www.Tarimorman.Gov.Tr/Dkmp/Belgeler/Korunan%20alanlar%20listesi/Mp-Web>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

BENDİMAHİ ÇAYI (VAN GÖLÜ KAPALI HAVZASI) HİDROLOJİK KURAKLIK ANALİZİ

Hydrological Drought Analysis of Bendimahi Stream (Van Lake Closed Basin)

M. Murat KALE¹ ve Neşe DUMAN²

¹Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Çankırı, mmuratkale@gmail.com, orcid.org/ 0000-0001-6975-7069

²Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Çankırı, nesekduman@gmail.com, orcid.org/ 0000-0002-5398-8388

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
24.03.2024

Kabul/Accepted:
20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1458082

Anahtar Kelimeler

Bendimahi Çayı, Hidrolojik Kuraklık, SDI, Eğilim Analizi

Keywords

Bendimahi Stream, Hydrological Drought, SDI, Trend Analysis

ÖZ

Kuraklık ve yaygın etkileri çağımızın en büyük problemlerinden biridir. Kuraklığa bağlı olarak su kaynakları üzerindeki baskı her geçen gün artmaktadır. Van Gölü Kapalı Havzası, kuraklığın farklı boyutlarının güncel olarak yaşandığı sahalar arasındadır. Bu çalışmada Van Gölü'nün önemli su toplama alanlarından birini drene eden Bendimahi Çayı'ndaki hidrolojik kuraklık araştırılmıştır. Çalışma sahasındaki hidrolojik kuraklığın ve kurak yılların saptanması için Akarsu Kuraklık İndisi (SDI) kullanılmıştır. Elde edilen bulgular akım, sıcaklık ve yağış verileri ile bir arada değerlendirilerek eğilim analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu sayede daha anlamlı sonuçlara ulaşılması hedeflenmiştir. Çalışma bulguları kırk ardışık su yılının %48,5'inde hidrolojik kuraklık gerçekleştiğini göstermektedir. Hidrolojik kurak on dokuz su yılı içinde SDI sınıf aralıklarına göre en büyük kuraklığın 2001 su yılına tarihlendiği belirlenmiştir. Akarsu akımlarında aralık, ağustos ve eylül aylarında istatistiksel açıdan anlamlı azalma eğilimleri gerçekleştiği saptanırken, SDI indislerinde anlamlı bir eğilimin varlığı tespit edilmemiştir. Yağışlarda istatistiksel açıdan anlamlı herhangi bir eğilim olmamasına karşın yaz ve kış aylarına ait sıcaklık değerlerinde istatistiksel açıdan anlamlı artış eğilimleri gerçekleştiği saptanmıştır.

ABSTRACT

Drought and its widespread impacts are one of the biggest problems of our time. The pressure on water resources due to drought is increasing day by day. The Lake Van Closed Basin is among the areas where different dimensions of drought are currently experienced. In this study, hydrological drought in Bendimahi Stream, which drains one of the important catchment areas of the Lake Van, was investigated. In this context, the Stream Drought Index (SDI) was used to determine the hydrological drought years in the area. The results were evaluated together with flow, temperature and precipitation data and trend analysis was carried out. In this way, it was aimed to reach more meaningful results. The findings of the study show that hydrological drought occurred in 48.5% of forty consecutive water years. Among the nineteen hydrologically dry water years, it was determined that the greatest drought was dated to 2001 according to SDI class intervals. While statistically significant decreasing trends in stream flows were observed in December, August and September, no significant trend was detected in SDI indices. Although there was no statistically significant trend in precipitation, there were statistically significant increasing trends in summer and winter temperature values.

Atf/Citation: Kale, M. M. ve Duman, N. (2024). Bendimahi Çayı (Van Gölü Kapalı Havzası) Hidrolojik Kuraklık Analizi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 499-516.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Neşe DUMAN, nesekduman@gmail.com

1. Giriş

Kuraklık, içinde bulunduğumuz dönemde ekosistemin karşı karşıya kaldığı büyük sorunların başında yer alır (Hao ve Singh, 2015; Aydın vd., 2017; Türkeş, 2012a). Kuraklığın sıklık, büyüklük ve süresine bağlı olarak başta suya erişim olmak üzere gıda güvenliği, insan sağlığı ve suya dayalı ekonomik faaliyetler gün geçtikçe artan bir tehdit ile karşı karşıyadır (Pandey ve Bhandari, 2009). Dünya genelinde afet boyutuna ulaşan kuraklık ve kuraklığın ikincil etkilerine bağlı olarak her yıl milyarlarca Amerikan doları tutarında ekonomik kayıp gerçekleşmektedir (Pandey ve Bhandari, 2009). Giderek artan ekonomik kayıpların yanı sıra ekosistem kuraklığa bağlı olarak yeniden şekillenmekte ve biyotik üyelerin çok büyük bir kısmı yeniden şekillenen ekosisteme adapte olmaya çalışmaktadır (Ding vd., 2011).

Doğal süreçlere bağlı olarak gelişen ve aynı zamanda beşerî faaliyetlerle tetiklenen kuraklık (Wilhite ve Glantz, 1985) en yalın haliyle; doğal su mevcudiyetinin belirli bir süre boyunca bölgesel düzeyde uzun vadeli ortalamanın veya normalin altına düşmesine bağlı olarak gelişen su açığı olarak tanımlanmaktadır (Türkeş, 2012). Kuraklık hidrolojik çevrim sistemindeki yağış ve sıcaklık anomalilerinin yanı sıra antropojen faaliyetler ve bu faaliyetlerin iklim elemanları üzerindeki etkileri ile yakından ilişkili olup oldukça dinamik ve son derece karmaşık bir süreçtir (Sırdaş ve Şen, 2003; Mishra ve Singh, 2010). Dünyanın herhangi bir bölgesindeki su açığını temsil eden kuraklığın meteorolojik, hidrolojik, tarımsal ve sosyoekonomik boyutları bulunmaktadır (Wilhite ve Glantz, 1985; Türkeş, 2017; İrcan ve Duman 2021). Özellikle negatif yağış ve pozitif sıcaklık anomalileri ile kendini gösteren meteorolojik kuraklığın belirli bir bölgede uzun süre devam etmesi halinde hidrolojik, tarımsal ve sosyoekonomik kuraklıklar birbirleri ile etkileşim halinde gelişim sürecine girmektedir (Wilhite ve Glantz, 1985; Nalbantis ve Tsakiris, 2009; Van Loon, 2015).

Hidrolojik kuraklık; akarsularda, göllerde, rezervuarlarda ve akiferlerde genellikle uzun süren meteorolojik kuraklık akabinde düşük su miktarının belirgin hale gelmesi olarak tanımlanmaktadır. Yer altı ve yer üstü su kaynakları, yağış ve sıcaklık anomalilerine bağlı olarak su bütçelerinde açık verebilmekte olup bu durum hidrolojik kuraklığın gelişimini tetikleyen en önemli unsurların başında gelmektedir (Nalbantis ve Tsakiris, 2009; Van Loon, 2015; Gümüş, 2017). Su kaynakları, beslenme alanlarında gerçekleşen negatif yönlü yağış veya pozitif yönlü sıcaklık anomalilerine eş zamanlı olarak tepki vermeyebilir. Su toplama alanına ait yapı, litoloji, hidroloji gibi birçok özellik ile yakından ilişkili olan bu duruma bağlı olarak yer üstü su kaynakları hidrolojik kuraklığa ait izleri yaygın olarak yer altı su kaynaklarına göre daha önce sergilemektedir (Hisdal vd., 2004).

Küresel ölçekte gerçekleştirilen hidrolojik kuraklık projeksiyonu; 21. yüzyıl boyunca Güney Amerika, Güney Afrika, Avustralya ve Akdeniz’de düşük akım rejimlerinde negatif yönlü eğilimleri işaret etmektedir (Wanders vd., 2014). 21. yüzyılda yerkürenin %40-52’sinde düşük akım rejimlerinde azalma eğilimi gerçekleşmesi beklenirken, karın hâkim olduğu iklim kuşaklarında ise düşük akım rejimlerinde görece artış gerçekleşmesi öngörülmektedir (Wanders vd., 2014). Benzer şekilde Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), Özel Raporu’nda (IPCC-SREX) iklim değişikliğinin bir sonucu olarak 21. yüzyılda kuraklığın belirli mevsimlerde ve bölgelerde yoğunlaşacağı bildirilmekte olup (Seneviratne vd., 2012) rapor artan kuraklıkla beraber su kaynaklarındaki miktarsal azalmanın Dünya genelinde tehlikeli boyutlara ulaşacağını işaret etmektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda kuraklıktan etkilenecek bölgelerin alansal büyüklük ve maruz kalacakları kuraklık şiddetleri farklı projeksiyonlarda değişkenlik göstermekle birlikte (Wanders vd., 2014; Trenberth vd, 2014; Dai ve Zhao, 2017) farklı çalışmalar özellikle Akdeniz Havzası’nda hidrolojik kuraklık ve kuraklığa bağlı etkilerin önemli boyutlara ulaşacağını işaret etmektedir (Giorgi ve Lionello, 2008; Ruffault vd., 2014; Türkeş, 2020; Trambay vd., 2020).

Akdeniz Havzası’nın doğusunda yer alan Türkiye farklı sıcaklık ve yağış anomalilerine ev sahipliği yapmaktadır (Türkeş, 1999; Türkeş vd., 2009; Toros, 2012; Polat ve Sunkar, 2017; Avcı, 2023). 1975-2008 yılları arasında yağış artış eğiliminin görece egemen olduğu sonbahar ayları dışında, Türkiye’nin büyük bölümünde mevsimsel ve yıllık yağışlarda azalma eğilimi gerçekleştiği saptanmıştır (Çiçek ve Duman, 2015). Aynı dönemde Türkiye’nin kuzey kıyılarında yaz ayları dışında yağışlarda artış eğilimi görülürken, güney ve orta bölgelerinde ise azalma eğilimi tespit edilmiştir (Çiçek ve Duman, 2015). 1929-2009 yılları arasında Türkiye kuraklık deseninde, aşırı kurak bölgelerin geniş alan kapladığı belirlenmiştir (Akbaşı, 2014). Kuraklık su kaynakları üzerinde de kendini göstermekte olup, farklı araştırmacılar tarafından Türkiye’nin farklı su toplama alanlarında sınırlı sayıda gerçekleştirilen çalışmaların ortak çıktısı (Koçman, 1993; Gümüş, 2017;

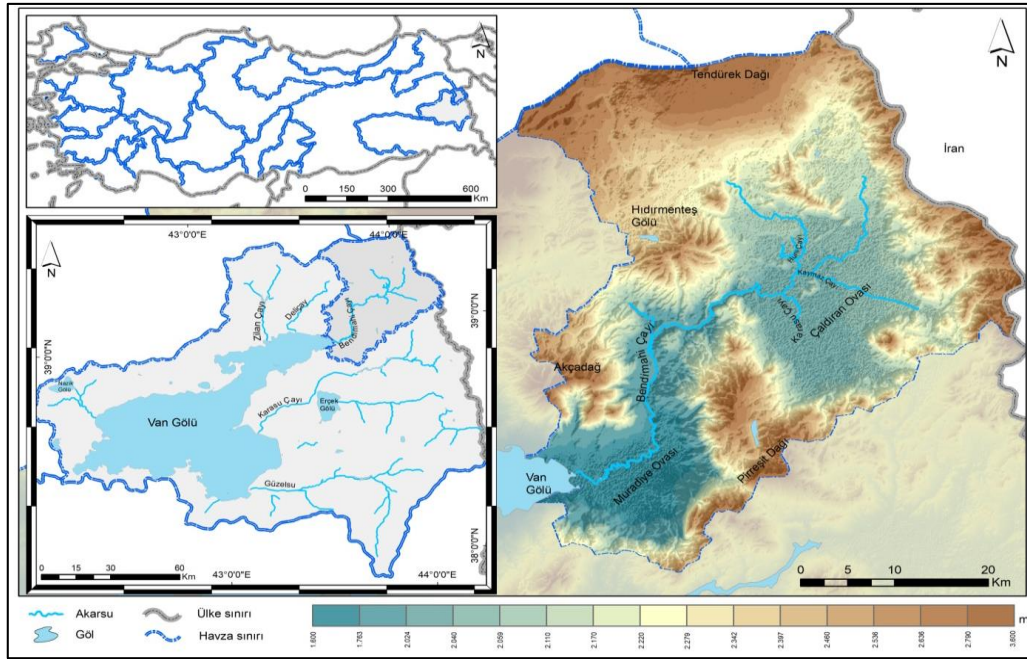
Gümüş vd. 2018; Dikici, 2019; Altın vd., 2020; Kale, 2021a; Kale, 2021b) su kaynakları miktarında azalma gerçekleştiği yönünde olup, çalışmalar gerçekleşen hidrolojik kuraklığa dikkat çekmektedir.

Türkiye'nin en büyük kapalı havzası konumundaki Van Gölü Havzası, Anadolu'nun doğusunda kuraklığın etkileri ile karşı karşıya kalan bölgeler arasında yer almaktadır (Yetmen, 2013; Erdem vd., 2021). Havzadaki maksimum ve minimum sıcaklık değerlerinde (Ahlat'taki minimum sıcaklık eğilimi hariç), anlamlı artış eğilimleri gerçekleştiği saptanmıştır (İrcan ve Duman, 2022). Anlamlı sıcaklık eğilimleri serbest su kütleleri üzerinde meydana gelecek buharlaşma miktarında artışa neden olarak, negatif yönlü yağış anomalisi olmasa dahi su kaynaklarında miktarsal azalma ile sonuçlanacak bir dizi süreci tetikleyecektir. Van Gölü su bütçesindeki en önemli gelir kaynaklarından biri şüphesiz göle dökülen akarsular tarafından getirilen su miktarıdır. Kış yağışlarının akarsu besleniminde oldukça önemli olduğu çalışma sahasında kar örtülü gün sayısı yılın %68,9'unu oluşturmaktadır (Topuz ve Karabulut, 2021). Bununla birlikte yörede kar örtülü gün sayısında ve maksimum kar yüksekliğinde negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı eğilim saptanmıştır (Topuz ve Karabulut, 2021; Topuz 2023). Gölü besleyen en önemli akarsular arasında yer alan Zilan Çayı, Bendimahi Çayı, Deliçay, Karasu ve Güzelsu (Engil Çayı) göle sırasıyla 12,5 m³/s, 10,4 m³/s, 6 m³/s, 4,3 m³/s ve 4 m³/s düzeyinde su girdisi sağlamaktadır (Erginyürek, 2018). Göle dökülen akarsu akımlarındaki değişimler hidrolojik kuraklığın araştırılması kapsamında anahtar bir role sahiptir.

Van Gölü'nü besleyen önemli akarsular arasında yer alan Bendimahi Çayı'ndaki hidrolojik kuraklığın araştırılması bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Son dönemde sık sık kuraklık haberleri (Hürriyet, 2019; AA, 2023) ile gündeme gelen akarsu, sadece Van Gölü için değil aynı zamanda Çaldıran ve Muradiye ovaları ile birlikte yöredeki sulak alanlar için de temel kaynak konumundadır. Bu çalışmada, akarsudaki hidrolojik kurak yılların saptanmasından itibaren elde edilen bulgular akım, sıcaklık ve yağış verileri ile bir arada değerlendirilmiş ve bu sayede daha anlamlı sonuçlara ulaşılması hedeflenmiştir.

1.1. Çalışma Sahası

Muradiye Şelalesi'ne ev sahipliği yapan Bendimahi Çayı'nın ismi Farsça kökenli olup balıklı akarsu (bend: akarsu, mahi: balık) anlamı taşımaktadır. Sellik köyü akış aşağısından itibaren yaklaşık elli kilometre ana kol uzunluğuna sahip olan akarsu, kaynağını yoğun olarak Türkiye-İran sınırı boyunca uzanan dağlık alanlar ve Tendürek volkanik kütesinden akışa geçen sular almaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Yerbulduru haritası.

Kapalı bir havza olma özelliği taşıyan Bendimahi Çayı'na ait su toplama alanı; kuzeyde Tendürek Dağı (3.514 m), doğuda Dumanlı Dağı (3.061 m) batıda Van Gölü ve güneyde ise Pirreşit Dağı (3.109 m) ile çevrili

konumdadır. Havzanın doğu sınırını oluşturan su bölüm çizgisi aynı zamanda Türkiye-İran kara sınırının belirli bir kısmına ev sahipliği yapmaktadır. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda hareket eden akarsuyun en önemli yan kolları Huni, Karasu ve Kaymaz çaylarıdır. Havzanın kuzeyindeki dağlık araziden akışa geçen sular Huni Çayı tarafından, Çaldıran Ovası'nın etrafındaki dağlık araziden akışa geçen sular ise Kaymaz ve Karasu çayları tarafından akarsuya katılır. Çaldıran Ovası çıkışında, Göndürme Boğazı girişinde oldukça yüksek debiye ulaşan akarsu Muradiye Ovası'nı geçerek Van Gölü'ne dökülmektedir (Şekil 1). Akarsu, Bendimahî Şelalesi'nin akış aşağısında menderesler çizmekte olup birçok kopmuş menderes gölünün oluşumuna neden olmuştur.

Bendimahî Çayı'nın göle döküldüğü noktada akarsuyun kendi adıyla anılan, Van Gölü'ndeki önemli deltalardan biri yer alır. Bendimahî Deltası ile akış yukarısında yer alan Bendimahî Şelalesi arasında kalan alan aynı zamanda Türkiye'nin önemli sulak alanları arasında yer almakta olup bu saha 10.06.2016 tarihinde tescil edilerek Ulusal Öneme Haiz Sulak Alan statüsüne alınmıştır (DKMP, 2023). Söz konusu sulak alan yöreye özgü endemik bir sürüngen türü olan *Darevskia bendimahiensis* için yaşam alanı oluşturur. Akım miktarındaki düşüş ve şelalede yaşanan kuruma haberleri ile sıklıkla gündeme gelen akarsu yine sahaya özgü endemik *Capoeta Cosswigi* ve *Oxynoemacheilus Ercisianus* balık türlerinin doğal yaşam alanı konumundadır (Elp vd., 2016).

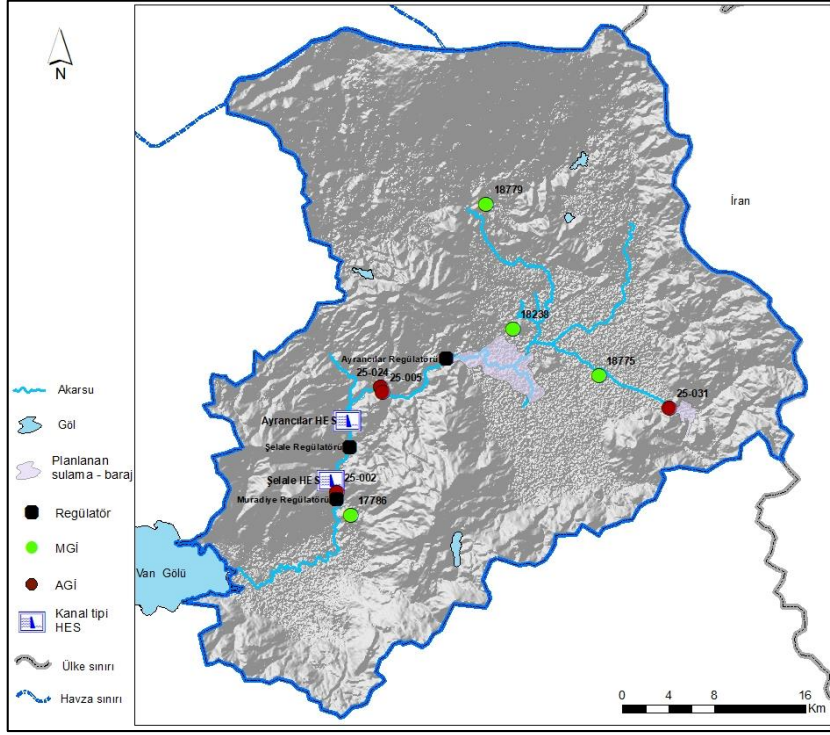
Serbest su yüzeyi dışında kalan Van Gölü Kapalı Havzası'nın yaklaşık %14'ü Bendimahî Çayı ve yan kolları tarafından drene edilmektedir. Bu bağlamda Bendimahî Havzası, Van Gölü Kapalı Havzası'nın büyük alt havzalarından biri, Bendimahî Çayı ise Van Gölü'ne su taşıyan büyük drenaj alanına sahip akarsulardan biri konumundadır.

Çalışma sahasında yer alan en yaşlı birimler Paleozoik-Mezozoik yaşlı Bitlis Masifine üye kayaçlardan (gnays, kuvarsit, mermer ve şist) oluşmaktadır (Acarlar vd., 1991). Üst Kratese yaşlı ofiyolitik seriye üye kayaçlar Bitlis Masifinin üzerinde yüzeylenmekte olup Üst Kratese-Paleosen ve Alt-Orta Eosen yaşlı volkanik kayaçlar ile Eosen-Miyosen yaşlı kırıntılı ve karbonatlı kayaçlar ofiyolitik serinin üzerinde yer almaktadır (Acarlar vd., 1991). Sahadaki en genç birimler ise Pliyosen-Kuvaterner yaşlı sedimanter örtü kayaçlarından ve alüvyondan oluşmaktadır (Acarlar vd., 1991). Saha tektonik açıdan oldukça hareketlidir. 1/250.000 ölçekli Türkiye diri fay haritası Doğubayazıt ve Başkale paftaları dikkate alındığında bölgedeki önemli aktif fayların sağ yönlü doğrultu atım karakterinde olan Erciş Fayı ve Çaldıran Fayı olduğu anlaşılır. Göndürme Boğazı'nın kuzey doğusundan geçen Çaldıran Fayı kuzeybatı-güneydoğu aksında Çaldıran Ovası'nı katetmektedir. Ovada Kaydırmaz Çayı, yer yer fay doğrultusuna paralel bir yatak içerisinde hareket etmektedir. Benzer geometriye sahip olan Erciş Fayı ise Bendimahî Deltası'nın kuzeyinden, Erciş ilçe merkezi kuzeyi ile Muradiye ilçe merkezinin güneyinde yer alan hat boyunca hareket ederek Muradiye Ovası'na doğru uzanmaktadır.

2. Materyal ve Yöntem

Van Gölü'nün önemli sulak alanları arasındaki Bendimahî Deltası'nın oluşum ve gelişimi üzerinde önemli bir rol üstlenen Bendimahî Çayı'ndaki hidrolojik kuraklığın araştırılması bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bendimahî Çayı'na ait hidrolojik kuraklık bulguları, akarsuya ait akım analizleri ve havzaya ait yağış-sıcaklık eğilimleri ile bir arada değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada gerekli olan analiz ve hesaplamalar için temelde iki farklı veri seti kullanılmıştır. Hidrolojik kuraklık ve akım analizlerinin araştırılması için hidrometrik veri seti, yağış-sıcaklık eğilimlerinin araştırılması için ise klimatolojik veri seti kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan hidrometrik veri seti akım gözlem istasyonu (AGİ), klimatolojik veri seti ise meteoroloji gözlem istasyonu (MGİ) rasatlarından elde edilmiştir. Temel veri setinin zaman serileri olduğu bu çalışmada, serilerin elde edilmesi için öncelikli olarak havzadaki istasyonlar tespit edilerek çalışma ön koşullarını sağlayıp sağlamadıkları sorgulanmış, hesaplama ve analizlerde ön koşulları sağlayan istasyon rasatları kullanılmıştır. Saha genelinde tespit edilen AGİ, MGİ, Hidroelektrik Santral (HES) ve regülatörlerin konumları Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. AGİ, MGİ, HES ve regülâtörlerin konum haritası.

Bendimahi Çayı Havzası'nda yer alan AGİ'lere ait temel bilgiler Tablo 1'de verilmiştir. Hidrometrik zaman serisinin elde edileceği istasyonların tespit edilmesi için üç temel sınır koşul belirlenerek, sahada yer alan istasyonların bu sınır koşulları sağlayıp sağlamadığı öncelikli olarak sorgulanmıştır. Bu isterler; (i) istasyonun akış yukarısında, akarsu akımı üzerinde belirgin düzeyde değişiklik gerçekleşmesine neden olan beşerî bir yapı olmaması (Altın vd. 2019, Kale, 2021a), (ii) AGİ'ye ait rasat süresinin otuz yıl veya daha üzerinde bir döneme ait olması (Bayazıt, 1995; Kahya ve Kalaycı, 2004; Kale, 2021b) ve (iii) AGİ'deki rasat verilerinin sürekli olması veya olabildiğince az düzeyde kesintiye uğramış olması (Bayazıt, 1995) olarak belirlenmiştir.

Tablo 1. Sahada yer AGİ'lere ait temel bilgiler.

İstasyon			Rasat				
Adı	Numarası	Yükseklik (m)	Drenaj alanı (km ²)	Enlem (K)	Boylam (D)	Tipi	Aralığı
Muradiye	EİE-25002	1.685	1.664	39° 00' 00"	43° 44' 53"		1943-1965
Göndürme	EİE-25005	1.915	1.375	39° 05' 16"	43° 47' 37"	Günlük akım (m ³ /sn)	1964-2011
Göndürme	DSİ-25024	1.910	1.425	39° 05' 15"	43° 47' 37"		1976-2010
Çubuklu	DSİ-25031	2.080	102	39° 04' 37"	44° 05' 17"		1985-2010

Akarsu üzerinde inşa edilen baraj, gölet, regülâtör veya depolamalı HES benzeri antropojen yapılar akarsu akımını doğudan kontrol etmekte olup (Işık vd., 2006; Kale ve Ataoğlu, 2021) bu durum istasyon konumuna bağlı olarak, akarsu yatağında akışa geçen su miktarının doğru olarak ölçülememesine neden olmaktadır. Çalışma sahasında akımı kontrol eden ilk regülâtör Muradiye Ovası sulama projesi kapsamında Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından 1972 yılında Muradiye Şelalesi'nin akış aşağısında inşa edilmiştir (Şekil 2). Akabinde Bendimahi Çayı hidroelektrik potansiyeli dikkate alınarak, akarsu üzerinde kanal tipi HES'ler planlanmış ve santraller 2011 tarihinde devreye alınmıştır. Bu kapsamda Ayrancılar regülâtörü ile Çaldıran Ovası çıkışında kontrol edilen akım, iletim yapıları ile Ayrancılar HES'ine yönlendirilmektedir. Benzer şekilde Ayrancılar HES'i akış aşağısında devreye alınan Şelale regülâtörü ile akarsu yatağındaki su tekrar regüle edilmekte ve akarsu akımı

Muradiye Şelalesi'nin yaklaşık bir kilometre mansabından Şelale HES'ine yönlendirilmektedir. Çaldıran Ovası çıkışından itibaren inşa edilen su yapıları nedeni ile Bendimahi Çayı'ndaki akarsu akımı tümüyle kontrol altına alınmış durumdadır. Bu nedenle özellikle Göndürme Boğazı'nın akış aşağısında yer alan istasyonlara ait rasat verileri regülatörler devreye girdikten sonra (i) numaralı çalışma isterini karşılamamaktadır. Sahada bulunan EİE-25002 numaralı AGİ 1.664 km² drenaj alanı ile çalışma sahasın %84'ünü temsil etmektedir. Buna karşın işletmeye alındığı 1943 yılı ile devre dışı kaldığı 1965 yılları arasında sadece iki su yılına ait rasat verisine ulaşılmıştır. Bu bağlamda istasyon (ii) numaralı çalışma isterini karşılayamamaktadır. Sahadaki bir diğer istasyon olan DSİ-25024 numaralı AGİ, 1976-2010 döneminde yirmi üç yıllık kesintili rasat verisine sahiptir. 2010 yılı sonrasında AGİ'ye ait rasat verisine ulaşamamıştır. İstasyon (ii) numaralı çalışma isterini karşılamamaktadır. EİE-25005 numaralı AGİ, 1964-2011 döneminde kırk üç yıllık rasat verisine sahip olup Ayrancı Regülatörü öncesinde, istasyondaki akımı doğudan kontrol etmekte olan bir yapının etkisinde kalmamıştır. DSİ-25031 AGİ ise konumu gereği sadece havzanın %5'ini drene etmekte olup 1985-2015 yılı arasında sadece on üç yıllık rasat verisine sahiptir. Sahadaki istasyonlar sınır koşullar ile bir arada değerlendirildikten sonra EİE-25005 Göndürme istasyonunun çalışma isterlerinin tümünü karşıladığı saptanarak, kullanılmasına karar verilmiştir. İstasyona ait 1972-2011 dönemindeki kırk su yılına ait günlük akım verisinden (m³/sn) oluşan veri seti hidrolojik kuraklık hesaplama ve akarsu akımına ait eğilim analizlerinde kullanılmıştır.

Sahada yer alan MGİ'lere ait temel bilgiler Tablo 2'de verilmiştir. Hidrometrik zaman serilerine benzer şekilde, klimatolojik zaman serisinin elde edileceği istasyonların belirlenmesi için de bazı sınır koşullar dikkate alınarak sahada yer alan istasyonların bu sınır koşulları sağlayıp sağlamadığı öncelikli olarak araştırılmıştır. Bu isterler; (i) istasyonun akarsu drenaj alanı içerisinde olması, (ii) istasyondaki ölçümlerinin klimatolojik çalışmalarda asgari süreyi temsil eden otuz yıl ve daha üzeri süreyi karşılaması (Kahya ve Kalaycı, 2004; Aydın ve Raja, 2016) ve (iii) istasyon verilerinin kesintisiz veya en az düzeyde kesintiye uğraması (Bayazit, 1995) olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Sahada yer MGİ'lere ait temel bilgiler.

İstasyon					Rasat	
Adı	Numarası	Yükseklik (m)	Enlem (K)	Boylam (D)	Tipi	Aralığı
Muradiye	17786	1.706	38° 59' 23"	43° 45' 46"		1962-2022
Çaldıran	18238	2.055	39° 08' 17"	43° 55' 28"	Aylık	2012-2022
Çaldıran Bezirhane	18775	2.019	39° 06' 06"	44° 00' 42"	toplam yağış miktarı (mm)	2015-2022
Çaldıran Aşağıyanıktaş	18779	2.188	39° 14' 09"	43° 53' 45"	ve Aylık ortalama sıcaklık (°C)	2015-2022

Bendimahi Çayı Havzası'nda Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından işletilen dört istasyon yer almakta olup bu istasyonlar Muradiye (17786), Çaldıran (18238), Çaldıran Bezirhane köyü (18775) ve Çaldıran Aşağıyanıktaş köyü (18779) istasyonlarıdır. İstasyonların tümü (i) numaralı isteri karşılamakla birlikte sadece Muradiye MGİ (ii) numaralı isteri karşılamaktadır. Muradiye istasyonu için 1963-2011 döneminde manuel kayıt alınmış olup, 2010-2022 döneminde ise otomatik olarak (OMGI) kayıt alınmıştır. Çalışma isterleri dikkate alınarak Muradiye MGİ veri setinin çalışmada kullanılmasına karar verilmiştir. İstasyona ait aylık toplam yağış miktarı (mm) ve ortalama sıcaklık (°C) değerlerinden oluşan veri seti hesaplama ve analizlerde kullanılmıştır.

Bu çalışmada hidrolojik kuraklığın araştırılması için akarsu kuraklık indisi (Streamflow Drought Index-SDI) kullanılmıştır. Akarsu kuraklık indisi, toplam akış hacmini kullanarak hidrolojik kuraklığın başlangıç ve süresinin tespiti için geliştirilmiş olan matematiksel bir yaklaşımın ürünüdür (Nalbantis ve Tsakiris, 2009). SDI, su yılı ölçeğinde birbirinden farklı dönemler için hesaplanabilmekte olup indise ait toplam akış hacmi formül 1 yardımıyla belirlenmektedir (Nalbantis ve Tsakiris, 2009).

$$V_{i,k} = \sum_{j=1}^{3k} Q_{i,j} \quad i = 1, 2, \dots \quad j = 1, 2, \dots, 12 \quad k = 1, 2, 3, 4 \quad (1)$$

Formülde k ; referans dönem olmak üzere, her bir döneme ait toplam akış hacmi $V_{i,k}$ 'dir. Burada i ; hidrolojik yılı, j ; hidrolojik yıla ait ayı ve $Q_{i,j}$ akımı temsil etmektedir (Kale, 2021a; Kale, 2021b).

Toplam akış hacminden itibaren, hidrolojik kuraklığı açıklayan SDI değeri, formül 2 kullanılarak elde edilmektedir (Nalbantis ve Tsakiris, 2009).

$$SDI_{i,k} = \frac{V_{i,k} - \bar{V}_k}{S_k} \quad i = 1, 2, \dots \quad k = 1, 2, 3, 4 \quad (2)$$

İlgili formülde, \bar{V}_k ; referans döneme ait toplam akarsu akımlarının ortalamasını, S_k ; referans döneme ait toplam akarsu akımlarının standart sapmasını ve $SDI_{i,k}$ referans dönemdeki hidrolojik aya ait akarsu kuraklık indisini temsil etmektedir (Nalbantis ve Tsakiris, 2009). Bu çalışmada hidrolojik kuraklık dört farklı referans dönem ($k = 1, 2, 3, 4$) dikkate alınarak araştırılmıştır. $k = 1$; ekim ve aralık ayları arası dönemi, $k = 2$; ekim ve mart ayları arası dönemi, $k = 3$; ekim ve haziran ayları arası dönemi ve $k = 4$ ise tüm su yılını ifade etmektedir. SDI değerleri dikkate alınarak hidrolojik kuraklık beş farklı sınıf altında incelenmektedir (Nalbantis ve Tsakiris, 2009; Altın vd., 2020; Kale, 2021b). Akarsu kuraklık indisi sınıf aralıkları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. SDI yöntemine göre hidrolojik kuraklık sınıf aralıkları.

Sınıf	Koşul	Tanımlama
Sıfır	$SDI \geq 0,0$	Kuraklık yok
Bir	$-1,0 \leq SDI < 0,0$	Hafif kurak
İki	$-1,5 \leq SDI < -1,0$	Orta derece kurak
Üç	$-2 \leq SDI < -1,5$	Şiddetli kurak
Dört	$SDI \leq -2,0$	Aşırı kurak

Bu çalışmada homojenlik aylık veri setleri üzerinden Run Testi (Swed-Eisenhart) kullanılarak sınanmıştır. Run testine ait tanımlayıcı istatistik değer formül 3 kullanılarak hesaplanmaktadır (Swed ve Eisenhart, 1943).

$$Z = \frac{1+r - \frac{2N_e N_p}{N_e + N_p}}{\sqrt{\frac{2N_e N_p (2N_e N_p - N)}{N^2 (N-1)}}} \quad (3)$$

Eşitlikte Z ; test istatistiği değeri olmak üzere N ; veri sayısı, r ; run sayısı, N_e ; medyandan küçük veri sayısını ve N_p ; medyandan büyük veri sayısını ifade etmektedir (Swed ve Eisenhart, 1943).

Bu çalışmada kullanılan veri setlerine ait tanımlayıcı istatistiksel parametre ve Run Testi Z istatistik değerleri Tablo 4'te verilmiştir. Akım, sıcaklık ve yağış veri setlerinin basıklık ve çarpıklık değerleri sıfırdan farklı olup medyan ve ortalama değerleri arasında fark bulunmaktadır. Bu durum veri setlerinin Gauss fonksiyonuna uyum sağlamadığını bir başka ifade ile normallik şartını sağlamadığını göstermektedir. Run testi sonuçları ise her üç veri setinin de homojen olmadığını işaret etmektedir. Bu çalışmada kullanılmasına karar verilen veri setlerine ait tanımlayıcı istatistiksel parametre ve Run test istatistiği değerleri, literatürde hidrometrik ve klimatolojik zaman serileri kullanılarak yapılan çalışmalara (Kahya ve Kalaycı, 2004; Türkes ve Deniz, 2011; Tağil ve Alevkayalı, 2014; Tekkanat ve Sarış, 2015; Altın, Sarış ve Altın, 2020; Kale, 2021a) benzer şekilde parametrik olmayan yöntemlerin kullanılması gerektiğini göstermektedir. Parametrik olmayan testler normal dağılım özelliği sergilemeyen veri setlerinde çok daha güçlü sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır (Hirsch vd., 1991). Bu nedenle çalışmada gerçekleştirilen analiz ve hesaplamalarda homojenlik, normallik ve bağımsızlık şartlarının aranmak zorunda olmadığı parametrik olmayan istatistiksel yöntemlerin kullanımı tercih edilmiştir.

Tablo 4. Veri setlerine ait tanımlayıcı istatistiksel parametre ve Run Testi Z değerleri.

	Veri seti		
	Akım	Sıcaklık	Yağış
Ortalama	9,725	8,386	47,022
En küçük	1,440	-10,800	0
En büyük	59,100	25,600	286,300
Medyan	6,740	8,997	41,400
Varyans	73,788	96,921	1.487,625
Standard sapma	8,590	9,845	38,569
Çarpıklık	2,646	-0,021	1,308
Basıklık	7,599	-1,299	3,286
Run Testi Z değeri	-12,703	-22,170	-12,218

Hidrolojik ve klimatolojik veri setlerindeki eğilim analizleri için Mann-Kendall (M-K) testi kullanılmıştır. Çalışma genelindeki eğilimler %90 ($\alpha = 0,1$ ve $\pm 1,645$ kritik değer), %95 ($\alpha = 0,05$ ve $\pm 1,96$ kritik değer) ve %99 ($\alpha = 0,01$ ve $\pm 2,576$ kritik değer) güven aralıkları için araştırılmıştır. Eğilim saptanması halinde, eğilimin hangi tarihte ortaya çıktığı sorusuna cevap verebilmek için ise Mann-Kendall sıra korelasyon testi kullanılarak eğilimin başlangıç tarihi belirlenmiştir.

M-K test istatistik değeri (S) formül 4 ile hesaplanmaktadır (Hirsch vd., 1982).

$$S = \sum_{l=1}^{n-1} \sum_{j=l+1}^n \text{sgn}(x_j - x_l) \quad (4)$$

Bu formülde n ; veri kümesi uzunluğunu göstermekle birlikte, sgn ; işaret fonksiyonu, x_j ve x_l ; j ve l yıllarına ait seri değerleridir ($j > l$ koşulunu sağlamak şartıyla). İşaret fonksiyonu x_j ve x_l değerlerinin kıyaslanması formül 5 yardımıyla ve M-K test istatistiğinin varyansı ($\text{var}(S)$) ise formül 6 yardımıyla hesaplanır (Hirsch vd., 1982).

$$\text{sgn}(x_j - x_l) = \begin{cases} x_j > x_l \Rightarrow 1 \\ x_j = x_l \Rightarrow 0 \\ x_j < x_l \Rightarrow -1 \end{cases} \quad (5)$$

$$\text{var}(S) = \frac{1}{18} [n(n-1)(2n+5) - \sum_{k=1}^p t_k(t_k-1)2(t_k+5)] \quad (6)$$

Burada p ; veri setindeki benzer grupların sayısını, t_k ; k uzunluğundaki bir seride benzer olan gözlem sayısını ifade etmektedir (Hirsch vd., 1982). İstatistiksel anlamda anlamlı bir eğilimin olup olmadığına karar verilmesi için kullanılan Z değeri, M-K test istatistik değerinden itibaren formül 7 kullanılarak belirlenir.

$$Z = \begin{cases} S > 0 \Rightarrow \frac{S-1}{\sqrt{\text{var}(S)}} \\ S = 0 \Rightarrow 0 \\ S < 0 \Rightarrow \frac{S+1}{\sqrt{\text{var}(S)}} \end{cases} \quad (7)$$

Veri setinde herhangi bir eğilimin olup olmadığı sorusunu yanıtlamak için istenilen anlamlılık seviyesine (α) göre tespit edilen $Z_{\alpha/2}$ değeri ve hesaplanmış olan Z değerinin karşılaştırılması yapılır. Karşılaştırma sonucunda $|Z| > Z_{\alpha/2}$ koşulunun sağlanması halinde anlamlı bir eğilimin varlığı saptanmış olur. Aksi koşulda istenilen anlamlılık düzeyinde bir eğilim olmadığı anlaşılır. Eğilimin yönüne ise S değeri ile karar verilir. Sıfırdan büyük M-K test istatistik değeri artan, sıfırdan küçük M-K test istatistik değeri ise azalan bir eğilimin göstergesidir (Hirsch vd., 1982).

M-K sıra korelasyon testi, verinin büyüklüğü (x_i) yerine verinin sırasını (y_i) dikkate alma temeline dayanmakta olup olası eğilimin yönünü ve istatistiksel momentini hesaplamaktadır (Türkeş, Sümer ve Demir, 2002). M-K sıra korelasyon test istatistik değeri ($u(t)$) formül 8 kullanılarak hesaplanır (Sneyers, 1990; Türkeş, 1996; Toros, 2012).

$$u(t) = \frac{t-E(t)}{\sqrt{var(t)}} \quad (8)$$

İlgili formülde t ; test istatistik değeri, $E(t)$; test istatistiği ortalaması ve $var(t)$; test istatistiği varyansdır (Sneyers, 1990; Türkeş 1996). t , $E(t)$ ve $var(t)$ değerleri ise sırasıyla formül 9, formül 10 ve formül 11 kullanılarak hesaplanır (Sneyers, 1990; Toros, 2012).

$$t = \sum_{i=1}^n n_i \quad (9)$$

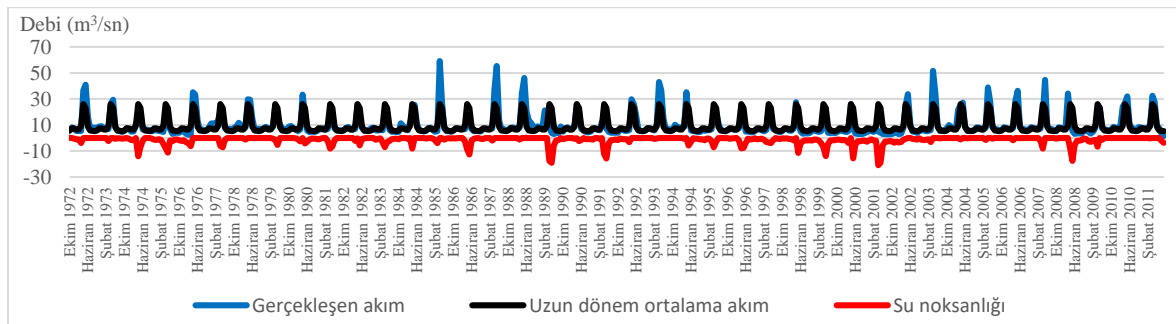
$$E(t) = \frac{n(n-1)}{4} \quad (10)$$

$$var(t) = \frac{n(n-1)(2n+5)}{72} \quad (11)$$

Sıfırdan büyük $u(t)$ değeri artan eğilimin, sıfırdan küçük $u(t)$ değerleri ise azalan bir eğilimin göstergesi olup M-K sıra korelasyon test istatistiği grafiksel olarak eğilimin yorumlanmasına olanak sağlar (Sneyers, 1990). Grafiksel olarak test istatistiği ($u(t)$) ve geriye doğru test istatistiği ($u'(t)$), eğilimin başladığı yerde birbirine yaklaşır, birbirlerini keser ve daha sonra tekrar birbirlerinden uzaklaşır. Eğilim olması halinde, grafiksel olarak $u(t)$ ve $u'(t)$ kesişim noktası eğilimin başlangıç noktasını işaret etmektedir (Sneyers, 1990). Eğer herhangi bir eğilim yoksa test istatistiği ve geriye doğru test istatistiği değerleri birbirlerine defalarca yaklaşıp uzaklaşarak yakın bir salınım geometrisi ortaya çıkarır.

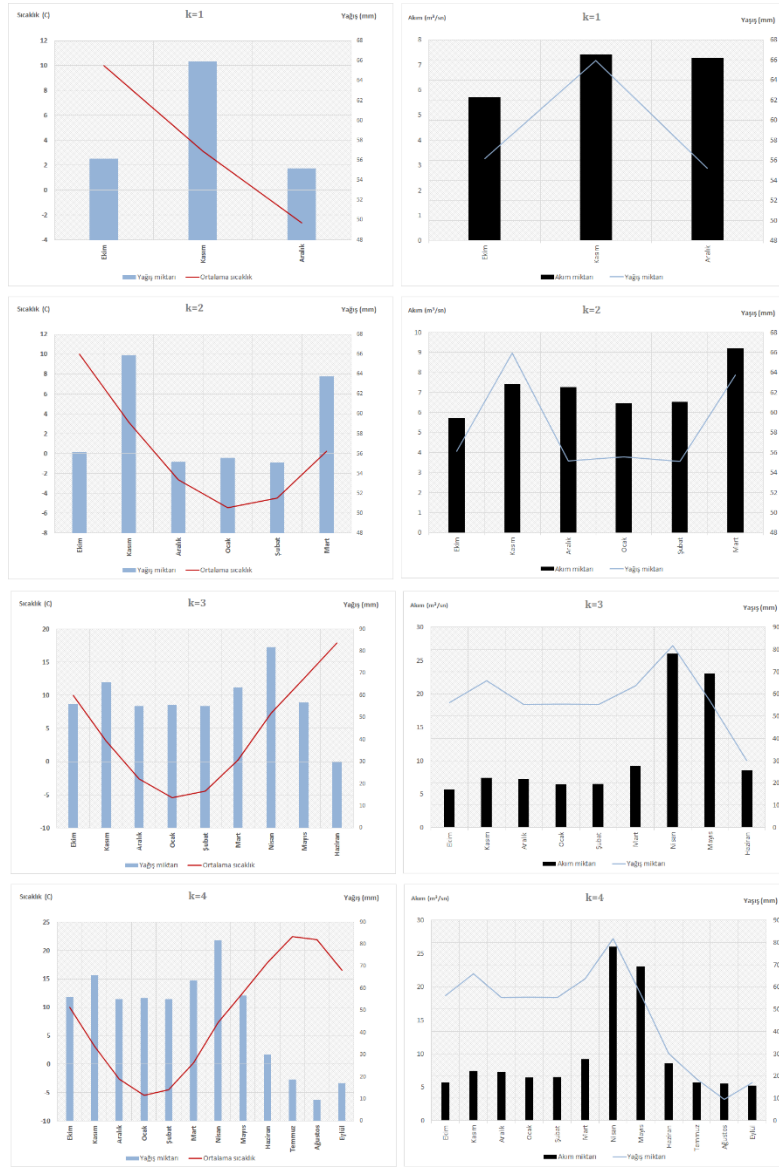
3. Bulgular

EİE-25005 Göndürme istasyonuna ait aylık ölçekte akarsu akımının zamana göre değişimini gösteren grafik Şekil 4'te verilmiştir. Göndürme AGİ uzun dönem rasat verileri analiz edildiğinde istasyondaki ortalama akım miktarının $9,72 \text{ m}^3/\text{sn}$ olduğu, istasyonda kaydedilen maksimum ve minimum akımların sırasıyla $59,10 \text{ m}^3/\text{sn}$ ile Nisan 1985 ve $1,44 \text{ m}^3/\text{sn}$ ile Eylül 2011'de gerçekleştiği belirlenmiştir. Yüksek akım değerlerinin genel olarak nisan ve mayıs aylarında gerçekleştiği saptanırken düşük akım değerlerinin ise ocak, temmuz, ağustos, eylül ve ekim aylarında gerçekleştiği tespit edilmiştir (Şekil 4). Uzun dönem akım verilerine göre aylık ölçekte kesintisiz olarak su (akım) noksanlığı gelişen dört su yılı olduğu saptanmıştır. Tümüyle su noksanlığı tespit edilen su yılları 1975, 1999, 2000 ve 2001'e tarihlenmektedir. Buna karşın aylık ölçekte ortalama akım değerlerinin üzerinde akım kaydedilen tek bir su yılı olup, bu su yılının 2010'a tarihlendiği tespit edilmiştir (Şekil 4). 1994 su yılından itibaren başlayan su noksanlığının artan bir büyüklükle 2002 su yılına kadar devam ettiği saptanmıştır.

Şekil 4. Aylık ölçekte akım-zaman grafiği.

Bendimahi Çayı'ndaki hidrolojik kuraklığa ait izlerin araştırıldığı bu çalışmada her bir referans döneme ait sıcaklık-yağış ve akım-yağış grafikleri Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5. Referans dönemlere göre sıcaklık-yağış ve akım-yağış ve grafikleri.

Muradiye MGİ uzun dönem rasat verilerine göre yıllık yağış miktarı 565,53 mm olup maksimum ve minimum yağış miktarları sırasıyla 81,79 mm ile nisan ve 9,44 mm ile ağustos ayında kaydedilmiştir. Aynı istasyona ait aylık ortalama yağış miktarı ise 47,34 mm'dir. Ekim-mayıs dönemi yağışlı geçerken, haziran-eylül dönemi ise istasyon ortalamasına göre oldukça düşük yağış miktarı ile karakteristiktir (Şekil 5). İstasyona ait yıllık sıcaklık ortalaması 8,30°C'dır. En yüksek ortalama sıcaklık 22,48°C ile temmuz ve en düşük ortalama sıcaklık ise -5,46°C ile ocak ayına aittir. Genel olarak yaz ayları maksimum sıcaklık ve minimum yağış ile karakteristiktir olup kış aylarında sıcaklık ortalaması sıfır derecenin altına düşmektedir.

Akarsu akımlarının düşük olduğu aylar genel olarak sıcaklığın en yüksek olduğu ve yağış miktarının az olduğu aylar ile uyum göstermektedir. Akım miktarının oldukça yüksek gerçekleştiği nisan ve mayıs ayları ise genel olarak yağış miktarının pik değere ulaştığı aylar ile doğrudan açıklanamamaktadır. Benzer yağış miktarında aralık, ocak ve şubat aylarında gerçekleşen akıma göre nisan ve mayıs aylarındaki debi artışının kar erimelerine bağlı oluşan akış ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Yağış ve sıcaklık değerleri dikkate alınarak gerçekleştirilen Thornthwaite İklim sınıflandırmasına göre Muradiye istasyonu C2 B'1 s2 b'2 sınıfında yer almakta olup yarı nemli 1. derece mezotermal yaz mevsiminde çok kuvvetli su noksanlığı olan tali iklim özellikleri sergilemektedir.

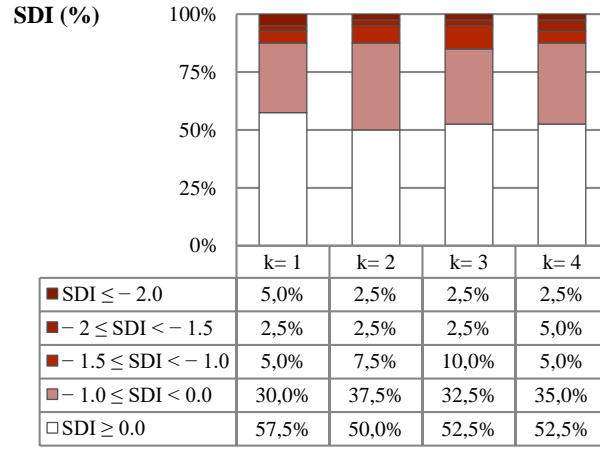
Bendimahi Çayı'ndaki Hidrolojik kuraklığa ait izlerin SDI yöntemi kullanılarak araştırıldığı bu çalışmada kırk ardışık su yılındaki dört farklı referans dönem dikkate alınarak SDI değerleri hesaplanmıştır. Göndürme AGİ için referans dönemler dikkate alınarak hesaplanan SDI (%) değerleri Şekil 6'da, su yıllarına göre SDI değerlerindeki değişim ise Şekil 7'de verilmiştir. $SDI \geq 0$ koşulunu sağlamayan hidrolojik kuraklık; $k=1$ referans dönemi için toplam rasat süresinin %42,5'ini, $k=2$ referans dönemi için toplam rasat süresinin %50'sini, diğer referans dönemler için ise toplam rasat sürelerinin %47,5'ini oluşturmaktadır (Şekil 6). Çalışma dönemi genelinde su yıllarının %47,5'inde hidrolojik kuraklık gerçekleştiği tespit edilmiştir (Şekil 6). Aylık ölçekte en az sayıda hidrolojik kurak ayın ise Ekim kasım ve aralık aylarına kümelendiği belirlenmiştir. Bu bağlamda çalışma bulguları, farklı referans dönemlerde hidrolojik kuraklık yaşanan su yıllarının varlığını net bir şekilde işaret etmektedir (Şekil 7).

$k = 1$ referans dönemi yağışların ortalama değerlerde seyrettiği, sıcaklıkların ise azalmaya başladığı ekim, kasım ve aralık aylarından oluşmaktadır. Söz konusu referans dönem, istasyonda en az sayıda hidrolojik kuraklığın tespit edildiği dönem olma özelliği taşır. $k = 1$ referans dönemde gözlem süresinin %57,5'inde hidrolojik kuraklık gerçekleşmediği tespit edilmiştir. Gözlem süresinin %30'unda hafif kurak, %5'inde orta derece kurak, %2,5'inde şiddetli kurak ve %5'inde aşırı derecede kurak sınıf aralıklarında hidrolojik kuraklık gerçekleştiği saptanmıştır (Şekil 6). Söz konusu referans dönemde hidrolojik kuraklıkların genel olarak hafif kurak sınıf aralığına kümelendiği belirlenmiştir. $k = 1$ referans döneminde on yedi su yılında farklı büyüklüklerde hidrolojik kuraklık gerçekleştiği ve 1997-2003 su yılları arasında ise sürekli olarak hidrolojik kuraklık yaşandığı saptanmıştır (Şekil 7).

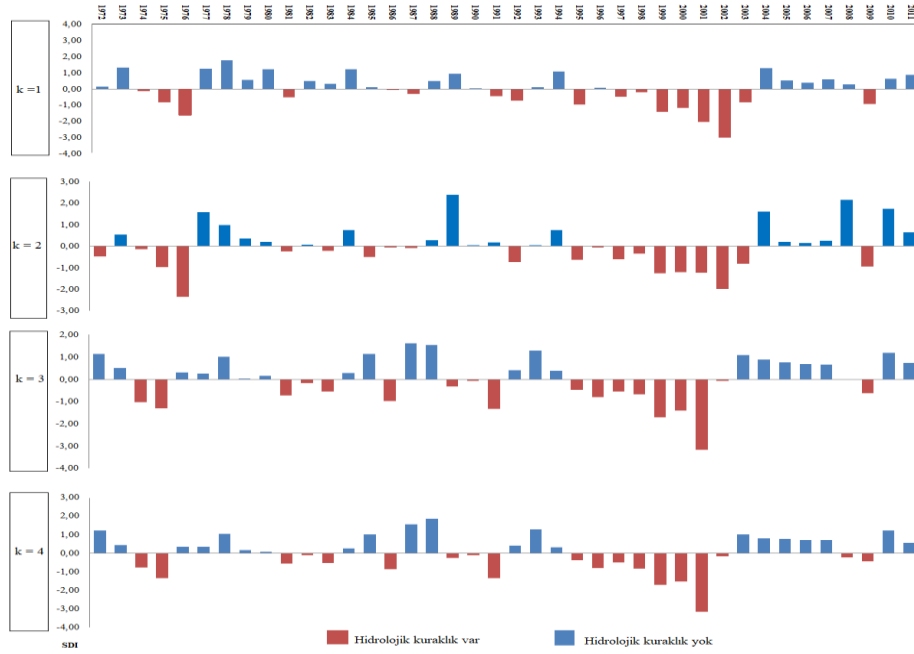
$k = 2$ referans dönemi yağışların ortalama değerlerde seyrettiği, sıcaklıkların ise dönem başında önce azalmaya başladığı ve akabinde minimum değerine ulaştığı su yılının ilk altı ayından oluşmaktadır. Söz konusu referans dönem, istasyonda en fazla hidrolojik kurak yılın tespit edildiği dönem olma özelliği taşır. $k = 2$ referans döneminde gözlem süresinin yarısında hidrolojik kuraklık gerçekleştiği tespit edilmiştir. Gözlem süresinin %37,5'inde hafif kurak, %7,5'inde orta derece kurak, %2,5'inde şiddetli kurak ve %2,5'inde ise aşırı derecede kurak sınıf aralıklarında hidrolojik kuraklık gerçekleştiği saptanmıştır (Şekil 6). $k = 2$ referans döneminde hidrolojik kuraklıkların genel olarak hafif kurak ve orta derece kurak sınıf aralıklarında kümelendiği belirlenmiştir. $k = 2$ referans dönemi boyunca, yirmi su yılında farklı büyüklüklerde hidrolojik kuraklık gerçekleştiği belirlenmiş olup 1974-1976, 1985-1987 ve 1995-2003 su yılları arasında ise kesintisiz olarak hidrolojik kuraklık yaşandığı saptanmıştır (Şekil 7).

$k = 3$ referans dönemi yağışların ortalama değerlerden maksimuma çıktığı ve akabinde azalmaya başladığı, sıcaklıkların ise minimum değerine ulaştığı ve akabinde maksimuma doğru artış sergilediği su yılının ilk dokuz ayından oluşmaktadır. $k = 3$ referans döneminde gözlem süresinin %52,5'inde hidrolojik kuraklık gerçekleşmediği tespit edilmiştir. Söz konusu referans dönemde gözlem süresinin %32,5'inde hafif kurak, %10'unda orta derece kurak, %2,5 şiddetli kurak ve %2,5'inde aşırı derecede kurak sınıf aralıklarında hidrolojik kuraklık gerçekleştiği saptanmıştır (Şekil 6). $k = 3$ referans döneminde hidrolojik kuraklıkların genel olarak hafif kurak ve orta derece kurak sınıf aralıklarında kümelendiği belirlenmiştir $k = 3$ referans döneminde on dokuz su yılında farklı büyüklüklerde hidrolojik kuraklık gerçekleştiği belirlenmiş olup 1981-1983, 1989-1991 ve 1995-2002 su yılları arasında ise kesintisiz olarak hidrolojik kuraklık yaşandığı saptanmıştır (Şekil 7).

$k = 4$ referans dönemi yağış ve sıcaklık değerlerinin maksimum ve minimum düzeylerini gördüğü su yılının tümünü kapsamaktadır. İstasyonda $k = 4$ referans döneminde gözlem süresinin %52,5'inde hidrolojik kuraklık gerçekleşmediği tespit edilmiştir. Söz konusu referans dönemde gözlem süresinin %35'inde hafif kurak, %5'inde orta derece kurak, %5'inde şiddetli kurak ve %2,5'inde ise aşırı derecede kurak sınıf aralıklarında hidrolojik kuraklık gerçekleştiği saptanmıştır (Şekil 6). $k = 4$ referans döneminde hidrolojik kuraklıkların genel olarak hafif kurak sınıf aralığında kümelendiği belirlenmiştir. Rasat kayıtlarının analiz edildiği kırk su yılının on dokuzunda farklı büyüklüklerde hidrolojik kuraklıklar gerçekleştiği saptanmıştır (Şekil 7). SDI değerleri dikkate alınarak en büyük hidrolojik kuraklığın 2001 su yılında gerçekleştiği tespit edilmiştir (Şekil 7). Su yılı ölçeğinde belirlenen hidrolojik kurak dönemler, su yılı ölçeğinde su noksanlığı tespit edilen yıllar ile uyum göstermektedir

Şekil 6. Referans dönemler için SDI (%) dağılımı.

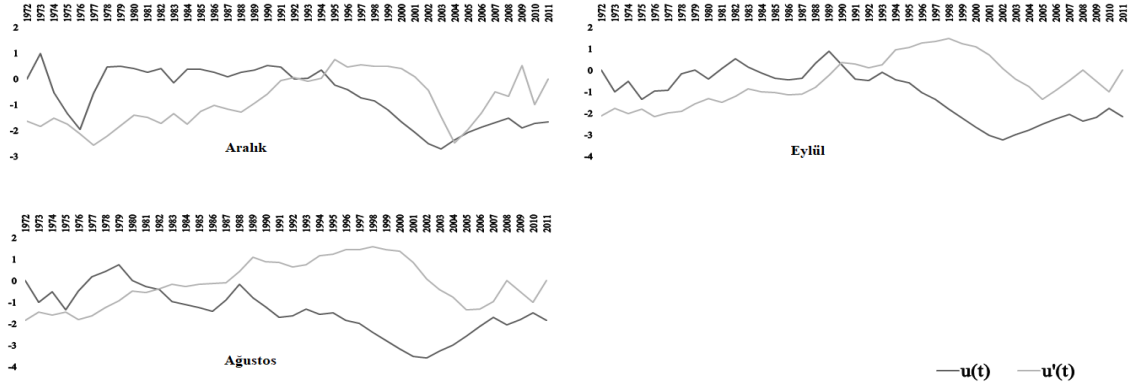
Şekil 7. Referans dönemler için su yıllarına göre SDI değerlerindeki değişim.

Göndürme istasyonuna ait uzun dönem rasat verileri (1972-2011) dikkate alınarak akım ve SDI değerleri için gerçekleştirilen eğilim analizlerine ait bulgular Tablo 5'te ve eğilim tespit edilen akım dönemlerine ait $u(t)$ - $u'(t)$ grafikleri Şekil 8'de verilmiştir.

Tablo 5. Akarsu akım ve SDI değerlerine ait eğilim analizleri.

Akım dönemi	Z	Eğilim	Yön	Başlangıç tarihi	SDI	Z	Eğilim	Yön	Başlangıç tarihi
Ekim	-0,65	Yok	---	---	k= 1	-1,29	Yok	---	---
Kasım	-0,83	Yok	---	---	k= 2	-0,16	Yok	---	---
Aralık	-1,73	Var	↓	1992	k= 3	-0,02	Yok	---	---
Ocak	-0,26	Yok	---	---	k= 4	-0,34	Yok	---	---
Şubat	0,41	Yok	---	---					
Mart	1,64	Yok	---	---					

Nisan	0,03	Yok	---	---
Mayıs	0,23	Yok	---	---
Haziran	-1,03	Yok	---	---
Temmuz	0,14	Yok	---	---
Ağustos	-1,83	Var	↓	1982
Eylül	-2,12	Var	↓	1990

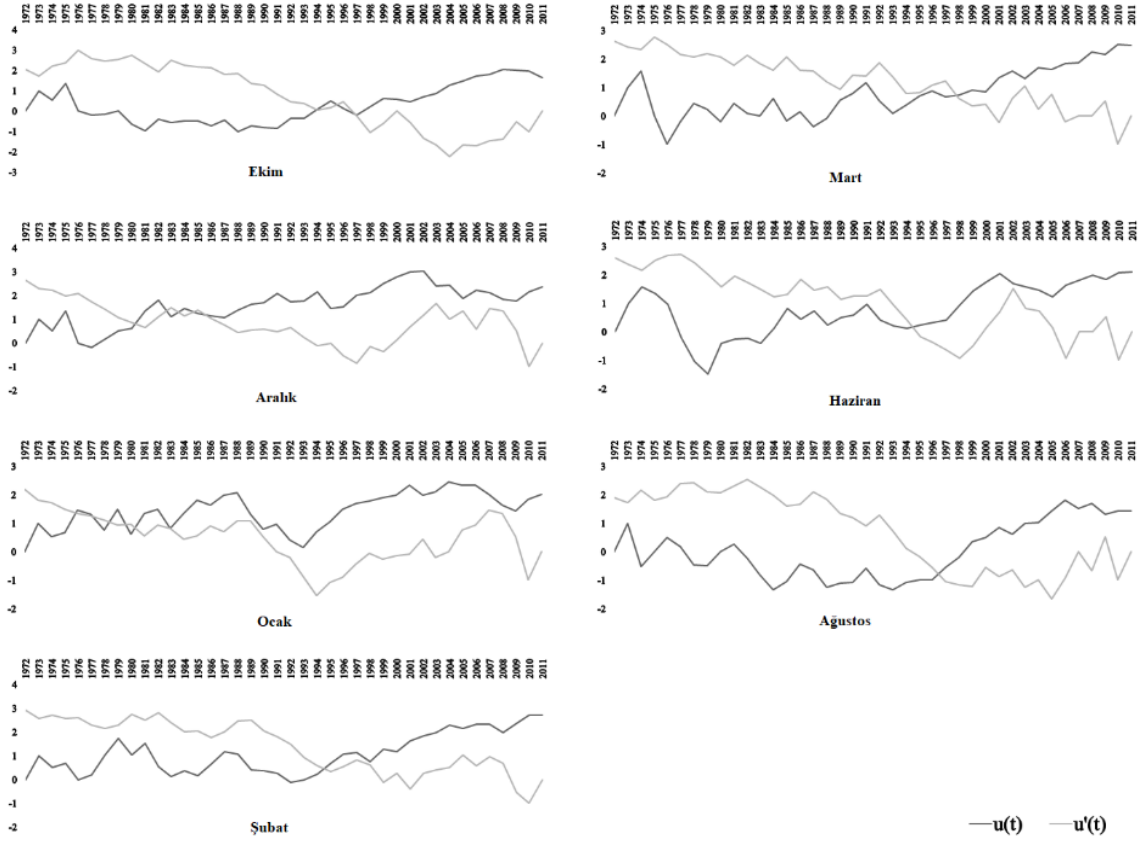

Şekil 8. M-K sıra korelasyon test istatistiği grafikleri.

Göndürme AGİ uzun dönem aylık ortalama akımları için hesaplanan M-K test istatistik değerlerine göre aralık, ağustos ve eylül aylarında anlamlı eğilimler olduğu tespit edilmiştir. Su yılındaki diğer aylara ait ortalama akım değerleri için ise %90 ve %95 güven aralıklarında herhangi bir eğilimin söz konusu olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Aralık ayı M-K test istatistiği değeri -1,73 olup $\alpha = 0,1$ için anlamlı azalma eğilimi olduğu saptanmıştır. Eğilimin başlangıç tarihi ise M-K sıra korelasyon test istatistiği grafiği kullanılarak 1992 yılına tarihlenmiştir (Şekil 8). Ağustos ayı için hesaplanan M-K test istatistiği değeri -1,83 olup $\alpha = 0,1$ için anlamlı azalma eğilimi olduğu saptanmıştır. Ağustos ayına ait eğilimin başlangıç tarihi ise M-K sıra korelasyon test istatistiği grafiğinden itibaren 1982 yılı olarak belirlenmiştir (Şekil 8). Eylül ayı M-K test istatistiği değeri -2,12 olup $\alpha = 0,05$ için anlamlı azalma eğilimi olduğu saptanmıştır. Eğilimin başlangıç tarihi ise M-K sıra korelasyon test istatistiği grafiği kullanılarak 1990 yılına tarihlenmiştir (Şekil 8). SDI değerlerinde eğilim olup olmadığının araştırılması için farklı referans dönemler için hesaplanan M-K test istatistik değerleri $k = 1$ için -1,29, $k = 2$ için -0,16, $k = 3$ için -0,02 ve $k = 4$ için -0,34 olup SDI değerleri için %90 ve %95 güven aralıklarında herhangi bir eğilimin söz konusu olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Söz konusu bulgu, dönem içinde farklı yıllarda varlığı tespit edilen hidrolojik kuraklığın uzun dönemli bir eğilim sergilemediğini göstermektedir.

Muradiye istasyonuna ait uzun dönem rasat verileri (1972-2011) dikkate alınarak yağış ve sıcaklık değerleri için gerçekleştirilen eğilim analizlerine ait bulgular Tablo 6'da ve eğilim tespit edilen aylara ait $u(t)-u'(t)$ grafikleri Şekil 9'da verilmiştir.

Muradiye istasyonuna ait uzun dönem yağış verileri kullanılarak hesaplanan M-K test istatistik değerlerinden itibaren aylık yağış miktarlarında anlamlı ($\alpha = 0,1$, $\alpha = 0,05$ ve $\alpha = 0,01$) bir eğilim olmadığı tespit edilmiştir. Buna karşın aynı istasyona ait sıcaklık veri seti için hesaplanan M-K test istatistik değerleri ekim ($\alpha = 0,1$), aralık ($\alpha = 0,05$), ocak ($\alpha = 0,05$), şubat ($\alpha = 0,01$), mart ($\alpha = 0,05$), haziran ($\alpha = 0,05$) ve ağustos ($\alpha = 0,1$) aylarında istatistiksel açıdan anlamlı eğilimler olduğu bulgusunu sunmaktadır. Söz konusu aylar için hesaplanan M-K test istatistik değerleri sırasıyla 1,84, 2,48, 2,09, 2,81, 2,54, 2,35 ve 1,66'dır. Tüm Z değerleri pozitif yönlüdür. Bu bulgu, ilgili aylara ait ortalama sıcaklıkların artış eğilimi sergilediğini göstermesi açısından önemlidir. Artış eğilimi tespit edilen aylar için eğilimin başlangıç tarihi ise $u(t)-u'(t)$ grafikleri kullanılarak ekim, aralık, ocak, şubat, mart, haziran ve ağustos ayları için sırasıyla; 1994, 1980, 1976, 1994, 1998, 1995 ve 1996 yıllarına tarihlenmiştir (Şekil 9).

Şekil 9. Sıcaklık eğilimlerine ait M-K sıra korelasyon test istatistiği grafikleri.

Tablo 6. Yağış ve sıcaklık değerlerine ait eğilim analizleri.

Yağış	Z	Eğilim	Yön	Başlangıç tarihi	Sıcaklık	Z	Eğilim	Yön	Başlangıç tarihi
Ekim	0,20	Yok	---	---	Ekim	1,84	Var	↑	1994
Kasım	-0,41	Yok	---	---	Kasım	1,25	Yok	---	---
Aralık	0,13	Yok	---	---	Aralık	2,48	Var	↑	1980
Ocak	-1,27	Yok	---	---	Ocak	2,09	Var	↑	1976
Şubat	-0,51	Yok	---	---	Şubat	2,81	Var	↑	1994
Mart	0,91	Yok	---	---	Mart	2,54	Var	↑	1998
Nisan	0,01	Yok	---	---	Nisan	1,20	Yok	---	---
Mayıs	-0,37	Yok	---	---	Mayıs	1,64	Yok	---	---
Haziran	-0,31	Yok	---	---	Haziran	2,35	Var	↑	1995
Temmuz	1,31	Yok	---	---	Temmuz	1,46	Yok	---	---
Ağustos	0,67	Yok	---	---	Ağustos	1,66	Var	↑	1996
Eylül	1,56	Yok	---	---	Eylül	0,92	Yok	---	---

4. Sonuç ve Değerlendirme

Elektrik enerjisi üretimi için inşa edilen regülatör ve HES'lerden önceki dönemi kapsayan Bendimahi Çayı'ndaki hidrolojik kuraklığın araştırıldığı bu çalışmaya ait temel bulgular, akarsuda on dokuz su yılında farklı sınıf aralıklarında hidrolojik kuraklık gerçekleştiğini net bir şekilde göstermektedir. Akarsudaki

hidrolojik kuraklıklar sırasıyla; 1974-1975, 1981-1983, 1986, 1989-1991, 1995-2002 ve 2008-2009 su yıllarında gerçekleşmiştir. Kırk ardışık su yılının %47,5'inde gerçekleşen hidrolojik kuraklık en büyük değerine 2001 yılında ulaşmıştır. Çalışma dönemi boyunca karşılaşılan en uzun hidrolojik kurak dönem sekiz su yılından oluşmakta olup, 1995-2002 yılları arasında gerçekleşmiştir. Su yılının tamamı ve farklı referans dönemler için SDI değerleri üzerinden gerçekleştirilen eğilim analizleri, anlamlı herhangi bir eğilimi işaret etmemektedir. Bir başka ifadeyle akarsuda varlığı tespit edilen hidrolojik kurak yıllar arasında bir dönüm (kırılma) noktasından itibaren başlayan istatistiksel açıdan anlamlı artış veya azalış yönelimi bulunmamaktadır. Bendimahi Çayı akımları nisan ve mayıs aylarında yüksek debi ile karakteristikken temmuz, ağustos, eylül ve ekim aylarında ise düşük debi ile karakteristiktir. Akım ve yağış verileri bir arada değerlendirildiğinde; ortalamanın üzerinde yağışlı olan mart ve nisan aylarının akarsu akımına doğrudan etkisi olduğu anlaşılır. Aynı zamanda akarsu yatağı baz bir akıma sahiptir. Yağışların son derece düşük olduğu dönemlerde bile 5 m³/sn ile 7 m³/sn aralığında değişkenlik gösteren baz akım kaynağının, kar yağışları kökenli yüzeysel akış ve yer altı suyun yer yer akarsuyu beslemesine bağlı olarak geliştiği düşünülmektedir.

Uzun dönem akım verileri kullanılarak aylık ölçekte gerçekleştirilen eğilim analizleri; aralık, ağustos ve eylül aylarında negatif yönlü eğilimlerin gerçekleştiğini göstermektedir. Özellikle akarsu akımında eylül ayında %95 güven aralığında istatistiksel açıdan yüksek anlamlılıkta azalma eğilimi gerçekleştiği tespit edilmiştir. Buna karşın, uzun dönem aylık yağış miktarlarında ise aynı aylarda herhangi bir azalma eğilimi tespit edilmemiştir. Aylık ölçekteki yağış miktarının tersine ortalama sıcaklıklarda artış eğilimi gerçekleştiği belirlenmiştir. Uzun dönem sıcaklık değerlerine ait aralık ve ağustos aylarındaki eğilimler akım verilerine ait eğilimler ile uyumludur. Kış aylarında sıcaklık değerlerinde gerçekleşen pozitif yönlü artış, kar yağış miktarındaki ve karla örtülü gün sayısındaki azalmayı işaret etmektedir. Bu durum Topuz (2023) ve Topuz ve Karabulut (2021) çalışma bulguları ile uyumludur. Azalan kar yağışlarının özellikle yer altı suyu beslenimini olumsuz yönde etkileyeceği öngörülmektedir. Benzer şekilde yaz aylarında gerçekleşen sıcaklık artışı ise terleme ve buharlaşmayı pozitif yönlü tetikleyerek akışa geçen su miktarını azaltacaktır. Bu bağlamda özellikle eylül ayı akarsu akımlarındaki azalmanın; sıcaklık değerinde kaydedilen artış eğilimine bağlı gelişen yağış rejimindeki değişiklik ve saha genelinde gerçekleşen yüksek miktardaki terleme ile buharlaşmaya bağlı olduğu düşünülmektedir.

Gerek Van Gölü Kapalı Havzası genelinde gerekse Bendimahi Çayı Havzası özelinde antropojenik etkilerden uzak, uzun dönem rasat verisine sahip akım gözlem istasyonu sayısı son derece azdır. Söz konusu yetersizlik bu çalışmanın sınır koşullarının belirlenmesindeki en büyük rollerden birini üstlenmiştir. Su kaynaklarını doğru bir şekilde yönetebilmek kuşkusuz doğal ortam özelliklerine vakıf olmaktan geçer. Bu bağlamda havza ölçeğinde, su kaynaklarına ait uzun dönem veri setlerine sahip olmak oldukça önemlidir. Bendimahi Çayı su toplama alanındaki akım gözlem ağının geliştirilmesi gerekmekte olup gerek araştırmacıların gerekse karar vericilerin doğru planlama yapılabilmesi açısından bu noksanlığın giderilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bendimahi Çayı, Van Gölü'nün en büyük tatlı su kaynakları arasında olup aynı zamanda birçok endemik canlıya ev sahipliği yapmaktadır. Gerek Van Gölü gerekse Bendimahi sulak alanları için akarsu tarafından taşınan su oldukça kıymetlidir. Benzer şekilde sahaya özgü ekosistemin endemik üyeleri için akarsu yatağındaki su miktarı ve sahadaki sulak alanların varlığı kuşkusuz büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma bulgularının açık bir şekilde gösterdiği hidrolojik kurak yılların sayı ve süresinin yakın ve orta vadede artma olasılığına karşı su kaynakları yönetiminde söz sahibi olan karar vericilerin bu çalışma çıktılarından istifade etmeleri ve Bendimahi Çayı odaklı projelerde akarsudaki hidrolojik kuraklığı dikkate almaları tavsiye olunur.

Kaynaklar

- AA, (2023, Temmuz). *Muradiye Şelalesi'nin debisi sıcak hava ve buharlaşma nedeniyle düştü* [Basın bülteni]. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/muradiye-selalesinin-debisi-sicak-hava-ve-buharlasma-nedeniyle-dustu/2951060>.
- Akbaş, A. (2014). Türkiye üzerindeki önemli kurak yıllar. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 12(2), 101-118.
- Altın, T. B., Sarış, F., ve Altın, B. N. (2020). Determination of drought intensity in Seyhan and Ceyhan River Basins, Turkey, by hydrological drought analysis. *Theoretical and Applied Climatology*, 139(1), 95–107. <https://doi.org/10.1007/s00704-019-02957-y>.
- Avcı, V. (2023). Cizre'de (Şırnak) aylık ve yıllık ortalama sıcaklıkların eğilim analizi (1963-2021). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(3), 1045-1061. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.1313488>
- Aydın, O. ve Raja, B. N. (2016). Yağışın Mekânsal Dağılımında Deterministik ve Stokastik Yöntemler: Mauritius örneği, Doğu Afrika. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 14 (1), 1-14.

- Aydın, O., Ünalı, Ü. E., Duman, N., Çiçek, İ., ve Türkoğlu, N. (2017). Türkiye’de su kıtlığının mekânsal ölçekte değerlendirilmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (68), 11-18.
- Bayazıt, M. (1995). Hidroloji. İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Çiçek, İ., ve Duman, N. (2015). Seasonal and annual precipitation trends in Turkey. *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, 10(2), 77-84.
- Dai, A., ve Zhao, T. (2017). Uncertainties in historical changes and future projections of drought. Part I: estimates of historical drought changes. *Climatic Change*, 144, 519-533.
- Dikici, M. (2019). Asi Havzası’nda (Türkiye) kuraklık analizi. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 5(1), 22-40.
- Ding, Y., Hayes, M. J., ve Widhalm, M. (2011). Measuring economic impacts of drought: a review and discussion. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 20(4), 434-446.
- Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü (DKMP, 2023). *Korunan alanlar listesi*. Erişim adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Belgeler/Korunan%20Alanlar%20Listesi/SA-WEB-09012023.pdf>
- Elp, M., Atıcı, A. A., Şen, F., ve Duyar, H. A. (2016). Van Gölü Havzası balıkları ve yayılım bölgeleri. *YYÜ Tar Bil Derg*, 26(4), 563-568.
- Erdem, F., Atun, R., Avdan, Z. Y., Atila, I., ve Avdan, U. (2021). Drought analysis of Van Lake Basin with remote sensing and GIS technologies. *The Egyptian Journal of Remote Sensing and Space Science*, 24(3), 1093-1102.
- Erginyürek, M. (2018). *Van Gölü Kapalı Havzasında yağış-akım analizleri ve göl seviye değişimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Hao, Z., ve Singh, V. P. (2015). Drought characterization from a multivariate perspective: A review. *Journal of Hydrology*, 527, 668-678.
- Giorgi, F., ve Lionello, P. (2008). Climate change projections for the Mediterranean region. *Global and Planetary Change*, 63(2-3), 90-104.
- Gümüş, V. (2017). Akım kuraklık indeksi ile Asi Havzası’nın hidrolojik kuraklık analizi. *Gazi University Journal of Science Part C: Design and Technology*, 5(1), 65-73.
- Gümüş, V., Yıldız, M. S., ve Şimşek, O. (2018). Hidrolojik Kuraklık Değerlendirmesi: Murat Nehri-Palu Örneği. *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 3(3), 297-301.
- Hirsch, R.M., Alexander, R.B., ve Smith, R.A. (1981). Selection of methods for the detection and estimation of trends in water quality, *Water Resources Res.*, 27, 803-814.
- Hisdal, H., Tallaksen, L. M., Gauster, T., Bloomfield, J. P., Parry, S., Prudhomme, C., ve Wanders, N. (2024). Hydrological drought characteristics. In *Hydrological Drought*, 157-231, Elsevier.
- Hürriyet, (2019, Eylül). *Bendimahi Çayı kuruyor! İnci kefalinin yaşamı tehlike altında* [Basın bülteni]. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/bendimahi-cayi-kuruyor-inci-kefalinin-yasami-tehlike-altinda-41332983>
- Işık, S., Sasal, M., ve Doğan, E. (2006). Investigation on downstream effects of dams in the Sakarya River. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, 21(3), 401-408.
- İrcan, M. R. ve Duman, N. (2021). Standartlaştırılmış yağış indisi (SYİ) yöntemi ile Şanlıurfa ili kuraklık analizi. *Coğrafya Dergisi*, (42), 1-18.
- İrcan, M. R., ve Duman, N. (2022). Van Gölü Havzası’ndaki maksimum ve minimum sıcaklıkların trend analizi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (80), 39-52.
- Kahya, E., ve Kalaycı, S. (2004). Trend analysis of streamflow in Turkey. *Journal of Hydrology*, 289(1-4), 128-144.
- Kale, M. M. (2021a). Akarçay Kapalı Havzası için hidrolojik kuraklık analizi. *Coğrafya Dergisi*, (42), 165-180. <https://doi.org/10.26650/JGEOG2021-892360>.
- Kale, M. M. (2021b). Manavgat Çayı kuraklık analizi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 30(1), 107-123.
- Kale, M. M. ve Ataoğlu, M. (2021). The effects of dams on river channel morphology: a case study at the historical Çarşamba Bridge on the Yeşilirmak River in northern Turkey. *Environmental Earth Sciences*. 80:624. <https://doi.org/10.1007/s12665-021-09935-6>
- Koçman, A. (1993). Türkiye’de yağış yetersizliğine bağlı kuraklık sorunu. *Ege Coğrafya Dergisi*, 7(1).
- Mishra, A. K. ve Singh, V. P. (2010). A review of drought concepts. *Journal of hydrology*, 391(1-2), 202-216.
- Nalbantis, I. ve Tsakiris, G. (2009). Assessment of hydrological drought revisited. *Water Resources Management*, 23(5), 881-897.
- Pandey, S., ve Bhandari, H. (2009). Drought: economic costs and research implications. In *Drought frontiers in rice: crop improvement for increased rainfed production*. 3-17.
- Polat, P., ve Sunkar, M. (2017). Rize’nin iklim özellikleri ve Rize çevresinde uzun dönem sıcaklık ve yağış verilerinin trend analizleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 1-24.

- <https://doi.org/10.18069/firatsbed.346684>
- Ruffault, J., Martin-StPaul, N. K., Duffet, C., Goge, F., ve Mouillot, F. (2014). Projecting future drought in Mediterranean forests: bias correction of climate models matters. *Theoretical and Applied Climatology*, 117, 113-122.
- Seneviratne, S. I., Nicholls, N., Easterling, D., Goodess, C. M., Kanae, S., Kossin, J., Luo, Y., Marengo, J., McInnes, K., Rahimi, M., Reichstein, M., Sorteberg, A., Vera, C., ve Zhang, X.: (2012). Changes in climate extremes and their impacts on the natural physical environment, Chap. A Special Report of Working Groups I and II of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), 109-230, Cambridge University Press, Cambridge: UK.
- Sneyers, R. (1990). On the statistical analysis of series of observations World Meteorological Organization Technical Note 43. World Meteorological Organization: Geneva.
- Sırdaş, S. ve Şen, Z. (2003). Meteorolojik kuraklık modellemesi ve Türkiye uygulaması. *İTÜ Dergisi/d Mühendislik*, 2(2), 95-103.
- Swed F. S., ve Eisenhart C. (1943). Tables for testing randomness of grouping in a sequence of alternatives, *Annals of Mathematical Statistics*, 14, 66-87.
- Acarlar, M., Bilgin, A.Z., Elibol, E., Erkan, T., Gedik, İ., Güner, E., Hakyemez, Y., Şen, A.M., Uğuz, M.F., ve Umut, M., (1991). Van Gölü doğu ve kuzeyinin jeolojisi. MTA Genel Müdürlüğü, Jeoloji Etüt Dairesi Yayını, Rapor, Ankara.
- Tağıl, Ş. ve Alevkayalı, Ç. (2014). Eğirdir gölüne kuzeyden dökülen akarsularda akım trendi ve yağış ilişkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(32), 211-229.
- Tekkanat, İ. ve Sarış, F. (2015). Porsuk Çayı Havzası'nda akarsu akımlarında gözlenen uzun dönemli eğilimler. *Türk Coğrafya Dergisi*, 64, 69-83.
- Toros, H. (2012). Spatio-temporal Precipitation Change Assessments over Turkey. *International Journal of Climatology*, 32(9),1310-1325.
- Topuz, M. (2023). İl Merkezi Meteoroloji İstasyon Verilerine Göre Doğu Anadolu Bölgesi'nde Maksimum Kar Yüksekliğinin Eğilim Analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 28(49), 74-81.
- Topuz, M., ve Karabulut, M. (2021). Doğu Anadolu Bölgesinde kar örtülü gün ve kar yağışlı günler sayısının eğilim analizi (1970-2020). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26(46), 1-24.
- Trambly, Y., Koutroulis, A., Samaniego, L., Vicente-Serrano, S. M., Volaire, F., Boone, A., ... ve Polcher, J. (2020). Challenges for drought assessment in the Mediterranean region under future climate scenarios. *Earth-Science Reviews*, 210, 103348.
- Trenberth, K. E., Dai, A., Van Der Schrier, G., Jones, P. D., Barichivich, J., Briffa, K. R., ve Sheffield, J. (2014). Global warming and changes in drought, *Nature Climate Change*, 4(1), 17-22.
- Türkeş, M. (1996). Spatial and temporal analysis of annual rainfall variations in Turkey. *International Journal of Climatology*, 16(9), 1057-1076.
- Türkeş, M. (2012a). Türkiye'de gözlenen ve öngörülen iklim değişikliği, kuraklık ve çölleşme. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-32.
- Türkeş, M. (2012b). Kuraklık, çölleşme ve Birleşmiş Milletler Çölleşme ile Savaşım Sözleşmesi'nin ayrıntılı bir çözümlemesi. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, Çevre Özel Sayısı*, 20, 7-56.
- Türkeş, M. (2017). Türkiye'nin iklimsel değişkenlik ve sosyo-ekolojik göstergeler açısından kuraklıktan etkilenebilirlik ve risk çözümlemesi. *Ege coğrafya dergisi*, 26(2), 47-70.
- Türkeş, M. (1999). Vulnerability of Turkey to desertification with respect to precipitation and aridity conditions. *Turkish Journal of Engineering and Environmental Sciences*, 23(5), 363-380.
- Türkes, M. (2020). Climate and drought in Turkey. In: Harmancioglu, N., Altinbilek, D. (eds) *Water Resources of Turkey*. World Water Resources, vol 2., 85-125, Springer: Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-11729-0_4
- Türkeş, M., Sümer, U. M. ve Demir, İ. (2002). Re-evaluation of trends and changes in mean, maximum and minimum temperatures of Turkey for the period 1929-1999, *International Journal of Climatology*, 22(8), 947-977.
- Türkeş, M., Koç, T., ve Sarış, F. (2009). Spatiotemporal variability of precipitation total series over Turkey. *International Journal of Climatology: A Journal of the Royal Meteorological Society*, 29(8), 1056-1074.
- Türkeş, M. ve Deniz, Z. A. (2011). Climatology of South Marmara Division (North West Anatolia) and observed variations and trends. *Journal of Human Sciences*, 8(1), 1579-1600.
- Wanders, N., Wada, Y., ve Van Lanen, H. A. J. (2014). Global hydrological droughts in the 21st century under a changing hydrological regime. *Earth Syst Dyna Discuss*, 5, 649-681.
- Wilhite, D. A. ve Glantz, M. H. (1985). Understanding the Drought Phenomenon: The Role of Definitions. *Water International*, 10(3):111-120.
- Van Loon, A. F. (2015). Hydrological drought explained. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Water*, 2(4), 359-

392.

Yetmen, H. (2013). Van Gölü Havzası'nın kuraklık analizi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(5), 184-198.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

STRATEGIES FOR WATERSHED MANAGEMENT AND PLANNING: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS

Su Havzası Yönetimi ve Planlaması için Stratejiler: Bibliyometrik Bir Analiz

Fahrettin ENGİN¹, Enes KARADENİZ², M. Taner ŞENGÜN³ ve Fatih SÜN BÜL⁴

¹Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, ELAZIĞ, fahrettinengin@hotmail.com, orcid.org/ 0000-0001-9730-5377

²Araş. Gör., İnönü Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Malatya, enes.karadeniz@inonu.edu.tr, orcid.org/ 0000-0003-0757-8553

³Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, ELAZIĞ, mtsengun@firat.edu.tr, orcid.org/ 0000-0003-4039-6591

⁴Doç. Dr., Bakırçay Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İZMİR, fatihsunbul@hotmail.com, orcid.org/ 0000-0002-3590-374X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

22.02.2024

Kabul/Accepted:

27.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1441156

Keywords:

Watershed management and planning, Bibliometric analysis, VOS viewer

Anahtar Kelimeler

Havza yönetimi ve planlaması, Bibliyometrik analiz, VOS görüntüleyici

ABSTRACT

In the twentieth century, governance approaches to watershed planning evolved in response to environmental challenges. The paper highlights the importance of watersheds and explores methodologies used in global watershed planning over the last decade, focusing on popular methods and their rationale. Through a systematic literature review of 10,154 publications, using ENDNOTE X9 for citation management (Bramer, 2018), and VOSviewer ver.1.6.18 software (Van Eck and Waltman, 2018) to prioritize publications, the study identified the most cited publications related to "Watershed", "Planning", and "Management". From these, publications aligning with study objectives underwent comprehensive review, totaling 270. Commonly used methods, such as "Integrated Watershed Management Planning" and geographic information systems techniques like morphometric indices, overlap weighting, and Analytic Hierarchy Process (AHP), emerged as prevalent findings.

ÖZ

Yirminci yüzyılda havza planlamasına yönelik yönetim yaklaşımları, potansiyel çevresel sorunlara yanıt olarak zaman içinde gelişmiştir. Çalışma öncelikle havza kavramına vurgu yapmaktadır. Küresel bilim camiasında son on yılda havza planlamasında kullanılan metodolojileri, özellikle en çok tercih edilen yöntemlere ve bunların popülerliğinin ardındaki gerekçelere odaklanarak araştırmaktadır. Bilim dünyasındaki önemli indekslerin incelenmesini içeren sistematik bir literatür taraması yapılmış ve toplam 10.154 yayın analiz edilmiştir. Sistematik literatür taramasında, bibliyografik atıf yönetim aracı olarak ENDNOTE X9 kullanılmıştır (Bramer, 2018). Ayrıca, seçilen 10.154 yayın arasından ilk okunacak yayınların seçimi için, VOSviewer ver.1.6.18 yazılımı (Van Eck ve Waltman, 2018) kullanılarak "Havza", "Planlama" ve "Yönetim" kavramlarıyla ilgili olan ve en fazla atıf alan yayınlar belirlenmiştir. Bu çalışmada, bilim dünyasının en kapsamlı taranan indekslerinden birinden arama yöntemleri kullanılarak toplam 10.154 yayın seçilmiştir. Bu yayınların başlıkları, anahtar kelimeleri ve özetleri incelenmiş, çalışmanın hedefleriyle uyumlu olanlar, kapsamlı bir incelemesi için seçilmiştir. Bu tam metin incelemesi sırasında, kullanılan yaygın yöntemleri belirlemek için 270 yayın değerlendirilmiştir. Özellikle, en sık atıfta bulunan yayınları incelemek için ilk olarak VOS görüntüleyici programı kullanılmıştır. Tam metin incelemelerinin bulguları, "Entegre Havza Yönetim Planlaması" ve morfometrik endeksler, örtüşme ağırlıklandırma ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) olmak üzere coğrafi bilgi sistemleri tekniklerinin kullanımı gibi yöntemlerin kayda değer bir yaygınlığını ortaya koymuştur.

Atf/Citation: Engin, F., Karadeniz, E., Şengün, M. T. ve Sünbül, F. (2024). Strategies for watershed management and planning: a bibliometric analysis. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 517-533.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Fahrettin ENGİN, fahrettinengin@hotmail.com

1. Introduction

The watershed has gained widespread recognition as the appropriate analytical framework for addressing numerous challenges in water resources planning and management (e.g., Green and Alby, 1997). The effective governance of watersheds to deliver a diverse range of ecological and human benefits is a vital worldwide concern. Human activities have brought about substantial changes in rivers, lakes, wetlands, and groundwater systems, impacting the capacity of these systems to offer crucial watershed services (Osenberg and Schmitt, 1996). Watersheds do possess some ability to absorb and react to disruptions while preserving their fundamental structure and functions (Boltz et al., 2019).

During the 20th century, the significance of watershed management and planning has grown considerably due to a range of environmental challenges (Mirci et al., 2010). In parallel with this growing importance, watershed management and planning have become progressively complex. In developed nations like Western European countries and the United States of America (USA), watershed planning extends well beyond water-related applications (Madani, 2010). In developing countries, basin planning, and management have primarily centred on water use, but comprehensive basin planning studies have gained prominence in recent years (Sing and Frevert, 2006). Nevertheless, many of the environmental processes and socio-economic activities taking place within a watershed system are inherently too intricate, dynamic, and spatially diverse to be comprehensively monitored and fully comprehended (Ohl et al., 2007). With population growth, human expansion into natural systems appears inevitable, as expanding communities require more extensive water resources to support various developmental activities within the watershed (Tejwani, 1993).

Basin (Alm. Becken, Fr. Bassin, Eng. Basin) is defined as a large-area depression of the earth (İzbrak, 1992). The concept of basin is used in many different meanings today. Concepts such as coal basins, mining basins, agricultural basins, water basins, petroleum-natural gas basins, etc. are names that depend more on the usage characteristics of this unit. In this respect, they are rather areas that have economic qualities and are open to change over time. Basin definitions made in terms of physical geography, on the other hand, are not relative and cover units that maintain their characteristics for a long time. In basin definitions developed in terms of physical geography, geological-geomorphological and hydrographic characteristics are emphasized. For example, according to Ardos and Pekcan (1997), a basin is a depressed area which is generally the result of tectonic movements. The margins of the basins are often faulted and some of them are subsident in character. On the margins of some basins, there are massifs (as in the Paris Basin and Ergene Basin). Biricik (2009) defines a basin as an area surrounded by mountains or high hills, hollow in the middle and relatively wide. A place that has basin characteristics with its structural features may also have hydrographic basin characteristics with the settlement of the river network over time. These definitions indicate that the concept of basin has 3 different meanings in terms of physical geography. These are geological basins, geomorphological basins and hydrographic basins.

The concept of geological basin is the place where young strata deposited on old depressions extend as if making a depression towards a wide area. More precisely, the units in which the formations show a proper sequence from old to new as you go from the higher areas forming the frame to the base and their tectonic-stratigraphic formations are related to each other, meet a basin in the geological sense. Tectonic basins are usually framed by old massifs and other old terrains. In the basal parts, third and fourth time terrains are generally located. Tectonic basins are divided into different types such as graben basins, subduction basins and tectogen basins. Most of the basins in Turkey fit the definition of geologic basin concept. Examples such as Ergene Basin, Iğdır Basin, Konya Basin, Ulaş Basin, İnegöl Basin, Çoruh Basin, Narman Basin, Gediz Basin, Büyük Menderes Basin, Küçük Menderes Basin are just a few of them (Garipağaoğlu, 2012). The new strata at the base of the basin are usually found as uncurled. However, the old basic land at the bottom can be found broken in accordance with the fractures. These new layers covering the old land may be inclined towards the center of the basin (İzbrak, 1977). Geomorphologic Basin; this type of basin has a flat or nearly flat bottom and a frame higher than the basin bottom, usually consisting of plateaus or mountains. The basin floor, which corresponds to one of the main units of geomorphology in the geomorphological sense, can be seen deeply cleaved areas and hills. In addition, the plains at the base can sometimes be narrow; sometimes they can expand to form a plain. The plateaus and mountains surrounding the basin may be very high at the basin floor, or the difference in elevation between the floor and the surrounding area may be insignificant. Geomorphologic basins may be of fluvial, glacial or karstic origin (Garipağaoğlu, 2012). Hydrographic Basin is the area where all the tributaries of a river flow together and the boundaries of this area are the water division line of the river that forms the basin (Atalay, 2016). In other words, the area drained by a river is called a river basin (Omernik and Bailey, 1997). Accordingly, hydrographic basins are divided into two as outflowing (exorheic) and inflowing (endorheic). The rivers in outflow areas reach the sea and discharge their waters into the sea.

However, rivers in inward flowing areas cannot reach the sea. The reasons why rivers are inward flowing are that they are located in closed basins or they are subject to arid climatic conditions (Hoşgören, 2013).

Basin-scale planning is quickly becoming a crucial approach for bridging human development opportunities with the well-being of the planet's biodiversity and achieving meaningful outcomes. The data utilized for defining land use within the basin holds significance. In formulating suitable land use plans, it is imperative for all nations to thoroughly assess their existing resources and identify their potential for development. Determining appropriate methods, approaches, and policies in this regard is essential (Van Lier, 1998).

Bibliometric analysis, as introduced by Kessler (1963), is a commonly employed method to unveil the progression of science by examining scientific literature published in reputable sources. Such studies have been conducted to trace the development of various subjects, including business research (Khan et al., 2021), health issues (Bouchart et al., 2015), Earth sciences (Pham-Duc et al., 2023), GIS applications (Tian et al., 2008) and environmental operations (Dhamija and Bag 2020). Furthermore, a similar approach has gained recognition in the field of environmental ecology, encompassing research on topics such as the ecological restoration (Guan et al., 2019), climate and environmental science trade-offs (Björnberg et al., 2017). Surprisingly, there is a notable absence of studies mapping the evolution of research in the field of watershed planning and management.

This study primarily has focused on conducting bibliometric analysis of the watershed concept implications with watershed planning and management. Subsequently, it has explored the methodologies employed in watershed planning over the last decade within the global scientific community, identifying the most preferred methods and the rationale behind these preferences.

2. Dataset and Methodology

In the systematic literature review, the ENDNOTE X9 utilized as the bibliographic citation management tool (Bramer, 2018). Additionally, for the selection of publications to be read first among the 10,154 chosen publications, those with the highest number of citations and related to the concepts of "Watershed," "Planning," and "Management" were identified using the VOSviewer ver.1.6.18 software (Van Eck and Waltman, 2018).

In this study, a total of 10,154 publications were chosen using search methods from one of the most extensively scanned indexes in the scientific world. Notably, these indexes included Ebscohost (23 publications), Emerald Insight (500 publications), Google Scholar (864 publications), JSTOR (420 publications), ProQuest (1,000 publications), PubMed (550 publications), Sage Journals (114 publications), Scopus (6 publications), ScienceDirect (1,000 publications), Taylor and Francis (1,000 publications), Web of Science (WoS) (2,361 publications), and Wiley Online Library (200 publications). This selection process was limited to the last decade due to the overwhelming number of publications available in these indexes. Such limitations were imposed because, without them, thousands of publications would be retrieved in these indexes.

During the search in the world's primary citation indexes for scientific and academic research, the queries included "Methods used in watershed management and planning" and "Methods used in basin management and planning." This approach was necessary because the term "basin" was used interchangeably with "watershed" in different publications. In some cases, "basin" was referred to as "basin," and in others, it was referred to as "watershed." This duality in terminology usage prompted the search to be conducted in both ways to ensure comprehensive coverage of relevant publications. This process is illustrated in Figure 1.

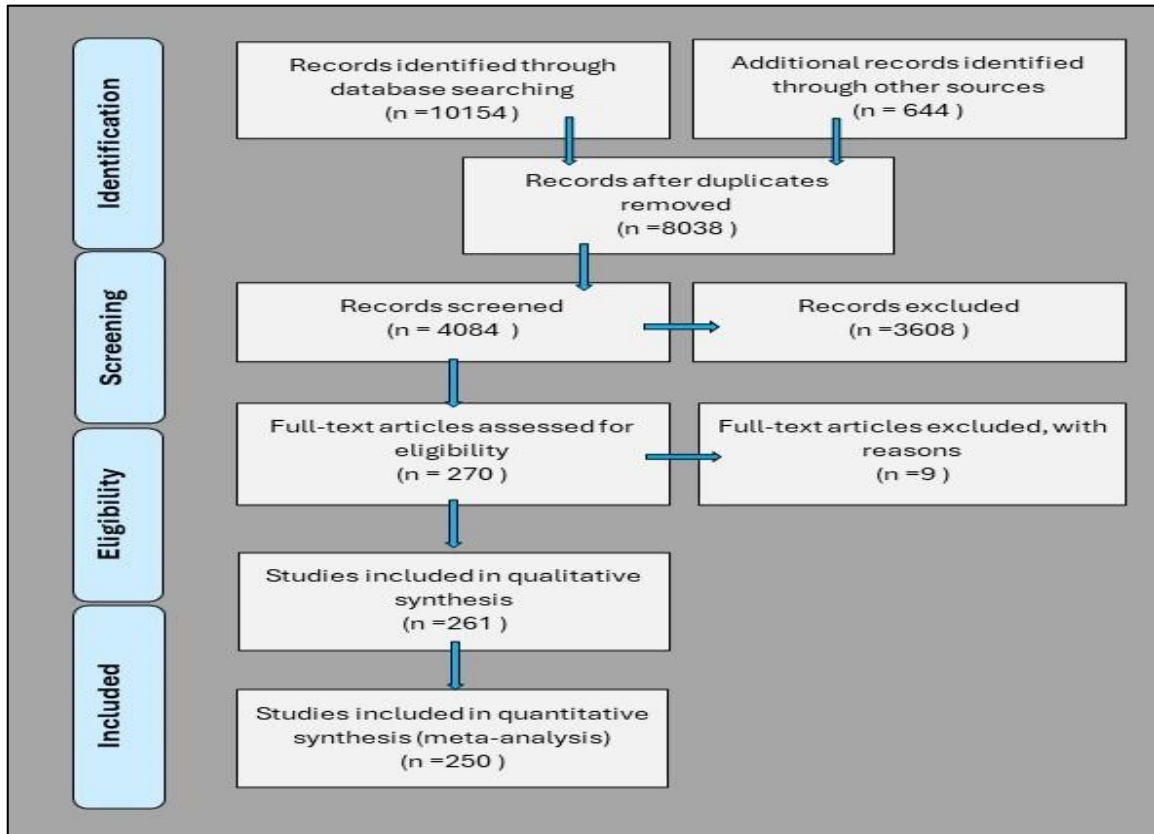

Figure 1. The Preferred Reporting Items for Systematic Review and Meta-Analysis (PRISMA) flow diagram (After Page et al., 2021).

3. Results and Discussion

This research involved searching scientific literature, retrieving pertinent data, and obtaining relevant resources through the application of appropriate screening techniques. Subsequently, a series of analyses were conducted, which were categorized into three primary domains (a) structural analysis, (b) keyword analysis and (c) co-citation analysis. The primary criteria established for structurally analysing the dataset encompass the following aspects: “year,” “document type,” “research area,” “country,” “language,” and “author” (Table 1).

Table 1. The keyword and its definition used in the structural analysis throughout the study.

Keyword	Definition
“Year”	indicates the number of publications on the topic in years.
“Document type”	encompasses various publication categories, such as journals, books, book chapters, papers, articles, reviews, and more.
“Research area”	provides a detailed categorization of publications according to specific fields, as per the WoS classification (e.g., watershed, management, planning, sustainability, etc.).
“Country”	indicates the countries where the articles have been published.
“Language”	refers to the language in which the publications are written.
“Author”	identifies the authors who have contributed to the most cited publications on the subject

3.1 Field of Science

The necessary literature review regarding the research area was conducted. Accordingly, the science fields were extracted from the dataset. A total of 3608 publications related to this topic were discovered. The identification of science fields resulted from the assessment of the sources using analytical instruments (Table 2).

Table 2. Showing the distribution of science fields.

Science Fields	Count
<i>Environmental Sciences Ecology</i>	1681
<i>Water Resources</i>	1520
<i>Engineering</i>	938
<i>Geology</i>	608
<i>Science Technology Other Topics</i>	232
<i>Agriculture</i>	223
<i>Meteorology Atmospheric Sciences</i>	203
<i>Remote Sensing</i>	150
<i>Physical Geography</i>	132
<i>Computer Science</i>	111
<i>Marine Freshwater Biology</i>	100
<i>Geography</i>	76
<i>Other</i>	597

3.2 Country Distribution

The analysis indicates that a significant proportion of these studies are conducted in developed countries. Significantly, in developed countries, planning efforts often revolve around the preservation of natural resources and the pursuit of enhanced sustainability. The main context suggests that the focus or central theme of the planning efforts in developed countries is the preservation of natural resources and sustainability. The awareness and commitment to these principles in developed countries are driven by their capacity to allocate substantial budgets for sustainability and resource planning. Conversely, underdeveloped countries face limitations in allocating adequate budgets for resource planning and management. An examination of studies related to this topic, conducted on a country-by-country basis, revealed that the highest number of studies were carried out in the United States. The United States recorded 953 publications, with China closely following at 821 publications. Iran conducted 317 publications, while India contributed 273 publications. Additionally, Australia and Canada produced 206 and 200 publications, respectively (Table. 3).

Table 3. Showing the distribution of countries.

Country Distribution	Count
<i>USA</i>	953
<i>China</i>	821
<i>Iran</i>	317
<i>India</i>	273
<i>Australia</i>	206
<i>Canada</i>	200
<i>Germany</i>	148
<i>England</i>	129
<i>Brazil</i>	127
<i>Italy</i>	121
<i>Spain</i>	110
<i>South Korea</i>	108
<i>Turkey</i>	103
<i>France</i>	87
<i>Other</i>	636

It has been analyzed that the majority of the studies on watershed management are in developed countries. Especially in developed countries, it is seen that planning is evaluated within the scope of protection of natural resources and it is aimed to ensure more sustainability. In this context, it has been effective that developed countries are conscious about publication. This is due to the fact that such countries can allocate enough budget for sustainability and resource planning. The underdeveloped countries, on the other hand, cannot allocate enough budget for the planning and management of resources.

3.3. Annual Analysis of Publications

An examination of the study's publications over time revealed a notable upward trend, indicating a significant increase in recent years. Notably, 2021 stood out as the year with the highest number of studies, totalling 404 publications. In 2022, there was a slight decrease in the number of publications compared to 2021 (as shown in Table. 4). This trend is unsurprising, especially given the growing prominence of natural resource conservation and sustainability concerns in recent years.

In recent years, there has been an increase in publications on basin planning and water resources management. The main reasons for this are increasing population needs, exhaustibility of natural resources, excessive and unconscious use, misuse of water and pollution. In particular, the importance of sustainable use of natural resources, people's awareness of nature and international agreements make the issue of basin planning a focal point. drought and global climate changes, the effects of which we see today are severe, are another factor that can be counted in this regard.

Table 4. List of publications per year with percentage values.

Publication Year	Number of Publication	Percentaga	Publication Year	Number of Publication	Percentaga
2021	408	11.216	2004	39	1.083
2020	362	10.022	2002	36	0,999
2022	350	9.606	2001	34	0,944
2019	315	8.745	2006	32	0,888
2018	314	8.717	2003	30	0,833
2017	267	7.413	1998	24	0,666
2016	233	6.469	1999	23	0,639
2015	191	5.303	1995	18	0,5
2014	159	4.414	2000	16	0,444
2013	146	4.053	1997	15	0,416
2011	113	3.137	1994	11	0,305
2010	104	2.887	1991	9	0,25
2012	94	2.610	1993	9	0,25
2009	79	2.193	1996	9	0,25
2007	72	1.999	1992	6	0,167
2005	42	1.166			

The analysis revealed that, over time, the subject remains consistently popular, with minor fluctuations. Figure 5 clearly illustrates the ongoing prominence of this topic. However, there was a decline in the number of publications in 2022, as indicated in Figure. 2.

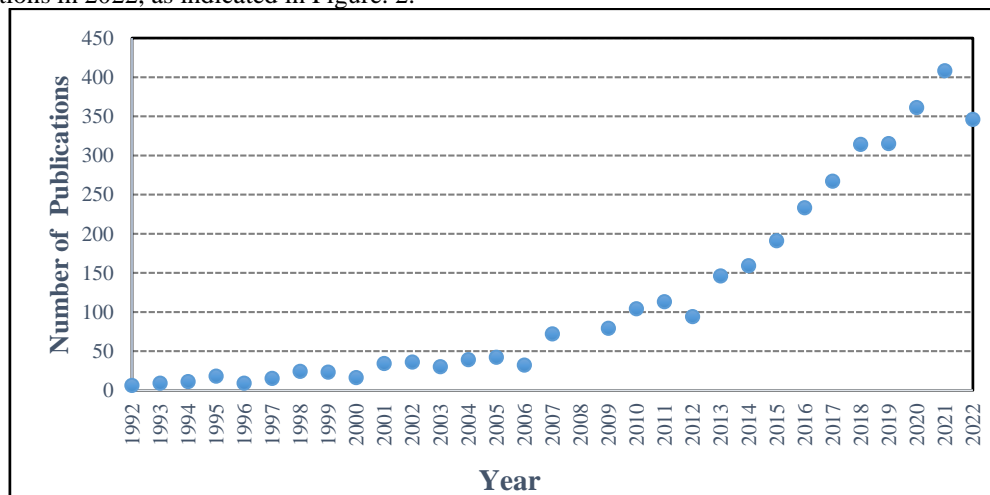

Figure 2. Number of publications per year.

3.4. Publication Type

The database contains 8 distinct document types related to the conducted studies. Table 3 presents an overview of these document types. Their distribution indicates that articles make up the majority at 83%, followed by papers at 13%. Review articles, book chapters, and abstracts each represent less than 1% of the total. It is noteworthy that some same publications may appear in more than one document, leading to variations in the numbers based on the document type (Table. 5).

Table 5. Allocation of publications based on document categories.

Document Type	Number of Publication
<i>Article</i>	3121
<i>Proceeding Paper</i>	480
<i>Review Article</i>	84
<i>Early Access</i>	43
<i>Book Chapter</i>	36
<i>Data Paper</i>	6
<i>Editorial Material</i>	4
<i>Retracted Publication</i>	1

3.5. Distribution of Language Use

The analysis revealed that the publications were written in 13 different languages. Upon categorizing these publications by their respective writing languages, it becomes evident that English predominates at 97.89%, with Spanish following at 0.85%, and Portuguese at 0.611%. This data underscores the prevalence of English as the primary language used for these publications. Furthermore, when we examine the countries where these studies are published, it is worth noting that China, with 821 publications, has a writing language distribution that accounts for less than 1% of all the publications analysed (Table.6).

Table 6: Distribution of language use globally with percentage values.

Language	Number of Publication	Percentaga
English	3532	97.890
Spanish	29	0.805
Portuguese	22	0.611
French	7	0.194
Croatian	5	0.139
Polish	4	0.111
Chinese	2	0.056
German	2	0.056
Czech	1	0.028
Hungarian	1	0.028
Russian	1	0.028
Turkish	1	0.028
Ukrainian	1	0.028

3.6. Citation Frequency

An analysis of studies focusing on Basin Methods and Methodologies utilized in WoS database reveals that the publication with the most extensive citation record is attributed to Huang GH (2016), specifically the work entitled "Crop Planning and Water Resource Allocation for Sustainable Development of an Irrigation Region in China Under Multiple Uncertainties (J. J. Huang, Li, Yin, & McBean, 2016)." The paper has accumulated 48 citations and is accompanied by 45 references (Table. 7).

Table 7. Distribution of publications and their frequencies.

Author	Number of Publication	Percentaga	Year
Huang GH	28	0.777	2016
Pourghasemi HR	28	0.777	2016
Pradhan B	27	0.750	2019
Singh VP	26	0.722	2019
Wang H	24	0.666	2019
Huang Q	20	0.555	2019
Zhang Q	20	0.555	2013
Li YP	19	0.527	2016
Liu Y	18	0.500	2017
Pham BT	17	0.472	2019

Pourghasemi HR (2016) has contributed an article titled "GIS-Based Groundwater Potential Mapping in Iran Using Augmented Regression Tree, Classification and Regression Tree, and Random Forest Machine Learning Models," which stands out with a remarkable 345 citations and is supported by 95 references. Khosravi et al. (2019) explores "A Comparative Evaluation of Flood Susceptibility Modelling Using Multi-Criteria Decision-Making Analysis and Machine Learning Methods," garnering 258 citations, while Singh VP (2019) has authored "Mapping of Groundwater Potential: A Novel Hybrid Intelligence Approach," which has received 104 citations. Wang H (2019) presents "Spatio-Temporal Characteristics of Drought Structure Across China Using the Integrated Drought Index," cited 59 times. Huang Q. (2019) contributes "A Robust Method for Non-Stationary Flow Estimation Based on the Improved EMD-SVM Model," which has received 110 citations. Furthermore, Zhang Q (2013) investigates "Spatial-Temporal Relationships Between Temperature and Precipitation Regimes: Effects of Temperature-Dependent Changes on the Hydrological Cycle," accumulating 89 citations. Li YP (2016) adds to the discourse with the article "Crop Planning and Water Resource Allocation for Sustainable Development of an Irrigation Region Under Multiple Uncertainties in China," which has also been cited 48 times.

3.7. Publication Keywords

Keyword analysis is a process that involves the examination of terms used in publications related to basin management and planning within the Web of Science (WoS) database. This analysis revealed a total of 14,743 distinct keywords employed across 3,608 publications. Notably, a network map featuring 479 keywords was constructed based on the criterion of each keyword being utilized in at least 10 publications, as depicted in Figure 3.

These 479 keywords were categorized into five distinct clusters, each distinguished by a different colour, with key terms of significance appearing larger than others. The interconnections between keywords in the map signify the degree of their association, and the cumulative link strength denotes the overall number of interrelationships among these keywords.

The first cluster, depicted in red, encompasses 144 keywords, with the pivotal term "management" having the highest number of links (NL: 425) and the most substantial total connection power (TLS: 2540). The second cluster, in green, comprises 117 keywords, with the central keyword being "model" (NL: 411; TLS: 2013). The third cluster, represented in blue, contains 92 keywords, and the term "river-basin" holds the utmost significance (NL: 396; TLS: 1986). The fourth cluster, rendered in yellow, consists of 76 keywords, and the primary keyword is "basin" (NL: 375; TLS: 1681). Finally, the fifth cluster, depicted in purple, comprises 50 keywords, with "land use" as the central keyword (NL: 302; TLS: 1273).

It is important to note that certain keywords, such as remote sensing, weighted registration, morphometric analysis, and land use sustainability, have recently gained prominence among researchers and have been excluded from the keyword network map. Figure 9 provides a visual representation in the form of a word cloud containing all 14,743 keywords used in this analysis (Figure. 4).

"planning" (n: 119; TLS: 559), "process" (n: 94; TLS: 627), "resources" (n: 81; TLS: 391), "river" (n: 66; TLS: 274), "groundwater" (n: 61; TLS: 359), and "change" (n: 40; TLS: 273).

The top 20 keywords preferred by the author(s) are as follows: "management," "water," "analysis," "change," "land," "planning," "system," "groundwater," "model," "process," "resources," "river," "support," "assessment," "cover," "ecosystem," "flood," "frequency," "risk," and "surface." These keywords represent the central themes and topics of interest in the realm of basin management and planning.

3.8. Scientific Source Analysis

To create a scientific publication, authors are required to access and thoroughly review foundational publications related to their specific subject matter. This practice establishes a vital link between the intended publication and the existing literature. In essence, referencing fundamental sources when creating a publication enhances the overall quality of the resultant work, as emphasized by Şimşek and Küçükmesmen (2019).

In the course of this analysis, a total of 132,282 sources were referenced across 3,608 publications. The resulting network map comprises 450 sources, which were selected based on the criterion of being cited in at least 35 publications, designating them as the most frequently cited sources in the field of basin management and planning, as illustrated in Figure 5.

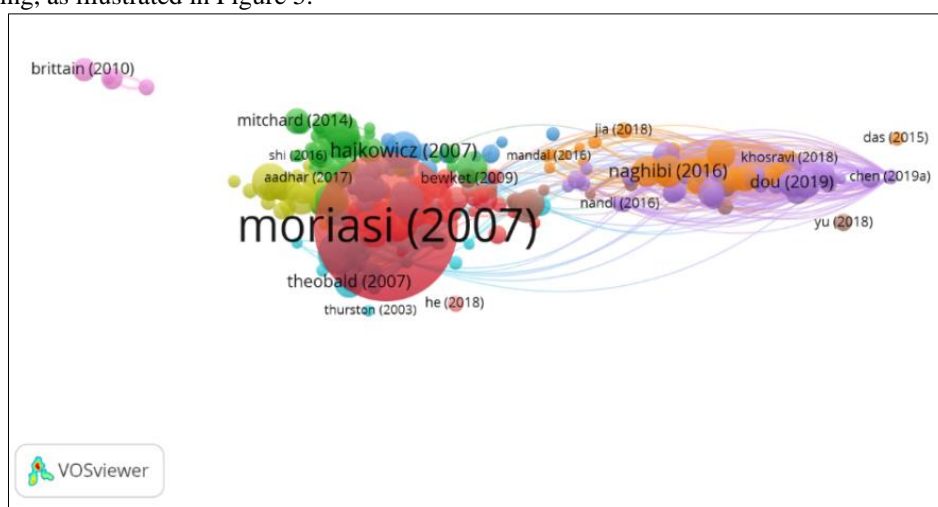

Figure 5. Source Analysis Network Map in Publications.

These 450 sources have been categorized into ten distinct clusters, each identified by a unique color, with pivotal resources appearing more prominently than others. The links between these resources represent their interconnections, and the cumulative connection strength reflects the total number of associations among these sources. Furthermore, the number of citations demonstrates the significance of a source relative to others.

In the first cluster, depicted in red, 98 sources are present. The most crucial source within this cluster is the publication by Moriasi et al. (2007) titled "Model Evaluation Guidelines for Systematic Quantification of Accuracy in Watershed Simulations", which boasts 41 links, a total link strength of 74, and an impressive 6,882 citations. This source is regarded as foundational among the referenced materials.

The second cluster, illustrated in green, encompasses 72 resources. The primary source in this cluster is Raymond et al. (2009) article, "Mapping Community Values for Natural Capital and Ecosystem Services," which features 14 links, a total link strength of 29, and 404 citations. This source holds particular significance, especially in the development of ecosystem-based decision-making methodologies.

In the third cluster, presented in blue, 71 resources are included. The principal source within this cluster is the publication by Hajkowicz and Collins (2007), titled "A Review of Multiple Criteria Analysis for Water Resource Planning and Management," with 24 links, a total link strength of 39, and 438 citations. This source plays a central role in the domain of water resource planning and management, particularly with regard to multiple criteria analysis.

This source serves as a fundamental tool for addressing decision-making challenges through the creation of multi-criteria decision-making and planning studies. Moving on to the fourth cluster, depicted in yellow, it comprises 52 resources. The pivotal source within this cluster is the work by Tsakiris, Pangalou, and Vangelis (2007), titled "Regional Drought Assessment Based on The Reconnaissance Drought Index (RDI)." This source features 9 links, a total link strength of 10, and 438 citations. In this study, the Reconnaissance Drought Index (RDI), a novel index, was introduced, alongside the commonly used Standardized Precipitation Index (SPI)

and the decimals method. The new index offers significant advantages by incorporating potential evapotranspiration as an additional meteorological parameter, distinct from precipitation.

The fifth cluster, represented in purple, comprises 41 sources. The principal source in this cluster is Termeh et al. (2003) article titled "Flood Susceptibility Mapping Using Novel Ensembles of Adaptive Neuro Fuzzy Inference System and Metaheuristic Algorithms," featuring 5 links, a total link strength of 82, and 393 citations. This work addresses the issue of flood and inundation through a hybrid model incorporating the fuzzy logic method.

The top 10 most frequently referenced sources in the context of methods used in basin management and planning, along with their citation and link power metrics, are as follows:

- 1) Moraiasi (2007) with 6,882 citations and a total link strength of 74.
- 2) Leitao (2002) with 560 citations and a total link strength of 70.
- 3) Tsakiris (2007) with 438 citations and a total link strength of 10.
- 4) Hajkowich (2007) with 438 citations and a total link strength of 39.
- 5) Naghibi (2016) with 408 citations.
- 6) Raymond (2009) with 404 citations and a total link strength of 29.
- 7) Theobald (2007) with 292 citations and a total link strength of 120.
- 8) Dou (2019) with 244 citations and a total link strength of 198.
- 9) Termeh (2018) with 243 citations and a total link strength of 393.
- 10) Britattain (2010) with 176 citations and a total link strength of 2.

These sources represent the most favored and impactful references in the field of methods applied in watershed management and planning.

3.9. Journal Analysis

The co-citation method quantifies the relationship between two publications by considering how often they are jointly cited, as determined through the analysis (Şimşek and Küçükkesmen, 2019). Through the examination of affiliated journals employing the common citation approach, it was ascertained that 4,131 journals received citations across 3,608 publications. The network map, comprising 134 journals selected from the larger pool of 4,131 journals, based on the criterion of being cited in at least 10 publications, is presented in Figure 6.

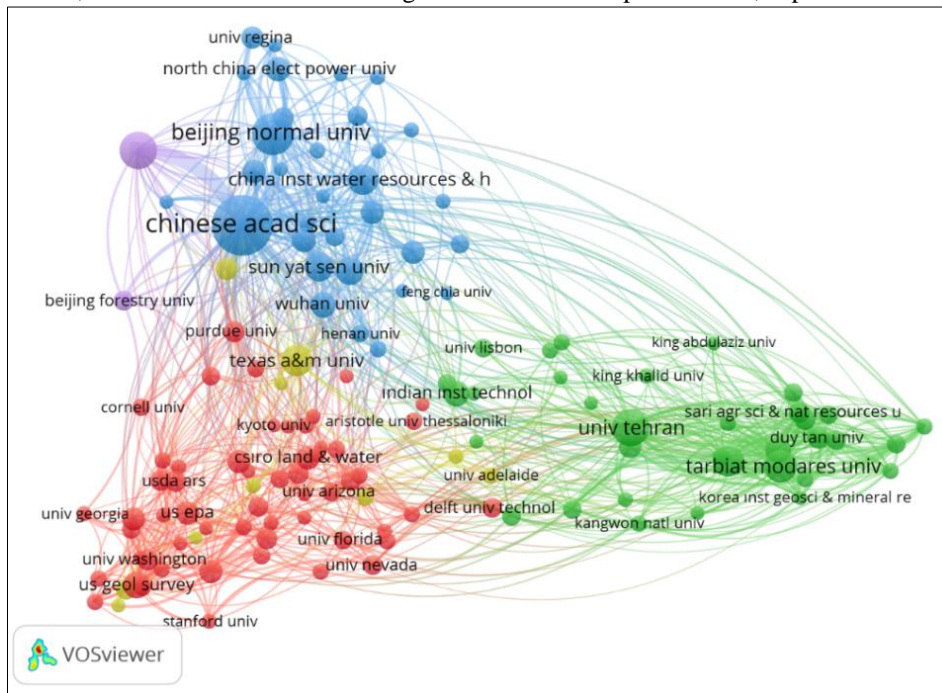

Figure 6. Journal Analysis Network Map in Publications.

These 134 journals are categorized into five distinct clusters, each distinguished by a unique colour, with the more prominent journals appearing larger than others. The interconnections between journals signify their associations, and the cumulative link strength indicates the overall number of interrelated journals. Furthermore, the number of citations reflects the significance of these journals in the context of methods and bibliometric analyses employed in basin management and planning.

In the first cluster, represented in red, 56 journals are featured. The journal "US Geological Survey" stands out as the most crucial one, with 132 links and a total link strength of 1,434.46. This journal holds a primary position in the field of methods and bibliometric analyses used in watershed management and planning. The second cluster, represented in green, encompasses 34 journals. The primary journal in this cluster is "Tarbiat Modares University," with 133 links and a total link strength (TLS) of 3,159.69. Moving on to the third cluster, marked in blue and consisting of 32 journals, the most significant journal is "Chinese Academia Sci," with 133 links and an impressive total link strength (TLS) of 7,800.52. In the fourth cluster, depicted in yellow and containing 10 journals, the central journal is "Texas E&M University," with 133 links and a total link strength (TLS) of 1,873.00. The fifth cluster, denoted in purple and including only two journals, features "Chinese Acad. Sci" as the most prominent, with 133 links and a total link strength (TLS) of 4,063.41. The ranking of the top 10 most cited journals in the context of watershed methods within the Web of Science (WoS) is as follows:

- 1) "Chinese Acad. Sci" (Total Link Strength [TLS]: 7,800.52)
- 2) "Tarbiat Modares Univ. J." (TLS: 3,159.54)
- 3) "Beijing Norm. Univ. J." (TLS: 3,058.89)
- 4) "Tehran Univ. J." (TLS: 2,753.84)
- 5) "China Inst. Water Research" (TLS: 2,066.30)
- 6) "Texas A&M Univ. J." (TLS: 1,873.00)
- 7) "Yellow Agr. Sci" (TLS: 1,532.76)
- 8) "US Geol Survey" (TLS: 1,434.46)
- 9) "North China Elect Power J." (TLS: 1,048.04)
- 10) "Beijin Forestry J." (TLS: 801.80).

These journals are recognized as the most frequently cited and influential publications in the context of watershed methods, as assessed within the WoS database.

3.10. Author Analysis

Author analysis, conducted through co-authorship analysis, accentuates the interrelationships among authors by establishing connections between the source documents and the references they receive, as articulated by Kumar (2015). Subsequent to the analysis, an aggregate of 79,565 authors were identified within the context of 3,608 publications. Figure 12 illustrates the network map constructed from a subset of 706 authors, culled from the broader population of 79,565 authors, based on the criterion of their inclusion in a minimum of 20 publications (Figure. 7).

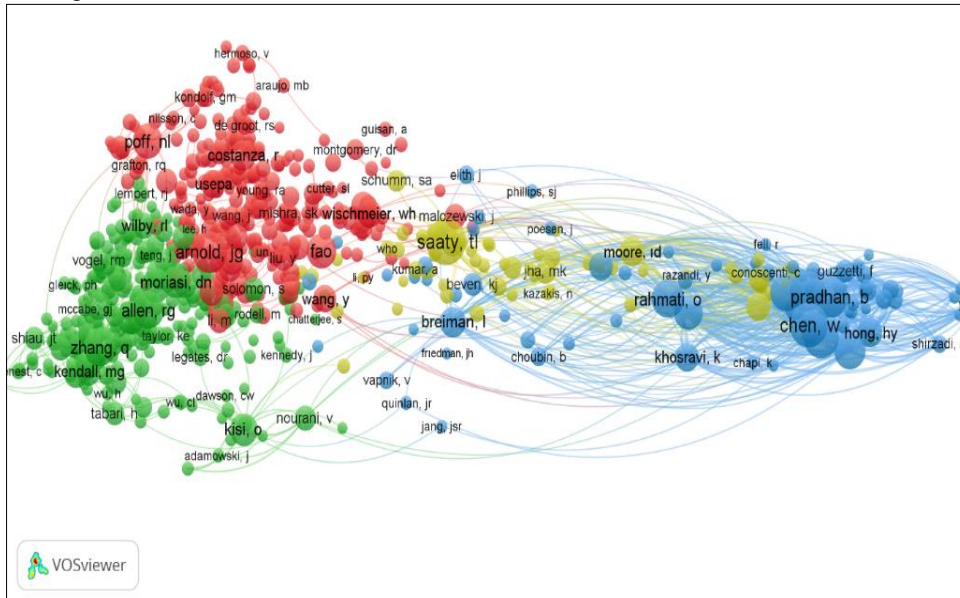

Figure 7. Authorship Analysis Network Map.

The 79,565 authors have been segregated into four distinct clusters, each represented by a unique color, with the most prominent author(s) within these clusters depicted as larger entities. The link count among authors signifies their associations, while the total link strength indicates the overall number of interconnected authors.

Furthermore, the number of citations reflects the level of recognition authors have garnered within the context of the watershed method based on the Web of Science (WoS) database.

The initial cluster, depicted in red, encompasses 297 authors. Notably, "Arnold, J. A" emerges as the preeminent author, with 497 links, a total link strength (TLS) of 2,729, and 227 citations. The objectives of this research were to ascertain the evaluation techniques, both statistical and graphical, for proposed models pertaining to watershed management. This included the review of reported value ranges and corresponding performance ratings for the proposed statistical models. The overarching aim was to establish guidelines for model evaluation based on the review results and project-specific considerations. All of these goals revolved around the simulation of river flow and the transport of sediment and nutrients. Consequently, the analysis led to the proposition of three quantitative statistics: Nash-Sutcliffe efficiency (NSE), percentage bias (PBIAS), and the ratio of the root mean square error to the standard deviation of the measured data (RSR), in addition to graphical data.

The second cluster, characterized by its green colour, encompasses 271 authors. Among them, "Zhang, Q" stands out as the most preeminent author within this cluster, with 384 links, a substantial total link strength (TLS) of 2,495, and 196 citations. This study places particular emphasis on addressing the efficiency of water use and resolving uncertainties inherent in the modelling of agricultural water management systems. To tackle the intricate challenges associated with this focal point, a novel approach is introduced—namely, the robust fractional programming (RFP) method, which integrates fractional programming with robust optimization techniques. The overarching objective is to enhance agricultural water use efficiency, especially in the presence of uncertainties. The RFP method is specifically designed to handle information characterized by high degrees of uncertainty, for which known probability distributions are lacking. Furthermore, it extends the capabilities of robust optimization methods in dealing with problems related to rate optimality. To validate its efficacy and practicality, the RFP method is applied to a long-term agricultural water resources management problem situated in the arid region of northwestern China, characterized by significant challenges related to water scarcity and low water use efficiency, hampering local development. The approach leads to the formulation of benefit and risk-aware plans aimed at adjusting crop patterns. The study concludes that the developed approach is not only applicable to the specific context but also has the potential to be employed in other optimization scenarios aimed at enhancing resource utilization efficiency under conditions of uncertainty.

The third cluster, represented in blue, comprises 76 authors. "Chen, W." emerges as the most prominent author within this cluster, with 277 links, an extensive total link strength (TLS) of 9,140, and 256 citations. The primary objective of this study is the creation of a landslide risk map, achieved through the utilization of three distinct data mining techniques: an adaptive neuro-fuzzy inference system (ANFIS-FR), a generalized additive model (GAM), and a support vector machine (SVM) integrated with the frequency ratio, all of which are employed for landslide susceptibility mapping.

The fourth cluster, denoted by its yellow hue, encompasses 62 authors. Among these, "Saaty" takes the central stage as the most significant author, boasting 406 links, an impressive total link strength (TLS) of 2,957, and 287 citations. The core objective of this research paper is to exemplify the efficacy of leveraging Geographical Information Systems (GIS), the Remote Sensing method, and multi-criteria tools in the delineation of potential groundwater (GW) zones within the Kuttiyadi River basin (KRB) situated in Kerala, located in the northwestern region of India. In order to unravel the geohydrological structure of the KRB and its associated behaviour concerning GW potential, a series of thematic layers are initially established. These thematic layers encompass aspects such as geomorphology, geology, slope, soil composition, lineament density, and drainage density. Subsequently, these thematic layers, along with their attributes, are assigned appropriate weights following the Saaty scale, considering their relative importance in relation to the presence and potential of groundwater. The assigned weights and characteristics of these layers are subjected to normalization using the Analytical Network Process (ANP) methodology. Thereafter, the selected thematic maps are amalgamated within the GIS framework using the weighted overlay method, culminating in the creation of the ultimate groundwater exploration zone map. Additionally, (Table. 8) presents a list of the ten most frequently cited authors in this field of study.

The most frequently cited and highly influential author in this methodology is "Arnold, J.Q." (NC: 227; TLS: 2729), emerging as the standout figure. The ranking of the top nine most frequently cited authors within the literature-based watershed method includes "Zhang, Q." (NC: 196; TLS: 2495), "Chen, W." (NC: 256; TLS: 9140), "Saaty, L." (NC: 289; TLS: 2957), "Breiman, L." (NC: 124; TLS: 2572), "Person, Him." (NC: 140; TLS: 2122), "Rahmati, O." (NC: 190; TLS: 6148), "Proff, N. L." (NC: 161; TLS: 2230), "Pradhan, B." (NC: 223; TLS: 7766), and "Pham, B. T." (NC: 185; TLS: 6231).

Table 8 Distribution of authorship characteristics regarding their number of links (NL), number of citation (NC) and total link strength (TLS).

Author	Number Of Links (NL)	Number Of Citation (NC)	Total Link Strength (TLS)
Arnold, J.Q.	497	227	2729
Zhang, Q.	384	196	2495
Chen, W.	277	256	9140
Saaty, L.	406	289	2957
Breiman, L.	381	124	2572
Kisi, O.	250	140	2122
Rahmati, O	331	190	6148
Proff, N. L.	368	161	2230
Pradhan, B.	270	223	776
Pham, B. T.	241	185	6231

4. Conclusion

The realm of basin/watershed management has undergone significant evolution over time, shaped by diverse perspectives and adopted in varying ways by numerous institutions and organizations. Over the past century and a half, the rise in global population, escalating demands and needs, and intensified anthropogenic pressures have underscored the paramount role of water as a foundational component within basins. This paradigm shift has prompted extensive research and deliberation, focusing on the requisite for energy production and the quantified utilization of water resources.

Historically, the nascent phase of basin management studies, particularly in the United States, was primarily concentrated on the facets of water allocation, distribution, and agricultural applications. However, after the Second World War, changing environmental conditions and the introduction of anthropogenic factors catalysed a substantial increase in the significance of watershed management. During this phase, conferences, symposia, declarations, and forums emerged as pivotal catalysts in redefining the approach to watershed management. Emerging challenges such as escalating environmental degradation, intensified pollution levels, and heightened concerns for water and resource scarcity in select regions of the world further galvanized this discourse, finding expression in numerous global gatherings.

The present research brought about a systematic literature review and the creation of a curated compilation of publications designed to meet the research objectives. An exhaustive scan of 10,150 international publications was conducted, and a meticulous reduction process employing systematic elimination methods resulted in a refined selection of 250 publications. These chosen publications were subjected to comprehensive full-text analyses, culminating in the presentation of the most frequently employed methods in contemporary scientific discourse. Notably, of the publications included in this analysis, a mere 76 were authored by geographers, predominantly utilizing advanced information technologies such as Geographic Information Systems (GIS) and Remote Sensing (RS) software—a reflection of the influence of recent advancements in technology on research methodologies.

Recent developments in watershed/basin planning have emphasized the imprudence of relying solely on a single method or model. A conspicuous gap in current publications is the prevalent practice of singular model utilization, often omitting comparative analyses. This narrow focus does not align with the multifaceted nature of basin planning and management, where technological tools should complement alternative models.

Incorporating geographers, who possess intricate knowledge of the land and can adeptly bridge the gap between natural processes and human dynamics, is paramount during the planning phase.

Upon conducting a systematic literature review, a discernible trend emerges: the prominent utilization of various models, particularly those rooted in Geographic Information Systems (GIS) techniques. Furthermore, artificial neural network methods, machine learning models, Soil and Water Assessment Tool (SWAT) models, integrated models, and morphometric analysis-based models have witnessed widespread application. It's worth noting that the driving force behind these endeavours predominantly comprises environmental engineers.

These studies frequently exhibit a predominantly desk-bound approach, yet it's imperative to underscore the necessity of on-site observations to validate planned strategies and optimize basin planning outcomes. Incorporating real-world data through on-site assessments is crucial for robust and effective planning processes.

As a result of the bibliometric analysis, it was seen that the studies of geographers on the subject of basin planning are limited. It was also concluded that there is a limited number of studies on the subject in Turkey. This gap needs to be filled because geographers know and define the space better than an engineer in space planning. Geography should be directed to this field more than other sciences in human-space planning.

References

- Baskent, E. Z. (2021, November 25). Assessment and Improvement Strategies of Sustainable Land Management (SLM) Planning Initiative in Turkey. *Science of The Total Environment*, 797, 149183. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.149183>
- Björnberg, K. E., Karlsson, M., Gilek, M., & Hansson, S. O. (2017). Climate and environmental science denial: A review of the scientific literature published in 1990–2015. *Journal of Cleaner Production*, 167, 229-241. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.08.066>
- Boltz, F., LeRoy Poff, N., Folke, C., Kete, N., Brown, C. M., St, S., ... & Martinez, J. R. (2019). Water is a master variable: solving for resilience in the modern era. *Water Security*, 8. <https://doi.org/10.1016/J.WASEC.2019.100048>
- Bouchard, L., Albertini, M., Batista, R., & De Montigny, J. (2015). Research on health inequalities: a bibliometric analysis (1966–2014). *Social Science & Medicine*, 141, 100-108.
- Bramer, W. M. (2018). Reference checking for systematic reviews using Endnote. *Journal of the Medical Library Association: JMLA*, 106(4), 542.
- Dhamija, P., & Bag, S. (2020). Role of artificial intelligence in operations environment: a review and bibliometric analysis. *The TQM Journal*, 32(4), 869-896.
- Dou, J., et al. (2019). "Assessment of advanced random forest and decision tree algorithms for modeling rainfall-induced landslide susceptibility in the Izu-Oshima Volcanic Island, Japan." *Science of the Total Environment* 662: 332-346.
- Green, B. J., & Alby, J. B. (1997). *Watershed Planning*. *U. Denv. Water L. Rev.*, 1, 75.
- Gu, J. J., Guo, P., & Huang, G. H. (2016). Achieving the objective of ecological planning for arid inland river basin under uncertainty based on ecological risk assessment. *Stochastic Environmental Research and Risk Assessment*, 30(5), 1485-1501. doi:10.1007/s00477-015-1159-5
- Gu, J. J., Li, M., Guo, P., & Huang, G. H. (2016). Risk Assessment for Ecological Planning of Arid Inland River Basins Under Hydrological and Management Uncertainties. *Water Resources Management*, 30(4), 1415-1431. doi:10.1007/s11269-016-1230-0
- Guan, Y., Kang, R., & Liu, J. (2019). Evolution of the field of ecological restoration over the last three decades: a bibliometric analysis. *Restoration Ecology*, 27(3), 647-660.
- Hajkowicz, S. and K. Collins (2007). "A review of multiple criteria analysis for water resource planning and management." *Water Resources Management* 21(9): 1553-1566.
- Huang, C. L., Yang, Q. K., Huang, W. D., Zhang, J. L., Li, Y. R., & Yang, Y. C. (2018). Hydrological Response to Precipitation and Human Activities: A Case Study in the Zuli River Basin, China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(12), 18. doi:10.3390/ijerph15122780
- Huang, J. J., Li, Y., Yin, J. X., & McBean, E. A. (2016). Precipitation regional extreme mapping as a tool for ungauged areas and the assessment of climate changes. *Hydrological Processes*, 30(12), 1940-1954. doi:10.1002/hyp.10743
- Huang, X., & Chen, X. (2022). A regional eco-compensation assessment framework for blue water scarcity based on the spatial effects of socio-economic factors. *Journal of Cleaner Production*, 368. doi:10.1016/j.jclepro.2022.133171
- Hung, F. W., et al. (2016). Exploring Win-Win Strategies for Urban Stormwater Management: A Case Study in Philadelphia's Combined Sewer Area. 16th Annual World Environmental and Water Resources Congress, Amer Soc Civil Engineers, West Palm Beach, FL, Amer Soc Civil Engineers.
- Kenee, F. B., Feyisa, A., Dallmeier, F., Jones, M., Jones, M., Duan, Y., Tang, J., et al. Determinants of Perception on Soil Erosion and Investment in Watershed Management: Evidence from Awash Basin in Ethiopia
- Kessler, M. M. (1963). Bibliographic coupling between scientific papers. *American Documentation*, 14(1), 10–25. doi:<https://doi.org/10.1002/asi.5090140103>
- Khan, M. A., Pattnaik, D., Ashraf, R., Ali, I., Kumar, S., & Donthu, N. (2021). Value of special issues in the *Journal of Business Research*: A bibliometric analysis. *Journal of Business Research*, 125, 295-313.
- Khosravi, K., Shahabi, H., Pham, B. T., Adamowski, J., Shirzadi, A., Pradhan, B., Dou, J., et al. (2019). A Comparative Assessment of Flood Susceptibility Modeling Using Multi-Criteria Decision-Making

- Analysis and Machine Learning Methods. *Journal of Hydrology*, 573, 311-323. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2019.03.073>
- Lai, V., Huang, Y. F., Koo, C. H., Ahmed, A. N., & El-Shafie, A. (2022). Conceptual Sim-Heuristic Optimization Algorithm to Evaluate the Climate Impact on Reservoir Operations. *Journal of Hydrology*, 614. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2022.128530>
- Leitao, A. B. and J. Ahern (2002). "Applying landscape ecological concepts and metrics in sustainable landscape planning." *Landscape and Urban Planning* 59(2): 65-93.
- Kessler, M.M. (1963). Bibliographic coupling extended in time: ten case histories *Inform. Stor. Retr.*
- Madani, K. (2010). Game theory and water resources. *Journal of Hydrology*, 381(3-4), 225-238. doi:10.1016/j.jhydrol.2009.11.045
- Meninski, F. M. (1680). "Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae: Lexicon Turcico-Arabico-Persicum," *Bibliotheca Regia Monacensis*, Austria. (Please note that this entry is different from the others as it doesn't have a traditional publication date or a DOI.)
- Miraki, S., Zanganeh, S. H., Chapi, K., Singh, V. P., Shirzadi, A., Shahabi, H., & Pham, B. T. (2019). Mapping Groundwater Potential Using a Novel Hybrid Intelligence Approach. *Water Resources Management*, 33(1), 281-302. <https://doi.org/10.1007/s11269-018-2102-6>
- Mirchi, A., Watkins Jr, D., & Madani, K. (2010). Modeling for watershed planning, management, and decision making. In *Watersheds: Management, restoration and environmental impact* (pp. 354-392).
- Moriasi, D. N., Arnold, J. G., Van Liew, M. W., Bingner, R. L., Harmel, R. D., & Veith, T. L. (2007). Model evaluation guidelines for systematic quantification of accuracy in watershed simulations. *Transactions of the ASABE*, 50(3), 885-900. doi:10.13031/2013.23153
- Naghibi, S. A., et al. (2016). "GIS-based groundwater potential mapping using boosted regression tree, classification and regression tree, and random forest machine learning models in Iran." *Environmental Monitoring and Assessment* 188(1): 27.
- Niu, G., Li, Y. P., Huang, G. H., Liu, J., & Fan, Y. R. (2016). Crop Planning and Water Resource Allocation for Sustainable Development of an Irrigation Region in China under Multiple Uncertainties. *Agricultural Water Management*, 166, 53-69. <https://doi.org/10.1016/j.agwat.2015.12.011>
- Ohl, C., Krauze, K., & Grünbühel, C. (2007). Towards an understanding of long-term ecosystem dynamics by merging socio-economic and environmental research: criteria for long-term socio-ecological research sites selection. *Ecological Economics*, 63(2-3), 383-391.
- Ojeda-Revah, L., Bocco, G., Ezcurra, E., & Espejel, I. (2008). Land-cover/use transitions in the binational Tijuana River watershed during a period of rapid industrialization. *Applied Vegetation Science*, 11(1), 107-116. doi:10.1111/j.1654-109X.2008.tb00209.x
- Osenberg, C. W., & Schmitt, R. J. (1996). Detecting ecological impacts caused by human activities. In R. J. Schmitt & C. W. Osenberg (Eds.), *Detecting ecological impacts: Concepts and applications in coastal habitats* (pp. 3-16). San Diego, CA: Academic Press.
- Öztürk, A. (2020). Bütüncül havza yönetimi yaklaşımının Ermenek çayı havzası örneğinde uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi / Evaluation of the applicability of the holistic basin management approach in the example of Ermenek river basin. *Karabük Üniversitesi / Lisansüstü Eğitim Enstitüsü / Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Yönetimi ve Planlaması Ana Bilim Dalı*.
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... & Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. *International Journal of Surgery*, 88, 105906.
- Pham-Duc, B., Nguyen, H., Phan, H., & Tran-Anh, Q. (2023). Trends and applications of Google Earth Engine in remote sensing and Earth science research: a bibliometric analysis using Scopus database. *Earth Science Informatics*, 16(3), 2355-2371.
- Pourghasemi, H. R., Moradi, H. R., Aghda, S. M. F., Gokceoglu, C., & Pradhan, B. (2014). GIS-Based Landslide Susceptibility Mapping with Probabilistic Likelihood Ratio and Spatial Multi-Criteria Evaluation Models (North of Tehran, Iran). *Arabian Journal of Geosciences*, 7(5), 1857-1878. <https://doi.org/10.1007/s12517-012-0825-x>
- Raymond, C. M., et al. (2009). "Mapping community values for natural capital and ecosystem services." *Ecological Economics* 68(5): 1301-1315.
- Schmitt, R. J., & Osenberg, C. W. (Eds.). (1996). *Detecting ecological impacts: concepts and applications in coastal habitats*.
- Seifu, W., et al. (2021). "Impact of land use type and altitudinal gradient on topsoil organic carbon and nitrogen stocks in the semi-arid watershed of northern Ethiopia." *Heliyon* 7(4): 18.
- Singh, V. P., & Frevert, D. K. (Eds.). (2006). *Watershed Models*. CRC Press, Boca Raton, Florida.

- Şimşek, A., & Küçükmesmen, E. (2019). Web of Science veri tabanında analitik hiyerarşi prosesiyle ilgili yayınların bibliyometrik analizi. *Busad Journal of Business Administration*, 5(2), 148-162.
- Tejwani, K. G. (1993). Water management issues: Population, Agriculture and Forests—a focus on watershed management. In M. Bonell, M. M. Hufschmidt, & J. S. Gladwell (Eds.), *Hydrology and Water Management in the Humid Tropics* (pp. 496-525). Paris: UNESCO.
- Termeh, S. V. R., et al. (2018). "Flood susceptibility mapping using novel ensembles of adaptive neuro fuzzy inference system and metaheuristic algorithms." *Science of the Total Environment* 615: 438-451.
- Theobald, D. M. and W. H. Romme (2007). "Expansion of the US wildland-urban interface." *Landscape and Urban Planning* 83(4): 340-354.
- Tian, Y., Wen, C., & Hong, S. (2008). Global scientific production on GIS research by bibliometric analysis from 1997 to 2006. *Journal of Informetrics*, 2(1), 65-74.
- Tsakiris, G., et al. (2007). "Regional drought assessment based on the Reconnaissance Drought Index (RDI)." *Water Resources Management* 21(5): 821-833.
- Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.
- Van Lier, H. N. (1998). The role of land use planning in sustainable rural systems. *Landscape and Urban Planning*, 41(2), 83-91.
- Yılmaz, E., Yılmaz, A., & Arslan, D. (2010). Su Havzalarında Yönetim Planlamasının Önemi. (1), 75-78.
- Zhang, Q., Li, J. F., Singh, V. P., & Xiao, M. Z. (2013). Spatio-Temporal Relations between Temperature and Precipitation Regimes: Implications for Temperature-Induced Changes in the Hydrological Cycle. *Global and Planetary Change*, 111, 57-76. <https://doi.org/10.1016/j.gloplacha.2013.08.012>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

TEVFİK FİKRET'İN ŞİİRLERİNDE BAHÇE METAFORU*

Garden Metaphor in Tevfik Fikret's Poems

Bedirhan ÜNLÜ¹ ve Tarık ÖZCAN²

¹Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ, bunlu@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0507-0596>

²Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ, tozcan@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6674-1870>

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

02.10.2023

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1370004

Anahtar Kelimeler

Tevfik Fikret, metafor, bahçe, şiir.

ÖZ

Servet-i Fünun edebiyatının önde gelen isimlerinden Tevfik Fikret, eski ile yeninin özelliklerine şiirlerinde yer vermiş bir sanatçı olarak Türk edebiyatı tarihinde öne çıkar. İlk dönem şiirlerinde geleneksel tarzı sürdürürken sonraki yıllarda özgünlüğüyle ve Türk şiirine yaptığı yeniliklerle adından sıklıkla söz ettirir. Bu doğrultuda eserlerindeki metaforik yapı da geleneksel kullanımlarla beraber özgün ve yeni özellikleriyle ortaya çıkar. Klasik edebiyatın mazmun kalıplarına ilk dönem şiirlerinde yer veren Tevfik Fikret, sonraki yıllarda Recaizade Mahmut Ekrem'in poetik anlayışı doğrultusunda eserlerini kaleme almıştır. Böylece şiirlerindeki metaforik söylem eserlerinin tamamında çeşitlilik gösterir. Onun eserlerine yansıyan çeşitli metafor yapılarından biri de bahçe algısıdır. Fikret'in bahçeyi ele alış tarzı, Servet-i Fünun duyarlılığını yansıtmaya kadar özgün metafor yapılarını da içinde barındırır. İlk gençlik dönemlerinden itibaren eserlerinin tamamı göz önüne alındığında Tevfik Fikret'in sanat yaşamındaki gelişim ve değişim çizgisi de bahçe metaforu özelinde takip edilebilmektedir. Bu çalışmada da bahçe metaforu bağlamında şairin ilk dönem eserlerinden itibaren görülen sevgilinin bahçesi, ben'e ait bahçe, inancın bahçesi ve devletin bahçesi şeklinde değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Tevfik Fikret, one of the leading names of Servet-i Fünun literature, stands out in the history of Turkish literature as an artist who included the characteristics of the old and the new in his poems. While he continued the traditional style in his early poetry, he made a name for himself with his originality and innovations in Turkish poetry in the following years. In this direction, the metaphoric structure in his works emerges with original and new features along with traditional uses. Tevfik Fikret, who included the poetik patterns of classical literature in his early poems, tried to write his works in line with Recaizade Mahmut Ekrem's understanding of nature in the following years. Thus, the metaphorical discourse in his poems varies in all of his works. One of the various metaphor structures reflected in his works is the perception of the garden. Fikret's approach to the garden includes original metaphoric structures as well as reflecting the sensitivity of Servet-i Fünun. Considering all of his works since his early youth, Tevfik Fikret's line of development and change in his art life can also be followed in the garden metaphor. In this study, in the context of the garden metaphor, the garden of the lover, which has been seen since the poet's first period works, has been evaluated as the garden belonging to me, the garden of belief and the garden of the state

Keywords

Tevfik Fikret, metaphor, garden, poem.

Atıf/Citation: Ünlü, B. ve Özcan, T. (2023). Tevfik Fikret'in Şiirlerinde Bahçe Metaforu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 535-552.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Bedirhan ÜNLÜ, bunlu@firat.edu.tr

"Bu makale, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Tarık ÖZCAN danışmanlığında hazırlanan 'Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Şiirinde Bahçe Metaforu' başlıklı doktora tezinden oluşturulmuştur."

1. Giriş

Dilin kendi içindeki felsefesini yansıtan metafor; anlam ve bildirişim değerleri açısından bağlı olduğu dilin en komplike unsurudur. Antik Yunan'dan itibaren üzerinde durulan metafor kavramı, Aristoteles'e göre "*dili beylik laflardan ve yavanlıktan kurtaracak*" (Aristoteles, 2017: 66) olan dilin en gelişkin ögesini yansıtır. Geleneksel yaklaşımda bir şeyin başka bir şeye benzetilmesi olarak algılanan metafor; modern dilbilim ve eser incelemelerinde sadece mecazî olarak kelimeler özelinde değerlendirilmez. Bu doğrultuda Kaya Bilgegil metafor için "*istiâre*" (Bilgegil, 2015: 150) terimini tercih etmiştir. Modern metafor teorisinin kuruluşunu ve bütün dünyada yaygınlık kazanmasını sağlayan isimlerin başında ise George Lakoff ve Mark Johnson gelir. "*20. yüzyıldaki metafor çalışmaları ve özellikle de Lakoff ve Johnson'un 1980 yılında yayınladıkları Metaphors We with Live by isimli eserle ortaya koydukları ve 'Çağdaş Metafor Teorisi' olarak anılan teori, günümüzde metafor kavramını, disiplinler arası uygulamalarla biliş/zihin (cognition) ve bildirişim (communication) çalışmalarının merkezine yerleştirmiştir.*" (Tokur, 2011: 107). Söz konusu bu iki ismin temellendirdiği modern metafor anlayışının özünde, metafora kavram alanlarının oluşturulması ve bilişsel düzeyde yaygınlık kazandırılması vardır. Lakoff ve Johnson'un işaret ettiği günlük tecrübeye ortaya çıkan "*Ölü metaforlar*" (Cebeci, 2019: 21) ise genellikle dilin içerisinde metaforik niteliği ikinci plana atılmış dilsel yapılardır. Örneğin "*kapının kolu*" ifadesinde canlı varlıklara ait bir uzvun cansız bir varlığa aktarımıyla oluşturulan ikincil planda kalmış bir metaforik yapı görülür. Benzer şekilde "*kol*" kelimesi üzerinden oluşturulan "*kolu kanadı kırık*" ifadesi ise canlıdan bir başka canlıya aktarımı gerçekleştirdiği kadar yarattığı yeni anlam alanlarıyla daha geniş metafor özelliğini kazanır. Böylece dilin sonsuz anlam alanı içerisinde "*Metaforlar cümledir, yalıtılmış, ayıklanmış kelimeler değildirler.*" (Duman, 2019: 16) anlayışı yaygınlık kazanır. Dil üzerine inşa edilen edebî metinlerde ise metafor, cümle düzeyinde olduğu kadar eserin tamamı üzerinde de etkisini gösterir. Eseri oluşturan yazar/şairin mensubu olduğu milletin tarihî, sosyolojik, kültürel, coğrafi vb. özellikleri metaforlar aracılığıyla ortaya çıkarır. Aynı zamanda yorum bilimciler tarafından metaforlar açıklanır. Bu doğrultuda ortaya konulan bir edebî "*metin, insan tarafından yapılmış olmasına rağmen, yapıdan çok daha karmaşık ve fazladır, çünkü dilin doğal malzemesinden yapılmış karma bir kuruluştur o.*" (Karatani, 2017: 70). Bu tarz karmaşık yapının çözümlenmesi için edebiyat araştırmacı ve tarihçilerinin bilimsel yeterliliğe sahip olması ve metaforik okuma yöntemlerini bilmesi gereklidir. Böylece "*Metafor, Türk edebiyatının başlangıcından beri bir anlatım nesnesi olarak sıklıkla kullanılmıştır. Dilin geleneğine yeni kapılar açan metaforik söylem, kolektif bilinçdışının yansıtıcısı ve özgün anlatım biçimidir. Bu nedenle Türk düşüncesinin haritasını çıkarmak isteyen her araştırmacının öncelikli olarak yöneleceği önemli kaynaklardan birisidir.*" (Özcan, 2022: 51).

Hayatın ilk kaynağı olan tabiat, insanoğlunun anne rahminden ayrılıp dünyaya gözünü ilk açtığı mekândır. Doğal ortamın işlenip bahçe hâline getirilmesi ise insanoğlunun ilk çağlardan itibaren üzerinde durduğu en temel kavramlardandır. "*Doğa temelde bir bahçedir*" (Evyapan, 1972a: 3) metaforu üzerinde şekillenen tabiat-bahçe ilişkisi, edebî metinler aracılığıyla çözümlenme imkânı elde eder. Kelime olarak pek çok kullanımı olan bahçe, metaforik çağrışım değeri itibarıyla da birçok anlam alanlarını türetir. Bu doğrultuda geleneksel şiirde "*özel bahçeden dünyevi otoritenin bahçesine, İslâm bahçesine, cennet bahçesine ve nihai gerçekliğe doğru ilerleyen bir bahçeler zinciri doğar.*" (Andrews, 2017: 188). Geleneksel şiirin bu tarz yeni anlam değerleri oluşturduğu bahçe algısı, klasik şiirin kendi içinde meydana getirdiği metaforik söylemin yansımasının sonucudur. Bununla birlikte geleneksel şiirde görülen özel, otorite, İslam ve gerçekçilik bağlamında ilerleyen bahçe metaforu, yaşamın içinde de dünyanın küçük bir simülasyonunu yansıtır. Farklı kültür ve coğrafyalarda bahçe üzerinde çeşitlenen metaforik yapı da benzer şekilde ortaya çıkar. Benzerliklerin olduğu insanlığa ait ortak "*kültürün kökleri*" (Wilson, 2013:143) bahçe üzerinde aynı çağrışım değerleriyle de görülmektedir. "*Ortak kökler*" üzerinde "*Bahçe, çeşitli bağlamlar içinde, hem aynıdır hem de asla aynı değildir: Kimi yerde kraliyet bahçesi, girilmesi yasak tanrısal yerdir; kimi yerde, bir mabedin etrafındadır ve içine girilebilir; başka bir yerde, şenlik yapılan kamusal alandır; bir yerde, 'özel inziva yeri, düşünceye dalınan ya da geçilip gidilen yerdir. Her zaman mikro-kozmos olan, sembolik sanat eseri olan, yer olduğu kadar nesne de olan bu muhteşem bahçenin asla işlevi olmayan 'işlevleri' vardır. Bu yer, sizde, Batı'yı mahveden 'doğa-kültür' karşıtlığını dışlar; bahçeye, doğaya sahip olmayı gösterir; tamamen doğadır, makro-kozmosun sembolüdür ve tamamen kültürdür, bir yaşam tarzının yansımasıdır.*" (Lefebvre, 2014: 176). Andrews ve Lefebvre'nin bahçe metaforu bağlamında ortaya koydukları özel/ben'e ait bahçe, otoritenin/kraliyetin bahçesi, İslam'ın/inancın bahçesi, halkın (kamusal alanın) bahçesi şeklinde benzer bahçe tasnifleri, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar yeni Türk şiirinde de ortaya çıkar. Bu doğrultuda sevgili özelinde bahçe metaforuna yer verilen eserlerde genellikle

geleneksel benzetme kalıplarından yararlanılır. Sevgilinin boyu serviye, yanağı güle, saçı sümbüle, elleri zambağa benzetilerek geleneksel metafor yapısı oluşturulur. Bununla birlikte şiirlerde sadece benzetme unsurlarının tamamının yansıtma zorunluluğu yoktur. Mazmun anlayışına bağlı olarak şiirde sadece “servi” morfemi geçtiği zaman sevgilinin boyu, aynı şekilde sadece sümbülün yer almasıyla saç anlamı ortaya çıkar. Bahçeye ait unsurlardan güneş de benzer şekilde hükümdarı/sevgiliyi karşılayan mazmun olarak şiirlerde yerini alır. Geleneksel mazmun anlayışı, bir taraftan varlığını devam ettirirken diğer taraftan yerini yeni metaforlara bırakır. Örneğin hükümdarın sembolü olan güneş, Tevfik Fikret'in oluşturmaya çalıştığı yeni bahçe algısında -Haluk özelinde- bütün gençliğin simgesi hâline getirilir. Bu bağlamda Tevfik Fikret'in ilk dönem şiirlerinde bahsi geçen mazmun kullanımları, ilerleyen yıllarda değişim ve dönüşüm sürecine girer. Şiirlerindeki bahçe metaforundaki bu dönüşüm süreci, genel poetikasının da bir parçasını yansıtarak şiirlerindeki gelişim süreç ve aşamalarını yansıtır.

2. Tevfik Fikret'in Şiirlerinde Bahçe Metaforu

2.1. Sevgilinin Bahçesi

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren hız kazanan toplumsal, siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel anlamdaki değişim ve dönüşümler dönem sanatçıları da yeni bakış açılarına yönlendirir. “*Metaforun gündelik hayatta sadece dilde değil, düşünce ve eylemde de yaygın olduğu*” (Lakoff-Johnson, 2015: 27) özelliğinden hareketle, yeni Türk şiirinde şairlerin duygu ve düşünceleri kalıplaşmış mazmun yapılarının dışına çıkmaya başlar. Şiirde yeni metafor oluşturma yaklaşımları tabiata ve dolayısıyla bahçeye bakış açısında da görülür. Gerçeklikten hayli uzaklaştırılmış ve hazır formlarla ele alınan tabiat anlayışı, zaman zaman aynı ve benzer kullanım kalıplarıyla zaman zaman da bazı yenilik arayışlarıyla Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar varlığını devam ettirir. Sevgiliye ait bahçe yapısı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar bütün şairler arasında hem geleneksel bakış açısıyla hem de özgün sayılabilecek metaforik söylemlerle yerini alır. Tanzimat'tan itibaren görülen bu tarz ikili bakış açısı, Tevfik Fikret'in şiirlerinde de varlığını hissettirir.

Eserlerinde sevgilinin bahçesine dönem dönem yer veren Tevfik Fikret, özellikle ilk dönem şiirlerinde sevgilinin bahçesini renkli görür. “*Fikret'in Mirsad'da yazdığı şiirlerin atmosferi umumiyetle iyimserdir. Başlıca mevzuu aşk ve bahardır.*” (Kaplan, 2008: 76). Fikret'in ilk dönem şiirlerinden biri olan ve Mehmet Kaplan'ın da işaret ettiği gibi Mirsad'da Mehmed Tevfik müsteâr ismiyle yayımlanan “Bir Subh-ı Safâ İdi” başlıklı manzumesinde sevgilinin bahçesi; güneşli ve parlak oluşuyla okuyucunun karşısına “*Parlaktı yüzü doğan güneşten/Bir matla-ı nûr idi o gerden;/Eylerdî nigâh-ı dil-fürûzu/Taltîf-i sabâh ü mihr ü gülşen*”³ (s. 45) mısralarıyla çıkarılır. Fikret için sevgili, bu dönemde bahçeden geleneksel anlamda henüz ayrılmamıştır. Sevgiliyi bahçeden çıkarmadığı müddetçe de bu mekân, şairin algısında renkli ve canlı özelliğini korumaktadır. Benzer şekilde ilk dönem şiirlerinden olan “Bûse-çîn” manzumesinde sevgilinin bahçesi, “*Gönüller toplu kâküller perîşân,/Ederdik yâr ile gül-şende seyrân/Kılardı aşkımız gül-zârı taltîf,/Kılardı şevkimiz ezhârı taltîf./Gelirdi bir safâ gül-zâra bizden:/Çiçekler nûr alırdı handemizden.*” (s. 48) şeklindeki dizelerde klasik şiirin işret meclisindeki bakış açısıyla görülür. Tevfik Fikret, hem içinde bulunduğu sosyal çevrenin (Mekteb-i Sultani'deki Şeyh Vasfî, Muallim Naci gibi hocaların etkisi) hem de ilk dönem gençliğinin getirmiş olduğu yaşam sevincinin etkisiyle, sevgilinin bahçesine eserlerinde canlı ve renkli bir şekilde yer verir. Bu atmosfer içerisinde “*Tevfik Fikret'in 1901 yılına kadar yazdığı şiirlerindeki duygu lisanı, hayata yeni başlayan bir insanın heyecanını ve şevkini taşımaktadır.*” (Özcan, 2015: 61). Genç yaşın getirmiş olduğu yaşam sevincini aynı dönem içinde “Neşide” başlığı altında söylediği “*Bu dem ki nev-bahârdır süren gönülde hükümünü/Vürûdu hiç olur bana hazân gibi musibetin*” (s. 57) dizelerinde açıkça ifade eder. Gençliğin getirdiği yaşama sevinciyle kendi ben'inde baharı yaşayan şair, musibet diye nitelendirdiği sonbahar mevsiminin yine kendi ben'ine gelişini uzak bir ihtimal olarak görür. Böylece Fikret'in sevgiliye ait bahçe algısında geleneğin izleri devam eder. Bu doğrultuda Rübâb-ı Şikeste'ye almadığı şiirlerinden bir diğeri olan “Ey Kız” manzumesinde bahar, sevgilinin bahçesinde “*Feyz-i bahârdır deheninden uçan ziyâ;/Bekler çiçek açılmak için ibtisâmını;/Bekler hübüb için o seher-hîz olan sabâ/Bir hurâmını*” (s. 205) dizelerinde ortaya çıkar. Benzer şekliyle “Neşide”de benzerlik ilişkisini kurduğu geleneksel bahar-çocuk metaforunu “Ey Kız” şiirinde kız-bahar ilişkisi bağlamında ortaya koyarak devam ettirir. Bahçedeki çiçekler açılmak için sevgiliyi gözlerken rüzgâr da

³ Tevfik Fikret'in şiirleri için bk., Tevfik Fikret (2004). Tevfik Fikret Bütün Şiirleri. (haz. İsmail Parlatur- Nurullah Çetin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Çalışmadaki şiirler ve sayfa numaraları bu baskıya aittir.

harekete geçmek için sevgilinin nazlı yürüyüşünü bekler. Sevgilinin bahçeye gelişyle çiçeklerin gülmeye başlaması “*Eyler çiçeklerin biri bir hande âşikâr*” (s. 206) şeklinde ifade edilir. Böylece bahçenin mamurluğu sevgilinin bahçede olmasıyla bir kez daha gözler önüne serilir. Çiçeklerin bu gülüşü ise “*Sen o handesin*” (s. 206) denilerek sevgiliye benzetilir. “Çiçek sevgilinin gülüşüdür” benzetme kalıbıyla geleneksel teşbih anlayışı devam ettirilir. Aynı zamanda sevgilinin genç oluşunu da şiirin beşinci kıtasında “*ey gonce-pîrehan*” nitelemesiyle klasik söyleyişe uygun bir şekilde belirtir. Hocası Recaiade Mahmut Ekrem’de sıklıkla görülen sevgili-gonca klasik benzetme kalıbı, Fikret’in bahsi geçen bu manzumesinde de devam eder. Bununla birlikte sevgilinin yüzünde görülen kızılık da “*Kızılık, ol hicâb ki hüsnün safâsıdır*; (s. 206) dizesiyle Tanzimat Dönemi sanatçılarından Abdülhak Hamid’in “Bir Sitare Altında” şiirini hatırlatır. Hamid’de dış tabiatın etkisiyle kızıllaşan sevgilinin yüzü, Fikret’te kızılığın getirmiş olduğu utangaçlıkla ortaya çıkar.

Tevfik Fikret, bu tarz ilk dönem şiirlerinden sonra asıl sesini bulmaya başlar. Gerek şekilde yaptığı bazı yenilikler gerek dil ve üsluptaki yenilikleriyle Türk şiirini derinden etkilemeyi başarır. Şiirlerinde zaman zaman yer verdiği sevgilinin bahçesi de bu doğrultuda yeni metafor yapılarından etkilenir. Bunun en iyi örneklerinden birini de “Beyaz Yelken” şiirinde “*Bu şetâretle işte Marmara’nın/Bir perî-i küşâde-şehperidir;/Şûh pervâne-i müzehheridir/Pâk ü nevvâr olan şu manzaranın./Gece mersâ-yı nâz olur mutlak/Ona âgûş-ı aşkı bir adamın.../Bir vakitler gönül ederdî hayâl/ Sütbeyaz bir deniz, beyâz kayalar,/Mâ’î, lâkin hemân beyâza çalar./Bir semâ, sonra bir beyâz sandal./Biz o sandalda yâr-ı cânımla/Dolaşırdık beyâz seherlerde!*” (s. 328-329) kaleme alarak sergiler. “Beyaz Yelken” sevgilinin bahçesinin sadece karada değil, denizde de imar edilmeye çalışıldığını gösteren dikkat çekici bir manzumedir. Bu durum tespitlerimize göre ilk kez Servet-i Fünun neslinde, yeni bir imaj dünyası olarak ortaya çıkmıştır. Marmara Denizi canlı bir tasvirle Tevfik Fikret’in kaleminde betimlenir. Suyun yani denizin sakinleştirici etkisiyle sevgilinin bahçesi birleştirilir. Böylece “*durgun suyun yanında şiirsel ağırlık derinleşir. Su maddeleşmiş büyük bir sessizlik gibi yaşar.*” (Bachelard, 2006: 212). Bu sessizlik ve dinginlik hâli dönemin toplumsal ve siyasal durumuyla da paralellik gösterir. Toplumsal ve siyasal olayların dışında sakin bir ortamda bulunan Servet-i Fünun topluluğu, üslup özelliği olarak da suyu dingin bir şekilde algılar. Söz konusu şiirde bu sakin ortamda şair sevgiliyle beraberdir. Aslında Beyaz Yelken’de sevgili imajı şiirin genelinde kapalıdır. Bu durumun nedeni ise Tevfik Fikret’in şiirlerinde sevgili imajının az görülmesiyle ilgilidir. Şiirde suyun temizlik özelliği ön plana çıkarılarak işlenmiştir. Şair, Beyaz Yelken’de karada (toprak) buluşamadığı sevgiliyle denizde (su) bir araya gelmek ister. Toprak artık onun için kirlenmiş ve sevgilinin bahçesini mamurlaştırma özelliğini kaybetmiştir. Bu bağlamda toprak hayatı/maddi olanı temsil ederken su ruhsal/manevi olanı yansıtır. Toprakta (maddi olandan) suya (manevi olana) geçiş sağlanır. Toprakta muzdarip olan ben, suyun var olan gücünde sevgili ile birlikte hayat bulmaya çalışır. Su bu yönüyle anaç özelliği kazanır. Bütün bu özellikler doğrultusunda Tevfik Fikret, sevgiliyle olan bahçesini denize doğru açmanın çarelerini arar. Nitekim “Deniz” henüz o dönemde toprak gibi kirlenmemiş ve sevgilinin bahçesine ev sahipliği yapacak bir saflıktadır. Şiirde söz konusu bu saflığı pekiştirmek için yedi kez beyaz, bir tane beyaz anlamına gelen sefid ve beyazı pekiştirmek için ise bir defa sütbeyaz kelimeleri tekrar edilir. Ayrıca “pâk ü nevvâr” denilerek saflık ve aydınlıkla nitelendirilen bu yapay bahçenin manzarası tamamlanmış olur. Böylece genel olarak sevgiliye ait bahçe metaforunda Tevfik Fikret, gelenekten tam anlamıyla kopamaz. Şair, ilk dönem şiirlerinde sevgilinin bahçesine mutlak surette geleneksel bir bakış açısıyla bakmıştır. Ancak Fikret’teki sevgiliye ait bahçe metaforu sarmal ilerlemez. Onun sevgilinin bahçesine yer verdiği şiirlerinde gelenekten özgünlüğe geçiş, pozitif manada doğrusal bir şekilde ilerler. Ancak niceliksel anlamda sevgiliye ve dolayısıyla onun bahçesine eserlerinde fazla yer vermeyen Tevfik Fikret için sevgilinin bahçesi metaforu yeni Türk şiirinde geçiş dönemi içerisinde değerlendirilir.

2.2. Ben’in Bahçesi

Edebî türler içerisinde metinle yazar ilişkisinin en fazla iç içe geçtiği türlerden biri de şiirdir. Şairin psikolojik yönünün, dünyaya bakış açısının, ideolojik tutumunun en fazla belirginleştiği edebî türlerin başında şiir gelir. Eseriyle kendi ben’i arasına en çok mesafe koyan şairlerde dahi sanatkarın kişisel yönü, zaman zaman da olsa kendisini ele verir. O “*hayatı, kendi eserinin düzlemi üzerinden gördüğü gibi düzenler.*” (Tally, 2020: 89). Bundan dolayı genel itibarıyla şairin poetikasıyla kişisel özellikleri birlikte değerlendirilir. Söz konusu bu kişisel özelliklerin görüldüğü yerlerden biri de şair-doğa ilişkisinde ortaya çıkar. Doğanın ben üzerindeki etkisinin gözlemlenebildiği ve şiirlere yansıdığı mekânların başında ise bahçe gelir. Şair kendi bahçesinde her türlü duygu ve düşüncesini dışa vurur. Bu yönüyle “*Bahçe insanın doğayla fiziksel ve zihinsel dayanışmasının*

sergilendiği yerdir.” (Young, 2017: 14). Şair, bahçe ile olan bu sıkı ilişki ağında en belirgin duygu ve düşüncelerden bilinçaltının en karanlık ve gizli köşelerine kadar kişiliğini oluşturan bütün zihinsel ve duygusal yönleri bahçeyle anlatma imkânına sahip olur. Yeni Türk edebiyatının kilometre taşlarından biri olan Tevfik Fikret'in şiirlerinde de ben'e ait bahçe algısı; aydınlık, yıkık ve hayalî/ütopik bahçe gruplarıyla ortaya çıkar.

2.2.1. Ben'e Ait Aydınlık Bahçe

Tevfik Fikret'te ben'e ait bahçenin aydınlık olduğu dönem sevgiliye ait bahçede olduğu gibi daha çok ilk şiirlerinde belirgindir. Bu dönem şiirlerinde ben'in bahçesi renkli ve canlıdır. Daha sonraki yıllarda tabiata ve dünyaya lanetler okuyacak olan şair, ilk döneminde dünyayı “*Dünyâ değil, gözümde o bir gülşen-i süür/Gülşen değil, o cennet idi hâsıl-ı kelâm.*” (s. 78) şeklinde betimleyerek cennet bahçesi olarak değerlendirir. “Gonce” başlıklı şiirinde geçen bu beyitte algısal anlamda dünya, sevinç bahçesine benzetilir. Bu bahçe ben'in gözünde cennet gibi algılanır. Sonraki dönemlerde değişecek algıyı göstermesi bakımından dikkat çekici olan bu şiirde Fikret; “*Seyreyledim cemâlini mahvoldu zulmetim/Sandım güneşler açtı gülistân-ı Fikretim*” (s. 78) diyerek bahçesinde güneşin açtığını, aydınlandığını belirtir. Geleneğe uygun olarak bu dönemde mamur bahçenin mevsiminin baharı göstermesi “*Bahârdır... Bugün bütün cihân bedîa-zârdır;/ Bahârdır ki gülşen-i hayâta feyz-bârdır;/ Bahârdır ki âlem-i nebâta cân-nisârdır;/ Zemînde gonce-hîzdir... havâda nefha-bârdır,*” (s. 39) şeklindeki dizelerde ifade edilir. “Bahar” başlıklı şiirinde (Tevfik Fikret'in baharla ilgili ilk döneme ait eserlerinde Bahâriye (s. 18) manzumesi de vardır.) bahçe, bütün canlılığı ve mamur özelliğiyle ortaya çıkar. Fikret'in bahar mevsimine olan bu olumlu tutumu, sonraki dönemlerinde de zaman zaman görülür. Rübâb-ı Şikeste'ye almadığı; ancak Servet-i Fünun'da yayımlanan “Bahâr-ı Terâne-dâr” şiiri, söz konusu mevsimin Fikret üzerindeki olumlu etkisini gösteren bir diğer örnektir. Bu tarz olumlu etkinin görüldüğü mısralar ise “*Akar çağıl çağıl o su,/Ki bağlara revânedir;/Meler başında bir kuzu.../Bu bir güzel terânedir.*” (s. 243) şeklinde ortaya çıkar. Doğada akan su, bahçelere giderek canlılık verir. Kuzunun sesi de şaire güzel bir şarkı gibi gelir. Kuzuyla birlikte şiirin son dördünlüğünde geçen “*tıfl-ı cân-rübâ*” ibaresi de klasik bahar gençliktir metaforunun şiire yansımış hâlini sergiler.

2.2.2. Ben'in Yıkık Bahçesi

Tevfik Fikret'in ilk dönem şiirlerinden sonra ben'e ait bahçe yapısında gittikçe belirginleşen yıkık bahçe algısında artış görülür. Renkli olan bahçe özellikleri yerini siyah renge bırakmaya başlar. Algısal anlamda yıkık bahçenin siyah olarak nitelendirilmesi, Fikret'in manzumelerinde belirgindir. Öyle ki onun şiirlerinde “*Eşya dıştaki mânâsıyla değil, şâirin ona kazandırdığı anlamla metin içerisindeki yerini alır.*” (Kavaz, 1996: 364). Bu doğrultuda “Geçmişte” başlıklı manzumesinde şair, içinde bulunulan bahçeyi “*Eyvâh! Şimdi her neye baksam siyâh-reng.*” (s. 252) sözleriyle betimler. Aynı şiirde mazideki bahçe ise “*Bî-çâre ben, bugün yine vakf-ı te'essürüm:/Mâzîye doğru uçu tu nigâh-ı tahassürüm;/Görmekteyim o gülşeni kim gark-ı âb ü tâb/Bir gonce-i sefdi onun hande-i şebâb.*” (s. 252) denerek beyaz bir güle benzetilmiştir. Klasik benzetme kalıbına uygun olarak gençlikte içinde bulunulan bahçe, parlak (âb ü tâb) bir hâldedir. Geçmişte kalan bahçede beyaz güller (gonce-i sefdi) de yerini alır. Gençlik bütün bu özellikleriyle mamur bahçeyken şimdiye geldiğinde ben, bahçesinde her şeyi siyah olarak algılar. Bu doğrultuda Fikret'in gençliği bahçe metaforuyla ele aldığı bir başka şiiri ise “Bir Mersiye” başlığını taşır. “*Hep o ma'sûkalar türâb oldu;/Gençliğin ravza-i hayâlden/Pürheves toplamıştım onları ben;/O gülistân bütün serâb oldu.*” (s. 404) mısraları bahar-geçlik-bahçe metaforunu yansıtır. Şairin geçmişte sevdiği ne varsa bahçenin toprağına karışmıştır. Gençliğin hayalî bahçesinden (ravza-i hayali) toplanan güller, bir daha geri gelmemek üzere tekrar hayale karışmıştır. Burada “gençliğin ravza-i hayali” ifadesi, ben'in bahçesini belirten metaforik bir anlatım şeklidir. Gençlik bu ifadeye göre mazide kalmış bir hayalî bahçedir. Ütopik özellik taşımayan bu bahçe, ben'in şimdiki yıkık bahçesini belirtmede bir karşılaştırma mekânı olarak gösterilir. Gençliğin aydınlık bahçeye benzetilmesi ise esasen geleneğin Fikret üzerindeki izlerinin devam ettiğini gösterir. Bu doğrultuda tıpkı sevgilinin bahçesinde olduğu gibi ben'e ait yıkık bahçe metaforunda da özgün ve geleneksel kullanımlar Tevfik Fikret'in şiirlerinde birlikte yer alır. Bu geleneksel anlayış tarzının en iyi görüldüğü şiirlere ise ayları anlattığı Âveng-i Şühûr'da rastlanır. Geleneksel anlayışa uygun bir şekilde bahar mevsimini anlattığı nisan ve mayıs aylarında bahçeler canlı ve renklidir. “*Sular akar, kuzular oynar;/safâsından/Hayât raksediyor zannedersiniz; ashâr/Olur tele'lü'-i bârân içinde hande-feşân...*” (s. 513) mısralarında bu canlılık açıkça ifade edilir. Nisan ayında toprağın uyanışıyla tabiat,

renkli çiçeklerle dolmaya başlar. Şair, nisandan sonra gelen “*Mayıs bir köylü kızdır; sâf u dil-ber, şûh u sevda-kâr;*” (s. 514) diyerek mayısı köylü bir kıza benzetir. Bu şekilde mayıs ayı saflığın simgesi hâline getirilir. Geleneksel nergis ve sümbül gibi mazmunlar da “*Münevver nergis-i çeşmân-ı handân-ı taravettir;/Mu’attar sümbül-i geysûsu tâlân-ı şetarettir;*” (s. 514) dizeleriyle şiirdeki yerini alır. Göz-nergis/saç-sümbül klasik benzetme ilişkileri, nergis-i çeşmân ve sümbül-i geysû tamlamalarıyla kullanılırlar. Nergisin gözleri aydınlıktır ve gülmekteyken sevgilinin saçlarını simgeleyen sümbül de güzel kokusuyla geleneği devam ettirir. Ancak Fikret’teki bu klasik bahçe unsurlarıyla anlatılan bahar mevsiminin algısal anlamdaki özgün kullanımı, diğer şiirlerinde değişmeye başlar. Dış dünyadaki bahar, ben’in bahçesine canlılık getirmeyiz. Bu yıkık manzara dizelere “*Bahâr olsun, bahâr olsun da gönlüm/Biraz def’-i melâl etsin, diyordum;/Cihân tağyir-i hâl etsin, diyordum.../Bahâr oldu bütün feyziyle, gördüm:/Cihân pür-hande, cennetten nişândır./Benim gönlüm fakat vakf-ı hazândır./ Bütün rengiyle, ahengiyle gülşen/Garik-i neş’e, lâkin bence mağmûm;/Tabî’at arzeder karşında meş’ûm;/Soğuk bir levha, bir tasvîr-i medfen./Evet, mest-i hayât ammâ şu enhâr;/Benim gönlüm değil bundan haber-dâr.*” (s. 325) şeklinde yansır. Baharın Tevfik Fikret üzerindeki olumsuz etkisini en iyi anlatan manzumelerden biri de “Bahar-ı Mağmûm” şiiridir. Bahar şiirin girişinde klasik anlayışa uygun olarak tabiatı cennete çevirmiştir. Ancak Fikret’in bahçesi, hazan mevsimidir ve baharın gelmesini çok istemesine rağmen mamurlaşmamıştır. Bu doğrultuda onun 1896 yılında Servet-i Fünun dergisinde kaleme aldığı “Musâhabe-i Edebiyye’inde geleneksel bahariyyeler için söylediği “*Maamaflîh ‘şîir’i bizim anladığımız gibi anlayan bir fikir, eşyayı bizim gördüğümüz gibi görmeye alışmış olan bir nazar için bugün o neşaidi tabîî ve güzel bulmak, yani o bahar numunelerinden bir zevk-i rûhânî hâsıl eylemek nasıl mümkün olur, bilemem.*” (Parlatır, 2000: 33) sözlerinde, geleneksel bahar anlayışından uzaklaşmaya başladığını ifade eder. Bahar-ı Mağmûm şiirinde de bahçeler bütün rengiyle, ahengiyle neşe dolu olmasına rağmen, şaire artık kederli (mağmûm) görünmektedir. Manzumede ben’in aydınlık doğaya karşı algısının tamamen kapalı oluşu ise “*Benim gönlüm değil bundan haber-dâr.*” (s. 325) dizesinde ortaya çıkar. “Geçmişte” şiirinde görülen bahçenin unsurlarının siyah olarak algılanması da “Bahar-ı Mağmûm” manzumesinde “*Ağaçlıklarla süslenmiş ufuktan/Gelir bir nefha-i serd ü siyeh-reng;/Semâ çeşmimde bir peygüle-i teng,*” (s. 325) mısralarında kaleme alınır. Bahçe ağaçlarla süslenmesine rağmen gelen rüzgâr; soğuk ve siyah renklidir. Gökyüzü ise ben’e daralarak küçük bir köşe gibi gelir. Dünyada varoluşunu sorgulayan “*İnsanoğlu bedensel özellikleri itibariyle yeryüzüne bağlyken ruhsal özellikleri itibariyle de gökyüzüne bağlıdır.*” (Özcan, 2018: 116). Bu doğrultuda sonsuzluğun ve ruhsal özelliklerin simgesi olan gökyüzü, ferahlatıcı etkisinden uzaklaşarak ben’i kısıtlamaktadır. Artık bahçeye canlılık getiren hafif rüzgârlar yıkıcı etkisiyle soğuktur ve rüzgârın rengi siyaha dönmüştür. Ben’in yıkık bahçesine olan bütün bu metaforik yaklaşımlar, Türk şiiri için yeni imaj kapılarını aralar. Fikret özelinde bireyin ve toplumun sıkışmışlığı, modern Türk şiirinde bu tarz yaklaşımlarla özgün metafor özelliği hâline gelmeye başlar. Nitekim modern Türk şiirinde Tevfik Fikret; Muallim Naci, Recaizade Ekrem ve Hamid’den itibaren görülen özgün bahçe ve tabiat anlayışlarını daha ileri boyutlara taşımıştır.

Temel bir özellik olarak Fikret, özel hayatıyla ilgili duygu ve düşünce dünyasını şiirlerine açık bir biçimde yansıtmaktan geri durur. Bu durumun nedenlerinden biri de onun içe kapanık ruhsal özelliğidir. Kendi eliyle yaptığı evi ve bu evin önemli bir parçası olan bahçesi, dönemin merkez İstanbul’unun hemen dışında oluşuyla toplumsal hayattan uzaktır. İnsanlardan ve sosyal hayattan kendisini tecrit etmek isteyen Fikret, şiirlerinde ise ruhsal dünyasının izlerini açıkça göstermez. Bu hâliyle ben’e ait yıkık bahçe metaforu da zaman zaman şiirlerinde kendisini gösterir. Söz konusu şiirlerden biri ise Aşîyan’da yaptırdığı ve bahçeyle kendi ruhsal dünyasını birleştirerek anlattığı “Aşîyan-ı Dil” başlıklı manzumesidir. Şiirin “*Ben âşık-ı sükûnu idim âşîyânımın;/Ekser bu hâl-i samtına eylerdim intizâr;/Bir gün o kuşlar uçtu, o ezhârî eyledi/Bir dest-i nâzenindeki yelpâze târümâr.../Artık sükûnu yok dil-i sevda-nişânımın!*” (s. 317) dizeleri, şairin ben’iyle bahçenin birleşimini gözler önüne serer. Şairin “Bir itinâ-yı aşk ile, bir zevk-i şî’r ile” kendi kendine yaptığı ben’in bahçesini yıkan unsur kadındır. Kadın, elindeki yelpazeyle dışardan bu bahçeye gelerek kuşları kaçırmış, çiçekleri tarumar etmiştir. Servet-i Fünun neslinin kendilerini içine kapattıkları ve orada huzur buldukları mekânları bozan dışarıdan gelen müdahalelerdir. Servet-i Fünun nesrinde de görülen ben’e ait mekânların dış müdahaleler sonucu tahrip olması, Tevfik Fikret’te gittikçe artan bir tabiat nefretini de beraberinde getirir. Algısal anlamda tabiatı nefret eden şairin ben’e ait bahçesi de tamamen tarumar bir hâle gelir. Aydınlık bahçeyi bayındırlaştıran su, söz konusu manzumede “solucanlarla, sülüklerle, yılanlar dolu” bir şekilde betimlenerek bahçenin yıkılmasında etkin bir role sahiptir. Bu pesimist ruhsal yapı Fikret’e Batı tesirinden geldiği de açıktır. Nitekim Fikret’in bu şiiri, Baudelaire’in “Une Charogne” şiiriyle benzerlik

gösterir. Öyle ki “*T. Fikret'in Gayyâ-yı Vücûd şiirinde, Baudelaire'in şiirinde olduğu gibi kötümser bir atmosfer var. Baudelaire doğada, bir dere kenarında, bir patika yolun kıvrımında bir leş üzerinden sevgiliye söyleyeceğini söyler. T. Fikret de 'kırlarda gezerken', 'bir çukur yerde birikmiş mütekeddir bir su' üzerinden varlık-yokluk muhasebesi yapar.*” (Uçan, 2009: 175). Bütün bu sorgulamalar ve olumsuz tablo içerisinde “*Gayyâ-yı Vücûd*”, tamamen yıkık/tarumar bahçe metaforu üzerine kurulmuştur. Şiir, “*Fikret'in insan vücudunu bir 'câhim-i sefâlet' –cehennem çukuru- olarak görmesi de varlığa bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir.*” (Özcan, 2015: 97). Ben'in tahrip olan bahçesinde solucan, sülük ve yılanlarla dolu cehennem kuyusuna benzetilen çukurlar oluşmuştur. Aynı dönemde Cenab Şehabeddin'in bahçesindeki tam tersi bir tabiat algısı, Fikret'in poetikasında yıkılmışlığın zirvesine çıkar. Fikret, kırlarda “nefret”le dolaşmakta, gördüğü su birikintilerinde kelebekler, kuşlar, bülbüller yerine tamamen olumsuz peyzaj unsurlarından olan solucanlar, sülükler ve yılanlara yer vermektedir. Su üzerinde böceklerin oluşturduğu adacıklar belirlemekte, sazlıklar pis kokmaktadır. Bahçe üzerindeki bu “*hareketsiz sular ölüleri çağırıştır.*” (Bachelard, 2006: 77). Pis ve durgun suların bu olumsuz çağrışım değeriyle birlikte bahçenin canlılıktan tamamen ayrıldığı hissettirilir. Şair, kendisinin de içinde bulunduğu bu bahçeyi, ben'e ait olmaktan çıkarıp insanlığa mâl etmektedir. Bu bahçeler artık Fikret'in bahçesi olmaktan çıkmıştır. Fuad Köprülü de “*Memleketde fikir istiklâli, vicdân yüksekliği gibi en necib telakkileri öldürmeğe çalışan istibdâd devri, hür düşünceli ve hür tabî'atlı genç şairi fenâ halde sıkıyordu. Hayatla temâsı artarak hâricî süslü perdeler altındaki rezâletleri, musahharlıkları, sefil meskenet ve zillet numunelerini gördükten sonra, tabî daha bedbîn olmuştu. Hayatı en iğrenç ve aynı zamanda çok korkunç bir şekilde tasvîr eden 'Gayyâ-yı Vücûd' manzumesi, işte o bedbîn görüşün mahsûlüdür.*” (Arslan, 2012: 789-790) diyerek şiirin yazılış nedenini dönemin siyasi ortamının Tevfik Fikret üzerindeki olumsuz etkisine bağlar. Algısal anlamda Fikret'e göre tabiata canlılık veren, bahçeleri bayındırlaştıran sular kirlenmiştir. Bahçelere tazelik ve canlılık veren “yağmur” da şaire göre doğayı tahrip etmeye başlar. Gayyâ-yı Vücûd'da olduğu gibi Fikret'in bir diğer meşhur şiirlerinden biri olan “Yağmur”da da algısal anlamda bahçenin yıkık olması “*Açılmaz ne bir yüz, ne bir pencere;/Bakıldıkça vahşet çöker yerlere./Geçer boş sokaktan, hayalet gibi,/Şitâban ü pûşîde-ser bir sabî;/O dem leyl-i yâdımda, solgun, tebâh,/Sürür bir kadın bir ridâ-yı siyâh./Saçaklarda kuşlar –hazîndir bu pek!-/Susarlar, uzaktan ulur bir köpek./Öter gûş-ı ruhumda boş bir enîn,/Boğuk bir tezâd-ı sükûn u tanîn;*” (s. 345-346) şeklindeki dizelerde ortaya konur. Yağmurun bahçeyi bereketlendirme özelliğinin aksine şair, tıpkı Gayyâ-yı Vücûd'da olduğu gibi tabiatı tarumar bir şekilde görür. Yağmurun dikey bir şekilde gelerek bahçeyi tahrip etmesinin olumsuz sonuçlarına her yerde ve kişide rastlanır. Her yere vahşet çökmekte, küçük bir kız çocuğu tahrip olan bu ortamda hayalet gibi dolaşmakta, harap olarak görülen bir kadın atmosfere uygun bir şekilde siyah hırkasıyla solmuş bir hâlde betimlenir. Kuşlar da hüznü bir şekilde susmuş ve köpeklerin sesleri gelmektedir. Atmosfere uygun olarak bu yıkık ve siyah manzara karşısında şairin ruhu boş bir feryat hâlinde inlemektedir. Bahçede yeşillığe, canlılığa, bülbüle, renkli çiçeklere yer yoktur. Benzer şekilde Yağmur gibi bir diğer doğa olayı olan “karlar” da Fikret'in bahçesini yıkan unsurlardan biridir. Karlar, Fikret'in algısında bütün bir kâinatı haşin bir ızdırap ile titreterek hayattan koparması “*Bir ıztırâb-ı serd ile titrer mükevvenât/Altında karların;/Bir dūd-ı münce mid gibi âfâk-ı bî-hayât./Pîşinde canlanır mütehâşî nazarların./Çıplak ağaçlarıyla, beyâz damlarıyla gâh/-Mahsûl-i vâhime-/Bir bî-hudūd-ı mahşer-i emvât olur; nigâh/Teşrihlerle dem-be-dem eyler müsâdeme...*” (s. 347) dizelerine yansır. Âveng-i Şühûr'da kışın gelmesiyle birlikte tabiatı sargılı ölülere (Lifâfe-i emvât s. 522) benzeten şair, “Karlar” şiirinde de aynı şekilde doğayı cansız olarak görür. Bu soğuk ızdıraplar içinde hayattan uzak olan bahçede böcekler donmuş ve her yer uçsuz bucaksız ölümlerle kaplanmış. Donuk olan bu mekân, mamur bahçe ile tarumar olan yıkık bahçe arasında bulunur. Nitekim Fikret'in yaşadığı devir, bir geçiş dönemini de sembolize eder. Osmanlının parlak, aydınlık, mamur bahçesiyle yıkılıp yok olmadan önceki son bahçesi dondurulmuş gibidir. Mamur ve yok olan bahçe arasında kalan bu donmuş bahçe, adeta II. Abdülhamit devrinin istibdat dönemini hatırlatırcasına tarumar olmaya hazırlanmaktadır. Hayat belirtilerinin olmadığı (bî-hayat) bu bahçe, karların erimesiyle üzerinde yaşayanları çamurlar içinde bırakmaya, “gayyâ-yı vücûd”a terk etmeye hazırlanmaktadır. Ben'in algısal anlamdaki bahçesi de döneme uygun bir şekilde donuklaşmış ve yıkıma doğru evrilmiştir.

2.2.3. Hayalî/Ütopik Bahçe

Tevfik Fikret'in ilk dönem şiirlerinde aydınlık olan bahçe yapısı, ilerleyen dönemlerde tarumar bir hâl almaya başlar. Bu iki zıt bahçe algılarının yanı sıra Fikret'in hayalî bahçe yapısı da eserlerinde önemli bir yer edinir.

Onun Ömr-i Muhayyel, Ne İsterim?, Bir Ân-ı Huzûr ve Yeşil Yurt şiirleri, hayalî bahçenin aydınlık betimlemelerle verildiği manzumeleridir. Ömr-i Muhayyel’de bahçe, bahar mevsiminde gölleri ve yeşilliği olan bir yer olarak hayal edilmesi “*Bir ömr-i muhayyel... Hani gül-bünler içinde/ Bir kuşcağızın ömr-i bahârîsi kadar hoş;/ Bir ömr-i muhayyel... Hani göllerde, yeşil, boş/ Göllerde, o sâfiyyet-i vecd-âver içinde/ Bir dalgacığın ömrü kadar zâ’il ü muğfel/ Bir ömr-i muhayyel!*” (s. 368) dizelerine yansır. Hayali kurulan bu ütöpik yaşamın ana özelliği; aydınlık ve mamur olan bir bahçede inşa edilmek isteniyor olmasıdır. Onun kişisel olarak “*Biçimlendirdiği bu itibari dünyada, üç kişiye tahammülü vardır: Kendisi, sevgilisi ve ma’bûde-i şî’ri.*” (Özcan, 2015: 51). Manzumede öne çıkan bu hayalî bahçenin ana unsuru ise durgunluğuyla nitelendirilen gölün varlığıdır. Ben, durgun su karşısında ütopyasını kurarak sakin bir hayat geçirmek ister. Göl ve şiir birlikteliği Fikret’in düşünüyü kurduğu hayalî bahçesinde “herkese meçhûl” olarak sadece kendisine yer verdiğini gösteren iki önemli simgesel değerdir. Bahçe hayalin mutlak surette arzu ettiği bahar mevsiminde ve yeşillikler içindedir. “Ne İsterim?” şiirinde de tıpkı Ömr-i Muhayyel’de olduğu gibi ütöpik bahçe, “*Mâ’î bir göl, yanında bir meşcer;/Meşcerin sîne-i sükûnunda/Müntesir iltimâ-ı sâf-ı kamer;/Sonra birçok menâzır-ı hoş-ter,/Hilkatin subh-ı pür-füsûnunda/ Hâke revnak veren güzellikler:/O perîlerle koklaşan ezhâr,/O çemenlerle oynayan ervâh,/O mülevven sürûd-ı şûh-ı bahâr,/O mu’attar müşâfehât-ı riyâh...*” (s. 401) denerek bahar mevsiminde göllerle ve yeşillik alanlarıyla hayal edilir. Tamamen tabiatın içinde, toplumdan olabildiğince uzak, sakin ve aydınlık olan bahçe, esasen ben’in açıkça arzuladığı, özlediği ütopyasıdır. Bilindiği üzere Yeni Zelanda ve Manisa’ya giderek hayal ettikleri yaşamı gerçekleştirmek isteyen “*Servet-i Fünun sanatçıları, gerek etki(lenme) kaynakları gerek yetiştirme ortam ve tarzları gerekse mizaçları itibariyle çoğu zaman bireysel olanın etkisi altında içe dönüktür.*” (Deveci, 2012: 2). Bu içe dönük mizacın en iyi görüldüğü isimlerin başında ise Tefkîk Fikret gelir. Bu doğrultuda Ömr-i Muhayyel’de “herkese meçhûl” bir yerde ütopyasını kurmak isteyen Fikret, Ne İsterim?’de ise “*Mütecerrid bütün âlâyıktan;/Mütebâ’id bütün hakâyıktan*” (s. 401) diyerek bütün her şeyden kendisini soyutlamak ve hayatın bütün gerçekliklerinden uzaklaşmak istediğini belirtir. Kimsenin olmadığı, bütün gerçekliklerden uzak olan ve her şeyden soyutlanacak mekânın adresi ise doğadır. İçe dönük mizacıyla birlikte doğada tek başına yaşama hayali kuran şair, bu yönüyle ütöpik bahçesinde romantizmin etkisi altındadır. Nitekim “*İçinde yaşadığı topluma doğru dürüst bir diyalog kuramayan romantik sanatkâr, çoğu zaman hayalî beldelere, ıssız yerlere, tarihe ve tabiata kaçar.*” (Çetişli, 2010: 74). Tabiata kaçarak ütopyasını oluşturmak isteyen Fikret’in de hayalinde sadece kendisine ait olan bahçeler belirir. Bu bahçeler mamur olması ve sadece kendi ben’ine ait olması hâlinde Ömr-i Muhayyel ve Ne İsterim?’de görüldüğü gibi bahar mevsiminde de olabileceken aynı zamanda kış aylarında da ortaya çıkabilir:

“*Seyreylî yorum çeşm-i hayâlimle uzaktan*

Bir külbe-i mes’ûd;

Üstündeki fersûde, herem-dîde ocaktan

Yükselmeye bir ince duman, mâ’îl ü memdûd.

Sâfi, lekesiz karların altında cevânib

Mahfûf-ı sükûnet;

Bir köy bu sükûnetle ezilmiş gibi gâ’ib,

Her yer bu sükûnetle hem-ârâmiş-i cennet...” (s. 402)

Ben, kışın hayalini kurduğu bahçesinde karları şehirden uzak, saf ve lekesiz bir şekilde okuyucunun karşısına çıkarır. Ben için gerçek dünyada yaşadığı “*Mekâni ne kadar geniş olursa olsun, düşlenen evin bir külûbe, bir güvercin bedeni, bir kuş yuvası, bir krizalit olması gerekir.*” (Bachelard, 2020: 96). Şiirde mutlu bir külûbenin de bulunduğu bu düşlenen bahçeye sükûnetin hâkim olması durumu sık sık dile getirilir. Fikret, hayalinde yarattığı ütöpik bahçesinde kendisiyle baş başa kalarak avunur. Esasen manzumenin hemen başında “*çeşm-i hayâlimle*” diyerek yaratılan bütün “*ütöpialar, bir avunma sağlar; gerçek yerleri olmadığı halde yine de, kendilerini açık gösterdikleri fantastik ve dingin bir bölge vardır.*” (Foucault, 2020: 10). Şiirde bu tarz dinginliğin dile getirilişi de “sükûnet”le belirtilmesinin yanı sıra saf ve lekesiz olarak nitelendirilen karların da bahçeyi kaplaması dinginliğin görsel boyutunu yansıtır. Aynı dönem içerisinde Cenab’ın bahçesine düşen karların bu bakış açısıyla benzerlik göstermesi de dikkat çekicidir. Bununla birlikte Servet-i Fünun sanatkârları içerisinde Tefkîk Fikret, her ne kadar yarattığı hayalî beldesinde mamur bahçeye yer verse de onun Cenab’dan ayrılan özgün ütopyası vardır. Bunun en iyi örneklerinden biri “Sühâ ve Pervin”de görülür. Bahçede ağaçlar öncekinin aksine kırık ve çıplakken solgun olan bu bahçede Sühâ, Pervin’le dolaşmak istemesini “*Ne isterim meselâ: Bî-hudûd bir meşcer/Fakat ağaçları hep ser-şikeste, hep üryân;/İçinde bir derecik, bir şelâle-i*

giryân;/Yosunlarında, uçan kuşlarında, her şeyde/Takattur etmeli âvâre, mest ü lerzende/Bir ibtikâ-yı hazânisi aşk-ı sehhârın..." (s. 267) ifadeleriyle dile getirir. Modern Türk şiirinin önemli manzumeleri arasında yer alan Sühâ ve Pervin'de bahçe manzarası yıkık ve soluktur. Bu manzara karşısında Sühâ, bahçeyi hayallerle yeşertmeye çalışır. Şiirdeki bu durumun ortaya çıkmasında devrin sosyolojik şartlarıyla Fikret'in kişisel tutumunun da etkisi vardır. Öyle ki imparatorluğun son döneminde devletin bahçesi sonbaharını yaşamaktadır. Hayaller ise bu sonbahar bahçelerinde yeşertilmeye çalışılmaktadır. Söz konusu "*Şiirin şahıs kadrosunun sadece cinsiyetleri değil; dünya görüşleri de oldukça farklıdır. Sühâ, 'Müstağrak, esîri bir tabîat', 'Açık sarı, uzun, târümâr saçları'nın dağılıp örttüğü 'beyaz alnı'nda dâimî bir 'çîn-i infi'âl ile ağlar gibi bakan mâi gözleri' ile ön plana çıkan bir erkek iken; Pervin, 'esmer ve nermîn câzibe-i hüsnüyle meyyâl-i huzûz bir vücûd'a sahip bir genç kızdır. Sarı ve kendisinden geçmiş haliyle anlatılan Sühâ, romantik coşumcu bir karakterdir.*" (Özcan, 2015: 53). Romantik bir karakter özelliğine sahip Sühâ'nın hayali de önceki ütöpik bahçelerde görülen yeşil ve mamur bahçenin aksine baştan başa kırık ve çıplak ağaç tasvirleriyle başlar. Sühâ karakteri esasen Tevfik Fikret'in kendisidir. Fikret aynı zamanda "*Rûbab-ı Şikeste'nin hemen başında yer alan Süha ve Pervin şiirinde hayal ve hakikat çatışması etrafında, reel olandan hayali olana kaçış arzusunun kendi değerlerini yüklediği Süha ile kişiselleştirir.*" (Kanter, 2011: 964). Şair, bu tarz metaforik yapıyla birlikte bahçede akan şelaleyi gözyaşına benzeterek solgun ağaçlar arasında hayalet gibi sevgiliyle dolaşmak istemesini "*Sizinle ben o mükedder, o solgun eşcârın/Adım adım uzanan ra'se-i zilâlinde/Birer hayâlet-i pûşîde-çehre hâlinde/Gezip dolaşmalıyız; nâgehân bu esnâda/Güneş gurûb ederek, tâ uzakta, tenhâda/Fısıldaşan iki serv-i siyâha son leme'ât/Sükûn içinde verirken bir isfirâr-i memat./Yavaş yavaş azalan tâb-ı tal'atıyla kamer/Çıkıp görünmeli bir hasta kız kadar muğber.*" (s. 268) dizeleriyle ifade eder. Geleneksel olarak Türk şiirinde ay parlaklığı ve görünümüyle bahçeye aydınlık katarken Sühâ ve Pervin'de hasta bir kız gibi hayal edilir. Bahçenin bu donuk ve karanlık ortamında Sühâ, Pervin'den ayrılmayı da düşünür. Pervin'in pek anlam veremediği bu son karşısında "soğuk" bir üslupla "*Pek şâ'irâne hulyânız!*" (s. 269) söylemine karşı Sühâ, "*Evet, hakîkati hülyâya hep fedâ ederim,*" (s. 270) diyerek hayale olan meylini açıkça ortaya koyar. Hayal ve hakikat çatışmasının bir araya geldiği şiirin metaforik anlamda sembolik değerleri ise şu şekilde şematize edilebilir:

"Süha > ruh + göksel değerler

Pervin > vücud + yersel (haki) değerler" (Korkmaz, 2009: 140)

Hayalî bahçede altyapısı sağlam olmayan bu zıtlıklar karşısında gerçeklerin üstün gelmesi de kaçınılmaz bir son olarak okuyucunun karşısına çıkarılır. Böylece Tevfik Fikret, hayalî bahçede istediğini bulamamasının ardından daha başka söylem ve düşüncelerle ütöpik bahçesini oluşturmaya yönelir. Döneminde çok ses getiren şiirlerinden biri olan "Halûk'un Âmetüsü" şiirinde "*Toprak vatanım, nev'-i beşer milletim*" (s. 541) diyerek ben'in, Allah'ın, devletin ve sevgilinin bahçesini tek bir çatı altında toplamayı hayal eder. Tanzimat Dönemi'nde Şinasi'nin "*Milletim nev'-i beşerdir vatanım rû-yı zemin*" (Şinasi, 2005: 30) mısrasıyla büyük oranda benzerlik gösteren bu ifadelerde Fikret, bütün insanlığın bahçesi olarak kendisinden önceki bahçe metaforlarını birleştirmeye çalışır. Bu bahçe artık bütün alt bahçeleri bünyesinde toplayan çok geniş kapsamlı; ancak ütöpik karakterli bir bahçedir. Tevfik Fikret'i bu ütopyaya yönlendiren unsur ise bahçeyi oluşturan toprak parçasının kirlenmesidir. Ona göre toprak aşağılık bir sembole dönüşmüştür. Bu dönüşüm manzumenin "*Seni isminle sâde yâd etmek/Bana ye's-i fenâ verir... Gerçek/Besleyen var mı sende hiss-i bekâ?/Bence timsâl-i esfelîyetsin,/Kara toprak, mazîk-ı zilletisin;/Benden efsûs-ı bî-nihâye sana!.*" (s. 400) şeklindeki mısralarda açıkça gözlemlenir. "Toprak" şiirinden alınan bu mısralarda Fikret, bahçeyi meydana getiren toprağı aşağılık bir sembol olarak algılar. Bunun ana nedenlerinin başında insanlığın hayat kaynağı olarak toprağı görmesi gelir. Aynı şiirde bu durumu "*Beşerin menşe-i hayât-eseri*" (s. 400) mısrasıyla da açıkça ifade eder. Kutsal kitaplarda Âdemoğlunun topraktan yaratıldığı inancını bilen Fikret, bu inanç doğrultusunda toprağı hücum eder. Onun hem mizacı gereği hem de içinde bulunduğu toplumsal koşullar nedeniyle insanlığa karşı olan mesafeli tavrı, toprakla sembolleşir. Bütün çirkinliklerin kaynağı olarak insanlığı, insanlığın kaynağını da toprak olarak algılar. Ona göre her şeyin kaynağı olan toprak; bozuk ve kötü duruma dönüşünce toplum da bu olumsuz durumdan kaçınılmaz bir şekilde nasibini alır. Onun bahçenin ana unsurunu oluşturan toprağı karşı mesafeli oluşunun nedeni de tam bu noktada aranmalıdır. Bu bağlamda Tevfik Fikret, kendi bahçesini toprağın dışına çıkarmak, hayalî bahçesini su üzerinde inşa etmek ister:

"Sen ey semâya ma'kes-i reyyân olan deniz,

Kanlarla, lâşelerle bulanmaz miyâhını

Gönder, şu paslı çehreyi silsin; biraz temiz
 Bir yüzle belki bir iki gün süslenip hayât,
 İğrenmez âdemoğlunu gördükçe kâ'inât.
 Gönder, şu dalgalar yıkasın şeyn-i hilkatî...
 Lâkin hayır, senin ne umûrun? Bu hizmeti
 Senden ne hakla bekliyorum?... Sen, güzel deniz,
 Hissiz, vazîfesiz,

Her günkü inşirâhına dal; çırpın, oyna, ak;
 Sâfî köpüklerin, o ipek saçların, bırak,
 Sarsın hayâl ü rûhu; sarılsın, kucaklasın
 Hulyâ-yı aşk u san'atı zümürü kanatların!" (s. 459)

"Dün Gece" başlıklı şiirinde Fikret, ben'e ait bahçesini topraktan denize doğru taşıma hayalini dile getirmeye çalışır. Karadan denize doğru bakan şair, gerçek bahçeden ayrılıp denizde hayal ettiği bahçesine gitmek ister. "Toprak" ve "Dün Gece" şiirleri bağlamında toprak-deniz ile hayal-gerçek metaforik bağlantıları şu şekilde şematize edilebilir:

Toprak – Yıkık – Kara (Siyah) – Gerçek

Su – Mamur – Ak (Beyaz) – Hayal

Zıtlıklar bağlamında değerlendirildiğinde "Toprak" şiiri olumsuz olanı, "Dün Gece" ise ben üzerinde olumluyu çağırıştır. İlk olarak "Toprak şiiri, mekânsal metaforun en yoğun olarak kullanıldığı şiirlerden biridir. Metafor noktasında ele alınan 'toprak' şiirde ölümü belirginleştirmiş ve farklı metaforlar oluşturularak verilmiştir." (Bayrak, 2013: 237). Toprağın ben üzerindeki olumsuz etkisinin aksine Fikret, "Dün Gece"de denizi kanlardan ve kara parçasında bulunan bütün pisliklerden arınmış bir şekilde algılar. Ondaki kirlenmiş olan bahçeye gidip temizlemesini ister. Kirlenen bahçe insanlığın bahçesidir. Ancak bunu istemekte hakkı olmadığını düşünerek deniz suyunun kirlenmesini de istemez ve akabinde bu düşüncesinden vazgeçer. İnsanoğlu su üzerine bahçe kuramayarak denizi bakir bir hâlde bırakmıştır. Dolayısıyla şairin sudan böyle bir fedakârlık yapıp toprağı temizlemesini istemesine hakkı yoktur. Su böylece ben'in hayalini kurduğu bahçede saf ve kirlenmemiş hâliyle kendisine ait olarak kalmalıdır.

2.3. İnancın Bahçesi

Batılılaşma süreciyle birlikte Avrupa'da yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler, geleneksel tabiat algısını da derinden sarsar. Batı'daki gelişmelerin tetiklemesiyle yüzyıllar boyu süregelen geleneksel yönetim ve yaşam şekli kopuş, Tanzimat'tan itibaren hızlanır. Edebî sahada kopuşun en belirgin örneklerine de yine Tanzimat'tan itibaren rastlanır. Bu dönemde ikili bir yaklaşımla inancın bahçesi varlığını devam ettiren tam manasıyla kopuşu görebilmek için Servet-i Fünun neslini beklemek gerekecektir. Şüphesiz bu dönem içerisinde inancın bahçesinden kopuşu eserlerine en belirgin şekilde yansıtan isim Tevfik Fikret'tir. Yıllar içerisinde Fikret, geleneksel tabiat anlayışından uzaklaşır. Bu doğrultuda Servet-i Fünun dergisinde yayımlanan "Bir Levha İçin" başlıklı şiirinde değişen inancın bahçesinin izleri "Sâhil yeşil, eşcâr yeşil... Sanki tabî'at/Verme dilemiş mevki'e şâyân-ı perestî/Bir reng-i behiştî,/Göl sâhilin aksiyle nümâyîş-gen-i cennet;/Sârî bu yeşil gölgeliğe bir metevahhiş/Âheng-i behiştî" (s. 229) mısralarında görülür. Fikret, içinde bulunduğu topluluğun özelliği olarak bu bahçeyi canlı bir şekilde tasvir etmek ister. Bu tasvir ve bakış açısında inancın klasik bahçe metaforundan farklı olarak bu dünyadaki bahçeyi, cennet bahçesi yapma arzusu vardır. Alıntılanan mısralarda ve şiirin tamamına bakıldığında klasik benzetme yapısıyla cennet algısının dışına çıkıldığı görülür. Cennete gitmek ve dünyada cennet bahçelerine gideceği zamanı beklemek geleneksel bir tavidir. Ancak bunun karşısında cennet bahçelerini beklemek istemeyen modern insanın tavrı ise cenneti bu dünyada yaşama isteği etrafında şekillenir. Bu geleneksel bahçe algısı dışında daha çok Batılı insanın duyuş ve düşünüş tarzı vardır. Doğu'ya ait insan (mümin) düşüncesinde bu dünyanın geçici olduğu; mutlak ve daimi olanın öbür dünyada cennetle elde edileceği inancı hâkimdir. Rönesans ve Reform ile birlikte Batılı insan ise bu dünyanın keşfine çıkmıştır. Onun düşüncesinde bu dünyada yaşamak arzusu vardır. Bu düşünceye göre insanoğlu artık cennetten düştüğüne göre yeryüzü "Dünyevi zevklerin Yarattılış Bahçesi, Düşüş Bahçesi haline gelmiş ve ebedi cennete dönüş(müştür)" (Phillips, 1992: 205). Batı'yı derinden etkileyen Rönesans ve Reform hareketlerinin ardından yaşanan Sanayi Devrimi, özellikle Avrupa'da dünyanın insan eliyle mamurlaştırılmasını hızlandırır. Batı sembolizmi açısından "Ergenler, ebeveyn evini terk edip kendi

hayatlarını kurmak için yola çıkabildikleri için bahçeyi terk ediyorlar evi terk etmeyi ise olgunluğa giden yolda öncüler olarak görüyorlar. Âdem ve Havva'nın hikâyesi, bir tür aile kavgasına dönüşerek, insanların çantalarını toplayıp evlerini terk etmelerine ve çocuklarının olgunlaşma iradesiyle uzlaşmak zorunda olan öfkeli bir "baba"dan uzaklaşmalarına yol açar." (Corner, 1992: 266). Fikret de Batı medeniyetinde düzene sokulmaya çalışılan yeni bahçeye adım atmak, yaratıcının manevi bahçesi olan cenneti bu dünyaya taşımak ve kendi bağımsızlığını ortaya koymak arzusundadır. O, yazın hayatının sonraki döneminde kaleme aldığı "Halûk'un Âmentüsü"nde "Dünya dönecek cennete insânla, inandım." (s. 541) diyerek söz konusu bu arzusunu açıkça ortaya koyar. Geleneksel inancın (Amentü) dışında yeni bir inanç sistemini ortaya koymaya çalışan Fikret, böylece geleneksel inanç bahçesinden ayrılır. Servet-i Fünun topluluğunun bir diğer önemli şairi olan Cenab Şahabeddin'de de görülen bu tarz yeni yaklaşım, dönemin toplumsal ve siyasi olaylarının da etkisiyle Tevfik Fikret'te daha fazla pesimist bir bakış açısına evrilir. Bu kötümser bakış açısının en belirgin olanları da meşhur "Târîh-i Kadîm" ve "Târîh-i Kadîm'e Zeyl"de geçen

"Geçtiğin yer ölüm, elem dolsun;/ Ne ekinden eser, ne ot, ne yosun;/ Sönsün evler, sürünsün âileler;/ Kalmasın hürpalandık bir yer;/ Her ocak benzesin mezâr taşına;/ Damlar insin yetimlerin başına..." (s. 641) mısralarda ortaya çıkar. Türk edebiyatında önemli bir yere ve değere sahip olan Tevfik Fikret'in eserlerine kronolojik olarak yaklaşıldığında onun şiirlerinde artmaya başlayan pesimist ruh hâli, ilk göze çarpan özelliklerden biridir. Gerek özel yaşamında gerek içinde bulunduğu sosyal ve siyasi olayların etkisiyle Fikret'te belirginleşmeye başlayan kötümser ruh hâli, Türk şiirinde o güne kadar görülmemiş düşünce ve ifadeleri beraberinde getirir. Tevfik Fikret'e kadar bireysel ve/veya sosyal temalı şiirlerde kötümserlik ve yıkılmışlık hâli eserlere belirli sınırlar içerisinde -özellikle ben'in anlatıldığı şiirlerde daha yaygın olarak- yansımıştır. Fikret ise kötülüğü ve/veya yıkılmışlığı yansıttığı şiirlerinde sınırları kaldırır. Bu durumun nedenlerinden biri de Fikret'te gittikçe belirginleşmeye başlayan pozitivistimin etkisidir. Bütün bir Servet-i Fünun nesline yansıyan pozitivistimin etkisiyle dönem şiirlerine yansıyan bahçe algısındaki "yeni duyuş tarzı, duyular üzerine inşa edilmektedir." (Özger, 2013: 2089). Soyut (manevi) olandan somuta (duyular) yönelmesi, manevi bahçeden kopmayı da beraberinde getirir. Özellikle geleneksel bakış açısında belirli sınırlar içerisinde yer alan manevi değerler, Fikret'in döneminde ve sonrasında çok ses getiren birtakım şiirlerinde yerle bir edilir. Kaleme aldığı Târîh-i Kadîm söz konusu sınırların kaldırıldığı, manevi değerlerin yerle bir edilmek istendiği şiirlerin başında gelir. Uzun sayılabilecek bu manzumedeki Tevfik Fikret, özellikle bütün inanç değerlerine saldırır. "Kılıç" şiirinde "Koca bir kavmin olur hâris-i istiklâlî;/ Koca bir memleketin ırzı, hayâtı, malı" (s. 429) diyen Fikret, Târîh-i Kadîm'de Türk tarihinde kahramanlıklarıyla övünen Türk milletinin bu özelliğini "kan ve vahşet" şeklinde nitelendirir. Bu tarz kahramanlıklarla alınan, fethedilen yerler ona göre tarumarlığı da beraberinde getirmiştir. Yine Fikret'e göre Allah inancı ile fethedilen Müslüman-Türk coğrafyasında mamur bahçenin sembolik değeri olan ekinler, otlar, yosunlar solmuştur. Evlerin ışığı sönerek mezar taşı gibi karanlığa gömülmüş, aileler ise sürünmüştür. İslam inancının getirdiği cihat anlayışına karşı çıkan Târîh-i Kadîm şairine göre bütün bunların nedeni yanlış inanç sistemidir. İnançın sembolik yansıması olan bayrağa da "Başta, en başta, kanlı bir bayrak" (s. 640) diyerek manevi değerler sınırını ortadan kaldırmıştır. Kılıç manzumesine benzer şekilde "Asker Geçerken"de "Sancağ, o reng-i âl ile fecr-i ezel gibi/Fark-ı mehâbetinde saçır mevce mevce fer." (s. 428) diyen şair, Târîh-i Kadîm'de yaratıcının sonsuz bahçesini semboller üzerinden sınırsız bir yıkımın ve kopuşun bahçesi hâline getirmiştir. Böylece Fikret'teki inancın bahçesinden kopuş bir anda gerçekleşmeyip tedricen oluşmuştur. Aynı şekilde peyzaj ögesi olarak Türk-İslam bahçelerinde "haşmet, itibar ve kudretin arketipik niteliklerini temsil ed(en)" (Clark, 2016: 62) arslan heykelleri bulunurken Fikret'in tarumar hâle getirdiği bahçede etleri dökülmüş zayıf heykel (heykel-i kadîd) yer alır.

İnançın bakış açısıyla o döneme kadar bahçeye yönelen şair tipinin yerine manevi değerlere, özellikle de dine, şiddetle cephe alan şair karakteri gelir. Tevfik Fikret'e göre geleneksel inanç bahçesinin kanla dolmasının sebebi "köhnemiş" dinî inançlardır. Bu doğrultuda "Din şehîd ister, âsümân kurban;/ Her zaman her tarafta kan, kan, kan!.." (s. 640) diyerek inanç bahçesini tarumar hâle getiren nedenleri; dinî inanç ve yaratıcının emirleri olarak değerlendirir. Tanzimat'ın ilk döneminde Şinasi'de görülen deist özellikler, Tevfik Fikret'te Tanrı ve inanç düşüncesinin reddine doğru kayar. Fikret, kavgaların sebebi olarak "O fakat aslı hep bu kavgaların..." (s. 642) şeklinde nitelendirdiği Tanrı'nın -Batılı sembolik değer açısından babanın- bahçesinden ayrılır. Şaire göre yaratıcının yansıması olan inancın bahçesi temeli itibarıyla bozuktur. Sevgilinin, ben'in ve devletin bahçelerini kapsayan inanç bahçesindeki bozulma; bireye ve topluma kadar yayılmıştır. Bütün bu olumsuzluklar karşısında yeni bir inanç bahçesini ise "Târîh-i Kadîm'e Zeyl"de geçen "Kitâbım sahn-ı tabiat

kitâbı./Bendedir hayr ü şerin esbâbı.” (s. 665) mısralarda ortaya koymaya çalışır. Böylece geleneksel inanç bahçesinden ayrılan Fikret, panteizme doğru yönelir.

Geleneksel inanç bahçesindeki bütün bozulmaların kaynağı olarak gördüğü Tanrı'nın yanı sıra peygamberler de Fikret'in hücumlarına uğrar. Bu bağlamda yine “Târîh-i Kadîm'e Zeyl”de Hz. İsa ve Hz. Musa için “*Muğfil ü muğfel o İsâ, Mûsâ;/Köhne bir kizb-i mutalsamdır asâ.*” (s. 664) diyerek her iki peygambere de “aldatan” ve “aldatılmış” nitelendirmelerinde bulunur. İnançın geleneksel bahçesinde “*Eskiler, Tanrı'nun kudretini görmek için teferruata inerler, bütün mahlukları sayarlardı: Öküz, vaşak, yılan, örümcek, ipek böceği, kuşlar, bitkiler, buğday, ağaçlar ve çiçekler, çimen; kıymetli taşlar; inci, misk, şeker ve bal... Sonra peygamberlerin mucize ve hayatlarından: İsa, Musa, İbrahim, İsmail, Süleyman, Zekeriya! Bu varlıklardan her biri eski şairler için bir “mazmun” yapma vesilesi idi.*” (Kaplan, 2006: 226). Ancak geleneksel yaklaşıma göre inancın bahçesinde şairler tarafından sıklıkla işlenen Hz. Musa'nın asa mucizesi, Fikret'te köhne bir büyümlü yılan şeklinde nitelendirilir.

Tevfik Fikret'te inanç bahçesinden kopuş “Harb-i Mukaddes” şiirinde de devam eder. Daha önce Târîh-i Kadîm'de karşı çıktığı cihat anlayışına söz konusu bu manzumede “*Dünyâyı bugün harb denilen dest-i helâke/Teslîm eden alçakların ecdâdına lânet!*” (s. 669) diyerek tel'inde bulunur. Nitekim Fikret'in “Târîh-i Kadîm”de olduğu gibi pesimist bir bakış açısıyla kaleme aldığı “Harb-i Mukaddes”te ecdadından utanan ve onun bahçesinden ayrılmak isteyen bir şairin hezeyanı görülür. Bu hezeyanlarını da yine inanç bahçesinin klasik sembolü olan cennet bahçelerini reddederek ayrılış ile sonuçlandırır. Bu ayrılışın dizelerdeki ifadesi “*Cennetteymiş hep babalar, bekleyedursun./Öksüzleri girdâb-ı sefâlette ko, dursun/Cennette değil lâşesi, yalçın kayalarda/Mahvoldu bütün, dipdiri kurtları yedi karda.../Cennette değil, parçalamış na'şını itler/Kopmuş, çürümüş, her biri bir parça sürükler./Cennette değil lâşesi Kafkas ovasında/Eczâsı bütün akbaba, kartal yuvasında./ Cennette değil, hayyelerin midelerinde;*” (s. 670) şeklinde görülür. Manevi değerlerden ve geçmişten bağını koparan Tevfik Fikret, köksüz bir ağaç gibi gündün güne sararmakta; tekrar dikileceği ve yeşereceği özgür bir bahçe aramaktadır. Nitekim “*İnsanların kullandığı özgürlüğün gücü Tanrı'dan çalınan bir güç olduğundan, erkekler ve kadınlar için doğal olmayan bir güçtür ve kullanımının eğitici olmaktan çok yıkıcı olması muhtemeldir.*” (Corner, 1992: 268). Yıkıma doğru sürüklenen Tevfik Fikret de Târîh-i Kadîm'e Zeyl'de panteizm kaynaklı yeni bir bahçe arayışı içine girer. Bu bahçe önceki bölümde ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulmaya çalışılan ütöpik karakterlidir. Gerçeklikten uzak ve geleneksel inanç bahçesinden kopan Fikret için söz konusu ütöpik bahçenin canlanması mümkün hâle gelmez. Arada kalan ve sığınacağı bahçeyi bulamayan Fikret, inancın klasik sembolik bahçesi olan cennete de gittikçe artan bir şekilde yüz çevirmiş ve bu bahçeye lanetler etmiştir. Cennet, Fikret'e göre yoktur ve şehitlerin naaşları Kur'an'da belirtilenin aksine cennete gitmez. “*Haksız yere mahvoldu evet bunca şehîdân*” (s. 670) dediği şehitlerin naaşlarını köpekler, kurtlar, akbabalar ve yılanlar yemiş ve yine Kur'an'da geçen “bolca rızıklandırılmaları” doğru değildir. Nitekim bu bakış açısına göre inancın bahçesinde söz konusu bu vahşi hayvanlar bulunarak tarumar bir hâle gelmiş ve Fikret de geleneğin bahçesinden tamamen kopmuştur.

2.4. Devletin Bahçesi

Kuruluşu on üçüncü yüzyıla kadar giden Osmanlı İmparatorluğu, Türk tarihinin de en uzun soluklu devletidir. Sistem açısından mutlak ve meşruti monarşinin yaşandığı Osmanlı devlet yapısı, toprak bakımından da Türk devletleri içerisinde en geniş alanlara yayılarak imparatorluk sürecini de yaşamıştır. Toprak genişlemesi ve bütünlüğünün yaşandığı Osmanlı Devleti'nde, otoritenin millet üzerindeki mutlak hâkimiyeti de devam etmiştir. “*Osmanlı devrinde İstanbul'da her ev veya konakta olduğu gibi padişahlara ait saray, kasır ve köşkerlerin de birer bahçesi olduğu muhakkaktır. Zira gerek Osmanlı tarihinde, gerekse neşr olunmamış arşiv vesikalarında bu gibi mebâninin bahçe ismi etrafında zikr edildiğine şahit olunmaktadır.*” (Erdoğan, 1958: 151-152). Bu hâliyle hükümdara ait yapıların bahçe ve toprakla birleştirilmesi, yönetim anlamında bahçenin hükümdara ait olduğunu da gözler önüne serer. Uzun yıllar mutlak idare altında yaşayan Türk milleti, toprağı devlet/hükümdar adına işlemiş ve bayındırlaştırmıştır. Böylece tabiatın aslî unsurlarının başında gelen toprak, işlenerek bahçe olma özelliğini de kazanmıştır. Nitekim hükümdar özelinde devletin toprağını işleyerek bahçe özelliği kazandıran Türk milleti için toprağı bağlılıkla devlete olan itaat ve aidiyet bir araya gelir. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ilk denemesi yapılan sistemsel yapıdaki değişimle birlikte yaşanan meşruti monarşi, 1923 yılına gelindiğinde yerini cumhuriyet idaresine bırakır. Özellikle on dokuzuncu yüzyılla

yirminci yüzyıl arasında yaşanan hızlı değişim ve dönüşümler; devletin aslı unsuru olan toprak ve beraberinde bahçe algısında değişimin yaşanmasına neden olur. Yaşanan bu tarihî süreç, Osmanlı aydın ve sanatçıların da dikkatini çekip ilgi alanına girmiştir. Asırlar boyu mutlak gücün bahçesinde eserler veren şairlerin yıkılma ve bozulmaların yaşandığı devletin bahçesine olan yaklaşımlarında da köklü değişimler oluşmaya başlarlar. Devletin dağılma sürecine tanıklık eden Tevfik Fikret de şiirlerinde devletin bahçesine ait hükümdarın bahçesi, idarenin mamur bahçesi, otoritenin bozulan bahçesi ve Cumhuriyet'in arka bahçesi metaforlarına yer vermiştir.

2.4.1. Hükümdarın Bahçesi

Gelenekten tamamen koparak kendi dil ve üslubunu yaratmaya çalışan Tevfik Fikret'teki hükümdarın bahçesi, nicelik olarak kısıtlı olmasının yanı sıra nitelik bakımından geleneğin devamı şeklindedir. Onun II. Abdülhamit döneminde yapılmış bir çeşmeye tarih düşüren manzumesinde ilk olarak hükümdarın bahçesi görülür. İlk dönem şiirlerinden biri olan bu manzumenin ilk beytinde Fikret, "*Dehri sîrâb-ı füyûzât eyledi/Hazret-i (Abdülhâmid) hân-ı celîl*" (s. 117) diyerek "büyük hükümdarın" dünyaya bolluk suyu sağladığını dile getirir. Burada hükümdarın bahçesinin sınırları olabildiğince açılarak dünya üzerine yayma gayreti vardır. İkinci beyitte ise "*Şehriyâr-ı âlem-ârâ kim cihân/Dergeh-i ihsânına olmuş dahîl*" (s. 117) denilerek hükümdarın bahçesine (dergâh) dünyanın dâhil olduğu açıkça belirtilir. Bütün dünyanın hükümdarın bahçesine dâhil edilmesi fikri, imparatorluğun büyüklüğüne olan hayranlıktan kaynaklanır. Fikret'in gençlik yıllarında devlet, imparatorluk özelliğini devam ettirmekte ve birçok ulus, imparatorluk bünyesinde hayatlarını sürdürmekteydi. Bütün bu ulusların varlığını devam ettirdiği sembolik mekân hükümdarın bahçesidir. Hükümdar, Müslümanlara olduğu kadar Müslüman olmayan milletlere de aynı mesafededir. Onun bahçesinin bolluğu bütün uluslara aynı ölçüde dağıtılır. Hükümdarın bahçesinin bereketini simgeleyen peyzajlardan biri de yaptırılan bu çeşmedir. Öyle ki "*İnşa edildiği dönemin tarihinin ve kültürünün taşıyıcılığını üstlenen çeşmeler bellek mekânı niteliğindedir.*" (Tunç, 2020: 156). Bu doğrultuda çeşme için Fikret, "*Fez-i câri-i şehensâhîsine/Bak şu zîbâ çeşme ra'nâ bir delîl*" (s. 117) dizesini söyleyerek hükümdarın bahçesinin bolluğuna ve geçmişteki mamur mekân özelliğine dikkat çeker. Ardından gelen "*Kıldı Sa'd-âbâdi mağbûtü'l-cinân/Havz-ı kevser-ves bu hayr-ı bî-adîl*" (s. 117) şeklindeki beyitte ise çeşmenin Sadabat'ta yapıldığı anlaşılır. Sadabat, klasik dönemden itibaren şairlerin kayıtsız kalamadıkları önemli mekânlardan biridir. Bugünkü adıyla Kâğıthane olan Sadabat, Lale Devri'ne kadar giden bir tarihî geçmişe sahiptir. "*Gerek Kâğıthane, gerek de Alibey Köyü Ahmed III devrinde en parlak devrini yaşamıştır.*" (Evyapan, 1972b: 50). Bahçelere Avrupa peyzaj etkisinin başladığı bu dönemde Sadrazam İbrahim Paşa, Sadabat'ı Batı bahçeleri tarzında şekillendirmeye başlar. Söz konusu bu "*Sadrazam, Kâğıthane Deresi'nde pâdişah için Sa'd-âbâd Kasrı'nı yaptırır, elçi yoluyla Fransa'dan getirttiği planlara göre Sa'd-âbâd bahçeleri düzenlenir.*" (İnalçık, 2021: 307-308). Bu düzenlemelerle birlikte hükümdarın has bahçelerinden biri olan Sadabat, II. Abdülhamit döneminde de -eski ihtişamıyla olmasa da- varlığını sürdürür. Tevfik Fikret de ilk döneminde klasik edebiyatın etkisiyle Sadabat'ı gıpta edilmiş cennet bahçesine benzetir. Hükümdarın bu muazzam bahçesi onun lütfuyla bu devlete güzellikler vermektedir. Hükümdarın bahçesinin büyüklüğü hem devlete hem de imparatorluğun gücüyle dünyaya güzellikler, bolluklar katmaktadır. Fikret'in söz konusu bu şiiri; cennet bahçelerini kısıktırarak kadar güzel olması, bolluk ve bereketin bütün dünyaya yetecek kadar fazla bulunması ve sınırları aşarak bütün dünyaya hükmetmesiyle hükümdarın bahçesine geleneksel bakış açısıyla yansıtıldığı manzumelerden biri olarak okuyucunun karşısına çıkar.

2.4.2. Otoritenin Bozulan Bahçesi

İlk dönem manzumelerinde Tevfik Fikret, hükümdar özelinde devletin bahçesine olumlu yaklaşır. Ancak daha sonraki dönemlerde devletin bahçesine karşı olan bakış açısında büyük değişimler yaşamaya başlar. Öyle ki bu tarz olumsuz bakış açısıyla devletin sembolik mekânı olan İstanbul'u "sis"lerin arkasında bırakan Tevfik Fikret, umutsuzluğunu da belirgin bir şekilde ortaya koyar. Dönemi ve sonrasında üzerinde en fazla ses getiren manzumelerinin başında gelen Sis, Mehmet Kaplan'a göre Fikret'in "*en büyük sosyal şiiri(dir). Ötekiler mücerret fikirlerle çmlayan boş hitabet örnekleridir.*" (Kaplan, 2004: 79). Nitekim Tevfik Fikret, "Sis"te "*Örtün, evet, ey hâ'ile... Örtün, evet, ey şehir;/Örtün ve mü'ebbed uyu, ey fâcîre-i dehr!*" (s. 478) şeklinde lanetlediği başkent İstanbul'u, otoritenin yıkılan bahçesindeki umutsuz ortamın zirveye çıktığı simgesel mekân hâline getirir. Fikret, otoritenin tamamen bozulmuş bahçesini görmek istemez. "Sis" in bu bahçeye çökmesi,

şairi adeta sevindirir. Çünkü “sis”in altında şaire göre korkunç bir manzara vardır. Son derece kötü manzara ve umutsuz ruh hâli içinde şiirin tamamında “*Fikret’in tasvir tarzı korkunçtur. Ona göre kuleler ‘kanlı’, saraylar ‘kal’alı, zindanlı’, sütunlar ‘bir div-i mukayyed’, surlar ‘dişleri düşmüş sırtan kafile’dir. Bu arada kubbelerden ‘şanlı mebânî-i münâcât’, minarelerden ‘doğruluğun mahmil-i ezkâr’ı diye bahsederse de, bunlar umumî manzaranın karanlığı içinde kaybolur ve küçülürler. Şehrin harap ve zavallı manzarası şaire daha çok tesir eder. ‘Sakfi çökük’ medreseler, mahkemecikler, ‘servilerin karanlık gölgelerine sığınmış’ ‘geçmişe rahmet’ diyen mezar taşları, çamurlu ve tozlu eski sokaklar, uykulu, her deliği bir vak’a saklayan, şerir yatağı virâneler, kapkara damlarıyla mâtemi temsil eden eski ve ölü evler, her biri bir leyleğe, bir çaylağa vatan olmuş, yıllarca zamandan beri tütmek bilmeyen, meraretle somurtmuş ocaklar... Bütün bu manzara, çökmüş ve ölmüş bir cemiyeti temsil eder.*” (Kaplan, 2007: 113). Otoritenin bu çöken mekânında maddi ve manevi her ne varsa yıkılmıştır. Şaire göre “sis” bütün bu yıkılmış manzarayı geçici de olsa gizler. Ancak sisin bu tarz kapatıcı özelliği bahçesi yıkılmış devletler için geçerlidir. Örneğin “Halûk’un Vedâ’ı”nda oğlu Haluk’u İskoçya’ya gönderen Fikret, “*Sisli, yağmurlu, karlı buzlu, fakat/Cidd ü himmet, vakâr ü hürriyyet*” (s. 544) diyerek sisin tabiat karşısında olumsuz olduğunu; ancak gelişmiş Batı bahçelerini (İskoçya) etkilemediğini belirtir. Genel olarak bakıldığında da “*Servet-i Fünûn sanatçıları, Sultan II. Abdülhamit’in “Devr-i İstibdad”ından kurtuluşun mümkün olmadığına inanmaktadırlar. Ondan kurtuluşun tek yolu da Padişah’ın ve adamlarının olmadığı başka bir ülkeye, daha açık bir ifadeyle uzak bir ülkeye gitmektir.*” (Türk, 2014: 1500). Kendilerinin gerçekleştiremedikleri uzak bir ülkeye gitme hayalini Haluk özelinde hayata geçiren Tevfik Fikret, hükümdarın olmadığı Batı bahçesine hayranlığını hemen her fırsatta dile getirir. Bu olumlu bakış açısıyla gelişmiş “medenî” Batı bahçesinde çalışma, gayret, dik duruş ve özgürlük ortamı olduğundan dolayı sisin olumsuz etkisi görülmez. Manzumede Batı’nın mamur bahçesi karşısında cennet bahçeleri kadar güzel; ancak yorgun, tembel ve köhnemiş bir hâlde “Boğaz” bulunur. Boğaz hem Sis’te hem de Halûk’un Vedâ’ı”nda otoritenin bozulan bahçesinin sembolüdür. Temeli sağlam olmayan, miskinliğin kol gezdiği ve tamamen ömrünü doldurmuş olan devletin bahçesi, Fikret’e göre “*bakımsız harâb olup gidecek*” (s. 544)’tir. Çünkü bir zamanlar otoritenin merkezi olan Topkapı’da gördükleri çınar, bahçenin yıkılacağına da önceden haberini okuyucuya “*Bu mehâbetli gövde çırpıplak,/Ne yeşil bir filiz, ne bir yaprak.../Kuruyor; âh, pek yazık! Şu derin/Şerha böğründe belki bir hâ’in/Baltanın, bir gazablı yıldırımın/Zehridir... Söyle, ey çınar, bağrın/Hangi odlarla yandı? Hangi siyâh/Kurt içinden kemirdi? Hasta, tebâh,/Seni kim şimdi bağlayıp saracak?/ Şu dönen kargalar başında senin,/Söyle, bunlar mıdır zehirleyenin?*” (s. 545) mısralarında vermiştir. Fikret’in çınar ile devleti metaforik anlamda bir araya getirmesi dikkat çekicidir. Çınar, Osmanlı Devleti’nin en temel sembollerinden biridir. Tarihi kaynaklardan da edinilen bilgiye göre “*İmparatorluğun adımı aldığı kurucusu Osman (1281-1326) bir şeyhin kızıyla evlenmek istiyordu, fakat ısrarla reddediliyordu. Bir gece, şeyhin evinde uyurken Osman bir rüya görür. Ev sahibinin bağrından bir ay yükselip onun göğsüne giriyordu ve göbek deliğinden bir ağaç büyüüp tüm arzi gölgelendiriyordu. Osman anlamıyordu ama şeyh, rüyanın geldiği anlamı biliyordu: Osmanlı hanedanı dünyaya hükmedecekti.*” (Roux, 2020: 60). Devletin kurucu hükümdarından filizlenerek bütün dünyayı gölgelendirmesi, çınarın devletle olan metaforik ilişkisini yansıtır. Fikret de oğlu Haluk’la birlikte Topkapı’da gördüğü çınarı devletle simgeleştirir. Fatih döneminden itibaren otoritenin güçlü sesinin duyulduğu Topkapı, şair tarafından bilinçli bir şekilde tercih edilir. Burada gördüğü çınar, “belki altı asır”lık olup “hiç eğilmemiş, mağrûr” bir hâlde durmaktadır. Ancak bu vakur duruşunu bozmayan çınarda yaşam belirtisi olarak üzerinde “ne yeşil bir filiz, ne bir yaprak” bulunur. Gövdesi yaralanmış çınarın içini ise “siyah kurt”lar kemirmektir. “Hasta” olduğu anlaşılan çınarın tepesinde ise “kargalar” dolaşmaktadır. Bir zamanlar bülbülün varlığının hissedildiği bahçede, şimdilerde kargalar adeta leş yemek için beklemektedir. Manzumede kurt imgesi otoritenin bozulmasına sebep olan devlet adamlarını çağrıştırırken, kargalar ise dışarıda hazır durarak devletin bahçesine yerleşmeyi bekleyen dış güçlerin sembolüdür. Tevfik Fikret, otoritenin bahçesini derinden sarsan devlet görevlilerini ise “Hân-ı Yağma”da *Bütün bu nazlı beylerin ne varsa ortalıkta, say:/ Haseb, neseb, şeref, şataf, oyun, düğün, konak, saray,/ Bütün sizin, efendiler, konak, saray, gelin, alay;/ Bütün sizin, bütün sizin, hazır hazır, kolay kolay...*” (s. 661) şeklindeki mısralarda yiyciler olarak nitelendirir. Fikret, manzumede hükümdarın bahçesinde bulunan “bey”lere hitaben ağır tenkitlerde bulunur. Öyle ki söz konusu “*Bu şiirin merkezinde İttihat ve Terakkiciler vardır.*” (Uludağ, 2013: 2688). Devletin bahçesindeki bu görevliler aracılığıyla adam kayırma, lüks yaşam tarzı, soya bağlı elit bir hayat şekli eleştirilir. Böylece eskiden olduğu gibi hükümdarla özdeşleşen devletin bahçesine dışarıdan bakan halk, söz konusu bu bahçeye saygı duymamaktadır. Fikret’le birlikte hükümdarın

ve milletin bahçesinin ayrımı hızlanır. Ona göre yöneten sınıf devletin bahçesini yansıtmamaktadır. Bu hâliyle has bahçenin dışında kalan milletin bahçesi yıkılmış bir durumdayken hükümdar ve onun çevresindeki bir grup elit, kendi bahçelerindeki saraylarında hüküm sürmektedirler. Otorite artık millet üzerindeki hâkimiyetini kaybetmiştir. Devletin merkezinde başlayan yıkımın taşraya doğru genişlemesi “*Bu levh-i mâtemi her türlü dehşetiyle alın./Şu muhterem vatanın bir kenâr-ı bâridine;/Bütün o manzara-i cân-şikâfî bir de kalın/ Ridâ-yı berf ile örtün ki titresin de yine/-İçinde saklayarak sûziş-i felâketini-/Yabancı gözlere göstermesin sefâletini...*” (s. 305) dizelerinde ifade edilir. Fikret, Balıkesir depremzedeleri için kaleme aldığı “Verin Zavallılara!” başlıklı şiirinde depremde etkilenen bir köyü canlı tablolarla tasvir etmeye çalışır. Tevfik Fikret, söz konusu bu şiirde deprem dolayısıyla devletin yıkılan bahçesini sergiler. O, depremde sonra meydana gelen perişan manzaranın ardından, devletin düştüğü durum karşısında duyduğu üzüntüyü dile getirir. Devletin bahçesinin soğuk bir köşesinde karşılaştığı manzaranın başkaları tarafından görülmemesini arzular. Bu doğrultuda yaralayıcı manzaranın karlarla örtülmesini ve felaketle titreyişinin düşmanlar tarafından izlenilmemesini ister. Servet-i Fünun duyarlılığıyla kaleme alınan manzume, devletin yıkık bahçesinin merkezden diğer illere kadar yayıldığını da gösterir.

2.4.3. Cumhuriyet'in Arka Bahçesi

Cumhuriyet'in ilanına ömrü yetmeyen Tevfik Fikret, II. Meşrutiyet'in gelmesini ise yıllarca beklemiştir. Cumhuriyet'in bahçesine giden süreçte II. Meşrutiyet, döneme tanıklık eden şairlerin büyük bir kısmında bahçe üzerinde şafağın ilk ışıklarının görüldüğü dönemi yansıtır. Nitekim 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'in getirdiği atmosferden Fikret, bir süreliğine de olsa olumlu manada etkilenir. Bu etkilenmenin ilk izlerinden biri de kitapları dışında yer alan “Kasîde-i Tercîiyye” manzumesidir. Söz konusu bu manzumede “*Doymayan bir hân-ı yağmâ, alçalan bir ihtişam;/Bir müşâ'şâ leyl-i şeh râyîn ki pür-jeng ü zalâm;/Cehl ü haclet, kahr u süfliyyet... nihâyet in 'idâm./ İşte mâzî... Bir de istikbâli seyret, şâd-kâm;/Bir müzehher vâdî-i nevvâr-ı firdevs-ibtisâm.../Esselâm, ey gülşen-i ikbâl-i millet, esselâm!*” (s. 137) diyen Fikret, eski kötümser bakış açısını -bir süreliğine de olsa- tersine “döndür”ür. Manzumenin girişinde yıkık devletin bahçesiyle “mâzî”yi anlatırken geleceğe dönük olarak ise sevinç içerisindedir. Şairin “mâzî”de gördüğü yıkık ortamda alçalan bir ihtişam, donanmanın paslı ve karanlık olması ile cehalet, alçaklık ve yok oluş vardır. Nihayet yok oluşun ardından yeni bir istikbal belirir. Bu sevinçle dolu yeni bahçede çiçekli vadiler gülümsemektedir. Milletin gelecekteki bahçesi şaire göre şimdiden canlanmaya başlamıştır. Geleneksel devletin bahçesinin yerini yavaş yavaş milletin bahçesine bırakması söz konusudur. Bu hâliyle Cumhuriyet'e giden süreçte duyulan ilk ayak sesleri Meşrutiyet'in ilanıyla başlar. Öyle ki Tevfik Fikret'teki bu olumlu “dönüş” “Vatan Şarkısı”nda da devam eder. “*Toprağın cevher, suyun kevser, bahârın bî-hazân*” (s. 489) diyen Fikret, “Burc-ı istibdâdî yıktıktan” sonra devletin bahçesine olumlu dönüşünü sürdürür. Toprak artık eskisi gibi bütün pislikleri içinde barındırmaz. Bu hâliyle toprak şaire cevher olarak görünür. Bahçeye canlılık veren su da artık cennet ırmağı gibi akışkandır. Bu özelliğiyle “*akışkan su, üzerinde iz bırakmamak ve görüntü yansıtmamak özellikleriyle unutuşun göstereni olur.*” (Tunç, 2020: 78). Akışkan su ile unutuş arasındaki ilişki devletin “istibdat dönemi”ni metaforik anlamda yansıtır. Artık devletin bahçesinin yıkık zamanı geride bırakılmalı ve yeniden bahar mevsimiyle birlikte canlandırılmalıdır. Bahar ise bahçenin üzerindeki sonbahar hüznünü ortadan kaldırmış ve akışkan suyla geride bırakılmak istenen yıkık bahçeyi mevsim olarak tamamlamıştır. Ümidini arttıran Fikret, eserlerinde yer verdiği oğlu Haluk üzerinden de bu olumlu tavrını devam ettirir. Bu bağlamda üzerinde sıklıkla durulan şiirlerinden biri olan ve oğlu Haluk'a hitaben yazdığı “Sabah Olursa” manzumesinde “*Ümidimiz bu: ölürsük de biz, yaşar mutlak/Vatan sizinle şu zindân karanlığından uzak!*” (s. 462) diyerek umudunu gençlere bağladığını açıkça belirtir. Devletin bahçesi an itibarıyla karanlıktır; ancak Haluk'la simgeleştirilen gelecek ise devletin bahçesini “küçük güneşler” gibi aydınlatacaktır. “*Böyle bir yaklaşım, şairin ruhundaki umut ve umutsuzluk arasındaki çelişkiyi ve teselli arayışlarını yansıtır.*” (Kanter, 2008: 44). Öyle ki bahçenin canlanması için karanlık bulutların dağılması ve güneşin içinde bulunan bütün canlılara hayat vermesi gerekir. Bu güneş ise gelenekteki hükümdarın sembolü olmaktan çıkmış, gençlerin simgesi olarak yeni bahçe üzerinde aydınlığını yaymaktadır. Böylece bu karanlık bahçenin sonunda eğer “sabâh olursa” Cumhuriyet'in uzak ışıkları parıldamaya başlayacaktır.

3. Sonuç

Edebiyat araştırmacılığında son yıllarda George Lakoff ve Mark Johnson'ın ortaya koydukları modern metafor teorisıyla birlikte eserlere bakış açısı bütüncül bir konuma gelmiştir. Metaforun kelimedenden çıkıp cümleye ve hatta eserin tamamına yayılan özelliği göz önüne alındığında şairlerin kavram haritaları da ortaya konmaktadır. Bahçe algısı da metafor olarak şairlerin eserlerinde sıklıkla yer verdiği unsurlardan biridir. Doğa-insan ilişkisinin bahçe metaforu üzerinden şiirlere yansması gelenekten itibaren görülen bir özelliktir. Ancak Türk edebiyatı özelinde Tanzimat'tan itibaren başlayan gelenekten kopuş, şiirlere yansıyan bahçe metaforunda da kendisini gösterir. Bu bağlamda Tanzimat sanatçılarından büyük oranda etkilendikleri bilinen Servet-i Fünun şairleri de söz konusu bu dönemden itibaren gittikçe belirlemeye başlayan gelenekten ayrılışı en belirgin şekilde eserlerine yansıtmışlardır. Nitekim Servet-i Fünun topluluğunun önde gelen şairlerinden Tevfik Fikret'in eserlerine bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşıldığında karşılaşılabilecek ilk özellik eserlerinde gittikçe belirlemeye başlayan değişimlerdir. Söz konusu bu değişimlerin ve ardından gelen özgünleşmenin görüldüğü unsurlardan biri de eserlerine yansıyan bahçe metaforudur. Bu bağlamda Fikret'in şiirlerinde kronolojik olarak bakıldığında bahçe metaforunun ilk dönem manzumelerinde geleneğin izlerini taşıdığı gözlemlenir. Sevgiliye ait bahçe metaforu eserlerinde salt geleneğin devamı olmasa da yaklaşım tarzı açısından klasik şiirin özelliklerini hissettirir. Nitekim Fikret'in şiirlerindeki sevgiliye ait bahçe yapısı, Tanzimat'tan itibaren görülen ikili bakış açısını yansıtır. Aynı şekilde ben'e ait aydınlık bahçe yapısında da ilk dönem şiirlerinde görülen geleneğin izleri görülür. Ancak ilerleyen yıllarda Fikret'te ortaya çıkmaya başlayan özgün metaforik yapılarla birlikte gelenekten kopmaya başlayan bahçe metaforu eserlerinde gittikçe belirginleşmeye başlar. Özellikle inanca ve devlete ait bahçe metaforları söz konusu bu değişimin en belirgin görüldüğü yapılarıdır.

İçinde yaşanan sosyal ortamın yıkılmışlığının ve Batı'da yaygınlaşmaya başlayan pozitifizmin etkisiyle geleneksel inanç sisteminden kopuş yeni Türk şiirinde en fazla Tevfik Fikret'in şiirlerinde ortaya çıkar. Fikret, asırlar boyu varlığını devam ettiren doğada yaratıcının tecellisinin aranması ve mutlak bahçenin öteki dünyada var olduğu düşüncelerini reddeder. Cenneti bu dünyada arzulayan şair için bahçede kutsala ait peyzaj öğelerinin yeri yoktur. Bu hâliyle manevi bahçe özellikleri yerini pozitifizmin etkisiyle maddi olana bırakır. Fakat bu yeni bahçede aradığını bulamayan Fikret için hayalî bahçe kaçış mekânı olarak eserlerinde geniş yer tutar. Bu doğrultuda Fikret için bahçenin ana unsuru olan topraktan kaçıp henüz kirlenmemiş olan suya yeni bir bahçe inşa etme düşüncesi, onun ütopyik karakterli bahçe yapısındaki en önemli unsurunu yansıtır.

Devletin bahçesi geleneksel yaklaşımla birlikte yeni söylemleri de beraberinde getirir. Geleneksel yaklaşıma uygun olarak hükümdarın bahçesine yer veren Tevfik Fikret, tıpkı sevgiliye ait bahçede olduğu gibi geleneğin izlerini ilk şiirlerinde devam ettirir. Geleneksel olarak hükümdarın bahçesi, Fikret'in II. Abdülhamit devrinde yapılan bir çeşmeye tarih düşüren manzumesinde görülür. Ancak daha sonraki yıllarda imparatorluğun yıkımına tanıklık eden şair için otoritenin bozulan bahçesi eserlerinde önemli bir konuma gelir. Bu doğrultuda "Sis" şairi devletin bahçesini maddi ve manevi her anlamda yıkılmış olarak görür. Devletin mamur bahçesine ait her peyzaj öğesi yerini yıkıma ve kurumaya bırakmıştır. Fikret'e göre devletin bahçesini yıkımdan kurtaracak olan gelişme ise yıllarca hayalini kurduğu II. Meşrutiyet'in ilanı ile gerçekleşecektir. Fikret'in genel bahçe algısına geçici bir bahar havası getiren bu siyasi gelişme, esas itibarıyla Cumhuriyet'e giden süreçteki alt yapı çalışmalarını yansıtır. Bu bağlamda Tevfik Fikret, bahçeyi milletin kullanımına açmak isteyerek yeni bir bahçe tanzimine girişir.

Genel itibarıyla Fikret'in değişkenlik gösteren poetikasında bahçe algısı, dönemlere göre farklılık gösterir. Onun bahçeye yaklaşım tarzı mensubu olduğu Servet-i Fünun şiir estetiğini yansıttığı kadar kendisine ait özgün yaklaşımlarla da eserlerinde ortaya çıkar. Bu bağlamda Fikret'in şiirlerindeki bahçe metaforunun incelenmesi onun genel poetikadaki değişim ve dönüşümlerin de izlenmesine olanak sağlar. Yapılan bu çalışmada da yeni Türk şiirinin önde gelen isimlerinden biri olan Tevfik Fikret'in şiirlerindeki bahçe metaforu incelenerek Fikret'in eserlerindeki gelişim çizgisi belirlenmeye çalışılmış ve Türk şiirine olan etkisi araştırılmıştır.

Kaynaklar

- Andrews, W. G. (2017). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*. (çev. Tansel Güney). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aristoteles (2017). *Poetika-Şiir Sanatı Üzerine*. (çev. Ari Çokona-Ömer Aygün). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Arslan, F. (2012). Tevfik Fikret Evreninde Gözden Kaçan Bir Küçük Kitap: Fuad Köprülü'nün "Tevfik Fikret ve Ahlâkı". *Turkish Studies*, 7/4, 783-798.
- Bachelard, G. (2006). *Su ve Düşler*. (çev. Olcay Kunal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bachelard, G. (2020). *Mekânın Poetikası*. (çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bayrak, Ö. (2013). *Tevfik Fikret'in Şiirlerinde Mekân ve Algı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (2015). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Cebeci, O. (2019). *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Clark, E. (2016). *İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı*. (çev. Elif Dolanbay-Adem Yerinde). İstanbul: İnkılâb Yayınları.
- Corner, M. (1992). Refusing to Learn to Say 'No': Karl Barth and the Garden of Eden. *A Walk in the Garden: Biblical, Iconographical and Literary Images of Eden*. (ed. Paul Morris-Deborah Sawyer). England: Sheffield Academic Press.
- Çetişli, İ. (2010). *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Deveci, M. (2012). Tevfik Fikret'in Özgürlük Yolundaki "İzler"i. *Turkish Studies*, 7/3, 949-957.
- Duman, M. A. (2019). *Metafor ve Semiyotik*. Ankara: Gece Akademi.
- Erdoğan, M. (1958). Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri. *Vakıflar Dergisi*, (IV), 149-182.
- Evyapan, G. A. (1972a). Doğaya Karşı Dinsel Tutumlar. *Peyzaj Mimarlığı Dergisi*, 3/3, 3-6.
- Evyapan, G. A. (1972b). *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2020). *Bu Bir Pipo Değildir*. (çev. Selahattin Hilav). İstanbul: Yapı Kerdi Yayınları.
- İnalçık, H. (2021). *Has-bağçede 'Ays u Tarab Nedimler Şâirler Mutribler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kanter, B. (2008). Tevfik Fikret'in 'Şermin'den Önceki Şiirlerinde Çocuk Teminin İşleniş. *TÜBAR*, (24), 37-52.
- Kanter, F. (2011). Tevfik Fikret ve Ahmet Haşim'in Şiirlerinde Ütopya. *Turkish Studies*, 6/3, 963-972.
- Kaplan, M. (2004). *Edebiyatımızın İçinden*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2006). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2007). *Şiir Tahlilleri I Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2008). *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karatani, K. (2017). *Metafor Olarak Mimari*. (çev. Barış Yıldırım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kavaz, İ. (1996). Tevfik Fikret'in Şiirlerinde Tabiat. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/2, 363-383.
- Korkmaz, R. (2009). Yeni Türk Edebiyatına Giriş. *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*. (ed. Ramazan Korkmaz). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Lakoff, G.-Mark J. (2015). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*. (çev. Gökhan Yavuz Demir). İstanbul: İthakiYayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. (çev. Işık Ergüden). İstanbul: Sel Yayınları.
- Özcan, T. (2015). *Şâir ve Trajedi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Özcan, T. (2018). *Yazı/Yankı Makaleler-Denemeler*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Özcan, T. (2022). Şair/Şiir Neden Metafora İhtiyaç Duyar? *Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, (586), 47-55.
- Özger, M. (2013). Bir Arka Plan Olarak Servet-i Fünun'da Pozitivizm. *Turkish Studies*, 8/1, 2085-2094.
- Parlatır, İ. (2000). *Tevfik Fikret Dil ve Edebiyat Yazıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Phillips, H. (1992). Garden of Love and the Garden of the Fall. *A Walk in the Garden: Biblical, Iconographical and Literary Images of Eden*. (ed. Paul Morris-Deborah Sawyer). England: Sheffield Academic Press.
- Roux, J. P. (2020). *Kral Mitler ve Simgeler*. (çev. Nuri Fudaylı Kıcıroğlu). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şinasi (2005). *Şinasi Bütün Eserleri*. (haz. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin). Ankara: Ekin Yayınları.
- Tally, R. T. (2020). *Mekânsallık*. (çev. Emel Aras). Ankara: Hece Yayınları.
- Tevfik F. (2004). *Tevfik Fikret Bütün Şiirleri*. (haz. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokur, B. (2011). Kur'an'da Soru Kalıpları ve Metaforlar. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (36), 105-118.
- Tunç, G. (2020). *Şiir ve Bellek Modern Türk Şiirinde Bellek Metaforları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Türk, H. (2014). Bir Servet-i Fünun Masalı: Yeni Zelanda Fikri ve Anadolu'ya Avdet. *Turkish Studies*, 9/3,

1499-1510.

Uçan, H. (2009). *Batı Şiiri ve Tevfik Fikret*. Ankara: Hece Yayınları.

Uludağ, M. E. (2013). Düş Kırıklığı Bağlamında Tevfik Fikret ve Vatan. *Turkish Studies*, 8/1, 2685-2695.

Wilson, O. E. (2013). *Doğanın Gizli Bahçesi*. (çev. Aslı Biçen). İstanbul: Say Yayınları.

Young, D. (2017). *Bahçede Felsefe*. (çev. Esra Birkan). İstanbul: Can Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

öykün- (< *ödkün-) FİİLİ ÜZERİNE NOTLAR

Notes on the Verb öykün- (< *ödkün-)

Ferdi GÜZEL¹

¹Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bayburt, guzelferdi@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-5601-5661

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

31.01.2024

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1429226

Anahtar Kelimeler

Eski Türkçe, ötkün-, öykün-, *ödkün-

ÖZ

Eski Türkçe *ötkün-* “taklit etmek; anlatmak” bugün çağdaş Türk lehçelerinin bir kısmında aynı şekliyle varlığını sürdürmesine rağmen Oğuz grubu Türk lehçelerinde *öykün-* şeklinde görülür. Bazı çalışmalarda “taklit etmek” ile “anlatmak” anlamlarını taşıyan farklı fiillerden söz edilmektedir. Gerek Eski Türkçede gerekse Anadolu ağzlarında yer alan veriler *ötkün-* “taklit etmek” fiilinin “anlatmak” anlamının da bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bazı çalışmalarda iddia edildiği gibi iki ayrı fiil değil aynı fiilin birbiriyle ilgili iki anlamı söz konusudur. Oğuz grubu Türk lehçelerindeki *öykün-* biçimi, *ötkün-* fiilinin aslının **ödkün-* olduğunu ortaya koymaktadır. Tarihi ve çağdaş lehçelerdeki *ötkün-* biçimi benzeşme sonucu ortaya çıkmıştır. Tarihi lehçelerde sızıcı /d/ sesinin benzeşme sonucu /t/’ye dönüştüğü birçok örnek bunun mümkün olabileceğini doğrulamaktadır. *ötkün-* fiilinin *öt-* “ses çıkarmak” ile ilişkilendirilmesi hem fonetik hem de semantik açıdan mümkün değildir. Fiilin asli ikinci sesinin /d/ olması, kelimeyi *öt-* “ses çıkarmak” ile ilişkilendirmenin önündeki en büyük engeldir. Ayrıca *ötkün-* fiilinin temel anlamı “taklit etmek”tir, “ses çıkarmak” ile bu anlam arasında kolay bir bağlantı kurulamaz. Anadolu ağzlarındaki *öyk-* ve *ök-* verilerine göre *ötkün-* fiilinin tabanı **ödkük-* şeklinde tasarlanabilir.

ABSTRACT

Old Turkish *ötkün-* “to imitate; to tell” continues to exist in the same form in some contemporary Turkish dialects today, it is seen as *öykün-* in the Oghuz group Turkish dialects. In some studies, different verbs with the meanings of “imitating” and “telling” are mentioned. The data in both Old Turkish and Anatolian dialects show that the verb *ötkün-* “to imitate” also has the meaning of “to tell”. Therefore, as claimed in some studies, there are not two separate verbs, but two related meanings of the same verb. The *öykün-* form in Oghuz group Turkish dialects reveals that the original of the verb *ötkün-* is **ödkün-*. The *ötkün-* form in historical and contemporary dialects emerged as a result of similarity. Many examples in historical dialects where the leaky /d/ sound turns into /t/ as a result of assimilation confirm that this is possible. It is not possible to associate the verb *ötkün-* with *öt-* “to make a sound”, both phonetically and semantically. The fact that the primary second sound of the verb is /d/ is the biggest obstacle to associating the word with *öt-* “to make a sound”. Moreover, the basic meaning of the verb *ötkün-* is “to imitate”, and a connection cannot be easily established between “making noise” and this meaning. According to the *öyk-* and *ök-* data in Anatolian dialects, the base of the verb *ötkün-* can be designed as **ödkük-*

Atf/Citation: Güzel, F. (2024). *öykün-* (< **ödkün-*) Fiili Üzerine Notlar. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 553-560.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ferdi GÜZEL, guzelferdi@hotmail.com

1. Giriş

Eski Türkçe *ötkün-* “taklit etmek; anlatmak” bugün çağdaş Türk lehçelerinin bir kısmında aynı şekilde varlığını sürdürür, Oğuz grubu Türk lehçelerinde ise *öykün-* şeklinde görülür. Fiille ilgili tam olarak çözülememiş iki problem vardır. İlki fiilin asli ikinci sesinin /d/ mi yoksa /t/ mi olduğu, ikincisi ise “taklit etmek” ve “anlatmak” anlamlarını taşıyan iki ayrı fiilin mi yoksa iki anlama sahip tek bir fiilin mi var olduğudur.

2. Türkçede *ötkün-* (< **ödkün-*) Fiili ve Türevleri

ötkün- fiili Göktürk Türkçesi dışındaki bütün tarihî lehçelerde kaydedilmiştir. Günümüzde daha çok Oğuz grubu Türk lehçeleri ile Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde yaşamaktadır. Fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki görünümü taranan eserlerde geçtiği şekliyle şöyledir (Tablo 1):

Tablo 1. *Ötkün-* fiilinin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki görünümü

Varyant	Anlam
EUyg.	<i>ötkün-</i> / <i>ötgün-</i> / <i>ödkün-</i> 1. Taklit etmek. 2. Anlatmak, bildirmek ¹ (EUES: 543a-b; ETŞ: 13, 36).
Krh.	<i>ötkün-</i> / <i>ötgün-</i> 1. Taklit etmek. 2. Hikâye anlatmak (DLT-EA: 98, 116).
Har.	<i>öykün-</i> Benzemek (ME: 190-I).
Kıpç.	<i>ötkün-</i> Hikâye, masal anlatmak (İH: 37).
Çağ.	<i>ötken-</i> / <i>ötgen-</i> / <i>öykün-</i> ² 1. Öykünmek, taklit etmek. 2. Yarışmak, rekabet etmek. (AL: 86, LÇ: 25a, 44a, S: 423, DTO: 43, 87).
TTT	<i>öykün-</i> / <i>öykin-</i> / <i>ökün-</i> 1. Taklit etmek, taklide çalışmak, özenmek. 2. Bir kimsenin sözünü taklit etmek, yansımak (TarS: 3146-3151, TarS: 4291, EÇOS: 217, MN: 330, MenS: 1433b).
TT	<i>öykün-</i> Birinini yaptığı gibi yapmak, birine veya bir şeye benzemeye çalışmak, taklit etmek (TS: 1864b).
TT (ağız)	<i>ökün-</i> / <i>öykün-</i> / <i>öğkün-</i> / <i>öken-</i> / <i>öygün-</i> / <i>öyğün-</i> / <i>övkün-</i> / <i>övgün-</i> / <i>örkün-</i> / <i>öyken-</i> / <i>ovkün-</i> / <i>hökün-</i> / <i>höykün-</i> / <i>evkin-</i> / <i>ivgin-</i> / <i>ürkün-</i> / <i>üykül-</i> / <i>üvkün-</i> / <i>yükün-</i> 1. Taklit etmek, özenmek. 2. Birinin yaptıklarını, söylediklerini yineleyerek alay etmek. 3. Anlatmak, söylemek, konuşmak. 4. Öykü anlatmak. 5. Yarışmak. 6. Kabadayılık yapmak. 7. Alaylı gülmek. 8. Uçmayı denemek (DS: 1810a, 2429b, 2439b, 2571b, 3299b, 3327b, 3365b, 4069b, 4083b, 4329a, 4630a, 4623a).
Az. (ağız)	<i>öygün-</i> Yansımak, taklit etmek (ADDL: 389b).
Trkm.	<i>öykün-</i> Özenmek, benzemek (TrkmTS: 512b).
Kar.	<i>etkin-</i> / <i>ötken-</i> Taklit etmek, özenmek, yansımak (KRPS: 671b, KTD: 467a).
Alt.	<i>ötkön-</i> 1. Taklit etmek. 2. Tahrik etmek, kışkırtmak (AltTS: 145a).
Tuv.	<i>öttün-</i> Öykünmek, taklit etmek (TuvS: 236b).
Hak.	<i>ötkin-</i> 1. Öykünmek, taklit etmek. 2. Sataşmak, takılmak. (HakTS: 340b).
Tel.	<i>öktön-</i> Öykünmek, taklit etmek (TAS: 79).
Şor.	<i>ökten-</i> Taklit etmek (OSTN: 1182).
Yak.	<i>ütügün-</i> Taklit etmek (YakS: 3196).

Eski Türkçede *ötkün-* fiilinin sadece bir türevi kayda geçmiştir: Krh. *ötkünç* “hikâye” (ED: 52a). Kelime DLT’de *ötkünç ötkündi* “hikâye anlattı” cümlesi ile tanımlanır (DLT-EA: 82). *ötkünç*, Kutadgu Bilig’de iki beyitte geçer fakat burada “hikâye” anlamında değil “taklit, özenme” anlamında kullanılmıştır: *takı biri edgü kör ötgünç bolur/ isizke katulsa ol isiz kılur* (KB: 874), *takı biri ötgünç bolur bu isiz / işi edgü bolsa tüzer bu*

¹ Wilkens’in sözlüğü dışındaki Eski Uygur Türkçesi çalışmalarında *ötgün-* için bu anlamın verildiğini belirleyemedik. UW’de *ötgün-* maddesi yoktur, sadece *ötkün-* maddesi vardır, bu maddede *ötgün-* yanlış biçim olarak gösterilmiştir. Eserde *ötkün-* fiili “(birini / bir şeyi) örnek almak, bir kişiyi örnek alıp onun gibi olmaya çalışmak” şeklinde anlamlandırılmıştır (UW: 123).

² Senglağ’ta *öykün-* şeklinin Osmanlı (Rûmî) Türkçesine has bir kullanım olduğu söylenmiştir (S: 643).

ma iz (KB: 877). Kelime son olarak Kıpçak dönemi eserlerinden İdrâk Haşiyesi’nde kaydedilmiştir. DLT’deki tanık cümle buraya olduğu gibi aktarılmıştır (İH: 37).

SDD ve DS’deki kayıtlara göre *ötkünç* Anadolu ağızlarında yaşamakta, kelimenin *ödgönç*, *ödgüç*, *ötgüç*, *ötgünç* varyantları da bulunmaktadır (SDD: 1101b, 1120a, DS: 3311a, DS: 3357b). SDD ve DS’deki bu kayıtları dikkate alan bazı çalışmalarda da Anadolu ağızlarında *ötkünç*’ün yaşadığı söylenmiştir (ED: 52a, ESTYa: 556, DEMT: 225a).

Fiilin *ötkünç* dışındaki türevlerinin büyük bir kısmı Türkiye Türkçesinde tespit edilmiştir: TTT *öykünme* “taklit: *Bizim lâfzımız kuru öykünmedür.*” (TarS: 3145), *öykünüş* “uymaklık, taklid” (MenS: 1433b), *öyügünüci* “taklitçi, mukallid” (MenS: 1434a), *öykünç* “öykünen, özenen kimse, mukallit” (OTS: 1328b), TT (ağız) *ökünük* “birinin yaptıklarını, söylediklerini yineleyerek alay eden, mukallit” (DS: 3328a, ADD: 299b), *öykenmeci* “taklitçi” (BİA: 695), *ököncük* “masal, öykü” (DS: 3325b), *öttünçek* “taklit eden, benzeten, alaya alan” (TuvS: 237a), *ötkincek* “taklitçi, öykünen” (HakTS: 340b), *ötkönüş sös* “tabiat taklidi kelime, onomatopik kelime” (AltTS: 145a).

3. Fiilin Yapısı Hakkında Görüşler

Eski Türkçede *ötkün-* fiili iki farklı anlam taşıdığı için bilim adamlarının fiil hakkındaki düşünceleri farklılık gösterir. Bazı bilim adamları iki anlama sahip tek bir fiil olduğunu savunurken anlam farkını esas alan bazı bilim adamları ise iki farklı fiil olduğunu iddia etmiştir.

Clauson, “taklit etmek” ve “anlatmak” anlamlarına sahip tek bir fiil olduğu görüşündedir. Bu düşüncüyü desteklemek için Arapça *hakā* kelimesini örnek göstermiş, Arapçada bu kelimenin hem “anlatmak” hem de “taklit etmek” manasına geldiğini söylemiştir (ED: 52a-b). Clauson kelimenin üçüncü sesi çağdaş lehçelerin büyük kısmında /k/ olmasına rağmen bu fiilin *ötüg* “arz, takdim etme” isminden türediğini düşündüğü için kelimeyi *ötgün-* şeklinde madde başı yapmıştır (ED: 52a-b). Yazara göre *ötgün-* fiilinin tabanı olan *ötüg* ismi, **öti-* / **ötü-* veya *öt-* “geçmek” ile ilgili olabilir (ED: 51a).

Dankoff ve Kelly de Clauson gibi fiili *ötüg* ile ilişkilendirmiş fakat Clauson’dan farklı olarak kelimeyi *öt-* “ses çıkarmak” köküne bağlamışlardır (CTD: 49).

Tekin, Oğuz lehçelerindeki *öykün-* şekline göre kelimenin aslının **ödkün-* olduğunu, *ötkün-* şeklinin benzeşme sonucu ortaya çıktığını vurgulamıştır (2013a: 308, 2013b: 345).

Erdal kelimeyi *ötkün-* şeklinde ele almış, Oğuzca varyantlara göre kelimenin aslının **ödkün-* olması gerektiğini söylemiştir (OTWF: 277-278). Erdal, kelimeye -(X)n- dönüşlük ekinde yer vermiş fakat tabanın tanıklanmadığını belirtmiştir (OTWF: 610-611). Yazar, fiilin “taklit etmek” anlamının temel, “anlatmak” anlamının ikincil anlam olduğunu savunmuştur (OTWF: 277-278).

Tulum, *ötkün-* fiilini şu şekilde çözümlenmiştir: *ō-* ‘düşünmek’ *t-* ‘düşündürmek’ *ü-k-* ‘kendini düşündürmek’ *ü-n-* ‘kendini (andırdığı şekilde) düşündürmek’ (2015: 473). Yazar, “Kıpçakça ve Oğuzca için *ödgün-> öykün-* / *öyken-* tasarlanmalıdır.” demiş, fakat /-t-/’nin nasıl /-d-/ olduğunu açıklamamıştır (2015: 473).

Birçok bilim adamı “anlatmak” anlamını taşıyan fiil ile “taklit etmek” anlamını taşıyan fiilin farklı fiiller olduğu görüşündedir. İlgili eserlerde çoğunlukla “taklit etmek” anlamını taşıyan fiil *ötgün-*, “anlatmak” anlamını taşıyan fiil *ötkün-* biçiminde verilmiştir.

Sevortyan’a göre *öykün-* “taklit etmek”, farazi bir **öy-* veya **öt-* kökünden pekiştirme eki -ke- ve dönüşlülük eki ile türemiştir (ESTYa: 515). Sevortyan ayrıca *öykün-* fiilinin tabanı olarak tasarladığı **öy-* ile TT (ağız) *öğür/ öyür* “yaşıt, yaşdaş” kelimesini ilişkilendirmiştir (ESTYa: 515). Yazar farklı bir fiil olarak gördüğü *ötkün-* “anlatmak” fiilini ise *öt-* “ses çıkarmak” köküne bağlamıştır (ESTYa: 557).

Räsänen de iki fiili birbirinden ayırmış, “taklit etmek” anlamını taşıyan fiili **ödken-*, **öd-kin-* şeklinde tasarlamıştır (VEWT: 368b). “Anlatmak” anlamındaki fiili ise *öt-kün-* şeklinde göstermiş ve Moğolca *öçi-* (< *öti-*) ile ilişkilendirmiştir. Fakat yazarın *ötkün-* için de “taklit etmek” anlamını verdiği görülmektedir (VEWT: 376b).

İlgili fiili iki ayrı maddede ele alan Tietze, madde başı kelimelerin yapısı hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır (TTL: 248, 249). Yazarın *öykün-* “taklit etmek” fiilini Çağatay Türkçesine bağlaması ilginçtir (TTL: 248).

Bazı çalışmalarda ise fiilin sadece bir anlamı üzerinde durulmuştur. Fiil hakkında ilgili çalışmalarda yer alan bilgiler topluca şöyle gösterilebilir (Tablo 2):

Tablo 2. Kaynaklarda ötkün- ile ilgili bilgiler

	<i>taklit etmek</i>	<i>anlatmak</i>	<i>anlatmak/ taklit etmek</i>
ED: 52a-b, 51a			ötgün- (< ötüğ < *öti-/ *ötü-; öt- ?)
DTS: 416a, 416b	ötgün-	ötkün-	
VEWT: 368b, 376b	*öd-ken- / *öd-kin-	öt-kün-	
ESTYa: 515, 557	öykün- / ötkün-	ötkün-	
EDAL: 610	*öd-kün-		
OTWF: 610			ötkün- (< *ödkün-)
EUES: 543a, 543b	ötgün-	ötkün-	
UW: 123	ötkün-		
TTL: 248, 249	öykün- I	öykün- II	
KEWT: 274b	ötkün- (< *ödkün-)		
DLT-A: I-254, I-199	ötgün-	ötkün-	
CTD: 49			ötgün- (< öt-üg)
DLT-K: 376			ötgün-
DLT-EA: 116, 82	ötgün-	ötkün-	
Tekin, 2013a: 308			ötkün- (< *ödkün-)
Tulum, 2015: 470, 473			ö-t-(ü)k-ün-

4. Yorum ve Değerlendirme

Üzerinde durulması gereken ilk husus *ötkün-* “anlatmak” ve *ötgün-* “taklit etmek” şeklinde iki ayrı fiilin olup olmadığıdır. EUES’de *ötgün-* için verilen “anlatmak, bildirmek” anlamı dönem ile ilgili başka kaynaklarda tespit edilememiştir. İdrâk Haşiye’sindeki *ötkünç ötkündi* ifadesi de DLT’den aynen aktarılmıştır. Bu durumda fiilin “anlatmak” anlamının sadece DLT’de kayıt altına alınmış, az bilinen bir anlam olduğu söylenebilir. Çağdaş lehçelerin hiçbirinde de fiilin bu anlamı yoktur. Fakat bu anlamın Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşadığı görülmektedir: TT (ağız) *hökün-* “konuşmak” (DS: 2429b), *höykün-* “söylemek” (DS: 2439b), *ökün-*, *övkün-*, *öygün-*, *öyken-*, *öykün-* “öykü anlatmak” (DS: 3327b, 4623a), *öykün-* “anlatmak, söylemek” (DS: 3365b). *öykün-* (< *ödkün-) fiili Anadolu ağızlarında *ökün-*, *öğkün-*, *öken-*, *örkün-*, *övgün-*, *övkün-*, *övgün-* *öyken-*, *evkin-*, *ürkün-* (DS: 1810a, 3327b, 4069b) vb. birçok varyantı olan canlı bir fiildir. Özellikle Batı grubu ağızlarında yaygın bir kullanımı vardır. Fiilin “taklit etmek, özenmek” temel anlamı varlığını korusa da bu anlamdan gelişen “birinin yaptıklarını, söylediklerini yineleyerek alay etmek” anlamı daha yaygın bir kullanıma sahiptir, aynı anlamda *ağız ökün-*, *ağzına ökün-* vb. kelime grupları da bulunmaktadır (DS: 100a, 1810a). *öykün-*, Osmanlı Türkçesinde de aynı anlam ile kullanılmıştır: TTT *nūs* “ve bir kimsenin sözünü taklit etmek mânâsındadır ki Türkçe öykünmek ve yaşılamak³ ta ‘bir olunur’ (TarS: 4291). Kanaatimize göre fiilin “anlatmak” anlamı, “birinin sözlerini taklit etmek” anlamından gelişmiştir.

Görüldüğü gibi fiilin Eski Türkçedeki iki anlamı da Anadolu ağızlarında korunmuştur. Anadolu ağızlarındaki veriler ET *ötkün-* fiilinin tek bir fiil olduğunu ve iki anlamının bulunduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Fiilin “anlatmak; konuşmak, söylemek” anlamının “birinin söylediklerini taklit etmek, yansılamak” anlamından geliştiği açıktır. Kaşgarlı’nın *ötkün-* hakkındaki “duyduğu şekilde anlattı” açıklaması da fiilin “anlatmak” anlamının “taklit etmek” anlamından geliştiğini desteklemektedir (DLT-EA: 98). Bunun için ayrıca krş. TT (ağız) *övkün-* “hayvan seslerini taklit etmek” (KS: 72).

ötkün- fiilinin *ötüg* ve *ötün-*⁴ ile ilişkilendirilmesinde Kaşgarlı Mahmud’un *ötün-* maddesinde yapmış olduğu açıklama etkilidir. Kaşgarlı, *ol hanka ötüğ ötündi* “o, durumunu hakana vb. arz etti” tanık cümlesi ile gösterdiği *ötün-* hakkında, “*Aslı ötgündi dir; ‘duyduğu şekilde anlattı’ anlamına gelir.*” (DLT-EA: 98) açıklamasını yapmıştır. Kaşgarlı’nın yorumunun ses benzerliğinden kaynaklanan bir yakıştırma olduğu söylenebilir. Büyük

³ Tarama Sözlüğü’nde Farsça *hâmaniden* için “ağız eğmek” ve “yaşılamak” karşılıklarının verilmiş olması (TarS: 4291), *yaşıla-* fiilinin daha çok “sözü taklit etmek” anlamına geldiğini göstermektedir. *ağız eg-* için Tarama Sözlüğü’nde sadece “minnet etmek, yalvarmak” anlamı verilmiştir (TarS: 44). bk. TT (ağız) *ağız eğ-* “bir kimsenin sözlerini alaylı bir şekilde tekrarlamak” (DS: 96b). *yansıla-*, Anadolu ağızlarında da “sözü yineleyerek tekrar etmek” anlamını taşımaktadır (DS: 4172b-4173a).

⁴ *ötün-* ve aynı tabandan türemiş olan *ötüg*, bazı çalışmalarda *öt-* “ses çıkarmak” ile ilişkilendirilmiştir (bk. ESTYa: 558, EDAL: 1068, CTD: 49). Fakat tabanı *öt-* “geçmek” veya **öti-* (> Mo. *öçi-*) “cevap vermek, arz etmek, dilemek” fiiline bağlayan bilim adamları da vardır (bk. TMEN: 134, VEWT: 376b, ED: 51a, OTWF: 611).

dilci *ötün-* ile *ötkün-* fiillerini birleştirmekle yanılmıştır. *ötün-* “arz etmek, rica etmek, dilemek” (ED: 61a-b, UW: 123-131) anlamlarını taşımaktadır “anlatmak, duyduğu gibi anlatmak (taklit ederek anlatmak)” anlamı söz konusu değildir. *ötün-* bugün çağdaş Türk lehçelerin bir kısmında varlığını korumakta ve Eski Türkçede olduğu gibi “dilemek, rica etmek” anlamlarını taşımaktadır. Çağdaş lehçelerin hiçbirinde fiilin “anlatmak” anlamı yoktur (ED: 61a-b, ESTYa: 557, EDAL: 1068).

Fiilin *öt-* “ses çıkarmak”, *öt-* “geçmek”, ve **öt-* “düşündürmek” ile birleştirilmesi mümkün değildir. “taklit etmek; anlatmak” ile “ses çıkarmak”, “geçmek”, “düşündürmek” anlamlarını semantik açıdan birleştirmek güçtür. Zaten Oğuz grubu lehçelerde fiilin *öykün-* şeklinde görülmesi bu birleştirmenin ses yönünden de mümkün olmadığını ortaya koymaktadır.

Bir diğer mesele fiilin ikinci asli sesinin ne olduğudur. Daha önce başka bilim adamları tarafından da vurgulandığı gibi Oğuz grubu lehçelerinde /-y-/’li biçimlerinin görülmesi kelimenin aslının /-d-/’li olduğunu göstermektedir. Tarihî ve çağdaş lehçelerdeki /-t-/’li biçimler benzeşme sonucu ortaya çıkmıştır. Türkçede bu değişimin örnekleri az da olsa görülmektedir: -dk- > -tk- için bk. EUyg. *kodkı* > Krh. *koğki* > *kotki* (ED: 599b), EUyg. *adkan-* > *atkan-* (Tekin, 2013b: 345). Eklenme durumunda ortaya çıkan benzeşme örnekleri için bk. Krh. *ol ney kottu* (< *koç-*) (DLT-EA: 325), *er kutattı* (< *kutad-*) (DLT-EA: 326), *kız körketti* (< *körked-*) (DLT-EA: 339), *ol kişi yüziye suttı* (< *sud-*) (DLT-EA: 324), *ol anıy yüziye sutturdu* (< *sudtur-*) (DLT-EA: 285), *ol añar koy küttürdi* (< *küğtür-*) (DLT-EA: 428)... Kelime sonunda /d/ > /t/ değişimi için bk. ET *küç-* > Alt., Tel., Krg., Kzk., Özb. *küt-*, TT *güt-* ... (ED: 701a-b).

“Taklit etmek” ve “anlatmak” anlamlarını taşıyan tek bir fiil olduğunu ve bu fiilin **ödkün-* şeklinden geliştiğini ortaya koyduktan sonra kelimenin yapısı hakkında değerlendirmeye geçebiliriz.

Sevortyan’ın *öykün-* fiilinin tabanı olarak tasarladığı **öy-* ile TT (ağız) *ögür/ öyür* “yaşıt, yaşdaş” kelimesini ilişkilendirmesi (ESTYa: 515) kabul edilemez. Çünkü Sevortyan’ın *öykün-* ile ilgili gördüğü Anadolu ağızlarındaki veriler Eski Türkçe *ögür* “sürü” (ED: 611a) kelimesinin varyantlarıdır. *ögür* ile *öykün-* fiilinin ses ve anlam açısından birleştirilmesi mümkün değildir.

Kelimenin aslının **ödkün-* olduğunu savunan bilim adamları, kelimenin yapısı hakkında yorum yapmamıştır. Sadece Erdal, kelimenin -(X)n- dönüşlülük eki ile türemiş olabileceğini göstermiştir (OTWF: 610). Anadolu ağızlarında tespit edilmiş olan *öyk-* ~ *ök-* fiili Erdal’ın haklı olabileceğini ortaya koymaktadır. Denizli’de tespit edilmiş olan *öyk-* “kıyaslamak, karşılaştırmak, örneklemek: *sen evvelkine öyktün değil mi?*”⁵ (SDD: 1123b, DS: 3365b) önemli bir veridir. *öyk-* tek veri olduğu için ihtiyatla yaklaşmak gerekir fakat kelimenin /-y-/ düşmesi ile oluşmuş bir varyantı Çorum ağızında kaydedilmiştir: *ök-* “benzetmek” (DS: 4623a). Bu fiilin master ekli biçimi Caferoğlu tarafından da Çorum ağızında tespit edilmiştir: *ökme* “benzetme, teşbih etme” (AAT: 246). Dolayısıyla birden fazla çalışmada farklı varyantlarla tespit edilmiş olan bu kelimenin sağlam bir veri olduğu söylenebilir. Buna göre *ötkün-* fiilinin **ötük-* (**öğük-*) “benzetmek, kıyaslamak, karşılaştırmak” şeklinden geldiği anlaşılmaktadır. *öyk-* ~ *ök-* (< **öğük-*) “benzetmek” anlamını taşıdığına göre *ötkün-* fiili **öğük-ün-* “kendisini (bir şeye) benzetmek, (bir şeye) benzemeye çalışmak” şeklinde çözümlenebilir. Anadolu ağızlarındaki verilerde **öğük-*, **öyük-* > *öyk-* > *ök-* şeklinde bir gelişim söz konusudur.

Üzerinde durulması gereken son mesele Eski Türkçe *ötkünç*’ün günümüzde varlığını sürdürüp sürdürmediğidir. Kelime çağdaş Türk lehçelerinin hiçbirinde bulunmamaktadır. Fakat DS’ye göre *ötkünç* ve varyantları Anadolu’nun çeşitli yerlerinde tespit edilmiştir. DS’deki kayda göre *ödgönç* Çorum’da, *ödgüç* İzmir’de, *ötgüç* Balıkesir’de, *ötkünç* Ordu ve Adana’da “öykü” anlamını taşımaktadır (DS: 3311a). Ayrıca *ötgünç* biçiminin Elazığ’da “tarih” anlamına geldiği kaydedilmiştir (DS: 3357b).

Bazı çalışmalarda Anadolu ağızlarındaki bu veriler *ötkünç*’ün yaşayan biçimleri olarak gösterilmiştir (ED: 52a, ESTYa: 556, DEMT: 225a). Bazı bilim adamlarının “anlatmak” ve “taklit etmek” anlamında iki farklı fiil olduğunu düşünmelerinin temel sebeplerinden biri de Anadolu ağızlarındaki ikinci sesi /t/ ile kaydedilmiş bu veriler olmalıdır. Fakat ne yazık ki bu verilerin hiçbirisi gerçek ağız verisi değildir⁶, bilim adamları bu verilerin gerçek ağız verisi olamayacağını fark edememiştir.

Bu verilerden *ödgönç*, *ödgüç* ve *ötgüç* aynı şekilde SDD’de de yer almaktadır (SDD: 1101b, 1120a). *ötkünç* ve *ötgünç* SDD’de yoktur fakat SDD’ye gönderilen fişlerin de kullanıldığı Tarama Dergisi’ndeki bilgiye göre

⁵ Tanık cümle DS’de yoktur.

⁶ SDD’de ve DS’de gerçek ağız verisi olmayan birçok kelimenin yer aldığı bilinmektedir. Detaylı bilgi için bk. Eren, 1988, Güzel, 2020, Güzel, 2021.

ötkünç, “hikâye” anlamıyla Seyhan (Adana), Balıkesir ve İzmir’den (TD: 316a), “menkıbe” anlamıyla Ordu’dan (TD: 508a); *ötkünç* ise “tarih” anlamıyla Eğin’den⁷ derlenmiştir (TD: 748a). Bu da *ötkünç* ve *ötgünç*’ün SDD’ye sehven alınmamış olduğunu göstermektedir. DS’de bu kelimeler için verilen yer bilgisi de aynıdır. DS’de derleme yerine yeni yerler eklenmemiş, kelimeler ile ilgili farklı bir bilgi girişi yapılmamıştır. Yani ilk derlemedeki fişlerde yer alan bilgiler DS’ye olduğu gibi işlenmiştir.

Bu verilerin tamamı büyük bir ihtimalle yabancı kelimelere karşılık bulmak amacıyla 1933 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından düzenlenen dil anketi için gazetelere gönderilmiş olan kelimelere dayanmaktadır. Gazetelerde yayımlanan bu karşılıklar bazı derleyiciler tarafından Türk Dili Tetkik Cemiyetine bir ağız verisi gibi gönderilmiş olmalıdır: bk. tarih (18. Liste-29 Mart): *ötgünç*, *ötkünç* (Balyemez, 2019: 229-230); bk. hikâye (51. Liste-5 Mayıs): *öğdünç*, *ötküç*, *ötkünç* (Balyemez, 2019: 523).

Bu verilerin hiçbiri başka ağız sözlüklerinde bulunmamaktadır. SDD ile yakın bir tarihte yayımlanan ağız sözlüklerinin genelinde *öykün-* ve varyantları yer almasına rağmen (bk. *ötkün-* ADD: 299b, KS: 71, AA: 533, *öykün-* ADD: 304b, KS: 72, *övkün-* KS: 72...) *ötkünç* ve varyantları bulunmaz. SDD’den önce yayımlanmış olan ADD’de *ötkünç* ve varyantları yoktur. Caferoğlu’nun SDD ile yakın tarihlerde (1942-1948) yayımlanan ağız çalışmalarında da bu kelimeler yer almamaktadır. Hüseyin Hüsnü’nün *Kayseri Ağzı* (1934), Ömer Asım Aksoy’un *Antep Ağzı* (1946) vb. ilk il ağız sözlüklerinde de bu kelimelere rastlanmaz. Tarafımızdan taranan yüzün üzerinde ağız çalışmasında *ötkünç* ve varyantlarına tesadüf edilmemiştir.

ötkün- fiili, *öykün-* biçimiyle Anadolu ağızlarında hem “taklit etmek” hem de “anlatmak” anlamları ile yaşadığına göre, ikinci sesi /t/ olan bu verilerin Anadolu ağızlarına ait olması, Anadolu ağızlarından derlenmiş olması mümkün değildir. Eğer bu kelime Anadolu ağızlarına ulaşmış olsaydı *öykünç* veya *ökünç* gibi bir şekil alması beklenirdi.

Görüldüğü üzere SDD ve DS’deki ilgili veriler gerçek ağız verisi değildir. Fakat Kütahya’dan derlenmiş olan *ököncük*’ün *ötkünç* ile ilgili olması ihtimal dâhilindedir: TT (ağız) *ököncük* “masal, hikâye: *Kış geceleri odalarda ököncük söyleriz*”⁸ (SDD: 1106b, DS: 3325a). < **ötkünç* (< **öykünç* < **ödkünç*) +*çük*? Her ne kadar tek veri olsa da bu kelimenin ağız verisi olmadığını gösteren herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

5. Sonuç

Özellikle Anadolu ağızlarında yer alan veriler *ötkün-* “taklit etmek” fiilinin “anlatmak” anlamının da bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bazı çalışmalarda iddia edildiği gibi *ötgün-* ve *ötkün-* şekillerinde iki ayrı fiil değil aynı fiilin birbiriyle ilgili iki anlamı söz konusudur. Tarihi ve çağdaş lehçelerdeki veriler fiilin “anlatmak; konuşmak, söylemek” anlamının “birinin söylediklerini taklit etmek, yansılama” anlamından, bu anlamın da “taklit etmek” anlamından geliştiğini göstermektedir. Kaşgarlı’nın *ötkün-* hakkındaki “duyduğu şekilde anlattı” açıklaması da fiilin “anlatmak” anlamının “taklit etmek” anlamına dayandığını doğrulamaktadır (DLT-EA: 98).

Oğuz grubu Türk lehçelerindeki *öykün-* biçimi, *ötkün-* fiilinin aslının **ödkün-* olduğunu ortaya koymaktadır. Tarihi ve çağdaş lehçelerdeki *ötkün-* biçimi, benzeşme sonucu ortaya çıkmıştır. Tarihi lehçelerde sızıcı /d/ sesinin benzeşme sonucu /t/’ye dönüştüğü birçok örnek bunu doğrulamaktadır.

Fiilin *öt-* “ses çıkarmak”, *öt-* “geçmek”, ve **öt-* “düşündürmek” ile ilişkilendirilmesi semantik ve fonetik açıdan mümkün değildir. “Taklit etmek; anlatmak” ile “ses çıkarmak”, “geçmek” ve “düşündürmek” anlamlarını semantik açıdan birleştirmek güçtür. Oğuz lehçelerindeki *öykün-* biçiminden anlaşıldığı üzere fiilin asli ikinci sesinin /d/ olması, kelimeyi *öt-* “ses çıkarmak”, *öt-* “geçmek”, veya **öt-* “düşündürmek” ile ilişkilendirmenin önündeki en büyük engeldir.

Anadolu ağızlarındaki *öyk-* ve *ök-* “benzetmek, kıyaslamak, karşılaştırmak” verilerine göre *ötkün-* fiilinin tabanı **ödkün-* şeklinde tasarlanabilir. Bu verilere göre kelimenin dönüşlülük eki ile genişlediği anlaşılmaktadır: **ödkün-ün-* “kendisini (bir şeye) benzetmek, (bir şeye) benzemeye çalışmak”.

ötkün- fiilinin türevi olan *ötkünç* “hikâye”, Kıpçak Türkçesinden sonra tarihi ve çağdaş lehçelerin hiçbirinde görülmez. Kelimenin gövdesi Oğuz grubu Türk lehçelerinde *öykün-* biçiminde olduğu için sadece SDD’de yer alan, oradan DS’ye de aktarılmış olan *ötkünç* ve varyantları gerçek ağız verisi olamaz. Bu veriler, yazılı kaynaklara, büyük ihtimalle de gazetelerde yayımlanan dil anketlerine gönderilmiş karşılıklara dayanmaktadır. Bu sebeple Sadece SDD ve DS’de yer alan, diğer ağız çalışmalarında bulunmayan arkaik kelimelere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

⁷ Bugün Erzincan’ın bir ilçesi olan Eğin (Kemaliye), 1878-1926 arasında Elazığ’a bağlıdır. DS’de de ilgili kelime Eğin-Elazığ kaydıyla yer aldığı için TD’deki veri ile DS’dekinin aynı fişe dayandığına şüphe yoktur.

⁸ Tanık cümle DS’de yoktur.

Kısaltmalar

Çağ. Alt.: Altay Türkçesi
 Az.: Azerbaycan.: Çağatay Türkçesi
 DLT: *Dîvânu Lugâti 't-Türk*
 ET: Eski Türkçe
 EUyg.: Eski Uygur Türkçesi
 Hak.: Hakas Türkçesi
 Har.: Harezmi Türkçesi
 Kar.: Karay Türkçesi
 Kıpç: Kıpçak Türkçesi
 Kırg. Kırgız Türkçesi
 Krh.: Karahanlı Türkçesi
 Kzk.: Kazak Türkçesi
 Özb.: Özbek Türkçesi
 Şor.: Şor Türkçesi
 Tel.: Teleüt Türkçesi
 Trkm.: Türkmen Türkçesi
 TT: Türkiye Türkçesi
 TTT: Tarihî Türkiye Türkçesi
 Tuv.: Tuva Türkçesi
 Yak.: Yakut Türkçesi

Kaynaklar

- Aksoy, Ö. A. (1946). *Gaziantep Ağzı III*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi. (AA)
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: TDK Yayınları. (ETS)
- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*. TDK Yayınları: Ankara. (KB)
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örneklî Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları. (HakTS)
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*. Ankara: TDK Yayınları. (DLT-A)
- Atalay, B. (1970). *Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası. (AL)
- Balyemez, S. (2019). *1933 Yılı Dil Anketi Arapça ve Farsça Kelimelere Karşılık Önerileri*. Ankara: Pegem Akademi
- Baskakov, N. A. ve Taşçakova T. M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Hazırlayan: E. Gürsoy-Naskali ve M. Duranlı. Ankara: TDK Yayınları. (AltTS)
- Baskakowa, N. A., Szapszala, S. M. ve Zajaczkowskiewa, A. (1974). *Karaimsko-Russko-Polskiy Slovar*. Moskva. (KRPS)
- Boeschoten, H. (2023). *A Dictionary of Early Middle Turkic*. Leiden, Boston: Brill. (DEMT)
- Caferoğlu, A. (1994). *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*. Ankara: TDK Yayınları. (AAT)
- Canpolat, M. (1995). *Ömer Bin Mezid, Mecmû'atü'n-Nezâ'ir, Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yayınları. (MN)
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press. (ED)
- Dankoff, R. (2004). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*. Çeviren: Semih Tezcan. İstanbul: Kitap Matbaası. (EÇOS)
- Dankoff, R. ve Kelly, J. (1985). *Mahmud al-Kaşşari, compendium of the Turkic dialects (Dîwan Luyat at-Turk) III*. Cambridge: Harvard University Press. (CTD)
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und mongolische Elemente im neupersischen II*. Wiesbaden. (TMEN)
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânu Lugâti 't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları. (DLT-EA)
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. (OTWF)
- Eren, H. (1988). Sırça Köşkte... (Başlangıç). *Türk Dili*, 442: 188-207.
- Gülsevin, S. (2017). *Karay Türklerinin Dili (Troki Diyalekti)*. Ankara: TDK Yayınları. (KTD)
- Güzel, F. (2020). Derleme Sözlüğü'ndeki Derlenmemiş Kelimeler Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 49: 105-114.
- Güzel, F. (2021). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eskicil (Arkaik) Kelimeler*. Ankara: Fenomen Yayıncılık.
- Hamit Zübeyr ve İshak Refet (1932). *Anadilden Derlemeler-I*. Ankara: Hâkimiyeti Milliye Matbaası. (ADD)
- Heyet, M. R. (2021). *Mirzâ Mehdî Han Esterâbâdî Senglaş Mebâniyü'l-Lûgat ve Kitâbü'l-Elif (Iv.-119r.)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi. (S)

- Hüseyin Hüsnü (1934). *Kayseri Sözlüğü*. Kayseri: Yeni Matbaa. (KS)
- İzbudak, V. (1936). *El- İdrâk Haşiyesi*. İstanbul: Devlet Basımevi. (İH)
- Kaçalın, M. S. (2019). *Mahmûd el- Kâşgarî- Dîvânü Lugâti 't-Turk*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları. (DLT-K)
- Mutlu, H. K. (2008). *Balıkesir İli Ağızları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi. (BİA)
- Nadelyayev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnyeturkskiy Slovar*. Leningrad: Nauka. (DTS)
- Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu (2007). *Azərbaycan Dilininin Dialektoloji Lüğəti*. Bakı: Şərqr-Gərb. (ADDL)
- Ölmez, M. (2007). *Tuwinischer Wortschatz (Tuvacanın Söz Varlığı)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. (TuvS)
- Özertural, Z. (2023). *Uigurisches Wörterbuch Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, I. Verben Band 3: odgur- – üzüş-* (unter Mitwirkung von K. Röhrborn). Stuttgart: Franz Steiner Verlag. (UW)
- Parlatır, İ. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi. (OTS)
- Pavet de Courteille, A. J. B. M. M. (1870). *Dictionnaire Turc-Oriental*. Paris: Imprimerie Impériale. (DTO)
- Pekarskiy, E. K. (1959). *Slovar Yakutskogo Yazıka III*. St.- Petersburg: Akademiya Nauk. (YakS)
- Radloff, W. (1893-1911) Versuch eines Wörterbuches der Türk-dialecte (Opit slovarya tyurkskih nareçiy). St.- Petersburg. (OSTN)
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. (VEWT)
- Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov I*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka. (ESTYa)
- Sırkaşeva, L. T. ve Kuçığaşeva, N. A. (2000). *Teleüt Ağzı Sözlüğü*. Çeviren: Ş. H. Akalın ve Ç. Turgunbayev. Ankara: TDK Yayınları. (TAS)
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch*. Krakow: Ksiğgarnia Akademicka (KEWT)
- Starostin, S. A., Dybo, A. V. ve Mudrak, O. A. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill. (EDAL)
- Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî (H. 1298). *Lugât-i Çagatay ve Türkî-yi Osmanî*. İstanbul: Mihran Matbaası. (LÇ)
- TDTC (1934). *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi I*. İstanbul: Devlet Matbaası. (TD)
- Tekin, T. (2013a). Tes Yazıtı Hakkında Dokuz Not. *Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri* (303-310). Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, T. (2013b). On the Etymology of Uighur adgan-/ adkan-/ atkan-. *Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri* (339-346). Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z. ve Eker, S. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları. (TrkmTS)
- Tietze, A. (2018). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı VI (O-R). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi. (TTL)
- Tulum M. M. (2015). Geçmişten Günümüze “Öykün-” Fiili Üzerine. *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri 11-13 Kasım 2014, Cilt 1* (s. 469-475). Hazırlayan: Azmi Bilgin. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yayınları. (MenS)
- Türk Dil Kurumu (1939-1949). *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi I-IV*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası. (SDD)
- Türk Dil Kurumu (1963-1972). *Tarama Sözlüğü I-VI*. Ankara: TDK Yayınları. (TarS)
- Türk Dil Kurumu (1963-1982). *Derleme Sözlüğü I-XII*. Ankara: TDK Yayınları. (DS)
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları. (TS)
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen. (EUES)
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l Edeb -Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası-*. Ankara: TDK Yayınları. (ME)

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 - Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

GÜMÜŞHANELİ ÂŞIK YAŞAR DEMİR'İN ÂŞIKLIK GELENEĞİNDEKİ YERİ¹

The Place of Minstrel Yasar Demir from Gumushane within the Minstrel Tradition

Hüseyin KAÇAR¹ ve Mehmet ÖNCEL²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türk Din Musikisi Bilim Dalı, İstanbul, huseyinkacar9868@gmail.com, orcid.org/0009-0000-3676-078X

²Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türk Din Musikisi Bilim Dalı, İstanbul, mehmet.oncel@izu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8167-3503

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

27.11.2023

Kabul/Accepted:

03.04.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1396883

Anahtar Kelimeler

Âşık, Âşıklık Geleneği,
Gümüşhane, Âşık Yaşar
Demir

ÖZ

Âşıklık geleneği, temsilcileri âşıkların olduğu kadim kültür hazinemizdir. Âşıklar, kültürel mirasımızın taşıyıcısı olup ve bu geleneğin inkıtaya uğramadan muhafazası ve günümüze kadar intikaline katkı sunmuşlardır. Anadolu coğrafyasında bu geleneğin önemli temsilcileri hep var olmuştur. Bu âşıklardan bir tanesi de Gümüşhaneli Âşık Yaşar Demir'dir. Bu çalışmanın konusu, âşıklık geleneği ve bu geleneğin günümüz temsilcilerinden Âşık Yaşar Demir'in yaşam öyküsü, âşıklığa başlaması ve âşıklık geleneğindeki yeridir. Çalışmanın temel gayesi ve literatüre katkısı ise, Âşık Yaşar Demir'in müzikînaslığını ve müzik eserlerini ortaya koymak, bu alana katkı sağlamaktır. Âşıklık geleneğinin tarihi seyirinin genel olarak ele alındığı çalışmanın yöntemi nitel araştırma olup metodolojisi ise literatür taraması yoluyla âşıklık geleneği hakkında yazılmış kitap, makale ve buna benzer çalışmaların incelenmesidir. Ayrıca Âşık Yaşar Demir'in kendisiyle görüşme gerçekleştirerek yarı yapılandırılmış mülakat tekniği uygulanmış; Âşık Yaşar Demir'in, mahlas alma, rüya görme, bade içme gibi âşıklık geleneğinin unsurlarını taşıdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Sözü ve müziği kendisine ait olan 50 adet bestesi tablo halinde verilerek bu eserlerin formları tespit edilmiştir. Âşık Yaşar Demir, Cumhuriyet döneminden itibaren tespit edilebilen ilk asker âşıktır. Söz konusu bu çalışmada Âşık Yaşar Demir'in sanatına ve âşıklık geleneği içerisinde yer almasına değinilecektir. Böylelikle âşığın gelecek nesiller tarafından tanınmasını ve gelenek içerisindeki önemini vurgulanması sağlanmış olacaktır.

ABSTRACT

The tradition of "Âşıklık"(minstrelsy) is a valuable part of our ancient cultural heritage, with its representatives being the minstrels themselves. These minstrels serve as carriers of our cultural heritage and have contributed to the preservation and continuity of this tradition up to the present day without interruption. In the Anatolian region, important representatives of this tradition have always existed. One of these minstrels is Âşık Yaşar Demir from Gümüşhane. The subject of this study is the tradition of 'Âşıklık' and the life story of Âşık Yaşar Demir, one of the contemporary representatives of this tradition, including his initiation into minstrelsy and his place in the tradition. The primary goal and contribution of this study to the literature is to present Âşık Yaşar Demir's musical knowledge and musical compositions, thereby contributing to this field. The methodology of the study, which generally covers the historical course of the minstrelsy tradition, is qualitative research, and the methodology involves the examination of books, articles, and similar works written about the minstrelsy tradition through a literature review. In addition, a semi-structured interview technique was applied by conducting an interview with Âşık Yaşar Demir himself. The findings indicated that Âşık Yaşar Demir embodies elements of the minstrelsy tradition, such as adopting a pseudonym, having dreams, and engaging in the traditional act of drinking 'bade' (a type of beverage). A total of 50 compositions, consisting of lyrics and music composed by Âşık Yaşar Demir himself, are presented in tabular form, and the forms of these works are determined. Âşık Yaşar Demir is identified as the first military minstrel who can be traced back to the Republican era. In this study, we will discuss Âşık Yaşar Demir's art and his place within the minstrelsy tradition. This will help ensure that the minstrel is recognized by future generations and emphasize his significance within the tradition.

Atf/Citation: Kaçar, H ve Öncel, M. (2024). Gümüşhaneli Âşık Yaşar Demir'in Âşıklık Geleneği İçerisindeki Yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 561-576.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hüseyin KAÇAR, huseyinkacar9868@gmail.com

¹ Bu makale İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Türk Din Musikisi Bilim Dalı'nda yapılan "Âşık Yaşar Demir'in, Hayatı, Âşıklığı ve Türkülerinin Müzikal Açından Analizi" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

1. Giriş

Âşıklık geleneği, köklü bir geçmişe sahip olan ve kuşaktan kuşağa aktararak varlığını sürdürmeye çalışan kadim geleneklerimizdendir. İslamiyet öncesi devirden izler taşıyan bu gelenek, belirli bir disiplin çerçevesinde gelişerek geçmişten günümüze kadar gelmiştir. Böylesi önemli bir geleneğinin temsilcileri olan ve sözlü mirası gelecek kuşaklara aktarma, toplumsal birlikteliği pekiştirme açısından kültür taşıyıcılığı misyonunu üstlenen âşıklar, genellikle hece ölçüsü ile şiirler yazmışlardır. Aşk, ölüm, ayrılık, düğün, nişan, sünnet, savaş, askerlik vb. hayatın yaşanmışlığına dair her türlü konuyu eserlerinde işleyen âşıklar bulunduğu toplumun dertleriyle dertlenip, sevinçleriyle sevinen kişilerdir. Seçtikleri konuları sade, anlaşılır ve akıcı dille aktarma gayretinde olmuşlardır. Günümüzde, eskiye oranla az da olsa âşık bulunmaktadır. Bu âşıklarımızdan bir tanesi de çalışmamızın konusunu teşkil eden Âşık Yaşar Demir'dir. Gümüşhane'nin Kelkit ilçesinde halen yaşamakta olan Âşık Demir, 50 bestesinde başta kendi duygu ve düşünceleri olmak üzere bulunduğu kültürün sevincini ve hüznünü ifade etmiştir. Bu çalışmada, unutulmaya yüz tutmuş âşıklık geleneğinin önemli halkalarından olan Âşık Yaşar Demir'in hayatı incelenmiş ve âşıklık geleneğindeki önemi besteleri üzerinden tespit ortaya konulmuştur. Bu minvalde çalışmanın birinci bölümünde âşıklık geleneğinden bahsedilmiş, ardından Âşık Yaşar Demir'in hayatına ve âşıklığına değinilmiştir. Son olarak bu zamana kadar Âşık Yaşar Demir'in yaktığı türkülerin bir listesi verilmiş, bu türküler üzerinden Âşık Yaşar Demir'in işlediği konular, kullandığı nazım biçimleri ve eser formları tespit edilerek bir müzikal karakter oluşturulmuştur.

1.1. Araştırmanın Problemi

Sözlü kültüre dayanan ve kadim geleneklerimizden bir tanesi olan âşıklık geleneğinin günümüze kadar ulaşmasında yine aynı kültür ürünlerinden beslenen ve bu minvalde eserler veren halk âşıklarının etkisi göz ardı edilmemelidir. Âşıklık geleneğinin, teknolojinin beraberinde getirdiği ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı olumsuz etkilendiği tartışma konusu olmuştur. Günümüzde unutulmaya başlamış bu geleneğin temsilcilerinin, yani âşıkların tespit edilerek gelenekteki yerlerinin vurgulanması halinde alana katkı sunulacağı amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın ilgili alanda yapılacak diğer çalışmalara bir basamak olmasına ve âşığın gelecek kuşaklara tanıtılmasına katkıda bulunacağı umulmaktadır. Buradan hareketle araştırmanın problemi aşağıdaki şekilde belirlenmiştir;

- Âşıklık geleneği ve bu geleneğin günümüz temsilcilerinden Âşık Yaşar Demir'in hayatı ve âşıklığı nasıldır? Bu çalışmanın temel hipotezi, Âşık Yaşar Demir'in son dönem âşıklık geleneğine önemli bir katkısının olduğudur.

Alt Problem Soruları

- Türk kültüründe âşıklık geleneğinin tarihsel süreci ne şekildedir?
- Âşıklık geleneğinin günümüz temsilcilerinden Âşık Yaşar Demir'in bu geleneğe dahil nasıl gerçekleşmiştir?
- Âşık Yaşar Demir, bestelerinin formları, konuları ve türleri üzerinden bakıldığında nasıl bir müzikal karakteristiğe sahiptir?

2. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeline değinilmiş ardından incelenen dokümanlardan, toplanan verilerin çözümlenmesinde kullanılan yöntem ve tekniklerinden söz edilmiştir. Bu çalışma nitel araştırma yöntemiyle irdelenmiş ve doküman taramasıyla incelenmiştir. Öncelikle çalışmamızın içeriğini oluşturan âşıklık geleneğinin farklı kaynaklarda nasıl yer aldığı belirlenmesi için bu alanla ilgili yazılmış kitaplar, tezler ve makaleler incelenerek literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda mitoloji, halk bilimi, âşıklık edebiyatı ve halk müziğine dair birçok yazılı kaynak doküman incelemesi yoluyla taranmış; metin analizi yöntemiyle de veriler elde edilmiştir (Baltacı, 2019: 374). Akabinde nitel araştırmada veri toplama yöntemi olan ve derin olarak adlandırılan görüşme tekniği ile Âşık Yaşar Demir'in kendisiyle yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu teknik nitel araştırmaların temel özelliğini taşımakta bununla birlikte görüşülen kişilerin bakış açılarını belirlemektedir (Kuş, 2012: 87). Bu bağlamda Âşık Yaşar Demir'in 18 tanesi uzun hava, 32 tanesi kırık hava olmak üzere sözü ve müziği kendisine ait 50 adet bestesi tespit edilmiştir. Bahsi

geçen eserlerin daha iyi anlaşılması hasebiyle form ve türleri üzerinden bir tasnif yapılmış; grafik ve tablolardan faydalanılmıştır.

3.Bulgular

3.1.Türk Kültüründe Âşıklık Geleneği

Âşıklık geleneği, Türk kültüründe önemli bir yere sahip ve sözlü kültürün önemli bir parçasıdır. Belirli kuralları bünyesinde barındıran bu gelenek, şiirin kalıcı ve dokunaklı vasfından faydalanarak geçmişten günümüze kadar nakledilmiş değerler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Artun, 2004: 54). Bu açıdan bakıldığında kendine has bazı edep ve töreleri bulunduran bir kültür müessesidir (Günaydın, 1998: 8). Kültürel hafızaya katkısının yanı sıra zenginliklerimizi derinleştiren âşıklık geleneği, yaşanarak tecrübe edilen deneyimlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir rol oynar. Yaşadığı toplumun gereksinimlerinden esinlenerek eserler üretmiş ve Türk edebiyatının oluşmasında katkıda bulunmuş kimseler tarih boyunca çeşitli isimlerle anılmıştır. Günümüzde bu kimselere “âşık” denmektedir (Özsoy, 1993: 4).

Âşık, bir saz şairidir. Yani o, sazı eşliğinde yalnızca “usta malı” deyişler söyleyen bir sanatçı değil; aynı zamanda âşıklık ve halk şiiri tarzında şiir söyleme geleneğinin bilincinde olarak güfte oluşturan ve bunu bir beste ile icra eden halk sanatçısıdır (Türkan, 2016: 18).

Âşık; sazlı yahut sazsız, irticalen ya da kalemle eserler üreten âşıklık töresine bağlı halk sanatçılarıdır (Artun, 2021: 1). Âşıklar gerek kendi eserlerini gerekse ustalarının eserlerini hazır ezgi kalıplarına dökerek icrada bulunurlar. Uzun hava ve kırık hava tarzı, âşık müziğinin içerisinde yer almaktadır. Âşıkların, türkülerini konuşur gibi okumaları bu geleneğin icra tarzlarından birini yansıtmaktadır. Bunların yanında âşıkların dağarcıklarında horon, karşılama ve halay gibi mahalli ezgiler de bulunmaktadır (Şenel, 1991: 553-556). Geleneğe olan saygısından taviz vermeyen âşıklar eserlerini genellikle manzum biçimde vermiştir.

Âşık edebiyatı içerisinde ürünlerini veren âşıklar, bireysel konuların yanında halkı derinden etkileyen savaş, kıtlık, doğal afetler, hastalık ve göç gibi konuları da şiirlerinde işlemişlerdir (Bakırcı, 2023: 48).

Âşıklar, kendinden önce ve sonraki dönemler için köprü vazifesini üstlenen kimselerdir. Yaşadığı toplumla bir bağı olan ve dönemin sosyal, kültürel hususiyetlerine dair izler taşıyan önemli bir figürdür. Âşıklar; saz çalıp çalmama, toplum karşısında atışma yapıp yapmama, usta çırak ilişkisi içinde yetişip yetişmeme, doğaçlama şiir söyleyip söylememe gibi geleneksel ölçülere göre birbirlerinden ayrılmışlardır (Artun, 2001: 11). Âşık edebiyatının sözlü kültür ürünü olması, anonim edebiyat geleneğinin birçok özelliklerini taşımasına olanak sağladığını ve bu edebiyatın temel vasıflarından bir tanesini oluşturduğunu göstermektedir (A.g.e.: 35). Bir diğer taraftan Âşıklık geleneğinin sözlü kültür vasıtasıyla yayılması ve gelişmesi onu devamlı değişken ve canlı tutmaktadır (Artun, 2021: 4). İyi güzeli öven, acıları ve dramı ise kullandığı dil sayesinde içselleştirmemizi sağlayan bu sözlü eserlerin aradan yıllar geçse de aynı tadı vermesi, dinamik olduklarının bir göstergesidir.

Özkul Çobanoğlu (2007: 54), âşık tarzı edebiyat geleneğinin, tamamıyla sözlü kültür olgusu olduğu görüşünü savunmaktadır. Erman Artun (2021: 35), bu durumda âşık edebiyatının ortaya çıkışının belirlenmesinin ve önceki evrelere ait gelişim aşamalarını takip etmenin güç bir hale geldiğini ifade etmektedir. Umay Günay (2021: 35) ise bu güçlüğün, Türklerin göçebe toplum yapısına sahip olmaları ve yerleşik düzene daha sonradan geçmelerinden kaynaklandığını dile getirmektedir.

Âşıklık hakkında yapılan çalışmalar bu geleneğin başlangıcını Türklüğün ortaya çıktığı dönemlerde var olan “ozan-baksı” geleneğine dayandırmaktadır (Türkan, 2017: 23).

Âşıkların kökü, İslamiyet öncesi Türk kültürü ve inanç sisteminde kam-şaman adıyla tanınan karakterlere dayanmakta ve âşıklar, ilerleyen süreç içerisinde toplumun yerleşik hayata geçmesi ve yazılı kültürün beraberinde getirdiği oluşumla edebi bir kimlik kazanmaktadırlar (Yolcu ve diğerleri, 2019: 324). Ozan ve baksıların, resmî defin töreni kabul ettikleri yuğlarda, ağlayıcı ve yas tutturucu fonksiyonlarıyla İslam öncesi Türk kültürü döneminde yer aldıkları gözlemlenmiştir (Çobanoğlu, 2007: 29). Totem inancını benimseyen, aşiret halinde yaşam süren bu toplumlar sığır ve şölen isimli totemizm kalıntısı törenler düzenlemekteydiler (Özsoy, 1993: 3).

Nitekim musikişinas özelliğinin yanında rakkaslık, sihirbazlık, hekimlik gibi vazifeleri yerine getiren kişiler Altay Türklerinde “kam”, Kırgız Türklerinde “baksı”, Oğuz Türklerinde ise “ozan” olarak bilinmekteydi (Köprülü, 1966: 57). Bahsi geçen bu kişiler yarı kutsal kimseler olarak kabul edilmekte ve itibar görmekteydi.

Senede bir defa kurban kestikleri “şölen” ismini verdikleri dini törenlerinde, saygın bir kimsenin vefatından sonra düzenlenen “yuğ” ismini verdikleri cenaze törenlerinde, sürgün avı sonrası yapılan “sığır” törenlerinde, törenin içeriğine uygun şiirleri kopuz eşliğinde söylemekteydi (Artun, 2001: 18). Bu kimseler obaları tek tek gezmekte ve ellerindeki kopuzlarıyla aynı zamanda Dede Korkut hikâyeleri söylemekteydi (Özdemir, 2013: 8). Bu noktada Dede Korkut hikâyelerinin âşıklık kültürüne önemli katkıları olduğu söylenebilir.

Daha sonrasında, Türk sözlü edebiyat geleneğinin bilinen en eski vekilleri olan kamları takip eden dönemde oluşan, ozan-baksı geleneğinin temsilcilerinin bir kısmının İslamiyet’i benimsemesi sonrasında “Hak âşığı” ve “Allah âşığı” gibi terimler ortaya çıkmıştır. Bu terimler, tekke edebiyatı geleneğinin kurucusu olarak itibar gören Ahmet Yesevi (1093-1166) başta olmak üzere, bir makam veya post kabul edilen, Yunus Emre (1238-1328) gibi diğer mensuplarınca tekke ve tarikat kurumu etrafında, âşık olarak adlandırılmış kişilerin oluşturduğu tekke edebiyatı geleneği içerisinde meydana gelmiştir (Çobanoğlu, 2007: 13).

Nitekim 11. yüzyıldan itibaren Yesevicilik fikrini benimsemiş dervişlerin ve ozanların Anadolu’da buldukları gözlemlenmiştir (Artun, 2001: 27). Horasan erenlerinden olan Ahmet Yesevi ve onu takip edenler Türklerin, İslamiyet’i kabul etmesinde etkin faktör olmuşlar, Anadolu halkını ve âşıklarını etkilemişler böylelikle âşıklık geleneğinin Anadolu’dan Balkanlara kadar geniş bir bölgede yaşatılmasına olanak sağlamışlardır (Coşkun, 2023: 1).

Türk Edebiyatı sahasında yaptığı incelemelerle tanınan Fuat Köprülü, âşık edebiyatının Türklere mahsus olduğunu vurgulamakta, Arap ve Acem edebiyatında bir örneği olmadığını zikretmektedir. Âşık edebiyatının İslamiyet’i kabul etmeden evvel de Türkler arasında yaygın olduğunu, temsilcileri kabul edilen âşık ve ozanların, Atilla’nın ordusu başta olmak üzere Gazneli, Selçuklu ve Osmanlı ordularında görev yaptığını dile getirmektedir. Bu sebeple Türk milletinin köklü geleneklerinden kabul edilen âşık edebiyatının milli bir menşei olduğunu savunmaktadır (Köprülü, 1966: 247).

Genel manada 12. asırdan bu yana İslam öncesi Türk edebiyat geleneği üzerine kurulan âşık edebiyatı, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kahvehane merkezli ortamlarda gelişen ozan-baksı geleneğinin devamı olarak görülmüştür. Bu gelenek, bilhassa Yeniçeri Ocağı’nın kurulmasıyla ordu şairi fonksiyonlarını üstlenen âşıkları barındıran, sonrasında Bektaşî tarikatı başta olmak üzere bazı tekke ve tarikatların düşünceleriyle şekillenen ve ardından tekke tesirinden sıyrılarak kendi icra töresini oluşturan bağımsız bir edebiyat kimliği kazanmıştır (Çobanoğlu, 2021: 151). Türk-İslam sentezi ile karşımıza çıkan âşıkların, yalnızca milli değerleri işlediği örnekler bunun bir göstergesidir.

Yukarıda sözü edilen tekkeler, âşık edebiyatı geleneğine tesir etmiş, tasavvufî düşüncelerini geniş kitlelerle buluşturmak isteyen ve bunu yaparken de halkın edebiyat geleneğinden yararlanan kurumlar olmuşlardır. Tekke âşıkları, özünü İslam tasavvufundan almış, adap ve erkânî öğretmek maksadıyla tekkelerde dinî törenler gerçekleştirmişlerdir (Artun, 2021: 20). Tasavvufun o sırlı duruşu ile âşıklığın cezbeden dilini ustaca birleştiren tekke âşıklarının sadece yöresel olarak değil, evrensel olarak bıraktığı etki ve mesajlar dikkat çekmektedir.

Özkul Çobanoğlu (2021: 149-150), âşık tarzı edebiyat geleneğinin, İslam öncesi millî edebiyat geleneğinin birçok açıdan devamı kabul edilmekte olan tekke edebiyat geleneğinden ayrıldığını dile getirmektedir. Çobanoğlu, bu durumun meydana gelmesindeki baş âmilin, Türklerde 16. yüzyılın sonlarında görülmeye başlanan kahvehane kültüründen kaynaklandığını belirtmektedir. Nitekim kahvehaneler, Osmanlı coğrafyası içinde yaşamakta olan Müslümanların, ibadet ettikleri ve aynı zamanda uhrevî bir keyif alma amacıyla toplandıkları tek sosyal kurum olan tekkelerin karşısında alternatif kurum kimliğine bürünmüştür.

Tekke âşıkları, dinî gayeli propagandayı yahut irşadı göz önünde bulundururken, kahvehane âşıkları ise içerisinde yer aldıkları kahvehane meclislerinde din dışı sosyal bir ortamda hoşça vakit geçirme ve maişet temin etme amacıyla sazıyla ve sözüyle eserler icra etmekteydi (Çobanoğlu, 2007: 14).

15. yüzyıla gelindiğinde kırsal kesimlerde âşık edebiyatı ismiyle nitelendirilen bir gelenek vuku bulmuş, divan edebiyatının üst kültüre hitap etmesine mukabil, âşık edebiyatı geniş halk topluluklarına seslenmiştir. Oluşan bu kültür çerçevesinde küçümşenen ozanlar giderek değerlerini yitirmeye başlamışlardır. Anadolu kültüründe meydana gelen bu yeni yaşam şekli, âşık şeklinde isimlendirilen bir sanatçı tipini ortaya çıkarmıştır. Bu etkenlerden dolayı kopuz eşliğinde destan söyleyen ozanların yerini sazı eşliğinde âşk, tabiat konulu şiirler söyleyen âşıklar almıştır (Artun, 2021: 36). Yaşanan gelişmelerin âşıklık geleneğine olan etkilerinin zaman zaman hissedildiği görülmektedir.

Âşıklık geleneğinin kendisine has bir yapı haline gelmesi ancak 16. yüzyıl ortalarında sağlanabilmiştir. Bunun nedenleri arasında, ozan-baksı geleneğinin 15. yüzyıl sonlarına kadar devam etmesi ve tarikat eksenli tasavvuf edebiyatının yaygın olması durumu gösterilebilir (Yolcu ve diğerleri, 2019: 327).

Sözünü ettiğimiz 16. yüzyıl, âşıkların altın devrini sürdüğü, her tarafta çoğalmaya başladıkları, yeniçeri ve sipahi ocaklarında yetişen âşıkların eserlerinin yayılmaya başladığı dönemdir (Köprülü, 1966: 209). 16. yüzyıl âşıklarından kalan eserler azdır lakin bu eserler âşıklık geleneğinin gelişimini göstermesi bakımından önemlidir. Bu yüzyılda divan şairleri Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük merkezlerinde bulunurken, âşıklar imparatorluğun çeşitli bölgelerinde yer almışlardır (Yolcu ve diğerleri, 2019: 328).

Büyük bir bölümünün ordu şairi olduğu bilinen bu yüzyılda Köroğlu, Öksüz Dede ve Pir Sultan Abdal başta olmak üzere birçok âşık yaşamıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şekillenen gelenekte, başta tasavvufi ve aruzla murabba türünde şekillenen divanlar olmak üzere bu dönemi takip eden evrede divan edebiyatı tesiri görülmektedir (Çobanoğlu, 2007: 15). Edebiyatın âşıklık kültürü ile olan göbek bağı buradan da anlaşıldığı gibi, asırlara nam salan ustaların beslendiği ortam, eserlerinin ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır.

Âşık edebiyatı 17. asırdan itibaren daima ilerleme ve yayılma göstermiştir (Köprülü, 1966: 214). Bahsi geçen dönemde Âşık Ömer ve Karacoğlan gibi âşıklık geleneğinin en üretken ve etkin temsilcileri yetişmiş, âşık tarzı kültür geleneği klasikleşen formlarına kavuşmuştur (Çobanoğlu, 2007: 16).

Âşık edebiyatı geleneği içerisinde 18. yüzyılda sayı bakımından pek çok âşık yaşasa da edebi kişiliği yönünden önemli kabul edilebilecek âşıklara pek rastlanmamıştır (Yolcu ve diğerleri, 2019: 329).

Nitekim Artun (2004: 57) da 18. yüzyıl âşıklarının siyasal tarihimizde çok önemli olaylar yaşanmasına rağmen 17. yüzyılda yetişen âşıkların gücüne ulaşamadıklarını dile getirmektedir. Bir diğer yandan Çobanoğlu (2007: 16) ise 18. yüzyılda, âşık tarzına mensup bazı kişilerin şüara tezkirelerinde yer aldıklarını, bu durumun âşıklık geleneğinin ulaştığı yaygınlıktan ve gördüğü kabulden olacağını ifade etmektedir.

19. yüzyılda âşıklık geleneğinin ve âşık edebiyatının İstanbul ekseninde gelişmesinde, II. Mahmut'un âşıkları koruma faaliyetlerinin ön planda olduğu görülmektedir. Bu sayede eski önemini yitirmekte olan âşıklık geleneği yeniden canlanmıştır (Artun, 2004: 57).

Bu yüzyılda matbaayla birlikte yazılı kültür döneminin başlaması ve âşık tarzının basım teknolojisi ile ulaştığı etkinlik, geleneğin toplumun hemen her kesimine ulaşmasını ve 19. yüzyılda diğer yüzyıllara göre çok daha fazla temsilciye kavuşmasını sağlamıştır (Çobanoğlu, 2007: 17). Bir diğer taraftan 19. yüzyılda Yeniçeri Ocakları kaldırılmış, Bektaşilik şehirlerde baskı görmeye başlamıştır. Bu dönemde Tanzimat'la beraber gelen batılılaşmaya dayalı yenileşme hareketleri âşıkları olumsuz yönde etkilemiştir (Artun, 2021: 57).

20. yüzyıla gelindiğinde âşıklık geleneğinin eski değerini yitirmeye başladığı gözlenmektedir. Bu duruma sanayileşmenin başlaması, yeni iletişim vasıtalarının ortaya çıkması, tekkelerin ilga edilmesi gibi durumların neden olduğu belirtilmektedir. Bunun sonucunda âşıklar, gelişmenin az olduğu büyük merkezlerden kırsal kesimlere gitmeye başlamışlardır. Aynı şekilde Osmanlı Dönemi'nde devlet desteği gören âşıklara, Cumhuriyetten sonra herhangi bir yardım ve yönlendirme olmamasının âşıklık geleneğinin giderek eski önemini yitirmesine sebebiyet verdiği düşünülmektedir (Artun, 2001: 44). Köyden kentlere göç hareketlerinin başlamasıyla kapalı toplumlar çözülmeye başlamış, âşıklık geleneği bu durumdan etkilenerek eski haliyle sürdürülemez olmuştur (Artun, 2021: 58). Toplumun gereksinimleri ve hayatın daha çok şehirlere kayması âşıklık geleneğini olumsuz etkilemiştir. Bu geleneği diri tutmak adına yapılan yöresel faaliyetler ve ulusal programlar bahsi geçen olumsuzlukların en aza indirilmesini sağlamışlardır.

Âşıklık geleneğinin ürünleri bu dönemde plak, radyo, cd gibi elektronik araçlara kaydedilip geniş kitlelerin tüketimine sunulmuştur (Çobanoğlu, 2007: 72). Buna ek olarak âşıklarla gerçekleştirilen söyleşiler de elektronik araçlara kaydedilmiş ve âşıkların sanatlarını öğrenim şekilleri hakkında toplumun bilgi sahibi olması sağlanmıştır (Ong, 2014:77). Ahmet Kutsi Tecer'in ülkemizde 1931 tarihinde Sivas'ta ilk kez düzenlediği "Âşıklar Bayramı" ve 1966 yılında Konya'da da yapılarak düzenli hale getirilen âşık şölenlerinden dolayı âşıklar birbirlerini tanıma fırsatı bulmuşlardır (Artun, 2004: 59).

Âşık tarzı ürünlerin kayıtlarının yerli plak sanayinin kurulmasından sonra başladığını dile getiren Çobanoğlu, söz konusu dönemde âşık tarzı eserlerin kayıtlarına dair herhangi bir bilginin bulunmamasından şikâyet etmektedir. Bugüne kadar bu konuda arşivleme ve kaynakça tespit çalışmasının yapılmadığından söz eden yazar, sözlü ve yazılı kültür ortamı âşıklarından olan Âşık Veysel gibi ustaların ülke genelinde tanınmasında radyo yayınlarının önemli rol oynadığını dile getirmektedir. Nitekim radyo yayınları sayesinde Muzaffer Sarısözen ve arkadaşlarının derlediği "Yurttan Sesler" gibi programlar düzenlenmiş, bu programlara birçoğu

âşık olan sanatçılar takdim edilmişlerdir (Çobanoğlu, 2007: 73). Derlenen ve takdim edilen bu eserler bilimsel araştırmalar ile desteklenmesinden dolayı toplum nazarında daha çok kabul görmüş ve özüne yakın olmalarıyla orijinalliklerini muhafaza etmişlerdir.

3.2.Âşık Yaşar Demir'in Hayatı ve Âşıklığı

3.2.1.Hayatı

Yaşar Demir, Gümüşhane ili Kelkit ilçesi Sarışeyh Köyü'nde 10 Mart 1962 tarihinde dünyaya gözlerini açmıştır. Demir'in, baba adı Şamil anne adı ise Kezban'dır. Ailesi baba tarafından Beğdilli boyundan Kasım Paşa'ya dayanmaktadır (Aydın ve diğerleri, 2010: 507).

Çiftçilikle hayatını idame ettiren babanın dört çocuğundan ikincisi olan Demir'in ikisi erkek ve birisi kız olmak üzere üç kardeşi bulunmaktadır. Kendisinden büyük ağabeyinin adı Dursun Demir, diğer iki kardeşi yaşça kendisinden küçük olan Hanım Demir ve Bayram Demir'dir. Ailesi, Yaşar Demir doğmadan önce üç kardeşinin vefat etmesi üzerine doğduğunda uzun ömürlü ve sağlıklı olması için kendisine "Yaşar" ismini vermiştir (Âşık Yaşar Demir, kişisel görüşme, 29 Kasım 2022).

İlkokulu kendi köyündeki Sarışeyh İlkokulu'nda tamamlayan Demir, 1974-1975 tarihlerinde yatılı okul imtihanlarında başarı sağlayarak Hakkâri Lisesi Yatılı Ortaokulu'na girmeye hak kazanmıştır. Burada bir yıl eğitim gördükten sonra içinde bulunduğu şartların zor olmasından ve ailesinin maddi sıkıntı çekmesinden ötürü naklini Gümüşhane Atatürk Ortaokulu'na aldırarak zorunda kalmıştır. Ortaokul eğitimini burada tamamlamasının ardından lise eğitimini Gümüşhane Lisesi'nde sürdürmüştür. 1981 yılındaki mezuniyetinin ardından aynı yıl teyzesinin kızı Çeşminaz Hanım ile evlenmiştir. Bu evliliklerinden iki erkek ve bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. İnşaat bölümü teknikerliğinde tahsil gören İsmail Hakkı Demir, en büyük oğludur ve şu anda şantiye şefliği yaparak hayatını idame ettirmektedir. Küçük oğlu Cengizhan Demir ise Nahcivan Devlet Üniversitesi müzik bölümünde eğitim görmüş ve buradan mezun olmuştur. O da bir emlak şirketinde çalışmaktadır. En küçük evladı ise 1996 doğumlu Ayşenur Demir'dir (Aslan, 2011: 30-32).

Demir, 3 Kasım 1983 yılında vatani görevini yapmak için Amasya'ya sonra da Keşan'a gitmiştir. Keşan'da askerlik görevini yerine getirirken Astsubay Sınıf Okulu'nun imtihanlarına giren Demir, bu sınavda başarı sağlayarak Astsubay olmaya hak kazanmıştır. Astsubaylık eğitimini İstanbul Kağıthane Levazım ve Maliye okulunda tamamladıktan sonra tayini Çorlu'ya çıkmıştır. Dört sene Çorlu'da, dört sene Bingöl'de, beş sene Ankara'da, iki sene Hakkâri'de, altı sene Antalya'da, yedi ay Nahcivan'da ve bir sene de Şanlıurfa'da çalışarak 15 Kasım 2007 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nden emekli olmuştur (Aydın ve diğerleri, 2010: 509).

Emekli olduktan sonra âşıklık çalışmalarına yoğunlaşan Demir, Ankara'da Yaşayan Halk Şairleri Listesi'ne isminin kaydedilmesi için Kültür Bakanlığı'na müracaat etmiş, sınava girerek başarı sağlamıştır. Şu anda Etimesgut Belediyesi'ne ait âşıklar evinde birçok âşıkla birlikte çalışmalarını ve projelerini kendilerine tahsis edilen bu mekânda sürdürmektedirler (Aslan, 2011: 31).

3.2.2.Âşıklığı

Âşık Yaşar Demir'in âşıklık geleneği içerisinde yer alışı, küçük yaşta gurbetle tanışmasıyla başlamıştır. Anadolu âşıklık geleneğinde sazını eline alıp gurbete çıkan, uğradıkları köy ve kasaba gibi kırsal yörelerde düğünlere, toplantılara katılan ve halk arasında büyük rağbet gören âşıklar bulunmaktaydı (Artun, 2021: 3). Demir'in de gurbetle tanışması, henüz ilkokulu bitirdikten sonra yatılı okul imtihanlarına girmesi ve başarı sağlayarak Hakkâri'ye gitmesiyle başlamıştır. Nitekim âşıklığa dair ilk nüvesini Hakkâri'de yatılı okulda iken şiiriyle ortaya koymuştur. Küçük yaşta gurbete çıkmasıyla ve yurt dışından ziyaretlerine gelen tanıdıklarının beraberinde getirdikleri radyo sayesinde Âşık Murat Çobanoğlu, Kul Nuri, Âşık Selahaddin Kazanoğlu gibi âşıkları dinlemesiyle aslında âşıklık yolculuğu başlamıştır (Âşık Yaşar Demir, kişisel görüşme, 29 Kasım 2022).

Âşıklık geleneğinde bir âşığın saz çalabilmesi, doğaçlama şiir söyleyebilmesi, atışma yapabilmesi ve bade içmesi gibi âşıklık geleneği unsurlarından en az üçünü yerine getiriyor olması beklenmektedir (Yolcu ve diğerleri, 2019: 339). Âşık adaylarının, bu köklü gelenekte kendilerine yer bulmaları için zikri geçen kıstasları taşımaları gerekmektedir. Nitekim Yaşar Demir, bu vasıfları haiz olduğu ve bu süreçlerden geçerek âşıklar arasında gösterildiği aşığıda verilecek olan malumattan anlaşılmalıdır.

3.2.2.1.Saz Çalması ve Mahlas Alması

Saz çalabilmek âşıklığın en önemli gerekliliklerinden birisi olup gelenekte bir ustadan öğrenilir (Artun, 2001: 65). Âşıklar, dilden söylemenin yanında telden söyleme durumuna da özellikle ihtimam göstermişlerdir. Bu durum, âşığın sazıyla ayrılmaz bir bütün olduğunu kanıtlar niteliktedir. (Boratav, 2016: 25). Halk ozanlarının sazları ile birlikte anılması, ayrılmaz bir bütün teşkil etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu da sazın tellerinin gönül tellerine olan benzemesinin bir göstergesidir.

Fuat Köprülü (1966: 176), âşıklar zümresinde dahil olan kimselerin, çıraklıktan başlayarak âşık oluncaya dek geçirmesi gereken merhalelerinin bulunduğundan söz etmektedir. Âşıklığa merak salan gençlerin saygınlığı, çırak olarak yetiştiği üstadın rahle-i tedrisinden geçtikten sonra, ustasından mahlas alıp uzun seyahatlere çıkması gerektiğidir. Bu yolculuk esnasında fasıllara katılması sonrasında halkın da nezdinde hüsnükabul gördükten sonra âşık olarak anıldıklarını ifade etmektedir.

Usta-çırak ilişkisi içerisindeki bir eğitimin, âşıkların bu gelenek içerisinde yetişmelerinde önemli katkı sağlayacağına dikkat çeken Artun (2021: 61) ise âşık adaylarının bu alana karşı özel bir isteğinin olması gerektiğinden söz etmekte, sanatını geliştirmesinin hazır cevap olması ve kelime dağarcığının geniş olmasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Umay Günay (2021: 58) bu konuda âşıklığa yeni başlayanların repertuvarlarında, ustalarına ait olan eserlerin olması gerektiğinden bunun ile yetinmeyip kendi eserlerini de oluşturmalarının elzem görüldüğünden söz etmektedir.

Âşıkların, gelenek içerisinde kendilerini yetiştiren ustalarının bütün eserlerini ezberlemesi imkânsız görünmektedir. Bunun için âşık adaylarının hafızasında sadece sabit bir metin olmaması gerekmekte, ezberleyeceği türkünün doğru şeklinin nasıl olduğuna dair bir fikir sahibi olması gerektiği düşünülmektedir (Günay, 2021: 58). Usta-çırak ilişkisi, Âşıklık geleneğinin hem süregelmesini desteklemiş hem de ustadan alınan tadın özgün bir şekilde yeniden ortaya konmasını sağlamıştır.

Âşık Yaşar Demir ise saz çalmayı usta-çırak ilişkisi dışında, kendi çabalarıyla öğrenmiş bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Demir, yaşadığı bölge insanlarının mutaassıp kimseler olduğunu, saz çalmayı olumsuz davranış olarak gördüklerini ve saz çalan kimselerin tepkiye maruz kaldıklarını dile getirmektedir. Bütün bunlara rağmen âşıklığa ve saz çalmaya karşı olan isteğinden vazgeçmemiş, ortaokulda aldığı saz ile kendisini geliştirmeye çalışmıştır. Demir, köyüne ilk sazı kendisinin getirdiğini, ailesinde saz çalan kimsenin bulunmadığını, ustasının olmadığını, saz çalmayı ise kendi kendine öğrendiğini belirtmektedir. İlerleyen süreçlerde âşıklık geleneği tarzında yazılan şiirlerin şekil özelliklerini Âşık Enver Gürkani'den öğrendiğini, saz çalmadaki incelikleri ise Âşık Selahattin Kazanoğlu'ndan öğrendiğini dile getirmiştir (Âşık Yaşar Demir, kişisel görüşme, 29 Kasım 2022).

Mahlas alma, âşıklık geleneğine bağlı kurallardan bir tanesidir. Mahlas, âşıkların eserlerinde kendi isimleri yerine kullandıkları takma adlarına verilen isimdir. Mahlaslar, âşık adaylarına genellikle usta âşık tarafından verilmektedir. Âşıkların mahlasları kullanım biçimine göre memleketleri, soyları, meslekleri yahut inançlarıyla ilgili de olabilmektedir. Bunun yanında günümüzde usta-çıraklık geleneğinin zayıflamasından ötürü âşıklar, mahlaslarını kendileri seçebilmekte veyahut şiirlerinde mahlas olarak direk ad ve soyadlarını kullanabilmektedirler (Artun, 2021: 64-65). Usta-çırak ilişkisinin azaldığının bir göstergesi de mahlas alma ile karşımıza çıkmaktadır. Mahlas alma âşıklık geleneğinin olmazsa olmazlarından olduğu için usta-çırak ilişkisinden ziyade mahlas almada yeni yollara başvurulduğu görülmektedir.

Âşık Yaşar Demir, mahlasını kendisi seçmiştir. Âşıklığa başladığı ilk yıllarda şiirlerinde “Çimenoglu” mahlasını kullanan âşık, yaşadığı bölgedeki Çimen Dağları'ndan esinlendiğini dile getirmiş; bu bölgenin, dedelerine Osmanlıdan fermanla verildiğine dikkat çekmiştir. Daha sonraki yıllarda Antalya'da düzenlenen bir âşık festivaline katılan Âşık Yaşar, festivalde Sarsukhane adlı şiirini okumuştur. Murat Çobanoğlu gibi usta âşıkların katıldığı bu programda okuduğu şiiri takdir kazanmıştır. Programda bulunan döneminin önde gelen sanatçılarından birisi olan Âşık Nuri Çırağı, Âşık Yaşar'ın Demir'e “Çimenoglu” mahlası yerine “Demiroğlu” mahlasını kullanmasını tavsiye eder. Asıl adı Nuri Cihan Karataş olan âşık, “Çırağı” mahlasını kullanmasından ötürü gelenek içerisinde karıştırılmış, âşıkların katıldığı bu ve buna benzer programlarda mahlasından dolayı birtakım problemler yaşamıştır. Bu gibi problemlerle Âşık Yaşar'ın karşılaşmamasını istemesi üzerine Âşık Yaşar, usta âşık Âşık Nuri Çırağı'nın kendisine münasip gördüğü mahlası kabul etmiş ve bundan sonraki yazdığı eserlerinde “Demiroğlu” mahlasını kullanmıştır (Âşık Yaşar Demir, kişisel görüşme, 29 Kasım 2022).

3.2.2.2. Rüya Görmesi ve Bade İçmesi

Âşıklık geleneğinin unsurlarından birisi de rüya motifidir. Bu gelenek içerisinde bulunan âşık adaylarını, badeli âşık seviyesine ulaştıran rüya motifi, karmaşık yapıdadır. Bu durumu aydınlatmak için araştırmacılar, rüya motifi ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Manevi bir değişim ve âşıklık yolunda olgunlaşmada önemli bir adım olarak görülen rüya ve bade ile kazanılan kabiliyetler, âşıklık adına önemli unsurdur.

Bu konu hakkında incelemelerde bulunan araştırmacı Umay Günay (2021: 54), rüya motifinin maddi veya manevi bir sıkıntı çeken âşığın, uyku ile uyanıklık arasında gördüğü, kutsal kabul edilen bir mekânda, kutsal bir kişinin rüyasına gelmesiyle başladığını dile getirmektedir. Âşık rüyasında karşılaştığı bir pirin yahut bir şeyhin elinden bade içmek yahut herhangi bir besin ürünü yeme suretiyle uyandığında bazı kabiliyetler kazanır. Duygusal olarak ortaya çıkan bu durum âşığın gönül dünyasıyla alakalıdır. Genelde gönül dünyasını zahirde ne ile besliyorsa bâtında da o yönde beslemesi olağandır.

Âşık, şairlik kuvvetini ve kabiliyetini, rüyasında kendisine pirinin takdim ettiği aşk badesini içmesiyle ve kusursuz sevgilinin hayalini müşahade etmesiyle kazanmaktadır. Bu şekilde olağanüstü olaylarla şairlik özelliğini kazanmış sanatçılar, toplumda “badeli âşık” şeklinde adlandırılmaktadırlar (Boratav, 2016: 25). Âşıklar, rüyalarında bade içmek suretiyle Allah aşkına ve sevgilinin aşkına mazhar olurlar. Uyandıklarında kendilerini toplum içerisinde ayırt edici yere konumlandırarak âşık olmak için gerekli tüm hünerleri ve dini bilgileri kazanırlar (Günay, 2021: 131).

Âşık Yaşar Demir de rüya görme biçimiyle badeli âşık unvanına nail olmuş âşıklarımızdandır. Demir, bu olayla ilgili iki tane hadise yaşamıştır. Mensubu olduğu sülalesinde ilk âşığın kendisi olduğunu dile getiren Demir, 3 Eylül 2008 tarihinde düzenlenen âşıklık sınavında başarı göstermiş, bu sayede Kültür Bakanlığı'na kayıtlı tek âşık olarak gelenekteki yerini tescillemiştir. Demir, askerlikten emekli olduktan sonra ilk rüyasını gördüğünü dile getirmiştir. Uyku ile uyanıklık arasında bulunduğu bir gece, rüyasında iki tane güvercinin gelerek kendisini, Ankara'da bulunan Hacı Bayram Veli Cami'sine götürdüğüne tanık olan Demir, camiye vardıklarında, Hacı Bayram Veli hazretlerinin kendisini karşıladığını, ardından “Anka kuşuna” binerek Medine'ye vardıklarını ve vardıklarında, sahranın ortasında bulunan çadıra benzer bir yapının yanına geldiklerinden bahsetmektedir. Çadırın içerisine yöneldiklerinde bembeyaz bir nurani ışığın içerisinde Hz. Peygamber (sav) efendimizin belirlediğini duyulanarak ifade eden Demir, kendisine Hz. Peygamber (sav) efendimizden cennetin anahtarı buyrulan bir nesnenin sunulduğunu ve rüyasında bu emaneti aldığını söylemektedir (Âşık Yaşar Demir, kişisel görüşme, 29 Kasım 2022). Demir'in bu aktarımı, tasavvufta adı geçen “ölmeden önce ölmek” ve “nefis mertebelerini yenmek” ifadelerine benzerlik göstermesi ile âşıklıkta Türk-İslam sentezinin halen geçerli olduğunu ve tasavvufun sırlı dünyası ile âşıklık geleneğinin birbirinden ayrılamayacağını göstermektedir.

Şahit olduğu diğer olay ise umre ibadetini yaptıktan sonra meydana gelmiştir. Umreden sonra, Mescid-i Aksa'ya ziyaret gerçekleştiren Âşık Yaşar Demir, 17.01.2014 tarihinde burada sabah namazını kıldığı esnada ağzından nefsinin çekilip alındığını ifade etmektedir. Çıkan şeyin kuyruğunun olduğunu gören âşık, çıktıktan sonra “artık benden kurtuldun” şeklinde bir ses işittiğini de ekler (Âşık Yaşar Demir, kişisel görüşme, 29 Kasım 2022).

3.2.2.3 Eserleri ve Özellikleri

Âşık Yaşar Demir şiirlerinde 11'li hece ölçüsünü çokça kullanmaktadır. Yaklaşık 90 tane şiirinde bu ölçüyü kullanması görüşümüzü destekler niteliktedir. Bu şiirlerinde 6+5 ve 4+4+3 duraklarını sıkça işlemektedir. Âşık Yaşar Demir'in şiirlerinin kafiye yapısına bakıldığında, kafiye çeşitlerinden; yarım kafiye, tam kafiye, zengin kafiye ve tunç kafiye kullandığını gözlemlenmektedir. Eserleri genellikle âşık edebiyatı nazım biçimlerinden birisi olan koşma türünden meydana gelmektedir. Şiirlerinde bu türün özelliklerini yansıtmakla birlikte eserlerinde oldukça sağlam bir üslup kullanmıştır. Anlatılan tüm bu vasıflar, Âşık Yaşar Demir'in yazdığı “Asker Oğul” adlı eserinde gözlemlenmektedir.

ASKER OĞUL

Dua ile uğurladık askere
Kahraman Mehmetçik olasın oğul
İnsan hayatında yapar bir kere
Kutsal bir görevdir bilesin oğul

Orası can peygamberin ocağı
Semboldür bayrak ile sancağı
Koru vatanımda ırmağı dağı
Sıdk ile orada kalasın oğul

Sakın deme bu askerlik angarya
Çanakkale, Sarıkamış, Sakarya
Şehitlik, gazilik nişanı var ya
İlhamın Mevla'dan alasın oğul

Demiroğlu der nöbetin sağlam tut
Bu millet size bağlamış umut
Görevin başında sılayı unut
Hayırlı gidip de gelesin oğul

Örnek verdiğimiz bu eser koşma türünden olup 11'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Bu şiirin durak yapısı incelendiğinde, üçüncü dördlüğün ilk iki dizesinin (4+4+3), son iki dizesinin (6+5) durak yapısında olduğu görülmektedir. Âşık Yaşar demir bu şiirinde vatan, millet sevgisini işlemiş ve zengin kafiye kullanmıştır.

3.2.2.4. Katıldığı Programlar ve Aldığı Ödüller

Âşıktan aranan niteliklerden bir tanesi de âşığın önce kendi çevresinden başlayarak bütün ülkeyi gezmesidir. Âşıklar gittikleri yerlerde, katıldıkları programlarda bilhassa âşık şenliklerinde hünelerini gösterirler bu sayede kendilerini ispatlardı (Günay, 2021: 54). Nitekim uzun seyahatlere çıkan âşıklar, gezip gördükleri yerlerdeki gerek menkıbeleri öğrenmekte gerekse orada bulunan mitolojik motifler hakkında bilgi sahibi olmaktadır (Köprülü, 1966: 176).

Âşık Yaşar Demir de yaşadığı süre boyunca âşıklık geleneği içerisinde pek çok seyahatlerde bulunmuş, bu sayede gelenek içerisinde yer alan birçok âşık ile tanışma fırsatına sahip olmuştur. Memleketimizin çeşitli yörelerinde düzenlenen âşık bayramlarına çok kez katılmış, elindeki sazıyla hünelerini sergilemiştir. Katıldığı programlarda başarı sağlayarak takdirleri toplamış ve farklı kategorilerde birçok ödül almıştır. TRT Avaz, Kocaeli TV, Erzincan TV, Medya TV, Kanal 5, Anadolu Dernek TV gibi birçok kanalda canlı yayına katılmıştır (Tablo 1). Ayrıca TRT Türkü kanalında ve bazı radyolarda Demir'in türkülerine yer verilmiştir. Bunun yanında çeşitli organizasyonlarda yer almış, katıldığı televizyon programlarında türkülerini seslendirmiştir (Âşık Yaşar Demir, kişisel görüşme, 29 Kasım 2022).

Tablo 1. Âşık Yaşar Demir'in Katıldığı Âşık Organizasyonları

Program	Yer	Tarih
Âşıklık Programı	TRT Avaz	29.01.2011
Mehmet Akif Ersoy Âşıklar Festivali	Sincan	22.04.2011
Yörükler Programı	Antalya	08.05.2011
Âşık Nusret Sümmanioğlu'nu Anma Programı	Sultanbeyli	22.01.2012
Âşıklık Programı	Kocaeli TV	25.01.2012
Âşıklık Programı	Sincan Endüstri Meslek Lisesi	21.03.2012
Can-ı Gönülden Âşıklık Programı	Can TV	24.05.2012
Kete Günü Buluşması	İzmir/Buca	26.05.2012
Gümüşhaneliler Günü Buluşması	Etimesgut Kent Konseyi	12.01.2013
Âşıklık Programı	Medya TV	05.02.2013
Huzurevi Âşıklar Programı	Kayseri	11.05.2013
Âşıklar Programı	Ereğli	29.06.2013
Âşıklar Programı	Antalya/Kepez	23.07.2013
Âşıklar Programı	Gümüşhane	16.08.2013
Âşıklar Şöleni	Etimesgut Belediyesi	30.08.2013

V. Geleneksel Âşıklar Şöleni	Yenimahalle Belediyesi	21.09.2013
Anadolu Günleri Programı	Etimesgut Belediyesi	06.09.2013
Göl Festivali	Gölbashi Belediyesi	22.09.2013
Âşıklar Programı	Sincan Belediyesi	07.12.2013
Âşıklar Programı	İnegöl Belediyesi	13.12.2013
Sanat Gecesi Programı	Antalya	29.12.2013
Âşık Dertliyi Anma Programı	Bolu	01.03.2014
Âşıklar Programı	Başkent Üniversitesi	27.03.2014
Âşıklar Programı	Türkmeneli TV	03.04.2014
Âşıklar Programı	Kayseri Belediyesi	23.04.2014
Âşıklar Programı	Yozgat-Yerköy Belediyesi	21.06.2014
Âşıklar Programı	Kelkit- Sadak Köyü	21.08.2014
Âşıklar Programı	Erzincan Çimen dağı Kiraathanesi	22.08.2014
Âşıklar Programı	Şiran- Bayraktepe	23.08.2014
Âşıklar Programı	Erzincan-Osmanlı Çay Evi	25.08.2014
IV. Geleneksel Âşıklar Şöleni	Ankara- Yenimahalle	26.09.2014
Âşıklar Şöleni	Kayseri Belediyesi	27.09.2014
Erzurum I. Âşıklar Şöleni	Erzurum	05.12.2014
Âşıklar Programı	Başkent Üniversitesi	29.12.2014
V. Denizli Âşıklar Şöleni	Denizli	01.04.2015
Âşıklar Şöleni	Denizli- Acıpayam Belediyesi	04.12.2015
Âşıklar Şöleni	Denizli-Serinhisar Belediyesi	05.12.2015
Âşıklar Şöleni	Denizli-Buldan Belediyesi	06.12.2015
Âşıklar Programı	Türkmeneli TV	14.12.2015
Âşık Sümmani'yi Anma Programı	Keçiören	19.04.2016
Âşıkların Dilinden Şehitlerimiz Programı	Etimesgut Belediyesi	29.04.2016
Hıdırellez Programı	Altındağ	05.05.2016
Âşıklar Programı	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	12.05.2016
Erzurum Dernekleri Federasyon Programı	Kabakçı Konağı	12.05.2016
Âşıklar Programı	Denizli-Kale	29.10.2016
Âşıklar Programı	Denizli-Beyağaç	30.10.2016
Erzurum Dernekleri Federasyon Programı	Kabakçı Konağı	18.11.2016
Âşıklarla Şehitleri Anma Programı	Karabük	12.01.2017
Gümüşhaneliler Derneği Âşıklar Programı	Ankara	14.01.2017
Âşıklar Programı	Kızılcahamam- Çam Otel	19.03.2017
Şehitleri Anma Programı	Bartın Üniversitesi	20.03.2017
Âşıklar Bayramı	Denizli-Kale	21.03.2017
Âşıklar Bayramı	Denizli- Sarayköy	22.03.2023
Uluslararası Âşıklar Programı	Denizli	05.04.2017
Âşıklar Programı	Denizli- Çivril	06.04.2017
Âşıklar Programı	Ankara Üniversitesi	09.05.2017
Âşıklar Programı	Kars	16.05.2017
Âşıklar Programı	Türkmeneli TV	22.05.2017
Domates Festivali	Burdur	28.07.2017
I. Uluslararası Âşıklar, Ozanlar, Şairler Bayramı	Kahramanmaraş	25.08.2017
Âşıklar Bayramı	Denizli-Acıpayam	13.10.2017
Âşıklar Bayramı	Denizli- Beyağaç	14.10.2017
Âşıklar Programı	Etimesgut Kent Konseyi	21.10.2017
Âşıklar Programı	Olurlular Derneği	23.11.2017
Âşıklar Programı	Budaklı Köyü Derneği	02.12.2017
Âşıklar Programı	Gümüşhane-Girişimciler Derneği	11.02.2018
Âşıklar Programı	TRT Türkü Radyo	16.02.2018
Âşıklar Programı	Muş- Varto Kurtuluş Töreni	31.03.2018
Âşıklar Bayramı	Afyon- Dinar	10.04.2018
IIV. Âşıklar Bayramı	Denizli	11.04.2018
Âşıklar Programı	Pamukkale Üniversitesi	12.04.2018
Âşıklar Programı	Vanlılar Vakfı	24.04.2018
Âşıklar Programı	Kars-Ardahan-Iğdır Federasyonu	27.05.2018

Âşıklar Programı	Ağrılılar Derneği	30.07.2018
Âşıklar Programı	Erzincan	08.08.2018
XI. Kelkit Festivali	Gümüşhane	26.08.2018
Gönül Gözü Sözü'nün Özü Televizyon Programı	Kanal 5	23.11.2018
Ozanların Dilinden Programı	TRT Türkü Radyo	08.01.2019
Âşıklar Bayramı	İstanbul- Sultanbeyli	19.01.2019
Ağrı Tanıtım Günleri Programı	Ankara Kültür Merkezi	16.05.2019
Erzurum'un Kurtuluş Gecesi Programı	Kazan	10.03.2019
Uluslararası Âşıklar Bayramı	Denizli	19.04.2019
Ramazan programı	Erzincan Belediyesi	22.04.2019
Âşıklar Bayramı	Denizli-Buldan	28.06.2019
Âşıklar Bayramı	Denizli-Babadağ	29.06.2019
Âşıklar Bayramı	Afyonkarahisar	30.06.2019
Domates Festivali	Burdur	12.07.2019
Dede Korkut Şenlikleri	Bayburt	27.07.2019
Âşıklar Programı	TRT Türkü Televizyon Kanalı	13.08.2019
Âşıklar Programı	Kocaeli	30.08.2019
Âşıklar Bayramı	Denizli- Beyağaç	25.10.2019
Âşıklar Bayramı	Denizli-Kale	26.10.2019
Âşıklar Programı	Koza TV	14.11.2019
Âşıklar Programı	Sincan Lale Kültür Merkezi	16.11.2019
Âşıklar Programı	Anadolu Dernek TV	20.11.2019
Âşıklar Meydanı Programı	Çay TV	12.12.2019
Antalya Türk Ocakları Programı	Antalya	03.01.2020
Sincan Cem evleri Programı	Ankara	09.01.2020
Âşıklar Bayramı	Kocaeli	11.01.2020
Gurbetten Silaya Programı	Kanal 29	09.12.2020
I. Karacaoğlan Âşıklar Ozanlar Festivali	Kahramanmaraş	17.09.2021
Uluslararası Âşıklar Atışması	Etimesgut Kültür Merkezi	30.10.2021
Âşıklar Programı	Ankara Ticaret Odası	31.10.2021
Âşıklar Programı	TRT Türkü Radyo	11.11.2021
Âşık Nusret Torun'u Anma Programı	İstanbul-Sultanbeyli	22.01.2022
Âşıklar Bayramı	Erzincan	09.02.2022
Uluslararası Âşıklar Bayramı	Denizli	21.02.2022
Âşıklar Atışması	Ankara Ticaret Odası	24.03.2022
Âşıklar Atışması	Darende	30.03.2022
Yörükler Şöleni Âşıklar Programı	Adana	06.05.2022
Âşıklar Programı	Erzincan	04.06.2022
Âşıklar Programı	Saraycık Çayevi	10.06.2022
Âşıklar Şöleni	Erzincan	06.07.2022
Uluslararası Dede Korkut Şenlikleri	Bayburt	23.07.2022
Âşıklar Şöleni	Denizli/Çal	27.07.2022
Uluslararası Kültür Festivali	Etimesgut	30.08.2022
Âşıklar Şöleni	Denizli/Buldan	04.09.2022
Âşıklar Programı	TRT Erzurum Radyo'su	14.09.2022
Âşıklar Programı	Denizli/Çardak	08.10.2022
Âşıklar Toyu Etkinliği	Denizli İş adamları Teknik Lisesi	11.10.2022
Âşıklar Toyu Etkinliği	Denizli Vildan Koleji	12.10.2022
Âşıklar Toyu Etkinliği	Kazım Kaynak Anadolu Lisesi	13.10.2022
Âşıklar Toyu Etkinliği	Denizli- Sarayköy	13.10.2022
Âşıklar Toyu Etkinliği	Denizli-Acıpayam	14.10.2022
V. Âşıklar Bayramı	Denizli-Beyağaç	16.10.2022
Âşıklar Toyu Etkinliği	Süleyman Demirel Üniversitesi	25.10.2022
Âşıklar Toyu Etkinliği	Türk Ocakları Isparta Şubesi	25.10.2022
Âşıklar Toyu Etkinliği	Isparta Büyük Başarı Koleji	26.10.2022
Âşıklar Toyu Etkinliği	Denizli-Kale	28.10.2022
II. Karacaoğlan Âşıklar, Ozanlar Bayramı	Kahramanmaraş	11.11.2022
Uluslararası Anadolu Günleri Festivali	Ankara	30.08.2023

Türk Dünyası Buluşması	İstanbul/Maltepe	08.01.2023
X. Uluslararası Ege Âşıklar Programı	Denizli	16.02.2023
Âşıklar Programı	TRT Türkü Programı	26.03.2023

Bu ve buna benzer geniş çaplı organizasyonlarda bazen yarışmalar düzenlenmekte, yarışmalarda başarı gösteren âşıklar jüri kararıyla başarısı tescillenmektedir. Âşık Yaşar Demir'in bahsedilen bu konuda 7 tane tescillenmiş başarısı bulunmaktadır. İlk başarısını, 28 Ekim 2010 tarihinde Kars'ta ilki düzenlenen Türkiye Türkü Yarışması'nda kazanmıştır. Demir, iki gün süren bu yarışmada türkü-beste dalında üçüncü olmuştur. Âşık Yaşar Demir, 25 Ağustos 2017 tarihinde Kahramanmaraş'ta ilki düzenlenen Uluslararası Âşıklar, Ozanlar ve Şairler Yarışması'na katılmış, lebdeğmez² dalında birinci olmuştur. Âşık Yaşar Demir'in yazdığı şiirle iki ödül birden aldığı yarışma ise 17 Eylül 2021 tarihinde Birinci Karacoğlan Âşıklar Ozanlar ve Şairler Festivali'nde gerçekleşmiştir. Demir, 17 Eylül 2021 tarihinde Kahramanmaraş'ta düzenlenen ve üç gün süren bu yarışmada yazdığı şiirle muamma dalında ikinci, lebdeğmez dalında da ikinci olmuştur. Âşık Yaşar Demir, 12 Kasım 2022 tarihinde ikincisi gerçekleştirilen bu festivale tekrardan katılarak üç başarı birden sağlamıştır. Demir yazdığı eserle, şiir dalında birincilik, lebdeğmez dalında ikincilik, muamma dalında da ikincilik ödülü kazanmıştır.

3.2.3.Müzik Karakteristiği

Müzik tarihimiz boyunca Türk halk müziği alanında birçok çalışmalar yapılmış ve bu incelemeler sonucunda Türk halk müziğinin genel karakteristik özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmalar ışığında Süleyman Şenel (1997: 354-358), bu müziğin köy ve kasaba çevrelerinde yaşayan toplumun müziği olduğundan söz etmekte; Emnalar (1998: 27), Türk halk müziğinin, yöresel müziklerin birleşimiyle oluştuğunu vurgulamakta; Kaynar (1996: 26) günümüz halk müziğinin, Orta Asya halk kültürü ve Anadolu halk kültürünün birbiriyle sentezlenmesiyle oluştuğunu belirtmekte; Öncel (2022: 13) ise, Türk halk müziğinin halkın öz müziği olduğunu; bu müziğin, âşık adı verilen halk sanatçıların çeşitli olaylar karşısındaki duygu ve düşüncelerini ifade etmelerine dayandığını dile getirmektedir.

Âşık Yaşar Demir de türkülerini âşık tarzı müziğin ezgi kalıplarına göre çalıp söylemektedir. Âşık Yaşar Demir'in eserlerinde müzik ile şiirin birbirini tamamladığı gözlemlenmektedir (Tablo 2). Âşıkların büyük bir bölümünde olduğu gibi Âşık Yaşar Demir de şiirlerinde hece ölçüsünü kullanmıştır. Şiirleri genellikle dörtlükten oluşmuş bunun yanında bent şeklinde eserler de vermiştir.

Tablo 2. Âşık Yaşar Demir'in Eserlerinin Listesi

Eser Adı	Eserin Formu	Eserin Konusu
1 Adam Olmalı	Kırık Hava	Öğüt Verme
2 Ağlarsın Başım	Uzun Hava	Hayıflanma
3 Ali Benim Hüseyin Ben Hasan Ben	Kırık Hava	Ehli Beyt Sevgisi
4 Allah Allah Ya Allah	Kırık Hava	Allah'a övgü
5 Allah'ın Aşkına	Kırık Hava	Öğüt Verme
6 Ayan Bari Hüda'ya	Kırık Hava	Öğüt Verme
7 Araya Siyaset Girdi	Kırık Hava	Eleştiri
8 Dilber Gözlerini	Kırık Hava	Beşeri Aşk
9 Dayı	Kırık Hava	Eleştiri
10 Daha Ben Nerede Bulam Anamı	Uzun Hava	Anne Özlemi
11 Beyler	Uzun Hava	Vatan Sevgisi
12 Biz Vatanı Böldürmeyiz	Kırık Hava	Vatan Sevgisi
13 Bizim Dağlar Oy	Uzun Hava	Sıla Özlemi
14 Can Kelkit	Kırık Hava	Sıla Özlemi
15 Dili Babamın	Uzun Hava	Baba Özlemi
16 İnsan Bendedir	Uzun Hava	Tasavvufi
17 Amerika Ey İsrail	Kırık Hava	Eleştiri
18 Farkı Vardır	Kırık Hava	Öğüt Verme
19 Gelin	Uzun Hava	Özlem

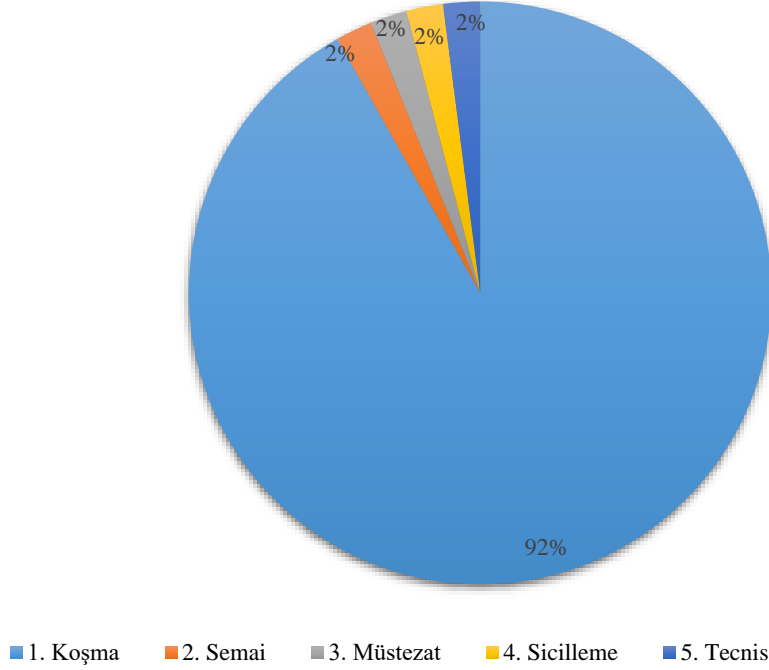
² "b,m,p,f,v" gibi dudak ünsüzleri kullanılmadan söylenen şiirlerdir.

20	Gönül	Kırık Hava	Sitem
21	Gözlerim Benim	Uzun Hava	Hayıflanma
22	İbrahim Emi	Kırık Hava	Öğüt Verme
23	İncinen İncitenden	Kırık Hava	Öğüt Verme
24	Kırılır Bunu Unutma	Kırık Hava	Öğüt Verme
25	Kızım	Uzun Hava	Öğüt Verme
26	La İlahe İllallah	Kırık Hava	Zikir
27	Mahrum Eyleme	Kırık Hava	Dua
28	Medet Bekleme	Uzun Hava	Öğüt Verme
29	Mırza	Kırık Hava	Öğüt Verme
30	Muradın Olsun	Kırık Hava	Beşerî Aşk
31	Hu Allah Allah	Kırık Hava	Allah'a Yakarış
32	Nazı Gurbetin	Uzun Hava	Gurbet
33	O Köyde	Uzun Hava	Sılaya Özlem
34	Resulüm	Kırık Hava	Peygamber Sevgisi
35	Satar Be	Kırık Hava	Öğüt Verme
36	Sattığı Zaman	Kırık Hava	Sitem
37	Yaradan Gel	Uzun Hava	Öğüt Verme
38	Unutma	Kırık Hava	Öğüt Verme
39	Söyleyin	Uzun Hava	Gençliğe Özlem
40	Sultanım	Kırık Hava	Peygamber Sevgisi
41	Allah'ın Kudretine Uy	Kırık Hava	Öğüt Verme
42	Varda Buldum Kendimi	Uzun Hava	Tasavvufi
43	Yüz Bende	Kırık Hava	Öğüt Verme
44	Var Gümüşhane'm	Kırık Hava	Memleket Özlemi
45	Yakar Anacan	Kırık Hava	Sitem
46	Yakar Babamın	Uzun Hava	Baba Özlemi
47	Yakar Farkında Olmazsın	Kırık Hava	Öğüt Verme
48	Ya Rabb	Kırık Hava	Dua
49	Yaşı Anamın	Uzun Hava	Anne Sevgisi
50	Yeri İnsanım	Uzun Hava	Öğüt Verme

Âşık Yaşar Demir eserlerinde düğâh ve argâh perdelerini sıklıkla kullanmış, genellikle uşsak makamında türküler seslendirmiştir. Demir, âşık tarzı şiir geleneğine bağlı olup daha ziyade dinî ve tasavvufi çizgide eserler vermiştir. Eserlerinde sıklıkla ilahi aşk temasını işlemiş, Allah ve peygamber sevgisinden ehl-i beyt sevgisine kadar pek çok içeriği türkülerinde konu edinmiştir.

Demir'in bunun yanında sıla özlemi, gurbet, vatan sevgisi içerikli eleştirel, pastoral ve didaktik şiirleri ve türküleri de bulunmaktadır. Âşık Yaşar Demir'in kendisinin yazıp bestelediği 50 adet bestesi bulunmaktadır. Uzun hava ve kırık hava formunda bestelediği eserlerine bakıldığında bunlar genellikle türkü formundadır. Bu türkülerinde koşma, müstezat, tecnis, sicilleme, semai gibi türlerde yer almaktadır (Şekil 1).

Âşık Yaşar Demir'in Eserlerinin Türleri

Şekil 1. Âşık Yaşar Demir'in eserlerinin türleri

4. Sonuç

Âşıklık geleneği köklü bir geçmişe sahip olup kuşaktan kuşa aktararak günümüze dek yaşamını sürdürmüştür. Kökleri *ozan-baksı* geleneğine kadar uzanan âşık edebiyatı, tam manasıyla bir gelenek edebiyatı olup temsilcileri kabul edilen âşıklar tarafından sürdürülmeye gayret edilmiştir. Âşıklık geleneğinin tarihsel süreci hakkında incelemeler yapan araştırmacılar, söz konusu geleneğin tam olarak ortaya çıkışı hakkında kesin bir kaniye varamamış, aralarında ihtilafa düşmüşlerse de ulaşılan en net bulgu bu geleneğin Türklere has olduğudur.

Âşıklık geleneği, 20. yüzyılda görülen kırsaldan kente göç sonucunda eski değerini yitirmeye başlamıştır. Âşıkların, maddi yetersizlikten dolayı başka bir mesleğe yönelmesi ve teknolojinin beraberinde getirdiği toplumsal yozlaşma gibi birtakım nedenler âşıklık geleneğini olumsuz yönde etkilemiştir. Aslında kanaatimizce teknolojinin gelişmesiyle doğru orantılı olarak âşıklık geleneği daha da gelişebilir. Bu konu başka bir makalenin konusu olduğu için bu kadarını ifade etmekle iktifa ediyoruz. Bugün hâlâ zengin kültürel mirasımızın örneklerinden olan âşıklık geleneği varlığını korumakta ve kısmen devlet eliyle de desteklenmektedir. Bu önemli mirasın ve geleneğin vefakâr temsilcilerinden birisi de Âşık Yaşar Demir'dir. Kendisi günümüzde oldukça az rağbet gören ve unutulmaya başlayan âşıklık geleneğinin canlılığını sürdürmek için şahsi gayret ve çabayı sarf etmekten geri kalmamıştır.

Bu çalışmada âşıklık geleneğine değinilmiş, bu geleneğin günümüz temsilcilerinden Âşık Yaşar Demir'in hayatı ve âşıklığı hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın sonucunda âşıklık geleneğiyle yetişen badeli âşıklarımızdan Demir'in saz çalma, mahlas kullanma, irticalen şiir yazma, atışma yapma, rüya görme ve bade içme gibi birçok âşıklık geleneği unsurlarını taşıdığı tespit edilmiştir. Bu sebeple âşıklık geleneğinin hemen hemen bütün unsurlarına hâkim olduğunu söylemek mümkündür.

Kendisi ile yapılan yüz yüze görüşme, Âşık Yaşar Demir'in gelenek içerisindeki yer alışının nasıl olduğu konusunda fikir üretilmesi açısından bu çalışmaya önemli katkılarda bulunmuştur. Ustasının olmayışı onu, geleneğin unsurlarından birisini ihmal ettiriyor gösterse de âşıklık kıstaslarından çoğunu yerine getirmesi hasebiyle bu durum onun gelenek içerisindeki bir âşık olduğu konumunu değiştirmemektedir. Nitekim çoğu

araştırmacılar, bu unsurların en az üçüne sahip olan sanatçının âşık sayılacağı hususunda görüş birliği içerisindeyler.

Âşık Yaşar Demir, eserlerini çoğunlukla hece ölçüsü ile oluşturmuştur. Yazıp bestelediği bu türküler içerisinde 32 adet kırık hava, 18 adet de uzun hava bulunmaktadır. Türkülerini âşık tarzı geleneğin ezgi kalıplarına göre seslendirirken, eserlerini genellikle uşak makamında bestelemiştir. Âşık Yaşar Demir'in eserlerinde müzik ile şiirin birbirini tamamladığı gözlemlenmektedir.

Dörtlükten oluşan şiirlerinin yanında bent şeklinde eserleri de bulunmaktadır. Bu eserlerinde çeki sicilleme, tecnis, müstezat gibi türleri işleyen Demir, bestelediği eserlerinde genel itibariyle düğâh perdesini karar perdesi olarak kullanmıştır. Demir, türkülerinde Allah sevgisi, peygamber sevgisi ve ehl-i beyt sevgisi gibi manevi konuları işlemiştir. Bunların yanında âşığın didaktik ve eleştiriler konulu türkülerini de bulunmaktadır. Eserlerini oluştururken genellikle 11'li hece ölçüsünü kullanmış ve şiirlerinde kafiye türlerinden hemen hemen hepsine başvurmuştur.

Son olarak Âşık Yaşar Demir, eserlerini Türk-İslam sentezini birleştirerek tasavvufi çizgide oluşturmuştur. Yöresinin dinamiklerini de dikkate alarak kendi içsel dünyasını yansıtan bir üslup kullanmıştır. Türk âşıklarının bu geleneği icra edip yaşatırken izledikleri metot ve uyguladıkları tavır, sözlü edebiyatımızda yeni yaklaşımlar gelişmesini sağlamıştır. Âşık Yaşar Demiroğlu da kendine has üslubu ile bahsi geçen yeni yaklaşımların oluşmasına önemli katkılar sunmuştur.

Kaynaklar

- Artun, E. (2001). *Âşıklık geleneği ve Âşık edebiyatı* (1. Baskı). Ankara: Akçağ.
- Artun E. (2004). *Türk halk edebiyatına giriş* (2. Baskı). İstanbul: Kitabevi.
- Artun, E. (2021). *Âşıklık geleneği ve Âşık edebiyatı* (12. Baskı). Adana: Karahan Kitabevi.
- Aslan, A. (2011). *Âşık Yaşar Demir'in hayatı, eserleri, eserlerinin analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydın, O. (2010). Yaşar Demir (Âşık Demiroğlu). F. A. Turan, B. Uysal, K. G. Uğur, A. Sarıyıldız (Eds.), *Sazın ve Sözü'n Sultanları II. İçinde* (507-526. ss.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Bakırcı, N. (2023). Âşıkların dilinde Kahramanmaraş merkezli depremler. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(4), 25-74
- Boratav, P. N. (2016). *100 soruda Türk halk edebiyatı* (4.Baskı). Ankara: BilgeSu.
- Coşkun, A. (2023). Türk din müziği ve Çubuk/şabanözü merkezli Alevi ocaklarının etkin olduğu alan bağlamında Âşık Seyyid Süleyman. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 11(1), 137-168.
- Çobanoğlu, Ö (2007). *Âşık tarzı edebiyat geleneği ve İstanbul* (1. Baskı). İstanbul: 3F Yayınevi.
- Çobanoğlu, Ö. (2021). *Âşık tarzı kültür geleneği ve destan türü* (2. Baskı). Ankara: Akçağ.
- Emnalar, A. (1998). *Türk halk müziği ve nazariyatı* (1. Baskı). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Günay, U. (2021). *Âşık tarzı şiir geleneği ve rüya motifi* (9. Baskı). Ankara: Akçağ.
- Günaydın, E. (1998). *Sümmani'nin hayatı ve tavrı* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaynar, Ü. (1996). *Türk halk kültürü ve halk müziği* (1. Baskı). İstanbul: Ege Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1966). *Edebiyat araştırmaları* (7. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kuş, E. (2012). *Nitel-Nitel araştırma teknikleri* (4. Baskı). Ankara: Anı.
- Ong, W. J. (2014). Sözlü ve yazılı kültür: Sözü'n teknolojileşmesi (5. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Öncel, M. (2022). *Türk halk müziği formlar-algılar ve yedi bölgeden hikâyeli türküler* (1. Baskı). İstanbul: Ziraat Katılım.
- Özdemir, E. (2013). *Türkiye örneğinde âşıklarda müzik* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Özsoy, B. (1993). *Posoflu Âşık Sabit Müdami hayatı edebi şahsiyeti ve eserleri* (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- şenel, S. (1991). *Âşık Müsikisi* (Cilt 3, 553-556. ss.). İstanbul: TDV Yayınları
- şenel, S. (1997). *Halk Müsikisi* (Cilt 15, 554-558. ss.). İstanbul: TDV Yayınları.
- Türkan, H. K. (2016). *Âşık Kıraca Ata(Ekrem Kıraca)'nın Hayatı Sanatı ve şiirleri*. Konya: Kömen Yayınevi.
- Türkan, H. K. (2017). *Âşık Duran Bebek*. Konya: Kömen Yayınevi.
- Yolcu, M. Ali (2019). *Âşık edebiyatı*. M. Aa (Ed.), *Türk Halk Edebiyatı içinde* (323-384. ss.). Ankara: Nobel.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

ÇAĞATAY TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ

RÂZİNÂME-İ HAZRET-İ MÛSÂ 'ALEYHİ'S-SELÂM

Râzinâme-i Hazret-i Mûsâ 'Aleyhi's-salâm Written in Chagatai Turkic

Recep YÜRÜMEZ¹

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, recep.yurumez@hbv.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8818-7695

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
13.03.2024
Kabul/Accepted:
20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1452492

Anahtar Kelimeler

Çağatay Türkçesi, Râzi-nâme-i Mûsâ, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi

Keywords

Chagatai Turkic, Râzi-nâme-i Mûsâ, Phonetics, Morphology

ÖZ

Edebiyatımızda Hz. Musa'nın Tûr-ı Sînâ'da yüce Allah ile görüşmesini tasvir eden pek çok eser bulunmaktadır. Bunların bazıları Musa-nâme tarzında Hz. Musa'nın hayatının bütünü hakkında bilgi verirken bazıları sadece Tûr Dağı'ndaki bu görüşmeye odaklanmıştır. Çağatay Türkçesi ile el yazması olarak kaleme alınmış olan *Râzinâme-i Hazret-i Mûsâ 'Aleyhi's-selâm* adlı eser de sadece Tûr Dağı'ndaki görüşmeyi ele almakta ve bu görüşme üzerinden de olgun Müslüman birey inşasına katkıda bulunmaya çalışmaktadır. 322 varaktan müteşekkil bir risalenin 306b-315a sayfaları arasında yer alan *Râzinâme-i Hazret-i Mûsâ 'Aleyhi's-selâm* bölümünün yazılış tarihi belli değildir. Ancak ilgili risalenin ilk eseri olan *Kâbus-nâme*'nin sonunda 1235 (1819-1820) tarihi yer almaktadır. Yazarı veya müstensihî hakkında bilgi olmayan G. Jarring'in koleksiyonundan alınmış olan eserin ilk sayfasında mühür şeklinde Latin alfabesi ile *G. Raquette Kaschgar, Turkestan* yazılmaktadır. Çağatay Türkçesinin klasik sonrası devri eseri olduğu anlaşılan el yazmasının çeviri yazısının yapılması, ses bilgisi ve şekil bilgisi unsurlarının tespit edilerek başta tarihî Türk lehçesi olan Çağatay Türkçesi olmak üzere Çağdaş Türk Lehçeleri alanlarında yapılan araştırmalarda önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

There are numerous works in our literature depicting the meeting of Moses with Almighty Allah at Mount Tûr. Whereas some of them provide information about the entire life of the Prophet Moses in the style of Musa-nâme, others focus only on this Mount Tûr meeting. *Râzinâme-i Hazret-i Mûsâ 'Aleyhi' al-şalâm*, a manuscript written in Chagatai Turkic, deals only with the meeting on Mount Tûr and tries to contribute to the construction of the mature Muslim individual through this meeting. The date of writing of the section *Râzinâme-i Hazret-i Mûsâ 'Aleyhi' al-şalâm* on pages 306b-315a of a 322-volume treatise is uncertain. Nevertheless, at the end of *Kâbus-nâme*, the first work of the related treatise, the date 1235 (1819-1820) appears. On the first page of the work, which was taken from G. Jarring's collection without any information about the author or the autographer, G. Raquette Kaschgar, Turkestan is written in Latin alphabet in the form of a seal. The translation of the manuscript, which is a post-classical work on Chagatai Turkic, fills a significant research gap by identifying the phonetic and morphological elements of this historical Turkic dialect.

Atf/Citation: Yürümez, R. (2024). Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Râzinâme-i Hazret-i Mûsâ 'aleyhi's-Selâm. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 577-594.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Recep YÜRÜMEZ, recep.yurumez@hbv.edu.tr

1. Giriş

Türk edebiyatının önemli kaynak eserleri olarak kabul gören el yazmaları gerek halk edebiyatı gerek divan edebiyatına ait zengin manzum ve mensur halk kültürü materyallerini ihtiva etmektedir (Gün, 2022: 1246-1247). Bu bakımdan el yazmaları sadece birer edebî ürün olmanın yanı sıra Türk dilini, tarihini, kültürünü, sanatını ortaya koymaları bakımından da büyük önem taşımaktadırlar.

El yazmalarının tarih ve dil birliğini barındıran önemli dönemlerinden biri de Çağatay dönemidir. Adını Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'dan almış olan Türkistan'daki Türk halklarının 15-20. yüzyıllar arasında edebiyat ve resmî yazışma dili olarak kullanmış oldukları dil Çağatay Türkçesidir. Bu dönemin dili Çağatay Türkçesi dışında Doğu Türkçesi başta olmak üzere farklı isimlerle de adlandırılmaktadır.

Çağatay Türkçesinin klasik sonrası devrine ait olan *Râzînâme-i Hazret-i Mûsâ 'Aleyhi's-selâm* adlı eser J. Jarring'in koleksiyonunda bulunan bir risalenin 306b-315a varakları arasında yer almaktadır. İlgili risalenin 1b sayfasında Arap harfli bir mühür bulunmakta ve risaledeki ilk eser olan *Qabus-nâme*'nin temmet kaydının bulunduğu 137a sayfasının sonunda sene 1235 (1819-1820) *aşure ayının 17'si salı günü* ibaresi yer almaktadır. 322 varaklık risalenin ilk sayfasında siyah mürekkepli Arap harfli el yazısı ile *bu kitâbnı Qabus-nâme dirler*, aynı sayfanın üst kısmında ise bir kütüphane mührü bulunmakta ve üzerinde Latin alfabesi ile *G. Raquette Kaschgar, Turkestan* yazılmaktadır. Mührün üst kısmında kurşun kalemle olmak üzere Latin alfabesi ile *G. Raquette*, sayfanın ortalarında yine kurşun kalemle *G. Raquette 1784-1785* yazılmıştır. Risalede *Qabus-nâme* ve *Râzînâme-i Hazret-i Mûsâ 'Aleyhi's-selâm* dışında *Zafer-nâme*, *Mirâc-nâme*, *Dürrül Mecâlis*, *Vefat-nâme-i Hz. Faṭıma*, *Ravendîde bölümleri* bulunmaktadır.

Aharlı kâğıda talik yazı kullanılarak siyah mürekkeple yazılmış olan eserde garib (reddâde) bulunmaktadır. Eserin her sayfası kenarlıktır, 2 ayrı cetvelin bazıları ise yaldızlıdır. El yazmasının her sayfasında 15 satır vardır. Eser, kahverengi kalın cilt kapaklıdır. Kapakta şemse ve salbek bulunurken köşebentli cildin üst, alt ve sağ taraflarında işlemler yer almaktadır.

Eser, salavat kısmından sonra verilecek bilgilerin Vehb İbni Münebbih'ten rivayet edildiğini belirterek başlamaktadır. Bir gün Cebrail (as), Hz. Musa'ya vahiy getirdiğinde ona Allah (cc)'nin Tûr-ı Sînâ'ya çıkmasını ve itaatini bildirmesini istediğini iletir. Hz. Musa, etrafını melekler sarmış vaziyette Tûr Dağı'na çıkar. Cebrail (as) Tûr Dağı'nda cemelullahın güzelliğinden vücudunun yanmaması için Hz. Musa'ya gözleri hariç her yerini örtmesini söyler. Tûr Dağı'nda Allah (cc)'nin “Ey Musa rızamı ister misin?” sorusuna, Hz. Musa “Evet.” der. Allah (cc), cenneti, cehennemi, gündüzü, geceyi, melekleri ve peygamberleri Hz. Muhammed için yarattım, der. Hz. Musa'nın “Ey Allah'ım Hz. Muhammed mi yoksa ben mi sana daha yakınım?” sorusuna, Allah (cc) “Sen benim sözümsün, Hz. Muhammed benim dostum.” der. Hz. Musa, bunun sebebinin sorar. Allah (cc) Hz. Musa ile birlikte bazı peygamberlerin çeşitli sebeplerle yakınlarındaki insanlardan bizar olduklarını Hz. Muhammed'in ise ümmetinden asla bizar olmadığını söyler. El yazmasının devamında Hz. Muhammed'in on güzel hasleti anlatılır. Bunlar: abdest, namaz, oruç, hac, zekât, cuma namazı, gece namazı, riyazü'l-cennet, gusul abdesti, mescid inşa etmektir. Hz. Musa, bu maddeleri tek tek sorar ve Allah (cc) bunları açıklar. Bu soruların cevaplarından sonra eserde Hz. Musa'nın soruları ile birlikte Müslümanda olması gereken iyi, güzel hasletlerle olmaması gereken olumsuz hasletler anlatılmaktadır. Bazı iyi hasletler arasında yetim hakkını gözetmek, fakir ve miskine yardım etmek, ana babaya iyi davranmak, affedici olmak, insanların ayıplarını aramamak, haram yememek, akrabaya iyilik etmek, açta yemek vermek, hasta ziyaretinde bulunmak, cenazeye omuz vermek, çıplağı giydirmek, misafire izzetüikramda bulunmak, belaya sabretmek, kuyu kazıp su çıkarmak, köprü yapmak, temiz gezmek, susamışa su vermek varken kötü hasletlerden ise kibir, kin tutmak, emanete ihanet etmek, bir kişinin gönlünü yaralamak, yalan söylemek, yetim malı yemek, ana babanın gönlünü kırmak, zina etmek, teraziye doğru tartmamak, insanları hor görmek, içki içmek sıralanır. Bu ikazlardan sonra Hz. Musa “Uyur musun, yemeğin nedir, yer gök yokken neredeydin?” gibi sorular sorduktan sonra Allah (cc) bu sorulara cevap verir ve dünyayı nasıl yarattığını anlatır. Hz. Musa, bu soruların cevabını aldıktan sonra sorduğu sorulardan dolayı tövbe eder ve Allah'a (cc) yakın kulların hasletleri anlatılarak eser sona erer.

Çağatay Türkçesi ile Hz. Musa'nın Tûr-ı Sînâ'da Allah (cc) ile konuşmasını da tasvir eden *Mûsâ-nâme İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım* (Aşçı, 2012: 335); *Mûsâ-Nâme Özbek Kırgız Nüshası* (Aşçı vd., 2023: 1-214) adlı matbuu ve nazım biçimindeki eser üzerine çeviri yazı ve tercüme çalışması yapılmıştır. Üzerinde çalışılan nesir türündeki el yazması ile ilgili yapılmış herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. İncelenen el yazmasının gramerinin de ortaya konması Çağatay Türkçesinin özellikle klasik sonrası dönemi dil hususiyetleri araştırmalarına katkı sunacaktır.

2. Materyal ve Metot

Yapılan çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniğinden faydalanılmıştır. Doküman incelemesi tekniği, bir çalışma konusundaki belge ve kayıtları toplayarak belirli bir düzen ve kurala göre kodlayıp analiz etme işlemidir. Analiz yapılacak olan materyaller yazılı veya görsel olabilir (Cansız Aktaş, 2014: 363).

1. Ses Bilgisi

1.1. Ünlüler

1.1.2 Ünlü Olayları

1.1.2.1. Yuvarlaklaşma

1.1.2.1.1. İlerleyici Ünlü Benzeşmesi

ı>u: oқumas bolsañ irdi 314a/04 (oқı->oқu-), bolur-men 309b/05, kıılır-men 309b/05, turğuzur-men 314a/034, yandurur-men 311b/03

i>ü: yöşütse 313a/13 (yöşi->yöşi- (Argunşah, 2018: 103). Fakat ilgili fiil A. Von Gabain'de yor- ve yorı- (2007: 312); Ercilasun (2016: 733) ve Tekin'de ise (2016: 290) yorı- biçimlerinde yer almaktadır. Bu sebeple fiilde ı>ü (yuvarlaklaşma) ses değişiminden de söz edilebilir. berür-men 311b/04, bitür-men 311b/05, iberür-men 313a/02, keygüzür-men 312a/06, kirgüzür-men 313a/10, sözleşür-men 308a/12

1.1.2.2. Düzleşme

u>a: tola 308a/01 [Argunşah, Çağatay Türkçesinde tolu>tolu (2018: 104) biçiminde olduğunu belirtirken Gülensoy, sözcüğün ET'de tolı şeklinde olmakla birlikte DLT'de tolu olarak geçtiğini belirtmektedir (2007: 297)].

ü>e: köterse 311b/10

ü>i: beri 314a/12

1.1.2.3 İncelme

ı>i: iberdim 308b/10

1.1.2.4 Ünlü Düşmesi

Vurgusuz Orta Hece Ünlüsünün Düşmesi

'ömrini 311a/11, oğlanlarımdın 308a/15, ağzımdın 311a/06, burnımdın 311a/07, köñli 310a/09, orını 312b/13, ilgidin 313b/03

1.2. Ünsüzler

Çağatay Türkçesinde olduğu gibi metinde de tonlu tonsuz uyumu taşıdın 313b/13, düzağda 312b/13, behiştde 311b/13, kıyâmetde 312a/07 örneklerindeki gibi bazen bozulmaktadır.

1.2.1. Ünsüz Değişimleri

/b-/>/m-/: maña 313b/09, keygüzür-men 312a/06, köydürür-miz 308a/06, kıılır-men 313b/08

munça 308b/12, mundın 315a/15, miñ 311b/05/

-d-/>/-y-/, /-d-/>/-y-/: keyin 314a/13, (kidin), keydürür-men 311b/12 (ked-, keğ-) (Eckmann, 2009: 39). kıoymağıl 313b/01 (kıod-), uyқunı 313b/02 (uğı-) ET'de kelime içi ve sonundaki /d/ sesi Harezmi Türkçesinde korumuş olan sızıcı /d/, /z/ sesi Çağatay Türkçesinde /y/ olmakla birlikte bazı örneklerde bu ses değişiminin gerçekleşmediği de görülmektedir (Argunşah, 2018: 110; Biray vd. 2022: 20-21). Metinde bu değişimin gerçekleşmediği kodlar 007a/09 örneği yer almaktadır.

-g->-v-: yavuқ 310a/03 (yaguk)

/-k-/>/-h-/: yağşılıқını 315b/08, ağşamğaça 312b/11

/-k-/>/-ğ-/: yazuğluқ 311a/02 ancak metinde yazuқ 310b/06 biçimi de bulunmaktadır.

/-p-/>/-f-/: köfikidin 313b/12, yafsa 315b/05, tofraқda 308b/10, ofrağunça 309a/06 ancak köprük 312b/01 biçiminin de bulunmaktadır.

/-f-/>/-p-/: paydalıқ 309a/14. Çağatay Türkçesinde iç seste ve kelime sonunda görülen bu ses değişimi Çağatayca Kâbüsnâme Tercümesinde olduğu gibi (Uygun, 2021: 53) incelediğimiz metinde de kelime başında yer almaktadır. Arapça ve Farsçadan alıntı kelimelerde görülen bu ses değişimi günümüzde Kazak Türkçesinde (Biray vd., 2018: 33), Kırgız Türkçesinde (Kasapoğlu Çengel, 2020: 57), Özbek Türkçesinde (Coşkun, 2017: 45), Yeni Uygur Türkçesinde (Öztürk, 2020: 31) de görülmektedir.

/-z-/>/-s-/: bolmaslar 308a/14

1.2.2. Ünsüz Düşmesi

Sonda /-b/: su 311b/05 (ET sub).

/-r-/ düşmesi bile 310b/05, imes 309b/14

1.2.3. Ünsüz Türemesi

/y-/ türemesi: yığladı 314a/11 (ıgla-), yırak 309a/15 (ırak)

Arapça bazı kelimelerde asli olarak var olan sesler Türkçede yalın hâlde ortaya çıkmamakta ancak belirtme, yönelme durumları; iyelik eki ve isim tamlaması eki aldıklarında ortaya çıkmaktadır. **hakı** 309a/03

1.2.4. İkizleşme

accığı 310a/04, yette 314b/15

1.2.5. Göçüşme

-gr->rg: örgencil 309a/05

1.3. Hece Düşmesi

+DXr, tur-ur biçiminde iken zamanla +Dİr biçimini almıştır. **kümüşdür** 309a/09, **nedür** 313a/12, **bardur** 308b/03, **feriştemudi** 309b/13 örneklerinde olduğu gibi ekleşmiş ancak, dost **turur** 308a/10, düşman **turur** 309a/10 örneklerinde olduğu gibi ekleşmemiş biçimi de metinde yer almaktadır.

1.4. İkili Yazımlar

Metinde bazı kelimelerin ikili biçimde yazıldığı görülmektedir.

‘aybını yafgil 310a/14 - ‘aybını yapgan 315b/04, imes 309b/14 - irdi 308a/04, yâtılarına hüşlarığa 315a/14-15 - yâd kılsa 309a/13, keçürsem 310b/15 – köçürgil 310a/14, yazuğluk 311a/02 - yazuk 310b/06

1.5. Ses Bilgisinde Bulunan Oğuzca Unsurlar

Çağatay Türkçesinde bolur-men 309b/05, kıılır-sin 309b/09, iberür-men 313a/02, bilür-sin 311a/04 misallerindeki gibi Oğuz Türkçesinin etkisiyle geniş zamanın yardımcı ünlüsünde yuvarlaklaşma görülebilir (Eker, 2012: 68).

Emir kipi üçüncü tekil şahıs kipi Eski Anadolu Türkçesinde -sUn biçimindedir (Gülsevin, 1997: 105). Eker, emir kipi üçüncü tekil şahıs ekinde yuvarlaklaşma EAT etkisiyledir ve buna ayıtsun (söylesin), bilsün (bilsin), kalmasun (kalmasin) örnek olarak gösterilebilir (2012: 68) derken Eckmann, Çağatay Türkçesinde az da olsa yuvarlak ünlülü varyantın da bulunduğunu belirtmektedir (2009: 123). Metinde yüzi köymesün 307b/11, eşütsün 307b/07 örnekleri bulunmaktadır.

Çağatay Türkçesinde patlayıcı-art damak ünsüzü /k/ yerine sızıcı-art damak ünsüzü /h/nın, **yaşılıktı** 315b/08, **aşşamğaça** 312b/11 örneğinde olduğu gibi kullanılması Oğuz Türkçesi tesiriyledir (Orak, 1995: 6).

2. Şekil Bilgisi

2.1. Yapım Ekleri

2.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

+an: oğlanlarıdın 308a/15

+daş: qarındaş 309b/04

+düz: kündüz 309a/01, kündüzğaça 310b/12

+la: qatla 314a/13

+lığ/+lık/+lig/+lik/+luğ/+lük: atlığ 313a/09, dereceliğ 309b/13, uyatlığ 309a/04, aşığ 313a/08, destgiriğ 312b/04, peygamberliğğa 308b/10, yaşılığını 315b/08, yamanlık 314b/05, kıyâmetliğin 310a/04, birlikim 309a/03, dervişlikni 315b/12, hıyânetlik 313a/07, tiriklikdin 310a/08, tüvângerlikni 315b/12, uluğluğı 314a/07, uluğluğıt urur 313b/07, yazuğluğ 311a/02, yüzlükke 309b/11

+raq/+raq turur/+raq turur-men: dostrağ 310a/08, yaşışraq 311a/04, ‘azizraq turur 308a/10-11, dostrağ turur-menmu 308a/08

+süz: tögürüksüz 314a/023

2.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

-maq: kıılmaqım turur 313b/07

-ük: ölükke 311b/11

-üm: ölüm 314a/13, ölümni 309a/12

2.1.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri

+lan: ğamlangen 315b/08, ğamlansa 315b/08.

+le: sözlegüçi 309a/1112, sözlemegey 309a/08, sözleşmes 309b/15, sözleşür-men 308a/12, tişledi 314b/11

2.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

-ar: kıparıp 313b/14

-dür/-dur: keydürür-men 311b/11, köydürürmiz 308a/06, yandurur-men 311b/03

-ğuz/-güz/-kez/: turğuzupdur-men 314a/023, turğuzur-men 314a/034, keygüzür-men 312a/06, kirgüzür-men 313a/10, ötküzür-men 312a/05

-ıl/-ül: yıkıldı 315a/1415, bitülmes 311b/07, körülür 309b/12

-kar/: tuşkırdım 314a/07, tuşkıarıp 313a/15

-ke: yürkegil 307b/09

-kür: yetkürmese 311a/05, yetkürse 309a/14

-ma/-me: açmağıl 310b/09, aytmağıl 315b/14, aytmasağ 308a/06, bolmağıl 309b/06, bolmağunça 313b/01, körünmedi 307b/11, köymesün 307b/11, sözlemegey 309a/08, tikmese 309b/01, yemegey 309a/07

-n/-ün: yastanur 316a/03, körünmedi 307b/11

-ş: orlaştı 314b/10, sözleşgil 310a/04, sözleştim 308a/11, sözleşür-men 308a/12

-ür: eşitürgey 307b/13, keçürgil 310a/03, köçürgil 310a/14, tigürgil 310a/13

-t/-üt: ağrıtgân 315b/1011, ağrıtsa 311a/02, aytay 308a/07, aytğandın 314a/13, yörütse 313a/13

-tür: keltürdi 307b/05, öltürdüh 314b/12, öltürdühümü 314b/06

-y-: kıyomağıl 313b/01, köydürür-men 315b/14

2.2. İsim Çekimi

2.2.1. Çokluk Eki

+lar/+ler: âsmânlarını 314a/023, baylarını 309b/09, olar 309a/01, yılanlar 311a/06, yıllar 314a/12, dervişler 316a/03, feriştelere 307b/8, meskenlerğa 309b/05, şahâbeleri 310b/03, sizler 315a/06

2.2.2. İyelik Ekleri

+ım/+im/+m/+um/+üm: accıgım 311a/03, 'arşımını 315a/04, 'azâbım 311a/01, penâhımda 312a/02, feriştelereim 315a/06, 'ilmimdin 314a/034, keremimni 310a/12, rahmetim 316a/04, bendem 313b/08, dostum 308a/01, nûrumdın 314b/14, köğlümni 315b/1011, özümniğ 313b/07, yegülügüm 313b/06

+ıñ/+iñ/+ğ/+uñ/+üñ: accıgıñ 313b/10, destârıñ 307b/09, didârıñğa 316a/05, kıyaşlarıñ 310a/03, kıyâmetliğini 310a/04, meclisiñ 316a/02, meniñ 307b/06, seniñ 308a/11, yemekini 313b/06, anañğa 311a/01, 'aşâñını 309a/05, bendeñ 309a/12, bendeñge 316a/05, bendeñniñ 310a/078, dostuñ 316a/02, sözüñ 314a/04, yüzüñge 307b/09

+ı/+i/+ü: accığı 310a/04, ağzıdın 311a/06, 'aqlını 313a/05, atrâkıını 307b/8, başıda 312b/07, günâhığa 313b/06, ferzendidin 311a/03, közidin 307b/10, keygülügü 313b/07

+sı/+si: anası 311a/02, anasığa 311a/02, anasını 311a/1415, arasında 310a/01, a'zâsığa 314b/10, barçasını 314b/02, du'âsını 310b/12, yokarısında 308a/12, derecesini 309a/02, hem-sâyesığa 312b/12, hem-sâyesini 311b/15, perdesini 310b/08, rûzesini 308b/14, teresini 311a/06, üzeside 313b/15

+ları/+leri: ațalarını 308a/03, günahları 308b/08, kıyaşlarığa 309b/01, kıyaşlarını 313a/02, kıtablarını 308a/03, oğlanlarıdın 308b/01, yazukları 309a/04, meskenleridin 309b/02, ümmetleri 308b/13, ümmetleridin 308a/14, ümmetlerini 308b/10, yüzlerini 307b/10

2.2.3. Aitlik Eki

+kı/+ki: içideki 314a/08, kıçanki 314a/09, kıldımki 315a/04

2.3. Durum Ekleri

2.3.1. Yalın Durum

kün 307b/05, kündüz 309a/02, uyatlığ 309b/8, kışı 311a/10, Hüdây 311a/10, mes'ele 315b/02, dostum 315b/04, yırak 315b/08, vaşıyyet 315b/15

2.3.2. İlgi Durumu Eki

+nıñ/+niñ/+nüñ: 'arşınıñ 308a/11, halkınıñ 310b/07, mazlumlarınıñ 313b/15, olarınıñ 308b/08, sunıñ 313b/12, ademilerinñ 310a/14, bendeñniñ 310a/07, peygamberiniñ 309a/03, şehirlerniñ 315/12, yüziniñ 311a/06, künnüñ 315a/08

2.3.3. Belirtme Durumu

+ı/+i: yazuķı 314b/06, meni 310a/13, seni 310a/11, yeri 307b/11, yüzi 307b/11

+nı/+ni: ağrıkını 310a/14, ‘aqlını 313a/05, anasını 311a/14, ‘aşānını 309a/05, ‘aybnı 309a/1112, bamedānı 314b/14, belānı 311b/03, cānımnı 314a/11, olarnı 308b/12, ‘ālemni 315a/09, behiştıni 312b/15, bendeni 312a/02, dervişlikni 315b/12, emānetni 311a/05, feriştelerni 308a/05, gevherni 315a/11, kadehni 313a/15, külni 313b/12, künni 308a/05, ölümni 309a/12

+tı: yahşılıķtı 311a/15

ET’de belirtme durumu +^oğ/+^og’dır (Von Gabain, 2007: 64). Tonsuzla biten isimlerden sonra belirtme durumu ekinin tonsuz ile başlamasına rağmen günümüzde Kırgız Türkçesinde +tl (Kasapoğlu Çengel, 2020: 164), Kazak Türkçesinde +tı/+ti (Biray vd., 2018: 82), Altay Türkçesinde +tı/+ti (Çelik, 2023: 85), Hakas Türkçesinde +tı, +ti (Yürümez, 2022: 202), Karakalpak Türkçesinde +tı/+ti (Uyğur, 2018: 138), Nogay Türkçesinde +tı/+ti (Ergöneç, 2019: 104) biçimlerine de rastlanmaktadır. Metinde yahşılıķnı 315b/08 biçimi de bulunmaktadır.

Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserlerde belirtme durumu eki olarak +ı/+i kullanılması Oğuz Türkçesinin tesiriyledir (Argunşah, 2018: 145).

2.3.4. Yönelme Durumu

+ge/+ğa/+ke: bendege 312a/14, bendeñge 316a/05, derecege 309b/15, emānetge 311a/08, kimge 311a/04, kişige 311a/01, açğa 311b/02, ademilerğa 309b/05, duzāhğa 313a/09, hacğa 308b/14, kuşğa 314a/13, kiçikke 310a/09, ölükke 311b/11, yüzlükke 309b/11

+a: yatılarına 315a/14

Argunşah, Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserlerde iyelik 3. tekil ve çoğul kişi eklerinden sonra yönelme durumu eki “+A” olur ancak zamir “n”si ile kullanılır (Argunşah, 2018: 146) derken Eckmann bu eki “nA” olarak kabul etmektedir (Eckmann, 2009: 71).

2.3.5. Bulunma Durumu

+da/+de: arasıda 310a/01, başıda 312b/07, dergāhımda 314b/02, dūzahda 312b/13, dünyāda 312a/09, kaşıda 310b/13, āhiretde 313a/11, bedenide 312b/07, behiştde 311b/13, biride 315a/01, içideki 314a/08, kıyāmetde 312a/07

2.3.6. Ayrılma Durumu

+dın/+din: ağzıdın 311a/06, burnıdın 311a/07, hārāmdın 309a/02, şırātdın 312a/05, taşdın 313b/13, yıldın 315a/02, āfetdin 312a/01, bizdin 314b/04, irtedin 312b/11, kerāmetdin 308b/12, zümürüddin 315a/11

2.3.7. Eşitlik Durumu

+ça/+çe: dünyāça 314a/07, munça 308b/12, sanıça 312b/08, tağça 308b/09, zerreçe 308b/09

2.3.8. Vasıta Durumu

birle 309b/07, bile 314a/07

Bu çıkarım metindeki vasıta durumu edatlarından istifade edilerek yapılmıştır.

2.4. Sayılar

2.4.1. Asıl Sayılar

bir 315a/01, iki 307b/10, dört 307b/08, beş 308b/13, on 308b/04, yetmiş 311b/15, seksen 314a/06, on yette miñ 314b/14-15, yetmiş min 309a/02, yüz miñ 315a/02

2.4.2. Topluluk Sayıları

+le: ikile 312a/09

Topluluk sayı sıfatı yapan “+A” ekine Çağatay Türkçesiyle yazılmış olan Bâbür Dîvânı’nda da rastlanmaktadır (Yücel, 1995: 67).

2.5. Fiilimsiler

2.5.1. İsim-Fiiller

-mağ: kılmağım turur 313b/07

2.5.2. Sıfat-Fiiller

-ğan/-gen: ağrı**ğan** 315b/1011, ayt**ğ**andın 314a/13, al**ğ**anı 313b/13, ıl**ğ**an 309b/10, yap**ğ**an 315b/04, berg**en** 310a/13, amlan**gen** 315b/08, kör**gen** 313a/13, tiş**leg**en 314b/12

-ğucu/-güci/-kuçu/-küci: ıl**ğ**uçlarını 310b/06, söz**leg**üci 309a/1112, tut**ğ**uçlarını 310b/06, tut**ğ**uçlarını 309b/8, ötek**ü**çilerin 309b/8

-gülük: key**g**ülükü 313b/07, yeg**g**ülüküm 313b/06

“-gülük” sıfat fiil yapısı -GU ve +IUK isimden isim yapma ekinden meydana gelmekte ve gelecek zaman bildirmektedir.

-mas: o**ğ**umas bolsan irdi 314a/04

2.5.3. Zarf-Fiiller

-e: kötereal**mad**ı 315a/03

-ğaça: a**ğ**şam**ğ**aça 312b/11, âzine**ğ**aça 311b/07, kündüz**ğ**aça 310b/12

-ğanda: tur**ğ**anda 315a/01

-ğunça: bolma**ğ**unça 313b/01, ofra**ğ**unça 309a/06

-ıp/-ip/-p/-up/-üp: al**ı**p 313a/09, bar**ı**p 314b/06, ıl**ı**p 308b/15, opar**ı**p 313b/14, oy**ğ**an**ı**p 314b/11, ber**ı**p 316a/05, bit**ı**p 311b/09, eşit**ı**p 308a/03, kel**ı**p 314b/10, kir**ı**p 311a/06, dip 314a/14, kay**ı**na**ı**p 313b/12, bol**ı**p 315a/1415, or**ğ**u**ı**p 312a/04, oltur**ı**p 314b/04, sıy**ı**p 311a/06, tur**ı**p 315b/07, tüş**ü**p 313b/04

-masda: yarat**mas**da 313b/09 314a/01

-ürde: ber**ür**de 313a/05

Öztürk, günümüz Uygur Türkçesinde de az da olsa kullanılmakta olan “-masda” eki sıfat fiil ve zarf fiilin birleşiminden meydana gelmiştir ve “-madan” anlamı vermektedir (2020: 115) derken Ergene, sıfat fiil ile ıkma durumu görevindeki /+dA/nın birleşmesi neticesinde kalıplaşarak oluştuğunu belirtmektedir (2017: 194)

2.6. Fiiller

2.6.1. Şahıs Ekleri

2.6.1.1. Zamir Menşeli/Birinci Tip Şahıs Ekleri

Tekil

-men

-sin

ø

Çoğul

-miz

-ñiz

-lAr

2.6.1.2. İyelik Menşeli/İkinci Tip Şahıs Ekleri

Tekil

-m

-ñ

ø

Çoğul

-

-

-lAr

2.6.1.3. Emir Menşeli/ Üçüncü Tip Şahıs Ekleri

Tekil

-ğıl/-gil

-sun/-sün

Çoğul

-sunlar

2.6.2. Fiil Çekimi

2.6.2.1. Bildirme Kipleri

2.6.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Tekil

-dım/-dim/-tım/-tim: aydım 314a/08, kıldım 313b/11, koymadım 314b/03, saldıım 314b/15, tuşkıardım 314a/07, berdim 314b/01, iberdim 308b/10, itmedim 314a/12, yarattım 315a/11, sözleştim 308a/11

-diğ/-duğ/-düh: berdiğ 314a/11, bildiğümü 315a/13, irdiğ 313b/09, sorduğ 314a/034, öltürdüh 314b/12, öltürdühümü 314b/06

-dı/-di/-tı: aydı 307b/05, bardı 313b/03, boldı 307b/06, kıldı 314b/02, didi 314a/12, keldi 313b/10, keltürdi 307b/05, kördi 307b/8, körünmedi 307b/11, orlaştı 314b/10

Çoğul

-dılar/-diler: aydılar 307b/09, çulğadılar 307b/10, turdılar 307b/8, didiler 313b/01

2.6.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Tekil

-updur-men: turguzupdur-men 314a/02

-ipdür: yetipdür 309b/15

-mış: kılmış 309a/09 310b/06 310b/15

Metinde öğrenilen geçmiş zaman yapmak için hem -(I)p dur-men, hem de -mİş yapılarından faydalanılmıştır.

2.6.2.1.3. Geniş Zaman

Tekil

-ar-men/-ir-men/-r-men/-ur-men/-ür-men: tutar-men 312a/08, kıılır-men 313b/08, saklar-men 312a/02, bolur-men 309b/05, kıılır-men 309b/05, turguzur-men 314a/034, yandurur-men 311b/03, berür-men 311b/04, bitür-men 311b/05, iberür-men 313a/02, keygüzür-men 312a/06, kirgüzür-men 313a/10, sözleşür-men 308a/12

-ar-sin/-er-sin/-r-sin/-ur-sin/-ür-sin: tutar-sin 308a/13, urar-sin 309b/11, tilerümü-sin 310a/11, uyķularmu-sin 313a/15, tilerümü-sin 310a/11, bilür-sin 311a/04, kıılır-sin 309b/09

-ar/-ur/-ür/: çıkar 311a/06, aytur 307b/13, bolur 313b/05, kıılır 307b/04, yastanur 316a/03, kökülür 309b/12

Çoğul

-ür-miz: köydürür-miz 308a/06

-ar-lar/-er-ler/-r-lar/-ur-lar/-ür-ler: tapar-lar 309a/02, tutar-lar 308b/14, öter-ler 308b/13, oķur-lar 308b/15, barur-lar 308b/14, berür-ler 308b/14, iletür-ler 311a/06

Olumsuz

Tekil

-mas-men/-mes-men: kıılmas-men 312a/10, tutmas-men 310b/06, bermes-men 310b/07

-mas/-mes: kıılmas 309b/15, tanumas 316a/01, yaratmas 308a/05, bilmes 314a/05, bitülmes 311b/07, hāli imes 316a/04

Çoğul

-maslar: bolmaslar 308a/1415

2.6.2.1.4. Gelecek Zaman

Tekil

-ğay-men/-gey-men: bolğay-men 313a/14, kıılğay-men 309b/10, kıılmağay-men 315a/15, bergey-men 309a/03

-ğay-sin/-gey-sin: bolğay-sin 308b/01, ölgey-sin 314a/09

-ğay/-gey: bolğay 308b/01, kalmağay 308b/09, kıılğay 309a/07, oķuğay 308b/08, taşımağay 309a/08, bergey 309a/07, bilgey 309a/07, ibergey 312b/11, eşitürgey 307b/13, sözleşmegey 309a/08, yemegey 309a/07

Çoğul

-geyler: eşitgeyler 308b/08, tilegeyler 308a/15

2.6.2.2. Tasarlama Kipleri

2.6.2.2.1. Emir Kipi

Tekil

-ğıl/-gil: açmağıl 310b/09, alğıl 314a/12, aytğıl 308a/01, aytmağıl 315b/14, bolğıl 309b/04, keçürğil 310a/03, kirğil 310b/03, körgil 314b/07, köterğil 315a/03, örgengil 309a/05

-sun/-sün: ayt**sun** 307b/07, kıls**un** 310a/13, yat**masun** 308b/11, eşit**sün** 307b/07, köymes**ün** 307b/11

Çoğul

-sunlar: çık**sunlar** 307b/8, kıls**unlar** 310a/13

2.6.2.2.2. Şart Kipi

Tekil

-sam/-sem: bols**am** 310b/14, kılm**asam** 310b/08, kıls**am** 310b/01, unut**masam** 310a/15, dis**em** 310b/13, keçür**sem** 310b/15, kör**sem** 315b/06

-sañ/-señ: ayt**mañ** 308a/06, bols**añ** 308a/06, kıls**añ** 310b/10, tarı**sañ** 309b/11, iç**señ** 310b/05, kör**señ** 309b/10

-sa/-se: aç**sa** 315b/08, ağrıt**sa** 311a/02, ayt**sa** 312b/10, bars**a** 311b/08, bols**a** 308b/09, ber**se** 311b/02, bil**se** 310a/08, dis**e** 311b/01, iç**se** 310b/12, kör**se** 313a/10, köter**se** 311b/10, ötes**e** 311a/1011, sözlem**ese** 315b/07

Çoğul

-salar/-seler: kıls**alar** 309a/02, ötes**eler** 309a/03

2.6.2.2.3. İstek Kipi

Tekil

-ay: ayt**ay** 308a/07, kılay**ay** 315b/11

Çoğul

-ğalı/-geli: kılg**alı** 309a/04, körg**eli** 311b/08

2.6.3. Birleşik Çekim

2.6.3.1. Hikâye Birleşik Zaman

2.6.3.1.1. Geniş Zamanın Hikâyesi

Tekil

-dürür irdim: köydürür irdim 314a/04

2.6.3.1.2. Gelecek Zamanın Hikâyesi

Tekil

-gey irdim: bergey irdim 315a/07

2.6.3.1.3. Şartın Hikâyesi

Tekil

bolsa**ñ irdi**: okumas bolsa**ñ irdi** 314a/04

-sa-irdi: bolmasa irdi 308a/04

Çoğul

-sañızlar irdi: kılsa**ñızlar irdimü** 315a/07

2.6.3.2. Şart Birleşik Çekimi

2.6.3.2.1. Görülen Geçmiş Zaman Şartı

Tekil

-dı-irse: kaldı irse 314a/10

2.6.3.2.2. Geniş Zamanın Şartı

Tekil

-ur bolsa: yastanur bolsa 316a/03

2.6.3.3. Ek-Fiil

ET'de *i(r)*- olan ek-fiil Eski Uygur Türkçesi ile birlikte zamanla yerini *turur* fiiline bırakmıştır. Metinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde *i(r)*- fiilinden faydalanılmışken geniş zaman için *turur* fiilinden faydalanılmıştır.

2.6.3.3.1. Ek-Fiil + Görülen Geçmiş Zaman

Tekil

irdim/+da irdim/: bar irdim 314a/06, hevsı**da irdim** 314a/01

irdi**ñ**: kayda irdi**ñ** 314a/01

imes irdi/irdi/+da irdi: adem imes irdi 314a/15-314b/01, bar irdi 314a/07, çömle irdi 314b/12, ferişte hem imes irdi 314b/01, ne irdi 314b/03, ol irdi 314b/04, yok irdi 314a/06, suda irdi 315a/02

2.6.3.3.2. Ek-Fiil + Öğrenilen Geçmiş Zaman

Tekil

irmiş: katığ ırmış 314a/14

2.6.3.3.3. Ek-Fiil + Geniş Zaman

Tekil

turur-men: hoşnüd **turur-men** 309b/0304, Teñri **turur-men** 314a/023

+dur-sin/+sin/ turur-sin: Mūsādur-sin 308a/06, Mūsā-sin 308a/15, sözüm **turur-sin** 308a/09-10, sözüm

turur-sin: 308a/0910, Mūsādur-sin 308a/06, dost **tutar-sin**

+dur/+dür: bardur 308b/03, ferıştemudur 309b/13, kaçısıdur 308b/04, peygambermudur 309b/13, ta'ayyün imesdür 313b/10, kümüşdür 309a/09, nedür 313a/12, nimesdür 313a/09, yetipdür 309b/15

turur: dost **turur** 308a/10, düşman **turur** 309a/10, katığ **turur** 309b/11, kaçısı **turur** 316a/01, kim **turur** 309a/15, mescid **turur** 308b/06, ne **turur** 308b/07, nime **turur** 313a/07, ol **turur** 308b/07, rüşen **turur** 310a/078, yahşı **turur** 309a/13, yavuk **turur** 310a/05, zirek **turur** 309a/1

+dın turur/+dın turur: nürımdın **turur** 315a/10, ademilerdın **turur** 309b/14

+ge turur: kişige **turur** 315b/12

+ım turur/+im turur/+um turur/+üm turur: düşmanım **turur** 309a/1112, kılmağım **turur** 313b/07, hamıyyetım **turur** 309b/06, dostum **turur** 310a/06, sözüm **turursin** 308a/0910

+ı turur: uluğluğu **turur** 313b/07

+rağ turur-men/+rağ turur: dostrağ **turur-menmu** 308a/08, 'azızrağ **turur** 308a/1011

2.6.3.4. Birleşik Fiiller

2.6.3.4.1. Yeterlilik Fiilleri

-e al-: köterealımadı 315a/03

2.7. Soru Eki

+mu/+mü: ferıştemudur 309b/13, peygambermüdür 309b/13, sellemğamu 308a/0910, uyğularmu-sin 313a/15, yokmu 313a/15, hoşnüdmu-sin 309b/02, dostrağ turur-menmü 308a/08, öltürdüğümü 314b/06

Çağatay Türkçesindeki soru eki, fiillere ve isimlere her zaman yuvarlak ünlü biçiminde gelir.

3. Çeviri Yazı

307b

Rāzınāme-i Ḥāzret-i Mūsā 'Aleyhi's-selām¹

(307b/02) bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

(307b/03) elḥamdüli'l-lāhi rabbi'l-'alemīn vel-'ākıbetü li'l-muttaḳīn ve's-şalātu ve's-selāmu 'alā rasūlihi

(307b/04) Muḥammedün ve'ālihi ve aşḫābihi ecma'in Vehb ibni Münebbih² rivāyet kılar kim bir kün (307b/05)

Ḥāzret-i Mūsā 'aleyhi's-selāmğa Cebra'il 'aleyhi's-selām vahiy keltürdi aydı (307b/06) yā Mūsā Ḥudā

te'ālādın fermān boldı kim Tūr-ı Sīnāğa çıksun meniñ birle (307b/07) rāzı aytsun bī-vāsıta söz eşitsün dip

Ḥāzret-i Mūsā 'aleyhi's-selām tağ başığa (307b/08) çıksunlar ferışteler çehār aṭrafını kabap turdılar tört kuş

kördi (307b/09) ve yana Ḥāzreti Cebra'il 'aleyhi's-selām aydılar yā Mūsā destārıñ yüzünge yürkegil (307b/10)

Mūsā 'aleyhi's-selām andağ kıldı kim yüzlerini iki çulğadılar iki közidin özge (307b/11) yeri körünmedi anıñ

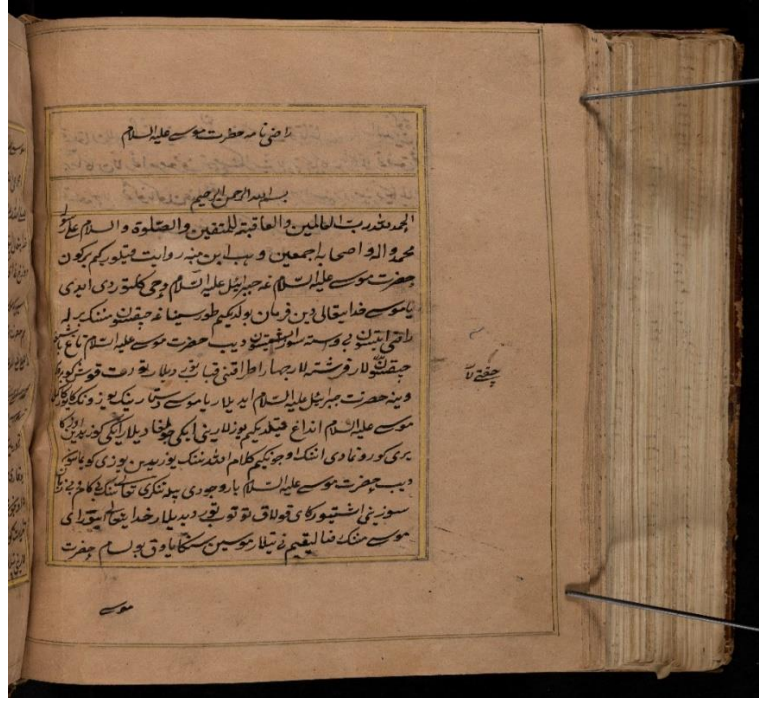
üçün kim kelāmu'l-lāhıñ yüzidin yüzi köymesün (307b/12) dip Ḥāzret-i Mūsā 'Aleyhi's-selām yār u cüdi bile

Teñri te'ālāñ bī-kām u bī-zebān (307b/13) sözini eşitürgey kulak tutup turdılar Ḥudāy te'ālā aytur ey

(307b/14) Mūsā meniñ rızalığımnı tilermüsin saña yavuk bolsam Ḥāzret-i (Şekil 1)

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://islamansiklopedisi.org.tr/musa--peygamber> (09.03.2024).

² Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://islamansiklopedisi.org.tr/vehb-b-munebbih> (25.02.2024).

Şekil 1. Rāzīnāme-i Ḥāzret-i Mūsā 'aleyhi's-selām Adlı Eserin 307b Numaralı Sayfası

308a

(308a/01) Mūsā 'aleyhi's-selām aydılar āri Ḥudā te 'ālā aydı dürüd tola aytgıl dostum (308a/02) Muḥammed şalla'l-lāhü 'aleyhi's-selāmga Ḥāzret-i Mūsā 'aleyhi's-selām Ḥāzret-i Muḥammed Muştafā (308a/03) şalla'l-lāhü 'aleyhi's-selāmniñ atalarını eşitip turıp kitablarını yerge taşladı (308a/04) Ḥudā te 'ālā aytur ey Mūsā Muḥammed Muştafā şalla'l-lāhü 'aleyhi's-selām bolmasa irdi behişt (308a/05) düzaḥnı ay ve künni keçe kündizni feriştelerni ve peygamberlerni yaratmas irdim (308a/06) sin ki Mūsādur-sin dürüd aytmasaḥ köydürürmiz egerçi İbrāhim Ḥalīlu'l-lāh bolsaḥ (308a/07) hem Ḥāzret-i Mūsā 'aleyhi's-selām aydılar ey bara Ḥudāyā dürüd köp aytaḥ Ḥāzret-i (308a/08) Muḥammed Muştafā şalla'l-lāhü 'aleyhi ve sellemga velikin saḥa men dostraḥ turur-menmü yā Ḥāzreti (308a/09) Muḥammed Muştafā şalla'l-lāhü 'aleyhi ve sellemgamu Ḥudā te 'ālā aytur ki yā Mūsā sen meniñ sözüüm (308a/10) turur-sin Muḥammed Muştafā şalla'l-lāhü 'aleyhi's-selām dostum turur dost 'azızraḥ (308a/11) turur yā Mūsā men seniñ birle Ṭur tağıda sözleştim ammā dostum Muḥammed birle 'arşniñ (308a/12) yoḥarısında sözleşür-men Ḥāzret-i Mūsā 'aleyhi's-selām aydılar ey bara Ḥudāyā (308a/13) ne üçün Muḥammed şalla'l-lāhü 'aleyhi ve sellemni dost tutar-sin Ḥudā te 'ālā aytur ey Mūsā (308a/14) kıyāmet küni ḥāzreti Muḥammed Muştafā ümmetleridin hergiz bızār bolmaslar ve ümmet- (308a/15) -lerini tilegeyler ammā İbrāhim Ḥalīlu'l-lāh oğlanlarıdın bızār bolğay-sin ki Mūsā-sin

308b

(308b/01) Hārūndın bızār bolğay-sin her qaısı peygamberler oğlanlarıdın ümmetleridin bızār bolğay (308b/02) ammā Ḥāzreti Muḥammed Muştafā şalla'l-lāhü 'aleyhi ve sellem ümmetleridin hergiz bızār bolmas- (308b/03) -lar ümmetlerini tilegeyler ve yana dostum Muḥammedniñ on ḥaşleti bardur Ḥāzreti (308b/04) Mūsā 'aleyhi's-selām aydılar ey bara Ḥudāyā ol on ḥaşlet qaıdır Ḥudā te 'ālā (308b/05) aytur yā Mūsā evvel ābdest namāz ve rüze ve ḥac ve zekāt ve namāz-ı cum'a ve 'öşür³ ve riyāzū' (308b/06) -l-cennet gısl-i cenābet 'imāret-i mescid turur Mūsā 'aleyhi's-selām aydılar ey bara (308b/07) Ḥudāyā riyāzū'l-cennet ne turur Ḥudāy te 'ālā aytur ey Mūsā riyāzū'l-cennet ol turur kim (308b/08) 'ālimler 'ilm oḥuğay her kişi 'ilm sözni eşitgeyler olarnıñ günahları (308b/09) ḳara tağça bolsa hem zerreçe ḳalmağay ey Mūsā dostum Muḥammedni barḳadın (308b/10) keyin peygamberlikga iberdim anıñ ümmetlerini barḳadın yarattım ne üçün kim tofraḳda (308b/11) tola yatmasun dip Ḥāzret-i Mūsā 'aleyhi's-selām aydılar ey bara Ḥudāyā ne (308b/12) kerāmetdin olarnı munḳa dost tutar-sin Ḥudāy te 'ālā aytur ey Mūsā (308b/13) dostum Muḥammedniñ ümmetleri bir künde beş vaḳt namāz öterler yılda bir ay (308b/14) māh-ı şerif ramāzān rüzesini tutarlar ve zekāt berürler ve ḥacga barurlar (308b/15) her āzine küni gısl kılıp namāz-ı cum'a oḥurlar ve 'ilm sözni eşitip ḳulaḳ

309a

³ Yeni Uygur Türkçesinde zekat anlamında kullanılmaktadır (Yakub vd., 1995: 835)

(309a/01) tutarlar ey Mūsā olar kim keçe namāz öterler kündüz rüze tutarlar peygamberlerniñ (309a/02) derecesini taparlar olar kim günehdin ve harāmın yanıp tevbe kılsalar yetmiş miñ (309a/03) peygamberniñ tevābı bergey-men meniñ birlikim haqqı kiçe namāz öteseler meniñ rızalıkım (309a/04) için uyatlıg bolur-men anı ‘azāb kılğalı egerçi yazukları kara tağça (309a/05) bolsa hem ey Mūsā ança ‘ilm örgengil kim keşiniñ temürdin kılğıl ‘aşānı hem (309a/06) temürdin kılğıl tā ofrağunça ‘ilm örgengil her iş kim bī- ‘ilm bolsa hiç bolğay (309a/07) ‘ilm bilgey ‘amel hem kılğay mālın zekāt bergey harām yemegey kişiniñ ‘aybını söz (309a/08) sözlemegey kişiniñ sözini taşumağay ol andağ bolğay kim altun (309a/09) kümüşdür rāh-ı rızā-yı Hūdāy te‘ālā sarf kılmiş dik bolğay Hāzret-i Mūsā (309a/10) ‘aleyhi’s-selām aydılar ey bara Hūdāyā saña kim düşman turur Hūdā te‘ālā aytur ol (309a/11) kişi kim kişiniñ ‘aybını sözlegüçi bolsa ol kişi meniñ düşmanım turur Hāzret-i (309a/12) Mūsā ‘aleyhi’s-selām aydılar kaysı bendeñ zirek turur Hūdā te‘ālā aytur her kim ölümni (309a/13) tola yād kılsa zirek turur Hāzret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām aydılar kaysı bendeñ yahşı turur (309a/14) Hūdā te‘ālā aytur ol kişi kim ademilerğa paydalık yetkürse Hāzret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām (309a/15) aydılar ey bara Hūdāyā sendin yırağ kim turur Hūdā te‘ālā aytur ol kişi kim uruğ

309b

(309b/01) kıyaşlarığa nef‘ tikmese Hāzret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām aydılar ey bara Hūdāyā mendin (309b/02) hoşnūdmu-sin Hūdāy te‘ālā aytur koşnılarınđın sorğıl faķir meskenleridin (309b/03) sorğıl sendin hoşnūd bolsa men hem sendin hoşnūd turur-men ey Mūsā yetim- (309b/04) -lerğa ğariblerğa qarındaş dik mihrībān bolğıl men hem saña mihrībān (309b/05) bolur-men ademilerğa rahm kıl men hem sana rahm kıılır-men ey Mūsā faķir meskenlerğa (309b/06) ğazap birle bolmağıl ey Mūsā yahşı adam meniñ ğamiyyetim turur ademī kança arığ bolsa (309b/07) men hem uyatlıg bolur-men anı ‘azāb kılğay bende yahşı huy birle bolsa rüze (309b/8) tutkuçılarnıñ ve namāz öteküçilerniñ derecesini bergey-men ey Mūsā faķir (309b/09) miskinlerğa ‘izzet kıl andağ kim baylarnı ‘izzet kıılır-sin miskinlerni (309b/10) h‘ār körseñ kılğan yahşı ‘ameliñni tebāh kılğay-men ey Mūsā yahşılıkni (309b/11) yüzlükke kılmağıl ‘azāb katıg turur ey Mūsā her ne tarısañ urar-sin (309b/12) Mūsā ‘aleyhi’s-selām aydılar ey bara Hūdāyā ‘arşınıñ üstide bir kişi körülür (309b/13) köp dereceliğ ol peygambermüdü yā feriştemüdü Hūdāy te‘ālā aytur yā Mūsā (309b/14) peygamber hem imes ferişte hem imes ademilerdin turur hergiz kişiniñ ‘aybını (309b/15) sözlemes sühançinlik kılmas anıñ için ol derecege yetipdür

310a

(310a/01) Mūsā ‘aleyhi’s-selām aydılar ey bara Hūdāyā bendelerin arasında ey men kim turur Hūdā te‘ālā (310a/02) aytur anıñdin ademilerğa zarar tıgse yaman ol turur yā Mūsā ol kişi kim saña zulm kılsa sin (310a/03) şabr kılıp keçürgil uruğ kıyaşların sendin yırağ tursa sin olarğa yavuk (310a/04) turğıl ol kişi kim saña accıgı bolsa sin anıñ birle sözleşgil kıyāmetliğiniñ yahşı (310a/05) bolğay Mūsā ‘aleyhi’s-selām aydılar ey bara Hūdāyā kaysı bendeñ sana yavuk turur Hūdāy (310a/06) te‘ālā aytur ey Mūsā nime ğam yese özgeleğe anı ğam yese ol meniñ yavuk dostum turur Mūsā (310a/07) ‘aleyhi’s-selām aydılar ey bara Hūdāyā kaysı bendeñniñ köñli rüşen turur Hūdāy te‘ālā aydı ölüm- (310a/08) -ni tiriklikdin dostrağ bilse ol kişiniñ köñli rüşen bolğay Mūsā ‘aleyhi’s- (310a/09) -selām aydılar ey bara Hūdāyā köñli katıg kim bolğay Hūdāy te‘ālā aytur özidin kiçikke (310a/10) rahm kılmasa ölümni yırağ tutsa azğa kana ‘at kılmasa Hūdāy te‘ālā aytur ey Mūsā (310a/11) tiler mü-sin kim feriştelere ademiler seni dost tutsa Mūsā ‘aleyhi’s-selām aydılar (310a/12) āri Hūdāy te‘ālā aytur yā Mūsā meniñ ğalkımğa ‘ām dost bolğıl meniñ cūd u keremimni (310a/13) olarğa tıgürgil meni yād kılsunlar meniñ bergen ni ‘metlerimge şükür kılsun ey (310a/14) Mūsā ademilerin ğırkıını sorğıl ve yazukını keçürgil⁴ kişiniñ ‘aybını yağıl ey Mūsā (310a/15) tiler mü-sin hiç vaqtden seni unutmasam kıyāmet küni terāzuda yahşı-

310b

(310b/01) -lıkınıñ ağır kılsam Mūsā ‘aleyhi’s-selām aydılar āri Hūdāy te‘ālā aytur ey Mūsā ğıybet (310b/02) kılmağıl kişiniñ ‘aybı bolsa hem ey Mūsā tiler mü-sin dostum Muħammed şalla’l-lāhü ‘aleyhi ve sellem- (310b/03) -niñ şahābeleri saña selām kılsa Mūsā ‘aleyhi’s-selām aydılar āri Hūdāy te‘ālā aydı mescidde kirgil (310b/04) her sa ‘at ey Mūsā tiler mü-sin dostum Muħammed şalla’l-lāhü ‘aleyhi ve sellemniñ havzıdın şarāb (310b/05) içseñ Mūsā ‘aleyhi’s-selām aydılar āri Hūdāy te‘ālā aytur accıgınıñ bile bolmağıl ol (310b/06) kişi yazuk kılmiş bolsa hem men kibr kılğuçılarnı ve kine tutkuçılarnı dost tutmas-men (310b/07) ‘arşınıñ tūbide sāye bermes-men ey Mūsā tiler mü-sin kıyāmet küni ğalkınıñ (310b/08) arasında suvāl kılmasam Mūsā ‘aleyhi’s-selām aydılar āri müslūmanların perdesini (310b/09) açmağıl ve şermende kılmağıl her kişi kim kişini şermende kılsa āhıretde men anı şermende (310b/10) kıılır-men ey Mūsā tiler mü-sin her vaqtden du‘ā kılsañ men müstecāb kılsam Mūsā (310b/11) ‘aleyhi’s-selām aydılar āri Hūdāy te‘ālā aydı ğaram yemegi hem kim ğaram yese yā bir piyāle çağır (310b/12) içse kırk kiçe kündüzğaçā anıñ du‘āsını müstecāb kılmas-men ey Mūsā tiler mü-sin (310b/13) feriştelere kaysı seni dostum disem Mūsā ‘aleyhi’s-selām aydılar āri Hūdāy te‘ālā

⁴ Metinde “köçürgil” şeklindedir.

(310b/14) aydı 'âlimlerni dost tutğıl ey Mûsâ tilermü-sin sendin rızâ bolsam her künde (310b/15) yetmiş mertebe günah kılmış bolsañ keçürsem Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydılar âri Hudây te'âlâ

311a

(311a/01) aytur ata ve anağğa 'izzet kıl kâfir bolsa hem meniğ 'azâbım ol kişige bolğay kim ata (311a/02) ve anasığa yazıglık bolğay olarnıñ köñlini ağrıtsa ey Mûsâ her kimniğ ata anası (311a/03) ferzendidin rızâ bolsa men hem rızâ bolur-men ey Mûsâ tilermü-sin meniğ 'azâbım ve accıgım (311a/04) her künde kimge bolğay Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydılar âri bara Hudâyâ sin yahşırak bilür-sin Hudây (311a/05) te'âlâ aytur ey Mûsâ ol kişi kim şartıdın yansa emânetni râst yetkürmese anıñ (311a/06) yüziniğ teresini sıyup düzahğa iletürler yılanlar kinidin kirip ağızdın çıkar (311a/07) burnıdın kirip kulakıdın çıkar ey Mûsâ tilermü-sin düzah otını sana harâm (311a/08) kılsam Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydılar âri Hudây te'âlâ aytur emânetge hıyânet kılmağıl (311a/09) Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı Hudâyâ kişi kim tola 'ilm okusa ecri ne turur Hudây te'âlâ aytur (311a/10) öz rahmetimni aña niğâr kılar-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydılar ey bara Hudâ kişi kim tola namâz ö- (311a/11) -tese ecri ne turur Hudây te'âlâ aytur 'ömrini uzun kılar-men anıñ yüzini münevver kılar-men (311a/12) behişt 'atâ kılar-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aytur kim kişi kim uruğ kayaşlarığa (311a/13) yahşılık kılsa ecri ne turur Hudây te'âlâ aytur 'ömrini uzun kılar-men du'âsını müstecâb kılar-men (311a/14) Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydılar kişi kim ata anasını rızâ kılsa ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı günâh- (311a/15) -larını 'afv kılar-men terâzûda yahşılıktı ağır kılar-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydılar kişi kim

311b

(311b/01) lâilehe illallâh Mûhammedün rasulullâh dise anıñ ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı rahmetimni (311b/02) aña niğâr kılar-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydılar yâ Rabb kişi kim açğa ta'âm berse anıñ (311b/03) ecri ne turur Hudây te'âlâ aydılar miğ belâni anıñdın yandurur-men yırağ kılar-men ve rızkığa (311b/04) bereket berür-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydılar yâ Rabb kişi kim gısl-i cenâbet kılsa anıñ ecri ne turur Hudây (311b/05) te'âlâ aydı her bir kaçre su anıñ bedenidin yerge tamsa yetmiş miğ tevâb anıñ nâme'-i a' mâlîğa bitür-men (311b/06) Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydılar yâ Rabb kişi kim âzîne küni gısl kılsa ecri ne turur Hudây te'âlâ aydılar (311b/07) tâ yana âzineğaça hiç günâh bitülmes gürını pür nür kılar-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydılar kişi kim (311b/08) ağırık körgeli barsa anıñ ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı rahmetimni aña niğâr kılar-men (311b/09) nâme'-i a' mâlîğa miğ tevâb bitip günâhını 'afv kılar-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı yâ Rabb kişi kim (311b/10) cenâze köterse anıñ ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı her bir kademige miğ tevâb bitür-men (311b/11) Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı yâ Rabb kişi kim ölükke kefen berse ecri ne turur Hudây te'âlâ (311b/12) aydı hullehâ-yı behişt keydürür-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı yâ Rabb kişi kim yalığa ton (311b/13) berse ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı behiştde sarây binâ kılar-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm (311b/14) aydı kişi kim kişiniğ köñlini rencür kılsa anıñ ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı her küni (311b/15) yetmiş merâtibe la'net okur-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı yâ Rabb kişi kim hem-sâyesini

312a

(312a/01) ikrâm kılsa ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı her zağmet ve âfetdin ol (312a/02) bendeni öz penâhında saklar-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı yâ Rabb kişi kim mihmânga (312a/03) 'izzet ü ikrâm kılsa ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı öz ma'rifetimdın aña vâcib (312a/04) kılar-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı yâ Rabb kişi kim sendin qorqup zârî vü tazarru' (312a/05) kılsa ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı ol bende pül-i şirâtdın âsân ötküzür-men⁵ (312a/06) behişt-i 'anber siriştğa keygüzür-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı yâ Rabb kişi kim kişini (312a/07) günâh ma'şiyetdin men' kılsa ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı kıyâmetde (312a/08) ol bendeni 'azâb kılğalı şerm tutar-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı yâ Rabb kişi kim (312a/09) kişiniğ hâcetini revâ kılsa ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı ikile dünyâda hergiz muhtâc (312a/10) kılmas-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı kim yâ Rabb kişi kim belâğa şabr kılsa ecri ne turur Hudây (312a/11) aydı her murâd maqsûdı bolsa revâ kılar-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı yâ Rabb kişi kim (312a/12) köl kuduğ kaçsa ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı kıyâmet küni ol kişini (312a/13) havz-ı kevterdin sır-âb kılar-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı yâ Rabb kişi kim mescid (312a/14) medrese minber binâ kılsa ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı ol bendege behiştde (312a/15) la'l yâkût zümrüd zeberceddin köşki binâ kılar-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı

312b

(312b/01) yâ Rabb kişi kim köprük salsa ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı pül-i şirâtdın âsân (312b/02) ötküzür-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı yâ Rabb kişi kim Müslümânlarğa hayr kılsa (312b/03) ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı bir dânga miğ dâni anıñ mâlîğa bereket berür-men Mûsâ (312b/04) 'aleyhi's-selâm aydılar yâ Rabb kişi kim bir üftâde-hâlğa destgîrlik kılsa ecri ne turur (312b/05) Hudây te'âlâ aydılar yetmiş bende azâd kılğaniğ tevâbını ana berür-men miğ (312b/06) günâhını 'afv kılar-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı yâ Rabb kişi kim tahâret birle bolsa (312b/07) ecri ne turur Hudây te'âlâ aydı kim her müyü ki anıñ başıda ve bedenide bardur anıñ (312b/08) sanıça tevâb bitür-men Mûsâ 'aleyhi's-selâm aydı ya Rabb her kim bir teşnege su berse

⁵ Metinde "örtkezür-men" biçiminde yazılmıştır.

(312b/09) anıñ ecri ne turur Hudāy te'ālā aydı ki ateş-i düzahdın āzād kıılır-men Mūsā (312b/10) 'aleyhi's-selām aydı ya Rabb her kim birbirige yalğan aytsa ecri ne turur Hudāy te'ālā (312b/11) aydı irtedin aḥşamğaça feriştelere la'net ibergey Mūsā 'aleyhi's-selām (312b/12) aydı ya Rabb her kim hem-sāyesige 'izzet kıılmasa ecri ne turur Hudāy te'ālā aydı (312b/13) her ne yaḥşılık 'amelini yamanlıkğa mübeddel kıılır-men anıñ ornını düzahda kıılır-men (312b/14) Mūsā 'aleyhi's-selām aydı ya Rabb her kim yetimlerinñ mālını yese ecri ne turur Hudāy (312b/15) te'ālā aydı anıñ du'āsını müstecāb kıılmas-men behiştne aña ḥarām kıılır-men

313a

(313a/01) Mūsā 'aleyhi's-selām aydı ya Rabb kişi ki ata anasını ağırtsa ecri nime Hudāy te'ālā aydı (313a/02) her küni miñ meretebe la'net iberür-men Mūsā 'aleyhi's-selām aydı ya Rabb her kim uruğ kayaş- (313a/03) -larını ağırtsa ecri nime Hudāy te'ālā aydı 'ömrini kütāh kıılır-men namāz rüzesini kabül (313a/04) kıılmas-men Mūsā 'aleyhi's-selām aydı ya Rabb kişi kim kişiniñ mālını yese ecri nime Hudāy te'ālā (313a/05) aydı rızkını kem kıılır-men cān berürde 'aqlını ber-ḫaraf kıılır-men Mūsā 'aleyhi's-selām aydı (313a/06) ya Rabb kişi kim zinā ve zālālet kıılsa ecri ne turur Hudāy te'ālā aydı ateş-i düzahdın (313a/07) için keydürür-men Mūsā 'aleyhi's-selām aydı ya Rabb her kim ḥıyānetlik kıılsa ecri nime turur (313a/08) Hudā te'ālā aydı her künde la'netim şunge turur Mūsā 'aleyhi's-selām aydı ya Rabb her kim aşlık- (313a/09) -nı ağırlık alıp yeynik satsa ecri nime Hudāy te'ālā aydı veylün⁶ aḥlğ düzāḥğa (313a/10) kirgüzür-men Mūsā 'aleyhi's-selām aydı ya Rabb her kim Müslümānı ḥ'ār körse ecri nime Hudāy te'ālā aydı ol kişini dünyā ve āḥirette ḥ'ār kıılğay-men Mūsā 'aleyhi's-selām aydı (313a/12) ya Rabb her kim 'ālimni ḥ'ār körse ecri nedür Hudāy te'ālā aydı andağ bolğay kim tamām (313a/13) Kurānı ḥ'ār körgen bolğay Mūsā 'aleyhi's-selām aydı ya Rabb her kim söz yürütse ecri (313a/14) nime Hudāy te'ālā aydı anıñdın feriştelere bizār bolğay men hem bizār bolğay-men Mūsā 'aleyhi's-selām aydı ya Rabb (313a/15) uyqularmu-sin ya yokmu Hudāy te'ālā aydı ya Mūsā bir kadeḥni suğa tuşkarıp

313b

(313b/01) tutup turğıl tā fermān bolmağunça yerde koymağıl didiler Mūsā 'aleyhi's-selām (313b/02) bir kadeḥğa su alıp tutup turdılar Hudāy te'ālā Mūsā 'aleyhi's-selāmğa uyqunı (313b/03) musallaḥ kııldı Mūsā 'aleyhi's-selāmınñ közi uykuğa bardı kadeḥ ilgidin (313b/04) tuşup sındı Hudāy te'ālā aydı ya Mūsā bir sa'at bī-ḥaber bolsam 'arş kürsi (313b/05) levḥ kalem af-tāb u māh-tāb heme 'ālem garq bolur Mūsā 'aleyhi's-selām aydı ya Rabb seniñ (313b/06) yemeğin nime Hudāy te'ālā aydı ya Mūsā meniñ yegülüküm bendelerimniñ günāḥığa şabr (313b/07) kıılmağın turur ki keygülükü özümniñ uluğluğı turur her bende'i ki yaḥşı niyyet kıılsa (313b/08) anıñ köñlini rüşen kıılır-men her bendem yaman niyyet kıılsa anıñ köñlini qarāḡu kıılır-men (313b/09) Mūsā 'aleyhi's-selām aydı ya Rabb āsmānı yerni yaratmasda kayda irdiñ Hudāy te'ālā maña (313b/10) mekān ta'ayyün imesdür dip accığı keldi Mūsā 'aleyhi's-selām aydı ya Rabb ne üçün accığıñ (313b/11) keldi Hudāy te'ālā aydı ey Mūsā ol bir tağ yarattım aña naḫar kııldım özidin sızıp (313b/12) su boldı suğa naḫar kııldım kaynaḫ mevc urdı sunıñ köfikidin külni (313b/13) yarattım kalğanı yana taş boldı ol taşdın Beyt'ü-l Makdisni⁷ yarattım kıyāmet (313b/14) bolsa ol taşnı yer kıılğay-men ol mahalde ḥalāyıklarnı gürdın ḫoparıp anıñ (313b/15) üzeside 'ādillik kıılğay-men mazlumlarnıñ dādını berür-men Mūsā 'aleyhi's-selām aydı

314a

(314a/01) ya Rabb ol yerni yaratmasda kayda irdiñ Hudāy te'ālā aydı kudret hevāsıda irdim (314a/02) andağ kādır Teḡri turur-men āsmānları tūgürüksüz turğuzupdur-men kuş- (314a/03) -larını yer ve kök arasında mu'allāḫ turğuzur-men ey meniñ 'ilmimdin sorduñ eger rahmet- (314a/04) -din oğumas bolsañ irdi bu sözüñ üçün köydürür irdim ey Mūsā (314a/05) anıñ üçün kim evvel āḥir zāḥir bāḫın 'ināyet-i nihāyetimni sorduñ hiç kişi bilmes (314a/06) men bar irdim mendin özge hiç kim yok irdi ol seksen şehir yarattım her şehirmiñ (314a/07) uluğluğı bu dünyāca bar irdi barça şehirleriñ kıçı uruğ bile tuşkardım bir (314a/08) yeşil kuş yarattım aña aydım bu şehir içindeki kıçı uruğı seniñ rızkını (314a/09) bolğay kaçanki bu kıçı uruğı tökese ölgey-sin ol kuş her künde bir dāne yedi (314a/10) ol şehir içindeki kıçı uruğı tükedi bir dāne kaldı irse ol kuş (314a/11) yığladı aydı ey bara Hudāyā maña uzun 'ömr berdiñ imdi āsānlık bile cānım- (314a/12) -nı alğıl anıñ üçün ki munça yıllar beri saña tesbīḥ ü tehlil itmedim didi (314a/13) yetmiş katla bu sözni aytğandın keyin ol kuşğa ölüm fermān kııldım (314a/14) ol kuş aytur yaman ḫatıḡ irmiş ölüm dip āḥır kuş öldi andın (314a/15) keyin yetmiş şehir yarattım bir şehirde yetmiş miñ cāndār yarattım olar ādem imes-

314b

(314b/01) -irdi ferişte hem imes irdi olarğa tirik berdim neçe mahaldin keyin olardın biri (314b/02) maña yazuğ kııldı dergāḥımda 'āşī boldı barçasını birbirige urup helāk kııldım hiç kimni (314b/03) tirik koymadım didi Mūsā 'aleyhi's-selām aydı ya Rabb ol ilniñ yazuğı ne irdi (314b/04) Hudāy te'ālā aydı yazuğı ol irdi kim bir kün yārānları birle oturup aydı ki yaḥşılık biz- (314b/05) -din yamanlık Teḡridin didi anıñ üçün helāk kııldım didi

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yüksel, 2016: 147-171).

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus#1> (25.02.2024)

Mūsā 'aleyhi's-selām yā Rabb (314b/06) bir kişiniñ yazuķı üçün her ne barını öltürdünmü Hūdāy te'ālā aydı yā Mūsā barıp bir dirāht (314b/07) tūbide oturgıl bir zamān tevaķķuf kılğıl meniñ kudretimni körgil Mūsā 'aleyhi's-selām barıp (314b/08) bir dirāht tūbide [o]lturdu Hūdāy te'ālā Mūsā 'aleyhi's-selāmğa uyķunu musallaḥ kıldı Mūsā (314b/09) 'aleyhi's-selām uyķuladı miñ çömlege fermān boldı ki barıp Mūsā peygamberniñ barça a'zāsıǵa (314b/10) orlaşğıl dip miñ çömle kelip Mūsā 'aleyhi's-selāmniñ barça a'zāsıǵa orlaştı bir çömle (314b/11) tişledi Mūsā 'aleyhi's-selām oyǵanıp hemme çömleni öltürdi Hūdāy te'ālā aydı yā Mūsā (314b/12) seni tişlegen bir çömle irdi ne üçün barça çömleni öltürdün Mūsā 'aleyhi's-selām aydı ey bara (314b/13) Hūdāyā ḥaṭā kıldım sin kerem kılıp keçürgil didiler Hūdāy te'ālā aydı andın dostum Muḥammed- (314b/14) -niñ nūrını öz nūrumdın yarattım secde kıldı aña namāz-ı bamdādını farz kıldım on (314b/15) yette miñ yıl qaşımda turdı yana öz nūrumdın saldım secde kıldı namāz-ı pişinni⁸

315a

(315a/01) farz kıldım her bir turǵanda on yette miñ yıl turdı her biride secde kıldı (315a/02) beş vaķt namāzını aña farz kıldım yüz miñ yıldın keyin 'arşını yarattım suda irdi (315a/03) bir ferişte yarattım fermān kıldım ki 'arşını kötergil dip ol ferişte 'arşını köteralmadı (315a/04) bir çömle yarattım fermān kıldımki 'arşımni kötergil dip ol çömle aydı kim bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm (315a/05) tevekkeltü 'alallāhi va'teşimtü billāhi lā ḥavle velā kuvvete illā billāhi'l- (315a/06) 'aliyyül 'āzīm⁹ dip 'arşını köterdi ey feriştelirim sizler hem meniñ yarım (315a/07) bile yād kılsañızlar irdimü neçe küç bergey irdim bir çömlege munça küç berdim ger sini (315a/08) 'arşınıñ nūrından yarattım aynı künnüñ nūrından yarattım 'arş kürsī levḥ kalem (315a/09) barça 'ālemni dostum Muḥammedniñ nūrından yarattım dostum Muḥammedniñ nūrı meniñ (315a/10) nūrından turur ey Mūsā yerni sunıñ köfikidin yarattım taǵlarını sunıñ mevcidin (315a/11) yarattım behiştini dürr yāķüt la'l gevherni zümürüddin yarattım olar meniñ ta'atimni kılsalar (315/12) behiştde dereceler bergey-men ey Mūsā bulardın keyin Ādem-i safiyu'l-lāhni yarattım şehirler- (315a/13) -niñ aķ kıcınıñ sanını bildiñmü dip sordı Mūsā 'aleyhi's-selām Hūdā te'ālāğa (315a/14) secde kılıp bi-hüş bolup yıķıldı yana keçe kündüz yātılarına hüş- (315a/15) -larıǵa kelip aydılar ey bara Hūdāyā saña tövbe kıldım mundın keyin hiç suvāl kıılmaǵay-men

315b

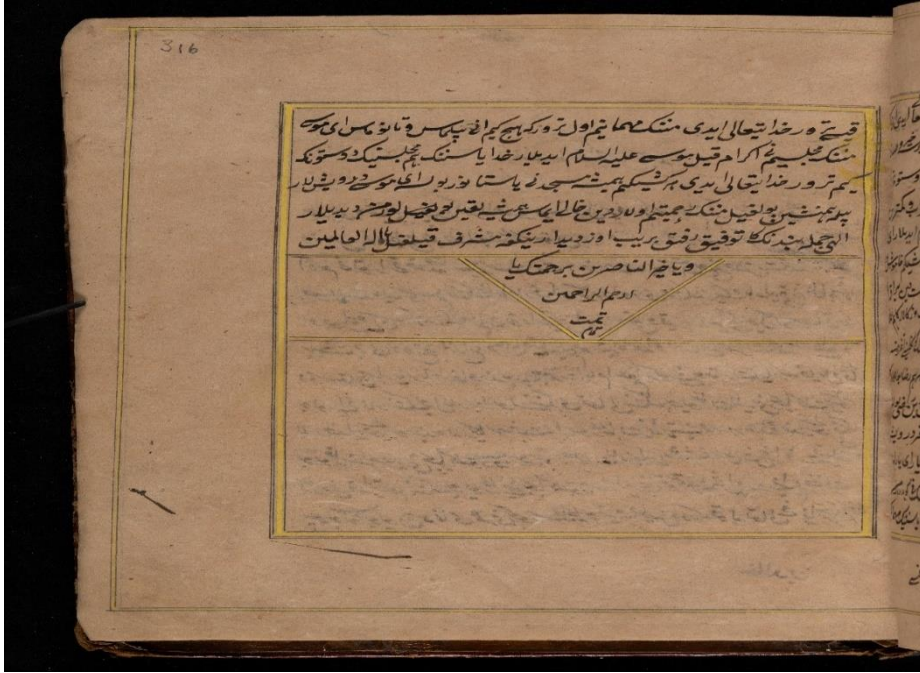
(315b/01) velikin bir mes'ele su'āl kıılır-men saña kim yavuķ dost turur Hūdāy te'ālā aydı ey Mūsā (315b/02) maña kim ki tā'at ü 'ibādetni tevellā kılsa rūze tutup namāz ötese zekāt berse ḥayr u şadaķa kılsa (315b/03) ve yetim püserlerge raḥm kılsa zıkr tesbīḥ ü tehlīl kılsa ol meniñ yavuķ dostum turur özi- (315b/04) -niñ 'aybını yapǵan dik kişiniñ 'aybını hem yafsa özini barçadın ḥarāb ve kemterin körse (315b/05) öz yaḥşılıķını hem yafsa ol meniñ yavuķ dostum turur Mūsā 'aleyhi's-selām aydılar ey bara Hūdāyā (315b/06) olarınıñ birini men körsem men hem kılsam didiler Hūdā te'ālā aydı ol kişi kim ḥāmūş bolsa (315b/07) tola sözlemese özi aç turup ta'āmnı faķir ü miskinlerǵa berse günāh ve zālāletdin yıraķ bolsa (315b/08) ādemilerin yaḥşılıķını açsa yalıñlarǵa ton berse öziǵe ğamlangen dik özgelerge hem ğamlansa (315b/09) ol bende meniñ yavuķ dostum turur ey Mūsā kişi kim müslümānların köñlini aǵrıtsa (315b/10) meniñ köñlümni aǵrıtǵan dik bolur müslümānlar ol kişidin rızā bolsa men hem rızā bolur-men Mūsā (315b/11) 'aleyhi's-selām aydı ey bara Hūdāyā maña bir delil kılğıl men anı kılay sin mendin rażı bolğıl Hūdāy (315b/12) te'ālā aydı meniñ rızālıķım ol kişige turur kim tüvāngerlikni düşmen tutsa fakr dervişlikni (315b/13) iḥtiyār kılsa āḥrette men anı tüvānger kıılır-men Mūsā 'aleyhi's-selām aydılar ey bara Hūdāyā maña (315b/14) bir vaşiyet kılğıl Hūdāy te'ālā aydı ey Mūsā yaľan ayتماğıl 'ameliniñ köydürür-men (315b/15) ey Mūsā mehmānımni 'aziz tutğıl Mūsā 'aleyhi's-selām aydı ey bara Hūdāyā seniñ mehmāniñ

316a

(316a/01) qaısı turur Hūdāy te'ālā aydı meniñ mehmānım ol turur ki hiç kim anı bilmes ve tanumas ey Mūsā (316a/02) meniñ meclisimni ikrām kııl Mūsā 'aleyhi's-selām aydılar Hūdāyā seniñ hem meclisiñ dostuñ (316a/03) kim turur Hūdāy te'ālā aydı her kişi kim hemişe mescidni yastanur bolsa ey Mūsā dervişler (316a/04) bile hem-nişin bolğıl meniñ raḥmetim olardın ḥāli imes hemişe yaķın bolur-men didiler (316a/05) ilāhī cümle bendeñge tevfiķ berip öz didāriñǵa müşerref kılğıl yā ilāhe'l-'ālemīn (316a/06) ve yā ḥayre'n-nāşirīn biraḥmetike yā (316a/07) erḥame'r-raḥimīn (316a/08) temmet (316a/09) tamām (Şekil 2)

⁸ Metinde “yaşım” biçiminde yazılmıştır ancak öğlen namazı anlamında “pişin” olmalıdır.

⁹ “Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla başlarım, Allah'a tevekkül ettim, ona güvendim, güç ve kuvvet ancak Allah'ındır.” Hadis-i Şerif.

Şekil 2. Rāzīnāme-i Ḥāzret-i Mūsā 'Aleyhi's-selām Adlı Eserin 316a Numaralı Sayfası

4. Sonuç

Gunnar Jarring'in koleksiyonundan alınmış olan bir risalenin içerisinde bulunan *Rāzīnāme-i Ḥāzret-i Mūsā 'Aleyhi's-selām* Çağatay Türkçesinin klasik sonrası devri eserlerindedir. Eserde Allah (cc) ile Hz. Musa'nın Tūr-ı Sīnâ'daki buluşması tasvir edilirken konuşmalar üzerinden de iyi bir Müslümanın neler yapması ve neler yapmaması gerektiği açıklanmıştır. Kābus-nāme ile başlayan risalenin yazarı veya müstensihî belli değildir, 137a varagında 1235 (1819-1820) aşure ayınının 17'si salı günü tarihi düşülmüş olması 306b-315a varaklar arasında bulunan *Rāzīnāme-i Ḥāzret-i Mūsā 'Aleyhi's-selām* bölümünün bu tarihten sonra yazıldığı veya istinsah edildiğini göstermektedir. Risalenin ilk sayfasında içerisinde *G. Raquette Kaschgar, Turkestan* yazarın bir mühür bulunmaktadır.

Klasik Çağatay Türkçesi Dönemi sonrasına ait olan el yazmasında ET'de karşılaşmadığımız Dīvānu Lugāti't-Türk'te ise "soy-" biçiminde bulunmakta olan fiil eserde sıy- (sıyup 311a/06) şeklindedir. Başka kaynaklarda bu ses değişimine rastlanamamış olması nedeniyle yazar veya müstensih kaynaklı hatadan mütevellit bir yazım olma olasılığı da bulunmaktadır. ET'den Çağatay Türkçesine geçişte -d->-y- değişimi bulunmaktayken eserde kod- (kodılar 007a/09) fiilinin de bulunması, /-p-/>-/f-/ değişiminin bir örnekte gerçekleşmemiş olması (köprük 312b/01), /- f -/>-/p-/ (paydalık 309a/14) değişiminin bulunması, yād kelimesinin yāt biçiminin de bulunması (yātlarına hūşlarığa 315a/14-15); kılur-sin 309b/09, iberür-men 313a/02 örneklerinde görüldüğü üzere geniş zamanın yardımcı ünlüsünde yuvarlaklaşma, emir kipi 3. şahısta eşütsün 307b/07 örneğindeki gibi yuvarlaklaşma olması, patlayıcı-art damak ünsüzü /k/ yerine aḥşamğaça 312b/11 örneğinde olduğu gibi sızıcı-art damak ünsüzü /h/'nin kullanılması eserdeki Oğuz Türkçesi etkisi olarak gösterilebilir.

yazuḳı 314b/06, yüzi 307b/11 örneklerinde olduğu gibi Çağatay Türkçesinde belirtme durumu eki olarak +ı/+i görülmesi; yatılarına 315a/14 örneğinde olduğu gibi yönelme durumu eki olarak +a görülmesi şekil bilgisindeki Oğuz Türkçesi tesirlerinden bazılarıdır.

+tı: yaşılıḳı 311a/15 örneğindeki +tı belirtme durumu Çağatay Türkçesinde görülmezken günümüz Çağdaş Türk Lehçelerinde (Altay, Hakas, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Nogay Türkçelerinde) görülmesi, Çağatay Türkçesinde yete vey yite biçiminde olan yedi sayısının yette olması, çömle (Hoten ağzında karınca) kelimesinin kullanılmış olması ve 'öşür kelimesinin Yeni Uygur Türkçesinde olduğu gibi zekāt anlamında kullanılmış olması eserin Çağataycanın klasik sonrası devrine ait olduğunun diğer göstergelerindedir. Metinde bu hususiyetler dışında "kulak vermek" deyimini metinde kulak tut-up 307b/13 şekliyle yer almaktadır.

Kısaltmalar

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

ET: Eski Türkçe

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk

Kaynaklar

- Abliz, Y., Gayurani, G., Kadir, İ., Abdurrahman, H., Nur, P., Emet, A., Abdukadir, A., Tahir, A., Rihimcan, A. (1995). *Uygur tilinin izahlık lügati M-Ö*. Milletler Neşriyatı.
- Argunşah, M. (2018). *Tarihî Türk lehçeleri Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Aşçı, U. D. (2012). *Mirzâ Ahmed bin Mirzâ Kerîm Mûsâ-nâme İnceleme-Traskripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*. Konya: Palet Yayınları.
- Aşçı, U. D., Yavi, F., Kırbas, G. (2023). *Mûsâ-Nâme Özbek ve Kırgız nüshası*. Konya: Palet Yayınları.
- Biray, N., Ayan, E., Kurmangaliyeva Ercilasın, G. (2018). *Çağdaş Kazak Türkçesi ses – şekil – cümle bilgisi metinler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Biray, N., Solmaz, S. (2022). *Türkmen Şairi Nurmuhammed Andelib Yusuf u Zeliha*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Cansız Aktaş, M. (2014). Nitel Veri Toplama Araçları. Metin, M. (Ed.) *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Coşkun, M. V. (2017). *Özbek Türkçesi grameri*. Ankara: TDK.
- Çelik, F. (2023). *Altay Türkçesi ve Hakas Türkçesi karşılaştırmalı grameri (ses bilgisi, şekil bilgisi)*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Eckmann, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Eker, Ü. (2012). Seyyid Kasımî'nin destanlarında görülen Eski Anadolu Türkçesi etkisi. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 63-84.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk Bengü taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ergene, O. (2017). *Sadî Gülîstan tercümesi*. Ankara: TDK.
- Ergönenç, D. (2019). *Nogay Türkçesi grameri (ses ve şekil bilgisi)*. Ankara: TDK.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Kelimelerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesi grameri*. Ankara: TDK.
- Gün, F. (2022). Hemedan Aşıklık Geleneğinde Cönkler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6(4), 1244-1264. <https://doi.org/10.34083/akaded.1201541>
- Kasapoğlu Çengel, H. (2020). *Kırgız Türkçesi grameri*. Ankara: TDK.
- Orak, B. (1995). Lutfî'nin Gül ü Nevruz'u Gramer İndeksi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Öztürk, R. (2020). *Yeni Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: TDK
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi*. Ankara: TDK.
- Uygun, M. (2021). *Çağatayca Kâbüsnâme tercümesi inceleme-metin-dizin-ekler dizini-tıpkıbasım*. Konya: Palet Yayınları.
- Uygur, V. C. (2018). *Karakalpak Türkçesi grameri fonetik, morfoloji, sentaks*. Ankara: TDK.
- Von Gabain, A. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (M. Akalın Çev.). Ankara: TDK.
- Yakup, E., Gayurani, G., Kadir, İ., Abdurrahman, H., Nur, F., Emet, A., Abdukadir, E., Ahir, A., Rihimcan, A., (1995). *Uygur tilinin izahlık lügati*. Milletler Neşriyatı.
- Yücel, B. (1995). *Bâbü'r Dîvânı*. İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi.
- Yüksel, Y. (2016). Kur'an'da "Veyl" kelimesi üzerine. *Diyanet İlmî Dergi*, 52(2), 147-171.
- Yürümez, A. (2022). Kırgızca ve Hakasçadaki Hâl Ekleri Üzerine. (Ed. H. Taş) *Türkoloji Armağanları-1 Cumhuriyetin 100. Yıl Dönümünde Türk Dünyasına Armağan (Dil, Folklor ve Edebiyat)*. Ankara: Bengü Yayınları.

İnternet Kaynakları

<https://islamansiklopedisi.org.tr/vehb-b-munebbih> (25.02.2024).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus#1> (25.02.2024).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/musa--peygamber> (09.03.2024).

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 - Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

HAKAS TÜRKÇESİNDEKİ YER VE MEKÂN ADLARININ ESKİ TÜRKÇEDEKİ İZLERİ

Traces of old turkic place and place names in Khakas Turkic

Süleyman Kaan YALÇIN¹ ve Mehmet ÖZEREN²

¹ Doç. Dr., Firat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ, skyalcin23@gmail.com, orcid.org/0000-0002-3908-9204

² Doç. Dr., Firat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ, mehmetozeren@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4386-8312

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
29.02.2024

Kabul/Accepted:
06.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1445064

Anahtar Kelimeler

Eski Türkçe, Hakas
Türkçesi, yer/mekân adları,
söz varlığı

Keywords

Old Turkic, Khakas Turkic,
place names, vocabulary

ÖZ

Ad bilim (onomastik), dil bilimin en önemli alanlarından birini oluşturmaktadır. Ad bilimin en önemli alt kollarından birini ise yer ve mekân adları oluşturmaktadır. Yer/mekân adları, kendi içinde özel yer/mekân adları (onimiler) ve özel bir adlandırmaya dayalı olmayan cins yer/mekân adları (apelyatifler) olarak ikiye ayrılmaktadır. Yer/mekân adları, dil bilimsel çalışmaların önemli bir bölümünü oluşturmakla beraber; geçmişe ışık tutması ve toplumların kültürel yapısını ortaya koyması açısından üzerinde en çok çalışılan alanlardan biri haline gelmiştir. Bu alanla ilgili olarak en dikkat çekici özelliklerden biri de yer/mekân adlarındaki Eski Türkçe izlerdir. Toplumların yerleşme ve kültür tarihinin aydınlatılmasında yer ve coğrafya adlandırmaları önemli kaynak malzemelerdir. Bu yönüyle toplumun tarihsel, kültürel ve sosyal izlerinin takip edilebildiği en önemli alanlardan birini oluşturan yer ve mekân adlarındaki Eski Türkçe izlerin tespit edilmesi, geçmişle kurulacak dil, tarih ve kültür ilişkileri açısından ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır. Hakas Türkçesi söz varlığında yer alan yer ve mekân adlarındaki Eski Türkçe izler belirlenirken sözcüklerin tarihî dönemlerde kullanılmış olan biçimlerinin birebir korunmasıyla veya tarihî dönemlerdeki formuna en yakın bir şekilde eşleşmesiyle ortaya çıkan dil birimlerine yer verilecektir. Bu çalışmada Hakas Türkçesinde yer alan tüm yer ve mekân adlarının söz varlığı açısından taşıdığı Eski Türkçe izlerin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

ABSTRACT

Onomastics is one of the most important fields of linguistics. One of the most important sub-branches of onomastic is the names of places. Place names are divided into two as special place names (onimis) and genus place names (apeliatifs) that are not based on a special naming. Place/place names constitute an important part of linguistic studies and have become one of the most studied areas in terms of shedding light on the past and revealing the cultural structure of societies. One of the most striking features regarding this area is the Old Turkic traces in place names. Place and geographical namings are important source materials in enlightening the settlement and cultural history of societies. In this respect, determining the traces of Old Turkic in the names of places which constitutes one of the most important areas where the historical, cultural and social traces of the society can be followed has particular importance in terms of language, history and culture relations to be established with the past. While determining the Old Turkic traces in the names of places and places in the Khakas Turkic vocabulary, language units that emerge with the exact preservation of the forms of words used in historical periods or the closest match to their forms in historical periods will be included. In this study, it is aimed to reveal the Old Turkic traces of all place names in Khakas Turkic in terms of vocabulary.

Atf/Citation: Yalçın, S. K. ve Özeren, M. (2024). Hakas Türkçesindeki Yer ve Mekân Adlarının Eski Türkçedeki İzleri. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 595-602.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Süleyman Kaan YALÇIN, skyalcin23@gmail.com

1. Giriş

İnsanoğlu, tarih boyunca dış dünyada ilişkili olduğu her şeye ve özellikle de yaşadığı çevreye, doğaya ve dini inançları gereği kutsal kabul ettiği yerler gibi birçok yere ad verme eğilimi içerisinde olmuştur. Ad, insanlığın yaratılışı kadar eski bir terimdir. Adlar, insanın toplumsal, kültürel ve sosyal kazanımlarından biridir. Ad, bireyin toplum içerisinde yer bulmasının, kişilik kazanmasının ilk adımı olduğu gibi verildiği yere veya eşyaya da kimlik kazandıran ve onu insan için var eden önemli bir unsurdur (Alkaya, 2001: 1; Yalçın ve Çeçen, 2020: 11).

Evrandeki varlıkları birçok açıdan belirten ve onları farklılaştıran şeylerden en önemlisi olan adlar aynı zamanda toplumun tarihsel, kültürel ve sosyal özelliklerini de yansıtmaktadır. Toplumların yerleşme ve kültür tarihinin aydınlatılmasında kişi, yer ve coğrafya adlandırmaları önemli kaynak malzemelerdir (Kök, 2004: 2036). Toplumun tarihsel, kültürel ve sosyal izlerinin takip edilebildiği en önemli alanlardan biri, adeta dilin laboratuvarı olarak da görülen ağızlardaki adlandırmalardır.

Ad bilim (onomastik), dil bilimin en önemli alanlarından birini oluşturmaktadır. Ad bilimin en önemli alanlarından birini ise yer adları (toponim) oluşturur. Ad bilimin en önemli alanlarından biri olan yer adları kendi içinde özel yer adları (oniimler) ve özel bir adlandırmaya dayalı olmayan mekân adları (apelyatifler) olarak ikiye ayrılmaktadır. Yeradbilimin en önemli kollarından birini ise silikyeradbilim (mikrotoponim) oluşturur. Şahin, (2019: 82) silikyeradbilimi “Bir bölgenin, bir yerleşimin yalnızca sakinleri tarafından bilinen; fakat diğer yerleşimlerin sakinlerince bilinmeyen ve bu sebeple haritalarda yer bulmayan nesilden nesile, kulaktan kulağa aktarılarak yaşayagelen dağ, tepe, mera, ekinlik, mevki, sel yarıkları, höyük, kuyu, küçük akarsu kıvrımları, kışlaklar, pınarlar, bağ evleri gibi yeradıl nesnelere adlarını araştıran yeradbilim koludur” şeklinde tanımlamıştır. Mikrotoponimler yalnızca halk hafızasında yer aldığından ancak derlenerek tespit edilebilen adlandırmalardır. Bu yönüyle de yeradbilim açısından oldukça önemlidir.

Yer/mekân adları, toplumların kültürel ve sosyolojik yapılarını ortaya koyması açısından üzerinde en çok çalışılan alanlardan biri hâline gelmiştir. Bu alanla ilgili olarak en dikkat çekici özelliklerden birini yer/mekân adlarındaki arkaik izler oluşturmaktadır. Tarihi kök ve temellere dayandırılan adlandırma boyutundaki bu özellik her alanda olduğu gibi yer/mekân adlarında da karşımızda çıkmaktadır. Bu amaçla içerisinde 16.665 madde başı sözcük bulunan ve Türk Dili Kurumu tarafından yayımlanan “Hakasça Türkçe Sözlük” adlı eser taranarak elde edilen ve özel bir adlandırmaya dayalı olmayan cins yer ve mekân adlarındaki Eski Türkçe eşleşmeler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışma bu yönüyle özelde Hakas Türkçesindeki yer adları bilimine genelde de Türk ad bilimine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. Hakas Türkçesinde Görülen Yer/Mekân Adlarındaki Eski Türkçe İzler

2.1. ağlah/ağlek/ağnek¹ (HTS. 29-31) “ıssız yer, hayvanların debelendiği boş yer”.

DLT. 543-544: **aglak** “boş, ıssız, çorak”; **agla-; aglat-** “boş kalmak, boşaltmak, uzaklaştırmak”; **agna-** “hayvanlar debelenerek kaşınmak”; **EDPT.** 87; **DTS.** 22: **ağna-** “hayvanlar toprakta yatıp yuvarlanmak”.

2.2. aal (HTS. 21) “köy, oba”.

UY. 93: **agıl** “ağıl”.

2.3. alaçih/alancih (HTS. 35) “çadır”

DLT. 547: **alaçu; EDPT.** 129: **ala:çu, DTS.** 33, **TDES.** 7: **alaçık:** “çadır”; **CC.** 418: **alaçuk** “kulübe, baraka”.

2.4. arğı (HTS. 49) “su yolu, ark”.

DLT. 555: **arık** “ırmak, ark”; **EDPT.** 214, **DTS.** 52, **ESTY.** 1:187, **TDES.** 17: **ark** “ark”.

2.5. padığ/patçañ/patığ (HTS. 356) “batak, bataklık, çamurlu yer”.

DLT. 578; **KB.** 65: **batig** “nehir vb. yerlerin derin yeri, bataklık, çukur”.

2.6. porçaña (HTS. 387) “kayalık dağ sırası”.

¹ Bu sözcükle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Aysu Ata, (2001). “Derleme Sözlüğü’nde Eski Türkçe Bir Kelime: ağlak”. Türkoloji Dergisi. C.14. S.1. Ankara. s. 21-27.

TS. 638: bor/por “sürülmemiş, otsuz, pek toprak”; **TDBUÜ. 177: bōr** “tebeşir, sarı toprak”².

2.7. purtah/poralğah (HTS. 386-400) “bulanık su”.

TDBUÜ. 177: bōr “tebeşir, sarı toprak”.

2.8. püürek (HTS. 405) “sel çukuru, hendek, ark”.

TS. 663: böğet, büğet “akar çayda suyun biriktiği çukur yer”.

2.9. puluh (HTS. 405) “bulak, kaynak, pınar”.

ETG. 270. bulak “bulak, ark, kaynak”.

2.10. çabiğ (HTS. 72) “kapatma, dam, çatı”; **çabıthı** (HTS. 72) “samanlık”; **çahpah** (HTS. 75) “ahır, çatı, çatı arası, sundurma”; **çaphıs** (HTS. 79) “çatı, dam”.

DLT: 615: çap- “saf çamurla sıvamak”.

2.11. çal (HTS. 75) “bir sıra uzanan tepe”; **çalım** (HTS. 77) “yalçın, dik, sarp kayalık yer”; **çulay** (HTS. 108) “tepe”.

DLT. 945; yalım kaya “sarp, yalçın dağ”; **KB. 517: yalım** “sarp, dik yer”; **DLT. 613: çalañ yir** “çorak, içinde bitki bulunmayan, yanmış gibi siyah yer”.

2.12. çul/çulat (HTS. 107-108) “dere, ırmak, akarsu, kaynak suyu”.

ETG. 272: çus “bir göl veya nehir adı”.

2.13. çorih (HTS. 104) “yol”; **çorlas** (HTS. 104) “su oluğu”; **çortım** (HTS. 104) “sığ yer, geçit”; **çol** (HTS. 102) “yol”; **çolcah** (HTS. 102) “yolcuk, küçük yol”.

DLT. 621: çıgır “dar ve küçük yol”; **EDPT. 409, DTS. 136 çağır** “çığır”.

2.14. çıs (HTS. 93) “sık orman”.

ETG. 311: yış “dağlardaki otlak, yayla”; **OY. 177: yış** “ormanlı dağ”; **YY. 217: yış** “ormanlı dağ”

2.15. çar (HTS. 80) “yar, uçurum, kıyı”.

DLT. 952: yār “yar, uçurum, sel sularının açtığı yarık”.

2.16. çaylağ/çastağ/çaspañ (HTS. 84-86) “yaylak, açık ve düz arazi, ”.

ETG. 310: yaylağ “yayla”; **UY. 196: yaylag** “yayla”.

2.17. tas (HTS. 495) “dış taraf”; **tastih** (HTS. 496) “kıyı, kenar, uzak”.

ETG. 297: taşkaru “dışarı”.

2.18. tör (HTS. 527) “baş köşe”; **törgin** (HTS. 527) “gelinin baba evi”.

DLT. 896: tōr “evin baş kısmı, itibarlı yeri”.

2.19. tiliti³ (HTS. 510) “buzda oyuk, delik, çukur”.

DLT. 872: teşük “küçük yarık, çatlak”; **KB. 439: teşi** “çukur”.

2.20. hara ib (HTS. 153) “zindan”.

DLT. 685: kara orun “kabir, karanlık yer”.

² “Bor” ve “boz” sözcükleri arasındaki ilişki için Tietze ve Eren “bor” sözcüğünün z’leşme (zetacism) ile “boz” biçimine geçtiği konusunda Sevortyan ile aynı fikirde olduklarını belirtmişlerdir (Bayraktar, 2009).

³ Bu sözcükte l ~ ş denkliği görülmektedir.

2.21. hus (HTS. 197) “gölgelik yer, ormanın en sık yeri”.

DLT. 753: **kuz** “dağ vb.’nin gölgeli tarafı”; **KB.** 298: **kuz** “kuzey”.

2.22. has (HTS. 154) “kıyı, sahil”; **hashah** (HTS. 155) “eğik, sırt”.

KB. 226: **kaş** “ön, yamaç, tepe”.

2.23.⁴ hah (HTS. 138) “kovuk, oyuk”; **hoğzah** (HTS. 181) “boş yer, ara”; **hohtı** (HTS. 181) “oyuk, çukur”; **hoñıl** (HTS. 184) “boşluk, kovuk, oyuk”; **köñdey** (HTS. 269) “boşluk, oyuk”; **küñür/ nüñür** (HTS. 269-281) “boş yer, çukur, oyukluk, mezar”; **köne** (HTS. 269) “girdap yeri”; **hoñnah** (HTS. 184) “boş yer”; **huy/huyu** (HTS. 198) “in, mağara”.

DLT. 732: **kowı** “içi boş”; **kovuk** “içi boş olan şey”; **DLT.** 677: **kak** “çukurdaki su birikintisi”.

2.24. horbe (HTS. 186) “çalılık”.

DLT. 730: **korug** “koruluk”.

2.25. kök (HTS. 267) “yeşillik, ot, çayır”.

DLT. 734: **kök** “yeşillik alan”.

2.26. köl (HTS. 268) “göl”; **kölbeñ** (HTS. 268) “su birikintisi”.

DLT. 736: **kölüñ ~ kölüñ** “su birikintisi, küçük göl”.

2.27. künet (HTS. 281) “dağın güneşe bakan güney tarafı, karı erimiş yer”.

OY. 161. **kün** “güneş, gün”.

2.28. kölbek/kölgek (HTS. 268) “avda pusu yeri, saklanılan yer, gizli yer”; **kölek** (HTS. 268) “siper”.

ETG. 283: **kölige** “gölge”.

2.29. küzet (HTS. 285) “gece hayvan otlatılan yer”; **küsteg** (HTS. 285) “güzün hayvanların otlatıldığı yer”;

küzer (HTS. 285) “karınca yuvası, karıncaların gizlendiği yer”.

ETG. 286: **küzet-** “muhafaza etmek, gözetmek”; **küzet** “nöbet zamanı, bekçi, karakol”.

2.30. oorım⁵ (HTS. 386) “sarp yer, uçurum, suda derin yer”; **oram** (HTS. 386) “kuytu yer, çukur, büküntü yer”; **orah** (HTS. 337) “patika yol, dağ yolu”; **orahan** (HTS. 337) “yar, dere, dere yatağı”; **oron** (HTS. 340) “ırmakta ana yatak”; **ıro** (HTS. 205) “dere, nehir yatağı”.

DLT. 542: **āg--ag-** “yükselmek, çıkmak”; **agım** “bir defada tırmanılabilir yer”; **agıt-** “yükseltmek”; **KB.** 8: **ağ** “uçurum”; **KB.** 10: **ağış** “yükseliş, çıkış”.

2.31. orın (HTS. 339) “yer”; **orih** (HTS. 339) “toplanma yeri, sürü yatağı”; **orda** (HTS. 338) “yuva, in”; **örge** (HTS. 351) “kale, hükümdar çadırı”.

DLT. 778; **KB.** 346: **orun** “yer, mekân”; **KB.** 364: **örüg** “konak yeri, menzil”.

2.32. ib (HTS. 217) “çadır”

DLT. 650: **ew** (< **ETG.** 163: **eb/ew**) “ev, çadır”.

⁴ Bu madde içerisinde sunulan sözcüklerin fonetik değişkenliğinin **kak > kağ > kow > kov > koy > küy > kün/nün** biçiminde geliştiği düşünülmelidir.

⁵ Bu maddedeki sözcükler **āg--ag-** “yükselmek, çıkmak”; **ağ** “uçurum” sözcükleriyle ilişkilidir. Bu sözcüklere benzer yapılarla Derleme Sözlüğü’nde de rastlanmaktadır: **DS.** (I, 82): **ağarım** “uçurum, yar”; **DS.** (I, 88): **ağdırık (III)**, **ağmaç** “tepenin görünmeyen yüksek yeri”.

2.33. üüs (HTS. 561) “ırmak, nehir”

YY. 215: **ügüz** “ırmak”; **OY.** 183: **ügüz** “ırmak, nehir”; **T.** 157: **ügüz** “ırmak”; **DLT.** 785: **ögüz** “ırmak, nehir”; **KB.** 356: **ögüz** “ırmak”; **CC.** 537: **öküz** (II) “ırmak”.

2.34. pük (HTS. 403) “çayır, çayırılık”; **pörüg** (HTS. 391) “küçük koruluk, ağaçlık”

YY. 198: **bük** “orman”; **TS.** 738: **bük** “sık çalılık, fundalık”; **DLT.** 606: **bük** “sık ağaçlık, çalılık”; **UY.** 212: **bükegük**⁶ “yeri tam olarak belirlenemeyen yer adlarından biri”.

2.35. say/saylıh/sayrah (HTS. 427) “çakıl, sığ, sıklık”; **tayızah**⁷ (HTS. 497) “sığ yer”.

YY. 210: **say** “çakıl taşı”; **DLT.** 811: **sāy** “taşlık yer”; **KB.** 384: **say** “çakıl”.

2.36. tağ (HTS. 483) “dağ”; **tağıcah** (HTS. 483) “küçük dağ”.

ETG. 296: **tağ** “dağ”.

2.37. tahr⁸ (HTS. 484) “ot yetişmeyen yer”.

EUTS. 220: **tak** “angarya, boş”; **DLT.** 631: **dag** “yok, değil”.

2.38. tüneg (HTS. 538) “tünek, tünemen yer”.

DLT. 909: **tüne-** “bir gece geceleme”; **tünek** “Barsgan lehçesinde hapishane”.

2.39. tura (HTS. 533) “ev”; **turlağ** (HTS. 534) “in, mağara, yuva”.

DLT. 902: **turug-turıg** “sığınak, dağlardaki korunaklı yer”; **KB.** 469: **turuğ** “yer”.

2.40. tözendi (HTS. 528) “yer, zemin”

ETG. 303: **tüz** “düz, düz yer”.

2.41. utuh (HTS. 551) “kuyu”

ETG. 284: **kuduğ** “kuyu”.

2.42. çillig (HTS. 98) “rüzgârlı yer”.

DLT. 965: **yelin** “bol rüzgâr esen yer”.

2.43. ahsı (HTS. 32-33) “ırmak ağzı”.

DLT. 543: **agız** “ırmağın ağzı”.

2.44. aran (HTS. 47) “ahır, ağıl, ambar”.

DLT. 554: **aran** “tavla (at için)”; **DLT.** 554: **aranlıg** “tavlası ahır olan (ev)”.

2.45. arığ (HTS. 50) “orman, koru, ırmakta adacak”.

ETG. 261: **arığ** “orman”.

2.46. çazı (HTS. 87) “yazı, kır, alan, bozkır, step”.

ETG. 310: **yazı** “ova, düzlük”

⁶ Aydın (2018: 121), bu sözcüğün bük “sık ağaçlık, orman” sözcüğüne +AgU kolektif ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtmiştir.

⁷ Bu sözcük say sözcüğü ile aynıdır. Sözcükte tıpkı talak ~ sulak vb. gibi sözcüklerde görülen t ~ s denkliği söz konusudur.

⁸ Bu sözcük “tak” sözcüğü ile ilişkilidir. Eski metinlerde “boş, değil, yok” anlamlarıyla kullanılan sözcük aynı zamanda birçok çağdaş Türk lehçesinde de “boş, çorak, otsuz yer” anlamında da kullanılmıştır. Örneğin Alt. tak cer “çıplak, otsuz yer”; Çuv. tak/takah “boş yere, boşuna”. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Özeren, “Tamtakır Pekiştirilmesi Üzerine”, **TEKE Dergisi**, 2017, S. 6/3. s. 1353-1359.

2.47. odağ/otah (HTS. 329-341) “çadır, otağ, avcı kulübesi”.

DLT. 779: otag “çadır”.

2.48. ora (HTS. 337) “ambar, bodrum, kiler, çadırdaki patates saklamak için açılan çukur”.

DLT. 778: oru “buğday, şalgam vb. şeyleri korumak için kazılan çukur”.

2.49. odar (HTS. 329) “uzaktaki hayvan otlatma yeri”.

DLT. 779: otgar- “otlatmak”.

2.50. oy/oyuh/oymah (HTS. 343-344) “vadi, ova, çukur, oyuk”; **oybañ** (HTS. 343) “akarsuda derin yer”; **oyım** (HTS. 343) “vadi, ova”.

DLT. 781: oy “yerdeki oyukluk”.

2.51. ötkis (HTS. 354) “kaçış yolu, delik”.

DLT. 792-793: öt-ötür- “bir şeyi delip geçmek; delmek”.

2.52. özen (HTS. 354) “çukur, yar, yatak”.

DLT. 794: öz “vadi, dere”; **DLT. 795: özi** “Çiğil lehçesinde dağdaki yarık, vadi”; **DLT. 795: özü** “oyularak havuz haline getirilen yer”.

2.53. öñde (HTS. 349) “pusu yeri”.

YY. 209: öñ “otlatmak”.

2.54. piltir (HTS. 378) “ırmak ağzı”.

ETG. 267: beltir “dört yol ağzı”; **UY. 109: beltir** “ırmak birleşme yeri”.

2.55. pil (HTS. 377) “dağda bel, sırt”.

DLT. 586: bel “bel”.

2.56. pölgi (HTS. 390) “bölüm, kısım”; **pölgincek** (HTS. 390) “oda, bölüm”.

ETG. 269: bölük “bölüm, kısım”.

2.57. tuğ/tulğar/tulğağ (HTS. 531-532) “havuz, göl, gölet”.

DLT. 598: tug “su bendi”.

2.58. puluñ (HTS. 399) “burun, ön”.

DLT. 603: burun “dağın ucu”.

2.59. ılay/nay/ılaylığ/ılban (HTS. 202) “bataklık, çamur, balçık yer”.

UY. 130: ılag “vadi, otlak, ırmak”.

2.60. puğur (HTS. 398) “dalda, kuytu yer, siper”; **puğlağ** (HTS. 398) “küflü yer”.

DLT. 598: bü “buğu, sis”.

2. 61. iit (HTS. 220) “ırmağın en derin yeri, girdap”.

DLT. 670-671: itiç/itiçlik “ceviz oyunundaki çukur, ceviz oynamak için çukurun kazıldığı yer”.

2.62. inis (HTS. 225) “bayır, iniş”.

DLT. 665: in- “iniş”.

2.63. sınıır (HTS. 439) “zirve, doruk, tepe”.
DLT. 814: **señir** “dağ burnu”.

2.64. sını (HTS. 437) “sıradağ, uzunluk”.
DLT. 819: **sını** “uzunluk, boy”.

2.65. sırt (HTS. 441) “sıradağ, dağ”.
DLT. 821: **sırt** “Oğuzlarda küçük vadi ve küçük bayırlar”.

2.66. sıstı/sızın (HTS. 441) “kaynak, pınar, göze”.
DLT. 822: **sız-** “su sızmak, süzülerek akmak”.

2.67. soolih (HTS. 552) “yuva, kümes, kovan”.
DLT. 827: **sogulmuş** “çekilmiş olan su”.

2.68. uya (HTS. 441) “sıradağ, dağ”.
DLT. 927: **uya** “kuş yuvası”.

2.69. töp (HTS. 527) “tepe, zirve”.
DLT. 896: **töpü** “kuş yuvası”.

2.70. töñ (HTS. 526) “tepe, yükselti, dağ”.
ETYA. 148: **töñker** “bir dağ”.

2.71. us (HTS. 550) “uç, tepe, zirve”.
YY. 213: **uç** “uç”.

2.72. suğ (HTS. 467) “ırmak”.
YY. 210: **suw** “ırmak”.

2.73. çağa (HTS. 73) “yaka, kıyı, kenar”.
ETYA. 192: **yaka** “sınır”.

2.74. haramcı (HTS. 151) “gözlem yeri”.
OY. 156: **karagu** “gözetleme kulesi”.

2.75. söł (HTS. 461) “çöl”.
OY. 150: **çöl** “bozkır”.

2.76. üleg/ülele (HTS. 556) “bölme, ev, oba, köy”.
OY. 173: **ülüg** “bölüm, kısım”.

2.77. ayañ (HTS. 461) “dazlak, çıplak tepe”.
DLT. 566: **aybañ** “Çiğil lehçesinde kel adam”.

2.78. halın (HTS. 142) “sık orman”.
DLT. 679: **kalın** “sayıca çok, kalabalık”.

3. Sonuç

Hakas Türkçesindeki yer alan mikrotoponimlerin söz varlığı açısından taşıdığı Eski Türkçe izlerin ortaya çıkarılmasının hedeflendiği bu çalışmada; cins yer ve mekân adlarıyla (apelyatif mikrotoponimlerle) ilgili olarak “Hakasça Türkçe Sözlük” adlı eser taranmış olup toplamda Eski Türkçe ile fonetik, morfolojik ve semantik anlamda eşleştirilebilen 78 madde başı sözcük tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Alkaya, E. (2001). Tatar Türklerinin Kullandığı Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, s.1-25.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III*. (Haz. Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul. (KB).
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. Kesit Yayınları, İstanbul. (CC).
- Ata, A. (2001). Derleme Sözlüğü’nde Eski Türkçe Bir Kelime: ağlak. *Türkoloji Dergisi*, C.14, S.1, Ankara, s. 21-27.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Kömen Yayınları, Konya. (YY).
- Aydın, E. (2016). *Eski Türk Yer Adları*. Bilge-Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul. (ETYA).
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. Bilge-Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul. (UY).
- Bayraktar, N. (2009). Boz ve Kır Renk Adlarının Kavram, Anlam ve Biçim Boyutu Üzerine. *International Journal of Central Asian Studies*, V. 13, 101-121.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul. (EUTS).
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary Of Pre Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press, London. (EDPT).
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti’t-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. (DLT).
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara. (TDES).
- Gabain, A. V. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. (ETG).
- Gürsoy-Naskali, E, vd. (2007). *Hakasça Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. (HTS).
- Kök, A. (2004). Türkçe İlk Kur’an Çevirilerinde Özel Adlar. *V. Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (20-26 Eylül 2004)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Nadalyaev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R., ŞÇerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurskiy Slovar*. Leningrad. (DTS).
- Özeren, M. (2017). Tamtakır Pekiştirme Üzerine. *TEKE Dergisi*, S. 6/3, s. 1353-1359.
- Sevortyan, E. V. (1978). *Etimoloğičeskiy Slovar Tyurskix Yazıkov*. İzdatelstvo Nauka, Moskva. (ESTY).
- Şahin, İ. (2019). *Adbilim*. Pegem Akademi, Ankara.
- Tarama Sözlüğü*. (2019). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. (TS).
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Simurg Yayınları, İstanbul. (TDBUÜ).
- Tekin, T. (2008). *Orhun Yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. (OY).
- Yalçın, S. K. ve Çeçen, E. (2020). Derleme Sözlüğü’ndeki Yeryüzü Şekilleri ve Su Kaynaklarına Ait Mekân Adları Üzerine Değerlendirme. *Türkoloji* (Ahmet Yesevi Üniversitesi-Kazakistan), No 5 (103), Eylül-Ekim, s. 9-21.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ÇOCUK DEĞERLENDİRİLMESİNDE KULLANILAN TESTLER: FARKLI BİRİMLERDE ÇALIŞAN ÇOCUK GELİŞİMCİLERİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Assessment Tools In Child Development: Examining the Views of Child Development Specialists Working In Different Units

Gülhan YILMAZ BURSA¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Programı, Eskişehir, gulhanyilmaz@anadolu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2124-7013

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

20.11.2023

Kabul/Accepted:

11.03.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1389914

Anahtar Kelimeler

Değerlendirme Testleri,
Gelişim Değerlendirme,
Çocuk Gelişimci, Çocuk
Değerlendirme

Keywords

Evaluation Tests,
Developmental Evaluation,
Child Development
Specialists, Child
Evaluation

ÖZ

Çocuk gelişimcilerin çalıştıkları birime bağlı olarak en çok kullandıkları değerlendirme araçlarının ortaya çıkarılması çocuk gelişim alanında eğitim gören öğrencilere, mesleğe yeni başlayan çocuk gelişimcilere yol gösterici olması, deneyimlerini artıracak uygun ölçme araçlarının eğitimlerini alması ve karşılaşılabilecekleri kişilerin kimler olacağı konusunda bilgilerin verilmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırmaya 30 çocuk gelişimci katılmıştır ve görüşleri yarı yapılandırılmış görüşme ile elde edilmiştir. Çocuk gelişimcilerin hepsi en çok başvurunun gelişimsel gerilik şüphesi (gelişimsel değerlendirme talebi) ile olduğunu bunu takiben dil konuşma problemi, okula hazırbulunuşluk, dikkat problemleri sebebiyle geldiklerini belirtmişlerdir. Çocuk gelişimcilerin hepsi değerlendirme yaptıklarını ve bu değerlendirmeleri yaparken gelişimsel tarama, tanılama ve hazırbulunuşluk testleri gibi değerlendirme araçlarından yararlandıklarını belirtmişlerdir. Çocuk Gelişimcilerin çalıştıkları bakanlıklara (bağlı birimlere) göre kullandıkları değerlendirme araçlarında, eğitim programlarında, karşılaştıkları yaş gruplarında bazı farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çocuk gelişimciler tarafından en çok kullanılan gelişimsel tarama aracı Denver II testi, tanılama aracı MCHAT, CARS gibi otizm değerlendirme testleri ve D2, Burdan gibi dikkat testleri, hazırbulunuşluk aracı olarak da Metropolitan Okul Olgunluğu testi olduğu ortaya çıkmıştır.

ABSTRACT

The aim of the research is to reveal the assessment tools most used by child development specialists based on their working units and thus to guide the students of the child development department and child development specialists who are new to the profession, to receive training on appropriate measurement tools that will increase their experience, and to provide information about the people they may encounter. Thirty child development specialists participated in the study and their opinions were obtained through semi-structured interviews. All of them stated that the most common reason for the application was suspicion of developmental delay followed by speech and language problems, school readiness and attention problems. It was concluded that there are some differences in the assessment tools, training programs, and age groups they encounter according to the ministries in which they work. It was revealed that the most commonly used developmental screening tool used by them is the Denver II test, the diagnostic tool is autism assessment tests such as MCHAT, CARS, and attention tests such as D2 and Burdan, and the Metropolitan School Readiness Test is the readiness tool.

Atf/Citation: Yılmaz Bursa, G. (2024). Çocuk Değerlendirilmesinde Kullanılan Testler: Farklı Birimlerde Çalışan Çocuk Gelişimcilerin Görüşlerinin İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 603-619.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Gülhan Yılmaz Bursa, gulhanyilmaz@anadolu.edu.tr

1. Giriş

Çocuk gelişimi, bir bebeğin dünyaya geldiği andan ergenlik döneminin sonuna kadar geçen zaman diliminde meydana gelen değişimleri ve sürekliliği içeren bir kavramdır. Bu sürekliliği ve değişimi incelemek amacıyla psikoloji, halk sağlığı, eğitim, biyoloji, tıp, sosyal hizmetler vb. gibi farklı alan uzmanlarının gerçekleştirdikleri çalışmalarıyla büyüyen disiplinlerarası bir alandır. Son yıllarda çocuk gelişimi alanında önemli ilerlemeler yaşanmış, çocukların gelişimlerinin takip edilmesi ve desteklenmesi önemli bir hal almıştır. Bu konuda da çocuk gelişimcilerle ilgili görevler düşmektedir. Çocukların gelişimlerinin değerlendirilmesi, ihtiyaç duyulması halinde destekleyici uygulamalar yapılması, ailenin yönlendirilmesi gibi çocuğun yararını gözeten uygulamaların gerçekleştirilmesinde çocuk gelişimcilerle ilgili ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle son yıllarda çocuk gelişimcilerle çalışan diğer meslek gruplarının çocuk gelişimcilerle bakış açısının olumlu olduğu görülmektedir (Taştepe ve Köksal Akyol, 2014).

Çocuk gelişimciler ya da diğer adıyla çocuk gelişim uzmanları; ilgili alanda eğitim veren fakülte ve yüksekokullardan mezun olan, çocuğun doğumundan ergenlik döneminin sonuna kadar bilişsel, dil, motor, öz bakım, sosyal, duygusal ve cinsel gelişim gibi tüm gelişim alanlarını takip eden, gelişimsel açıdan değerlendiren, çocuğa uygun gelişimsel eğitim programları hazırlayan, çocuk sağlığı izleminde bulunarak sağlık ve yaşam kalitesini artırmak için destek sağlayan eğitim, adalet, sağlık ve sosyal hizmetler vb. alanlarda çalışan meslek mensubudur (ÇGEDER, 2023; ÇUÇEP, 2016). Kısacası çocuğun sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürebilmesi için farklı disiplinlerde yer alan diğer meslek grupları ile birlikte çalışan meslek elemanıdır. Genel olarak 0-18 yaş arası normal ve atipik gelişim gösteren çocukların tüm gelişim alanlarını değerlendirerek, destekleyici ve önleyici uygulamalar gerçekleştirmektedirler. Ayrıca doğum öncesi dönemde ebeveynlerin kendilerini doğacak çocuğa hazırlamaları, ortamı uygun hale getirmeleri, bebeğin dünyaya gelmesi ile kendilerini nelerin beklediği ile ilgili bilgilerin verilmesi, eğer kardeş varsa kardeşin aileye yeni katılacak olan bebeğe hazırlanmasına yardımcı olma gibi rolleri bulunmaktadır. Kısaca dünyaya gelecek bir bebeğin çevresinde olan tüm kişilerin hazırlanmasında aktif görev alır. Doğumdan sonra bebeğin gelişimsel süreçleri hakkında aileye bilgi verilmesi, gelişimini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için takiplerin yapılması, ihtiyaç duyulması halinde önleyici müdahalelerde bulunulması gibi birçok konuda destek vermektedir. İhtiyaç duyulması halinde ilgili alanda çocuğun ihtiyacını belirleyerek özel önerilerde bulunur, özel programlar hazırlar, çocuğu takibe alarak verilen eğitimin değerlendirmesini yapar. Gelişimsel açıdan en yüksek potansiyeline ulaşması için çocuğa ve aileye gerekli desteği verir. Bu görev ve sorumluluklara paralel olarak çocuk gelişimcilerin çalışma alanları da çeşitlilik göstermektedir.

Çocuk gelişimcilerin çalışma ve uygulama alanları Milli Eğitim Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Adalet Bakanlığına bağlı kurum ve kuruluşlardır (Kaçmaz vd., 2021). Ayrıca Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Belediyeler gibi diğer resmi kurum ve kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ve özel kurumlara bağlı yerlerde de çalışabilmektedirler. KPSS ile gerçekleşen son beş yılın (2018-2023) atamaları incelendiğinde çocuk gelişimcilerin atamalarının en çok yapıldığı kurum veya kuruluşun Sağlık Bakanlığı ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı kurum ve kuruluşlar olduğu görülmektedir (OSYM, 2023; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023).

Sağlık alanında çalışan çocuk gelişimciler Çocuk Gelişim Biriminde poliklinik hizmeti vermektedir. Ayrıca gelişimsel pediatri, çocuk izlem merkezleri, oyun odaları, yatan hasta servisi, hastane kreşi gibi diğer birimlerde de görev almaktadır. Sağlık Meslek Mensupları ile Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Diğer Meslek Mensuplarının İş ve Görev Tanımlarına Dair Yönetmeliğine göre diğer meslek mensuplarından olan çocuk gelişimcilerin çocuğun tüm gelişim alanlarını değerlendirerek çocuğa uygun gelişim destek programı hazırlayan, çocuk gelişimi ile ilgili materyal tasarımını planlayarak yapan, aileye çocuğu ile ilgili eğitim veren kişiler olarak hastanelerde görev yaptığını tanımlamaktadır (Resmi Gazete, 2014).

Benzer şekilde çocuk gelişimcilerin görev tanımları Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı kurum ve kuruluşlarda da geçerlidir. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan Çocuklar İçin Özel Gereksinim Değerlendirmesi Hakkında Yönetmeliğinde (ÇÖZGER, 2019) çocuk gelişimcilerden gelişimsel değerlendirme amacıyla danışım istenebilecek alanlar ve bu alanlarda kullanılacak değerlendirme araçlarına yer verilmiştir.

Çocuk gelişimciler Milli Eğitim Bakanlığına bağlı merkez teşkilatında, okul öncesi eğitimi veren resmi ve özel kurumlarda, mesleki ve teknik liseler, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri, rehberlik araştırma merkezleri gibi diğer bölümlerde çalışabilmektedir. Merkez teşkilatında Talim Terbiye Kurulu üyesi, eğitim uzmanı,

uzman, milli eğitim uzmanı, milli eğitim uzman yardımcısı, eğitim denetmeni ve yardımcısı olarak görev alabilmektedir. Özel eğitim kurumlarında çocukların gelişimlerini inceleyerek değerlendirmesini yapabilir. Çocuğa uygun bireysel eğitim programı hazırlar ve eğitsel terapi çalışmalarına katılır. Çocuğun gelişimini ve eğitimini takip eder, aile ve öğretmenlerine rehberlik eder. Alanıyla ilgili araştırmalar yapar, çeşitli gelişim ölçeklerinin geliştirilmesinde görev alır. Rehberlik Araştırma Merkezlerinde görev alan çocuk gelişimciler, öğrencinin gelişimini takip ederler; ailesine, öğretmene ihtiyaç duyulan gelişim sorunlarına yönelik çözüm önerileri sunar ve gerekli önlemler alır (MEB Mevzuat, 2023).

Çocuk gelişimcilerin istihdam edildiği diğer bir bakanlık İçişleri Bakanlığıdır. Bu bakanlığa bağlı emniyet genel müdürlüğü çocuk şube müdürlüğü/büro amirliği, kadın sığınma evi ve danışma merkezlerinde görev alabilmektedirler. Çocuk gelişimciler, çocuk şube müdürlüğüne getirilen çocuk ile görüşme gerçekleştirir, çocuk hakkında sosyal inceleme raporu yazar, çocuğu suça iten nedenleri araştırır ve ortadan kaldırmaya yönelik programlar gerçekleştirirler. Bu birimde çalışan çocuk gelişimciler sosyal çalışmacı olarak adlandırılmaktadır (Emniyet Genel Müdürlüğü Çocuk Şube Müdürlüğü/Büro Amirliği Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönetmeliği, 2001). Kadın sığınma evinde çalışan çocuk gelişimciler burada kalan çocukların gelişim değerlendirmesini yapar ve takip eder, uyum sağlayabilmeleri için çalışmalar yaparlar. İhtiyaca göre etkinlikler hazırlarlar. İçişleri Bakanlığı tarafından aile içi şiddet nedeniyle mağduriyet yaşayan kadın ve çocukların korunması amacıyla nüfusu 50.000'i geçen belediyelere kadın konukları açma zorunluğu getirilmiştir (AREM, 2008; Tosun, 2010).

Çocuk gelişimcilerin istihdam alanlarından bir diğeri ise Adalet Bakanlığına bağlı gözlem ve sınıflandırma merkezleri ile denetimli serbestlik ve yardım merkezleridir (Alabay, 2016). Burada çocuk gelişimciler suça sürüklenmiş (çocuk hükümlü) çocukların genel durum ve gelişimlerini takip eder, adli ortam içerisinde kendilerini ifade edebilmeleri, yaşamlarını sürdürebilecek meslekleri edinebilmeleri, boş zamanlarını değerlendirebilmeleri gibi konularda yardımcı olur. Ayrıca çocukların eğitici eğlenceli aktivitelere yönlendirilmesi, kişisel gelişimlerine yönelik destek programlarının hazırlanmasının yanı sıra çocukların aileleri ile iletişimde kalarak süreci daha kapsamlı ve verimli yürütmeye çalışırlar. Özellikle Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezlerinde çocuk gelişimciler rehberlik ve psikososyal yardım çalışma programı hazırlar, uygular ve çocuğu tekrar topluma kazandırmaya çalışır (Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri İzleme Koruma Kurulları Yönetmeliği, 2007; Kale, 2009).

Genel olarak çocuk gelişimcilerin çalışma ve uygulama alanları incelendiğinde özellikle çocuğun gelişiminin incelenmesi, değerlendirilmesi, destek verilmesi, ailenin bilinçlendirilmesi, uygun müdahale yöntemlerinin kullanılması gibi görevlerinin olduğu görülmektedir. Bebeğin dünyaya gelmesinden sonra çeşitli tarama ve izlemlerinin yapılması gereklidir. Amerikan Pediatri Akademisi 9, 18 ve 30. aylarda aralıklı olarak bebeklerin gelişimsel olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Prematüre bebeklerin değerlendirilmesi normal gelişim gösteren bebeklerden farklı olarak olası risk faktörlerinin erken zamanda fark edilmesi ve gerekli müdahalelerin zamanında yapılabilmesi için üç yaşına kadar üç ayda bir gelişimsel değerlendirme yapılması gereklidir. Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) değerlendirmeleri ise 18 ve 24. aylarda yapılmalıdır. Çocukların gelişimsel sorunlarının erken tespiti erken müdahale için çok önemlidir. Ancak erken dönemdeki yaş gruplarının değişkenlerine göre gelişimsel geriliklerin saptanması zor olabilmektedir (Limbo ve Joyce, 2011). Örneğin, dil gecikmesi olan bir kız çocuğunun odyolojiye yönlendirilme olasılığı erkeklere göre %60 daha fazla olmaktadır (Sices Feudtner, McLaughlin, Drotar ve Williams, 2004). Çocukların değerlendirilmesinde herhangi bir araç kullanılmadan klinik değerlendirmelerin gelişimsel geriliği olan çocukların ortaya çıkarılmasında %30 oranında başarılı (Brothers, Glascoe ve Robertshaw, 2008) olduğu bilinmektedir. Normal bir muayene sırasında bu sorunlar gözden kaçabilmektedir. Araç kullanılmadan bu sorunların ortaya çıkarılması, çocuğu değerlendirenlerin (çocuk doktoru, hemşire, çocuk gelişimci, psikolog vb.) beceri ve ilgisine bağlıdır. Ancak değerlendirme araçları kullanılarak gelişimsel geriliğin ortaya çıkarılması diğer bir deyişle ölçme duyarlılıkları %70-80 oranındadır (Koesnandar, Soedjatmiko ve Amalia, 2010; Ryzd vd., 2006). Bu sebeple de çocukların değerlendirilmesinde araç kullanılması daha net sonuçların elde edilmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca ebeveynlerin çocuklarının gelişimi ile ilgili şüphelerinin dikkate alınması bu araçlara ek güvenilir sonuçların çıkmasını arttıracaktır (Nores ve Barnett, 2010; Theeranate ve Chuengchitraks, 2005). Bu değerlendirme araçlarından bazılarını kullanabilmek için kişinin özel olarak eğitim alması ve bu eğitimde başarılı olarak sertifika alması gereklidir. Çocukların/bebeklerin gelişimsel olarak değerlendirilmesinde kullanılması gereken araçların bilinmemesi, tarama testini uygulayacak personelin

olmaması, eğitimlerin maliyetli olması gibi sebeplerle değerlendirmelerin yapılmasında aksaklıklar yaşanmaktadır. Aile hekimleri ile yapılan bir araştırmada sadece yaklaşık yarısına yakın hekimin standardize edilmiş bir gelişimsel tarama aracı kullanabildiği görülmüştür (Sices, Feudtner, Mclaughlin, Drotar ve Williams, 2003). Bu nedenle de bebeklerin ve çocukların değerlendirilmesi, izlenmesi ve erken müdahale için çocuk gelişimcilerin belli eğitimler alması ve araçları kullanabilmesi önemlidir.

Alanyazında çocuk gelişimcilerle gerçekleştirilmiş birçok çalışmaya rastlanılmaktadır. Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinde (Yavuz ve Kahraman, 2022), hastanelerde (Taştepe ve Köksal Akyol, 2014), Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı birimlerinde (Cesur ve Köksal Akyol, 2018) görev alan çocuk gelişimcilerle yapılan araştırmalar ve çocuk gelişimcilerin rollerine ilişkin derlemeler (Kaymaz vd., 2021; Keskin ve Karaaslan, 2021; Yüzügüldü, 2023) bulunmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde çocuk gelişimcilerin rollerinin ne olduğu, çalışma ortamları, yaşadıkları sorunlar gibi durumların incelendiği görülmektedir. Bu çalışmaların sonuçlarına göre çocuğun gelişimini değerlendiren, izleyen ve destekleyen, çocuğun olduğu her bir birimde çocuk gelişimcilere ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca gerçekleştirilen bu çalışmaların Milli Eğitim, Sağlık ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı birimlerde görev yapan çocuk gelişimciler ile ayrı ayrı yürütüldüğü gözlemlenmektedir. Çocuk gelişimcilerin farklı bakanlıklara bağlı olarak uygulamalarında ve kullandıkları değerlendirme araçlarında herhangi bir farklılık olup olmadığını ortaya koyan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu durum, çalışmanın önemini ortaya koymakta ve çalışılan birimlere bağlı olarak karşılaştırma yapılmasına olanak tanınması önemli bir faktördür.

Çocuk gelişimcilerin en sık kullandıkları değerlendirme araçlarının belirlenmesi, çocuk gelişimi alanında eğitim gören öğrencilere ve yeni başlayan meslektaşlara rehberlik etme, deneyimlerini geliştirecek uygun ölçme araçları eğitimini almalarını sağlama ve karşılaşılabilecekleri zorluklara karşı bilgi sahibi olmalarına bu çalışmanın katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu araştırmanın temel amacı farklı birimlerde görev yapan çocuk gelişimcilerin kullanmakta oldukları çocuk değerlendirme testlerinin ve bu testlere ilişkin görüşlerinin belirlenmesidir. Ana amacın detaylandırılması ve bilgi sunulması amacıyla çocuk gelişimcilerin görev yaptıkları birimler, ailelerin bu birimlere başvuru nedenleri, gerçekleştirilen uygulamalar, kullanılan araçlar ve meslektaşlarına öneriler gibi görüşlere yer verilmesi hedeflenmiştir.

2. Materyal ve Metot

Bu çalışma, çocuk gelişimcilerin kullandıkları çocuk değerlendirme testlere ilişkin deneyimlerinin elde edilebilmesi için nitel araştırma desenlerinden biri olan temel nitel araştırma desenine uygun olarak gerçekleştirilmiştir (Merriam, 2009). Temel nitel araştırma deseni bireylerin yaşamlarını nasıl yorumladıkları, oluşturdukları ve deneyimlerine ne anlam kattıkları ile ilgilenmektedir (Merriam, 2013). Ayrıca bu desene gerçekleştirilen çalışmalar, pozitivist yaklaşımın aksine, katılımcıların dış dünyayı ya da bir olguyu nasıl algılayıp yorumladıklarını anlamak için araştırma sorusu doğrultusunda daha geniş ve esnek bir veri toplama sürecine sahiptir. Bu, katılımcıların kişisel deneyimlerini, duygusal tepkilerini ve öznel bakış açılarını daha derinlemesine keşfetme olanağı sağlar (Creswell, 2007). Bu çalışmada da çocuk gelişimcilerin deneyim ve görüşleri elde edilerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın amacına uygun olarak çalışma grubu ölçüt örnekleme yoluyla belirlenmiştir. Ölçüt örnekleme araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenmiş ölçütleri karşılamasına yönelik olarak durumların seçilmesini hedefleyen bir örneklem seçme tekniğidir. Katılımcılar, birey çeşitliliğinin en üst seviyede olabilmesi, çeşitliliğe dayalı olarak deneyimlerin elde edilmesi, bu deneyimlerin benzer ve farklılıklarının ortaya konulması amacıyla maksimum çeşitlilik ile belirlenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu örnekleme için uygun olarak çocuk gelişimciler, çalışma yıllarına, çalıştığı kurum türüne, mesleki deneyimlerine ve çalıştığı yaş gruplarına göre seçilmiştir. Böylelikle çocuk gelişimcilerin deneyimleri bütüncül olarak anlaşılmasına çalışılmıştır.

Araştırmaya 30 çocuk gelişimci katılmıştır. İki çocuk gelişimcinin mesleğe yeni başlaması ve aday memurluklarını daha tamamlamamış olmaları, üç çocuk gelişimcinin de aktif olarak çocuklar ile çalışmadıkları ve çocuk değerlendirmeleri yapmadıkları için görüşlerine çalışmada yer verilmemiş ve çalışma grubuna dahil edilmemiştir. Çalışmaya katılan çocuk gelişimciler İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Eskişehir, Edirne ve

Trabzon il merkezlerinde görev yapmaktadırlar. Çalışmaya katılan tüm katılımcılar kadındır. Çalışmaya katılan çocuk gelişimcilerin %33,34'ü 1 ila 5 yıl arasında, %66,66'sı ise 6 ila 10 yıl arasında mesleki deneyime sahiptir.

2.2. Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Araştırmanın amacına yönelik olarak çocuk gelişimcilerin deneyimlerinin elde edilebilmesi veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmıştır. Görüşme tekniği araştırmanın konusuna ilişkin katılımcıların deneyimlerini, algılarını ve yorumlarını ortaya çıkarılmasına olanak sağlar, katılımcının cevabı eksik ya da yeterince açık değilse tekrar sorabilme imkânı vererek katılımcıların görüşlerini derinlemesine elde edilmesine yardımcı olur (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Görüşme soruları ilk olarak araştırmacı tarafından hazırlanmış ve çocuk gelişimi alanında uzman iki kişinin uzman görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşü sonucunda düzenlenen sorular ile iki çocuk gelişimci ise pilot görüşme yapılmış ve anlaşılmayan, düzenlenmesi ve/veya çıkartılması-eklenmesi gereken soruların olup olmadığı sorulmuştur. Sonrasında görüşme formu son halini almıştır. Pilot görüşmede yer alan çocuk gelişimcilerin ifadelerine bu çalışmanın bulgularında yer verilmemiştir.

Görüşmeler her bir çocuk gelişimci ile çevrimiçi program kullanılarak birebir yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Öncelikle çocuk gelişimcilere çalışmaya katılmak isteyip istemediği sorulmuş, katılmak isterse ön bilgi formu ve bilgilendirilmiş onam formunu doldurmaları istenmiştir. Katılmak isteyenler ile ikinci kez görüşme gerçekleştirilmiş ve esas görüşme için gün ve saat ayarlaması yapılmıştır. Sonrasında araştırmacı tarafından görüşmeler metin haline getirilmiş ve veri taslağı elde edilmiştir.

Veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırmanın amacı ve görüşme soruları baz alınarak temalar oluşturulmuştur. Veriler temalarla ilişkilendirilerek anlamlı ve bir hale getirilerek organize edilmiştir. Doğrudan alıntılar ile desteklenmiştir ve yorumlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Sayfa sınırlılığı sebebiyle her bir temaya ilişkin sınırlı sayıda çocuk gelişimcinin görüşleri paylaşılmıştır. Veri analizi gerçekleştirilirken Nvivo 11 analiz programından yararlanılmıştır.

2.3. Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Etik Kurul Komisyonu tarafından 31.10.2023 tarihinde 628165 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında, öncelikle araştırmaya katılması planlanan çocuk gelişimcilere araştırmanın amacı, görüşmenin tahmini süresi, araştırmadaki rolü açıklanmıştır. Çalışmaya gönüllü olarak katılmak isteyip istemediği sorulmuş ve bilgilendirilmiş onam formu yönlendirilmiştir. Görüşme sırasında herhangi bir rahatsızlık duyarsa görüşmeyi sonlandırabileceği açıklanmıştır. Görüşme sonrasında dökümü alınan görüşme metni çocuk gelişimcilere gönderilmiş ve çıkartılmasını istedikleri bir cümle olup olmadığı sorulmuştur. Böylelikle katılımcı kontrolü yapılmıştır. Görüşme metninden alıntılarının yapılabilmesi için kendilerinden izin alınmıştır.

2.4. Güvenirlilik ve İnandırıcılık

Çalışmanın güvenirliliğinin ve inandırıcılığının artırılması amacıyla çocuk gelişimcilerin görüşlerinin yer aldığı dökümlerin %20'si (6) alanda uzman iki öğretim üyesine verilerek uzman incelemesi gerçekleştirilmiştir. Araştırmacının ve uzmanların kodlamaları karşılaştırılmış ve kodlayıcı güvenirliliği Miles ve Huberman'ın (2015) güvenirlilik formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Araştırmacı ve uzmanlardan biri tarafından Bayley 3 ölçeği tanılama testi kategorisinde yer verilmişken, diğer uzman tarafından gelişimsel değerlendirme testi kategorisinde yer verilmiştir. Bu farklılık konusunda görüşmeler yapılmış, düzeltme yoluna gidilmiş ve diğer kodun altına alınmıştır. Güvenirlilik formülü temel alınarak yapılan hesaplama sonucunda araştırmanın güvenirliliği %98 olarak hesaplanmıştır. Araştırmalarda güvenirlilik formülü sonucunun %70'in üzerinde çıkması kodlamanın güvenilir bir şekilde gerçekleştirildiği kabul edilmektedir (Miles ve Huberman, 2015).

2.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

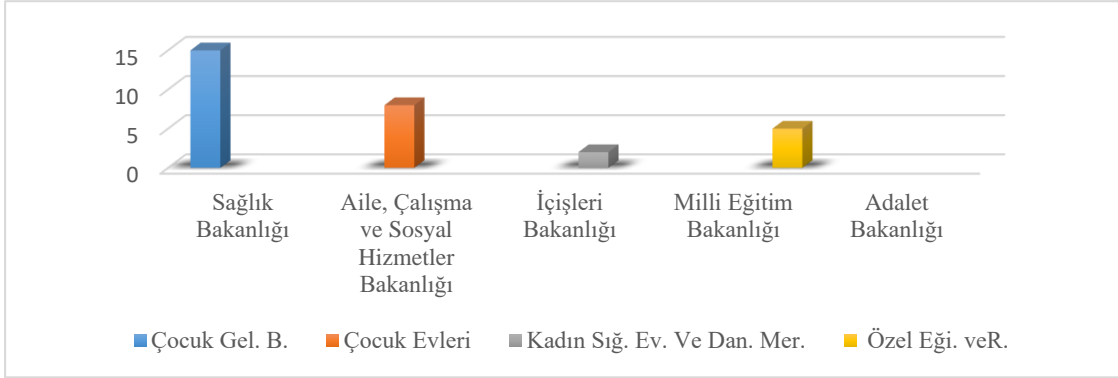
Çalışma Ekim- Kasım 2023 tarihleri arasında yedi büyükşehirde görev yapan çocuk gelişimcilerin görüşleri ile sınırlıdır.

3. Bulgular

Çalışmanın verileri doğrultusunda çok sayıda bulguya ulaşılmıştır. Bulgular başlığı altında sırasıyla bu başlıklara yer verilmiş, bulgular doğrudan alıntılar ile desteklenmiştir.

3.1. Görev Yapılan Birime Yönelik Görüşler

Çalışmaya katılan çocuk gelişimcilerin Sağlık Bakanlığına bağlı Çocuk Gelişim Biriminde (15), Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı Çocuk Evlerinde (8), İçişleri Bakanlığına bağlı Kadın Sığınma ve Danışma Merkezlerinde (2), Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinde (5) görev yapmaktadır. Çocuk gelişimcilerin yarısının Sağlık Bakanlığında yarıya yakınının da Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığında çalıştığı görülmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Görev yapılan birim

Çocuk gelişimcilere “Görev yaptığımız birimin koşulları nasıldır?” sorusu yöneltilmiştir. Çocuk gelişimciler görev yaptıkları birimin mevcut şartlarını; fiziksel koşul, yönetim ve materyal açısından ele almışlardır. Sağlık Bakanlığında bağlı Çocuk Gelişim Biriminde görev yapan çocuk gelişimcilerin hepsi, odaların fiziksel açıdan çok yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Özellikle oyun odasının oluşturulması, odaya ayna konulması, daha geniş bir odanın verilmesi, oyuncak ve değerlendirme materyallerinin temin edilmesi gibi isteklerini vurgulamışlardır. Çocuk gelişimcilerin çalıştıkları birimdeki fiziksel koşulları ÇG3, ÇG4 ve ÇG8 şu ifadelerle aktarmışlardır:

ÇG3: *Çalıştığımız oda küçük. Bebeği gelişimsel değerlendirme yaparken yürümesine bakmak istiyorum bebek bir adım atıyor hop masa. Yönetime bildirdim ama oda sorunu var, tabi bir de bütçe yok hep. Ah bir de anne ile çocuk hakkında görüşmem gerekiyor. Çocuğun duymaması için sen dışarda bekle diyemem. İşte bir ara oda olsa oyuncaklar olsa çocuğun oyun oynayabileceği ben de anne ile rahat rahat konuşsam ondan daha doğru bilgiler edinsem çok güzel olacak.*

ÇG4: *Kesinlikle odalar çok küçük. Diğer hastanedeki arkadaşımın da odası küçük. Denver var bilirsiniz. Orada çocuktan zıplaması istersiniz. Ama alan yeterli değil. Masayı mı küçültsem dedim ama bilgisayar ve evraklarımı nereye koyacağım. Çözemedim. Unutmadan tabi bir de değerlendirme materyalleri. Bebekler, çocuklar ister istemez bu materyallere zarar veriyor. Yönetime istekte bulunuyoruz, doktor arkadaşla birlikte. İlk göreve başladığımda Denver’in malzemeleri yoktu ben kendikilerimi getirdim. En basitinden çok bir para değil alınabilirdi. Ama alınmadı.*

ÇG8: *Bana bebek çok geliyor. Oturması, emeklemesi için örtü seriyorum oda da yer kalmıyor. Çocuklar anneler huzursuz oluyor. Sanki duvarlar üstüne geliyormuş gibi. Bence bazı düzenlemeler yapılabilir. Aynalı oda gibi. Böylelikle anne ile çocuk arasındaki etkileşimi görebiliriz.*

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı çocuk evlerinde çalışan çocuk gelişimcilerin hepsi biriminin fiziksel açıdan kendilerine yeterli olduğunu ve yöneticilerinin genellikle isteklerine yardımcı olduklarını belirtmişlerdir. ÇG16, ÇG19 çalıştıkları birimi fiziki açıdan değerlendirmeleri şu şekildedir:

ÇG16: *Ben 0-6 yaş arası çocuk evinde çalışıyorum. Kendime ait odam var. Materyallerim, oyuncaklarım var. Müdürüm yardımcı oluyor.*

ÇG19: *İlk görev yerim küçük yaş grubuydu şimdi 12-18 yaş grubu erkek çocukların olduğu çocuk evindeyim. Çok büyük fark var. Eskiden olsa oyuncak materyal falan derdim ama şimdi birebir görüşebileceğim odam*

olması yetiyor. Zaten diğer ekip arkadaşlarımla birlikte çalışıyorum. Kullandığım değerlendirme testleri için de malzeme ihtiyacım olmuyor. Ama eskiden olsa yani küçük yaş grubu evet derdim oyuncak lazım.

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinde çalışan çocuk gelişimciler birimlerinde fiziksel açıdan herhangi bir eksiklik bulunmadığını ancak mevcut şartları tanımlarken yöneticilerle sorun yaşadıklarını paylaşmışlardır. ÇG24, ÇG26 ve ÇG28 yaşadıkları sorunları şu ifadelerle aktarmıştır:

ÇG24: Oda ile ilgili bir sorunum yok. Ama çocuk gelişimciden çok sanki öğretmenmişim gibi davranıyorlar. Benim gelişimsel değerlendirme yapmam gerek, destek programı hazırlamam gerek, yönlendirmeler yapmam gerek ama yöneticim beni derse sokup günü kurtarmamı bekliyor.

ÇG26: 2008 ya da 2009'da Milli Eğitimden Zihinsel Engelliler Sınıf Öğretmenliği Sertifika Programına katılmıştım. 540 saattti galiba. Bu sayede özel eğitim alan öğretmeni ünvanını almıştım. Bizden önce mezun olan arkadaşlarla konuşunca atamanın az olması, özel sektörde de ancak özel eğitim merkezlerinde iş bulabileceğim doğrultusundaydı. Çocuk gelişimci de olsan mesleğini yapamadığını duymuştum. Şu an 15. Yılındayım. Evet çocuk gelişimciyim ancak öğretmenlik yapıyorum. Çünkü yöneticim öyle istiyor. O yüzden odam şöyle odam böyle olsa iyi olur demiyorum. Yeterli oda. Sorun başka yerde.

İçişleri Bakanlığına bağlı Kadın Sığınma ve Danışma Merkezlerinde çalışan çocuk gelişimciler (ÇG29 ve ÇG30) çalıştıkları ortamı fiziksel, materyal ve ekip açısından yeterli gördüklerini şu ifadelerle belirtmişlerdir:

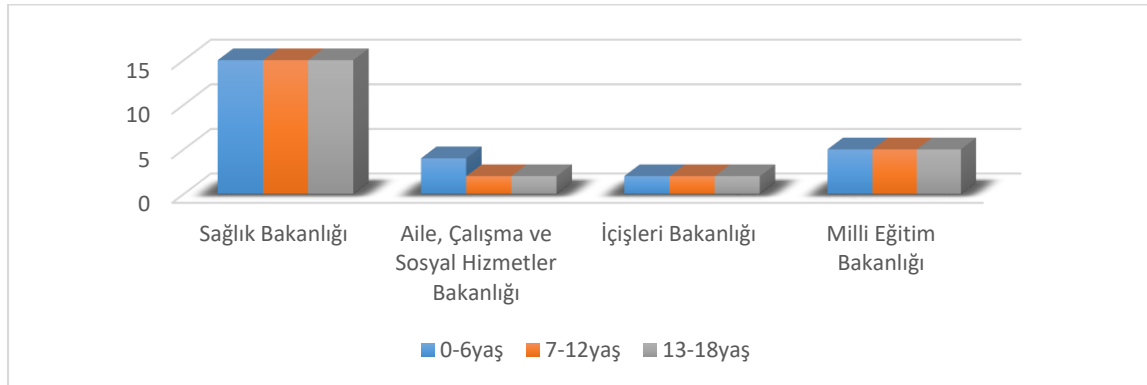
ÇG29: Çalıştığım ortam yeterli. Oyun odam var. Ekip arkadaşlarımla değerlendirme yaptığımız oda var. Materyaller oyuncaklar yeterli. Neye ihtiyaç duyuyorsak müdürümüz alıyor. Tüm ekip bir çalışıyoruz. Hepimizin ortak kararı oluyor. Ancak çalışılan grup... Psikolojik olarak sorun yaşayan bir anne ile çocuğu karşınızda oluyor. Yaşanan atmosfer pek olumlu değil. Sorunu burada yaşıyorum.

ÇG30: belediyesi * kadın sığınma evinde çalışan tek çocuk gelişimciyim. Benimle birlikte sosyal hizmet uzmanı, hemşire ve sosyolog çalışmaktadır. Güzel bir ortamım var. Fiziki açıdan yeterli belediye sürekli bir şeyler yapmaya çalışıyor. Müdüre söylememiz yeterli. Buraya 0-18 yaş arası çocuklar anneleri ile birlikte geliyor diyebilirim. Ama erkek çocukları için bu sınır 12 yaştır. Fakat başka şehirlerde erkek çocukları için yaş sınırı olmayan yerlerde var. Örneğin, İstanbul Belediyesine ait yerde 12 yaş üstü erkek çocukları anneleri ile birlikte kalabiliyor. Yaşlara göre materyallerim değişiyor. Ona göre düzenleme yapıyoruz oda da.

*Belediye ismi gizlilik nedeniyle paylaşılmamıştır.

3.2. Başvuru Nedenleri, Gerçekleştirilen Uygulamalar ve Kullanılan Araçlara Yönelik Görüşler

Çalışmaya katılan çoğu çocuk gelişimci, 0-18 yaş arası çocuklar ve anneleriyle birebir çalıştıklarını belirtmişlerdir. Ancak Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı çocuk evlerinde görev yapan çocuk gelişimcilerin çalıştıkları yaş gruplarının ise farklılık gösterdiği ve 0-6, 7-12, 13-18 yaş gibi farklı gruplara ayrıldığı görülmüştür (Şekil 2). Örneğin, ÇG19 “İlk görev yerim küçük yaş grubuydu şimdi 12-18 yaş grubu erkek çocukların olduğu çocuk evindeyim” ifadeleriyle belli bir yaş grubunda çalıştığını belirtmiştir.

Şekil 2. Çocuk gelişimcilerin çalıştıkları yaş grupları

Çocuk gelişimcilere “Ailenin ya da çocuğun size başvurma nedenleri nelerdir?” ve “Biriminize bağlı olarak yaptığınız uygulamalar nelerdir?” soruları sorulmuştur. Çocuk gelişimcilerin hepsi başvurunun en çok gelişimsel gerilik şüphesi (gelişimsel değerlendirme talebi) ile olduğunu bunu takiben dil konuşma problemi,

okula hazırbulunuşluk, dikkat problemleri sebebiyle geldiklerini belirtmişlerdir. Sağlık Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı ise bunlara ek olarak Otizm Spektrum Bozukluğu ve Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) sebebiyle de kendilerine çoğunlukla başvuru geldiğini eklemiştir. Başvuru nedenlerine bağlı olarak bazı uygulamalar yaptıklarını açıklamışlardır. Çocuk gelişimcilerin hepsi gelişimsel değerlendirme, gelişimsel yönlendirme ve takip, aile danışmanlığı ve akademik beceri değerlendirmeleri yaptıklarını dile getirmişlerdir. Çalışılan yaş grubunun yoğun olarak 0-6 yaş arası olduğu, bu yaşlarda yoğun olarak gelişimsel değerlendirme yaptıklarını, dil gecikmesi sorunu ile kendilerine gelen çocuklara dil değerlendirme testleri uyguladıklarını ve bunu takiben ilkököl birinci sınıfa başlamadan önce okul olgunluğu değerlendirmesi yaptıklarını belirtmişlerdir.

Sağlık Bakanlığına (f:15) bağlı birimde çalışan çocuk gelişimciler gelişimsel değerlendirme, dil ve konuşma bozukluğu, okul olgunluğu, Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) ve Otizm Spektrum Bozukluğu sebebiyle annelerin çocukları için başvurduklarını ifade etmişlerdir.

ÇG3: *Anneler en çok gelişim dönemlerinde kritik durumlar, meme bırakma, emzik-biberon ayırma, tuvalet eğitimi, davranış sorunları, sınırlar, problem çözme yöntemleri, okula uyum gibi sorunlarla danışmak için gelebiliyorlar. Ama sıklıkla gelişimsel değerlendirme, konuşma geriliği ve okul olgunluğu.*

ÇG6: *Gelişimsel sorun işte en çok dil değerlendirmesi. Bunu takiben bir ara MEB'ten dolayı okul olgunluğu değerlendirmesi. Otizm bir sonraki. Eğer özel gereksinimli bir çocuk değilse genellikle aileyle yaşanan problemler, çevrede yaşanan problemler yani kısacası davranış problemleri sebebiyle gelmektedir. Ondan sonra ders başarısı genellikle peşi sıra gelen problemlerden birisi. Yine anne/baba hani tek ebeveynlik durumlarında olan aileler yine özellikle ergenlik döneminde büyük büyük işte okul dönemi ya da artık lise döneminde öyle söyleyim size ilk yetişkinlik dönemi dediğimiz bu dönemlerde genellikle bu problemlerden gelenler daha çok oluyor.*

ÇG12: *Bize neredeyse 12 yaşa kadar çocuk geliyor. Ama çoğunlukla hatta tamamına yakın 0-3 yaş grubu çocukları çocuk gelişimi birimine geliyor. En fazla gelişimsel değerlendirme ve onu takiben dil konuşma problemleri sebebiyle geliniyor. Genelde otizm değerlendirmesini doktor yapmış oluyor. Ama ben de yapıyorum.*

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (f:8) bağlı birimde çalışan çocuk gelişimciler 0-6 yaş arası çocuklar için gelişimsel ve otizm gibi şüphelere dayalı değerlendirmeler yaptıklarını, daha büyük yaş grupları için dikkat, okul olgunluğu, zeka gibi değerlendirmeler yaptığını belirtmişlerdir.

ÇG17: *Küçük yaş grubu ile çalışıyorum. Genellikle gelişimsel ilerlemesini takip ediyorum. Müdürümüzün ya da diğer çalışma arkadaşlarımızın dikkatini çeken bir şey olduğunda da bazı değerlendirmeler de yapıyoruz. Ama ilk sıra gelişimsel gerilik şüphesi, konuşma problemi, otizm şüphesi, 6.ncı yaşlarında okul olgunluğu sebebiyle değerlendirmeler yapıyorum.*

ÇG20: *12-18 yaş arasında çalışıyorum. Dikkat tabi ki. Davranış problemleri bunu takiben.*

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinde çalışan çocuk gelişimciler çocukların genellikle tıbbi tanı aldıktan sonra kendilerine geldiklerini ama okulların gelişimsel gerilik, konuşma problemi, dikkat eksikliği, öğrenme bozukluğu, otizm gibi sebeplerle çocukları kendilerine yönlendirdiklerini belirtmişlerdir. Buna ilişkin ÇG24 ve ÇG26 şu ifadeleri kullanmıştır:

ÇG24: *Bizler aslında eğitsel değerlendirme kısmındayız. Tıbbi tanılama Çocuk Psikiyatrilere alıyor ve raporu ile bize geliyor. Bizde eğitsel değerlendirmeler yapıyoruz. Seviyesine uygun olarak bireysel eğitim programını oluşturuyoruz, kaynaştırma mı, bireysel mi eğitim alacak ona bakıyoruz.*

ÇG26: *Bize raporlu geliyorlar evet ama direk danışmak için gelen özellikle 1-6 yaş arası çocuğu olan anne çok oluyor. Ya da anasınıfına gidiyorsa öğretmen şüpheleniyor ve bize yönlendiriyor. Gelişimsel şüphe, dil problemleri, dikkat problemleri, otizm gibi birçok şüphe ile okullardan yönlendirmeler oluyor. Her yerde Çocuk Psikiyatrisi olamayabiliyor, bazen çocuk durmuyor ya da doktorun yeterli zamanı olmuyor doğru değerlendirme yapamadan tanı koyabiliyorlar. Bizlere geliyor şüphe duyarsak değerlendirmeleri yapıyoruz tekrar. Ya da hiç tanı koymadan da yönlendirebiliyorlar. Biz değerlendirme yapıp örneğin Otizm olma riski vardır gibi tekrar tıbbi tanı alması için fakülteye yönlendirebiliyoruz.*

İçişleri Bakanlığına bağlı Kadın Sığınma ve Danışma Merkezlerinde çalışan çocuk gelişimciler sığınma evinde kalan kadınların çocuklarını yakından takip ettiklerini, ilk olarak genel gelişimlerine baktıklarını; dil konuşma problemi, sorunlu davranışlar, okula hazırbulunuşluk gibi nedenlerle değerlendirmeler yaptıklarını belirtmişlerdir.

Çocuk gelişimcilerin hepsi ihtiyaçlarına yönelik olarak bazı değerlendirme araçları kullandıklarını söylemişlerdir. Bu değerlendirmeler sırasında formal olarak kullandıkları değerlendirme araçları gelişimsel tarama, tanılama ve hazırbulunuşluk testleri içerisinde verilerek gruplandırılmış ve çalıştıkları birimlerin bağlı olduğu bakanlık ile yer verilmiştir.

Sağlık Bakanlığına (f: 15) bağlı birimde çalışan çocuk gelişimciler Denver Gelişimsel Tarama Testi II (f: 15),

Bayley Gelişimsel Tarama Ölçeği (f: 8), Ankara Gelişim Tarama Envanteri (f:7), Hacettepe Gelişim Değerlendirme Ölçeği (f: 6), Gazi Erken Çocukluk Değerlendirme Aracı (f:5), Türkçe Erken Dil Gelişim Testi (TEDİL) (f: 5), Türkçe iletişim gelişimi envanteri (TİGE) (f: 3) gibi gelişimsel tarama testlerini; MCHAT Otizm Erken Tanı Tarama Testi (f: 10), Çocukluk Çağı Otizm Değerlendirme Ölçeği (CARS) (f:9), Peabody Resim Kelime Testi (f:9), Vineland Uyum Davranış Ölçeği (f: 8), D2 Dikkat Testi (f: 8), Burdan Dikkat Testi (f: 8), Gesell Gelişim Testi (f: 6), Frostig Gelişimsel Görsel Algı Testi (f: 2) gibi tanılama testleri; Metropolitan Okul Olgunluğu (f:15) gibi hazırbulunluştuk testlerini kullandıklarını ifade etmişlerdir. Kullandıkları testler hakkındaki ifadelerden bazıları şu şekildedir:

ÇG1: *Tüm çocuk gelişimciler gibi ben de gelişimi değerlendirirken Denver'ı kullanıyorum. 10 dk sürüyor. Materyalleri yeterli. Eğitimi çok pahalı değildi. 3. Sınıftayken almıştım. Ama Bayley diye bir ölçek var en iyisi o. bizim doktorlar zaten onu kullanıyor daha çok, hoş ben de eğitimini aldım ama materyali yurt dışından getiriliyor. Çok pahalı. Dil gecikmesi şüphesiyle gelenlere Tedil, Tige bunları kullanıyorum. Okul olgunluğu bir ara çok kullanıyorduk çocuklar okula başlayabilsin ya da başlayamasın diye Metropolitan.*

ÇG2: *İlk baş ucu aracımız Denver, Agte. Hacettepeden mezunlar Hacettepe gelişim ölçeğini kullanıyor. Bana çok fazla dikkat ve okul olgunluğu geliyor. D2 ile Burdan dikkat testi kullanıyorum. Okul olgunluğu için Metropolitan.*

ÇG5: *Denver tabiki. Sonra Hacettepe gelişimsel tarama ölçeği bunlar bana yeterli geliyor. Ama ben Geçta, Agte gibi gelişim testi eğitimlerinin hepsini 4. Sınıftayken almıştım. Dil için Tedil. Peabody kelime testi çok kullanıyorum. Metropolitan kullanıyorum ilkokula hazır olma durumu için. Neyi söylemedim bir dakika... Otizm değerlendirmelerini bizde genellikle doktorlar yapıyor ama ben de MCHAT ya da CARS Testi yaptığım çok oldu. Bu testlerden birinin eğitimi kesinlikle alınmalı. Hep test eğitimi aldım. Eğitim Programları ile ilgili eğitimlere ihtiyaç duymadım. Üniversite zaten erken müdahale dersi gibi birçok derste yoğun bir şekilde bu eğitimleri aldık. Yeni çocuk gelişimcilere önerim test eğitimlerini alsınlar mezun olmadan.*

ÇG14: *Şu dosyada aldığım ve kullandığım testlerin isimleri var. Hepsini tek tek sayayım. Objektif test eğitimi almıştım. Bu eğitimin içinde Frostig görsel algı, Peabody, Dikkat testleri D2 burdon gibi. Metropolitan. Gelişim için Denver, Agte, Geçta, Gesell. Ayrıca dil geriliği için çok çocuk gelince ilk yılımda apar topar Tedil eğitimine katılmıştım. Tigenin de kitapçıklarını almıştım. Çok yoğun kullanıyorum.*

Ayrıca diğer çocuk gelişimcilerin ifadelerinden farklı olarak test eğitimleri dışında program eğitimi aldıklarını belirtmemişlerdir.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına (f:8) bağlı birimde çalışan çocuk gelişimcilerden bazıları test eğitimleri dışında program eğitimi aldıklarını belirtmişlerdir. Drama, aile danışmanlığı, nöroplay, oyun terapisi alınan eğitimler arasındadır. Ancak drama eğitimi dışında diğer aldıkları eğitim programlarını kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Çocuk gelişimcilerin kullandıkları gelişimsel tarama testleri Denver Gelişimsel Tarama Testi II (f: 8), Türkçe Erken Dil Gelişim Testi (TEDİL) (f: 6), Ankara Gelişim Tarama Envanteri (f:4), Hacettepe Gelişim Değerlendirme Ölçeği (f: 3); tanılama testleri D2 Dikkat Testi (f: 8), Burdan Dikkat Testi (f: 7), MCHAT Otizm Erken Tanı Tarama Testi (f: 6), Çocukluk Çağı Otizm Değerlendirme Ölçeği (CARS) (f:4), Peabody Resim Kelime Testi (f:3), Frostig Gelişimsel Görsel Algı Testi (f: 3), Moxo dikkat testi (f:3), Gesell Gelişim Testi (f:1); Hazırbulunluştuk testleri de Metropolitan Okul Olgunluğu (f:8)'dur. ÇG18, ÇG21, ÇG23 kullandıkları testler hakkındaki görüşlerini şu şekilde aktarmıştır:

ÇG18: *Gelişim değerlendirme temel görevimiz oluyor. Ama daha büyük yaş grubu ile çalışan arkadaşlarımız Denver olsun Agte olsun kullanmıyor. Ama nereye atanacağınız belli olmuyor. Ben temel olarak Denver ve Hacettepe gelişim testlerini kullanıyorum. Bayley eğitimini de aldım ama materyali olmadığı için kullanmıyorum. Zaten en son artık eğitimi yoktu. O yüzden onu hiç yazmayın siz. Peabody kelime testi, gesell, frostig, dikkat testleri Burdon, D2 ve moxo. En çok kullandığım Metropolitan okul olgunluğu testi. Test eğitimleri dışında Drama eğitimi almıştım. Aile danışmanlığı eğitimi de almıştım tabi ama çalıştığım yer sebebiyle kullanmadım. Elimden geldiğince bu çocukları takip ediyorum, destek olmaya çalışıyorum. Atanılan yer çok önemli. Ben küçük yaş grubu ile çalışıyorum. Test eğitimleri çalıştığınız yere göre değişiyor. Genellikle 4. Sınıfta aldım tüm bu eğitimleri.*

ÇG21: *Şu an çalıştığım çocuk evinde 6-12 yaş arası kız çocukları kalmaktadır. Eğitimini aldığım gelişimsel değerlendirme testlerini yaştan dolayı kullanmıyorum. Ama denver, Agte, Geçta, Gesell, Peabody bunların hepsini biliyorum. 6-7 yaş çocuklarıma dil gelişimi ile ilgili bir şüphe duyarsam Tedil kullanıyorum. Dikkat testleri zaten yoğun olarak uyguluyorum. D2, Moxo. Otizm için CARS ile MCHAT eğitimi almıştım mezun olduktan sonra ama genellikle bu yaşa kadar raporunu aldığı için daha hiç kullanmadım. Onları varsaymıyorum. Ama özel eğitimde çalışsam evet. Ayrıca Nöroplay eğitimi almıştım ama çalıştığım yer sebebiyle hiç kullanmadım.*

ÇG23: *dikkat testi D2, Burdon, görsel algı Frostig, Hacettepe gelişim değerlendirme ve Denver. Başka kullandığı aklıma gelmedi. Objektif test eğitimleri almıştım. 6-12 arası çalıştığım için onlardan kullanıyorum.*

Oyun terapisi ile drama eğitimi almıştım. Sadece drama kullanıyorum.

Milli Eğitim Bakanlığına (f:5) bağlı özel eğitim rehabilitasyon merkezlerinde çalışan çocuk gelişimciler Denver Gelişimsel Tarama Testi II (f: 5), Ankara Gelişim Tarama Envanteri (f:1), Gazi Erken Çocukluk Değerlendirme Aracı (f:2), Türkçe Erken Dil Gelişim Testi (TEDİL) (f: 2) olarak gelişimsel değerlendirme testlerini; Peabody Resim Kelime Testi (f:5), Vineland Uyum Davranış Ölçeği (f: 5), CHAT/MCHAT/CARS Otizm Değerlendirme Ölçekleri (f: 5), Wechsler Çocuklar İçin Zeka Ölçeği IV (WISC-R) (f:5), D2 dikkat testi (f:5), Burdan Dikkat testi (f:4), GOBTÖ-2 TV(f:4), Conners Derecelendirme ölçeği (f:3), Leiter Uluslararası Performans Zeka Testi Testi (f:3), Moxo dikkat testi (f: 3), PEP-3 (f:2), Stanford-Binet Zeka Testi (f: 2), Bender-Gestalt Testi (f:2) olarak tanılama testlerini.; Metropolitan Okul Olgunluğu (f: 5), Marmara İlköğretime Hazır Oluş Ölçeği (f: 4) olarak hazırbulunuşluk testlerini kullandıklarını ifade etmişlerdir. Değerlendirmeler sonrasında uygulamalar için bazı eğitimler aldıklarını dile getirmişlerdir. Bu eğitimlerin Drama Eğitmenliği (f:5), Otizm El Rehberi (TEACH Programı) (f:5), Aile Danışmanlığı (f:5), Disleksi Müdahale Programı (f:4), NöroPlay (f: 3), Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı (ETEÇOM) (f:3), ABA (Uygulamalı Davranış Analizi) Terapisi Eğitimi (f:3), Portage Eğitim Programı (f:3), Oyun Terapisi (f:2), ABLLS-R eğitim programı (f:2), Oyun Temelli Değerlendirme Eğitimi(f:2), Check up Dikkat Programı (f:2), VB-MAPP eğitim programı (f:2) olduğunu açıklamışlardır. Kullandıkları testler ve aldıkları eğitimlerle ilgili ÇG28, ÇG25 ve ÇG27'nin ifadeleri şu şekildedir:

ÇG28 Gelişimsel değerlendirme testleri başucu testleri bizim için. Denver, agte, geçta gibi. Dil için Tedil mesela var. Ama özellikle otizm için baya test eğitimleri aldım. PEP-3, Vineland, CHAT, MCHAT, CARS, GOBTÖ bunları kullanıyorum. WISC-R eğitimine de katıldım. Bazıları çocuk gelişimcilerin bu zeka testini uygulama yetkisinin olmadığını söylüyor ama ben eğitimini de aldım ve kullanıyorum da. Stanford-Binet'i kullanıyorum. Dikkat olarak Moxo kullanıyorum. Drama aldım, teach, aile danışmanlığı, eteçom, disleksi müdahale gibi eğitim programlarına katıldım. Tabi hepsi ayrı eğitim ve hepsi ayrı para.

ÇG25: Biz kurum da 0-6 yaş için Pep 3 değerlendirme ölçeğini kullanmaktayız. Tam ve net sonuçlar veriyor ve detaylı değerlendirme yapmamıza olanak sağlıyor. Sonrasında raporunu yazıyorum ve Teach eğitim programını, Aba, Portage şeklinde ihtiyacına yönelik eğitim modelini belirliyorum. Okul dönemi çocuklarında ise okumaya yazmaya hazırlık becerileri Metropolitan Marmara Okula Hazır Ölçeği kullanıyorum. Drama zaten başrol oynuyor. Aile danışmanlığı, check up dikkat, VB-MAPP ve disleksi eğitim programları aldım ayrıca. Denver II, Bender Gestalt görsel algı ölçeği, Conners, Cars ölçekleri özel eğitimde sıkça kullandığım ölçeklerdir. Bilinmesi elzem.

ÇG27: Bu aslında hem çocuğun yaşına göre hem, hem çocuğun içinde bulunduğu ailenin durumuna, çevresine, çocuğun konuşma durumuna göre değişmekte hani örneğin hastanede çalışan bir çocuk gelişimci tarafından bakıldığında, konuşması olmayan bir çocuk için AGTE'yi kullanmak daha mantıklı olur. Ama konuşması olan bir çocukta örneğin hastanedeki çocuk gelişimciler bazında konuşuyorum Bayley gibi test kullanmak daha sağlıklı bir tutum olabilir... Drama, teach, aba, portage eğitim programları ve aile danışmanlığı eğitimleri aldım. Objektif test paket eğitimi aldım. Gelişim olarak Denver, Agte, Geçta, Peabody, dil için Tedil. Ama en sık kullandığım testler WISC-R, Vineland, CHAT, MCHAT, CARS, Conners gibi özel ölçekler. Moxo gibi dikkat testi...

İçişleri Bakanlığına (f:2) bağlı birimde çalışan çocuk gelişimciler test eğitimleri dışında drama ve aile danışmanlığı programı eğitimi aldıklarını belirtmişlerdir. Denver Gelişimsel Tarama Testi II (f: 2), Ankara Gelişim Tarama Envanteri (f:2), Hacettepe Gelişim Değerlendirme Ölçeği (f: 2); Türkçe Erken Dil Gelişim Testi (TEDİL) (f: 2), Türkçe iletişim gelişimi envanteri (tige) (f: 1) olarak Gelişimsel tarama testleri; Peabody Resim Kelime Testi (f:2), D2 Dikkat Testi (f: 2), Burdan Dikkat Testi (f: 2), MCHAT Otizm Erken Tanı Tarama Testi (f: 2), Çocukluk Çağı Otizm Değerlendirme Ölçeği (CARS) (f:2), Moxo Dikkat testi (f:1), Frostig Gelişimsel Görsel Algı Testi (f: 1), GOBTÖ-2 TV(f:1) olarak Tanılama testlerini; Metropolitan Okul Olgunluğu (f:2) olarak da Hazırbulunuşluk testlerini kullandıklarını ifade etmişlerdir. ÇG29 ve ÇG30'zun aldıkları eğitim ile kullandıkları değerlendirme araçlarını şu ifadelerle aktarmışlardır:

ÇG29: Benim görevim anne ile çocuğunun ya da çocuklarının sığınma evine kabul edilmesi ile başlar. Şiddete maruz kalıp kalmadığına bakarım. Genellikle ilk gün ya da ikinci gün çocuklarla ilk görüşmeyi gerçekleştiririm. Sığınma evini tanıtırım. Neler yapabileceğimizi anlatırım. Kendini güvende hissetmesi için uğraşırım. Uyum sağlmasına yönelik çalışırım. Eğer şiddete maruz kalmışsa, çocuk ve anne ile iletişime geçecek tüm personele nasıl bir yol izlemesi gerektiğine dair bilgiler aktarırım. Çünkü psikolojik ve davranış sorunları gösterebilir. Bu durumda haftada en az bir kez çocukla görüşmeler yaparım. Denver uygulamam, Hacettepe gelişim var onu uygulamam. Örneğin, dilde sıkıntı fark edersem Tedil, Tige birini uygulamam. Okula gidiyorsa okulla ilgili takibini yaparım. Davranışlarında bir değişim olup olmadığını öğretmeni ile görüşerek not ederim. Eğer okul öncesi çocuğu ise bizim burada oyun odası var, çocuğun yaşına, ihtiyaçlarına yönelik etkinlikler hazırlıyorum. Annelere çocuklarının gelişimine yönelik neler yapabileceği, anne- çocuk iletişimi

gibi grup eğitimleri veriyorum... İhtiyaca göre test uygulamam. Kelime dağarcığını kullanabilme becerisine bakmak istersen Peabody, dikkat için d2, burdan, moxo, otizm için de MCHAT, CARS, GOBTÖ. Ha bir de metropolitan okul olgunluğu. Genel olarak en sık kullandıklarım bunlar. Drama ve aile danışmanlığı eğitimlerim.

ÇG30: Çocuğun sığınma evine alışması için ilk olarak adımlar atarım, sonra yaşına göre işte küçükse gelişim değerlendirmesi burada Denver, Agte, Hacettepe, dil için tedil, Okul öncesi çocuğu yani 3 yaş 4 yaş sonrası ise kelime dağarcı için peabody, görsel algı için frostig, ilkokula başlamadan önce okul olgunluğu metropolitan testi. Otizm şüphesi varsa MCHAT ve CARS kullanırım... Aldım tabi aile danışmanlığı ve drama eğitimi. Çok ama çok faydalı oldu bu iki eğitim.

Tablo 1'de tüm çocuk gelişimcilerin kullandıkları testlere yer verilmiştir. Bu tablo incelendiğinde çocuk gelişimcilerin gelişimsel değerlendirme aracı olarak çoğunlukla Denver II ve AGTE'yi; tanılama aracı olarak çoğunlukla Mchat, CARS gibi otizm değerlendirme testlerini, D2, Burdan gibi dikkat testlerini; hazırbulunuşluk aracı olarak da çoğunlukla Metropolitan Okul Olgunluğu testini kullandığı görülmektedir.

Tablo 1. Çocuk gelişimcilerin kullandıkları testler

	Testler	Sağ. B.	ASHB	MEB	İç. B.	f	%
Gelişimsel Tarama Testleri	Denver II	15	8	5	2	30	100
	Bayley III	8	-	-	-	8	26,66
	AGTE	7	4	1	2	14	46,66
	HÜ. Gel. Değ. Ölçeği	6	3	-	2	11	36,66
	GEÇTA	5	-	2	-	7	23,33
	TEDİL	5	6	2	2	15	50
Tanılama Testleri	TİGE	3	-	-	1	4	13,33
	MCHAT	10	6	5	2	23	76,66
	CARS	9	4	5	2	20	66,66
	CHAT	-	-	5	-	5	16,66
	Peabody	9	3	5	2	19	63,33
	Vineland	8	-	5	-	13	43,33
	D2	8	8	5	2	23	76,66
	Burdan	8	7	4	2	21	70
	Moxo	-	3	3	1	7	23,33
	Gesell	6	1	-	-	7	23,33
	Leiter	-	-	3	-	3	10
	Connors	-	-	3	-	3	10
	Frostig	2	3	-	1	6	20
	Wechsler	-	-	5	-	5	16,66
	Gobtö-2	-	-	4	1	5	16,66
	Pep3	-	-	2	-	2	6,66
	Stanford binet	-	-	2	-	2	6,66
Bender-gestalt	-	-	2	-	2	6,66	
Hazırbulunuşluk Testleri	Metropolitan Okul Olgunluğu Testi	15	8	5	2	30	100
	Marmara İlköğretime Hazır Oluş Ölçeği	-	-	4	-	4	13,33

3.3. Çocuk Gelişimci Adaylarına Yönelik Öneriler

Çocuk gelişimciler, meslek adaylarına bazı önerilerde bulunmuşlardır. Bu önerilerin almaları gereken başlıca eğitimler ve aileye yaklaşım konularında olduğu görülmüştür. Birçok çocuk gelişimci öğrencilerin mezun olmadan temel gelişimsel değerlendirme test eğitimlerini kesinlikle alması gerektiğini ama tanılama gibi test eğitimleri için çalışacakları yerin önemli bir faktör olduğunu bu nedenle de beklemeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Bu konu hakkında ÇG29, ÇG11, ÇG24 ve ÇG21'in ifadeleri şu şekildedir:

ÇG29: *Sanırım bu alanda öğrenci meslektaşlarına verebileceğim en önemli öneri şu olabilir ki hiçbir aileyi yaptıkları davranışları ve değer yargıları ile eşleştirmemeliler. Her aile kendince kendine göre bir doğru bilir ve onu uygular. Unutulmamalı ki aile zaten bizlere başvurduğuna göre bir yardım eli uzansın ister. Bu nedenle*

sonsuz bir kabul ile aileye yardımcı olmak gerekir. Ayrıca ailenin yanlışlarını yüzlerine vurmaktan ziyade sonuca kendilerinin ulaşmalarını sağlamak en doğru yöntemdir. Hiçbir yöntem sek ve tek işe yaramayacaktır. Her yöntemimiz ailenin kendine özeldir. Çünkü her çocuk ve aile farklıdır. Mesela çok ağır bir durumda karşılaşıldığında emin olunmadan asla bir işlem yapılmamalıdır. (dayak, istismar vb.)

ÇG11: Objektif testler eğitimleri var işte bu eğitimde aileni çiz, gesell gelişim, görsel algı, dikkat testleri hepsi var içerisinde. Bu paket eğitimi almasını tavsiye ediyorum. Gelişim tarama testleri zaten söylemeye gerek yok. Bizim meslek eşittir gelişim değerlendirme.

ÇG24: Eğitim programlarından kesinlikle drama ve aile danışmanlığı (Milli Eğitim). Bizim çalıştığımız yere göre baya eğitim alınmalı. Özel eğitimde çalışacaksa bir çocuk gelişimci özellikle Nöroplay, Eteçom, aba, VB-MAPP, ABLLS-R, Disleksi müdahale, checkup dikkat gibi program eğitimleri almalı. Test olarak Connors derecelendirme ölçeği, Leiter, PEP-3, GOBTO-2 TV, CARS, M-CHAT-R/F

ÇG21: Nöroplay eğitimi almıştım mezun olduğum gibi. Sonra çocuk evlerinde çalışmaya başlayınca bu eğitimin hiçbir anlamı kalmadı. Keşke atandıktan sonra alsaymışım dedim. Baya bir para vermişim. O yüzden böyle özel eğitim gerektiren eğitimlere atandıktan sonra almalarıdır. Ama her çocuk gelişimci gelişimsel tarama yapabilmeli. İsterse 12-18 yaş ile çalışsın. Denver, AGTE, GİDR birini bilecek.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışmaya katılan çocuk gelişimcilerin Sağlık Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı birimlerde çalıştıkları görülmüştür. Adalet Bakanlığında görev yapan çocuk gelişimcilere bu çalışmada ulaşılammıştır. Araştırmaya gönüllü katılan çocuk gelişimcilerin çoğunlukla Sağlık Bakanlığına bağlı birimlerde çalıştığı görülmektedir. Bu durum KPSS ile en fazla atanmanın bu bakanlığa yapılması ile açıklanabilir. Örneğin, 2023 KPSS atamalarına bakıldığında 102 çocuk gelişimcinin Sağlık Bakanlığına bağlı birimlere, 35 çocuk gelişimcinin ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına atamasının yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Adalet Bakanlığında çalışan çocuk gelişimciye ulaşılammamasının sebebinin de son beş yıldaki atamalarda bu bakanlığa hiç atama yapılmamış olması ile açıklanmaktadır.

Bakanlıklara göre çalışılan birimin mevcut şartlarına yönelik görüşler genel olarak incelendiğinde Aile, Sosyal Politikalar Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığında çalışan çocuk gelişimcilerin fiziki ortamdan, ekip arkadaşlarından, yeterli materyalden ve yöneticilerinden memnun oldukları görülmüştür. Bu çalışmanın sonucundan farklı olarak Cesur ve Köksal Akyol (2018) çalışmasında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nda çalışan çocuk gelişimcilerin bazen meslekleri doğrultusunda çalışmadıkları, kurumun resmi yazışmalarını yaptıkları (görev dışı), yetişkinlere yönelik hizmetlerde görev aldıklarını ve bazen çocuk ile hiç karşılaşmadıklarını ortaya koymuşlardır. Buna ek olarak çalışmaya katılan Kadın Hizmetleri Kuruluşları, Aile ve Toplum Hizmetlerinde görev yapan bu çocuk gelişimcilerin çocuk ile daha az karşılaştıklarını, meslek tanımlarının dışında iş yaptıklarını bunu takiben birçok sorunla karşılaştıklarını, ekip arkadaşlarının çocuk gelişimci mesleğini bilmediğini ve kendilerine saygı duymadıklarını dile getirmişlerdir. Çocuk Hizmetleri Kuruluşlarında görev yapan çocuk gelişimciler ise çocuk ile çalıştıklarını, ekip arkadaşları tarafından mesleklerine ilişkin bakış açılarının olumlu olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer şekilde bu çalışmaya katılan tüm çocuk gelişimcilerin çocuk hizmetlerine bağlı çocuk evlerinde çalıştıkları ve Cesur ve Köksal Akyol'un (2018) çalışmasında yer alan Çocuk hizmetlerinde çalışan çocuk gelişimcilerle aynı görüşlere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer bakanlıklardan farklı olarak Milli Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığında çalışan çocuk gelişimcilerin birimlerinin mevcut şartlardan memnun olmadıkları, zorluklar çektikleri, bir çözümle karşılaşmadıkları ve yöneticilerinden destek görmedikleri ifadelerine rastlanılmıştır. Taştepe ve Köksal Akyol (2014)'un Sağlık Bakanlığında görev yapan çocuk gelişimciler ile gerçekleştirdikleri çalışmasında ve Arucan (2008) ile Yavuz ve Kahraman (2022)'nin Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinde görev yapan çocuk gelişimciler ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında da benzer ifadelerle rastlanılmıştır. Çocuk gelişimcilerin yaşadıkları bu sorunlar moral ve motivasyonlarını, yeni bir şey öğrenme isteğini, uygulamalarının niteliklerini olumsuz etkileyebilmektedir (Camkurt, 2007).

Çalışmaya katılan çocuk gelişimciler çalışma gruplarının 0 ila 18 yaş arasında değiştiğini belirtmişlerdir. Ancak Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bağlı çocuk evlerinde yaş gruplarına göre ayrıldığı için çalışılan yaş gruplarının farklılık gösterdiği görülmüştür. Çocuk gelişimcilerin hepsi en çok başvurunun gelişimsel gerilik şüphesi (gelişimsel değerlendirme talebi) ile olduğunu bunu takiben dil konuşma problemi, okula hazırbulunuşluk ve dikkat problemleri sebebiyle geldiklerini belirtmişlerdir. Akkaş ve Tozduman Yaralı (2022) gerçekleştirdikleri çalışmada çocuk gelişim birimine en fazla 3-6 yaş grubu çocukların yönlendirildiğini saptamıştır. Bu birime başlıca başvuru nedenlerinin gelişimsel değerlendirme ve dil konuşma problemleri olduğu belirlenmiştir. Sağlık Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığında çalışan çocuk gelişimciler ise gelişimsel gerilik şüphesi ile dil konuşma bozukluğuna ek olarak Otizm Spektrum Bozukluğu ve Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) sebebiyle de kendilerine

çoğunlukla başvuru geldiğini eklemiştir. Benzer şekilde Yavuz ve Kahraman (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmada özel eğitimde çalışan çocuk gelişimcilerin çalıştığı gruplar arasından en yoğun olarak otizm spektrum bozukluğu geldiğini belirtmişlerdir. Ayrıca gelişimsel değerlendirme ve ihtiyaç analizi yaptıkları ve günlük yaşam becerilerini desteklemek için çalışmalar gerçekleştirdikleri görülmüştür.

Çocuk gelişimcilerin hepsi değerlendirme yaptıklarını ve bu değerlendirmeleri yaparken gelişimsel tarama, tanılama ve hazırbulunuşluk testleri gibi değerlendirme araçlarından yararlandıklarını belirtmişlerdir. Çalışmaya katılan tüm çocuk gelişimcilerin görüşlerinde formal değerlendirme testlerinden biri olan yetenek testlerinden herhangi birini kullandıklarına ilişkin ifadelerine rastlanılmamıştır. Çocuk Gelişimcilerin çalıştıkları bakanlıklara (bağlı birimlere) göre kullandıkları değerlendirme araçlarında, eğitim programlarında, karşılaştıkları yaş gruplarında bazı farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sağlık Bakanlığına bağlı birimde çalışan çocuk gelişimciler gelişimsel tarama aracı olarak Denver Gelişimsel Tarama Testi II, Bayley Gelişimsel Tarama Ölçeği, Ankara Gelişim Tarama Envanteri; tanılama aracı olarak MCHAT Otizm Erken Tanı Tarama Testi, Çocukluk Çağı Otizm Değerlendirme Ölçeği (CARS), Peabody Resim Kelime Testi; hazırbulunuşluk değerlendirme aracı olarak Metropolitan Okul Olgunluğu çoğunlukla kullandıkları ortaya çıkmıştır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bağlı birimde çalışan çocuk gelişimcilerin gelişimsel tarama testi olarak Denver Gelişimsel Tarama Testi II, Türkçe Erken Dil Gelişim Testi (TEDİL), Ankara Gelişim Tarama Envanteri; tanılama testi olarak D2 Dikkat Testi, Burdan Dikkat Testi, MCHAT Otizm Erken Tanı Tarama Testi, Çocukluk Çağı Otizm Değerlendirme Ölçeği (CARS), Hazırbulunuşluk değerlendirme aracı olarak da Metropolitan Okul Olgunluğu kullandıkları görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı bağlı özel eğitim rehabilitasyon merkezlerinde çalışan çocuk gelişimciler Denver Gelişimsel Tarama Testi II'yi gelişimsel tarama için; Peabody Resim Kelime Testi, Vineland Uyum Davranış Ölçeği, CHAT/MCHAT/CARS Otizm Değerlendirme Ölçekleri, Wechsler Çocuklar İçin Zeka Ölçeği IV (WISC-R), GOBTÖ-2 TV, Conners Derecelendirme ölçeği, Leiter Testi, Moxo dikkat testini tanılama için: Metropolitan Okul Olgunluğu, Marmara İlköğretime Hazır Oluş Ölçeğini hazırbulunuşluk değerlendirmesi için kullandıklarını belirtmişlerdir. İçişleri Bakanlığı bağlı birimde çalışan çocuk gelişimciler gelişimsel tarama aracı olarak Denver Gelişimsel Tarama Testi II, Ankara Gelişim Tarama Envanteri, Hacettepe Gelişim Değerlendirme Ölçeği; Türkçe Erken Dil Gelişim Testi (TEDİL); tanılama aracı olarak Peabody Resim Kelime Testi, D2 Dikkat Testi, Burdan Dikkat Testi, MCHAT Otizm Erken Tanı Tarama Testi, Çocukluk Çağı Otizm Değerlendirme Ölçeği (CARS); Hazırbulunuşluk değerlendirme aracı olarak da Metropolitan Okul Olgunluğundan yararlandıkları ortaya çıkmıştır.

Erken çocukluk dönemi bireyin hayatı konusunda en büyük ipuçlarını vermektedir. Freud (2002) özellikle yaşamın ilk beş yılının çok önemli olduğunu ve bu dönemde yaşanan problemlerin ileriki yaşlarda ortaya çıkan çatışmaların temelini oluşturduğunu vurgulamaktadır. Gelişimsel olarak geriliğin yaşanması özellikle bu dönem içerisinde fark edilmesi önemlidir. Bebeğin ve küçük çocukların gelişimsel bir problem yaşayıp yaşamadığı gelişimsel testlerle ortaya çıkarılabilmektedir. Bu tarz problemlerin erken ortaya çıkarılması uygun müdahalelerin uygulanmasına fırsat vererek gelişiminin desteklenmesine olanak sağlar. Alanyazında kullanılan birçok gelişimsel değerlendirme aracı vardır. Gelişmiş ülkelerde en yaygın kullanılan gelişimsel testlerin başında BAYLEY bebek ve erken çocukluk dönemi gelişimsel değerlendirme ölçeği, DENVER, Brigance erken gelişim envanteri, Battelle gelişimsel envanter tarama testi gibi araçlar gelmektedir. Türkiye'de bu gelişim testlerinden DENVER'in Türk kültürüne uyarlaması ilk olarak Yalaz ve Epir tarafından 1980 yılında Ankara'da yapılmıştır. DENVER II testi de Yalaz ve Anlar (1996) tarafından Ankara standartizasyonu çalışması yapılmıştır. Ankara Gelişimsel Tarama Testi (AGTE) (Savaşır, Sezgin ve Erol, 1993; 2006) ile Gazi Erken Çocukluk Değerlendirme Aracı (GEÇTA) (Temel, Ersoy, Avcı ve Turla, 2005) Türk kültürüne uyan ve Türk çocukları ile geliştirilen gelişimsel değerlendirme araçlarıdır. Türkiye'de alanyazın incelendiğinde bebeklerin ve çocukların gelişimsel düzeylerinin belirlenmesinde sık olarak kullanılan Denver, Bayley, AGTE (Ankara Gelişimsel Tarama Envanteri) ve GEÇTA olduğu görülmektedir (Bayhan, 2017; YOKTEZ,2023). Bu çalışmada yer alan Çocuk Gelişimcilerin de çocukların gelişimsel değerlendirmesinde benzer değerlendirme araçları kullandıkları belirlenmiştir. Ayrıca değerlendirme araçları arasında en çok kullanılan testin Denver Gelişimsel Tarama Testi II olduğu ortaya çıkmıştır. Denver II 5-15 dakika gibi kısa sürede çocuğun değerlendirilmesine olanak sağlaması ve materyallerin ekonomik olması sebebiyle en sık kullanılan değerlendirme aracıdır. Kullanımının kolay olması, kısa sürmesi, sonuçlarının güvenilir olması sebebiyle daha sık tercih edildiği düşünülmektedir. Benzer şekilde çocuk gelişimcilerle gerçekleştirilen birçok çalışmada çocuk değerlendirmesinde en fazla kullanılan testin Denver II Gelişim Tarama Testi olduğu belirlenmiştir (Akkaş ve Tozduman Yaralı, 2022; Doğan Keskin ve Baykoç, 2015; Taştepe ve Köksal Akyol, 2014).

Çocuk Gelişimcilerin hepsi gelişimsel tarama araçlarının yanı sıra tanılama ve hazırbulunuşluk testleri kullandıklarını açıklamışlardır. Genel olarak bakıldığında tüm çocuk gelişimcilerin tanılama aracı olarak MCHAT, CARS gibi otizm değerlendirme testlerini ve D2, Burdan gibi dikkat testlerini; hazırbulunuşluk aracı

olarak da Metropolitan Okul Olgunluğu testini kullandıkları görülmektedir. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan Çocuklar İçin Özel Gereksinim Değerlendirmesi Hakkında Yönetmeliğinde (ÇÖZGER, 2019) çocuk gelişimcilerden gelişimsel değerlendirme amacıyla danışım istenebilecek alanlar ve bu alanlarda kullanılabilir değerlendirme araçlarına yer verilmiştir. Bilişsel gelişim alanına yönelik olarak Ankara Gelişim Tarama Envanteri (AGTE), Bayley Bebekler için Gelişimi Değerlendirme Ölçeği-II-III, Çocukların Yeti Yitimi Değerlendirme Ölçeği (Pediatric Evaluation of Disability Inventory-PEDI), Gelişimi İzleme ve Destekleme Rehberi (GİDR), Peabody Resim-Kelime Tanıma Testi, Stanford Binet Zeka Ölçeği, Vineland Uyum Davranış Ölçeği, Wechsler Çocuklar için Zeka Ölçekleri, Yaşlar ve Dönemler (AgesandStages) gibi testler değerlendirmek için çocuk gelişimciler tarafından kullanılabilir. Dil-konuşma-iletişim gelişim alanına yönelik olarak Ankara Gelişim Tarama Envanteri (AGTE), Ankara Artikülasyon Testi (AAT), Bayley Bebekler için Gelişimi Değerlendirme Ölçeği-II-III Dil-Konuşma-İletişim Bölümü, Çocukların Yeti Yitimi Değerlendirme Ölçeği (Pediatric Evaluation of Disability Inventory-PEDI), Gelişimi İzleme ve Destekleme Rehberi (GİDR), Türkçe Erken Dil Gelişim Testi(TEDİL), Türkçe İletişim Gelişimi Envanteri(TİGE), Vineland Uyum Davranış Ölçeği-II gibi testlerden yararlanılabilmektedir. Hareket Gelişimi Alanı yönelik olarak Ankara Gelişim Tarama Envanteri (AGTE), Bayley Bebekler için Gelişimi Değerlendirme Ölçeği II-III Hareket Bölümü, Çocukların Yeti Yitimi Değerlendirme Ölçeği (Pediatric Evaluation of Disability Inventory-PEDI) Hareket Bölümü, Denver-II Gelişimsel Tarama Testi, Gelişimi İzleme ve Destekleme Rehberi(GİDR), Kaba Motor Fonksiyon Sınıflandırma Sistemi(Gross Motor Function Classification System- GMFCS), Vineland Uyum Davranış Ölçeği-II Hareket Bölümü gibi değerlendirme araçları kullanılabilir. Yönetmelikte yer alan değerlendirme araçları ile bu çalışma grubunda yer alan otuz çocuk gelişimcinin kullandıkları araçların benzer oldukları görülmektedir.

2012 yılında Türkiye’de okula başlama yaşıyla ilgili değişiklik yapılmış ve bu değişiklik “İlkokulların birinci sınıfına, kayıtların yapıldığı yılın eylül ayı sonu itibarıyla 66 ayını dolduran çocukların kaydı yapılır. Gelişim yönünden ilkokula hazır olduğu anlaşılan 60-66 ay arası çocuklardan, velisinin yazılı isteği bulunanlar da ilkokul birinci sınıfa kaydedilir. Okul müdürlükleri, yaşça kayıt hakkını elde eden çocuklardan 66-67 ve 68 aylık olanları velisinin vereceği dilekçe; 69-70 ve 71 aylık olanları ise ilkokula başlamaya hazır olmadıklarını belgeleyen sağlık raporu ile okul öncesi eğitime yönlendirebilir veya kayıtlarını bir yıl erteleyebilir” (İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, 2014) ibaresi ile belirtilmiştir. Bu değişiklikten sonra aileler çocuklarının okula hazır olup olmadıklarını değerlendirmesi talebiyle sağlık kurumlarına başvurmuşlardır. Çocuk Gelişimcilerin tümünün ifade ettiği hazırbulunmuşluk testlerinden biri olan Metropolitan okul olgunluğu testinin kullanımında yaşanan sıklığın bu nedenle olduğu düşünülmektedir.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı bağlı birimde çalışan çocuk gelişimcilerden bazıları test eğitimleri dışında program eğitimi aldıklarını belirtmişlerdir. Özellikle drama ve aile danışmanlığı eğitimlerini aldıklarını vurgulamışlardır. Milli Eğitim Bakanlığına bağlı özel eğitim rehabilitasyon merkezlerinde çalışan çocuk gelişimciler drama eğitiminin yanı sıra Otizm El Rehberi (TEACH Programı), Aile Danışmanlığı, Disleksi Müdahale Programı, NöroPlay, Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı (ETEÇOM), ABA (Uygulamalı Davranış Analizi) Terapisi Eğitimi, Portage Eğitim Programı gibi özel eğitimle ilişkili eğitimlerini aldıkları ortaya çıkmıştır. Sağlık bakanlığına bağlı birimlerde çalışan çocuk gelişimciler test eğitimleri dışında program eğitimi aldıklarını belirtmemişlerdir. Çocuk gelişimciler çocukların gereksinimlerini belirleyerek, destekleyici erken müdahale programları hazırlar, uygular ve rehberlik ederler ya da bu süreçleri hazırlayan ekibin içerisinde rol oynar. Çocuğu birincil destekleyecek kişiler olan ebeveynlere yönelik de aile eğitim programları planlar. Hem çocuk hem aileye yönelik bu eğitim programlarının hazırlanması, uygulanması, izlemi ve değerlendirilmesi çocuk gelişimcilerin görev tanımlamasında yer almaktadır (MEB Mevzuat, 2023). Yavuz ve Kahraman (2022) gerçekleştirdikleri çalışmada Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde çalışan çocuk gelişimcilerin sınıf yönetimi ve davranış müdahale gibi eğitim fakültelerinde verilen derslerin eksikliğini hissettiklerini, bu gibi eğitim odaklı derslerin lisans müfredatlarına eklenmesi gerektiğini belirttikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışmada yer alan çocuk gelişimciler kendilerini mesleki anlamda geliştirmek, bilgilerini yenilemek ve güncel bilgiler almak adına bazı eğitimleri aldıklarını vurgulamışlardır. Benzer şekilde bu çalışmada da çocuk gelişimcilerin mesleki gelişime yönelik olarak bazı eğitimler aldıkları görülmektedir.

Çocuk gelişimciler, çocuk gelişimi bölümü okuyan öğrencilere mezun olmadan önce gelişimsel değerlendirme test eğitimlerini kesinlikle alması gerektiği ancak tanılama testlerini çalışacakları birime yönelik almaları gerektiği önerisinde bulunmuşlardır. Çalışmada da özellikle özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde çalışan çocuk gelişimcilerin kullandıkları testler ve aldıkları eğitimler genel olarak diğer bakanlıklara bağlı birimlerde çalışan çocuk gelişimcilerden farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Çocuğun gereksinimlerinin belirlenmesi, desteklenmesi, izlenmesi ve değerlendirilmesi sürecinde yer alan çocuk gelişimcinin güncel

yaklaşımları takip etmesi, test ve program eğitimlerini alması mesleki yeterliliklerini geliştirmesinde, kendisini mesleğinde daha yetkin hissetmesinde ve iş doyumunda olumlu etkileri olacaktır. Ek olarak çocuk gelişimcilerin edindikleri mesleki deneyimler, beraber çalıştıkları ekibin içerisinde başarılı bir şekilde yer almasına ve çocuk ile ilgili alınan kararlarda etkin olmasına ve sorunların çözülmesinde önemli bir rol oynamasına yardımcı olacaktır.

Çalışmanın sonuçlarına yönelik olarak aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

- Çocuk gelişimciler tarafından alınan eğitimler maddi olarak zorlayıcı olabilmektedir. Mesleki gelişim için ihtiyaç duyulan bu test ve program eğitimleri bakanlıklar tarafından kendi bünyelerinde verilebilir. Böylece destekleyici fırsatlar yaratılabilir. Bunun için bakanlıklar dernek ve üniversiteler ile ortaklaşa kurslar hazırlayabilir.
- Geniş bir çalışma alanına sahip olan çocuk gelişimi lisans mezunlarının lisans eğitimi sürecinde çalışmak istedikleri alana yönelik uzmanlaşmasını sağlayacak ana bilim dalları oluşturulabilir.
- Çocuk gelişimi okuyan öğrencilere mesleğe başlamadan önce alması gereken test ve program eğitimleri konusunda lisans eğitimi sürecinde yönlendirmeler yapılabilir.

Kaynaklar

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı sözleşmeli personel alım ilanı https://www.aile.gov.tr/media/133073/ashb_sp_alim_ilan2.pdf. 19.09.2023 TARİHİNDE ERİŞİM
- Akkaş, M., & Tozduman Yaralı, K. (2022). Bir devlet hastanesinde çocuk gelişimi birimine yönlendirilen konsültasyonların değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 6(1), 135-148.
- Alabay, E. (2016). Çocuk gelişimi çalışma ve uygulama alanları III: Sağlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Adalet Bakanlığına Bağlı Kurum ve Kuruluşlar. *Kurum Uygulamaları* içinde (s.168-187). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- AREM (2008). *Kadın hakları ve yerel yönetimler kadın dostu kentlere doğru*. Yalçın Matbaacılık.
- Arucan, D. (2008). *Özel özel eğitim kurumlarında ve kız meslek liselerinde görev yapan çocuk gelişimi ve eğitimcilerinin tükenmişlik düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Aydos, S. & Çalış, E. S. (2021). Otizm spektrum bozukluğu öncesi ve sonrasıyla tanı: Çocuk gelişimci bakış açısıyla bir inceleme. *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 31-53.
- Bayhan, P. (2017). *Erken çocuk döneminde değerlendirme*. Hedef Yayınevi: Ankara.
- Brothers, K. B., Glascoe, F. P., & Robertshaw, N. S. (2008). PEDS: developmental milestones—an accurate brief tool for surveillance and screening. *Clinical pediatrics*, 47(3), 271-279.
- Camkurt, M. Z. (2007). İşyeri çalışma sistemi ve işyeri fiziksel faktörlerinin iş kazaları üzerindeki etkisi. *TÜHYS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20(6), 80-106.
- Cesur, E. & Köksal Akyol, A. (2018). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nda çocuk gelişimci olmak. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(2), 245-269.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research method: choosing among five approaches*. California: SAGE Publications.
- CGEDER. (2023). Çocuk Gelişimci Kimdir ? <http://cgeder.org/cocuk-gelisimci-kimdir/> adresinden 3.13.2023 tarihinde erişim.
- ÇÖZGER (20 Şubat 2019). Çocuklar İçin Özel Gereksinim Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/02/20190220-1.htm>. 19.09.2023 tarihinde erişim.
- ÇUÇEP (2016). Çocuk Gelişimi Ulusal Çekirdek Eğitim Programı. [https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_daiesi/Ulusal-cekirdekegitimi-programlari/cocuk_gelisimi_cekirdek_egitim_programi.pdf].
- Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri ile Koruma Kurulları Yönetmeliği, (2007). T. C. Resmî Gazete, 26497, 18 Nisan 2007.
- Doğan Keskin, A., & Baykoç, N. (Mayıs, 2015). Hastanede Çocuk Gelişimi Birimi'ne yönlendirilen çocukların değerlendirilmesi. *Uluslararası Katılımlı 3. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongresi*, Ankara
- Freud, S. (2002). *Dinin kökenleri*. Öteki Yayınevi: Ankara
- İçişleri Bakanlığı (2008). *Kadın Hakları ve Yerel Yönetimler Kadın Dostu Kentlere Doğru*. Yalçın Matbaacılık.
- Kale, M. (2009). *Türkiye'de denetimli serbestlik sistemi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Kaçmaz, C., Kay, M. A., Boğa, E., Temiz, A., Ayanoğlu, M., Sağlam, M. (2021). Türkiye'de çocuk gelişimci olmak: çalışma alanları, görev ve yetkileri. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 4 (8), 117-133.
- Keskin, A. D., & Karaaslan, B. T. (2021). Çocukların gelişimlerinin değerlendirilmesi ve özel gereksinim

- raporlarının düzenlenmesi sürecinde çocuk gelişimcinin rolü. *Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 54(3), 487-496.
- Koesnandar, E., Soedjatmiko, S., & Amalia, P. (2010). Parents Evaluation of Developmental Status and Denver Developmental Screening Test II in high risk infant and toddler. *Paediatrica Indonesiana*, 50(1), 26-30.
- KPSS 2023/5 Sağlık Bakanlığının sözleşmeli sağlık personeli pozisyonlarının yerleştirme sonuçları. <https://www.osym.gov.tr/TR,25421/kpss-20235-saglik-bakanliginin-sozlesmeli-saglik-personeli-pozisyonlarinin-yerlestirme-sonuclarina-iliskin-sayisal-bilgiler.html>. 18.09.2023 tarihinde erişim
- Limbos, M. M., & Joyce, D. P. (2011). Comparison of the ASQ and PEDS in screening for developmental delay in children presenting for primary care. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 32(7), 499-511.
- MEB (2018). Özel eğitim hizmetleri yönetmeliği. [http://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_06/24163215_ozel_eYitim_yonetmeliYi_son_hali.pdf]. 18.09.2023 tarihinde erişim
- MEB Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü Yönetmelikleri <https://ookgm.meb.gov.tr/www/yonetmelik/icerik/72>. 18.09.2023 TARİHİNDE ERİŞİM
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (Çev. S. Turan). Ankara: Nobel Yayınları.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (2015). *Nitel veri analizi* (S. Akbaba Altun ve A. Ersoy, Ed. ve Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Millî Eğitim Bakanlığı Mevzuat. <https://www.meb.gov.tr/mevzuat/liste.php?ara=6>. 18.09.2023 Tarihinde Erişim
- Emniyet Genel Müdürlüğü (2001). Çocuk Şube Müdürlüğü Büro Amirliği Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönetmeliği. *Resmî Gazete*, (24372).
- Nores, M., & Barnett, W. S. (2010). Benefits of early childhood interventions across the world:(Under) Investing in the very young. *Economics of education review*, 29(2), 271-282.
- OSYM (3.14.2023 tarihinde) <https://www.osym.gov.tr/TR,25264/2023.html>
- Resmî Gazete (22 Mayıs 2014). Sağlık Meslek Mensupları İle Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Diğer Meslek Mensuplarının İş Ve Görev Tanımlarına Dair Yönetmelik. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140522-14.htm>
- Rydz, D., Srour, M., Oskoui, M., Marget, N., Shiller, M., Birnbaum, R., ... & Shevell, M. I. (2006). Screening for developmental delay in the setting of a community pediatric clinic: a prospective assessment of parent-report questionnaires. *Pediatrics*, 118(4), e1178-e1186.
- Savaşır, I., Sezgin, N. & Erol, N. (2006). *Ankara gelişim tarama envanteri el kitabı* (Düzeltilmiş 4. Basım). Ankara: Rekmay.
- Sices, L., Feudtner, C., McLaughlin, J., Drotar, D., & Williams, M. (2003). How do primary care physicians identify young children with developmental delays? A national survey. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 24(6), 409-417.
- Sices, L., Feudtner, C., McLaughlin, J., Drotar, D., & Williams, M. (2004). How do primary care physicians manage children with possible developmental delays? A national survey with an experimental design. *Pediatrics*, 113(2), 274-282.
- Taştepe, T., & Akyol, A. K. (2014). Hastanelerde görev yapan çocuk gelişimcilerin çalışma ortamları ile mesleklerine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(1), 29-54.
- Temel, F., Ersoy, Ö., Avcı, N., & Turla, A. (2005). *Gazi erken çocukluk gelişimi değerlendirme aracı "GEÇDA"*. Ankara: Rekmay Ltd. Şti.
- Theeranate, K., & Chuengchitraks, S. (2005). Parent's Evaluation of Developmental Status (PEDS) detects developmental problems compared to Denver II. *Journal of the Medical Association of Thailand= Chotmaihet Thangphaet*, 88, S188-92.
- Tosun, Z. (2010) İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Belediyeler için Kadın Sığınmaevi, Kadın Danışma Merkezi ve Şiddet Başvuru Hattı Uygulama Rehberi. *İçişleri Bakanlığı yayınları*. ISBN 978-605-363-719-6
- Yalaz, K., & Anlar, B. (1996). *Denver II Gelişimsel Tarama Testi Türk Çocuklarına Uyarlaması ve Standardizasyonu El Kitabı [Turkish Manual for Denver II]*. Ankara: Meteksan
- Yavuz, E.C., Kahraman, Ö.G. (2022). Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde çocuk gelişimci olmak. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(3), 811- 840. DOI: 10.33417/tsh.979999
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yöktez (2023). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> .10.09.2023 tarihinde erişim.
- Yüzügüldü, M. A. (2023). Down Sendromlu Çocukların Gelişimsel Özellikleri, Rehabilitasyon İmkanları ve

Ekip Çalışmasının Çocuk Gelişimcinin Rolü Üzerine Bir Derleme. *Journal of Sustainable Education Studies*, 4(3), 232-242.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazarı, Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Etik Kurulu'nun tarih 31.10.2023 sayı 628165 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

EĞİTİMDE ÖDÜL VE CEZA: ORTAOKUL ÖĞRETMENLERİNİN GÖZÜNDEN BİR DEĞERLENDİRME

*Reward and Punishment in Education: An Evaluation From The Perspective of Secondary School Teachers**

Oğuzhan SEVİM¹ ve Ahmet KARABULUT²

¹Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, o.sevim@atauni.edu.tr - 0000-0001-7533-4724

²Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, karabulut.ahmet25@gmail.com- 0000-0002-2222-4078

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

09.02.2024

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1434219

Anahtar Kelimeler

Ödül, ceza, öğretmen görüşü, olgubilim

Keywords

Reward, punishment, teacher opinion, phenomenology

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, ortaokul öğretmenlerinin ödül ve cezaya ilişkin görüşlerinin incelenmesidir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden biri olan olgubilim deseni kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcılarına amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabılır örnekleme yönteminden yararlanılarak ulaşılmıştır. Çalışma grubunu Erzurum, Giresun, Iğdır ve Şırnak illerinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı resmi ilköğretim okullarında farklı branşlarda görev yapan 39 öğretmen oluşturmuştur. Araştırma verilerinin toplanmasında araştırmacılar tarafından hazırlanan Yarı Yapılandırılmış Öğretmen Görüşme Formu kullanılmıştır. Yarı Yapılandırılmış Öğretmen Görüşme Formu'ndan elde edilen veriler içerik analizi tekniği kullanılarak çözümlenmiştir. Araştırmanın sonunda öğretmenlerin büyük bir çoğunluğunun ödül ve cezaya başvurdukları, ödülü cezadan daha çok tercih ettikleri tespit edilmiştir. Yapılan analizlerde öğretmenlerin öğrencilerde davranış değişikliği yaratmada ve motivasyonu sağlamada ödülün cezadan daha etkili olduğunu savundukları anlaşılmıştır. Öğretmenlerin ödül olarak övgü, puan biriktirme, sembolik ve somut ödüller kullandıkları; ceza olarak ise sözlü uyarı, bedensel uyarı, ev ödevi, puan kırma, sınıf ya da bahçe temizliği yaptırma, sınıf önünde tek ayak üzerinde bekletme gibi cezaları uyguladıkları belirlenmiştir.

ABSTRACT

This study aims to examine secondary school teachers' views on reward and punishment. The phenomenological pattern, one of the qualitative research designs, was used in this research. The study participants were chosen using the convenience sampling method, one of the purposeful sampling methods. The study group consisted of 39 teachers working in different branches of public primary schools affiliated with the Ministry of National Education in the provinces of Erzurum, Giresun, Iğdır, and Şırnak. The semi-structured Teacher Interview Form prepared by the researchers was used to collect the research data. The Semi-Structured Teacher Interview Form data was analyzed using the content analysis technique. At the end of the research, it was determined that the majority of teachers used reward and punishment and preferred reward over punishment. According to the analysis findings, teachers agree that rewards are more effective than punishment in creating changes in student behaviors and providing motivation. It was identified that as rewards, teachers used praise, accumulating points, and symbolic and concrete rewards; as punishments, they practiced verbal warnings, physical warnings, homework, taking points off, getting classroom or garden cleaned, and making them stand on one foot in front of other students.

Atf/Citation: Sevim, O. ve Karabulut, A. (2024). Eğitimde Ödül ve Ceza: Ortaokul Öğretmenlerinin Gözünden Bir Değerlendirme. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 621-631.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Oğuzhan SEVİM, o.sevim@atauni.edu.tr

* Bu makale 3rd International Conference on Humanity and Social Sciences'ta tam metin olarak yayımlanmış Ortaokul Öğretmenlerinin Ödül ve Cezaya İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi adlı bildirinin genişletilmesiyle hazırlanmıştır.

1. Giriş

Eğitim-öğretim faaliyetlerinde öğrencileri öğrenmeye motive etmek öğretmenlerin karşılaştığı büyük zorluklardan biridir. Bu zorluğun başarılı bir şekilde aşılabilmesi ise öğrenme ve öğretme sürecinin en önemli boyutlarından biri olan sınıf yönetimi ile ilgili koşulların öğrenmeyi öğretme sürecini destekler nitelikte olmasına bağlıdır. Birçok araştırmacı, öğrencilerin iyi bir şekilde motive edilmesi durumunda öğrenme hedeflerine ulaşıldığını belirtmektedir (Burden, 2010; Uysal, Burçak, Tepetaş ve Akman, 2014). İlgili alan yazınına bakıldığında öğretmenlerin sınıfta öğrencilerini motive etmek için uyguladıkları stratejilerden birinin, öğrencilere ödül ve ceza uygulama olduğu görülmektedir (Özen, Uysal, Taşkın ve Akman, 2018). Farklı öğretmenlerin farklı türde ödül ve ceza politikaları bulunmaktadır. Fakat öğretmenlerin kullanmış oldukları bu ödül ve cezaların tek bir ortak amacı bulunmaktadır. O da öğrencileri öğrenme sürecinde motive etmeye çalışmaktır.

Ödül, ceza ve öğrenme arasındaki bağlantı en açık şekilde Davranışçı Öğrenme Kuramı'nda ele alınmıştır. Davranışçılık, öğrenmenin belirli bir uyarıcıyı takip eden bir tepkinin ve uyarıcıyı takip eden bir pekiştiricinin sonucu olarak gerçekleştiği düşüncesini savunmaktadır (Chen, 2011). Bu düşünce, bir eylemi veya davranışı tetiklemek, bir uyarıcı ve eylemi veya davranışı şekillendirmek veya güçlendirmek için bir pekiştirici verilmesini gerektirmektedir. Ödülle pekiştirilen ve ardından cezayla desteklenen bir eylemin organizma için belirli uyaranlar ürettiği ve daha sonra eylemin tekrar etmeye başladığı belirtilmektedir (Ilegbusi, 2013). Bu düşüncelerden hareketle ödül ve cezanın, öğrenmede destekleyici araçlar olarak uyarıcı ve pekiştirme açısından kesinlikle Davranışçılık'la bağlantılı olduğu söylenebilir.

Öğretimde kullanılan ödül, genel olarak başarıya ulaşmak için öğrencilerin öğrenmeye olan ilgisini ve motivasyonunu artıracak stratejilerden biri olarak değerlendirilebilir (Ching, 2012). Uygun bir ödül öğrencilerden beklenen davranışın ortaya çıkmasını teşvik edici bir etkiye sahiptir. Yerinde ve etkili bir şekilde kullanılan ödül öğrencinin ilgisini öğrenme konusuna çekeceği gibi öğrencilerin günlük sınıf görev ve sorumluluklarına katılımını da artıracaktır (Öztürk, 2002).

Ödül, öğrenme sürecinde öğrencileri motive etmek için kullanılacak bir öğretim stratejisidir. Kelimenin tam anlamıyla ödül, birini heyecanlandırmak, isteklendirmek ve davranışı sergilemesi için güdülemek anlamına gelir (Dehkhoda, 1994). Ödüller, benzer durumlarda gelecekteki bir davranış olasılığındaki artışla ilişkili olay, etkinlik ve nesne gibi koşullu olarak teslim edilen herhangi bir sonuç olarak da tanımlanabilir (Horner ve Spaulding, 2009: 755). Skinner'a göre ödül veya olumlu pekiştirme, davranış veya eylem yapıldıktan sonra istenen tepkiyi pekiştiren herhangi bir şeydir (Aktaran Chen, 2011). Hatta bazı araştırmalara göre eğer uygulama sonrasında davranışta artış söz konusu oluyorsa bu uygulamada etiketleme ve azarlama gibi eylemler dahi ödül olarak değerlendirilmektedir (Horner ve Spaulding, 2009).

Öğretim sürecinde pek çok tartışmanın odağında yer alan cezalar ise disiplinin eksikliğine bir tepki olarak değerlendirilebilir. İstenmeyen eylem veya davranışın sıklığını azaltabilecek herhangi bir şey olarak tanımlanabilecek ceza (Holth, 2005), öğrencilerin sınıfta yaptıkları kötü bir davranışın ardından ortaya çıkan bir sonuçtur (Sadık, 2002). Sınıfta ceza dikkatli bir şekilde uygulanmalı, öğretici odaklı olmalı ve asla yalnız belirli bir öğrenciye ya da öğrenci grubuna uygulanmamalıdır (BadrTale'ei, 1998; Pirasteh, 2003). Skinner'a göre ceza, gelecekte yeniden ortaya çıkan davranışın tepkisini bastırmak için acı verici veya istenmeyen sonuçlar vermektir (Aktaran Chen, 2011). Holth (2005) cezayı, belirli tepkilerin sonuçları olduğu, bu tepkilerin sıklığının azaldığı ve sıklıktaki azalmanın başka bir nedenle değil, tepki-sonuç ilişkisi nedeniyle gerçekleştiği bir prosedür olarak tanımlamıştır. Uygunsuz bir davranışın yeniden ortaya çıkmasını azaltabilecek bir şey varsa, o zaman ceza olarak değerlendirilmektedir (Uysal, Akbaba Altun ve Akgün, 2010).

Genel olarak bakıldığında hem ödül hem de cezanın öğretim süreçlerinde esas olarak eğitim amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Öğrenme sürecini etkili kılmak için öğretmenler tarafından kasıtlı olarak seçilirler ve uygulanmalarındaki temel amaç öğrencilerin öğrenme başarısını artırmaktır. Yapılan bu çalışmada ise ilgili alan yazınında etkileri bakımından pek çok türden araştırmaya konu olan ödül ve ceza ile ilgili olarak ortaokul öğretmenlerinin görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ödül ve cezaların öğrenme üzerindeki etkisi hakkında okuyucuya bilgi sağlanmaya; bunun yanı sıra, öğretmenlerin ödül ve ceza uygulamalarına ilişkin algılarını yeniden gözden geçirmelerine yardımcı olunmaya çalışılmıştır.

2. Yöntem

Bu bölümde, araştırma deseni, katılımcı grup, veri toplama yöntemi ve aracı ile veri analiz tekniği ile ilgili bilgiler verilmiştir.

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırmanın amacı, ortaokul öğretmenlerinin ödül ve cezaya yönelik görüşlerinin incelenmesidir. Bu nedenle, bu amaca ulaşmanın yolu olarak nitel araştırma yöntemlerinden biri olan olgubilim deseni seçilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Araştırmada ilk olarak mevcut alan yazını taranarak ödül ve ceza kavramlarına yüklenen anlamlar, ödül ve cezanın öğrencilerin başarılarını ve ders motivasyonlarını nasıl etkilediği, öğretmenlerin ödül ve cezayı nasıl ele aldıkları, sınıflarında ödül ve ceza uygulamalarındaki temel amaçları değerlendirilmiştir. İlgili alan yazını değerlendirilirken konuyla ilgili kitaplar, bilimsel dergi makaleleri, araştırma tezleri, gazeteler ve çevrim içi makaleler gibi bazı ilgili ikincil kaynaklar gözden geçirilmiştir. İkinci aşamada ise toplanan bu veriler mülakatlarda öğretmenlere yöneltilecek soruların tespiti için düzenlenerek analiz edilmiş ve böylece öğretmenlerin ödül ve ceza ile ilgili görüşlerinin alınabilmesi amacıyla öğretmenlere yöneltilebilecek sorular belirlenmiştir. Son aşamada ise bu sorular yüz yüze olacak şekilde öğretmenlere yöneltilerek öğretmenlerin ödül ve cezayla ilgili görüşleri anlaşılmasına çalışılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmaya farklı alanlarda uzman 39 ortaokul öğretmeni katılmıştır. Katılımcılara görüşme öncesinde araştırmaya katılmaya rızalarının olup olmadığı özellikle sorulmuş ve katılım onayı alındıktan sonra görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin cinsiyet ve hizmet yılına göre dağılımları Tablo 1’ de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

		f	%
Cinsiyet	Kadın	25	64
	Erkek	14	36
	Toplam	39	
Hizmet yılı	0-5	23	59
	6-10	14	35
	11-15	-	-
	16-20	1	2
	21-25	1	2
	Toplam	39	100
Uzmanlık alanı	Türkçe	6	15
	Sosyal Bilgiler	5	13
	İlköğretim Matematik	3	7
	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	3	7
	İngilizce	4	10
	Özel Eğitim	2	5
	Sınıf	6	15
	Fen Bilgisi	4	10
	Okul Öncesi	2	5
	PDR	1	2
	Beden Eğitimi	1	2
	Bilişim Teknolojileri ve Yazılım	1	2
	Arapça	1	2
	Toplam	39	100

Çalışmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir örnekleme kullanılmıştır. Öğretmenlerin ödül ve cezaya ilişkin düşüncelerinin gerçek bir temsilini elde etmek için uzmanlık alanı, deneyim ve cinsiyet gibi değişkenler göz önünde bulundurularak çeşitlilik sağlanmaya çalışılmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırma verilerinin toplanması için dört sorudan oluşan yarı yapılandırılmış bir görüşme formu (Öğretmen Görüşme Formu) kullanılmıştır. Öğretmen Görüşme Formu'nda öğretmenlerin ödül-ceza algılarını, bunların gerekliliği konusundaki görüşlerini, kalıcılık ve motivasyon açısından kullandıkları stratejileri belirlemeye yönelik sorular yer almıştır. Öğretmenlerle yapılan görüşmelerde izlenen süreç şu şekilde gerçekleşmiştir:

Görüşme süreci:

- Araştırmacılar tarafından görüşmenin ve araştırmanın amacı katılımcılara açıklanmıştır.
- Araştırmacılar, görüşme yönergesine dayalı olarak sorularını öğretmenlere yöneltilmişlerdir.
- Her bir görüş 15-20 dakika olarak sınırlandırılmıştır.

Öğretmenlerin ödül ve cezaya ilişkin görüşlerini belirlemek için onlara aşağıdaki sorular sorulmuştur:

1. Ödül ve cezanın öğrenme açısından olumlu olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?
2. Dersinizde ne tür ödül ve cezalar kullanıyorsunuz? Açıklayınız.
3. Ödül ve cezanın motivasyon üzerindeki etkisi nedir? Açıklayınız.
4. Ödül ya da ceza uyguladığınızda öğrencinin sınıf içi hâlleri ile ilgili gözlemlerinizi nelerdir? Açıklayınız.

Araştırmacılar görüşme sürecini öğretmenlerin de onayını aldıktan sonra cep telefonu kullanarak kaydetmişlerdir. Kaydedilen görüşmeler daha sonra araştırmacılar tarafından yazıya dökülmüştür.

2.4. Veri Analizi

Görüşme formundan elde edilen verilerin analizinde nitel veri analiz tekniklerinden içerik analizi tekniği kullanılmıştır.

Ortaokul öğretmenlerinin ödül ve cezaya ilişkin görüşlerinin analizi için öncelikle görüşme kayıtları yazılı metne dönüştürülmüştür. Bu dönüştürme işlemi yapılırken yalnızca görüşme formundaki ana sorulara verilen cevapların yazıya olduğu gibi dökülmesine dikkat edilmiş, görüşme sırasındaki araştırmacı gözlemlerine de (örneğin, sesler, duraklamalar ve diğer işitilebilir davranışlar) yer verilmiştir (Schilling, 2006).

39 öğretmenle yapılan görüşmeler yazılı metne dönüştürüldükten sonra her bir araştırmacı yazılı belgeler üzerinde ayrı ayrı çalışarak her bir soruya alınan cevapları öncelikle kendi içerisinde incelemeye başlamış, ilgili görüşme sorusuna verilen yanıtlardan hareketle analiz birimleri (kodlama) oluşturulmaya çalışılmıştır (Weber, 1990). Kodlamalar arasında tutarlılığın sağlanması amacıyla görüşme formları içerisinde rastgele seçilen beş görüşme formu her bir araştırmacı tarafından öncelikle analiz edilerek kodlar oluşturulmuş, daha sonra bu analizler birbirleriyle karşılaştırılarak kodlama sürecindeki sorun ya da pürüzler giderilmeye çalışılmıştır (Schilling, 2006). Kodlama işleminin tutarlılığı da sağlandıktan sonra tüm formlar analiz edilmiştir. Her bir araştırma sorusunun analizi tamamlandıktan sonra araştırmacılar tarafından yapılan kodlamalar karşılaştırılarak o soru için temalar oluşturulmuştur. Temalar oluşturulurken önceki araştırmalarda ulaşılan temalara da dikkat edilmiştir.

3. Bulgular

Katılımcıların görüşme formundaki ilk soru olan “Ödül ve cezanın öğrenme açısından olumlu olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?” sorusuna verdikleri yanıtlar analiz edilmiş, elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Birinci Görüşme Sorusundan Elde Edilen Bulgular

	Tema	F	%
Evet (34)	Ödül, öğrencilerin öğrenme motivasyonunu artırır.	20	41,7
	Ödül, öğrencinin derse katılımını artırır.	13	27,1
	Ödül, davranışın sürekliliğini sağlar.	9	18,8
	Ceza, istenmeyen davranış önler.	6	12,5
	Toplam	48	100
Hayır (5)	Eğitsel bulmuyorum.	5	41,7
	Ödül ve cezanın davranış üzerinde etkisi yok.	4	33,3

Ödül iç motivasyonu olumsuz etkiliyor.	2	16,7
Ceza ahlak gelişimini olumsuz etkiliyor.	1	8,3
Toplam	12	100,0

Birinci görüşme sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde öğretmenlerin %87,2'sinin bu soruya “evet”, %12,8'inin ise “hayır” cevabını verdiği görülmektedir. “Evet” cevabını veren katılımcıların öğrencileri motive etmek, öğrencilerin derse katılımını artırmak, davranışın sürekliliğini sağlamak ve istenmeyen davranışı önlemek için ödül ve cezaya başvurduklarını dile getirdikleri anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili bazı öğretmen görüşleri şu şekilde örnek olarak verilebilir:

Bence ceza çok sık kullanılmamakta birlikte okul disiplini için başvurulması gereken bir yöntemdir. Birlikte yaşayabilmenin önündeki engelleri ortadan kaldırmak adına ceza uygulanabilir. Ödül ise öğrencilerin derse isteyerek katılmalarını sağlamaktadır. Onları uyarmama gerek kalmıyor. Tabii öğrencinin her doğru cevabı ve davranışı ödüllendirilirse bunun da bir etkisi kalmıyor. (Ö8)

Ödülün öğrenciyi derste motive edici bir etkisi vardır. Başarılı olanları takdir ve taltif etmek açısından belirli aralıklarla ödül uygulanmalıdır. Ceza ise caydırıcılığını sağlanması açısından önemlidir ve uygulanmalıdır. Tabii şiddeti kastetmiyorum, mesela mahrum bırakma olabilir. (Ö13)

Ödül daha çok öğrencileri motive etmek ve derse ilgisini artırmak; ceza ise disiplin sorunu olan öğrencinin bu sorununu kısa süreliğine çözmek, o anki sorunu ortadan kaldırmak için kullanılmalıdır. (Ö17)

Ödül ve cezanın öğrenme açısından olumlu olduğunu düşünen Ö8, Ö13 ve Ö17'nin görüşlerine genel olarak bakıldığında düşüncelerinin motivasyon merkezinde geliştiği görülmektedir. “Hayır” cevabını veren katılımcıların ise ödül ve cezanın davranış üzerinde bir etkisinin olmadığına inanmalarının, cezayı eğitsel bulmadıklarının, ödülün iç motivasyonu ve cezanın ahlak gelişimini olumsuz etkilediğini düşünmelerinin bu cevabı vermelerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Konuyla ilgili bazı öğretmen görüşleri şu şekilde örnek olarak verilebilir:

Bence öğretim sürecinde ödül ve cezaya yer verilmemelidir. Öğrenci ödül için başarılı olmayı istememelidir. Başarı duygusunu yaşamak için başarmaya çalışmalıdır. Bunun farkında olması lazım. Ceza ise öğrencinin öğrenme isteğine ket vurabilir. Öğretmenlerin olabildiğince cezadan uzak durmaları gerektiğini düşünüyorum. (Ö2)

Başarmak isteyen insan her halükârda başarılı olur. Yani ödüllendirmesiniz de başarılı olabilir. Ceza ise insani bir yöntem değil, cezalandırarak davranış değiştiremezsiniz. Bu sebeple ödül ve cezayı ben anlamlı bulmuyorum. (Ö9)

Son dönemlerde konuyla alakalı yaptığım okumalardan ödülün iç motivasyonu olumsuz yönde etkilediğini anladım. Ödülü bu nedenle kullanmıyorum. Cezayı ise çocukları belirli davranışlara zorladığı ve içlerinden geldiği gibi davranmalarını engellediği, bunun da çocukların ahlak gelişimlerini olumsuz etkilediğine inandığım için uygun bulmuyorum. (Ö27)

Ödül ve cezayı öğrenme açısından olumsuz bir uygulama olarak değerlendiren Ö2, Ö9 ve Ö27'nin görüşleri incelendiğinde bu katılımcıların ortak düşüncelerinin ödül ve cezanın eğitsel olmadığı noktasında birleştiği, davranışı geliştirme ya da değiştirme üzerinde ise ödül ve cezanın herhangi bir etkisinin olmadığını düşündükleri anlaşılmaktadır.

Katılımcıların görüşme formundaki ikinci soru olan “Dersinizde ne tür ödül ve cezalar kullanıyorsunuz? Açıklayınız.” sorusuna verdikleri yanıtlar çözümlenmiş, elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. İkinci Görüşme Sorusundan Elde Edilen Bulgular

	Tema	F	%
Ödül	Övgü (afetin, bravo, tebrik ederim, harikasın vb.)	20	41,7
	Puan biriktirme	14	29,2

	Sembolik (Yıldız, panoya fotoğraf asma vb.)	10	20,8
	Somut ödüller (Çikolata, şeker vb.)	4	8,3
	Toplam	48	100,0
Ceza	Sözlü uyarı	18	32,1
	Bedensel uyarı (Öfkeli bakış, asık surat vb.)	14	25,0
	Ev ödevi ya da yazılı ödevler	12	21,4
	Puan kırma	6	10,7
	Sınıf ya da bahçe temizliği yaptırma	4	7,1
	Sınıfın önünde tek ayak üzerinde bekletme	2	3,6
	Toplam	56	100

İkinci görüşme sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde öğretmenlerin kullandıkları ceza türlerinin sayısının ödül türlerine göre daha fazla olduğu görülmüştür. Öğretmenler ödül olarak en çok sırasıyla övgü, puan biriktirme, sembolik ve somut ödüller kullanırken ceza olarak ise en çok sırasıyla sözlü uyarı, bedensel uyarı, ev ödevi ya da yazılı ödev, puan kırma, sınıf ya da bahçe temizliği yaptırmak ve sınıfın önünde tek ayak üzerinde bekletmek gibi cezalar kullanmaktadırlar. Konuyla ilgili bazı öğretmen görüşleri şu şekilde örnek olarak verilebilir:

Öğrencileri ödüllendirmek için genellikle davranışlarına aferin ile karşılık veririm. Cezalandırırken ise bakışlarımı kullanırım. Onlar benim bakışlarımın ne anlama geldiğini anlayarak kendilerine çekidüzen verirler. (Ö14)

Derste sorduğum sorulara öğrenciler doğru cevaplar verdiklerinde onlara 2'şer, 3'er puan veririm. Soru ne kadar zor ise o kadar çok puan veririm. Bu puanlarını da ara sınavlarına ya da yılsonu sınavlarına eklerim. Cezada da yine benzer yol izlerim. Fakat yanlış cevap verdiklerinde değil, yanlış hareketlerde bulduklarında. (Ö20)

Okuldaki dolabımda küçük şekerler var. Derse giderken biraz cebime koyarım bunlardan. Öğrencilerin ilgisini çekmek, onları derse katmak için bunları ödül olarak sıklıkla kullanırım. İstenmeyen davranışlarına şahit olduğumda ise sesimi yükselterek dikkatlerini çekmeye çalışırım. (Ö28)

Aferinle ödüllendiririm. Ceza verirken ise davranışlarının yanlış olduğunu anlamaları için temizlik gibi uygulamalarla görevlendiririm. (Ö32)

Katılımcılardan Ö14, Ö20, Ö28 ve Ö32'nin ödül ve ceza uygulamalarıyla ilgili tespitlerinden hareketle öğretmenlerin ödül ve cezanın uygulanması, türü ve sıklığı konusunda belirli bir anlayış geliştirdiklerini söylemek mümkündür. Öğretmenlerle yapılan görüşmelerde de bu davranışlarının artık alışkanlık hâline geldiği yönünde izlenimler edinilmiştir. Öğretmenlere formdaki bu soru yöneltildiğinde çok düşünmeden benzer cevaplar verdikleri görülmüştür.

Katılımcıların üçüncü görüşme sorusuna verdikleri yanıtlar analiz edilmiş, elde edilen bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Üçüncü Görüşme Sorusundan Elde Edilen Bulgular

	Tema	F	%
Ödül	Ödül başarıma arzusunu artırır.	28	28
	Ödül öğrenmeyi teşvik eder.	24	24
	Ödül, derse ilgiyi artırır.	20	20
	Ödül öğrencinin derse isteyerek katılımını sağlar.	12	12
	Ödül öğrencinin istenmiş davranışını sürekli kılar.	12	12
	Ödül gelecek için ümit verir.	4	4
	Toplam	100	100
Ceza	Ceza öğrenciyi istenmeyen davranış hakkında bilgilendirir.	8	57,1

Ceza öğrenciyi istenilen davranışa yöneltir.	4	28,6
Ceza öğrencinin öz değerlendirme yapmasını sağlar.	2	14,3
Toplam	14	100

Görüşme formunun üçüncü sorusu olan “Ödül ve cezanın motivasyon üzerindeki etkisi nedir? Açıklayınız.” sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde öğretmenlerin ödülün motivasyonu artırmada cezaya göre daha etkili olduğunu düşündükleri anlaşılmaktadır. Tablo 4 incelendiğinde öğretmenlerin ödülün başarıma arzusunun artırması, öğrenmeyi teşvik etmesi, derse ilgiyi artırması, öğrencinin derse isteyerek katılımını sağlaması, öğrencinin istedik davranışını sürekli kılması ve gelecek için ümit vermesi açısından motivasyon üzerinde olumlu etkileri olduğunu düşündükleri görülmektedir.

Davranışa uygun ödüller verildiği takdirde öğrenci o davranışta benzer durumlarda yine sergilemek isteyecektir. Bu durum ise başarılı olmasında oldukça etkili olacaktır. (Ö4)

Proje çalışmalarında ortaya bir ödül koyduğumda grup çalışmalarının daha istekli yapıldığını gördüm. Ödülü kazanmak için öğrenciler canla başla mücadele verdiler. (Ö30)

Ödülü kazanmak isteyen öğrenci derste daha dikkatli olmakta ve dersi ilgiyle takip etmektedir. Bu da hâliyle başarısına yansımakta. (Ö35)

Ödülün motivasyon üzerindeki etkileri ile ilgili olarak Ö4, Ö30 ve Ö35’in görüşlerine bakıldığında bunların başarı, ilgi, dikkat ve derse katılım noktasında geliştiği anlaşılmaktadır. Tablo 4’e ceza açısından bakıldığında ise öğretmenlerin cezanın öğrenciyi istenmeyen davranış hakkında bilgilendirmesi, öğrenciyi istenilen davranışa yöneltmesi ve öğrencinin öz değerlendirme yapmasını sağlaması açısından motivasyonu sağlamada faydalı olabileceğini düşündükleri görülmektedir. Konuyla ilgili bazı öğretmen görüşleri şu şekilde örnek olarak verilebilir:

Cezalandırılacak davranışlar ve cezalar öğrencilerle net bir şekilde paylaşıldığında öğrencilerin bu davranışlardan olabildiğince uzak durmaya çalıştıkları görülecektir. (Ö8)

Bir davranış cezalandırdığımızda o davranışta niçin cezalandırdığımızı da belirtmeniz lazım. Eğer böyle olursa cezanın öğretici yönünden yararlanmış olursunuz. Aksi hâlde öğrenciyi hem dersten hem de kendinizden uzaklaştırmış olursunuz. (Ö15)

Bir öğrenci herhangi bir nedenden ötürü bir arkadaşının cezalandırıldığını gördüğünde o davranışın yanlış olduğunu anlar. Böyle bir durumda kendi davranışlarını değerlendirir. Böylece kendi başına böyle bir olay geldiğinde cezalandırılan davranıştan uzak durur. (Ö19)

Cezanın motivasyon üzerindeki etkileri ile ilgili olarak Ö8, Ö15 ve Ö19’un görüşlerine bakıldığında ise bunların istenmeyen davranışın mahiyeti, istenmeyen davranış üzerinde durularak öğrencinin istenen davranışa yönlendirilmesi ve kısmen de öz değerlendirme üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Görüşme formunun dördüncü sorusu olan “Ödül ya da ceza uyguladığımızda öğrencinin sınıf içi hâlleri ile ilgili gözlemlerinizi nelerdir? Açıklayınız.” sorusuna verilen yanıtlar analiz edilmiş, elde edilen bulgular Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Dördüncü Görüşme Sorusundan Elde Edilen Bulgular

	Tema	F	%
Ödül	Derse aktif katılma	20	31,3
	Derse isteyerek katılma	16	25
	Öğrenme heyecanını yansıtmaya	14	21,9
	Memnun hissetme	10	15,6
	Sorunu çözmeye istekli olma	4	6,3
	Toplam	64	100
Ceza	Kaygı/Tedirginlik duyma	22	30,6
	Davranışa odaklanma	16	22,2
	Korkma	16	22,2

Davranıştan kaçınma	10	13,9
Pasif olma (Geriye çekilme)	8	11,1
Toplam	72	100

Tablo 5 incelendiğinde öğretmen gözlemlerinin; öğrencilerin ödül uygulamalarında derse aktif ve isteyerek katıldıkları, öğrenme heyecanlarını yansıttıkları, memnun hissettikleri ve sorunu çözmeye istekli oldukları yönünde şekillendiği görülmektedir. Konuyla ilgili bazı öğretmen görüşleri şu şekilde örnek olarak verilebilir:

... Cevaplarını beğendiğimde aferin, çok güzel şekilde geri bildirimler veriyorum. Bu anlarda mutlulukları hemen yüzlerinden okunuyor. Bir başka soru daha yönelttiğimde isteyerek derse katıldıklarını rahatlıkla anlayabiliyorum. (Ö12)

Sorduğum her bir soru için zorluk derecesine göre puan veriyorum. Öğrenciler cevaplarına göre bu puanları biriktiriyor. Her hafta sonu en çok puan alan birinci, ikinci ve üçüncü öğrenciyi belirliyorum. Sınava kadar kim daha çok puan toplarsa ona sınavda yüz puan veriyorum. Bu sistemle derse katılımı ciddi bir artış sağladım. (Ö28)

... Bazı meslektaşlarım öğrencilerin isteyerek derse katılmadıklarını, ödül için derse katıldıklarını söylüyorlar. Ben öyle düşünmüyorum. Netice itibarıyla öğrenciler derse katılıyor mu, katılmıyor mu? İstmeden hiçbir öğrenci derse katılmaz. Ben buna bakarım. (Ö33)

Ödül uygulamalarında öğrencilerin sınıf içi hâllerine ilişkin Ö12, Ö28 ve Ö33'ün görüşlerine bakıldığında düşüncelerin derse aktif ve isteyerek katılma noktasında yoğunlaştığı görülmektedir. Öğretmen gözlemlerine göre sınıfta ceza uygulandığında ise öğrenciler tedirgin olmakta, kaygı duymakta, cezalandırılan davranışa odaklanmakta, korkmakta, cezalandırılan davranıştan kaçınmakta oldukları ve pasif duruma geçtikleri anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili bazı öğretmen görüşleri şu şekilde örnek olarak verilebilir:

Ceza söz konusu olduğunda hemen yüzleri kızarmakta. Hatta bazen bir an önce cezanın uygulanıp bitmesini talep eden bile var. (Ö5)

Ceza uygulamak istemiyorum fakat düzeni sağlamak için bazen başvurmak zorunda kalıyorum. Tek bir öğrenciye bile ceza uygulansa bu durumdan tüm sınıfın rahatsız olduğunu görebiliyorum. (Ö14)

Cezadan çok, cezanın neden verildiğine dikkat kesiliyorlar. (Ö19)

Cezalandırılan öğrencilerin uzun zaman boyunca derse katılmakta zorluk yaşadıklarını söyleyebilirim. Öğrenci ile iletişimin kopmaması mümkün değil. Bu yüzden olabildiğince cezadan kaçınmaya çalışıyorum. (Ö24)

Sık sık ceza uygulayan öğretmenlerinden korktuklarını, çekindiklerini çok rahat bir şekilde söyleyebilirim. (Ö26)

Cezalandırılan davranışların tamamen ortadan kalktığına hiç şahit olmadım. Öğrenci fırsatını bulduğunda bu defa daha da ısrarlı bir şekilde o davranışı sergiliyor. (Ö37)

Ceza uygulamalarında öğrencilerin sınıf içi hâllerine ilişkin Ö5, Ö14, Ö19, Ö24, Ö26 ve Ö37'nin görüşlerine bakıldığında düşüncelerin özellikle kaygı, cezalandırılan davranış ve korku/huzursuzluk bağlamında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

4. Sonuç ve Tartışma

Görüşme formunun birinci sorusu olan 'Ödül ve cezanın öğrenme açısından olumlu olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?' sorusuna katılımcıların %87,2'sinin "evet"; %12,8'inin ise "hayır" cevabını verdiği görülmüştür. "Evet" cevabını veren katılımcıların öğrencileri motive etmek, öğrencinin derse katılımını artırmak, davranışın sürekliliğini sağlamak ve istenmeyen davranış önlemek için ödül ve cezaya başvurdukları; "hayır" cevabını verenlerin ise ödül ve cezanın davranış üzerinde bir etkisi olmadığına inandıkları, cezayı eğitsel bulmadıkları, ödülün iç motivasyonu ve cezanın ahlak gelişimini olumsuz etkilediğini düşündükleri için ödül ve cezayı uygun bulmadıklarını dile getirdikleri tespit edilmiştir. Hakim ve Muntaha (2018) tarafından öğretmenlerin uyguladıkları ödül ve cezanın çeşitli yönlerden incelendiği

araştırmada öğrencilerin çabalarının yüksek puan, alkış ve olumlu ifadelerle ödüllendirildiğinde öğrenmelerinde ilerleme kaydedildiği, öğretmenlerin cezaya daha az başvurmaları durumunda ise ödül ile elde edilen kazanımların muhafazasının mümkün olduğu tespit edilmiştir. Yılmaz ve Babaoğlu (2013) tarafından yapılan çalışmada ise sınıf öğretmenlerinin ödül ve cezayı disiplini sağlama noktasında kullanmaları incelenmiş, sınıf öğretmenlerinin disiplini sağlamada ödül ve ceza faktörlerine çoğunlukla başvurdukları sonucuna ulaşılmıştır. Ödül ve cezanın öğrencilerin öğrenmesi üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalara bakıldığında bu çalışmadan elde edilen bulguları destekler nitelikte sonuçlara ulaşıldığı anlaşılmaktadır.

Derslerde ne tür cezalar kullanıldığına yönelik sorulan soruya öğretmenlerden alınan cevaplar incelendiğinde, ceza türlerinin çeşit bakımından ödüle kıyasla daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan incelemelerde öğretmenlerin ödül olarak en çok sırasıyla övgü, puan biriktirme, sembolik ve somut ödüller; ceza olarak ise en çok sırasıyla sözlü uyarı, bedensel uyarı, ev ödevi ya da yazılı ödev, puan kırmak, sınıf ya da bahçe temizliği yaptırmak ve sınıfın önünde tek ayak üzerinde bekletmek gibi cezalar kullandıkları anlaşılmıştır. Katılımcıların ödül ve ceza uygulamalarına ilişkin tespitleri incelendiğinde ise öğretmenlerin ödül ve cezanın uygulanması, türü ve sıklığı konusunda belirli bir anlayış geliştirdikleri anlaşılmıştır. Sidin'e (2020) göre en popüler ödül biçimi, öğretmenler tarafından öğrencilere sunulan sözlü ödüllerdir. Öğrenciler olumlu bir şekilde hareket ettiklerinde onları alkışlamak buna örnek olarak verilebilir. Bu alkış öğretmenin öğrencilerin başarılarından memnun olduğunu gösterir. Diğer bir sözlü ödül türü ise övgüdür. Övgü; akademik başarıyı, sportif veya grup başarılarını taltif etmek amacıyla kullanılabilir. Carton (1996) tarafından yapılan araştırmada ise ödül sisteminin akademik performansla yakından ilişkili olduğu, ödül türlerinin övgü, sembolik ödüller, somut ve etkinlik ödüllerini içerdiği belirtilmiştir. Carton'ın (1996) belirttiğine göre konu ile ilgili yapılan kapsamlı araştırmalara göre para ve jeton gibi somut ödüller öğrencilerin içsel motivasyonu baltalayarak geri bildirimde bulunma oranlarını azaltırken övgü gibi soyut ödüller içsel motivasyonu artırarak öğrencilerin geri bildirimde bulunma oranlarını artırmaktadır.

Çalışmadan elde edilen bir başka sonuç ise, öğretmenlerin ödülün motivasyonu sağlamada cezaya göre daha etkili olduğu görüşünü paylaşmalarıdır. Ödülün motivasyon üzerindeki etkileri ile ilgili olarak öğretmen görüşlerine bakıldığında bunların başarı, ilgi, dikkat ve derse katılım noktasında geliştiği; cezanın motivasyon üzerindeki etkilerine ilişkin ise öğretmen görüşlerinin istenmeyen davranışın mahiyeti, istenmeyen davranış üzerinde durularak öğrencinin istenen davranışa yönlendirilmesi ve kısmen de öz değerlendirme üzerinde yoğunlaştığı belirlenmiştir. Araştırmadan elde edilen bu sonuç ilgili alan yazınında yapılan diğer bazı çalışmalardan elde edilen sonuçları desteklerken bazıları ile örtüşmemektedir. Syahrir vd. (2023) tarafından yapılan araştırmada ödül ve cezaya dayalı öğrenme uygulamalarının öğrencilerin İngilizce öğrenme motivasyonları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre ödül ve ceza uygulamalarından sonra öğrenciler öğrenmeye daha fazla motive olmuşlardır. Bu araştırma esnasında ödül uygulamalarında öğrencilerin kendilerini iyi hissettikleri, ceza uygulamalarında ise öğrencilerin cezadan kaçınmak için görevlerini yapma konusunda daha istekli oldukları görülmüştür. Wilson ve Corpus (2001) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise ödül ve cezanın öğrencileri daha yüksek başarıya sahip olmaları için motive etmede iyi sonuç verdiğine dair benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Fakat Hilker (1993) tarafından yapılan çalışmada motivasyon iç ve dış olmak üzere iki kısma ayrılmış ve dış motivasyonun çevreden gelen ödül ve cezalarla ortaya çıktığı belirtilmiştir. Alfie'ye (1999, 2005) göre ise içsel motivasyon temel olarak herhangi bir işin sırf kendisi sevildiği için yapılan, dışsal motivasyon ise bir amaca ulaşmak için araç olarak görülen anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla öğrenme süreçlerinde ödül ve cezadan kaçınılması gerekmektedir. Alfie'ye (1999, 2005) göre dışsal motivasyon içsel motivasyonun ortadan kalkmasına, dışsal motivasyon yükselirken, içsel motivasyonun aşağı inmesine neden olmakta, insanlar bir şeyi yaptıkları için ne kadar çok ödüllendirilirse, ödülü almak için yapmaları gereken şeye karşı ilgilerini o kadar kaybetmektedirler.

Çalışmada öğretmenlere yöneltilen son soruda, ödül ve ceza uygulamaları esnasında öğrencilerin vermiş oldukları tepkiler hakkında görüş alınmış ve öğretmen gözlemlerinin; öğrencilerin ödül uygulamalarında derse aktif ve isteyerek katıldıkları, öğrenme heyecanlarını yansıttıkları, memnun hissettikleri ve sorunu çözmede istekli oldukları yönünde şekillendiği sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmen gözlemlerine göre sınıfta ceza uygulandığında ise öğrencilerin kaygı duydukları, tedirgin oldukları, cezalandırılan davranışa odaklandıkları, korktukları, cezalandırılan davranıştan kaçındıkları ve pasif duruma geçtikleri anlaşılmaktadır. Araştırmadan elde edilen bu sonuçların, Karadaş (2020) tarafından yapılan çalışmada elde edilen sonuçlarla örtüştüğü görülmektedir. Nitekim bahsedilen çalışmada, ana-babaların kullandıkları ödül-ceza yöntemlerinin çocukların

akademik başarısı üzerindeki etkisi araştırılmış ve ödül kavramının bu noktada olumlu etkilere sahip olurken cezanın ise olumsuz etkilerinin görüldüğü vurgulanmıştır. Wu ve Chen'e (2022) göre ise eğitimde ceza kullanılabilir ama dikkatli olunmalıdır. Öğretmenler cezaya başvurdıklarında isteksizliklerini ve çaresizliklerini dile getirmelidirler. Öğrencinin cezalandırılmasındaki amaç bazı uygunsuz davranışlarının ortadan kaldırılmasıdır. Ayrıca ceza yalnız başına kullanılmamalı, öğrencileri cesaretlendirmek için ödül de kullanılmalıdır. Aksi hâlde ödül verilmeden sadece ceza verilirse öğrencilerin öz güvenleri zedelenebilir. Bu nedenle ödül ve ceza uygun şekilde birleştirilmelidir.

Kaynaklar

- Alfie, K. (1999). *Punished by rewards*. Houghton Mifflin Company, New York.
- Alfie, K. (2005). *Unconditional Parenting*. Atria Books, New York.
- Badrtale'ei, N. (1998). Reward and punishment in the upbringing of children and adolescents. *Journal Of Teacher Development*, 4, 56-59.
- Burden, P. R. (2010). *Classroom management: Creating a successful K-12 learning community*. MA: Wiley.
- Carton, J. S. (1996). The differential effects of tangible rewards and praise on intrinsic motivation: A comparison of cognitive evaluation theory and operant theory. *The Behavior Analyst*, 19(2), 237-255. <https://doi.org/10.1007/BF03393167>.
- Chen, I. (2009). *Behaviorism and developments in instructional design and technology*. In P. Rogers, G. Berg, J. Boettcher, C. Howard, L. Justice, & K. Schenk. *Encyclopedia of Distance Learning*, Second Edition (pp. 153-172). Hershey: Information Science Reference.
- Ching, G. S. (2012). Looking into the issues of rewards and punishment in students. *Int. J. Res. Stud. Psychol*, 1(2), 29-38.
- Dehkhoda, A. (1994). *Dehkhoda dictionary*. 1st Edition Of The New Volume. Tehran University Publications.
- Hakim, A.R., & Muntaha, M. (2018). *The implementation of rewards and punishments in teaching English at ninth grade students of MTSN 2 boyolali pulutan in academic year 2017/2018*. IAIN Surakarta.
- Hilker, B. J. (1993). *Toward Creating The Intrinsically Motivating Classroom: Can Students' Motivational Orientations Be Changed?* American Educational Research Association. ERIC Document Reproduction Service No. Report No. ED 359166.
- Holth, P. (2005). Two definitions of punishment. *The Behavior Analyst Today*, 6 (1), 43-47.
- Horner, R. H., & Spaulding, S. A. (2009). *Reward Psychology Of Classroom Learning, II*, 755-757. Erişim Tarihi: 08.02.2024 https://www.bdusd.org/cms_files/resources/pbismotivationandrewardsinformation.pdf
- Ilegbusi, M. I. (2013). An analysis of the role of rewards and punishment in motivating school learning. *Computing, Information Systems & Development Informatics*, 4 (1), 35-38.
- Karadaş, C. (2020). *Ana-babaların kullandıkları ödül-ceza yöntemlerinin çocukların akademik başarısı üzerindeki etkisi: Akademik erteleme ve ders çalışma sürecinin aracılık rolü*. Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özen, A., Uysal Bayrak Ş., Taşkın H., Akman, N. (2018). Çocukların ödül ve ceza algıları ile öğretmenlerin disiplin hakkındaki görüşleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 1-12.
- Öztürk, B. (2002). Sınıfta istenmeyen davranışların önlenmesi ve giderilmesi. E. Karip (Ed.). *Sınıf Yönetimi*. Pegem A Yayıncılık.
- Pirasteh, B. (2003). The effects of edward and punishment in upbringing of children. *Correctional Journal*, 19, 17-21.
- Sadık, F. (2002). İlköğretim 1. Aşama sınıf öğretmenlerinin sınıfta gözlemledikleri problem davranışlar. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(10), 1-23.
- Schilling, J. (2006). On the pragmatics of qualitative assessment: designing the process for content analysis. *European Journal Of Psychological Assessment*, 22(1), 28-37.
- Sidin, S. A. (2020). The application of reward and punishment in teaching adolescents advances in social science. *Education and Humanities Research*, 539, 251-255.
- Syahrir L, Hermansyah, S., Nadirah, N., Rasyid, R., & Sartika, S. (2023). the implementation of rewards and punishments towards students motivation in English learning. *La Ogi: English Language Journal*, 9(1), 61-69. <https://doi.org/10.55678/Loj.V9i1.840>
- Uysal, H., Akbaba Altun, S. & Akgün, E. (2010). The strategies preschool teachers use when confronted with children's undesired behaviors. *Elementary Education Online*, 9(3), 971-979.
- Uysal, H., Burçak, F., Tepetaş, G. Ş., & Akman, B. (2014). Preschool education and primary school preservice teachers' perceptions about classroom management: A metaphorical analysis. *International Journal Of Instruction*, 7(2), 165-180.

- Weber, R.P. (1990). *Basic Content Analysis*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Wilson, L. M., & Corpus, D. A. (2001). The effects of reward systems on academic performance. *Middle Sch. J.* 33(1), 56–60.
- Wu, W., & Chen, H. (2022). Educational reward and punishment and the effect of psychological intervention on adolescent depression. *Journal of Environmental And Public Health*, 39, 1-10. <https://doi.org/10.1155/2022/3919519>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, F. & Babaoğlu, E. (2013). Sınıf öğretmenlerinin disiplini sağlamada kullandıkları ödül ve ceza yöntemleri (Şırnak ili örneği). *İlköğretim Online*, 12 (1) , 36-51.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Birim Etik Kurulu'nun tarih 06.03.2023 sayı 03 ve karar 30 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

TEKNOLOJİ KABUL MODELİ KAPSAMINDA E-ÖĞRENME
PLATFORMLARININ KULLANIM ALGISI ÖLÇEĞİNİN UYARLANMASI VE
FARKLI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

*Adaptation of the Perception of Using E-learning Platforms Scale in the Scope of Technology
Acceptance Model and Its Examination in Relation to Different Variables*

Özlem ÜZÜMCÜ, Seda SIVACI ve Sakine HAKKOYMAZ

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Gaziantep, Türkiye, ozlem.uzumcu@hku.edu.tr, orcid/0000-0002-0589-5312

² Dr. Öğretim Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Gaziantep, Türkiye, seda.sivaci@hku.edu.tr, orcid/0000-0002-2883-0343

³ Dr. Öğretim Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Gaziantep, Türkiye, sakine.hakkoymaz@hku.edu.tr, orcid/0000-0002-3005-7900

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

25.10.2023

Kabul/Accepted:

04.04.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1380771

Anahtar Kelimeler

Teknoloji kabul modeli,
e-öğrenme platformları,
e-öğrenme platformu
kullanım algısı ölçeği,
ölçek uyarlama

Keywords

Technology acceptance
model, e-learning
platforms, the perception of
using e-learning platforms
scale, scale adaptation

ÖZ

Teknolojinin hızla ilerlemesiyle birlikte öğrenme ortamları da dijital dünyada önemli bir konum kazanmıştır. E-öğrenme platformlarının yaygınlaşması, yükseköğretimde önemli değişikliklere yol açmış ve bu platformların öğrenciler tarafından benimsenmesini etkileyen faktörlerin anlaşılmasını gerektirmiştir. Bu çalışma, yükseköğretim öğrencilerinin e-öğrenme platformlarına yönelik algılarını farklı değişkenler temelinde araştırmayı amaçlamaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, yapı geçerliliği açısından verilere iyi uyum sağlayan, 46 maddeden oluşan Teknoloji Kabul Modeli (TKM) kapsamında E-Öğrenme Platformlarının Kullanım Algısı Ölçeği Türkçeye uyarlanmıştır. Daha sonra uyarlanan ölçek kullanılarak katılımcıların e-öğrenme platformlarını kullanım algıları ve ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanlar, farklı değişkenler göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Toplanan verilerle yapılan doğrulayıcı faktör analizi, ölçeğin orijinalinde geçerli olan beş faktörlü bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca hesaplanan Cronbach alfa ve McDonald's Omega değerleri, ölçeğin güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcıların e-öğrenme platformlarını kullanım algıları ve ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanlar, cinsiyet ve bölüme göre anlamlı bir farklılık göstermezken, sınıf düzeyine göre yapılan incelemede anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Sonuçlar, ilgili alanyazın bağlamında tartışılmıştır.

ABSTRACT

With the rapid advancement of technology, learning environments have also found a significant place in the digital world. The widespread adoption of e-learning platforms has triggered a major transformation in higher education, necessitating an understanding of the factors influencing their acceptance by students. This study aims to investigate higher education students' perceptions of e-learning platforms based on various variables. For this purpose, the Perception of Using E-learning Platforms Scale in the Scope of Technology Acceptance Model (TAM) consisting of 46 items and ensuring a good fit to the data in terms of structural validity, was adapted to the Turkish context. Subsequently, using the adapted scale, participants' perceptions of using e-learning platforms and the scores obtained from the scale's sub-dimensions were examined, considering different variables. Confirmatory factor analysis with the collected data revealed that the scale maintains a valid five-factor structure, as in its original form. Additionally, the calculated Cronbach's alpha values indicate the reliability of the scale. While participants' perceptions of using e-learning platforms and scores from the scale's sub-dimensions did not show a significant difference based on gender and department, a meaningful differentiation was observed concerning class level. The findings are discussed in the context of relevant literature.

Atf/Citation: Üzümcü, Ö., Sivacı, S. ve Hakkoymaz, S. (2024). Teknoloji Kabul Modeli Kapsamında E-Öğrenme Platformlarının Kullanım Algısı Ölçeğinin Uyarlanması ve Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 633-645.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Sakine HAKKOYMAZ, sakine.hakkoymaz@hku.edu.tr

1. Giriş

E-öğrenme platformlarının hızlı büyümesi, yükseköğretimde devrim yaratmış ve bu platformların öğrenciler tarafından kabul edilmesini ve benimsenmesini etkileyen faktörlerin anlaşılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda, Teknoloji Kabul Modeli (TKM) seviyelerinin belirlenmesi, öğrencilerin e-öğrenme platformlarını kullanmaya yönelik tutum ve niyetlerini değerlendirmek için önemli hale gelmiştir.

Çoğu araştırma, teknoloji kabulünün temel belirleyicileri olarak algılanan kullanılabilirlik ve kullanım kolaylığı faktörlerini araştırmış ve TKM'nin yükseköğretim bağlamında uygulanabilirliğini değerlendirmiştir (Avcı vd., 2021; Yavuz vd., 2021). Ancak bu faktörlere ek olarak, kullanılan platformların içeriği ve pedagojisi, kullanıcıların bu platformlara yönelik tutumu ve platformların öğretim tasarımı faktörleri de TKM'nin önemli faktörleridir. Bu faktörler bir bütün olarak incelemek öğrencilerin e-öğrenme platformlarını kabulü hakkında fikir edinmeye ve eğitimcilerin ya da yöneticilerin genel öğrenme deneyimini iyileştirmek için etkili stratejiler geliştirmelerine katkıda bulunabilir. Bu çalışma, yükseköğretim öğrencileri arasında e-öğrenme platformlarının teknoloji kabul modeli bağlamında araştırılmasını ele alacaktır.

1.1 E-öğrenme

Teknolojinin ivmeli ilerleyişiyle öğrenme ortamları da dijital dünyada yerini almaktadır. E-öğrenme, öğrenme sürecini bilgisayar ya da iletişim teknolojileri aracılığıyla sağlamakta ve kolaylaştırmaktadır (Luminita, 2011). E-öğrenme ortamlarının karakteristik bazı özellikleri; sanal sınıf içermesi, öğrenme materyallerinin bulunması, etkileşimi sağlayacak koşulların bulunması, öğrenenlerin faaliyetlerinin takip edilebilmesi için istatistiksel bilgilerine yer verilmesi olarak açıklanmaktadır (Craciunas ve Elsek, 2009). E-öğrenme, zaman ve mekan kısıtlamalarını ortadan kaldırarak eğitimde erişilebilirliği artırmanın (Panigrahi vd., 2018) yanı sıra maliyeti de düşürerek yaygınlaşmasında etkili bir diğer faktör olarak açıklanabilir (Perna vd., 2014). İnternetin ve ilgili iletişim aracının bulunduğu her yerden erişimi mümkün kılarak eğitimi yenilikçi yönüyle devam ettirmektedir. E-öğrenmelerin yer alması geleneksel eğitimi de harmanlanmış öğrenme sayesinde tamamen ortadan kaldırmaz (Eraslan Yalcin ve Kutlu, 2019). Özellikle dünyada yaşanan Covid-19 salgını çevrimiçi eğitimin zorunlu koşulların yanı sıra eğitimin bir parçası olduğunu göstermiştir (Adedoyin ve Soykan, 2023).

1.2 E-öğrenme platformları

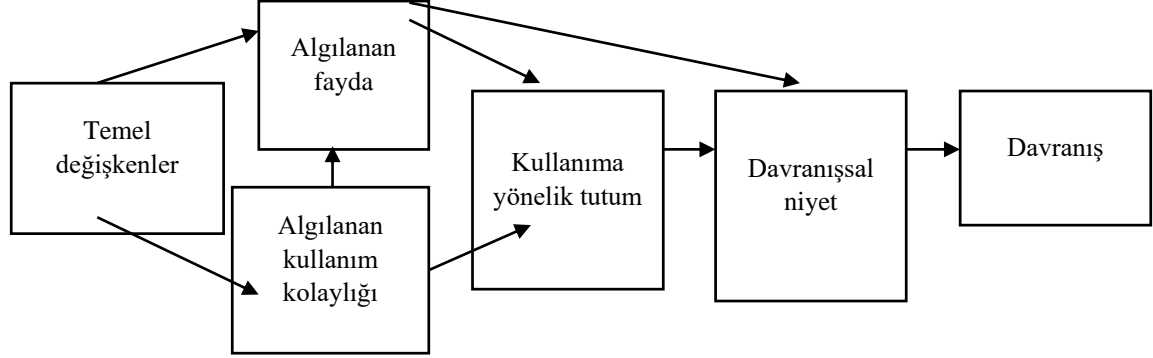
Platform kelime anlamıyla yüksek yer ya da bir konu hakkındaki dayanılan düşüncelerin tümü olarak yer almaktadır (sozluk.gov.tr, 2023). Bununla birlikte yanına getirilen sözcüklerle alana özgü kullanımlarına daha çok rastlanmaktadır. Bu platformlara örnek olarak sosyal platformlar, eğitim platformları, bilgi işlem platformları gibi. Bu araştırmada, literatürde yaygın olarak kullanılan e-öğrenme platformları konu edilmektedir. Eğitim alanında önemli bir dönüşümü temsil eden e-öğrenme platformları öğrenme ortamlarını dijital ortamda çeşitli avantajlarla sunmaktadır. Erişilebilirliği sağlama, kişiselleştirilmiş öğrenme imkanı gibi öğrenenlerin kendi öğrenme süreçlerini yapılandırmalarına imkan veren yapılandırmacı anlayışa sahiptir (Atasoy vd., 2020; Almaiah, 2018). E-öğrenme platformlarının maliyeti düşürmesi ve yapay zeka yardımıyla kişiselleştirilmiş öğrenme imkanlarını sunmasıyla küresel yaygınlaşmayı tetiklediği söylenebilir (Yıldız, 2013).

E-öğrenme platformlarının sahip olması gereken bazı özellikler öğrenme yönetim sistemi, öğrenme içeriği yönetim sistemi ve içerik sağlama hizmetleri olarak açıklanmıştır (Ballarano vd., 2016). Çoğunlukla web tabanlı olan bu platformlar sahip oldukları bu özelliklere göre değerlendirilmektedir. İyi bir e-öğrenme platformunun sahip olması gereken bazı özellikleri; eposta, sohbet, geribildirim, sanal sınıf, içerik arama motoru, kütüphane, istatistikler, sertifikalar, kaydolma, sıkça sorulan sorular vb. olarak sıralanmıştır (Ballarano vd., 2016).

Yükseköğretimde öğrencilerin e-öğrenme platformlarına olan bağlılıklarının düşük olduğu ve bu nedenle oyun oyunlaştırma gibi ilgi çekici yaklaşımlarla güçlendirilen öğrenme ortamları tasarlanmaktadır (Alsubhi vd., 2020). Araştırma bu çerçevede yükseköğretimdeki öğrencilerin e-öğrenme platformlarının kullanma algılarını TKM kapsamında incelemeyi amaçlamaktadır.

1.3 Teknoloji Kabul Modeli

Teknolojinin kabul görmesi ve bunun benimsenmesiyle ilgili çeşitli modeller bulunmaktadır (Çelik, 2018). Bu modellerden en yaygın olanı Teknoloji Kabul Modeli (TKM-Tecnology Acceptance Model) olduğu görülmektedir. Davis (1989) tarafından geliştirilen TKM bireylerin yeni teknolojileri nasıl benimsediğini ve kabul ettiğini teorik çerçevede sunmaktadır. Davis ve arkadaşları (1989) tarafından bu model algılanan fayda, kullanım kolaylığı, kullanıma yönelik tutum, davranışsal niyet ve nihayetinde davranış ile açıklanmaktadır (Şekil-1).

Şekil 1. Davis vd., (1989) Teknoloji Kabul Modeli

Bu teori psikolojik davranış kuramlarından olan Sebep Eylem Teorisi (Ajzen ve Fishbein, 1980) ve Planlı Davranış Teorisi'ne (Ajzen, 1985) dayanmaktadır. Böylelikle kişinin algılarını, tutumlara geçişini buradan da davranışa dönüşümünü açıklamaktadır.

TKM, uzaktan eğitim, eposta, internet gibi bilgi iletişim teknolojilerinin yanı sıra pazarlama, insan-bilgisayar etkileşimi ve teknoloji benimseme çalışmaları gibi çeşitli alanlarda da uygulama alanı bulmuştur (Fusilier ve Durlabhji, 2005 ;Zhang vd, 2007; McKechnie vd., 2006; Chu ve Huang, 2008).

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin e-öğrenme platformları algıları Teknoloji Kabul Modeline kapsamında belirlenmesidir. Bu kapsamda, araştırma problemleri aşağıdaki gibidir:

- I. Balaman ve Baş (2021) tarafından geliştirilen “Teknoloji kabul modeli kapsamında E-Öğrenme Platformlarının Kullanım Algısı Ölçeğinin” Türk kültüründe ve dilinde geçerli ve güvenilir sonuçlar vermekte midir?
- II. Yükseköğretim öğrencilerinin Teknoloji Kabul Modeli (TKM) kapsamında e-öğrenme platformlarının kullanım algılarında bölüm, cinsiyet ve sınıf düzeylerine göre anlamlı farklılık var mıdır?

2. Yöntem

Bu çalışma, Teknoloji Kabul Modeli (TKM) kapsamında e-öğrenme platformlarının kullanım algısı ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanmasını ve yükseköğretim öğrencilerinin teknoloji kabullerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesini içeren iki temel çalışma üzerinden kurgulanmıştır. Çalışma sürecinde bilimsel ve etik kurallara uyulmuştur ve çalışmanın etik izni Hasan Kalyoncu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 14.10.2022 tarihinde 2022-34 sayılı kararıyla alınmıştır.

2.1 Araştırma Modeli

Araştırmanın Birinci Aşaması: Uyarlama Çalışması: İlk çalışma mevcut durumla ilgili betimsel bir yöntemle yapılan uyarlama çalışmasıdır. Anlık tarama modeline göre yürütülen ikinci çalışmada yükseköğretim öğrencilerinin TKM kapsamında e-öğrenme platformlarının kullanım algıları bölüm, cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenleriyle incelenmiştir. Bu araştırmalar (anlık tarama) var olduğu şekliyle, belli bir zamanda mevcut durumun betimlenmesi amacıyla yürütülen çalışmalar olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk, 2016).

Araştırmanın İkinci Aşaması: Araştırmanın ikinci çalışması kapsamında yükseköğretim öğrencilerinin çeşitli değişkenlere göre teknoloji kabulleri incelenmiştir. Bu incelemede birinci çalışmada geçerliliği ve güvenilirliği sınanmış TKM'nin Türk kültürüne uyarlanmış formu kullanılmıştır.

2.2 Çalışma Grubu

Araştırmanın ikinci bölümünde yer alan katılımcılar 2022-2023 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Gaziantep'te bulunan bir vakıf üniversitesinde öğrenim gören 460 öğrencidir. Çalışma grubunun seçilmesinde kolay ulaşılabilir olması amacıyla uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veri setinden uç değerlerin ayıklanmasıyla birlikte araştırmaya 399 katılımcı üzerinden devam edilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerine yönelik bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

		f	%
Cinsiyet	Erkek	89	22,31
	Kadın	310	77,69
Devam Edilen Bölüm	Sınıf Öğretmenliği	104	26,07
	Okul Öncesi Öğretmenliği	72	18,04
	İngilizce Öğretmenliği	118	29,57
	Özel Eğitim Öğretmenliği	74	18,55
	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	31	7,77

2.3 Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcıların teknoloji kabul düzeylerini belirlemek amacıyla Balaman ve Baş (2021) tarafından TKM kapsamında geliştirilen E-Öğrenme Platformlarının Kullanım Algısı Ölçeğinin uyarlaması yapılarak kullanılmıştır (Tablo 2). Ölçek, 5'li Likert tipinde olup 46 maddeden oluşmaktadır. Varyansın %52,6'sını açıklayan ölçeğin 5 boyutlu bir yapısı vardır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri .85 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin alt boyutları olan *Platformun içeriği ve pedagojisi* (18 madde), *Algılanan fayda* (12 madde), *Algılanan kullanım* (6 madde), *Kullanmaya yönelik tutum* (6 madde) ve *Platformların öğretim tasarımı* (4 madde) alt boyutlarının Cronbach alpha katsayıları sırasıyla .93, .92, .76, .75 ve .70 olarak hesaplandığı raporlanmıştır (Balaban ve Baş, 2021).

2.4 Ölçeğin Çeviri Çalışması

Orijinal dili İngilizce olan TKM kapsamında e-öğrenme platformlarının kullanım algısı ölçeği için Balaman ve Baş ile elektronik posta yoluyla iletişime geçilmiş; Türkçeye uyarlanabilmesi için gerekli izin alınmış ve sonra etik kurul izni de alınarak ölçek uyarlama süreci başlatılmıştır. Ölçeğin çeviri sürecinde hedef dile ilk çeviri, çevirinin değerlendirilmesi, kaynak dile tekrar (geri) çevrilmesi, geri çevirinin tekrar değerlendirilmesi ve ardından uzman görüşlerine başvurularak değerlendirilme yapılması gibi belirli adımlar izlenmiştir (Brislin, Lonner & Thordike, 1973). İlk aşamada bir çeviri grubu belirli kriterler (Türkçeyi ve İngilizceyi iyi bilme, konuya hâkim olma) çerçevesinde oluşturulmuştur (Brislin vd., 1973). Bu çeviri grubunda bu kriterlere sahip İngilizce Öğretmenliği bölümünde öğretim üyesi olan beş uzmanla ölçeğe ait maddelerin ve yanıt seçeneklerinin birbirlerinden bağımsız olarak çevirisi yapılmış ve bu çeviriler değerlendirilmiştir. Çeviriler İngilizceye hâkim araştırmacı ve bir İngilizce dil uzmanı ile beraber karşılaştırılmış ve maddeleri en iyi ifade ettiği varsayılan anlatımlar kabul edilmiştir. Üçüncü aşamada ölçme aracı tekrar farklı 3 uzman tarafından İngilizceye yeniden çevrilmiştir. Dördüncü aşamada, iki form arasındaki kavramsal ve sözcük anlamı açısından eşitlikleri karşılaştırmak için kontrol edilmiştir. Ardından beşinci ve son aşama olan dil ve anlatım açısından incelenmesi için Türk dili uzmanı olan Eğitim Fakültesi öğretim üyesinin görüşüne sunulmuştur. Uzmanın değerlendirmeleri doğrultusunda, maddelerde gerekli düzenlemeler yapılarak ölçeğin nihai Türkçe formu oluşturulmuştur.

Tablo 2 Teknoloji Kabul Modeli Kapsamında E-Öğrenme Platformlarının Kullanım Algısı Ölçeği

Alt Boyutlar	Maddeler
Platformun içeriği ve pedagojisi	1 Bu platformları kullanmak yüksek kalitede bilgi edinmemi sağlıyor
	2 Bu platformların öğrenme süreci benim ihtiyacımla aynı doğrultudadır.
	3 Bu platformlar, az deneyimli kişilerden ileri düzey kullanıcılara kadar tutarlı eğitimsel bilgi dizileri sunuyor.
	4 Bu platformlar uygulanacak kavramları/zorlukları açıkça belirtiyor.
	5 Bu platformlarda sunulan bilimsel gerçekleri/ilkelere anlamak benim için kolaydır.
	6 Bu platformlardaki derslerin içeriği diğerlerinden daha fazladır.
	7 Bu platformların içerik sunumu benim ihtiyacımla aynı doğrultudadır.
	8 Bu platformları kullanmak ders içeriklerini öğrenmeyi kolaylaştırıyor
	9 Bu platformlar, gerektiğinde teorik rehberlik sağlıyor.
	10 Bu platform, az deneyimli kişilerden ileri düzey kullanıcılara kadar tutarlı bilgi dizileri sunuyor.
	11 Bu platformlar, öğrencilerin giderek daha etkili öğrenme uygulamaları geliştirmelerini kolaylaştırmak için sürekli destek sağlıyor.
	12 Bu platformlar, öğretilecek bir dersin / alt konuların ayrıntılarını ana hatlarıyla belirtiyor
	13 Bu platformlar ilgilendiğim konu hakkında faydalı öneri listeleri sağlıyor.
	14 Bu platformlar, içerik kapsamı hakkında daha fazla bilgi sağlıyor.
	15 Bu platformlar, öğrencilerin bir kavramı uygulamasına veya zorluğu çözmesine izin veriyor.
	16 Bu platformlar, kendi hızınızda öğrenmeye izin veren, kullanıcıya göre uyarlanmış bir içeriğe sahiptir.
	17 Bu platformlar öğrenenin güçlü ve zayıf yönlerini gösterir, iyileştirilmesi gereken alanları önerir.
	18 Ödev/iş yaparken diğer öğrencilerle iş birliği yapıyorum.
Algılanan Fayda	19 Bu platformları kullanmak işte veya okulda performansımı artırıyor.
	20 Bu platformları kullanmak çalışmalarında/işlerimde etkinliğimi artırıyor.
	21 Bu platformları kullanmak akademik/iş performansımı iyileştiriyor.
	22 Bu platformları kullanmak çevrimiçi öğrenmelere katılmam için çok faydalıdır.
	23 Bu platformları kullanmak bana öğrenmem üzerinde daha fazla kontrol sağlıyor.
	24 Bu platformları kullanmak, öğrenme görevlerimi daha hızlı tamamlamamı sağlıyor.
	25 Bu platformlar, bilgi ve beceri edinme amacıma ulaşmamı sağlıyor.
	26 Bu platformlar çekici bir öğrenme ortamı sağlıyor.
	27 Bu platformlara karşı olumlu hislerim var.
	28 Bu platformlar, görevlerin yerine getirilmesinde yardımcı rehberlik sağlıyor.
	29 Mesleki/akademik bilgiyi geliştirmek için bu platformları kullanmak iyi bir fikirdir.
30 Bu platformlarla çalışmak, öğrenmeyi daha ilginç hale getiriyor.	
Algılanan Kullanım	31 Bu platformlar anlaşılır terimler ve kavramlar kullanıyor.
	32 İhtiyacım olan içeriği bu platformlarda kolayca buluyorum.
	33 Bu platformları kullanmakta ustalaşmak kolaydır.
	34 Bu platformlarda yapmak istediklerimi yapmak kolaydır.
	35 Bu platformları mesleki amaçlarım için kullanıyorum.
Kullanmaya Karşı Tutum	36 Bu platformları herhangi bir uzman yardımı olmadan kullanmak mümkündür.
	37 *Bu platformları kullanmak hoş değil.
	38 *Bu platformların aracıyla çalışmak çok karmaşık.
	39 *Bu platformlarla etkileşim kurmak genellikle sinir bozucudur.
	40 *Bu platformları kullanmak okulda/işte iyi performansı gösterme yeteneğimi azaltıyor.
	41 *Bu platformları kullanırken genellikle kafam karışıyor.
Platformların Öğretim	42 *Bu platformları öğrenme amaçlı kullanma fikrinden hoşlanmıyorum.
	43 Bu platformların arayüz tasarımı benim ihtiyacım doğrultusundadır.
	44 Bu platformlar, öğrencinin kavramları alternatif yollarla kavramasını sağlar.
	45 Bu platformlardaki yeni etkinliklerden haberdarım.
	46 Bu platformları kişisel gelişim amaçlı kullanıyorum.

Not: 37*, 38*, 39*, 40*, 41*, 42* maddeler ters puanlanmıştır.

2.5 Dilsel Eşdeğerlik

Araştırmaya katılan ve İngilizce Öğretmenliği son sınıfta öğrenim gören 40 öğrenciye ölçeğin hem İngilizce versiyonu hem de Türkçe versiyonu uygulanmıştır. 40 öğrenciye uygulanan ölçeğin hem İngilizce versiyonundan hem de Türkçe versiyonundan elde edilen puanlara ait Cronbach alpha iç tutarlılık katsayı değerlerinin .96 olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin İngilizce ve Türkçe versiyonlarından elde edilen puan ortalamaları 5,00 üzerinden sırasıyla 3,654 (ss.= .630) ve 3.657 (ss.=.612) tir. Yapılan bağımlı gruplar t-testine göre ölçeğin İngilizce ve Türkçe versiyonlarından elde edilen puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir ($t= 0,067$; $sd.=39$; $p=.947>.05$). Ölçeğin İngilizce ve Türkçe versiyonlarından elde edilen puanlar arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılarak Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Buna göre puanlar arasında pozitif yönde, yüksek düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r= .916$; $p<.01$).

2.6 Yapı Geçerliği

Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla 399 katılımcıdan toplanan veriler AMOS ile doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılarak incelenmiştir. DFA’da örneklem büyüklüğü için en az her bir değişkenin 8 katı büyüklükte gözlemin yeterli olacağı belirtilmiştir (Bayram, 2016). Bu çalışmada 46 değişken için 399 gözlemin yeterli olduğu söylenebilir. Araştırmada toplanan değerlere ait basıklık ve çarpıklık değerlerinin (-1,+1) aralığında olduğu belirlenmiştir. Verilerin basıklık ve çarpıklıklarının (-1,+1) aralığında olması normal dağılımı sağladığının bir göstergesi olarak değerlendirilir (Bayram, 2016). Normal dağılımın sağlanması, örneklemin yeterli büyüklükte olması ve ölçümlerin sürekli değişken olması (5li Likert) nedeniyle DFA’da maksimum olabilirlik (ML) yöntemi kullanılmıştır (Gürbüz, 2019). Araştırmada toplanan verilerle Şekil 2’de verilen model test edilmiştir.

Şekil 2’de modeli sunulan ölçeğin DFA sonucu $CMIN=2262.100 / df=977$ değeri 2.315 olarak elde edilmiştir. Bu değer 3’ten küçük olması model uyumunun “iyi” olduğunu göstermektedir. Ayrıca uyum indekslerinden $RMSEA=0.57<.08$ (kabul edilebilir), $CFI=.935>.90$ (kabul edilebilir) ve $SRMR = 0.0356<0.05$ (iyi uyum) olarak elde edilmiştir. Bu sonuçlar modelin veriler tarafından doğrulandığını göstermektedir (Gürbüz, 2019).

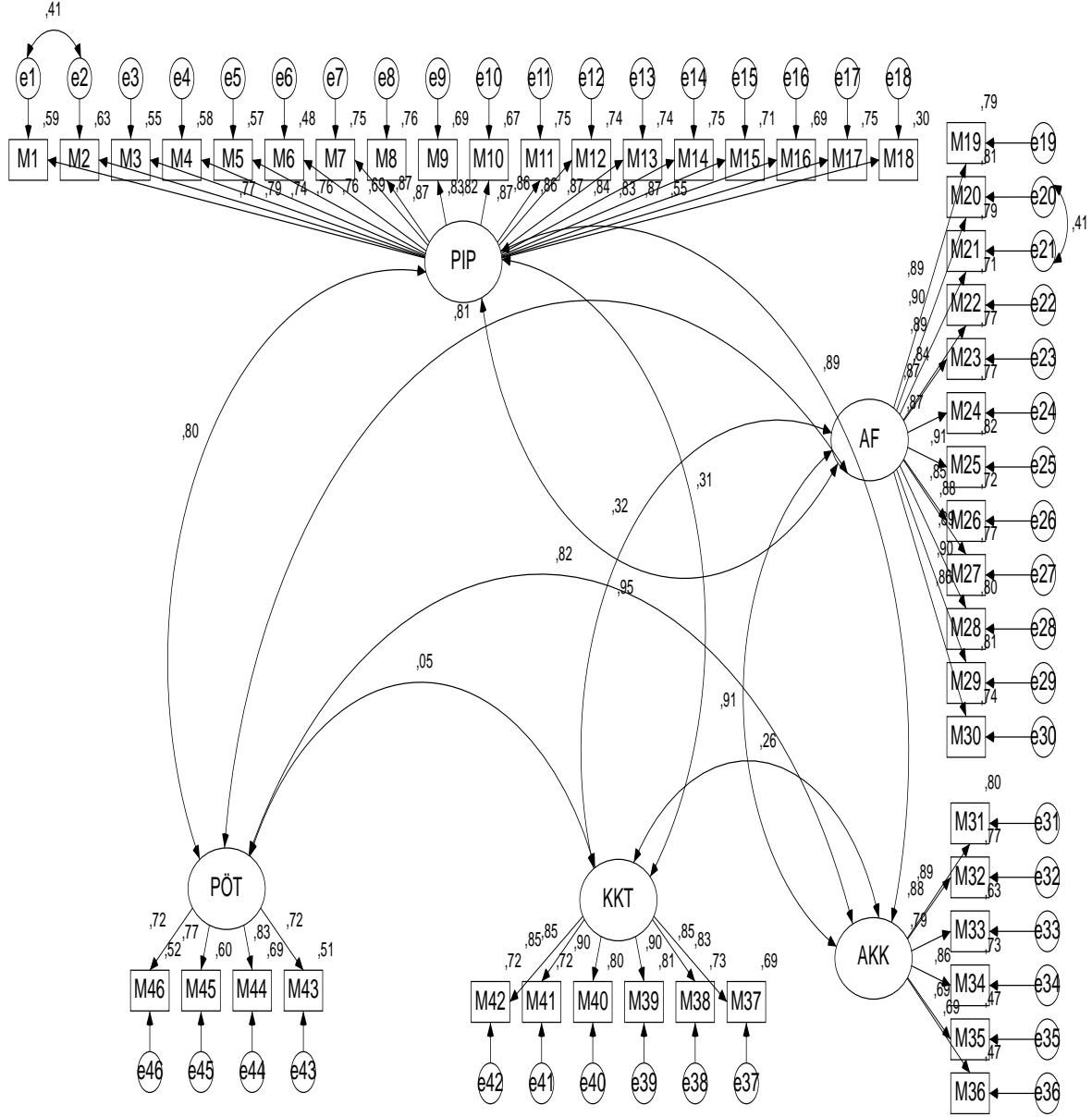
2.7 Ölçekten Elden Edilen Puanların Güvenirliği

Ölçeğin güvenirliliğini belirlemek için Cronbah Alpha ve McDonald’s Omega katsayıları hesaplanmıştır. Buna göre ölçeğin tümü ve alt boyutlarına ait elde edilen Cronbah Alpha ve McDonald’s Omega değerleri Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Ölçeğe ve Alt Boyutlarına Ait Cronbach Alpha Katsayıları

Boyut	Cronbach Alpha (α)	McDonald’s Omega (ω)
Teknoloji Kabul Ölçeği	.979	.979
Platformların İçeriği ve Pedagojisi (PIP)	.971	.971
Algılanan Fayda (AF)	.976	.976
Algılanan Kullanım Kolaylığı (AKK)	.915	.916
Kullanmaya Karşı Tutum (KKT)	.946	.946
Platformların Öğretim Tasarımı (PÖT)	.848	.844

Tabloda görüldüğü üzere ölçek ve alt boyutlar için hesaplanan Cronbach alpha katsayıları ile McDonald's Omega katsayılarının 0.7'den yüksek olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla ölçeğin güvenilir sonuçlar vereceği söylenebilir (Büyüköztürk, 2011).

CMIN=2262,100; DF=977; p=.000; CMIN/DF=2,315; RMSEA=.057; CFI=.935

Şekil 2. Modelin Yapısı

2.8 Veri Toplanması ve Analizi

Toplanan veriler SPSS programı ile çözümlenmiştir. Araştırmada ilk olarak TKM ve alt boyutlarının normal dağılımı incelenmiştir. Her değişken için elde edilen puan dizileri ve her bir değişkene ait alt kategorilerinde elde edilen puan dizilerinin basıklık ve çarpıklık katsayılarının -1 ve +1 aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu verilerin normal dağılımı sağladığını göstermektedir (Bayram, 2016). Bu nedenle, verilerin analizinde parametrik testlerden bağımsız gruplar t-testi ve tek yönlü varyans analiz yapılmıştır (Büyüköztürk, 2011). Varyans analizi öncesi grupların homojenliği Levene testi ile hesaplanmıştır. Grupların homojenlik şartını

sağlaması durumunda analizlerde %95 güven aralığı kullanılmıştır. Tabachnick ve Fidell'e (2013, s. 86) göre homojenlik şartının sağlanmaması durumunda analizlerde daha sıkı güven aralığı kullanmanın daha doğru sonuçlar elde edilebilir. Bu nedenle araştırmada homojenlik şartının sağlanmadığı durumlarda analizlerde %99 güven aralığı kullanılmıştır. Araştırmada etki büyüklüğü η^2 (Eta kare) ile hesaplanmıştır. η^2 değerinin .01 ile .06 arasında olması küçük etki, .06 ile .14 arasında olması orta düzeyde ve .14'ten yüksek olması geniş etki olarak yorumlanmıştır (Can, 2014). Verilerin analizinde ayrıca betimsel istatistiklerden ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır.

3. Bulgular

Araştırmada katılımcıların TKM kapsamında e-öğrenme platformlarının kullanım algı düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılan ölçekten elde edilen puanların ortalama, standart sapma, basıklık ve çarpıklık değerleri hesaplanmıştır elde edilen değerler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Betimsel İstatistikler

Alt Boyutlar	N	Ort	ss.	Çarpıklık	Basıklık
Teknoloji Kabul	399	3,60	0,78	-0,62	0,59
Platformun İçeriği ve Pedagojisi	399	3,58	0,86	-0,68	0,73
Algılanan Fayda	399	3,66	0,95	-0,67	0,28
Algılanan Kullanım	399	3,63	0,86	-0,42	0,25
Kullanmaya Karşı Tutum	399	3,61	1,15	-0,57	-0,55
Platformların Öğretim Tasarımı	399	3,49	0,87	-0,23	0,09

Tablo 4'te görüldüğü üzere katılımcıların TKM puanlarının ortalaması 5.00 üzerinden 3.6 (ss.=0.678) olarak hesaplanmıştır. Alt boyutların, *Platformun İçeriği ve Pedagojisi*, *Algılanan Fayda*, *Algılanan Kullanım*, *Kullanmaya Yönelik Tutum*, *Platformların Öğretim Tasarımı*, puan ortalamaları ise sırasıyla; 3,58 (ss.=0,86); 3,66 (ss.=0,95); 3,63 (ss.=0,86); 3,61 (ss.=1,15) ve 3,49 (ss.=0,87) olarak bulunmuştur. Tüm puanlara ait basıklık ve çarpıklık değerleri ise (-1, +1) aralığında olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada katılımcıların teknoloji kabul ölçeği ve ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanların okudukları bölümlere göre değişimini incelemek amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz öncesi grupların homojenliği Levene Testi ile test edilmiştir. Teknoloji kabul, Algılanan Kullanım, Kullanmaya Karşı Tutum, Platformların Öğretim Tasarımı için grupların homojen olduğu belirlenmiş ($p>.05$) ve bu değişkenlere ait puanlar %95 güven aralığında analiz edilmiştir. Platformun İçeriği ve Pedagojisi ve Algılanan Fayda değişkenleri için grupların homojen olmadıkları belirlenmiş ($p<.05$) ve bu nedenle bu değişkenlere ait puanlar %99 güven aralığında analiz edilmiştir. Yapılan tek yönlü varyans analiz sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5'te görüldüğü üzere katılımcıların teknoloji kabul puanları okudukları bölümlere göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($F=1,75$; $p>.05$). Ayrıca yapılan tek yönlü varyans analizine göre katılımcıların okudukları bölümlere göre Platformun İçeriği ve Pedagojisi ($F=2,12$; $p>.01$), Algılanan Fayda ($F=2,45$; $p>.01$), Algılanan Kullanım ($F=.57$; $p>.05$), Kullanmaya Yönelik Tutum ($F=1,29$; $p>.05$) ve Platformların Öğretim Tasarımı ($F=.05$; $p>.05$) puanlarının istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı belirlenmiştir.

Araştırmada katılımcıların TKM ve ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanların sınıflarına göre değişimini incelemek amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz öncesi grupların homojenliği Levene Testi ile test edilmiştir. Buna göre her bir değişken için grupların homojen olduğu belirlenmiştir ($P>.05$). Yapılan tek yönlü varyans analiz sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 5. Yükseköğretim öğrencilerinin teknolojik kabul puanlarının okudukları bölümlere göre değişimini incelemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analiz sonuçları.

Alt Başlıklar	Bölümler	N	Ort	ss.	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Teknoloji Kabul	İngilizce Öğretmenliği	118	3,60	0,82	Gruplar Arası	4,27	4	1,07	1,75	>0,05
	Okul Öncesi Öğretmenliği	72	3,48	0,77	Grup İçi	240,00	394	0,61		
	Özel Eğitim Öğretmenliği	74	3,52	0,86	Toplam	244,27	398			
	Psikolojik Danışmanlık	31	3,61	0,90						
	Sınıf Öğretmenliği	104	3,76	0,63						
Platformun İçeriği ve Pedagojisi	İngilizce Öğretmenliği	118	3,58	0,91	Gruplar Arası	6,15	4	1,54	2,12	>0,01
	Okul Öncesi Öğretmenliği	72	3,45	0,85	Grup İçi	285,31	394	0,72		
	Özel Eğitim Öğretmenliği	74	3,46	0,92	Toplam	291,47	398			
	Psikolojik Danışmanlık	31	3,56	0,93						
	Sınıf Öğretmenliği	104	3,77	0,69						
Algılanan Fayda	İngilizce Öğretmenliği	118	3,66	1,00	Gruplar Arası	8,75	4	2,19	2,45	>0,01
	Okul Öncesi Öğretmenliği	72	3,51	0,94	Grup İçi	351,53	394	0,89		
	Özel Eğitim Öğretmenliği	74	3,53	1,03	Toplam	360,27	398			
	Psikolojik Danışmanlık	31	3,59	1,07						
	Sınıf Öğretmenliği	104	3,89	0,77						
Algılanan Kullanım	İngilizce Öğretmenliği	118	3,66	0,89	Gruplar Arası	1,70	4	0,42	0,57	>0,05
	Okul Öncesi Öğretmenliği	72	3,53	0,87	Grup İçi	296,09	394	0,75		
	Özel Eğitim Öğretmenliği	74	3,56	0,93	Toplam	297,79	398			
	Psikolojik Danışmanlık	31	3,59	0,88						
	Sınıf Öğretmenliği	104	3,70	0,78						
Kullanmaya Karşı Tutum	İngilizce Öğretmenliği	118	3,53	1,22	Gruplar Arası	6,77	4	1,69	1,29	>0,05
	Okul Öncesi Öğretmenliği	72	3,43	1,14	Grup İçi	518,08	394	1,31		
	Özel Eğitim Öğretmenliği	74	3,66	1,16	Toplam	524,85	398			
	Psikolojik Danışmanlık	31	3,92	1,02						
	Sınıf Öğretmenliği	104	3,68	1,10						
Platformların Öğretim Tasarımı	İngilizce Öğretmenliği	118	3,49	0,90	Gruplar Arası	0,16	4	0,04	0,05	>0,05
	Okul Öncesi Öğretmenliği	72	3,45	0,87	Grup İçi	298,78	394	0,76		
	Özel Eğitim Öğretmenliği	74	3,50	0,94	Toplam	298,94	398			
	Psikolojik Danışmanlık	31	3,49	0,93						
	Sınıf Öğretmenliği	104	3,50	0,77						

Tablo 6'da görüldüğü üzere yükseköğretim öğrencilerinin TKM puanlarının sınıf düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir ($F=4,17$; $p<.05$). Yapılan LSD testine göre farklılaşmanın 1. ve 3. sınıflar, 2. ve 3. sınıflar ile 2. ve 4. sınıflar sınıfları arasında ve üst sınıfta okuyanların lehine olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların *platformun içeriği ve pedagojisi* puanları ($F=2,67$; $p<.05$), *algılanan fayda* ($F=2,50$; $p<.05$) ve *platformların öğretim tasarımı* puanlarının ($F=1,65$; $p<.05$) sınıf düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı belirlenmiştir. Yapılan LSD testine göre her üç değişkene ait puanlar için farklılaşmanın 2. ve 3. sınıflar arasında 3. Sınıfta okuyan öğrencilerin lehine olduğu belirlenmiştir. Yükseköğretim öğrencilerinin *algılanan kullanım* puanlarının sınıf düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir ($F=4,12$; $p<.05$). Yapılan LSD testine göre farklılaşmanın 1. ve 3. sınıflar, 1. ve 4. sınıflar, 2. ve 3. sınıflar ile 2. ve 4. sınıflar

arasında ve üst sınıfta okuyanların lehine olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların *kullanmaya karşı tutum* puanlarının da sınıf düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı belirlenmiştir ($F=7,38$; $p<.05$). Yapılan LSD testine göre farklılaşmanın, 1. ve 2. sınıflar, 2. ve 3. sınıflar ile 2. ve 4. sınıflar arasında üst sınıfta okuyanların lehine olduğu belirlenmiştir. Ayrıca hesaplanan η^2 katsayıları ile sınıf düzeyi değişkeninin TKM ve alt boyutları üzerindeki etkisinin küçük düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Yükseköğretim öğrencilerinin TKM puanlarının sınıflara göre değişimini incelemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analiz sonuçları

	Sınıf	N	Ort	ss.	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Farklılık	η^2
TKM	1	11	3,5	0,7	Gruplar Arası	7,50	3,00	2,50	4,17	<0,05	1-3*;2-3*;2-4*	0,03
	2	14	3,4	0,8	Grup İçi	236,78	395,00	0,60				
	3	76	3,7	0,7	Toplam	244,27	398,00					
	4	66	3,7	0,7								
Platformun İçeriği ve Pedagojisi	1	11	3,5	0,8	Gruplar Arası	5,80	3,00	1,93	2,67	<0,05	2-3*	0,02
	2	14	3,4	0,9	Grup İçi	285,67	395,00	0,72				
	3	76	3,7	0,8	Toplam	291,47	398,00					
	4	66	3,7	0,7								
Algılanan Fayda	1	11	3,6	0,9	Gruplar Arası	6,70	3,00	2,23	2,50	<0,05	2-3*	0,02
	2	14	3,5	0,9	Grup İçi	353,57	395,00	0,90				
	3	76	3,8	0,9	Toplam	360,27	398,00					
	4	66	3,8	0,8								
Algılanan Kullanım	1	11	3,4	0,8	Gruplar Arası	9,05	3,00	3,02	4,12	<0,05	1-3*;1-4*;2-3*;2-4*	0,03
	2	14	3,5	0,8	Grup İçi	288,74	395,00	0,73				
	3	76	3,8	0,8	Toplam	297,79	398,00					
	4	66	3,8	0,7								
Kullanmaya Karşı Tutum	1	11	3,6	1,0	Gruplar Arası	27,85	3,00	9,28	7,38	<0,05	1*-2; 2-3* 2-4*	0,05
	2	14	3,2	1,1	Grup İçi	497,00	395,00	1,26				
	3	76	3,8	1,1	Toplam	524,85	398,00					
	4	66	3,9	1,0								
Platformların Öğretim Tasarımı	1	11	3,4	0,8	Gruplar Arası	3,69	3,00	1,23	1,65	<0,05	2-3*	0,01
	2	14	3,4	0,8	Grup İçi	295,24	395,00	0,75				
	3	76	3,6	0,9	Toplam	298,94	398,00					
	4	66	3,5	0,8								

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, Balaman ve Baş (2021) tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Modeli (TKM) kapsamında e-öğrenme platformlarının kullanım algısı ölçeğinin, yükseköğretim öğrencileri örnekleminde geçerlik ve güvenilirliği yapılmıştır. TKM kapsamındaki e-öğrenme platformlarının kullanım algısı ölçeğinin dil eşdeğerliliği amacıyla yürütülen çalışmanın bulguları, ölçeğin Türkçe ve İngilizce formlarından toplanan puanlar arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon ($r = .916$; $p < .0$; $r = .964$; $p < .01$) olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla, ölçeği Türkçe ve İngilizce cevaplayan yükseköğretim öğrencileri ölçeğin içeriğini aynı anlamış olduğu anlaşılmıştır.

Orijinalinde beş faktörlü yapıya sahip olan ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonucunda uyum indeksleri incelendiğinde ki-kare değerinin serbestlik derecesine oranı ($2262.100 / 977 = 2.315$) 3'ün altında bulunmuştur. Diğer uyum indekslerinden RMSEA=0.57<0.08 (kabul edilebilir), CFI=.935>.90 (kabul edilebilir) ve SRMR = 0,0356<0,05 (iyi uyum) olarak bulunmuş ve bu sonuçlar modelin veriler tarafından doğrulandığını göstermektedir (Gürbüz, 2019). Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için ise Cronbah Alpha iç tutarlık katsayıları hesaplanmış ve ölçek ve alt boyutlar için hesaplanan içtutarlık katsayılarının 0,7 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla ölçeğin güvenilir sonuçlar verdiği belirlenmiştir (Büyüköztürk, 2011).

Sonuç olarak, Türkçe uyarlama çalışması yapılan TKM kapsamında e-öğrenme platformlarının kullanım algısı ölçeğinin orijinal formdaki gibi yine beş alt boyuttan oluştuğu, modelin çalışmaya katılan yükseköğretim öğrencilerinden toplanan verileri desteklediği ve ölçeğin iç tutarlılık katsayılarının yeterli olduğu bulunmuştur. Dolayısıyla, Türkçeye uyarlanan ölçeğin TKM kapsamında yükseköğretim öğrencilerinin e-öğrenme platformlarını kullanma algısını ölçmede geçerli ve güvenilir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Ancak ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları yükseköğretim öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Mevcut çalışmanın sonuçları farklı örneklem gruplarıyla yapılacak olan çalışmalarla desteklenerek karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir.

Araştırmanın ikinci aşamasında ise, alanyazın incelendiğinde bu kapsamda yükseköğretim öğrencileriyle yapılan yeterli çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden, bu çalışmada yükseköğretim öğrencilerinin TKM kapsamında e-öğrenme platformlarının kullanım algıları cinsiyet, bölüm ve sınıf düzeylerine göre incelenmiştir. Öncelikle, betimsel analizler sonucunda, yükseköğretim öğrencileri TKM ortalaması 3,6 ve alt boyutlardan Algılanan fayda (3,66) ve Algılanan kullanım kolaylığı (3,63) en yüksek puan sahiptir. Bu sonuç literatürdeki çalışmalarla paraleldir (Akour, 2009; Park ve Kim, 2013; Sánchez-Prieto, 2016).

Araştırmada yükseköğretim öğrencilerinin TKM algıları ve ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanların cinsiyete ($t = .79$; $p > .05$) ve bölümlere ($F = 1,75$; $p > .05$) göre değişimini incelenmiş ve anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Cinsiyetin katılımcıların TKM algılarını etkilememiş olması sonucu literatürdeki çalışmalar tarafından desteklenmiştir (Kurnaz, 2010; Çukurbaşı vd., 2016). Ancak, Sánchez-Prieto (2016) öğretmenlerle yapmış olduğu çalışmasında özellikle algılanan fayda ve kullanım kolaylığı açısından erkeklerin daha yüksek puana sahip olduğunu bulmuştur. Yükseköğretim öğrencilerinin TKM puanları sınıf düzeyine göre incelediğinde ise anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($F = 4,17$; $p < .05$). Her bir alt boyutta (*platformun içeriği ve pedagojisi*, *algılanan fayda*, *algılanan kullanım kolaylığı* ve *platformların öğretim tasarımı*), yükseköğretim öğrencilerinin puanlarının özellikle üst sınıflarda bir önceki sınıflara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum, yükseköğretim öğrencilerinin 2. Sınıfta aldıkları öğretim teknolojileri dersiyle de açıklanabilir. Bununla birlikte, 2020 de Covid-19 pandemisiyle, bütün derslerin online olarak e-öğrenme platformlarında verilmesi de bu durumu desteklemiştir.

Kaynaklar

- Adedoyin, O. B., & Soykan, E. (2023). Covid-19 pandemic and online learning: the challenges and opportunities. *Interactive learning environments*, 31(2), 863-875. <https://doi.org/10.1080/10494820.2020.1813180>
- Ajzen, I. (1985). From Intentions to Actions: A Theory of Planned Behavior. In: Kuhl, J., Beckmann, J. (eds) Action Control. SSSP Springer Series in Social Psychology. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-69746-3_2
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). Understanding attitudes and predicting social behaviour. Prentice-Hall. https://books.google.co.in/books/about/Understanding_attitudes_and_predicting_s.html?id=nNqAAMAAJ.

- Akour, H. (2009). *Determinants of Mobile Learning acceptance: An Emprical Investigation in Higher Education*. Unpublished dissertation. Oklahoma State University.
- Almaiah, M.A. RETRACTED ARTICLE: *Acceptance and usage of a mobile information system services in University of Jordan*. *Educ Inf Technol* 23, 1873–1895 (2018). <https://doi.org/10.1007/s10639-018-9694-6>
- Alsubhi, M. A., Sahari, N., & Wook, T. T. (2020). A conceptual engagement framework for gamified e learning platform activities. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, 15(22), 4-23. <https://doi.org/10.3991/ijet.v15i22.15443>
- Atasoy, R., Özden, C., & Kara, D. N. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde yapılan E-ders uygulamalarının etkililiğinin öğrencilerin perspektifinden değerlendirilmesi. *Electronic Turkish Studies*, 15(6).
- Avacı, & Yıldız (2021). Covid-19 pandemi sürecinde uzaktan eğitimi kullanan öğrencilerin memnuniyet davranışlarının teknoloji kabul modeli çerçevesinde incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 814-830.
- Ballarano, A., Colace, F., De Santo, M., & Greco, L. (2016). “The Postman Always Rings Twice”: Evaluating E-Learning Platform a Decade Later. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (Online)*, 11(2), 35.
- Balaman, F., & Baş, M. (2021). Perception of using e-learning platforms in the scope of the technology acceptance model (TAM): a scale development study. *Interactive Learning Environments*, 31, 53955419.
- Bayram, N. (2016). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş. AMOS uygulamaları* (3. Baskı). Ankara: EzgiYayınları.
- Brislin R, Lonner W, Thorndike R. (1973). *Cross-cultural Research Methods*. New York: John Wiley.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (15. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Chu, Y. ve Huang L. (2008). Mobile Technologies Adoption: An Exploratory Case Study. *Thinghua Science and Technology*, 13(3), 300-305.
- Craciunas, S., & Elsek, I. (2009). *The standard model of an e-learning platform*. Bucharest: Romania.
- Çelik, K. (2018). Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli: Uzaktan Eğitim Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış doktora tezi. Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı, Bilişim Enstitüsü, Gazi Üniversitesi.
- Çukurbaşı, B., İşbulan, O., ve Kıyıcı, M. (2016). Tablet Bilgisayarların Eğitsel Kullanımının Kabulü: FATİH Projesine Eleştirel Bir Bakış. *EGİTİM VE BİLİM*, 41(188) <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2016.6621>
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS quarterly*, 319-340. <https://doi.org/10.2307/249008>
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management science*, 35(8), 982-1003. <https://doi.org/10.1287/mnsc.35.8.982>
- Eraslan Yalcin, M., & Kutlu, B. (2019). Examination of students' acceptance of and intention to use learning management systems using extended TAM. *British Journal of Educational Technology*, 50(5), 2414–2432. <https://doi.org/10.1111/bjet.12798>
- Fusilier, M. ve Durlabhji, S., (2005). An Exploration of Student Internet Use in India *The Technology* 22(4), 233-246.
- Gürbüz, S. (2021). *Sosyal bilimlerde aracı, düzenleyici ve durumsal etki analizleri* (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kurnaz, H. (2010). *Mobil Öğrenme Özelliğinin Öğrenciler Tarafından Kullanılabilirliği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sakarya.
- Luminata, D. C. (2011). Information Security in E-learning Platforms. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 15, 2689-2693. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.04.171>
- McKechnie, S., Winklhofer, H. ve Ennew, C. (2006). Applying The Technology Acceptance Model to the Online Retailing of Financial Services. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 34(4-5), 388-410.
- Panigrahi, R., Srivastava, P. R., & Sharma, D. (2018). Online learning: Adoption, continuance, and learning outcome—A review of literature. *International Journal of Information Management*, 43, 114. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2018.05.005>
- Park, E. ve Pobil, A.P. (2013). Modeling the user acceptance of long-term evolution (LTE) services. *annals of telecommunications - annales des télécommunications*, 68, 307-315.

- Perna, L. W., Ruby, A., Boruch, R. F., Wang, N., Scull, J., Ahmad, S., & Evans, C. (2014). Movingcourses. *Educational Researcher*, 43(9), 421-432. <https://doi.org/10.3102/0013189X14562423>
- Prieto, J.C., Olmos-Migueláñez, S., ve García-Peñalvo, F.J. (2017). MLearning and pre-service teachers: Anassessment of the behavioral intention using an expanded TAM model. *Comput. Hum. Behav.*, 72, 644-654.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th editon). New York: PearsonEducation, Inc.
- Yavuz, M. S., & Akkılıç, M. emin. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Covid-19 Sürecinde Çevrimiçi Eğitime İlişkin Tutum Ve Niyetlerinin Tespiti: Teknoloji Kabul Modeli Çerçevesinde Bir Araştırma. *International Review of Economics and Management*, 9(2), 250-271.
- Yıldız, H. (2013). Demokles'in Kılıcından Tsunamiye: Yaratıcı-Yıkıcı E-Öğrenme Platformları. *TMMOBEMO Ankara Şubesi Haber Bülteni*.
- Zhang, N., Guo, X. ve Chen G. (2007). Extended Information Technology Initial Acceptance Model andItsEmpirical Test. *Systems Engineering- Theory & Practice*, 27(9), 123-130.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Hasan Kalyoncu Üniversitesi T.C. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Bilimsel Çalışmalar ve Yayın Etiği Kurulu'nun tarih 14.10.2022 sayı E-97105791-050.01.01-24536 ve karar Olumlu ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ SORGULAMAYA DAYALI ÖĞRENME YÖNTEMİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN BELİRLENMESİ

Determining the Views of Science Teacher Candidates on Inquiry-Based Learning Method

Şeyma AKSAKAL TAŞKIRAN¹ ve Ömer YILAYAZ²

¹Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Eğitimi Bölümü, Elazığ, s.aksakal@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8452-3690>

²Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Eğitimi Bölümü, Elazığ, oyilayaz@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1600-6987>

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

29.02.2024

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1445203

Anahtar Kelimeler

Sorgulamaya Dayalı

Öğrenme Yöntemi,

Öğretmen Adayı, Öğretmen

Adayı Görüşü

ÖZ

Fen eğitimi ile bireylerin bilgiye kendi çabasıyla ulaşabilen, sorgulayabilen ve sorunlara çözümler üretebilen öğrenciler yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda öğrenciyi yetiştiren öğretmenin de bu kapsam doğrultusunda eğitimi önem arz etmektedir. Bu çalışmada; fen bilgisi öğretmen adaylarının sorgulamaya dayalı öğrenme yöntemine ilişkin görüşlerini belirlemek amaçlanmıştır. Araştırma; Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fen Bilimleri Öğretmenliği bölümünde okuyan öğretmen adaylarıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgu bilim deseni kullanılmıştır. Sorgulama temelli işlenen Fen Öğretimi Laboratuvar Uygulamaları dersinde öğretmen adaylarına; uygulanan yöntemin olumlu ve olumsuz yönleri sorulmuştur. Bu uygulama öğretmen adaylarının hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formunun soruları verilip, görüşmenin gerçekleştirilmesiyle devam etmiştir. Araştırmanın veri analizi, içerik analizi tekniğiyle uygulanmıştır. Veri analizleri sonucu çalışmaya katılan öğretmen adaylarının büyük bir çoğunluğunun, sorgulamaya dayalı öğrenme yönteminin uygulanmasının özellikle olumlu yönlerini dile getirdiği, bilimsel süreç becerisi, akademik başarı gibi yönlerinin arttığı ve geliştiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca öğretmen adaylarının sorgulamaya dayalı öğrenmeyi meslek hayatına atıldıkları zaman da uygulayacaklarını söyledikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte öğrencilerin bu yöntemin ön bilgisi kazanılmamış konularda ve derslerde işleniş açısından güçlük de çıkarabileceğini ifade eden söylemleri de tespit edilmiştir.

ABSTRACT

The aim of science education is to cultivate students who can independently access, inquire, and generate solutions to problems. In this context, it is crucial for the teacher who nurtures the student to emphasize education within this framework. This study aims to determine the views of science teacher candidates regarding inquiry-based learning methods. The research was conducted with teacher candidates studying in the Department of Science Education at Fırat University Faculty of Education. The phenomenological design, one of the qualitative research designs, was used in the research. In the Laboratory Practices for Science Teaching course, which is based on inquiry, teacher candidates were asked about the positive and negative aspects of the applied method. This implementation was carried out through teacher candidates completing a semi-structured interview form prepared for them. The qualitative data analysis of the research was conducted using content analysis technique. As a result of the qualitative data analyses, the majority of the teacher candidates participating in the study expressed the particularly positive aspects of inquiry-based learning, stating that their scientific process skills and academic achievements increased and developed. However, expressions indicating that this method could also pose difficulties in terms of processing in subjects and lessons where prior knowledge is not acquired were also identified.

Atıf/Citation: Aksakal Taşkiran, Ş.ve Yılayaz, Ö.(2024). Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Sorgulamaya Dayalı Öğrenme Yöntemine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34,2, 647-657.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Şeyma AKSAKAL TAŞKIRAN, s.aksakal@firat.edu.tr

* Bu çalışma, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalı'nda yürütülmüş "Sorgulayıcı Öğrenme Yönteminin Öğretmen Adaylarının Bilimsel Süreç Becerilerinin, Başarılarına, Akademik ve Öğretmen Özyeterliklerine Etkisi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Çağımızın en önemli özelliklerinden biri; teknoloji alanında gerçekleşen değişimlere ayak uydurabilen, eleştirel düşünme yetisine ve yaratıcılık özelliğine sahip, sorgulayan, bilgiye ulaşabilen ve üretebilen, fikirlerini rahat bir dille ifade edebilen gerektiği yerde takım çalışmalarına uyum sağlayacak potansiyelde olan bireyler yetiştirmeye olan yönelimdir. Ancak böyle bir eğitim sayesinde öğrenciler yetiştirilebilir (Şen ve Erişen, 2002:100). 21. yüzyıl yeteneklerine sahip, bu çağın gereksinimlerine uyum sağlayacak ve aynı zamanda katkıda bulunabilecek bireylerin yetiştirilmesi giderek daha da kritik hale gelmektedir (Bayır ve Kahveci, 2021: 1297). Öğrenciler, gözlem ve çıkarımlarda bulunarak, araştırma ve sorgulamalarla, deneyimleyerek ve uygulayarak bilginin temellerini kendilerinin oluşturduğu bir sistemde eğitim almalıdır. Bu yaklaşım, derslere olan ilgilerini artırmanın yanı sıra ders dışındaki bilgilerini ve öğrendiklerini günlük yaşama uygulamalarını teşvik edebilir (Akgün ve Gönen, 2004: 23) (Akt:Kaya, 2020: 1).

Bireylerde bilgiye ulaşma özelliği ve var olan bilgiyi üretme özelliği aranmaktadır ve bu isteğe binaen güçlü bir gelecek oluşturmak; öğrencileri Fen bilimleri eğitiminden geçirerek yetiştirmek oldukça önem arz etmektedir (Arslan, 2007: 2). Fen bilimleri dersi aynı zamanda problem çözme becerisi olan, kendine güveni tam, iletişim ve işbirliği becerisine sahip, sürdürülebilir kalkınma bilincinde olan bireyleri yetiştirmeyi amaç edinmiştir (MEB, 2013). Fen bilimleri branşı ve diğer tüm branşlar sorgulayıcı öğretimin uygulanması konusunun ve sorgulayıcı öğretim uygulamalarının var olması konusunun üzerinde durmaktadırlar.

Sorgulama ve bununla birlikte düşünme becerileri bireylerin doğaya uyum sağlamaları ve hayatlarını bu şekilde sürdürmeleri için kullandıkları özelliklerdir. Düşünmeyi büyük oranda problemleri evvelinden belirlemek, çözümünü bulmak ve bundan yeni kavramlar oluşturmak için kullanan bireyler bu zorlu süreci yüzyıllar boyu sürdürmüşlerdir (Kazancı, 1989: 15). Sorgulayıcı öğrenme sayesinde öğrenciler karşılaştıkları herhangi bir problem durumu karşısında çözüm yöntemi olarak bilimsel yöntemleri çözüm aracı olarak kullanmaktadırlar. Böylece günlük hayat problemlerini de bu doğrultuda çözmeye başlamaktadırlar (Welch, Klopfer ve Aikenhead, 1981).

İnsanlar, düşünme yeteneğini öncelikle sorunları tanımlayarak çözüm bulma, yaşam amaçlarını belirleme ve yeni kavramlar oluşturma çabalarında kullanmışlardır ve bu mücadeleyi yıllarca sürdürmüşlerdir (Kazancı, 1989: 15). Sorgulamaya dayalı öğretimin öğrencilerde bilimsel çalışma disiplini ve kavrayışını artırabileceği ileri sürülebilir. Öğrenciler, bu bilgi yükü altında ezilmezler ve bilgiye nasıl erişeceklerini bilirler (Aktamış ve Ergin, 2007: 11). Şüphesiz bütün bu beklentileri hayata geçirecek olan öğretmenlerin fen öğretiminde tam anlamıyla sorgulamayı öğretmeyi uygulamaya koymasına gerekmektedir (Yılmaz, 2021: 2). Sorgulama süresince öğretmenler, öğrencilere güvenilir bilgi kaynakları hakkında rehberlik etmeli, onları doğru şekilde yönlendirmeli ve etkili öğrenme alışkanlıkları geliştirmeleri için desteklenmelidir (Sarioğlu ve Fatih, 2017: 13). Fen bilimleri doğa ile ilgili her şeyi sorgulamayı gerektirir. Bu nedenle, geleceği emanet edeceğimiz fen bilgisi öğretmen adaylarının iyi birer fen okuyuruları olabilmeleri için bu şartlardan birisi olan sorgulama becerilerinin üst düzeyde gelişimine ihtiyaç duyulmaktadır (Balbağ ve Aynur, 2020: 52). Öğretmen adaylarının sorgulamaya dayalı öğrenme yöntemiyle gerek meslek hayatlarında bu yöntemin öğrenme ve öğretmeye olumlu yönde katkısı olacağı düşüncesi gerekse kendi akademik başarılarını ne yönde etkileyeceği konusu literatürde eksiklik olarak görülmüştür. Bu bilgilerden yola çıkarak araştırmanın amacı; fen bilgisi öğretmen adaylarının sorgulamaya dayalı öğrenme yöntemine ilişkin görüşlerini belirlemektir.

2. Materyal ve Metot

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada fen bilgisi öğretmen adaylarının sorgulamaya dayalı öğrenme yöntemine ilişkin görüşlerini belirlemek amaçlandığı için nitel araştırma desenlerinden olgu bilim deseni kullanılmıştır. Araştırmanın amacına yönelik sorgulamaya dayalı öğrenme yönteminin fen bilgisi öğretmen adaylarının zihinlerinde oluşturduğu olguları belirlemek amacıyla, olgu bilim deseni tercih edilmiştir. Olgular, insanların hayatlarında çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir; bunlar olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi farklı formlarda karşımıza çıkabilirler (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 25). Kişiler aynı olayları deneyimleseler bile, bu olaylardan aynı sonuçları çıkarmayabilirler. Bu bağlamda, olaylar ve algılar

araştırmacılar için önemli bir bilgi kaynağıdır. Kişilerin davranışlarının arkasındaki nedenleri kavramak, birçok süreci daha iyi anlamamıza yardımcı olur (Ersoy, 2019). Araştırmacılar, olgu bilimi çalışmalarında katılımcıların belirli bir kavrama, olaya veya olguya hangi anlamları yüklediklerini belirlemeye çalışırken, bu süreçte 'neden' ve 'nasıl' sorularının cevaplarını ararlar (Creswell, 2014: 69. Bayar ve Bayar, 2015: 50). Araştırmada fen bilgisi öğretmen adaylarının sorgulamaya dayalı öğrenme yöntemine yönelik verdikleri görüşlerin belirlenmesi ve bu görüşlerin öğrenciler arasında olgular biçiminde farklı kategorilerle açıklanması, araştırmanın olgu bilim özelliğine sahip olmasını sağlamıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu Doğu Anadolu bölgesinde yer alan bir devlet üniversitesinin Eğitim Fakültesi Fen Bilimleri Öğretmenliği bölümünde 2016-2017 bahar yarıyılında Fen Bilgisi Laboratuvar Uygulamaları dersinin görüldüğü 3. Sınıf, 10 lisans öğrencisinden oluşturulmuştur. Sorgulamaya öğrenme yönteminin, fen bilimleri öğretmenliği gibi fizik, kimya, biyoloji gibi sorgulamaya dayalı öğrenmenin uygulanabilirliğinin daha kapsamlı olabileceği derslerin ağırlıkta olduğu bir alanda uygulanması uygun bulunmuştur. Çalışma grubunun örnekleminde, nitel araştırmalardaki örnekleme yöntemlerinden olan kolay ulaşılabilir veya elverişli örnekleme yöntemi seçilmiştir. Kolay erişilebilen ya da elverişli örnekleme, tamamen mevcut olan ve erişimi hızlı ve zahmetsiz olan öğeleri temel alır (Patton, 2005).

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada, alanında uzman iki araştırmacının görüşüne başvurularak ve alınan geri bildirimlerle, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, sabit soru ve cevapların olmadığı, görüşülen her kişiden kendi benzersiz bakış açısını ifade eden düşüncelerin toplandığı, esnek ve açık uçlu sorular içeren bir formdur (Merriam, 2013: 45). Fen bilgisi öğretmen adaylarına açık uçlu olacak şekilde 9 soru sorulmuştur.

2.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Çalışma Fen Bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde geleneksel öğrenme yöntemi ve sorgulamaya dayalı öğrenme yöntemiyle ders görmüş 10 öğrenci rasgele seçilerek gerçekleştirilmiştir. Fen Bilimleri öğretmen adaylarına verilen yarı yapılandırılmış görüşme formu 9 açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Uygulama, katılımcıların soruları okuması ve bu sorulara verdikleri cevaplarla devam etmiştir. Her bir öğrencinin soruları cevaplaması için 20-25 dk. süre verilmiştir. Ardından uygulama sorularına verilen cevapların analiziyle devam etmiştir. Araştırmanın geçerliği ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla sorular hazırlandıktan sonra gerekli uzman görüşleri alınarak, sorular açıklık, uygunluk, tutarlık açısından yeniden değerlendirilmiş ve gerekli düzenlemeleri yapılmıştır. Temaların kategorilere ayrılmasında da uzman görüşüne başvurulmuştur. Verilerin analizinde içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi yöntemi, benzer verileri belirlenmiş temalar doğrultusunda bir araya getirme süreci olarak tanımlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Cevaplar içerik analiziyle incelenerek kodlar, kategoriler ve temalar oluşturulmuştur. Öğretmen adaylarının sorulara verdikleri cevaplarda her kodun kaç öğrenci tarafından dile getirildiği frekans değeri şeklinde belirtilmiş ve öğrenciler (Ö1,Ö2...) şeklinde isimlendirilmiştir. Böylece öğretmen adaylarının sorgulamaya dayalı öğrenme yöntemine yönelik görüşleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

3. Bulgular

Çalışmada öğretmen adaylarının sorgulamaya dayalı öğrenme yöntemine yönelik görüşleri belirlenmek istenmiştir. Bu doğrultuda, yarı yapılandırılmış görüşme formuna katılan 10 fen bilgisi öğretmen adayının sorulara verdikleri cevaplar 9 tema (kategori) de belirtilmiş, kodlar ise; öğretmen adaylarının çoğunlukla üzerinde durdukları cevaplardan oluşmuştur.

Fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinin geleneksel öğrenme ve sorgulamaya dayalı öğrenmeyi karşılaştırmaları istenmiştir (Tema I). Bu karşılaştırmaya ilişkin olarak 7 kod ve 2 kategori belirlenmiştir. Frekansları ve öğrenci bilgileriyle birlikte Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tema I: Geleneksel Öğrenme ve Sorgulamaya Dayalı Öğrenme Arasındaki Farklar**Tablo 1.** Geleneksel Öğrenme ve Sorgulamaya Dayalı Öğrenme Arasındaki Farka İlişkin Öğrenci Görüşleri

Kategori	Kodlar	f	Öğrenci
Yaparak Yaşayarak Öğrenme	Deneylere birebir dâhil olma	9	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9
	Bilginin akılda kalıcılığı	8	Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö8, Ö9, Ö10
	Grupla çalışma	4	Ö4, Ö5, Ö6, Ö8
Bilimsel Süreç Becerileri	Hipotez kurma	7	Ö1, Ö2, Ö3, Ö5, Ö7, Ö8, Ö9
	Problem durumu verme	8	Ö1, Ö2, Ö3, Ö5, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10
	Bilgiyi yorumlama	5	Ö1, Ö4, Ö6, Ö9, Ö10
	Deneyde bağımlı-bağımsız değişkenleri belirleme	4	Ö1, Ö2, Ö8, Ö9

Tablo 1’de geleneksel öğrenme ve sorgulamaya dayalı öğrenmenin arasındaki farkları karşılaştıran öğrencilerin verdiği cevaplara dayanarak, toplamda 7 kod 2 kategori değerlendirilmiştir. Bu kodlardan; 'Deneylere birebir dahil olma (f=9)', 'Bilginin akılda kalıcılığı (f=8)', "Grupla çalışma (f=4) 'Yaparak-Yaşayarak öğrenme' kategorisinde, 'Hipotez kurma (f=7)', 'Problem durumu verme (f=8)', 'Bilgiyi yorumlama (f=5)', 'Deneyde bağımlı-bağımsız değişkenlerin belirleme (f=4) ise 'Bilimsel süreç becerileri' kategorisinde belirlenmiştir. Bu kodlar ve kategoriler, öğretmen adaylarının geleneksel öğrenme yöntemi ve sorgulamaya dayalı öğrenme arasındaki farkları açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır. Bazı öğrencilerin temayla ilgili görüşleri şu şekildedir;

Ö2: “Daha önceki yıllarda yaptığımız lab uygulamalarında deneyler ve malzemeler belliydi. Hocamız tarif ediyordu biz yapıyorduk yani süreç belliydi. Fakat bu uygulamayla bize bir problem durumu verildi. Ardından ona göre hipotez kurduk. Yani nasıl bir süreç işleyeceğimizi kendimiz belirledik.”

Ö8: “Diğer yıllarda deneyi hocamız bize nasıl yapacağımızı söyler ve ona göre yapardık. Yani süreci hoca belirlerdi. Bu uygulamada deney sürecini biz tasarladık.”

Ö5: “Çok fark var. Daha önceki senelerde sınıfın tümü bir deneye bakıyordu ama bazılarımız göremiyordu ya da dersten kopuyorduk. Ama bu uygulamada gruplara bölündük ve her bir gruba deney malzemesi verildi. Problem durumunu anlamayı, hipotez kurup deneyi kendimiz tasarlamayı öğrendik. Dersi daha çok sevmeye başladık. Daha fazla aklımda kaldı derste yaptıklarım.”

Yarı yapılandırılmış görüşme formunda 10 fen bilgisi öğretmen adayına, fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde yeni laboratuvar uygulamasının(sorgulamaya dayalı öğrenmenin) avantajlarına dair düşünceleri sorulmuştur (Tema II). Bu kapsamda, 5 kod ve 1 kategori belirlenmiştir. Frekansları ve öğrenci bilgileriyle birlikte Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tema II: Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Avantajları**Tablo 2.** Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Avantajlarına İlişkin Öğretmen Adayı Görüşleri

Kategori	Kodlar	f	Öğrenci
Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Avantajları	Yaparak yaşayarak öğrenmeyi sağlama	7	Ö1, Ö, Ö3, Ö5, Ö7, Ö8, Ö9
	Deney tasarlama becerisi	6	Ö1, Ö2, Ö3, Ö5, Ö8, Ö9
	Bilgiyi keşfetme	6	Ö1, Ö2, Ö3, Ö5, Ö8, Ö9
	Problem çözme becerisine olan katkı	5	Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö10
	Probleme göre deney yapabilme inancı	4	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö9

Tablo 2’de ifade edilen fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde öğrencilere, sorgulamaya dayalı öğrenmenin avantajları sorulmuştur. Bu soru doğrultusunda, 5 kod ve 1 kategori belirlenmiştir. Kodlar; “Deney tasarlama (f=6)”, “Yaparak yaşayarak öğrenme (f=7)”, “Bilgiyi keşfetme (f=6)”, “Probleme göre deney yapabilme inancı (f=4)”, “Problem çözme becerisine olan katkı (f=5)”, kategorileri ise ‘Sorgulamaya dayalı öğrenmenin avantajları’dır. Bu kodlar ve kategori, fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde sorgulamaya dayalı öğrenmenin avantajlarına ilişkin öğretmen adaylarının fikirlerini belirlemeyi amaçlamıştır. Bazı öğrencilerin temayla ilgili görüşleri şu şekildedir;

Ö4: “Teoriyi uygulamaya kendimiz döktük. Fikir alışverişi yaptık. Özgüvenimi daha çok artırdı. Kâğıdı elime alıp hemen problemi çözmeye çalışıyodum. Bu da benim problem çözmemi daha çok artırdı. Kendime olan özgüvenimi artırdı.”

Ö2: “Bu uygulamada deneyi kendimiz tasarlayıp sonuca kendimiz ulaştığımız için ister istemez bir özgüven geldi. Bi işi başarmanın mutluluğunu yaşadık.”

Yarı yapılandırılmış görüşme formuna katılan 10 fen bilgisi öğretmen adayı, fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersindeki yeni(sorgulamaya dayalı öğrenme) uygulamanın ne olduğu sorulmuştur (Tema III). Buna dair 2 kod ve 1 kategori belirlenmiştir. Frekans ve öğrenci bilgileriyle birlikte Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tema III: Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Tanınması

Tablo 3. Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Tanınmasına İlişkin Öğrenci Görüşleri

Kategori	Kodlar	f	Öğrenci
Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Tanınması	Sorgulamaya dayalı öğrenme	8	Ö1, Ö2, Ö3, Ö5, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10
	Öğrenci merkezli uygulama	2	Ö4, Ö6

Tablo 3’te ifade edilen fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde sorgulamaya dayalı öğrenmenin tanınmasına ilişkin fikirleri öğrencilere sorulmuştur. Bu soru doğrultusunda, 2 kod ve 1 kategori belirlenmiştir. Kodlar; ‘sorgulayıcı öğretim (f=8)’ ve ‘öğrenci merkezli uygulama (f=2)’, kategorileri ise ‘Sorgulayıcı öğrenmenin tanınması’dır. Bu kodlar ve kategori, öğretmen adaylarının fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde sorgulamaya dayalı öğrenmenin öğretmen adayları tarafından tanınmasına ilişkin fikirlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bazı öğrencilerin temayla ilgili görüşleri şu şekildedir;

Ö1:“Sorgulayıcı öğretim. Ben kendimi sorgulayıcı öğretimle daha rahat hissettim. Deneyleri daha rahat yaptık. Çünkü grupta olsa bile deney malzemelerini böyle rahat tutamazdık. Deneyi biz kendimiz tasarladık. Hipotezimize göre yol izledik. Bu da benim kendime özgüvenimi artırdı.”

Ö4: “Bu öğrenci merkezli bir uygulamaydı. Bilim adamıymış gibi sorular sordu. Ardından bunu çözmek için hipotezler kurduk. Deneyi yaptık.”

Yarı yapılandırılmış görüşme formuna katılan 10 fen bilgisi öğretmen adayına, fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde yeni uygulamanın ne tür becerileri etkilediğine ilişkin görüşleri sorulmuştur (Tema IV). Bu kapsamda 5 kod ve 3 kategori belirlenmiştir. Frekans ve öğrenci bilgileriyle birlikte Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tema IV: Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Etkilediği Beceriler

Tablo 4. Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Etkilediği Becerilere Dair Öğrenci Görüşleri

Kategori	Kodlar	f	Öğrenci
Genel Beceriler	Psikomotor beceriler	5	Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8
	Zihinsel beceri	1	Ö7
Fen’e Özgü Beceriler	Bilimsel süreç becerileri	7	Ö1, Ö2, Ö3, Ö6, Ö8, Ö9, Ö10
	Problem çözme	3	Ö4, Ö6, Ö8
Fen Okuryazarlığı	Fen okuryazarlığı	2	Ö4, Ö10

Tablo 4’te öğrencilere ifade edilen fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde sorgulamaya dayalı öğrenmenin ne tür becerileri etkilediğine ilişkin fikirleri sorulmuştur. Bu soru doğrultusunda 5 kod ve 3 kategori belirlenmiştir. Bu kodlardan; “Psikomotor Beceriler (f=5)”ve “Zihinsel Beceri (f=1)” ‘Genel Beceriler’ kategorisinde, “Problem Çözme (f=3)” ve “Bilimsel Süreç Becerileri (f=7)”, ‘Fen’e Özgü Beceriler’ kategorisinde, “Fen Okuryazarlığı (f=2)” ise ‘Fen Okuryazarlığı’ kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu kod ve kategoriler, sorgulamaya dayalı öğrenmenin etkilediği becerilere ilişkin

öğretmen adayları fikirlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bazı öğrencilerin temayla ilgili görüşleri şu şekildedir;

Ö10: “Deney sırasında izlediğimiz aşamaları göz önünde bulundurursam bilimsel süreç becerilerini etkiler. Artırır.”

Ö6: “Öğrencilerin el becerisi ve psikomotor becerileri gelişir. Sorgulamaya başlarlar. Problem durumu, hipotez kurma, deneyi öğrencinin kendisinin yapması ve sonuca öğrencinin kendisinin ulaşması durumu vardır.”

Yarı yapılandırılmış görüşme formuna katılan 10 fen bilgisi öğretmen adayına, sorgulamaya dayalı öğrenmenin fen derslerine (Kimya, Fizik, Biyoloji vs.) uygulanabilirliğine dair fikirleri sorulmuştur (Tema V). Bu doğrultuda, 3 kod ve 1 kategori belirlenmiştir. Frekanslar ve öğrenci bilgileriyle birlikte Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tema V: Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Fen Derslerine (Kimya, Fizik, Biyoloji vs.) Uygulanabilirliği

Tablo 5. Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Fen Derslerine (Kimya, Fizik, Biyoloji vs.) Uygulanabilirliğine Dair Öğrenci Görüşleri

Kategori	Kodlar	f	Öğrenci
Fen Derslerine Uygulanabilirlik	Fizik, Kimya, Biyoloji dersinde	5	Ö1, Ö2, Ö4, Ö5, Ö6, Ö10
	Daha çok Fizik ve Kimya dersinde	2	Ö1, Ö9
	Sadece Fizik dersinde	2	Ö3, Ö8

Tablo 5’te öğrencilere ifade edilen fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersindeki sorgulamaya dayalı öğrenmenin fen derslerine (Kimya, Fizik, Biyoloji vs.) uygulanabilirliğine ilişkin görüşleri sorulmuştur. Bu soru doğrultusunda, 3 kod ve 1 kategori belirlenmiştir. Bunlar; “Kimya, Fizik, Biyoloji dersinde (f=5)”, “Daha Çok Fizik ve Kimya Dersinde (f=2)”, “Sadece Fizik Dersinde (f=2)”, kategorileri ise ‘Fen Derslerine Uygulanabilirlik’dir. Bu kodlar ve kategori öğretmen adaylarının fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde sorgulayıcı öğretimin, fen derslerine (Kimya, Fizik, Biyoloji vs.) uygulanabilirliğine ilişkin fikirlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bazı öğrencilerin temayla ilgili görüşleri şu şekildedir;

Ö9: “Hepsine uygulanır. Çünkü fen bilgisi günlük hayatta karşılaştığımız problemleri içeriyor. Fizik ve kimyaya daha uygun bir uygulamadır bu bence. Biyoloji daha sözel bir ders bilgiler değişmiyor, farklı yönleri yok gibi. Çevre bilimi yer bilimine de çok uygun değil. Sanki bu yaklaşım esnetilebilen bilgilerin olduğu derslere daha uygun gibi.”

Ö10: “Geneline uygulanabilir bence. Bi iki konu istisna. Daha sözel olan mesela yer bilimi çevre bilimi. Örneğin çevre bilimi daha sözel bir ders olduğu için daha çok düz anlatım yöntemiyle anlatılıyor. BSB basamakları çok uygulanamayabilir. Çünkü gözleme de dayanır bu ders. Olayı sınıf ortamına getiremeyiz. Mesela video veya slayt gösterebiliriz belki sınıf dışına çıkaramıyorsak. En çok da fizik ve kimya derslerine uygulanabilir. Çünkü onlarda BSB nin basamaklarını işlemek daha kolay. Materyaller bizi ona yönlendiriyor. Fizikten elektrik deneyinde ampullerin parlaklığı deneyinde bize bir problem durumu verildi ardından biz ona hipotez kurduk. Değişkenleri bulduk ve deneyi yaparak çözüme daha rahat ulaştık. Sraya koyacak olursam en iyi fiziğe uygulanır sonra kimyaya sonra biyolojiye.”

Yarı yapılandırılmış görüşme formuna katılan 10 fen bilgisi öğretmen adayına, fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde sorgulamaya dayalı öğrenmenin bilgilerin kalıcılığına etkisine ilişkin görüşleri sorulmuştur (Tema VI). Bu doğrultuda, 2 kod ve 1 kategori belirlenmiştir. Frekanslar ve öğrenci bilgileriyle birlikte Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tema VI: Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Bilgilerin Kalıcılığına Etkisi

Tablo 6. Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Bilgilerin Kalıcılığına Etkisine Dair Öğrenci Görüşleri

Kategori	Kodlar	f	Öğrenci
Kalıcı Bilgi	Kalıcılığı Fazla	9	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö8, Ö9, Ö10
	Orta Düzeyde Kalıcı	1	Ö7

Tablo 6’da öğrencilere ifade edilen fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde sorgulayıcı öğretimin bilgilerin kalıcılığına etkisine dair fikirleri sorulmuştur. Bu bağlamda, 2 kod ve 1 kategori belirlenmiştir. Bu kodlar; “Kalıcılığı fazla (f=9)” ve “Orta Düzeyde Kalıcı (f=1)” dır. Kategorileri ise ‘Kalıcı Bilgi’dir. Bu kodlar ve kategori, öğretmen adaylarının fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde sorgulamaya dayalı öğrenmenin bilgilerin kalıcılığına etkisine ilişkin görüşlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bazı öğrencilerin temayla ilgili görüşleri şu şekildedir;

Ö6: “Sorgulayıcı öğretim diğerlerine göre daha sağlam daha kalıcı. Çünkü fen in tüm basamakları mevcut. Hem konuyu öğretiyor hemde öğrencilerin BSB lerini artırıyor. Sorgulayıcı öğretimle öğrenilen bilgiler daha kalıcıdır bence. Çünkü öğrenci merkezli. Sorgulayarak bilgiye ulaşıyor.”

Ö1: “Bence sorgulayıcı öğretim de daha fazla oldu bilgi kalıcılığı. Hepimiz fikir ortaya atıyorduk. Beyin fırtınası yapıyorduk. Değişkenlere göre bilgi alışverişi yapıyorduk. Kendi yanlısımızı bazen arkadaşımız gideriyordu.”

Yarı yapılandırılmış görüşme formunda 10 fen bilgisi öğretmen adayına, fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde sorgulamaya dayalı öğrenmenin meslek hayatlarında kullanımına dair fikirleri sorulmuştur (Tema VII). Bu çerçevede, 2 kod ve 1 kategori belirlenmiştir. Bunlar; “Bazen” ve “Çoğunlukla” dır. Bu kodların öğrenci bilgileri ve frekansları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tema VII: Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Meslek Hayatında Kullanımı

Tablo 7. Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Meslek Hayatında Kullanımına Dair Öğrenci Görüşleri

Kategori	Kodlar	f	Öğrenci
Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Meslekte Kullanımı	Çoğunlukla	8	Ö1, Ö2, Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9
	Bazen	2	Ö4, Ö10

Tablo 7’de öğrencilere ifade edilen fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde sorgulayıcı öğretimi gelecekteki öğretmenlik hayatlarında sıklıkta kullanacaklarına dair fikirleri sorulmuştur. Buna ilişkin 2 kod ve 1 kategori belirlenmiştir. Kodlar; “Çoğunlukla (f=8)”, “Bazen (f=2)”, kategorisi ise ‘Sorgulamaya dayalı öğrenmenin meslekte kullanımı’dır. Bu kodlar ve kategori öğretmen adaylarının fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde sorgulamaya dayalı öğrenmenin meslek hayatlarında ne sıklıkta kullanacaklarına dair görüşlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bazı öğrencilerin temayla ilgili görüşleri şu şekildedir;

Ö2: “Kullanırım. Çünkü biz fen bilgisi öğretmeni olacağımız için öğrencileri bilime fen olaylarına alıştırmak için düşünmeye sevk etmemiz gerekir. Çünkü ben bile günlük hayatta hipotez kurup problem çözmeye çalışıyorum. Bu yaklaşımda öğrenci aktiftir. Bilgi kalıcıdır. Sık sık kullanırım. Çünkü hemen hemen tüm konulara uygulanabilir.”

Ö3: “Kullanırım. Çünkü dersi daha iyi öğreneceklerini düşünüyorum. Yanlış da yapsalar deney yaparak ya da tekrar sorgulayarak zihinlerinde doğruya bilgiye kendileri ulaşacaklar. Bu yönden kullanmak isterim. Konular arasındaki ilişkiyi göstermek amaçlı, öğrencilerin öz güvenlerini yükseltmek amaçlı çoğunlukla kullanırım.”

Yarı yapılandırılmış görüşme formunda 10 fen bilgisi öğretmen adayına, fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde sorgulayıcı öğretimin öğrenilmemiş konularda kullanılabilirliğine dair görüşleri sorulmuştur (Tema VIII). Buna dair 3 kod ve 1 kategori belirlenmiştir. Frekans ve öğrenci bilgileriyle birlikte Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tema VIII: Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Öğrenilmemiş Konularda Kullanılabilirliği

Tablo 8. Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Öğrenilmemiş Konularda Kullanılabilirliğine Dair Öğrenci Görüşleri

Kategori	Kodlar	f	Öğrenci
Öğrenilmemiş Konularda Kullanılabilme	Zor olur	7	Ö2, Ö3, Ö4, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9
	Kullanılabilir	2	Ö1, Ö10
Kullanılamaz	Kullanılamaz	1	Ö5

Tablo 8’de öğrencilere ifade edilen fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde sorgulayıcı öğretimin öğrenilmemiş konularda kullanılabilirliğine dair görüşleri sorulmuştur. Bu bağlamda, 3 kod ve 1 kategori

belirlenmiştir. Kodlar; “Kullanılabilir (f=2)”, “Zor olur (f=7)”, “Kullanılmaz (f=1)” dir. Kategorileri ise ‘Öğrenilmemiş Konularda Kullanılabilme Kolaylığı’dır. Bu kodlar ve kategori, öğretmen adaylarının fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde sorgulamaya dayalı öğrenmenin öğrenilmemiş konularda kullanılabilirliğine dair görüşlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bazı öğrencilerin temayla ilgili görüşleri şu şekildedir;

Ö3: “Hiç öğrenilmemiş konularda zor olabilir. Çünkü sorgulayıcı öğretim biraz ön bilgi gerektiriyor. Ben öğrencilerimin biraz konuyu kavramış olmalarını beklerim sonra sorgulayıcı öğretime geçerim. Çünkü bilgi olmadan sorgulama yapmak öğrencinin kafasını karıştırabilir. O derse karşı soğutabilir.

Ö5: “Kullanılmaz çünkü öğrenci daha bunun alt başlığını bilmiyor. Ön bilgisi yok. Öğrenci zorlanır uygulamaya çeviremez. Belirli bir öğrenme seviyesi istiyor.”

Yarı yapılandırılmış görüşme formunda, 10 fen bilgisi öğretmen adayına, fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde sorgulamaya dayalı öğrenmenin dezavantajlı yönlerine ilişkin fikirleri sorulmuştur (Tema IX). Bu bağlamda, 3 kod ve 1 kategori belirlenmiştir. Frekansları ve öğrenci bilgileriyle Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tema IX: Sorgulayıcı Öğretimin Dezavantajlı Yönleri

Tablo 9. Sorgulamaya dayalı öğrenmenin dezavantajlı yönlerine dair öğrenci görüşleri

Kategori	Kodlar	f	Öğrenci
Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Dezavantajları	Kalabalık sınıflarda uygulama zorluğu	6	Ö1, Ö3, Ö4, Ö5, Ö7, Ö8
	Süre yetersizliği	2	Ö1, Ö10
	Yok	2	Ö2, Ö9

Öğrencilere Tablo 9 da fen bilgisi laboratuvar uygulamaları dersinde öğrencilere sorgulamaya dayalı öğrenmenin dezavantajlarına dair görüşler sorulmuştur. Bu bağlamda 3 kod ve 1 kategori belirlenmiştir. Bunlar; “Süre yetersizliği (f=2)” “Kalabalık sınıflarda uygulama zorluğu (f=6)” ve “Yok (f=2)” olarak sıralanmaktadır. Kategorileri ise ‘Sorgulamaya dayalı öğrenme’dir. Bu kodlar ve kategori öğretmen adaylarının sorgulamaya dayalı öğrenmenin dezavantajlı yönlerine dair öğrenci görüşlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bazı öğrencilerin temayla ilgili görüşleri şu şekildedir;

Ö1: “Kalabalık sınıflarda uygulanması zor olabilir. Çünkü deney malzemeleri bazen yetersiz olabilir ve öğretmenin de rehber durumunda olduğunu düşünürsek. Konuları yetiştiremeyebilir. Zaman sıkıntısı olabilir. Eğer öğretmen konu dağılımını yeterince yapamazsa.”

4. Sonuçlar

Çalışmada, öğretmen adaylarına laboratuvar uygulamaları dersinde geleneksel öğrenme yöntemi ve sorgulamaya dayalı öğrenme arasındaki farklar sorulmuş ve öğrencilerin çoğunlukla, sorgulamaya dayalı öğrenmenin deneylere birebir dahil olma, problem durumunun sunumu, bilginin kalıcılığı ve yorumlanması ve hipotez oluşturma gibi alanlarda geleneksel öğretime göre farkları olduğuna inandıkları belirlenmiştir (**Tema I**). Acarlı, Dervişoğlu (2018: 25) yaptıkları çalışmalarında öğrencilerin rehberli sorgulamaya dayalı laboratuvar uygulamalarının önceki dönemde işledikleri derse göre daha ‘ faydalı’, ‘etkili’ olduğunu belirttikleri sonucuna ulaşmışlardır. Arslan, vd, (2020: 289)’nin yaptıkları çalışmalarında da sorgulama temelli öğretimin öğretmen adaylarının genellikle bilgi sahibi olması, kavram öğrenmelerini sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Çalışma bu sonuçlar bakımından literatürle benzerlik göstermektedir.

Çalışmada öğretmen adaylarına sorgulamaya dayalı öğrenmenin avantajları sorulmuş ve öğrencilerin çoğunlukla deney tasarlama, yaparak yaşayarak öğrenme, bilgiyi keşfetme, probleme göre deney yapabileme inancı şeklinde cevaplar verdikleri görülmüştür (**Tema II**). Çalışma; sorgulamaya dayalı öğrenmenin olumlu (avantajlı) yönlerine ilişkin literatürle de benzerlik göstermektedir (Acarlı, Dervişoğlu, 2018: 25 Akben, 2011: 129).

Çalışmada öğretmen adaylarına yeni (sorgulamaya dayalı öğrenme) uygulamanın ne olduğu sorulmuştur. Öğrencilerin genellikle sorgulamaya dayalı öğrenmeyi işaret ettikleri görülmüştür (**Tema III**). Arslan, vd,

(2020: 292)'nin yaptıkları çalışmalarında da sorgulama temelli öğretimle ilgili öğretmen adaylarının ne bildikleri sorusuna, genellikle 'sorgulayarak öğrenme' cevabını verdikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda yapılan çalışma, literatürle benzerlik göstermektedir.

Çalışmada öğretmen adaylarına sorgulamaya dayalı öğrenmenin ne tür becerileri etkilediğine ilişkin görüşleri sorulmuştur ve öğretmen adaylarının bu soruya çoğunlukla 'bilimsel süreç becerilerini etkilediği' yönünde fikirleri olduğu görülmüştür (**Tema IV**). Çalışma bu anlamıyla da yapılan çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Demircioğlu ve Uçar, 2015: 278, Şen ve Sezen Vekli, 2016: 607, Kaya ve Yılmaz, 2016: 308, Yurdatapan, 2013: 431, Pizzolato, vd, 2014: 13, Wu ve Krajcik, 2006: 91). Bu noktada sorgulamaya dayalı öğrenmenin bilimsel süreç becerilerini geliştirdiği söylenebilir.

Çalışmada öğretmen adaylarına sorgulamaya dayalı öğrenmenin fen derslerine uygulanabilirliğine ilişkin görüşleri sorulmuştur. Öğrencilerin geneli bu soruya 'Fizik, Kimya, Biyoloji dersinde uygulanabilir' cevabını vermiştir (**Tema V**). Öztürk ve Demir (2023: 1106) yaptıkları çalışmalarında sayısal ağırlıklı derslerde sorgulayıcı öğretimin daha çok kullanıldığını ifade etmişlerdir. Bu da çalışmanın bu boyutuyla paralellik göstermektedir.

Çalışmada öğretmen adaylarına sorgulamaya dayalı öğrenmenin öğretimin bilgilerin kalıcılığına etkisine dair fikirleri sorulmuştur. Öğretmen adaylarının çoğu sorgulamaya dayalı öğrenmede bilgilerin 'kalıcılığının fazla' olduğunu ifade etmiştir (**Tema VI**). Gülmez ve Akgün (2020: 134) yaptıkları çalışmalarında öğrencilerin rehberlikli sorgulayıcı öğretimle akademik başarılarının arttığını ve sonuç olarak dersi anlama kapasitelerinin de geliştiğini ifade etmişlerdir. Bu da çalışmanın öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretimin dersin kalıcılığında etkili olduğu sonucuyla paralellik göstermektedir.

Çalışmada öğretmen adaylarının sorgulamaya dayalı öğrenmeyi meslek hayatlarında ne sıklıkta kullanacaklarına dair fikirleri sorulmuştur (**Tema VII**). Sonuçlar değerlendirildiğinde öğretmen adaylarının çoğunun sorgulayıcı öğretimi "çoğunlukla" kullanacağı fikri ortaya çıkmıştır. Bayır ve Köseoğlu (2013: 39) ise çalışmalarında; öğretmen adaylarının çeşitli sebeplerle sorgulayıcı öğretim kullanımının zor olacağını belirten olumsuz ifadeler kullandıkları sonucuna ulaşmışlardır. Bu da yapılan çalışmaların öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim kullanımına ilişkin farklı özellikte sonuçlar koyabileceğini göstermektedir.

Çalışmada öğretmen adaylarına sorgulamaya dayalı öğrenmenin öğrenilmemiş konularda kullanılabilirliği sorulmuş ve çoğunun buna 'zor' ifadesini kullandığı ortaya konmuştur (**Tema VIII**). Acarlı, ve Dervişoğlu (2018: 30) yaptıkları çalışmalarında bazı öğretmen adaylarının sorgulamaya dayalı öğretimi meslek hayatlarında kısa ya da kolay konularda kullanmak istediklerini belirtmişlerdir. Yapılan çalışma bu yönüyle benzerlik gösterse de, sorgulamaya dayalı öğrenmenin öğrenilmemiş konularda (ön bilginin olmadığı) kullanılabilirliği konusuna değinen çalışmalara rastlanmamıştır. Bu da çalışmanın alan yazına katkı sağlayacağı düşüncesini oluşturmaktadır.

Çalışmada öğretmen adaylarına sorgulamaya dayalı öğrenmenin dezavantajlı yönlerine dair görüşler sorulmuştur. Öğrencilerin genellikle 'kalabalık sınıflarda uygulama zorluğu' fikri etrafında toplandıkları görülmüştür (**Tema IX**). Bayır ve Köseoğlu (2013: 39) da yaptıkları çalışmalarında öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretimin olumsuz yönlerinden birini "kalabalık sınıflar" olarak belirtmiştir. Bu sonuç yapılan çalışmayla paralellik gösterir. Welch, Klopfer, Aikenhead ve Robinson (1981) yaptıkları çalışmalarında öğretmenlerin sorgulayıcı-araştırma temelli fen öğretiminin; materyal, destek, zaman vs. yetersizliklerinden kaynaklı kullanmadıklarını tespit etmişlerdir. Trautmann vd., (2004) de öğrencilerin açık uçlu sorgulamanın bazı dezavantajlarından bahsettiklerini tespit etmişlerdir. Bu da çalışmanın bu yönünün literatürle benzerlik oluşturduğunu göstermektedir.

5. Tartışma

Bu çalışma fen bilgisi öğretmen adaylarının sorgulamaya dayalı öğrenme yöntemine yönelik görüşlerinin belirlemeyi amaçlamıştır. Hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu sonuçlarından elde edilen sonuçlar 9 temada (kategoride) belirtilerek, öğretmen adaylarının sorgulamaya dayalı öğrenme yöntemine yönelik görüşlerini belirli bir çatı altında toplamıştır.

Fen eğitimi laboratuvar uygulamaları dersindeki sorgulamaya dayalı öğrenmenin, geleneksel öğrenme yöntemine göre öğretmen adaylarında; yaparak yaşayarak öğrenme, bilimsel süreç becerisine etkisi gibi

kategorilerde değerlendirildiğinde öne çıktığı gözlemlenmiştir. Bu da öğretmen adaylarının sorgulamaya dayalı öğrenmeyi bu anlamda benimsediklerini göstermektedir.

Sorgulamaya dayalı öğrenmenin öğretmen adaylarının bilgilerinde kalıcılığı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bilgide kalıcılığın artması, akademik başarıyı da beraberinde getireceği düşünülmektedir. Dolayısıyla sorgulamaya dayalı öğrenmenin akademik başarıyı olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Sorgulamaya dayalı öğrenmenin; fen derslerinde kullanımına uygunluğu, öğretmen adaylarının meslek hayatlarında kullanım isteği vs. bakımından benimsendiği de gözlemlenmiştir.

Öğretmen adaylarının ayrıca sorgulamaya dayalı öğrenmenin, öğrenilmemiş konularda(ön bilgi edinilmemiş) kullanılabilirliği ile ilgili çekincelerinin olduğu gözlemlenmiştir. Alan yazında bununla ilgili çalışmaya rastlanmamıştır. Bu da araştırmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşüncesini doğurmaktadır.

Öğretmen adayları sorgulamaya dayalı öğrenmenin dezavantajlı yönlerine ilişkin ise; genellikle kalabalık sınıflarda uygulanmasının zorluğu olarak ifade etmişlerdir. Bu da öğretmen adaylarının sorgulamaya dayalı öğrenmenin, mevcudu az sınıflarda uygulanabilirliği üzerinde durduklarının bir işareti olarak görülmektedir.

Araştırmaya yönelik bazı öneriler aşağıdaki gibidir:

- Sorgulamaya dayalı öğrenmenin sayısal ve fen dersleri dışındaki sosyal bilimler alanlarındaki derslerde kullanımına ilişkin çalışmalar geliştirilebilir.
- Sorgulamaya dayalı öğrenmenin uygulama zorlukları tekrardan gözden geçirilebilir.
- Sorgulamaya dayalı öğrenmenin kalabalık sınıflarda uygulanabilirliği üzerinden araştırmalar yapılabilir.
- Sorgulamaya dayalı öğrenmenin ön bilgi edinilmemiş konularda nasıl uygulanacağı konusunda araştırmalar yapılabilir.

Kaynaklar

- Acarlı, D. S. and Dervişoğlu, S. (2018). Biyoloji öğretmen adaylarının laboratuvarında rehberli sorgulamaya dayalı öğretime ilişkin görüşleri. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi (BEST Dergi)*, 2(1), 22-34.
- Akben, N. (2011). *Öğretmen adayları için bilimsel sorgulama destekli laboratuvar dersi geliştirilmesi* (Doktora tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kimya Öğretmenliği Bilim Dalı, Ankara.
- Akgün, A. and Gönen, S. (2004). Çözünme ve fiziksel değişim ilişkisi konusundaki kavram yanlışlarının belirlenmesi ve giderilmesinde çalışma yapılarının önemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(10), 22-37.
- Aktamış, H. ve Ergin, Ö. (2007). Bilimsel süreç becerileri ile bilimsel yaratıcılık arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 11-23.
- Arslan, A. (2007). *Fen eğitiminde araştırmaya dayalı öğretim yönteminin kavramsal öğrenmeye etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, A., Koparan, E. T. and Koparan, T. (2020). Fen bilimleri öğretmenleri ile öğretmen adaylarının sorgulama temelli astronomi eğitimine ilişkin görüşlerinin ve bil, iste ve öğren şemalarının incelenmesi. *Yükseköğretim Ve Bilim Dergisi*, (2), 286-298.
- Balbağ, Z. and Aynur, D. (2020). Fen bilgisi öğretmen adaylarının sorgulama becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *International Journal of Social Science Research*, 9(1), 48-62.
- Bayar, V. and Bayar, S. A. (2015). Araştırma yaklaşımları. Turan, S. (Ed.). *Uygulamada Araştırma Yöntemleri (s. 45-54) içinde*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bayır, E. and Kahveci, S. (2021). Ortaokul fen bilimleri ders kitaplarının sorgulayıcı-araştırmaya dayalı öğretim yönteminin düzeyleri açısından incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(3), 1295-1326.
- Bayır, E. and Köseoğlu, F. (2013). Kimya öğretmen adaylarında sorgulayıcı-araştırma odaklı öğretime ilişkin anlayış oluşturma. *Asya Öğretim Dergisi*, 1(2), 29-43.
- Creswell, J. W. (2014) *Research design: qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. Los Angeles: Sage.
- Çelebi, C. (2006). *Yapılandırıcılık yaklaşımına dayalı işbirlikli öğrenmenin ilköğretim 5.sınıf sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin erişimi ve tutumlarına etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Demircioğlu, T. and Uçar, S. (2015). Investigating the effect of argument-driven inquiry in laboratory instruction. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 15(1), 267-283.
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde araştırma yöntem ve metotlarına giriş*. (Nitel, Nicel ve Eleştirel Kuram Metodolojileri), Ankara, Anı Yayıncılık.
- Gülmez, H. and Akgün, A. (2020). Süreç odaklı rehberli sorgulayıcı öğrenme ortamına dahil edilen bilimin doğası etkinliklerine ilişkin öğrenci görüşleri. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(18), 128-148.
- Kaya, G. (2020). *Elektrostatik konusunda sorgulama temelli öğretimin fen bilgisi öğretmen adaylarının fikirlerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Kaya, G. and Yılmaz, S. (2016). Açık sorgulamaya dayalı öğrenmenin öğrencilerin başarısına ve bilimsel süreç becerilerinin gelişimine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 300-318.
- Kazancı, O. (1989). *Eğitimde eleştirici düşünme ve öğretimi*, İstanbul, Kazancı Kitap A. Ş.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma, desen ve uygulama için bir rehber* (Çev. Ed. Selahattin Turan) Ankara: Nobel yayımları.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2013). İlköğretim kurumları (ilkokullar ve ortaokullar) fen bilimleri dersi (3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) öğretim programı. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Öztürk, D. and Demir, C. (2023). Araştırma sorgulamaya dayalı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarılarına etkisi: bir metasentez çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(87), 1094-1111.
- Patton, M. Q. (2005). *Qualitative Research*. New York: John Wiley & Sons, Ltd.
- Pizzolato, N., Fazio, C. and Battaglia, O. R. (2014). Open inquiry-based learning experiences: A case study in the context of energy exchange by thermal radiation. *European Journal of Physics*, 35(1), 1–16.
- Sarioğlu, A. B. and Fatih, D. (2017). Fen bilimleri dersinde öğrencilerin araştırma yaklaşımları ile ilgili fikirlerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 11-22.
- Şen, H. S. and Erişen, Y. (2002). Öğretmen yetiştiren kurumlarda öğretim elemanlarının etkili öğretmenlik özellikleri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 99-116.
- Şen, C. and Sezen Vekli, G. (2016). The impact of inquiry based instruction on science process skills and self-efficacy perceptions of pre-service science teachers at a university level biology laboratory. *Universal Journal of Educational Research*, 4(3), 603-612.
- Trautmann, N., MaKinster, J. and Avery, L. (2004). *What makes inquiry so hard? (And why is it worth it?)*. Paper presented at the annual meeting of the National Association for Research in Science Teaching, Vancouver, BC, April 1–3, 2004.
- Welch, W. W., Klopfer, L. E. and Aikenhead, G. E. (1981). The role of inquiry in science education: analyses and recommendations, *Science Education*, 65, 33-50.
- Wu, H. and Krajcik, S.J. (2006). Inscriptional practices in two inquiry-based classrooms: A case study of seventh graders' use of data tables and graphs. *Journal of Research in Science Teaching*, 43(1), 63–95.
- Yıldırım, A. and Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (7. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. and Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (9. baskı)*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yılmaz, S. (2021). *Öğretmen adaylarının sorgulama becerilerinin fen öğretimi özyeterlik inançları açısından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kırşehir*.
- Yurdatapan, M. (2013). Probleme dayalı laboratuvar etkinliklerinin öğrencilerin bilimsel süreç becerilerine özgüvenine ve öz-yeterliliğine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Özel Sayı, 1*, 421-435.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun tarih **23/12/2016** sayılı **177410** ve karar **02/17** ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

**“I WISH COCA HAD...” – LEARNER PERCEPTIONS ON HANDS-ON CORPUS
USE IN EFL CONTEXT**

*"Keşke COCA..." İngilizce'yi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Öğrencilerin Sınıfta Uygulamalı
Derlem Araçlarını Kullanımına Yönelik Algıları*

Zehra İTİK¹ ve Hacer Hande UYSAL GÜRDAL²

¹Öğretim Görevlisi,, İzmir Demokrasi Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu İzmir, zehrasavran@gmail.com, orcid.org/0000-0002-3827-7676

²Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili Eğitimi Bölümü, Ankara, uysalhande@yahoo.com, orcid.org/0000-0003-2236-4107

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

19.11.2023

Kabul/Accepted:

04.03.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1393134

Keywords

Data-driven learning,
speaking instruction, corpus-
based learning

ABSTRACT

A growing body of research has examined the integration of corpora into foreign language classrooms in the last few decades. A sub-line of research concerning the interaction between the two fields has been student perceptions. Additionally, the growing integration of online learning into curricula, triggered by the COVID-19 pandemic, has aroused a necessity to explore the application of data-driven learning in online learning environments. The current study, therefore, attempted to elicit learner perceptions on learning vocabulary targeted particularly for speaking skill through direct data-driven learning in an online learning context. The data gathered from the participants (N=28) through a questionnaire and a semi-structured interview revealed that the participants found the use of data-driven learning activities in conjunction with the coursebook and oral production tasks helpful to boost their learning. They did not evaluate corpus consultation as a very challenging task to tackle in general. Overall, the study revealed two significant findings: First, it highlighted that collaborative learning might play a significant role in data-driven learning applications. Second, the findings emphasized the necessity for integration of the audio data to the large, publicly available corpora, such as COCA, which could contribute to future research on exploring the efficiency of data-driven learning for speaking skills.

ÖZ

Son yıllarda, derlemin yabancı dil sınıflarında uygulanmasını inceleyen araştırmaların sayısı giderek artmaktadır. İki alan arasındaki etkileşime ilişkin araştırmanın bir alt alanı da öğrencilerin sınıfta derlem kullanımına yönelik algıları olmuştur. Ek olarak, COVID-19 salgınının tetiklediği çevrimiçi öğrenmenin müfredata entegre edilmesi, çevrimiçi öğrenme ortamlarında veriye dayalı öğrenmenin uygulanmasının etkililiğini araştırma ihtiyacını doğurdu. Bu nedenle mevcut çalışma, çevrimiçi öğrenme bağlamında doğrudan veriye dayalı öğrenme yoluyla özellikle İngilizce konuşma becerisini hedefleyen kelime öğrenimine ilişkin öğrenci algılarını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Katılımcılardan (N=28) bir anket ve yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla toplanan veriler, katılımcıların veriye dayalı öğrenme etkinliklerinin, ders kitabı ve üretime dayalı aktivitelerle birlikte kullanımının öğrenmelerini artırmaya yardımcı bulduklarını ortaya çıkardı. Katılımcılar, derlem kullanımı genel olarak üstesinden gelinmesi çok zor bir görev olarak değerlendirmediler. Genel olarak, çalışma iki önemli bulguyu ortaya çıkardı: Birincisi, çalışma, işbirlikçi öğrenmenin veriye dayalı öğrenme uygulamalarında önemli bir rol oynayabileceğini göstermiştir. İkinci olarak bulgular, COCA gibi halka açık geniş bir derlemde sesli verilerin sunulmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Çalışmadan elde edilen veriler, konuşma becerileri için veriye dayalı öğrenmenin verimliliğini irdelemeye yönelik gelecekteki araştırmalara katkıda bulunabilir.

Atf/Citation: İtik, Z. ve Uysal Gürdal, H. H. (2024). “I wish coca had...” – Learner perceptions on hands-on corpus use in efl context. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 659-675.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Zehra İTİK, zehrasavran@gmail.com

1. Introduction

Data-driven learning (DDL), a hands-on pedagogical approach that intends to integrate corpus tools into second/foreign language teaching, has begun to attract considerable attention over the last decades. Regarding the direct use of corpora, Fligelstone (1993) and Leech (1997) propose that the integration of corpora into educational contexts could be classified under three categories: 1) teaching about, 2) exploiting to teach, and 3) teaching to exploit. The first one refers to teaching about corpora and corpus linguistics as a departmental course content targeted for language and linguistics-related programs at undergraduate/graduate levels. The second one refers to direct corpus consultation by the teacher to teach or create materials. Teaching to exploit, on the other hand, intends to enable learners to enhance their linguistic abilities by giving them opportunities to consult corpora directly.

As a form of “teaching to exploit,” DDL, which is a common term regarding the direct applications of corpora to language learning environments, has been proposed by Johns (1991). Johns (1991) defines the approach as “the attempt to cut out the middleman as far as possible and to give the learner direct access to the data” (p.30). The underlying principle behind DDL is that learners are regarded as researchers, or language detectives, aiming to explore language patterns on their own. In (Cobb & Boulton, 2015) words:

“Getting learners to explore language is nothing new: they are frequently asked to compare example sentences on the blackboard, or identify features of written or spoken texts (Boulton & Tyne, forthcoming). Using corpora merely moves it up a level, increasing the quantity of data available for examination, systematizing the querying procedures and output language, and potentially allowing learners a greater role in the process.”

The corpus-based DDL has been noted as an effective approach that aims to undertake an active role in learning, which in turn, could serve as a means of increasing learner motivation, boosting their autonomy in language learning, and raising learners’ awareness of communicating in real-life contexts (Bernardini, 2004; Chambers, 2005; Geluso & Yamaguchi, 2014; Granger, 2021). Students are exposed to concordance lines on the target language either by directly accessing corpora or data presented by the teachers in the form of concordance lines, as shown in Figure 1.

Year	Source	KWIC Line
1996	SPOK NPR_Weekend	to get access . And I guess to some degree , access affects legislation but you surely get that . LIANE HA
2009	MAG FieldStream	White River National Forest its heavily hu there s food access and healthy elk population . Some bigger bulls live i
2012	ACAD TeachLibrar	educational databases and citation of sources ; Students can access and complete these courses anytime , anywhere . De
2006	MAG TownCountry	referrals and advocates for research funding , treatment access and insurance coverage . For information , call NEDA
1996	ACAD EarNoseThroat	resort to hiring professional " hit men " to find hidden access and perform the central injections for them . (n2 , n7
2016	ACAD Human Organization	of NAC access . To test the connection between NAC market access and the number of distributors , a correlation analysi
2015	ACAD QuartRevDistanceEd	care provider shortages in the afore mentioned areas . limited access areas include low-income rural areas , inner cities ,
2007	MAG Shape	, depending on your weight and metabolism) that you can access as necessary throughout the day . When you eat mor
2012	WEB greenpartywatch.org	" the system " is bullshit and purposefully crafted to limit access by anyone other than the corporate parties , and we
2004	NEWS NYTimes	acquire top-quality parts at higher cost . # Mr. Benezra said Access Cardiosystems did not contact the F.D.A. or recall dev
1995	TV Earth 2	to operate . Well , not if we can crack the access code So , this geo-thingy , it might be used to
1994	TV Star Trek: Deep Spac...	them . A couple told me you asked for their financial access codes Helping an elderly couple invest their savings
2015	ACAD JAdolAdultLiteracy	the curriculum . A successful IPM activity must incorporate all ACCESS components which are authenticity , collaboration ,
1996	MOV Leprechaun 4: In Space	can get out of here . Locked and bolted . : Access denied Shit ! Is there another way in ? -
2012	WEB barackobama.com	supports the Ohio GOP 's attempt to eliminate early voting access during the three days before Election Day for all Ohic
1990	ACAD CurrentPsych	landmarks , mini-maps of local environments , and a variety of access facilities but this needs to be empirically evaluated v
1994	MAG Compute	or mount their creative works on the wall . # Children access features in the Writing Studio by clicking on icons in e
1997	MAG USAToday	accurate inventory records and to speed up checkouts ; banks to access financial records more quickly and process transacti
2012	BLOG conceptcarz.com	' (Sept. 2) . With its famous free paddock access for all fans , Historic Festival 30 will be a feast for

Figure 1. KWIC lines for access in COCA

Recently, with the unavoidable integration of distance language education, broadly triggered and accelerated by the global COVID-19 pandemic, corpus consultation in L2 classrooms is a viable option complementary to the tasks and activities offered by the coursebook. Embedding the hard version of DDL into online language learning curricula, rather than the soft version, paper-based DDL, helps eliminate the problem of logistics, which is an oft-cited drawback to using corpora in L2 classrooms. For example, in the case of distance education, all learners need to be equipped with a computer and internet access in order to attend their classes. In this regard, this study intends to contribute to the line of research that aims to investigate the learner attitudes towards the implementation of the hard version of corpora in the case of emergency distance education.

2. Literature Review

A good number of research studies have investigated what learners feel about using the corpora as a language learning tool in class (e.g., Bernardini, 2002; Chambers, 2005; Geluso & Yamaguchi, 2014; Kennedy & Miceli, 2001, 2010; Vannestal & Lindquist, 2007). Most of the research examined corpus use to improve vocabulary acquisition in the written performance of the learners, while only a few studies analyzed spoken performance (Geluso & Yamaguchi, 2014; Aguado-Jiménez, Pérez-Paredes & Sánchez, 2012; Pérez-Paredes & Cantos Gómez, 2004). In general, an extant body of research on DDL use has highlighted positive reactions from learners. Kennedy and Miceli (2001), for example, categorized the learner perceptions of the benefits of DDL as presenting authentic language and opportunities to observe different uses and different functions of a word in different contexts and in particular text forms, all of which helped learners to increase their sense of self-efficacy upon implementing DDL to 17 second-year undergraduate learners with an apprenticeship approach. However, the same group of students reported negative comments about corpus use, centering around the fact that they could not understand all the samples in the dataset and that querying the corpus takes too much time. The time-consuming nature of DDL activities was also reported in other studies, such as Chambers (2005) who implemented DDL as a tool in essay writing with 14 second-year students at the university. In the study, although learners achieved successful queries in the corpus, some of them found corpus consultation "tedious, tiring, and laborious" (p. 118). In Chambers (2005), also the large number of samples found for a word or word sequence and the autonomy given in investigating the lexical and grammatical aspects of the language were appreciated. Another highlighted conclusion by the learners was that corpus activities were appropriate for advanced-level learners, not for beginner-level learners, due to the amount of unknown vocabulary. Comparing the effect of corpus tools and glosses with a control group, Poole (2012) investigated 26 EFL learners' attitudes toward concordance use instead of dictionaries with 5 items. As for the first two items, the author concluded that there was no difference between the perceived difficulty of using a dictionary and concordancing. In addition, the treatment groups did not display any difference in their preexisting vocabulary knowledge. It was reported that the concordance group significantly reported the corpus helped them grasp how to use the words in a sentence. Additionally, there were both positive and negative reactions to too many examples in the corpus. While some participants from the concordance group favored seeing many examples, others found it confusing. The study employed a small number of learners as the analysis of attitudes towards concordancing was a part of the findings from an experimental study. More recently, Wang and Hao (2017) evaluated 76 EFL learners' attitudes after using three types of corpora in vocabulary learning. The findings suggested that the participants reported that the use of corpora was very fruitful, they would recommend it to other learners. However, the participants were not very eager to use the corpus in the future, to use it for other English courses, and they did not think that the more they use it, they would favor it more. In the Turkish EFL learner context, Aşık, Vural, and Akpınar, (2015) implemented DDL to boost lexical awareness using the COCA interface with 126 students majoring in the English Language Teaching department at the university level. Overall, learners were positive about corpus use, yet reported difficulties with the use of the COCA interface. In addition, in contrast to Chambers' (2005) finding, learners found the large number of texts available for one word frustrating. Another highlight of the study was the students' preference towards the use of the corpus in the class with the guidance of a teacher. Concerning spoken language, (Pérez-Paredes & Cantos-Gomez, 2004) conducted a DDL study targeting awareness raising on 25 advanced-level learners' own spoken performance. The study proved effective in increasing learners' noticing of weak points in their own performance, such as the lack of stance adverbials, collocations, and appropriate vocabulary. In a later study, Aguado-Jiménez et al. (2012) examined the direct use of corpora on 47 Spanish EFL first-year university students at C1 level of English according to CEFR. DDL activities were implemented to raise awareness on register and variation. In general, the study was successful at raising learners' awareness of register and variation, and as a result of DDL activities, the learners found the notion of register was easier than they thought before. Finally, Geluso and Yamaguchi (2014) attempted to test DDL with 30 third and fourth-year university students from A2 to B2 levels according to CEFR. The DDL approach was used within a course in which students were also asked to complete speaking journals, prepare student-led lessons, and a behavioral profile study. As a result of the study, learners expressed the usefulness of corpora in improving spoken language and learning new meanings of already-known words. On the negative side, learners found COCA difficult to use and corpus use tedious. All in all, given the range of various learner groups and different educational contexts, it is not really easy to draw common conclusions

from the relevant literature. To this end, the study intends to provide qualitative data for previous research on learner attitudes toward direct corpus use in language classrooms. As Geluso and Yamaguchi (2014) assert, investigating the impact of digital applications of corpus-based learning activities as opposed to paper-based activities that are prepared and tailored by the teacher to meet the objectives of a lesson “could be one exciting avenue”. Distance language learning, therefore, might serve as an ideal learning environment for direct corpus applications to complement the existing curriculum, eliminating the often-cited disadvantages of hands-on corpus use related to logistic problems. In this regard, the study aims to investigate learner attitudes towards the hard version of DDL for vocabulary acquisition targeted for speaking skills and provide evidence to the efficiency of direct corpus use in an online learning environment when used in conjunction with coursebooks in EFL classrooms.

3. Methodology

3.1. Setting and participants

The participants of the study were 28 students attending the English preparatory school at a state university in Turkey. 16 of them were female (%57), and 12 of them were male (%43). The students were placed in intermediate-level classrooms as a result of the placement exam conducted at the beginning of the semester. The exam was prepared by the Testing and Assessment Unit of the institution and aimed to test listening, reading, speaking, and writing skills along with grammar and vocabulary knowledge at B1+ level according to CEFR (Council of Europe, 2001). At the time of the study, the participants were receiving education at B1 - B1+ level courses according to CEFR. The participants were registered in Electric and Electronical Engineering (N=12, %42.9), International Relations (N=10, %35.7), Psychology (N=2, %7.1), Architecture (N=2, %7.1) and Politics and Public Administration (N=2, %7.1) programs.

3.2. Procedure

The study was conducted in a fully online learning environment in an emergency distance learning environment, which was the second academic year after the start of the COVID-19 global pandemic in 2020. DDL activities were integrated into the main course, in which the learners received instruction for four skills in an integrated fashion. The Corpus of Contemporary American English (COCA), as a very large and freely accessible corpus, constructed the primary source for the DDL intervention. COCA involves spoken and written texts totaling over 1.1 billion words gathered between 1990-2015. This study was part of an experimental study with a control/treatment group pretest-posttest design. Therefore, before starting the DDL activities, the learners in the experimental (N=28) and the control group (N=28) sat for a speaking pretest, in which they were asked to participate in pairs and were audio recorded. The three parts of the speaking test required the pairs to provide an answer to an open-ended question (individual task), to describe a picture (individual task), and to come to an agreement on a given prompt (pair task). In addition, the learners and the teacher received two hours of training on how to use COCA functions. In addition, one sample DDL activity was completed in class for four consecutive days of class. The activities aimed at using the Keyword in Context (KWIC) function to search for single words, collocations, and synonyms in general. The DDL vocabulary experiment lasted 10 weeks in total. Each week, the learners received the treatment on a specific day for a two-hour session. The part of the coursebook targeted vocabulary teaching with a specific focus on speaking skills. Therefore, in addition to the in-class speaking activities in which participants completed an individual one-minute speech task, they were given a dialogic task in pairs working on the DDL worksheets every two weeks. As a result, each student submitted 8 monologic tasks, and 4 dialogic tasks. The content of the main course was not completely replaced with DDL activities, but rather, hands-on DDL activities were combined with the coursebook activities. Vocabulary sections in the coursebook were adapted into activities in which the students switched to COCA and completed the same type of activity in the coursebook without changing the objective of the lesson. The control group used only the coursebook. At the end of the treatment, both groups took the posttest. Both the pretest and the posttest were conducted by the researcher online by using Microsoft Teams. The recordings for each pair were then orthographically transcribed, and the transcriptions were subjected to All the participants in the treatment group took the questionnaire and five of them took the interview. Before examining the questionnaires and the interviews, linguistic analyses using Natural Language Processing tools

were run whether the corpus group performed significantly better than the control group. More specifically, the analyses aimed to uncover whether the corpus group produced lexically, morphologically, and phraseologically more complex words and collocations in their oral production. Upon establishing that the corpus group employed more complex words and phrases on the lexical and phraseological level, the questionnaire, and the interviews with the participants from the corpus group were analyzed.

3.3. Data collection

The questionnaire aimed to investigate the participants' attitudes towards a) the general use of COCA, b) the challenges and benefits of using COCA, c) and the use of COCA to improve their L2 lexicon. The questionnaire included 44 items in which the participants could show their level of agreement on a 5-point Likert scale which 1 stands for "definitely disagree", 2 for "disagree", 3 for "not sure", 4 for "agree" and 5 for "definitely agree". It was translated into Turkish from an English version adapted from Geluso and Yamaguchi (2014), and the translation was rechecked by a native Turkish expert in the field of English Language Teaching. It was given in the last week of the study. The questionnaire was prepared using Microsoft Forms, and the links were shared with the students in an online session with the teacher. The second data collection instrument was a semi-structured interview carried out with five learners. The participants who attended the interview were the students who volunteered to do so. The interview involved four questions concerning the benefits and challenges of corpus use, its potential contribution to improving language learning, and the effect, if any, on the participants' views on language. The interviews were conducted with each participant separately in an online meeting in Microsoft Teams. The interviews lasted approximately 15 minutes for each participant. The semi-structured interview attempted to elicit more in-depth data concerning the items in the questionnaire. All participants signed an online consent form before participating in the study.

3.4. Data Analysis

The study conducted both quantitative and qualitative analyses. As for the quantitative analysis, the questionnaire results were analyzed using descriptive statistics for a total of 44 items on a 5 Likert-type scale. The findings were reported as the sum of percentages for the learners who opted for "agree" and "definitely agree", along with the mean and mode values, and the standard deviation for each item. The descriptive statistics were enriched with the insights yielded by the information obtained from semi-structured interviews with 5 volunteering participants. The responses of 5 participants, which form the qualitative data of the study, were examined using content analysis through ATLAS.TI. Content analysis refers to a research method that involves systematically examining and interpreting textual, audio, and visual data to detect patterns or other meaningful information (Hsieh & Shannon, 2005) In parallel, the interviews with 5 participants were first orthographically transcribed by the researcher. In the decontextualization stage, all data for all participants were read by the researcher to get a general sense of the participants comments and to become familiar. In the second step, the transcriptions were coded using the ATLAS.TI. under 5 main themes following a deductive design to code the data as in the questionnaire: the positive effect of the corpus use, the challenges of corpus use, the effectiveness of corpus-based lessons, the effectiveness of speaking portfolios, and their general attitudes towards corpus-based learning approach. The third step was to explore, if any, the emerging themes in the data. As for the last step, the data was rechecked for all the existing and emerging codes to ensure the validity and reliability of the findings. As Friginal (2018) highlights, if the DDL is not effective, there is no meaning in adding it as a major component of the already overburdened curriculum, even if the learners enjoyed using DDL in vocabulary learning. To this end, after conducting a quasi-experimental study following a pretest/posttest design with an experimental and the control group, the current study exploited data elicited from the semi-structured interviews on domains of difficulties and benefits of using corpora for learning vocabulary and the perceived impact of the corpus-based intervention on improving their L2 spoken production. Therefore, the study has potential in contributing to the existing literature by using data not based on subjective observations, but on evidence through quantitative assessment.

3.5. Limitations

The study has a number of limitations. First of all, the small number of participants (N=28) limits the generalizability of the findings. Additionally, the DDL intervention remained limited to only a two hour-session a week. Therefore, further research should consider evaluating perceptions from a larger number of participants and increasing the DDL sessions the learners were exposed to. This study provides support for the necessity of investigating the electronic implementation of DDL, rather than paper-based DDL. However, direct corpus consultation in online learning environments should be more closely investigated.

4. Findings And Discussion

What are the participants' perceptions regarding the use of corpus-based activities for learning vocabulary targeted for speaking skills?

In order to answer this research question, the findings from the questionnaire and the semi-structured interviews were combined. Therefore, both qualitative and quantitative findings were integrated. The findings were examined under five themes. As for each theme, first, the descriptive results from the questionnaires are presented. In addition, the findings were backed up using qualitative data from the interviews and explored using content analysis. The themes are as follows: 1) the positive effect of corpus use, 2) the challenges of corpus use, 3) the effectiveness of corpus-based lessons, 4) the effect of DDL tasks for speaking, and 5) attitudes towards corpus-based learning.

4.1. Positive Effect Of Corpus Use

The first theme investigated was the positive effect of corpus use. 12 items in total (items 3, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26) were used to examine the theme. The findings are presented in Table 1.

Table 1. The positive effect of corpus use

Items	N	Agree	Mean	Mode	SD
3. Corpus was helpful for language learning	28	24 (%86)	4.14	4	.84
12. Corpus was more helpful than a dictionary for finding common phrases	28	24 (%86)	4.17	4	.77
13. Corpus was helpful for learning the usage of vocabulary items	28	24 (%86)	4.17	4	.77
14. Corpus was helpful for learning the usage of phrases	28	25 (%90)	4.32	4	.66
15. Corpus was helpful for learning grammar	28	17 (%61)	3.57	4	1.06
18. Corpus was helpful for improved knowledge of collocations	28	23 (%83)	4.28	5	.76
19. I learned new vocabulary	28	26 (%93)	4.46	5	.74
20. I Improved my English	28	20 (%72)	3.89	4	.87
21. Using the corpus was equally helpful for both speaking and writing	28	16 (%58)	3.50	4	.92
22. Using the corpus was helpful for writing	28	23 (%83)	3.92	4	.85
23. Using the corpus was helpful for speaking	28	22 (%79)	4.07	4	.81
26. Corpus was helpful in finding new ways to use familiar vocabulary	28	23 (%83)	4.28	5	.85

The findings indicated that a vast majority of the participants agreed on the positive effect of corpus on learning new vocabulary (%93) and learning the usage of new phrases (%90), with a mean score of 4.32. This finding finds echo in the relevant literature. In a meta-analysis conducted by (Mizumoto & Chujo, 2015), DDL use has been claimed to have potential, particularly for lexicogrammar. This finding was also supported by the findings from the follow-up interviews. Participant 6, for instance, emphasized expanding vocabulary knowledge as a major benefit of corpus use. The participant stated:

P6: The biggest benefit of the corpus was vocabulary, yes. I believe it was vocabulary for everyone. However, I forget the words I learned very quickly. Actually, this is something about me, but I say here, for example, you give a word. We are researching it, but there are different words in the sentence we chose. For example, words we do not know. We are investigating them. This time, different words come out from there. So we learned word after word. This might seem like a challenge, but it actually turned into an advantage.

The same participant (6) also highlighted the retention effect of corpus on learning phrases. The student commented:

P6: I don't know if it's because it's fun or something, but when we look at the word, but it was the phrases that caught my attention the most. I benefited a lot from this. Especially, it was very easy to remember the phrases I noticed after the class.

Furthermore, participant 7 commented:

P7: In my opinion, the biggest benefit it provides is vocabulary learning, since we see different examples in use, we see some academic content on this site. Apart from that, I can say that since it contains the language that people use in daily life, I can say that it gives a little more familiarity with how people speak in daily use. This comment also leads to another very commonly referred aspect of the corpus, which is authenticity. Learners' exposure to genuine language samples has been asserted to improve vocabulary acquisition, detect linguistic patterns, and construct form-meaning relationships (Römer, 2011; Gilquin & Granger, 2010; Bernardini, 2004). Furthermore, particularly for grammar and vocabulary instruction, the use of authentic language is favored by the current views on communicative approaches. The participants seemed to enjoy examining samples of genuine language use in speech. Participant 23 contributed to this:

P23: As far as I can see from the series I watch or something, we could understand phrases more easily because these contexts are used more frequently. In other words, we learned how the word is actually used in daily use rather than memorizing it. This was more important. You know, since it's a language you need to be able to use in daily life, it's better to have a word together with a context on its own.

In addition, the participants, in general, were certain about the usefulness of corpus in language learning (M=4.14, %86), in learning the usage of vocabulary items (M=4.17, %86), and the usefulness of the corpus in finding the common phrases better than a dictionary (M=4.17, %86). Regarding this topic, Participant 3 commented:

P3: And frankly, the thing I have the most difficulty with in learning a language is memorizing words from a dictionary. In other words, seeing words in a sentence while researching allowed us to learn different words in that sentence. I think that was the biggest benefit. I think it is very different to memorize a word just and see it in a sentence. Because, for example, when I just read the word "connect", very different meanings can come to my mind, but it may mean "having a bond" with someone. In other words, compared to a dictionary, it was much more useful for us to see it in a sentence. We have learned the exact meaning of the words. It also helped us to notice our mistakes in expressing ourselves to other people.

Additionally, participant 14 commented:

P14: It caused us to read many sentences. Therefore, we learned new words, you know, too many of them, I don't know how many of them I gave enough attention to, but I believe that I learned new things because the color-highlighted KWIC lines made it very easy to see the words used together and remember what I worked on.

The benefit of the corpus in improving knowledge of collocations (M=4.28, %83), and in finding new ways to use vocabulary items the learners were already familiar with (M=4.28, %83). The participants also agreed on the effectiveness of the corpus in writing (M=3.92, %83) and speaking (M=4.07, %79). Participant 6 commented:

P6: I felt more comfortable speaking and more like, you know, I made progress in speaking more fluently without getting stuck on grammar.

However, approximately %60 of the students agreed that the corpus was equally useful for writing and speaking. Next, %72 of the people believed that they improved their English in general. Finally, %61 of the participants thought that the corpus helped them learn grammar, with a mean score of 3.57. This could be because the corpus-based lesson focused on vocabulary use integrated with speaking skill, rather than grammar. An additional positive side of the corpus that was appreciated by the participants was free and easy access to the corpus. Participant 6 commented:

P6: So it's free right now, we use it for free, sir, it's free and well, it's easy, you get an email right away, you sign up immediately, it's over, that's it, it's both easy and has a lot of content.

Another benefit of COCA was easy and quick access to the content, which facilitated time management. Participant 14 expanded on that:

P14: Time management is one of the positive aspects of a program that teaches without taking much time because the site offers us many alternatives very quickly.

4.2. Challenges Of Corpus Use

The next theme, which is among the most commonly cited in corpus-based learning, was the perceived difficulties of using corpora on the part of the learners. Particularly, it was a widely claimed notion in corpus research investigating perceptions after using corpora was the level of difficulty of corpus use, especially for lower-level learners. However, the findings imply that only a minority of the participants agreed on the difficulty of using the corpus. Table 2 illustrates the findings.

Table 2. Challenges of corpus use

Items	N	difficult	Mean	Mode	SD
1. Concordancing was difficult.	28	7 (%25)	2.89	2	.87
2. Learning to use COCA was difficult.	28	13 (%47)	3.21	4	1.13
6. Finding phrases around key words was difficult	28	4 (%15)	3.71	4	.89
8. Using the corpus was difficult due to unfamiliar vocabulary	28	11 (%40)	3.14	3	.93
9. Using the corpus was difficult due to cut-off sentences	28	15 (%54)	3.35	4	1.09
10. Using the corpus was difficult due to too many sentences	28	5 (%18)	2.28	2	1.08
11. Using the corpus was difficult due to limited access to internet	28	7 (%25)	2.35	1	1.39
27. It was difficult to understand context of concordance lines	28	11 (%40)	3.10	2	1.06

The item that was agreed by most participants for this theme (%61) was the difficulty of using the corpus due to cut-off sentences, with a mean score of 3.35, which was also found by (Gilquin & Granger, 2010). The next highly agreed item by approximately half of the participants was the difficulty of learning how to use COCA, (%47), with a mean score of 3.21. This finding is not surprising since none of the participants used a corpus or had heard about corpus before. Therefore, they were not familiar with how to use a corpus in technical terms. Concerning this finding, participant 6 commented:

P6: The biggest challenge I had was actually at the very beginning, we tried to figure out how to use the system a little bit. Actually, we tried to solve this problem as a class, it was a bit difficult, making searches and so on. It was a little difficult to register, but the teacher helped us. This problem was solved later.

Participant 14 contributed on this point:

P14: The application is not very easy to use. For me, I had a hard time getting used to it at first. I need to do a search using KWIC. I need to search for a collocation. It was difficult for me to figure out what I should look for, but if we are searching together in class, if I am not doing myself directly, of course, since the teacher described it, I did not have such a problem.

Participant 23, in addition, commented:

P23: I couldn't sign up at the very beginning, so he didn't accept my membership. It did not accept my mail. I had such a hard time. After that, I always procrastinated signing up. So actually, if it was more accessible, I could learn how to use it, even though I attended classes, but I still couldn't learn.

This challenge was attributed to different learning styles and personality traits by participant 23. The student commented:

P23: Corpus was useful, but if it was limited to something, it was not useful if the person was not very good at using technology. For example, I am not good at using technology at all. So maybe that's why I had a hard time.

Finally, participant 3 commented:

P3: The only challenging thing for me was that the system suddenly logged us out of the corpus and asked us to log in again and again too many times.

Depending on the responses, the participants mostly had problems concerning the technical use of the corpus. It is admitted that learners need to receive 'corpus literacy' training before they get their hands on corpus tools (Mukherjee, 2002, p. 179). When learners meet corpora for the first time, it is expected they could feel overwhelmed by the amount of data they see on the screen. However, the findings imply that teacher guidance on the use of the corpus, and training given for each lesson were useful to make up for the challenges.

Next, 11 of the students (%40) believed the corpus use was difficult due to unknown vocabulary, and it was difficult to understand the context of the concordance lines. This finding could be attributed to the fact that, unlike the majority of the studies, the study had participants at the intermediate level, not upper-intermediate or advanced levels, and not with students majoring in language or linguistics-related departments at the university. Römer (2011) posited that complex language representing low-frequency vocabulary items might be a point of concern for beginner-level learners. %40 of the participants (n=11) thought it was difficult to understand the context of concordance lines, with a mean score of 3.10. This was also not interesting as the learners were traditionally exposed to activities in which they were presented with vocabulary items in a reading or a listening text within context. However, not reading horizontally, but vertically, as they are not traditionally familiar, could have served as a challenging skill for the learners. 7 of the participants (%25) found corpus use difficult due to limited access to the internet and found concordancing difficult, with mean scores of 2.35, and 2.89, respectively. Only a small number of participants (n=5, %18) found the corpus challenging due to the comprehensive number of sentences. As Sripicharn (2010) put forward, the use of a large corpus may help learners arrive at accurate conclusions and accurate interpretations of concordance data. This finding was confirmed in the interviews. Participant 6 commented:

P6: There were a lot of sentences, for example, we had the feeling that we would find the best one. In order to find the most beautiful one, for example, we were choosing different words, We were saying that we should choose the most beautiful sentence, for example, everyone was thinking the same way. Then we looked for, for example, different words. I was searching for them as well. In fact, this is not a challenge, but a competition, but let's think of it as a good competition.

Unlike participant 6, participant 7 interestingly commented:

P7: When conducting searches on some phrases, the results were often scarce or nonexistent. I had trouble with that. However, understanding the content of the concordance lines was not very difficult. In general, when I searched for a word, there were too many sample sentences, and the difficulty level of the words in the sentences was not a very big problem.

Therefore, contrary to the widely held belief, the participants did not take the availability of a large number of sample sentences as an advantage.

Finally, only 4 participants (%15) reported difficulties in finding phrases around keywords, not related to finding phrases, but similarly, finding sample sentences for the target keywords or phrases. Participant 14 commented:

P14: Choosing sentences from the corpus is not always easy. Because it was not always easy to find sentences close to the sense that would suit the meaning referred to in class.

4.3. Effectiveness Of Corpus-Based Lessons

The next theme queried by 11 items was related to the effectiveness of corpus-based lessons. It was found that more than half of the participants were positive about the effect of corpus-based lessons. The findings are provided in Table 3.

Table 3. Effectiveness of corpus-based lessons

Items	N	Agree	Mean	Mode	SD
4. The training on how to use the corpus was necessary.	28	20 (%72)	3.78	4	1.03
16. The allocated time in class was sufficient for concordancing	28	19 (%68)	3.78	4	.62
17. I believe I spent enough time concordancing for each speaking portfolio	28	17 (%61)	3.67	4	.90
30. The 1-minute recordings were helpful	28	23 (%83)	4.28	5	.85
31. The 1-minute recordings helped me to understand the context in which to use the key words	28	23 (%83)	4.03	4	.83
34. Having a teacher explain what I find in the corpus was helpful	28	25 (%90)	4.39	5	.99
37. This class afforded me many learning opportunities	28	24 (%86)	4.21	4	.78
39. Using keywords learnt from the corpus in a conversation was an effective way to learn new phrases	28	23 (%83)	4.10	4	.78
40. Using keywords learnt from the corpus in a conversation was a fun way to learn new phrases	28	18 (%65)	3.85	4	.93
41. Using Google docs for corpus-based activities was helpful.	28	21 (%75)	3.96	4	.79
42. This class allowed me to direct my own learning	28	24 (%86)	4.14	4	.75

The item that was agreed upon by the largest number of participants (n=25, %90) was the helpfulness of completing corpus activities with the guidance of a teacher. This finding signifies that the learners may not have felt confident enough about using the corpus individually on their own. Therefore, a ten-week study was not enough for the students to encourage them for autonomous use of corpus. Participant 6 commented:

P6: For example, when we combined our corpus and speaking portfolio, we used what we learned. For example, we found sample sentences from the corpus and pasted it onto a document. After pasting the sentences of our friends there we discussed them one by one with the teacher. That was very effective.

The student added:

P6: In other words, I can say that learning words together in the lesson and looking at the words together actually made them easier to remember. When I learn words on my own, I mostly, I look at the synonyms of some, memorize only the Turkish meaning of some of them. For example, when I look at the English-Turkish dictionary, I find the meaning in Turkish. But when I look at many examples, and study them with the teacher, it becomes much easier to learn these words.

Another important finding was that a substantial majority of the participants (n=24, %86) believed that the class provided them with many learning opportunities, with a mean score of 4.21, and it helped them to direct their own learning, with a mean score of 4.14. This is a critical finding in that it could be interpreted as the corpus-based courses might have provided learners with opportunities to take one step further in improving self-directed learning strategies or autonomous learning although they stated a preference towards the use of

the corpus with a teacher. This finding could be interpreted as the corpus-based activities might be supporting the learners in gaining a sense of responsibility in their own learning. In addition, this finding is also confirmed by (Chambers, 2005), who stated that learners prefer to search for language patterns themselves rather than receiving rule-focused instruction. Participant 14 commented:

P14: We learned both by writing, speaking, and analyzing the sentences in the corpus, searching for adjectives, adverbs and verbs to be used with the keywords. Therefore, it was a three-way learning. We combined what we learned from the corpus with the content from the coursebook. We tried to record our speech, trying to be fluent and to use new words. We also worked on pronunciation. It was a very versatile learning experience.

Although this was not a part of the coursework, participant 3 devised an additional learning strategy for himself and took responsibility for his own learning process. Participant 3 added:

P3: I even have a corpus notebook. I am writing the words I learned on the corpus. It's worked great for me. Now, when I look at the words, I check to see if I know the synonym of the word or not. More precisely, I'm looking, for example, if a second word also meets the meaning of that action, learning it, frankly, would be more advantageous for me to learn a new verb word. Because I can express myself more easily that way. By choosing the words, of course, I wrote the words that would be more useful to me, not all the words I did not know of course, and I was having a look at them 3 4 times a day.

The next three items that more than %80 of the participants agreed on were item 30, "The 1-minute recordings were helpful"; item 31, "The 1-minute recordings helped me to understand the context in which to use the keywords"; and item 39, "Using keywords learned from the corpus in a conversation was an effective way to learn new phrases". A total of 23 participants (%83) agreed on these items, with mean scores of 4.28, 4.03, and 4.10, respectively. These findings were of paramount importance in that corpus-based learning might have been perceived as more useful when integrated into both monologic and dialogic production tasks, rather than when used in isolation. Participant 14 commented:

P14: We used to use basic vocabulary when speaking in class, but corpus lessons helped me look for new, more advanced phrases to express something. For example, we completed a speaking task after using the corpus and I was able to use the words like budget, venue, and sponsor. Normally, I wouldn't use them in a speaking task on a related theme. The words were already on the coursebook, but I don't know, corpus with speaking tasks made them much easier to learn them.

Furthermore, the learners felt using the words learned on corpus in context assisted their learning. Next, three fourth of the participants (n=21) perceived using Google Docs in completing in-class corpus-based activities as useful, with a mean score of 3.96. That might be because using Google Docs was perceived as a fun activity by the students as they had the chance to contribute to the same document simultaneously and use it collaboratively when completing pair or group work activities. %72 of the participants agreed on the item "The training on how to use the corpus was necessary.", with a mean score of 3.78. Therefore, it can be claimed that the finding confirmed the previous findings that training is a crucial part of corpus-based learning, and learners need intensive training before starting to utilize it individually and confidently. However, Sinclair (2004) posits that a few hours of training will suffice for most occasions Participant 23 stated:

P23: Training given was definitely enough. We learned whatever we need to know when using the corpus for an activity especially because the teacher demonstrated every step before activity. So using the corpus was not so hard for us.

Item 16, "The allocated time in class was sufficient for concordancing" (M=3.78) 17, "I believe I spent enough time concordancing for each speaking portfolio", (M=3.67), and 40, "Using keywords learnt from the corpus in a conversation was a fun way to learn new phrases", (M=3.85) was agreed on by 19 (%68), 17 (%61) and 18 (%65) participants respectively. First of all, regarding the fun factor in corpus use, Participant 14 commented:

P14: In online classes, it would be very boring to cover the same activities on the coursebook, as we already studied them through the tutorials. So using COCA was a fun alternative to consolidate what we learned.

Responses to items 4 and 16 indicated that more than half of the participants believed a two-hour session was enough for corpus-based activities, believed they spent enough time engaging with concordance lines, and more than half of them found the use of corpus in class as an enjoyable strategy to enhance their knowledge on co-occurring words.

4.4. Effect Of Speaking Portfolio Tasks

Four items in total investigated the benefits of speaking portfolio tasks. Table 4 elucidates the findings.

The only item that was agreed by the majority of the participants (n=24, %86) was item 36, “Context of planned conversation is important when choosing words and phrases”. Participant 6 commented:

P6: Normally, I would check the meaning of a word in Turkish if I don't know the meaning, and that's it. But in the corpus, we write in English and try to deduce the meaning of that word from the English sentence, you know, we read the sentence, we try to understand the sentence. How did they use the word here? Because sometimes a word doesn't have one meaning, it has more than one meaning. That's why they use it in different ways, for example. How did they use it in the sentence we chose? The corpus showed us the context, and the function of the word.

Table 4. Effect of speaking portfolio tasks

Items	N	Agree	Mean	Mode	SD
5. Choosing a keyword to investigate in the corpus was easy.	28	11 (%40)	2.82	4	1.27
28. It was easy to use my phrases in conversation	28	14 (%50)	3.64	3	.98
29. It was difficult to manipulate the speaking portfolio tasks to use my keywords	28	7 (%25)	2.71	2	.97
36. Context of planned conversation is important when choosing words and phrases	28	24 (%86)	4.21	4	.68

Therefore, it could be inferred that speaking portfolio tasks integrated with corpus-based activities helped learners to comprehend the important role of context in learning vocabulary items and employ them in oral performance. It also means that the corpus-based activities, along with speaking portfolio tasks, helped learners to raise awareness of register. It was confirmed in the literature that the use of corpora could serve as a complementary component to the invented content in readily available materials in language classrooms (Cobb & Boulton, 2015). Therefore, DDL might be more fruitful when used in conjunction with more traditional resources (Geluso & Yamaguchi, 2014). Regarding item 28, the participants proved indecisive about whether they found it easy to use the phrases they learned from the corpus in their speaking tasks. Participant 6 commented on this stating:

P6: I mean, for me it was not difficult because when we combine corpus with speaking portfolio, we tried to use the words we learned from the corpus. For example, we had a task about guests, I remembered 4 of the five words that were about the guest theme in the exam. I mean, because the speaking tasks and corpus activities were about the coursebook activities, it wasn't difficult, but fun.

However, it is interesting to find that in the next item, only 7 participants (%25) found it difficult to manipulate the tasks in their speaking portfolio to use the keywords learned in the corpus-based lessons, with a mean score of 2.71. On the contrary, the participants found it useful. Participant 7 commented:

P7: Corpus, on its own, was not an application to help students do a lot of practice, so combining what we learned from corpus with speaking portfolio tasks was the main thing that improved our speaking skill. Corpus is great to learn different words, but I think trying to use them in speech had a serious effect on my speaking skill.

Participant 14 added:

P14: We really cared about using words. You know, in every task, we tried to use a minimum of three words per person, We even took notes of the words we don't know there, in a blue box. We especially tried to use them, you know, you had to design a context using our imagination as well. After that, we corrected each other's sentences. Before we record a task, we checked what words sounded more natural and more grammatical.

Therefore, the data presents contradictory findings. The reason could be attributed to the fact that speaking portfolio tasks were already adapted from the coursebook activities. Finally, less than half of the participants (n=11, %40) thought that it was easy to choose a keyword to investigate in the corpus. It is an interesting

finding that in most of the activities, the learners were given the keywords to explore, as the target vocabulary items were based on the coursebook itself. However, it might have been due to the fact that they found learning to use COCA difficult in general.

Another interesting comment regarding the integration of the speaking portfolio was by Participant 14:

P14: I think it was the portfolio part that brought the corpus one step ahead, as I said. The Corpus is a very nice app on its own, but it needs to be supported somehow. I think I understand, if I think about it not for speaking skills, but only for learning vocabulary, then of course, I believe that it will be more useful than the coursebook.

Finally, participant 3, referred to a major problem of L2 learners. The student commented:

P3: Since we are all in Turkey, we don't need to speak English much outside of class. In other words, speaking portfolio and one-minute or 2-3-minute recordings with our pair worked great for me to improve my speaking skill. But I think it would be good if the number of tasks were increased a little more.

Overall, with a focus on speaking skill, the participants seemed to agree that the corpus activities needed to be supported with other speaking tasks to be effective in enhancing oral performance. However, when integrated with speaking activities, corpus use could serve as a very fruitful resource for expanding vocabulary knowledge.

4.5. Attitudes Towards Corpus-Based Learning

The last theme that the current study examined was the general attitudes toward and beliefs about corpus-based learning. All items, except one, were agreed on by more than half of the participants. The findings are provided in Table 5.

Table 5. Attitudes toward corpus-based learning

Items	N	Agree	Mean	Mode	SD
24. Corpus use should be taught in English classes more regularly	28	19 (%68)	3.82	4	.90
25. I will use the corpus in future English classes	28	16 (%58)	3.42	4	1.19
32. Using a corpus is best in combination with a dictionary	28	16 (%58)	3.60	4	1.03
33. I trust the phrases I find in the corpus to be grammatically correct	28	19 (%68)	3.78	4	.83
35. After taking this class I believe that grammar and vocabulary are more closely related	28	21 (%76)	3.78	4	1.06
38. I would recommend this type of class to other English learners in Turkey	28	23 (%83)	3.96	4	.96
43. I enjoyed being able to direct my own learning	28	22 (%79)	4.14	4	.75
44. A class of this nature is better suited to advanced learners than beginners.	28	12 (%43)	3.39	3	1.03

The only item that less than half of the participants was item 44. It was a surprising finding since, in related research, it was a recurrent claim that corpus-based lessons are better suited to advanced learners. However, this finding implies that the learners did not perceive corpus-based activities as too challenging or too complex, though %43 of them still find it better for advanced learners. There was one item that more than %80 of the students agreed on (item 38), with a mean score of 3.96. It is a very encouraging finding that the learners found corpus as an effective tool for learning English. In addition, concerning item 38, the majority stated that they would recommend corpus-based lessons to other L2 learners in Turkey. It was a highly convincing finding that all interviewees agreed that they would recommend it to other L2 learners in Turkey, however, in different ways. Participant 23 stressed the importance of learners' aptitude to use technology when learning English. Participant 3 expressed that as learners, they always struggle to find a fun way of learning, and corpus might

be definitely one of them. Participant 7 regarded the use of corpus as the recipe for the ones who desire to learn vocabulary. The student commented:

P7: The collection of texts taken from real use of language, such as from blogs, news, movies, etc. literally gets my attention, and keeps me concentrated and facilitates learning.

Next, 22 participants (%79) expressed that they enjoyed being able to direct their own learning, which implies that they favored corpus activities, giving them opportunities to boost autonomous learning in a way. %76 of the participants (n=21) raised awareness of the close interrelation between lexis and grammar. 19 of the students (%68) counted on the grammatical accuracy of the input in the corpus. This might be owing to the fact that they engaged with the spoken component of COCA, a kind of input that they were not used to “read”. Moreover, 19 participants (%68) reported that corpus use should be taught more regularly in English classes, with a mean score of 3.82. This finding indicates that the participants of the study welcomed the use of corpus as a part of the curriculum. Finally, item 25, and item 32 were agreed on by 16 participants (%58). More than half of the participants, though not a very high number, reported they would use corpus in future English classes. That might be because they do not seem to feel confident enough to conduct corpus searches on their own. Finally, more than half of the participants agreed that they would benefit best from the corpus in combination with a dictionary. This might be attributed to the fact that nearly %40 of the participants found corpus use difficult due to unknown vocabulary and found it difficult to understand the context of the concordance lines.

In addition to the themes available, the findings uncovered two issues of paramount importance. First of all, a very important finding was that there was an emerging theme from the interviews, which was collaboration. There were no items that dealt with this issue on the questionnaire. However, all interviewees made comments concerning the impact of collaboration on corpus use. Participant 6 commented:

P6: My partner came up with very interesting ideas. It was really fun to work with a partner. I think that if I had done it alone, maybe these works would not have been so permanent. Because it was like learning while having fun.

She went on to add:

P6: Because, for example, I used to make a lot of sentences out of one word and paste a sentence of everyone there, for example, I would look at a sentence or 2 sentences and I would get bored the most, but when everyone there, for example, finds a sentence and pastes it there. You know, other people see my sentence. For example, we can say that such a word also has this usage. Together it is easier to make sense of what we are working on.

Participant 23 contributed to the theme by adding that:

P23: When we had problems using the corpus, there was always someone in the group who knew how to solve it. When we needed to complete a task as a group work, one person definitely knew how to solve the problem and help us, so we completed the task together more easily.

Participant 3 added:

P3: As we were working as a group, or as a whole class activity on Google docs, it was very useful to work on the words no one knew of. It was like word pooling. Everybody contributed on it, and when I missed something in the corpus, the group helped me understand it.

This was a very important finding since all the participants highlighted the positive impact of collaborating with others, although the theme was not queried in the questionnaire or the interviews. However, it seems that there is a need to add “the impact of collaboration on corpus use”. They stated it as a major factor that made corpus activities more entertaining and informative. Therefore, it could be concluded that, collaboration, as one of the 21st-century skills, needs to be considered as a part of corpus-based learning approaches.

The second theme that emerged from the interviews was a very important factor that could affect the use of corpus in learning an L2, particularly with a focus on speaking skill. The finding highlighted a major limitation of COCA. The participants expressed a clear need to listen to the concordance lines, particularly if they were to engage in speaking activities. Participant 7 commented:

P7: Ok, COCA was useful to learn new vocabulary to use when speaking English, but I don't think corpus on its own, is very useful in improving spoken language because we couldn't hear the sentences in the corpus. I

mean, I can't say that it improved my speaking, since there was no robot or something to voice the sample sentences, but I believe it improved my vocabulary knowledge.

Participant 14 contributed on that stating:

P14: Yes, in terms of vocabulary learning and so on, corpus use was effective, but there was not even a button in the corpus where you could click on and listen to the sentences aloud. I wish COCA had had such a feature. I think if we want to listen to that sentence so that we can listen and repeat it, for example, we need to copy it, or we need to listen to that sentence from a translation or another place that will read it to us aloud.

Participant 3 commented:

P3: I mean if we could listen to the sentences we found on the corpus, it could be a very rich learning resource.

Overall, the findings indicate that the participants were quite positive about the use of corpus. A number of technical issues were reported; however, the technical issues were not regarded as major. The solution to these kinds of problems, such as difficulties in learning how to use COCA, was attributed to conducting corpus-based lessons with the guidance of a teacher or receiving assistance from the group members. In general, corpus use was found to be useful for learning words and phrases. One particular finding was that the corpus use integrated with a speaking portfolio helped learners improve their speaking skills. In addition, the content of the corpus was not found very challenging by the participants on contrary to the common belief. Finally, the participants reported they would recommend it to other L2 learners in Turkey, particularly for expanding vocabulary knowledge as an effective tool of language learning.

5. Conclusion

The current study attempted to evaluate Turkish L2 learners' perceptions regarding the integration of DDL activities into the curriculum within an emergency distance education context. The study supports the three main findings in the meta-analysis conducted by Boulton and Cobb (2017). First, the study confirmed that DDL use is not to be used only with advanced learners, yet lower-level learners may also benefit from it to improve oral performance. Second, it was established that corpus consultation may yield effective findings for English for general purposes context, contrary to the belief that DDL is more successful in the ESP context. Finally, although the current study did not aim to compare learner perceptions for hard and soft versions of corpora, it provides support to the finding that hands-on corpora use was reported to be more effective than paper-based DDL. The study established that the majority of the learners found corpus use effective in improving their spoken performance, particularly concerning phrases, appreciated the authenticity in the corpus, and found it more helpful than a dictionary in finding phrases. The learners seemed to find corpus use difficult more owing to the unfinished sentences, unlike in Geluso & Yamaguchi (2014). However, unfamiliar vocabulary did not seem to present a very big challenge for the participants. The learners seemed to have the most difficulty with technical issues in using the corpus, such as registering, and logging in. Therefore, in addition to easy access to user-friendly tools, providing learners with general computer literacy training might diminish the problems faced when using a corpus (Daskalovska, 2015). Furthermore, personality traits or learning preferences of the learners should be considered as a crucial factor, since if the majority of the learners feel intimidated by using technology in the classroom, the DDL approach may fail to meet the objectives of a course. Although Vannestal and Lindquist (2007) reported that lower-level learners tend to assess corpus use as boring and difficult, the participants of the study did not report the approach in that way despite not being advanced-level EFL learners, as in most corpus research. Regarding the speaking tasks assigned, the learners found it helpful to use the corpus in conjunction with oral production tasks, particularly if the focus is the speaking skill. Regarding general attitudes, the learners stated they would recommend it to other learners, and it helped raise their awareness of lexicogrammatical relations. Moreover, the study reveals two crucial findings. First, the qualitative data revealed that collaboration, which is among the 20th-century skills, plays a vital role in conducting DDL activities (Chambers, 2005; Mackey & Ziegler, 2017), particularly with lower-level learners. Following the Interaction hypothesis (Long, 1981), collaborative and communicative environments 1) to receive input, 2) to receive positive and negative evidence to notice the gaps in their interlanguage and to reinforce the correct forms used, and 3) to produce language. In that regard, the study appears to provide evidence that collaboration plays an important role in boosting performance in oral performance. Therefore, further research might add a collaboration domain to the questionnaires, if relevant, and investigate the effect

of collaborative tasks in corpus consultation. Secondly, the data uncovered a major limitation of publicly available corpora such as COCA. In particular, when the DDL intervention is targeted at vocabulary learning integrated with speaking skills, the learners highlighted the need for audio data, as well as written transcriptions. Consequently, the addition of the audio files to the spoken component of COCA could take implementations of direct corpus consultation one step further.

In conclusion, the present study revealed that the incorporation of corpus implementations into EFL classrooms could serve as a fruitful approach, particularly for online learning environments, which help remove logistic problems involved in the hard version of DDL. The findings of the study suggested that EFL learners agreed that direct corpus consultation used in conjunction with coursebook activities especially facilitated noticing and learning lexical and phraseological units in spoken language. Therefore, the study implies that corpus-based activities adapted from the EFL coursebooks could effectively complement the existing language learning curricula in the context of online education. Regarding spoken language, this study illustrates that using corpus tools in vocabulary learning could improve EFL learners' spoken language, especially when applied in collaborative settings, as well as written language. Considering that spoken competence entails the use of accurate and a diverse set of vocabulary items (Milton, 2013; Uchihara & Saito, 2018), DDL seems to serve as a useful tool in boosting learners' lexicon. To this end, the study has several implications for foreign language teaching and corpus design. The study provided evidence that the corpus-based activities integrated into the language learning curriculum in EFL contexts of higher education might help learners benefit from this approach in learning general vocabulary to improve the complexity level of their spoken performance. The study also contributed to the existent corpus-based research as corpus studies drawing on the spoken learner corpus seem to be rare (Yoon, 2020). In addition, the study provided evidence that large corpora such as COCA may need to be revised in terms of available resources for online language learning environments, especially for EFL speaking instruction.

Acknowledgments

This study is supported by the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK) within the scope of 2211-A National Scholarship Program for PhD Students. I would like to thank them for their support.

References

- Aguado-Jiménez, P., Pérez-Paredes, P., & Sánchez, P. (2012). Exploring the use of multidimensional analysis of learner language to promote register awareness. *System*, 40(1), 90–103. <https://doi.org/10.1016/j.system.2012.01.008>
- Aşık, A., Vural, A. Ş., & Akpınar, K. D. (2015). Lexical Awareness and Development through Data Driven Learning: Attitudes and Beliefs of EFL Learners. *Journal of Education and Training Studies*, 4(3), 87–96. <https://doi.org/10.11114/jets.v4i3.1223>
- Bernardini, S. (2002). Exploring new directions for discovery learning. In B. Kettemann & G. Marko (Eds.), *Teaching and learning by doing corpus analysis. Proceedings from the Fourth International Conference on Teaching and Language Corpora, Graz 19-24 July, 2000* (pp.165-182). Amsterdam: Rodopi.
- Bernardini, S. (2004). Corpora in the classroom: An overview and some reflections on future developments. In J. McH. Sinclair (Ed.), *How to use corpora in language teaching* (pp.15-36). Amsterdam: Benjamins.
- Boulton, A., & Cobb, T. (2017). Corpus Use in Language Learning: A Meta-Analysis. *Language Learning*, 67(2), 348–393. <https://doi.org/10.1111/lang.12224>
- Chambers, A. (2005). Integrating Corpus Consultation in Language Studies. *Language Learning & Technology*, 9(2), 111–125.
- Cobb, T., & Boulton, A. (2015). Classroom applications of corpus analysis. In D. Biber & R. Reppen (Eds.), *The Cambridge Handbook of English Corpus Linguistics* (pp. 478–497). Cambridge University Press.
- Fligelstone, S. (1993). Some reflections on teaching from a corpus linguistics perspective. *ICAME Journal*, 17, 97-109.
- Daskalovska, N. (2015). Corpus-based versus traditional learning of collocations. *Computer Assisted Language Learning*, 28(2), 130–144. doi:10.1080/09588221.2013.8039827
- Geluso, J., & Yamaguchi, A. (2014). Discovering formulaic language through data-driven learning: Student attitudes and efficacy. *ReCALL*, 26(2), 225–242. <https://doi.org/10.1017/S0958344014000044>

- Gilquin, G., & Granger, S. (2010). How can DDL be used in language teaching? In A. O’Keeffe & M. McCarthy (Eds.), *The Routledge handbook of corpus linguistics* (pp. 359-369). London, England: Routledge.
- Granger, S. (2021). Phraseology, corpora and L2 research. In *Perspectives on the L2 Phrasicon: The View from Learner Corpora* (pp. 3–22). Channel View Publications. <https://doi.org/10.21832/9781788924863-002>
- Johns, T. (1991). Should you be persuaded: Two examples of data driven learning. In T. Johns & P. King (Eds.), *Classroom concordancing*. ELR Journal 4 (pp. 1-16). Birmingham: University of Birmingham
- Kennedy, C., & Miceli, T. (2001). an Evaluation of Intermediate Students’ Approaches To Corpus Investigation. *Language Learning & Technology*, 5(September), 77–90. <http://lt.msu.edu/vol5num3/kennedymiceli/>
- Kennedy, C., & Miceli, T. (2010). *CORPUS-ASSISTED CREATIVE WRITING: INTRODUCING INTERMEDIATE ITALIAN LEARNERS TO A CORPUS AS A REFERENCE RESOURCE* (Vol. 14, Issue 1). <http://lt.msu.edu/vol14num1/kennedymiceli.pdf>
- Leech, G. (1997). Teaching and language corpora: A convergence. In A. Wichmann, S. Fligelstone, T. McNery & G. Knowles (Eds.), *Teaching and language corpora* (pp. 1-23). New York: Addison Wesley Longman.
- Milton, J. (2013). Measuring the contribution of vocabulary knowledge to proficiency in the four skills, in Bardel, C., Lindqvist, C. & Laufer, B. (eds.), *L2 Vocabulary Acquisition, Knowledge and Use: New Perspectives on Assessment and Corpus Analysis*. Eurosla Monograph Series 2. Amsterdam: Eurosla. 57–78.
- Mizumoto, A., & Chujo, K. (n.d.). A Meta-analysis of Data-driven Learning Approach in the Japanese EFL Classroom URL 「論文」 A Meta-analysis of Data-driven Learning Approach in the Japanese EFL Classroom 1. <http://hdl.handle.net/10112/13009>
- Mukherjee, J. (2002): *Korpuslinguistik und Englischunterricht: Eine Einführung*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Pérez-Paredes, P., & Cantos-Gomez, P. (2004). Some Lessons Students Learn: Self-discovery and Corpora (pp. 247–257). <https://doi.org/10.1075/scl.17.18per>
- Poole, R. (2012). Concordance-based glosses for academic vocabulary acquisition. *CALICO Journal*, 29(4), 679–693.
- Römer, U. (2011). Corpus research applications in second language teaching. *Annual Review of Applied Linguistics*, 31, 205–225. <https://doi.org/10.1017/S0267190511000055>
- Sripicharn, P. (2010). How can we prepare learners for using language corpora? In A. O’Keeffe & M. McCarthy (Eds.), *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics* (pp. 371- 384). Abingdon/New York: Routledge
- Uchihara, T., & Saito, K. (2019). Exploring the relationship between productive vocabulary knowledge and second language oral ability. *The Language Learning Journal*, 47, 64 – 75.
- Vannestal, M.E. and Lindquist, H., (2007). Learning English grammar with a corpus: Experimenting with concordancing in a university grammar course. *ReCALL*, 3 (329-350). doi:10.1017/S0958344007000638
- Wang, X., & Hao, T. (2017). Designing interactive exercises for corpus-based English learning with Hot Potatoes software. In *Emerging Technologies for Education: Second International Symposium, SETE 2017, Held in Conjunction with ICWL 2017, Cape Town, South Africa, September 20–22, 2017, Revised Selected Papers 2* (pp. 485-494). Springer International Publishing.
- Yoon, S. (2020). The Learner Corpora of Spoken English: What Has Been Done and What Should Be Done? *Lanaguage Research*, 56(1), 29–51. <https://doi.org/10.30961/lr.2020.56.1.29>
- Ziegler, N., & Mackey, A. (2017). Interactional feedback in synchronous computer-mediated communication: A review of the state of the art. *Corrective feedback in second language teaching and learning*, 80-94.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Bu çalışmanın yazar/yazarları, Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulu’nun 30.04.2021 tarih ve E-51944218-101.02.02-00001561321 sayılı yazısı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

ORTAOKUL MATEMATİK DERS KİTAPLARINDAKİ ETKİNLİKLERİN MATEMATİKSEL İLİŞKİLENDİRME BECERİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ¹

Examining the Activities in Secondary School Mathematics Textbooks in the Context of Mathematical Connection Skills

Zeynep Bahar ERŞEN² ve Yağmur Şevval TARTAN³

¹Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Konya, zbahar.ozdogan@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-7928-2535

² Bilim Uzmanı, Karaman, Türkiye, yagmurcardakk@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-0385-3781

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
19.05.2023
Kabul/Accepted:
04.03.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1299586

Anahtar Kelimeler

Günlük hayatla
ilişkilendirme, Farklı
disiplinlerle ilişkilendirme,
Kavramlar arası
ilişkilendirme, Kavramların
farklı gösterimleri arasında
ilişkilendirme, Matematik
ders kitabı

Keywords

Connection with real life,
Connection with different
disciplines, Connection
between concepts,
Connection among different
presentations of the
concept, Mathematics
textbook

ÖZ

Bu çalışmada; ortaokullarda 2021-2022 eğitim öğretim yılında kullanılan matematik ders kitaplarında yer alan etkinlikler matematiksel ilişkilendirme bağlamında incelenmiştir. Araştırmanın veri kaynaklarını her bir sınıf düzeyinden iki ders kitabı olmak üzere; biri MEB diğeri özel bir yayınevi tarafından hazırlanan sekiz matematik ders kitabı oluşturmaktadır. Ders kitabında yer alan etkinlikler, doküman analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Etkinlikler, matematiği günlük hayatla ilişkilendirme, matematiği farklı disiplinlerle ilişkilendirme, kavramlar arasında ilişkilendirme ve matematiksel kavramın farklı gösterimleri arasında ilişkilendirme kategorileri altında incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, genel olarak matematik ders kitaplarında yer alan etkinliklerin en çok günlük hayatla ilişkilendirildiği görülmektedir. Sıklıkla kullanılan bir diğeri matematiksel ilişkilendirme türü ise; kavramların farklı gösterimleri arasında ilişkilendirilmesidir. Bununla birlikte; 5. sınıf ders kitaplarında kavramlar arası ilişkilendirmeye, 6. sınıf ders kitaplarında kavramlar arası ilişkilendirmeye birlikte matematiği farklı disiplinlerle ilişkilendirmeye, 7. ve 8. sınıf ders kitaplarında matematiği farklı disiplinlerle ilişkilendirmeye az sayıda yer verildiği tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçların, ders kitaplarının yazımına, lisans düzeyinde okutulan “Matematik Öğretiminde İlişkilendirme” dersinin içeriğine ve bu konu hakkında çalışma yapacak diğeri araştırmacılara yol göstereceği düşünülmektedir.

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the activities in the mathematics textbooks used in secondary schools in the 2021-2022 academic year in the context of mathematical connection skills. The data sources of the research consist of eight mathematics textbooks, two textbooks from each grade level. The document analysis method was used to analyze the activities in the textbook. The activities were analyzed under the categories of real life connection, connection with different disciplines, connection between concepts and connection among different presentations of the concept. To the results obtained from the research, it was seen that the activities in the mathematics textbooks are mostly associated with real life. Another frequently used type of mathematical connection is associating concepts between different representations. However, it was determined that there are few activities about connection between concepts in the 5th grade textbooks, connection between concepts and connection with different disciplines in the 6th grade textbooks and connection with different disciplines in the 7th and 8th grade textbooks. It is thought that the results will contribute to the writing of the textbooks, the content of the course of “Connections in Mathematics Education” and other researchers working on this subject.

Atıf/Citation: Erşen, Z. B. ve Tartan, Y. Ş. (2024). Ortaokul Matematik Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin Matematiksel İlişkilendirme Becerisi Açısından İncelenmesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 677-689.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Zeynep Bahar ERŞEN, zbahar.ozdogan@hotmail.com

Bu çalışma, birinci yazarın danışmanlığında yürütülen ikinci yazarın aynı başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Matematik öğretim programlarının amaçlarından biri; bireyin günlük hayat problemlerini çözebilecek matematiksel bilgilere ve bu bilgilerini hayatının farklı alanlarında kullanabileceği temel becerilere sahip olmasıdır (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018; National Council of Teachers of Mathematics [NCTM], 2000). Bu bağlamda, bireylerin matematiği günlük hayatıyla ilişkilendirebilme, matematiksel kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri anlamlandırabilme, matematiği diğer disiplinlerle ilişkilendirebilme ve matematiğin farklı gösterimleri arasındaki ilişkiyi kurabilme gibi temel matematiksel becerileri kazanmış olması beklenmektedir (NCTM, 2000; Van de Walle, Karp & Bay-Williams, 2016). Bu beceriler de günümüz eğitim anlayışında eğitim-öğretim süreçlerinin en önemli becerilerinden biri olan ilişkilendirme becerisine açıkça vurgu yapmaktadır (Chapman, 2012).

Matematik eğitiminde ilişkilendirme becerisinin önemi yadsınamayacak kadar fazladır. Kavramlar arası ilişkilendirme, günlük hayatla ilişkilendirme, farklı disiplinlerle ilişkilendirme sayesinde anlamlı ve kalıcı öğrenmenin gerçekleştiği ifade edilmektedir (Bossé, 2003; Businskas, 2008; NCTM, 2000). Ayrıca, matematiğin günlük hayatla ya da diğer disiplinlerle ilişkilendirilmiş bir şekilde verilmesi, öğrencilerin derse olan ilgilerinin artmasına hem de matematiğe değer vererek olumlu tutum geliştirmelerine katkı sağlamaktadır (Boaler, 1993).

Bingölbali ve Coşkun (2016) yapmış oldukları çalışmada matematiksel ilişkilendirmenin dört ana bileşenini; günlük hayatla ilişkilendirme, farklı disiplinlerle ilişkilendirme, kavramlar arası ilişkilendirme ve kavramın farklı gösterimleri arasında ilişkilendirme olarak ortaya koymuşlardır. Günlük hayatla ilişkilendirme, matematik kavramlarının ya da problemlerinin günlük hayat durumlarıyla birlikte ele alınmasıyla ilgilidir. Kavramlar arası ilişkilendirmede ise, pek çok kavramın birbirinin tamamlayıcısı nitelikte olduğu matematikte, kavramların ilişki kurularak ele alınmasını ifade eder. Türev konusunun öğretiminde limit kavramı ve eğitim kavramına yer verilmesi, bu ilişkilendirmeye yönelik en bilinen örneklerden biri olarak ifade edilebilir. Farklı disiplinlerle ilişkilendirme ise, matematikte yer alan bir kavramın farklı bir disiplindeki kavram ya da problemle bağlantısının kurulması ya da tam tersi farklı disipline ait bir kavramın matematikteki bir kavram ya da problem durumuyla ele alınması olarak tanımlanabilir (Coşkun, 2013). Son olarak, matematiksel kavramın farklı gösterimleri arasında ilişkilendirme ile ifade edilen; kavramın, grafik, şema, tablo, diyagram gibi farklı gösterim türleridir (Yavuz-Mumcu, 2018). Bir tabloda yer alan verilerin, uygun bir grafik (çizgi/sütun/daire gibi) ile gösterimi bu ilişkilendirme türüne yönelik verilebilecek en bilinen örneklerden biridir.

İlgili literatür incelendiğinde, matematiksel ilişkilendirme üzerine yapılan çok sayıda çalışma mevcuttur. Matematiksel ilişkilendirmenin alt boyutları bazında ele alındığında; günlük hayatla ilişkilendirme (Akkuş, 2008; Doruk ve Umay, 2011; Garcia & Dolores, 2017; Ji, 2012; Özgeldi ve Osmanoğlu, 2017; Özgen, 2013a), kavramın farklı temsilleri arasında ilişkilendirme (Bingölbali ve Coşkun, 2016; Dreher, Kuntze, & Lerman, 2016), kavramlar arası ilişkilendirme (Bingölbali ve Coşkun, 2016; Eli, Mohr-Schroeder & Lee, 2013; Orrill & Kittleson, 2015) ve farklı disiplinlerle ilişkilendirme (Fitzallen, 2015; Honey, Pearson & Schweingruber, 2014; Little, 2019; Yavuz-Mumcu, 2018) becerilerine yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Bununla birlikte alan yazında yer alan matematiksel ilişkilendirmeye yönelik çalışmaların öğretmen ya da öğretmen adaylarının matematiksel ilişkilendirmeye yönelik görüş ve becerileri (Delice ve Sevimli, 2010; Eli, 2009; Özgen, 2013b; Özturan Sağırlı, Baş, Çakmak ve Okur, 2016) öğrenci anlamaları (Baki, Çatlıoğlu, Coştu ve Birgin 2009; Gürbüz ve Şahin, 2015; Güven, Özmen ve Öztürk, 2012), sınıf içi uygulamalar (Bingölbali ve Coşkun, 2016; Coşkun, 2013), etkinlik tasarlama (Özgen, 2019; Tataroğlu-Taşdan, Uğurel ve Yiğit-Koyunkaya, 2018) ve ders kitabı inceleme (Dilegelen, 2018; Özdiner, 2021; Pepin & Haggarty, 2007) gibi farklı başlıklar altında ele alındığı görülmektedir. İlişkilendirme becerisine yönelik ders kitaplarının incelendiği çalışmaların sınırlı olması ise dikkat çekicidir (Dilegelen, 2018; Özdiner, 2021; Pepin & Haggarty, 2007).

Pepin ve Haggarty (2007) tarafından yürütülen çalışmada Alman, Fransız ve İngiliz ders kitaplarındaki tam sayılar konusunda yer verilen etkinliklerin matematiksel ilişkilendirme bakımından karşılaştırılması yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar; Almanya'da ve İngiltere'de okutulan matematik ders kitaplarındaki etkinliklerin yaklaşık yarısında günlük hayatla ilişkilendirildiği, Fransız ders kitaplarında ise etkinliklerin sadece üçte birinde gerçek hayatla ilişkilendirmeye yer verildiği görülmüştür. Ortaya çıkan bir başka sonuç ise; etkinliklerdeki bağlamların çoğunun yarı-gerçekliğe sahip olmasıdır.

Dilegelen (2018)'in beşinci sınıf matematik ders kitaplarında, belirli kazanımlar çerçevesinde, matematiksel ilişkilendirmelere nasıl yer verildiğine yönelik yürüttüğü çalışmada; oluşturulan çerçeve kapsamında ders kitapları analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar, ders kitaplarında matematiksel ilişkilendirmeye yönelik etkinliklerin yeterli sayıda olmadığını ortaya koymuş; ders kitaplarında en fazla günlük hayatla ve kavramlar arası ilişkilendirmelere yer verildiğini göstermiştir. Bununla birlikte, etkinliklerde farklı disiplinlerle ilişkilendirmeye rastlanmazken; kavramın farklı temsilleriyle ilişkilendirildiği etkinliklere oldukça az sayıda yer verildiği belirlenmiştir.

Son olarak Özđiner (2021) tarafından yapılan çalışmada ise; ilkököl ve ortaokullarda 2018-2019 eğitim-öğretim yılında kullanılan ders kitaplarında (her birinden bir adet olmak üzere) yer alan etkinlikler gerçek hayatla ilişkilendirme ve farklı disiplinlerle ilişkilendirme açısından analiz edilmiştir. İncelenen ders kitaplarında yer alan etkinliklerin yaklaşık yarısında gerçek hayatla ilişkilendirme yapıldığı; bununla birlikte 254 etkinliğin sadece dördünde farklı disiplinlerle ilişkilendirme yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, tüm matematik ders kitaplarında günlük hayatla ve farklı disiplinlerle ilişkilendirilmiş etkinliklerin çok azında bağlamlara yer verildiği ortaya çıkan bir başka sonuçtur.

Matematik ders kitaplarının incelendiği yukarıdaki çalışmalardan farklı olarak, bu çalışmada her sınıf düzeyinden ikişer ortaokul matematik ders kitabı, sayılar ve işlemler öğrenme alanında yer alan etkinlikler bazında tüm ilişkilendirme becerileri açısından analiz edilmiştir. 2018 Matematik Öğretim Programı'nda, ortaokul düzeyine ait yer alan öğrenme alanları ve kazanımlar incelendiğinde 106 kazanım (% 49,3) ile "Sayılar ve İşlemler" öğrenme alanının önemli bir ağırlığının olduğu görülmektedir (Ercire, 2022). Benzer şekilde NCTM (2000) standartları incelendiğinde de sayılar, işlemler ve hesaplamalara yönelik açıklamalara geniş ölçüde yer verilmektedir. Bununla birlikte, hem incelenen kitap sayısı (sekiz ortaokul matematik ders kitabı) hem incelenen kitapların güncelliği (2021-2022 Eğitim-Öğretim yılında okutulan ders kitapları) bakımından yapılan bu araştırmanın literatüre önemli katkılarda bulunacağı düşünülmektedir.

Ortaokul matematik ders kitaplarında yer alan etkinliklerin matematiksel ilişkilendirme bağlamında hangi boyutta yer aldığını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada şu alt problemlere yer verilmiştir:

- Farklı sınıf düzeylerindeki ortaokul matematik ders kitaplarındaki etkinliklerde günlük hayatla kurulan matematiksel ilişkilendirmeye ne ölçüde yer verilmiştir?
- Farklı sınıf düzeylerindeki ortaokul matematik ders kitaplarındaki etkinliklerde farklı disiplinlerle ilişkilendirmeye ne ölçüde yer verilmiştir?
- Farklı sınıf düzeylerindeki ortaokul matematik ders kitaplarındaki etkinliklerde kavramlar arası ilişkilendirmeye ne ölçüde yer verilmiştir?
- Farklı sınıf düzeylerindeki ortaokul matematik ders kitaplarındaki etkinliklerde kavramın farklı gösterimleri arasında ilişkilendirmeye ne ölçüde yer verilmiştir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, nitel araştırma paradigması çerçevesinde doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi yöntemi, nitel araştırmalarda kullanılan yöntemlerden biri olup; basılı ya da elektronik belgeleri incelemek ve bunlar hakkında değerlendirme yapmayı amaçlayan bir yöntemdir (Corbin & Strauss, 2008).

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, 2021-2022 eğitim öğretim yılına ait ortaokul matematik ders kitaplarındaki etkinliklerin, matematiksel ilişkilendirme açısından incelenmesi amaçlandığından; beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci sınıf düzeyindeki ikişer kitap olmak üzere, toplam sekiz adet kitap veri kaynağı olarak seçilmiştir. Seçilen etkinlikler ise sayılar ve işlemler öğrenme alanına ait olanlardır. Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan kitaplara ait bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1'de görüldüğü üzere, her bir sınıf düzeyi için MEB ve farklı yayınevleri tarafından yayımlanan kitaplar, çalışma kapsamını zenginleştirme amacıyla incelenmiştir. MEB yayınlarına ait kitap A kitabı, diğer yayınevlerine ait kitaplar B kitabı şeklinde kodlanmıştır. Çalışmanın amacı gereği sayılar ve işlemler öğrenme alanındaki kazanımlara yönelik etkinlikler üzerinde durulmuştur. Beşinci sınıf A kitabında Sayılar ve İşlemler öğrenme alanına ait 166 etkinlik belirlenirken; 5. sınıf B kitabında 40, 6. sınıf A kitabında 93, 6. sınıf B

kitabında 16, 7. sınıf A kitabında 193, 7. sınıf B kitabında 23, 8. sınıf A kitabında 12 ve 8. sınıf B kitabında 28 etkinlik yer almaktadır.

Tablo 1. 2021-2022 Eğitim Öğretim Yılında Okutulan Ortaokul Matematik Ders Kitapları

Sınıf	Yayınevi	Kodu	Yazarlar	Sayılar ve İşlemler Öğrenme Alanına ait etkinlik sayısı
5. Sınıf	MEB Yayınları	A	Hayriye CIRITCI, İlker GÖNEN, Dilara ARAÇ, Murat ÖZARSLAN, Neşe PEKCAN, Meltem ŞAHİN	166
5. Sınıf	Koza Yayınları	B	Mehmet Ali ERENKUŞ, Didem Eren SAVAŞKAN	40
6. Sınıf	MEB Yayınları	A	Neziha ÇAĞLAYAN, Aybike DAĞISTAN, Betül KORKMAZ	93
6. Sınıf	Engürü Yayınları	B	Meltem ŞAHİN, Samet DOĞAN	16
7. Sınıf	MEB Yayınları	A	Arzu KESKİN OĞAN, Soner ÖZTÜRK	193
7. Sınıf	Berkay Yayıncılık	B	Bülent AKBULUT	23
8. Sınıf	MEB Yayınları	A	Dr. Özal ÇETİN, Umut AKSAKAL, Ümran ERTÜRK, Gürkan ŞAY, İpek TIĞLI	12
8. Sınıf	Koza Yayınları	B	Mehmet Ali ERENKUŞ, Didem Eren SAVAŞKAN	28

Literatürde etkinlik kavramı problem çözme, deney yapma ya da araştırma gerektiren bir çok sınıf içi uygulamayı yansıtmaktadır (Watson, Ohtani, Ainley, Frant, Doorman, Kieran et al., 2013). Bu çalışma kapsamında da kitaplarda yer alan etkinlikler, geniş yelpazeden ele alınarak değerlendirilmiştir. Ders kitaplarındaki içerikler incelendiğinde ise etkinlikler; beşinci sınıf A ders kitabında “Etkinlik”, beşinci sınıf B ders kitabında “Bunu Deneyelim”, altıncı sınıf A ders kitabında “Birlikte Öğrenelim”, altıncı sınıf B ders kitabında “Bunu Deneyelim” ve yedinci sınıf A ders kitabında “Birlikte Çözelim” ve “Etkinlik”, sekizinci sınıf A ders kitabında “Etkinlik” başlıkları altında ele alınmıştır. Yedinci sınıf B ders kitabı ve sekizinci sınıf B ders kitabında ise etkinlikler yer almakla birlikte; ders kitaplarında buna yönelik herhangi bir başlığa yer verilmemiştir.

2.3. Veri Analizi

Bu çalışmada ders kitabında yer alan etkinliklerin ilişkilendirme becerileri açısından incelenmesi sürecinde; matematiksel ilişkilendirmenin alt boyutlarına ait temel beceriler, Dilegelen (2018)'in belirlemiş olduğu çerçeve kapsamında değerlendirilmiştir. Bu çerçevenin tercih edilmesinin sebebi; her bir ilişkilendirme boyutuna ait bileşenleri detaylıca içermesidir.

Matematiksel ilişkilendirme türlerinden biri olan günlük hayatla ilişkilendirmeye ait bir örneğe Şekil 1’de yer verilmiştir.

Çiftçi Kerim Bey, işçilerine, tarlasını 2 traktörüyle 40 günde sürdürmekteydi. Ancak Kerim Bey, 3 traktör daha almış ve tarlasını 5 traktörle işçilerine aynı hızla sürdürmeye başlamıştır. Sizce Kerim Bey, tarlasını neden 5 traktörle sürdürmek istemiş olabilir? Açıklayınız.

Şekil 1. Yedinci Sınıf B Kitabına Ait Etkinlik (s.118)

Şekil 1’deki etkinlikte oran-orantı konusunda ters orantının anlamını ortaya koymak adına bir iş probleminden yola çıkılmıştır. Bu bakımdan; matematiksel bir kavram günlük bir hayat problemiyle ilişkilendirilerek, öğrencilerin zihninde anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan kavramın günlük hayattan bir problem durumuyla bağdaştırılması söz konusudur.

Matematik farklı disiplinler için yaşamın her yerine yayılmış şifrelerle dolu bir araç olduğundan; matematikten yararlanmayan bir disiplinin bulunmadığı söylenebilir (Umay, 2007). Bu bakımdan matematiğin farklı

Ortaokul matematik ders kitaplarındaki etkinliklerin matematiksel ilişkilendirme becerisi açısından incelenmesi disiplinlerle ilişkilendirilmesi hem matematiğin anlamlandırılmasında hem de öğrenmenin zenginleştirilmesinde önemli bir faaliyettir. Buna yönelik bir etkinliğe Şekil 2’de yer verilmiştir.

Doğru Orantılı İki Çokluğa Ait Orantı Sabiti

Bir maddenin kütesinin hacmine bölümü o maddenin öz kütesini verir. Öz kütle maddenin ayırt edici özelliğidir. Öz kütleden yararlanarak bu sıvıların aynı olup olmadığını anlayabiliriz.

- Şişelerdeki sıvıların sadece kütleleri ve hacimleri verilmiştir. Acaba şişelerdeki sıvılar aynı mıdır?

Birlikte Çözelim 1

Tablo: Gümüş Elementine Ait Kütle ve Hacim Değerleri

Gümüş Elementine Ait	Kütle ve Hacim Değerleri			
Kütle (g)	31,5	42	73,5	105
Hacim (mL)	3	4	7	10

Gümüş elementinin belli hacimlerdeki kütleleri tabloda verilmiştir. Kütleleri hacimlerine oranlayarak bu oranları yorumlayalım.

Şekil 2. Yedinci Sınıf A Kitabına Ait Etkinlik (s.157)

Şekil 2’deki etkinlikte, doğru orantılı en az iki çokluğa ait orantı sabiti; fen bilimlerinin konusu olan öz kütle kavramı bağlamında ele alınmıştır. Öğrencilerin kütleleri ve hacimleri farklı olsa da; bir maddenin öz kütesinin değişmeyeceği bilgisine ve buradan da orantı sabitine ulaşmaları amaçlanmaktadır. Bu bağlamda matematik ve fen bilimleri arasında bir ilişkilendirme yapıldığı görülmektedir.

Matematikte öğrenmenin kalıcı ve anlamlı hale gelmesinde rolü olan ilişkilendirme türlerinden biri de kavramlar arası ilişkilendirmedir. Bu ilişkilendirmede, kavram bir işlem/kural ile ilişkilendirilebilirken; bir alt kavram ya da farklı öğrenme alanına ait bir kavramla da ilişkilendirilebilir. Şekil 3’te kavramlar arası ilişkilendirmeye yönelik bir örnek etkinliğe yer verilmiştir.

ETKİNLİK

AMAÇ: Cebirsel ifadelerin çarpımını yapmak
ARAÇ GEREÇ: Kalem

UYGULAMA BASAMAKLARI
Yanda üç farklı cebir karosunun kenar uzunlukları ve alanları verilmiştir.

x
 x
 x
 x^2

x
 x
 x
 x

1
 1
 1
 1

1. Cebir karoları kullanılarak oluşturulan Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3’teki dikdörtgenleri inceleyiniz.

x
 x
 x
 x
 1
 1
 1
 1

Şekil 1

x
 x
 x
 x
 x
 x
 1
 1

Şekil 2

x
 x
 x
 x
 x
 x
 1
 1
 1
 1
 1
 1

Şekil 3

2. Aşağıdaki tabloyu doldurunuz.

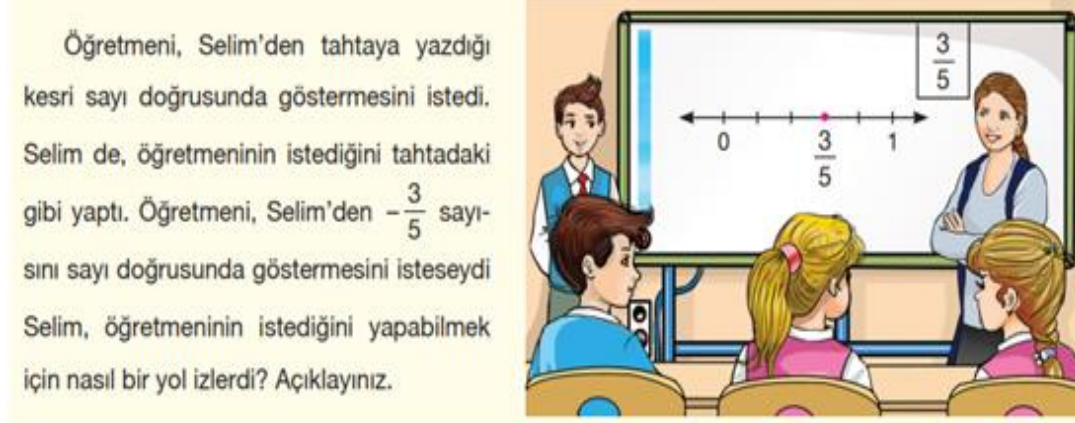
Şekiller	Dikdörtgenin Kısa Kenar Uzunluğu	Dikdörtgenin Uzun Kenar Uzunluğu	Dikdörtgenin Alanı
Şekil 1			
Şekil 2			
Şekil 3			

SONUÇLANDIRILIM
✓ Dikdörtgenlerin kenar uzunlukları ile alanları arasında nasıl bir ilişki vardır? Açıklayınız.

Şekil 3. Sekizinci Sınıf A Kitabına Ait Etkinlik (s.121)

Şekil 3’teki ders kitabında yer alan etkinlikte, cebirsel ifadeler için, geometrik şekillerden olan dikdörtgenin kenar uzunlukları ile alanları arasında ilişki kurulmuştur. Dikdörtgen yardımıyla, öğrencilerin cebirsel ifadelerle çarpma işleminin mantığını doğru anlayıp sonuca kendi gözlemleriyle ulaşmaları hedeflenmiştir.

Matematik öğretiminde bir kavramın tek bir şekilde gösterimi, öğrencilerin zihninde kavramın sadece o gösterime karşılık geldiği algısına sebep olarak, kavram yanlışlarına neden olabilmektedir. Bu bağlamda önem arz eden kavramların farklı gösterimleri arasındaki ilişkilendirmeye yönelik etkinlik örneğine Şekil 4’te yer verilmiştir.

Şekil 4. Yedinci Sınıf B Kitabına Ait Etkinlik (s.66)

Şekil 4’te yer alan etkinlikte ilk olarak pozitif bir rasyonel sayının sembolik bir ifadesine yer verilmiştir. Ardından, bu ifadenin sayı doğrusunda modellenmesi istenmiştir. Burada sembolik ifade ile model kullanarak farklı gösterimler arasında ilişkilendirme yapıldığı söylenebilir.

Ders kitaplarında yer alan etkinlikler, Dilegelen (2018)’e ait kavramsal çerçeve bağlamında incelenirken; bir etkinlikte birden fazla ilişkilendirme türüne yer verildiyse –ki pek çok etkinlikte bu durum söz konusudur– her biri ayrı frekans olarak tabloya aktarılmıştır. Etkinliklerde matematiksel ilişkilendirme söz konusu değil ise, frekans değeri sıfır kabul edilmiştir.. Ders kitaplarında yer alan etkinliklerin içerik analizi sürecinde, veriler hem ikinci yazar hem de matematik eğitimi uzmanı olan birinci yazar tarafından belirlenen kavramsal çerçeve bağlamında ayrı ayrı kodlanmıştır. Ardından araştırmacı ve matematik eğitimi uzmanı zaman zaman bir araya gelmiş; oluşturulan kodlar gözden geçirilmiştir. Belirlenen bir zaman diliminde, verilerin analizi için ortak bir sonuca varılmış ve araştırmacı bulguların son halini oluşturmuştur. Böylelikle, araştırmanın güvenilirliği artırılmaya çalışılmıştır.

3. Bulgular

Araştırmadan elde edilen bulgular, ortaokul matematik ders kitaplarındaki “Sayılar ve İşlemler” öğrenme alanına ait etkinliklerde yer alan matematiksel ilişkilendirme türlerine göre dört başlık altında sunulmuştur.

3.1. Ortaokul Matematik Ders Kitaplarındaki Etkinliklerde Günlük Hayatla İlişkilendirme

Ortaokul matematik ders kitaplarında yer alan “Sayılar ve İşlemler” öğrenme alanına ait etkinliklerin matematiksel ilişkilendirme türlerinden biri olan günlük hayatla ilişkilendirme bağlamındaki dağılımına Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2’de, ortaokul matematik ders kitaplarında yer alan etkinliklerin günlük hayatla ilişkilendirme bağlamında ele alındığında; 6. sınıf A kitabındaki etkinliklerin yaklaşık % 73’ünde günlük hayatla ilişkilendirmenin yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, yaklaşık % 65 ile 7. sınıf B kitabında, yaklaşık % 52 ile 5. sınıf A kitabında, % 50 ile 8. sınıf B kitabında, % 42 ile 7. sınıf A kitabında, % 25 ile 8. Sınıf A kitabında, % 19 ile 6. sınıf B kitabında yer alan etkinliklerin günlük hayatla ilişkilendirilmesi yapılmıştır. Günlük hayatla ilişkilendirmenin en az yer aldığı ders kitabı ise yaklaşık % 8 oranı ile 5. sınıf B kitabına aittir. Kitapta yer alan 40 etkinliğin yalnızca 3’ünde (yaklaşık %8) günlük hayatla ilişkilendirmeye yer verildiği görülmüştür. Ayrıca, ortaokul matematik ders kitaplarında yer alan etkinliklerdeki günlük hayatla ilişkilendirmenin ağırlıklı olarak “kavramı günlük hayattan bir problem durumuyla bağdaştırmak” alt boyutuna olduğu öne çıkan bir diğer bulgudur.

Tablo 2. Ortaokul Matematik Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin Günlük Hayatla İlişkilendirme Türüne Göre Dağılımı

İlişkilendirme türü	Alt boyut	5. sınıf A kitabı		5. sınıf B kitabı		6. sınıf A kitabı		6. sınıf B kitabı		7. sınıf A kitabı		7. sınıf B kitabı		8. sınıf A kitabı		8. sınıf B kitabı	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Günlük hayatla ilişkilendirme	1a. Kavramı günlük hayattan bir problem durumuyla bağdaştırmak	63	38	1	3	60	64,5	-	-	76	39,4	9	39,1	-	-	8	28,6
	1b. Günlük hayattan sözel ifadeye yer verme	14	8,4	2	5	6	6,5	-	-	1	0,5	5	21,8	1	8,3	4	14,3
	1c. Günlük hayattan somut model kullanma	9	5,4	-	-	2	2,2	3	19	4	2,1	1	4,3	2	16,7	2	7,1
TOPLAM:		86	51,8	3	8	68	73,2	3	19	81	42	15	65,2	3	25	14	50

*Tabloda yer alan yüzdeler, her bir ders kitabında yer alan etkinlik sayıları dikkate alınarak hesaplanmıştır.

3.2. Ortaokul Matematik Ders Kitaplarındaki Etkinliklerde Farklı Disiplinlerle İlişkilendirme

Ortaokul matematik ders kitaplarında yer alan “Sayılar ve İşlemler” öğrenme alanına ait etkinliklerin farklı disiplinlerle ilişkilendirme bağlamındaki dağılımına Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3. Ortaokul Matematik Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin Farklı Disiplinlerle İlişkilendirme Türüne Göre Dağılımı

İlişkilendirme türü	Alt boyut	5. sınıf A kitabı		5. sınıf B kitabı		6. sınıf A kitabı		6. sınıf B kitabı		7. sınıf A kitabı		7. sınıf B kitabı		8. sınıf A kitabı		8. sınıf B kitabı	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Farklı disiplinlerle ilişkilendirme	2a. Kavramı farklı bir disiplin bağlamı içinde ele alma	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-
	2b. Farklı disiplinlerle ilişkilendirmenin sözel örneklerle ifade edilmesi	1	0,6	-	-	1	1,1	1	6,3	2	1	3	13	1	8,3	1	3,6
TOPLAM:			0,6	-	-	1,1	1,1	6,3	6,3	2	2	13	13	1	8,3	1	3,6
			1	-	-	1	1	1	1	4	4	3	3				

Tablo 3 incelendiğinde, ders kitaplarındaki etkinliklerde farklı disiplinlerle ilişkilendirmenin en yüksek % 13 ile 7. sınıf B kitabında yapıldığı görülmektedir. Bunu sırasıyla 8. sınıf A kitabı (yaklaşık % 8), 6. sınıf B kitabı (yaklaşık %6), 8. sınıf B kitabı (yaklaşık % 4), ve 6. sınıf A kitabı (yaklaşık % 1) takip etmektedir. Bu ilişkilendirmenin en az yapıldığı ders kitabı olan 5. sınıf A kitabında, 166 etkinliğin yalnızca 1’inde farklı bir disiplinle ilişkilendirmenin yapıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, kitaplarda yer alan etkinliklerin farklı disiplinlerle ilişkilendirilmesinde, genel olarak “farklı disiplinlerle ilişkilendirmenin sözel örneklerle ifade edilmesi” alt boyutuna yer verildiği görülmektedir.

3.3. Ortaokul Matematik Ders Kitaplarındaki Etkinliklerde Kavramlar Arası İlişkilendirme

Ortaokul matematik ders kitaplarında yer alan “Sayılar ve İşlemler” öğrenme alanına ait etkinliklerin kavramlar arası ilişkilendirme bağlamındaki dağılımına Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 4’e göre, ortaokul matematik ders kitaplarında yer alan etkinliklerin kavramlar arası ilişkilendirme türüne göre dağılımı incelendiğinde; 8. sınıf A kitabında 12 etkinliğin 6’sında bu ilişkilendirmeye yer

verilmiştir. Bunu % 43 oranla 8. sınıf B kitabında yer alan etkinlikler takip etmektedir. 6. sınıf A kitabında yer alan etkinliklerin ise sadece yaklaşık % 1’inde kavramlar arası ilişkilendirmeye yer verildiği görülmektedir. Bununla birlikte, her ders kitabındaki etkinliklerde kavramlar arasında ilişkilendirmenin alt boyutu olan “kavram ile kavramlar/işlemler/kurallar arasında ilişki kurma” alt boyutuna yer verildiği tespit edilmiştir.

Tablo 4. Ortaokul Matematik Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin Kavramlar Arası İlişkilendirme Türüne Göre Dağılımı

İlişkilendirme türü	Alt boyut	5. sınıf A kitabı		5. sınıf B kitabı		6. sınıf A kitabı		6. sınıf B kitabı		7. sınıf A kitabı		7. sınıf B kitabı		8. sınıf A kitabı		8. sınıf B kitabı	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Kavramlar arası ilişkilendirme	3a. Kavram ve alt kavramları arasında ilişki kurma	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4,4	-	-	-	-
	3b. Kavram ile kavramlar, işlemler, kurallar arasında ilişki kurma	10	6	7	18	1	1,1	2	13	15	7,8	3	13	2	16,7	8	29
	3c. Farklı öğrenme alanına ait kavramlar, işlemler, kurallar arasında ilişki kurma	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	4	33,3	4	14
	TOPLAM:	10	6	7	18	1	1,1	2	13	19	7,8	4	17,4	6	50	12	43

3.4. Ortaokul Matematik Ders Kitaplarındaki Etkinliklerde Kavramın Farklı Gösterimleri Arasında İlişkilendirme

Ortaokul matematik ders kitaplarında yer alan “Sayılar ve İşlemler” öğrenme alanına ait etkinliklerin, kavramın farklı gösterimleri arasında ilişkilendirme bağlamındaki dağılımına Tablo 5’te yer verilmiştir.

Tablo 5. Ortaokul Matematik Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin Kavramın Farklı Gösterimleri Arasında İlişkilendirme Türüne Göre Dağılımı

İlişkilendirme türü	Alt boyut	5. sınıf A kitabı		5. sınıf B kitabı		6. sınıf A kitabı		6. sınıf B kitabı		7. sınıf A kitabı		7. sınıf B kitabı		8. sınıf A kitabı		8. sınıf B kitabı	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Farklı gösterimlerle ilişkilendirme	4a. Sembolik-model	11	6,6	2	5	6	6,5	3	18,8	18	9,3	1	4,3	-	-	-	-
	4b. Model-sembolik	15	9,1	9	23	8	8,6	3	18,8	3	1,6	-	-	-	-	2	7,1
	4c. Somut-model-sembol	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	8,3	2	7,1
	4d. Model – sembol- sözel	1	0,6	7	18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	4f. Sözel-tablo	3	1,8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	4g. Somut-model-sembolik-sözel	-	-	-	-	-	-	1	6,3	-	-	-	-	-	-	-	-
	4h. Model-sözel	2	1,2	11	28	-	-	2	12,5	1	0,5	2	8,7	1	8,3	3	10,7
	4i. Sözel-model	2	1,2	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	4i. Model-sözel-sembol	-	-	-	-	-	-	1	6,3	-	-	-	-	-	-	1	3,6
	4j. Somut-sözel-tablo	-	-	-	-	-	-	1	6,3	-	-	-	-	-	-	-	-
	4k. Sözel-model-sembolik	3	1,8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3,6
4l.Sözel-tablo	2	1,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	16,7	-	-	

4s.Tablo-sözel	-	-	-	-	-	-	1	6,3	-	-	-	-	1	8,3	-	-
4u. Sembol-somut-model	-	-	-	-	-	-	1	6,3	-	-	-	-	1	8,3	-	-
TOPLAM:	39	23,5	30	75	14	15,1	13	81,3	22	11,4	3	13	6	50	9	32

Tablo 5 incelendiğinde, “Sayılar ve İşlemler” öğrenme alanında, 6. sınıf B kitabının yaklaşık % 81’inde, 5. Sınıf B kitabının % 75’inde ve 8. sınıf A kitabının % 50’sinde kavramın farklı gösterimleri arasında ilişkilendirmeye etkinliklerde yer vermiştir. Bununla birlikte; diğer ders kitaplarıyla kıyaslandığında, 7. sınıf A kitabında yer alan 193 etkinliğin 22’sinde (yaklaşık % 11) bu tür bir ilişkilendirmeye yer verildiği belirlenmiştir. Ayrıca, kitaplarda “sembolik-model”, “model-sembolik” ve “model-“sözel” alt boyutlarına daha sık yer verildiği görülmektedir.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, incelenen ortaokul matematik ders kitaplarının yarısında “Sayılar ve İşlemler” öğrenme alanına ait yer alan etkinliklerde en az % 50 oranında günlük hayatla ilişkilendirmeye yer verildiği görülmektedir. Günlük hayatla ilişkilendirmenin en yüksek oranda yapıldığı kitap, yaklaşık % 73 oran ile 6. sınıf A kitabı iken; bu ilişkilendirmenin en az oranda yapıldığı ders kitabı %8 ile 5. sınıf B kitabına aittir. Sayı olarak ele alındığında ise, 5. sınıf A kitabında (f= 86) ile 7. sınıf A kitabında (f=81) günlük hayatla ilişkilendirmeye yer verilen etkinliklerin daha fazla olduğu görülmektedir. Nitekim her iki kitapta da yer alan etkinlik sayılarının diğer kitaplara oranla bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, her bir sınıf düzeyi için, günlük hayatla ilişkilendirmenin yer verildiği hem etkinlik sayıları hem de etkinlik oranları açısından kıyaslandığında en az farkın sekizinci sınıf ders kitapları arasında olduğunu söylemek mümkündür. Etkinlik sayıları ve etkinlik oranları bakımından kıyaslandığında, beşinci ve altıncı sınıf ders kitaplarında bu farkın çok daha fazladır. Ayrıca, tüm ilişkilendirme türleri açısından kıyaslandığında, ortaokul matematik ders kitaplarındaki “Sayılar ve İşlemler” öğrenme alanındaki etkinliklerde en çok günlük hayatla ilişkilendirmeye yer verilmiştir. Elde edilen bu sonuç, Dilegelen (2018)’in beşinci sınıf matematik ders kitaplarını matematiksel ilişkilendirme açısından incelediği ve Özdiğer (2021)’in hem ilköğretim hem de ortaokul matematik ders kitaplarını günlük hayatla ve farklı disiplinlerle ilişkilendirme açısından incelediği çalışmasından elde ettikleri sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

Okuldaki matematiğin gerçek hayatta ne işe yaradığı ya da nerede karşımıza çıkacağı üzerine yapılan çalışmalar, aslında matematiğin günlük hayatla ilişkisini ön plana çıkarmaktadır (Van den Heuvel-Panhuizen, 2003). Matematiğin günlük hayatla ilişkilendirilmesi ise, okul matematiği dışında, bireylerin ilgilendikleri matematiksel aktiviteler olarak tanımlanabilir (Moschkovich, 2002). Yapılan çalışmalar, matematiğin günlük hayatla ilişkilendirildiğinde, öğrencilerde kavramsal öğrenmenin sağlandığını, akıl yürütme ve muhakeme etme becerilerinin geliştiğini, öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarının olumlu yönde arttığını ve bu bağlamda da öğrenme ortamının daha etkin hale geldiğini göstermektedir (Boaler, 1993; Businskas, 2008; Gainsburg, 2008; Muijs & Reynolds, 2011). Bu bağlamda, ortaokul matematik ders kitaplarında günlük hayatla ilişkilendirmenin yer verildiği etkinlik oranlarının yüzdece fazla olması bu araştırma için dikkate değer önemli bir sonuçtur.

Günlük hayatla ilişkilendirmenin alt boyutları açısından incelendiğindeyse; genel olarak ders kitaplarında çoktan aza, kavramı günlük hayattan bir problem durumuyla bağdaştırma, günlük hayattan sözel ifadeye yer verme ve günlük hayattan somut model kullanma türlerine yer verildiği görülmektedir. Günlük hayattan bir problem durumuyla bağdaştırma ile kastedilen matematik problemlerinde gerçek hayat bağlamlarının kullanılmasıdır. Gerçek hayat bağlamları öğrenciler için motive edici olmakla birlikte; öğrencilerin matematiğe olan ilgisini de artırmaktadır (Stylianides & Stylianides, 2008). Böylelikle öğrenciler matematiği daha kolay öğrenebilmekte ve matematiksel kavramı bağlam içerisinde sorgularken matematiksel düşünme becerileri de gelişmektedir (Beswick, 2011; Carpenter & Lehrer, 1999). Bu yönüyle incelenen kitapların öğretim programın amaçlarına hizmet ettiği söylenebilir.

“Sayılar ve İşlemler” öğrenme alanına ait etkinliklerde farklı disiplinlerle ilişkilendirmeye çok düşük oranda yer verildiği görülmektedir. Frekans olarak en fazla yedinci sınıf ders kitaplarında farklı disiplinlerle ilişkilendirilmiş etkinlikler yer almakla birlikte; 5. sınıf B kitabında buna yönelik herhangi bir etkinlik yer

almamaktadır. Oysa matematik dersi öğretim programında matematiği farklı disiplinlerle ilişkilendirme becerisi öğrencilere kazandırılması gereken beceriler arasındadır (MEB, 2018). Disiplinler arasında yapılan ilişkilendirme, kavramsal öğrenme ile birlikte işlemsel becerileri de geliştirmektedir (Schwalbach & Dosemagen, 2000). Yine, matematik dışındaki disiplinler ile kurulacak ilişkiler; bilgilerin transfer edilmesiyle matematiksel kavramları uygulamak için fırsatlar sunabilir, bu süreçte de öğrenmenin kalıcılığı artırılabilir (Aladağ ve Şahinkaya, 2013; Honey, Pearson & Schweingruber, 2014). Bununla birlikte farklı disiplinlerle ilişkilendirme, son yıllarda farklı disiplinlerin ilişkilerinin önemini ortaya koyan uygulamaların başında gelen STEM (Science, Technology, Engineering and Mathematics) uygulamalarını da akla getirmektedir. STEM uygulamalarıyla gerçekleştirilecek uygulamalar için en uygun öğrenim düzeyinin de ortaokul düzeyi olduğu belirtilmektedir. Bu uygulamalarla öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerinin geliştiği, bilgi ve becerilerini başka alanlara aktararak muhakeme etme becerilerini artırdığı, teknoloji kullanımını anlamlandırıldığı ve özgüvenlerini geliştirdiği ifade edilmektedir (Morrison, 2006). Bu yönüyle ele alındığında, ders kitaplarındaki “Sayılar ve İşlemler” öğrenme alanına ait etkinliklerin farklı disiplinlerle ilişkilendirme bağlamında etkin bir içerik sunmadığı görülmektedir.

Matematik ders kitaplarında “Sayılar ve İşlemler” öğrenme alanına ait yer alan etkinlikler, kavramlar arası ilişkilendirme bağlamında incelendiğinde; etkinlik sayısı bakımından 7. sınıf A kitabı (f=19) ve 8. sınıf B kitabında (f=12) daha fazla etkinliğe rastlanmaktadır. Bununla birlikte; oransal olarak bakıldığında 8. sınıf A kitabında % 50 ve 8. sınıf B kitabında % 43 oranında kavramsal ilişkilendirmeye yönelik etkinliklere yer verilmiştir. Ayrıca, 6. sınıf A kitabında yer alan 93 etkinliğin yalnızca 1’inde kavramlar arası ilişkilendirmeye yer verilmesi bir diğer dikkat çekici sonuçtur. Ders kitaplarında kavramlar arası ilişkilendirme oldukça az olmakla birlikte; yapılan ilişkilendirmenin “Kavram ile kavramlar, işlemler, kurallar arasında ilişki kurma” alt boyutunda yoğunlaştığı görülmektedir. Ortaya çıkan bu sonuçlar, matematik gibi sarmallık ilkesi dikkate alınarak öğretimin gerçekleştirilmesi gereken bir ders için olumsuz bir durumdur. Orrill ve Kittleson (2015), öğrencilerin ilişkilendirme yaparken zihnindeki şemalarla yeni fikirlerin harmanlandığını ifade etmektedir. Bu süreçte kavramlar arasındaki ilişkilerin net bir şekilde kavranması anlamlı öğrenmeyi sağlamak ve bu nedenle matematik öğretimi açısından önem arz etmektedir (Eli, Mohr-Schroeder & Lee, 2013; Van de Walle, Karp & Bay-Williams, 2016).

Ders kitaplarında yer alan “Sayılar ve İşlemler” öğrenme alanında yer alan etkinlikler, kavramın farklı gösterimleri arasında ilişkilendirilmesi bağlamında incelendiğinde; günlük hayatla ilişkilendirmenin yer aldığı etkinliklerden sonra en çok kullanılan etkinliklerdir. 5. sınıf A kitabında 39, 5. sınıf B kitabında 30, 7. sınıf A kitabında 22 etkinlikte kavramın farklı gösterimleri arasında ilişkilendirme yapılmıştır. Ders kitapları kendi içerisinde incelendiğinde ise; 6. sınıf B kitabında etkinliklerin yaklaşık % 81’nde ve 5. sınıf B kitabında etkinliklerin % 75’inde bu ilişkilendirme türü yer almaktadır. Hem etkinlik sayısının azlığı, hem de kitap içerisinde kavramın farklı gösterimleri arasındaki ilişkilendirmeye yer verilen etkinliklerin oranı bakımından 7. sınıf B kitabı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, etkinliklerde ilişkilendirmenin “model-sembolik” alt boyutu en fazla yer bulurken; “somut-model-sembolik-sözel” alt boyutuna yalnızca bir etkinlikte rastlanmaktadır. Ayrıca, matematik öğretiminde çok kullanılan “grafik” gösteriminin araştırmada yer almaması okuyucunun dikkatini çekebilir ki; bunun nedeni, incelenen etkinliklerin “Sayılar ve İşlemler” öğrenme alanına ait olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Matematik öğretimi üzerine yürütülen çalışmalarda kavramın farklı gösterimleri ve bunlar arasındaki geçişlerin, kavramsal öğrenme açısından önemli olduğu ifade edilmektedir (Ainsworth, 2008; Coşkun, 2013; Van de Walle, Karp & Bay-Williams, 2016). Nitekim, her bir gösterim bir kavramla ilgili farklı ya da belli kapsamda bilgi içermekle birlikte; bu gösterim biçimleri birbirini tamamlayarak anlamlı bir öğrenmenin gerçekleşmesine de fırsat vermektedir. Ancak yapılan araştırmalar, öğrencilerin verilen problem durumlarına uygun farklı gösterimleri oluşturamadıklarını ya da gösterimler arası geçiş yapamadıklarını ortaya koymuştur (Deniz, 2016; Gürbüz ve Şahin, 2015; Hines, 2002; Ural, 2012). O halde, öğretimde önemli bir araç olan matematik ders kitaplarında farklı gösterimler arasındaki ilişkilendirmeye yönelik etkinliklerin niteliği ve niceliği önem arz etmektedir. Bu bağlamda, incelenen ortaokul matematik ders kitaplarındaki etkinliklerin kısmen yeterli olduğu söylenebilir.

Araştırmadan ortaya çıkan bir başka sonuç ise; aynı sınıf düzeyindeki farklı yayınevlerine ait ders kitaplarında yer alan etkinlik sayılarındaki farklılıklardır. Bir kitapta çok sayıda etkinliğe yer verilirken; diğer kitapta yeteri kadar etkinliğe yer verilmemesi, öğretim sürecinin kalitesi açısından farklılıklar oluşturabilir. Bu bağlamda

Ortaokul matematik ders kitaplarındaki etkinliklerin matematiksel ilişkilendirme becerisi açısından incelenmesi ortaokul matematik ders kitaplarının yayımlanmasına yönelik birtakım standartların getirilmesi, bu dengesiz dağılımın ortadan kaldırılmasına yardımcı olabilir.

Kaynaklar

- Ainsworth, S. (2008). The educational value of multiple-representations when learning complex scientific concepts. In J. K. Gilbert, M. Reiner, & M. Nakhleh (Eds.), *Visualization: Theory and practice in science education. Models and modeling in science education* (Vol. 3, pp. 191–203). Dordrecht: Springer.
- Akkuş, O. (2008). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının matematiği günlük yaşamla ilişkilendirme düzeyleri, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 1-12.
- Aladağ, E. ve Şahinkaya, N. (2013). Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmeni adaylarının sosyal bilgiler ve matematik derslerinin ilişkilendirilmesine yönelik görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(1), 157-176.
- Baki, A., Çatlıoğlu, H., Coştu, S. ve Birgin, O. (2009). Conceptions of high school students about mathematical connections to the real-life. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 1402-1407.
- Beswick, K. (2011). Putting context in context: An examination of the evidence for the benefits of 'contextualised' tasks. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 9(2), 367-390.
- Bingölbalı, E. ve Coşkun, M. (2016). İlişkilendirme becerisinin matematik öğretiminde kullanımının geliştirilmesi için kavramsal çerçeve önerisi. *Eğitim ve Bilim* 41(183), 233-249. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2016.4764>
- Boaler, J. (1993). Encouraging the transfer of 'school' mathematics to the 'real world' through the integration of process and content, context and culture. *Educational Studies in Mathematics*, 25(4), 341-373.
- Bosse, M. J. (2003). The beauty of "And" and "Or": Connections within Mathematics for students with learning differences. *Mathematics and Computer Education*, 37(1), 105-114.
- Businskas, A. M. (2008). *Conversations about connections: How secondary mathematics teachers conceptualize and contend with mathematical connections* (Doctoral Dissertation). Simon Fraser University, Faculty of Education, Canada.
- Carpenter, T. P., & Lehrer, R. (1999). Teaching and learning mathematics with understanding. In E. Fennema & T. A. Romberg (Eds.), *Mathematics classrooms that promote understanding* (pp. 19–32). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Chapman, O. (2012). Challenges in mathematics teacher education. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 15(4), 263-270.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: Sage.
- Coşkun, M. (2013). *Matematik derslerinde ilişkilendirmeye ne ölçüde yer verilmektedir?: Sınıf içi uygulamalarından örnekler* (Yayın No. 357654) (Yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Delice, A. ve Sevimli, E. (2010). Matematik öğretmeni adaylarının belirli integral konusunda kullanılan temsiller ile işlemsel ve kavramsal bilgi düzeyleri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 581-605.
- Deniz, S. (2016). *Doğrusal denklemlerin 7. sınıflarda öğretiminde geometri sketchpad kullanımının çoklu temsil ve enstrümantal yaklaşım boyutundan incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Matematik Eğitimi Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Dilegelen, Y. (2018). *5. sınıf matematik ders kitaplarının ilişkilendirme becerisi açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalı, Gaziantep.
- Doruk, B. K. ve Umay, A. (2011). Matematiği günlük hayatta transfer etmede matematiksel modellemenin etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(1), 124-135.
- Dreher, A., Kuntze, S., & Lerman, S. (2016). Why use multiple representations in the mathematics classroom? Views of English and German preservice teachers. *International Journal Of Science and Mathematics Education*, 14(2), 363-382.
- Eli, J. A. (2009). *An exploratory mixed methods study of prospective middle gradesteachers' mathematical connections while completing investigative tasks in geometry* (Yayınlanmamış doktora tezi). University of Kentucky, USA.
- Eli, J. A., Mohr-Schroeder, M. J., & Lee, C. W. (2013). Mathematical connections and their relationship to mathematics knowledge for teaching geometry. *School Science and Mathematics*, 113(3), 120–134.
- Ercire, Y. E. (2022). *İlköğretim matematik öğretmen adaylarının sayılar ve işlemler öğrenme alanına ilişkin alan ve pedagojik alan bilgilerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Matematik Öğretmenliği Programı, İzmir, Türkiye.

- Fitzallen, N. (2015). STEM education: What does mathematics have to offer? In M. Marshman, V. Geiger, & A. Bennison (Eds.), *Mathematics education in the margins (Proceedings of the 38th annual conference of the Mathematics Education Research Group of Australasia)*, (pp. 237-244). Sunshine Coast: MERGA.
- Gainsburg, J. (2008). Real-world connections in secondary mathematics teaching. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 11(3), 199-219.
- Garcia, J., & Dolores, C. (2017). Intra-Mathematical connections made by high school students in performing calculus tasks. *International Journal of Mathematical Education*, 49(2), 227-252.
- Gürbüz, R. ve Şahin, S. (2015). 8. sınıf öğrencilerinin çoklu temsiller arasındaki geçiş becerileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(4), 1869-1888.
- Gürbüz, R. ve Şahin, S. (2015). 8. sınıf öğrencilerinin çoklu temsiller arasındaki geçiş becerileri. *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(4), 1865-1884.
- Güven, B., Özmen, Z. M. ve Öztürk, T. (2012). *Gerçek yaşam durumları ile ilgili veri temsil süreçlerinin incelenmesi*. X. Ulusal Fen ve Matematik Eğitimi Kongresi, (s. 192-192). Niğde.
- Hines, E. (2002). Developing the concept of linear function: One student's experiences with dynamic physical models. *Journal of Mathematical Behavior*, 20, 337-361.
- Honey, M., Pearson, G., & Schweingruber, H. (2014). *STEM Integration in K-12 Education: Status, prospects, and an agenda for research*. Washington, DC: National Academy of Sciences.
- Ji, E. L. (2012). Prospective elementary teachers' perceptions of real-life connections reflected in posing and evaluating story problems. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 15(6), 429-452.
- Little, J. (2019). Connecting mathematics with science to enhance student achievement—A position paper. In G. Hine, S. Blackley, & A. Cooke (Eds.). *Proceedings of the 42nd annual conference of the Mathematics Education Research Group of Australasia* (pp. 452-459). Perth, Australia: MERGA
- MEB. (2018). *Matematik dersi öğretim programı*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Morrison, J. (2006). *TIES STEM education monograph series, attributes of STEM education*. Baltimore, MD: TIES.
- Moschkovich, J. N. (2002). Chapter 1: An introduction to examining everyday and academic mathematical practices. *Journal for Research in Mathematics Education. Monograph*, 1-11.
- Muijs, D., & Reynolds, D. (2011). *Effective teaching: Evidence and practice* (3rd ed.). Los Angeles, CA: Sage.
- NCTM. (2000). *Principles and standards for school mathematics*. Reston, VA: The National Council of Teachers of Mathematics.
- Orrill, C. H., & Kittleson, J. M. (2015). Tracing professional development to practice: Connection making and content knowledge in one teacher's experience. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 18(3), 273-297.
- Özdiner, M. (2021). *İlkokul ve ortaokul matematik ders kitaplarındaki etkinliklerin matematiksel ilişkilendirme becerisi açısından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Özgeldi, M., & Osmanoglu, A. (2017). Matematikğin gerçek hayatla ilişkilendirilmesi: Ortaokul matematik öğretmeni adaylarının nasıl ilişkilendirme kurduklarına yönelik bir inceleme. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi* 8(3), 438-458. https://doi.org/10.16949/turk_bilmate.298081
- Özgen, K. (2013a). Self-efficacy beliefs in mathematical literacy and connections between mathematics and realworld: The case of high school students. *Journal of International Education Research*, 9(4), 305-316.
- Özgen, K. (2013b). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının matematiksel ilişkilendirmeye yönelik görüş ve becerilerinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 8(8), 2001-2020.
- Özgen, K. (2019). The Skills Of Prospective Teachers To Design Activities That Connect Mathematics To Different Disciplines. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 20(1), 101-119. <https://doi.org/10.17679/inuefd.363984>
- Özturan-Sağırılı, M., Baş, F., Çakmak, Z., & Okur, M. (2016). Gerçek yaşam içerikli öğretim uygulamalarının ilköğretim matematik öğretmen adaylarının matematiği günlük yaşamla ilişkilendirebilme düzeylerine etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 164-193.
- Pepin, B., & Haggarty, L. (2007). Making connections and seeking understanding: Mathematical tasks in english, French and German Textbooks. Chicago: Paper Presentation At AERA 07.
- Schwalbach, E.M., & Dosemagen, D.M. (2000). Developing student understanding: Contextualizing calculus concepts. *School Science and Mathematics*, 100(2), 90-98.
- Stylianides, A. J., & Stylianides, G. J. (2008). Studying the implementation of tasks in classroom settings: High-level mathematics tasks embedded in "real-life" contexts. *Teaching and Teacher Education*, 24, 859-875.
- Tataroğlu Taşdan, B., Uğurel, I. ve Yiğit Koyunkaya, M. (2017). Matematik öğretmen adaylarının

geliştirdikleri matematik öğrenme etkinliklerinin matematik içi ilişkilendirmeye ilişkin görüşleri kapsamında incelenmesi. 3. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Sempozyumu*, 17-19 Mayıs 2017, Afyon, Bildiri Özetleri, ss.537-540.

- Umay, A. (2007). *Eski arkadaşımız okul matematiğinin yeni yüzü*. Ankara: Aydan Web Tesisleri.
- Ural, A. (2012). Fonksiyon kavramı: Tanımsal bilginin kavramın çoklu temsillerine transfer edilebilmesi ve bazı kavram yanlışları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(1), 93-105.
- Van De Walle, J. A., Karp, K. S., & Bay-Williams, J. M. (2016). *İlkokul ve ortaokul matematiği: Gelişimsel Yaklaşımla Öğretim* (7. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Van Den Heuvel-Panhuizen, M. (2003). The didactical use of models in realistic mathematics education: An example from a longitudinal trajectory on percentage. *Educational Studies in Mathematics*, 54(1), 9-35.
- Watson, A., Ohtani, M., Ainley, J., Frant, J. B., Doorman, M., Kieran, C., Leung, A., Margolinas, C., Sullivan, P., Thompson, D. & Yang, Y. (2013). Task design in mathematics education. In C. Margolinas (Ed.). *Proceedings of ICMI Study 22* (1), 9-16. UK: Oxford University.
- Yavuz-Mumcu, H. (2018). Matematiksel ilişkilendirme becerisinin kuramsal boyutta incelenmesi: Türev kavramı örneği. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 9(2), 211-248. <https://doi.org/10.16949/turkbilm.379891>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 - ✓ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

ÖZGÜN DEĞERLERİ KAYBOLMAYA YÜZ TUTAN BİR KONUTUN
RESTORASYON VE İŞLEV ÖNERİSİ: İSTANBUL, ÇATALCA, TUĞLA EV
ÖRNEĞİ

*Restoration and Functional Proposal of a Dwelling on the Verge of Losing Its Original Values:
Istanbul, Çatalca, Brick House Example*

Ercan AKSOY¹

¹Dr. Mimar, Eha Yapı Mimarlık, Ankara, ercanaaksoy@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-7632-9257

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
05.03.2024
Kabul/Accepted:
20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1447293

Anahtar Kelimeler

Restorasyon, Koruma,
Geleneksel Konut, Çatalca,
Sürdürülebilirlik

Keywords

Restoration, Conservation,
Traditional Dwelling,
Çatalca, Maintainability

ÖZ

Tarihi yapıların yaşatılması ve korunması hem kültürün hem de tarihin gelecek nesillere aktarılmasına katkı sunmaktadır. Bununla birlikte sürdürülebilir bir toplumsal hafıza açısından da ayrıca önemlidir. Bu çalışmada İstanbul ili Çatalca ilçesinde yer alan geleneksel bir konağın mevcut durumu değerlendirilmiş ve özgün haline getirilerek yaşatılması için restorasyon kararları verilmiştir. Çatalca ilçesi yoğun konut stokuna sahip olmakla birlikte hızlı bir şekilde yapılarda bozulmalar oluşmakta ve tarihi değerleri kaybolmaktadır. Bu sebeple bölgede yer alan yapı çalışma konusu olarak belirlenmiştir. Konuta ilişkin belgeleme çalışmaları yapılmış ve rölövesi hazırlanmış, yerinde yapılan incelemeler neticesinde arşiv kaynakları da araştırılarak restitüsyon önerisi getirilmiştir, tüm veriler ışığında restorasyona yönelik müdahale kararları belirlenmiştir. Yapının özelliklerine bağlı olarak farklı işlev verilerle kullanımı uygun görülmediğinden özgün işlevi ile kullanılması gerektiği ortaya koyulmuştur. Ayrıca yapıda çok fazla değişim olduğu, günümüze kadar yapılmış yanlış uygulamalar bulunduğu ve daha sonra yapının kaderine terk edildiği anlaşılmıştır. Çalışma tarihi bir yapının niteliklerini ortaya çıkarmak, kent hafızasında yer edinen bir eseri yaşatmak ve kültürel özelliklerin sürdürülebilir olarak devam ettirilmesine imkân vermek amacıyla önemlidir.

ABSTRACT

Preservation and conservation endeavors aimed at historical structures hold significant importance in transmitting cultural and historical legacies to future generations, functioning as custodians of societal memory. This research meticulously assesses the current condition of a traditional mansion situated in the Çatalca district of Istanbul, outlining restoration strategies to restore its original character. Despite the burgeoning residential development in Çatalca, the rapid onset of structural decay poses a tangible threat to the preservation of its historical heritage, necessitating a focused examination of relevant structures in the area. Thorough documentation, meticulous surveys, archival research, and on-site inspections have been conducted, leading to the formulation of comprehensive restoration proposals and intervention strategies. Recognizing the distinctive attributes of the mansion, it becomes apparent that its restoration should prioritize maintaining its original function rather than exploring alternative uses. Furthermore, the examination uncovers numerous alterations and misguided interventions over time, emphasizing the urgent need for concerted preservation endeavors. In essence, this study holds paramount importance in revealing the intrinsic qualities of a historical structure, safeguarding its significance in the collective urban consciousness, and perpetuating the sustainable continuation of cultural nuances.

Atf/Citation: Aksoy,E.(2024). Özgün Değerleri Kaybolmaya Yüz Tutan Bir Konutun Restorasyon ve İşlev Önerisi: İstanbul, Çatalca, Tuğla Ev Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 691-704.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ercan AKSOY, ercanaaksoy@hotmail.com

1. Giriş

Geçmişten günümüze kadar ulaşmış, sürekli bir değişim içerisinde olan, bilgi, değer, inanç ve geleneklerin süreklilik içerisinde görülebildiği somut veya soyut bütün varlıklar kültürel mirası oluşturmaktadır. Farklı niteliklere ve ölçeklere sahip olmakla birlikte özgün nitelikler taşıyan ve günümüze kadar ulaşmış olan yapılar veya bunların birlikte oluşturdukları yapı grupları ise mimari miraslardır (ICOMOS, 2013). Tüm bu değerlere sahip olan yapıların ve diğer kültür miraslarının korunmasına yönelik çalışmalar büyük bir öneme sahiptir. Kültürel varlıkların korunması, tarihsel sürekliliğin sağlanması ve kültürel değerlerin gelecek nesillere ve toplumları aktarılmasına fayda sağlamaktadır. Bu durum sadece yapıların yaşatılmasına değil aynı zamanda sosyokültürel özelliklerin yaşatılmasına da olanak sunmaktadır.

Koruma alanındaki çalışmalar eski tarihlere kadar gitse de bunun bilimsel olarak ele alınması 19. yüzyılın başlarını bulmuştur. Geçmişte yapılan uygulamalar farklı kişisel görüşler veya mimarlık akımları etkisinde gerçekleştirilmiştir. Günümüzde ise restorasyon görüş ve akımlara göre değil belirlenmiş olan ilkeler temel alınarak yapılmaktadır. Bu bağlamda restorasyon sadece onarım veya tamir işlemi olarak değil farklı disiplinlerin bir araya gelerek, analitik veriler ve araştırmalar doğrultusunda yapılan çalışma olarak tanımlanabilir (Ahunbay, 2017). Yapıların korunması için sahip oldukları birçok değer bulunmaktadır. Bu değerler, özgünlük, bütünlük, belgesel, tarihsel, teknik, estetik, enderlik/teklik, kullanım, grup ve folklorik değerler olarak sıralanabilir (ICOMOS, 2013). Bu değerlerden bir tanesine veya daha fazlasına sahip olmak bu yapıların değerlerini ne azaltmakta ne de arttırmaktadır. Öyle ki kültür varlığı değerlerine sahip olan yapıların hepsi önemlidir.

Çalışmanın yapıldığı tuğla ev İstanbul ilinin yüzölçümü olarak en büyük ilçesi olan Çatalca ilçesinde yer almaktadır. İlçenin tarihi M. Ö. 8000 yıllarına kadar uzanmaktadır (Gürçay, 2015). İlk olarak 1371 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından alınan şehir daha sonra kaybedilse de 1453 yılında tekrar ele geçirilmiştir (Danışman, 1970). İlçede sivil mimarlık örneği birçok yapı bulunmasına karşın birçoğu yok olma tehlikesi altındadır. Balkan Savaşları sonrasında bir mübadele kararı alınmış ve 1924 yılında ilçede yaşayan Rumlar Yunanistan'a gönderilmiştir. Buna karşın Serez, Demirhisar ve Langaza gibi yerleşimlerden kente Müslüman nüfus göç etmiştir. Bu durum kentte hem sosyal hem de kültürel olarak bir değişime sebep olmuştur. Ayrıca 1935 yılında özellikle Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler sebebiyle şehirleşme de farklı alanlar ortaya çıkmıştır (KUDEB, 2009). Daha önce yıkılmış olan yapılar ile mevcutta yıkılmaya yüz tutan yapıların en büyük probleminin bu nüfus ve kültürel değişim olduğu değerlendirilmektedir. Keza farklı kültürün yapılarını kullanmak istemeyen ve/veya aile yapısı uygun olmaması sebebiyle kullanmayan halk bu yapılara özen göstermemektedir.

Araştırmanın amacı büyük oranda özgün değerlerini kaybetmeye başlamış olan tuğla eve ilişkin restorasyon önerisi getirilerek yaşatılmasını sağlamaktır. Yapının sahip olduğu çevresel değer de göz önüne alınarak korunması ve sürekliliğinin devam etmesi gerekmektedir. Yanlış müdahaleler ile fazlaca bozulma gören yapı daha fazla özelliğini kaybetmeden korunması gerekmektedir. Bu bağlamda yapının rölöve çizimleri yapılmış ve belgelenmiş, bozulmaları ve değişmişlik analizleri yapılmış, araştırmalar ve karşılaştırmalı çalışmalar yapılarak restitüsyon önerisi hazırlanmış ve onarımı ile kullanımına yönelik öneriler geliştirilmiştir. Özellikle hızlı bir bozulma sürecine girmesi ve müdahale edilmemesi durumunda tamamen yıkılmaya karşı karşıya kalacağından dolayı çalışmada bu yapı tercih edilmiştir. Yapının üst katında tamamen tuğla kullanılması sebebiyle konut tuğla ev olarak isimlendirilmiştir.

Geleneksel konutların korunması ve yaşatılması önemli görülmekte ve yapılan çalışmaların sürekli artması da bunu desteklemektedir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde farklı fonksiyonlara sahip yapılarda restorasyon önerileri getirildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Tyana (Kemerhisar) Sinanbey Camiine ilişkin restorasyon ve koruma önerileri verilmiş, temizleme, sağlamlaştırma, bütünlüme, yenileme ve çağdaş ekler ile ilgili kararlar ayrı ayrı değerlendirilmiştir (Efe Yavaşcan vd., 2023). İstanbul'da bulunan Yarım Han'a ilişkin restorasyon önerileri de müdahale kararları alınarak oluşturulmuştur (Öztekin, 2020). Sivil mimarlık örnekleri olan konutlar ile ilgili olarak da fazlaca çalışma bulunmaktadır. Hepsini ayrı bir yapıya ilişkin kararları içermesi sebebiyle kültürel devamlılık açısından önemlidir. Bu doğrultu da Beypazarı Ali Ay Evi (Acar Ata vd., 2023), Taraklı Ali Pektaş Evi (Apay vd., 2019), Mardin Ferit Koç Evi (Genç ve Karadayı Yenice, 2021), Isparta Şerife Doğan Evi (Çelebi Karakök, 2017) ve Akseki Mehmet Duruk Evi (Şenocak ve Sağiroğlu, 2016) ile ilgili restorasyon projeleri hazırlanmış, korunmalarına yönelik öneriler getirilmiştir. Konutların işlev değişikliği ile kullanılmasına yönelik çalışmalar da ayrıca değerlendirilmiştir. Bu noktada farklı işlevler verilerek konutların

kullanılmasının iyi bir yöntem olduğu belirtilmektedir (Biber ve İslamoğlu, 2023; Yenel, 2015; Vural ve Sağiroğlu, 2021).

2. Materyal ve Metot

Çalışmanın konusunu İstanbul İli, Çatalca İlçesi, Kaleiçi Mahallesi, 284 ada 2 parselde bulunan tuğla ev oluşturmaktadır. Yapıya ait rölöve çalışmalarında total station ve geleneksel yöntemler birlikte değerlendirilmiş ve belgelemesi yapılmıştır. Yerinde yapılan incelemeler neticesinde meydana gelen bozulmalar ve değişimler ayrıca tespit edilmiştir. Konuttan elde edilen veriler ve çevresindeki yapıların da incelenmesi sonucunda karşılaştırmalar yapılarak restitüsyon önerisi hazırlanmıştır. Son aşamada yapının yaşatılmasına yönelik restorasyon kararları alınmış ve yapının konumu ile özellikleri göz önünde bulundurularak verilebilecek işlevler değerlendirilmiştir.

3. Tuğla Evin Özelliklerinin Tespit Edilmesi

Çatalca'nın Kaleiçi Mahallesi'nde bulunan tuğla ev 284 ada 2 parsel (konutun eski parseli 55 ada 4 parsel iken 21.09.2021 tarih ve 3402 sayılı yüz ölçüm ve cins değişikliği nedeniyle parseli değişmiştir) içerisinde yer almaktadır. Konutun bulunduğu parsel Kaleiçi Mahallesi tarihi ve kentsel sit alanında kalmaktadır (Şekil 1). Tuğla evin ilk inşaat tarihi 20. yüzyıl ilk yarısı olarak düşünülmektedir. Konutun tescili 24 Aralık 2009 yılında 1094 sayılı karar ile yapılmıştır (KUDEB, 2009).

Şekil 1. Tuğla ev konumu ve çevresel verileri

Tuğla ev kentsel sit alanı içerisinde yer alması sebebiyle çevresinde yine çoğunluğu konut olan tescilli yapılar bulunmaktadır. Tuğla evin parseli kuzey güney doğrultusunda olup yaklaşık dikdörtgen hatlıdır. Parselin kuzeyinde konumlandırılmış konutun güney bölümünde ise bahçesi mevcuttur. Batısında Mehtap Sokak, güneyinde Bahar Sokak ve doğusunda Oğuz Sokak ile sınırlanmış olan konut bu sokakları kesişim noktasında yer almaktadır. Çevre yapılaşma ele alındığında çoğunluğun konutlardan oluştuğu görülmektedir. Çevredeki konutların daha eski olanları zemin+1 katlı şekilde inşa edilmiş olmalarına karşın yeni olanlarda kat sayıları zemin+3 kata kadar artış göstermiştir. Konutların birçoğu kendi bahçesine sahiptir. Ayrıca kamusal yeşil alanlar da konutların arasında hissedilir derecede fazladır. Konuta daha uzak konumda olmakla birlikte az sayıda konut+ticari fonksiyonuna sahip yapılar da vardır. Kent açısından önemli olan bir müze yapısı da konutun bağlantılı olduğu sokak ile aynı aksta yer almaktadır (Şekil 1).

3.1. Yapının Mekân, Plan ve Cephe Özellikleri

Tuğla ev ayrık nizamda inşa edilmiş olup kuzeyinde farklı bir konut parseli bulunmaktadır. Komşu parselde tek katlı bir yapı yer almakta ve kendi parselinin kuzeyine konumlandırılmış olması sebebiyle tescilli yapının hem kuzeyinde hem güneyinde bahçe alanı kalmıştır. Bu durum yapının daha görülebilir olmasını sağlamaktadır. Tuğla ev 124,20 m² arsa içerisinde yaklaşık olarak 71,80 m² oturma alanına sahiptir. Yapının güneybatı köşesinde geç dönemde eklenmiş olan bir kömürlük mekânı yer almaktadır. Konutun bahçesini

doğuda taş duvar güney ve batıda ise briket tuğla ile örülmüş duvar sınırlandırmaktadır. Zemin+1 katlı olarak inşa edilmiş olan yapının zemin katında moloz taş, üst katında ise harman tuğlası kullanımı söz konusudur. Tuğla ev oldukça basit bir plan şemasına sahip olmakla birlikte iç sofalı tipte tasarlanmıştır. Zemin katında salon, mutfak ve banyo mahalleri, üst katında ise üç tane oda ile tuvalet mekânı mevcuttur. Alt katta koridor oluşumu kuzey güney hattı boyunca yer almaktadır. Üst katta ise L şeklinde bir sofa düzeni görülmektedir. Hem bahçe hem de konuta giriş kapısı güney cephelerde bulunmaktadır. Bahçe kapısı ahşap, konut giriş kapısı ise demir olarak uygulanmıştır (Şekil 2).

Şekil 2. Tuğla ev mekân görünüşleri

Tuğla eve girildiğinde ilk ulaşılan mekân giriş/koridor alanıdır. Kuzey güney aksında yaklaşık olarak 1,50x7,00 metre olarak tasarlanmış bölümün kuzeyinde üst kata çıkış merdiveni bulunmaktadır. Merdivenin olduğu kısımda koridor doğu bölüme doğru yaklaşık 80 cm genişlemiştir. Merdiven 18 rıhtlı olup ortalama basamak derinliği 27 cm, rıht yüksekliği 17 cm, basamak genişliği ise 105 cm'dir. Merdiven özgün olmayıp betonarme olarak yakın dönemde yapılmıştır (Şekil 3a). Giriş kısmının batısında bulunan salon mekânı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 2,88x3,00, ikinci bölüm ise 2,88x3,20 metre olarak boyutlandırılmıştır. Tek hacim halinde kullanılan salonun ortasında doğu ve batı duvarlarından uzatılan 50 cm'lik duvarlar görülmektedir. Salon mekânı batı cephesinde bulunan iki adet pencere ile aydınlatılmaktadır (Şekil 3b). Mutfak mekânı ise giriş mahallinin doğusunda yer almaktadır. Yakın dönemde özgün mekân bölümlerine aykırı şekilde oluşturulduğu anlaşılan mutfak 2,90x4,30 metre ölçülerinde olup kuzey batı köşesine yakın konumda 27x28 cm'lik bir ahşap dikme ihtiva etmektedir. Mutfak mahalli güney cephesinde daha küçük, doğu cephesinde ise daha büyük boyutlu iki adet pencere ile aydınlatılmaktadır (Şekil 3c). Zemin katta yer alan ve banyo olarak kullanılan bölüme ise mutfağın kuzeyinde bulunan geçiş ile ulaşılabilir. Mekânın ayrıca bir girişi bulunmamaktadır. Banyo bölümü yaklaşık olarak 2,00x2,00 metre olarak inşa edilmiştir. Bu kısım doğu cephede bulunan bir pencere ile aydınlatılmaktadır (Şekil 3d). Zemin katta yer alan diğer bir mahal ise kömürlüktür. Bu kısım yakın dönemde yapının güney cephesinin batısına eklenmiştir. 2,20x2,00 metre boyutlarında olan mekânın girişi güney cephede yer almakla birlikte aydınlatma için penceresi bulunmamaktadır (Şekil 3e).

Yapının birinci katına çıkışı sağlayan merdivenin korkuluğu ahşaptır ve üst katta merdiveni sınırlandırmaktadır. Üst katta merdivenle ulaşılan sofa mekânı L şeklinde olup aydınlatma için kuzey ve güneyde birer pencereye yer verilmiştir. Sofanın kuzeyde kalan bölümü 4,10x3,70 metre güneydeki dar bölümü ise 3,60x1,90 metre olarak tespit edilmiştir (Şekil 3f). Bu kattaki diğer mekânların tamamına dağılım sofa aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Sofanın batısında iki adet oda bulunmaktadır. Odaların kuzeyde olanı 3,65x3,30 metre güneyde olanı ise 3,95x3,80 metre boyutlarındadır. Kuzeydeki odanın aydınlatılması batı cephesinde görülen pencere ile sağlanmaktadır. Aynı mekânın güneyinde ise ahşap bir gömme dolap mevcuttur (Şekil 3g). Güneyde bulunan oda ise hem batı hem de güney cephede yer alan pencereler ile aydınlatılmaktadır.

Bu odanın da doğu cephesinde bir gömme dolap vardır. Zemin kata göre çıkma yapılarak tasarlanmış oda yapının en büyük odasıdır (Şekil 3h). Sofanın güneydoğu köşesinde bulunan odaya giriş ise odanın kuzeybatı köşesinin pahlanması ile oluşturulmuş bölümden gerçekleştirilmektedir. 3,30x4,00 metre boyutlarında olan oda güney ve doğu cephesinde bulunan pencereler ile aydınlatılmaktadır (Şekil 3i). Sofanın kuzeydoğusunda bulunan ve sonradan yapıldığı aşikâr olan tuvalet hacmi 1,00x3,70 metre olarak ölçülmüştür. Alt katın duvar sistemine de uymayacak şekilde teşkil edilmiş tuvalet mekânı doğu cephesinde yer alan iki adet küçük ahşap pencere ile aydınlatılmakta ve havalandırılmaktadır (Şekil 3j).

Şekil 3. Tuğla ev rölövesi

Yapının cephelerine bakıldığında tarihi özelliklerini büyük oranda kaybettiğini söylemek mümkündür. Güney cephe konutun giriş cephesi olmakla birlikte bahçe duvarının bir kısmı taş bir kısmı ise briket tuğla ile yapılmıştır. Benzer durum yapı cephesinde de görülmektedir. Cephenin zemin kat hizasında doğu kısmı taş olarak, batı kısmı çimento esaslı sıva olarak görülmektedir. Eklenti olarak yapılmış kömürlük bölümü ise briket tuğla şeklinde bırakılmıştır. Üst katta ise köşelerde bulunan ahşap dikmeler dışında tamamı harman tuğla görünümü söz konusudur. Zemin kat penceresi ve kapısı yakın dönemde yapılmıştır. Üst katta görülen üç adet pencere form olarak birbirine benzese de ölçü olarak farklılık arz etmektedir (Foto 1a). Batı cephede de güney cepheye benzer bir görünümden bahsedilebilir. Zemin kat hizası tamamen çimento esaslı sıva ile sıvanmış, üst katı harman tuğla görünümlü bırakılmıştır. Diğer cepheden farklı olarak batı cephe özelinde zemin kat pencereleri önünde beyaz boyalı demir korkuluklar bulunmaktadır. Üst katında da yine benzer özellikte fakat farklı boyutlarda iki pencere yer almaktadır (Foto 1b). Konutun doğu ve kuzey cephesi benzer özellikler göstermekle birlikte tarihi yapı özelliğini tamamen kaybetmiştir. Bu cepheler bütünüyle çimento esaslı sıva ile

sıvanmıştır. Bu sıvalar üzerinde de farklı lekelenmeler ve dökülmeler meydana gelmiştir. Kuzey cephede üst katta bulunan küçük bir pencere dışında tamamıyla sağır bir cephe olarak bırakılmıştır (Foto 1c). Doğu cephede ise zemin katta büyük ebatlı ve demir korkuluklu bir pencere ile daha küçük ebatlı bir pencere, üst katta ise farklı ölçülerde üç pencere bulunmaktadır. Pencereilerin tümü farklı özellik göstermektedir ve bir üslup birliği yoktur (Foto 1d).

Foto 1. Yapı cephe görünümüleri (a) güney cephe, b) batı cephe, c) kuzey cephe, d) doğu cephe)

3.2. Konutun Yapım Sistemi ve Teknikleri

Tuğla evin malzemelerine bakıldığında büyük oranda özgünlüğü değişse de taş, harman tuğla, ahşap ve modern tuğla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zemin kat özelinde dış duvarlar moloz taş ile yığma olarak inşa edilmiştir (Foto 2a). Bu suretle güney ve doğu cephe duvarları 54-58 cm aralığında iken kuzey ve batı cephe duvarları 75-85 aralığında yapılmıştır. Salonu sınırlayan iç duvarlar harman tuğla ile yığma şeklinde kurgulanmıştır ve duvar kalınlıkları 22 cm'dir. Yakın dönemde oluşturulan mutfak hacminin duvarları ise günümüz tuğlası kullanılarak oluşturulmuştur. Bu duvarların kalınlığı ise 20 cm olarak belirlenmiştir. Bahçeyi sınırlayan ve doğu kısımda yer alan taş duvarlar 60 cm kalınlığa sahipken güney ve batı kısımda görülen briket duvarların kalınlığı 12-14 cm'dir (Foto 2b). Üst kat oluşumu incelendiğinde yapının duvarlarının harman tuğla kullanılarak yığma şeklinde düzenlendiği görülmektedir (Foto 2c). Bu katın iç duvarlarında da tuvalet hariç aynı sistem kullanılmıştır. Dış duvarların kalınlığı 19-24 cm aralığında, iç duvarların kalınlığı ise 17-19 cm aralığındadır. Sistem her ne kadar yığma olsa da yatay hatlı bulunmaması sebebiyle köşelerde ahşap dikmeler kullanılmıştır (Foto 2d). Hatıl şeklinde çalışan elemanlar sadece pencere üstlerindeki ahşap lentolardan ibarettir.

Döşeme kaplama malzemeleri olarak incelendiğinde konutun zemin katında seramik kaplama yapıldığı görülmektedir (Foto 2e). Ancak seramiklerin boyutları salon ve mutfakta 25x25 cm iken giriş/koridor bölümünde 40x40 cm, banyo bölümünde ise 8x16 cm'dir. Üst kat zeminlerinde ise kaplama malzemesi olarak ahşap kullanılmıştır (Foto 2f). Doğu batı aksında yerleştirilmiş olan ahşapların genişliği güneyde yer alan odalarda 25 cm, diğer oda ve sofada ise 20 cm'dir. Katta bulunan tuvalet mekânı zemini ise seramik ile kaplanmıştır. Kullanılan seramikler güney bölümde 25x25 cm, kuzey bölümde ise 20x20 cm'dir. Bahçenin içerisinde ise yeşil alan çok az bırakılmış büyük çoğunluk beton şap ile kaplanmıştır.

Foto 2. Yapı malzeme ve detay görüntüleri (a) moloz taş duvar, (b) briket duvar, (c) harman tuğla duvar, (d) köşe

tavanları yakın dönemde kontrplak ile kaplanmıştır (Foto 2i). Saçaklar ise alttan ayrı bir kaplama yapılmadan bırakılmıştır. Bu sebeple saçaklarda çatı kirişleri ve çatı kaplama malzemesi görülmektedir. dikme, e) seramik kaplama, f) ahşap kaplama, g) ahşap tavan kaplama, h) çıtalı ahşap kaplama, i) kontrplak kaplama)

Tuğla evin tavanlarına bakıldığında ahşap kirişlerin kullanıldığı ve üzerine ahşap kaplandığı anlaşılmaktadır. Zemin kat tavan kaplamaları doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş, 7-9 cm aralıklarla tespit edilmişlerdir. Kaplama tahtalarının birleşim noktalarının yuvarlatılmış hatlar kullanılmış ve hareket verilmeye çalışılmıştır (Foto 2g). Üst kata ait tavanlar incelendiğinde güneyde bulunan odalarda çıtalı ahşap kaplama yapıldığı belirlenmiştir (Foto 2h). Diğer mekânların tavanlarında da benzer özellikle kaplama yapılmış olması gerekirken tavanlarda meydana gelen deformasyonlar sonucunda bu mahallerin

3.3. Mimari Elemanlar

Tescilli tuğla evin bahçe kapısı güney duvar üzerinde yer alıp 110x165 cm boyutlarında ve ahşap malzemeden tek kanatlı olarak imal edilmiştir (Foto 3a). Yine güney cephede bulunan ve yapıya girişin sağlandığı kapı biri küçük biri büyük kanattan oluşan çift kanatlı kapıdır. Demir olan kapının üzerinde yağlı boya bulunmaktadır ve kapının bütün şeklinde boyutu 140x200 cm'dir (Foto 3b). Bu iki kapı da özgün değildir ve sonraki dönemlerde yapıya ilave edilmiştir. Zemin katta bulunan odaların giriş kapıları ahşap olup özgün nitelik göstermeyen kapılardır. Bu kapılardan salon kapısı 90x205 cm, mutfak kapısı 90x180 cm ve banyo kapısı da 80x180 cm ölçüye sahiptir. Kapıların hepsi alt kısımlarında dolu üst kısımlarında cam olarak kullanılmıştır (Foto 3c). Üst kat kapılarına bakıldığında tuvalet mekânı hariç tüm kapıların camlı olduğu ve özgün olmadığı anlaşılmaktadır. Tuvalet kapısı ise diğerlerinden farklı bir tipolojiye sahip olup daha özgün niteliktedir. Odaların kapıları yaklaşık olarak aynı olup 85x200 cm boyutlara sahiptir (Foto 3d). Tuvalet kapısı ise 80x190 cm olarak tespit edilmiştir (Foto 3e). Kapıların tümünde yağlı boya uygulaması görülebilmektedir.

Pencereler tüm yapı genelinde ahşap olarak yapılmıştır. Bununla birlikte belirli bir tipolojiye sahip değildirler ve büyük çaplı değişikliğe uğramışlardır. Zemin katta yer alan pencerelerden salon pencereleri 127x122 ve 127x132 cm ebatlarındadır. Bu pencereler biri sabit biri hareketli kanatlı olup iki bölmelidir. Mutfak penceresi 80x60 cm olup sabit kanatlıdır ve tek bölmedir. Mutfakta bulunan diğer pencere ise 195x120 cm ölçülerinde, açılır tek kanatlı ve üç bölmelidir. Banyo hacminin penceresi ise yine tek kanatlı açılır şekilde kullanılmıştır (Foto 3f). Zemin katta bulunan banyo penceresi ve bahçeye bakan mutfak penceresi hariç diğer pencereler

önlerinde demir korkuluklar izlenmektedir (Foto 3g). Üst kat pencereleri zemin kat pencerelerine göre nispeten aynı forma sahip olmakla birlikte boyutlarında değişiklikler görülmektedir. Bu bağlamda oda pencerelerinin tamamı tek kanatlı açılan iki bölmeli pencerelerdir. Pencere şekilleri aynı olsa da boyutları 150x120, 115x120, 130x130, 130x120 ve 100x130 cm olarak belirlenmiştir (Foto 3h). Bu pencerelere ek olarak sofanın kuzeyinde görülen pencere ile tuvalet pencereleri tek kanatlı açılan ve tek bölmeli pencerelerdir (Foto 3i). Bu pencereler de 70x60, 40x80 ve 40x100 cm olarak uygulanmıştır.

Yapıdaki bir diğer önemli mimari eleman ise üst kat odalarında bulunan dolaplardır. Batıda bulunan iki odanın içerisinde de benzer şekillere sahip ahşap dolaplar mevcuttur. Dolaplar bir tanesi tek kapaklı bir tanesi iki kapaklı olacak şekilde kurgulanmıştır. İki dolabın kenar kısmında şerbetlik bulunmaktadır. Dolapların üzerinde de yağlı boya bulunmakla birlikte nitelikli yapı öğeleri oldukları söylenebilir. Dolapların kapı açılış kısımlarının alt kotlarında da bir kapak yer almaktadır ve bu bölümlerde kullanılabilir.

Foto 3. Konut mimari eleman görüntüleri (a) bahçe kapısı, (b) giriş kapısı, (c) zemin kat oda kapısı, (d) birinci kat oda kapısı, (e) üst kat tuvalet kapısı, (f) banyo penceresi, (g) salon penceresi, (h) üst kat oda penceresi, (i) sofa penceresi)

3.4. Yapıda Gözlemlenen Bozulmalar

Yapı mevcut haliyle incelendiğinde farklı şekilde bozulmalar olduğu söylenebilmektedir. Bu bozulmalar doğal kaynaklı olduğu gibi insan kaynaklı olarak da meydana gelmiştir. Doğal kaynaklı bozulmalar özellikle yapının açık hava ile temas eden ahşap malzemelerinde daha sık görülmektedir. Bu bağlamda saçaklarda görülen ahşap elemanlarda ıslanmaya ve neme bağlı olarak deformasyonlar ve kırılmalar olmuştur. Aynı durum özgün olmasa da pencerelerde de ortaya çıkmıştır. Zemin kat duvarlarında ve sıva yüzeylerinde strüktürel bozulma görülmemekle birlikte üst kat duvarlarının bir kısmında sıva yüzeylerinde kılcal çatlaklar görülmektedir.

Yapı içerisinde görülen bozulmalar ise büyük çoğunlukla insan kaynaklıdır. Konutta karşılaşılan en büyük bozulma özgün malzemelerin veya mimari unsurların farklı malzemeler ile değiştirilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki bütün kapı ve pencere doğramaları, zemin katın döşeme kaplamaları, üst kata çıkış merdiveni, yapının çıkma kısımlarındaki betonarme döşeme ile tavan kaplamalarının bir kısmı yeni malzemeler ile değiştirilmiştir. Ayrıca kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda inşa edilmiş olan duvarlar ile mekânlar oluşturulmuş ve yapının karakteri değişikliğe uğratılmıştır. Mekânların oluşturulması sırasında da özgün malzeme kullanımı tercih edilmemiş ve farklı güncel malzemeler kullanılmıştır. Bunlarla birlikte yapının kuzey ve doğu cephesi ile batı cephesinin alt kotlarında çimento esaslı sıva kullanılmıştır.

4. Tuğla Eve Yönelik Restitüsyon Önerisi

Çalışmaya konu yapı her ne kadar ayakta kalmış olsa da özgün durumuna göre çok fazla değişikliğe uğramıştır. Bu durum hem yapının kendisinden gelen bilgiler hem de çevresel ölçekte karşılaştırmalar yapılarak tespit edilebilmektedir. Binanın batı kısmında bulunan salon mekânının özgün durumda iki odadan oluştuğu, son kullanım sırasında ise ortadaki duvarda müdahalelerde bulunarak bu mekânın birleştirildiği ahşap tavadan da anlaşılabilir. Bakıldığında her iki odanın özgün ahşap tavanlarının da korunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bu müdahale sırasında iki odanın da batı cephesinde bulunan pencereler değiştirilerek büyütülmüş olmalıdır. Ayrıca merdivenin değişmiş olduğunun da bir kanıtı olan odaların birleştirilmesi uygulaması sebebiyle kuzeybatı köşedeki odanın girişi de kapatılmıştır. Bu odaya ait kapının açılması durumunda merdivenin çift kollu ve U forma sahip bir merdiven olacağı görülmektedir. Doğu kanatta ise sofanın güney-doğu köşesinde yer alan ve bugün mutfak işlevi gören mekân büyütülüp genişletilmiş, kuzey-doğu köşesindeki oda da, üst katla bağlantıyı sağlayan yeni merdiven kütsesi dolayısıyla, kare planlı küçük bir ıslak hacimli mekân (banyo) haline getirilerek mutfakla irtibatlandırılmıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Tuğla ev restitüsyon önerisi

Mevcutta, mutfağın kuzey-batı köşesine yakın bir konumda ve mekânın içinde kare kesitli müstakil bir taşıyıcı eleman halinde duran bir ahşap dikme ile dikmenin üzerine yerleştirilmiş ahşap yastık ve bunun üzerinde görülen ahşap kirişin durumuna bakılarak, bu kanadın, geçmişteki özgün plan düzenlemesini belirlemek mümkündür. Bu durum yapının zemin katında bir sofanın doğu ve batı kanadında simetrik ikişer odadan oluştuğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca batı kanatta olduğu gibi doğu kanattaki odaların pencereleri de mekânların değişmesine bağlı olarak asli özelliklerini kaybetmişlerdir.

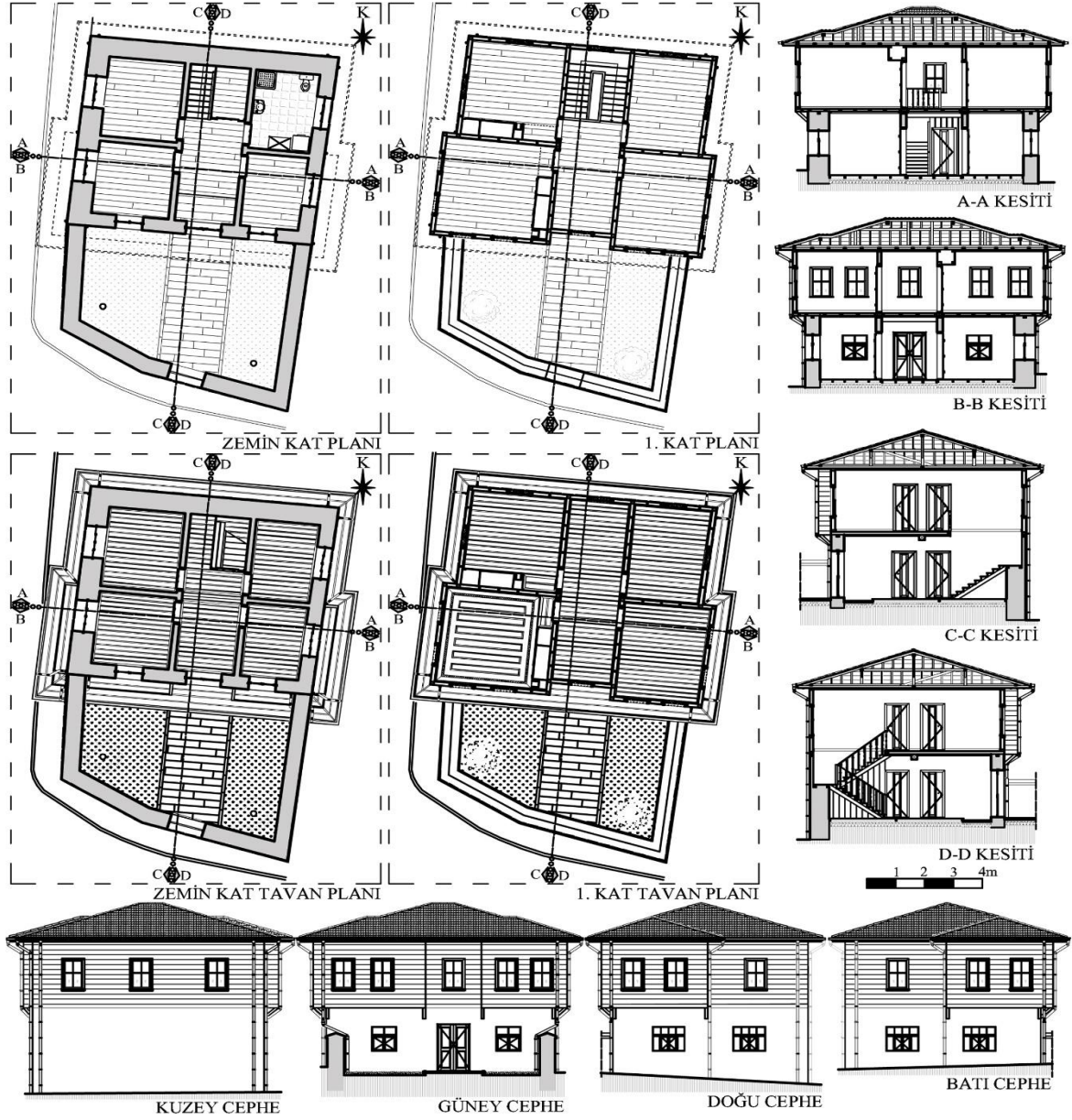
Birinci katın plan şemasına bakıldığında da aslında zemin kat ile aynı özellikte sofaya sahip olması gerektiği görülmektedir. Mevcut plan tipi incelendiğinde odaların kısmen özelliklerini koruduğu söylenebilse de tüm

odaların pencereleri yenilenmiş, duvarları yeniden inşa edilmiş ve özgün nitelikleri kaybedilmiştir. Sonradan değiştirildiği kesin olan tuvalet mekânı yapı içerisinde garip bir aykırılık oluşturmuş, alt katın taşıyıcı sistemi ile de örtüştürülmemiştir. Bu sebeple zemin kattaki odayla aynı aksta bulunan ve kapısı muhtemelen sofanın kuzey-batı köşesindeki odayla aynı aks üzerinde bulunan dikdörtgen planlı bir köşe odasının yer aldığına şüphe yoktur.

Yapıya ilişkin restitüsyon önerisinde, ayrıntılı olarak açıklanan veriler ile birlikte yapılan çizimde 3 güvenilirlik derecesi belirlenmiş ve gösterilmiştir (Şekil 4). Bu bağlamda yapının zemin kat döşeme kaplamaları, merdiven korkulukları ve sofanın kuzeyinde yer alması gereken pencere yapının kendisinden gelen veriler olarak değerlendirilmiş ve 1. derece bilgi olarak kullanılmıştır. Konuta ilişkin tüm kapılar, birinci kat güneybatı oda haricindeki tüm mekânların tavan kaplamaları, pencerelerin formları ve boyutları, birinci katın cephelerinde bulunan ahşap kaplamalar ve çatı kaplama malzemesi çevredeki diğer yapılar ve dönemsel olarak benzerlik içeren yapılardan gelen veriler olarak değerlendirilmiştir. Bu veriler 2. derece bilgileri oluşturmaktadır. Merdivenler, sofa ile bahçe döşeme kaplamaları ve çatı sistem çözümü ise mimari gereklilik sonucu olması gereken elemanları olarak değerlendirilmiş, 3 derece bilgi altında incelenmiştir.

5. Tuğla Evin Restorasyonu ve Öneriler

Yapıların restorasyonunda dikkat edilmesi gereken unsurlardan bir tanesi en doğru yöntem ile ve en az şekilde müdahale etmek olmalıdır. Böylelikle yapıların özgün karakterlerine en az zarar verilirken doğru bir onarım gerçekleştirilmiş olacaktır. Günümüzde restorasyonlara yönelik verilen kararlar da temel olarak uluslararası tüzükler ve yönetmeliklere uyum aranmaktadır. Uzun çalışmalar sonucunda restorasyon alanında temel kararlar alınmış ve tüzüklerle belirtilmiştir (Venedik Tüzüğü, 1964; Restorasyon Tüzüğü, 1931; Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü, 1999; Riga Tüzüğü, 2000). Bu tüzüklerde herhangi bir onarım ve çağdaş kullanım gerekli ise bunların yapıyla ve birbirleri ile uyumlu olması gerektiği belirtildiği gibi (Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü, 1999), korumadaki temel tutumun kalıcı olması ve sürekliliği sağlaması gerektiği de ifade edilmiştir (Venedik Tüzüğü, 1964). Tuğla evde gerçekleştirilen çağdaş yaşama yönelik müdahaleler belirtilen maddelere aykırılık teşkil edecek şekilde yapılmıştır. Bu sebeple yapının nitelikli ve çevresel dokuya da uygun malzemeler kullanılarak restorasyonunun gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Geleneksel yapıların yaşatılması için farklı fonksiyonlar ve işlevler verilerek kullanılması uygulanabilir bir yöntemdir. Ancak Tuğla evin konumu, yapısal özellikleri ve kullanıcı ihtiyaçları göz önüne alındığında sürdürülebilir olarak kullanılabilmesi fonksiyonun özgün işlevi olduğu değerlendirilmiştir. Bu sebeple gelenekse yapının yine konut olarak kullanılmasının en uygun karar olacağı düşünülmektedir. Keza bölgede yapılmış “Çatalca Kaleiçi Kentsel Sit Alanı 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı” tescilli eserlerin yoğun olduğu alanlarda yapıların özgün fonksiyonları ile kullanılması gerektiğini belirtmektedir (İBB, 2019).

Şekil 5. Tarihi yapının restorasyon önerisi

Tüm bu değerlendirmeler neticesinde yapıya ilişkin uygulanması gereken onarım kararları şu şekilde önerilmektedir. Öncelikle yapının mevcutta zemin katına ait bölücü iç duvarları özgün durumuna getirilerek ahşap çatkı arası tuğla dolgu duvar sistemiyle mekânlar bölünecek ve odalar oluşturulacaktır. Duvarların inşasında bağdadi sistem uygulanmalı, sıvanan yüzeylerin üzerine kireç badana yapılmalıdır. Bu bağlamda mevcuttaki salonun ortasındaki duvar yeniden tamamlanacak, kuzeybatıda bulunan odanın giriş kapısı taşlık mekânından açılacak şekilde konumlandırılmalıdır. Doğu kısmında yer alan odalar ise mutfak içerisindeki ahşap dikmeden de yola çıkılarak yeniden tasarlanacak ve taşlık bölümünden ulaşılacak şekilde iki ayrı mekân halinde düzenlenmelidir. Birinci kattaki oda düzenleri ise restitüsyon önerisinde olduğu gibi tertip edilmelidir. Bu doğrultuda mevcutta tuvalet olarak kullanılan mahallin duvarları kaldırılarak sofayı sınırlandıracak şekilde yeni bir duvar yapılmalı ve bu bölümde oda teşkil edilmelidir. Mekân organizasyonu olarak yapının zemin katı kuzeydoğusundaki mahallin banyo olarak diğer tüm mahallerin ise oda şeklinde değerlendirilmesi önerilmektedir. Günümüze gelene kadar yapıda uygulanmış olan tüm betonarme müdahaleler kaldırılmalı, bu suretle çıkmaların döşemeleri ile mevcut betonarme merdiven ahşap döşeme ve ahşap merdiven olacak şekilde yenilenmelidir. Merdiven sofanın da daralmasına bağlı olarak çift kollu ve U şeklinde inşa edilmelidir. Konuta

ilişkin zemin kat döşemelerinde araştırma yapılmalı, nitelikli bir eleman bulunursa değerlendirilerek döşemeler buna göre yapılmalıdır. Bulunmaması durumunda ise kuzeydoğuda bulunan banyo mekânı döşemesi seramik, diğer tüm döşemeler ahşap olacak şekilde yapılmalıdır. Üst kat döşemeleri ise tamamen ahşap taşıyıcı kirişler üzerine uygulanacak ahşap kaplama olmalıdır. Tuğla evin tavanlarında ise çıtalı ahşap kaplama kullanılması uygun olacaktır. Bu durum göz önüne alınarak mevcutta da tavanı izlenebilen, üst katın güneybatısında yer alan odanın tavanın çift yönlü, diğer mekânların tavanının ise tek yönlü çıtalı ahşap kaplama yapılması önerilmektedir. Binanın duvar yüzeylerinde (hem iç hem dış) çimento esaslı sıva kullanımı görülmektedir. Bu sebeple sıvalı olan tüm duvar yüzeylerinde sıva raspa yapılmalı, sıva altında bulunan malzemelerde bozulma var ise yenisi ile değiştirilmelidir. Bu uygulama sonrasında tüm duvar yüzeyleri horasan harcı ile sıvanmalı, üzerine tatlı kireç badana yapılmalıdır. Üst katın döşemesinde betonarme eklentiler bulunması, duvarlarında ise uygun olmayan yapı malzemeleri tercih edilmesi nedeniyle üst kat dış duvarlarının tamamı ahşap karkas sistemle inşa edilmeli, arasına tuğla dolgu yapıp dış katmanında bağdadi sistem uygulanmalıdır. Üst katın çıkmalarını taşımak ve desteklemek amacıyla bölge yapılarında da görülen ahşap payandalar (eli böğünde) kullanılmalıdır. Ek olarak üst katın tüm duvar hattı boyunca, yöreye de uygun olarak ve tipolojiyi destekleyecek şekilde, dış cephede ahşap kaplama yapılmalıdır. Günümüzde niteliksiz olarak eklenmiş olan kapıların ve pencerelerin tamamı sökülerek, demir olan dış kapısı ile birlikte tüm iç kapılar ahşap olarak yenilenmelidir. Pencere oranlarının farklı olması ve özgün yapıyı yansıtmaması sebebiyle de tüm pencereler geleneksel sistemde kullanılan oranlarda yeniden boyutlandırılmalı ve yine ahşap olarak çift camlı şekilde uygulanmalıdır. Üst kat yapım sisteminin değiştirilmesi sebebiyle kaldırılacak olan çatının yeniden yapılması gerekmektedir. Bunun için çatı çözüme bağlı olarak %33 eğime sahip kırma çatı formunda bir oturma çatı yapılması önerilmektedir. Ayrıca günümüz ihtiyaçları göz önüne alındığında saçak uçlarına yağmur oluğu ile suyun tahliyesini sağlamak için yağmur iniş boruları yapılmalıdır. Bahçeye ilişkin olarak ise muhdes olan kömürlük birimi tamamen kaldırılmalı, aynı şekilde briket bahçe duvarları da sökülmelidir. Bahçe duvarı taş olarak yeniden inşa edilmeli, bu inşa sırasında mevcut taş duvar örgüsünden fark edilebilir olması için ya içerlek derz uygulaması ya da bir ton farklı renkte harç kullanılmasına dikkat edilmelidir. Bahçe içerisinde küçük ölçekli de olsa bir düzenleme yapılarak yürüyüş yolu için doğal taş kaplamalı bir yol tasarlanmalı, diğer kısımlar ise yeşil alan olarak bırakılmalıdır. Mevcut bahçe kapısı ise giriş aksını bozması sebebiyle batı bölüme doğru kaydırılmalıdır. Tüm uygulamalarda kullanılacak olan ahşapların emprenye edilmiş olması ve uv ışınlarına da dayanıklı koruyucu cila ile cilalanması gerekmektedir. Günümüz ihtiyaçlarının da giderilmesi amacıyla yapıya ilişkin kullanılacak elektrik tesisatının sıva altında geçirilmesi, mekanik tesisatın ise en az seviyede tutularak yine sıva altında geçirilmesi tercih edilmektedir (Şekil 5).

6. Sonuç

Geleneksel ve tarihi yapıların korunması, yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması için gerekli olan her türlü önlemin alınması gerekmektedir. Özellikle ülkemizde sayıca çok fazla olan yapılar geçmişte özen gösterilmemesi ve değerlerinin bilinmemesi sebebiyle ileri düzeyde bozulmuşlar veya ortadan kalmışlardır. Günümüzde tarihi yapıların korunması konusunda daha hassas davranılsa da geçmişte yapılan hataların düzeltilmesi çok da kolay olmamaktadır. Ancak toplumsal hafızada önemli yer edinen bu eserlerin korunması ve yaşatılması için yapılan her türlü çalışma, öneri ve araştırma çok büyük öneme sahiptir.

Kültür varlığı sayısı açısından en çok eseri bünyesinde barındıran İstanbul ili, ilçelerinde de yoğun geleneksel yapı stokuna sahiptir. Çatalca ilçesi de en uzak ilçe olmasına karşın kent merkezinde yoğun konut varlığına sahiptir. Buna karşın sivil mimarlık örneklerinden olan konutlarda büyük oranda bozulmuşluk, terk edilmişlik ve değişmişlik görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinin başında nüfus değişimleri, bilinçsizlik ve eğitimsizlik ile ekonomik koşullar gelmektedir. İlçede bulunan konutların büyük çoğunluğu benzer özellikte olsa da bir kısmı farklı özellikler de göstermektedir. Bundaki temel etken vaktiyle gerçekleştirilen mübadele sonucunda değişim gösteren sosyokültürel özellikler ve nüfus yapısıdır. Farklı kültürlerin inşa ettikleri konutlarda değişim görülmesi çok doğaldır. Ancak yapıların çoğunda terk edilmişlik dolayısı ile yıkılmalar, konfor koşullarına uyum dolayısı ile değişimler ve doğal nedenler dolayısı ile bozulmalar hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir.

Yapıların korunmasında ve onarımında farklı teknikler kullanmak mümkündür. Ancak bunların gerçekleştirilmesinde dikkat edilmesi gereken en temel koşullar, mümkün olduğu kadar az müdahale edilmesi, yapının özgün durumuna veya malzemelerine zarar verilmemesi, yapılacak uygulamaların eklenti şeklinde

olması durumunda sökülebilir ve geri dönüştürülebilir olmasıdır. Bunlara ek olarak yapının sürdürülebilir olarak kullanılması amacıyla yeni işlev verilerek değerlendirilmesi de uygun olabilmektedir. Ancak bunun için yapının konumu, yapıldığı malzemeler ve mekân kurgusu ile verilecek fonksiyonun iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Geçmiş dönemlerde inşa edilmiş olan yapıların farklı fonksiyon verilerek kullanılması bu yapıların sürdürülebilir nitelikte olduklarının bir göstergesidir. Öyle ki çağın gerisinde kalmayarak günümüz koşullarında yapıların kullanılabilir olması, ekonomik değer sağlayarak doğal malzemelerin değerlendirilmesine yönelik imkân vermesi ile tarihi verilerin ileriki kuşaklara aktarılabilmesi bu durumu desteklemektedir. Tuğla ev özelinde de yenilenebilir ve doğal malzemeler değerlendirilmiştir. Ayrıca bu malzemelerin elde edilmesinde ve kullanılmasında atık üretimi daha az olmaktadır. Bu özelliğiyle de doğal kaynakların korunması noktasında sürdürülebilir bir tutum sergilemektedir. Yapı çevreye kattığı değer ve toplumsal hafızanın devamlılığı bağlamında da olumlu bir etki sunmaktadır.

Çatalca'nın Kaleiçi Mahallesi'nde bulunan tescilli tuğla ev, hem mimari özellikleri hem de tarihsel konumu itibarıyla önemli bir kültürel miras niteliği taşımaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen ve 2009 yılında tescil edilen bu yapı, kentsel sit alanı içinde yer alması sebebiyle çevresindeki birçok tescilli yapıyla birlikte koruma altına alınmıştır. Yapının mekân, plan ve cephe özellikleri incelendiğinde, özgün karakterini büyük ölçüde kaybetmiş olsa da temel yapı unsurlarının hala ayakta olduğu görülmektedir. Yapının mekânsal organizasyonu ve inşa teknikleri, dönemin mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Zemin katta moloz taş ve üst katta harman tuğla kullanımı, o dönemin yapı malzemeleri ve inşa teknikleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. İç mekân düzenlemelerinde ve cephe özelliklerinde zamanla meydana gelen değişiklikler, yapının kullanıcı ihtiyaçlarına göre uyarlanmış olduğunu göstermektedir. Bu değişiklikler, özgün plan ve malzeme kullanımına aykırı olsa da yapının temel strüktürel unsurları korunmuştur.

Restitüsyon önerisinde yapının özgün karakterinin yeniden kazandırılması amacıyla yapılan detaylı analizler ve öneriler, tescilli yapının korunması ve yaşatılması için önemli adımlar sunmaktadır. Özgün malzemelerin ve mimari unsurların tespit edilerek restitüsyon projelerine dahil edilmesi, yapıların tarihsel dokusunun korunmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, tuğla evin özgün işlevi olan konut olarak kullanılmaya devam etmesi, hem yapının sürdürülebilirliği hem de tarihi dokunun korunması açısından önemlidir. Yapının restorasyonunda dikkat edilmesi gereken unsurlar, uluslararası tüzükler ve yönetmelikler çerçevesinde belirlenmiştir. En az müdahale ile doğru yöntemlerin kullanılması, yapının özgün karakterine zarar vermeden onarılmasını sağlayacaktır. Bu doğrultuda yapılan öneriler, yapının hem strüktürel bütünlüğünü hem de estetik değerini koruyacak niteliktedir. Ayrıca, yapının çağdaş yaşama uygun hale getirilmesi için yapılan müdahalelerin, yapı ve çevresi ile uyumlu olması gerektiği vurgulanmaktadır.

Bölge özelinde yapılan "Koruma Amaçlı İmar Planı" hükümleri değerlendirildiğinde ve yapının konumu, mimari özellikleri ve çevresel etkenler göz önüne alındığında yapının özgün fonksiyonu olan konut işlevi ile kullanılması önerilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli unsur ise yapının sürekli olarak kullanılmasının sağlanmasıdır. Konuta ilişkin restorasyon kararlarında temel yaklaşımlar, muhdes eklentilerin ayıklanması, yapının restitüsyon verileri ışığında nitelikli haline döndürülmesi, uygun olmayan ve aykırılık teşkil eden yapı malzemelerinin temizlenmesi ile korumaya ve onarıma yönelik diğer kararların alınması olmuştur. Kültürel değerlere sahip olan her eserin korunması gerekliliği ilkesi ile yapılan çalışma konutun yaşatılması ve belgelenmesi bakımından da ayrıca önemlidir.

Sonuç olarak, Çatalca'daki bu tuğla evin restitüsyon ve restorasyon çalışmaları, yapıların kültürel miras olarak korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu tür yapılar, kentlerin tarihsel ve kültürel kimliğinin önemli bir parçasıdır ve korunmaları, toplumsal hafızanın devamlılığı için gereklidir. Yapının özgün malzemeler ve tekniklerle restore edilmesi, hem tarihi dokunun korunmasını hem de modern kullanım ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayacaktır. Bu çalışmalar, kentsel sit alanlarındaki diğer yapıların restorasyonuna da örnek teşkil edebilecek niteliktedir.

Kaynaklar

- Acar Ata, İ., Başar, M. E., Tazefidan, C. ve Şenalp, M. (2023). Ankara Beypazarı'nda Geleneksel Evlerin Koruma Çalışmalarına Bir Örnek: Ali Ay Evi Restorasyon Projesi. *Euroasia Journal of Mathematics, Engineering, Natural & Medical Sciences International Indexed and Refereed*, 10 (29), 28-57.
- Apay, A. C., Özkan Önür, Ö. ve Bidenci, A. (2019). Taraklı'daki Sivil Mimarlık Örnekleri ile Ali Pektaş Evi'nin Restorasyonu. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7, 160-179.
- Ahunbay, Z. (2017). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. İstanbul: YEM Yayınları.

- Biber, K. ve İslamoğlu, Ö. (2023). Tarihi Yapıların Yeniden Kullanımı: Nemlizade Konağı Örneği. *Artium*, 11 (1), 33-42.
- Çelebi Karakök, M. (2017). Bir Sosyal Sorumluluk Hareketi: Şerife Doğan Evi Koruma Restorasyon Projesi. *Engineering Sciences (NWSAENS)*, 12 (4), 178-200.
- Danışman, Z. (1970). *Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi*. İstanbul: Zuhuri Danışman yayınevi.
- Efe Yavaşcan, E., Akçaözoğlu, S. ve Doğanay, O. (2023). Tyana (Kemerhisar) Sinanbey Cami Koruma ve Restorasyon Önerisi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 23, 286-314.
- Genç, S. ve Karadayı Yenice, T. (2021). Artuklu'da 19. Yüzyıldan Günümüze Cumbalı Bir Yapı: Ferit Koç Evi Restorasyon Önerisi. *Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 7, 105-127.
- Gürçay, S. (2015). *İstanbul'un Çatalca ilçesi üzerine halkbilimsel bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- ICCROM International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property. (2000). *Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage*. Erişim adresi https://www.iccrom.org/sites/default/files/publications/2020-05/convern8_07_rigacharter_ing.pdf
- ICOMOS International Council on Monuments and Sites. (1999). *Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü*. Erişim adresi http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0464062001536913566.pdf
- ICOMOS International Council on Monuments and Sites. (1931). *Restorasyon Tüzüğü (Carta Del Restauro)*. Erişim adresi http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0660878001536681682.pdf
- ICOMOS International Council on Monuments and Sites. (2013). *Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi*. Erişim adresi http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf
- ICOMOS International Council on Monuments and Sites. (1964). *Venedik Tüzüğü*. Erişim adresi http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf
- İBB İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı Şehir Planlama Müdürlüğü. (2019). *Çatalca İlçesi Kaleiçi Kentsel Sit Alanı 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı Raporu*.
- KUDEB İstanbul Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü. (2009). *İstanbul Çatalca ilçesi kültür ve tabiat varlıkları envanteri*. İstanbul: İBB Kudeb Yayınları.
- Öztek, S. (2020). İstanbul Hanlar Bölgesi'nde Yer Alan Yarım Han'ın Restorasyon Projesinin Tarihi Belgelere Dayanarak Hazırlanması. *Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 241-288.
- Şenocak, M. ve Sağroğlu, Ö. (2016). The Restoration Proposal for Mehmet Duruk Rural Dwelling in Akseki, Bucakalan Village. *Gazi University Journal of Science*, 29 (2), 391-401.
- Vural, Z. B. ve Sağroğlu, Ö. (2021). Sivas Özdoğanlar Evi Restorasyon ve Yeniden İşlevlendirme Önerisi. *Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık dergisi*, 24, 54-88.
- Yenel, A. (2015). Ankara Kalesi'ndeki Hatipoğlu Konağı İçin Yeniden İşlevlendirme Önerisi. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 54-77.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

RUM MEKTEPLERİ BAĞLAMINDA KULA ZAFER OKULU'NUN TARİHSEL GELİŞİMİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

History and Architectural Features of Kula Zafer School in the Context of Greek Schools

Gizem ÖZER BAŞ¹, İpek DEMİR² ve İpek GÖLÜKCÜ³

¹Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kula Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Manisa, gizemozergizem@gmail.com, orcid.org/0000-0002-4565-1726

²Öğr. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kula Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Manisa, ipekdemir0@gmail.com, orcid.org/0000-0002-7516-4259

³Öğr. Gör. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kula Meslek Yüksekokulu, Tasarım Bölümü, Manisa, ipek.golukcu@cbu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4066-0340

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

19.02.2024

Kabul/Accepted:

15.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1440036

Anahtar Kelimeler

Zafer Okulu, Kula, Rum Okulu, Kültürel Miras, Gayrimüslim Mektebi.

Keywords

Zafer School, Kula, Greek School, Cultural Heritage, Non-Muslim School.

ÖZ

Osmanlı Döneminde Manisa ili Kula ilçesinde yüksek oranda Rum nüfus yaşamaktaydı. Rum nüfusun fazlalığının ve etkisinin yansımaları 19. yüzyılda Kula gibi kırsal bir yerleşimde üç adet Rum mektebinin var olmasından anlamak mümkün olabilir. Bu mekteplerden biri çalışmanın konusunu oluşturan Zafer Okulu'dur. Çalışmanın amacı akademik yazında yer almayan, bulunmayan Zafer Okulu'nun kültürel miras olarak literatüre kazandırılması ve tipolojik bir örnek olarak belgelendirilmesidir. Makalede öncelikle yerleşimi tanıtmak amacıyla Kula'nın tarihçesi ve kültürel çeşitliliği irdelenmiş ve ardından Zafer Okulu'nun tarihsel süreci ve mimari özelliklerini tanımlamak için Rum okullarının kuruluş, işleyiş, yasal durumları ve mimari özellikleri bu kapsamda detaylı bir biçimde aktarılmıştır. Çalışma tüm bu sınırlılıklar kapsamında çeşitli nitelikteki kaynaklar, kişiler, yakın çevre ve arşivlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Saha araştırmalarında yapılan gözlemler ve ardından oluşturulan çizimler doğrultusunda bu okulun mimari özellikleri, tüm tarihi dökümanı ve günümüzdeki durumu ortaya koyulmaktadır. Bu kapsamda mevcut durum çerçevesinde mimari restorasyon bağlamında tarafsız değerlendirmeler yapılarak öneriler açıklanmıştır.

ABSTRACT

During the Ottoman period, a high proportion of Greek population lived in the Kula district of Manisa province. It is possible to understand the reflection of the abundance and influence of the Greek population from the existence of three Greek schools in a rural settlement like Kula in the 19th century. One of these schools is Zafer School, which is the subject of the study. The aim of the study is to introduce the Zafer School, which is not included in the academic literature, into the literature as a cultural heritage and to document it as a typological example. Within the scope of this article, firstly the history and cultural diversity of Kula was examined in order to introduce the settlement, and then the establishment, functioning, legal status and architectural features of the Greek schools were explained in order to describe the historical process and architectural features of the Zafer School. Within the scope of these limitations, the study was examined in line with information obtained from various sources, close areas, and archives. The architectural features and current situation of the school are revealed in line with the observations made during the field research and the drawings created afterwards. Within the framework of the current situation, evaluations were made in the context of architectural restoration and recommendations were explained.

Atf/Citation: Özer Baş, G., Demir, İ. ve Gölükcü, İ. (2024). Rum Mektepleri Bağlamında Kula Zafer Okulu'nun Tarihsel Gelişimi ve Mimari Özellikleri. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 705-722.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Gizem ÖZER BAŞ, gizemozergizem@gmail.com

1. Giriş

Mimarlık çok sayıda ve birbirinden farklı bileşenlerin bir araya gelmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bulunulan yerdeki malzeme, iklim ve bunun gibi fiziksel etmenler mimarlığı oluşturuyor gibi görünse de kullanıcının kültürel değerleri de en az fiziksel koşullar kadar etkili olmaktadır. Bir diğer deyişle aslında aynı iklimsel ve fiziksel koşullarda olsa dahi kültürel değerler mimari biçimlenişin oluşturulmasında etkin rol oynamaktadır. Aynı fiziksel yapılanmanın içinde bulunan birbirinden ayrı kültürler farklı etkileri dolayısıyla farklı mimari biçimlenişleri ortaya çıkarırlar. Bu açıdan toplumsal olarak; kültür, din, duygu, mezhep, ırk ve inanç farklılıkları mimari anlamda zenginlikler ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'nin kültürel miras bakımından oldukça zengin bir yer olması nedeniyle tarih boyunca yaşamın devam ettiği bu topraklarda, birden fazla kültürün izini bir arada bulabilmek mümkündür. Kültürel miras konusundaki zenginlik, kültürel miras öğelerinin korunarak yaşatılabilmesi, gelecek kuşaklara aktarılabilmesi ve hak ettiği ilgi, değer ve saygıyı görebilmesiyle güçlenecektir.

Kültürel miras zenginliği aynı zamanda koruma gerekliliğini de doğurmaktadır. Çünkü bu kadar zenginlik bir "mirasyedi" olarak tahrip edilip yok edilmesine sebep olmamalıdır (Asatekin, 2004: 49). Kültürel mirasın korunması diğer bir yandan da Kent Kültürü ve Kent kimliğinin de korunması ve sürdürülmesi anlamına gelmektedir (Tuncer, 2017:1).

Türkiye'deki bu zenginliklerden biri Osmanlı devletinin çok uluslu, kozmopolit bir devlet olması sebebiyle ülke topraklarında Türk okulları dışında çeşitli etnik gruplara mensup gayrimüslim okullarının da bulunmasıdır. İstanbul'un fethi itibariyle açılmaya başlayan okullara kendi dinlerinde ve dillerinde eğitim yapma hakkı tanınmıştır. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu zamanlarda azınlık okulları bir endişe kaynağı olmamış, zayıf düştüğü zamanlarda devlet aleyhine propaganda yapan kurumlar olarak görüldüğünden devlet denetimi altına girmişlerdir (Uygun, 2003: 108-113).

1869 yılı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile tebaaların ruhsat alabilmeleri için gereken şartlar belirtilmiş, denetim artırılmış ve açılan okul sayılarında da artış görülmüştür. Bu tarihlerden önce ruhsatsız olarak açılan okullar, bu tarihlerden sonra nizamnamede belirtilen gerekli şartları yerine getirdiklerinde ruhsatlarını almışlardır. Diğer tebaalara kıyasla ruhsat alma şartlarının daha hafif olduğu Rum mektepleri bu tarihlerden Jön Türk devrimine kadar altın çağını yaşamıştır. Bu tarihler arasında Anadolu'da pek çok Rum mektebi açılmıştır. 1878 tarihli verilere göre tüm Anadolu topraklarında 665 Rum okulu bulunmaktadır. İzmir ve çevresi, 117 okul ile Anadolu'da en çok Rum mektebi bulunan bölgedir (Augustinos, 1992: 155).

Çalışmanın esas amaçlarından biri kültürel zenginliğimizin bir tanığı olan Rum okullarından tarihi Zafer Okulunun literatüre kazandırılmasıdır. Çalışma kapsamında Kula merkez sit alanında mimari dokunun önemli öğelerinden biri olan bu yapı hakkında inceleme ve tarihi araştırma yapılmıştır.

Anadolu'da açılan Rum mekteplerinden bir olan Zafer Okulu, Manisa ili Kula ilçesi eski kent dokusunda hem tek yapı ölçeğinde hem kent ölçeğinde aynı zamanda sahip olduğu özgün mimarisiyle araştırmalara konu olmayı hak eden özgün bir yapıdır. Daha önce yapı ile ilgili bir çalışma yapılmamış olup elde edilen veriler farklı tipteki kaynaklardan (tez, kitap, makale, film, fotoğraf, çizim, haber vb.) ortaya çıkarılmıştır. Ardından yapının çizimleri oluşturulmuş ve mimari kapsamda, malzeme, hacim, kültürel etki, kullanım biçimi yönlerinden analiz edilmiştir. Ayrıca yapının daha önce başlanıp tamamlanmamış ve yarım kalmış restorasyon projeleri ile ilgili veriler de dahil edilip yapının tarihi sürecine ait bir çizelge oluşturulmuştur.

2. Kula İlçesi ve Kula Mimarlığı

Kula ilçesi Türkiye'nin üçüncü büyükşehri olan İzmir'e 147 km ve ilçenin il merkezi olan Manisa'ya 118 km mesafededir. İzmir Ankara yolu üzerinde bulunan Kula ilçesi, İzmir'e yakınlığı sebebiyle İzmir limanının ticari ve ekonomik etkilerinden olumlu yönde etkilenmektedir.

Manisa iline bağlı Kula ilçesi Ege Bölgesinin Neozoik Dönemde faal olmuş yanardağlarının bulunduğu topraklar üzerine kurulmuştur. İlçenin kuzey doğusu tamamen volkanik arazilerle çevrilidir. Kula'nın etrafındaki irili ufaklı yanardağlardan önemlilerinden biri olan 860 metre yükseklikteki Divlit'in çok uzun bir süre kesintisiz faal kaldığı düşünülmektedir (Altınel, 2021:98).

Kula'nın etrafı Antik dönemden kalma yerleşimler ile çevrili olup bunların en önemlilerinden biri Salihli yakınlarındaki Sart harabeleridir. Bölgeyle ilgili ilk bilgiler Amasyalı filozof ve gezgin, aynı zamanda günümüze ulaşan ve bilinen ilk coğrafya kitabıyla tanınan Strabon'a aittir. Strabon bölgeyi tamamen yamış

anlamına gelen “Katakekaumene” (dilimizde Yanık Ülke ya da Yanık Topraklar) olarak tanımlanmaktadır. Mysia olarak anılan bu bölgeye bir atıf da M.Ö. 1. yüzyılda yaşamış ünlü mimar Vitruvius'un eseri De Architectura'nın ikinci kitabının Pozzolana bölümünde yapılır. Vitruvius'a göre, sünger taşı Etna yanardağı'nın civarından başka, Yunanlıların Katakekaumene dedikleri bölge ve benzeri yerlerden elde edilebilmektedir (Altınel, 2021:99).

Strabon dışında daha yakın tarihlerdeki kaşiflerden Katip Çelebi de Cihannüma adlı coğrafi eserinde Kula ile ilgili 19.yüzyıl öncesine ait bilgiler aktarmaktadır. Kula ilçesinde 6 adet han, 24 cami, 3 hamam 11 okul ve 200 adet ticarethane olduğu aynı eserde aktarılmaktadır. Daha yakın tarihlere gelindiğinde ise güncellenen sayılarla Kula'da 18 cami, 1 hamam, 3 han, 1 kitabe ve 1 adet çeşme ve ona ait ayna taşı olduğu tespit edilmiştir (Aksu Kılıç, 2018: 245). Geçmişten günümüze yaklaştıkça tespit edilen kültürel miras ve değerler sayısal olarak azalsa da mevcutta olanların tespit edilmesi ve bilgilerinin güncellenmesi hem mimari hem de tarihi değerler açısından önem arz etmektedir.

2.1. Kentin Mimari Dokusu ve Malzeme Kullanımı

Osmanlı imparatorluğunun, felsefesinin kültürüne paralel olarak farklı toplumlara saygı duyma biçimi; kentin dokusunda ve mimari biçimlenişinde de görülebilmektedir. Farklı kültürlerin etkisinin yanında ticaretin gelişmişliği, üretim faaliyetleri, din, bulunulan bölgenin sunduğu iklimsel ve yapısal olanaklar, mimarlıkta malzeme kullanımını da önemli ölçüde etkilemektedir.

Kula ilçesinin sönmüş bir volkanın yanında bulunması taş malzemenin bol miktarda bulunabilmesini ve buna bağlı olarak evlerde ve sokaklarda taşın sıklıkla kullanılmasına sebep olmuştur. Yapılarda genellikle volkanik araziden getirilen iki cins taş görülür: bunlardan ilki karataş denilen siyah renkli, sert ve ağır taş, ikincisi ise köfeke denen yumuşak ve hafif taş türleridir. Strüktürel olarak genellikle yapıların; avlu, zemin kat ve birinci kat sağır duvarlarında ana malzeme karataş olmak üzere tuğla ve kayrak taşı ile birlikte almaşık teknik uygulanmıştır. Diğer duvar tiplerinde ise ahşap çatki arası köfeke taş ve kerpiç dolgu kullanılmıştır. Almaşık duvarlar genellikle sıvasızdır. Diğer duvarlar çatkının arası dolgulandıktan sonra çoğunlukla kıtıklı kireç, bazen de samanlı çamurla sıvanmıştır. Taş malzemenin dışında ahşap, tuğla ve kerpiç de kullanılmıştır (Bozer, 1988: 42). Ancak taş malzemenin bulunulan bölgeye bağlı sık kullanımı (örneğin diğer bölgelerde Türk yapılarında taş malzemenin kısa tutulduğu zemin kat duvarının Kula'da zemin katın tamamında ve üst katların kimi sağır duvarlarında esas malzeme olarak kullanımı) kentin lokasyonun ve jeolojik çevresinin yapıdaki, malzemedeki etkisini göstermektedir.

Hem modern hem de geleneksel yapıları barındıran Kula kent merkezindeki mimari doku yalnızca özel ve kamusal binalardan, yapılardan ibaret değildir. Çeşmeler, karakteristik duvarlar, saçaklar, kapı tokmakları, madeni aksesuarlar ve süslemeler, kapılar, farklı genişlikteki ve kıvrımlı hatlı sokaklar kentin dokusunu oluşturmaktadır.

Türk mahallelerini rahatsız etmeyen, aksine ona çekiciliğini veren organik şema kentte yaşayan Rumların tamamen taş ve farklı bir üsluba göre inşa edilmiş evlerine de Türk evlerinin yanında kendini var etme imkanı vermiştir. Bu iki farklı mimari aynı sokak üzerinde uyum içinde var olmuş ve bir çeşitlilik yaratmıştır (Altınel, 2021: 112). Bu çeşitlilik birbirinden farklı kültürlerin bir araya gelerek yeni bir biçim ifade etmesine örnek olarak gösterilebilmektedir.

Yollarda, binayı ya da bahçe duvarını sınırlayan arakesitten sokağın arkasına doğru eğim verilerek, satıh sularının dere şeklinde ortada toplanmasına olanak sağlanmıştır. Buna kiremitlerden serbest biçimde akan çatı suları da katılır. Çünkü Kula evlerinde oluk kullanılmamıştır, bu sebeple yağmur suları yola ya da bahçeye akar. Kimi sokaklarda geniş çıkıntı yapan saçaklar yolların darlığından dolayı üst üste gelirler. Bu binişi sağlamak için binalara farklı saçak altı kotları verilip aynı sokakta iki evin saçaklarının birbirinin üstünü örtmesi sağlanır. Kot farkından yararlanılması sebebiyle bu tasarım hava akımına da mani olmamaktadır. Ayrıca saçakların bu şekilde imal edilmesi sokağın her iki bina tarafını yağmurdan ve güneşten koruyarak yayalara saçak altında rahatça yürüme imkanı tanımaktadır. Kula halkı bu saçaklara 'damla altı' adını vermiştir. Diğer yandan Müslüman Türklerin üç metreyi bulan yüksek bahçe duvarlarının gerisinde hayat ve iç bahçeyle gayrimüslimlerin evlerinin de arka taraflarında yaşam alanı olarak yaratılan avlularıyla ne sokakla tam bütünleşen ne de ondan tam soyutlanan günlük ve sosyal yaşamın faaliyet olanaklarını arttıracak alanlar yaratılmıştır (Altınel, 2021: 112). Farklı kültürler bulunsa da sokaklarda bu düzeni hem Türkler hem Rumlar

iç içe yaşayışı ile ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple Kula’da yaşamış ve bu denli etkili olan Rumların kökeni ve tarihini incelemek yerinde olacaktır.

2.2.Kula’da Yaşayan Rumlar

İnsan; düşünce, din, dil, ırk, kültür ve bunun gibi öğeler ile tanımlanır ve her bir birey birbirinden farklıdır. Bu farklılığı oluşturan değerler ve bu değerler bütününe olan anlayış ve saygı günümüzde geçmişe oranla toplumlarda daha belirgin biçimde görülebilmektedir. Çeşitlilikler çok sayıda kültürü bir araya getirerek toplumları zenginleştirmektedir.

Dünya üzerindeki her bir birey kendine has özelliklere sahiptir ve bu her insanı ‘farklı’ kılmaktadır. Farklı oluşun insan için tabii olduğu gerçeğinden yola çıkarak hiçbir toplumsal yapının realitede özdeş olamayacağını ifade etmek mümkündür (Parekh, 2002: 253).

İslam dünyasında da bu gerçeklik, temelde insanları Müslümanlar ve Gayrimüslimler olarak iki temel grupta tanımlamaktadır. Farklı din gruplarına mensup bireyler Peygamber döneminden itibaren İslam ülkelerinde hayatlarını devam ettirebilmiştir. Dini farklılıklarına bağlı olarak her anlamda Gayrimüslimlere yönelik politikalar düzenlenmiştir. Büyük Selçuklular döneminden başlayarak Anadolu Selçuklu Devleti’ne, Anadolu Beyliklerinden biri olan Osmanlı Beyliği’ne değin bu yaklaşım sürmüştür (Oğuz, 2013: 218).

Osmanlı Beyliğinden sonra Osmanlı Devletinde de insanların farklılıklarına, dini inanışlarına ve kültürlerine olan saygı devam etmiştir. Aslında tarih boyunca Türk devletlerinin insana saygı ve hoşgörü politikasının; egemenlik altına alınan insanlara tüm yaşamlara serbestlikler tanınması ve eski yaşam biçimlerini sürdürmelerine engel olmaması bu saygının göstergesidir.

Yalnız yaşam biçimi olarak değil insani haklar açısından da Osmanlı toplumunda gayrimüslimlere kendi hukuki ve dini sistemlerini kullanabilme hakkı verilmiştir. Bunun yanında Osmanlı toplum düzeninde her dinin mensupları kendileri için ayrılan mahallelerde ikamet etmişlerdir (Zengin, 2008: 141). Bir diğer deyişle din bağlamında bir araya gelmiş mahalleler oluşmuştur.

Kula ilçesinde Rumlar ile ilgili bilgi veren en eski belge 1520 tarihlidir. Bu tarihte Kula’nın nüfusu 1990, Rum (cemaat-i keferi) nüfusu 458’dir. 1914 tarihli nüfus sayımında ise Kula nüfusu 35258, Rum nüfusu ise 3228’dir. Nitekim 4 Eylül 1922’de tümü Kula’dan ayrılan Rumlardan unutulmuş bir çocuğun dışında kimse kalmamıştır (Ataş, 2017: 161).

İlk yerleşimde Rumlar ayrı, Türkler ayrı mahallelerde iskan etmişlerdir. 14. yüzyıl kayıtları incelendiğinde Kula yerleşiminin yarıya yakını cemaat-i keferenin oluşturduğu bilinmektedir. Rum mahallesi, Kuzguncuk mahallesi ve Hızırilyas mahallesi adlarını almıştır (Ataş, 2017: 161).

Osmanlı devletinde kayıtların tutulduğu Temettuat defterleri genellikle mahalle yerleşimi baz alınarak dini inanç bağlamında farklı defterlerde tutulmuşlardır. Temettuat defterlerine göre; gayrimüslimler üzerine yapılan bir çalışmada gayrimüslimlerle müslümanların aynı mahallede otursa da aynı deftere kaydedilmediği, Ehli İslam ve reaya diye bölümlendiği ifade edilmektedir (Aksu Kılıç, 2018: 246). Bu sebeple gayrimüslimler ile ilgili yapılacak araştırma ve incelemelerin onlara ait kayıt defterlerinden bulunması daha mümkün olabilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda gayrimüslim topluluklardan en kalabalık olanı Rumlardır (Oğuz, 2013: 218). Kula’da da buna paralel biçimde Rum nüfusun yoğun olduğu bilinmektedir. Kula ilçesi için de paralel biçimde; gayrimüslimler ile ilgili bilgilere ulaşmak için ilgili kayıt defterleri onların yaşayışı ile ilgili bilgiler vermektedir. Örneğin Kula’daki gayrimüslim ve müslim meslekleri karşılaştırıldığında bazı mesleklerin Rumlara özgü olduğu görülmektedir. “Avrupa tüccarı”, “kürkçü”, “kuyumcu”, “enfiyeci”, “yağcı”, “duvarcı”, “değirmenci” ve “taşçı” gibi meslekler Kula’nın Müslüman nüfusunun kayıtlı olduğu mahallelerde rastlanmamaktadır (Aksu Kılıç, 2018:254).

Gayrimüslimlerin insani değerlerine kıymet verilmesinin bir örneği de Kula’da ticaret yapan gayrimüslimlere statü verilmesidir. Kula Kazası Hızırilyas mahallesi gayrimüslimlerinin meslekleri arasında dikkat çeken Avrupa tüccarı “19. yüzyılın başından itibaren, Avrupa ile ahidname’li tüccar statüsünde ticaret yapma müsaadesi bahsedilen Osmanlı tebaası gayrimüslim tüccara” verilen isimdir ve III. Selim’in ihdas ettiği bir müessese olarak 19. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına kadar ticaret hayatında etkin bir rol oynamıştır. Kula Hızırilyas mahallesinde Seveli Oğlu Mihail’in ‘Avrupa tüccarı’ olarak kayıtlı olduğu ve statü verildiği ifade edilebilmektedir. Ayrıca Kula’da insanların dini görüşü sebebi ile birbirinden ayrı görülmemeleri ve birlik olarak görülmenin önemli kanıtlarından biri aynı meslekleri eşzamanlı olarak icra edebilmeleridir. Hizmetkar,

ekmekçi ve kahveci meslekleri de Kula'daki hem gayrimüslimlerin hem de müslümanların yaptıkları iş kollarındandır (Oğuz, 2013: 218).

Bazı mesleklerin sadece Rumlar tarafından yapılması ve bunun dışında çok sayıda iş kolunda bulunması Rumların Kula ilçesinin toplumsal yapısında ekonomik ve ticari olarak etkin olduğunu göstermektedir. Ekonomik olarak güçlü olmak beraberinde sosyal, din, eğitim alanlarında da etkilerini göstermiştir. Kula ilçesinde önceki başlıklarda da açıklandığı üzere çok sayıda konut, dini, sosyal ve eğitim yapıları bulunmaktadır. Bu zenginliğin bir ürünü olan ve Kula ilçesinin mimari dokusunu ve mimari kültürünü zenginleştiren Rum okulları geçmişten günümüze önemli değerlerdendir.

3. Gayrimüslim Eğitim Yapılarından Rum Okulları

Osmanlı toplumunda farklı kültürlerin bir arada yaşayabildiği bilinmektedir. Bu durum her alanda olduğu gibi eğitim alanında da görülmektedir. 2. Mehmed'in İstanbul'u almasından sonra Osmanlı Devleti azınlıklara kendi dil, din ve kültürlerinde cemaat olarak yaşama ve eğitim hakkı tanımıştır. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl öncesinde kendisine tabi olarak tanıdığı cemaatler ehl-i kitap olan Rum, Ermeni ve Musevi cemaatleridir (Beldiceanu, 1999 aktaran Somel, 2003:10). İstanbul'un fethiyle siyasi bağımsızlıklarını kaybeden Rumlara, devletin her konuda muhatap olduğu "Patrik" adındaki ruhani bir reisin başkanlığında cemaat olarak yaşama hakkı tanınmıştır. Rum cemaatinin eğitim kurumları, kiliseleri, sağlık kurumlarını yönetme yetkisi, aile hukuku ile ilgili hususların yürütülmesi yetkisi onlara verilmiştir (Taşdemirci, 2001: 13).

Osmanlı topraklarında yaşayan Gayrimüslimler arasında çocuklarının eğitimi için en çok çaba harcayan toplum Rum toplumdur. Hoşgörülü bir yönetim altında yaşamalarına rağmen kimliklerini kaybetmemek için yoğun bir eğitim çabası içinde olmuşlardır (İleri, 2008: 129). Geleneklerini sürdürebilmek, dinlerini unutmamak için, ayinlerde yardımcı olacak, dini kurallarını uygulayabilecek kişilerin yetişeceği "Ruhban Okulları" açmışlardır (Eren, 1994: 25). Kilise bünyesinde kurulan küçük çaplı Ruhban okulları zamanla yaygınlaşmaya başlamış, giderek değişime uğrayıp örgün birer eğitim-öğretim kurumu haline gelmişlerdi (Yücel, 2016). Bu okullar, Türk-Müslüman okullarında olduğu gibi, devlet tarafından değil, zenginler ve hayırseverler tarafından kurulmakta ve finanse edilmektedir (Taşdemirci, 2001: 18). Rum milleti kuvvetli bir dini yönetsel yapının kontrolünde olduğu için geleneksel cemaatler bağlamında en kuvvetli kilise okulları ağı Rumlara ait olanlardır (Somel, 2013: 13).

Osmanlı Devleti'nde eğitim, modernleşme öncesi ve sonrasında farklılıklar göstermektedir. Modernleşme öncesindeki eğitim dini bir eğitim olup, amacı çocuklara mensup oldukları cemaatin inançlarını, ilkelerini öğretmek, çocukları ahirete hazırlayarak dindar bir birey olarak yetişmelerini sağlamaktır. Bu okullarda çocuklara gündelik yaşamlarında faydası olacak okuryazarlık, matematik, modern diller, fen bilimleri, coğrafya, tarih gibi dünyevi ve pratik bilgiler öğretilmemektedir (Somel, 2005: 254-255, 2013:12). Gayrimüslim çocuklar cemaat mekteplerinden ilk eğitimini alarak mezun olmakta ardından aileleri istemediği veya çocuk özel bir ilgi göstermediği takdirde; tarım, zanaat veya ticaret hayatına girmektedir. Üst düzey eğitime devam etmek isteyenler ruhban mekteplerine veya maddi geliri yüksek ailenin çocukları iseler İtalya ve Fransa'daki üniversitelerde eğitimlerine devam edebilmekteledir. Yurt dışında okumaya gidenler Aydınlanmacı düşünceyle tanışınca Ortodoks dinsel kimlikleri yerine laik nitelikli Helenik kimliği benimsemeye başlamışlardır. Bu durum 18. yüzyılın ortalarından itibaren Rum cemaat mekteplerinin modernleşmesinde başlıca etken olmuştur (Somel, 1995: 204-206, 2013:14).

Tanzimat dönemi diğer pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da önemli bir dönüm noktası olmuş, bu dönemde eğitimin modernleştirilmesi konusunda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Eğitim sistemi din merkezli olmaktan çıkmıştır. Eğitim hizmetleri özel finansmanlardan çıkıp devletin sorumluluğu altına girmiştir. Islahat Fermanı ile birlikte farklı din ve etnik kökene sahip tebaa arasında eğitim imkânlarından yararlanma konusundaki ayırım ortadan kaldırılmış, Osmanlı uyruğu olan herkesin askeri ve sivil okullara kabul edilmesi kararlaştırılmıştır (Zengin, 2008: 149). Böylece eğitim alanında karşılıklı etkileşim artmıştır. 1869'da gayrimüslimlere ilişkin önemli düzenlemelerin yer verildiği geniş kapsamlı bir eğitim hukuku düzenlemesi olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Bu düzenlemeye göre gayrimüslimlerin sıbyan ve rüştiye derecesinde mektepler açmalarına izin verilmiş, özel okul açabilmeleri için gereken düzenlemeler nizamnamede ayrıntılı olarak belirtilmiştir (Saraç, 2020: 306-307). Tebaaların okul açabilmeleri için ruhsat alımında sunmaları gereken uygulamaların diğer cemaatlere kıyasla Rumlarda çok daha az olduğu görülmektedir. Diğer azınlıklardan farklı bir uygulama getirilen Rumların, bu nedenle 19. yüzyıldaki okul

sayılarında ciddi bir artış olduğu izlenmektedir. Rum okullarının niceliksel olarak artmasının yanı sıra Rum eğitim öğretiminin niteliği de Tanzimat döneminden itibaren büyük bir hızla gelişmiştir (Dağlar Macar, 2010: 778).

Tanzimat ile birlikte kız-erkek tüm çocuklara ilkökul eğitimi zorunlu hale getirilmiştir. Bu tarih itibarıyla kız çocukların eğitimi Rum Patrikhanesi'nin gündemine girmiştir. 1869 Nizamnamesine göre her mahalle ve köyde (Müslüman-Gayrimüslim ayrı ayrı olmak üzere) en az bir okul bulunması gerekiyordu. Bir yerde iki mektep varsa bunlardan birinin kızlara, diğerinin erkekler için verilmesi kararlaştırılmıştır. Bir okul olan yerlerde ise kızlar ve erkekler yan yana oturmama koşulu ile aynı okulda okuyabileceklerdir (Akyüz, 1999 ; Dağlar Macar, 2010: 785). 1870'li yıllarda Rum kız mektepleri ilkökul ve ortaokul düzeyinde açılmaya başlanmış ve kısa süre içinde büyük bir artış göstermiştir. Okullarda modern kültür aktarılmaya başlanmış; Avrupa dili, müzik, tiyatro, edebiyat okutulmuştur (Dağlar Macar, 2010: 789).

Anadolu'da Rum okullarından kurulmuş olan 665 mektepten 571 adedi ilkökul düzeyindedir (Augustinos, 1992: 155). İlkokul üstü eğitime bakıldığında Rum okullarının esas olarak Ege bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Anadolu'daki tüm Rum ortaokullarının dörtte biri ve Anadolu'nun yegane Rum lisesi İzmir'de bulunmaktaydı. Augustinos'un kayıtlarına göre 571 adet ilkökulün 92 tanesi, 96 adet ortaokulun 25 tanesi İzmir ve çevresindeydi. Bu tarihte daha büyük ölçekli yerleşimlerdeki okul bilgilerine ulaşılırken 1894 yılında Cuinet'in hazırladığı envantere göre sancaklardaki merkez ve ilçelerinde bulunan okul bilgilerine detaylı olarak ulaşılabilmektedir. Buna göre 1894 yılında Saruhan Sancağı'na bağlı olan Kula'da ilkökul düzeyinde eğitim veren 2 erkek (260 öğrencili) ve 1 kız mektebi (155 öğrencili) bulunmaktadır (Cuinet, 1894 aktaran Somel, 2013: 94).

Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na girmesiyle ve kapitülasyonların kaldırılmasıyla gayrimüslim mekteplerinin düzeni tamamen değişmiştir. Cemaate bağlı olan mekteplerden bir kısmı bu tarihten sonra tamamen devletin denetimi altına girmiş, bir kısmı da kapatılmıştır (Dağlar Macar, 2010: 784). Yeni okul açma faaliyetlerinin oldukça azaldığı 1913-1918 yılları arasında Rum cemaatinin Anadolu'da yalnızca 3 adet yeni okul ruhsatı almasından anlaşılmaktadır (Büyükkarcı, 2003: 70-112 , Somel, 2013:51). Cumhuriyet itibarıyla da bu okullarda Türkçenin zorunlu olarak okutulmasına ve dini propagandanın yasaklanmasına karar verilmiştir. Lozan Barış Antlaşması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve sonraki yayınlanan genelgeler azınlık okullarının önemlerini kaybetmelerine neden olmuştur.

3.1. Rum Okullarının Mimari Yapısı

Rum mektepleriyle ilgili yapılan çeşitli bilimsel çalışmalar ile kişisel saha araştırmalarından elde edilen izlenimlere göre 19. ve erken 20. yüzyıllarda Anadolu'da yapılan Rum mekteplerinin benzer planlama anlayışları, ortak bir mimari kimliği ve cephe karakteri vardır (Foto 1 ve Foto 2). Cephe karakterini oluşturan unsurlar arasında; kâgir beden duvarları, revaklı yarı-açık giriş mekânı, fazla sayıdaki yüksek, her katta devam eden aynı boyutlarda ahşap pencere düzenleri, kemerli veya söveli açıklıklar, merdivenli yüksek giriş, giriş hattı üzerinde yer alan açık veya kapalı çıkmalar, giriş kapısı aksı üzerinde yer alan üçgen alınlık, simetrik giriş cepheleri, taş çatı ve kat silmeleri, kesme köşe taşları veya plastrları bulunmaktadır. Üçgen alınlıklar ve iyon sütunlarla taşınan revaklar neoklasik üslubun en önemli belirtilerindedir. Sade bir düzende yapılan cephelerin en gösterişli ve vurgulu olanı giriş cepheleridir. Giriş bölümünün geri çekilmesi veya binadan taşmasıyla cepheler dinamiklik kazanmaktadır.

Foto 1. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bulunan Rum mekteplerinden revaklı giriş mekânı örnekleri: a(Özal ve Saban, 2022: 79) b. (Kaya, 2018: 43), c. (Ersoy Alpandiner ve Levi, 2019:87)

Cephelerdeki simetrik düzen genellikle plan düzleminde de görülmektedir (Demirli, 2010:13). Yükseltelen ana girişten iki tarafında mekânların sıralı olduğu koridor/sofa mekânına giriş yapılır. Taş kâgir veya taş+tuğla kâgirden inşa edilen yapıların tavanları ve döşemeleri zemin katlarda (zemin yerden bodrum kat ile yükseltilmiş ise ahşap olur) ve üst kat katlarda ahşaptır. Bu gibi mimari özellikler, istisnai örnekler dışında, Rum mekteplerinin genel karakterini oluşturan ortak mimari dildir.

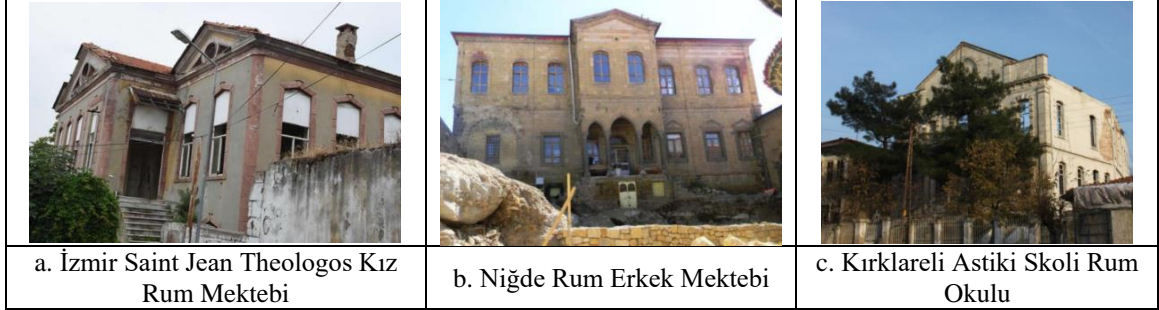

Foto 2. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bulunan Rum mekteplerindeki üçgen alınlık örnekleri: a. (DHA; 2019), b.(Özal ve Saban, 2022: 78), c. (Demirli, 2010: 84).

20. yüzyılda Rum mimarlar tarafından üretilen okul yapıların tip proje olduğu, planlarının yapının bulunduğu bölgenin ölçeğine, nüfusuna göre seçilerek gönderilmiş oldukları düşünülmektedir (Ertuğrul, 2019: 185). Yapılar, plan düzeni bakımından birbirine benzer biçimde üretilmişlerdir. İnşa edilirken yerel ustalar tarafından, yerel malzemeler ve yapım teknikleri kullanılması bulunulan yere özgü farklı detayların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

4. Kula Zafer (Lambiyanos) Okulu

4.1. Tarihsel Süreci

Yapı üzerinde inşa tarihini gösteren herhangi bir kitabe bulunmamakta ve Osmanlı kayıt defterlerinde ilçede okulların adı verilmeksizin belirli tarihlerde Rum okulu, Fransız okulu yapıldığı belirtilmekte olduğundan Zafer okulunun inşa tarihi net olarak bilinmemektedir. Aydın Vilayet Salnamesi'ne (1898-99) göre; 19. yüzyılda Kula'da bir ibtidâî Rum mektebi, ibtidâî ve rüşdî derecede bir erkek Rum mektebi ile ibtidâî ve rüşdî derecede bir kız Rum mektebi ve bir de Fransız mektebi bulunmaktadır (Alacüçük, 2022: 51).

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden elde edilen bilgilere göre 1870'li yıllarda Kula'da Rumlara ait iki adet ruhsatsız sıbyan mektebi bulunmaktadır (Alacüçük, 2022: 46), üçüncü okul bu tarihten sonra açılmıştır. Aydın vilayet salnamesinde okullardan birinin yapılış tarihi yazmaktadır. İlk Rum okulu 1843 yılında yapılmış olup, 1892 yılında ruhsat almıştır. Okulun kayıtlarda geçen adı "Lambiyanos"tur (Taş, 2006: 145). Zafer Okulunun restorasyonunda sütunlu girişin üzerinde yer alan üçgen alınlığa Grek alfabesi ile yazılı "Lambiyanos Okulu" kitabesi asılmıştır. Yapının restorasyon öncesi resimlerine bakıldığında bu kitabe görülmemektedir. Hem bu nedenle hem de diğer yıllarda yaptırılan okulların da "Lambiyanos" ismini alıp almadığından emin olunamayacağından (Bu isim okulun yaptırılmasının isminden gelmektedir.) Zafer okulunun 1843 yılında yaptırılmış olan o okul olduğu kesin olarak ifade edilmesi mümkün değildir (Foto 3).

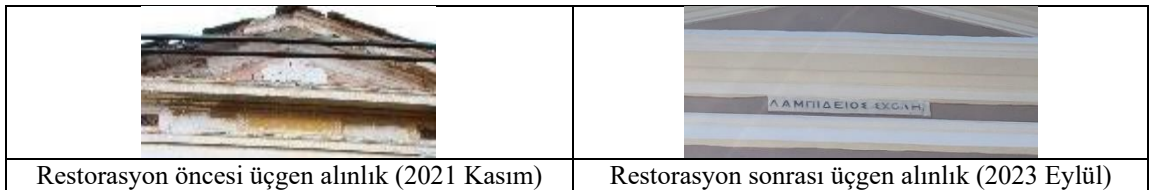

Foto 3. Yapının "Lambiyanos Okulu" yazılı kitabesinin yeri (Yazar Arşivi)

1880 yılında İstanbul Rum Patriği Rum nüfusunun oldukça fazla olduğu Kula'da yeni bir sıbyan mektep açma isteğini Adliye ve Mezahib Nezareti'ne iletmiştir. Mektubunda inşa edilmesi istenen bu okulun uzunluğunun 34 zira, eninin 26 ve yüksekliğinin 12,5 zira olacağını, yapının oturacağı parselin bir Rumun mülkiyetine ait

olduğunu ve arsanın İslam mahallesinde olmadığını, dolayısıyla yapının inşasında bir sakınca bulunmadığını belirtmiştir. Bunun sonucunda ferman çıkarılarak yapı inşasına izin verilmiş ve 1869 tarihli nizamname yürürlükte olduğu için okul ruhsatlı bir şekilde inşa edilmiştir (Alacüçük, 2022: 46-47).

Yeni talep edilen okulun 34 zirası yaklaşık olarak 25.5 metreye, 26 zirası ise 19.5 metreye tekabül etmektedir. Zafer Okulu'nun ölçüleri ise yaklaşık olarak 25.8x19.8 metredir. Lakin bu okulun da Zafer Okulu ile benzer bir tip projesi olabileceği ihtimali düşünülürse kesin olarak Zafer Okulu olduğu söylenemez. Kula'daki var olmuş olan 3 adet Rum mektebinin 19. yüzyılda yapıldığı tespit edilebildiğinden Zafer Okulu'nun inşa tarihine ilişkin kesin olarak söylenebilecek şey okulun 19. yüzyılda yapıldığıdır (Şekil 1).

Şekil 1. Zafer okulunun inşasından günümüze geçirdiği süreç (Yazar Arşivi)

Zafer İlkokulu 02.02.1994 tarihli 3792 no'lu kurul kararı ile ilan edilmiş Kula Kentsel Sit Sınırı içerisinde bulunmaktadır. Yapının tescili, Kentsel Sit kararından da önce 09.04.1993 tarihli, 3248 no'lu kurul kararında alınmıştır.

Yapıya ait çizilen en erken rölöve 1983 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi tarafından yürütülen bir Yüksek Lisans tezinde yer almaktadır. Okul binası Mimar Esin Demirel tarafından tüm kat planları, kesitleri ve görünüşleriyle çizilmiştir. Bu tarihlerde yapı ayakta olduğundan çizim üzerinde yapının tüm özgün elemanları, malzemeleri ve mekânsal kurgusu görülmektedir (Foto 4).

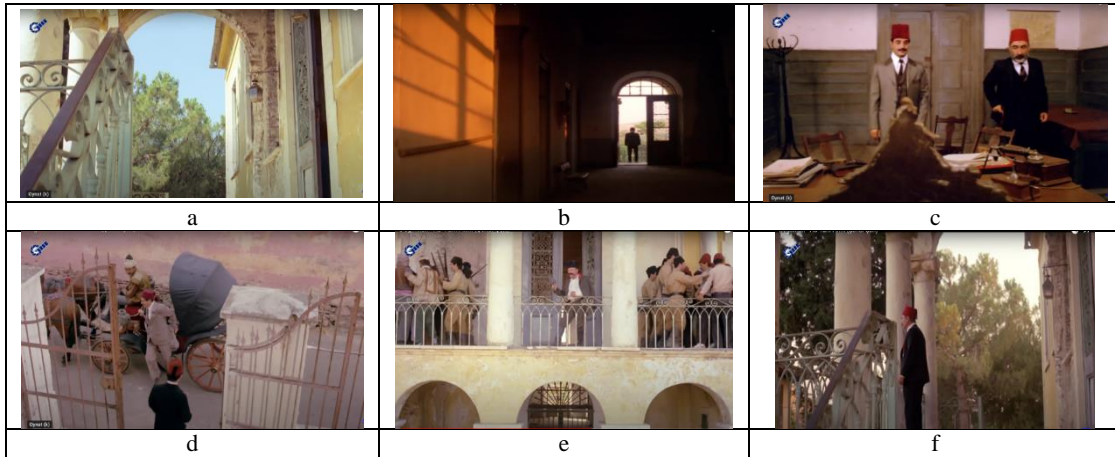

Foto 4. Değirmen filminin (1986) Zafer İlkokulunda çekilmiş sahnelerinde iç mekan (b,c) ve cephe (a,d,e,f) görüntüleri

Yapımı 1986 gerçekleştirilen 'Değirmen' filminin birçok sahnesi Zafer İlkokulunda çekilmiştir. Film; senaryosu dahilinde kaymakamlık binası olarak kullanılan yapının o yıllardaki fiziksel durumunu aktarmaktadır (Foto 4). Yapının 1986 yılında kullanılabilir durumda olduğu ve bugün hiçbirisi olmayan; iç mekan ahşap sabit donatılarının, iç kapılarının, demir bahçe kapısının, dış merdivenler ve merdiven korkuluklarının kullanılabilir durumda olduğu görülebilmektedir. 1989 yılında okulda çıkan büyük yangın sonrası yapı ciddi şekilde tahrip olmuş, ahşap çatılar, döşemeler, tavanlar, duvarlar, kapı ve pencerelerden geriye yalnızca kagir beden duvarları kalmıştır (Foto 5).

Foto 5. Yangın Sonrası - 2012 Restorasyonu Öncesi Durum (UDT İnşaat Arşivi)

Kula Özel İdare Müdürlüğü İzmir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na 1994 yılında gönderdiği evraklarla yapının yıkılmasını ve yerine yeni bir ilkokul yapılmasını talep etmiştir. Ancak Koruma Kurulu tescilli olan yapının yıkılmasının uygun olmayacağına ve mevcut durumunun rölöve çizimi ve fotoğraflar ile belgelenip ivedilikle restorasyon çalışmalarına başlanması gerektiği kararını vermiştir.

Yangından sonra ise yapının ilk rölöve çizimi Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Ana Bilim Dalı'nın 1998-99 eğitim yılı Rölöve Stajı kapsamında hazırlanmıştır. 2002 yılında Kula Belediyesi bu projeyi Rölöve Projesi olarak kabul etmeleri için İzmir 2 No'lu Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na bir dilekçe yazmıştır. Ancak bölge kurulu gönderilen çizimde eksik ölçüler olduğu gerekçesiyle projeyi kabul etmemiştir. Kula Belediyesi 2004 yılında Koruma Amaçlı İmar Planında ilkokul olarak görülen yapıyı Halk Eğitim Merkezi yapabilmek için kuruldan izin almış ve yapının yeniden işlevlendirmeyi planladıkları, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerini çizmek üzere bir mimar ile anlaşmıştır. 2004 yılında yapının rölöve projesi, 2006 yılında da restorasyon projesi onaylanmıştır. 2009 yılında Restorasyon Tadilat Projesi çizilmiştir. Bu tarihteki okul restorasyon projesi uygun bulunmuş ancak Şapel projesi uygun bulunmadığı için proje onaylanmamıştır. Uzmanlar birlikteliğinde yapıda raspa yapılması, raspadan sonra şapelin restorasyon projesinin değerlendirilebileceği belirtilmiştir. 2010 yılında hazırlanan projede okulun güncel rölövesinin ve restorasyon tadilat projesinin uygun olmadığına, yapıda bulunan sarnıç ve su sistemi için kazı yapılmasına ve bu çalışma sonucunda elde edilebilecek veriler ile birlikte rölövenin yenilenmesine, restorasyon tadilat projesinin de bu bilgiler dikkate alınarak temel kalıp planı ile birlikte hazırlanıp teslim edilmesi istenmiştir. 2010 yılında kazı yapılmış, Sanat Tarihçi Dr. Rüstem Bozer de kazı sonucu ortaya çıkarılan eski su sistemi üzerine detaylı bir rapor hazırlamıştır. Koruma Kurulu ortaya bu denli korunmuş vaziyette çıkarılan önemli sistemin cam zemin ve iyi planlanacak aydınlatma sistemiyle sergilenmesini önermiştir. 2010 yılında hazırlanan temel kalıp planı kurul tarafından onaylanmış ancak temel kalıp planı ile restorasyon tadilat projesinin birbiriyle uyuşmadığı gerekçesiyle 2011 yılında uyuşmazlığın giderilmesini talep etmiştir.

Yalnızca kagir beden duvarları var olan ve hali hazırda pek çok strüktürel bozulması bulunan yapının onarımında özgün, geleneksel strüktürel sistem olan ahşap karkas duvarlar, ahşap kirişleme döşemeler değil, çağdaş çelik kolon-kiriş strüktürel sistemi önerilmiştir. Kurul kolonların yerlerine müdahale önerilerinde bulunmuş, bu doğrultuda düzenlenen statik projeyi kabul etmiştir. İstenilen kolon sisteminin restorasyon projesine işlenmemesi ve uygulama, statik proje ve restorasyon projesi üçlüsü arasında uyuşmazlıklar olduğu gerekçesiyle 2012 yılında kontrolör olan İzmir Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü uygulamanın durdurulmasına ve yapıda hiçbir fiziki müdahale yapılmamasına karar vermiştir. Aynı tarihlerde mimari proje müellifinin kurula yazdığı dilekçelerden, proje dikkate alınmadan tarihi yapıyı koruma bilincine aykırı biçimde uygulamalar yapıldığı belirtilmektedir. Çelik konstrüksiyon projesinde ve uygulamada, restorasyon projesindeki aksine çelik taşıyıcı sistem mevcut bina ile bağdaşmamakta, binanın taş beden duvarları üzerinde bulunan açıklıkların önüne çelik kolonlar gelmektedir. Bu durum içeriye giren güneş ışığını azaltmış, pencereleri işlevsiz hale getirmiştir. Mimar, şantiyeye yaptığı ziyaret sırasında korunması gereken baca ve yapı içi mevcut duvarlarının uygulama esnasında yıkıldığını da raporlayarak kurula bildirmiştir. Bu nedenlerle 2012 yılında uygulamanın durdurulması kararı alınmıştır.

2012 yılında İzmir Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü, Mimari Proje Müellifi ve Statik Proje Müellifi arasında yapılan toplantıda uzlaşma sağlanmış, projelerde düzeltmeler yapılmış ve Manisa Özel İdaresi ile ihaleyi alan

firma arasında yeni sözleşme imzalanmış, 2015 yılında restorasyon uygulamasına devam edilmiştir. 2016 yılında yüklenici firma, işi verilen süre içerisinde tamamlayamadığı için, sözleşme feshedilmiştir.

2020 yılında Kula Belediye Başkanlığı okulun restorasyon çalışmalarının yeniden başlatılabilmesi için yapıda

işlev değişikliği yaparak, yapının hem gençlerin kullanabileceği hem de kültür ve turizme hizmet edebilecek bir yapı olmasını, bu bağlamda restorasyon projelerinin yenilenmesini talep etmiştir. Kurul bu doğrultuda daha önceki projelerde “Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi” olarak çizilmiş olan yapının Koruma Amaçlı İmar Planında da belirttiği gibi, “Halk Eğitim Merkezi” olarak işlevlendirilmesinin uygun olduğunu, bu işleyle revizyon restorasyon projelerinin taraflarına iletilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Son durumda revizyon restorasyon projesi Halk Eğitim Merkezi olarak çizilmiş ve ön onay almıştır, ancak yapıyı kullanmak isteyen farklı taraflar arasında işlev üzerine tartışmalar yürütülmektedir.

4.2. Mimari Özellikleri

Kula ilçe merkezindeki yapı, Akgün mahallesi 14 ada 1 parselde yer almaktadır. Kuzeyde Essanoğlu caddesi, güneydoğuda Divlit caddesi ve batıda 82. sokağın çevrelediği bir alanda bulunmaktadır. İlçenin yüksek bir kotunda yer alan yapı bahçesine Divlit caddesi üzerinden giriş sağlanmaktadır. 1989 yılında geçirdiği yangın sonrası büyük hasar gören yapı 2012 yılında yarım kalan restorasyon çalışmalarından sonra 2023 yılına kadar bakımsız ve atıl durumda kalmış, 2023-24 yılları arasında yapılan restorasyon çalışmaları ile tekrar hayata döndürülmeye çalışılmaktadır.

Zemin üzeri bir kat olarak inşa edilen yapı, güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda konumlanmıştır. Yapının güneybatı duvarına paralel yaklaşık 5 metre uzağında 9 m’ye 7,70 m ölçülerinde kare planlı bir şapel yapısı yer almaktadır (Foto 6).

Foto 6. Okul bahçesinde yer alan Şapel yapısı (Yazar Arşivi-2021 Kasım)

Okul yapısının beden duvarları taş malzeme ile yığma olarak inşa edilmiştir. İç strüktür ise 2011-2013 yılları arasında geçirdiği restorasyon sırasında çelik konstrüksiyon ve bölücü duvarlarla yeniden inşa edilmiştir. Yangın öncesinde ise iç bölücü duvarlar zemin katta kargir duvar üzeri sıvalı, üst katta ise ahşap karkas üzeri sıvalıdır. Çalışmada yapının plan düzeni incelenirken 1983 yılında yapılan ilk rölövesi ile, restorasyon çalışmaları nihayete eremediği için, 2023 restorasyon öncesi durumu karşılaştırılarak incelenmektedir.

Zafer İlkokulunda, günümüzde yapılan son restorasyon çalışmaları ile birlikte zemin katta koridora bağlı 12 adet mekan ve üst katta 10 adet mekan bulunmaktadır. Zafer okulunun aktif kullanımının devam ettiği 1983 yılında alınan rölövesinde ise zemin katta ve üst katta koridora bağlı 7’şer mekanın bulunduğu görülmektedir. 2010 yılında restorasyon çalışmaları sırasında yapılan göçük ve moloz temizliği sırasında zemin kat koridorunun döşeme altında su haznesi, bununla ilişki su künkleri ve koridorun kuzeydoğu köşesinde sarnıç açığa çıkarılmıştır. Akademisyen ve araştırmacı Rüstem Bozer tarafından hazırlanan 22.09.2010 tarih ve 6291 sayılı rapora (Bozer, 2010) göre bu sistemin dışarıyla bağlantısının olmadığı çatıda toplanan suyu sarnıca ulaştıran bir sistem olduğu ifade edilmektedir (Foto 7). Yine rapora göre zemin kat koridorunun kuzey doğu köşesinde yer alan 50x55 cm ölçülerindeki sarnıç ağzı ile elips şeklinde doğu-batı yönünde 570 cm, kuzey-güney yönünde 495 cm çapında zemini olan ve 745 cm yüksekliğinde sivriltilmiş kubbeye örtülü bir sarnıca ulaşılmaktadır. Raporda yapının çatısındaki suyu zemine taşıyan sistemin iyi korunmuş örneklerinin doğu cephede olduğu ifade edilmektedir.

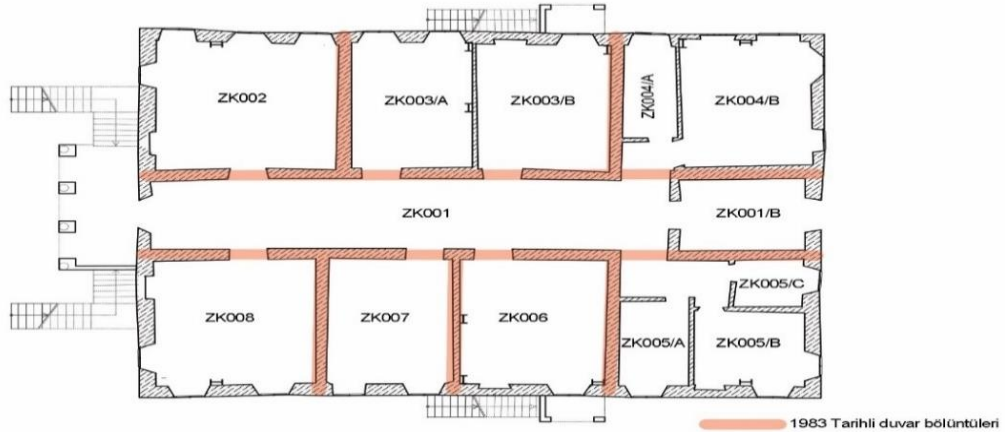
Foto 7. Zemin Kat Koridoru Altında Kalan Sistem (UDT İnşaat Arşivi)

Yapının özgün halinde katlar arası sirkülasyon için yapı içerisinde herhangi bir merdiven bulunmamaktadır. Yapının ön cephesinde yer alan iki merdivenden ve yan cephelerde yer alan tek kollu 2 adet merdivenden ulaşım sağlanmaktadır. Günümüzde de bu merdivenler varlığını korumaktadır. Ayrıca 2023 Eylül ayında yapılan inceleme gezilerinde katlar arasında geçişi sağlayabilmek adına koridorun kuzeybatı kısmına merdiven ve koridorun güneybatı kısmına asansör önerildiği tespit edilmiştir (Foto 8).

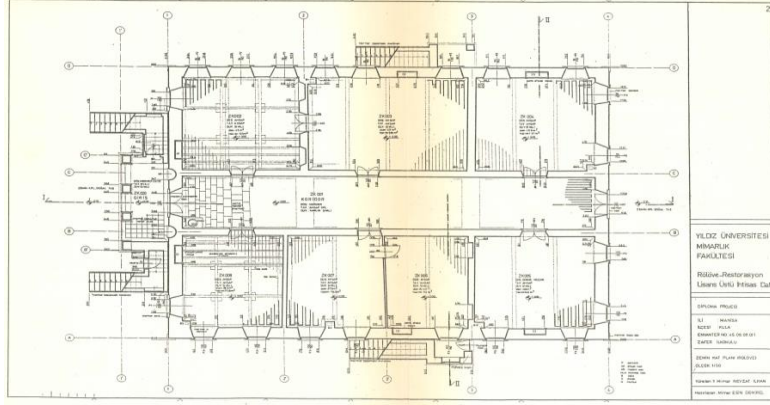

Foto 8. Yapıda katlar arası sirkülasyonu sağlamak amacıyla eklenen merdiven ve asansör boşluğu (Yazar Arşivi-2023 Eylül)

Zemin Kat: Zemin kat, güneydoğu ve kuzeybatı yönlerinde 2 adet girişe sahiptir. İki giriş arasında boylu boyunca bir koridor uzanmaktadır. Güneydoğu cephesindeki giriş ana girişi oluşturmaktadır. Kuzeybatıdaki giriş ise arka bahçeye açılmaktadır. 2023 restorasyonu öncesinde zemin katta toplam 13 adet mekân bulunurken (Şekil 2), 1983 yılında çizilmiş olan rölövesinde 8 adet mekân bulunmaktadır (Şekil 3).

Şekil 2. Zemin Kat Plan Krokisi – 2022 Mayıs (Yazar Arşivi)

Şekil 3. 1983 Tarihli Zemin Kat Rölövesi (Demirel, 1983: 174)

1983 tarihli rölövede ZK001 Mekânı kesintisiz bir mekan olarak görülmekte iken 2023 restorasyonu öncesinde iki kısımdan oluşmaktadır. Günümüz restorasyonunda ise mekan kesintisiz olup kuzeybatı kısmına merdiven eklenmiştir. Mekanın ana giriş kapıları günümüze ulaşamamıştır. Yapının başından sonuna devam eden koridorun iki ucunda 1986 tarihli değirmen filminde de görüldüğü üzere çift kanatlı demir parmaklıklı iki giriş kapısı bulunmaktadır (Foto 9).

Foto 9. Alt kat giriş kapısı - Değirmen filmi/1986

1983 tarihli rölövede tüm mekanlara koridordan çift kanatlı ahşap kapılar ile ulaşım sağlanmaktadır. Özgün kapılar ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. 1983 tarihli rölövesinde zemin katta ZK002 ve ZK003 mekanları arasında çift kanatlı bir geçiş kapısı bulunmaktadır. ZK007 ve ZK006 mekanları ise önceki bir dönemde bölünerek iki farklı mekân olarak hizmet vermiştir. Ayrıca geçişi sağlayabilmek için sonradan eklenen duvara tek kanatlı bir kapı açılmıştır. Zemin katta özgün halinde 7 olan mekân sayısı bu şekilde 8 adede çıkarılmıştır. 1983 tarihli rölövesinde olduğu gibi tüm pencere açıklıkları günümüze ulaşmıştır. Rölövede ZK002 mekanının güneybatı duvarında 3, güneydoğu duvarında 1, ZK003 mekanının güneybatı duvarında 3, ZK004 mekanının güneybatı ve kuzeybatı duvarlarında 2'şer, ZK005 mekanının kuzeydoğu ve kuzeybatı duvarlarında 2'şer, ZK006 mekanının kuzeydoğu duvarında 1, ZK007 mekanının kuzeydoğu duvarında 2, ZK008 mekanının kuzeydoğu duvarında 2, kuzeybatı duvarında 1 olmak üzere zemin katta toplam 21 adet ahşap pencere yer almaktadır. Bunlar, altı çift kanatlı üstü sabit olan ahşap pencerelerdir (Foto 10). 2023 yılındaki onarımlarda özgün doğrama tiplerinin korunduğu görülmektedir.

1986-Değirmen Filmi

2021 Kasım (Yazar Arşivi)

2023 Eylül (Yazar Arşivi)

Foto 10. Zemin Kat Pencereleri

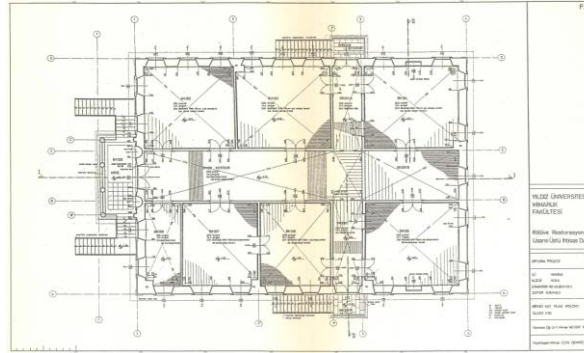
Yapının 1983 tarihli rölövesine göre ZK002 mekanının güneydoğu duvarında 1 adet, kuzeybatı duvarında 2 adet, ZK003 ve ZK004 mekanlarının güneybatı duvarlarında 1'er adet, ZK005 mekanı kuzeydoğu duvarında 1 adet, ZK006 mekanının kuzeydoğu duvarında 1 ve kuzeybatı duvarında 2 adet ve ZK008 mekanı güneydoğu duvarında 1 adet niş bulunmaktadır (Foto 11).

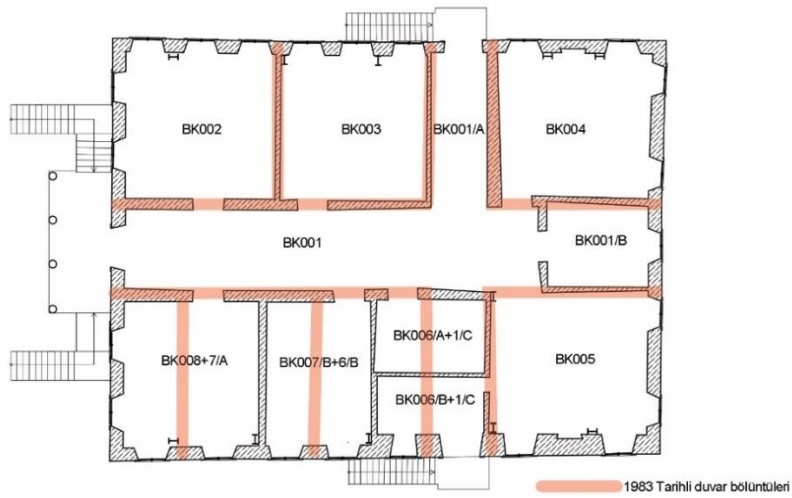
Foto 11. Zemin Katta yer alan niş örneği (Yazar Arşivi-2021 Kasım)

Günümüze ulaşamayan özgün tavan kaplamaları 1983 tarihli rölövede (Şekil 3) koridor ahşap kaplama diğer mekanlarda ise ahşap çıtalı tavan olarak görülmektedir. Zemin döşemeleri ise koridorda mermer diğer mekanlarda kuzeydoğu güney batı doğrultusunda ahşap rabatadır. Günümüzde ise henüz tavan ve zemin kaplamaları yapılmamıştır.

Üst Kat: Üst kata ulaşım yan cephelere bitişik tek kollu iki merdivenden ve ön cephede yer alan iyon sütunlu balkonun sağından ve solundan dolanan iki merdivenden sağlanmaktadır. 2023 restorasyonu öncesinde üst katta toplam 11 adet mekân bulunurken (Şekil 5), 1983 tarihli rölövesinde 8 adet mekân bulunmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. 1983 Tarihli Üst Kat Rölövesi (Demirel, 1983: 175)

Şekil 5. Üst Kat Plan Krokisi – 2022 Mayıs (Yazar Arşivi)

Yapıyı güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda baştan sona geçen koridoru dikine kesen diğer bir koridor ile üst katta haçvari plan koridor düzlemi oluşmaktadır. 2023 yılında yapılmaya başlanan restorasyon çalışmalarında eklenen merdiven ve asansör ile haçvari koridor düzleminin değiştiği görülmektedir.

1983 tarihli rölöveye baktığımızda BK001 koridor mekanına iyon sütunlu balkondan çift kanatlı demir parmaklıklı ahşap giriş kapısından ulaşılmaktadır (Foto 12). Mekanın ana giriş kapısı günümüze ulaşmamıştır.

Foto 12. Üst Kat Ana Giriş Kapısı-Değirmen Filmi/1986

1983 tarihli rölövede tüm mekanlara koridordan çift kanatlı ahşap kapılar ile ulaşım sağlanmaktadır. BK002, BK003, BK004, BK005 ve BK006 mekanlarında koridora açılan 2'şer adet, BK007 ve BK008 mekanlarında 1'er adet çift kanatlı ahşap kapı bulunmaktadır. Ayrıca BK006 ve BK007 mekanları arasında geçişi sağlayan çift kanatlı ahşap bir kapı daha bulunmaktadır. Günümüze ulaşamayan özgün çift kanatlı kapılar yerine benzer çift kanatlı ahşap kapılar yapılmıştır (Foto 13).

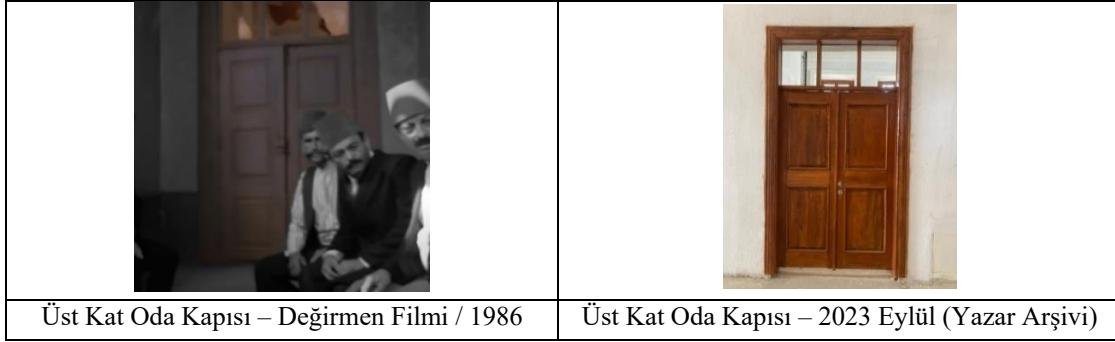

Foto 13. Üst Kat Oda Kapıları

1983 tarihli rölövesinde olduğu gibi tüm pencere açıklıkları günümüze ulaşmıştır. Rölövede BK001 Koridor mekanı kuzeybatı duvarında 1, BK02 mekanının güneybatı duvarında 3, güneydoğu duvarında 2, BK003 mekanının güneybatı duvarında 3, BK004 mekanının güneybatı ve kuzeybatı duvarlarında 2'şer, BK0005 mekanının kuzeydoğu ve kuzeybatı duvarlarında 2'şer, BK006 mekanının kuzeydoğu duvarında 2, BK007 mekanının kuzeydoğu duvarında 2, BK008 mekanının kuzeydoğu duvarında 1, kuzeybatı duvarında 2 olmak üzere üst katta toplam 24 adet dört kanatlı ahşap pencere yer almaktadır (Foto 14).

Foto 14. Üst Kat Pencere Örneği (Yazar Arşivi-2021 Kasım)

Yapının 1983 tarihli rölövesine göre BK004 mekanının güneybatı duvarlarında ve BK005 mekanı kuzeydoğu duvarında 1'er adet niş bulunmaktadır.

Günümüze ulaşamayan özgün tavan kaplamaları 1983 tarihli rölövede tüm üst kat mekanları ahşap kaplama olarak görülmektedir. Zemin döşemeleri ise tüm mekanlarda güneydoğu kuzeybatı doğrultusunda ahşap rabatadır. Günümüzde ise henüz zemin kaplamaları yapılmamış olup sadece beton şap dökülmüştür.

1983 tarihli rölöve kesitleri incelendiğinde ve 1986 tarihli Değirmen filminde geçen bazı mekanların duvarlarına bakıldığında, bazı duvarlarının pencere hizasına kadar ahşap kaplama olduğu görülmektedir (Foto 15).

Foto 15. BK006 mekânı ahşap duvar kaplaması – Değirmen Filmi

Cepheler: Parsel içerisinde müstakil olarak inşa edilmiş olan Zafer İlkokulu'nun, tüm cepheleri bütün olarak görülebilmektedir. Yapının güneydoğu cephesi Divlit caddesine, güney batı cephesi şapele, kuzey batı cephesi ağaçlıklı bahçeye ve kuzeydoğu cephesi bahçeye bakmaktadır.

Yapının cepheleri İyon (Yunan) mimari tarzında yapılmıştır. Tüm cepheler giriş aksına göre simetrik özellik göstermektedir. Yığma taş olarak inşa edilen yapının tüm cepheleri sıvalıdır.

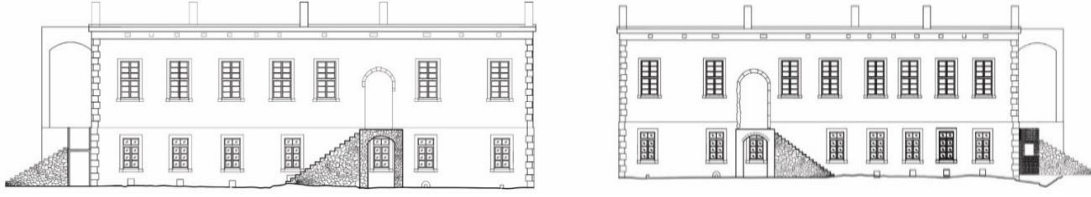
•Güneydoğu Ana Giriş Cephesi: Yapının ön cephesi Divlit caddesinden görülen güneydoğu yönündeki cephesidir. Yapının ana girişi bu cepheden sağlanmaktadır. Cephede bozulmalar, yıpranmalar ve yer yer malzeme kayıpları olmasına rağmen günümüze büyük oranda özgün olarak ulaşmıştır (Şekil 6). Cephenin orta kısmı ana duvarlardan öne doğru çıkarmakta ve cephede 2 katlı giriş portiği¹ yer almaktadır. Alt portik, kare kesitli üzerleri mermer kaplı 4 adet sütundan oluşmaktadır. Üst portik ise yuvarlak kesitli 4 adet iyon başlıklı sütundan oluşmaktadır. Sütunlar birbirlerine yarım dairelerle bağlanmaktadır. Üst kısma yanlardan iki merdivenle ulaşmaktadır. Sol tarafta yer alan merdivenle üst kata çıkmak mümkünken sağ tarafta yer alan merdiven kısmen yıkılmış durumda olup üst kata ulaşımı sağlayamamaktadır. Üst katta portiğin sağında ve solunda ikişer adet dört kanatlı ahşap pencere yer almaktadır. Alt katta ise portiğin sağında ve solunda birer adet iki kanatlı ahşap pencere bulunmaktadır. Zemin katın ortasından yapıya girişi sağlayan kapı boşluğu yer almaktadır. Kapının sağında ve solunda yer alan pencereler kapatılmıştır. Portiğin üzeri üçgen alınlıklı olup, üzerinde yer alan motifler büyük oranda yok olmuştur.

Şekil 6. Ana Giriş Cephesi Krokisi – 2022 Mayıs (Yazar Arşivi)

•Kuzeydoğu Sağ Yan Cephesi ve Güneybatı Sol Yan Cephesi:Cephelerde bozulmalar, yıpranmalar ve yer yer malzeme kayıpları olmasına rağmen günümüze büyük oranda özgün olarak ulaşmıştır. Yapı giriş aksına göre simetrik inşa edilmesinden dolayı sağ ve sol yan cepheleri ufak farklar dışında benzer inşa edilmiştir. Yapı duvarlarına bitişik ve paralel olarak sahanlığın alt kısmı kemerli taş 16 basamaklı merdiven bulunmaktadır. Merdivenlerin ulaştığı noktada kemerli bir kapı boşluğu yer almaktadır. Kapı boşluğu etrafında yer yer yıkılmış mermer söve görülmektedir. Alt katta 1 m x 1,8 m ölçülerinde etrafı taş söveli sağ yan cephede 7 adet sol yan cephede ise 8 adet çift kanatlı ahşap pencere bulunmaktadır. Zemin kotunda 6 adet kenarları taş söveli 40 cm x 40 cm ölçülerinde havalandırma pencereleri bulunmaktadır. Üst katta 1,2 m x 2,3 m ölçülerinde etrafı taş söveli sağ yan cephede 7 adet sol yan cephede ise 8 adet çift kanatlı ahşap pencere bulunmaktadır. Pencere kenarlarındaki sövelerde yer yer bozulmalar görülmektedir. Yapının kenar köşelerinde baştan aşağı taş kaplama görülmektedir (Şekil 7).

¹ Üstü örtülü, önü sütunlu açık galeri (Hasol, 1993: 365)

Şekil 7. Sağ Yan ve Sol Yan Cephe Krokisi – 2022 Mayıs (Yazar Arşivi)

•Kuzeybatı Arka Cephe:Arka cephenin zemin katında yapıya arka bahçeden girişi sağlayan mermer söveli kemerli bir kapı boşluğu bulunmaktadır. Kapının sağında ve solunda ikişer adet söveli restorasyon sırasında yenilenmiş çift kanatlı ahşap pencere bulunmaktadır. Üst katta ise 5 adet söveli restorasyon sırasında yenilenmiş dört kanatlı ahşap pencereler bulunmaktadır. Pencere ve kapı sövelerinde yer yer parça kayıpları ve bozulmalar görülmektedir. Üst kat hizasında tek katlı bir silme bulunmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Arka Cephe Krokisi – 2022 Mayıs (Yazar Arşivi)

5. Sonuç ve Değerlendirme

Çeşitli etnik grupların haiz olarak bir arada yaşamlarını sürdürmesi şüphesiz ki kentlerde yeni zenginlikler yaratmıştır. Kültürel etkiler ve zenginlikler mimari biçimlenişe de yansımış ve Türk kültürünün etkin olduğu Anadolu topraklarındaki farklı yapılanmaları ile Rumların yapı biçimlenişleri Kula'yı farklılaştırmıştır. Konutlarda, dini yapılarda, eğitim yapılarında ve hatta mezarlıklardaki farklı biçimlenişler hem Rum hem Türk yapılarının mimari karakteristik özelliklerini bu farklılık vasıtasıyla daha görünür kılmıştır. Özellikle Rum eğitim yapılarından Zafer Okulu günümüzde önemli oranda yıkılmış olsa da bu nitelikteki yapılar adına önemli bilgiler barındırmaktadır.

Zafer Okulu'nun mimari özelliklerinde; revaklı yarı-açık giriş mekânı, kemerli veya söveli açıklıklar, merdivenli yüksek giriş, giriş kapısı aksı üzerinde yer alan üçgen alınlık, simetrik giriş cepheleri, cephe kurgusunda yapının orta aksında yer alan girişten iki tarafında mekânların sıralı olduğu koridor/sofa mekânına geçiş yapılması Rum okullarının karakteristik mimari özelliklerini barındırdığını göstermektedir. Ayrıca okulun bahçesinde bulunan Şapel, dönemin Katolik okullarında görülen karakteristik özelliklerden biridir.

Literatür araştırması sonucu 19. yüzyılın sonunda Kula'da hem (3 adet) Rum mektebi hem de Fransız mektebi olduğu görülmüştür. Bugün hiçbirinin yeri net olarak bilinmemektedir. Çalışmaya konu olan Zafer Okulu'nun da hangi yılda yapıldığı ve kesin olarak hangi tebaaya ait olduğu bilgisine ulaşılamamıştır.

19. yüzyılda inşa edilen yapı, 1923 yılında Zafer Okulu adını alarak eğitime devam etmiştir. 1974 yılında yapının çürük olduğu gerekçesiyle yapı boşaltılmıştır. 1983 yılında yapıya ait ilk rölöve çizilmiş ve 1989 yılında çıkan yangın sonrasında yapı büyük oranda kullanılamaz hale gelmiştir. Yangın sonrası fotoğraflara bakıldığında yapının iç strüktürünün tamamen yok olduğu görülmektedir.

Bunun üzerine 1993 yılında yapı tescillenmiştir. 2012 yılında restorasyon çalışmalarına başlansa da çıkan anlaşmazlıklar sonrasında 3 yıl ara verildikten sonra 2015 yılında restorasyona devam edilmiştir. Geçen süre zarfında proje tamamlanamadığı için anlaşma 2016 yılında feshedilmiştir. Bu restorasyon sırasında yapı çelik kolonlarla güçlendirilmiş, alt katta zemin ve eksik olan bölücü duvarlar tamamlanmış, üst katta ise yeni döşeme ve bölücü duvarlar eklenmiştir. Ayrıca tüm pencereler ahşap olarak yeniden yapılmış ve çelik çatı strüktürü eklenmiştir. 2022 yılında tekrar restorasyon çalışmaları başlamış olsa da aynı yıl içerisinde restorasyon yeniden durmuştur. Bu restorasyon esnasında ise bir önceki restorasyon çalışmalarına ait pencerelerin ve çatı strüktürünün kaldırılmış olduğu tespit edilmiştir.

19. yüzyıldan günümüze yapının iç kısmına ait hiçbir özgün elemanı ulaşamamıştır ancak dış cephesi bozulmalara uğrasa da ayakta kalabilmiştir. Birçok kez restorasyon kararı alınsa da çeşitli anlaşmazlıklar nedeniyle yapıda başlanan çalışmalar neticelendirilememiştir. Yapılan her müdahale yapıda olumlu ve olumsuz birçok etki bırakmıştır. Zafer Okulunun mimari özellikleri ve halk belleğindeki konumu göz önüne alındığında Kula ilçesi ve Türkiye adına önemli bir kültürel değerdir.

Yangın öncesi haline ait 1983 tarihli rölöveleri arşivlerde mevcuttur. Bu belgelerden yararlanılarak yapının restorasyon uygulamalarının sonuçlandırılması ve ivedilikle hayata kazandırılması gerekmektedir. 2023 yılında kesintiye uğrayan ancak devam edileceği düşünülen restorasyon çalışmaları bitip, yapı kentliye tekrar kazandırıldıktan sonra restorasyonun kent belleğine etkisi, yeniden işlevlendirmenin yapı üzerindeki etkisi gibi birçok bilimsel tartışma konusu da gündeme gelecektir.

Kaynaklar

- 1898-1899/H.1316 Aydın Vilayeti Salnamesi, Defa 19.
- Aksu Kılıç, L. (2018), Kula Kazası Gayrimüslim Mahallelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 31, Nisan 2018, DOI: 10.30794/pausbed.414835.
- Akyüz, Y. (1999). *Türk Eğitim Tarihi, Başlangıçtan 1999'a Kadar*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Alacüçük, S. (2022). Kula'da Eğitim (19. Yüzyıl sonu-20. Yüzyıl başı). Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Altınel, N. (2021), *İzmir ve Kula'da Ortodoks Sivil Mimari Mirası*, Yakın Yayınevi, isbn:978-975-2493-88-9.
- Asatekin, G. (2004). *Kültür ve Doğa Varlıklarımız Neyi, Niçin, Nasıl Korumalıyız?*, Ankara: DÖSİMM Basımevi.
- Ataş, Avni (2017). *Tarih, Kültür ve Lakaplarıyla Kula Katakeumene (Yanık Diyar)*, ISBN: 978-605-030-392-6, İzmir: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Augustinos, G. (1992). *The Greeks of Asia Minor. Confession, Community, and Ethnicity in the Nineteenth Century*. Kent, Ohio: The Kent State University Press.
- Bozer, R., (1988), *Kula'da Evleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bozer, R., (2010), Kula Zafer İlkokulu-Su Sistemi Hakkında Rapor, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 22.09.2010/6291.
- Büyükkarcı, S. (2003). *Türkiye'de Rum Okulları*. Konya: Yelken Basım.
- Dağlar Macar, O. (2010). Osmanlı Rum eğitim sistemi ve İstanbul Rum kız okulları (19. ve 20. Yüzyıl). Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 10(2), 771-817.
- Demirel, E. (1983). Kula Tarihsel Merkezi'ndeki Dinsel-Kültürel Yapılar Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Demirli, M. (2010). Kırklareli Rum Okulu Restorasyon Projesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- DHA, (2019). Tarihi Rum Okulu Yağmalandı, <https://www.gazeteyeniGUN.com.tr/tarihi-rum-okulu-yagmalandi> erişim tarihi:25.04.2022
- Eren, N. (1994). Türk Milli Eğitiminde Yabancı Okullar. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Ersoy Alpandiner, A., Akyüz Levi, E.E. (2019). İzmir'deki Eğitim Yapılarından Bir Örnek: Rum Evangeliki Okulu (İzmir Namık Kemal Lisesi). Mimarlık, Planlama ve Tasarım, 79, 81-95.
- Ertuğrul, Z. (2019). Niğde Dumlupınar İlkokulu ve Dönemi Yapıları İçindeki Yeri. 4 th International Symposium on Innovative Approaches in Social, Human and Administrative Sciences, 22-24 Kasım 2019, Samsun.
- Göktaş Kaya, L. (2018). 19-20. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Eğitim Yapıları: Kastamonu Merkez Mekteb-İ İdadi, Mekteb-i Sanayi, Rum Mektebi. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 73, 37-56.
- Hasol, D. (1993), *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul:Yapı-Endüstri Yayınları.
- İleri, İ. (2008). Osmanlı Devleti'nde Azınlıkların Eğitimi (II. ve III. Bölümler). Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM, 23(23), 129-148.
- Kafesoğlu, İ. (1977). *Türk Milli Kültürü*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Oğuz, İ. (2013). 20. Yüzyıl başlarında Demirci'de gayrimüslim nüfus. CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:11 Sayı:3.
- Özal, G., Saban, F. D. (2022). Niğde'deki Rum Okullarının Korunması Üzerine Bir İnceleme. İdealkent, 13(35), 66-96.
- Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori* (Çev. Bilge Tanrıseven). Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Saraç, H. (2020). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Kızların Eğitimi Ve Aksaray Rum İnas Mektebi. Tarih Araştırmaları Dergisi, 39(67), 305-325.
- Somel, S. (1995). *Das Grundschulwesen in den Provinzen des Osmanischen Reiches während der Herrschaftsperiode Abdulhamit II (1876-1908)*. Egelsbach; Frankfurt: Hansel-Hohenhausen.
- Somel, S. (2005). *Christian Community Schools during the Ottoman Reform Period*, Elisabeth Ozdalga (haz.): Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy. London: Routledge Curson.
- Somel, S. A. (2013). *Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Taş, Ç. (2006). Maarif Salnamelerine Göre 20. Yüzyıl Başlarında (1898-1904) Aydın Vilayetinde Eğitim. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Taşdemirci, E. (2001). Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları Ve Yabancı Okullar. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı : 10, 13-30.
- Tunçer, M. (2017). Kültürel Miras ve Önemi, Türk Yurdu Dergisi, Mart 2017 - Yıl 106 - Sayı 355. <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2867>
- Uygun, s. (2003). Türkiye'de Düünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve Etkileri). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Derisi, 36/1-2, 108-120.
- Yücel, S. (2016). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Okulları. <https://www.fikircogرافyasi.com/makale/osmanli-devletinde-gayrimuslim-okullari#:~:text=On%20dokuzuncu%20y%C3%BCzy%C4%B1n%20sonunda%20Osman%C4%B1,bin%20%C3%B6%C4%9Frenci%20e%C4%9Fitimine%20devam%20ediyordu. Erişim tarihi: 25.04.2022.>
- Zengin, Z. S. (2008). Tanzimat ve Sonrası Dönemde Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler ve Din Eğitimi, Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt:6, no:15, s.139-170.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

GÜNÜMÜZ REKLAMCILIĞINDA YENİ PRATİKLER; ARTIRILMIŞ GERÇEKLİKLE REKLAM UYGULAMALARI

New Practices In Today's Advertising; Advertising Applications With Augmented Reality

Merve TINGİR¹ ve Burak Erhan TARLAKAZAN²

¹Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat ve Tasarım ASD, Kastamonu, tngirmerve@gmail.com, orcid.org/0000-0001-6215-0408

²Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Grafik Tasarım Bölümü, Kastamonu, tarlakazan@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-5826-2148

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
06.03.2024

Kabul/Accepted:
20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1448242

Anahtar Kelimeler

Artırılmış Gerçeklik,
Marka, Teknoloji

Keywords

Augmented Reality, Brand,
Technology

ÖZ

Teknolojik gelişmeler tüm alanları olduğu gibi, reklam ve pazarlama dünyasını da etkilemiş, geleneksel reklamcılık anlayışı dijital teknolojilerle birlikte değişime uğramıştır. Artırılmış gerçeklik uygulamaları farklı, eğlenceli, renkli, kolay erişilebilir olması vb. özelliklerinden ötürü kullanıcının dikkatini daha fazla çekmektedir. Teknolojide yaşanan gelişmelerle birlikte markalar, hedef kitlelerine en kısa yoldan, en çabuk ve en etkili bir şekilde ulaşmak ve tüketime teşvik etmek için artırılmış gerçeklik teknolojisini kendi ihtiyaçlarına göre kullanmaktadır. Araştırmada günümüz reklam çalışmalarında yer verilen artırılmış gerçeklik uygulamalarını incelemek üzere; nitel araştırma modeli doğrultusunda literatür taraması, gözlem ve veri toplama yöntemleri kullanılmıştır. Reklam faaliyetlerinde artırılmış gerçeklik uygulamalarına yer veren marka ve reklamlar tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Günümüz pazarlama dünyasında artırılmış gerçeklik uygulamaları ile yapılan çok sayıda reklam çalışması ile karşılaşılmasına rağmen, alan yazında yapılan çalışmaların az olduğu görülmüştür. Bu anlamda, makalede, artırılmış gerçekliğin tanımı, tarihi, sistemleri ve reklamcılıkta kullanımı ele alınmış, yapılan reklamlar incelenmiş, elde edilen veriler değerlendirilmiş ve bu doğrultuda yapılan çalışmanın literatüre, grafik tasarımcılara ve reklamcılık sektörüne kaynak olması amaçlanmıştır.

ABSTRACT

Technological developments have affected the world of advertising and marketing, as well as all fields, and the traditional understanding of advertising has changed with digital technologies. Augmented reality applications should be different, fun, colorful, easily accessible, etc. It attracts the user's attention more due to its features. With the developments in technology, brands use augmented reality technology according to their own needs to reach their target audiences in the shortest, fastest and most effective way and to encourage consumption. To examine the augmented reality applications used in today's advertising studies; In line with the qualitative research model, literature review, observation and data collection methods were used. Brands and advertisements that include augmented reality applications in their advertising activities were determined by random sampling method. Although we encounter many advertising studies using augmented reality applications in today's marketing world, it has been observed that there are few studies in the literature. In this sense, in the article, the definition, history, systems and use of augmented reality in advertising are discussed, the advertisements are examined, the data obtained are evaluated and the study conducted in this direction is aimed to be a resource for the literature, graphic designers and the advertising industry.

Atıf/Citation: Tıngır, M. ve Tarlakazan, B. E. (2024). Günümüz Reklamcılığında Yeni Pratikler; Artırılmış Gerçeklikle Reklam Uygulamaları. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 723-734.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Merve TINGİR, tngirmerve@gmail.com

1. Giriş

Sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan tüketim kültürüyle beraber toplumların ihtiyaçları artmıştır. Teknolojide yaşanan gelişmeler reklamcılık alanını da etkilemiş ve reklam sektörü sürekli bir değişim yaşamıştır. Bunun sonucunda çeşitli ürün ve markalar ortaya çıkmıştır. Bu çeşitliliğin içinde markalar hedef kitlesinin dikkatini çekmek, hatırlanma oranını artırmak ve kalıcı olabilmek adına reklam ve tanıtım yollarına başvurmaktadır. Teknolojik gelişmeler birçok alana katkı sağlamıştır. Bu alanlardan olan sanat, tasarım ve reklamcılık çeşitli sunum ve tanıtım alanları ile tanışmıştır. Reklamın amacı verilmek istenilen mesajı dikkat çekici bir şekilde sunmaktır. Bu anlamda artırılmış gerçeklik farklı, özgün, dikkat çekici ve yaratıcı reklam kampanyaları yapmak için yeni ve ideal bir araçtır. Etkileşimli ve kişiselleştirilebilir olması açısından marka ve tüketici arasında bağ oluşturmaktadır. Artırılmış gerçeklik, bilgisayar programları ile oluşturulan dijital kaynakların fiziki ortam üzerine eş zamanlı olarak bindirilmesiyle oluşmaktadır. Bu uygulamalarda; bilgisayar programları tarafından üretilen Foto, ses, video ve görüntü gibi sanal objeler, gerçek dünya görüntüsü üzerine eş zamanlı olarak yerleştirilmektedir.

Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik terimleri birbirinin yerine kullanılabilir gibi görünmesine rağmen birbirinden farklı anlamlardadır. Sanal gerçeklik baş üstü ekranı gibi giyilebilir ekipmanlar ile kullanımı gerçekleşir ve bu sayede kullanıcı gerçek dünyadan soyutlanarak daha gerçekçi bir deneyim gerçekleştirir. Artırılmış gerçeklik teknolojisinde ise kullanıcı etrafında olan olayların farkındadır. Sanal gerçeklikte gözlük, baş üstü ekranı, kulaklık ve konsol gibi giyilebilir ekipmanlar kullanıldığından artırılmış gerçeklik teknolojisinden ayrılmaktadır. Kullanılan ekipmanlar sayesinde kullanıcının gerçeklik algısı artmaktadır. Artırılmış gerçeklikte ise, kullanıcının gerçek dünya ile bağı kesilmeden onun üzerine eklemeler yapılmaktadır. Sanal gerçekliğin amacı, gerçek dünyanın modellendiği 3 boyutlu ve etkileşimli yapay ortam oluşturmaktır. Artırılmış gerçeklik ise fiziksel dünyayı, bilgisayarda yapılan sanal verilerle zenginleştirmektedir. Sanal gerçeklik gerçekliği sanal dünyaya taşırken artırılmış gerçeklik ise, sanal görüntülerle gerçek dünyayı zenginleştirmektedir (Somyürek, 2014: 67). Artırılmış gerçeklik teknolojisi; eğitim, askeri, sağlık, eğlence, turizm, mimari, sanat ve reklamcılık gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Teknolojik gelişmelerle birlikte internet ve akıllı mobil cihazların yaygınlaşmasıyla artırılmış gerçeklik teknolojisi için uygun bir ortam oluşturmuştur.

Artırılmış gerçeklik reklamcılıkta; broşür, sunum ve ihale, etkinlikler, konferanslar ve çevrimiçi kampanyalar pazarlamacıların kullandığı en popüler yöntemlerdir (Trubow, 2011). Açık hava reklamlarının artırılmış gerçeklikle kullanılması, gazete veya dergi reklamlarına sanal görsel eklemeler yapılması, markaları yaratıcı olmaya iterek tüketicuyu etkilemektedir. Farklılık ve yenilikten yana olan markalar için artırılmış gerçeklik, etkili bir alandır (Uğur ve Apaydın, 2014: 155). Artırılmış gerçeklik teknolojisi ile markalar, tüketicinin taleplerini karşılamak için farklı uygulamalar yapmaktadır. Artırılmış gerçeklik teknolojisi ile yapılan sanal ürün denemeleri tüketici için farklı bir deneyim oluşturmaktadır. Basılı bir alanda kullanılabildiği gibi outdoor reklamcılık alanında da artırılmış gerçeklik teknolojisinden yararlanılmaktadır. Örneğin, otobüs durakları, alışveriş merkezlerindeki ekranlar ya da billboardlarda kullanılmaktadır.

Markalar TV, sosyal medya, e-posta vb. kanalların yanı sıra artırılmış gerçeklik uygulamalarını da reklamcılıkta kullanmaktadır. Sosyal medya platformlarında ya da markalara ait özel yapılan artırılmış gerçeklik uygulamaları ile tüketiciler ürünü sanal olarak deneyebilmektedir. Çevrimiçi olarak denenebilen ürün tüketici açısından tatmin edici deneyimler sunabilmektedir. IKEA, Coca-Cola, McDonald's, L'Oreal, Ray-Ban, Timberland, Lacoste, Nissan, Toyota, BMW, Audi, Nike, Pizza Hut ve Faber-Castell gibi birçok küresel firma reklam amacı ile artırılmış gerçekliği kullanmaktadır. Artırılmış gerçeklik ile hazırlanan reklamların avantajlarından biri; kişiye özel ve interaktif bir şekilde erişime uygun olmasıdır. Bu uygulama biçimi müşterilerin ürünü sanal olarak deneyebilmesi için imkân sağlar.

Artırılmış gerçeklik ile hazırlanan reklamlar hedef kitlenin reklama olan ilgisini artırma potansiyeli bakımından marka tanıtımına yönelik önemli katkısı olabilmektedir. Reklam sektöründe özgün ve yaratıcı tasarımlar üretebilmek adına teknolojik alternatiflerden yararlanmak hem tasarımcılara hem de markalara yeni perspektifler kazandırır. Bu anlamda artırılmış gerçeklik uygulamaları ile yapılan tanıtım faaliyetleri ve bu faaliyetlerle güdülenen tüketiciler, markalar adına önemli bir unsurdur.

Artırılmış gerçeklik reklamları; doğası gereği yorumlayıcı olan araştırmalarla sınırlıdır ve ampirik veri toplanmalıdır (Yang, Carlson ve Chen, 2020: 2). Bu bakımdan yapılan araştırmada, nitel araştırma modeli doğrultusunda literatür taraması, gözlem, veri toplama yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmada artırılmış

gerçeklik kavramının tanımı, gelişimi, çalışma prensibi, artırılmış gerçekliğin reklam alanındaki durumu, geleceği ve reklam sektörüne olan etkisi incelenmiştir. Çalışmada yer verilen marka ve reklamlar tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir.

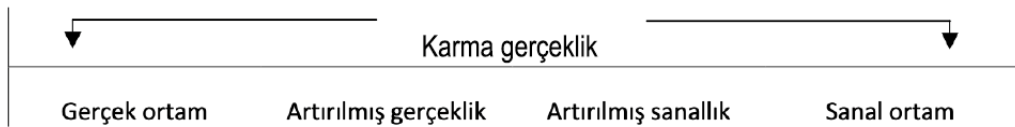
2. Artırılmış Gerçekliğin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Artırılmış gerçeklik, sanal gerçekliğin başka bir türüdür. Sanal gerçeklikte, kullanıcı yapay bir ortam içine girdiği için çevresindeki gerçek dünyayı göremez. Artırılmış gerçeklik ise, bilgisayar ortamlarında yapılan görüntü, ses, video içerikler gerçek zamanlı ortamlar üzerine bindirilmektedir (Kipper ve Rampolla, 2013: 1). Artırılmış gerçeklik; gerçek ve sanalı birleştirir, gerçek zamanlı etkileşimlidir ve 3 boyutlu olarak kayıtlıdır (Azuma,1997: 356). Artırılmış gerçeklik dijital bilgiyi görsel algıya taşımak için beraber çalışan çeşitli teknolojilerin birleşimidir. Gene Becker'e göre artırılmış gerçeklik; teknoloji, araştırma alanı, gelecekteki bilgisayarların vizyonu, gelişmekte olan bir ticari endüstri ve yaratıcı ifade için yeni bir ortam olarak tanımlanmaktadır (Kipper ve Rampolla, 2013: 4). Artırılmış gerçeklik, sanal ortamların ve sanal gerçekliğin bir türüdür. Artırılmış gerçeklik gerçekliğin yerini almak yerine onu tamamlar (Azuma,1997: 356). Gerçek ve sanal bilgilerin kombinasyonudur, gerçek zamanla etkileşimlidir ve 3D ortamlarda kullanılmaktadır (Kipper ve Rampolla, 2013: 3). Artırılmış gerçeklik, gerçek dünya ile sanal dünya arasında bir bağ kurarak var olan içeriğin, basit ve faydalı erişim için gerçek yerler ya da nesnelere sanal olarak bağlamsal olarak ilişkilendirilmesine olanak sağlar (Chehimi, Coulton ve Edwards, 2007: 21). Fiziki dünya görüntüsü üzerine sanal içeriklerin birleştirilmesi ile detaylı ve farklı bir görüntü oluşmaktadır. Gerçek dünya görüntüsü üzerine işlenen sanal içerikler gerçekliği zenginleştirmektedir.

Gerçeklik görüntüleme uygulamaları; 1950'li yılların sonlarında yönetmen Mort Heiling'in; 3 boyutlu filmler, stereo ses, mekanik titreşim, fan ve kokuyu birleştiren "Sensorama" adlı simülatorü icat etmesi ile hayat bulmuştur (Bimber ve Raskar, 2005: 3). 1975 yılında sanal gerçekliğin isimlerinden olan Myron Krueger, ilk kez sanal objelerle artırılmış gerçekliğin kullanılmasını sağlamıştır.

Artırılmış gerçeklik terimi ilk defa 1990 yıllarında Tom Caudell ve David Mizell tarafından kullanılmıştır. 2000'li yıllarda Nokia, mobil artırılmış gerçeklik uygulama projesini başlatmıştır (Kipper ve Rampolla, 2013: 8-12). iPhone, iPad ve Android için artırılmış gerçeklik uygulamaları geliştiren Layar, Junaio ve Wikitude şirketleri bu teknolojiye katkıları vardır (Madden, 2011' den aktaran Geroimenko, 2012: 445). Artırılmış gerçeklik teknolojisinin yaygınlaşmasındaki etken akıllı mobil cihazların taşınabilir olması ve internete erişimin kolay olmasıdır. Bu sayede kullanıcı istediği yer ve zamanda artırılmış gerçeklik deneyimini gerçekleştirebilmektedir. Bu sistemler sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve karma gerçeklik sistemleri olarak ayrılmaktadır.

Gerçek görüntüler sanallık sürekliliği çizgisinin en solunda yer alırken, sürükleyici sanal ortamlar sağ uçta yer almaktadır (Şekil 1). Karma gerçekliği görüntülemek için sanallık sürekliliğinin uç noktaları arasında gerçek ve sanal dünya nesnelere tek bir ekranda sunulmalıdır. Gerçek olan ortamın sanal nesnelere ile zenginleştirildiği bir durumdur (Milgram ve Kishino,1994: 1323). Artırılmış gerçeklik, gerçek dünyaya dijital objeler ekleyerek, görsel ya da işitsel olarak zenginleştiren bir teknolojidir.

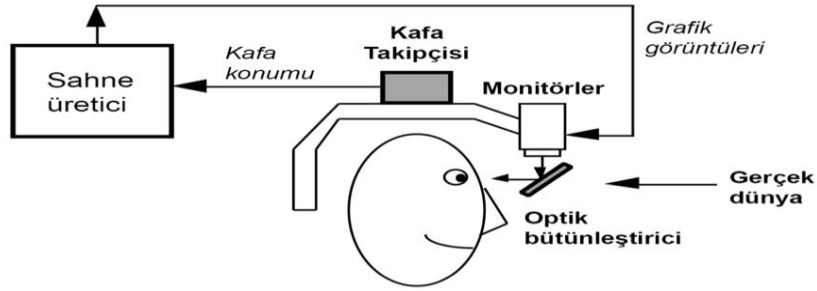

Şekil 1. Sanallık Sürekliliği (Milgram ve Kishino,1994: 1323)

Artırılmış gerçeklik dijital içeriklerin fiziksel dünya ile birleştirilerek gerçekliğin artırılmasını sağlayan bir teknolojidir. Qr kod, GPS ya da bir tanımlayıcı görüntü artırılmış gerçeklik uygulamalarının kamerası ile istenilen yer taratıldığında o yer hakkı bilgi vermektedir. Bu sayede kullanıcı gitmek istenilen bir yere navigasyon yönlendirmesi ile gidilebilmekte, bir film afişinde film hakkında ön bilgilere sahip olmakta ve almak istediği bir ürünün, üzerinde nasıl durduğu hakkında fikir sahibi olabilmektedir.

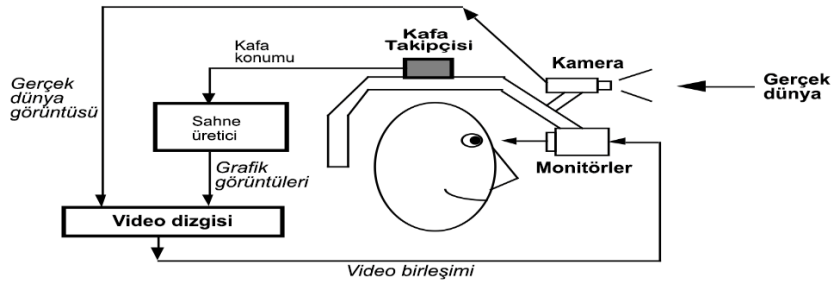
2.1. Artırılmış Gerçeklik Sistemleri

Artırılmış gerçeklik teknolojik olarak optik ve video temelli teknolojiler olarak ikiye ayrılır. Artırılmış gerçeklik tüm duyarlar için geçerli bir teknolojidir (Azuma, 1997: 363). Aralarındaki temel fark gerçek ve sanal dünyanın birleşmesiyle oluşan sahnenin görüldüğü yerdir. Optik sistemlerde birleştirilmiş sahne gözlük yoluyla gerçek dünyada görülürken, video temelli sistemlerde birleştirilmiş sahne bilgisayar, tablet ve mobil cihazla görülmektedir (Somyürek, 2014: 68). Kullanıcı başa takılan monitörlerden birleştiricilerden yansıyan sanal görüntüleri görür. Birleştiricilerin başa takılmasıyla askeri uçaklarda yaygın olarak kullanılan Head-Up Display (HUD) benzetilmektedir. Bu yüzden, optik HMD'ler bazen "kafanın üzerindeki HUD" olarak tanımlanmaktadır (Azuma,1997: 364). Bu sistem ile kullanıcı tarihi bir yapıya baktığında yapının ismi, yapıldığı dönem, mimari özellikleri gibi bilgileri yapının üzerinde görülmektedir (Somyürek, 2014: 68). Azuma'nın optik temelli sistemleri tanımlayan görüntü sistemi şekil 2.'de gösterilmektedir.

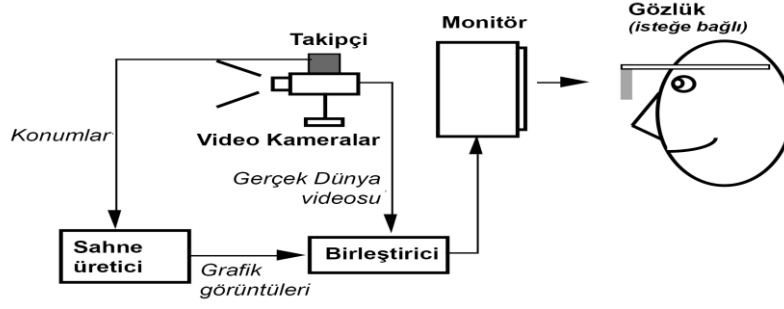
Şekil 2. Optik temelli sistem (Azuma,1997: 365)

Video temelli sistemlerde kameralar, kullanıcının gerçek dünyaya bakışını sağlar (Azuma,1997: 365). Barkotlu kâğıtlara dijital bir cihazın video kamerası ile bakıldığında barkodun üzerinde var olmayan üç boyutlu nesnelere cihazın ekranında görünür. Kâğıdın yönü değiştirilerek objelerin farklı yönden görünüşleri sanal ortamda izlenir (Somyürek, 2014: 68-69). Azuma'nın video temelli sistemleri tanımlayan görüntü sistemi şekil 3.'de gösterilmektedir.

Şekil 3. Video temelli sistem (Azuma,1997: 365)

Optik ya da video tabanlı sistemler dışında monitör tabanlı sistemler de kullanılmaktadır (Şekil 4). Bir veya iki video kamera, ortamı görüntüler, kameralar durağan veya hareketli olabilir. Kullanıcının görüntüleme cihazını takması, kendi isteğine bağlıdır (Azuma,1997: 366).

Şekil 4. Monitör tabanlı sistem (Azuma,1997: 367)

Sistemin çalışması birçok kaynağın düzgün çalışmasını gerektirdiğinden bazı sorunlar yaşanmaktadır. Bu teknolojide yaşanan en büyük teknik zorluk nesne tanıma ve sensör doğruluğudur. Gerçek ve sanal dünyadaki objelerin birbirleri ile uyumlu olması iki dünyanın var olduğu yanılsamasını etkileyecek bir etkidir (Kipper ve Rampolla, 2013: 23). Ayrıca artırılmış gerçeklik teknolojisi işaret tabanlı ve işaret tabanlı olmayan yöntem olarak ikiye ayrılmaktadır. İşaret tabanlı sistemlerde bir görsel veya Qr kod gibi işaretçiye ihtiyaç vardır. İlk olarak işaretleyici bir görsel belirlenir, daha önceden hazırlanan içerikler işaretçi olarak artırılmış gerçeklik uygulamasında eşleştirilir. Sonrasında ise akıllı mobil cihazlarla bu işaretçi artırılmış gerçeklik uygulamasının kamerası ile taratılarak içerik izlenmektedir. İşaret tabanlı olmayan sistemde ise, işaretçiye gerek yoktur GPS sistemleri kullanılmaktadır. Başlarda kullanılan baş üstü ekranlarının pahalı ve ağır olmasından dolayı gelişmesi başarılı olmamıştır. Teknolojide yaşanan gelişmeler; tablet ve akıllı telefonlar hafif, yüksek çözünürlüklü ekran ve kameralar artırılmış gerçeklik teknolojisinin önünü açmıştır.

2.2. Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarının Reklamlarda Kullanımı

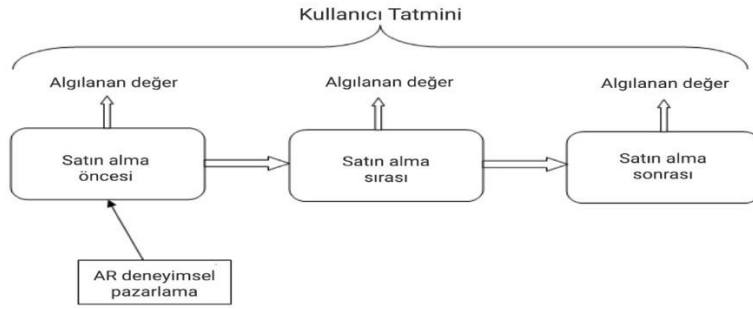
Artırılmış gerçeklik teknolojisi sayesinde pazarlama ve reklam alanında da yenilikçi gelişmeler yaşanmaktadır. Geleneksel reklamcılıktan farklı olarak artırılmış gerçeklik reklamları hedef kitle tarafından etkileşimli hale gelebilmektedir. Bu yeni reklam türü geleneksel olarak yapılan basılı reklamların yerini alacak boyuta henüz ulaşmamakla birlikte basılı reklamlarla beraber kullanılarak tüketicinin farklı bir deneyimde bulunmasını sağlamaktadır. Artırılmış gerçeklik teknolojisi, etkileşim ve rahat kullanımdan dolayı kullanıcı açısından eğlenceli bir deneyim ortamı sunmaktadır. Artırılmış gerçeklik uygulamalarının etkileşimli olması sayesinde tüketici almak istediği ürünü büyütüp küçültebilmekte, rengini ve konumu değiştirebilmektedir.

Tüketicinin alışveriş deneyimlerini farklılaştırmak, markayla etkileşimini zenginleştirmek ve satışları artırmak için tüketici odaklı birçok şirket artırılmış gerçeklik teknolojisini ve uygulamalarını kullanmaktadır. Buna rağmen artırılmış gerçekliği reklam bağlamında uygulanmasını tartışan çok az araştırma bulunmaktadır (Yang, Carlson ve Chen, 2020: 1). Instagram, Facebook, Twitter vb. sosyal ağlarla başlayan online reklam ve pazarlama stratejileri neticesinde, günümüzde artırılmış gerçeklik ve 3 boyutlu simülasyonlar gibi gelişmeler yaşanmaktadır. Bu yeni gelişmeler sayesinde hedef kitesine ürün ve hizmet veren markalar; uzaktan erişim imkânları ile kullanıcıların ürünlerini satın almadan önce denemelerini sağlamaktadır (Erdem, 2021: 246). Artırılmış gerçeklik teknolojisi pazarlamada tüketicinin geleneksel reklamcılıktaki gibi durağan bir görsel veya metin yerine ürünle ilgili bir deneyim ya da aktiviteyi hatırlatmaktadır. Tüketici bilgisayarda yapılan 3 boyutlu ürünü inceleyip değiştirebilmektedir (Connolly vd., 2010'dan aktaran Başer ve Sever, 2023: 156). Teknolojik gelişmeler genellikle pazarlama alanının ihtiyaçları için yönlendirilirken, pazarlamacılara tüketicilere ulaşmak ve onlarla etkileşime geçmek için de erişim olanağı sağlamaktadır. Basılı reklamlar ve televizyon reklamları gibi geleneksel mecraların yararları iyi olsa da, artık pazarlamacıların aralarından seçim yapabilecekleri giderek genişleyen yeni teknolojiler, platformlar ve ara yüzler mevcuttur (Yaoyuneyong, Foster, Johnson ve Johnson, 2016: 16).

Artırılmış gerçeklikte, basılı reklam üzerinde sanal olarak görüntülenen dijital içeriği görmek için mobil cihazların kamerasına ihtiyaç vardır. Tüketiciler akıllı telefonlarının veya akıllı tabletlerinin cihazda çalışan bir artırılmış gerçeklik uygulamasının kamerasını açıp gerçek zamanlı olarak, görüntüledikleri reklamı tarar ve ardından basılı reklamın üzerine dijital bir görsel katmanı eklenir. Eklenen görseller 3 boyutlu olarak

kaydedilir. Kullanıcılar cihazlarını hareket ettirdiğinde reklamın bir parçasıymış gibi görünür (Yaoyuneyong, Fosters, Johnson ve Johnson, 2016: 17).

Günümüzde hızlı tüketip, hızlı yaşayan X, Y ve Z jenerasyonlarına sunulan içerikler de hareketli olmalıdır. Pazarlama alanında hedef kitleye ulaşabilmek ve dokunabilmek için gelenekselleşmiş kalıplar dışında dikkat çekici yöntemler kullanılmalıdır (Köse ve Yengin 2018: 102). Markalar tüketicilerin alışveriş deneyimlerini geliştirmek için etkileşimli uygulamalar kullanmaktadır. Etkileşimli kiosklar ve akıllı aynalar, ürünleri açıklamak, yapılandırmak ve önermek için özel cihaz ve yazılımlardan yararlanılmaktadır. Mobil cihaza yüklenen markaya ait uygulamalar satış mağazalarında veya hareket halindeyken kullanılabilir (Rese, Baier, Schulz ve Schreiber, 2016: 307). Sanal ürün deneyimi ve etkileşimli reklamcılık tüketicinin ilgisini çekici özelliklerdir. Markalar sanal reklamları kullanarak ürünlerin değerini artırabilir ve tüketicinin ürün deneyimine katılmasını sağlayabilir (Li, Daugherty ve Biocca, 2022: 43). Yüksek düzeyde duyuşsal bilgi ile karakterize edilen bir teknoloji olarak artırılmış gerçeklik, reklamda gösterilen ürün hakkında daha fazla bilgi edinme isteğini ortaya çıkararak tüketicinin merakını artırır (Reio vd. 2006'dan aktaran Yang, Carlson ve Chen, 2020: 4). Artırılmış gerçeklik ile yapılan deneyimsel pazarlamada, satın alma öncesi aşamada etkinin fazla olması satın almayı etkilemektedir. Bu teknoloji ile tüketici satın alma öncesinde ürünü elinde tutma gücüne sahiptir. Ürünü test etmelerine fırsat vererek müşteriyi daha fazla zaman ayırmaya ve satın almak için teşvik etmektedir (Bulearca ve Tamarjan, 2010: 241). Artırılmış gerçeklik teknolojisinde müşteri memnuniyet ve satın alma süreç aşamaları şekil 5'te gösterilmektedir.

Şekil 5. Müşteri satın alma aşamaları (Bulearca ve Tamarjan, 2010: 241)

Artırılmış gerçeklik teknolojisi ile pazarlama kampanyası oluşturmak için uygun bir yöntem seçerken; ilk hedef, kitleyi, mevcut zaman ve maliyeti belirlemek gerekmektedir (Morozova, t.y.). Markalar artırılmış gerçekliği; sanal deneme, ürün eğitimi ve müşteri deneyimini geliştirmek amacıyla, oyunlaştırma yoluyla müşterileriyle etkileşime geçmek için kullanılmaktadırlar (Baier, Rese ve Schreiber, 2016'dan aktaran Rese, Baier, Schulz ve Schreiber, 2016: 307). Tüketicinin artırılmış gerçeklik uygulamalarına katılmaları, markanın; dikkat çekmek, akılda kalıcılık ve beğeni gibi durumlarına katkı sağlamaktadır (Uğur ve Apaydın, 2014: 146). Artırılmış gerçekliğin reklamlarda kullanılması tüketicinin markaya olan tutumunu etkileyerek bireylerin reklama karşı merakını artırmakta ve merakın artması ile reklama olan ilgiyi olumlu yönde etkilemektedir (Yang, Carlson ve Chen, 2020: 3).

Artırılmış gerçeklik, markaların sanal içeriklerini doğrudan ürünleri ya da reklam malzemeleriyle ilişkilendirmelerini sağlar. Reklam malzemesi, mağaza içi navigasyon, mağaza içi deneyim, ürün deneyimi, satış elemanı desteği, satın alma sonrası deneyim tüm pazarlama ve satış zinciri artırılmış gerçeklik uygulamaları ile kullanılabilir. ABD'li giyim şirketi olan Moosejaw, iOS ve Android için Moosejaw x-ray adlı bir mobil artırılmış gerçeklik uygulaması yapmıştır. Uygulamayı indiren mobil kullanıcıların akıllı telefonlarını veya tabletlerini kataloga doğrulttuklarında markanın modelleri görülmektedir. Moosejaw, bu uygulama sayesinde satışlarında % 37'lik bir artış olduğunu belirtmiştir (Gervautz ve Schmalstieg, 2012: 30).

Artırılmış gerçeklik, mobil alışveriş deneyimini yeniden şekillendirme ve daha anlamlı tüketici-marka ilişkileri kurma potansiyeline sahiptir (Scholz ve Duffy, 2018: 1). Mobil mağaza içi reklamcılık, perakendecilere satış

noktasında müşterilerle iletişim kurmaları için yeni seçenekler sunduğundan giderek daha önemli hale gelmektedir (Bues, Steiner, Stafflage ve Krafft, 2017: 157). Tüketici odaklı birçok büyük şirket, artırılmış gerçeklik teknolojisini ve uygulamalarını kullanmaktadır. Müşterilerinin alışveriş deneyimlerini, markalarıyla etkileşimlerini zenginleştirmek ve satışları artırmak için bu teknolojiden yararlanılmaktadır (Yang, Carlson ve Chen, 2020: 1). Reklamda artırılmış gerçeklik stratejilerinin kullanılması hedef kitlenin algısı üzerinde bir etki yaratması, kitleyi gerçeğe yakın bir görsel oluşuma dâhil ederek algısını şekillendirmesi, ürün veya hizmet talebini artırması bakımından, diğer reklam stratejilerine göre daha etkilidir (Erdem, 2021: 243). Artırılmış gerçeklik reklamcılığı, genellikle basılı reklamlardan daha uygun fiyatlı ve sürükleyicidir (Gleb ve Oleksandra, 2020).

Reklamlarda gerçek ürün görüntüleriyle dijital görüntülerin birleştirilmesi; reklamı güzel, beğenilir, çekici, anlaşılır, az zamanda daha fazla bilgi verici ve daha etkileyici yapmaktadır. Dergi, gazete reklamlarında, afişlerde ve kataloglarda artırılmış gerçeklik kullanılmaktadır. Bunlarda Qr kod üzerine okuyucu ya da program yüklenmiş cihazın kamerası taratıldığında içerik gösterilmekte ya da ilgili siteye yönlendirilmektedir (Uğur ve Apaydın, 2014: 149). Pazarlama, reklam ve satış artırılmış gerçekliğin en büyük uygulama fırsatıdır. Artırılmış gerçeklik ile ele alınan reklam kampanyasında el ilanlarındaki yeni araba modelleri, oyunların yer aldığı mısır gevreği kutuları, tariflerin yer aldığı ketçap şişeleri ve dergi kapaklarının videoya dönüşmesi şeklinde uygulamalar yapılmaktadır (Gervautz ve Schmalstieg, 2012: 30). Basılı broşür, dergi, kitap ve gazete gibi materyallere etkileşimli video ve üç boyutlu animasyonlar eklenmektedir. McDonald's markası, müşteri ile etkileşim oluşturmak ve markasını geliştirmek için artırılmış gerçeklik reklamlarını oyunlaştırarak kullanmıştır (Foto 1).

Foto 1. McDonald's artırılmış gerçeklik uygulaması (Morozova, t.y.)

Cep telefonlarının yaygınlaşması artırılmış gerçeklik teknolojisinin markaların reklamlarında kullanımının önünü açmıştır. Nissan, Toyota, BMW ve Mini otomobil şirketlerinin dergi reklamlarında arabaların 3D görüntüleri artırılmış gerçeklik uygulaması ile yapılmıştır. Transformers, Iron Man ve Star Trek gibi filmlerde de artırılmış gerçeklik kullanılmıştır (Kipper ve Rampolla, 2013: 14). Mercedes Benz artırılmış gerçeklik uygulamasını kullanarak sanal arabaları sanki araçlar yoldaymış gibi deneyimlenebilmektedir (Rauschnabel, Maack, Ahuvia ve Schein, 2024: 2). Audi markası ise, artırılmış gerçeklik uygulaması ile Quattro Coaster modeli modelinin tanıtımını yapmıştır. Uygulama televizyon reklamı olarak yapılmış ve izleyicinin mobil cihazını televizyona doğrultmasıyla, evlerinin oturma odasında ekrandan fırlamış gibi araç görünmektedir. Apple Store üzerinden indirilebilen markaya ait uygulama ile aracın farklı ortamlarda sürüş denemesi etkileşimli bir deneyim olarak gerçekleştirilmektedir (Foto 2).

Foto 2. Audi artırılmış gerçeklik uygulaması (Groovejones, 2020)

Faber-Castell, sosyal sorumluluk olarak gezegenin korunmasına faydalı ekolojik süreç ve malzemelere öncelik vererek geri dönüştürülebilir çevre dostu bir kalem üretmiştir. “Endless Forest” (Sonsuz Orman) adlı bir artırılmış gerçeklik uygulaması geliştirilerek ürün reklamını farklı bir şekilde sunmuştur (Foto 3). Bu düşünce ile hem ormanları hem de orada yaşayan hayvanları koruduğunu vurgulamaktadır. Uygulama açılıp boya kalemleri taratıldığında 12 farklı hayvanın üç boyutlu animasyon görüntüleri görülmektedir.

Foto 3. Faber-Castell artırılmış gerçeklik uygulaması (Groovejones, 2020)

Mobil mağaza içi reklamcılık, perakendecilere satış noktasında müşterilerle iletişim kurma konusunda yeni seçenekler sunduğundan giderek daha önemli hale gelmektedir (Bues, Steiner, Stafflage ve Krafft, 2017: 157). Artırılmış gerçeklik, markaların vermek istediği mesajlarını tüketicilere iletmede farklı bir araçtır. Artırılmış gerçeklik, çevrim içi kıyafet denemek, ev mobilya düzeni oluşturmak ya da 3 boyutlu ürünleri kişiselleştirilmiş bir şekilde deneyimlemek adına tüketicilere fırsat sunmaktadır. Nike markası, kullanıcıların akıllı cihazlarını kullanarak mağazaya gitmeden ayaklarında ayakkabı varmış gibi denemelerine izin veren bir uygulamada artırılmış gerçeklik kullanmıştır (Foto 4). “Nike, bu uygulama ile % 20 yeni müşteri çektiğini ve ayakkabı satışlarını %17 artırdığını duyurmuştur” (Stories, 2023).

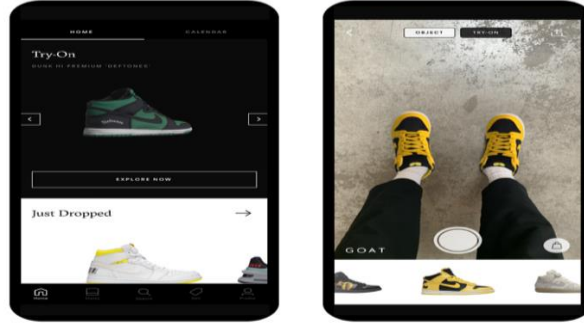

Foto 4. Nike artırılmış gerçeklik uygulaması (Stories, 2023)

Benzer bir uygulama içinde eğlence unsurları da barındıran Pizza Hut markası için yapılmıştır. Müşteri; akıllı telefonu aracılığıyla pizza kutusundaki Qr kodunu tarattıktan sonra markanın web sitesine yönlendirilmektedir. Artırılmış gerçeklik uygulamasında Pac-Man oyun karakterler ortaya çıkmakta ve tüketici bir yandan pizzayı yerken diğer yandan 3D Pac-Man oyununu oynama fırsatı yakalamaktadır (Foto 5). Ambalajlara eklenen üç boyutlu animasyonlar, videolar ya da oyunlarla, ürünün tüketici ile etkileşimde bulunarak eğlenceli bir hale gelmesi sağlanmakta ve bu yolla marka hatırlanabilirliği, müşteri memnuniyeti ve sadakati oluşturulabilmektedir.

Foto 5. Pizza Hut Pac-Man oyunu artırılmış gerçeklik uygulaması (Schwab, 2023)

Bir başka örnekte de; Coca-Cola Zero için özel olarak tasarlanan yenilikçi ve etkileşimli bir kampanya olan TakeATaste artırılmış gerçeklik ile yapılmıştır (Foto 6). Tüketici ekrandaki Qr kodu tarayarak artırılmış gerçeklik çekilişine katılarak ücretsiz Coca-Cola alabilmektedir. Bu reklam etkileşimli reklamcılığının gücünü göstermektedir. Reklam kampanyası, sanal ve gerçek arasındaki sınırların aşıldığı artırılmış gerçeklik reklamcılığının geleceği için zemin hazırlamıştır (Newman, 2023).

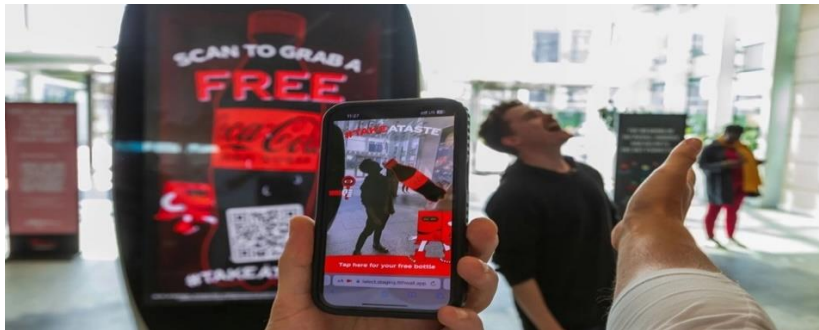

Foto 6. Coca-Cola artırılmış gerçeklik uygulaması (Newman, 2023)

2.3. Reklam Uygulamalarında Artırılmış Gerçekliğin Geleceği

Grafik tasarım, tüketicilerin dikkatini çekmek ve onlara farklı deneyimler sunmak için sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve karma gerçeklik gibi yeni medya teknolojilerinden yararlanmaktadır. Artırılmış

gerçeklik, reklamcılıkta geleceğin teknolojisi olarak görülmektedir. Artırılmış gerçeklik, tüketicilere yeni ve farklı deneyimler sunarak ürün ve markalarla etkileşimini artırmaktadır. Bu teknolojinin reklamcılıkta başarılı olabilmesi için; cihaz, içerik ve uygulama gibi pek çok faktörün geliştirilmesi ve iyileştirilmesi gerekmektedir. Akıllı mobil cihazlar ve uygulamalarının, yakın gelecekte pazar oranlarının büyümesi beklenmektedir. Tüketicinin bu teknolojiye daha geniş erişimi olduğunda artırılmış gerçekliğin kullanımı artacaktır. 2028 yılında 97,76 milyar dolara ulaşması beklenen artırılmış gerçeklik teknolojilerinin birçok firma tarafından kullanılması ön görülmektedir (Fortune, t.y.). Artırılmış gerçeklik, tüketicilerin satın alma işlemi yapmadan önce ürünleri sanal olarak denemelerine olanak tanıyan çevrimiçi alışveriş yapma biçimi günümüzün yaygın kullanımlarındandır. Moda, kozmetik ve dekorasyon gibi artırılmış gerçeklik destekli deneme deneyimlerinin de giderek yaygınlaşması, alışveriş yapanlara daha sürükleyici ve ilgi çekici bir alışveriş deneyimi sunması geleceğe yönelik beklentiler arasındadır. Bu teknoloji, satın alma tereddütlerini ve iadelerini de azaltırken tüketici memnuniyetini ve marka sadakatini artırması da mümkündür. Markalara izleyicileri etkilemek, geri dönüşleri artırmak ve farklılaştırmak için özel fırsatlar sunmaktadır. Artırılmış gerçeklik teknolojisi gelişmeye ve daha erişilebilir olmaya devam ettikçe, markalar bu dijital ortamda rekabet edecektir.

Sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, karma gerçeklik teknolojileri ve gelişen veri ortamı, medya ve reklamcılık ortamına heyecan verici değişiklikler ve zorluklar getirmektedir. İleriye dönük olarak, reklamcılık alanındaki akademisyenlerin disiplinler arası perspektiflere daha açık olmaları ve sürükleyici teknolojilerin reklam deneyimlerini ve sonuçlarını nasıl dönüştürdüğü ile alakalı çalışmalara yer vermelidir (Ahn, Kim ve Kim, 2023: 168). Artırılmış gerçeklik reklamcılığı, tüketiciyle sürükleyici ilişkiler kurmak isteyen markalar tarafından kullanılmaya devam edecektir (Engine Creative, t.y.). Artırılmış gerçeklik, kullanıcının ortamı hakkında zengin veriler üretir ve reklamcılık için umut verici bir ortam haline gelir (Rauschnabel, Babin, Dieck, Krey ve Jung, 2022: 1144).

Artırılmış gerçeklik uygulamalarının artması, akıllı cihazların yaygınlaşması ve ucuzlaması ile birlikte daha fazla kullanıcı bu teknoloji ile irtibatlı olacaktır. Artırılmış gerçeklik, reklamcılıkta henüz yeni bir teknolojidir. Bu sebeple, artırılmış gerçeklik ile ele alınan reklam içerikleri sınırlı sayıda ve sınırlı kalitededir. Teknoloji geliştikçe artırılmış gerçeklik uygulamalarının da kendini güncellemesi ve ilerleyen dönemlerde reklamcılık alanında daha fazla gelişmeler yaşanması olasıdır.

3. Sonuç ve Tartışma

Artırılmış gerçeklik uygulamaları birçok alanda olduğu gibi reklam ve pazarlama alanlarında da kullanılmaktadır. Artırılmış gerçeklik teknolojisini kullanabilmek için; akıllı cep telefonu, tablet, internet ya da gözlük gibi ekipmanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Artırılmış gerçeklik teknolojisinin kolay erişim noktasında; ücretli ve ücretsiz birçok uygulama yazılımı bulunmaktadır. Artırılmış gerçeklik uygulamaları, tüketicinin ihtiyaç ve beklentilerine uygun olarak tasarlanmalı ve geliştirilmelidir. Artırılmış gerçekliğin geçmişi yeni olmamasına rağmen geleneksel olarak yapılan basılı reklamların yerini alabilmiş değildir. Geleneksel reklamcılıkla birlikte kullanılan tanıtım çalışmaları bulunmaktadır. Hem basılı hem de artırılmış gerçeklik reklamları kendi alanlarında etkili birer mesaj unsurudur. Fakat artırılmış gerçeklik reklamcılığı, gelişen dünyada geleneksel reklamcılıktan daha etkili olabilir. Artırılmış gerçeklik teknolojisinin maliyeti basılı reklamların maliyetine oranla daha düşüktür. Ayrıca bu teknolojik uygulamalar sayesinde; reklam ile kaç kişinin etkileşime girdiği ve ne kadar süre baktığı gibi rakamsal veri ve geri dönüşlere de erişebilmektedir.

Şirketler; marka tanınırlığını oluşturma, marka değerini ya da satışları artırma vb. amaçlarla, belirli bir pazarlama stratejisiyle iş hedefleriyle uyumlu, artırılmış gerçeklik uygulamaları kullanabilir. Teknolojik gelişmeleri takip eden markalar gelişir, kalıcı olur ve daha fazla tüketiciye ulaşır. Artırılmış gerçeklik reklamları tüketicinin merakını artırabilir ve ürün hakkında daha fazla bilgi edinme isteği uyandırabilir. Bu merak duygusu ile tüketici daha fazla reklam ile etkileşim kuracaktır. Tüketici açısından yeni bir teknoloji olduğu için ilgi uyandırmaktadır. Her an her yerde etkileşime girilebildiği için içerik kolaylıkla hazırlanabilmekte ve gerektiğinde kolaylıkla değiştirilebilmektedir. Giyim sektöründe oluşturulan sanal deneme odaları ile tüketici eşzamanlı olarak almak istediği ürünü üzerindeymiş gibi görebilmektedir. Artırılmış gerçeklik bir koltuğun satın almadan önce mekânda nasıl duracağını görmek, ya da bir kozmetik ürünün renginin yüzde nasıl algılanacağını görmek adına tüketicilere farklı deneyimler sunabilmektedir. Tüketiciler, mağazaya gitmeden istedikleri yer ve zamanda ürünü sanal olarak deneme imkânına sahip olabilmektedir. Aynı

zamanda, farklı mekânlardaki benzer ya da farklı ürünleri birbirleriyle karşılaştırılabilir, renk ve boyut gibi ölçütleri de görülebilmektedir. Bu sayede tüketici zamandan tasarruf ederken markalar da iade ya da değişim süreçlerinden kurtulmuş olabilecektir.

Artırılmış gerçeklik, birçok avantajına rağmen günümüzün yeni bir pazarlama aracı olarak görülmektedir. Dünyadaki örnekleri incelendiğinde ülkemizde bu alanda yapılan reklamların az sayıda uygulamalarla sınırlı olduğu görülmektedir. Bu yüzden ülkemizde de artırılmış gerçeklik ile uyumlu reklam çalışmalarının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalı ve teknolojik gelişmelere ayak uydurulmalıdır. Tüketicilerin artırılmış gerçeklik ile reklam teknolojilerini tanıması, merak ve dikkat unsurları ile birlikte bu teknolojinin daha fazla kullanımının önünü açacaktır.

Bu teknoloji, fiziksel dünya ile sanal dünya arasındaki sınırları kaldırarak tüketicilerin ürün ve markalarla etkileşimini artırmaktadır. Tüketiciler arasında marka farkındalığını ve hatırlanabilirliğini arttırmak reklamcılığın amaçlarından biridir. Bu bağlamda artırılmış gerçeklik akılda kalıcılık için etkili bir yoldur. Reklam kampanyalarında artırılmış gerçeklik uygulamaları kullanan markalar, tüketicilerin artırılmış deneyimlerini başkalarıyla paylaşması ile daha fazla kişiye ulaşmasını sağlayabilir. Uygulanan reklamların farklı ve etkileşimli olması tüketici ile marka arasında bir bağ kurmaktadır. Artırılmış gerçeklik teknolojisi gelişmeye ve erişilebilir olmaya devam ettikçe reklamcılıkta yenilikçi uygulamalar görmek mümkün hale gelecektir.

Artırılmış gerçeklik uygulamalarını indirmek, açmak, kullanmak ve kapatmak için çok fazla zaman harcamadan kullanımı kolay ve erişilebilir olması bu teknolojinin kalıcılığı açısından önemlidir. Artırılmış gerçekliğin reklamlardaki faydaları; kolay ürün denemeleri, marka bilinirliğini artırma, marka ile etkileşim ve daha sürükleyici bir deneyim sunmasıdır.

Kaynaklar

- Ahn, J. S., Kim, J., ve Kim, J. (2023). The Future Of Advertising Research In Virtual, Augmented, And Extended Realities, *International Journal of Advertising*, 42(1), 162-170, DOI: 10.1080/02650487.2022.2137316
- Azuma, R. T. (1997). A Survey Of Augmented Reality. *Presence: Teleoperators & Virtual Environments*, 6(4), 355-385.
- Başer, E. ve Sever, S. (2023). Artırılmış Gerçeklik Tabanlı Reklamların Etkileri. Söğütöler, T. (Ed.), *Sinemada ve reklam çalışmalarında güncel yaklaşımlar*. İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Bues, M., Steiner, M., Stafflage, M. ve Krafft, M. (2017). How Mobile In-Store Advertising Influences Purchase Intention: Value Drivers And Mediating Effects from A Consumer Perspective. *Psychology & Marketing Broadening the Perspective on Mobile Marketing: An Introduction*. 34(2). DOI: 10.1002/mar.20981
- Bulearca, M., ve Tamarjan, D. (2010). Augmented Reality: A Sustainable Marketing Tool? *Global Business and Management Research: An International Journal*, 2(2), 237-252.
- Bimber, O. ve Raskar, R. (2005). *Spatial Augmented Reality Merging Real And Virtual Worlds*, Massachusetts: A K Peters Ltd.
- Cehimi, F., Coulton, P. ve Edwards, R., (2007). Augmented Reality 3D Interactive Advertisements On Smartphones. *International Conference on the Management of Mobile Business*, 21-28. 10.1109/ICMB.2007.20
- Erdem, S. (2021). Sanal Gerçekliğin Reklam Stratejilerinde Kullanılmasına Yönelik Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 27(46), 241-248. <https://doi.org/10.35247/ataunigsed.836847>
- Engine Creative. (t.y.). Augmented reality advertising: How it works & the best campaigns. Erişim adresi <https://www.enginecreative.co.uk/blog/augmented-reality-advertising/>
- Fortune (t.y.). Augmented reality market. Erişim adresi <https://www.fortunebusinessinsights.com/augmented-reality-ar-market-102553>
- Geroimenko, V. (2012). Augmented Reality Technology And Art: The Analysis And Visualization Of Evolving Conceptual Models, *16th International Conference on Information Visualisation*, 445-453.
- Gervautz, M. ve Schmalstieg, D. (2012). Anywhere Interfaces Using Handheld Augmented Reality. *EEE Computer Society*. 45(7):26-31. 10.1109/MC.2012.72

- Gleb, B. ve Oleksandra, I. (2020). How augmented reality makes advertising interactive. Erişim adresi <https://rubygarage.org/blog/augmented-reality-in-advertising>
- Groovejones. (2020). Virtual reality marketing –Top 10 AR marketing experiences of 2019. Erişim adresi <https://www.groovejones.com/virtual-reality-marketing-top-10-ar-marketing-experiences-of-2019/>
- Kipper, G. ve Rampolla, J. (2013). *Augmented Reality: An Emerging Technologies Guide To AR*, Waltham: Syngress.
- Köse, N. ve Yengin, D. (2018). Dijital Pazarlamadan Fijital Pazarlamaya Geçiş Örneği Olarak Artırılmış Gerçeklik ve Sanal Gerçeklik Uygulamalarının Pazarlama Üzerindeki Katkılarının İncelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 77-111.
- Li, H., Daugherty, T., ve Biocca, F. (2002). Impact of 3-D Advertising On Product Knowledge, Brand Attitude, And Purchase Intention: The Mediating Role Of Presence. *Journal of Advertising*, 31(3), 43-57.
- Milgram, P. ve Kishino, F. (1994). A Taxonomy Of Mixed Reality Visual Displays. *IEICE TRANSACTIONS on Information and Systems*, 77(12), 1321-1329.
- Morozova, A. (t.y.). Augmented reality advertising campaign. Erişim adresi <https://www.jasoren.com/augmented-reality-advertising/>
- Newman, A. (2023). Coca-Cola take a taste. Erişim adresi <https://www.dooh.com/news/coca-cola-take-a-taste/>
- Rauschnabel, P.A., Babin, B.J., Dieck, M.C., Krey, N. & Jung, T. (2022). What Is Augmented Reality Marketing? Its Definition, Complexity, And Future. *Journal of Business Research*. 142, 1140-1150. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.12.084>
- Rauschnabel, P.A., Hüttl-Maack, V., Ahuvia, A.C., ve Schein, K.E. (2024). Augmented Reality Marketing And Consumer-Brand Relationships: How Closeness Drives Brand Love. *Psychology & Marketing*, 1–19. <https://doi.org/10.1002/mar.21953>
- Rese, A., Baier, D., Geyer-Schulz, A., ve Schreiber, S. (2016). How Augmented Reality Apps Are Accepted By Consumers: A Comparative Analysis Using Scales And Opinions. *Technological Forecasting and Social Change*, 124, 306–319. doi:10.1016/j.techfore.2016.10.010
- Scholz, J., ve Duffy, K. (2018). We ARe at Home: How Augmented Reality Reshapes Mobile Marketingand Consumer-Brand Relationships. *Journal of Retailing and Consumer Services*. 44. DOI: 10.1016/j.jretconser.2018.05.004
- Schwab, N. (2023). 8 examples of augmented reality for marketing. Erişim adresi <https://www.intotheminds.com/blog/en/examples-augmented-reality-marketing/>
- Somyürek, S. (2014). Öğrenme Sürecinde Z Kuşağının Dikkatini Çekme: Artırılmış Gerçeklik. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 4(1), 63-80. <https://doi.org/10.17943/etku.88319>
- Stories. (2023). Examples of using augmented reality in advertising. Erişim adresi <https://stories-ar.com/eng/augmented-reality-in-advertising>
- Trubow, M. (2011). Augmented reality marketing strategies the how to guide for marketers. Erişim adresi <https://www.slideshare.net/HiddenCreative/augmentedrealitymarketingstrategiesthehowtoguideformarket-ers-7336466>
- Uğur, İ. ve Apaydın, Ş.C. (2014). Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarının Reklam Beğeni Düzeyindeki Rolü. *E-Journal of New World Sciences Academy. NWSA-Humanities*, 9(4), 145-156.
- Yang, S., Carlson, J. R., ve Chen, S. (2020). How Augmented Reality Affects Advertising Effectiveness: The Mediating Effects Of Curiosity And Attention Toward The Ad. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 54, <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.102020>
- Yaoyuneyong, G., Fosters, J., Johnson, E., ve Johnson, D. (2016). Augmented Reality Marketing: Consumer Preferences And Attitudes Toward Hypermedia Print Ads. *Journal Of Interactive Advertising*, 16(1), 16-30. <http://dx.doi.org/10.1080/15252019.2015.1125316>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 - Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, Foto ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

TARİHİ YAPILARIN GELENEKSEL SOKAK DOKUSUNU ŞEKİLLENDİRMESİ:
SAFRANBOLU ESKİ ÇARŞI ÖRNEĞİ

*Historic Buildings Shaping Traditional Street Texture: The Case of Safranbolu Historical
Settlement*

Mustafa Haki ERASLAN¹ ve Mehmet MUTLU²

¹Arş. Gör., Karabük Üniversitesi, Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Karabük, hakieraslan@karabuk.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1569-5733

²Dr. Öğr. Üyesi., Karabük Üniversitesi, Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Karabük, mehmetmutlu@karabuk.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7351-0138

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

04.04.2024

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1465083

Anahtar Kelimeler

Osmanlı şehirciliği,
Geleneksel sokaklar,
Safranbolu

Keywords

Ottoman urbanism,
Traditional Streets,
Safranbolu

ÖZ

Osmanlı şehircilik anlayışında mahalleler büyük önem taşır. Mahalleleri meydana getiren sokaklar, bireylerin bir arada yaşama anlayışıyla inşa ettikleri yapılardan meydana gelen, çoğunlukla her iki tarafı da yapılarla sınırlanmış ve kentsel dokuyu oluşturan bir kent bileşenidir. Sokakların oluşumunda fiziksel etkenlerin yanı sıra, sosyokültürel etkenler de rol oynamaktadır. Fiziksel etkenler arasında başta arazi yapısı olmak üzere yapıların türleri, biçimleri, kat yükseklikleri, araziye yerleşimleri, kullanılan malzemeler, ulaşım ve etkileşim ağı gibi faktörler yer alır. Sosyokültürel etkenler arasında ise bölge halkının yaşam biçimi, komşuluk ilişkileri, mahremiyet gibi özellikler bulunur. Safranbolu, Osmanlı geleneksel sivil mimarisinin çok iyi korunduğu, UNESCO Dünya Miras Kenti kimliği taşıyan önemli bir yerleşim alanıdır. Bu nedenle Safranbolu sokaklarında Osmanlı şehircilik anlayışının özgün durumunu tüm yönleriyle izlemek mümkündür. Öte yandan Safranbolu evlerinin kendine özgü detayları, sokağa yansıyan taraflarıyla sokağı da özgün hale getirir. Bu çalışmada, geleneksel dokularda sokakları oluşturan fiziki etmenler ve bu etmenlerin ardındaki sosyokültürel değerlerin, Safranbolu'nun, Çarşı bölgesindeki geleneksel sokakları üzerinde değerlendirilerek ortaya konulması hedeflenmiştir. Çalışma kapsamında sokakta bulunan mimari örneklerden başta konutlar olmak üzere, sokağa karakterini veren fiziksel etkenler Safranbolu geleneksel dokusundan örneklerle incelenmiştir. Aynı zamanda yerele özgü uygulamaların sokağa fiziki ve sosyal etkileri değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

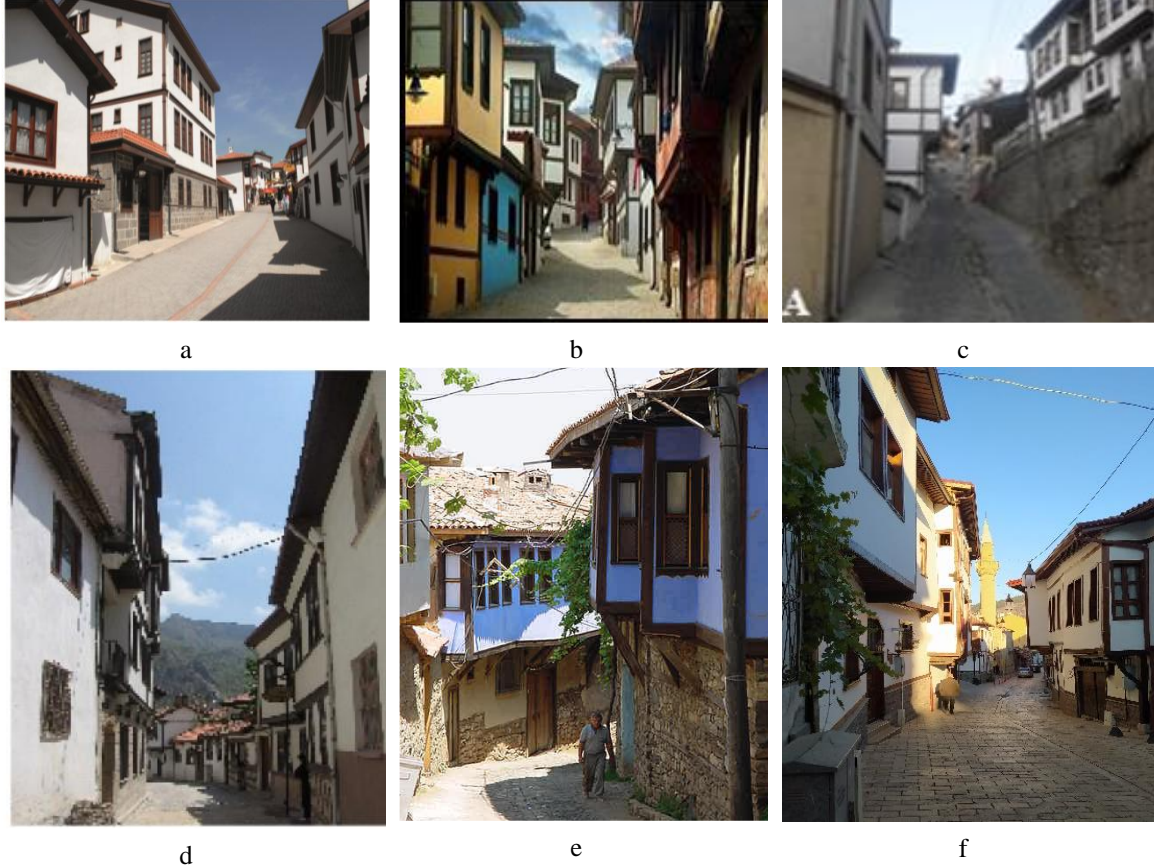
In Ottoman urbanism, the streets that make up the neighborhoods are an urban component of the urban fabric, consisting of structures mostly bordered by buildings on both sides, built by individuals with the understanding of living together. In addition to physical factors, sociocultural factors also play a role in the formation of streets. Physical factors include factors such as land structure, building types, forms, storey heights, placement on the land, materials used, transportation and interaction network. Sociocultural factors include the lifestyle of the people of the region, neighborhood relations and privacy. Safranbolu is an important residential area where Ottoman traditional civil architecture is very well preserved and has the identity of a UNESCO World Heritage City. For this reason, it is possible to observe the original form of Ottoman urbanism in all its aspects on the streets of Safranbolu. This study aims to evaluate the traditional streets of Safranbolu in the Bazaar region and to reveal the physical factors that make up the streets in traditional textures and the sociocultural values behind these factors. Within the scope of the study, the physical factors that give the street its character are examined with examples from the traditional texture of Safranbolu.

Atf/Citation: Eraslan M. H. ve Mutlu, M. (2024). Tarihi Yapıların Geleneksel Sokak Dokusunu Şekillendirmesi: Safranbolu Eski Çarşı Örneği. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 735-752.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mustafa Haki ERASLAN, hakieraslan@karabuk.edu.tr

1. Giriş

Geleneksel Türk kentlerinin biçimsel karakteri, güçlü toplum yapısının izlerini taşır. Kentin kimliğini belirleyen temel unsurlardan biri de sokaktır. Geleneksel Türk sokağı, kent dokusu ile toplumsal içeriğin etkileşiminin bir sonucu olarak ortaya çıkar ve organik biçimlenmesiyle insanı şaşırtır. Bu geleneksel sokaklar, insan eliyle yapılmış çevre özelliklerini içerir ve tarihi bir dönemin içinde insan yaşamının organik bir şekilde ilerlediğini belgeler (Şekil 1; Kuban, 2017: 171).

Şekil 1. Geleneksel Osmanlı sokak dokusu örnekleri a) Ankara Hamamönü Sarıkadı Sokağı (Hazır, 2019: 70), b) Eskişehir Odunpazarı Evleri (Nuhoğlu ve Geçimli, 2019: 719), c) Bolu Göynük Evleri (Dikmen ve Toruk, 2015: 107), d) Amasya Hatuniye Mahallesi (Erbaş, 2018: 46), e) Bursa Cumalıkızık Evleri (Perker ve Akıncıtürk, 2011: 44), f) Tokat Halit Sokak.

Osmanlı şehirleri yerleşim özellikleri bakımından incelendiğinde, yerleşimlerin merkez noktalarda çoğunlukla dini ve ekonomik aktivitelerin yapıldığı, merkezden dışarı gidildikçe ise konut yerleşimlerinin yoğunlukta olduğu dikkati çeker (Aliagaoglu ve Uğur, 2016: 214). Osmanlı şehir yerleşimlerinde konutlar sokakları, sokaklar mahalleleri, mahalleler de bir bütün olarak şehri oluşturmaktadır. Konutlar, camiler ve ticari yapılar, Osmanlı şehrini oluşturan başlıca mimari unsurlardandır (Bayartan, 2005: 96). Bu yapıların fiziksel olarak belirleyici olduğu sokak, görünen fiziksel özelliklerinin yanı sıra orada yaşayan insanların inanç ve gelenek gibi diğer özellikleriyle de harmanlanarak sosyolojik olarak da dikkat çekici özelliklerle donatılmış bir kültürel öge haline dönüşür.

Sokak kavramını Rykewert (1991) “her iki tarafı yapılarla sınırlanmış olan ve kentsel dokuyu oluşturan bir yapı taşı” olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama şüphesiz somutlaşmış bir tanımlamadır. Oysa sokaklar aynı zamanda bir deneyimleme alanıdır. İnsanlar sokaklarda gerçekleştirdikleri yürüme, sohbet etme, gözlemleme gibi davranışlarda sokakları hem maddi anlamda fiziksel olarak ve hem de manevi anlamda ruhunu hissetmek açısından deneyimlemektedirler (Akman, 2020: 30). Bu bağlamda sokaklar, kadim uygarlıklardan günümüze değin işlevini sürdüren ve kenti fiziki ve sosyokültürel olarak tanımlayan mekânlardır. Bu alanlarda yapıların

biçimleri, kat yükseklikleri, arazi yerleşimleri, kullanılan malzemeler, ulaşım ve etkileşim ağı gibi farklılıklar görülebilmektedir. Bunların yanı sıra bölge halkının sosyo-ekonomik durumu, sosyal yaşam biçimi, komşuluk ilişkileri ve mahremiyet gibi özellikleri de bir şekilde sokağa yansımaktadır. Tüm bu fiziksel ve sosyokültürel etkenlerin odağı olan sokaklar, Osmanlılar döneminde de toplumsal yapının ve şehirciliğin en önemli parçasını oluşturmuştur. Konutların parsel yerleşimlerinde, önemli kamusal yapılar olan camilerin konumlanmasında ve kent merkezlerindeki ticari alanların oluşmasında sokakların önemli bir yeri bulunmaktadır.

Safranbolu, Türk şehirciliğinin strüktürel özelliklerini gösteren, geleneksel mimarinin korunduğu, UNESCO Dünya Miras Kenti kimliği olan, ülkemizdeki önemli yerleşim alanlarından birisidir. Safranbolu ilçesinin tarihi yerleşim alanı da kendi içerisinde birçok sokağı barındırmaktadır. Bu sokaklardan bazıları konutların ağırlıklı olduğu, bazıları ise ticari yapıların yoğun bulunduğu örnekleri barındırmaktadır. Bu özelliklerinin bir sonucu olarak, Osmanlı şehirciliğini anlamak açısından Safranbolu'nun sokak oluşumları önemlidir. Bu bağlamda çalışmamızda ilk aşamada Safranbolu'nun kentsel gelişimi üzerinde durulacaktır. İkinci aşamada geleneksel doku örneklerinde sokağa biçimini ve işlevini veren etkenler irdelenecektir. Sonrasında örnekleme alanında sokak oluşumunu şekillendiren yapılar, sokağa etki eden özellikleri bağlamında değerlendirilecektir. Bu faktörlerden cami, dükkân ve konut öğelerinin sokak oluşumu üzerindeki etkileri üzerinde durularak bu mimari öğelerin sokak ile ilişkilerine göre sokak oluşumları ele alınacaktır. Bu amaç doğrultusunda cami, dükkân ve konutların sokakla ilişkisinin belirgin olduğu Safranbolu Eski Çarşı bölgesinde yer alan sokaklar örnekleme alanı olarak incelenecek, yöreye özgü sokak özellikleri üzerinde durulacaktır.

Safranbolu'nun tarihi Çarşı bölgesi, Osmanlı dönemine ait zengin tarihi mirası ve geleneksel Türk mimarisi örnekleriyle donatılmış önemli bir yerleşim alanıdır. Bu çalışma, Safranbolu'nun eski çarşı bölgesindeki tarihi yapıların çevreye etkilerini ve geleneksel sokak dokusunu nasıl şekillendirdiğini incelemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada geleneksel dokularda sokakları oluşturan fiziki etmenler ve bu etmenlerin ardındaki sosyo-kültürel olguların, Safranbolu geleneksel sokak dokusu üzerinde değerlendirilerek ortaya konulması amaçlanmıştır.

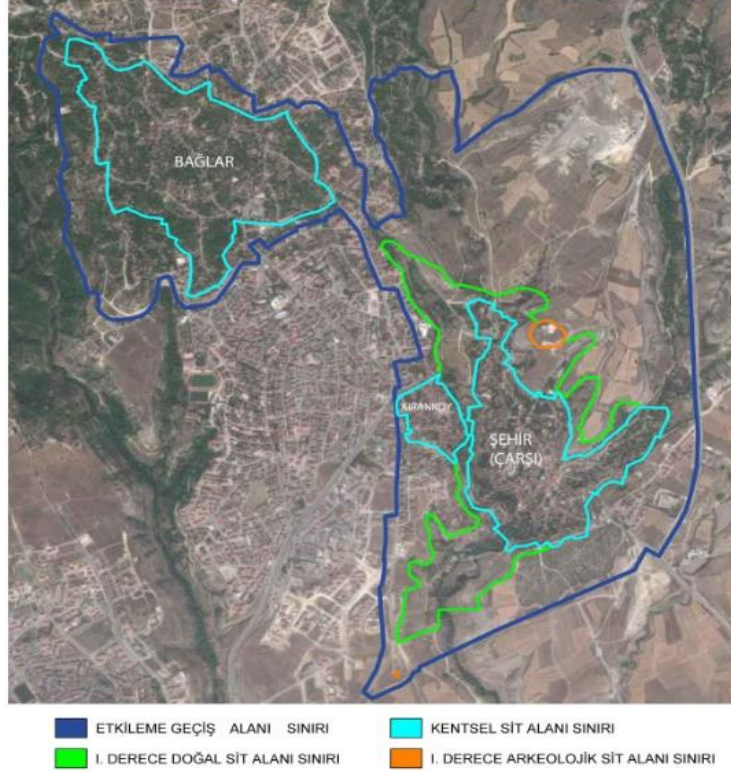
2. Tarihi Safranbolu Yerleşiminin Kentsel Gelişimi

Safranbolu tarihi dokusunda üç bölge bulunmaktadır. Bunlar, Kıranköy, Bağlar ve Şehir diye de isimlendirilen Çarşı bölgeleridir. Genlerinde göçebe yaşamın etkilerini taşıyan Türk toplumu, zaman içinde bilinen anlamda yörük yaşam kültürünü terk etse de yaz ve kış yaşam biçimlerinde şartların elverdiği ölçüde farklı alanlarda yaşama geleneğini sürdürme eğilimi içerisinde olmuştur. Yazları daha serin, havadar ve yayla özelliği gösteren bölgelerde yaşam devam ederken, kışları ise daha korunaklı alanlarda, doğaya kapalı ve genelde vadi özelliği gösteren bölgelerde, toplu yaşam tercih edilmiştir. Safranbolu'nun yazlık mahalleleri, başta Bağlar olmak üzere Kirkille ve Tokatlı bağlarıdır (Günay, 1989: 20). Çarşı bölgesi ise esas yerleşim bölgesi olup, ticari hayatın geçtiği bölge olması sebebiyle sürekli canlı kalan, özellikle de güz ve kış aylarında daha kalabalık nüfus barındıran bölgedir (Şekil 2). Çarşı bölgesi Çeşme, Camiikebir, Karaali, İzzetpaşa, Hüseyinçelebi, Musalla, Akçasu, İsmetpaşa, Hacıhalil, Çavuş ve Barış mahalleleri olarak, 11 mahalleden meydana gelmektedir.

Beylikler döneminde Safranbolu farklı egemenliklerin etkisi altında kaldığından yeterli bir kent gelişimi gösterememiştir. Çarşı bölgesi, 17. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Safranbolu, esas gelişimini 17. ve 18. yüzyıllarda göstermiştir. 17. yüzyılda Safranbolu kenti, Asya-Avrupa ticaret yolunu Karadeniz'e bağlayan Sinop-Gerede kervan yolu üzerindedir ve bu nedenle kentin önemi artmıştır (Böke, 2020: 142). Bu dönemde Köprülü Mehmet Paşa Camii, Cinci Hanı ve hamamı ile Yemeniciler Arastası inşa edilmiştir (Aktüre ve Şenyapılı, 1976: 64). 18. yüzyılda yaşanan imar faaliyetleriyle kent gelişim göstermiş ve bugünkü dokusunun oluşumu hemen hemen ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde kentin nüfusunun da arttığı söylenebilir. Kentte 19. yüzyılda sivil mimarlık yapıları yoğun olarak inşa edilmiştir. Ticari faaliyetlerin artış gösterdiği bu dönemde zanaata dayalı üretim imkânları çoğalmış ve mimari çözümlerinde ince işçilikler yapılmıştır (Yetiş, Turcan, ve Dinçer, 2018: 503). Safranbolu kentinde 2000'e yakın tarihi konut bulunmaktadır. İnşa tarihleri kesin olarak bilinen 67 konuttan en erkeni 1786 yılında, en geç olanı ise 1929 yılında inşa edilmiştir (Aksin ve Karaş, 2021: 40).

Safranbolu Çarşı bölgesinde yapıların topografyaya uyumlu bir biçimde yayıldığı görülmektedir. Bu yapılaşmalar yamaçlarda gelişim göstermiştir. Yerleşimlerde, konutların ışık ve manzara yönelimlerine saygılı hareket edilmiştir. Safranbolu'da yerleşmenin bu yamaçlar üzerinde gerçekleştirilmesinin bir diğer nedeni de Bağlar ve Kıranköy bölgeleri arasında kalan ve Has Tarla denilen düz alanlarda tarımsal faaliyetlerin

gerçekleştirilmesidir. Bu dönemlerde üretim faaliyetleri de devam etmektedir. Dericilik, demircilik, bakırcılık, dikicilik, semercilik ve ayakkabıcılık, bu faaliyetlerin başlıcalarıdır. Bu üretim alanları lonca düzenine uygun hareket edilerek ayrı sokaklara yerleştirilmiştir. 20. yüzyılın başlarında yaşanan birinci dünya savaşı ve devamındaki milli mücadele döneminde ise kentsel gelişimin durduğu görülmektedir (Böke, 2020: 149). Genel olarak bakıldığında topografya, iklim ve bitki örtüsü gibi bölgesel özelliklerle beraber, şehirdeki ekonomik ilerlemelere bağlı olarak kentte de gelişim yaşanmıştır (Aktüre ve Şenyapılı, 1976: 67).

Şekil 2. Tarihi Safranbolu yerleşim bölgeleri (Yetiş ve diğerleri, 2018: 496)

3. Sokağı Oluşturan Mimari Bileşenler ve Çarşı Bölgesinde Sokak

Geleneksel yerleşimlerde sokağı oluşturan öğeler, tıpkı mimariyi oluşturan unsurlar gibi, iklim, topografya ve sosyo-kültürel etmenler gibi çeşitli bileşenlere göre farklılıklar gösterse de bunlar; yapılar, bahçeler, sokağa yaslı duvarlar, yapı veya bahçeye giriş bölümleri, kamusal donatılar, yol ve peyzaj öğeleri olarak sınıflandırılabilir (Ercan, 2018: 10). Fiziksel olarak sokak, Türk mahallesinin neredeyse ondan hiç beklentisinin olmadığını ifade eder. Çoğu toprak olan sokakların taş döşenmesine çok geç dönemde, muhtemelen 19. yüzyılda başlanmıştır. Ancak, tepelerde ve yamaçlarda insanlar yolları erozyona karşı korumak için çok önceleri taş döşemişlerdir (Kuban, 2017: 171).

Osmanlı dönemi yerleşimlerinde konutlar, sokağın fiziki ve sosyal biçimlenişi için en önemli detaydır. Konutlar, şehir merkezinin etrafında dağılım göstermektedir ve merkezde yer alan yapılaşmalara göre çoğunlukla ayrı nizamda inşa edilmektedir (Aliağaoğlu ve Uğur, 2016: 214). Sokakların genişlikleri farklılık gösterse de genellikle kent merkezlerinde dar, kent dışına doğru ise genişleyen bir yapıya sahiptirler. Dar olan sokaklar bile, evlerin az katlı olmasından dolayı genellikle sıkıcı bir hissiyat yaratmazlar. Sokağın belirgin bir geometrik şekli ya da doğrultusu yoktur; genellikle evlerin giriş katı duvarları ile sınırlanmışlardır (Kuban, 2017: 172). Ayrı nizamda inşa edilmiş olan konutlar genellikle bahçeli veya avluludurlar. Bu yapılarda sokaklardan konutlara geçiş, avlulardan sağlanmaktadır. Avlulu konutlarda sokağa bakan avlu duvarları mahremiyet anlayışı gereği içerisini göstermeyecek biçimde belli bir yükseklikte inşa edilmiştir. Sokaktan avluya giriş, avlu kapısından sağlanmaktadır. Yörelere göre değişmekle birlikte avlu kapılarında farklı tiplerde tokmaklar kullanılmıştır (Bektaş, 2020: 95).

Anadolu'nun farklı bölgelerinde bitişik nizamda inşa edilmiş geleneksel konut örnekleri de bulunmaktadır. Bu

konutlara binaların zemin katlarından sokağa açılan kapılar ile girilmektedir. Bu yapılarda da mahremiyet unsuru konutların şekillenmesinde önemli olmuş, zemin kat pencereleri genellikle yerden belli bir seviye yükseltilmiştir (Eldem, 1968: 57).

Konutların cephe özellikleri sokağın fiziki görünümünde çok etkilidir. Cumbalı yapılar, pencere ve kapı detayları, yöreye göre kullanılan malzemeler gibi özellikler, sokağın karakterine yansıyan önemli detaylardır. Bir sokağın başka bir sokağa bağlandığı köşelerde duvarlar birbirleriyle genellikle pahlanarak birleştirilmiştir. Konutların kendine özgü yapısal tasarımlarının ötesinde, toplumların sahip olduğu sosyal değerler de sokakların oluşumunu etkiler. Örneğin mahremiyet olgusu, konutun planını etkilediği kadar, sokağın dokusunun oluşumuna da doğrudan etki etmektedir. Avlulu konutlarda, avlu duvarlarının yüksek tutulması, bu düşüncenin bir sonucudur. Bunun yanı sıra komşuluk ilişkilerine göre düzenlenen bina cephe biçimlenişleri, evlerin birbirlerinin manzara ve güneşini kesmemek adına gerekli durumlarda farklı yönlerde ve kotlarda konumlanmaları gibi özellikler de sokak oluşumunu etkileyen bu sosyokültürel değerlere örnek olarak gösterilebilir.

Camiler, genel anlamda Osmanlı şehirlerinin en önemli kamusal yapısı olmalarının yanı sıra sokağın oluşumunda da en önemli unsurlardan birisi olarak dikkati çekerler. Camiler, yerleşim yerleri içinde kent merkezlerinde ve çoğunlukla sokakların kesişim noktalarında bulunurlar. Camilerin bulunduğu noktalar bir nevi toplanma alanı ve sosyal alanlar olarak nitelendirilebilir. Geleneksel yaşam kültürü içinde, mahalle ve mahalleliye dair sorunlar, ortak toplanma mekânı işlevi üstlenmiş bulunan camilerde tartışılır ve burada çözüme kavuşturulurdu. Geleneksel doku içerisinde, camilerin çevresinde hamam ve imarethane gibi, yine toplumun geneline hitap eden ortak kullanıma ait yapıların bulunduğu örneklerle de çokça rastlamak mümkündür (Bayartan, 2005: 99). Ancak bu yapılar sayıca konut ve camilerle (mescitlerle) karşılaştırıldığında sokak oluşumlarını etkileyecek çoklukta olmayıp, yerleşim yerinin uygun bir yerine konumlandırılmak suretiyle hizmet sunmaktadırlar. Geleneksel doku içerisinde camilere yakın konumlarda kahvehanelerin olduğu örnekler de oldukça fazladır. Kahvehanelerde halk bir yandan namaz vaktini beklerken, diğer taraftan sosyalleşebilmektedir (Ertürk, 2021: 224). Bu durum da sokak yapısını hem sosyokültürel ve hem de şehircilik anlayışı açısından doğrudan etkilemektedir.

Geleneksel yerleşimlerdeki bir başka sosyal alan da ticari yapıların ve bedestenlerin bulunduğu alanlardır. Bir merkez etrafına toplanan yerleşim özelliği gösteren Osmanlı şehirlerinde merkez noktada yoğun olarak ticari yapılar bulunmaktadır (Acun, 2002: 267). Buralar öncelikle halkın ihtiyacını karşılamaya hizmet etmekle beraber, aynı zamanda toplanma ve sosyalleşme alanı olarak da değerlendirilmektedir (Bayartan, 2005: 101). Bu kısımlarda yapılaşma çoğunlukla bitişik nizamda olmaktadır. Osmanlı şehirlerindeki ticari hayatın en önemli unsurlarından olan, üstü açık ya da kapalı bir eksen üzerinde dizilmiş dükkân sıralarından oluşan çarşı yapılarından arastalar ve “bezzazistan” kökünden gelen, bezciler ve dokumacıların dükkânlarının yer aldığı bedestenlere bakıldığında, genel olarak bu yapıların aynı yerleşim bölgesinde ve birbirine yakın olarak konumlandığı görülür (Sözen ve Tanyeli, 2010: 31-53).

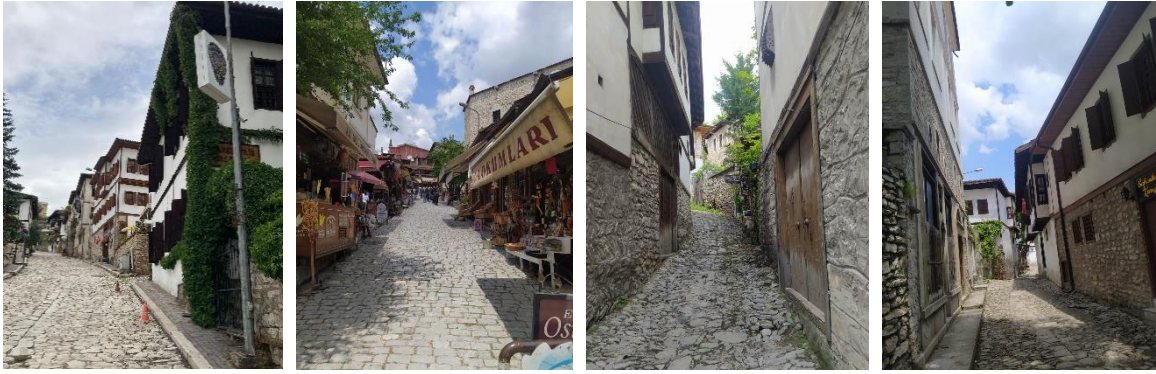
Osmanlı şehirlerinde sokağa karakter veren bir diğer önemli unsur da çeşmelerdir. Osmanlı’da saraylar ve bazı konaklar dışında suyun konutlara ulaştırılması için gereken altyapının olmaması sebebiyle halkın su ihtiyacı sokak çeşmeleri, camiler ve hamamlarda karşılanmıştır (Talasoglu, 1994: 3). Özellikle çeşmeler geleneksel dokusunu koruyan sokaklarda çok sık olarak karşımıza çıkmakta, adeta sokağın özgün yapısıyla bütünleşmektedir. Bu çeşmeler bir yapıya bağlı olarak “bağımlı çeşme” tipolojisinde olabileceği gibi, daha çok bağımsız olarak inşa edilmişlerdir. Çeşmeler de asli görevlerinin yanı sıra, diğer kamu yapıları gibi mahalle sakinlerinin buluştuğu ve sosyalleştiği yapılar olarak farklı bir işlev de üstlenmektedirler (Yeler ve Yeler, 2021: 317).

Osmanlı şehircilik anlayışında sokaklarda ağaçlar ve farklı bitki öğeleri yer almaz. Bu tür peyzaj öğeleri genellikle yapıların bahçelerinin içerisinde, cami avlularında, mezarlıklarda veya çeşme meydanlarında bulunmaktadır (Kuban, 1995: 190). Söz konusu şehir dokusu topografya, iklim ve doğaya uyumlu olarak tasarlanırsa da sokakların net bir görüntüde olması istenmiştir. Topografyaya göre şekillenen sokaklar farklı biçimlenişlerde olabilmektedir. Bu bağlamda sokaklar düz, kıvrımlı veya merdivenli sokaklar olarak farklı biçimlerde kurgulanmışlardır (Çevik, 1992: 57). Sokakların temel işlevi, evlere girebilecek bir mekân sağlamalarıdır (Kuban, 2017: 171).

Anadolu yerleşimlerinde sokaklar mümkün olduğunca arazi eğimine paralel bir biçimde oluşturulmuştur. Taş döşeli sokakların orta kısma doğru eğimli bir şekilde inşa edilmesiyle drenaj meydana getirilmiştir.

Çıkma sokaklar da Osmanlı şehirlerinin önemli fiziki özelliklerinden bir tanesidir. Geleneksel dokular, merkezi ya da yerel yönetim tarafından önceden planlanmış bir yerleşim özelliği göstermemesi sebebiyle ve aynı zamanda yapılaşmanın yazılı kurallardan ziyade komşuluk ilişkileri ekseninde gelişmiş olmasının bir sonucu olarak, yerleşim alanları içerisinde çıkma sokaklar oluşabilmektedir (Kuban, 1995: 165). Fiziki özelliklerin yanı sıra sosyo-kültürel olgular da çıkma sokakların oluşumunda etkili olmuştur. Çıkma sokakların, mahremiyet ve korunma duygusu ile yabancıların giriş çıkışlarını engelleyecek biçimde korunaklı hale getirme isteğinden kaynaklandığı durumlar da söz konusudur (Akman, 2020). Bu bakımdan çıkma sokakların bir kültürün parçası olarak birçok Anadolu şehrinde çok sayıda örneğini görmek mümkündür. Osmanlı şehirciliği içerisinde çıkma sokakların kültürel açıdan bu şekilde önemli bir yer tutmasına rağmen, Safranbolu Eski Çarşı bölgesinde çıkma sokak düzenlemesi fazla değildir.

Yukarıda sayılan tüm etkenler doğal olarak sokağı fiziksel ve sosyo-kültürel olarak etkilemektedir (Şekil 3). Sokak dokuları, içerdikleri somut ve soyut değerlerle söz konusu şehrin kimliğini oluşturmada, bulunduğu yere özgü niteliklerle özgün dokular ortaya çıkarmaktadır. Yaşama biçimleri, şehrin geçmişten günümüze sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik anlamda geçirdiği değişimler gibi olgular da sokağın ruhunda ve biçimlenişinde kendini belli etmektedir.

Şekil 3. Safranbolu Eski Çarşı yerleşiminden sokak dokusu örnekleri

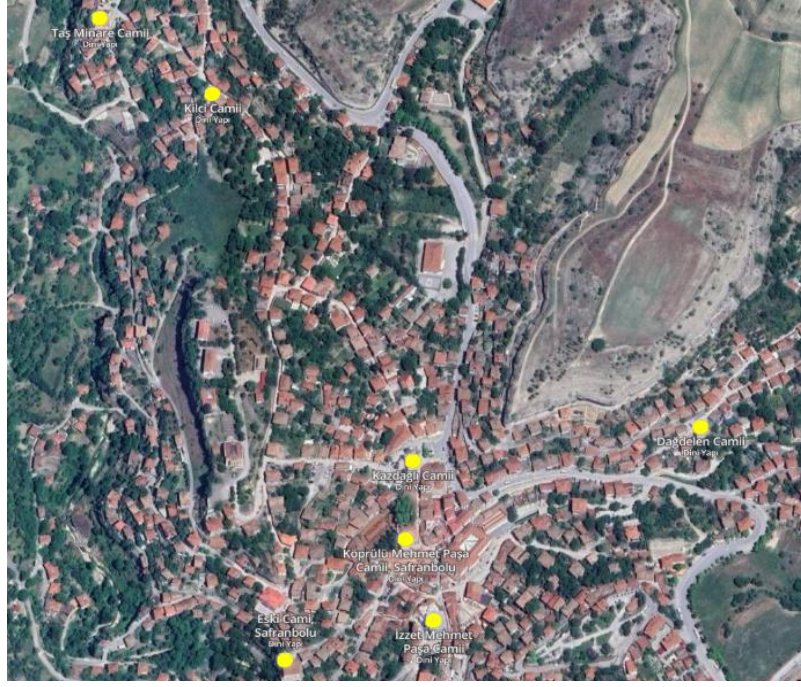
Çarşı bölgesi engebeli topografyaya sahip olduğundan, sokaklar doğal hatları izlemektedir. Bu bölge, yerleşim alanının en düşük kotlu bölümü olduğu için, sokakların eğimi doğal olarak merkeze doğrudur. Taş kaplı geleneksel sokak dokusunda yağmur suyu orta ekseninde toplanmakta ve eğimli zeminin sağladığı olanaklarla uygun bölümlerden sokak dışına tahliye edilmektedir. Safranbolu sokaklarının her iki yanında yaya kaldırımı bulunmamaktadır. Sokağın genişliği, kaplaması ve eğimi öncelikle insan unsuru düşünülerek suretiyle, yük taşıma amacıyla kullanılan at ve eşeklerin yüklü olması durumunda rahat bir kullanım sağlayacağı ölçüde planlanmıştır. Sokakların taş kaplamaları, taş işçiliği konusunda mahir olan Rum ustalar tarafından yapılmıştır (Günay, 1989: 110).

Çarşı bölgesinde sokak şekillenişinde bu sayılan sokağa ait özellikler dışında sokak oluşumunda etkili olan yapıları, camiler, dükkânlar, konutlar ve çeşmeler olarak sıralamak mümkündür.

3.1 Camiler

Diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Safranbolu'da da kentin gelişim gösteren bölümlerinde camiler inşa edilmiştir. Mevcut durumda tarihi camiler incelendiğinde, bu camilerin genellikle sokakların kesişim noktalarında veya sokak bitişlerinde olduğu görülmektedir (Şekil 4). Bu alanda bulunan camilere bakıldığında ilk olarak muhtemelen şehrin en eski camisi olan Eski Cami dikkati çekmektedir. Caminin yapım tarihi ile ilgili net bir bilgi bulunmamakla birlikte eserin Candaroğlu beyliği döneminde inşa edildiği düşünülmektedir. Kesin olmamakla birlikte, yapının kiliseden camiye çevrildiğine dair bilgiler de mevcuttur (Sözen, 1979: 2). Cami, Eski Cami ve Akseki sokaklarının kesişimlerinde yer almaktadır.

Çarşı bölgesinin kuzeyinde Taş Minare Camii yer almaktadır. Bu yapının da yapım tarihine ilişkin net bir bilgi bulunmamakla beraber, muhtemelen Candaroğulları döneminde yapıldığı değerlendirilmektedir. Eski Cami gibi bu caminin de kiliseden camiye çevrildiği hakkında yorumlar mevcuttur (Sözen, 1979: 3). Cami, Dibanoz Sokak üzerinde bulunmaktadır. Bu alanda bulunan bir diğer cami de Kilci Camii'dir. Bu cami hakkında detaylı bir bilgiye rastlanmamakla beraber, caminin hemen yanında bulunan sokak çeşmesinin kitabesinde yapım yılı olarak H.1235 (M.1819-20) olarak verilmektedir. Caminin de aynı tarihlerde inşa edilmiş olması muhtemeldir.

Şekil 4. Eski Çarşı cami yerleşimleri (URL 1'den alınarak düzenlenmiştir)

Köprülü Mehmet Paşa Camii, 1661 yılında inşa edilmiştir. Cami, günümüzde Saraçlar sokak ve Eczacı Hidayet Derman sokaklarının kesişiminde yer almaktadır. 1645 yılında inşa edilen Cinci Hanı'nın kuzeybatısında yer almaktadır. Bu alan, Çarşı bölgesinin oluşumunun merkezi olarak değerlendirilebilir (Akmaydalı, 1991: 257). Kent bu merkez etrafında dağılım göstermiştir. Bu bölgede han ve hamam yapılarının yanı sıra, çok sayıda dükkân da bulunmaktadır.

Kazdağlı Camii, 1779 tarihinde inşa edilmiştir. Cami günümüzde üç sokağın, Mescit, Hükümet ve Hamamönü sokaklarının kesişiminde yer almaktadır. Caminin doğusunda, çok yakın bir noktada 1645 yılında inşa edilen Cinci Hamamı bulunmaktadır. Caminin, hamamın inşasından çok sonra bu noktaya inşa edildiği anlaşılmaktadır (Sözen, 1979: 4). Kazdağlı Camii ve Cinci Hamamı'nın önünde Kazdağlı meydanı yer almaktadır.

a

b

Şekil 5. Safranbolu sokaklarından cami örnekleri a) Dağdelen Camii, b) İzzet Paşa Camii

Bölgedeki bir diğer cami, 1796 yılında inşa edilen İzzet Mehmet Paşa Camii'dir (Akmaydalı, 1991: 257). Cami, İzzet Paşa sokağı üzerinde, sokağın yine diğer sokaklarla kesişim bölgesinde bulunmaktadır. Safranbolu Çarşısı bölgesindeki camiler tarihi yerleşim alanının kentsel gelişimi hakkında ipuçları vermektedir. Anadolu şehirlerindeki cami odaklı mahalle anlayışı Safranbolu'da da etkin biçimde kendini göstermektedir. Genel olarak camilerin sokakların kesişim bölgelerinde olduğu ve sokakları birbirine bağladığı görülmektedir (Şekil 5, 4).

3.2 Dükkanlar

Türk kentlerinin ticari bölgeleri, insanların yaşadığı mahallelerden tamamen ayrıydı. Kent merkezi, camileri, kahvehaneleri, pazarları, hamamları ve medreseleri ile erkek yaşamının bir ifadesiyken, konut bölgeleri ise genellikle kadın yaşamının temsilcisidir. Aile yaşamının ve kadının toplumsal yaşamdan izole olmasının etkisi, mahallelerin genel yapısına yansımıştır (Kuban, 2017: 171).

Şekil 6. Safranbolu Eski Çarşı bölgesinde arastalı sokaklar a) Cinci Hanı sokak, b) Arasta Arkası sokak, c) Akın sokak, d) İzzetpaşa sokak, e) Demirciler sokak, f) Manifaturacılar sokak

Safranbolu'da, ticari yapıların yer aldığı sokaklar lonca düzenine göre gelişim göstermiştir. Bu anlayışa göre, her bir zanaat için ayrı bir sokak düzenlenmiştir. Günümüzde de bu sokaklar, kendilerine özgü zanaat isimleriyle varlıklarını sürdürmektedir. Aşağı Tabakhane sokak, Debbağ Pazarı sokak, Kunduracılar sokak, Saraçlar sokak, Semerciler sokak gibi sokaklar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanı sıra Bakırcılar çarşısı ve Demirciler çarşısı da hala varlıklarını sürdürmektedir. Bölgede bulunan Arasta çarşısı, Kunduracılar, Semerciler ve Saraçlar sokaklarında bu düzen yoğun olarak kendini belli etmektedir. Dükkanlardan oluşan bu alandaki yapılar bitişik nizamda inşa edilmiş olup, sokaklarının da konutların olduğu sokaklara göre daha dar olarak düzenlendiği göze çarpmaktadır (Şekil 6).

Bu bölgedeki arastalı çarşılar Cinci Hanı, Cinci Hamamı, İzzet Paşa Camii, Köprülü Mehmet Paşa Camii gibi anıtsal yapılarla beraber değerlendirildiğinde, şehir gelişiminin bu bölge merkezli olarak oluştuğu net bir şekilde görülebilmektedir. Arazinin doğal eğimine paralel olarak yerleştirilmiş dükkanların yanı sıra, arazi eğimine dik olarak yerleştirilmiş dükkanlar da görülmektedir (Şekil 6).

Tamamı taş kaplamalı sokakların nispeten daha geniş olanlarında, yağmur sularını yapıardan uzak tutmak amacıyla sokağın kaplamasının orta kısma doğru bir miktar eğim oluşturacak şekilde yapıldığı görülmektedir. Bu tür sokaklarda orta kısma daha büyük ve daha düzgün taşlar konulmuş ve ayrıca orta kısımda sürekli bir derz hattı meydana getirilmek suretiyle bir sokak aksı oluşturulmuştur. Eğimli sokaklarla iletimi doğal olarak sağlanan sular, uygun noktalarda çarşının orta kısmında bulunan kanyon içinde akmakta olan dereye iletilmektedir.

Tarihi Safranbolu'nun Çarşı bölgesi günümüzde de canlılığını korumaktadır. Ancak özgün işlevini sürdüren

dükkanlar azınlıktadır. Dükkanların arastalı olarak günümüzde de kullanımda olması, bölgenin tarihi kimliğini sürdürebilmesi adına önemli bir husustur.

3.3 Konutlar

Safranbolu Eski Çarşısı bölgesindeki konutlar, merkezi bir odak etrafında düzensiz akslarla dağılmış bir şekilde yer alır. Bu düzensiz aksların temel nedeni, arazi koşullarının etkisidir. Eğimli bir arazi üzerinde gelişen bu şehir dokusunda, konutlar birbirlerinin manzarasını ve güneşini kapatmadan inşa edilmiştir (Şekil 7). Bazı konutlar manzarayı yakalayabilmek amacıyla, komşu konutların gabarisini aşmamak kaydıyla yerden yükseltilmiştir.

Şekil 7. Safranbolu Eski Çarşısı konutlarının topografyaya yerleşimi

Sokakların oluşumunu etkileyen en önemli unsurların başında çevrenin topoğrafyası, arsanın biçimi, manzara durumu ve arsanın sokağa göre konumu gelmektedir. Tarihi Safranbolu'nun Çarşısı yerleşiminin diğer bölgelere göre en önemli farkı, topoğrafyanın eğimli, arsaların daha küçük ve düzgün kenarlı olmamasıdır. Konut, çoğunlukla sokağı çevreleyen bahçe duvarının üzerine kurulmuştur. Arazi eğiminin fazlaştığı bölgelerde bahçe duvarı, aynı zamanda istinat duvarı işlevini de üstlenerek hem kalın ve hem de yüksek inşa edilmiştir.

Safranbolu Eski Çarşısı bölgesinde konut yapıları, avlulu ve avlusuz olarak iki farklı anlayışta inşa edilmiştir. Avlulu yapıların sokağa bakan kısımlarındaki duvarlarının sokaktan avlu görünmeyecek yükseklikte yapıldığı görülmektedir. Bu durum Osmanlı şehirciliği içerisindeki içe dönük ve mahremiyet odaklı plan yapısının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Avlusuz olarak inşa edilen konutlarda, sokaktan doğrudan konuta girilmektedir. Bu yapılarda giriş katları her zaman müstemilat olarak kullanılmıştır. Yine mahremiyetin bir gerekliliği olarak giriş katlarında ya pencere kullanılmamış ya da az sayıda, küçük ölçüde ve yüksekte inşa edilmiş pencereler tercih edilmiştir.

Sokak kapıları, evlere giriş sağlayan ve sokağın görüntüsünde önemli bir yer tutan yapı öğeleridir. Safranbolu evlerine büyük ve çift kanatlı kapılarla girilir. Bu kapılarda genellikle tek kanat kullanılırken, diğer kanat gerektiğinde açılır. Kapı kanatları, kapı genişliğine göre farklı sayıda yan yana getirilmiş tahtalardan oluşur ve arka kısmında üç yatay kuşakla sabitlenir. Bu sabitleme işlemi için "kalpaklı çivi" adı verilen bombeli başlıklı büyük çiviler kullanılır. Çiviler, tahtadan kuşağa doğru çakılarak kapıya estetik bir görünüm kazandırılır.

Kapının iki kanadı, daha az kullanılan kanat üzerine sabitlenmiş bini ile hizalanır. Kapı kanatları genellikle sade bırakılırken, kanat yüksekliğince şerit halinde bulunan bininin yüzeyi geometrik oymalarla süslenir (Günay, 1989: 112).

Kapıların sokak tarafında, yabancıların kapıyı çalmaları için düşünülen "şakşak" adı verilen tokmaklar bulunur. Ayrıca bu yüzeyde, kapıyı çekerek kapatmak için kullanılan, dövme demirden yapılmış göbek üzerine geçirilen metal halkalar da vardır. Tüm metal levhalar estetik bir zevkin ürünü olarak süslenir (Günay, 1989: 112).

Kapı kanatları, özel menteşelerle kasaya kuşakların hizasında üçerli bir şekilde tutturulmuş "güllap" adı verilen menteşelerle sabitlenir. Kapının sokak tarafında ise, duvarla birleştiği sınırları kapatan geniş bir pervaz bulunur. Kapı boşluklarının üst kısmı, düz lento şeklinde olabildiği gibi, zaman zaman da farklı türde kemerlerle geçilmiştir (Günay, 1989: 113) (Şekil 8).

Şekil 8. Safranbolu Eski Çarşı konutlarında avlu ve konut giriş kapıları

Bahçeli konutlarda, sokağın doğal çizgisini izleyen bir duvarla bahçe, sokaktan ayrılmıştır. Çarşı bölgesinin merkezinin biraz daha dışında inşa edilmiş olan avlulu yapıların sokağa bakan kısımlarındaki duvarlar, sokaktan avlu görünmeyecek yükseklikte inşa edilmiştir. Daha çok taş olmak üzere, zaman zaman kerpiç malzemeden de inşa edilebilen bu duvarların üzerinde duvarı yüzey akışlarından koruyan kiremit örtü ya da yörede "tura" olarak isimlendirilen ahşap saçak bulunur. Bu ahşap saçaklar bir ya da iki yana eğimli olarak yapılırlar (Günay, 1989: 110).

Konutun sokak kapısından doğrudan girilen zemin kat mekânı "hayat" olarak isimlendirilmektedir. Hayat mekânının zemini toprak olabileceği gibi, taş döşenmiş olanlar da vardır. Zemini taş döşenmiş olan hayat mekânları "taşlık" olarak isimlendirilmektedir. Burası, üst kata çıkan merdivenin bulunduğu, dışarı bakan bir ya da iki tarafına yaklaşık 80 cm. yükselen temel duvarının üzerinde yakacak olarak kullanılacak olan odunların yığıldığı kısımdır. Bu peyke "bahna" olarak isimlendirilir (Günay, 1989: 114). Bahna'nın sokağa veya bahçeye bakan yüzeyi, tavana kadar eşit aralıklı sıralanmış ahşap dikmelerle kafes şeklinde geçilmiştir. Buna "giliste" adı verilir. Burada amaç, içeriye ışık sağlamanın yanı sıra hava akışına izin vererek odunların kurumasına ve kuru kalmasına olanak tanımaktır. Kafesler, bazı uygulamalarda iki yönde üst üste çakılarak da yapılabilir ki bu uygulama da "muşabak" olarak isimlendirilir (Günay, 1989: 160). Bu açıklıklarda ayrıca cam bulunmaz. Safranbolu evlerinde, konutun sokağa yansıyan önemli detaylarından birisi de bu giliste ve muşabaklardır. Giliste ve muşabaklar konutun ve bulunduğu odanın büyüklüğüne, yapıldığı yöne ve yapının statik durumuna göre farklı büyüklüklerde yapılabilmektedir. Günümüzde kendi evinde oturanlar ya da kiraya verenler, ısı kaybını önlemek amacıyla gilisteleri kaldırıp, bu kısmı duvar örerek kapatmaktadırlar. Restorasyonu yapılan otel gibi yapılarda ise gilisteler genellikle muhafaza edilmekte ve bu bölüm, içeriden geniş camlı çerçevelerle kapatılmaktadır (Bayazıt, 2014: 414) (Şekil 9).

Pencereler, mekânların dış dünya ile ilişkisini sağlayarak birimlere ışık, güneş ve manzara sağlamak amacıyla kullanılan yapı elemanlarıdır. Bu nedenle, pencereler sokağın silüetinde önemli bir unsurdur. Safranbolu evleri, tasarım özellikleri gereği çok sayıda pencereye sahiptirler. Genellikle köşe odalarında altı pencere bulunurken, çıkmalarda dört ya da beş, çardak eyvanlarında ise ikişer pencere bulunur. Bu pencerelerin üst kısımları genellikle tam kemerli veya kaş kemerli olup, kemer içinde renkli camlarla süslenmiş üçgenlere bölünerek daha önceki dönemlerde çokça kullanılmış olan tepe pencerelerine gönderme yapar.

Şekil 9. Safranbolu Eski Çarşısı konutlarında giliste ve muşabaklar.

Türk konut mimarlığının önemli özelliklerinden biri, tepe penceresi uygulamalarıdır. İki sıra halinde üst üste yapılan pencere uygulamalarında, üstte bulunan pencere “tepe penceresi” olarak adlandırılır. Bu pencereler hem alt pencerelerden daha küçüktürler hem de açılmazlar. Sabit oldukları için duvarın dış ve iç tarafında iki ayrı uygulama bulunup bunlardan dışta yapılanına "dışlık", içte yapılanına ise "içlik" adı verilir. Ancak günümüze ulaşan pek çok tepe penceresinin dışlık kısmı eksiktir. Genellikle kemerli olarak tasarlanan tepe pencereleri, aynı evin her odasında bulunmazlar, genellikle baş oda gibi özel odalarda ve üst katlarda daha sık görülürler. Alt pencereler daha geniş olduğundan, endüstriyel cam üretiminin olmadığı dönemlerde cam çerçeve ile kapatılması sorunlara yol açabileceğinden, alt pencereler mevsimsel gereksinimler veya güvenlik amaçları için "kara kapak" adı verilen kapaklarla kapatılırken, bu mekânlar tepe penceresi ile aydınlatılır. Ayrıca bu pencereler, üstlerinin ve renkli camlı tasarımları sayesinde perde gerektirmezler. 19. yüzyılın sonlarından itibaren tepe pencereleri artık kullanılmamaya başlanmıştır (Şekil 10).

Safranbolu evinin esas penceresini oluşturan camlı çerçeveler, ya kırma pencere olarak iki tarafa doğru açılacak biçimde ya da “giyotin pencere” olarak adlandırılan biçimde, düşey yönde sürmeli olarak açılacak teknikte yapılmışlardır. Pencere kanatları iki sıra olup, üst kısım daha uzun yapılmış ve her iki kısım yatay bir kayıt ile birbirlerinden ayrılmıştır. Alt pencereler, dışa ve yana doğru iki kanat olarak açılan, genellikle tek parçadan yapılan kapaklara sahiptirler. Kapaklar, üçer adet kuşak çakılmak suretiyle ahşabın çalışmasına karşı önlem alınarak yapılırlar. İç kısımda, kapağın açık ve kapalı konumda sabit kalması için düzenekler bulunmaktadır. Pencere kapakları “kara kapak” olarak isimlendirilir (Günay, 1989: 245) (Şekil 10).

Şekil 10. Safranbolu Eski Çarşısı konutlarından pencere örnekleri.

Pencerelerde hem çocukların pencereden düşmelerine engel olmak amacıyla ve hem de konutu yabancılara karşı güvenli hale getirebilmek için parmaklıklar kullanılmıştır. Bu amaçla demir malzemedeki parmaklıklarda kullanılan tekniğe benzer şekilde karelere bölünmüş bir parmaklık düzeni uygulaması dikkati çekmektedir. Bundan farklı olarak, pencere kasasının her iki tarafına tutturulmuş yatay bir ahşap ve bu ahşapla pencere denizliği arasına geçme oymalı üç adet düşey ahşaptan oluşan oyma pencere korkulukları da yapılmaktadır. Üçüncü bir uygulama ise, “pencere topu” olarak adlandırılan korkuluk uygulamasıdır. Tornada profilendirilmiş ahşap çubuklarla pencere korkuluğu, yörede bu şekilde isimlendirilmektedir (Günay, 1989:

246). Pencereelerde korkuluk uygulaması çoğu zaman pencerenin yarısına yakın kısmına kadar olan alt bölümde karşımıza çıkarken, bazı örneklerde ise bunun simetriği olarak üst kısımda da yapılabilmektedir. Safranbolu konutlarında pencereler, kapakları kapalı konumdayken dış kısımlarıyla yapının sokak görünümünü etkilerler. Kapaklar açık konumdayken ise pencere elemanları yola bakan cephelerde sokak görünümüne yansır (Şekil 10).

Bazı konutlarda kapıya gelenin kim olduğunu pencereden görebilmek amacıyla diğerlerinden farklı olarak düzenlenmiş “kim geldi” pencerelerine de rastlanılmaktadır. Bu amaçla, yapının giriş kapısına yakın pencerelerinden birisinin korkuluğu, çıtalarla kafes şeklinde sokağa taşırılarak yapılır (Şekil 11).

Şekil 11. Safranbolu konutlarında “kim geldi penceresi” uygulamaları.

Sokak dokularını şekillendiren konutlara ait unsurlar, yapıların görünümünü etkileyen inşaat teknikleri ve tasarım fikirleridir. Geleneksel Türk konut mimarlığının tipik bir uygulaması olarak küçük ve düzensiz şekilli arsaların zemin katı, arsanın yapısına uygun olmalıdır. Bu amaçla zemin katta, parselin sınırlılıklarına göre tasarım yapılmaktadır. Üst katlarda yapılan çıkmalar ile sokağın izlenebilmesi ve daha fazla ışığın yapı içine alınabilmesi amaçlanmıştır. Bu çıkmalar sokağın fiziksel yapısını olmasa da silüeti önemli ölçüde etkilemekte ve sokağa farklı bir perspektif kazandırmaktadır (Gökdemir ve Demirel, 2017: 8352).

a

b

c

d

Şekil 12. Safranbolu Çarşı bölgesi konutlarında farklı türde çıkmalar a) Gönye çıkma, b) Köşe çıkma, d) Çıkma üstünde çıkma

Çıkmalar, konutların köşelerinde, ortasında veya gönye şeklinde olabilir. Parsel özellikleri nedeniyle binaların yola dik olarak yerleştirilemediği durumlarda, zemin katta parselin özellikleri zorlanmadan korunmuştur. Bu tür binalarda üst katta "gönye çıkma" olarak adlandırılan üçgen çıkmalar kullanılarak, yapının sokağa hükmetmek yerine sokağa saygı göstermesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda üst kattaki mekanlarda dik açılı geometrik formlar kullanılarak daha kullanışlı birimler elde edilmiştir. İki katlı binalarda çıkma üst katın şeklini belirlerken, üç katlı konutlarda ara katlarda yapılan çıkmalar, son kat düzenlemesi için geçiş sağlayan bir fonksiyon üstlenmiştir. Türk konut mimarlığının en belirgin özelliklerinden birini oluşturan bu durumun örnekleri, Safranbolu Çarşı bölgesinde yoğun bir şekilde gözlemlenmektedir (Şekil 12).

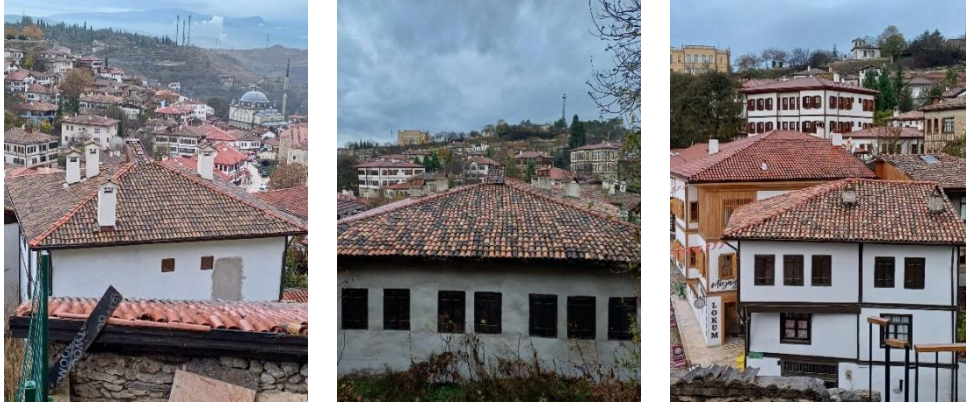
Sokaklarda dikkat çeken başka bir husus da bazı binalarda köşeye gelen duvarın pahlanarak dönüşlerin yumuşatılması işlemidir. Bu detay, sokakları kullanan insanlar ve araçların dönüşlerini daha kolay hale

getirmek için uygulanır. “Çalık” adı verilen bu pah, bina yüksekliği boyunca devam etmek yerine, belirli bir noktadan sonra düzleşir (Şekil 13).

Şekil 13. Safranbolu Çarşısı bölgesinden yapılarda köşe pahlama (Çalık) örnekleri

Çatılar ve saçaklar, binaları atmosfer etkilerinden korumak amacıyla yapılan unsurlardır ve sadece işlevsellikleri ile değil, aynı zamanda binaların estetik görünümünü etkileyerek sokakta önemli bir rol oynarlar. Ahşap malzeme ağırlıklı olarak inşa edilen Safranbolu evlerinde çatılar, konutları korumak için kritik bir unsur olarak öne çıkar. Bu nedenle konutlardaki çatı ve saçak uygulamaları, kendine özgü tasarım ve uygulama özellikleri ile dikkat çeker. Konutların saçak çizgileri, mümkün olduğunca dikdörtgen bir biçime yaklaştırılmaya çalışılmıştır. Konutun cephe özellikleri nedeniyle çokgen bir yapı oluştursa da çatının saçak hattını oluşturan unsurları dört yönde eğimli bir çatı formuna dönüştürme çabası gözlenir. Bu amaçla, cephe boyunca saçak mesafeleri değişebilir. Bu sayede çatıda su birikimini önlemek ve olası su sorunlarını minimize etmek amaçlanır. Saçaklar, bazen çıkmalardan genişletilir ve sokak seviyesinde bir saçak altı oluşturur. Geleneksel konutlarda saçak altı kaplaması eksik olduğu için saçaktan alttan bakıldığında çatı elemanları, çatı taşıyıcıları ve kiremitler doğrudan görülebilir. Ayrıca, çatılarda oluk bulunmaz ve yağmur suları doğrudan sokağa akar (Günay, 1989: 246-248) (Şekil 14).

Şekil 14. Çarşısı bölgesi konutlarından çatı örnekleri

Safranbolu evlerinde, 20. yüzyılın ilk bölümüne kadar ahşap çatı kaplaması olarak "pedavra" olarak adlandırılan ince tahtalar kullanılmıştır. İyi bir işçilikle yapıldığında, suya karşı etkili bir yalıtım sağlayabilen pedavralar, ahşabın zaman içinde suya karşı hassasiyeti nedeniyle çürüme riski taşıdığı için sonraki dönemlerde terk edilmiş ve çatılar oluklu kiremitlerle kaplanmaya başlanmıştır. Bazı konutlarda, kiremit kaplamaya geçilirken kiremitler doğrudan pedavra yüzeyi üzerine yerleştirilmiş, bazılarında ise pedavra çıkartılarak kiremit kaplaması için ahşap malzemeden özel alt yapı oluşturulmuştur (Günay, 1989: 253).

Eski Çarşısı yerleşiminde binaların sokak cephelerini süsleyen önemli unsurlardan biri nazarlıklardır. Nazarlıklar, bazen hayvan boynuzları, bazen de süslenmiş yazılarla inançlarla ilişkilendirilmiştir. Bazı evlerin sokağa bakan cephelerine geyik boynuzları asılarak uğur getireceğine inanılmıştır. Bu boynuzlar zaman zaman kafatası ile birlikte asılmış ve çivi ile sabitlenmiş, bazen de sofa çıkmalarının alınlıklarına ya da giriş kapısının üstüne yerleştirilmiştir. Ayrıca, konutların cephelerinde yazıtlar da dikkat çeker. Süslemeler, Safranbolu evlerinin iç mekanlarında yoğunlaşırken, dış cephelerde süslemeler daha nadirdir. Ancak, evlerin saçak

yakınlarında, çıkma cephelerinin alınlıklarında süsleme özelliği gösteren dualar bulunur. Bu amaçla ibrik, sürahi, vazo, kandil ve armut gibi şekillerin içine "Maşaallah", "Maşaallah-ü Kâne", "Bismillâhirrahmanirrahîm" gibi Arapça ifadeler veya bazı durumlarda inşa yılı gibi bilgiler yazılıdır. Bazı evlerde ise mavi bir elips içine yerleştirilen hilal şeklinde nazarlıklar bulunur. Nazarlıklar, binaların sokaktan en kolay görünecek cephelerine yerleştirilmiştir (Şekil 15).

Şekil 15. Safranbolu evlerinde hayvan boynuzu ve yazı olarak nazarlık örnekleri

Safranbolu Çarşı bölgesindeki yapılarda yöresel yapı malzemeleri kullanılmıştır. Sivil mimari eserleri genellikle ahşap ve kâgir malzemelerden inşa edilmişken, anıtsal nitelikteki yapılarda taş ve tuğla malzemeler kullanılmıştır. Ahşap malzemeler genellikle köknar ve çamdan elde edilmiştir. Bazı durumlarda ceviz ve kavak ağacı gibi ağaç türleri de kullanılmıştır (Günay, 1989: 9).

Yapılarda taş malzeme olarak bölgede bulunan Neritik kireçtaşı kullanılmıştır. Bu taş, Safranbolu'ya çok yakın konumda bulunan Yazıköy köyündeki ocaklardan çıkartıldığı için bölgede "Yazıköy Taşı" olarak bilinir (Şener, 2023: 56). Taş malzeme, sivil mimari örneklerinde küçük boyutlu ve moloz şeklinde kullanılmıştır. Örgü şekli genellikle klasik moloz taş örgüsü veya balık kılçığı tarzındadır (Şekil 16). Balık kılçığı örgüsünün estetik amaçlı kullanıldığı bilinmektedir.

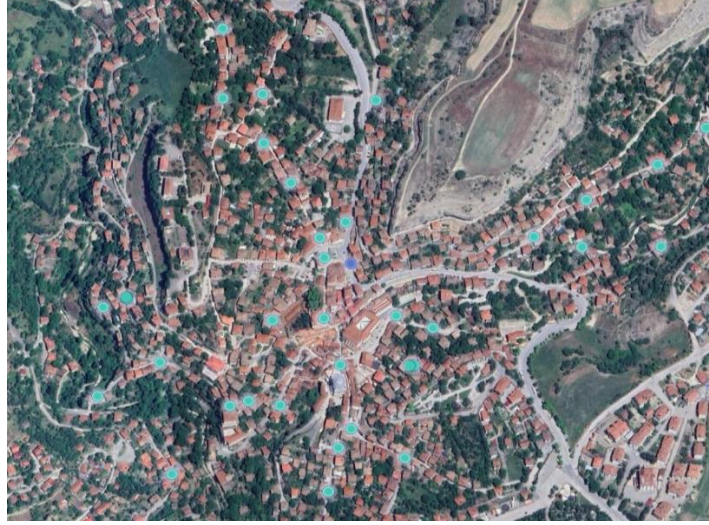
Şekil 16. Safranbolu yapılarında sokaktan izlenen taş işçilik örnekleri

Safranbolu tarih boyunca Türklerin yanı sıra azınlık olarak Rum nüfusu da barındırmış ve taş işçiliği özellikle Rum ustaların mesleği olmuştur. Ahşap ustaları ise genellikle Türklerden oluşmuş ve her iki kesim kendi mesleğini icra etmiştir. İlçede hala varlığını sürdüren birçok Rum konutunda taş işçiliği Rum ustaları tarafından yapılmıştır. Bu yapılarda büyük boyutlu ve düzgün şekillendirilmiş taş malzeme kullandığı göze çarpmaktadır. Kerpiç malzeme genellikle her tür topraktan yapılırken, özellikle Köprücek'ten gelen toprak kerpiç yapımında tercih edilmiştir. Alaturka kiremit ise Çerçen, Bostanbükü ve Çamlıca köylerinde geleneksel yöntemlerle üretilmiş ve yine geleneksel fırınlarda pişirilerek yapılarda kullanılmaya uygun hale getirilmiştir (Günay, 1989: 9).

3.4 Çeşmeler

Osmanlı şehirlerinin dokusunda büyük bir öneme sahip olan çeşmeler, bu tarihi şehirlerin sosyal ve fiziksel dokusunun ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. Osmanlı mimarlığında çeşmeler, birçok farklı işlevle

kullanılmıştır. İlk olarak, doğal sokak düzenini meydanlarda vista noktaları oluşturarak vurgulamak için kullanılmışlardır. Aynı zamanda külliyelerin, önemli binaların veya sokakların önemli cephe ve köşelerini süslemek amacıyla da inşa edilmiştir (Pilehvarian, 2002: 247-251). Bu nedenle çeşmeler hem estetik hem de fonksiyonel açıdan Osmanlı mimarlığının temel öğelerinden biri olmuştur.

Şekil 17. Safranbolu Eski Çarşısı’da sokak çeşmelerinin dağılımı (URL 2)

Osmanlı çeşmeleri sadece mimari değer taşımayıp, aynı zamanda suyun temini ve dağıtımını açısından da büyük öneme sahiptir. Bu çeşmeler, suyun şehirdeki farklı bölgelere kolayca ulaştırılmasını ve insanlar tarafından buradan rahatça alınarak kullanılmasını kolaylaştırmıştır (Mutlu, 2014: 398). Bu nedenle Osmanlı döneminde çeşmeler, su mühendisliği eserleri olarak da kabul edilmiştir.

Çeşmeler şehir meydanları, cadde ve sokaklar gibi kamusal alanlara yayılmıştır. Bu durum, şehir planlaması açısından da büyük önem taşır. Çünkü bu çeşmeler, şehrin meydanlarını ve sokaklarını düzenledikleri için şehircilik bilimi alanında da değerlendirilmiştir. Çeşmeler sayesinde şehirlerin su temini ve kamusal mekân düzenlemesi daha işlevsel hale gelmiştir.

Şekil 18. Safranbolu Eski Çarşısı yerleşimi sokaklarından çeşme örnekleri

Osmanlı kentlerinde, genellikle meydanlarda, sokak aralarında ve camilerin yakınında konumlandırılan çeşmeler, kentsel dokunun önemli bir parçasını oluşturur. Ancak Safranbolu’da tipik bir meydan çeşmesi bulunmamaktadır. Şehir içinde, benzersiz kimliğiyle geleneksel mimari özelliklerini muhafaza eden çok sayıda özgün çeşme bulunmaktadır (Şekil 17). Günümüzde bu çeşmelerin bir kısmı harap olmuş durumdadır. Büyük çoğunluğu ise mimari olarak hala sağlam olmasına karşın, su akışı sağlanmamaktadır (Ertürk, 2004: 395).

Çarşı bölgesinde bulunan Tuzcupınarı ve Sadullah çeşmesi gibi bazı çeşmeler, sokağa yön veren kentsel öğeler olarak dikkati çekmektedir (Şekil 18). Öte yandan Şükrü Efendi ve Hamide Hatun çeşmeleri gibi bazı örnekler ise Safranbolu’nun dar sokaklarında, bahçe duvarları üzerine konumlanmış yapılar olarak kentsel anlayış içerisinde sokağa hareket katmaları açısından önemlidir (Ertürk, 2004: 395).

4. Sonuç

Geleneksel yerleşimlere ait sokaklar, mimari, sosyal ve kültürel açıdan zengin bir mirası temsil ederler. Bu sokaklar genellikle dar ve karmaşık bir yapıya sahip olup, çeşitli yapı türlerini içerirler. Düzensiz bir şekilde gelişmiş gibi görünen sokaklarda evler genellikle yüksek duvarlarla çevrili avlular etrafında inşa edilmiştir. Bu sokaklar, Osmanlı döneminin sosyal yapısını yansıtır ve farklı toplumsal sınıfların bir arada yaşadığı bir mekân oluştururlar. Aynı zamanda ticaretin ve kültürel etkileşimin merkezi olan camiler, çarşılar, medreseler, hanlar ve çeşmelerle donatılırlar. Bu sokaklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok yönden geçmişini anlamak ve araştırmak için önemli bir kaynak vazifesi de görürler.

Osmanlı kültürü yüzyıllar boyunca sanatın her alanında kendine özgü karakteriyle önemli bir etki yaratmıştır. Mimarlık alanında da zamanla kendi tipolojisini olgunlaştırmış ve bu olgunluğu klasik dönemde zirveye taşımıştır. Bu çerçevede başta konutlar olmak üzere çeşitli yapı türleri için zaman içinde kendine has özellikler geliştirmiştir. Hemen hemen her mimari tür, kökleri itibarıyla temel özelliklerini muhafaza etse de detaylarda yörenin kültürel ve coğrafi özelliklerinin etkisiyle kendine has farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Kamusal yapılar şehirlerin temel taşları olmuş ve bu yapılar bir yandan toplumun inşa ediliş amaçlarına yönelik ihtiyaçlarını karşılarken, öte yandan şehirlerin yerleşim dokusunun şekillenmesine yön vermiştir. Osmanlı şehirciliğinin belirleyici özelliği, yerel dokuyu yansıtan sivil yapılarla kamusal yapıların birbirini tamamlaması ve bu iki farklı yapı grubunun şehir dokusu içerisinde bütünleşmesidir (Şekil 19). Bu bütünleşmeyi büyük yerleşimlerden küçük kasabalara kadar her yerde görmek mümkündür.

Şekil 19. Safranbolu Eski Çarşıda sivil ve kamusal mimari ilişkisi (URL 2'den düzenlenmiştir.)

Taşıdığı geleneksel nitelikleri sebebiyle bir UNESCO koruma kenti olan Safranbolu ilçesinin Eski Çarşı yerleşimi, Osmanlı'nın şehircilik anlayışının günümüzde de en somut temsilcilerinden birisi olmaya devam etmektedir. Bölge, Osmanlı'dan günümüze bozulmadan gelebilmiş kent dokusu sayesinde Osmanlı şehirciliğinin kendine has karakteristiğini yansıtmaktadır. Yerleşimin konut yoğunluklu bölümü incelendiğinde, Osmanlı'nın şehircilik prensiplerine uygun sokak oluşumları dikkati çekmektedir. Arazi eğimi, komşuluk ilişkileri, manzara ve güneş yönü gibi faktörler göz önüne alınarak inşa edilen konutlar, en az onlar kadar etkileyici ve onlarla mükemmel bir uyumla bütünleşen sokakları meydana getirerek geleneksel şehircilik anlayışının güzel örneklerini sunmaktadır. Eski Çarşı bölgesindeki konutların farklı plan tipleri ve başta cephe özellikleri olmak üzere taşıdığı mimari detaylar, sokak dokusuna doğrudan etki etmekte ve sokağa özgün karakterler kazandırmaktadır. Osmanlı'nın hâkim olduğu yerleşimlerdeki konutlar, diğer kültürlerle ait konutlara kıyasla çok kesin ayrımcı özellikler taşımasa da Safranbolu evleri Türk evi tipolojisi içinde bile kendine özgü farklılıklar barındıran ve ünik özellikleri olan örnekler olarak benzerlerinden ayrılır. Bu konutlar, plan tipolojileri, odaların nitelikleri ve çıkma özellikleri gibi ortak bir paydada toplanabilecek ve her bölgede karşılaşılabilecek tipik Türk evi özellikleri taşımalarının dışında; muşabak ve giliste gibi sokak dokusuna doğrudan yansıyan bölümleriyle farklı bölgelerde inşa edilmiş geleneksel konutlara göre farklılık ortaya

koyarlar. Dolayısıyla, bu özellikler, Safranbolu sokaklarını özünde benzer olsa da detaylarda diğer yerleşim bölgelerindeki sokaklardan ciddi anlamda farklı kılar.

Camiler, Osmanlı şehirlerinin en prestijli kamusal yapıları olmalarının getirdiği tipik bir özellik olarak genellikle yerleşim yerlerinin merkezi noktalarda ve ana yolların kesiştiği köşelerde inşa edilmişlerdir. Özellikle yerleşim merkezlerinde inşa edilenler, anıtsal görünümüleriyle o yerleşimin silüetini oluşturan en önemli yapılar olarak ön plana çıkarlar. Eski Çarşı merkezinde yer alan İzzet Paşa ve Köprülü Mehmet Paşa camileri gibi başkent üslubuyla inşa edilmiş olan gösterişli camiler, bu geleneğin Safranbolu'daki önemli temsilcileri olarak dikkati çekerken, yerleşim bölgesinin aralarına serpiştirilmiş çok sayıdaki mahalli ölçekli cami ve mescit de yine Osmanlı sokak dokusunun, olmazsa olmazları olarak sokak üzerinde yerlerini alırlar.

Osmanlı şehirciliğinin önemli özelliklerinden birisi de şehrin merkezinde ağırlıklı olarak ticari yapıların bulunmasıdır. Bu alanlar, Osmanlı'dan beri ticari misyonlarının yanı sıra halkın birbirleriyle buluşma ve sosyalleşme alanları olarak işlev görmüştür. Bölgenin tarihi ve kültürel mirasını yaşatmaya yönelik gayretlerin bir sonucu olarak, bu anlayışın Safranbolu Eski Çarşı bölgesinde halen sürdürüldüğünü görmek mümkündür. Sonuç olarak, Safranbolu'nun Eski Çarşı bölgesi, Osmanlı döneminin mimari mirasını ve şehirleşme kültürünü canlı bir şekilde yansıtan kentsel alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmayla, bölgenin tarihi ve kültürel zenginliklerini koruma ve gelecek nesillere aktarma konusundaki başarısıyla ön plana çıkmış olan Safranbolu yerleşiminin Eski Çarşı bölgesindeki geleneksel sokak dokusunun oluşumu irdelenmiştir. Osmanlı'nın şehircilik mirasını bir bütün olarak sürdürme noktasında önemli bir örnek olan Safranbolu'nun bu mirası yaşatma ve gelecek nesillere aktarma çabaları, ülkemizin diğer tarihi bölgeleri için de hem örnek hem de ilham kaynağı olmalıdır

Kaynaklar

- Acun, F. (2002). A portrait of the Ottoman cities. *The Muslim World*, 92, 255-281. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/3172084/A_Portrait_of_the_Ottoman_Cities
- Akman, K. (2020). Kent meydanlarının önemi ve değişen İşlevi. *Journal*, (1), 17-33. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1026744>
- Aksin, M., ve Karaş, İ. R. (2021). A Review of the Distinguishing Features of the Historical Buildings in Safranbolu Region for the Purpose of Classification for Semantically Enhanced 3D Building Model. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, XLVI-4/W5-2021, 39-42. doi:10.5194/isprs-archives-XLVI-4-W5-2021-39-2021
- Akmaydalı, H. (1991). Zonguldak Safranbolu vakıf eserler ve Cinci Hanı. *Vakıf Haftası Dergisi*, 8, 255-274. Erişim Adresi: <https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/handle/11352/890?locale-attribute=en>
- Aktüre, S., ve Şenyapılı, T. (1976). Safranbolu'da mekânsal yapının gösterdiği nitelikler ve koruma önerilerinin düşündürdükleri. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(1), 61-94. Erişim Adresi: <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/51375>
- Aliağaoğlu, A., ve Uğur, A. (2016). Osmanlı şehri. *Journal*, (38), 203-226. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/218905>
- Bayartan, M. (2005). Osmanlı şehrinde bir idari birim: mahalle. *Journal*, (13). Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/231203>
- Bayazıt, N. (2014). *Safranbolu geleneksel konutları ve toplumsal değişme*. İstanbul.
- Bektaş, C. (2020). *Türk evi*. İstanbul: YEM Yayınevi.
- Böke, F. (2020). *Dünya miras alanları ve alan yönetimi: dünya miras kenti Safranbolu için bir yönetim planı önerisi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çevik, S. (1992). *Mekân – kimlik - kimliklendirme, Trabzon Sokak örneği* (Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Dikmen, Ç. B., ve Toruk, F. (2016). Geleneksel Göynük Evlerinin Mekânsal Yapısı ve Koruma Önerileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 99-128.
- Eldem, S. H. (1968). *Türk evi plan tipleri*. İstanbul: İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/41041746/Türk_Evi_Plan_Tipleri_Sedad_Hakkı_Eldem
- Erbaş, M. (2018). *Amasya Geleneksel Evlerinde Mekânsal Derinlik ve Pencere Açıklığı İlişkisi* (Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.
- Ercan, G. S. (2018). *Zile geleneksel kent dokusunda sokak çözümlenmeleri* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Ertürk, A. E. B. (2004). *Osmanlı döneminde Safranbolu su mimarisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Ertürk, A. E. B. (2021). Coffeehouse culture and history coffeehouses in Safranbolu. *Academic Turkish World Studies: Tourism, Culture, Art and Architecture* (223-240 ss.). Berlin: Peter Lang. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/80572036/Coffeehouse_Culture_and_Historical_Coffeehouses_in_Safranbolu
- Gökdemir, A., ve Demirel, C., (2017). Investigation Of Architecture Of Historical Safranbolu Houses With Structural Corruption Factors And Sustainability. *Journal of Multidisciplinary Engineering Science and Technology (JMEST)*, 4(10), 8350-8355.
- Günay, R. (1989). *Geleneksel Safranbolu evleri ve oluşumu*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Hazır, G. (2019). *Tarihi Çevrelerde Kentsel Mekânsal Koridorların İrdelenmesi Üzerine Bir Araştırma: Ankara Hamamönü Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Kuban, D. (1995). *Türk ve İslam sanatı üzerine denemeler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kuban, D. (2017). *Türk ahşap konut mimarisi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mutlu, M. (2014). *Konya'da su mimarisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Nuhoğlu, M., ve Geçimli, M. (2019). Kentsel Mekân Tasarımında Tematik Projelere Yeni Yaklaşımlar ve Eskişehir Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 711-734. doi:10.15869/itobiad.486618
- Perker, Z. S., ve Akıncıtürk, N. (2011). Geleneksel Cumalıkızık Evlerinde Ahşap Konut Sistemi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 16(1). doi:10.17482/uujfe.41008
- Pilehvarian, N. K. (2002). Osmanlı çeşme mimarisi. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 12, 247-251 ss.). Ankara.
- Rykwert, J. (1991). The street, the use of its history, on streets. *Architectural Press*, 127-170.
- Sözen, M. (1979). *Safranbolu anıtları*. İstanbul: T. Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni
- Sözen, M., ve Tanyeli, U. (2010). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şener, M. Z. (2023). *Yazıköy Taşı'nın fiziko-mekanik özellikleri ve Yazıköy Taşı ile yapılan eserlerin bozulma nedenleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Talasoğlu, A. (1994). *İstanbul'un meydan çeşmeleri* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- URL 1. (2023, Eylül 1). https://kulturenvanteri.com/tr/arastir/h/?_ara=safranbolu&_tur=tarihi-cami.
- URL 2. (2023, Eylül 1). https://kulturenvanteri.com/tr/arastir/h/?_tur=cesme&_bolge=safranbolu.
- Yeler, S., ve Yeler, G. (2021). Kırklareli tarihi çeşmelerinin kültürel miras olarak değerlendirilmesi. *Journal*, 14(2), 315-334. doi:10.35674/kent.884584
- Yetiş, R., Turcan, Y., ve Dinçer, A. E. (2018). Safranbolu kent formunun tarihsel serüveni ve morfolojik incelemesi. içinde *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu* (495-515 ss.). Erişim Adresi: <https://www.isufturkey.org/index.php/tnum/article/view/161/161>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

SANATTA PROPAGANDA; POSTERDE BİR METAFOR OLARAK EV¹

Propaganda in Art; Home as a Metaphor

Nazif GÜR²

² Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, Kahramanmaraş, ngur_@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-3245-2581

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

01.04.2024

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1462855

Anahtar Kelimeler

Ev, Metafor, Propaganda,
Sanat

Keywords

Home, Metaphor,
Propaganda, Art

ÖZ

İnsanoğlunun sosyolojik, ekonomik, ideolojik, fizyolojik ve estetik barınma ihtiyaçlarının karşılandığı uzamlar olan ev aynı zamanda aile, yuva ve sığınak gibi dinamik anlamlar atfeden bir metafordur. Bu anlamlarıyla ev, savunulması gereken bir yerdir. I. Dünya Savaşı sırasında evin savunulması gereken bir yer olduğunun bilinciyle propagandacılar evi ülkenin metaforu olarak posterlerde sıklıkla kullanmışlardır. Zorunlu askerlik politikasının olmadığı dönemde orduya katılımı teşvik etmek için tasarlanan propaganda posterlerindeki ev metaforları hem temel insani duygularını tetiklemiş hem de postere bakan özne ahlaki bir seçim yapmaya yöneltilmiştir. Bu seçim, evini düşmanlardan korumak ile korumamak arasında dolayısıyla da ülkesini korumak ile korumamak arasında manipülatif rol oynamaktadır. Böylece kolektif anlamlara sahip olan ev metaforu aracılığıyla toplumda vatanseverlik duyguları örülmüştür. Çalışmanın amacı I. Dünya savaşında ev metaforu olan posterlerin hangi amaç doğrultusunda, hangi anlamlarda kullanıldığının betimsel analizini yapmaktır. Çalışma sonucunda evin, asker toplama ve tahvil satın alınması için propaganda aracı olarak sanatta siyasi bir metafora dönüştüğü görülmüştür. Makale hem I. Dünya Savaşı'nda kullanılan propaganda posterlerine hem de sanatta ev metaforuna yönelik yeni bir bakış açısı önermesi açısından literature katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

ABSTRACT

House, which is the space where the sociological, economic, ideological, physiological and aesthetic shelter needs of human beings are met, is also a metaphor that attributes dynamic meanings such as family, home and shelter. In this sense, home is a place that needs to be defended. During World War I, aware that the house was a place that needed to be defended, propagandists often used the house as a metaphor for the country in posters. Home metaphors in propaganda posters designed to encourage participation in the army in the period when there was no compulsory military service policy triggered both basic human emotions and the subject looking at the poster was directed to make a moral choice. This choice plays a manipulative role between protecting your home from enemies or not, and therefore between protecting your country and not protecting it. Thus, feelings of patriotism were created in society through the metaphor of home, which has collective meanings. The aim of the study is to make a descriptive analysis of the purpose and meaning of the posters, which were home metaphors, during World War I. As a result of the study, it was seen that the house turned into a political metaphor in art as a propaganda tool for recruiting soldiers and purchasing bonds. It is hoped that the article will contribute to the literature in terms of proposing a new perspective on both the propaganda posters used in World War I and the home metaphor in art.

Atf/Citation: Gür, N. (2024). Sanatta Propaganda; Posterde Bir Metafor Olarak Ev. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 753-762.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Nazif GÜR, ngur_@hotmail.com

¹ Bu çalışma, Nazif GÜR'ün 2023 yılında Resim Bölümü, Resim Anasanat Dalı'nda tamamladığı "1960 Sonrası Sanatta 'Ev' Kavramının Metafor Olarak Kullanımı" başlıklı Sanatta Yeterlik tez çalışmasından üretilmiştir.

1. Giriş

Propaganda kelimesinin ilk kullanımı 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Papa Gregory XV, “Society for the Propagation of the Faith” (Dini Yayma Derneği)’ni kurduğunda propaganda “yayma” anlamında kullanılmıştır. Propaganda başlangıçta belirli bir amaç uğruna bilgi yaymak olarak algılanıyor ve tarafsız bir anlam taşımıştır (Ross, 2002: 16). İnançların, değerlerin ve geleneklerin sistematik olarak yayılması anlamına gelen propaganda, protestanların Kuzey Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Katolikliğe karşı düşmanlığıyla olumsuz bir anlam kazandı. Öte yandan terim, eğitim ve vaazla özdeşleştirildiğinde Katolik bölgelerde olumlu bir çağrışım kazandırmıştır (Fellows, 1959: 182). Bundan yaklaşık 200 yıl sonra deneyimlenen sanayi ve teknoloji devrimiyle birlikte kitle iletişim araçları ivme kazanmış, paralelinde propaganda I. Dünya Savaşı’nda askeri ve siyasi bağlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde de propaganda kelimesinin olumsuz anlamı yoğun biçimde hissedilmiştir. 1926’da Lord Ponsonby propaganda ile ilgili olarak “İnsan ruhunun kirlenmesi, insan bedeninin yok edilmesinden daha kötüdür” (Taylor, 2003: 1) ifadesinde bulunarak propagandanın olumsuz gücünün altını çizmiştir.

Modern propagandanın tanımına bakıldığında; Toby Clark, propagandayı kitle iletişim araçları yoluyla tek tip davranışları teşvik etmeyi amaçlayan, sembollerin sistematik manipülasyonu ve psikolojik bir mücadele aracı (2023:12) olarak, Jowett ve O’Donnell (1999) propagandayı bir tepki elde etmek için algıları şekillendirmeye, bilişleri manipüle etmeye ve davranışları yönlendirmeye yönelik kasıtlı, sistematik girişim olarak tanımlamıştır (s.6). Joseph Goebbles propagandayı, kitlelerin düşüncelerini basitleştirerek ve onları ilkel modellere indirgeyerek, siyasi yaşamın ve ekonominin karmaşık süreçlerini basit terimlerle sunmak olarak tanımlamıştır (RodRiguez, 2019: 123). Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere propaganda herkesçe kabul edilebilir ve anlaşılabilir sembollerle, bir ideolojiye fayda veya zarar vermeye yönelik psikolojik bir savaştır.

Dünya savaşlarında liderler, düşmanları yenme, yardım çabalarına halkın gönüllü olarak katılımını sağlama, zafer düşüncelerini teşvik etme, düşmanın adaletsizliğini ve kendi ülkelerinin meşruiyetini vurgulama amacıyla kitle iletişim araçlarını kullanmıştır. 20. yüzyılda siyasal propaganda olarak sanat, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Sanatın etkili bir kitle iletişim aracı olduğunu fark eden siyasi liderler modern çağda posterleri kendi lehine kullanmıştır. Bu anlamda propaganda hedef kitleye mesajı yaymak, inanç ve eylemlerini etkilemeyi amaçlarken poster sanatı amaca ulaşmada araç haline gelmiştir. Posterin kitlelere erişimi kolay, maliyeti ucuz, görselleri anlaşılır, metinlerin kısa ve hafızada kolay yer edinebilecek çarpıcılıkla, mesajın inandırıcı ve eyleme teşvik edici olması gibi avantajları onu yaygın bir şekilde kullanılabilir hale getirmiştir². Posterlerde siyasi olaylara karşı insanların davranışlarını etkilemek amacıyla herkesçe kabul görülebilecek metaforlardan yararlanılmıştır.

Bu etkilemede sıklıkla kullanılan metaforlardan biri de evdir. Politik bir değer olarak ev metaforu, ortak amacı, haneyi, aileyi, yuvayı, güven veren alanı, ulusu ve devleti temsil etmektedir. Bu temsiller toplumun ve ülkenin bir bütün olarak gelişmesinin ön koşulu olduğundan vatanseverlerin savaş için askere katılması, daha fazla tahvil satın alması gerekmektedir.

Bu çalışma kapsamında temel amaç I. Dünya Savaşı’nda kullanılan ve içerisinde ev metaforu barındıran posterlerin hangi amaç doğrultusunda, hangi anlamlarda kullanıldığının betimsel analizini yapmak olmuştur. Çalışma John Savile Lumley’in, “Baba, Büyük Savaşta Ne Yaptın?” (1917), Edgar James Kealey’in, “Britanya’nın kadınları diyor ki: Git” (1915), “Eviniz İçin Mücadeleye Değer Mi?” (1915), David Wilson’un “Hun ve Ev” (1914), Henry Raleigh’in, “Hun mu yoksa ev mi?” (1918), Billy Ireland’in “Hun’u Uzak Tutun” (1917), Alfred Everitt Orr’un “Ev ve Ülke İçin” (1918) başlıklı posterleri ile sınırlandırılmıştır. Bu sanatçı çalışmalarının seçilmesindeki temel neden buradaki posterlerin ev metaforu barındırıyor olmasıdır. Posterlerin orduya katılımı teşvik eden ve tahvil satın almayı teşvik eden posterler olmak üzere iki başlık altında betimsel analizi yapılarak ev metaforu üzerine ilişkisi kurulmuştur. Türkçe literatür tarandığında I. Dünya Savaşı’nda kullanılan propaganda posterlerinin üzerine yapılan akademik araştırmaların hiçbirinde ev metaforuna değinilmediği ve sanatta ev metaforu üzerine yapılan akademik çalışmaların hiçbirinde propaganda posterlerinin ele alınmadığı görülmektedir. Bu anlamda çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Makale hem I. Dünya Savaşı’nda kullanılan propaganda posterlerine hem de sanatta ev metaforuna yönelik yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

² Elbette sanat, aynı zamanda propagandaya meydan okuyabilir ve siyasi mesajın dışına da çıkabilir. Ancak makale kapsamında siyasi bir araç olarak kullanılmış örnekler ele alınacaktır.

2. Sanatta Siyasi Bir Metafor Olarak Ev Propagandası

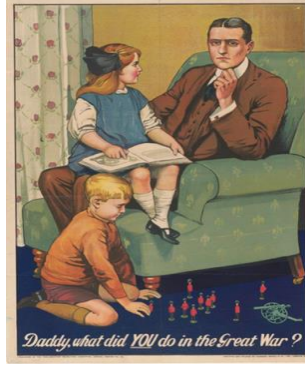
Amerika Birleşik Devletleri Nisan 1917’de Almanya ile çatışmaya girdiğinde, Başkan Woodrow Wilson savaşa isteksiz bir Amerikan toplumuyla karşı karşıya kaldı. Wilson, Amerikalıları Avrupa’da savaşa girmenin gerekli olduğuna ikna etmek için halkla ilişkiler uzmanı George Creel’in başkanlığını yaptığı bağımsız bir kurum olan Kamu Bilgilendirme Komitesi’ni (CPI) kurdu (O’toole, 2023). Komiteye iş adamları, medya, akademi ve sanat dünyasından seçkin kişiler dahil edildi. Dönemin en yetenekli reklam illüstratörleri ve karikatüristleri CPI kapsamında, Resimli Tanıtım Bölümü’nün emrindeydi ve bu sanatçılar, Reklam Bölümü’ndeki tanıtım uzmanlarıyla yakın iş birliği içinde çalıştı. Komite, tasarımlarında reklam tekniklerinde görsel metaforlar kullanarak insan psikolojisine ilişkin bir anlayışta harmanladı (Fischer, 2016: 54, 55).

Bu dönemde görsel metaforlar, toplumda belirli siyasi olaylara karşı bir tutum oluşturmada halkın algısını ve savaş anlayışını şekillendirmede etkili bir yol olmuştur. Nitekim iletilmek istenen mesajı görsel bir estetikle metaforlaştırmak, salt tanımlamanın ötesine geçerek kavramın algılanışını ve yorumlanmasını etkiler. Görsel metaforların savaş propagandası posterlerinde kullanılması karmaşık konuları herkesçe kabul edilebilecek haliyle basitleştirerek politik gündemi daraltmış ve eleştirel söylemi tayin etmiştir. Morger’a göre temalar ve konular çok çeşitli olsa da dönemin propagandasındaki görsel metaforlar, bireyin bir topluluk içindeki yeri ve fedakârlık ihtiyacına ilişkin fikirler etrafında dönmüştür (Monger, 2016: 1). Bownes ve Fleming’a göre ise dönemin propagandacıları toplumun suçluluk ve vatanseverlik duygularına yönelik metaforlar kullanmıştır. (Bownes ve Fleming, 2014, 45). Benzer görüşte olan Shore’e göre suçluluk, görsel metaforların ittiği ana duygu olmuştur (Shore, 2012: 93).

Bu dönemde CPI kapsamında üretilen propaganda posterleri olmayan gazete veya dergiyle karşılaşmak neredeyse imkânsız bir hal almıştır. CPI süreli yayınlarla sınırlı kalmayıp ülke çapındaki reklam panolarına da posterler asmıştır (Fischer, 2016: 54, 55). ABD, ilk kez böylesi büyük ölçekte propaganda yayan modern bir hükümet temsili haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı’nın ilk 12 ayında, Britanya Parlamentosu Askere Alma Komitesi tarafından böylesi duygular (fedakârlık, suçluluk, vatanseverlik) içeren milyonlarca poster bastırılmıştır (Tsara, 2016). Bu sayede barış yanlısı vatandaşların da savaşa yönelik düşüncelerinde değişikliğe gitmeleri yönündeki motivasyonun sağlanması amaçlanmıştır (Fischer, 2016: 54, 55).

2.1. Orduya Katılımı Teşvik Eden Posterler

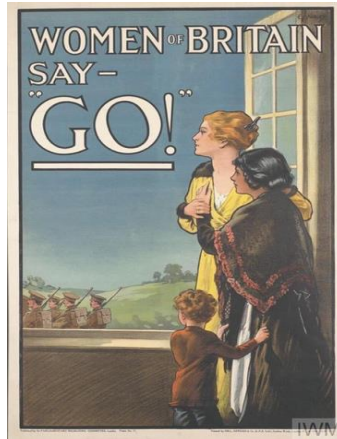
I. Dünya Savaşı’nın başlangıcında Londra’da savaş çabalarını teşvik etmekle görevlendirilen *Parlamento Asker Alma Komitesi* kuruldu. Komitenin amacı, Britanya İmparatorluğu halkını savaş hizmetlerine kaydolmaya teşvik etmektir. Bu anlamda Britanya İmparatorluğu halkını savaş hizmetlerine gönüllü olmaya teşvik etmek için asker toplama posterleri hazırlattı. Başlangıçta posterler sadece yazılardan oluşan basit tasarımlara sahipti. Böylesi posterlerin etkisinin düşük olduğunun farkına varılmasıyla savaş çabalarını yüceltmek ve halkın görev duygusuna hitap etmek amacıyla görsel açıdan çarpıcı sanat eserleri tasarlanmaya başlandı (Douglas, 1970: 566, 567). Nitekim Creel de komitenin başkanı olduğunda böylesi duyguları açığa çıkaracak tasarımların yapılması düşüncesindeydi. Creel bu dönemde “Amerika Birleşik Devletleri halkını tek bir ateşli kitle içgüdüleriyle birleştirmeyi” hedeflediğini ifade etmiştir (O’toole, 2023). Ev metaforu da böylesi bir kitle imajı için sıklıkla poster tasarımlarında kullanıldı. I. Dünya Savaşı sırasında Parlamento Asker Alma Komitesi’nin hazırlattığı İngiliz tanıtım posterinde (Şekil 1) sanatçı John Savile Lumley izleyiciye bu duyguları yoğun biçimde yaşatmak için kompozisyonda mekân olarak evi tercih etmiştir.

Şekil 1. John Savile Lumley, “Baba, Büyük Savaşta Ne Yaptın?”, 1917 (Smithsonian, t.y.).

Posterde babasının dibinde yerde oturan çocuk, oyuncak askerlerle oynamakta, baba kucagında kız çocuğuyla dalgın ve düşünceli bir yüz ifadesiyle koltuğunda oturmaktadır. Posterin altındaki “Baba Büyük Savaşta Ne Yaptın?” yazısı babanın neden düşünceli olduğunu açıkça göstermektedir. Kız çocuğunun kitapta bir sayfayı işaret ederek babasına yönelttiği bu sorgulayıcı soru askerlik çağındaki tüm erkeklere sorulmuştur. Poster aslında izleyicisine gelecekte karşılaştıkları bir manzara çiziyor ve askere gitmemeleri halinde çocuklarına mahcup olacaklarına atıfta bulunuyor. Kasıtlı olarak evde tasvir edilen bu manzarayla da erkekleri yuvasını, ailesini hatta vatanını koruması için mücadele etmeye teşvik edilir.

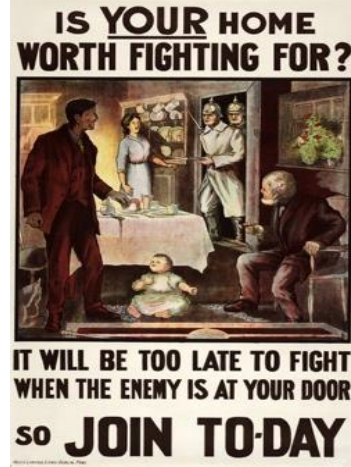
Edgar James Kealey’in yapmış olduğu posterde (Şekil 2) iç mekân dış mekânla birlikte resmedilmiş ve cinsiyetçi bir yaklaşım dikkati çekmektedir. Dış mekânda dağ manzarası görünmekte ve silahlı askerler savaşa katılmak için Belçika’ya doğru gitmektedir. İki kadın ve küçük bir çocuk evin penceresinden dışarıya askerlere doğru bakmaktadır. Posterde kadın ve çocukların savunmasız bir rol üstlenmektedir. Poster her ne kadar doğrudan kadına yönelik olmasa da toplumda kadına yönelik ideolojinin rengini gözler önüne serer; erkekler kamusal alanda yerini almış, kadın ise savunmasız bir şekilde evde beklemektedir. Posterde kadınlar kurtarılmaya ve korunmaya muhtaç olarak görülmekte ancak posterin başlığındaki “Britanya'nın Kadınları Diyor Ki: Git” metninden de anlaşılacağı üzere aynı zamanda erkeklerin cepheye gitmesini teşvik etmek için de baş roldedirler.

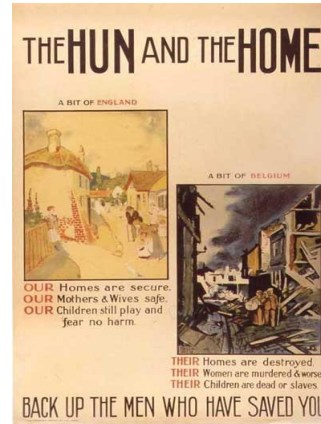
Şekil 2. Edgar James Kealey, “Britanya’nın kadınları diyor ki: Git”, 1915 (Iwm, t.y.).

Gösterge olarak aile ve ev arasındaki ilişki, çok yönlü ve iç içe geçmiş yapılardır. Ev ortamındaki değerlerin, dinamiklerin ve deneyimlerin şekillenmesinde ailenin rolü büyüktür. Ev, emniyet duygusu sağlayan, güçlü bağların olduğu, ailenin vakit geçirebilecekleri bir buluşma yeri ve ailenin kendini ait hissedebileceği bir yerdir. Aile için ev, çoğu zaman huzur, mutluluk, sıcaklık ve güvenin imgesidir. Mimari eleştirmeni Kim Dovey (1985: s. 191) de evi, “güvensiz bir dünyada güvenli bir yer, şüphe içinde bir kesinlik yeri, tuhaf bir dünyada tanıdık bir yer, kibirli bir dünyada kutsal bir yer” olarak tanımlayarak evin insan için bir sığınma yeri olduğuna dikkat çeker. İrlanda’nın I. Dünya Savaşı propaganda asker alım posterleri de (Şekil 4) evin, koruyucu,

kapsayıcı ve barındırıcı özelliğini öne çıkararak evi kutsallaştırmakta ve aile olmada evin kutsallığını görünür kılan mesajlar içermektedir. I. Dünya Savaşı'nda İrlandalılar Alman işgaline karşı endişeleniyordu. Çünkü işgalde vatanlarının (evlerinin) savunmasız kalacağını hissettiler. Bu endişe din adamlarının ve politikacıların gündemde tuttuğu bir tehditti. Kamuoyunda “Almanya İrlanda’yı İstiyor!” manşetleri ve Almanya’nın İrlanda’nın batı kıyısında deniz kaleleri inşa etmeyi planladığı yönünde haberler yayılıyordu (Athenaeum, t.y.). Böylesi gergin ortamda halkın endişesi muhtemelen “Eviniz İçin Mücadeleye Değer Mi?” başlıklı posterdeki gibiydi (Şekil 3).

Şekil 3. “Eviniz İçin Mücadeleye Değer Mi?”, I. Dünya Savaşı Propagandası, 1915 (Wikipedia, t.y.).

Şekil 4. David Wilson, “Hun ve Ev” I. Dünya Savaşı propaganda poster, 1914 (Agefotostock, t.y.).

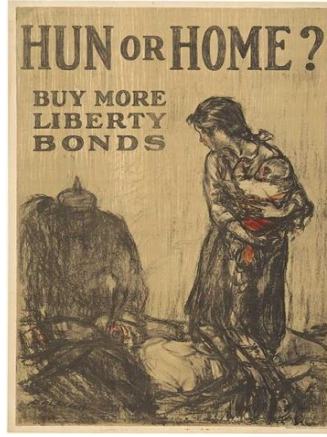
Posterde çivili miğferi olan iki Alman askeri, süngüleri hazır halde kapı eşiğinde, bir ailenin evine giriyor. Yaşlı bir adam sandalyesinde oturmakta ve endişeyle kapıdaki askerlere bakmaktadır. Yerde de küçük bir bebek oturmaktadır. Masanın üzerindeki yiyeceklerden anlaşılacağı üzere ailenin bir arada bulunarak yemek yediği bir andır bu. Masada bulunan adam ve kadın donuk ve korku dolu bakışlarla ayağa kalkmıştır. Belli ki posterde evde aile yemeği yenen bir anın tercih edilmesi ile İrlandalılara, böylesi beklenmedik ve huzurlu bir anda Almanların evlere girebileceği korkusunu perçinlemektir. Posterdeki yazı da bu anın gerilimini artırır niteliktedir; *eviniz için mücadeleye değer mi? düşman kapınızda olduğunda savaşmak için çok geç olacak.* İngiliz karikatürist David Wilson’un hazırladığı *Hun ve Ev* başlıklı posterde (Şekil 4) birbirine zıt iki resim yer almaktadır. Soldaki resimde refah ve barış içinde yaşayan İngiliz köy manzarası tasvir edilmiştir. Resmin altında evlerimiz güvende, annelerimiz ve eşlerimiz güvende, çocuklarımız hâlâ oynuyor ve zarar görmekten korkmuyorlar yazısı yer almaktadır. Sağ tarafta ise evleri yıkıldı, kadınları öldürüldü ve daha da kötüsü, çocukları öldü ya da köle yapıldı yazısı olan işgal altındaki bir Belçika sokak sahnesi resmedilmiştir. Sağdaki görüntüde yer alan, yükselen alevler ve işgal yüzünden hasara uğramış, yıkılmış evler savaşın şiddetini açıkça gözler önüne sermektedir. Harabelerin arasında görülen kadın ve adamın ellerindeki eşyalardan da

anlaşılacağı üzere kasabalarını terk etmek zorunda kalmışlardır³. Kadın ardında bıraktığı korkunç manzaraya tekrar bakmaktadır. Soldaki resmin altındaki “bizim”, sağdaki resmin altındaki “onların” yazısıyla başlayan kelimelerin kırmızıyla yazılması Belçika’da yaşananların İngiltere’de yaşanmasının durdurulması için zorunluluk olduğunu vurgular niteliktedir. Tarih Doçenti Lisa M. Todd’a (2014) göre, posterde savaşın dehşeti evlere ve mahallelere yerleştirmiştir. Savaşın kurbanları da siperdeki askerler değil, kadın ve çocuklar olmuştur. Savaşın olumsuz sonuçlanması ne bozulan anlaşmalarla ne hükümetler arasındaki kavgalarla ne de askeri stratejiyle ilgili değildir. Savaşın posterdeki Brezilya tasvirinde olduğu gibi korkunç bir yıkımla sonuçlanması erkeklerin savaş alanında siperde olmak yerine evde kalarak kadınları ve çocukları korumak istemesiyle olacaktır (Todd, 2014: 137,138).

Amerikalıların propaganda posterlerindeki ev metaforuna sivillerin (kadınların, çocukların) dahil edilmesi ve Almanların küçümsenmesi sıkça görülmektedir (Kingsbury, 2010, s. 26). Bu propaganda posterlerindeki görsellerin çoğunda tecavüz, çocuk cinayeti, sakatlama gibi (büyük ölçüde asılsız) vahşet görüntüleri tasvir edilmiştir. Marquis’e göre Amerikalıların Almanları Hun⁴ olarak tasvir etmesinin nedeni, askeri savaşın dehşetine hazırlamaktır (Marquis, 1978: 495). “Learning to Hate the Hun” isimli kitabın yazarı Kingsbury’ye göre, çoğu zaman gerçekle pek alakası olmayan vahşet hikayelerinin amacı, Almanların öldürülmesini *bir ahlak eylemi* haline getirmektir. Böylesi bir kötülük yaşamayı hak etmiyordu. Kingsbury kitabı boyunca, I. Dünya Savaşı’nda yapılan propagandada düşmanın kötü ve tehlikeli olduğu ve düşmanın galip gelmesine izin verilirse uygarlığın özü olan çekirdek ailenin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu mesajının verdiğini ileri sürmektedir (Horvath, 2011: 236, 268). Almanları vahşi ve barbar olarak göstermek için Hun etiketiyle kişileştirmek ise posterin izleyicisinde savaşın iyi ile kötü arasındaki mücadele olarak rasyonelleştirilmesi sağlanmıştır (Marquis, 1978: 495).

2.2. Tahvil Satın Almayı Teşvik Eden Posterler

Sıcak savaş oldukça maliyetli olduğundan pek çok savaşta hükümetler borç almak zorunda kalmıştır. Hükümetler savaşta orduların kullanacağı tank, uçak, gemi, mühimmat ve diğer harcamalar için paraya ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaçlar finanse edilmek için savaş tahvilleri⁵ piyasaya sürülmüştür. Hükümetler savaşın artan maliyetlerini karşılamak için piyasaya sürdüğü savaş tahvillerini almayı teşvik etmek amacıyla pek çok poster tasarımı yaptırmıştır. Bu posterlerden biri de (Şekil 5) 1918’de Alman Ekspresyonist Henry Raleigh tarafından yapılmıştır.

Şekil 5. Henry Raleigh, “Hun mu yoksa ev mi?” 1918 (Thevintageposter, t.y.).

³ Birleşik Krallık’ta müze küratörü Rob Fleming’a göre Almanya’nın savaş amaçlarından biri tarafsız Belçika’yı geçerek Fransa’yı işgal etmektir ve bu aynı zamanda yol boyunca birçok Belçika köyünü yok etmelerini de sağladı. Bu, çok sayıda yerinden edilmiş Belçika vatandaşının Birleşik Krallık’a mülteci olarak gelmesiyle sonuçlandı (Nam.ac, t.y.).

⁴ Hun imparatorluğunun 4. yüzyılda bütün Avrupa’yı ele geçirmesi Avrupalılara göre fetih değil istiladır. Bu döneme atıfla Almanlar için kullanılan Hun kelimesi onların yıkıcı, barbar, vahşi, zalim ve istilacı yönünün vurgulanması içindir (Yılmaz, 2016: 160).

⁵ Harcamaları finanse etmek için hükümet tarafından ihraç edilen borçlanma senetleridir. Bunlar aynı zamanda savaş zamanı parayı dolaşımdan çekerek enflasyonu kontrol etmenin bir yoludur (Oregon, t.y.). I. Dünya Savaşı propaganda posterlerinde tahviller zafer veya özgürlük tahvili olarak da geçmektedir.

Posterde Almanların Hun olarak kişileştirilmesi açıkça görülmektedir. Resmin arka tarafında çivili miğferden de anlaşılacağı üzere Alman askeri maymuna benzer bir duruşla tasvir edilmiştir. Eli kana bulanmış Alman askeri yerde yatan adamın üzerine çıkarak kafasına baskı uygulamaktadır. Kucağında bebeği korumaya çalışan genç kadın bu dehşet dolu manzara karşısında çaresizdir. Öyle görünüyor ki “Britanya’nın Kadınları Diyor ki: Git” başlıklı posterde (Şekil 2) olduğu gibi kadın ve çocukların savunmasız olmasından bu posterde de faydalanılmıştır. Posterin mekânı belirsiz olsa da başlıktaki *Hun Mu Yoksa Ev Mi?* metni eserin duygusal havasını belirginleştirmektedir. Ev imgesi üzerinden kurulan metin ve görsel metaforlar, tahvil satın alınması yönünde empati kurmayı teşvik etmektedir. *Hun’u Uzak Tutun* başlıklı poster (Şekil 6) ise bir önceki postere kıyasla farklı bir bakış açısı sunar. Posterde masum siviller (yaşlılar, kadın ve çocuklar) yoktur. Başında çivili miğferi ve elinde kanlı sürgüsü olan Alman askeri (Hun) evin penceresinden içeriye girmekte ve bu görüntü tüm posteri kaplamaktadır. Kadın, çocuk ya da yaşlıların odada görünmemesi izleyicinin hayal gücünde kendi senaryosunu yazmasını teşvik etmektedir.

Şekil 6. Billy Ireland, Hun’u Uzak Tutun, 1917 (Ohiomemory, t.y.).

Postere bakan izleyicinin başka bir özne-nesne üzerinden fantezi kurabilmesi için ona dışarıdan bakan ve kavrayanın olması gereklidir. Ayrıca bakan özne tarafından arzu uyandırabilmesi için gizemli veya yarı örtük olması da gereklidir. Posterin tasarımcısı bu gereklilikleri çok iyi biliyor olmalı ki izleyiciye sahnenin dışında yer alan öğeleri, formları ve korkuları göstermeyerek kendi imgelerini yaratmasını koşullandır. Odanın içi gösterilseydi eğer izleyicinin kendi imgelerini yaratmasına gerek kalmayacaktı çünkü arzu uyandıracak bir belirsizlik olmayacaktı. Önceki posterle benzer bir nokta ise evin penceresinin de kapı gibi kamu ve özel alan arasında sınır bölge oluşudur. “Zira iç ve dış, özel ve kamusal arasında geçirgen, uzamsal bir belirsizlik çizen pencere tam da bu yönüyle ne içeride ne de dışarıda; mahremiyet alanı ve kamusalın bulanıklaştığı arafta bir yerdedir” (Demir, Gür, 2023, s.61).

Pencerede izleyen konumunda olan Hun, postere bakan kişi tarafından da izlenen konumundadır. Posterin tasarımcısı, pencereden evin odasına bakan Hun’da bakını da unutmamış; Hun’un bakışları direkt olarak posterin izleyicisine yönelmektedir. Bu çıkarımlar eşliğinde şunu söylemek mümkündür; *Baba, Büyük Savaşta Ne Yaptın?* (Şekil 1) başlıklı posterdeki baba figürü ile Hun’un (Şekil 6) doğrudan posterin izleyicisine olan bakışı izleyicisini bir tür eyleme çağırılmaktadır. Tıpkı Amerika’nın en ikonik ve vatanseverlik duygusunun bir tezahürü olan *ABD Ordusu İçin Seni İstiyorum* posterinde (Şekil 7) olduğu gibi izleyiciyle kurulan göz teması askeri çağırılmak için kullanılan etkili bir strateji olmuştur.

Şekil 7. James Montgomery Flagg, ABD Ordusu için Seni İstiyorum posteri, 1917 (Snl.no, t.y.).

Bu çıkarımlar dikkate alındığında gözleri doğrudan izleyiciye bakan sert yüzlü Sam Amca⁶, “Baba, Büyük Savaşta Ne Yaptın?”, başlıklı posterdeki baba figürü (Şekil 1) ve Hun’u Uzak Tutun başlıklı posterdeki Hun (Şekil 6), öznedeki bir bağlantı ve etkileşim duygusu yarattığını söylemek mümkündür. Bu üç karakterin yüz ifadesinde ortak nokta posterdeki karakterlerin ne istediği ve postere bakan öznenin ne istediğinin manipülasyonudur.

Şekil 8. Alfred Everitt Orr, “Ev ve Ülke İçin”, 1918 (History.army, t.y.).

Tahvil satın alınmasını teşvik eden bir diğer poster ise sanatçı Alfred Everitt Orr tarafından “Ülke ve Ev İçin” başlığı ile (Şekil 8) ev, aile ve yuva bağlamında tasarlanmıştır. I. Dünya Savaşı çoğu kişi için erkeklerin aileden uzak ve uzun süreli ayrılığıyla sonuçlanmıştır. Amerikalılar, babanın yuvaya dönmesiyle birlikte ailenin eski haline gelmesini arzulamıştır. Ülkedeki pek çok babanın yurt dışında savaştığı düşünüldüğünde babanın geri dönüşü, Orr’un bu posterinde tasvir edildiği gibi huzurun yeniden sağlanması anlamına geliyordu. Posterde asker, eşi ve oğluyla birlikte betimlenmiştir. Baba, üzerindeki eskimiş, yıpranmış miğfer üniformasından da anlaşılacağı üzere savaştan evine dönmüştür. Çocuk babasının kucagında, gülümseyerek sımsıkı sarılmakta, eşi ise üniformasındaki madalyaya dokunmakta, kocasına özlem ve gururla bakmaktadır. Tarih alanında akademisyen olan Libby Bischof’a göre bu mutlu aile sahnesi, binlerce Amerikalı askerleri savaştan evine döndüğünde böylesi bir mutlu aile sahnesiyle (Şekil 8) karşılaşacaktı. Poster, potansiyel izleyicilerin vatanseverliğine ve ev ve ülke sevgisine hitap ediyordu ve Hazine Bakanlığı bu duyguların Amerika Birleşik Devletleri’nde binlerce tahvil satmaya yeteceğini umuyordu (Bischof, t.y.).

⁶ Sam Amca, ABD Federal Hükûmeti’nin veya genel olarak ülkenin ortak bir ulusal kişiliğidir ve efsaneye göre 1812 Savaşı sırasında ortaya çıkarılmıştır ve Samuel Wilson’ı tasvir etmektedir (Haven, 1912: 145).

3. Değerlendirme ve Sonuç

17. yüzyılda dini yaymak için kullanılan propaganda 20. yüzyılda I. Dünya Savaşı'yla beraber siyasi bir bağlama doğru anlam kayması yaşamıştır. Sanat, ideolojik veya siyasi bir mesajı yayabilme potansiyeline sahip olduğundan propaganda ve sanat sıklıkla kesişir ve iç içe geçer. I. Dünya Savaşı'nın özellikle zorunlu askerlik politikasının olmadığı dönemlerde hükümetler erkeklerin orduya katılmasını teşvik etmek ve tahvil satın alınması için sanata başvurmuş ve çok sayıda poster tasarımı yaptırmıştır. Böylece posterdeki görsel metaforlar aracılığıyla savaşta halkın algısı şekillendirilmeye çalışılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda ev metaforunun aile, yuva kadın, çocuk ve yaşlılar için sığınak anlamlarında kullanıldığı görülmüştür. Nihayetinde tüm erkeklerin evini korunması için savaşa katılmaları ülkenin de korunması olacaktır. Posterlerde yer alan ev metaforu, tehlike, güvensizlik, utanç gibi temel insani duyguları tetiklemenin yanı sıra ahlaki sorumluluklarını da yerine getirmeleri için bireyi harekete geçirmektedir. Evin böylesi kolektif anlamları sayesinde izleyicinin mesajda direkt olarak kendisini ve ailesini görmesi ve bir seçim yapmak zorunda kalmasının kaçınılmaz olması sağlanmıştır.

Ev metaforu kullanılarak tahvil satın almaya teşvik eden ve orduya katılmaya teşvik eden posterlerde izleyicinin seçimi farklı doğrultularda olmuştur. Tahvil satın almaya teşvik eden posterlerde seçim, Lumley'in posterindeki çocuğunun *Baba, Büyük Savaşta Ne Yaptın?* sorusuna gururla cevap vermek ya da sessiz kalmak, utanmak arasında, Orr'un *Ev ve Ülken İçin* yazılı posterdeki mutlu aile tablosu için tahvil satın almakla almamak arasında, Raleigh'in, tahvil satın alma posterinin başlığındaki *Hun ya da Ev* arasında, Ireland'ın posterinde ise Hun'un evinin penceresinden içeriye girmesini beklemek veya bunu önlemek arasında olmuştur. Orduya katılmayı teşvik eden posterlerde ise seçim, Ireland'ın posterinde olduğu gibi düşmanın aileyle yemek yendiği esnada evin kapısına gelmesini beklemek veya bunu önlemek arasında, Wilson'un posterindeki gibi refah ve barış içinde yaşamak ya da Belçika kasabasında olanların başına gelmesi arasında olmuştur. Tüm bu seçimlerin nihayetinde kişi evini savunarak aynı zamanda ülkesini de savunmuş olacaklardır. Bu anlamda ülkeye atfla tasarlanmış propaganda posterleri, ev metaforu üzerinden kurgulanan korkutma taktikleriyle savaşmak için askere gitmediği ya da tahvil satın almadığı için kişinin kendisini suçlu hissetmesi de kaçınılmazdır.

Kaynaklar

- Agefotostock, (t.y.). The hun and the home. Erişim adresi <https://www.agefotostock.com/age/en/details-photo/the-hun-and-the-home-a-bit-of-england-a-bit-of-belgium-back-up-the-men-who-have-saved-you-1914-c-chromolithograph-recruitment-poster-1914/MEV-10795380>
- Athenaeum B. (t.y.). *Is your home worth fighting for? It will be too late to fight when the enemy Is at your door. So join to-day.* Erişim adresi <https://cdm.bostonathenaeum.org/digital/collection/p16057coll34/id/50/>
- Bischof, L. (t.y.) Howard Solomon World War I Posters. Erişim adresi https://digitalcommons.usm.maine.edu/wwi_posters/2/
- Bownes, D. ve Fleming, R. (2014). *Posters of the first world war*. Oxford: Shire Publications. ISBN: 978-0-7478-1538-9.
- Clark, T. (2023) *Sanat ve propaganda*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Demir, R. ve Gür, N. (2023). Edward Hopper'ın kaçış manevraları: pencereler. *İnsanat Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 61-81.
- Douglas, R. (1970). Voluntary enlistment in the first world war and the work of the parliamentary recruiting committee. *The Journal of Modern History*, 42(4), 564–585.
- Dovey, K. (1985). *Home and homelessness*. Home environments human behavior and environment: Advances in theory and research. Altman, I., Carol M. W. (Ed.), Vol 8. New York: Plenum Press, (pp. 33-64).
- Fellows, E. W. (1959). Propaganda: history of a word. *American Speech*, 34 (3), 182–189.
- Fischer, N. (2016). The committee on public information and the birth of US state propaganda. *Australasian Journal of American Studies*, 35(1), 51–78.
- Haven, S. R. (1912). *Flag day; its history*. New York: Moffat, Yard and Co.
- History.army, (t.y.). *World War I era poster*. Erişim adresi <https://history.army.mil/art/posters/wwi/wwi.htm>
- Horvath, B. (2011). Learning to hate the hun [Review of *for home and country: World war I propaganda on the home front*, by C. M. Kingsbury]. *Twentieth Century Literature*, 57(2), 264–271.
- Iwm, (t.y.). *Women of britain say 'go!'* Erişim adresi <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/14592>
- Jowett, G. ve O'Donnell, V. (1999). *Propaganda and persuasion*. Thousand oaks, calif: Sage Publications.

- Kingsbury, C. M. (2010). *For home and country*. University of nebraska press, sample books and chapters. 91.
- Marquis, A. G. (1978). Words as weapons: Propaganda in britain and germany during the first world war. *Journal of Contemporary History*, 13(3), 467–498.
- Monger, D. (2016). *Propaganda at home (Great Britain and Ireland) in: 1914-1918-online*. International encyclopedia of the first world war, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2016-04-01. DOI: 10.15463/ie1418.10880.
- Nam.ac. (t.y.) *How to sell a war: women of britain say, go!* Erişim adresi <https://ww1.nam.ac.uk/videos/sell-war-women-britain-say-go/>
- Ohiomemory, (t.y.). 'Keep the hun out!' poster. Erişim adresi <https://ohiomemory.org/digital/collection/p16007coll51/id/641/>
- O'toole, P. (2023, Mart 28). *How the US government used propaganda to sell Americans on World War I*. Erişim adresi <https://www.history.com/news/world-war-1-propaganda-woodrow-wilson-fake-news>
- Oregon, (t.y.). *Better buy your war bonds*. Erişim adresi <https://sos.oregon.gov/archives/exhibits/ww2/Pages/services-bonds.aspx>
- RodRíguez, N. (2019). Political scientist and analyst, The war for the public mind propaganda, *Air and Space Power Journal*. July.120-132.
- Ross, S. T. (2002). Understanding propaganda: The epistemic merit model and its application to art. *Journal of Aesthetic Education*, 36(1), 16–30.
- Shore, R. (2012). *10 Advertising Principles*. London: Vivays. ISBN: 978-1-908126-30-6.
- Smithsonian, (t.y.). *Daddy, what did you do in the great war?* Erişim adresi <https://www.si.edu/object/archives/components/sova-nmah-ac-0433-ref6260>
- Snl.no. (t.y.). *Uncle Sam*. Erişim adresi https://snl.no/Uncle_Sam
- Taylor, P. M. (2003). Introduction: Looking through a glass onion: Propaganda, Psychological warfare and persuasion. *Munitions Of The Mind: A History Of Propaganda*, Manchester University Press, 1–16.
- Todd, L., M. (2014). Chapter 6: The hun and the home gender, Sexuality and propaganda in first world war europe, *World war 1 and propaganda*, 137–154.
- Tsara, O. (2016, Eylül) *World War I posters from the state library victoria collection*. Erişim adresi <https://www.slv.vic.gov.au/sites/default/files/La-Trobe-Journal-98-Olga-Tsara.pdf>
- Thevintageposter, (t.y.). *Henry Patrick Raleigh (1880-?)*. Erişim adresi <https://www.thevintageposter.com/poster-detail/?inv=14690>
- Wikipedia, (t.y.). *Irish WWI poster, Is your home worth fighting for?* Erişim adresi https://en.wikipedia.org/wiki/File:Irish_WWI_poster_-_Is_Your_Home_Worth_Fighting_For%3F_-_Hely%27s_Limited,_Litho,_Dublin.jpg
- Yılmaz, A. (2016). Attila'nın siyasi hayatı, şahsiyeti ve karakteri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 141-164.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

KENT MERKEZLERİNİN MORFOLOJİK DÖNÜŞÜMÜNÜN İNCELENMESİ: GAZİ CADDESİ ÖRNEĞİ

Analysing Morphological Changings in Urban Centers: the Case of Gazi Street

Rüya ARDIÇOĞLU¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Elazığ, Türkiye, rardicoglu@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-6417-2168

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

10.12.2023

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firsbed.1402753

Anahtar Kelimeler

kentsel morfoloji, kent merkezleri, morfolojik değişim, Conzen yöntemi, mekânsal analiz

Keywords

urban morphology, city core, morphological transformation, Conzenian method, spatial analyses

ÖZ

Kentsel mekânlar zaman içinde değişen toplumsal, işlevsel, siyasal, teknolojik farklı etkenler sebebiyle fiziksel dönüşüme maruz kalmaktadır. Nüfus artışı, kent merkezindeki fonksiyonel değişimler, yeni gelişen yerleşim alanları, imar planı değişimleri, kentte yeni çekirdeklerin gelişmesi, kentsel dönüşüm, ekonomik nedenler özellikle kent merkezlerinin dönüşümünde rol oynayan başlıca etkenler olarak sıralanabilmektedir. Bu etkenler kent merkezlerinin hem işlevsel ve sosyal yapısını hem de buna bağlı olarak fiziksel yapısının değişimine neden olmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, kent merkezlerinin tarihsel süreç içinde geçirdiği morfolojik dönüşümün incelenmesidir. Bu kapsamda çalışmada Elazığ kent merkezinin en önemli aksı olan Gazi Caddesi ve yakın çevresi çalışma alanı olarak seçilmiştir. Alanın 1957 -58 döneminin ve günümüz halinin Conzen yöntemi ile analiz edilerek karşılaştırılması amaçlanmıştır. İmar planları, halihazır haritalar, fotoğraflar ve literatür kaynaklarından faydalanılarak alanın geçmişten bugüne sokak dokuları, ada-parcel desenleri, bina-parcel ilişkileri, arazi kullanımları ve doluluk oranları incelenerek karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda kentin merkezindeki en önemli akslardan birinin 65 yıl içindeki fiziksel ve işlevsel dönüşümünün incelenmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın sonucunda, alandaki en büyük değişimin arazi kullanımı, bina tipolojisi ve bina parsel ilişkilerinde olduğu sonucuna varılmıştır. Kent nüfusunun artması ve süreç içerisinde yapılan imar planları kapsamında alandaki yoğunluk artırımı, nizam tipi ve kat sayısı değişimleri fiziksel işlevsel değişimin başlıca nedenleri olarak sıralanmaktadır.

ABSTRACT

Urban spaces are exposed to morphological transformations due to social, functional, political and technological factors change over time. Population growth, functional changes in city centers, newly developed residential areas, development of new CBD, urban transformations and economic reasons can be listed as the main factors that play a role in the transformation of urban centers. These factors cause changes in both functional and social structure of the city centers and the physical structure. Hence, the main purpose of study is to analyze the morphological transformation of city centers over time. In this context, Gazi Street and its surroundings which is the most important line of city center of Elazığ were chosen as the study area. It is aimed to compare the area's morphological character between 1957 -58 and its current character by analyzing with the Conzenian method. The street patterns of the area from past to present, island-plot patterns, building-plot relations, land uses and solid void were analyzed and compared. As a result of the study, the significant changes are in land use, building typology and building - parcel relations. It is seen that, the main causes of the morphological and functional transformations depend on population growth and plan decisions.

Atıf/Citation: Ardiçoğlu, R. (2024). Kent Merkezlerinin Morfolojik Dönüşümünün İncelenmesi: Gazi Caddesi Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 763-778.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Rüya Ardiçoğlu, rardicoglu@firat.edu.tr

1.Giriş

Kentsel mekân; belirli etkenler çerçevesinde oluşan ve tarihi süreç boyunca çeşitli etkenler dâhilinde değişen ve gelişen mekânlardır. Diğer bir ifadeyle, kentsel mekânlar zaman içinde değişen toplumsal, işlevsel, siyasal, teknolojik pek çok etken sebebiyle fiziksel dönüşüme maruz kalmaktadır. Bu fiziksel dokunun dönüşümü kentsel mekânın değişen ve gelişen ihtiyaçlara cevap verebilmesi adına, mekânı iyileştiren ve topluma uygun hale getiren bir süreç olabileceği gibi, diğer taraftan kentsel mekânda bozulmalara yol açan, mekân kalitesinin azaldığı, kent kimliğinin ve belleğin kaybolduğu süreçler olarak da karşımıza çıkabilmektedir.

Özellikle modernizm sonrasında, 20. yüzyıldan itibaren kentsel mekânlardaki değişim hızı artmış, mekânlar hızlı dönüşen ve yeniden üretilen metalar haline gelmiştir. Bu durum kentsel alanlarda fiziksel dokuya, arazi kullanımlarına, işlevsel kimliğe dair değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda kentsel mekânların özellikle de kent merkezlerinin zaman içindeki değişim ve gelişimleri önem taşımaktadır. Nüfus artışı, kent merkezindeki fonksiyonel değişimler, yeni gelişen yerleşim alanları, kentte yeni çekirdeklerin gelişmesi, imar değişiklikleri, kentsel dönüşüm ve ekonomik nedenler özellikle kent merkezlerinin dönüşümünde rol oynayan başlıca etkenlerdir. Bu etkenler kent merkezlerinin hem işlevsel ve sosyal yapısının hem de buna bağlı olarak fiziksel yapısının değişimine neden olmaktadır.

Ülkemizde kentlerdeki nüfus artışı, kent merkezlerindeki dönüşümler ve yeni yerleşim alanlarının gelişmesi 1950'ler sonrasında hız kazanmıştır. Ülkemizdeki kentleşme hareketleri incelediğinde, 1950'li yıllara kadar kentsel gelişim yavaş ilerlemiş, 1950 sonrasında ise hızlı kentleşmenin başladığı döneme girilmiştir (Şengül, 2001). Ülkedeki sanayileşme hamleleri ile birlikte büyük şehirler başta olmak üzere kent nüfusları artış göstermeye başlamıştır. Sanayiye sahip olmayan kentlerde de turizm, güvenlik, kırsaldaki tarımsal faaliyetlerin azalması, üniversitelerin kurulması gibi nedenler kent nüfusunun artmasındaki temel faktörler olmuştur. 1970 – 1980 arasında kentsel nüfus artış hızı azalmış olsa da, özellikle 1980'den itibaren kentlerdeki nüfus artışı yeniden hız kazanmıştır. Işık (2005), ülkemizde 1923 – 1950 yılları arasında ciddi bir kentleşme hareketinin bulunmadığını, bu dönemdeki kentsel gelişimlerin ve kent nüfusunun artışının kırsaldan kente gelen göç ile değil, kentlerin kendi iç dinamikleri çerçevesinde oluştuğunu belirtmektedir. Ancak 1950 sonrasında ise kademeli olarak her on yılda bir kent nüfusunun arttığını ve 1980 döneminden itibaren kentsel nüfusun kırsal nüfusu geçtiğini belirtmektedir. 1950 yılında %25 olan kentsel nüfus, 1970'de %38,5'a yükselmiştir. 1985 yılında ise kentsel nüfus ilk kez kırsal nüfusu geçerek %53 oranına ulaşmış, 2000'de ise %65'e yükselmiştir (DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000).

Kentlerin biçimsel özelliklerinin oluşum ve değişiminde mülkiyet de önemli etkenlerden biridir. Kentsel mekânlar mülkiyet konularından ayrı düşünülmemeyen olgular olup, kentsel mekânların değişiminde mülkiyet durumları araştırılması gereken etkin faktörlerden biridir. Küçük ve Kubat (2015) de, bir kent yerleşiminin yeniden üretiminin kentteki mülkiyet durumu ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda kent planlarındaki ve morfolojik yapıdaki değişimlerin mülkiyet ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla kent planlarındaki ve morfolojik özelliklerdeki değişimin anlaşılabilmesinde mülkiyet durumlarının ve mülkiyet değişimlerinin de incelenmesi önem taşımaktadır. Lefebvre (2009) da, kentsel mekânların mülkiyet durumları kapsamında şekillendiğini ve sosyal bir üretim olan kentsel mekânın üretiminde mülkiyet ilişkilerinin doğrudan etkisi olduğunu belirtmektedir.

Kentsel nüfusun artması, değişen mülkiyet durumları ve imar planları mekânsal değişimlerin başlıca nedenleri olarak sıralanmaktadır. Kentsel mekânlar artan ve değişen ihtiyaçlar doğrultusunda fiziksel, sosyal ve işlevsel dönüşümler geçirmektedir. Bu doğrultuda kentsel mekânların zaman içinde çeşitli etkenler çerçevesinde geçirdikleri değişim ve oluşumların incelenmesi önemli çalışma alanlarından biridir. Kentsel mekânın fiziksel özelliklerini anlamaya yönelik bir çalışma alanı olan kentsel morfoloji, çeşitli kentsel bileşenlerin bir araya gelişlerini ve özelliklerini geçmiş dönemlerden bugüne inceleyerek, kentsel mekânın geçirdiği fiziksel dönüşümü ortaya çıkartmaktadır. Whitehand ve Larkham (2000), kentsel morfoloji araştırmalarının en önemlilerinden birinin kentlerin geçmişten bugüne geçirdikleri mekânsal değişimlerin incelenmesi olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmalarda kentsel mekânın değişimi yazılı ve görsel kaynaklar üzerinden yapılmaktadır. Aynı zamanda, değişime neden olan etkenlerin, süreçlerin ve paydaşların ortaya çıkartılması önem taşımaktadır. Moudon (1997) ve Rossi (2006), kentsel morfolojinin bir kentin yerleşim dokusunu inceleyen bir disiplin olduğunu, aynı zamanda o kentin coğrafi, tarihi, kültürel ve sosyolojik özelliklerini de ele alan bir yapıda olduğunu ifade etmektedir. Bilgi (2010), kentsel morfolojinin zaman kavramıyla doğrudan ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle kentsel formlardaki dönüşümler ve yeni oluşumlarda tarihsel süreçler önem taşımaktadır. Dolayısıyla kentsel morfoloji araştırmaları bugünkü güncel durumu anlamaya yönelik, geçmiş süreçlerdeki incelemelere önem vermektedir.

Çok yönlü bir çalışma alanı olması nedeniyle kentsel morfoloji çalışmaları farklı disiplinlerden araştırmacıların çalıştığı bir alandır. Bu nedenle bu çalışma alanında ortaya çıkan yaklaşımlar da farklı disiplinlerden

doğmuştur. Kentsel morfoloji alanındaki temel kuramlar coğrafya ve mimarlık disiplinleri altında ortaya çıkmış, üç ana ekol üzerinden kentsel morfolojiye dair yaklaşımlar gelişmiştir.

Coğrafya temelli gelişim sürecinde, Schlüter (1899) morfolojik araştırmaların odağına kent peyzajını koymuş ve fiziksel biçimlenişin oluşturduğu kent peyzajını kentsel morfolojinin en önemli unsuru olarak yorumlamıştır. Bobek ve Lichtenberger (1966) ise tarihsel süreçte kentsel mekânlardaki işlevsel kullanımların ve değişimlerin biçimsel yapıya yansımaları üzerine çalışmış, işlevin biçimsel karakteri belirlemede bir etken olduğu düşüncesiyle aralarındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu doğrultuda ilerleyen coğrafya temelli yaklaşımlarda M.R.G. Conzen'in geliştirdiği yaklaşım ise İngiliz ekolünü oluşturan temel yaklaşım haline gelmiştir. Conzen yaklaşımında çalışmaların temel hedefinde; fiziksel biçimi ortaya çıkaran nedenlerin araştırılması ve yerleşimlerin tarihsel süreç içindeki gelişiminin fiziksel yönde incelenmesi yer almaktadır. Slater (1983), Conzen yaklaşımı ile yapılan mekânsal çözümlerinde rasyonel bir yöntemin geliştirilmesi için yapılan çalışmalarda yerleşim yerinin tarihsel sürecinin mutlaka ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Yerleşimlerin tarihsel süreçlerinin incelenmesi, güncel ve geçmiş dönem haritalarının kullanılması Conzen'in morfolojik çözümlerinin temelini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda kentsel dokudaki dönüşümün ve kentsel evrimin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Mimarlık disiplini odağındaki ekollerden İtalyan ekolü ise Conzen yaklaşımından farklı olarak tipolojik çözümlere odaklanmaktadır. Tarihsel süreçteki tipolojik değişimlerin çözümlenmesi ve kentsel dokunun sürdürülmesi çerçevesinde ilerlemektedir. Bu ekol tipolojik araştırmaları ile Conzen yaklaşımına göre daha detaylı çalışmalar yaparak tipolojik dönüşümlere odaklanmaktadır. Caniggia ve Muratori ekolün önemli isimleridir. Caniggia'nın yaklaşımı '*tipolojik süreç*' odağında ilerlemekte, yapı tipolojilerinin kentsel biçimin ana elemanı olduğu ifade edilmektedir. Levy (1997), Caniggia'nın kentsel yerleşimlerin tarihi süreçteki oluşum ve dönüşümlerine de odaklandığını belirtmiştir. Bu kapsamda Caniggia'nın yaklaşımı farklılar içermekle beraber Conzen ile paralellik de göstermektedir.

Jean Castex, Philippe Panerai ve Depaule'nin temsilcisi olduğu Fransız ekolü ise İtalyan ekolüyle benzerlik göstermekte ve tipolojik çalışmalar görülmektedir. Ancak Fransız ekolü temelde modern kentlere tepki niteliğinde ortaya çıkmıştır (Moudon, 1997). Fransız ekolündeki kentsel morfoloji çalışmalarında kentsel analizler ile tipolojik araştırmaları sonucu '*kentsel mimarlık*' yaklaşımının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yaklaşım planlama, koruma ve kentsel tasarım alanlarında yeni uygulamaların yapılmasına neden olmuştur (Bilsel, 2018). Ayrıca Fransız ekolündeki kentsel morfoloji araştırmaları kentsel tasarıma dair teori ve uygulamalara yoğunlaşmaktadır. Moudon (1994)'e göre, Fransız ekolü İngiliz ve İtalyan ekollerinin ara kesitinde yer almaktadır. Temelde her üç ekolde de yazılı ve görsel kaynaklar kullanılarak kentsel mekâna dair okumalar yapılmakta ve tarihsel süreç içindeki değişimler kent ya da yapı ölçeğinde incelenmektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı; kent merkezlerinin zaman içinde geçirdiği morfolojik dönüşümün incelenmesidir. Bu kapsamda çalışmada Elazığ kent merkezinin en önemli aksı olan Gazi Caddesi ve yakın çevresi çalışma alanı olarak seçilmiştir. Alanın 1957 -58 döneminin ve günümüz halinin Conzen yöntemi ile analiz edilerek karşılaştırılması amaçlanmıştır. Conzen yaklaşımına göre, çalışma alanı olarak seçilen alandaki kentsel dokunun zaman içindeki fiziksel değişimiyle birlikte, bu değişimin nedenlerinin de ortaya çıkartılması hedeflenmiştir. İmar planları, halihazır haritalar, fotoğraflar ve literatür kaynaklarından faydalanılarak alanın geçmişten bugüne sokak dokuları, ada-parcel desenleri, bina-parcel ilişkileri, arazi kullanımları ve doluluk oranları incelenerek karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda kentin merkezindeki en önemli akslardan birinin 65 yıl içindeki fiziksel ve işlevsel dönüşümünün incelenmesi ve bu dönüşüme neden olan etkenlerin belirlenmesi hedeflenmiştir.

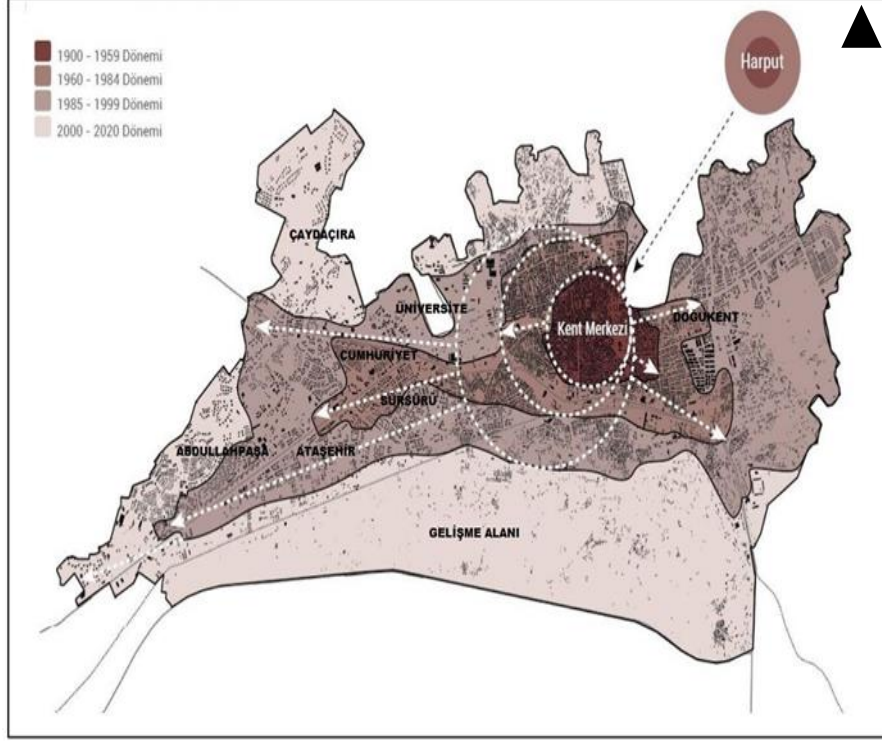
2. Materyal

Çalışmanın ana materyali Gazi Caddesi'dir. Alana dair 1957 ve 2022 yıllarına ait halihazır haritalar, imar planları, fotoğraflar ve literatür kaynakları kullanılan diğer materyallerdir. 1957 tarihli halihazır harita basılı materyal olup, PDF formatına aktarılarak kullanılmıştır. 2022 yılına ait haritalar ise PDF ve DWG formatlarında kullanılmıştır. Çalışma alanına ait en eski harita 1957 yılındaki halihazır harita olduğundan çalışma, 1957 ve günümüz dönemleri olarak ele alınmıştır. Çalışmada hazırlanan haritalar ve görseller AutoCAD ve Photoshop programları kullanılarak oluşturulmuştur.

2.1 Çalışma Alanı

Çalışma alanı, Elazığ kent merkezinin en önemli caddelerinden biri olan Gazi Caddesi ve yakın çevresidir. Elazığ kenti 19. yüzyıldan itibaren demiryolunun bugünkü Elazığ'dan (topografik olarak düz bölgelerden/mezradan) geçmesiyle birlikte eski yerleşim yeri olan Harput'tan ovaya kaymaya başlamasıyla kurulmuştur. Öncelikle istasyon binası, valilik, belediye ve diğer kamu binaları bu bölgede konumlanmış,

konut ve ticaret bir süre daha Harput'ta devam etmiştir. Ancak mezra denilen bu alan zaman içinde Harput'taki ticaret ve konutların alana taşınmasıyla yeni kent merkezi haline gelmiştir. Memişoğlu (1977), 1834 yılında askeri ve siyasi birimlerin mezraya taşınmasının Harput'taki yerleşimin giderek bugünkü Elazığ'a kaymasına neden olduğunu belirtmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Kentin gelişim planı ve çalışma alanının konumu (Elazığ Kentsel Strateji Belgesi, 2017)

19. yüzyıldan itibaren gelişim gösteren kentin planlama süreçleri incelendiğinde, çalışma alanının da yer aldığı Şekil 1'de kent merkezi olarak gösterilen bölge odağında ve ağırlıklı olarak doğu ve batı yönlerinde gelişim gösterdiği görülmektedir. Güneyden geçen demiryolu hattı kentin gelişiminde bir sınır oluşturmuş, demiryolu hattı kentsel gelişimi güneyde sınırlayan bir iz olarak çalışmıştır. Ancak kent nüfusunun cumhuriyet sonrasındaki hızlı artışı, kentsel alanların gelişim ve değişimini beraberinde getirmiştir. Özellikle 1950 sonrasında kentteki kamu yatırımları, sanayileşme, üniversitenin kuruluşu, Keban Barajı inşası gibi nedenler kırsal nüfusun azalmasına kent nüfusunun artmasına neden olmuştur. Karakaş (1999), 1950 yılına kadar gelişimin yavaş ilerlediğini, 1950 sonrası ise kamu yatırımlarının hız kazanmasının ve 1974'te Keban Barajı'nın inşasının kente göçlerin artmasına ve gelişimin hızlanmasına etki ettiğini belirtmektedir. TÜİK (2022) verilerine göre, kentin 1927 yılındaki nüfusu 79.214, 1955 yılında 101.472, 1970'te 175.444, 1980'de 220.053, 2000'de 344.688 ve 2022 verilerine göre ise 592.811'dir. 1927 yılında toplam nüfusun %25'i kentte yaşarken, 1960 yılına gelindiğinde kent nüfusu kırsal nüfusu geçmiştir. Bu yatırımlar sonucu kent nüfusunun özellikle 1970'ler sonrası çok yoğun göç alması kentsel mekânların değişimini tetiklemiştir. Bu süreçte mevcut alanların yıkılıp yeniden üretimi hız kazanmıştır.

19. yüzyıldan itibaren eski yerleşim yeri olan Harput'tan ovaya inilen yerde İzzetpaşa, Nailbey, Rızaiye ve Çarşı Mahalleleri kurulmuştur. Kentin cumhuriyet dönemindeki ilk imar planı ise 1933 yılında çıkarılan 2290 sayılı belediye kanunu çerçevesinde 1944 yılında yapılmıştır (İller Bankası, 1949). Sonrasında ise günümüze ulaşan kentin ilk düzenli imar planı 1965 yılında yapılmıştır. Bu imar planı çerçevesinde kentte az katlı ve düşük yoğunluklu bir yaklaşım hedeflenmiştir. Yol genişliklerine göre kat yüksekliklerinin belirlenmesi planlanmış ancak plan yürürlükte iken belediye tarafından nizam revizyonu yapılmış, kat sayıları ve kent merkezindeki yoğunluk artırılmış, çatı katları tam kata çevrilmiştir. Bu karar ile Gazi Caddesi ve yakın çevresi olan kent merkezinde mevcuttaki ayrıntı nizam 2 ve 3 katlı yapı tipolojisi, bitişik nizam 4 – 5 katlı yapı tipine dönüşmeye başlamıştır (Susmaz, 2010).

1979 yılında ise Elazığ metropoliten kent olarak kabul edilmiş ve buna istinaden 1/5000 nazım imar planının yapımına başlanmıştır. Nazım imar planı için alınan kararlar çerçevesinde 1983 yılında, 1/1000 ölçekli

uygulama imar planı yapımı İller Bankası tarafından ihale edilmiştir (Coşkun, 2008). Ancak, bu dönemde kent bölgesel merkez özelliği taşımasına rağmen bu konuda plan çalışmaları gerçekleştirilmemiştir. Bu plan kararları doğrultusunda, kent merkezinde 1965 imar planı sonrasında zaman içinde 4 / 5 kat olmaya başlayan fiziksel doku, sekiz kata çıkartılmıştır.

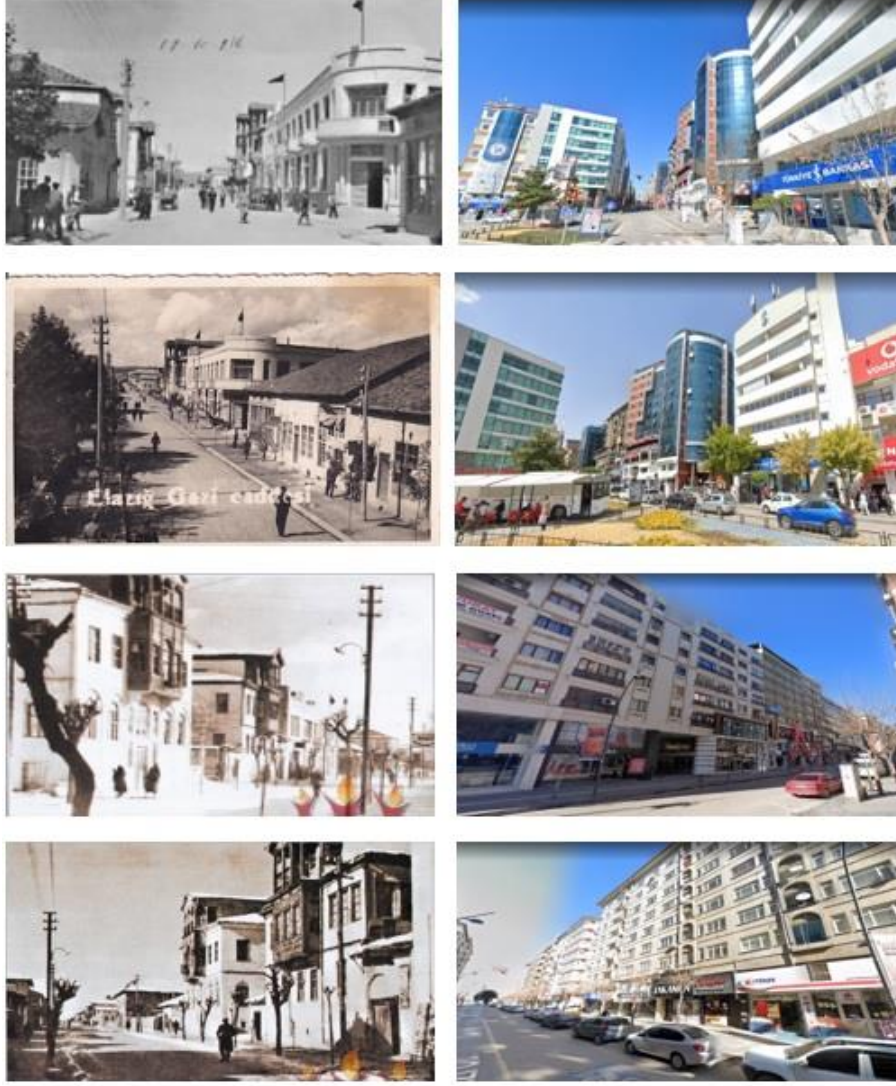
1997 yılında ise 1989 Elazığ İmar Planı üzerinde revizyon yapılması gündeme gelmiştir. 1989 planında sorunlu ve eksik çalışan noktaların tespit edilmesi ile 1989 yılında onaylanan uygulama imar planları bütünüyle değişikliğe uğramamış, ancak, önemli ölçüde ilave imar planları ve revizyon yapılmıştır. Bu dönemde özellikle kentte gelişen yeni yerleşim alanlarına dair ilave imar planları yapılmış, bu planlar kapsamında kentin batı koridorunda yeni yerleşim alanları gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde valilik öncülüğünde hazırlanan 'Elazığ Projesi 2000'li Yıllara Hazırlık Çalışmaları' isimli üç ciltlik bir çalışmada, 1989 imar planında yanlış kararlar olarak tespit edilen bazı maddeler ise şu şekilde sıralanmaktadır;

- Yapı adalarında belirlenen nizam türlerinin, yoğunluğu artırıcı etkisi (ayrık nizamdan bitişik nizama geçilmesi),
- Genişletilmesi gereken yol akslarının daraltılması,
- Dar sokaklardaki yanlış imar kararları (kat artırımı vb.)
- Yeni konut alanlarını merkezle bağlayacak ve bu alanlara hizmet edecek toplayıcı ve dağıtıcı aksların açılmaması,
- Kent için ulaşım planının yapılmamış olması,
- Gelişen kentsel dokuda merkeze yaklaşan sanayi alanlarının bu planda aynı yerde kalması, yerleşim dokusuyla bütünleşen sanayi alanı için yeni bir önerinin getirilmeyişi,
- Küçük sanayi sitesi olan alanların gelişen yerleşim dokusunda sıkışması,
- Elazığ'ın ilk çekirdeği olan (Gazi Caddesi ve yakın çevresi) ile Çarşı Mahallesi'nin imar planında özel bölge olarak işlenmesine rağmen, bu alandaki kat artırımları olarak sıralanmaktadır (Elazığ Projesi Kentleşme Sektörü Sonuç Raporu, 1997).

2016 yılında ise Elazığ (merkez) için revizyon ve ilave imar planları yapılmıştır. Kent için yapılan son imar planı ise Elazığ Belediye Meclisi tarafından 02.02.2022 tarih ve 2022/30 sayılı karar ile onaylanan Elazığ (Merkez) 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı ve 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planıdır. Ancak yapılan nazım ve uygulama imar planlarının, plan notlarının ve açıklama raporunun, kent için Çevre Düzeni Planı'nda ifade edilen nüfus projeksiyonunun yaklaşık iki katı bir nüfus için yerleşim alanı planlaması, bu yerleşim alanlarının mevzuattaki standartları sağlamaması, bir deprem kenti olan ilin jeolojik yapısının ve risk durumunun göz ardı edilmesi, güncel verilerin kullanılmaması, sosyal ve teknik donatılara erişilebilirlik ilkesinin sağlanamaması, kent çeperindeki orman alanlarının donatılara dâhil edilmesi sebepleriyle açılan dava sonucu yapılan imar planları iptal edilmiştir. Bu planın ardından 2023 yılında kentin yeni imar planı onaylanmıştır. Bu plana göre çalışma alanı olan Gazi Caddesi ve yakın çevresinde yol genişlikleri değişmiştir. Ancak Gazi Caddesi'ndeki kat sayısı 8 kattan 10 kata, aksın kuzeyindeki İzzetpaşa ve güneyindeki Nailbey Mahallerinde ise mevcut dokunun 4 ve 5 katlı olduğu adalarda kat sayısı 8 veya 9 kata, mevcut dokunun 6 katlı olduğu adalarda ise kat sayısı 10 kata çıkartılmıştır (Elazığ İmar Planı, 2023).

Bugün kent tek merkezli olmaktan çıkıp, çok çekirdekli bir modele evrilmektedir. Batı ve kuzeybatı yönlerinde gelişen kentin özellikle batı yönünde yeni bir merkez oluşmuştur. Kentin batı ve kuzey batı yönlerindeki ana aksları olan Malatya Yolu ile Keban Yolu aksları üzerinde doğrusal bir yayılım görülmektedir. Dolayısıyla doğu batı istikametindeki doğrusal yayılımda batı koridoru ikinci bir merkez olarak çalışmaktadır. Halen bir kent merkezi olarak kabul edilen kentin ilk merkezi olan, çalışma alanının da bulunduğu merkezdeki çeşitli fonksiyonlar batı koridoruna kaymaktadır. Ancak, çalışma alanı olarak seçilen alan; halen kentin bir merkezi olan, doğu - batı istikametindeki Gazi Caddesi, ona paralel olan Vali Fahri Bey Caddesi ve Öğretmen Evi Meydanı'nı kapsamakta olup, bu alanlar kentin tarihi süreçten beri en yoğun ve en önemli alanlardır.

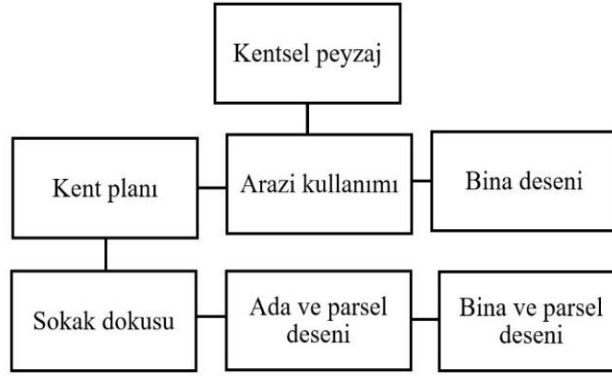
Şekil 2, çalışma alanı olarak seçilen Gazi Caddesi'nin 1958 ve öncesi ile günümüz fiziksel dokusunu göstermektedir. İlk iki sıradaki fotoğraflar Gazi Caddesi'ne doğu yönünden bakarak eski belediye binasını ve günümüzde belediye binasının yerine yapılan iş merkezinin olduğu kesimi göstermekte, diğer iki sıradaki fotoğraflar ise caddenin kuzey ve güney cephelerinin zaman içindeki değişen yapı tipolojilerini göstermektedir.

Şekil 2. Gazi Caddesi 1958 ve öncesi (Mared, 2023) / Gazi Caddesi 2022

3. Yöntem

Çalışmanın yöntemi; morfolojik analizleri kent planları üzerinden çeşitli sınıflamalar ile yapan Conzen yöntemidir. Conzen yönteminde haritalar araştırmaların ana materyalini oluşturmaktadır. Dolayısıyla kentsel evrimin ve morfolojik değişimin analiz edilmesinde farklı dönemlere ait haritalar kullanılan en önemli materyallerdir. Conzen'in kentsel morfoloji araştırmalarına dair yaklaşımı; tarihsel süreç içerisinde, yerleşimleri meydana getiren fiziksel bileşenlerin oluşum, gelişim ve dönüşümlerini çözümlmek üzerinedir. Bu bağlamda, bir yerleşimin fiziksel dokusunu oluşturan bileşenlerin oluşum ve değişimlerinin incelenmesi için sistematik bir analiz yöntemi önermiştir. Conzen, kentsel morfolojiyi oluşturan etkenleri beş ana başlıkta değerlendirmiştir. Bu beş ana başlık; kent peyzajı, işlev, yer, sosyo-ekonomik özellikler ve kentsel gelişim olarak belirlenmiştir. Bu başlıklar içerisinde ise kent peyzajı en önemli araştırma başlığını oluşturmaktadır. Bu başlıklardan kent peyzajını ise alt başlıklara ayırarak morfolojik çözümlerinin temelini oluşturmaktadır. Conzen (1960), kentsel peyzaj ana başlığında ele aldığı fiziksel analizleri kent planı, arazi kullanımı ve bina deseni olarak sınıflandırmaktadır. Kentlerin tarihsel süreçteki oluşum ve değişimlerini kent planlarını temel alarak yapmaktadır. Bu bağlamda kent planlarının analizini de kendi içinde alt başlıklara ayırarak kentin temel fiziksel bileşenlerini analiz etmektedir. Bu alt başlıklar; sokak dokusu, ada - parsel deseni ve bina - parsel deseni (Şekil 3).

Şekil 3. Conzen yaklaşımına göre morfolojik analiz başlıkları

Whitehand (2007), Conzen'in belirttiği bu bileşenlerin morfolojinin temel bileşenleri olduğunu belirtmekte ve kentsel mekânın morfolojik okumasının bu bileşenler çerçevesinde yapıldığını vurgulamaktadır. Conzen yaklaşımında kent planı, arazi kullanımı ve bina deseni öncelikli analiz başlıklarıdır. Kentlerin morfolojik analizleri ağırlıklı olarak bu üç bileşen odağında yapılmaktadır. Bu bileşenlerden kent planı içindeki sokaklar, parseller ve binalardan oluşan analizler de temel analiz başlıklarıdır. Kropf (2009), Conzen'in yaklaşımında bu bileşenlerin meydana getirdiği plan ünitelerinin farklı kombinasyonları ve alt ünitelerin bulunduğunu vurgulamaktadır. Diğer bir ifadeyle, bu alt bileşenlerin bir araya geliş özellikleriyle kente dair morfolojik bir kimliğin meydana geldiğini belirtmektedir. Kentsel dokuyu meydana getiren bu bileşenlerin zaman içerisindeki değişim süreleri de farklılık göstermektedir. Arazi kullanımları, işlevsel değişimler en hızlı değişime maruz kalan bileşendir. Bina ve kent planları ise değişimin daha yavaş meydana geldiği bileşenlerdir.

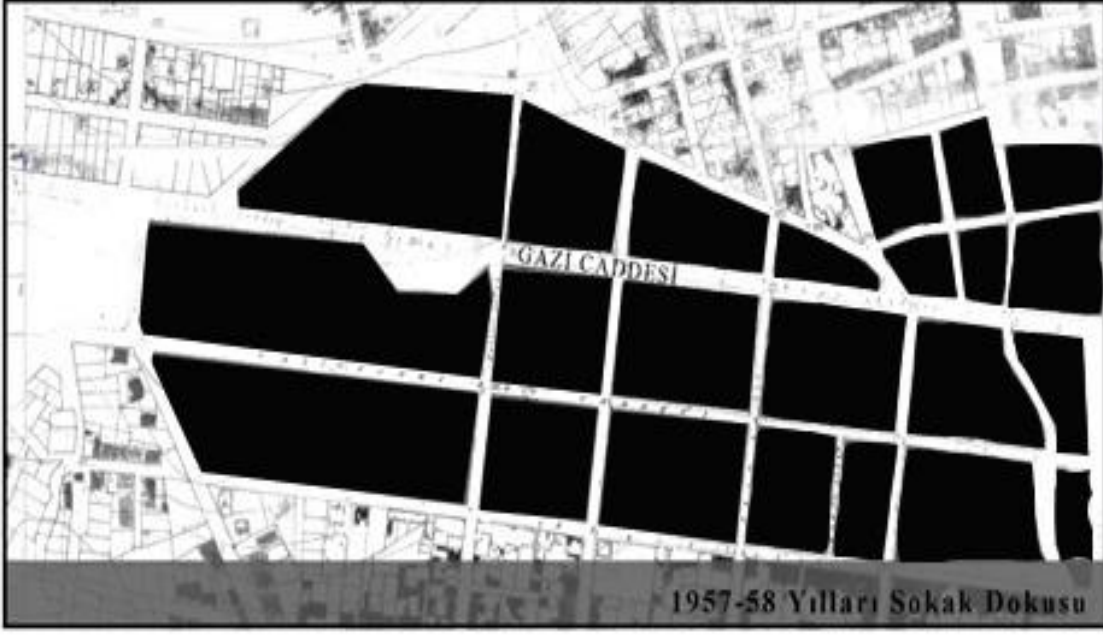
Sokak, bina ve parsel ilişkilerini inceleyen yaklaşımda, kentsel biçimlerin ve işlevlerin tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan ve değişen mülkiyet durumlarına bağlı olarak değişimleri önem taşımaktadır. Yerleşimlerin fiziksel dokusunun gelişim ve değişimlerinde ele alınan en önemli etkenlerden biri parsellerdir. Kentsel bileşenler arasında 'parsel', fiziksel biçimlenişlerin çözülmesinde ele alınması gereken en temel kentsel birimlerden biridir. Dolayısıyla parsel özellikleri kentsel formların oluşmasındaki temel birimlerden biridir. Bu konuda Conzen'in 'burgage cycle' olarak adlandırdığı 'parsel döngüsü' araştırmalarında, parsellerin dönüşümü morfolojik incelemelerin önemli kısımlarından birini oluşturmaktadır. Gürer (2016) da, parselin arazi bölünmesinin ana ögesi olduğunu ve Conzen'in bahsettiği parsel döngüsünde, parseldeki bina sayısındaki değişimlerin önemine vurgu yapmaktadır. Çeşitli nedenler dâhilinde parsellerin ve içindeki yapı sayılarının değişimi beraberinde kentsel formların da değişimini getirmektedir. Bu kapsamda çalışmada kullanılan Conzen yöntemine göre; seçilen çalışma alanının farklı iki dönemine ait kent planları üzerinden sokak dokuları, yapı adası ve parsel desenleri, bina ve parsel ilişkileri, arazi kullanımları ve alanın farklı dönemlerdeki doluluk oranları incelenerek karşılaştırılmıştır.

4. Araştırma Bulguları

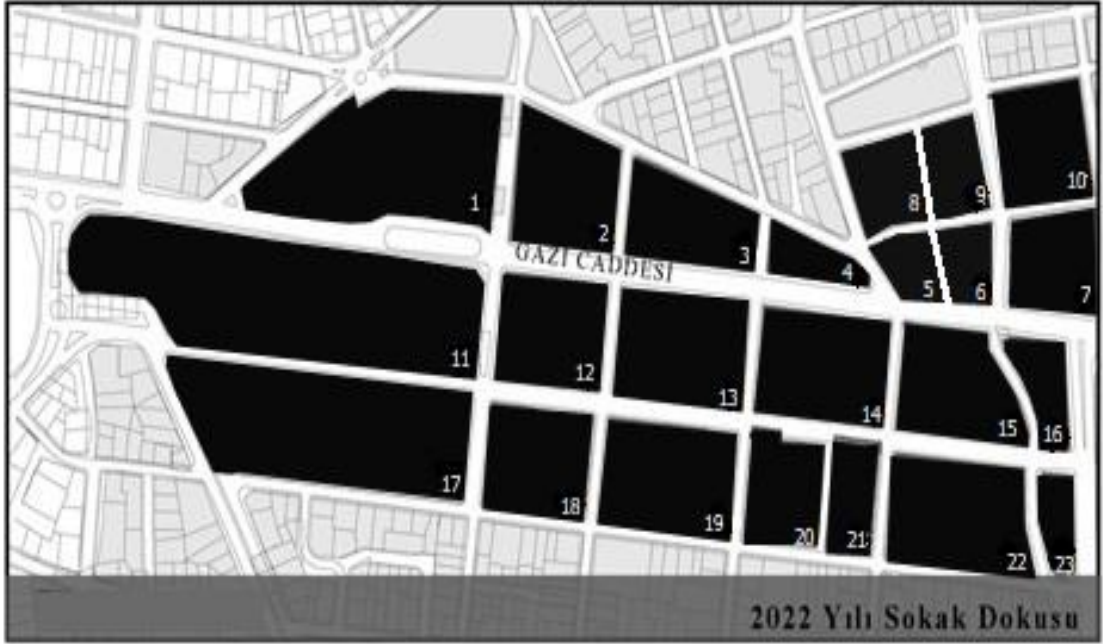
Çalışma alanının 1957 ve 2022 yıllarındaki sokak dokusuna, yapı adası ve parsel desenlerine, doluluk – boşluk oranlarına, bina ve parsel ilişkilerine, arazi kullanımlarına dair bulgular elde edilmiştir. Elde edilen bulgular ile süreç içindeki biçimsel ve işlevsel değişimler değerlendirilmiştir.

4.1 Sokak Dokusu

Çalışma alanı olan Gazi Caddesi ve yakın çevresinin 1957 yılındaki yol dokusu Şekil 4'te, 2022 yılına ait yol dokusu ise Şekil 5'te gösterilmiştir. İki dönemin yol tipolojisi incelendiğinde, 23 yapı adası çerçevesinde incelenen Gazi Caddesi ve çevresindeki yol akslarının değişmediği görülmektedir. Alanın ızgara plan tipine sahip plan yapısında sokaklar doğrusal formda ve birbirleriyle kesişen yapıdadır. Her iki dönemde de sokak form, genişlik ve bağlantılarının aynı kaldığı görülmektedir.

Şekil 4. 1957 sokak dokusu

Şekil 5. 2022 sokak dokusu

Alanın ızgara plan tipindeki sokak yapısı her iki dönemde de yalnızca 15,16, 22 ve 23 numaralı yapı adaları arasındaki sokakta değişmektedir. Kent merkezi kurulduğu dönemden itibaren düz bir topografyada gelişmesi nedeniyle ızgara plan formunda gelişmiştir. Ancak, kentin merkezinden geçen dere nedeniyle bazı sokak dokularında organik biçimler meydana gelmiştir. Demirel (2007), Tahiroğlu'nun kent merkezindeki caddeler arasında en işlek ve en önemli caddenin Gazi Caddesi olduğunu ve şehrin ortasından geçmekte olan büyük bir derenin olduğunu belirtmektedir. 'Sel Hendeği' adıyla anılan bu kuru derelerin kuzeyden Gazi Caddesi'ne

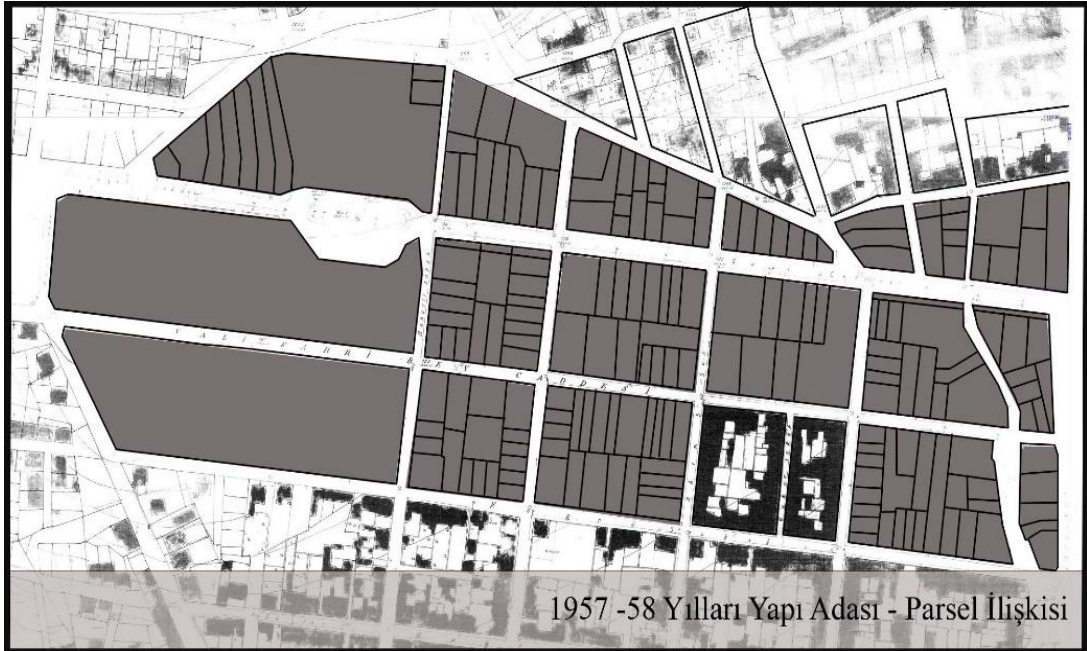
kadar inmekte olduğunu, bu derelerin köprü ve kapalı kanallar ile birleştirilerek Yeşildere adıyla güneydeki İstasyon Caddesi'nden şehrin güneyine kadar geniş ve derin bir yatak olarak devam ettiğini ifade etmektedir. Bu derelerin olumsuz yönlerinin ise zaman zaman sel felaketlerine neden olduğu ve ızgara plan formunda gelişen bölgedeki cadde ve sokak formunu bozduğunu belirtmektedir.

4.2 Yapı adası ve parsel deseni

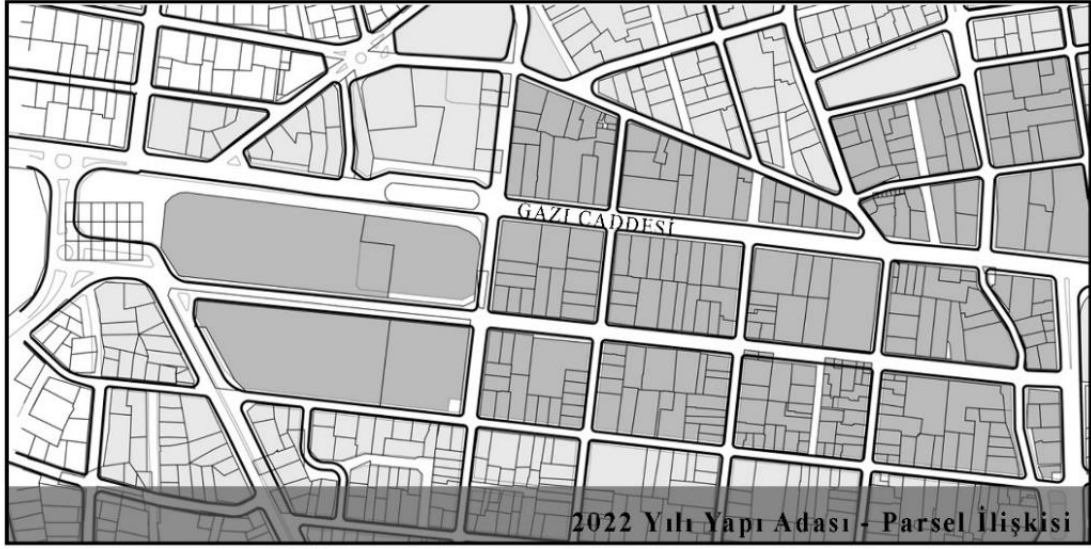
Yapı adaları ve parsel desenleri incelendiğinde; alandaki yapı adalarının sokak dokusunun her iki dönemde de aynı olmasından dolayı değişim göstermediği görülmüştür. Her iki dönemde de yapı adaları kare ve dikdörtgen formlu olup, yalnızca alanın İstasyon Caddesi'ne paralel en doğu kısmındaki 15,16, 22 ve 23 numaralı adaların organik formda olduğu görülmektedir. Buradaki yapı adalarının organik formda gelişmesi buradaki yol aksından kaynaklanmaktadır. Bu yol aksının organik formda oluşu ise kuzeyden başlayarak güneye doğru inen bir derenin olması ve yol dokusunun bu dere yatağı üzerinden şekillenmesinden kaynaklıdır.

Yapı adaları ve parsel ilişkileri incelendiğinde ise (Şekil 6 ve 7); alanın her iki dönemdeki parsel deseni geometrik formda, ağırlıklı olarak ince uzun dikdörtgen formda parseller şeklinde gelişmiştir. Tablo 4.1'de yapı adalarının büyüklükleri ve parsel sayıları verilmiştir. Bu verilerden alandaki yapı adalarının ortalama büyüklüklerinin 6000 m²'ye yakın olduğu, yalnızca dere yatağının geçtiği kısımda yol dokusunun organikleşmesinden dolayı buradaki yapı adalarının daha küçük yüzölçümüne sahip, organik formda geliştiği görülmüştür.

Parsel desenine bakıldığında, zaman içinde parsellerde hem tevdit hem de ifraz işlemlerinin yapıldığı ve buna bağlı olarak yapı adaları içindeki parsel desen ve sayılarında farklılıklar olduğu görülmüştür. Tablo 4.1'deki bulgulara göre; 3, 6, 7 ve 12 numaralı yapı adalarında tevhit işlemi yapılarak bazı parsellerin birleştirildiği ve bu nedenle yapı adası içindeki parsel sayısının azaldığı tespit edilmiştir. 1, 2, 4, 5, 13, 14, 15, 16 ve 23 numaralı yapı adalarında ise ifraz işlemi yapılarak, bazı parseller bölünmüş ve buna bağlı olarak bu yapı adalarındaki parsel sayısı artmıştır. Zaman içindeki tevhit ve ifraz işlemleriyle değişen parsel büyüklükleri form yönüyle incelendiğinde mevcut parsel deseniyle benzer formda gelişmiştir. 1957 yılına ait elde edilen haritalardan 10, 20 ve 21 numaralı yapı adalarının parsel düzeni okunamadığından yorumlanmamıştır.

Şekil 6. 1957 yapı adası ve parsel ilişkisi.

Şekil 7. 2022 yapı adası ve parsel ilişkisi

Tablo 4.1 Ada büyüklükleri ve parsel sayıları

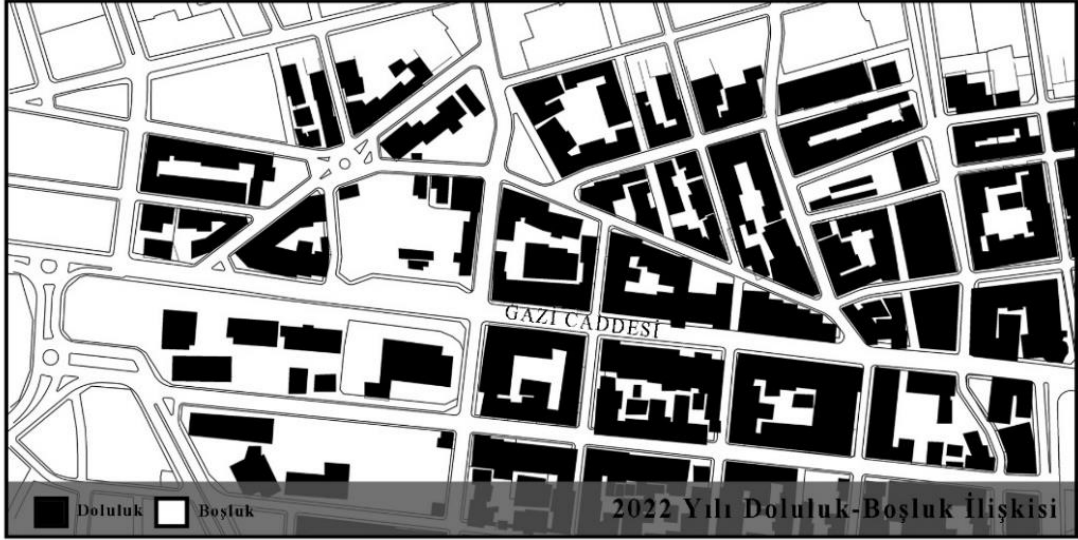
Ada no	Ada büyüklüğü (m ²)	Parsel Sayısı		Ada no	Ada büyüklüğü (m ²)	Parsel Sayısı	
		1957	2022			1957	2022
1	13.943	10	17	13	7290	16	19
2	6386	11	13	14	7152	9	11
3	5217	15	11	15	6121	14	16
4	1955	7	8	16	2525	9	11
5	1628	3	6	18	5362	17	17
6	1561	6	3	19	7018	22	22
7	4784	6	4	20	4118	-	17
8	3292	12	12	21	2698	-	19
9	2298	6	6	22	7143	23	23
10	9412	-	12	23	1498	5	6
12	5912	20	14				

4.3 Doluluk – boşluk haritası

Şekil 8, 1957 yılındaki doluluk – boşluk haritasını (şekil –zemin ilişkisini), Şekil 9 ise 2022 yılındaki durumu göstermektedir. 1957 dönemine bakıldığında, yapı adalarındaki yalnızca yol kenarı parsellerin dolu olduğu, iç kısımlarda yapılaşmanın bulunmadığı görülmektedir. Yoğunluğun ağırlıklı olarak alanın doğu kısmında İstasyon Caddesi, valilik, belediye ve diğer sosyal ve ticari birimlere yakın olan yapı adalarında olduğu görülmektedir. Caddenin batı ucunda ise, cadde üzerindeki parsellerde kısmen yapılaşma görülmektedir. Alanın en batı kısmındaki üç büyük yapı adası eğitim birimlerinin yer aldığı alanlardır. Bu alandaki yapı yoğunluğu kısmen artmıştır. Bu üç yapı adası kentin önemli bir meydanı olma fonksiyonunu da taşımaktadır. Bu alandaki yapılaşma zaman içinde arttığından kentsel açık alan miktarında azalma olmuştur. Fakat alandaki meydan işlevi yüzölçümü azalsa da devam etmiştir. İlerleyen süreçte boş parseller büyük ölçüde yapılaşmış ve tüm alanda yoğunluk artmıştır.

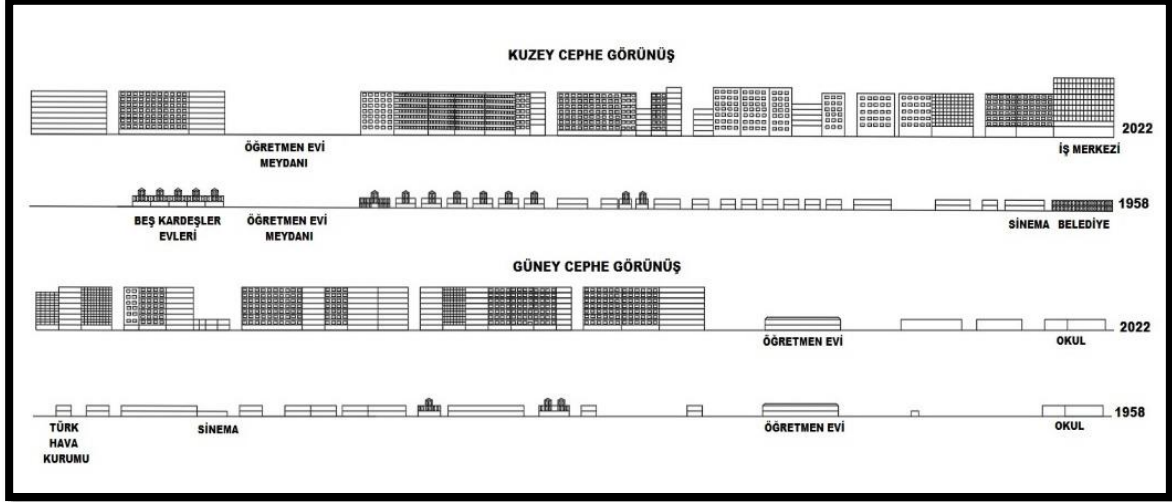
Şekil 8. 1957 dolu – boş ilişkisi

Şekil 9. 2022 dolu – boş ilişkisi

Özellikle 1950'lerden itibaren kent nüfusunun artmasıyla beraber yapılan imar planlarındaki değişiklikler doluluk oranlarının artışının temel nedenini oluşturmaktadır. 1965 ve 1989 yıllarındaki imar planlarında kent merkezinin yoğunluğunun artırılması, nizam tipinin ayırık nizamdan bitişik nizama dönüştürülmesi, kat sayısı artırımları yapı adalarındaki dolu – boş oranlarının değişimindeki başlıca nedendir. Şekil 10, tarihsel süreç içinde imar planlarında ve uygulamalarda yapılan değişimlerin üç boyuttaki yansımalarını göstermektedir. Çalışma alanının 1957-58 ve 2022 yıllarındaki kuzey ve güney cephelerinin görünüşleri çizilmiştir. Bu bağlamda, kent merkezindeki yoğunluk artırımı, nizam tipi ve kat yüksekliklerindeki değişimler Şekil 10'dan okunabilmektedir. Alanın hem kuzey hem de güney görünüşlerine göre; zaman içinde yapı adaları içindeki boş parseller dolmuş, yapı sayısı artmıştır. 1958 yılındaki boş parsellerden, cadde üstündeki parsellerin tamamının dolduğu görülmektedir. Sokak genişliği değişmeyen alanda, kat yüksekliklerinin artırılması, nizam tipinin değişimi ve cadde üstü parsellerin dolması alanın silüetinin bütünüyle değişimine neden olmuştur. Özellikle 1958'de 2 katlı olan yapı tipolojisinin, 1965 sonrasında zamanla dört veya beş kata yükselmesi, ardından 1989 Elazığ İmar Planı kapsamında merkezdeki kat sayısının 8'e çıkarılması, alanın cephe düzeninin ve görünüşünün değişimindeki başlıca etkenlerdir.

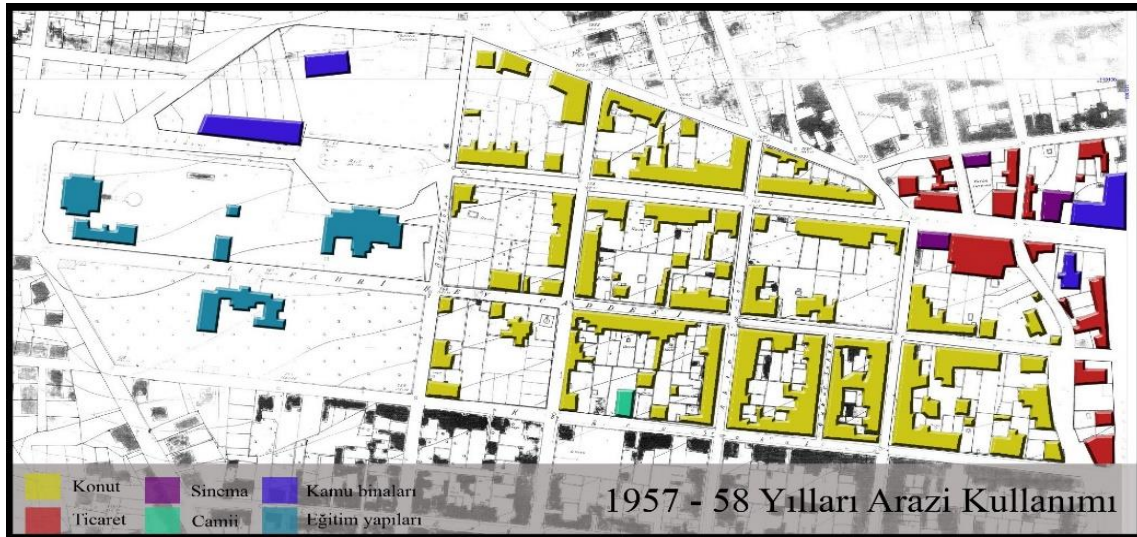
Bu kapsamda, 1958 yılında alanda var olan iki katlı belediye binası, Türk Hava Kurumu binası, Beşkardeşler Evleri ve diğer konut yapıları yıkılarak yerlerine iş merkezi ve apartmanlar yapılmıştır. Tarihi yapılardan Öğretmen Evi ve meydanı ise varlığını koruyan öğelerdir. Özellikle kentin önemli bir açık alanı olan meydan, aynı kimliğini koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Şekil 10. Gazi Caddesi 1957-58 / 2022 Görünüşler

4.4 Bina – parsel ilişkisi ve arazi kullanımı

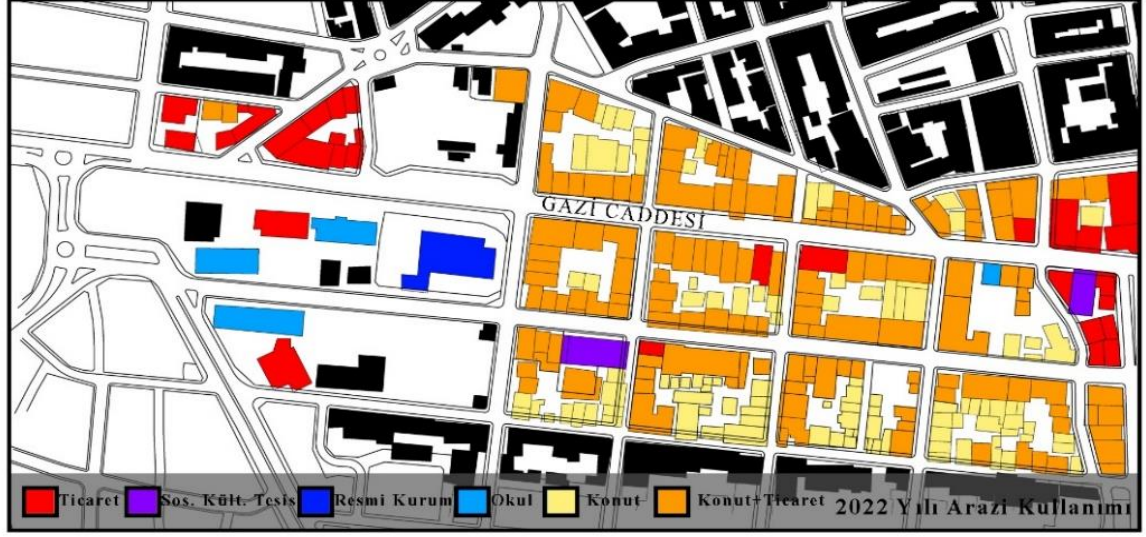
Alandaki en büyük değişim arazi kullanımında meydana gelmiştir. Arazi kullanımı 1957-58 yıllarında, ağırlıklı olarak konut işlevindedir. Gazi Caddesi ve güney paraleli olan Vali Fahri Bey Caddesi konut işlevinde çalışmaktadır. Alanın doğusundaki İstasyon Caddesi'ne ve valilik binasına yakın olan en doğu kısımdaki parsellerde ise resmi kurum, ticaret ve sinemalar gibi sosyal işlevler yer almaktadır. Bu kısımda belediye binası, Türk Hava Kurumu, yazlık ve kapalı sinemalar bulunmaktadır. Alanın en batısında ise Fırat İlkokulu, Kız Enstitüsü ve Öğretmen Okulu eğitim fonksiyonlarıdır (Şekil 11).

Şekil 11. 1957 bina – parsel ilişkisi ve arazi kullanımı

2022 yılına gelindiğinde ise, arazi kullanımının konut ağırlıklı yapısı değişmiştir. Tüm Gazi Caddesi ve güney paraleli olan Vali Fahri Bey Caddesi konut + ticaret olarak değişim göstermiştir. Alanın en doğudaki parsellerinde ise yine ticaret işlevi ağırlıklıdır. Buradaki resmi birimlerin ise yer değiştirdiği görülmektedir.

Belediye ve sinema gibi kullanımların olduğu parsellerin günümüzde tamamen ticaret ve ofis işlevlerine dönüştüğü görülmektedir. Batı kısmındaki eğitim birimleri olan kullanımlar kısmen devam etmekte ve aynı alan içinde ticaret ve resmi kurum işlevleri yer almaktadır (Şekil 12).

Şekil 12. 2022 bina – parsel ilişkisi ve arazi kullanımı

Binaların parsel içindeki durumları incelendiğinde, 1957 yılında alandaki yapılaşma düzeni ayrık nizam 2 katlı yapılar şeklindedir. Bu yapılar genelde tek veya iki parselde oturan arka bahçeli yapılardır. Yapıların çoğu konut olduğundan hâlihazır haritada geniş bahçeli ve havuzlu oldukları anlaşılmaktadır. Cadde üzerinde bazı noktalarda bitişik ve 2 katlı yapı tipolojileri de bulunmaktadır. 1957'de binaların parsel içindeki yerleşiminde arka ve yan bahçe kullanımları ağırlıklı olup, 2022'de ise ön ve yan bahçe kullanımı olmayıp yalnızca binalarda arka bahçe kullanımı görülmektedir. Ayrıca 2022 yılına gelindiğinde, ayrık nizam ve az katlı yapı tipolojisi imar planlarıyla bitişik nizam ve 8 katlı olarak değiştirilmiştir. Bu değişim arazi kullanımının değişimini de beraberinde getirmiştir. 1965 ve 1989 yıllarındaki imar planlarında 1957'de ayrık nizam ve 2 katlı olan yapılar bitişik nizama çevrilip, kat artırımı yapıldığından yapı adalarının parsel sayısı ve büyüklükleri, parsel – bina ilişkileri değişim göstermiştir. Binaların parsel içindeki yerleşimi ise Tablo 4.2'de verilmiştir.

Tablo 4.2. Yapının oturduğu parsel sayısı

Ada no	1957/58	2022	Ada no	1957/58	2022
2	8K	8K+9KT	15	7K+2SK+1T	4K+1OK+6KT
3	11K	2K+12KT	16	4T+1KM	7T+1ST
4	7K	2K+7KT	18	6K	1OT+11K+7KT
5	3T	2K+5KT	19	23K+1D	1T+10KT+17K
6	2T+1SK	1T+4KT	20	-	8K+8KT
7	2T+2KM+1SK	1K+4T+2KT	21	-	5K+5KT
12	8K	2K+14K	22	19K	20K+11KT
13	17K	16KT+1T+7K	23	3T	6KT
14	8K	1T+6K+10KT			

K:konut, T:ticaret, KT:konut+ticaret, D: dini, SK:sinema/kültürel yapı, OT:otel, OK: okul, KM:kamu binası

Tablo 4.2'deki verilere göre, zaman içerisinde yapı adalarındaki bina sayısı artış göstermiştir. Yapı adalarındaki bina sayıları ile birlikte bina – parsel ilişkileri incelendiğinde, parsel içindeki bina sayılarında da artış olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. Çalışma alanı içindeki yapı adalarından 3, 6, 7 ve 12 numaralı yapı adalarında tevhit işlemleri yapılarak bu adalardaki parsel sayılarında azalma, büyüklüklerinde ise artma olmuştur. Bu adalar içindeki bina sayıları ve bina – parsel ilişkileri değerlendirildiğinde; bir parsel içindeki bina sayısının da arttığı, bazı parsellerde birden fazla binanın bulunduğu ortaya çıkmaktadır. İfraz işlemlerinin

yapıldığı 2, 4, 13, 14, 15, 16, 23 numaralı yapı adalarında ise; parsel büyüklükleri azalmış, sayıları ise artmıştır. Bina – parsel ilişkileri de bu kapsamda değişim göstermiştir. Bu adalardaki bina sayıları; imar planlarındaki nizam tipi değişimleri, yoğunluğun artırılması kararları ve parsel değişimleri kapsamında değişim göstermiştir. Parsel sayılarının bu adalarda artması ve bitişik nizama geçilmesi bu yapı adalarındaki bina sayılarını arttıran etkenler olarak yorumlanmıştır. Bu yapı adalarındaki binaların parsel içindeki yerleşimleri ise değişkenlik göstermektedir. Bazı parsellere tek bir bina otururken bazı büyük parsellerde birden fazla bina bulunmaktadır.

5. Sonuç

Gazi Caddesi'nin 1957 ve 2022 yılları arasındaki morfolojik değişimi incelendiğinde, alandaki en büyük değişimin kent içi arazi kullanımı, bina tipolojisi ve bina - parsel ilişkilerinde olduğu sonucuna varılmıştır. Alandaki sokak tipolojisinin büyük ölçüde aynı kaldığı, alanın ızgara plan formunun, sokak form ve genişliklerinin değişmediği görülmüştür. Sokak dokusu ve yapı adası formları birbirleriyle doğrudan ilişkili olduğundan her ikisinde de önemli bir değişim yaşanmamıştır. Özellikle Conzen yaklaşımında sokak dokuları kentsel biçimlerin bel kemiğini oluşturmakta ve bu kapsamda değerlendirildiğinde; alandaki sokak dokularının aynı kalması, yapı adalarının form ve büyüklüklerinin de değişmemesine neden olmaktadır. Ancak parsel sayılarında, nizam tipinde ve yapılaşma özelliklerinde önemli değişimlerin olması alanın bina, bina - parsel ve arazi kullanımlarını değiştiren en önemli etkenler olarak görülmüştür. Bu değişimler 1950 sonrasında kent nüfusunun yoğunlaşması ve bu kapsamda imar planlarında yapılan değişiklikler sonucu ortaya çıkmıştır. Özellikle parsel yapısındaki değişimler; tevhit ve ifraz işlemleri, imar planlarının değişmesi ve mülkiyet durumuna yönelik konular neticesinde ortaya çıkan değişimler olarak saptanmıştır. Ayrık nizam ve iki katlı, az yoğunluklu olan merkezin 1965 ve 1989 imar planlarında bitişik nizam ve sekiz katlı bir modele çevrilmesi alandaki doluluk – boşluk oranlarının, bina tipolojisinin, parsel deseninin ve bina – parsel ilişkilerinin değişimindeki temel etken olarak ortaya çıkmaktadır. Zaman içinde değişen mülkiyet durumları da parsellerin değişimdeki bir diğer etkidir.

Alandaki imar durumuna yönelik değişimlerin, nizam tiplerinin ve kat sayısı artışlarının temel nedeni ise, kentte artan nüfusun ihtiyaçlarının ağırlıklı olarak kent merkezinde çözülmeye çalışılmasıdır. 1965 imar planı sonrası artan kent nüfusuna yönelik ihtiyaçlar merkezin yoğunlaştırılması ile çözülmeye çalışılmıştır. 1989'dan itibaren ise, artan mekânsal ihtiyaçlara yönelik kentin özellikle batı ve kuzeybatı yönlerinde gelişme alanları öngörülmüş ve bu süreç içerisinde bu yeni gelişim alanlarına ilişkin çeşitli ilave imar planları da yapılmıştır. Ancak yeni yerleşim alanlarının planlarda yer almasına rağmen, var olan kent merkezinin yoğunluğunun 1989 imar planında artırılması bu bölgenin yoğunlaşmasının, fiziksel ve işlevsel dönüşümünün başlıca nedenleri olmuştur. 1965 yılındaki imar planı, çalışma alanının bulunduğu alanda az katlı ve düşük yoğunluklu bir yaklaşım ön görmüş olsa da, süreç içinde belediye tarafından yapılan nizam revizyonu ve yoğunluk artışı ile birlikte bu az yoğunluklu yaklaşım uygulanmamıştır. 1989 yılında tamamlanan ikinci imar planı ise alandaki morfolojik ve işlevsel değişimlerin daha yoğun yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde ayrık nizam tamamen terk edilerek bitişik nizama geçilmesi ve kat artırımları ile bina tipolojisi, bina – parsel ilişkileri ve parsel desenleri değişim göstermiştir. Bu değişimler yaşanırken sokak dokusunun form ve genişliklerinin aynı kalması 1989 Elazığ İmar Planı'ndaki sorunlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, planların merkezin yapılması (İmar ve İskân Bakanlığı, İller Bankası), yerel yönetimin etkisinin zayıf kalması ve planın tamamlanmasının uzun bir sürece yayılması, plan kararları ve uygulamalarda da uyumsuzluklara neden olmuştur.

Alanda değişen bina tipolojisi özellikle cadde üstü parsellerde konut işlevi dışında konut + ticaret ya da ticaret olarak çalışmaya başlamıştır. Zamanla ticaret işlevi alanda baskın hale gelmiştir. Arazi kullanımındaki bu önemli değişimin bir diğer nedeni ise kentte gelişen yeni konut alanlarıdır. 1990'lardan itibaren yeni yerleşim alanları için yapılan ilave imar planlarının uygulamaya girmesiyle, alandaki konut fonksiyonu merkezden kaymaya başlamıştır. Alandaki resmi kurumlara ait binaların batı koridoruna, sinema gibi sosyal alanların AVM yapılarına taşınmasıyla alandaki bu kullanımlar yerlerini ticaret ile değiştirmiştir. Bugün ise kentte yeni yerleşim alanlarının gelişmesiyle bu alandaki konut sayısı azalmış, konut + ticaret kullanımındaki birimlerdeki ticaret kullanımı giderek artmaya başlamıştır. Ayrıca batı koridorunda büyümeye devam eden kentin batı kısmında yeni bir merkez oluşmasıyla kent, birden fazla çekirdekli bir modele evrilmeye başlamıştır.

Bugünkü durumda, kentin bu ilk merkezi sayılan çalışma alanında yer alan ticaret alanında ciddi sıkışmalar mevcuttur. Kentin ticari merkezi kimliğiyle çalışan bu alanda, özellikle araç erişiminde ve otopark konusunda sıkışmalar ve yetersizlikler bulunmaktadır. Bu durum imar planlarında yoğunluğun ve kat sayılarının artırılmasına rağmen yol dokularının aynı form ve genişlikte kalmasından kaynaklı olarak değerlendirilmiştir. Elazığ Projesi Kentleşme Sektörü Sonuç Raporu (1997)'nda da, özellikle 1989 Elazığ İmar Planı'ndaki önemli sorunlardan biri olan yoğunluğun artırıldığı alanlarda cadde ve sokak genişliklerinin aynı kalmasının ya da daraltılmasının ulaşım alanındaki en önemli sorunun nedeni olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, değişen parsel

desenleri ve bina tipolojileri açık alan miktarlarını ve yapıların bahçe oranlarını azaltmış, yapı adalarının doluluk oranını artırmıştır. Bu durum, mekânsal kalitenin zayıfladığı, iç ve dış mekânlarda güneşten faydalanma, mahremiyet, kentsel açık alanların varlığı, ulaşım ve kent estetiği yönleriyle de olumsuz bir çevrenin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2020 ve 2023'te kentte yaşanan üç büyük deprem sonrasında 2023 Elazığ İmar Planı'nda ise alanın sokak ve yapı adaları aynı kalmış ancak binalarda yapılan kat artırımları ile 1989 imar planı kararlarıyla ortaya çıkan sorunların artmasına neden olacak düzenlemelerin önü açılmıştır. Kent merkezlerindeki arazi değeri ve kentsel dönüşüm uygulamaları bu noktada etkili olan sebeplerden biri olarak görülse de, günümüzde kentsel dönüşüm uygulamalarının yapıldığı ve afet riskinin azaltılmaya çalışıldığı bir bölge olan alanda, 1989 planında ortaya çıkan sorunların giderilmesi, mekânsal kalitenin artırılması, ulaşım ve otopark ihtiyacının çözülmesi ve en önemlisi afet riskinin azaltılması için kat artırımı dışında kentsel dönüşüm stratejilerinin belirlenmesi gerekmektedir. Mevcut durum ve öncesi için yapılan bu analizler alanda meydana gelen değişimlerin mekânsal kaliteyi zayıflattığını göstermiştir. Kentte yeni merkezlerin yavaş yavaş gelişmeye başlamasıyla, kentin bu ilk merkezi olan bölgenin zaman içerisinde çöküntü alana dönüşmesinin engellenmesi için plan kararlarının ve kentsel dönüşüm stratejilerinin kent merkezi özelinde yeniden ele alınması gerekmektedir.

Özetle, bu çalışma kent merkezlerinin tarihsel süreç içindeki morfolojik dönüşümünün ve nedenlerinin, aynı zamanda bu dönüşümün ortaya çıkardığı durumların analiz edilmesinde önem taşımaktadır. Çalışma alanına dair bu analizlerin yapılması kentin en sorunlu ve önemli yerlerinden birinin fiziksel ve işlevsel gelişim süreçlerinin ortaya çıkartılması ve gelecek plan ve tasarımlara rehberlik edebilmesi açısından önemlidir. Conzen'in kent planı analizlerinde fiziksel karaktere etki eden başlıca faktörlerin alan ve kent özelinde tespit edilmesi ile yapılan bu çalışmalar, kentsel biçimlerin kontrol edilmesi ve etkin şekilde geliştirilmesi için önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Bilgi, E. (2010). *The physical evolution of historic city of ankara between 1839 and 1944: a morphological analysis*. (doktora tezi). ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- Bilsel, C. (2018). Kent mekânlarının yeniden üretiminde kentsel morfoloji ve kent mimarlığı yaklaşımı: Paris örneği. *II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, İTÜ, İstanbul*
- Bobek, H. ve Lichtenberger, E. (1966). *Wien: bauliche gestalt und entwicklung seit der mitte des 19. Böhlau Nachf*
- Conzen, M.R.G. (1960). *Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis, publication, No.27*, Institute of British Geographers, London; reprinted with minor amendments and glossary.
- Coşkun, M. (2008). Elazığ merkez kentsel yerleşmesi. *Elazığ Mimarlar Dergisi*, Mimarlar Odası Elazığ Şubesi, Sayı 1, 10-15.
- Demirel Y. (2007). *Tarık Tahiroğlu'nun hatıralarıyla Elazığ'den Elazığ'a*. Manas Yayıncılık
- DİE. (2000). Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Elazığ Belediyesi. (2023). 1/1000 ölçekli uygulama imar planı.
- Elazığ Kentsel Strateji Belgesi. (2017). *Elazığ ili kilometreye düşen kişi sayısı*. Elazığ Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü.
- Elazığ Projesi Kentleşme Sektörü Sonuç Raporu. (1997). Elazığ projesi 2000'li yıllara hazırlık çalışmaları yerel koordinasyon birim başkanlığı, Elazığ.
- Gürer, T.K. (2016). Tipomorfoloji: kentsel mekânın yapısını anlamak. *İdealkent Dergisi*. Sayı: 18, Cilt: Volume 7, 8-21
- İşık, Ş. (2005). Türkiye'de kentleşme ve kentleşme modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14 (2005),57-71, İzmir
- İller Bankası (1949). *Belediyeler Yıllığı Cilt II*. Ankara
- Karakaş, E. (1999). Elazığ şehrinin gelişmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (9)1, 129–154
- Kropf, K. (2009). Aspects of urban form. *Urban Morphology*, 13 (2), 105.
- Küçük, E. ve Kubat, A.S. (2015). Tarihi kent dokularında morfolojik bölgeleri belirlemek: tarihi yarımada – Aksaray örneği. *Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu*, Mersin.
- Lefebvre H. (2009) *State, space, world: selected essays*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Levy, A. (1997). The typo-morphological approach of G. Caniggia and his school of Lienau, C. (eds) *Anglo-German Symposium in Applied Geography, Giessen*
- MARED. (2023). *Elazığ eski fotoğrafları*. Erişim adresi: <http://www.mared.org.tr>
- Memişoğlu, F. (1977). *Elazığ kılavuzu*. Gençlik Basımevi, Elazığ

Moudon A. V. (1994) *Getting to know the built landscape: typomorphology, in ordering space: types in architecture and design*, edited by Karen A. Franck, Lynda H. Schneekloth, Van Nostrand Reinhold, New York.

Moudon. A. V. (1997) Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. *Urban Morphology*. (1),3-10

Rossi, A. (2006). *Şehrin mimarisi*. (N. Gürbilek, Çev.), İstanbul Kanat Kitabevi.

Slater, T. R. (1983). *A medieval new town and port: The plan analysis of Hedon*. East Yorkshire, Department of Geography, University of Birmingham.

Schlüter, O. (1899). Bemerkungen zur siedlungsgeographie. *Geographische Zeitschrift*. p. 64-69.

Susmaz, H. (2010). *Elazığ uygulama imar planlarının tarihsel gelişim sürecinin incelenmesi*. (yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Yapı Eğitimi Anabilim Dalı

Şengül, T. (2001). Kentsel çelişki ve siyaset: kapitalist kentleşme süreçleri üzerine yazılar (İstanbul: WALD).

TÜİK. (2022). *Nüfus bilgileri*. Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr>

Whitehand, J. W. R. (2007). Conzenian urban morphology and urban landscapes. *Proceedings of the 6th International Space Syntax Symposium*.

Whitehand, J. W. R., ve Larkham, P. J. (2000). The urban landscapes: issues and perspectives, *Urban landscapes: international perspectives*, edited by J.W.R. Whitehand and P.J. Larkham. London and New York.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

MIST VE IBSA ÜLKELERİNDE TURİZM İLE CO₂ SALIMI ARASINDAKİ İLİŞKİYE AİT AMPİRİK BİR UYGULAMA

Empirical Evidence of the Relatedness Between Tourism and CO₂ Emissions in MIST and IBSA Countries

Aslı AHLAT¹ ve Kenan ÇELİK²

¹Arş Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Trabzon, asliahlat@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9274-547X

²Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Trabzon, kenancelik@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2414-8486

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

29.07.2023

Kabul/Accepted:

24.04.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1334482

Anahtar Kelimeler

Uluslararası Turist Girişleri, CO₂ Salımı, CCEMG, AMG

Keywords

International Tourist Arrivals, CO₂ Emissions, CCEMG, AMG

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye) ve IBSA (Hindistan, Brezilya ve Güney Afrika) ülkelerindeki uluslararası turist girişlerinin karbon dioksit (CO₂) salımı üzerindeki etkisini incelemektir. Bu ülkeler, turizm endüstrisi için önemli bir potansiyele sahip olmakla birlikte, ilgili ülkelerde turizmin olumsuz çevresel etkilerine ilişkin yeterli araştırmalar yapılmamıştır. Bu doğrultuda çalışmada, 1995-2019 dönemi için MIST ve IBSA ülkelerinde uluslararası turist girişlerinin CO₂ salımı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analizde Westerlund eş-bütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Test sonuçları, uluslararası turist girişleri ve CO₂ salımı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Çalışmada ayrıca, Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup ve Genişletilmiş Ortalama Grup yöntemlerinden yararlanılarak uzun dönem katsayılar tahmin edilmiştir. Test sonuçlarına göre; Endonezya, Güney Kore ve Brezilya'daki uluslararası turist girişlerinin CO₂ salımını artırdığı; Güney Afrika'da ise bu salımı azalttığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Endonezya, Güney Kore ve Brezilya'daki turizm faaliyetlerinin daha sıkı bir şekilde düzenlenmesi ve denetlenmesi gerektiğini göstermektedir. Çalışmada işaret edilen öneriler itibarıyla, çalışmanın literatüre önemli bir katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the effects of the international tourist arrivals on carbon dioxide (CO₂) emissions in MIST (Mexico, Indonesia, South Korea, and Turkey) and IBSA (India, Brazil, and South Africa) countries. Though these countries have a considerable potential for the tourism industry, there has not been sufficient research on adverse environmental effects of tourism. Accordingly, the study has analysis the effects of tourism on CO₂ emissions in MIST and IBSA countries for 1995-2019 the periods. In the analysis, Westerlund (2007) co-integration method have been executed. The test results demonstrates that there is a long-term relationship between international tourist arrivals and CO₂ emissions. Besides, long-run coefficients were estimated by making the use of Common Correlated Effects Mean Group and Augmented Mean Group methods. According to the test results, international tourist arrivals increases CO₂ emissions in Indonesia, South Korea and Brazil, while it decreases in South Africa. This work points out that tourism activities in Indonesia, South Korea and Brazil should be more stricly regulated and supervision. Will make a contribution to the literatüre. Taking implications into consideration, the work will make an important contribution to the literatüre.

Atf/Citation: Ahlat, A. ve Çelik, K. (2024). MIST ve IBSA Ülkelerinde Turizm ile CO₂ Salımı Arasındaki İlişkiye Ait Ampirik Bir Uygulama. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 779-792.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Aslı AHLAT, asliahlat@ktu.edu.tr.

1. Giriş

Turizm, dünyanın en büyük endüstriyel faaliyetlerin başında yer almaktadır. Dünyanın en büyük ekonomisi olarak turizmin her yıl büyümesi beklenmektedir. Dolayısıyla turizm birçok ülkenin milli gelirinin önemli bir kaynağını oluşturmakta ve dünya ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır. Turizmdeki büyüme nispeten güçlü bir küresel ekonomi, yükselen orta sınıflar, gelişmekte olan ekonomilerdeki hızlı kentleşme, ekonomik seyahat ve vize kolaylığının yanı sıra teknolojik ilerlemeler ve yeni iş modellerinden kaynaklanmaktadır (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü [UNWTO], 2019, 2021). Bu unsurların bir araya gelmesiyle turizm endüstrisi önemli bir büyüme göstermiş ve küresel ekonomik büyümenin önemli bir itici gücü haline gelmiştir. UNWTO (2019); 2010-2030 döneminde küresel çapta 350 milyon kadar yeni uluslararası turistin gelmesini ve uluslararası turist girişlerinin 2030 yılında tahmini olarak 1.8 milyara ulaşmasını öngörmektedir. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC)'nin on yıllık tahmininde ise; küresel GSYH'nin sadece %2,7 kadar büyüdüğü, endüstrinin ise yıllık %5,8'lik bir artışla küresel büyümeyi geride bırakma yolunda ilerlediği yer almaktadır. Bu durum, 2032 yılına kadar 126 milyon civarında yeni istihdam alanlarının açılacağı göstermektedir (WTTC, 2021). Turizm endüstrisi dünya genelinde doğrudan ve dolaylı olarak yaklaşık 330 milyon kişiye otelcilik, restoran işletmeciliği, tur rehberliği, ulaşım, hizmet sektörü, sanat ve kültür gibi alanlarda iş imkanı sağlamaktadır. Endüstri genellikle gençlere, kadınlara ve bazı yüksek gelirli ekonomilerdeki göçmen işçilerin önemli bir kısmına da iş fırsatları sunmaktadır (Uluslararası Para Fonu [IMF], 2021). Böylece turizm endüstrisindeki istihdam, yerel ekonomilerin gelişmesini ve toplumun refah düzeyinin artmasını sağlamaktadır.

Uluslararası turizmin geçmişteki büyüme düzeyi ve gelecekteki öngörülen büyüme düzeyi dikkate alındığında, yoksulluğu azaltma stratejileri ve kalkınma finansmanı açısından büyük bir endüstri olarak önemli ölçüde teşvik edildiği ifade edilmektedir. Turizm, giderek daha açık hale gelen ekonomiler bağlamında, ülkelerin rekabetçi biçimde uzmanlaşmalarında ve döviz akışlarını artırmalarında önemli bir fırsat olarak değerlendirilmektedir (Hall vd., 2013). Ayrıca hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ekonomiler için turizm endüstrisi, toplam ihracatın %90'ına kadar ulaşabilen önemli bir döviz geliri kaynağı oluşturmaktadır (UNWTO, 2021). Bu bağlamda turizm endüstrisi döviz akışını artırarak, ülkelerin döviz rezervlerinin artmasına ve böylelikle ulusal ekonomiye katkıda bulunmaktadır.

Turizm içerisinde bireylerin taşınması, ağırlanması gibi etkinlikler yer almaktadır. Turizm yollar, demiryolları, limanlar, havaalanları, telekomünikasyon, konaklama, restoranların geliştirilmesi, araç kiralama ve tatil köyleri gibi çeşitli altyapı hizmetlerine bağlıdır. Ancak bu tür turistik faaliyetlerin geliştirilmesine yönelik hizmetlerin; su kaynaklarının tükenmesi, su kirliliği, hava kirliliği, doğal alanların tahribatı ve atık yönetimi sorunları gibi çok çeşitli çevresel ve ekolojik etkilere yol açtığı gözlemlenmektedir (Lee ve Brahmasrene, 2013). Nihayetinde bir turizm endüstrisindeki gelişme; su, elektrik, ulaşım hizmetlerinin sağlanması, destek tesislerinin tedariki, perakende, ticaret, kanalizasyon, katı atıkların atılması gibi birçok tesislere ve hizmetlere talep yaratmaktadır. Ancak bu taleplerin karşılanması esnasında; doğal kaynakların tükenmesi, çevre kirliliği, ormansızlaşma gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Solarin, 2014; Othman vd.; 2012). Turizm endüstrisinin gelişim sürecinde, sürdürülebilir turizm ilkeleri dikkate alınmadığı takdirde ekolojik ve çevresel sorunlarla karşılaşmaktadır.

Uluslararası turizm, ülkelerde büyüme ve istihdam yaratılmasında önemli bir itici güç olarak görülürken; aynı zamanda özellikle uçaklardan, yolcu gemilerinden ve konaklama inşaatlarından kaynaklanan karbon dioksit (CO₂) salımları açısından da küresel ısınmaya katkıda bulunan bir unsur olarak görülmektedir. Turizmin olumsuz etkileri arasında en önemlisi çevresel bozulmaya yaptığı katkıdır. Turizmin küresel karbon salımının %5'ini oluşturduğu tahmin edilmektedir (Solarin, 2014; Godil vd.; 2020). Turizm endüstrisi seyahat ve konaklamayı kolaylaştırma amacıyla fosil yakıt temelli enerji tüketimine bağlıdır. Bu tür enerjiye aşırı bağımlılık ise CO₂ salımına katkıda bulunmaktadır (Isik ve Magdalena, 2017; Godil, 2020).

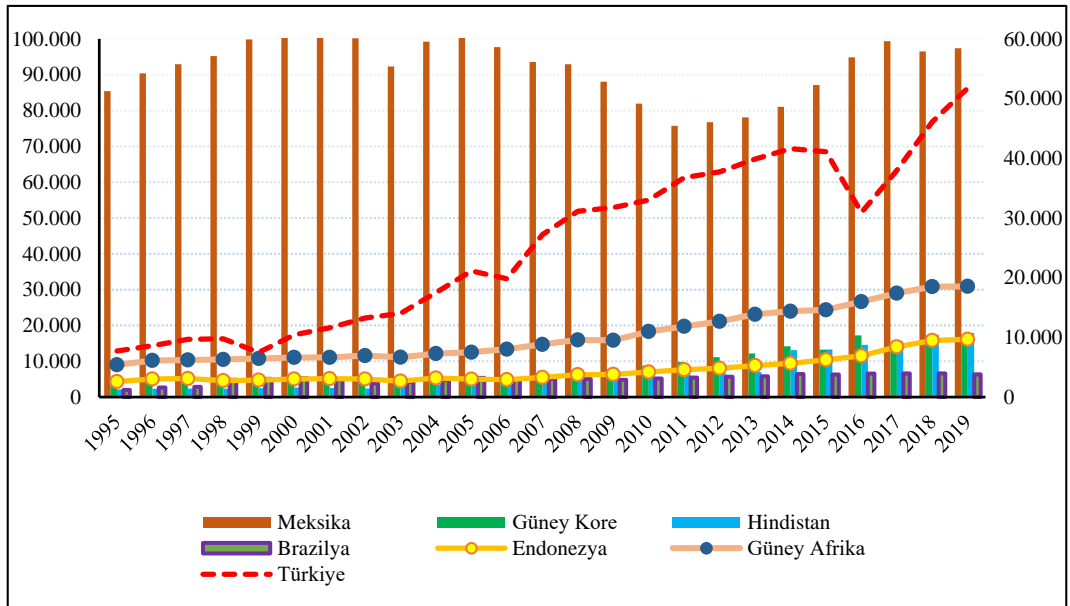
IBSA ve MIST gibi yükselen ekonomiler grupları, hızla büyüyen ekonomileriyle, bölgelerinde ve uluslararası arenada küresel ekonomiye katkı sağlamayı hedeflemektedir. IBSA ve MIST grupları, yükselen ekonomiler arasındaki işbirliğini artırmak, üye ülkeler arasındaki ticaret ve yatırımı teşvik etmek, kalkınma ve yoksulluğun azaltılması için ortak çalışmalar yürütmek, küresel yönetimde daha etkin bir rol oynamak ve uluslararası politikada söz sahibi olmak gibi hedefleri benimsemiştir. Bu gruplar, küresel ekonomideki değişen güç dengelerinin yansımasıdır ve yükselen ekonomilerin geleneksel güç merkezleriyle rekabet etmeye başladığına işaret etmektedir. Bu nedenle IBSA ve MIST gibi gruplar, küresel ekonomiye katkı sağlayacak politikaların

geliştirilmesi ve uygulanması için önemli bir potansiyele sahiptir (Boyrie ve Pavlova, 2016; “Area of Cooperation”, t.y., par. 1-3).

MIST ülkeleri, Goldman Sachs ekonomisti Jim O'Neill tarafından 2011 yılında tanımlanan ve yükselen ekonomiler grubuna dahil edilmiştir. Bu ülkeler Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye'dir. MIST; küresel GSYH'nin yaklaşık %1'ini oluşturarak büyük bir ekonomiye ve kalabalık nüfusa sahiptir. Ayrıca MIST ülkeleri G-20 grubunun üyeleridir. MIST ülkeleri; ABD, Avrupa ve Çin'e coğrafi olarak yakınlıkları, yüksek yatırım fırsatları, elverişli demografik yapıları, yüksek dışa açıklık oranları ve hızlı gelişim potansiyelleri gibi unsurların etkisiyle bir araya getirilmiştir (Pennisi, 2011; Boyrie ve Pavlova, 2016; Çelebi vd., 2019).

IBSA, yükselen ekonomiler kategorisine giren bir diğer ülke grubudur. Bu grup, 2003 yılında Brezilya'nın başkentinde düzenlenen bir toplantıda Hindistan, Brezilya ve Güney Afrika'nın dışişleri bakanları tarafından imzalanan bir anlaşma ile kurulmuştur. Bu ülkeler dünya nüfusunun neredeyse yarısını oluşturmakta ve toplamda 1 trilyon dolarlık üretim gerçekleştirmektedir. Gelişmekte olan sanayileşmiş ekonomiler arasındaki bu üçlü ortaklık, işbirliği yoluyla elde edilebilecek teknoloji ve beceri alışverişini kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Ayrıca tarım, iklim değişikliği, küresel ısınma, kültür gibi geniş alanlarda işbirliğini sağlamayı amaçlamaktadır (Vieira ve Alden, 2011; Gok ve Gok, 2016).

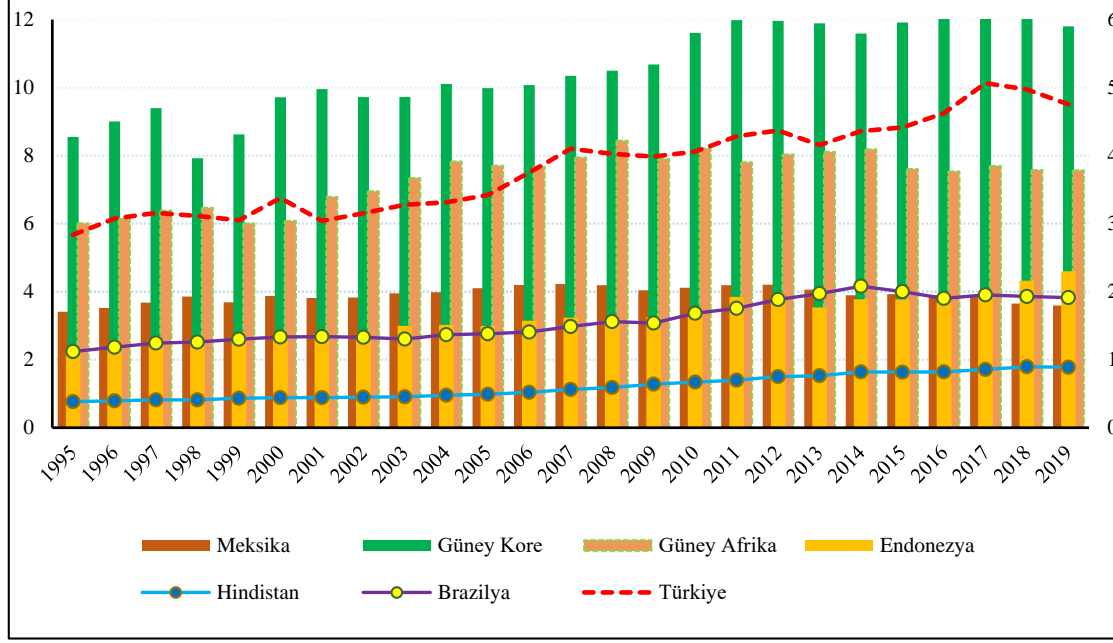
Şekil 1 MIST ve IBSA ülkeleri için uluslararası turist girişlerinin verilerini göstermektedir. Sütun grafikler sol taraftaki eksen, çubuk grafikler de sağ taraftaki eksen ifade etmektedir. Bu verilere göre; 1995-2019 döneminde en çok turist girişlerinin gerçekleştiği ülkeler sırası ile; Meksika, Türkiye, Güney Kore ve Güney Afrika'dır. Bu ülkeler sırası ile değerlendirildiğinde; dönem itibari ile Meksika'nın turist girişlerinin dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Meksika'yı ziyaret eden turist sayısı, 2000 yılında 106 bin civarındayken, 2017'de 99 bin kadardır. Türkiye'nin uluslararası turist girişlerinde ise 2006 ve 2016 yılında düşüş olmakla birlikte genellikle yıllar itibari ile artmaktadır. 2016'dan sonra Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısı %67 kadar artarak 52 bin civarına ulaşmıştır. Diğer taraftan Güney Kore'nin ağırladığı uluslararası turist sayısının ise daha çok 2012 yılından itibaren arttığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Güney Afrika'yı ziyaret eden turist sayısı ise en çok 2019 yılında 15 bin civarında gerçekleşmiştir. Ayrıca 1995-2019 yılları boyunca uluslararası turistlerin en çok; %685 civarında artışla Hindistan'ı, %501 civarında artışla Türkiye'yi ve %375 civarında artışla Endonezya'yı ziyaret ettiği belirlenmiştir.

Şekil 1. MIST ve IBSA ülkelerine ait uluslararası turist girişleri-bin kişi (Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri (WDI), 2023).

Şekil 2 MIST ve IBSA ülkeleri için CO₂ salımının verilerini göstermektedir. Sütun grafikler sol taraftaki eksen, çubuk grafikler de sağ taraftaki eksen ifade etmektedir. Bu verilere göre; çevre kirliliğine yol açan CO₂ salımının en yüksek olduğu ülkeler sırası ile; Güney Kore, Güney Afrika ve Türkiye'dir. Dönem itibari ile bu

ülkelerde genellikle CO₂ salımının arttığı görülmektedir. Ancak son yıllarda CO₂ salımının azalış seyrinde ilerlediği de gözlemlenmiştir. Ülkeler genel olarak değerlendirildiğinde, 1995'ten 2019 yılına gelindiğinde, Endonezya'da CO₂ salımının arttığı; diğer ülkelerde ise azaldığı belirlenmiştir. En fazla azalışın görüldüğü ülke; %126 ile Hindistan, ardından %55 ile Türkiye olmuştur.

Şekil 2. MIST ve IBSA ülkelerine ait CO₂ salımı- kb/ton (WDI, 2023)

Bu çalışmanın odak noktası, sürekli olarak büyüyen ve gelişen turizm endüstrisinin CO₂ salımı üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışma, MIST ve IBSA ülkeleri üzerinde, turizm ve çevre ilişkisinin incelenmesiyle literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. MIST ve IBSA ülke grupları, ekonomik büyüme ve turizm potansiyeli açısından önemli bölgeler olup, bu ülkelerde turizmin çevresel etkileri konusunda yapılan araştırmaların eksikliği vardır. Dolayısıyla çalışma, bu ülke grupları üzerinde yoğunlaşarak, turizm endüstrisinin CO₂ salımı üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. CO₂ salımı ile uluslararası turist girişleri arasındaki ilişkinin incelenmesi için Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup (CCEMG) ve Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG) yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın geri kalan kısmında, ikinci bölümde mevcut literatürün özet bir şekilde sunulduğu bir literatür taraması yapılmış, üçüncü bölümde veri seti ve model hakkında bilgi verilmiş, dördüncü bölümde çalışmanın metodolojisi açıklanmış ve son olarak beşinci bölümde ampirik sonuçlar ortaya konulmuştur.

2. Literatür Özeti

Literatürde turizm faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkisi birçok bilim insanı tarafından tartışılmaktadır. Bazıları turistik faaliyetlerin küresel iklim değişikliği, doğal kaynakların israf edilmesi, hava, toprak ve su kirliliği, çarpık kentleşme ve aşırı enerji ile elektrik tüketimi gibi çevre üzerindeki olumsuz etkilerini savunmaktadır. Bazıları ise turistik faaliyetlerin daha düşük salımlı bir teknoloji uygulamasıyla veya enerji açısından daha verimli uçaklar ya da uçuş sayısını sınırlayan politikalar ile CO₂ salımının daha düşük düzeyde tutulabileceğine yönelik olumlu etkilerini iddia etmektedir. Politika yapıcılar, turizm endüstrilerine daha fazla yatırım yapılarak salımların düşürülebileceği ve böylece çevresel zararların azalabileceğini ifade etmektedir (Sherafatian-Johromi, 2017). Bu bağlamda yapılan çalışmalardan yola çıkarak, turistik faaliyetlerin CO₂ salımını artırması gibi aynı zamanda bu salımı azaltması da söz konusudur.

Literatüre bakıldığında, turizm ve CO₂ salımı ilişkisini inceleyen araştırmaların genellikle büyük bir çoğunluğunda, turizm faaliyetlerinin CO₂ salımını artırdığına yönelik pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Örneğin; Katircioğlu vd. (2014), Leon vd. (2014), Solarin (2014), Durbarry ve Seetanah (2015), Ng vd. (2015), Zaman vd. (2016), Doğan vd. (2017), Shakouri vd. (2017) ve Balli vd. (2019) gibi çalışmalar, turizmin CO₂

salımını artırdığını belirlemiştir. Ancak bazı araştırmalarda turizmin CO₂ salımını azalttığı tespit edilmiştir. Lee ve Brahmaşrene (2013), Jebli vd. (2014), Paramati vd. (2017b) ve Sherafatian-Jahromi vd. (2017), Voumik vd. (2024) gibi çalışmalar, turizm faaliyetlerinin CO₂ salımını azaltabileceğini göstermiştir. Paramati vd. (2017a) tarafından yapılan bir çalışmada, Doğu AB ülkelerinde turist girişlerinin CO₂ salımını artırdığı, ancak Batı AB ülkelerinde bu salımı azalttığı belirlenmiştir. Benzer şekilde Yurtkuran (2022) tarafından yapılan bir çalışmada ise; turist girişlerinin en fazla olduğu 10 ülke incelenmiş ve 4 ülkede pozitif ilişki, 5 ülkede ise negatif ilişki tespit edilmiştir. Bununla birlikte Koçak vd. (2020) tarafından yapılan bir çalışmada, turizm gelirleri ve turist girişleri turizm göstergesi olarak ele alınmış olup, turist girişlerinin CO₂ salımını artırdığı, turizm gelirlerinin ise bu salımı azalttığı saptanmıştır. Dolayısıyla turizmin CO₂ salımı üzerindeki etkisi konusunda farklı çalışmalar ve bulgular bulunmaktadır. Bu çalışmalarda turizm gelirleri, turizm harcamaları ve turist girişleri gibi göstergelerin de CO₂ salımı üzerinde etkili olduğu gözlemlenmektedir.

Turizm ve CO₂ salımı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar; dönem, örneklem ve yöntem bakımından farklılık göstermektedir. Turizmin çevre üzerindeki etkisini inceleyen farklı ülke gruplarına yönelik çok sayıda çalışma vardır. Ancak MIST ile IBSA ülke grubuna yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle MIST ve IBSA ülkelerinin birlikte ele alınacak olması ve CO₂ salımı ile turizm değişkenlerinin kullanılması araştırmanın önemini artırmaktadır. Çalışmanın farklı örneklem, dönem ve güncel veri seti ile incelenecek olması yönüyle literatüre potansiyel katkısı sınırlı da olsa; MIST ve IBSA ülkeleri üzerinde yapılan bu tür çalışmaların eksikliğini gidermek ve bu önemli ülke gruplarındaki turizm ve çevre ilişkisini anlamak için bu çalışma önem arz etmektedir. Tablo 1 turizmin CO₂ salımı üzerindeki etkisini inceleyen bazı çalışmalarını özet halinde göstermektedir.

Tablo 1. CO₂ ve Turizm İlişkisini İnceleyen Çalışmalar

Yazarlar	Örneklem	Yöntem	Sonuç
Lee ve Brahmaşrene (2013)	AB ülke/1988-2009	Johansen Panel Eş-bütünleşme Testi	Turizm gelirleri→ CO ₂ (-)
Jebli vd. (2014)	Orta ve Güney Amerika 22 Ülke/1995-2010	Panel FMOLS ve DOLS Yaklaşım	Turist Girişleri→CO ₂ (-)
Katircioglu vd. (2014)	Kıbrıs/1970-2009	ARDL Sınır Testi	Turist Girişleri→CO ₂ (+)
Leon vd. (2014)	Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülke/1998-2006	Panel STIRPAT Model	Turist Girişleri→CO ₂ (+)
Solarin (2014)	Malezya/1972-2010	ARDL Sınır Testi	Turist Girişleri→CO ₂ (+)
Durbarray ve Seetannah (2015)	Mauritius-Hindistan /1978-2011	ARDL Sınır Testi	Turist Girişleri→ CO ₂ (+)
Ng vd. (2015)	Malezya/1981-2011	ARDL Testi	Turist Girişleri→ CO ₂ (+)
Zaman vd. (2016)	Gelişmiş ve Gelişmekte Olan 34 Ülke/2005-2013	Dinamik OLS	Turist Girişleri→CO ₂ (+)
Dogan vd. (2017)	OECD Ülke/1995-2010	Panel DOLS Model	Turist Girişleri→CO ₂ (+)
Paramati vd. (2017a)	Doğu (11) ve Batı (17) 28 AB ülke/1991-2013	Panel FMOLS Eş-bütünleşme Testi	Turist Girişleri (Doğu)→ CO ₂ (+)
Paramati vd. (2017b)	Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke/1995-2012	Panel FMOLS Eş-bütünleşme Testi	Turizm gelirleri→ CO ₂ (-)
Shakouri vd. (2017)	Asya Pasifik 12 Ülke/1995-2013	Panel GMM Model	Turist Girişleri→CO ₂ (+)
Sherafatian-Jahromi vd. (2017)	Güney Doğu Asya 5 Ülke/1979-2010/	Johansen ve Pedroni Eş-bütünleşme Testi	Turist Geliş Sayısı→CO ₂ (-)
Paramati vd. (2018)	AB 28 Ülke/1990-2013	ARDL Sınır Testi	Turizm→CO ₂ (-)
Şahin (2018)	APEC Ülke/1995/2014	Panel Eş-bütünleşme Testi	Eş-bütünleşme vardır.

Balli vd. (2019)	Akdeniz Ülke/1995-2014	Panel CCEMG ve AMG Testi	Turizm gelirleri→CO ₂ (+)
Koçak vd.(2020)	En Çok Ziyaret Edilen 10 Ülke/1995-2014	Panel STIRPAT model Panel Eş-bütünleşme Testi	Turist girişleri→CO ₂ (+) Turizm gelirleri→CO ₂ (-)
Yurtkuran (2022)	Turist girişlerinin en fazla olduğu 10 Ülke/ (1995-2018)	Panel AMG Yaklaşımı	Turist Girişleri (4 ülke)→ CO ₂ (+)
Voumik vd. (2024)	Asya 40 Ülke /(1995-2019)	Panel CCEMG ve AMG Testi	Turist girişleri→CO ₂ (-)

3. Veri Seti ve Model

Veri setinin seçimi ve modelin oluşturulması sürecinde, literatürde önerilen güncel yöntemler ve teknikler dikkate alınmıştır. Bu bağlamda Leon vd. (2014) Gelişmiş ve Az Gelişmiş ülkeler için turist sayısı, nüfus ve kişi başına gelir düzeyinin CO₂ salımı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Balli vd. (2019) Akdeniz ülkelerinde turizm ve kişi başına gelir düzeyinin CO₂ salımına etkisini araştırmışlardır. Benzer şekilde Yurtkuran (2022)'ın çalışmasında, turist girişlerinin en fazla olduğu 10 ülkede turizm ve CO₂ salımı arasındaki ilişki; Voumik vd. (2024)'nin çalışmalarında Asya ülkeleri için turist girişleri, nüfus, enerji, ticaret açıklığı, kişi başına gelir düzeyi ve CO₂ salımı arasındaki ilişki irdelenmiştir. Bu önemli çalışmaların metodolojik yaklaşımları, bu araştırmada temel bir çerçeve oluşturmuştur.

Çalışmada MIST ve IBSA ülkelerindeki CO₂ salımı ile turizm arasındaki ilişki analiz edilmektedir. IBSA ülkeleri için, en son 2019 yılına kadar olan uluslararası turist girişleri verilerine erişilmiş olduğundan analiz dönemi 1995-2019 olarak belirlenmiştir. Çalışmada yer alan değişkenlerden CO₂ karbon dioksit salımını (kişi başına metrik ton), TR uluslararası turist girişlerini temsil etmektedir. Bununla birlikte analize kontrol değişken olarak kişi başına gelir düzeyi (KBY) [kişi başı GSYH, 2015 sabit fiyat \$)] dahil edilmiştir. Değişkenler WDI (2023) veri tabanından elde edilmiş olup, logaritmik forma dönüştürülerek analize katılmıştır. Analizin yapılması için kurulan model denklem 1'de verilmiştir.

$$lCO_{2t} = \beta_0 + \beta_1 ITR_t \beta_1 + IKBY_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

4. Metodoloji

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi

Uluslararası turist girişleri ve CO₂ salımı arasındaki eş-bütünleşme ilişkisinin analiz edilebilmesi için ilk önce yatay kesit bağımlılık ve homojenlik olmak üzere ön testler yapılmalıdır. Yatay kesit bağımlılık testinde birimler arası korelasyonun varlığı sınanmaktadır. Bir diğer ifadeyle, serilerin birbirine etki edip etmediği test edilmektedir. Yatay kesit bağımlılığın olması durumunda panelde yer alan seride veya modelde gerçekleşen ani bir değişim karşısında diğer seriler de aynı tepkiyi vermektedir. Yani bir ülke ekonomisinde meydana gelen şok diğer ülke ekonomisini de aynı şekilde etkilemektedir. Bu bağlamda yatay kesit bağımlılık sorununun olduğu panel veri modellerinden elde edilen sonuçlar sapmalı ve tutarsız olmaktadır. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığının test edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla yatay kesit bağımlılığının belirlenmesinde LM, CDLM1, CDLM ve LMadj testleri kullanılabilir. Bu testlerde temel hipotez; seriler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığı ifade etmektedir.

Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testi, yatay kesit bağımlılığının tespitinde kullanılmakta ve özellikle T (gözlem sayısı) büyük, N (kesit sayısı) küçük olduğu durumlar için uygundur. Bu testte ilk olarak panel veri modeli kurulmaktadır. Ardından LM testi bu modele uygulanmaktadır. LM testine ait kurulan model denklem 2'de verilmiştir.

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_i' X_{it} + \mu_{it}, \quad i=1, 2, \dots, N; \quad t=1, 2, \dots, T \quad (2)$$

denklem 2'nin kurulmasının ardından LM test istatistiği denklem 3 ile belirlenebilmektedir.

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij}^2, \chi^2_{N(N-1)/2} \quad (3)$$

Yatay kesit bağımlılığının belirlenmesinde kesit birimlerin sayısı ve zaman boyutu dikkate alınarak LM testi dışında gerçekleştirilen başka çalışmalar da mevcuttur. Pesaran (2004) çalışmasında, N (kesit sayısı) küçük ve T (zaman boyutu) büyük olduğu durumlarda, LM testinin güvenilirliğinin düşebileceğini belirtmektedir. Bu durumda LM testi ile yatay kesit bağımlılığı tespit edilememekte veya yanlış sonuçlar verebilmektedir. Bu nedenle Pesaran (2004), denklem 4'te verilen CDLM testini geliştirmiştir.

$$CD_{LM} = \left(\frac{1}{N(N-1)} \right)^{0.5} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{p}_{ij}^2 - 1), N(0,1) \quad (4)$$

Pesaran (2004) çalışmasında, N (kesit sayısı) büyük ve T (zaman boyutu) küçük olduğu durumlarda LM testinin güvenilirliğinin azalabileceği vurgulanmıştır. Bu durumda, $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğunda geçerli olan CD testi, denklem 5'te tanımlanan bir yöntem olarak geliştirilmiştir. Bu test, daha uygun sonuçlar elde etmek için kullanılmaktadır.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij} \right), N(0,1) \quad (5)$$

Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) çalışmasında, CD testinin etkisiz olduğu durumlarda LM (LM_{adj}) testini geliştirilmiştir. Bu test, yatay kesit bağımlılığının tespitinde kullanılan bir düzeltilmiş LM istatistiğini sunarak, daha güvenilir sonuçlar elde etmeyi hedeflemektedir. N (kesit sayısı) büyük ve T (zaman boyutu) büyük olduğu duruma uygun olan model denklem 6'da verilmiştir.

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k) \hat{p}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}^2}, N(0,1) \quad (6)$$

Ön testlerden bir diğeri olan Pesaran ve Yamagata (2008)'nin geliştirdiği homojenlik testinde, sabit ve eğim katsayılarının homojen veya heterojen olup olmadığı belirlenmektedir. Genellikle panel veri analizlerinde eş-bütünleşme testleri ve yöntemlerinin belirlenmesinde katsayıların homojen olup olmaması dikkate alınmaktadır. Homojenlik testinin temel hipotezi katsayıların homojen olduğunu ifade etmektedir.

Kurulan modelin homojen veya heterojen olup olmadığının belirlenmesinde faydalanılan $\tilde{\Delta}$ testi ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ testi, denklem 7'de ve denklem 8' de verilmiştir.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (7)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{Z}_{IT})}{\sqrt{\text{Var}(\tilde{Z}_{IT})}} \right) \quad (8)$$

4.2. PANIC Birim Kök Testi

Birim kök testleri, zaman serilerinin durağanlık düzeylerini belirlemek için kullanılan yöntemlerdir. Hangi tür birim kök testinin uygulanacağına karar vermek için öncelikle birimler arası korelasyon testlerinin yapılması önemlidir. Yatay kesit bağımlılığın varlığında yatay kesit bağımlılığı dikkate alan ikinci kuşak panel birim kök

testleri uygulanabilmektedir. Bu kapsamda kalıntı ve faktörlerdeki durağanlığı ayrı olarak ele alan Bai ve Ng (2010)'nın PANIC birim kök testi, yatay kesit bağımlılığı dikkate alan bir testtir. Bu testin birinci aşamasında bireysel serilerdeki durağanlık test edilirken, ikinci aşamasında ise tüm panelin durağanlığına ilişkin bir hipotez test edilmektedir. Bu hipotez, panel verilerinin birim kök içermediğini belirtmektedir. Yani; testin temel hipotezi serilerin seviyesinde durağan olduğunu ifade etmektedir. PANIC testinde seriler seviyesinde birim kök içerdiği durumda, serilerin birinci farkında durağanlaştığı kabul edilmektedir. PANIC test istatistikleri:

$$P_a = \frac{\sqrt{NT}(\hat{P}^+ - 1)}{\sqrt{(36/5)\hat{\varphi}_\varepsilon^4 \hat{\delta}_\varepsilon^4 \hat{\omega}_\varepsilon^8}}$$

$$P_b = \frac{\sqrt{NT}(\hat{P}^+ - 1)}{\sqrt{\frac{1}{NT^2} \text{tr}(\hat{\varepsilon}'_1 \hat{\varepsilon}_{-1}) \frac{5}{6} \frac{\hat{\omega}_\varepsilon^6}{\hat{\varphi}_\varepsilon^4 \hat{\delta}_\varepsilon^4}}}$$

$$PMSB = \frac{\sqrt{N} \left(\text{tr} \left(\frac{1}{NT^2} \hat{\varepsilon}' \hat{\varepsilon} \right) \omega_\varepsilon^2 / 6 \right)}{\sqrt{\hat{\varphi}_\varepsilon^4 / 45}}$$

4.3. Westerlund Panel Eş-Bütünleşme Testi

MIST ve IBSA ülkeleri için 1995-2019 döneminde uluslararası turist girişleri ve CO₂ salımı arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığının belirlenmesinde, Westerlund (2007)'un geliştirdiği eş-bütünleşme testinden faydalanılmıştır. Bu testte, hata düzeltme modeline dayalı Ga, Gt, Pa ve Pt olmak üzere 4 panel eş-bütünleşme testi yer almaktadır. Testin temel hipotezi birimler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir.

Gt ve Ga grup ortalama test istatistiklerinin hesaplanması için öncelikle denklem 9'da verilen hata düzeltme modelinin tahmin edilmesi gerekmektedir.

$$\Delta Y_{it} = \delta_i d_t + \alpha_i Y_{it-1} + \lambda_i X_{it-1} + \sum_{j=1}^{P_i} \varphi_{ij} \Delta Y_{it-j} + \sum_{j=0}^{P_i} Y_{ij} \Delta X_{it-j} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

Ga ve Gt grup ortalama test istatistikleri:

$$G_a (G_a) \text{ istatistiği: } G_a = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{T \alpha_i}{\alpha_i(1)}$$

$$G_t (G_t) \text{ istatistiği: } G_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\alpha_i}{SE(\alpha_i)}$$

Panelin bütünü ifade eden Pa ve Pt panel eş-bütünleşme test istatistiklerinin hesaplanması için ise, denklem 10'da ve denklem 11'de verilen hata düzeltme modelinin tahmin edilmesi gerekmektedir.

$$\Delta \tilde{\varepsilon}_{it} = \Delta Y_{it} - \hat{\delta}_i d_t + \hat{\lambda}_i X_{it-1} + \sum_{j=1}^{P_i} \hat{\varphi}_{ij} \Delta Y_{it-j} + \sum_{j=0}^{P_i} \hat{Y}_{ij} \Delta X_{it-j} \quad (10)$$

$$\tilde{\varepsilon}_{it-1} = Y_{it-1} - \tilde{\delta}_i d_t + \tilde{\lambda}_i X_{it-1} + \sum_{j=1}^{P_i} \tilde{\varphi}_{ij} \Delta Y_{it-j} + \sum_{j=0}^{P_i} \tilde{Y}_{ij} \Delta X_{it-j} \quad (11)$$

Pa ve Pt panel test istatistikleri:

$$P_a(P_a) \text{ istatistiği: } P_a = T\hat{\alpha}$$

$$P_T(P_T) \text{ istatistiği: } P_T = \frac{\hat{\alpha}}{SE(\hat{\alpha})}$$

4.4. CCEMG ve AMG Uzun Dönem Tahmincileri

Eş-bütünleşme ilişkisinin varlığında uzun dönem katsayılar tahmin edilmektedir. Bu bağlamda uzun dönem katsayıların tahmin edilmesi ve yorumlanması için Pesaran (2006)'ın geliştirdiği CCEMG ve Eberhardt ve Teal (2010)'ın geliştirdiği AMG yöntemi kullanılmıştır.

CCEMG tahmincisi, regresyon modelindeki değişkenler arasındaki kesitsel bağımlılığa ve birimler arası heterojenliğe izin veren bir yaklaşımdır. Bu tahminci aynı zamanda, her bir regresyon için her bir katsayının basit aritmetik ortalaması alınarak elde edilen bağımlı ve açıklayıcı değişkenlerin yatay kesit ortalamalarının ve gözlemlenen ortak etkilerinin doğrusal kombinasyonlarını kullanarak, her bir regresyon üzerinden tahmin yapmaktadır. Kurulan model denklem 12'de verilmiştir.

$$CCEMG = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{\beta}_i \quad (12)$$

Denklem 12'de $\hat{\beta}_i$, her bir birime ait katsayıların EKK tahminlerini temsil etmektedir.

AMG tahmincisi, panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan bir tahmin yöntemidir. Bu yöntemde, yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik sorunlarının ele alınması için iki aşamalı bir yaklaşım kullanılmaktadır. Birinci aşamada, serilerin farkları alınarak, kukla değişkenler modele eklenmektedir. Daha sonra havuzlanmış en küçük kareler yöntemi kullanılarak tahmin yapılmaktadır. Kurulan model denklem 13'te verilmiştir.

$$\Delta y_{it} = b' \Delta t_{it} + \sum_{t=2}^T c_t \Delta D_t + \varepsilon_{it}, \quad \Rightarrow \hat{c}_t \equiv \hat{\mu}_t \quad (13)$$

$$y_{it} = a_i + b'_i t_{it} + c_i t + d_i \hat{\mu}_t + \varepsilon_{it}, \quad b'_{AMG} = N^{-1} \sum_i \hat{b}_i \quad (14)$$

Denklem 14'teki ikinci aşamada ise, c_t parametreleri $\hat{\mu}_t$ değişkenine dönüştürülmektedir. Bu dönüşüm, her bir ülkeye ait tahmin edilen $\hat{\mu}_t$ değerini içermektedir. Bu tahminler, her bir ülke için ayrı ayrı elde edilmekte ve ardından bu tahminlerin ortalaması alınarak AMG tahmincileri oluşturulmaktadır.

5. Ampirik Sonuçlar

Turizm (TR) ve karbon dioksit salımı (CO₂) arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmada değişkenlerin yatay kesit bağımlılık içerip içermediğini belirlemek için LM, CDLM1, CDLM ve sapması düzeltilmiş LMadj testleri kullanılmıştır. Tablo 2 yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarını göstermektedir. Test sonuçlarında, testin temel hipotezi reddedilerek değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığın saptandığı durumda birimler arası korelasyona duyarlı olan ikinci nesil birim kök testlerinin uygulanması önerilmektedir. Tablo 3 PANIC birim kök testinin sonuçlarını göstermektedir. Test sonuçlarında, CO₂ ve TR ve KBY değişkenlerinin sabitli ile sabitli ve trendli modelleri için sırası ile Pa, Pb ve PMSB test istatistiklerine göre seviyesinde birim kök barındırdıkları saptanmıştır. Bu bağlamda değişkenlerin birinci farkında durağan olduğu kabul edilir.

Tablo 4 değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin belirlenmesine yönelik eş-bütünleşme analizi öncesinde uygun testin ve yöntemin tercih edilmesi için kullanılan delta homojenlik testi sonuçlarını göstermektedir. Test sonuçlarında, modelin test istatistik değerleri anlamlı olduğu belirlenerek katsayıların heterojen olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 2. Yatay Bağımlılık Testi Sonuçları

	ICO ₂	ITR	IKBY
LM (Breusch ile Pagan,1980)	301,0831***	298,1620***	423,4038***
CDLM1 (Pesaran, 2004)	43,21777***	42,76703***	62,09225***
CDLM (Pesaran, 2004)	16,52432***	12,52430***	20,49220***
LMadj (Pesaran vd. 2008)	43,07193***	42,62120***	61,94642***

Not: ***, %1’de anlamlılık düzeyini ifade eder.

Tablo 3. PANIC Birim Kök Testi Sonuçları

	ICO ₂		ITR		IKBY		
	Düzye		Düzye		Düzye		
	Sabitli	Sabit ve trend	Sabitli	Sabit ve trend	Sabit	Sabit ve trend	
PANIC	Pa	0,267 (0,6055)	-1,216 (0,1119)	-1,193 (0,1163)	1,405 (0,92)	-0,22 (0,4129)	1,167 (0,8783)
	Pb	0,212 (0,5839)	-1,036 (0,1501)	-1,061 (0,1443)	2,031 (0,9789)	-0,225 (0,411)	1,555 (0,9401)
	PMSB	-0,642 (0,2603)	-0,783 (0,2169)	-0,375 (0,3539)	2,903 (0,9982)	0,24 (0,595)	2,009 (0,9777)

Not: Parantez içi değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 4. Homojenlik Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$\tilde{\Delta}$	8,840	0,000
$\tilde{\Delta}_{adj}$	9,645	0,000

Tablo 5 uzun dönemli ilişkinin olup olmadığının belirlenmesinde kullanılan Westerlund (2007) eş-bütünleşme testinin sonuçlarını göstermektedir. Test sonuçlarında, Ga istatistiği dışında kalan tüm istatistik değerlerinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda uluslararası turist girişleri ve CO₂ salımı arasında bir eş-bütünleşme ilişkisi saptanmıştır. Değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin belirlenmesinin ardından, uzun dönemli katsayıların elde edilmesi ve yorumlanması için heterojen panel AMG ve CCEMG yöntemlerine başvurulmuştur.

Tablo 6 panel CCEMG ve AMG tahmincilerine ait test sonuçlarını göstermektedir. CCEMG tahmin sonuçlarına göre; uluslararası turist girişleri (ITR) değişkeni için, MIST ülkelerinden Meksika, Endonezya ve Güney Kore; IBSA ülkelerinden Hindistan ve Brezilya’nın katsayısının işareti pozitif olarak belirlenirken, Türkiye ve Güney Afrika’nın katsayısının işareti negatif olarak saptanmıştır. Meksika, Türkiye, Hindistan ve Brezilya dışında diğer ülkelerin katsayı değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır. Buna göre; Endonezya ve Güney Kore’deki turistlerin CO₂ salımını artırdığı saptanırken, Güney Afrika’da ise bu salımı azalttığı belirlenmiştir.

Tablo 5. Westerlund (2007) ECM Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

İstatistik	İstatistik Değeri	Z-Değeri	Bootstrap p-değeri
Gt	-1,909	0,360	0,140
Ga	-5,834**	1,388	0,020
Pt	-3,834***	0,676	0,000
Pa	-6,547***	-0,323	0,000

Not: ***,**, sırası ile %1, %5'te anlamlılık düzeylerini ifade eder.

Tablo 6. CCEMG ve AMG Tahmincilerine Ait Uzun Dönem Katsayılar Sonuçları

Ülke	CCEMG		AMG	
	ITR	IKBY	ITR	IKBY
Meksika	0,0854618	0,6118326*	0,025387	0,3949657
Endonezya	0,251975*	-0,5209527	0,0762029	-0,0891469
Güney Kore	0,1864061**	0,2542052	0,1886366**	0,6795154***
Türkiye	-0,0194236	0,3508192	0,0324564	0,5529199
Hindistan	0,1411776	0,4428296	0,0760728	1,503966
Brezilya	0,0066191	0,8292395**	0,1565584**	0,866243**
Güney Afrika	-0,2321846*	1,498913***	-0,3033289***	1,369426***
Wald chi2 (2)	5,69*		16,67***	

Not: ***,**,* sırası ile %1, %5 ve %10'da anlamlılık düzeylerini ifade eder.

AMG tahmin sonuçlarına göre ise; uluslararası turist girişleri değişkeni için, Güney Afrika dışında geriye kalan tüm ülkelerin katsayı işareti pozitif olarak belirlenmiştir. Bu ülkelerden Güney Kore, Brezilya ve Güney Afrika ülkelerinde katsayı değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Güney Kore ve Brezilya'ya gelen turistlerin bu ülkelerdeki CO₂ salımını artırdığı, Güney Afrika'da ise CCEMG sonuçlarıyla paralel olarak bu salımı azalttığı belirlenmiştir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, MIST ve IBSA ülkelerinde 1995-2019 dönemi için uluslararası turist girişleri ve CO₂ salımı arasındaki uzun dönemli ilişki analiz edilmiştir. Ampirik analizde, değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek için PANIC ikinci nesil birim kök testinden; yatay kesit bağımlılığı tespit etmek için LM, CDLM1, CDLM ve CDLMadj testlerinden; katsayıların homojen olup olmadığını belirlemek için ise delta testinden yararlanılmıştır. Ön testlerin ardından eş-bütünleşmeye karar vermek için Westerlund (2007) ECM testi uygulanmış ve ardından katsayıları yorumlamak için panel CCEMG ve AMG yöntemlerine başvurulmuştur. PANIC birim kök testi sonucunda, CO₂ ve turizm değişkenlerinin seviyesinde birim kök içerdiklerinden, birinci farkında durağan oldukları kabul edilmiştir. Bununla birlikte homojenlik ve yatay kesit bağımlılık testleri sonucunda, CO₂ ve turizm değişkenlerinde yatay kesit bağımlılık tespit edilmiş ve aynı zamanda değişken katsayılarının heterojen olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Westerlund eş-bütünleşme sonuçlarında, CO₂ ve turizm değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki olduğu saptanmıştır. Yani; bu değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Bu doğrultuda CCEMG uzun dönem tahmincisine ait test sonucuna göre; MIST ülkeleri arasında Endonezya ve Güney Kore için turizm ve CO₂ salımı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki

olduğu belirlenirken; IBSA ülkeleri arasında sadece Güney Afrika için istatistiksel olarak anlamlılık tespit edilmiştir. Sonuçlar; Endonezya ve Güney Kore'deki uluslararası turist girişlerinin CO₂ salımını artırdığını; Güney Afrika'da ise bu salımı azalttığını ortaya koymuştur. Meksika, Türkiye, Hindistan ve Brezilya için ise değişkenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. AMG uzun dönem tahmincisine ait test sonuçlarına göre ise; MIST ülkelerinden sadece Güney Kore, IBSA ülkelerinden Brezilya ve Güney Afrika için turizm ve CO₂ salımı arasında istatistiksel olarak anlamlılık tespit edilmiştir. Güney Kore ve Brezilya'daki uluslararası turist girişlerinin CO₂ salımını artırdığı, Güney Afrika'da ise bu salımı azalttığı belirlenmiştir. Meksika, Endonezya, Türkiye ve Hindistan için ise değişkenler arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Her iki yöntemin tahmin sonuçları, Güney Kore'deki turist girişlerinin CO₂ salımını artırdığını, Güney Afrika'da ise bu salımı azalttığını göstermiştir. Bu kapsamda Endonezya, Güney Kore ve Brezilya için elde edilen sonuçlar; Solarin (2014), Leon vd. (2014), Katircioglu vd. (2014), Durbarry ve Seetanah (2015), Ng vd. (2015), Zaman vd. (2016), Dogan vd. (2017), Shakouri vd. (2017) ve Balli vd. (2019)'in sonuçlarını desteklemektedir. Ayrıca Yurtkuran (2022) tarafından yapılmış çalışmada 10 ülkeden 4 ülke ile, Paramati (2017a) tarafından yapılmış çalışmada Doğu ve Batı AB ülkelerinden Batı ülkeleri ile benzer sonuçlar elde edilmiştir. Güney Afrika için elde edilen sonuçlar ise Lee ve Brahmasrene (2013), Jebli. vd. (2014), Paramati vd. (2017b) Sherafatian-Jahromi vd. (2017) ve Voumik vd. (2024) 'nin sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Bu sonuçlar, Endonezya, Güney Kore ve Brezilya'nın turizm endüstrilerindeki çevresel kirlilik açısından yaşanan sorunlara dikkat çekmektedir. Bu ülkelerin turizm endüstrilerindeki faaliyetlerin çevresel etkilerini azaltmaya yönelik politikalar geliştirmeleri ve uygulamaları gerekmektedir. Bu politikalar sadece bu ülkelerin çevresel sürdürülebilirliği için değil, aynı zamanda küresel çapta çevre kirliliğinin azaltılması için de önemlidir. Turizm endüstrisi, dünya çapında CO₂ salımının yaklaşık %8'ine katkıda bulunarak iklim değişikliğine yol açmaktadır. Turizm faaliyetleri genellikle yoğun enerji talep ettiğinden, çevre üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle turizmin sürdürülebilirliği için, turizm hizmetlerinin üretiminde ve tüketiminde CO₂ salımının azaltılması ve enerji kullanımının verimliliğinin artırılması gerekmektedir. Politika yapımcılarının turizm endüstrisinin sürdürülebilirliğini artırmak için sürdürülebilir kalkınma programlarına yatırım yapmaları ve temiz enerji ve teknolojilerin kullanımını teşvik etmeleri önemlidir. Turizm endüstrisinin sürdürülebilirliği için çevre dostu uygulamaların benimsenmesi önem arz etmektedir. Ev sahibi ülkelerin yanı sıra turistlerin de sorumlulukları vardır. Turizm endüstrisinin çevre dostu uygulamaları benimseyerek, CO₂ salımını azaltması muhtemeldir. Örneğin; konaklama tesislerinde enerji verimliliği sağlayacak tedbirlerin alınması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, su tasarrufu sağlanması, yerel kültürün ve doğal kaynakların korunması ve atık yönetimi konusunda çevre dostu uygulamaların benimsenmesi sürdürülebilir turizme katkıda bulunabilir.

Kaynaklar

- Area of Cooperation. (t.y.) Erişim adresi. http://www.ibsa-trilateral.org/areas_cooperation.htm.
- Bai, J. ve Ng, S. (2010). Panel Unit Root Tests with Cross-Section Dependence: A Further Investigation *Econometric Theory*, 26 (4), 1088-1114.
- Balli, E., Sigeze, C., Manga, M., Birdir, S. ve Birdir, K. (2019). The Relationship between Tourism, CO₂ Emissions and Economic Growth: A Case of Mediterranean Countries. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 24 (3), 219-232.
- Boyrie, M.E. ve Pavlova, I. (2016). Dynamic Interdependence of Sovereign Credit Default Swaps in BRICS and MIST Countries. *Applied Economics*, 48 (7), 563-575.
- Çelebi B. F., Gültekin, F. Ö. ve Bayramoğlu, T. (2019). BRICS ve MIST Ülkelerinde AR-GE Harcamaları ile Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 1111-1124.
- Dogan, E., Seker, F. ve Bulbul, S. (2017). Investigating the Impacts of Energy Consumption, Real GDP, Tourism and Trade on CO₂ Emissions by Accounting for Cross-Sectional Dependence: A Panel Study of OECD Countries. *Current Issues in Tourism*, 20 (16), 1701-1719.
- Durbarry, R. ve Seetanah, B. (2015). The Impact of Long Haul Destinations on Carbon Emissions: The Case of Mauritius. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 24, 401-410.
- Eberhardt, M. ve Teal, F. (2010). Productivity Analysis in Global Manufacturing Production. *Economics Series Working Papers*, 515. University of Oxford, Department Of Economics.
- Godil, D. I., Sharif, A., Rafique, S. ve Jermisittiparsert, K. (2020). The Asymmetric Effect of Tourism, Financial

- Development, and Globalization on Ecological Footprint in Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 40109–40120.
- Gok, G. O. ve Gok, M. S. (2016). Emerging Economies: Comparative Analysis of MIST Countries. *Eurasian Journal of Social Sciences*, 4 (2), 1-13.
- Hall, C. M., Scott, D. ve Gössling, S. (2013). The Primacy of Climate Change for Sustainable International Tourism. *Sustainable Development* 21 (2), 112-121.
- IMF (2021). “Tourism in the Post-Pandemic World, Asia and Pacific Department Western Hemisphere Department. International Monetary Fund, 21/2, File:///C:/Users/Hp/Downloads/Tfotppwea.Pdf.
- Isik, C. ve Magdalena, R. (2017), “ Investigation of the Relationship between Renewable Energy, Tourism Receipts and Economic Growth in Europe”, *Statistica: Statistics and Economy Journal*, 97 (2), 85-94.
- Jebli B., Mehdi ve Youssef, B., Slim ve Apergis ve Nicholas (2014). The Dynamic Linkage between CO₂ Emissions, Economic Growth, Renewable Energy Consumption, Number of Tourist Arrivals and Trade. *Mpra Paper*, 57261. PDF.
- Katircioglu, S. T., Feridun, M. ve Kilinc, C. (2014). Estimating Tourism-Induced Energy Consumption and CO₂ Emissions: the Case of Cyprus. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 29, 634-640.
- Koçak, E., Ulucak, R. ve Ulucak, Ş. Z. (2020). The Impact of Tourism Developments on CO₂ Emissions: An Advanced Panel Data Estimation. *Tourism Management Perspectives*, 33, 100611.
- Lee, J. W. ve Brahmasrene, T. (2013). Investigating the Influence of Tourism on Economic Growth and Carbon Emissions: Evidence from Panel Analysis of the European Union. *Tourism Management*, 38, 69-76.
- Leon, C. J. Arana, J. E. ve Aleman A. H. (2014). CO₂ Emissions and Tourism in Developed and Less Developed Countries. *Applied Economics Letters*, 21 (16), 1169-1173.
- Ng, T. H., Lye, C. T. ve Lim, Y. S. (2015). A Decomposition Analysis of CO₂ Emissions: Evidence From Malaysia’s Tourism Industry. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 23 (3), 266–277.
- Othman, N., Mohamed, S. ve Aziz, F. (2012). Tourism Activities and Its Impact on Environmental Sustainability in Coastal Areas. *International Business Mangement*, 6 (6), 629-633.
- Paramati, S. R., Alam, Md. S. ve Marco-Lau, C. K. (2018). The Effect of Tourism Investment on Tourism Development and CO₂ Emissions: Empirical Evidence from The EU Nations. *Journal of Sustainable Tourism*, 26 (9), 1587–1607.
- Paramati, S. R., Shahbaz, M. ve Alam; Md. S. (2017a). Does Tourism Degrade Environmental Quality? A Comparative Study of Eastern and Western European Union. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 50, 1-13.
- Paramati, S. R., Alam, Md. S. ve Chen, C. F. (2017b). The Effects of Tourism on Economic Growth and CO₂ Emissions: Acomparison between Developed and Developing Economies”, *Journal of Travel Research*, 56 (6), 712–724.
- Pennisi, E. (2011). The New Emerging Economies MIST. Erişim adresi. <https://Globoledge.Msu.Edu/Blog/Post/976/The-New-Emerging-Economies-Mist>.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics No.1229*. Erişim adresi. <https://docs.iza.org/dp1240.pdf>.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74 (4), 967-1012.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *The Econometrics Journal*, 11 (1), 105-127.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*. 142 (1), 50-93.
- Shakouri, B., Khoshnevis, Y. S. ve Ghorchebigi, E. (2017). Does Tourism Development Promote CO₂ Emissions?. *Anatolia*, 28 (3), 444-452.
- Solarin, S. A. (2014). Tourist Arrivals and Macroeconomic Determinants of CO₂ Emissions in Malaysia. *Anatolia*, 25 (2), 228-241.
- Sherafatian-Jahromi, R., Othman, M.S. ve Law, S.H. (2017). Tourism and CO₂ Emissions Nexus in Southeast Asia: New Evidence from Panel Estimation. *Environ Dev Sustain*, 19, 1407–1423.
- Şahin, D. (2018). APEC Ülkelerinde Turizm, Ekonomik Büyüme ve Çevresel Kalite İlişkisi: Panel Veri Analizi. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 5 (2), 32-44.
- UNWTO (2019). International Tourist Arrivals Reach 1.4 Billion Two Years ahead of Forecasts. United Nations World Tourism Organization. Erişim adresi. <https://Www.Unwto.Org/Global/Press-Release/2019-01-21/İnternational-Tourist-Arrivals-Reach-14-Billion-Two-Years-Ahead-Forecasts>.
- UNWTO (2021). International Tourism Highlights. United Nations World Tourism Organization, 2020

Edition, UNWTO, Madrid.

- Vieira, M. A. ve Alden, C. (2011). India, Brazil, and South Africa (IBSA): South-South Cooperation and the Paradox of Regional Leadership. *Global Governance*, 17, 507-528.
- Voumik, L.C., Islam, M.A. ve Nafi, S.M. (2024). Does Tourism Have an Impact on Carbon Emissions in Asia? An Application of Fresh Panel Methodology. *Environ Dev Sustain*, 26, 9481-9499. <https://doi.org/10.1007/s10668-023-03104-4>
- Yurtkuran, S. (2022). Gelen Turist Sayısının En Fazla Olduğu 10 Ülkede Turizm ile CO₂ Salımı Arasındaki İlişki: Panel Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 61, 281-303.
- Zaman, K., Shahbaz, M., Loganathan, N. ve Syed, A. R. (2016). Tourism Development, Energy Consumption and Environmental Kuznets Curve: Trivariate Analysis in the Panel of Developed and Developing Countries. *Tourism Management*, 54, 275-283.
- Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69, 709-748.
- World Bank (2023). World Development Indicators, [WDI]. Erişim adresi. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.
- WTTC (2021). Global Economic Impact & Trends. World Travel and Tourism Council., All Rights Reserved.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: 1990-2022 YILLARI ARASI TÜRKİYE ÖRNEĞİ

*The Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth: The Case Of Turkey
Between 1990 And 2022*

Ayşegül GÜRSUL¹ ve İzzet TAŞAR²

¹ Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, Elazığ, ayse3494@outlook.com, orcid.org/0000-0002-8802-0983

²Prof. Dr., Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler, İktisat ABD, Elazığ, itasar@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9187-6910

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

28.02.2024

Kabul/Accepted:

21.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1444704

Anahtar Kelimeler:

Ekonomik Büyüme, Cari

Harcamalar, Transfer

Harcamaları, Yatırım

Harcamaları, Birim Kök Testi

ÖZ

İktisat biliminin 18. yüzyılda Adam Smith tarafından temellerinin atılmasıyla makro ve mikro anlamda birçok soruna da çözüm arayışları başlamıştır. Adam Smith'e göre ekonomide denge kendi kendine oluşur ve bu nedenle devlet müdahalesine gerek yoktur. Devlet sadece otomatik bu dengenin sağlanamadığı güvenlik, adalet ve sağlık gibi alanlarda kendini gösterebilir. Makro iktisadi kurup geliştiren Keynesyen ekol bu konuda büyük önem arz etmektedir. 1929'dan sonra Keynes'in önderliğini üstlendiği Keynesyen iktisat devletin ekonomide önemli bir yerinin olduğunu savunmuş ve devletin bu rolünü gerekli görmüştür. Söz konusu her iki anlayış ekonomide devletin rolünün ne olması gerektiğine büyük önem atfetmişlerdir. Bu makalede de ekonomide devlet müdahalesinden yola çıkılarak; kamu harcaması türleri olan tüketim, yatırım ve transfer harcamalarının ekonomik büyümeyle arasındaki ilişki incelenmiştir. Ayrıca bu çalışmada birim kök testi uygulanmış ve seriler durağan hale getirilmiştir. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişki tespit edilmiş ve ilişkinin yönleri detaylı olarak açıklanmıştır. Bu ilişkinin temellerini teorik olarak Wagner ve Keynes atmıştır. Bunun üzerine yapılan araştırmalar sonucuna göre ilişki Keynes ve Wagner görüşüne göre şekillenmiştir.

Key Words:

Economic

Growth, Current

Expenditures, Transfer

Expenditures, Investment

Expenditures, Unit Root Test

ABSTRACT

With the foundations of economics laid by Adam Smith in the 18th century, the search for solutions to many macro and micro problems began. According to Adam Smith, balance in the economy occurs on its own and therefore there is no need for state intervention. The state can only show itself in areas such as security, justice and health, where this balance cannot be achieved automatically. There have been other schools of thought seeking the answer to whether state intervention is necessary or not. The Keynesian school, which established and developed macroeconomics, is of great importance in this regard. Keynesen, led by Keynes after 1929, gained an important place in the economy and deemed this role necessary. It is of great importance what role his two understandings play in the economy. Based on the intervention of the state in this written economy; The relationship between consumption, investment and transfer expenditures, which are public expenditure types, and economic growth is different. In addition, this hair was applied to the unit root test and the series were made stationary. The relationship between public expenditures and economic growth has been determined and the relevant details are explained in detail. Theoretically, Wagner and Keynes laid the foundations of this relationship. According to the studies conducted on this, the relationship was shaped according to the views of Keynes and Wagner.

Atıf/Citation: Gürsul, A. ve Taşar, İ. (2024). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1990-2022 Yılları Arası Türkiye Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 793-802.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ayşegül GÜRSUL, ayse3494@outlook.com

1. Giriş

Devletin iktisadi hayattaki rolünün ne olacağı tarih boyunca tartışılan ve araştırmalara konu olan bir mesele olmuştur. Literatür incelendiğinde, bir kısım iktisat ekolü iktisadi hayatta devletin varlığının her alanda hissedilmesi gerektiğini ve bu durumun ekonomik büyüme üzerinde etkili olacağını savunurken; tam tersi görüşlere rastlamak da mümkündür.

Tarihsel süreç içerisinde iktisadi düşünce teorileri incelendiğinde, devletin ekonomide sadece güvenlikten sorumlu ve özel sektörün tıkandığı yerde müdahalesinin makul bir anlayış olduğunu benimseyen iktisat ekollerine rastlanmaktadır. Bunlardan en önemlisi Adam Smith' in öncülüğünü üstlendiği serbest piyasayı savunan Klasik İktisat ekolüdür. Arz yanlı olan bu ekolün teorileri 1929 Buhranı ile çürümüş ve yerini talep yanlı iktisat teorisini savunan Keynesyen Ekole bırakmıştır. 1929 Buhranı ile Keynes ekonomideki en büyük sorunun efektif talep yetersizliği olduğunu vurgulamış ve devletin yapacağı kamu harcamaları ile bu sorunun ortadan kalkacağını savunmuştur. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra devletin rolü ekonomide daha baskın olarak hissedilmiştir. Savaşın ülkede yaratmış olduğu tahribatın giderilmesi adına kamu sektörü iktisadi alanda baskın olarak hissedilmeye başlamıştır. Devletin bu denli piyasanın büyük bir bölümüne hükmetmesi 1970 OPEC kriziyle Keynesyen iktisadın kurallarının geçerliliğini yitirmesine sebep olmuştur. Kamu harcamalarının yönetimindeki ihmal edilen çalışmalar, zamanla verimsiz ve etkisiz sonuçlar doğurmuştur (Adeniyi, 2013: 2). Özellikle 1980 sonrası bu sorun çoğu dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye' de de ekonomi politikalarının dinamikleri ve liberalizasyon sistemi ile ekonomik büyümenin yönünü değiştirmeye başlamıştır (Oktayer ve Susam, 2008: 151). İktisatçılar ve politikacılar ekonomik reformlar yaparlarken kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki önemli ölçüde belirleyici bir etken olmuştur. Fakat bu belirleyici etken bazı aralıklarda kafa karıştırıcı da olmuştur (Nyasha ve Odhiambo, 2019: 82). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk kişi 1883 yılında Wagner olmuştur. Üzerinde en çok durulan "kamu harcamaları mı ekonomik büyümeye neden olur yoksa ekonomik büyüme mi kamu harcamalarına neden olur?" sorusunun cevabı Wagner' e göre, ekonomik büyümenin kamu harcamalarını artıracığı yönünde olmuştur. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin çıkış noktası olarak 1800'ler gösterilse de bu konunun günümüze hiddetlenerek gelmesi ve hâlâ tartışılır olması yadsınamaz bir gerçektir. Son dönemlerde yapılan çalışmalar, tartışmaları sınıflandırarak iki etken arasındaki nedenselliğinin yönünü tespit etmeye çalışmaktadır.

Bu çalışmada kamu harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisi ele alınacaktır. Kamu harcamalarının türleri olan cari, yatırım ve transfer harcamalarının da ekonomik büyümeye etkileri incelenerek 2000-2020 döneminin verileri kullanılacaktır.

2. Çalışmanın Teorik Altyapısı

İkinci Dünya Savaşı'na katılan ülkelerde beşeri, fiziki sermayelerde düşüşün yaşanması, savaşın ekonomik Ülkelerde kamu harcamalarındaki artışın, ekonominin birçok değişkeninde etkili olabilmektedir. Fakat en büyük etki ekonomik büyüme performansı üzerinedir. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinde nedenselliğine yönelik literatürde temel iki görüş ileri sürülmektedir. İlk görüş Wagner'e aittir. Wagner, kamu harcamalarındaki artışı içsel bir faktör olarak görmekte ve ekonomik büyümeye etki edeceğini savunmaktadır. Kamu harcamalarındaki en büyük artışın sebebi olarak ise endüstrileşme sürecini göstermektedir. Fakat Wagner, bir ülke ekonomisinin büyümesine bağlı olarak kişi başına düşen reel gelirin artması sonucu kamu harcamalarının artabileceğini savunmaktadır. Sonuç olarak, kamu harcamaları ekonomik büyümenin bir sonucudur (Bird, 1971: 2; Gül ve Yavuz: 74). Nitekim meydana gelen büyümeyle birlikte, devletin güvenlik, askeri ve sosyal hizmetlere olan ihtiyacı artacaktır. Devletin bu artışlara sorunsuz bir şekilde tepki verebilmesi için idari faaliyetlerin maliyetlerini karşılaması gerekecektir. Bu durum Wagner tarafından "kamu harcamalarının artış kanunu" şeklinde ifade edilmektedir (Oktayer ve Susam: 2008: 148). Oxley (1994) "Cointegration, Causality and Wagner's Law: A Test of Britain 1870-1913" adlı çalışması, Wagner'in tezini destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Kamu harcamaları ve ekonomik büyümeye yönelik ikinci görüş ise Keynes'e aittir. Keynes, 1929 Buhranı ile birlikte devletin iktisadi hayatta aktif olarak rol alması gerektiğini savunmuştur. 1950'ler ve 1960'larda devletin kamu harcamaları ile ekonomiye yön vermesi gerektiği görüşü baskın olarak hissedilmiştir. Bu görüş, gelişmekte olan ülkelerde hükümet desteği ile piyasa mekanizmasının başarısızlığını gidermeyi ilke

edinmiştir (Çestepe ve Bilen: 2001: 56). Bu yaklaşımda önemli olan kamu harcamalarıdır. Çarpan etkisi ekonomiyi olumlu yönde etkileyecek temel uyarıcı olarak görülmektedir. Bu nedenle kamu harcamaları arttıkça ekonomik büyümenin de artacağı savunulmuştur (Susam ve Oktayer, 2008: 148). Holmes ve Hutton (1990) yılında “On The Casual Relationship Between Government Expenditures And National Income” çalışması Keynes’in görüşünü destekler niteliktedir.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında kuramsal çalışmaların yanı sıra ampirik çalışmalar da mevcuttur. Çalışmaların yöntemi, ele aldıkları kamu harcaması türü, ülkeler ve ülkelerin gelişmişlik düzeyleri bakımından farklılık göstermektedir. Bu nedenle çalışma sonuçlarının bir kısmı Wagner’in görüşünü destekler nitelikte iken diğer kısmı ise Keynes’in görüşüyle aynı yönde sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

2.1. Literatür Taraması

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik literatürde bulunan bazı yerli ve yabancı çalışmalar aşağıdaki Tablo 1’de derlenmiştir:

Tablo 1. Literatür

Yazar	Ülke	Zaman aralığı ve Yöntem	Sonuç
Nyasha(2019)	Kuzey Afrika	1980 – 2019 (VAR)	Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında belirsizlik vardır.
Mesghena (2011)	Sahra Altı Afrika Ülkeleri	1987-1997 (Panel Veri Seti)	Hükümet harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi vardır.
Adeniyi (2013)	Nijerya	1961-2010 (Granger Nedensellik Testi)	Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkisi yoktur.
Bose, Haque ve Osborn (2007)	Gelişmekte olan 30 ülke	1970-1990 (Eş bütünlüşme, Granger Nedensellik)	Cari harcamaların ekonomik büyüme üzerinde etkisi yoktur ancak kamu sermaye harcamalarının GSYİH içindeki payı pozitifdir.
Ahuja ve Pandit (2020)	Türkiye’nin içinde bulunduğu 59 ülke	1990-2019 (Granger nedensellik)	Kamu harcamaları ekonomik büyümeyi canlandırmaktadır.
Singh ve Balbir (1984)	Hindistan	1950-1981 (Sims Nedensellik)	Milli gelir ile kamu harcamaları arasında bir nedensellik yoktur.
Liu, Hsu, Younis (2008)	Amerika	1947-2002 (Granger nedensellik)	Kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Oxley (1994)	İngiltere	1870-1913 (Eş-bütünlüşme ve Granger nedensellik)	Ekonomik büyüme kamu harcamaları üzerinde etkilidir.
Oktayer ve Susam (2008)	Türkiye	1970-2005 (En Küçük Kareler Yöntemi)	Toplam kamu harcamalarının ekonomik büyüme etkisi gözlenmemiştir.
Aytaç ve Güran (2010)	Türkiye	1987-2005 (VAR Analizi)	Ekonomik büyümeden cari harcamalara tek taraflı nedensellik, ekonomik büyümeyle transfer ve yatırım harcamalarına doğru bir nedensellik bulunamamıştır.
Gül ve Yavuz (2011)	Türkiye	1963-2008 (Birim Kök Testi, Eş-bütünlüşme Testi, Granger Nedensellik Testi)	Kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi vardır ve bu tek yönlüdür.
Arısoy (2005)	Türkiye	1950-2003 (Eş-bütünlüşme, Nedensellik Testi)	Uzun dönemde ekonomik büyümeden, ekonomik açıdan ayrıştırmış transfer, cari ve yatırım harcamalarına yönelik tek taraflı nedensellik ilişkisi vardır.

3. Ampirik Bulgular

Bu çalışmanın ampirik sonuçlarına geçmeden önce yıllar itibariyle kamu harcamaları ve bileşenlerinin (cari-yatırım-transfer) GSYİH içindeki payını incelemekte yarar olacaktır. TÜİK verilerine göre Türkiye’de 1990 - 2022 arası yıllar incelendiğinde, kamu harcamalarının GSYİH içindeki payında önemli dalgalanmalar görülmektedir. Fakat 2001 ve 2002 yıllarına bakıldığında ise %40 oranlarına tekabül etmektedir. Bunun nedeni olarak da 2001 krizi gösterilebilir. 2003 yılında krizin olumsuz etkilerini azaltmak adına büyümeyi destekleme, kamu açıklarını kapatma gibi destek programları devlet kanalı ile hazırlanmış olması olası bir nedendir. Bu nedenle kriz dönemlerinde devlet harcamalarının ekonomideki etkisi daha fazla hissedilmektedir. 2003 yılındaki toplam gelirin GSYİH içindeki payına bakıldığında ise bu oran %30 olarak görülmektedir. Sonuç olarak 2003-2023 yılları arasında en yüksek devlet harcaması oranı %38 oranında 2003 yılına aittir. Fakat bu yıldaki devlet gelirinin GSYİH içindeki payına bakıldığında ise bu oran %30 civarındadır.

Harcamaların gelirden yüksek olduğunu gösteren bu oranlar bu dönemlerde bir yapısal kırılma hakkında yoruma neden olabilmektedir. Bu dönemler arasında en az harcama oranı ise 2006 yılında %31 oranındadır. Görüldüğü üzere devlet harcamalarında bir düşüş söz konusudur. Bu oran tek başına yorum yapmak için yeterli olmadığından yine devlet geliri ile kıyaslayarak yorum yapmak daha bilgilendirici olacaktır. Bu yıl içindeki devlet gelirin GSYİH içindeki oranı ise %33 civarındadır. Burada ise devlet gelir oranının, harcamalardan daha büyük olduğu görülmektedir. Buradan ekonomide geçmişe nazaran bir istikradan söz edilebilir.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde gayrisafi yurtiçi hasılanın belirleyicileri gecikmesi dağıtılmış otoregresyon ve asimetrik nedensellik testleri ile araştırılmaktadır. Veriler 1990-2022 arası dönemi kapsamakta olup Dünya Bankası veri dağıtım sisteminden elde edilmektedir. Ampirik analizlerde doğal logaritması alınmış Amerikan doları cinsinden kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla (lnGDPPC), cari harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı (CONS), transfer harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı (TRP) ve yatırım harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı (INV) değişkenleri kullanılmaktadır. Ekonometrik analizlerde sırasıyla tanımlayıcı istatistikler, korelasyon, Genişletilmiş Dickey- Fuller (1979,1981) birim kök testleri, gecikmesi dağıtılmış otoregrasyon (ARDL) ve Hatemi ve Roca (2014) asimetrik nedensellik testleri uygulanmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Korelasyonlar ve Tanımlayıcı İstatistikler

	lnGDPPC	CONS	TRP	INV
Mean	3.909886	0.131931	0.160388	0.029097
Median	3.894427	0.134947	0.159453	0.030836
Maximum	4.160108	0.167703	0.253894	0.037676
Minimum	3.720655	0.084000	0.061000	0.013500
Std. Dev.	0.141335	0.026834	0.040826	0.006081
Skewness	0.270812	-0.504511	-0.264324	-0.917482
Kurtosis	1.662130	1.912707	3.981183	3.247452
Jarque-Bera	2.864474	3.025456	1.708010	4.713946
Probability	0.238774	0.220308	0.425707	0.094706*

Not: * değeri %10 anlam düzeyinde alternatif hipotezi kabul görülmüştür.

Tablo2' de 1990-2022 dönemi içerisinde doğal logaritması alınmış Amerikan doları cinsinden kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılanın ortalama değeri 2.89, cari harcamalarının GSYİH' ya oranı ortalama değeri 0.134, transfer harcamalarının GSYİH' ya oranının ortalama değeri 0.159 ve yatırım harcamalarının GSYİH' ya oranının ortalama değeri 0.03 olmaktadır. Aritmetik ortalama dikkate alındığında en düşük değere yatırım harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasılaya oranının, en yüksek değere ise transfer harcamalarının GSYİH' ya oranının sahip olduğu görülmektedir. En yüksek standart sapma değerine doğal logaritması alınmış Amerikan doları cininden kişi başı GSYİH, en düşük standart sapma değerine ise yatırım harcamalarının GSYİH' ya oranı sahiptir. Doğal logaritması alınmış Amerikan doları cinsinden kişi başı GSYİH değişkeni sağa çarpık, cari harcamalarının GSYİH' ya oranı, transfer harcamalarının GSYİH' ya oranı ve yatırım harcamalarının GSYİH' ya oranı değişkenleri sola çarpıktır. Doğal logaritması alınmış Amerikan doları cinsinden kişi başı GSYİH ve cari harcamalarının GSYİH' ya oranı değişkenlerinin dağılımı basık, transfer harcamalarının GSYİH' ya oranı ve yatırım harcamalarının GSYİH' ya oranı değişkenlerinin dağılımı ise diktir. Jarque Bera normallik testine göre doğal logaritması alınmış Amerikan doları cinsinden kişi başı GSYİH, cari harcamalarının GSYİH' ya oranı, transfer harcamalarının GSYİH' ya oranı değişkenlerinde sıfır hipotezi kabul edilmekte ve bu değişkenler normal dağılım göstermektedir. Yatırım harcamalarının GSYİH' ya oranı değişkeni ise %10 anlam seviyesinde alternatif hipotez kabul edilmekte ve normal dağılıma uymamaktadır.

Tablo 3. Değişkenler Arasında Korelasyonlar

	lnGDPPC	CONS	TRP	INV
lnGDPPC	1			
CONS	0.809	1		
TRP	0.160	0.378	1	
INV	0.375	0.590	0.166	1

Tablo3'te korelasyon sonuçlarına göre kişi başı GSYİH ile diğer bağımsız değişkenler arasında pozitif korelasyon bulunmaktadır. Kişi başı GSYİH ile cari harcamalarının GSYİH' ya oranı arasında korelasyon oranı 0.809, transfer harcamalarının GSYİH' ya oranı arasında 0.16, yatırım harcamalarının GSYİH' ya oranı arasında korelasyon 0.375'dir. Kişi başı GSYİH ile en yüksek korelasyon değerine sahip olan cari harcamalarının GSYİH' ya oranı değişkeni ve en düşük korelasyon değerine sahip olan ise transfer harcamalarının GSYİH oranıdır. Transfer harcamalarının GSYİH' ya oranı ile cari harcamalarının GSYİH' ya oranı arasında korelasyon 0.378'dir. Yatırım harcamalarının GSYİH' ya oranı ile cari harcamalarının GSYİH' ya oranı arasında korelasyon oranı 0.59, yatırım harcamalarının GSYİH' ya oranı arasında korelasyon oranı 0.166'dır (Tablo 4).

Tablo 4. ADF (1981) Birim Kök testi Sonuçları

		<i>Değişkenler</i>	<i>ADF</i>	<i>ADF</i>
<i>Düzye</i>	<i>Sabit</i>	lnGDPPC	0.181 (3) [0.966]	-6.075 (2) [0.00]***
		Cari	-1.752 (0) [0.396]	-4.802 (0) [0.00]***
		Transfer	-4.180 (8) [0.00]***	-4.802 (0) [0.00]***
		Yatırım	-2.215 (0) [0.204]	-4.802 (0) [0.00]***
	<i>Sabit+Trend</i>	lnGDPPC	-5.591 (0) [0.00]***	-6.013 (2) [0.00]***
		Cari	-1.046 (0) [0.922]	-4.982 (0) [0.00]***
		Transfer	-5.646 (8) -4.802 (0) [0.00]***	-4.802 (0) [0.00]***
		Yatırım	-2.409 (0) [0.367]	-4.802 (0) [0.00]***

Not: *** %1 anlam seviyesinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir.

Tablo4'te doğal logaritması alınmış Amerikan doları cinsinden kişi başı GSYİH değişkeni düzey değerinde sabitli modelde birim kök taşımaktadır. Ancak düzey değerinde trendli modelde ise %1 anlam seviyesinde durağandır. Transfer harcamalarının GSYİH' ya oranı değişkeni ise düzey değerinde hem sabitli hem de trendli modelde durağandır. Diğer iki değişken olan ile cari harcamalarının GSYİH' ya oranı ve ile yatırım harcamalarının GSYİH' ya oranı değişkenleri düzey değerinde birim kök taşımaktadır. Bütün değişkenlerin birinci farkı alındığında birim kök sorunundan kurtuldukları görülmektedir. Son olarak transfer harcamalarının GSYİH' ya oranı değişkeninin I(0), diğer değişkenlerin I(1) olduğu varsayılmaktadır (Tablo 5).

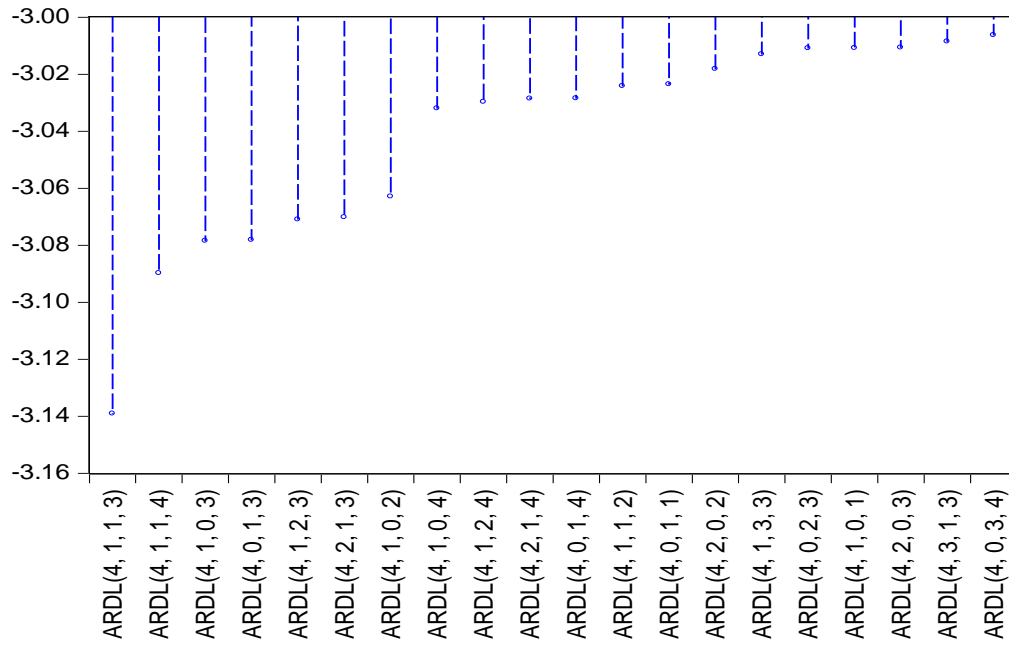
Tablo 5. Asimetrik ARDL Sınır Testi Sonuçları

	F İstatistiği	k
	5.823	2
	I(0)	I(1)

%10 Kritik Değer	2.37	3.2
%5 Kritik Değer	2.79	3.67
%1 Kritik Değer	3.65	4.66

Tablo 5'te, kişi başı GSYİH ile cari harcamalarının GSYİH'ya oranı, transfer harcamalarının GSYİH' ya oranı ve yatırım harcamalarının GSYİH' ya oranı değişkenleri arasında gecikmesi dağıtılmış otoregresyon regresyon (ARDL) modeli kullanılmıştır. Tablo 5'te yer alan sınır (bounds) testi sonuçlarına göre %1 anlam seviyesinde değişkenler arasında uzun dönemde ilişki bulunmaktadır

Akaike Information Criteria (top 20 models)

Şekil 1: Akaike Bilgi Kriterine Göre Optimal Gecikme Uzunlukları

Şekil 1'de gecikmesi dağıtılmış otoregresyon modelinde kısa dönemde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin ne kadar geçmişe gittiklerini görmek amacıyla Akaike bilgi kriteri kullanılmaktadır. Buna göre Amerikan doları cinsinden kişi başı GSYİH değişkeninin dört gecikmesi, cari harcamalarının GSYİH' ya oranının bir gecikmesi, yatırım harcamalarının GSYİH' ya oranının bir gecikmesi, transfer harcamalarının GSYİH' ya oranı değişkeninin üç gecikmesi kullanılmaktadır.

Tablo 6. ARDL (4,1,1,3) Modeli Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Olasılık Değeri
lnGDPPC(-1)	-0.142796	0.4256
lnGDPPC(-2)	0.104645	0.5434
lnGDPPC(-3)	0.250124	0.1802
lnGDPPC(-4)	0.544708	0.0062***
CONS	0.819644	0.5346
CONS(-1)	2.285641	0.1557

RRP	-1.276063	0.0944*
TRP(-1)	0.977492	0.1563
INV	-0.642559	0.8285
INV(-1)	-5.558526	0.1070
INV(-2)	0.215317	0.9481
INV(-3)	-5.077113	0.0912*
C	0.947713	0.1037

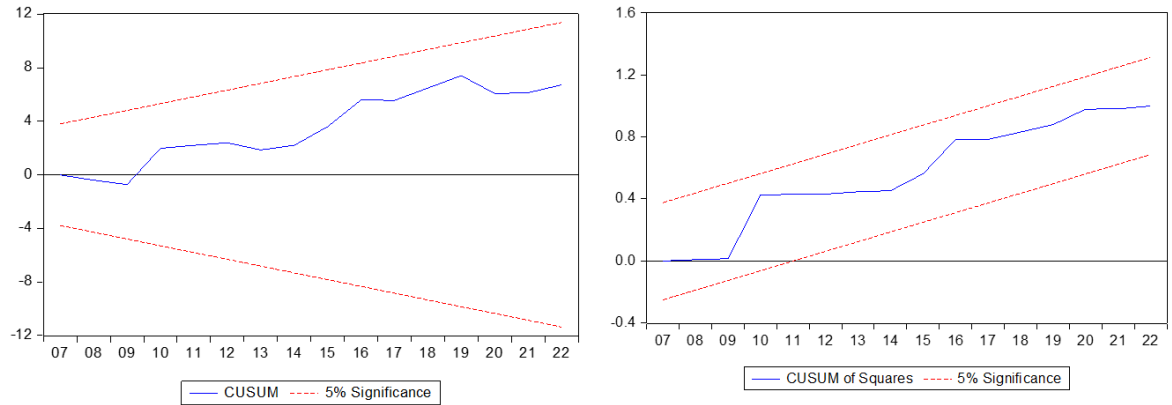
Tablo6’da olasılık değerinin 0.05’ten küçük olması bu katsayının anlamlı olduğunu gösterirken negatif (-) olması modelde ortaya çıkacak bir dengesizliğin düzeleceği anlamına gelir (Özçelik ve Gökse, 2019). Ayrıca sabit terimi ifade eden “C” katsayısı pozitif ve istatistiki olarak da anlamlıdır.

Tablo 7. ARDL Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Statik Asimetrik Regresyon	
Sabit Terim	3.849 (0.00)***
Cari	1.276 (0.059)*
Transfer	-1.227 (0.456)
Yatırım	-4.546 (0.21)
ECT(-1)	-0.243 (0.00)***
R ²	0.894
χ^2_{SC}	1.670 (0.223)
χ^2_H	1.517 (0.214)
χ^2_{FF}	0.369 (0.716)

Not: ***,** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. χ^2_{SC} , χ^2_H , χ^2_{FF} ve χ^2_N değerleri sırasıyla seri korelasyonu, (Breusch-Pagan-Godfrey) değişen varyans testini, Ramsey RESET testi ve normallik testlerini göstermektedir.

Tablo7’de sabit terim, cari harcamalarının GSYİH’ ya oranı ve hata düzeltme terimi %1 ve %10 anlam seviyelerinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Transfer harcamalarının GSYİH’ ya oranı ve yatırım harcamalarının GSYİH’ ya oranı değişkenleri ise istatistiksel olarak anlamsızdır. Tüm bu sonuçlar değerlendirildiğinde cari harcamalarının GSYİH’ ya oranı %1 artarsa kişi başı GSYİH %1.276 artmaktadır. Hata düzeltme terimine göre modelde ortaya çıkan bir dengesizlik yaklaşık 4.1 yılda tekrar dengeye yönelmektedir. Belirlilik katsayısına göre kişi başı GSYİH’ daki değişmelerin %89.4’ü modele dahil edilen cari, transfer ve yatırım harcamalarının GSYİH’ ya oranı değişkenleri tarafından açıklanmaktadır. Şekil 2’de CUSUM ve CUSUMQ testlerine göre modelde yapısal kırılma bulunmamaktadır.

Şekil 2. CUSUM ve CUSUMQ Testleri

Tablo 8, Hatemi ve Roca (2014) asimetrik nedensellik test sonuçlarına göre;

- Cari harcamalarının GSYİH oranının pozitif bileşeninden (artması) kişi başı GSYİH'nin negatif bileşenine (azalması) doğru asimptotik olarak %1 anlam seviyesinde,
- Cari harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla oranının negatif bileşeninden (azalması) kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılanın pozitif bileşenine (artması) doğru asimptotik olarak %10 anlam seviyesinde,
- Transfer harcamalarının GSYİH oranının negatif bileşeninden (azalması) kişi başı GSYİH'nin pozitif bileşenine (artması) doğru asimptotik olarak %1 anlam seviyesinde ve bootstrap olarak %10 anlam seviyesinde,
- Yatırım harcamalarının GSYİH oranının pozitif bileşeninden (artması) kişi başı GSYİH'nin pozitif bileşenine (artması) doğru asimptotik olarak %1 anlam seviyesinde ve bootstrap olarak %10 anlam seviyesinde nedensellik bulunmaktadır.

Tablo 8. Hatemi J-Roca (2014)Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	MWALD	%1	%5	%10
(CONS) ⁺ ≠>(lnGDPPC) ⁺	0.637 (0.727)	27.154	12.725	7.903
(CONS) ⁺ ≠>(lnGDPPC) ⁻	11.595 (0.00)***	1277.657	48.803	23.622
(CONS) ⁻ ≠>(lnGDPPC) ⁻	0.001 (0.98)	19.89	5.594	3.88
(CONS) ⁻ ≠>(lnGDPPC) ⁺	8.724 (0.052)*	224.724	54.277	22.686
(TRP) ⁺ ≠>(lnGDPPC) ⁺	0.001 (0.981)	11.077	4.923	2.965
(TRP) ⁺ ≠>(lnGDPPC) ⁻	1.832 (0.608)	272.573	46.176	22.395
(TRP) ⁻ ≠>(lnGDPPC) ⁻	5.257 (0.154)	229.636	51.219	23.478
(TRP) ⁻ ≠>(lnGDPPC) ⁺	28.345 (0.00)***	207.142	52.338	27.750*
(INV) ⁺ ≠>(lnGDPPC) ⁺	24.167 (0.00)***	156.249	39.754	21.431*
(INV) ⁺ ≠>(lnGDPPC) ⁻	1.715 (0.424)	26.361	11.880	8.355
(INV) ⁻ ≠>(lnGDPPC) ⁻	3.453 (0.178)	21.196	10.012	7.021
(INV) ⁻ ≠>(lnGDPPC) ⁺	4.022 (0.134)	26.080	12.324	7.853

Not: ≠> notasyonu nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir. Parantez içindeki değerler asimptotik olarak olasılık değerlerini göstermektedir. '***', '**' ve '*' değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisini göstermektedir. Bootstrap sayısı 10.000'dir. Vektör otoregresyon modelinden elde edilen optimal gecikme uzunluğu 2 olarak seçilmiştir.

4. Sonuç

Bu makalede, ekonomik büyüme ile kamu harcamalarının türleri olan cari, transfer ve yatırım harcamaları arasındaki nedensellik ilişkileri 1990-2022 zaman aralığı için incelenmiştir. Çalışmada öncelikle, birim kök testleri sınanmış ve seriler durağanlaştırılmıştır. Değişkenlerin aynı düzeyde bütünlük olmadıkları görülmüş bu nedenle eş bütünlük analizi uygulanmamıştır.

Durağan değerler ekonometrik olarak incelenerek bazı sonuçlar elde edilmiştir. ARDL uzun dönem testine göre ilişki tespit edilmiş ve bu ilişki cari harcamalarda %10 anlam seviyesindedir. Cari harcamaların GSYİH'ya oranı %1 arttığında kişi başı GSYİH %1,276 artmaktadır. Diğer iki değişken olan transfer harcamalarının GSYİH'ya oranı ve yatırım harcamalarının GSYİH'ya oranları ile kişi başına düşen GSYİH arasında anlamsızlık söz konusudur. Daha sonra Hatemi ve Roca nedensellik testleri uygulanmıştır fakat bu testte ilişki tespit edilmemiştir. Çünkü kamu harcamalarının alt kalemleri ile ve GSYİH arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. CUSOM ve CUSOMQ test sonuçlarına göre ise gecikmeler dikkate alındığında yapısal bir kırılmaya rastlanmamıştır. Seri, olağan konjunktürde bir seyir izlemektedir. Bu konjunktürde devlet müdahalesini gerektirecek kamu harcamaları söz konusu değildir. Örneğin, veriler incelendiğinde 2007

ekonomik krizi Türkiye'nin kamu harcamalarına etkisi bakımından bir etken olarak görülmemiş ve yapısal kırılmalara neden olmamıştır. Fakat 2023 Kahramanmaraş depreminin, kamu harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkinin farklılaşacağı öngörülmektedir.

Literatüde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında Wagner ve Keynes görüşleri bulunmaktadır. Wagner kanununa göre ekonomik büyüme kamu harcamalarına neden olurken, Keynes'in teorisine göre ise kamu harcamaları ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Bu çalışma da kamu harcamaları bileşenlerinden ekonomik büyümeye doğru bir ilişki tespit edilmiştir. Sonuç olarak, 1990-2022 yılları arasında gerek yerli gerek yabancı çalışmalar incelendiğinde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin yönü farklılık arz etmektedir.

Sonuç olarak, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine ekonomiler politikalar üretirlerken; ülkelerinin gelişmiş, gelişmekte veya az gelişmiş olma durumuna göre bir yol izlemelidirler. Çünkü ülkelerin gelişmişlik durumuna göre uygulayacağı politikalar farklılık arz edecektir. Bu nedenle bu durum ekonomi üzerine hayati önem arz etmekte ve politika yapıcılar için öneri olarak sunulmaktadır.

Kaynakça

- Adeniyi, A.S. (2013). Government Spending and Economic Growth: Evidence From Nigeria. *Munich Personal Repec Archive*, ss.43916
- Ahuja, D. ve Pandit, D. (2020). Public Expenditure and Economic Growth: Evidence From the Developing Countries. *FIIIB Business Review*, 2, 1-9.
- Aksoy, Ş. (1998). *Kamu Maliyesi*. 3.Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- Arısoy, İ. (2005). Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 63-80.
- Aytaç, D. ve Güran, M.C. (2010). Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyümeyi Etkiler mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz. *Sosyo Ekonomi*, 2,130-152.
- Bird, M.R. (1971), Wagner's Law of Expanding State Activity, *Public Finance*, 26(2), 1-26.
- Bose, N., Haque, M.N. ve Osborn D.R. (2007). Public Expenditure and Economic Growth: A Disaggregated Analysis for Developing Countries. *The Manchester School*, 75(5), 533-556.
- Çeştepe, H. ve Bilen, M. (2001). Devletin Ekonomideki Rolü: Finansal Kriz Sonrası Doğu Asya'da Performans Analizi. *İşletme Finans Dergisi*, 2, 54-71.
- Dickey, David And Wayne Fuller. (1979). Distribution Of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root, *Journal Of The American Statistical Association*, 74, 427- 431.
- Dickey, David And Wayne Fuller. (1981). Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Econometrica*, 49, 1057-72.
- Gül, E. ve Yavuz, H. (2011). Türkiye'de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi:1963-2008 Dönemi. *Maliye Dergisi*, 160, 72-85.
- Hatemi-J, A., & Roca, E. (2014). Brics And Pigs İn The Presence Of Uncle Sam And Big Brothers: Who Drive Who? Evidence Based On Asymmetric Causality Tests. Griffith Business School Discussion Papers Finance.
- Holmes, J.M ve Hutton, P.A. (1990). On The Casual Relationship Between Government Expenditures And National Income. *The Review of The Economics And Statistics*, 72, 87-95.
- Liu, L.C., Hsu, C. ve Younis, Z.M. (2008). The Association Between Government Expenditure and Economic Growth. *Journal of Public Butgeting Accounting and Financial Management*, 20(4), 537-553.
- Mesghena, Y. (2011). Public Spending and Economic Growth: Empirical Investigation of Sub-Saharan Africa. *Southwestern Economic Review*, 59-68.
- Nyasha, S. ve Odhiambo, N.M. (2019). The Impact of Public Expenditure on Economic Growth: A Review of *International Literature*. 19(2), 81-101.
- Oktayer, N. Ve Susam, N. (2008). Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi:1970-2005 Yılları Arası Türkiye Örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 146-164.
- Oxley, L. (1994). Cointegration, Causality and Wagner's Law: A Test for Britain 1870-1913. 41(3), 286-298.
- Özçelik, Ö. ve Göksu, S. (2020). CDS primleri ve enflasyon oranının, faiz oranlarına etkisi: Türkiye Örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 69-78.
- Rosen, H.S. ve Gayer, T. (2014). Public Finance, Global Edition, McGraw Hill Higher Education, Maidenhead.
- Singh, B. ve S. Balbir. (1984). Causality Between Public Expenditure and National Income. *The Review of Economic and Statistic*, 66(4), 630-644.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

THE EFFECT OF PERCEIVED FUTURE EMPLOYABILITY ON FUTURE ANXIETY: A STUDY ON HEALTHCARE MANAGEMENT STUDENTS

Algılanan Gelecekteki İstihdam Edilebilirliğin Gelecek Kaygısı Üzerine Etkisi: Sağlık Yönetimi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Duygu GÖKKAYA¹ ve Şerafettin ERTEN²

¹ Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Uşak, 211405005@ogr.usak.edu.tr, orcid.org/0009-0008-3307-51600

² Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Uşak, serafettin.erten@usak.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0297-0580

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

28.02.2024

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1443922

Keywords

Perceived Future
Employability, Future
Anxiety, Healthcare
Management

ABSTRACT

This study aims to analyze the effect of perceived future employability on future anxiety of undergraduate and associate degree students studying healthcare management in Turkish universities. In addition, whether there is a difference between students' perceived future employability and future anxiety levels in the context of demographic variables was also investigated. As a result of the findings, it was determined that perceived future employability has a negative and statistically significant but low effect on future anxiety. The effect of the sub-dimensions of the perceived future employability scale on future anxiety was also examined, and it was found that the dimensions of perceived future communication network, expected reputation of the educational institution and perceived future skills predicted future anxiety negatively and statistically significantly. In the context of demographic variables, a statistically significant difference was found only in the gender variable. Future anxiety of women is higher than that of men. Within the framework of these results, it is possible to say that the perceived future employability levels of undergraduate and associate degree students studying healthcare management in Turkish universities are high, and most of their future concerns are shaped by different factors.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Türk üniversitelerinde sağlık yönetimi alanında eğitim gören lisans ve ön lisans öğrencilerinin algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliklerinin gelecek kaygıları üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bunun yanında öğrencilerin algılanan gelecekteki istihdam edilebilirlik ve gelecek kaygısı düzeyleri arasında demografik değişkenler bağlamında bir farklılığın bulunup bulunmadığı da araştırılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliğin gelecek kaygısı üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ancak düşük bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Algılanan gelecekteki istihdam edilebilirlik ölçeğinin alt boyutlarının gelecek kaygısı üzerindeki etkisine de bakılmış ve algılanan gelecekteki iletişim ağı, eğitim kurumunun beklenen itibarı ve algılanan gelecekteki beceriler boyutlarının gelecek kaygısını negatif ve istatistiksel olarak anlamlı yordadığı görülmüştür. Demografik değişkenler bağlamında ise sadece cinsiyet değişkeninde istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Kadınların gelecek kaygısı erkeklerden da yüksektir. Bu sonuçlar çerçevesinde Türk üniversitelerinde sağlık yönetimi alanında eğitim gören lisans ve ön lisans öğrencilerinin algılanan gelecekteki istihdam edilebilirlik düzeylerinin yüksek olduğunu ve gelecek kaygılarının büyük kısmının farklı etkenler tarafından şekillendiğini söylemek mümkündür.

Atıf/Citation: Gökkaya, D. ve Erten, Ş. (2024). The effect of perceived future employability on future anxiety: A study on healthcare management students. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34-2, 803-815.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Şerafettin ERTEN, serafettin.erten@usak.edu.tr

1. Introduction

The global transformation has significantly changed and diversified the nature of work, the labour market and career models (Kasler et al., 2017). The traditional ideas of job security and guaranteed lifetime employment are now disappearing. Nowadays, competition between firms and organizations has also turned into competition between those who are employed and those with the potential to be employed. Academic education has become a prerequisite, given the increasing importance of knowledge, skills, and expertise. In this context, employability has become a central concept for firms and individuals in the labour market (Forrier and Sels, 2003; Kasler et al., 2017; Van Der Heijde and Van Der Heijden, 2006).

Employability is generally associated with an individual's ability to find and maintain a satisfying job (Hillage and Pollard, 1998). In today's constantly changing and complex business world, where traditional structures are disappearing, employability has become a growing concern. This is particularly true for university students with little work experience and/or achievements beyond their education. As such, they need to evaluate their current situation and opportunities for employment while building their careers. (Chen et al., 2023; Kasler et al., 2017; Rätty et al., 2020). How university students perceive their employability is crucial for setting and managing their career goals (Gunawan et al., 2019, p. 611).

On the other hand, when it comes to youth employment, there is also an increase in future anxiety, especially among university students, stemming from the lack of job opportunities or the fear of not being able to take advantage of job opportunities (Rätty et al., 2020; Tayfun et al., 2022). Students embark on life from the moment they graduate and take a significant burden on their shoulders regarding finding a job. This situation causes anxiety in people while they are still studying for reasons such as job selection, determination of some social roles depending on the job, expectations from the person, increased responsibility or inability to find a job (Çakmak and Hevedanlı, 2005; Dinç and Erden Çınar, 2019). Students with high future anxiety, first of all, cannot benefit from the educational environment sufficiently. As a result, they miss opportunities to improve themselves and face essential problems such as being unable to start a family and not participating in employment in the future (Hammad, 2016).

In Türkiye, the participation of university students in employment is a significant problem, especially in the context of youth employment. Many graduates cannot secure jobs, and a relatively high number of people work in fields unrelated to their education (Alkın et al., 2020; Ateş and Tosun, 2022). This study examines the correlation between perceived future employability and future anxiety among undergraduate and associate degree students pursuing healthcare management in Türkiye.

In Türkiye, there are 93 undergraduate healthcare management departments and 50 associate degree health services management departments in public and foundation universities. In these departments, 20,968 undergraduate and 13,190 associate degree students are studying. The figures include regular and secondary education (YÖK Atlas, 14.12.2023). In addition, there are bachelor's and associate's degree programs within the open education system. Although employment in the private and public sectors is possible at both levels of education, the large number of departments and graduates, especially the limited engagement in the public sector, negatively affects the department's students (Tosun, 2021). Therefore, it is vital to reveal the relationship between students' perceptions of future employability and future anxiety for the future employment of department graduates and the continuation of the preferability of these departments.

In the literature, various studies have examined the relationship between perceived future employability and variables such as psychological well-being and life satisfaction (Alkın and Öksüz, 2020), individual entrepreneurial orientation (Ateş and Tosun, 2022), perceived stress (Ardıç, 2023), psychological needs, attitudes towards the future (Koçakoğlu and Yalçın, 2023), fear of COVID-19 and new employment standards (Günel, 2023). Similarly, future anxiety has also been studied about variables such as job insecurity (Telliöğlü, 2021), happiness level (Gedikli and Akdoğan, 2023), exam anxiety (Oral Kara et al., 2020), and self-efficacy perceptions (Tayfun et al., 2022). However, the current research is the first study in the Turkish literature to investigate the link between perceived future employability and future anxiety. The originality and contribution of this research to the literature lie in its unique focus on this particular relationship.

2. Perceived Future Employability

Employability is a multifaceted construct with internal and external dimensions (Rothwell et al., 2008). For this reason, various definitions have been made, reflecting different perspectives. Hillage and Pollard (1998,

p. 2) explained employability in two ways: narrowly and comprehensively. In a narrow sense, employability is “the ability to find and maintain a satisfying job.” From a broader perspective, employability is “the ability to act self-sufficiently in the labour market to realize potential through sustainable employment.” Fugate et al. (2004, p. 15) consider employability as “a psycho-social construct that embodies individual characteristics that promote adaptive cognition, behaviour and affect and enhance the person-work interface.” According to another definition, employability is “the ability to keep the job one has or to get the job one wants (Rothwell and Arnold, 2007, p. 25).” In its simplest form, employability is “an individual's chances of finding a job in the internal and/or external labour market (Forrier and Sels, 2003, p. 106).”

Employability is a concept that is divided into three levels: macro, meso, and micro and consists of both internal and external factors (Berntson and Marklund, 2007; Forrier and Sels, 2003; Hillage and Pollard, 1998; Rothwell et al., 2008; Vanhercke et al., 2014). At the macro level, employability is related to the organization and functioning of the labour market within the economic system at the national level. In this context, it is an issue related to the social structure. At the meso level, there are organizations. It is associated with organizations' employment and human resources policies and practices in areas such as protecting and maintaining their existence and competitiveness. Finally, at the micro level, there are individuals. In this context, employability is related to the individual's assets, such as knowledge, skills and attitudes and the way they use and present them to employers (Forrier and Sels, 2003; Hillage and Pollard, 1998; Van Der Heijde and Van Der Heijden, 2006; Vanhercke et al., 2014). Internal factors include factors such as occupational or job-related skills, educational attainment, learning potential, and mastery of job search, while external factors include factors such as labour market regulations, employer preferences, and social and economic structure (Hillage and Pollard, 1998; Rothwell et al., 2008; Rothwell and Arnold, 2007).

Employability studies have recently focused on the micro and individual levels (Berntson and Marklund, 2007). Underlying this is the assumption of modern career approaches that individuals proactively shape their careers beyond social, organizational and functional boundaries (Fugate et al., 2004; Vanhercke et al., 2014). In this context, employability is a personal state and consists of a combination of career identity, personal adaptability and social and human capital (Fugate et al., 2004).

Berntson and Marklund (2007) argue that there are three different views of employability at the individual level. The first relates to how individuals without a job position themselves in the labour market. In the second case, individuals are mainly interested in maintaining their current employment. Finally, individuals may desire to change jobs for various reasons, in which case employability is manifested as the ability to find a new job. At this point, the individual's perception of employability is critical. Employability refers to an individual's perceived opportunities in the labor market. Those with high employability view finding a new job as easy.

Perceived employability is “an individual's current assessment of his or her perceived employability about his or her capacity to navigate the world of work in the future (Rothwell and Arnold, 2007, p. 26).” Vanhercke et al. (2014, p. 594) define perceived employability as “an individual's perception of the possibilities of obtaining and maintaining employment” and also includes the perceived likelihood of finding a new job and maintaining current employment. Rothwell et al. (2008, p. 2) call this future-oriented state “self-perceived employability” and define it as “the perception of obtaining sustainable employment appropriate to one's level of competence.” Gunawan et al. (2021, p.103) distinguish between perceived employability and perceived future employability. Accordingly, “while perceived employability focuses on the individual's current perception of their employability, perceived future employability adds a separate dimension to this construct. From a future self's perspective, perceived future employability depicts an individual's occupational self at a future time.” The perception of future employability is essential for young adults. This is because it refers to how employable young adults see themselves after completing their education, training and personal development (Gunawan et al., 2019).

3. Future Anxiety

The contemporary world has brought about complex roles and responsibilities for individuals. Anxiety is a psychological, physical and physiological reaction based on a feeling of fear, frustration, doubt and tension of unknown origin as a result of the stresses that individuals face in such an environment (Al Matarneh and Altrawneh, 2014; Salih et al., 2022; Türk et al., 2022). Anxiety is a condition that impairs a person's ability to think, perceive and learn. It can cause pessimism and frustration that can reach high levels. However, it can

also sabotage the ability to act, express oneself or cope with daily situations. (Ozen et al., 2010; Salih et al., 2022).

The feeling of anxiety is essentially a natural emotion, and it is considered normal for a person to experience some degree of anxiety. This anxiety helps individuals continue their activities and survive (Al Matarneh and Altrawneh, 2014). Anxiety is divided into two basic categories: state and trait. State anxiety is a subjective fear that an individual experiences at a stressful moment and is temporary. On the other hand, trait anxiety is the state of being prone to anxious life and is an ongoing state (Dursun and Aytaç, 2009; Ozen et al., 2010; Zaleski, 1996).

There are various and different types of anxiety. However, one of the most common and striking ones is future anxiety (Türk et al., 2022). Future anxiety is defined as “a state of worry, uncertainty, fear and anxiety about negative changes in a more distant personal future”. If anxiety reaches very high levels, it can become a threat or panic (Zaleski, 1996, p. 165). Future anxiety points to a long-time limit. For this reason, it is possible to define the concept as “uncertainty, fear, panic and focusing on changes expected to occur in the long personal future or waiting for a bad event to happen (Al Matarneh and Altrawneh, 2014, p. 182).”

The future is considered a field of goal setting, planning and realisation for individuals. In this sense, it is essentially an area of positive motivation. However, the future is also an area of uncertainty for individuals. This is because the individual cannot be sure to what extent the world they cognitively represent in their mind and the world that will exist in the future will coincide. Therefore, this domain is shaped by different cognitive processes and emotional attitudes based on positive or negative expectations (Zaleski, 1996). If the individual shapes this area with anxiety, they have nasty and negative expectations for the future, which leads to the individual not knowing what to do about the future and being unable to make rational decisions (Çakmak and Hevedanlı, 2005).

Future anxiety also appears as a standard feature in various social groups. University students are the most prominent among them (Dinç and Erden Çınar, 2019; Tayfun et al., 2022). University students may experience anxiety due to many factors, such as the city where they study, the university environment, friendship relations, exams, socioeconomic level, and their desire to improve themselves. However, towards the end of their education, their most significant source of anxiety is worry about the future (Çakmak and Hevedanlı, 2005; Dursun and Aytaç, 2009).

4. Theoretical Research Model and Hypothesis

The period when employability is considered the most crucial issue is undoubtedly young adulthood (Kasler et al., 2017). During this period, employability becomes increasingly concerning, especially for university students (Räty et al., 2020). In the existing employment literature, students are viewed as potential employees. In this context, students need to develop a positive outlook on their future employability while studying at university to have a competitive advantage when seeking, finding and succeeding in jobs after completing their studies (Gunawan et al., 2021; Räty et al., 2020).

Employability of students is an evolving process that has progressive and future-oriented characteristics. Future orientation pertains to an individual's thoughts, plans, motivations, hopes, and emotions regarding their future (Chen et al., 2023). It is not only about finding a job but also about learning, possessing and developing “core” or “organizational” skills such as creativity, problem-solving skills, innovation, flexibility, communication, emotional intelligence, teamwork and risk-taking ability (Räty et al., 2020). Therefore, university students' self-perceived employability also serves as a mechanism of protection and confidence to join and maintain their position in the workforce (Gunawan et al., 2021). Wittekind et al. (2010) state that perceived employability is related to health, well-being, commitment, and life satisfaction. They argue that individuals who are confident in their employability will perceive environmental factors as less threatening and consequently experience less tension.

In addition to dilemmas, stress and disappointments, anxiety is also frequently seen in young adulthood when many developments are experienced (Türk et al., 2022). Especially the university years are the period when this anxiety is experienced most prominently. In this period, young people have to make decisions in many areas, such as searching for answers about their identities, their emotional state in life, work life and evaluating the world (Çakmak and Hevedanlı, 2004; Dinç and Erden Çınar, 2019). One of the main concerns in this process, which is a highly emotional period, is the stage of planning their future careers (Boo et al., 2021).

Young people who try to gain a place in social life and business life in line with the expectations and the training they receive may experience future anxiety while continuing their search for employment on the one hand while facing the realities of environmental factors and opportunities on the other hand (Dinç and Erden Çınar, 2019). Young people's future career anxiety can be caused by a wide range of factors, such as decision-making processes, uncertainty, choices, outcomes, personal abilities, irrational beliefs about employment, the employment environment or the education they receive (Boo et al., 2021). However, the prevalence of unemployment, especially among young people and university graduates, may cause this level of anxiety to increase even more (Dursun and Aytaç, 2009).

This study tried to analyze the relationship between perceived future employability and future anxiety, each considered a sensory and cognitive state regarding the future, and whether there is a difference in the context of demographic variables. The study assumes that when students' perceived future employability levels increase, future anxiety will decrease. In addition, it is assumed that there will be a statistically significant difference in this relationship in the context of demographic factors. Therefore, the hypotheses of the study were formed as follows:

H1: There is a statistically significant negative relationship between students' perceived future employability and future anxiety.

H1a: There is a statistically significant negative relationship between students' perceived future communication network and their future anxiety.

H1b: There is a statistically significant negative relationship between students' perceived future experiences and their future anxiety.

H1c: There is a statistically significant negative relationship between students' perceived future personal characteristics and their future anxiety.

H1d: There is a statistically significant negative relationship between students' perceived expected reputation of the educational institution and their future anxiety.

H1e: There is a statistically significant negative relationship between students' perceived future labour market knowledge and their future anxiety.

H1f: There is a statistically significant negative relationship between students' perceived future skills and future anxiety.

H2: There is a statistically significant difference between students' perceived future employability and future anxiety according to their socio-demographic characteristics.

H2a: There is a statistically significant difference between students' perceived future employability and future anxiety according to their gender.

H2b: There is a statistically significant difference between students' perceived future employability and future anxiety according to their marital status.

H2c: There is a statistically significant difference between students' perceived future employability and future anxiety according to their educational status.

H2d: There is a statistically significant difference between students' perceived future employability and future anxiety according to their current grades.

5. Methodology

5.1. Purpose and Type of Research

Future anxiety is quite common among today's young people. This anxiety causes individual and social problems. One of the many causes of future anxiety is related to employment. This study aims to determine the effect of future employability perceptions of undergraduate and associate degree students studying healthcare management on their future anxiety. The research was designed as an explanatory and cross-sectional field study using quantitative research methods.

5.2. Population and Sample of the Study

The study population comprises university students in Türkiye's healthcare management (undergraduate) and health services management (associate degree) departments. When secondary education is included, undergraduate and associate degree students are approximately 35,000. Sekaran and Bougie (2016) stated that when the population size is 30,000 and above, it is sufficient to take a sample size of 379 people. A convenience

sampling method was used in the study, and the questionnaire form prepared via Google Forms was applied online. 467 participants were reached in the study, and the data obtained from 459 participants were included in the analysis.

5.3. Data Collection Tools

The research data were collected through a questionnaire form consisting of three sections.

Socio-Demographic Variables: There were four open-ended questions about the socio-demographic characteristics of the participants: gender, marital status, educational status and grade.

Perceived Future Employability Scale: The scale was developed by Gunawan et al. (2019) and adapted into Turkish by Alkın et al. (2020) by testing its validity and reliability. The scale consists of 6 sub-dimensions and 24 statements, including perceived future communication network (4), perceived future changes (4), perceived future personal characteristics (4), the expected reputation of the educational institution (4), perceived future labour market knowledge (4) and perceived future skills (4). The explanatory rate of the scale is 79.3%. The reliability coefficients (Cronbach's Alpha) of the sub-dimensions of the scale developed by collecting data from two different samples vary between 0,53 and 0,95.

Future Anxiety Scale: The scale was developed by Geylani and Çiriş Yıldız (2022). The scale comprises two sub-dimensions: fear of the future (13), hopelessness about the future (6), and 19 statements. The scale does not contain any reverse-coded statements. The explanatory power of the scale is 63.50%. The reliability coefficients (Cronbach's Alpha) of the sub-dimensions of the scale are 0,88 and 0,95.

5.4. Data Analysis

The SPSS program was used to analyze the research data. Frequency analysis was performed for socio-demographic variables. The scales used in the study were tested in the Turkish literature, and their validity and reliability were proven. In this context, the reliability of the scales used in the research was evaluated by internal consistency (Cronbach's Alpha ($C\alpha$)) coefficient and the acceptable lower value was taken as 0,70 (Nunnally and Bernstein, 1994). The normal distribution of the research data was determined by Skewness and Kurtosis values (Tabachnick and Fidell, 2013). Whether the participants' mean scores on the scales differed according to demographic characteristics was determined by t-test and ANOVA test; the relationship between variables was determined by correlation analysis, and the effect of perceived future employability and its sub-dimensions on future anxiety was determined by regression analysis. A 95% confidence interval and $p < 0,05$ significance level were accepted in evaluating the research findings.

5.5. Ethical Aspects of the Research

For this study, permission was obtained from the academicians who introduced the scales to the literature and adapted them to Turkish culture and from Usak University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee (Date 05.10.2023 and Number 2023/196).

5.6. Assumptions and Limitations of the Research

As in any quantitative research, it is assumed that the participants in this study honestly responded to the statements and open-ended questions in the questionnaire form in line with their own opinions. The most crucial limitation in terms of generalizability is that the study was cross-sectional and applied only to undergraduate and associate degree students studying healthcare management.

6. Findings

Table 1 provides information on the descriptive statistics of the study participants.

Table 1. Descriptive statistics (N=459; %=100)

Variables	N	%	Variables	N	%
Gender			Class		
Female	313	68,2	Undergraduate 1st year	85	18,5
Male	146	31,8	Undergraduate 2nd year	45	9,8
Marital Status			Undergraduate 3rd year	75	16,3

The effect of perceived future employability on future anxiety: A study on healthcare management students

Single	420	91,5	Undergraduate 4th year	145	31,6
Married	39	8,5	Associate 1st year	51	11,1
Education Status			Associate 2nd year	58	12,6
Undergraduate	335	73,0			
Associate	124	27,0			

The research participants were 68.2% female and 31.8% male. 91.5% of the participants are single, and 8.5% are married. 73% of the participants have undergraduate education, while 27% have associate degrees. The distribution based on class variable was 18.5% undergraduate's 1st year, 9.8% undergraduate's 2nd year, 16.3% undergraduate's 3rd year, 31.6% undergraduate's 4th year, 11.1% associate's 1st year, 12.6% associate's 2nd year.

First, a normal distribution test was conducted for the scales and their sub-dimensions to determine the tests used. Then, Cronbach's Alpha coefficients for reliability were calculated (Table 2).

Table 2. Normality and reliability results of perceived future employability and future anxiety scales and sub-dimensions.

	Skewness	Std. Dev.	Kurtosis	Std. Dev.	Cronbach's Alpha
Perceived Future Employability (PFE)	,127	,114	-,464	,227	,882
Perceived Future Communication Network (PFE1)	-,021		-,163		,718
Perceived Future Experiences (PFE2)	-,029		-,633		,736
Perceived Future Personal Characteristics (PFE3)	,043		-1,033		,768
Expected Reputation of the Educational Institution (PFE4)	-,789		,404		,877
Perceived Future Labour Market Information (PFE5)	-,121		-,197		,706
Perceived Future Skills (PFE6)	-,047		-,856		,817
Future Anxiety (FA)	,137		-,453		,940
Fear of the Future (FA1)	,095		-,676		,943
Hopelessness about the Future (FA2)	,466		-,338		,899

As can be seen in Table 2, the skewness and kurtosis values of the scales and sub-dimensions are between +1,5 and -1,5. In this context, it was accepted that the scales and sub-dimensions were normally distributed (Tabachnick and Fidell, 2013), and it was decided to perform parametric tests. It is seen that the $C\alpha$ coefficients of the scales and sub-dimensions vary between 0,706 and 0,943. $C\alpha > 0,70$ means that the scales and sub-dimensions are highly reliable (Nunnally and Bernstein, 1994).

Pearson correlation analysis determined the relationship between perceived future employability and its sub-dimensions and future anxiety and sub-dimensions. The results obtained are given in Table 3.

Table 3. Pearson correlation analysis results for perceived future employability and future anxiety variables.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1- PFE	Pearson r	1	,654**	,712**	,710**	,595**	,797**	,713**	-,335**	-,289**	-,314**
	p		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
2- PFE1	Pearson r		1	,462**	,421**	,166**	,428**	,415**	-,233**	-,197**	-,229**
	p			0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
3- PFE2	Pearson r			1	,592**	,156**	,498**	,513**	-,168**	-,125**	-,205**
	p				0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00
4- PFE3	Pearson r				1	,110*	,538**	,624**	-,176**	-,130**	-,217**
	p					0,02	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00
5- PFE4	Pearson r					1	,353**	,109*	-,273**	-,266**	-,186**
	p						0,00	0,02	0,00	0,00	0,00
6- PFE5	Pearson r						1	,632**	-,241**	-,198**	-,247**
	p							0,00	0,00	0,00	0,00
7- PFE6	Pearson r							1	-,238**	-,204**	-,229**
	p								0,00	0,00	0,00
8-FA	Pearson r								1	,955**	,720**
	p									0,00	0,00
9-FA1	Pearson r									1	,483**

10-FA2	p Pearson r	0,00 1
--------	----------------	-----------

The correlation is significant at ****p<0,01** and ***p<0,05** levels.

When Table 3 is analyzed, it is seen that there is a low-level negative ($r = -0,335$) and statistically significant ($p < 0,01$) relationship between employability perception and future anxiety. The variance explained by the variables on each other is 11.2%. When the relationship between the sub-dimensions of the employability perception scale and the future anxiety scale and its sub-dimensions is examined, it is seen that there is a low-level, negative and statistically significant relationship. In other words, within the framework of the data obtained, it is possible to say that an increase in the perception of employability leads to a decrease in future anxiety, albeit at a low level, or a reduction of future anxiety leads to a rise in the perception of employability, albeit at a low level.

As a result of the significant relationships identified between the variables through correlation analysis, regression analysis was started.

Table 4. Multiple regression analysis.

Variables	Future Anxiety ²							
	β	p	t	F	R ²	Adj. R ²	Tolerance	VIF
Constant	6,169	,000	13,396					
Perceived Future Employability ¹	-,335	,000*	-7,634	57,817	,112	,110		
Constant	5,931	.000	12,371	11,487	,132	,121		
Perceived Future Communication Network ¹	-,131	,012*	-2,537				,715	1,398
Perceived Future Experiences ¹	,015	,797	,258				,564	1,774
Perceived Future Personal Characteristics ¹	,001	,991	,011				,494	2,025
Expected Reputation of the Educational Institution ¹	-,234	,000**	-4,913				,849	1,178
Perceived Future Labour Market Information ¹	-,008	,905	-,120				,471	2,123
Perceived Future Skills ¹	-,162	,012*	-2,523				,468	2,138
1: Independent variable, 2: Dependent variable ** p<0,001; *p<0,05						Durbin-Watson:1,923		

Multiple regression analysis was conducted to test the sub-hypotheses of the first central hypothesis of the study (Table 4). In this direction, the effect of perceived future employability scale sub-dimensions of perceived future network, perceived future experiences, perceived future personal characteristics, the expected reputation of the educational institution, perceived future labour market knowledge and perceived future skills on future anxiety was measured.

The regression model for the effect of perceived future employability on future anxiety is statistically significant ($F:57,817$ $p < 0,000$; $t:13,396$ $p < 0,000$). Again, according to the analysis results, the relationship between the variables is statistically significant and negative ($\beta: -0,335$; $p < 0,000$). The ratio of perceived future employability, analysed as an independent variable, predicting future anxiety, which is the dependent variable, is $R^2: 0,112$. In other words, perceived future employability explains 11.2% of future anxiety. As a result, hypothesis H1 is accepted.

According to Table 4, it is seen that the multiple regression model revealing the effect of the sub-dimensions of the perceived future employability scale on future anxiety is statistically significant ($F=11,487$, $p < 0,001$). Accordingly, there is a low and meaningful relationship between perceived future communication network, perceived future experiences, perceived future personal characteristics, the expected reputation of the educational institution, perceived future labour market knowledge and perceived future skills and future

anxiety (Adj. R2= 0,121, p<0,001). Participants’s perceived future communication network, perceived future experiences, perceived future personal characteristics, the expected reputation of the educational institution, perceived future labour market knowledge, and perceived future skills explain 12.1% of the total variance.

The independent variables perceived future network (β : -0,131; p<0,05), expected reputation of the educational institution (β : -0,234; p<0,001) and perceived future skills (β : -0,162; p<0,05) have a negative and statistically significant effect on future anxiety, while perceived future experiences (β : 0,015; p:0,797), perceived future personal characteristics (β : 0,001; p:0,991) and perceived future labour market knowledge (β : -0,008; p:0,120) have no statistically significant effect on future anxiety. In light of these findings, hypotheses H1a, H1d and H1f are confirmed and accepted since they reveal a statistically significant relationship; however, hypotheses H1b, H1c and H1e are rejected since they do not show a statistically significant relationship.

T-test and ANOVA were conducted to test the study’s second central hypothesis (H2): “There is a statistically significant difference between students’ perceived future employability and future anxiety according to their socio-demographic characteristics” and sub-hypotheses. The results are presented in Table 5.

Table 5. Differences in perceived future employability and future anxiety scales according to demographic variables.

		Perceived Future Employability		Future Anxiety	
		Mean	SD	Mean	SD
Gender	Female	5,09	,414	2,78	,833
	Male	5,04	,368	2,44	,750
	t		1,434		4,246
	p		,153		,000*
Marital Status	Married	5,06	,365	2,43	,841
	Single	5,08	,404	2,70	,818
	t		-,313		-1,942
	p		,754		,053
Education Level	Undergraduate	5,06	,411	2,69	,805
	Associate	5,12	,369	2,62	,867
	t		-1,316		,911
	p		,189		,363
Class	Undergraduate 1st year	5,09	,381	2,49	,816
	Undergraduate 2nd year	5,10	,440	2,62	,714
	Undergraduate 3rd year	5,08	,423	2,66	,769
	Undergraduate 4th year	5,03	,420	2,83	,829
	Associate 1st year	5,09	,340	2,56	,885
	Associate 2nd year	5,13	,377	2,71	,864
	F		,606		2,086
	p		,695		,066

When Table 5 is analyzed, it is seen that there is a significant difference in the future anxiety levels of the participants according to gender variable (t:4,246; p<0,001). The future anxiety of female participants (mean: 2,78) is higher than the future anxiety of male participants (mean: 2,44). No statistically significant difference was found in the perceived future employability levels according to gender variable (t:1,434; p:0,153). According to these results, hypothesis H2a is partially accepted.

According to Table 5, no statistically significant difference was found between married and singles in terms of both future anxieties (t:-1,942; p:0,53) and perceived future employability (t:-0,313; p:0,754). According to these results, hypothesis H2b is rejected.

There is no statistically significant difference between undergraduate and associate degree students regarding future anxiety ($t:0,911$; $p:0,363$) and perceived future employability ($t:-1,316$; $p:0,189$). According to these results, hypothesis H2c is rejected.

Finally, when the class variable is examined, no statistically significant difference was found between the 1st, 2nd, 3rd, 4th, 3rd, and 4th-year undergraduate students and the 1st and 2nd-year associate degree students in terms of both future anxiety ($F:2,086$; $p:0,066$) and perceived future employability ($F:0,606$; $p:0,695$). According to these results, hypothesis H2d is rejected.

7. Conclusion, Discussion and Recommendations

This study aims to examine the effect of the perceived future employability levels of the students studying at undergraduate and associate degree levels in the field of healthcare management at universities operating in Türkiye on their future anxiety. In this context, two main hypotheses were formed (as H1 and H2).

Firstly, our findings reveal that students' perceived future employability has a negative and statistically significant effect on their future anxiety. However, this effect is at a low level of 11.2%. This result shows that students' perceived future employment level is high. In other words, in our study, nearly 90% of students' future anxiety is caused by reasons other than perceived future employability. A similar result can be seen in Günal's (2023) research on "Generation Z". In this study, the perceived future employability rate of the participants was 80%.

There is no comparative study in the literature on the effect of perceived future employability on future anxiety. However, various studies exist on the relationship between perceived future employability and different variables. Koçakoğlu and Yalçın (2023) found a negative relationship between perceived future employability and anxious attitudes towards the future. Alkın and Öksüz (2020) found positive and statistically significant associations between perceived future employability, psychological well-being and life satisfaction. Telliöğlü (2021) found that job insecurity explained 33% of the change in future anxiety. Dursun and Aytaç (2009) found that the trait and state anxiety and hopelessness levels of students who had no hope of finding a job after graduation were significantly higher than those who hoped to find a job. Ardiç (2023) found a negative and significant relationship between perceived future employability and perceived stress level.

When the sub-dimensions of perceived future employability and future anxiety are examined, it is seen that the dimensions of perceived future communication network, expected reputation of the educational institution, and perceived future skills have a negative and statistically significant effect on future anxiety. This result overlaps with many studies in the literature (Fugate et al., 2004; Gunawan et al., 2019; Kasler et al., 2017; Rätty et al., 2020; Wittekind et al., 2010). Fugate et al. (2004) list social capital as one of the dimensions of employability. Social capital is the network of relationships that a person has, and the more robust this network is, the more information, influence and power it provides to the individual in terms of employability. According to Kasler et al. (2017), academic education has become an indispensable condition for employability. Therefore, the quality of the education you receive, in other words, the reputation of the institution where you receive instruction, is an essential determinant of employability (Wittekind et al., 2010). One of the critical determinants of an individual's employability is their knowledge and skills (Hillage and Pollard, 1998; Rothwell and Arnold, 2007). Wittekind et al. (2010) and Rätty et al. (2020) found that an individual's skills are closely related to perceived employability.

In our study, perceived future experiences, perceived future personal characteristics, and perceived future labour market knowledge dimensions did not have a significant relationship with future anxiety. These results do not coincide with similar studies in the literature. Rätty et al. (2020) found that experience is closely related to perceived employability, while Dinç and Erden Çınar (2019) found that future anxiety increased in those who had no experience of work. Kasler et al. (2017) and Vanhercke et al. (2014) emphasize that personal characteristics are closely related to perceived employability, while Boo et al. (2021) state that there is a negative relationship between future anxiety arising from employment and personal abilities. Rothwell et al. (2008) state that knowledge about the labour market situation is an essential determinant of perceived employability.

The second primary hypothesis of our study was formed regarding whether there is a significant difference in the perceived future employability and future anxiety levels in the context of demographic characteristics of students. In the literature, different contradictory results regarding the effect of demographic factors on

perceived employability and future anxiety are found. This difference may be due to culture, economic development, and personal characteristics. However, in our study, only the gender variable has a significant difference in future anxiety. Future anxiety of women was higher than that of men. This result is consistent with various studies in the literature (Dursun Aytaç, 2009; Ozen et al., 2010; Şanlı Kula and Saraç, 2016) conducted within the framework of Turkish culture. No significant difference emerged in the context of marital status, educational status and class variables. In contrast to our study, Koçakoğlu and Yalçın (2023) found that the perceived future employability levels of associate degree students were higher than those of undergraduate students. This difference may be because our study included only students studying in the field of healthcare management.

Healthcare management education in our country is a young and developing field. Department graduates can participate in employment in the public and private sectors. As a developing country, Türkiye needs more well-educated, competent young people in the labour market. In this context, university education has become a more critical issue today. It will be more beneficial for both themselves and the country's future for university graduates to work in the fields in which they are trained and developed. In our study, it has been revealed that the employability perceptions of the students studying in this field have a limited effect on their future concerns. In other words, it is seen that the future employability perceptions of the students receiving education are high. Therefore, employability has a low effect on the causes of future anxiety. Although this is a positive result, it would be helpful to conduct this research in different sample groups in the future to make the results we have obtained healthier and more generalizable.

References

- Al Matarneh, A. J. and Altrawneh, A. (2014). Constructing a scale of future anxiety for the students at public Jordanian universities. *International Journal of Academic Research*, 6(5), 180-188. <https://doi.org/10.7813/2075-4124.2014/6-5/B.27>
- Alkin, S. and Öksüz, Y. (2020). Investigation of the relationship between perceived future employability, psychological well-being and life satisfaction in university students. *Turkish Scientific Researchers Journal*, 5(2), 211-219.
- Alkin., S., Korkmaz, O. and Balci Çelik, S. (2020). Turkish adaptation of perceived future employability scale. *The Journal of Human and Work*, 7(1), 33-47. <https://doi.org/10.18394/iid.593944>
- Ardıç, M. (2023). Mediating role of academic self-efficiency in the effect of perceived future employability on perceived stress. *Journal of Organizational Behavior Studies*, 3(1), 38-56. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8098904>
- Ateş, S. and Tosun, S. (2022). A research on the effect of future employability perception on individual entrepreneurship orientation: The case of vocational school of health services. Y. Telli Üçler (Ed.), *Notes on employment and its economic effects* in (pp. 121-134). İstanbul: Eğitim Publishing.
- Berntson, E. and Marklund, S. (2007). The relationship between perceived employability and subsequent health. *Work & Stress*, 21(3), 279-292. <https://doi.org/10.1080/02678370701659215>
- Boo, S., Wang, C. and Kim, M. (2021). Career adaptability, future time perspective, and career anxiety among undergraduate students: A cross-national comparison. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 29, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2021.100328>
- Chen, H., Wu, Y., Jiang, L., Xu, B., Gao, X. and Cai, W. (2023). Future orientation and perceived employability of Chinese undergraduates: A moderated mediation model. *Current Psychology*, 42, 27127-27140. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-03769-6>
- Çakmak, Ö. and Hevedanlı, M. (2005). The examination of concern levels of biology student's class by various variables. *Electronic Journal of Social Sciences*, 4(14), 115-127.
- Dinç, S. and Erden Çınar, S. (2019). The effect of cognitive behavioural group counselling on future anxiety and competence belief of university students. *e-International Journal of Educational Research*, 10(3), 15-28. <https://doi.org/10.19160/ijer.608132>
- Dursun, S. and Aytaç, S. (2009). Unemployment anxiety among university students. *Journal of Uludag University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 28(1), 71-84.
- Forrier, A. and Sels, L. (2003). The concept employability: A complex mosaic. *Human Resources Development and Management*, 3(2), 102-124. <https://doi.org/10.1504/IJHRDM.2003.002414>
- Fugate, M., Kinicki, A. J. ve Ashforth, B. E. (2004). Employability: A psycho-social construct, its dimensions, and applications. *Journal of Vocational Behavior*, 64, 14-38. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2003.10.005>
- Gedikli, E. and Akdoğan, R. (2023). Investigating The Relationship Between Future Anxiety and Happiness

- Levels of Health Management Students. *Abant Journal of Health Sciences and Technologies*, 3(3), 1-12.
- Geylani, M. and Çiriş Yıldız, C. (2022). Development of “future anxiety scale in university students”: Validity and reliability study. *Journal of Inonu University Health Services Vocational School*, 10(1), 284-300. <https://doi.org/10.33715/inonusaglik.1011330>
- Gunawan, W., Creed, P. A. and Glendon, A. I. (2019). Development and initial validation of a perceived future employability scale for young adults. *Journal of Career Assessment*, 27(4), 610-627. <https://doi.org/10.1177/1069072718788645>
- Gunawan, W., Creed, P. A. and Glendon, A. I. (2021). Young adults' perceived future employability: antecedents and consequences. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 21, 101-122. <https://doi.org/10.1007/s10775-020-09430-7>
- Günel, Z. (2023). The role of fear of Covid-19 and new employment standarts in the perceived future employability of the new generation ‘Z’ in terms of sustainable organizational work management. *Journal of Strategic and Social Researches*, 7(3), 669-685. <https://doi.org/10.30692/sisad.1198102>
- Hammad, M. A. (2016). Future anxiety and its relationship to students' attitude toward academic specialization. *Journal of Education and Practice*, 7(15), 54-65.
- Hillage, J. and Pollard, E. (1998). Employability: Developing a framework for policy analysis. EfEE Research Briefing No.85. Brighton, England: Institute for Employment Studies.
- Kasler, J., Zysberg, L. and Harel, N. (2017). Hopes for the future: Demographic and personal resources associated with self-perceived employability and actual employment among senior year students. *Journal of Education and Work*, 30(8), 881-892. <https://doi.org/10.1080/13639080.2017.1352083>
- Koçakoğlu, M. G. and Yalçın, S. B. (2023). Investigation of the relationship between the psychological needs of university students and their attitudes to the future and their perceived future employability. *Journal of Ahmet Kelesoglu Education Faculty*, 5(3), 887-905. <https://doi.org/10.38151/akef.2023.90>
- Nunnally, J. C. and Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory* (Third Edition). New York: McGraw-Hill.
- Oral Kara, N., Akın, G. and Alp, S. (2020). A study on the relationship between university students' hopelessness and test anxiety. *SDU Healthcare Management Journal*, 2(2), 150-169.
- Ozen, N. S., Ercan, I., Irgil, E. and Sigirli, D. (2010). Anxiety prevalence and affecting factors among university students. *Asia-Pacific Journal of Public Health*, 22(1), 127-133. <https://doi.org/10.1177/1010539509352803>
- Räty, H., Hytti, U., Kasanen, K., Komulainen, K., Siivonen, P. and Kozlinska, I. (2020). Perceived employability and ability self among Finnish university students. *European Journal of Psychology of Education*, 35, 975-993. <https://doi.org/10.1007/s10212-019-00451-7>
- Rothwell, A. and Arnold, J. (2007). Self-perceived employability: Development and validation of a scale. *Personnel Review*, 36(1), 23-41. <https://doi.org/10.1108/00483480710716704>
- Rothwell, A., Herbert, I. and Rothwell, F. (2008). Self-perceived employability: Construction and initial validation of a scale for university students. *Journal of Vocational Behavior*, 73, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2007.12.001>
- Salih, M. H., Ahmad, H. M., Mahmod, H. A., Ahmed, A. A., Abdullah, S. O. and Salih, K. W. (2022). The anxiety level of students about the future: Case of education college of Sharazur at the University of Halabja. *Journal of Philology and Educational Sciences*, 1(1), 16-26. <https://doi.org/10.53898/jpes2022112>
- Sekaran, U. and Bougie, R. (2016). *Research Methods for Business: A Skill-Building Approach* (7th Edition). West Sussex: John Wiley & Sons.
- Şanlı Kula, K. and Saraç, T. (2016). The Future Anxiety of the University Students. *Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute*, 13(33), 227-242.
- Tabachnick, B. G., and Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th Edition). Boston: Pearson.
- Tayfun, A., Silik, C. E., Dülger, A. S. and Margazieva, N. (2022). Examining the relationship between self-efficacy perceptions and future anxiety of university students: The case of Turkey-Kyrgyzstan. *Journal of Turkish Tourism Research*, 6(2), 570-590. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1012>
- Tellioglu, S. (2021). The effect of job insecurity on future anxiety: A research on tourism sector employees. *Saffron Journal of Culture and Tourism Researches*, 4(1), 41-56.
- Tosun, S. (2021). The problem of youth unemployment in health services: A phenomenological approach. *Journal of Entrepreneurship and Development*, 16(2), 60-75.
- Türk, A., Öztürk, M., and Bilican Gökkaya, V. (2022). Investigation of the relationship between depression, anxiety, stress and future anxiety by canonical correlation analysis. *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology*, 4(3), 262-270. <https://doi.org/10.35365/ctjpp.22.3.06>
- Van Der Heijde, C. M. and Van Der Heijden, B. I. (2006). A competence-based and multidimensional

operationalization and measurement of employability. *Human Research Management*, 45(3), 449-476. <https://doi.org/10.1002/hrm.20119>

Vanhercke, D., De Cuyper, N., Peeters, E. and De Witte, H. (2014). Defining perceived employability: A psychological approach. *Personnel Review*, 43(4), 592-605. <https://doi.org/10.1108/PR-07-2012-0110>

Wittekind, A., Raeder, S. and Grote, G. (2010). A longitudinal study of determinants of perceived employability. *Journal of Organizational Behavior*, 31(4), 566-586. <https://doi.org/10.1002/job.646>

YÖK Atlas. (2023). Higher education program atlas. Retrieved from <https://yokatlas.yok.gov.tr/> on 14.12.2023.

Zaleski, Z. (1996). Future anxiety: Concept, measurement, and preliminary research. *Personality and Individual Differences*, 21(2), 165-174. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(96\)00070-0](https://doi.org/10.1016/0191-8869(96)00070-0)

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Uşak Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 05.10.2023 tarih ve 2023/196 sayılı kararı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

5. Bu çalışma TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı 2023 yılı 1. dönem 1919B012304691 numaralı proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

KLİNİK SOSYAL HİZMET UYGULAMASINDA BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI YAKLAŞIM

Cognitive Behavioural Approach in Clinical Social Work Practice

Hilal KÖK¹

¹Dr., T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, ture.hilal@gmail.com, orcid.org/0000-0002-5184-0320

Derleme Makale/Review Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
25.10.2023

Kabul/Accepted:
09.02.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1381073

Anahtar Kelimeler

Klinik Sosyal Hizmet,
Bilişsel Davranışçı
Yaklaşım, Bilişsel
Davranışçı Terapi, Klinik
Sosyal Hizmet Uzmanı

Keywords

Clinical Social Work,
Cognitive Behavioral
Approach, Cognitive
Behavior Therapy, Clinical
Social Worker.

ÖZ

Bilişsel davranışçı yaklaşıma göre psikolojik bozuklukların temelinde duygu ve davranışları etkileyen işlevsiz düşünceler yer almaktadır. Bu nedenle çeşitli teknikler kullanılarak işlevsel olmayan düşüncelerin işlevsel düşünceler ile yer değiştirilmesi amaçlanır. Sosyal hizmet uygulamalarında yoksulluk, işsizlik, eğitim ve sağlık hizmetlerinden etkin şekilde faydalanamama, alkol ve madde bağımlılığı, göç, istismar, şiddet gibi birbirinden farklı sorun alanlarına müdahale edilerek bireyin sosyal işlevselliğinin artırılması hedeflenmektedir. Sosyal hizmetin teorik zemininde yer alan bilişsel davranışçı yaklaşımın klinik sosyal hizmet uygulamalarında nasıl kullanılabilceğini ortaya koyarak teori ile uygulamayı sentezlemek bu çalışmanın temel amacıdır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada bilişsel davranışçı yaklaşımın tarihçesi, kapsamı, temel kavramları ve klinik sosyal hizmet uygulamasında kullanılacak müdahale tekniklerine ve bilişsel davranışçı yaklaşımı benimseyen klinik sosyal hizmet uzmanlarının sahip olması gereken becerilere yer verilmiştir. Son olarak klinik uygulama sürecinde bilişsel davranışçı yaklaşımın hangi sorun alanlarında hangi müracaatçı gruplarına yönelik nasıl kullanılabilceği ele alınmıştır. Böylece depresyon, panik bozukluk, obsesif-kompulsif bozukluk, travma sonrası stres bozukluğu, madde kullanımı, evlilik çatışması, ihmal ve istismar, şiddet, engellilik vb. psikososyal sorunu olan müracaatçılara yönelik hangi bilişsel davranışçı terapi tekniğinin nasıl kullanılabilceği hakkında klinik sosyal hizmet uzmanlarının fikir sahibi olmaları hedeflenmiştir.

ABSTRACT

According to the cognitive behavioral approach, the basis of psychological disorders are dysfunctional thoughts that affect emotions and behavior. It is aimed to replace dysfunctional thoughts with functional thoughts by using various techniques. In social work practices, it is aimed to increase the social functionality of the individual by intervening in different problem areas such as poverty, unemployment, inability to effectively benefit from education and health services, alcohol and substance addiction, migration, abuse and violence. The main purpose of this study is to synthesize theory and practice by revealing how the cognitive behavioral approach, which is on the theoretical basis of social work, can be used in clinical social work practices. For this purpose, the study includes the history, scope, basic concepts of the cognitive behavioral approach, intervention techniques that can be used in clinical social work practice, and the skills that clinical social workers who adopt the cognitive behavioral approach should have. Finally, it is discussed how this approach can be used in which problem areas and for which client groups. Clinical social workers intervene with clients who have different psychosocial problems. In this study, it is aimed for clinical social workers to have an idea about which cognitive behavioral therapy techniques can be used and how.

Atf/Citation: Kök, H. (2024). Klinik Sosyal Hizmet Uygulamasında Bilişsel Davranışçı Yaklaşım. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 817-831.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hilal KÖK, ture.hilal@gmail.com

1. Giriş

1970'li yıllarda sosyal hizmet, bilimsel müdahalelerin eksikliği nedeniyle eleştirilmekteydi. Sosyal hizmet alanında değişim meydana getirebilecek müdahalelerin eksikliği ve bilimden uzak gerçekleştirilen psikoanalitik vaka çalışmalarının eleştirilmesi, sosyal hizmetin davranışsal ve bilişsel terapiye yönelmesinde etkili olmuştur. Bu gelişmeler sonrasında davranışçı ve bilişsel terapilerin entegrasyonu olan bilişsel davranışçı terapi sosyal hizmetin içinde yerini almıştır (Howe, 2009). Sosyal hizmet kuram ve uygulamalarına temel yaklaşımlardan biri de bilişsel davranışçı yaklaşımdır. Bu yaklaşım sosyal hizmetin teorik bakış açılarından biri olarak klinik uygulamayı kuramsal bir temele dayandırmaktadır.

Davranışçı terapi davranışın mevcut soruna nasıl katkıda bulunduğuyla ilgilenirken bilişsel terapi hatalı bilgi işleme süreçlerinin problemleri nasıl etkilediğine odaklanır. Bilişsel davranışçı yaklaşım, davranışçı ve bilişsel yaklaşımları birleştirerek düşünce, duygu ve davranışın etkileşimini değerlendirir. Türkçapar ve Sargın'a (2012a) göre bilişsel davranışçı yaklaşım, davranış ve duygulanım süreçlerini inceleyen modellerin bir sentezini oluşturmaktadır. Bu yaklaşıma göre duygusal tepkinin kaynağı durumdan ziyade duruma ilişkin düşüncelerdir. Bilişsel davranışçı yaklaşımdan yararlanan sosyal hizmet uzmanı, müracaatçının düşünce, duygu ve davranışlarını birlikte değerlendirerek bunların müracaatçının psikososyal sorunlarına veya günlük fonksiyonlarına nasıl etki ettiği üzerinde çalışır. Bu müdahale ile daha kabul edilebilir düşünce, duygu ve davranış değişikliğinin gerçekleşmesi beklenir.

İnsanın iyi oluş halinin yalnızca fiziksel değil ruhen ve sosyal yönden de iyi olma hali ile tamamlanabileceği yönündeki anlayış, ruh sağlığı çalışmalarında sosyal hizmet mesleğinin görünürlüğünü artırmıştır. Sosyal hizmet uzmanları, birey, aile ve toplum düzeyindeki çalışmalarıyla diğer ruh sağlığı profesyonellerinden farklılaşmaktadır. Bununla birlikte sosyal hizmette bir teorik bakış açısı olan bilişsel davranışçı yaklaşımın klinik sosyal hizmet uygulamalarında nasıl kullanılacağı hakkında çalışmalar, uygulayıcılara ışık tutabilecek niteliktedir. Bu çalışmada bilişsel davranışçı yaklaşımın tarihçesi, kapsamı, temel kavramları ve müdahale tekniklerine yer verilerek klinik sosyal hizmet uygulamalarında bilişsel davranışçı yaklaşımın nasıl kullanılacağı ele alınmıştır.

2. Bilişsel Davranışçı Yaklaşımın Tarihçesi, Tanımı ve Kapsamı

Modern davranışçılık 1800'lerin sonlarına kadar uzanan bir tarihe sahip olsa da 1950'li yıllarla beraber psikanalizin etkisini sarsarak popülerliğini artırmıştır (Türkçapar ve Sargın, 2012a). Temelleri Rus bilim adamı Ivan Pavlov'un klasik koşullanma deneyine ve zihinden çok davranışa odaklanan edimsel koşullanma kuramına dayanan davranışçı terapide davranışın öğrenilebilirliği ilkesinden yola çıkılmaktadır (Howe, 2009). Klasik koşullanmada davranışın otomatik olarak ortaya çıktığı ve tepkisel öğrenmenin gerçekleştiği belirtilirken edimsel koşullanmada çevrede gerçekleşen davranışın sonuçları tarafından kontrol edildiği vurgulanır (Skinner, 1953; Akt: Murdock, 2014). Davranış terapistleri davranışın nasıl kazanıldığı, kalıcı hale getirildiği, söndürüldüğü, pekiştireçlere göre davranıştaki değişimlerin neler olduğu hakkında değerlendirmeler yapar (Howe, 2009). Zaman içinde klinik çalışmalarda davranışçı kuramın açıklayamadığı birtakım bulguların ortaya çıkması, hayvanların herhangi bir pekiştireç olmaksızın da öğrenebildiklerinin açıklanması, deneysel psikoloji alanında bilimsel bakış açısının daha yaygın hale gelmesi gibi faktörler davranışçılığın gözden düşmesine sebep olarak bilişsel terapinin doğuşuna zemin hazırlamıştır (Türkçapar ve Sargın, 2012a). Bununla birlikte bilişsel terapinin kökenleri Milattan sonra 100 yıllarında Anadolu'nun Frigya bölgesinde bir köle olan Epikletos'un; bireye dış nesnelere veya diğer insanların zarar veremediği, yalnızca kendi tutum ve inançlarının zarar verebilme gücüne sahip olduğu düşüncesine kadar uzanmaktadır (Türkçapar ve Sargın, 2012a). Davranışçılık ekolünün etkisi hüküm sürerken bir psikanalist ve psikoloji profesörü olan Albert Ellis ve psikanalist Aaron Beck'in çalışmaları ile psikolojik problemlerde bilişsel süreçler vurgulanarak bilişsel terapinin temelleri atılmıştır (Teater, 2015). Ellis'in Akılcı Duygusal Davranış Terapisi (ADDT) ve Beck'in Bilişsel Terapi (BT) kuramı, birçok terapi kuramını kapsayan bilişsel davranışçı yaklaşımının ortaya çıkmasında öncü olmuştur. Bilişsel terapi teknikleri ile davranışçı terapi uygulamalarının entegre edilmesi ile 1980'lerde bilişsel davranışçı terapi yaklaşımı geliştirilmiş ve psikolojik rahatsızlıklarda kullanılmaya başlanmıştır (Craske & Stevens, 2002). Beck, bilişsel davranışçı terapinin gelişim aşamasında Epictetus, Karen Horney, Alfred Adler, George Kelly, Albert Ellis ve Richard Lazarus gibi pek kuramcudan etkilenmiş olup Beck'in çalışmaları da farklı araştırmacılar tarafından genişletilmeye devam etmektedir (Beck, 2018). Bunun

yanı sıra Albert Bandura'nın öğrenmenin sosyal bağlamda etkileşim, gözlem ve taklit yoluyla gerçekleştiği temeline dayanan sosyal öğrenme kuramı da bilişsel davranışçı yaklaşımı etkilemiştir (Bandura, 1969).

Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), en temel haliyle bir araya geldiklerinde psikolojik stres ve bozuklukların kaynağı olan düşünce, duygu (bilgi) ve davranışların etkilerine odaklanan davranışçı terapi ve bilişsel terapinin birleşiminden oluşmaktadır (Teater, 2015). BDT, davranışsal koşullanma, öğrenme ve bilişsel teorileri temel olarak geliştirilen, iyi araştırılmış bir psikolojik yaklaşımdır (Thomlison & Thomlison, 2011).

Beck tarafından geliştirilen "bilişsel terapi" zamanla "bilişsel davranış terapisi" ile aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır. BDT; kısa süreli, "an/şimdiki zaman" odaklı, sorunların çözümünde işlevsel olmayan düşünce ve davranışların değiştirilmesine yönelik tasarlanmıştır (Beck, 2018). BDT'nin altında yatan teori, duygu durumunu ve davranışı etkileyen işlevsiz düşüncenin tüm psikolojik bozukluklarda yaygın olduğudur (Beck, 2018). Başlangıçta depresyon tedavisiyle sınırlı kalan BDT, zamanla panik bozukluk, genelleşmiş anksiyete bozukluğu, psikotik bozukluklar, obsesif-kompulsif bozukluklar, hipokondriya, travma sonrası stres bozukluğu, madde kullanımı, evlilik çatışmaları, cinsel işlev bozuklukları, sınır durum (borderline) kişilik bozukluğu gibi birbirinden farklı psikiyatrik bozukluk ve soruna uyarlanarak kapsamını genişletmiştir (Leahy, 2018).

BDT'nin temelinde davranışçı ve psikanalitik yaklaşımların her ikisinin de olması, Beck'in tüm diğer kuramları açıklayabilen, bütünleştirici "tek bir psikoloji kuramı" geliştirme amacını desteklemektedir (Murdock, 2014). Bilişsel davranışçı terapi yaklaşımı ile ilgili literatürde yaklaşık 20'den fazla terapinin yer aldığı görülmektedir (Dattilio & Padesley, 1990). Ellis tarafından temelleri atılan Akılcı Duygusal Davranış Terapisi (ADDT) bunlardan biridir. ADDT'de kullanılan A-B-C modelinde tetikleyici bir olay (A), belirli duygusal ve davranışsal sonuçlara neden olmaktadır (C). Burada (A) olayının yarattığı sonuca (C) giden yoldaki bilişsel süreçler/rasyonel olmayan inançlar (B) üzerinde çalışılır. Düşünce, duygu ve davranışların birbirlerini etkiledikleri varsayımından hareketle bilişsel davranışçı yaklaşım, düşüncelerin gerçekçi bir biçimde ele alınmasına yardımcı olarak duygusal ve davranışsal değişim sağlamayı amaçlamaktadır.

Beck'in bilişsel davranışçı terapisinin özelliklerini paylaşan ancak kavramsallaştırmaları ve terapidaki odakları belirli bir noktaya kadar farklılaşan bilişsel davranışçı terapi yaklaşımları arasında akılcı duygusal davranış terapisinden (Ellis, 1962) başka; diyalektik davranış terapisini (Linehan, 1993), problem çözme terapisini (D'Zurilla ve Nezu, 2006), kabullenme ve bağlılık terapisini (Hayes, Follette ve Linehan, 2004), maruziyet terapisini (Foa ve Rothbaum, 1998), bilişsel işlem terapisini (Resick ve Schnike, 1993), psikoterapide bilişsel davranış analiz sistemi (McCullough, 1999), bilişsel davranış değiştirme (Meichenbaum, 1977) ve diğerleri yer almaktadır (Beck, 2018) Zaman içerisinde BDT kavramı bütün bilişsel ve davranışçı terapi yaklaşımlarının bir çatı altında toplandığı bir kavram haline gelmiştir.

3. Temel Kavramlar

BDT'nin klinik uygulama sürecinden önce terapinin doğasını açıklamaya yardımcı olan temel kavramlara değinmekte fayda vardır. Temel inançlar/şemalar, ara inançlar ve otomatik düşünceler, BDT'ye göre bilgi işleme süreçlerinin nasıl gerçekleştiğini açıklaması bakımından önemlidir.

3.1. Temel İnançlar/Şemalar

Clark ve Beck (1999) tarafından şemaların tanımı şu şekildedir: "Şemalar; yaşantıların, fikirlerin ve uyaranların özelliklerinin prototipinin veya benzerinin depolandığı içsel yapılardır. Olayları nasıl algıladığımız ve kavramsallaştırdığımız bu şemalar tarafından belirlenmekte, yeni gelen bilgiler anlamlı bir biçimde organize edilmektedir". Bir diğer ifadeyle şemalar; belirli bir alanla ilgili bilgi birikimini, temel inançları ve duygusal öğeleri kapsayarak bilişsel sistemdeki bilginin seçilmesini, kodlanmasını ve geriye çağrılmasını etkilemektedir (Reinecke & Freeman, 2003; Akt:Murdock, 2014).

Dış dünyaya ve kendimize ilişkin algımızı ve davranışlarımızı şekillendiren şemaların şekillenmesi erken çocukluk deneyimlerine ve hatta bebeklik dönemine kadar uzanmaktadır (Murdock, 2014). "Doktor" sözcüğünü düşündüğümüzde zihindeki "doktor" şeması harekete geçmekte, bu şemayla tutarlı olan özellikler anımsanmaktadır. Çocukluktaki hasta-doktor ilişkisine dair deneyimler "doktor" şemasında belirgin role sahip olabilmektedir. Düşüncenin en temel birimi olan, kişisel deneyimler ve sosyal öğrenmeler yoluyla oluşan şemalar katı ve sabit olduğunda sosyal işlevselliği olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Hatalı temel inançlara sahip olduğumuz konular hakkında bu konulara ilişkin temel inançlara dayanan hatalı şemalar aktif hale

gelmektedir. Davranışsal ve soyut olgularla ilgili olabilen şemalar, yeni uyarıların/yaşantıların etkisiyle yeniden şekillenebilmektedir. Beck tarafından en önemli inanç düzeyi olarak nitelendirilen temel inançlar/şemalar; geniş kapsamlı, katı ve aşırı genellenmiştir.

Beck'e göre (2018), bilişsel davranışçı terapist için hastaların daha iyi hissetmelerine ve daha uyarlanabilir davranmalarına yardım etmenin en hızlı yolu; olayların ve sorunların daha yapıcı yorumlanabilmesi için temel inançların doğrudan değiştirilmesidir. BDT, hastaların inandıkları şeylerin doğru olduğu anlamına gelmediği, bu düşüncelerin değişmesiyle daha iyi hissedebilecekleri yönünde farkındalık kazandırır (Beck, 2018). Genetik yatkınlıklar, belirli kişilik özellikleri ve dış dünyayla etkileşim sonucu kimi insanlarda "Ben değerliyim", "Ben işlevsel biriyim", "Çoğu şeyi yapmaya yeterliyim" şeklinde olumlu ve gerçekçi temel inançlar gelişirken bazılarında yetersizlik, çaresizlik ve değersizlik ile ilgili uyumsuz şemalar oluşabilmektedir (Beck, 2018).

3.2. Ara İnançlar

Ara inançlar, şemalar ve otomatik düşüncelerin arasında bir yerde yer alan, kişilerin olumsuz temel inançlardan korunmak amacıyla geliştirdikleri varsayımlar, kurallar ve tutumların yanı sıra "meli, -malı" tarzında gereklilik içeren düşünce ve inançları kapsamaktadır (Simmons & Griffiths, 2013). Yetersizlik temel inancına sahip biri "Bu sınavdan başarılı olamazsam, ben aptalım tekiyim" varsayımına ve sınavda başarılı olamayacaksa sınava girmemesi gerektiği kuralına sahip olabilir (Beck, 2018; Murdock, 2014).

Ara inançların tanımlanmasında aşağı doğru ok tekniği kullanılır. Böylece fonksiyonel olmayan bir otomatik düşüncenin doğru olduğu varsayılarak bunun müracaatçı için ne anlama geldiği sorulur. Ortaya konan ara inançların müracaatçı için ne anlam ifade ettiği açığa çıkarılarak ara inançların temel inançla bağlantısı kurulur. Sınavda diğerlerinin daha yüksek not almasının anlamı sorularla açığa çıkarılmak istenen bir müracaatçı, sınavdan düşük not aldığı için üzgün olacağını, diğerlerinin onu küçümseyeceğini düşünebilir. Diğerleri tarafından küçümsenmenin anlamı sorulan müracaatçı "Eğer arkadaşlarım beni aşağılarsa bu benim değersiz olduğumu gösterir" varsayımını geliştirebilir. Bu varsayım "Ben değersizim" temel inancıyla ilişkilidir (Beck, 2018). Bu örnekte kişi "Hep A almalıyım" şeklinde bir kural geliştirebilir. Sınavdan düşük not alma kaygısıyla başa çıkmak isteyen kişi "Tüm derslerimde başarılı olmak için hep A almalıyım" şeklinde bir başa çıkma stratejisi geliştirebilir (Murdock, 2014).

3.3. Otomatik Düşünceler

Temel ve ara inançların bir sonucu olarak ortaya çıkan ve bunlara göre daha kolay değiştirilebileceği düşünülen otomatik düşünceler genel olarak üç kategori altında incelenmektedir (Beck, 1995): İlk olarak "Ben asla hiçbir şeyi tam ve eksiksiz olarak yapamam" örneğinde olduğu gibi otomatik düşüncelerin çoğunluğunu oluşturan, nesnel olmayan, çarpıtılmış düşüncelerdir. İkinci tür otomatik düşünceler "Arkadaşımın en sevdiği eşyasına zarar verdiğim için beni bir daha asla sevmeyecek" şeklinde doğru olabilme ihtimali olsa bile çarpıtılan bir sonuç içermektedir. Üçüncü kategoride yer alan otomatik düşünceler ise doğru olmakla birlikte işlevsel değildir. "Sınav çalışmanın çok zorlayıcı olduğu ve uzun bir zaman alacağı" otomatik düşüncesi doğru olabilir ancak dikkat ve motivasyon kaybına ve kaygıya yol açabilir.

Kapalı bir ortama giren agorafobik kimsenin zihninde "Eyyvah!" şeklinde beliren sözel otomatik düşünce örneğinde olduğu gibi bu düşünceler belirli durumlarda hızla ortaya çıkarak incelenmeksizin doğru kabul edilen bilişlerdir (Türkçapar, 2018). Otomatik düşünceler, fikir yürütmeye dayanmadan kendiliğinden ortaya çıkan, genellikle üzerinde düşünülmeden doğru kabul edilen, kısa ve öz düşüncelerdir. Annesine verdiği sözü tutmadığı için "Ben kötü bir insanım" düşüncesi, bu kişide olumsuz duygular geliştirebilecektir. BDT ile otomatik düşüncelerin tanımlanması, değerlendirilmesi ve yanıtlanması, olumlu duygu dönüşümüne yol açacaktır (Beck, 2018)

İşlevsel olmayan varsayımlara yol açan düşünce hataları/bilişsel çarpıtma örnekleri aşağıdaki örneklerle açıklanmaktadır (Corey, 2008; Leahy, 2018).

Zihin okuma: Kişilerin ne düşündüğünü bildiğimize ve onların da bizim ne düşündüğümüzü bildiklerine inanmaktır. Sınavdan düşük puan alan birinin "İşe yaramaz olduğumu düşünüyor" şeklindeki değerlendirmesi buna örnektir.

Felaketleştirme/falcılık: Geçmiş veya gelecekteki durumlara ilişkin eldeki mevcut kanıtların yeterince değerlendirilmeden ve muhtemel tüm sonuçlar hesaba katılmadan hep olumsuz inanca sahip olmaktır. "Başaramazsam sonucu korkunç olacak."

Keyfi çıkarsama/sonuca atlama: Destekleyici bir kanıtı dayanmadan ya da tersine çıkarım yapılabileceği halde bile belli bir sonuca odaklanarak öznel çıkarım yapmaktır. “Düşüncelerimi söylersem beni sevmekten vazgeçer.”

Seçici soyutlama/Zihinsel filtreleme: Hemen her zaman olumsuz odaklanarak nadiren olumlu şeyleri fark etme durumudur.

İki uçtan birinde düşünme: Olaylara ve insanlara ya hep ya hiç biçiminde bakma durumudur. “Kusursuz olamamam başarısız olduğum anlamına gelir.”

Aşırı genelleme: Tek bir olay üzerinden genel inançlar oluşturarak bunu farklı olay ve durumlara uyarlamaktır. Bir sınavdan düşük not alan öğrencinin genel olarak başarısız olacağı düşüncesi bu çarpıtmaya bir örnektir.

Etiketleme: Genel olumsuz özelliklerin kendimize veya başkasına yüklenmesidir. “Ben değersiz biriyim.”

Kişiselleştirme: Belli olaylara başkalarının da sebep olabileceği düşünülmeden kendiyle ilişkilendirme durumudur. Evliliğinin kendisinin başarısızlığı nedeniyle sona erdiği inancına sahip biri bu bilişsel çarpıtmaya sahip olabilir.

Suçlama: Kendini olumsuz durumlara karşı sorumlu görmeyerek olumsuz düşüncelerin kaynağını bir başkasına atfetme durumudur. “Benim bu davranışımın sorumlusu sadece o” düşüncesi buna örnektir.

Ya şöyle olursa? : Alınan cevaplardan tatmin olmayıp sürekli olarak bir şey olacağına dair tetikte olma halidir. “Evet, ama ya kaza yaparsam?”

Duygusal muhakeme: Duyguların gerçeği yorumlamasına izin vermektir. “Gergin hissediyorum, demek ki evliliğim iyi gitmiyor.”

Pişmanlık yöneltme: Şu an neyi daha iyi yapabileceğine değil de geçmişte neyi daha iyi yapabileceğine odaklanmaktır. “Çok çalışsaydım daha iyi bir yerde olabilirdim.”

4. BDT'nin Müdahale Teknikleri ve Klinik Uygulama Süreci

Bilişsel davranışçı terapi, kişiyi rahatsız eden/işlevsel olmayan duygu ve davranışların değişiminin altta yatan düşüncelerin değişimine bağlı olduğu temel varsayımına dayanmaktadır. Beck ve Weishaar (2005), fonksiyonel olmayan düşüncelerle başa çıkmak için; bunları etkisiz hale getirmek, içeriğini/yapısını değiştirmek, bunları nötralize ederek yeniden uyum sağlanmasına yardımcı olmak üzere temelde üç yöntem olduğunu vurgulamıştır. Bilişsel davranışçı terapide temel inançların/şemaların, ara inançların ve otomatik düşüncelerin ortadan kaldırılması veya değiştirilmesi için birtakım bilişsel ve davranışsal teknikler kullanılmaktadır. Bu bölümde sıklıkla kullanılan bilişsel ve davranışsal tekniklerden bazılarını yer verilecektir.

4.1. Sokratik Sorgulama

Sokratik yöntem, müracaatçıların/danışanların evrensel tanımlar türetmesine yardımcı olmak için sistematik sorgulama ve müracaatçı ile terapistin/sosyal hizmet uzmanının birlikte sorgulama sürecine dayalı tümevarımsal akıl yürütme kullanır (Overholser, 1993a). Sistematik sorgulama ile sosyal hizmet uzmanı bilgileri müracaatçıdan doğrudan almak yerine ona sorular sorarak farklı kaynakların değerlendirilmesi ve analizini yapması için onu destekler. Sokratik sorgulama ile müracaatçının bağımsız problem çözme becerilerinin geliştirilmesine, zaten sahip olduğu cevapları fark etmesine yardımcı olunur (Overholser, 1993b). BDT’de kullanılan en temel tekniklerden olan, müracaatçıya yönlendirici sorular sorma stratejisi olarak sokratik sorgulama; “Bu düşüncenin/inancın kanıtı nerede?” şeklinde sorgulamalar içeren, müracaatçının duygusal durumunda bir değişiklik olduğunda ise “Şu anda aklından ne geçiyor?” sorusu ile müdahale edilen bir yöntemdir (Newman & Beck, 1990; Wright & Beck, 1996; Akt:Murdock, 2014). Müracaatçının otomatik düşüncelerini test etmeleri için kullanılan altı soru çeşidi şu şekildedir (Beck, 1995): “(1) Düşüncenin kanıtı nedir? (2) Alternatif açıklama var mıdır? (3) Olabilecek en kötü senaryo nedir? Bununla başa çıkabilir miyim? Olabilecek en iyi senaryo nedir? En gerçekçi sonuç nedir? (4) Bu otomatik düşünceye inanma sebebim nedir? Düşüncemin değişmesine etki edebilecek faktörler neler olabilir (5) Buna ilişkin ne yapmalıyım? (6) Eğer bir arkadaşım bunu yaşasaydı ben ona ne derdim?”.

4.2. Problem Çözme

Müracaatçı ve sosyal hizmet uzmanı problem çözme becerisi konusunda yetersiz olan müracaatçının problemini belirledikten sonra potansiyel çözümlere ulaşmak için birlikte çalışır. Amaca ulaşmak için

alternatifler değerlendirilir ve sonuçta öğrenilen becerilerin farklı durumlarda da uygulanabilmesi beklenir (Teater, 2015). Şiddete maruz kalan bir müracaatçının yasal yollara başvurması konusunda teşvik edilmesi örneğinde olduğu gibi müracaatçıların gerçek yaşamda karşılaştıkları sorunlara yönelik çözüm stratejileri üzerinde çalışılır.

Bütün problemlerin çözümlenmesi mümkün değildir. Böyle durumlarda ise kişilerin mevcut durumu kabul etmeleri, bilişleri değiştiğinde sorunlara karşı verdikleri tepkilerin de değişmesi, yaşamlarının diğer bölümlerini daha tatmin edici hale getirmeleri beklenmektedir.

4.3. Karar Alma

Pek çok müracaatçı karar almakta zorlanmaktadır. Her seçeneğin avantaj ve dezavantajlarının listelenerek değerlendirilmesi, böylece en iyi seçeneğin belirlenmesi için bu teknikten faydalanılır (Beck, 2018).

4.4. Etkinlik Çizelgesi Oluşturma/Yeterli Olma/Zevk Alma Terapisi

Müracaatçının günlük aktivitelerinin kaydı sosyal hizmet uzmanı ile birlikte değerlendirilerek haftanın gün ve saatlerinin yer aldığı aktivite çizelgesi planlanır (Beck, 1995). Çizelgedeki başarılı aktiviteler işaretlenerek her birinde yeterli olma ve zevk alma derecesi de belirtilir (Murdock, 2014).

4.5. Gevşeme

Öfke, korku, kaygı gibi durumlarda oluşabilecek fizyolojik belirtilerin kontrol edilmesine yönelik kasların gevşemesini içeren bir tekniktir.

Farklı kas gruplarının gevşetilmesi, rahatlatıcı görüntülerin zihinde canlandırılması, yavaş nefes alıp verme uygulamalarının yer aldığı bu teknikte sosyal hizmet uzmanı, müracaatçının kaslarını gevşetip germesini sağlar. Ayrıca müracaatçının gergin hissettiği durumlarda kendisine bu tekniği uygulamasını isteyebilir. Böylece davranışın kontrol altına alınması ve yeni bir davranış geliştirilmesi kolaylaşabilir (Leahy, 2018).

4.6. Sistematik Duyarsızlaştırma

Korku ya da kaygı uyandıran durumlara karşı, öğrenilen gevşeme becerilerinin kullanılması istenir. Wolpe (1958), bu yaklaşımın uygulanmasında üç basamak olduğunu ifade etmiştir: (1) müracaatçının gevşeme becerilerini öğrenmesi; (2) sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçının kaygı yaratan durumları tartışarak bunları ortaya çıkardığı kaygı seviyesine göre sıralamaları; (3) müracaatçının bu olayları zihninde canlandırırken aynı anda gevşeme tekniklerini uygulaması (Akt: Teater, 2015). Böylece korku veya kaygı yaratan durumlar ile müracaatçının gevşediği durumlar arasında bağ kurularak yeni bir öğrenme gerçekleştirilir.

4.7. Derecelendirilmiş Çalışma Ödevleri/Aşamalı Görevler Oluşturma

Başarılmak istenen durum müracaatçı için zor veya korkutucu olduğunda bunun küçük küçük adımlara bölünerek aşamalandırılmasıdır. Böylece hedef, müracaatçı için daha az ürkütücü olacaktır. Planlanan ilk basamakların sonrakilere göre daha kolay olması, başarmak için cesareti artıracaktır.

4.8. Maruz Bırakma

Müracaatçıların işlevsel olmayan düşüncelerinin tetikleyicileri (nesnelere, kelimelere, görüntülere veya durumlara) ile yüzleşmelerine yardım etmeyi içerir (Foa, 2010). Örneğin, mikrop takıntısı olan biri için umumi bir tuvaletteki su musluklarına dokunmak bu takıntıyı tetikleyebilir. Tetikleyiciler, orta derecede rahatsız edicilerden başlayarak ve daha fazla rahatsız edici olanlara doğru hiyerarşik bir şekilde sunulurken bunlarla yüzleştirilir. Müracaatçıdan rahatsız edici düşünceleri veya durumları ayrıntılı olarak hayal etmesi istenerek hayali maruz bırakma tekniği de uygulanabilir. Müracaatçının umumi tuvaletten cinsel yolla bulaşan bir hastalığa yakalanma korkusunda bu durum gerçekte yaratılmayacağından hayal etmesi istenir (Foa, 2010).

4.9. Rol Oynama

Müracaatçının sosyal ortamlardaki davranışlarına ilişkin pratik yapmasına yardımcı olan bu teknik davranışsal prova olarak da nitelendirilmektedir (Beck & Weishaar, 2005). Otomatik düşüncelerin ortaya çıkarılması, uyumlu cevapların geliştirilmesi, ara inanç ve şemaların değiştirilmesi gibi pek çok farklı amaçla kullanılan rol

oynama tekniği; sosyal becerileri zayıf, iletişim sorunu yaşayan kimselerin sosyal becerilerinin geliştirilmesinde kullanılır (Beck, 2018). İş yerinde patronuyla iletişime geçmekte sorun yaşayan bir müracaatçının patron rolüne, sosyal hizmet uzmanının ise müracaatçı (çalışan) rolüne geçerek gerçekleştirdikleri diyaloglar üzerinde çalışılır. Bu teknikte roller değiştirilerek müracaatçının hem kendi düşünce ve inançları hakkında içgörü kazanması hem de diğerlerinin düşüncelerini anlaması kolaylaşır.

4.10. Pasta Dilimi (Grafîgi) Tekniği

Müracaatçının yaşadığı olumsuz bir yaşam deneyimine ilişkin geliştirdiği varsayımlara dair bilişsel olarak çarpıtılmış, işlevsel olmayan düşünce ve inançlar bu teknik ile sorgulanarak problemlili durumun nedenleri ve ağırlık oranları bir pasta grafiği üzerinde gösterilir (Wells, 1997). Bu teknik ile müracaatçının problemlili durum karşısında alternatif açıklamaları da dikkate alması ve kendi sorumluluğunu yeniden gözden geçirmesi üzerinde durulur.

Pasta dilimi tekniği; olası başka sebepleri değerlendirmenin yanı sıra özellikle depresyon ve anksiyete durumlarında kendini suçlama eğiliminde olan kişiler için sorumluluğu değerlendirme, korkulan ya da felaketeleştirilen bir olayın sonucuna ilişkin farklı sonuçların gerçekleşebileceğine dair farkındalık kazandırma, kişinin tek bir olumsuz özelliğinden yola çıkarak kendisini etiketlemesini daha gerçekçi bir yargıyla değiştirme, şemaların değiştirilmesi, hedef belirleme gibi pek çok farklı durumda uygulanabilmektedir (Kahraman vd., 2016).

4.11. Benlik Karşılaştırmaları ve Kredi (Övgü) Listesi

Beck'e göre (2018); psikiyatrik bozukluğa sahip müracaatçıların bilgi işleme süreçlerinde olumlu veriler yadsınmakta veya unutulmaktayken olumsuzlara dikkat edilerek bu veriler anlamlandırılmaktadır. Sıklıkla kendilerini başkalarıyla veya hastalıktan önceki halleriyle kıyaslayan müracaatçıların olumsuz özelliklerine olan dikkatleri nedeniyle çökkünlük halleri devam etmekte ya da artmaktadır (Beck, 2018). Bu teknik ile sosyal hizmet uzmanı müracaatçıya, karşılaştırmalarının ve olumsuz dikkatinin işlevsizliğini görmesine, işlevsel olmayan karşılaştırmaların daha işlevsel olanlar ile değiştirilmesine yardım eder. Olumlu özelliklerin olduğu bir kredi listesi hazırlamasını isteyerek olumsuz dikkate yönelik odağı değiştirmeye çalışır.

4.12. Dıştan İçe Doğru İlerleme

Bu teknik nispeten “yüze” daha yakın düşüncelerden başlanarak derindeki temel inançları belirlemek için kullanılır. Önce, müracaatçının temel bir inancıyla bağlantılı olduğu düşünülen anahtar bir otomatik düşünce belirlenir. Sonrasında sosyal hizmet uzmanı bu düşüncenin doğru olduğunu varsayarak müracaatçı için ne anlama geldiğini sorar. Farklı zamanlardaki her bir tepkisinde bu sorunun tekrarlanması, temel inancın ne olduğuna ulaşılmasını sağlayacaktır (Murdock, 2014).

4.13. Ev Ödevleri

Bilişsel davranışçı terapinin (BDT) önemli bir parçası olan ve tedavi programlarında sıklıkla kullanılan ev ödevleri, müracaatçının terapi odası dışındaki seans arası aktiviteleridir (Helbig & Fehm, 2004). Maruz bırakma, etkinlik çizelgesi oluşturma, aşamalı görevler oluşturma gibi teknikler her bir müracaatçının durumuna uygun olarak “ev ödevi” şeklinde planlanır.

Ödevlerin planlanması ve uygulanması ile ilgili olarak; ödevler sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçı tarafından işbirliği halinde müracaatçının yeteneklerine uygun olarak karar verilmeli, ödevlerin önemi müracaatçıya açıklanmalı, ödevlere ilişkin yönergeler açık ve net olarak sunulmalı, ödevlerin tamamlanmasına engel olan faktörler belirlenmeli ve müracaatçıdan geribildirimler alınmalıdır (Scheel et al., 2004).

4.14. Atılgnalık (Girişkenlik) Eğitimi

Müracaatçıların ihtiyaçlarının karşılanmadığı, çekimser oldukları, istismar edildikleri veya ayrımcılığa maruz kaldıkları durumlarda kendilerini duruma uygun olarak ifade etme becerileri kazanmalarını amaçlar (Teater, 2015). Diğerlerinin hakkını ihlal etmeden kendi hakkını korumaya dair beceriler öğretilirken alternatif girişken davranışların neler olabileceği üzerinde birlikte çalışılır (Murdock, 2014).

Bilişsel ve davranışçı yaklaşımlarda kullanılan pek çok teknik bulunmaktadır. Bu bölümde en fazla kullanılan tekniklerden bazılarının yer verilmiştir.

Bilişsel davranışçı yaklaşımın pratikteki uygulaması genel olarak inceleme, müdahale ve değerlendirme olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır (Teater, 2015). İnceleme aşamasında müracaatçının düşünce, duygu ve davranışlarının onun problemine nasıl katkıda bulunduğu keşfedilir. İncelemeye başlarken müracaatçının kendi problemini sıklık, yoğunluk ve süre açısından detaylandırarak açıklaması beklenir. A-B-C modelinde (A) tetikleyici olayı, (B) inanç sistemi veya tutumları, (C) davranışsal veya duygusal sonuçlar/tepkileri ifade etmektedir. Sosyal hizmet uzmanı, A-B-C modelini müracaatçı ile müzakere ettikten sonra mevcut probleme uygular. Müdahale öncesinde müracaatçıya “Geçtiğimiz gün/hafta/ay kaç kez bu şekilde hissettiniz veya davrandınız?” şeklinde sorular sorularak problemin sıklığı, yoğunluğu ve süresi ortaya konulur. Müdahale aşamasında mevcut problemin, uyumsuz/hatalı düşüncenin ve/veya davranışın değiştirilmesi için davranışçı, bilişsel veya akılcı-duygusal davranışçı gibi çeşitli teknikler kullanılır. Müdahale süreci boyunca sosyal hizmet uzmanının problemli davranışa ilişkin yoğunluk, süre ve sıklık bilgisi toplayarak müdahalenin işe yarayıp yaramadığının değerlendirilmesi tavsiye edilir. Böylece işe yaramadığı durumda yeni müdahale yöntemi ve ne zaman uygulanmaya başlanacağı belirlenir. Bilişsel davranışçı yaklaşım kullanılarak yapılan bir müdahalenin etkinliğinin müracaatçı ile birlikte değerlendirilebiliyor olması yaklaşımın güçlü yanlarından biridir (Teater, 2015). Bilişsel davranışçı yaklaşımda sorunlu davranışın nedeni olan veya bu davranışların sürdürülmesine kaynaklık eden bilişsel yapıların değiştirilmesi amacıyla bireysel seansların planlandığı bir vaka formülasyonuna ihtiyaç duyulmaktadır. Persons (1993; Akt: Leahy, 2018), bilişsel davranışçı yaklaşımda vaka formülasyonunun; tedavi şeklinin seçilmesine yol göstermek, hangi müdahale tekniklerinin kullanılacağını belirlemek, ev ödevleri konusunda rehberlik ederek ev ödevlerine itaat edilmemesi durumunda izlenecek yolu belirlemek, terapötik ilişkiyi tehdit eden veya tedaviyi zora sokan müracaatçı davranışlarını anlama ve bunlara müdahale edilmesine yardımcı olmak, uyumsuz bilişsel yapılarının müracaatçının yaşamında ve terapide ne şekilde görüldüğü konusunda bir anlayış kazandırmak gibi işlevlere sahip olduğunu belirtmiştir.

Bilişsel davranışçı terapide müracaatçıların semptom ve bozuklukları değerlendirilerek hedefler doğrultusunda bir tedavi planı hazırlanır. Klinik uygulama sürecinin en önemli basamaklarından biri problemin analiz edilmesidir. Problem analiziyle birlikte oluşturulacak tedavi planı, terapi seanslarından sonra yeniden yapılandırılabilir. Beck (2018), klinik uygulama sürecinin planlanmasındaki temel noktaları şu şekilde açıklamaktadır: Problemin ne olduğu, müracaatçının ve sosyal hizmet uzmanının problemli durumun varlığına neden inandığı, müracaatçının bilişsel kavrayışı ile problemin etkileşiminin nasıl olduğu sosyal hizmet uzmanı tarafından sorgulanmalıdır. Bundan sonra problemin çözümüne yönelik bir strateji oluşturulur. Bu basamakta müracaatçının problemin çözümünde neler yaptığı, problemli durumun çözümüne engel olan ya da problemin süregelmesine neden olan düşünce ve inançların neler olduğu üzerinde çalışılır. İşlevsel olmayan düşünce ve davranışların değiştirilmesine yönelik hangi müdahale tekniğinin kullanılması gerektiği ve bu yöntemin etkisi değerlendirilir. Süreç içerisinde müracaatçıya verilen ev ödevleri planlanarak ödevlerin ne kadarının yapıldığı, ödevlerin yapılmasını engelleyen konuların neler olduğu, müracaatçının ödevden neler öğrendiği, ödev yararlı olmadıysa bunun nedeni sorgulanır. Sosyal hizmet uzmanı, seans aralarında otomatik düşünceler, ara inançlar, temel inançlar düzeyinde ne kadar gelişme gösterdiklerini, terapinin hangi aşamasında olduğunu, yapılan çalışmaya dair duygusal ve davranışsal değişikliklerin neler olduğunu değerlendirerek tedavi planını sürekli geliştirip değiştirir. Özetle tedavi planında müracaatçının tanısı/tanıları, güçlüklerinin belirlenmesi, terapideki müracaatçı/sosyal hizmet uzmanı hedefleri, müracaatçılarda baskı yaratan endişeler, tedavinin aşamaları, müracaatçıların öğrenme özellikleri, gelişimsel ve entelektüel düzeyleri, kültürel geçmişleri, motivasyonları, terapötik bağın doğası ve gücü dikkate alınmalıdır. Bilişsel davranışçı terapide sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçı arasındaki işbirliği uygulamanın başarısını etkilemektedir.

5. BDT'nin Klinik Sosyal Hizmet Müdahalesinde Kullanımı

Thompson (2013), sosyal hizmet disiplinin geniş bilgi temeline sahip olduğunu, sosyal hizmet uzmanlarının bir dizi teorik bakış açısına ve bunları kullanabilme becerisine ihtiyaç duyduğunu, bunun sosyal hizmeti “teorize etmek” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Uygulayıcıları belirli bir kuramsal perspektifi kullanmaya ikna etmekten ziyade bilgiye dayalı güvenilir uygulamalar geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Bilişsel davranışçı yaklaşım, bireyin yaşantısında var olan ve onu olumsuz etkileyen duygularıyla mücadele ederken bu duygulara etki eden biliş ve davranışları çeşitli yöntem ve teknikler kullanarak değiştirmeye

çalışmaktadır. Bireylerin yaşadıkları sorunlarda biliş, duygu ve davranış üçgeni arasındaki etkileşimin önemini vurgulayarak işlevsel olmayan düşüncelerin daha işlevsel olanlar ile değiştirilmesinin sorunların çözümüne kaynaklık ettiğini savunur.

Sosyal hizmet, bireyin çevresiyle etkileşimde bulunduğu sistemlerle ilişkisine müdahale ederek yaşadıkları yoksulluk, işsizlik, eğitim ve sağlık hizmetlerinden etkin şekilde faydalanamama, alkol ve madde bağımlılığı, göç, şiddet gibi birbirinden farklı sorun alanlarına müdahale etmektedir. Sosyal hizmet, bireyin insan hakları ve onuruna yaraşır yaşam koşullarına sahip olmasını, bağımsız bir şekilde yaşamını sürdürebilmesini, yaşadığı sorunlar ile mücadele etmede sosyal işlevselliğinin artırılmasını amaçlamaktadır. Bilişsel davranışçı yaklaşım, bireylerin çevreleriyle kurdukları ilişkilerinin değerlendirilerek, bilişsel yeniden yapılanma süreci ile beraber sosyal işlevselliklerinin artırılmasına katkı sunabilecektir.

Sosyal hizmet uzmanı bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı uygulamalarında bir vaka formülasyonu yapar. Dobson ve Dobson'ın (2009) çalışmaları ile başlıklandırılan bu müdahale planı; sorunların listesinin oluşturulması, sorunların kaynaklarının ve öncüllerinin belirlenmesi, sorunlara verilen tepkilerin duygu, davranış ve biliş düzeyinde listelenmesi, başa çıkma mekanizmalarının ve kaçınma yaklaşımının ortaya konması, sorunların gelişim basamakları ve tedavi geçmişinin gözden geçirilmesi, özyönetim becerilerinin geliştirilmesi, diğer sorunların saptanması, müracaatçının mevcut sosyal destek kaynaklarının ve aile bağlarının tanımlanması, bilgi ve beceri eksikliklerinin ortaya çıkarılması şeklinde sıralanmaktadır.

Bilişsel davranışçı yaklaşım tekniklerini kullanan sosyal hizmet uzmanının kullandığı yaklaşımın doğası, temelleri ve teknikleri hakkında bilgiye ve bunları klinik müdahale sürecine taşıyabilme becerisine sahip olması beklenir.

Beck (2018), otomatik düşüncelerin sorgulanmasında hastanın düşüncesinin geçerliliğinin kanıtlarını, olaylara ilişkin alternatif açıklamaları ortaya çıkaran, otomatik düşüncelerin etkisini sorgulayan sorular sorulduğunu ifade eder. Bununla birlikte otomatik düşüncelerin nasıl değiştirileceğini göstermek amacıyla terapistin spesifik bir konuda kendi düşüncelerini ve hislerini ifade ederek bu işlevsiz düşünceyle nasıl başa çıktığını anlatabileceğini belirtir. Böyle bir yöntem kullanan sosyal hizmet uzmanının kendini açmayı kullanma becerisine sahip olması beklenir. Otomatik düşüncelerin açığa çıkarılarak sokratik sorgulanması bu alanda yetkin ve teknik olarak “uygun” soruları soran bir sosyal hizmet uzmanı sayesinde olabilir. Kendini açma tekniği ve rol oynama gibi teknikler sosyal hizmet uzmanı tarafından müracaatçının müdahale sürecine uyum sağlamasına yardımcı olmak amacıyla da kullanılabilir.

Sosyal hizmet uzmanı, müracaatçının inancının onun için ne anlam ifade ettiğini, bu inancın işlevini, müracaatçıyı nasıl etkilediğini ortaya koymalıdır. Bunun için müracaatçının olumsuz temel inançlarına karşı geliştirdiği varsayımlar, kurallar ve tutumlar açığa çıkarılır. İnançlara müdahale edilirken müracaatçıya; inancının doğası, bu inanca sahip olmanın işlevsel olmayan ve dezavantajlı yanları, inancın değişmesi halinde değişecek varsayımlar, kurallar ve tutumlar gibi pek çok konuda farkındalık kazandırılmak istenir. Sonuç olarak sosyal hizmet uzmanı daha işlevsel bir inanç formüle etme becerisine sahip olmalıdır.

Beck (2018) depresif halde olanların otomatik ve seçici şekilde olumsuz deneyim yaşadıklarını, olumlu deneyimleri göz ardı etme eğiliminde olduklarını, olumlu verileri açık şekilde işlemede zorlandıklarını, tüm bunların bozulmuş gerçeklik hissi geliştirmelerine yol açtığını ifade etmiştir. Bu noktada bilişsel davranışçı yaklaşım benimseyen sosyal hizmet uzmanının müracaatçıyı değerlendirirken olumlu yanlarını açığa çıkarma becerisine sahip olması beklenir. Bunu yaparken müracaatçıdan olumsuz otomatik düşünce ve inançlarına zıtlık teşkil edecek veriler toplar. Müracaatçının sorunları üzerinde tartışırken olumlu verilere dikkat çekerek bunların anlamları üzerinde çalışır. Ayrıca bir önceki görüşmeden bu yana müracaatçıdaki olumlu değişiklikleri vurgulayarak seçici şekilde olumsuz deneyimlere odaklanmanın önüne geçilmesine yardımcı olur. Müracaatçıyla bağ kurarken onu değerli bir birey olarak gördüğünü yansıtır.

Sosyal hizmet uzmanı, müracaatçının işlevsel olmayan duygularının dışavurumunu kolaylaştırıp amaçlı bir şekilde dinleyerek onu yargılayan ve cesaretini kıran yaklaşımlardan kaçınır. Doğrudan ya da dolaylı yolla dışı vurulan duyguları anlamaya çalışarak bunların müracaatçı için anlamını görmeye çalışır. Duyguları destekleyici bir şekilde özümseyip iletişim becerilerini de kullanarak hassasiyetle tepki verir. Sosyal hizmet uzmanı, müracaatçı ile kurduğu iletişimde kontrollü duygusal katılım ilkesine göre hareket ederken kendi duygularının da farkında olmalı, uygun tepkiler vermesine engel olan duygularını yönetebilmelidir (Thompson, 2013).

Sosyal hizmet uzmanı bilişsel davranışçı yaklaşımlar ile terapötik uygulama yaparken danışman rolünü, müracaatçıyı ve sorunu değerlendirerek sosyal hizmet müdahalesini planlarken vaka yöneticisi rolünü, müracaatçının işlevsel olmayan düşünce ve davranışlarında değişiklik sağlanmasında eğitici/öğretici rolünü kullanır. Sosyal hizmet uzmanı, bilişsel davranışçı yaklaşımların terapötik uygulamasında çeşitli teknikler kullanmaktadır. Sokratik sorgulama yöntemi ile spesifik bir olay karşısında “eğer...olsaydı ne olurdu?” şeklindeki sorular ile müracaatçıların farkındalığının artırılarak sorunun kaynağına dair işlevsel olmayan düşüncelerin/şemaların değiştirilmesine yardımcı olur.

Sokratik sorgulamada öncelikle sorunu tanımlama amacına yönelik sorunun ne olduğu, bunun neden bir sorun teşkil ettiği, ne sıklıkla gerçekleştiği, kimle, nerede, nasıl açığa çıktığı, müracaatçının ne hissettiği, ne düşündüğü gibi sorular sorulur. Sonra müracaatçının benzer sorunlar karşısında nasıl tepki verdiği, hangi çözüm yollarını denediği sorularak konu ile ilgili mantıksal tutarsızlıklarının açığa çıkarılmasına zemin hazırlanır. Müracaatçının soruna dair alternatif açıklamaları ortaya konarak yeni bilgi özetlenir. Örneğin kendisinin işinde yetersiz olduğunu düşünen ve bu yüzden sorun yaşayan bir müracaatçının sorunu tanımlamasından sonra daha önce böyle bir iş yapıp yapmadığı sorulur. Daha önce tecrübe edilmemiş bir işte hata yapmanın yalnızca kendisinin yaşadığı bir şey olup olmadığı, aynı işi tekrar denediğinde ortaya çıkabilecek değişikliklerin neler olabileceği gibi sorular sorularak farkındalık kazandırılır. Alternatif açıklamaların yeniden tanımlanması sürecinde bir kimsenin ilk defa deneyimlediği bir konuda hata yapabileceği, ancak tecrübe kazandıkça bu işte daha iyi olabileceği bilgisi özetlenir. Bu yeni bilgi ekseninde var olan eski inanç yeniden ele alınarak yeni bir tutum ve davranış geliştirilir. Sonuç olarak alternatif yöntemlerin uygulanması ve bunların sonuçları üzerinde çalışılır. Müracaatçıya bu konuda ne yapılması gerektiği, bu şekilde davranmakla kazancının ne olacağı, olabilecek en kötü şeyin senaryonun ne olacağı, daha iyi sonuca ulaşabilmek için ne yapılabileceği sorulur. Bu örnekten yola çıkılırsa “Bir kimse ilk defa yaptığı bir işi iyi yapamayabilir ancak deneyim kazandıkça bu işte daha iyi olabilir. Bu durumda bu işte hata yapmanızdan dolayı kendinizi yetersiz olarak nitelendirmeniz ne kadar uygun?” şeklinde bir farkındalık kazandırılır. Sonuçta yeni bilgi ışığında işi bırakmak yerine ne yapılabileceği üzerinde konuşulur (Türkçapar ve Sargın, 2012b). Sosyal hizmet uzmanı, müracaatçının sorunun kaynağına dair bakış açısını değiştirmesine yardımcı olarak çaresizlik, sevilme ve değersizlik şemalarına müdahale etmeyi amaçlar. Böylece olumsuz duyguların bireyin psikososyal sağlığına ve sosyal işlevselliğine etkileri üzerinde de çalışmış olur. Bu tekniği kullanan sosyal hizmet uzmanlarının iletişim ve bağlantı kurma becerileri harekete geçmektedir. Bilişsel davranışçı yaklaşım tekniklerinin pek çoğu müracaatçıların farklı düşünmelerine olanak tanıyarak alternatif inanç biçimlerinin sağladığı faydaya yoğunlaşmaktadır.

Sosyal hizmet uzmanı, müracaatçının yaşadığı soruna uygun ev ödevleri ile bilişsel ve davranışsal beceriler kazanmasına, bunları hayata geçirmesine destek olur. Ev ödevleri, sosyal hizmet uzmanının tek başına planlayarak müracaatçıya uyması için sunduğu bir listeden ibaret olmayıp müracaatçı işbirliği ile hazırlanmalıdır. Müracaatçı için ve onunla birlikte karar verilen bilişsel davranışçı yaklaşım tekniklerinin sosyal hizmet uzmanının doğrudan gözetiminde uygulanmadığı ev ödevlerinin planlanmasından sonuçlanmasına kadar olan tüm aşamalarında sosyal hizmet uzmanı müzakere yapma becerilerini aktif bir şekilde kullanır.

Müracaatçıların kaygılarına müdahale ederken hayali, sembolik veya gerçek uyarılar ile maruz bırakma tekniğini kullanan sosyal hizmet uzmanı düşünce ve duyguların müracaatçı tarafından yeniden değerlendirilmesine olanak tanır. Bilişsel süreçler ile duygu ve davranışlarda değişiklik yaratmayı amaçlayan sosyal hizmet uzmanı, müracaatçıların sorun çözme becerilerinin desteklenmesinde aktif rol almaktadır.

Sosyal hizmet uzmanı-müracaatçı ilişkisinde bilişsel davranışçı yaklaşımın müdahale süreci her zaman istenildiği gibi gitmeyebilir. Müracaatçının değişime karşı direnç göstermesi ve kendini ketlemesi söz konusu olabilir. Leahy (2018) böyle durumlarda kimi sosyal hizmet uzmanının “Eğer müracaatçı değişime istekli değilse o halde terapiye hazır değildir” görüşünü benimsediğini ancak bu direncin depresyon veya anksiyetenin bir parçası olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Müracaatçının direncinin kırılması noktasına müdahale eden sosyal hizmet uzmanı uzlaşma becerilerini kullanmaktadır.

Özetle; sosyal hizmet uzmanı, bilişsel davranışçı yaklaşım tekniklerini kullanarak müracaatçıların negatif düşüncelerinin belirlenmesinde, bunların olumlu ve işlevsel olanlar ile değiştirilmesinde rol almaktadır. Müracaatçıların yaşam deneyimlerine dair geliştirdikleri, kendilerine dair algılarını ve sosyal becerilerini olumsuz etkileyen seçici soyutlama, aşırı genelleme, suçlama, kişiselleştirme, felaketleştirme gibi bilişsel

çarpıtmalarına dair farkındalık kazanmalarına, bunların daha olumlu ve gerçekçi olanlarla değiştirilmesine katkı sunmaktadır. Böylece, müracaatçıların duygu ve davranışlarında da değişime yol açılarak sosyal hizmetin amaçlarından olan psikososyal işlevselliklerinin desteklenmesi ve iyilik hallerinin geliştirilmesi sağlanacaktır. Sosyal hizmet birey ve ailenin çevresiyle kurduğu ilişkideki etkileşim noktalarına müdahale ederek sosyal işlevselliğin artmasına katkıda bulunur. Sosyal hizmet, sosyal tedavi faaliyetiyle birey ya da aile üyelerinin duygu, düşünce ve davranışlarındaki işlevsel olmayan yanlara müdahale eder. Sosyal hizmet uzmanı, bilişsel davranışçı terapi teknikleriyle sosyal tedavinin gerçekleştirilmesinde rol oynar. Böylece bireylerin, düşüncelerini daha gerçekçi veya işlevsel yolla değerlendirmeleri sonucunda duygu durumlarında ve davranışlarında iyileşme olacaktır.

Müracaatçının kendisine ve dünyaya ilişkin varsayımları travmatik yaşam öyküleri ile değişikliğe uğrayabilmektedir. Pek çok müracaatçı travmatik bir olay sonrası hayal kırıklığı yaşayabilmekte veya kendisini suçlayabilmektedir. Sonuçta kendisine ve dünyaya ilişkin algısında olumsuz değişimler ortaya çıkabilmektedir. Kriz yönetimini kendi kendine doğru biçimde yapamayan bireyin yaşadığı travma nedeniyle duygularında, davranışlarında, bilişlerinde, sosyal uyumunda, karar verme ve alternatif stratejiler üretme sürecinde bozulmalar görülebilmektedir. Yaşanan krizin beraberinde getirdiği olumsuz ve işlevsel olmayan düşünceler, uygun ve doğru müdahale edilmediği durumlarda bireyin yaşamını olumsuz etkileyecek bir tabloya dönüşebilmektedir.

Babasının yaptığı bir trafik kazası sonucu 3 yaşında beyin cerrahisi kliniğine yatırılarak tedavi görmeye başlayan çocuğun ailesiyle yapılan mesleki çalışmada, tıbbi sosyal hizmetin önemi göz önüne çıkmaktadır. Bu vakada babanın kaza nedeniyle kendisini suçlaması, eşi ve ailesi arasındaki ilişkilerde sorunlar yaşanmasına neden olmuş ve babanın çocuğu annesinden uzak tutma girişimleri, çocuğun tedavi görmesine rağmen düşük motivasyon sonucunu doğurmuştur. Bilişsel davranışçı yaklaşım odağında babanın suçluluk duygusuna yönelik yapılan sosyal hizmet müdahalesi aracılığıyla, eşi ve ailesi ile iletişimi güçlendirilebilir. Bunun sonucunda anne ve çocuk bir araya getirilerek çocuğun da motivasyonu artırılabilir (Özbesler, 2013). Bilişsel davranışçı yaklaşım çerçevesinde müdahale gerçekleştiren sosyal hizmet uzmanları müracaatçının aile, arkadaş, iş arkadaşı, komşu ve akraba gibi yakın çevreleriyle olan etkileşimleri sonucu geliştirdikleri hatalı veya işlevsel olmayan bilişlere müdahale ederek istenmeyen davranışların değiştirilmesi üzerinde çalışırlar.

Müracaatçının yaşadıklarını çarpıtarak mantıksızca yorumlar yapmayı alışkanlık haline getirmesi kendi içinde çalkantılar yaşamasının yanı sıra insan ilişkilerine de olumsuz şekilde yansımaktadır. Bilişsel çarpıtmaların neticesinde ortaya çıkan içsel konuşmalar, kişiyi sınırlandırmakta ve kendisine zarar vermesine yol açmaktadır. Sosyal hizmet uzmanı, müracaatçısına daha eleştirel ve detaylı düşünmesi konusunda yol göstererek problemleri duygularıyla baş etmesine ve etkili davranışlar geliştirmesine yardım eder. Sosyal hizmet uzmanı müracaatçının olumsuz içsel konuşmaları ve çarpıtmaları ile çalışırken beş adım yaklaşımını kullanabilir (Sheafor & Horejsi, 2015). Bu yaklaşıma göre sosyal hizmet uzmanı:

1. Müracaatçıdan şuan ne hissettiğini ve düşündüğünü tanımlamasını ister.
2. Müracaatçının kendi kendine konuşmaya başlamasını, bu esnada kullandığı asla, hep, herkes, tamamen gibi kelimeler ile düşüncelerindeki aşırılıklara dikkat etmesini ister.
3. Müracaatçının duruma ilişkin gerçekçi ve objektif değerlendirmede bulunmasını teşvik eder. Durum daha gerçekçi bir şekilde tanımlandığında derin bir nefes almasını, rahatlamasını ve bunu üç kez tekrar etmesini ister.
4. Olayların hatalı ve çarpıtılmış söylemlerden arındırılmış somut halleri ile müracaatçının daha farklı ve umutlu hissetmesine yardımcı olur.
5. Sorun yaratan olayları düşündükçe sonucun ne olacağına dair müracaatçıya farkındalık kazandırılır.

Sosyal hizmet uzmanı, müdahalesinde işlevsiz ve hatalı düşünce yapılarını bastıran veya engelleyen yöntemlere başvurarak müracaatçının kendisiyle barışmasını, özgüvenini artırmasını ve diğerleriyle etkili iletişim kurmasını kolaylaştırır. Bu yaklaşım ve teknikler sosyal hizmetin birbirinden farklı sorun alanlarında kullanılabilir.

İhmal ve istismara maruz kalan bireylerle çalışırken suçluluk duygusu, çaresizlik hissi, gelecek kaygısı, istismarcıya yönelik öfke ve nefret, kendine güven, sağlıklı iletişim kurma gibi konulara müdahale eden sosyal hizmet uzmanı bilişsel davranışçı yaklaşım tekniklerini kullanarak olumsuz yaşam deneyimine ilişkin işlevsel olmayan inançlara müdahale edebilir. Böylece ihmal veya istismara maruz kalan müracaatçının kendisine ilişkin algısında farkındalık kazandırılması, kaygı düzeyinin azalması, problem çözme ve iletişim becerilerinin

artması gibi çıktılar elde edilebilir. Bu çalışma istismara maruz bırakılan çocuk ve ergenlerin bakım hizmetinden faydalandıkları kuruluşlarda grup çalışması şeklinde yapılabilir. Böylece çocuğun bir gruba ait olma ve yalnız olmadığını fark etme ihtiyacı da karşılanmış olacaktır.

Bilişsel davranışçı yaklaşım, öfke ve öfkenin uygun olmayan şekilde açığa çıkma yollarından biri olan saldırgan davranışlara yönelik müdahalelerde de kullanılabilir. Doğal bir duygu olan öfkenin uygun olmayan biçimlerde ifade edilmesi birey, aile ve toplumsal açılardan istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir. Bilişsel davranışçı yaklaşım ile bireylerde hangi tetikleyici olayın engellenme, aşağılanma vb. durumlarını tetikleyerek öfke ve saldırgan davranışlara yol açtığı üzerinde çalışılır. Bireyin öfkesini tetikleyen durumları fark etmesi sağlanarak bilişsel, duygusal ve davranışsal teknikler (rol oynama, gevşeme teknikleri gibi) aracılığıyla öfke kontrolüne yönelik müdahale gerçekleştirilir. Sosyal hizmetin şiddetle mücadele çalışmalarının önemli bir boyutunu şiddet uygulayan bireyle çalışma oluşturmaktadır. Koruyucu önleyici ve tedavi edici çalışmalar kapsamında yer alan öfke kontrolüne yönelik bilişsel davranışçı yaklaşım odaklı müdahale, bireysel olabileceği gibi grup çalışması düzeyinde de gerçekleştirilebilir.

Bilişsel davranışçı terapi, depresyon, panik bozukluk, genelleşmiş anksiyete bozukluğu, obsesif-kompulsif bozukluklar, travma sonrası stres bozukluğu, madde kullanımı, evlilik çatışmaları, cinsel işlev bozuklukları, sınır durum (borderline) kişilik bozukluğu, engellilik gibi birbirinden farklı psikiyatrik bozukluk ve sorun alanlarında uygulanmaktadır (Leahy, 2018). Sosyal hizmetin ilgi alanı tüm bu psikiyatrik bozukluk ve sorun alanlarını kapsayacak kadar geniştir.

Yaşanan ani kayıplar, bazı hastalıklar, tecavüz, şiddet, doğal afet gibi olaylar bireylerde travmaya yol açabilir (Leahy, 2018). Sosyal hizmet uzmanı travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) sendromu ile çalışırken müracaatçının o anki koşulları, psikolojik uyumu, aile geçmişi, travmatik deneyimlerinin öyküsü, tıbbi geçmişi, alkol ve uyuşturucu kullanımı gibi konular hakkında bilgi toplayarak müracaatçının sorunlarının günlük yaşamına ve sosyal çevresine etkisini değerlendirir. TSSB yaşayan bireylerle bilişsel davranışçı yaklaşım odağında çalışırken temel hedefler; fizyolojik uyarılmayı azaltmak, tekrarlayan geri dönüşler ve kabuslar gibi rahatsız edici travmatik anıların üstesinden gelmek, travma imgeleri ile güçlendirici imgeleri yer değiştirmek, travmatik imgeleri anlatım diline çevirmek, travmaya neden olan inanç ve şemaları değiştirmek, travmanın günlük hayatta yol açtığı sorunlarla baş etmede daha etkili stratejiler geliştirmek ve özellikle duygusal çökkünlük halinde kendini sakinleştirerek rahatlama becerisini geliştirmek olarak sıralanmaktadır (Leahy, 2018). Sosyal hizmet müdahalesinde bireylerin yaşadıkları travmaların etkilerini en aza indirerek baş etme mekanizmalarının geliştirilmesine odaklanılır. Travmatik bir olay yaşayan bireylerin kendileriyle benzer sorunlar yaşayanlarla bir araya gelerek bir grup dinamiği oluşturmalarından faydalanmak istendiğinde grup düzeyinde müdahale gerçekleştirilir.

Sosyal hizmet müdahale alanı içerisinde yer alan müracaatçılarda çeşitli nedenlere bağlı olarak depresyon görülebilmektedir. Depresyon vakalarında olumsuz otomatik düşüncelerin açığa çıkarılarak çaresizlik, suçluluk, değersizlik gibi kişinin günlük yaşantısını olumsuz yönde etkileyen hisleriyle mücadele edilir. Müracaatçının yaşamı üzerinde kontrol sahibi olması ve güçlenmesine destek olunur.

Petrakis ve Joubert (2013), intihar vakalarında yoğun bir şekilde depresyon görülebildiğini vurgulamıştır. Bu nedenle intihar vakalarıyla çalışan sosyal hizmet uzmanlarının da bu yaklaşımı uygulamalarında kullanması mümkündür. Bununla birlikte yapılan bir çalışmada intihar alanında klinik sosyal hizmet çalışmalarının yetersizliğinden kaynaklı sosyal hizmet uzmanlarının yeterli deneyime sahip olmadıkları ortaya konulmuştur (Erdem, Kesgin ve Zengin, 2023). Klinik sosyal hizmet uygulamalarının güçlendirilmesinde, bilişsel davranışçı yaklaşımın etkin bir şekilde kullanımının da önemli olacağı düşünülmektedir.

Bilişsel davranışçı yaklaşımın bir başka uygulama alanı da çift ve evlilik çatışmalarıdır. Çatışmalarda duygu ve düşüncelerin açığa çıkarılarak bunların uygun şekilde ifade edilmesi, empatik dinleme becerilerinin kazandırılması, sorun çözme becerilerinin geliştirilmesi gibi amaçlar doğrultusunda müdahale gerçekleştirilir. Bireylerin evlilikle ilgili işlevsel olmayan otomatik düşünceleri, olumsuz olayların nedenlerine yönelik çıkarımları üzerinde çalışılarak ilişkiye dair varsayımlar, inançlar ve tutumlar açığa çıkarılır (Leahy, 2018). Çiftlerle yapılan bilişsel tekrar yapılandırma; eşlerin birbirlerinin olumsuz davranışlarına yönelik alternatif çıkarımlar ile daha gerçekçi ve olumlu yorumlar yapmalarına rehberlik edilir (Leahy, 2018). Rol oynama tekniği kullanılarak çiftlerden birbirlerinin yerine geçmeleri istenir. Böylece hem kendi hem de diğerinin düşünce, duygu ve davranışı hakkında farklı çıkarımlarda bulunmaları kolaylaştırılır. Problem çözme tekniği ile bir problemin tanımlanmasından çözümünün her aşamasına kadar rehberlik edilerek günlük problemlerin

nasıl çözülebileceği hakkında beceri kazandırılır. Bu yaklaşım, çatışma çözümü ve iletişim becerilerinin geliştirilmesine katkı sunarak çiftlerin daha istendik davranış sergilemelerine yardımcı olur.

Kişiler arası iletişimin açmazı girdiği, tarafların birbirlerinin duygu ve düşünceleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı durumlarda kullanılan rol oynama (rol değiştirme) tekniği uygulanırken, sosyal hizmet uzmanı müracaatçıdan başka bir kimseyi daha iyi anlayabilmesi için geçici olarak yerine geçmesini istediği kişinin bakış açısına göre hareket etmesini ister. Bu teknik, bireylerin kendi tutum ve ilettikleri mesajların diğerleri tarafından sergilendiğinde nasıl algılandığını görme ve anlama fırsatı sunar (Sheafor & Horejsi, 2015). Bu teknik aile ve evlilik danışmanlığı uygulamalarında sıklıkla kullanılmaktadır.

Bireylerin, kendileri ve diğer insanlar hakkında olduğu gibi aileleri hakkında da şemaları bulunmaktadır (Leahy, 2018). Aile şemasının aile içindeki roller, çocuk yetiştirme biçimi gibi önemli konularda belirgin işleve sahip olabileceği değerlendirilmelidir. Aile terapisinde A-B-C modeli kullanılarak problemleri davranışın/duygunun aile üyelerinin sahip olduğu mantıksız inançla bağlantısı kurulur. Aile üyelerinin duygu, biliş ve davranışlarının birbirini nasıl etkilediği ve soruna olan katkısı üzerinde çalışılır. Sonuç olarak aile üyelerinin mantıksız veya işlevsel olmayan inançlarıyla mücadelelerine yardımcı olunur.

Sosyal sistemlere ilişkin teorilerden faydalanarak insanların çevreleri ile etkileşim noktalarına müdahale eden bir meslek olan sosyal hizmetin odağında özel gereksinimli bireyler de yer almaktadır. Bu bireylerin kendileri, çevresindeki insanların kendilerine yönelik algıları ve gelecekleri hakkında rasyonel olmayan düşünceleri sosyal uyumlarını zorlaştırabilmektedir. Sosyal hizmet uzmanı özel gereksinimli birey ile çalışırken güçlü yanlarına ve yapabileceklerine odaklanır. Böylece “yetersizlik” şeması ile mücadelesine katkı sağlanır. Özel gereksinimli bireyler dışlanacakları veya diğer insanlarla ilişkilerinde başarısız olacakları yönünde geliştirdikleri inançları nedeniyle kendilerini geri çekerek sosyal izolasyona maruz kalabilmektedir. Böyle bir durumda girişken davranış modelleri sunularak rol yapma tekniği ile pratik yapılabilir. Boş zaman değerlendirme etkinlikleri planlanarak etkili baş etme yöntemlerinin geliştirilmesine, olumsuz davranışların azaltılmasına yardımcı olunabilir. Ancak önyargı ve ayrımcılığa maruz kalan bireyler sorunun kaynağını kendi bilişsel süreçlerinden kaynaklandığı konusunda hemfikir olmayabilir. Bu nedenle bu bireylerin yaşadıkları olumsuzluklara ilişkin çevresel faktörler de göz önünde bulundurularak sosyal hizmetin müdahale alanını genişletilmelidir. Bu sayede umutsuzluk yönündeki bilişsel çarpıtmaların negatif etkileriyle baş edilmesine de destek olunabilir.

Bilişsel davranışçı yaklaşım gerontolojik sosyal hizmet uygulamaları kapsamında da kullanılabilir. Yaşlı bireylerin yaşadıkları kronik sağlık sorunlarının beraberinde getirebildiği depresyon ve anksiyete bozukluğuna, yaşlanmaya veya geçmiş yaşam deneyimlerine ilişkin olumsuz değerlendirmelerine yönelik bilişsel davranışçı yaklaşım ekseninde grupla sosyal hizmet uygulamaları yapılabilir. Bu sayede yaşlı bireylerin olumsuz değerlendirmelerine ilişkin bilişsel yeniden yapılandırılması, aktivitelerini sınırlandıran işlevsiz inançlarıyla mücadele edilmesi, etkili başa çıkma davranışlarının kazandırılması, problem çözme ve iletişim becerilerinin geliştirilmesi gibi müdahaleler gerçekleştirilebilir.

Görüldüğü üzere sosyal hizmet uzmanı birbirinden farklı sorun alanında bilişsel davranışçı yaklaşım odağında terapötik uygulama gerçekleştirebilir. Bu uygulamalar sosyal hizmet uzmanının sahip olduğu klinik bilgi ve beceriler ile mesleki etik ilkeleri ekseninde yürütülür.

6. Tartışma ve Sonuç

Bilişsel davranışçı yaklaşım temelli sosyal hizmet müdahalesinde müracaatçının kendi yaşamında stres yaratan düşüncelerinin gerçekçi olup olmadığını ve bu düşüncelerin günlük yaşamındaki fonksiyonlarını nasıl etkilediğini değerlendirmesine fırsat verilir. Planlı değişim sürecinde; müracaatçının sorunun kaynağına ilişkin iç görü kazanması, alternatif/gerçekçi düşüncelerin belirlenmesi, sorun çözme becerilerinin geliştirilmesi ve işlevsel olmayan düşüncelerin değiştirilerek istenen davranış örüntülerinin geliştirilmesi amaçlanır.

Bilişsel davranışçı yaklaşım ekseninde uygulama gerçekleştiren sosyal hizmet uzmanı, bireylerin yaşadıkları depresyon, panik bozukluk, genelleşmiş anksiyete bozukluğu, obsesif-kompulsif bozukluklar, travma sonrası stres bozukluğu, madde kullanımı, evlilik çatışmaları, cinsel işlev bozuklukları, sınır durum (borderline) kişilik bozukluğu, engellilik gibi birbirinden farklı sorunla mücadele etmelerine ve sosyal işlevselliklerinin artırılmasına yardımcı olurken bilişsel yeniden yapılandırma sürecinden faydalanır. Terapötik uygulamada sosyal hizmet uzmanı daha çok danışman, bağlantı kurucu, vaka yöneticisi, eğitici/öğretici rollerini üstlenir.

Bunun yanı sıra iletişim, bağlantı kurma ve müzakere yapma becerilerini aktif bir şekilde kullanır. Sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçı arasında kurulan terapötik ilişkinin esnek, işbirliğine dayalı bir yapısı vardır. Müracaatçının sorunu üzerinde çalışılarak duygu ve bilişlerin yeniden yapılandırılması, işlevsel olmayan düşüncelerin işlevsel olanlar ile değiştirilmesi sonucu yapıcı davranış değişikliklerinin gelişmesi, yaklaşımın teknikleri kullanılarak beceri geliştirilmesi, benzer sorunlarla baş etme konusunda stratejiler geliştirilmesi gibi katkılarıyla bilişsel davranışçı yaklaşım odağında çalışmak sosyal hizmet uygulamalarını zenginleştirmektedir. Bu yaklaşım, müracaatçıya yaşamında daha fazla kontrol sahibi olabileceği hakkında farkındalık kazandırmaya, kendisini güçlü bir birey olarak algılamasına yardımcı olmaktadır. Buna karşın yaklaşımın bireye odaklanması mevcut soruna etki eden çevresel, kültürel, politik etkenleri göz ardı etmektedir. Sosyal hizmet ise “çevresi içinde birey” anlayışı ile müdahale gerçekleştirerek tüm bu faktörleri değerlendirmektedir.

Kaynaklar

- Bandura, A. (1969). *Principles of behavior modification*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Beck, A.T. & Weishaar M.E. (2005). Cognitive Therapy. In R.J. Corsini & D. Wedding (Eds.). *Current psychotherapies* (7th ed., pp.238-268). Belmont: Brooks/Cole.
- Beck, J.S. (1995). *Cognitive therapy: Basics and beyond*. New York: Guilford Press.
- Beck, J.S. (2018). Bilişsel davranışçı terapi: Temelleri ve ötesi. Ankara: Nobel Yayınevi
- Clark, D.A. & Beck, A.T. (1999). *Scientific foundations of cognitive theory and therapy of depression*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Corey, G. (2008). *Psikolojik danışma kuram ve uygulamaları* (Çev. T. Ergene). Ankara: Mentis Yayıncılık.
- Craske, M.G. & Stevens, H.H. (2002). Handbook of brief cognitive behavioral therapy. F.W. Bond & W. Dryden (Eds.). Chichester: John Wiley and Sons Ltd.
- Dattilio, F. M. & Padesky, C. A. (1990). *Cognitive therapy with couples*. Sarasota: Professional Resources Exchange.
- Dobson, D., & Dobson, K. S. (2009). *Evidence based practice of cognitive behavioral therapy*. New York: Guilford Press.
- Erdem, E., Kesgin, B. & Zengin, O. (2023). Klinik sosyal hizmet alanında intiharın yeri. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 23 (1), 22-41.
- Foa E.B. (2010). Cognitive behavioral therapy of obsessive-compulsive disorder. *Dialogues Clin Neurosci*, 12(2), 199-207. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2010.12.2/efoa>
- Helbig, S. & Fehm, L. (2004) Problems with homework in CBT: Rare exception or rather frequent? *Behaviour and Cognitive Psychotherapy*, 32(3), 291–301. <https://doi.org/10.1017/S1352465804001365>
- Howe, D. (2009). *A brief introduction to social work theory*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Kahraman, M.S., Şahingöz, Ş. Güriz, S.O. (2016). Pasta dilimi tekniğinin bilişsel terapilerde kullanımı. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 1, 38-43. <https://doi.org/10.5455/JCBPR.199327>
- Leahy, R.L. (2018). *Bilişsel terapi ve uygulamaları tedavi müdahaleleri için bir kılavuz*. (T. Özakkaş, Çev. Ed.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Murdock, N. L. (2014). *Psikolojik danışma ve psikoterapi kuramları* (F. Akkoyun, Çev.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Overholser, J. C. (1993a). Elements of the socratic method: II. Inductive reasoning.. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 30(1), 75-85. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.30.1.75>
- Overholser, J.C. (1993b). Elements of the socratic method: I. Systematic questioning. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 30(1), 67–74. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.30.1.67>
- Özbesler, C. (2013). Hasta yaşam kalitesinde tıbbi sosyal hizmet uygulamalarının önemi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 12(2), 6-12.
- Petrakis, M., & Joubert, L. (2013). A social work contribution to suicide prevention through assertive brief psychotherapy and community linkage: Use of the Manchester Short Assessment of Quality of Life (MANSA). *Social Work in Health Care*, 52(2-3), 239-257.
- Scheel, M.J., Hanson, W.E. & Razzhavaikina, T.I. (2004). The process of recommending homework in psychotherapy: a review of therapist delivery methods, client acceptability, and factors that affect compliance. *Psychotherapy*, 41, 38-55.
- Sheafor, B. W. & Horejsi, C. R. (2015). Sosyal hizmet uygulaması: temel teknikler ve ilkeler, (D. Baran Çiftçi, Çev. Ed.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Simmons, J. & Griffiths, R. (2013). *CBT for beginners*. London: Sage
- Teater, B. (2015). *Sosyal hizmet kuram ve yöntemleri* (E. Önal Sandal, Çev.). Ankara: Nika Yayınları.
- Thomlison, R.J. & Thomlison, B. (2011). Cognitive behavior therapy and social work treatment. In F.J. Turner

- (Ed.). *Social work treatment: Interlocking theoretical approaches* (5th Edition). New York: Oxford University Press.
- Thompson, N. (2013). *Kuram ve uygulamada sosyal hizmeti anlamak*. (Ö. Öntaş ve B. Hatiboğlu Eren, Çev. Ed.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Türkçapar, M.H. & Sargın, A.E. (2012a). Bilişsel davranışçı psikoterapiler:Tarihçe ve gelişim. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 7-14.
- Türkçapar, M.H. & Sargın, A.E. (2012b). Bir Teknik Sokratik Sorgulama-Yönlendirilmiş Keşif. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 15-20.
- Türkçapar, M.H. (2018). *Bilişsel davranışçı terapi: Temel ilkeler ve uygulama*. (Yenilenmiş ve gözden geçirilmiş 11. baskı). İstanbul: Epsilon.
- Wells, A. (1997). *Cognitive therapy of anxiety disorders: A practice manual and conceptual guide*. John Wiley & Sons

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

**THE IMPACT OF HEALTH SUPPLY AND DEMAND ON HEALTH OUTCOMES
IN PRIMARY HEALTH CARE SERVICES: PANEL DATA ANALYSIS**

*Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Sağlık Arz ve Talebinin Sağlık Sonuçları Üzerindeki
Etkisi: Panel Veri Analizi*

Hülya DİĞER¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Erzurum, hulya.diger@erzurum.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1737-8195.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

15.02.2024

Kabul/Accepted:

06.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1437519

Keywords

Primary Health Care
Services, Health Supply,
Health Demand, Health
Economics, Cointegration
Test.

Anahtar Kelimeler

Temel Sağlık Hizmetleri,
Sağlık Arzı, Sağlık Talebi,
Sağlık Ekonomisi,
Eşbütünleşme Testi.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the impact of health supply and demand on health outcomes in primary health care services. For this purpose, the population of the study consists of the Eastern Anatolia Region. Sampling was not determined in the study, and data from 14 provinces in the region were evaluated. The dependent variable of the study is the number of deaths, while the independent variables are the number of family medicine units and the number of primary care applications. The research data were tested separately for each province considering the time period 2012-2021. According to the results of the study, the increase in the number of family medicine units leads to a decrease in the number of deaths in Erzurum, Van and Ağrı, as in the whole panel. On the other hand, the increase in the number of primary care visits decreases the number of deaths in Muş and Hakkari, but increases it in Malatya and Bitlis.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, birinci basamak sağlık hizmetlerinde sağlık arz ve talebinin sağlık sonuçları üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu amaçla araştırmanın evrenini Doğu Anadolu Bölgesi oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem belirlenmemiş, bölgede yer alan 14 ile ilişkin veriler değerlendirilmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkeni ölüm sayısı, bağımsız değişkenleri aile hekimliği birimi sayısı ve birinci basamak başvuru sayısıdır. Araştırma verileri 2012-2021 zaman periyodu göz önünde bulundurularak her bir il için ayrı ayrı test edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, aile hekimliği birimlerinin sayısındaki artış, tüm panelde olduğu gibi Erzurum, Van ve Ağrı'da da ölüm sayılarında azalmaya neden oluyor. Öte yandan, birinci basamak ziyaret sayısındaki artış Muş ve Hakkari'de ölüm sayısını azaltırken, Malatya ve Bitlis'te artırmaktadır.

Atf/Citation: Diğer, H. (2024). The Impact of Health Supply and Demand on Health Outcomes in Primary Health Care Services: Panel Data Analysis. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 833-847.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hülya DİĞER, hulya.diger@erzurum.edu.tr

1. Introduction

Primary healthcare services are of great importance as they constitute the starting point of healthcare services as well as their role in diagnosis and treatment. In this direction, there have been many changes and transformations in primary health care services in the historical process. The most recent development among the arrangements in primary health care services, which is still used today, is the family medicine model. In this context, with the family medicine model, which was started to be implemented in line with the Health Transformation Program, differences have occurred in the provision of primary health care services.

In line with the family medicine model, access to primary health care services has become easier and everyone is under the responsibility of a family physician. In this regard, family physicians observe the health conditions of the people under their responsibility and guide them. In this way, it is aimed to provide early diagnosis and treatment for the current health status of individuals and the health risks they may face.

Although the objectives are common in primary health care services, differences may occur in health outcomes. In addition to socio-demographic and socio-cultural characteristics, different factors may also play a role in these differences. In this context, concepts such as developing technology, increasing use of social media, media platforms for health services, health literacy and the definition of health may be among these factors.

Individuals play the most important role in shaping health services. Ultimately, individuals manage their health conditions themselves. In line with the way they manage their health conditions, utilization of primary health care services can have an impact on health outcomes. This situation shows the importance of individuals' applications to primary health care services. On the other hand, there are thoughts that the number of family physicians and thus easier access to family health centers may also have an impact on health outcomes. Accordingly, the aim of this study is to determine the impact of supply and demand in primary health care services on mortality. In addition, making interpretations and evaluations about the provinces in line with the analyzes made within the scope of each province are among the sub-objectives of the study.

1.1. Primary Health Care Services

Primary health care can be defined as a coordinated service for the benefit of public health, with a special focus on facilitating access to and utilization of services. With this characteristic, primary health care can be considered as a subsystem in the overall health system (Kringos et al., 2015). In other words, primary health care services can be defined as the first health institution to which people apply as a result of various health problems, as well as diagnostic, therapeutic and rehabilitative health services and all services provided for the health of the community (Ministry of Health, 2004: 43).

Primary health care services basically incorporate some characteristics. These features can be expressed as follows (Başer et al., 2015: 27);

- Being the first point of contact for health services,
- Promote patient-centered care in a long-term or continuous manner, as opposed to illness-centered care,
- The inclusiveness of its structure,
- Establishing coordination between teams.

In primary health care services, family physicians evaluate the health status of individuals under their responsibility with a holistic approach, taking into account their living conditions and their relations with the environment. In addition to this holistic approach, they apply the diagnosis and treatment method with the active participation of the patient and provide them with the necessary health instructions (Üstün & Cezlan, 2021: 354). Primary healthcare services are financed by the General Health Insurance and provided free of charge to everyone (Kara and Öztürk, 2021: 9).

According to the World Organization of Family Physicians, family medicine is defined as a scientific discipline and clinical specialty with evidence-based clinical practice and unique educational content and research. In addition, according to the organization, family medicine consists of six core competencies. These competencies (Üstün & Cezlan, 2021: 354);

- Primary care management,
- Person-centered care,
- Authentic problem solving skills
- Comprehensive approach,
- Community orientation,

- Holistic approach-modeling.

The health of all people in the family, from the baby in the womb to the oldest person, is the responsibility of the family physician (Üstün & Cezlan, 2021: 354). While providing healthcare services, the family physician does not discriminate between individuals based on socio-demographic and socio-cultural characteristics (Üstün & Cezlan, 2021: 354). The family physician continuously monitors the health status of the people under his/her care not only when they are sick but also during the period when they are healthy (Ak, 2010).

Family physicians have the characteristic of being the first place of application for access to health services. In addition, family physicians have a gatekeeper role in the transition process to health institutions at other levels of health services (Starfield, 1988). In line with the gatekeeper role, family physicians can direct patients and contribute to the correct functioning of the referral system.

With the correct functioning of the referral system, most health problems can be solved by family physicians. In this way, crowding that may occur in other health institutions can be prevented and resources can be used efficiently (Üstün & Cezlan, 2021: 354).

The capitated system was first introduced in health services in 1961 in the Law No. 224 on the Socialization of Health Services. In 2003, with the transformation in health services, the capitated system was brought back to the agenda and was at the forefront of the "effective, gradual referral chain", which was among the goals of the Health Transformation Program (Yılmaz 2009; Turkish Medical Association 2018). However, due to various reasons, changes have occurred in the family medicine model in the following period.

Family medicine, which started as a pilot practice in Düzce in 2005, has been implemented in all provinces as of 2011. On the other hand, various criticisms have been made against the family medicine model. Among these criticisms are the undermining of preventive, egalitarian and accessible health services provided by health centers, which were strengthened as a result of the socialization of health, and the devaluation of the labor of physicians through performance-based payments and flexible working systems (Yılmaz 2009; Turkish Medical Association 2018).

On the other hand, it is also among the criticisms that the strengthened provision of primary health care services, which was among the objectives of the Health Transformation Program in line with the family medicine model, could not be realized due to the fragmentation of primary health care services (Türk Tabipleri Birliği 2018).

As a result of the aforementioned issues, the Health Transformation Program's goal for the capitation model was not achieved. In Turkey, the capitated referral system was piloted in Denizli and Isparta in 2008. However, during the pilot implementation period, it was stated that the referral chain caused an increase in the workload of family physicians and created obstacles for patients to benefit from secondary health care services efficiently (Turkish Medical Association, 2008). As a result of these issues, the chain of referral model was abolished 15 days after its implementation (Bektemür et al. 2018; Bulut and Uğurluoğlu, 2018).

After mentioning the concepts related to the subject, it is important to examine the studies conducted in this field in terms of the integrity of the study. The studies conducted in this direction are summarized as follows.

Özkara (2006) investigated the place and importance of patient satisfaction in primary health care services in health economy. According to the results of the study, when primary health care institutions are used properly, the need for health services can mostly be met. On the other hand, this will reduce the congestion, burden, costs and unnecessary use of technology in secondary health care institutions. In addition, it was concluded that directing patients to secondary health care services and various improvements to be made in primary health care institutions (specialist doctor, laboratory services) play an important role in their satisfaction.

Gezer Çerit (2007) investigated the satisfaction of Roma citizens applying to primary health care institutions in Kırklareli and the staff providing services to them. According to the results obtained, it was determined that both Roma and non-Roma people were satisfied with the services they received from health institutions. On the other hand, 'Immunization Services' ranks first in the difficulties experienced by health personnel providing services to Roma people. In addition, health personnel who do not provide services to Roma people have fewer problems compared to those who provide services.

Çubukçu (2008) evaluated the satisfaction of patients applying to primary health care organizations in Samsun. According to the results of the study, the statement with the highest score in patient satisfaction was 'listening to you', while the statement with the lowest score was 'providing fast service for urgent health problems'. In addition, a negative correlation was found between the education level variable and patient satisfaction.

Mutlupoyraz (2010) investigated the satisfaction levels of patients applying to primary health care institutions and the job satisfaction of physicians operating in these institutions. The study conducted in Adana was conducted at two different times, before the implementation of family medicine and in the twelfth month of the implementation. According to the results of the study, the most important factors in patient satisfaction were physicians' prior knowledge about patients, preparation for referral and telephone access to physicians. Among the results of the study, it was found that the highest increase in physicians' job satisfaction was the salary received, and the lowest increase was the state of being constantly busy.

Yıldız (2016) investigated the follow-up and treatability of patients admitted to various outpatient clinics (ear, nose, throat, physical therapy and rehabilitation, dermatology) of a tertiary education and research hospital. According to the specialty physicians, 44.3% of all patients and 43.2% of the patients according to the family medicine researcher can be evaluated in primary health care institutions. It was determined that 86.9% of these patients were the same patient. On the other hand, contrary to the current opinions of physicians, 73.6% of patients think that they cannot be evaluated in primary health care institutions.

Gökçe (2017) investigated the level of knowledge and behavior of patients applying to primary health care institutions regarding antibiotic use. According to the results of the study, it was determined that utilization of information sources and education level were the most effective on antibiotic use of patients. In addition, it was also found that individuals who obtained direct information from the doctor had higher levels of knowledge about antibiotic use and more positive behaviors.

Deniz (2018) analyzed the accessibility of family health centers with GIS. According to the study conducted in Uşak, considering the 500-meter distance determined by law, all buildings in a neighborhood are outside the criteria. In addition, among the neighborhoods included in the study, there are high level problems regarding access in neighborhoods other than Özdemirler neighborhood.

Özer (2018) tried to determine the factors affecting drug use, social support status, anxiety and depression risk in patients using multiple drugs in primary care. According to the results obtained, it was determined that the risk of depression and anxiety was statistically more significant in people with low education level, women, individuals without a spouse and those under the age of 65.

Akpınar (2019) investigated the effect of health literacy level on the use of primary health care services in adult patients. According to the results of the study, it was determined that the health literacy rate of people who stated that they would first apply to the emergency room in case of illness was 11.8%. It was concluded that this rate was the lowest rate among the groups evaluated.

Görgü (2020) investigated the expectations of patients benefiting from primary health care services towards joint decision-making in line with their ego status. According to the results obtained, there is no statistically significant relationship between the ego status of patients receiving health services and their expectations for joint decision-making. On the other hand, it was concluded that some demographic characteristics of the participants (place of birth, occupation, duration of residence in the same city, chronic disease, psychiatric disease, age, education, number of people living in the same house) have a significant effect on the expectation of joint decision making. In addition, it was determined that those with chronic diseases and those with a history of psychiatric illness had higher expectations of joint decision-making.

Babacan (2021) investigated the attitudes and usage status of patients applying to primary health care organizations regarding traditional and complementary medicine. According to the results of the study, 24.1% of the participants use traditional and complementary medicine. On the other hand, it was determined that those who use traditional and complementary medicine are mostly health professionals and unemployed people and this result is statistically significant. In addition, social media (30.7%) and friends/neighbors (30.4%) are the highest sources of information on traditional and complementary medicine. Among the traditional and complementary medicine methods, phytotherapy and leech treatment are among the results obtained.

Karakaya and Doğan (2021) examined postgraduate theses prepared in the field of primary health care services. In line with the 51 theses evaluated, it was concluded that the studies were generally prepared in the fields of business administration and health management in Istanbul and Ankara. In addition, it is seen that the theses mostly focus on patient and employee satisfaction, health policies and practices.

Altuncan (2022) investigated the effect of pandemic on primary care admissions through a family medicine unit. According to the results of the study, the applications of visiting patients during the pandemic period increased significantly. In addition, the applications made by the 0-24 age group during the pandemic period

decreased significantly compared to the year before the pandemic. The number of community-based cancer screenings also decreased during the pandemic period.

Demir (2022) investigated the utilization of primary health care services by patients. According to the results of the study, it was determined that women applied to family physicians more frequently. In addition, it was also found that increasing education level decreased the rate of visiting a family physician before emergency.

Delice (2023) investigated the manageability of the reasons for the application of patients applying to the orthopedics and traumatology outpatient clinic in primary care. According to the results of the study, participants prefer family health centers in case of illness. However, for orthopedic complaints, they first apply to higher levels. Participants stated that this difference in the case of orthopedic disorders is due to the lack of imaging examinations in family health centers.

Dikmen (2023) evaluated primary health care services in line with their basic qualities and investigated the status of meeting the needs in primary health care services. In the study conducted in Karabük, it was concluded that 16.2% of women had unmet family planning needs, and 77.3% of women did not undergo 15-49 age follow-up. On the other hand, it was determined that 75.8% of women aged 30 years and over had never had a Pap Smear/HPV DNA test and 66.1% of women aged 40 years and over had never had a mammogram. In addition, one out of every three women with any health problem and one out of every ten women with a gynecological/obstetric health problem need unmet health care needs are among the other results obtained.

Oğur (2023) measured quality of life by investigating healthy lifestyle behaviors in primary care. In the study conducted with participants with chronic diseases and over 65 years of age, it was concluded that the increase in income and education level increases the quality of life and healthy lifestyle behaviors. In addition, the number of medications used and chronic diseases decrease with the increase in healthy lifestyle behaviors.

Özkök (2023) evaluated the attitudes and knowledge levels towards traditional and complementary medicine in patients applying to primary health care institutions. According to the results of the study, there is a positive and weakly significant relationship between the knowledge levels of the participants and the sub-dimension of holistic view of health. In addition, within the scope of the sub-dimension of the intellectual view of complementary medicine, the total scores of people who have traditional and complementary medicine practices are statistically higher and significant compared to those who do not.

2. Method, Data Set and Model

The aim of the study is to determine the impact of health supply and demand on health outcomes in primary health care services. Within the framework of this objective, the study analyzed the effect of the number of family medicine units and the number of primary care visits on the number of deaths in the provinces in the Eastern Anatolia Region of Turkey.

It is important to mention detailed information about the Eastern Anatolia Region, which constitutes the universe and sample of the study, in order to create a perspective on the findings and results of the study. According to 2021 data, the total population of the Eastern Anatolia Region is 6,513,106 people. Although Erzurum is the largest province of the region in terms of surface area, Van is the largest province in terms of population. The main source of livelihood in the region is agriculture and animal husbandry (URL 1, 2023). Detailed information on the socio-demographic characteristics of the Eastern Anatolia Region is presented in Table 1.

Table 1. Socio-Demographic Characteristics of Eastern Anatolia Region

Variables of the Study			Education			Health		Population
2021	Number of Family Medicine Units	Number of Primary Care Applicants	Number of Deaths	Number of Illiterate People	Number of People Who Can Read and Write but Did Not Finish a School	Number of Births	Number of Hospitals	

Malatya	280	2.819.615	5.774	34.008	71.336	9.476	19	3.214	808.692
Elâzığ	199	1.733.558	4.334	17.790	64.115	6.986	13	3.164	588.088
Erzincan	75	670.309	1.929	8.545	19.373	2.764	10	710	237.351
Tunceli	31	303.396	696	4.218	5.878	885	6	150	83.645
Bingöl	96	604.267	1.398	12.742	29.743	4.676	8	760	283.112
Muş	126	725.754	1.712	19.873	55.966	9.150	7	770	405.228
Erzurum	272	2.273.368	5.093	30.843	77.154	11.510	21	3.638	756.893
Bitlis	111	570.532	1.454	14.091	44.904	7.624	8	1.065	352.277
Hâkkari	82	401.684	832	9.240	31.323	4.808	5	428	278.218
Van	365	2.398.325	4.260	49.722	169.448	22.646	15	3.030	1.141.015
Ağrı	171	933.956	2.395	27.286	79.266	11.581	9	883	524.644
Iğdır	64	478.320	921	10.234	25.465	3.496	4	313	203.159
Kars	97	675.950	1.579	12.631	28.374	4.397	8	809	281.077
Ardahan	36	271.456	783	4.417	7.956	1.216	3	215	94.932

Source: TÜİK, 2023.

Table 1 presents the socio-demographic characteristics of the Eastern Anatolia Region for the year 2021, as well as data on the variables of the study. In this context, it is thought that statistics on the provinces will be guiding in the interpretation of the findings obtained in the study.

The impact between variables is analyzed using data for the period 2012-2021. This analysis was conducted for 14 provinces in the Eastern Anatolia Region (Malatya, Elâzığ, Erzincan, Tunceli, Bingöl, Muş, Erzurum, Bitlis, Hâkkari, Van, Ağrı, Iğdır, Kars, Ardahan). Information on the research variables is presented in Table 2.

Table 2. Definition of Variables

Variable	Definition	Source	Time
<i>Indeath</i>	Number of Deaths	TÜİK	2012-2021
<i>Infamily</i>	Number of Family Medicine Units	Ministry of Health	2012-2021
<i>Inapplication</i>	Number of Primary Care Applicants	Ministry of Health	2012-2021

According to various studies conducted in primary health care institutions in Turkey; there is no significant relationship between ego and joint decision-making in benefiting from services (Görgü, 2020: 73), the most difficulties are experienced in 'Immunization Services' (Gezer Çerit, 2007: 1), and the most important role in patient satisfaction is to listen to the patient (Çubukçu, 2008: 39) and physicians having prior knowledge about patients play a role in patient satisfaction (Mutlupoyraz, 2010: 85), people with low levels of health literacy first apply to the emergency room in case of illness (Akpınar, 2019: 43), applications of guest patients increase during the pandemic period (Altuncan, 2022: 12), women apply to family physicians more frequently (Demir, 2022: 33) it has been determined that people with orthopedic disorders first apply to higher levels of health centers, although they first apply to family physicians for other disorders (Delice, 2023: 8). On the other hand, according to a study on access to family health centers, considering the 500-meter distance determined in line with the regulation, it was determined that there were access problems in neighborhoods other than a single neighborhood (Deniz, 2018: 476).

In line with the studies mentioned above, it is thought that the number of primary health care institutions and the applications to these institutions have various effects on the health outcomes of individuals. In this regard, it is predicted that the attitudes and behaviors of individuals play an important role in their health outcomes and thus their mortality. Accordingly, the model to be tested in this study is as follows;

$$Indeath_{it} = \alpha_i + \beta_1 Infamily_{it} + \beta_2 Inapplication_{it} + \epsilon_{it}$$

First, descriptive statistics will be calculated for the research model. Then, horizontal cross-section dependence will be analyzed using Breusch and Pagan (1980), Pesaran (2004) and Pesaran et al. (2008) tests. After testing the stationarity levels of the variables with CADF unit root analysis and the existence of a long-run relationship with Westerlund and Edgerton (2007) LM bootstrap test, AMG estimators developed by Eberhardt and Teal (2010) will be used to determine the long-run relationship status.

3. Findings

Descriptive statistics for the study model are presented in Table 3.

Table 3. Descriptive Statistics for the Model

	<i>Average</i>	<i>Maximum</i>	<i>Minimum</i>	<i>Standard Deviation</i>	<i>Skewness</i>	<i>Kurtosis</i>	<i>Jarque-Bera</i>
<i>Indeath</i>	7.408660	8.661120	6.169611	0.625564	0.210343	2.051641	6.278780 (0.043)**
<i>Infamily</i>	4.750322	5.899897	3.218876	0.650014	-0.332279	2.734867	2.986270 (0.224)
<i>Inapplication</i>	13.47202	14.87435	11.73127	0.729869	0.037533	2.455737	1.760835 (0.414)

Note: Values in parentheses denote probability values, while ***, ** and * denote 1%, 5%, and 10% levels, respectively.

When the descriptive statistics values are analyzed, the *Indepartment* variable has the lowest standard deviation value while the *Inapplication* variable has the highest standard deviation value. When the variables are evaluated in terms of the skewness coefficient, which expresses the distance of the series from symmetry, the *Indepartment* and *Inapplication* variables are skewed to the right, while the *Inaile* variable is skewed to the left. On the other hand, the degree to which the series differ depending on the normal series height is determined by the kurtosis coefficient. Accordingly, all variables are kurtotic.

The null hypothesis of Jargue-Bera analysis is 'the series are normally distributed' and the alternative hypothesis is 'the series are not normally distributed'. For a normal distribution, the Jargue-Bera probability value should be higher than 0.05 (Teyyare, 2018: 130). When the variables are evaluated in line with the probability values, the alternative hypothesis is rejected for the *Inaile* and *Inapplication* variables and it is concluded that the variables are normally distributed. For the *Indepth* variable, the null hypothesis is rejected and it is determined that the variables are not normally distributed.

3.1. Horizontal Cross Section Dependence Analysis

In studies using panel data analysis, it is necessary to test the possibility of dependence between variables that are thought to potentially affect parameter estimation and inference (Sarafidis and Wansbeek, 2010: 2). Accordingly, in the first stage of the research, a cross-sectional dependence test should be applied to determine the relationship between the variables. These tests play an important role in determining the tests to be used in panel data analysis. In the analysis process of the study, the horizontal cross-section dependence test was first applied to the variables. The results of the horizontal cross-section dependence test are presented in Table 4.

Table 4. Horizontal Cross-Section Dependence Tests

Regression Model: $lndeath_{it} = \alpha_i + \beta_1 lnfamily_{it} + \beta_2 lnapplication_{it} + \epsilon_{it}$	Statistics	p-value
<u>Horizontal cross-section dependence test:</u>		
LM (BP, 1980)	459.334	0.000***
CD _{lm} (Pesaran, 2004)	24.451	0.000***
CD (Pesaran, 2004)	20.604	0.000***
LM _{adj} (PUY, 2008)	19.440	0.000***

Note: ***, ** and * denote 1%, 5% and 10% levels, respectively.

The cross-sectional dependence of the variables is analyzed using the LM test developed by Breusch and Pagan (1980), the CD_{lm} and CD tests developed by Pesaran (2004) and the LM_{adj} test developed by Pesaran et al. (2008). In all of these tests, the null hypothesis is 'there is no horizontal cross-section dependence between the series' and the alternative hypothesis is 'there is horizontal cross-section dependence between the series'.

According to the results of the analysis, since the probability values of LM, CD_{lm}, CD, and LM_{adj} are less than 1% significance level (0.000<0.01, 0.000<0.01, 0.000<0.01, 0.000<0.01 and 0.000<0.01), the null hypothesis of the tests (there is no horizontal cross-section dependence between the series) is rejected. For the case of horizontal cross-section dependence, which is important for the analysis process of the research, the alternative hypothesis 'there is horizontal cross-section dependence between the series' is accepted for all four tests.

The analysis process of the study will continue with the second generation panel data applications that take into account the horizontal cross-section dependence.

3.2. Unit Root Analysis without Structural Breaks

In order to determine the stationarity relationship between the series, CADF unit root test, which is among the second generation unit root tests, was applied to the variables. The null hypothesis of the CADF test developed by Pesaran (2007) is 'there is a unit root' and allows us to test the stationarity of the variables across cross-

sections. Determining the stationarity status of the series is important for determining the cointegration tests to be applied in the rest of the analysis process of the research.

CADF test is applied to series with horizontal cross-section dependence. The test was developed by Pesaran (2007) and its null hypothesis is 'there is a unit root' while the alternative hypothesis is stationarity. CADF test results will be evaluated by taking into account the critical values found in Pesaran's (2007) study. The CADF test results for the number of deaths variable are presented in Table 5.

Table 5. Number of Deaths; CADF Unit Root Test Results

	Constant (Level)		Constant (First Difference)		Constant and Trend	
	Lags	CADF-Test statistics	Lags	CADF-Test statistics	Lags	CADF-Test statistics
<i>lndeath</i>						
Malatya	1	-1.05	1	-1.39	1	-0.98
Elâzığ	1	-1.03	1	-4.27**	1	-3.07
Erzincan	1	-2.07	1	-42.6***	1	-66.69***
Tunceli	1	-0.99	1	-1.79	1	-1.20
Bingöl	1	-3.70**	1	-1.80	1	-3.27
Muş	1	-1.97	1	-6.11***	1	-6.42***
Erzurum	1	-0.64	1	-17.0***	1	-14.15***
Bitlis	1	-0.17	1	-1.21	1	-1.37
Hâkkari	1	-0.18	1	-4.28**	1	-4.75**
Van	1	0.05	1	0.07	1	0.20
Ağrı	1	0.41	1	-0.62	1	-0.09
İğdir	1	-1.64	1	-6.28***	1	-3.95
Kars	1	-1.39	1	-2.84	1	-1.59
Ardahan	1	-2.72	1	-3.11	1	-1.94
Panel (CIPS)		-1.15		-6.24***		-7.29***

Notes: The maximum lag is assumed to be 2 and is determined according to the Schwarz Information Criteria. The values of the CADF test statistics for the constant model are as follows: -5.73 (1%), -3.96 (5%) and -3.27 (10%) (Pesaran 2007, table I (b), p. 275); for the constant and trend model -7.67 (-6.40) (1%), -4.96 (5%) and -4.27 (10%) (Pesaran 2007, table I (b), p. 275); -7.67 (-6.40) (1%), -4.93 (5%) and -4.00 (10%) for the constant and trend model (Pesaran 2007, table I (c), p: 276). Panel statistics critical values for the fixed model are -2.76 (-2.66) (1%), -2.23 (-2.29) (5%) and -2.18 (-2.15) (10%) (Pesaran 2007, table II (b), p. 280); -3.61 (-3.31) (1%), -3.11 (-2.97) (5%) and -2.89 (-2.78) (10%) for the constant and trend model (Pesaran 2007, table II (c), p. 281). Panel statistics are the average of CADF statistics.

According to the results in Table 5, it is observed that the Indecum variable has a unit root in the model with constant. Accordingly, according to the unit root test applied for the Indecum variable, the model with constant contains a unit root, while the model with constant and trend is stationary. Since the variables are assumed to have long memory, they are assumed to be unit rooted at their level values. When the first difference of the related variable is taken, it is observed that it is stationary in both the fixed and the fixed trend model. In this respect, the alternative hypothesis is accepted in the constant model and in the constant and trend model for the Inmortality variable. The CADF test results for the number of family medicine units are presented in Table 6.

Table 6. Number of Family Medicine Units; CADF Unit Root Test Results

	Constant (Level)		Constant (First Difference)		Constant and Trend	
	Lags	CADF-Test statistics	Lags	CADF-Test statistics	Lags	CADF-Test statistics
<i>lnfamily</i>						
Malatya	1	-1.64	1	-4.52**	1	-3.92
Elâzığ	1	-0.74	1	-11.86***	1	-13.26***
Erzincan	1	-5.55**	1	-454.81***	1	-394.34***
Tunceli	1	-2.70	1	-0.64	1	-0.54
Bingöl	1	-0.36	1	-3.86*	1	-3.50
Muş	1	-3.30**	1	-21.86***	1	-29.10***
Erzurum	1	1.01	1	-0.13	1	-0.36
Bitlis	1	-2.61	1	-0.06	1	-0.32
Hâkkari	1	-0.50	1	-0.32	1	-0.31
Van	1	-1.11	1	-9.68***	1	-7.49**
Ağrı	1	-0.81	1	-7.32***	1	-8.74***
İğdir	1	-1.03	1	-0.84	1	-0.94
Kars	1	2.20	1	0.82	1	1.30
Ardahan	1	-0.97	1	-1.18	1	-1.02
Panel (CIPS)		-1.40		-34.56***		-30.98***

Notes: The maximum lag is assumed to be 2 and is determined according to the Schwarz Information Criteria. The values of the CADF test statistics for the constant model are as follows: -5.73 (1%), -3.96 (5%) and -3.27 (10%) (Pesaran 2007, table I (b), p. 275); for the constant and trend model -7.67 (-6.40) (1%), -4.96 (5%) and -4.27 (10%) (Pesaran 2007, table I (b), p: 275); -7.67 (-6.40) (1%), -4.93 (5%) and -4.00 (10%) for the constant and trend model (Pesaran 2007, table I (c), p: 276). Panel statistics critical values for the fixed model are -2.76 (-2.66) (1%), -2.23 (-2.29) (5%) and -2.18 (-2.15) (10%) (Pesaran 2007, table II (b), p: 280); -3.61 (-3.31) (1%), -3.11 (-2.97) (5%) and -2.89 (-2.78) (10%) for the constant and trend model (Pesaran 2007, table II (c), p: 281). Panel statistics are the average of CADF statistics.

According to Table 6, Inaile variable is found to have a unit root in the model with constant. Accordingly, according to the unit root test applied for the Inaile variable, the constant model contains a unit root, while the constant and trend model is stationary. Since the variables are assumed to have long memory, they are assumed to be unit rooted at the level value. When the first difference of the Inaile variable is taken, it is seen that both the constant and the constant trend model are stationary. Therefore, the alternative hypothesis is accepted for the Inaile variable in the constant model and in the constant and trend model. The CADF test results for the number of first-line applications are presented in Table 7.

Table 7. Number of First-Tier Applications; CADF Unit Root Test Results

	Constant (Level)		Constant (First Difference)		Constant and Trend	
	Lags	CADF-Test statistics	Lags	CADF-Test statistics	Lags	CADF-Test statistics
<i>Inapplication</i>			1			
Malatya	1	-0.62	1	-10.49***	1	-11.15***
Elâzığ	1	0.64	1	-0.05	1	0.36
Erzincan	1	-2.39	1	-1.30	1	-1.73
Tunceli	1	-3.86**	1	-8.99***	1	-11.97***
Bingöl	1	-0.26	1	-1.01	1	-1.31
Muş	1	-1.31	1	-8.97***	1	-7.67***
Erzurum	1	-0.35	1	-1.82	1	-1.49
Bitlis	1	-2.10	1	0.32	1	0.55
Hakkari	1	-2.06	1	-2.11	1	-1.83
Van	1	-1.60	1	-0.89	1	-0.50
Ağrı	1	-2.16	1	-3.54*	1	-3.82
Iğdır	1	-1.63	1	-17.73***	1	-16.30***
Kars	1	-2.90	1	-0.65	1	-0.77
Ardahan	1	-1.46	1	-0.99	1	-1.00
Panel (CIPS)		-1.52		-4.12**		-4.11***

Notes: The maximum lag is assumed to be 2 and is determined according to the Schwarz Information Criteria. The values of the CADF test statistics for the constant model are as follows: -5.73 (1%), -3.96 (5%) and -3.27 (10%) (Pesaran 2007, table I (b), p. 275); for the constant and trend model -7.67 (-6.40) (1%), -4.96 (5%) and -4.27 (10%) (Pesaran 2007, table I (b), p: 275); -7.67 (-6.40) (1%), -4.93 (5%) and -4.00 (10%) for the constant and trend model (Pesaran 2007, table I (c), p: 276). Panel statistics critical values for the fixed model are -2.76 (-2.66) (1%), -2.23 (-2.29) (5%) and -2.18 (-2.15) (10%) (Pesaran 2007, table II (b), p: 280); -3.61 (-3.31) (1%), -3.11 (-2.97) (5%) and -2.89 (-2.78) (10%) for the constant and trend model (Pesaran 2007, table II (c), p: 281). Panel statistics are the average of CADF statistics.

When the results for the Inbasvuru variable are compared according to the critical values, it is determined that the constant model contains a unit root, while the constant and trend model is stationary. When the first difference of the variable is taken, it is determined that the Inbasvuru variable is stationary in the fixed model. Accordingly, the alternative hypothesis is accepted within the scope of the constant model and the constant and trend model for the Inbasvuru variable.

3.3. Panel Cointegration Analysis without Structural Breaks

Cointegration analysis is performed to determine whether the variables move together in the long run. Cointegration is tested with the help of Westerlund and Edgerton (2007) analysis. The cointegration test results are presented in Table 8.

The LM_N^+ test was developed by Westerlund and Edgerton (2007). What makes this test different from other cointegration tests is that the null hypothesis of the test is 'there is cointegration' and the alternative hypothesis is 'there is no cointegration'. The presence of horizontal cross-sectional dependence between the series in the study prevents the interpretation of the values found in the asymptotic distribution in cointegration analysis.

Therefore, the results of the analysis are interpreted depending on the bootstrap value. According to the results of the analysis, the null hypothesis is accepted at 10% significance level in the fixed model.

Table 1. Panel Cointegration Test Without Structural Breaks

Test	Constant			Constant and Trend		
	Statistics	Asimptotik p-değeri	Bootstrap p-değeri	Statistics	Asimptotik p-değeri	Bootstrap p-değeri
LM bootstrap						
LM_N^{\dagger}	3.374	0.000	0.962*	38.534	0.000	0.454

Notes: Bootstrap probability values are obtained from the distribution with 1,000 replications. Asymptotic probability values are from the standard normal distribution. ***, ** and * indicate 1%, 5% and 10% levels, respectively.

3.4. Estimation of Long Run Cointegration Coefficients without Structural Breaks Eberhardt and Teal (2010) AMG Analysis

The cointegration test provides information on the direction and rate of the relationship between variables. Accordingly, the analysis process of the study will continue with the AMG estimator that takes into account horizontal cross-section dependence. The long-run estimation results for the number of family medicine units variable using AMG (2010) panel cointegration estimators are presented in Table 9.

Table 9. Number of Family Medicine Units; Long Run Estimation with AMG (2010) Panel Cointegration Estimators

	Eberhardt ve Teal (2010) AMG		
	Coefficient	t-value	P
<i>Infamily</i>			
Malatya	0.2354	-1.58	0.11
Elâzığ	-0.6025	-1.27	0.20
Erzincan	-0.4792	-0.46	0.64
Tunceli	0.0315	0.07	0.94
Bingöl	-0.8928	-1.64	0.10
Muş	-0.0320	-0.07	0.94
Erzurum	-0.2286***	-1.97	0.04
Bitlis	-0.0694	-0.53	0.59
Hâkkari	0.2336	0.85	0.39
Van	-0.5555***	-5.01	0.00
Ağrı	-1.9990***	-3.55	0.00
İğdir	-0.2138	-0.96	0.33
Kars	-0.1691	-1.42	0.15
Ardahan	-0.0412	-0.10	0.92
Panel	-0.3549***	-2.55	0.01

Notes: t statistic is the Newey-West standard error of varying variance. ***, ** and * denote 1%, 5% and 10% levels, respectively.

In the analysis process of the study, the existence of a long-run relationship between the series was determined based on the test results conducted earlier. The AMG estimator developed by Eberhardt and Teal (2010) was used to estimate the coefficients of the relationship between the series.

For the model tested in the study, it was determined that there were significant differences across the panel and provinces. The interpretation of the significant results obtained is important in terms of making an interpretation for the Eastern Anatolia Region in general.

In the case where the magnitude of the number of family medicine units and the number of deaths is tested, according to the AMG estimator, a 1% increase in the number of family medicine units leads to a 0.22% decrease in the number of deaths in Erzurum. However, this result is statistically significant ($p < 0.05$). In terms of surface area, Erzurum is the largest province in the Eastern Anatolia Region. In addition, it has the highest number of hospitals and beds in the region. Therefore, Erzurum is a province in demand in the Eastern Anatolia

Region in terms of health services. The demand characteristic of Erzurum plays an important role in people's knowledge and awareness of health services. This situation directs health services and thus shapes health outcomes. In this respect, it is predicted that the result regarding the decrease in Erzurum may be related to the aforementioned issues.

According to the AMG estimator, a 1% increase in the number of family medicine units leads to a 0.55% decrease in the number of deaths in Van. Van is the most populous province in the Eastern Anatolia Region in terms of population. Van is in a good position among the provinces evaluated in terms of health services and ranks first in terms of the number of births. According to the results of the analysis, the result regarding the decrease in deaths in Van is an indication that health services are effectively managed and directed in this province, which has the highest number of births in the region. Therefore, it is thought that the result may be related to the mentioned issues.

A 1% increase in the number of family medicine units causes a 1.99% decrease in the number of deaths in Ağrı. Individuals living in Ağrı generally utilize health services in Erzurum, either through referral or preference. The characteristics of Erzurum compared to other provinces in its region play a role in its preference and have an impact on the health outcomes of the population it addresses. Therefore, it is thought that the result obtained in Ağrı may be due to Erzurum's health services and health knowledge.

In addition to all findings, a 1% increase in the number of family medicine units across the panel leads to a 0.35% decrease in the number of deaths. The family medicine practice, which was designed with the Health Transformation Program and started as a pilot practice in 2004, makes important contributions in directing health outcomes. In this context, positive effects on Turkey's health outcomes have been achieved in line with early diagnosis and treatment as well as preventive health services. The result obtained for the overall panel on mortality rate supports this positive effect.

The results of the long-run estimation of the number of primary care admissions variable using AMG (2010) panel cointegration estimators are presented in Table 10.

Table 10. Number of Primary Care Admissions; Long Run Estimation with AMG (2010) Panel Co-integration Estimators

	Eberhardt ve Teal (2010)		
	AMG		
	Coefficient	t-value	P
<i>Inapplication</i>			
Malatya	0.2444***	2.22	0.02
Elâzığ	0.2487	1.59	0.11
Erzincan	0.1229	0.67	0.50
Tunceli	0.0796	1.15	0.25
Bingöl	0.1263	0.68	0.49
Muş	-0.2979***	-1.98	0.04
Erzurum	0.0771	1.29	0.19
Bitlis	0.1258***	3.09	0.00
Hâkkari	-0.1768**	-1.88	0.06
Van	0.0649	1.14	0.25
Ağrı	-0.0476	-0.24	0.81
İğdır	0.1206	0.59	0.55
Kars	0.0528	0.91	0.36
Ardahan	0.0023	0.01	0.99
Panel	0.0363	0.90	0.36

Notes: t statistic is the Newey-West standard error of varying variance. ***, ** and * denote 1%, 5% and 10% levels, respectively.

According to Table 10, significant results were obtained for some provinces. Accordingly, a 1% increase in the number of primary care admissions leads to a 0.24% increase in the number of deaths in Malatya. Malatya is neighboring the Mediterranean and Central Anatolia Regions due to its location. It is thought that this neighborliness may have an impact on Malatya's health literacy level. On the other hand, although Malatya is not at the top in terms of population and number of hospitals compared to other provinces, it ranks first in terms of the number of family medicine units and the number of primary care applications. This is one of the indicators that Malatya is in a leading position in terms of the level of knowledge on health services. The level of knowledge that individuals have can also play a role in directing and managing their health services. This situation may negatively affect health outcomes. Therefore, it is thought that the result may be related to the mentioned issues.

According to the AMG estimator, a 1% increase in the number of primary care admissions leads to a 0.29% decrease in the number of deaths in Muş. Muş ranks last among the provinces evaluated in the study in terms of the number of hospitals. This situation plays an important role in the referral system and preferences for health institutions in different provinces. Utilizing health services in different provinces may affect health outcomes positively or negatively. As a matter of fact, the result obtained supports the idea of positive effect. A 1% increase in the number of primary care visits causes a 0.12% increase in the number of deaths in Bitlis. There is no training and research hospital in Bitlis. This situation directs individuals to neighboring provinces in case of need for tertiary health care services. On the other hand, the number of illiterate and illiterate people in Bitlis is high. Low level of education may have a negative impact on individuals' orientation and management of health services. In this respect, it is predicted that the result obtained regarding the increase in the number of deaths may be related to the mentioned issues.

A 1% increase in the number of primary care admissions in Hakkari leads to a 0.17% decrease in the number of deaths. Although Hakkari is a province with geographical difficulties, it ranks last among the provinces in the region in terms of the number of hospitals. This situation directs the people residing in Hakkari to the neighboring provinces for some services (health, education, etc.) in line with their income level. It can be said that directing the demands for health services to health institutions with better qualifications prepares the ground for positive effects on the health outcomes of individuals, and the result obtained supports this positive effect.

4. Conclusion and Recommendations

In this study, which tests the impact of health supply and demand on health outcomes with panel data analysis, provinces in the Eastern Anatolia Region are evaluated. The Eastern Anatolia Region has difficult geographical conditions. On the other hand, when socio-demographic characteristics are analyzed, it is a region with relatively low levels of education and high levels of births. It is thought that there may be differences in the health levels of the region, whose main source of livelihood is agriculture and animal husbandry, and the study was carried out.

According to the results of the research, a 1% increase in the number of family medicine units causes a decrease of 0.22% in Erzurum, 0.55% in Van and 1.99% in Ağrı on the number of deaths variable, as well as the overall panel. It is expected that there will be positive effects on health outcomes and thus a decrease in the number of deaths through family physicians. However, in addition to socio-demographic characteristics, health perceptions play an important role in the way people direct health services and thus manage their health. It is thought that the result of the decrease in Erzurum, Van and Ağrı may be due to these factors as well as the socio-demographic characteristics of individuals.

A 1% increase in the number of primary care visits leads to a 0.29% decrease in Muş, a 0.17% decrease in Hakkari, a 0.24% increase in Malatya and a 0.12% increase in Bitlis. Effective management and orientation of the tier system has a positive impact on health outcomes. In addition to early diagnosis and treatment, primary health care services are of great importance in shaping the level of health. In this context, it is considered that health services are managed effectively in Muş and Hakkari where there are decreases. On the other hand, in Malatya and Bitlis, where there are increases, it is predicted that the results achieved may be due to differences in the level of knowledge and awareness of people. In this direction, it is thought that effective results can be achieved through correct guidance.

Based on the results obtained from the study, the following suggestions can be made for future studies;

- By determining the level of health literacy in Malatya and Bitlis, the impact of this level on health outcomes can be investigated.
- Accessibility to family physicians in the Eastern Anatolia Region can be investigated.
- The health perception level of the Eastern Anatolia Region can be determined and studies can be carried out to increase the level.

References

- Akpınar, Ö. F. (2019). *Erişkin hastalarda sağlık okuryazarlığı düzeyinin birinci basamak sağlık hizmetlerini kullanımı üzerine etkisi.* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İstanbul.
- Altuncan, E. (2022). *Birinci basamak başvurularında pandemi etkisi: bir aile hekimliği birimi örneği.* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ankara.
- Ayhan Başer, D., Kahveci, R., Koç, M., Kasım, İ., Şencan, İ. and Özkara, A. (2015). Etkin Sağlık Sistemleri İçin Güçlü Birinci Basamak. *Ankara Medical Journal*, 15(1), 26-31
- Babacan, E. (2021). *Birinci basamak sağlık kuruluşlarına başvuran hastaların geleneksel ve tamamlayıcı tıp ile ilgili tutumu ve kullanım durumları.* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
- Bektemür G., Arıca S. and Gençer M. Z. (2018) Türkiye’de Aile Hekimliğinde Sevk Zinciri Nasıl Uygulanmalıdır?. *Ankara Medical Journal*, 18(3), 256–266.
- Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Bulut, S. and Uğurluoğlu, Ö. (2018) Aile Hekimlerinin Bakış Açısı ile Sevk Zincirinin Değerlendirilmesi. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 22(3),118–132.
- Çubukçu, M. (2008). *Samsun’da birinci basamak sağlık kuruluşlarına başvuran hastalarda memnuniyetin değerlendirilmesi.* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Delice, S. (2023). *Ortopedi ve travmatoloji polikliniğine başvuran hastaların başvuru sebeplerinin birinci basamakta yönetilebilirliğinin incelenmesi.* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Demir, A. (2022). *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi acil servis sağlık hizmetlerine başvuran hastaların birinci basamak sağlık hizmetlerini kullanma durumlarının belirlenmesi.* Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Tekirdağ.
- Deniz, M. (2018). Uşak Şehrinde Aile Sağlığı Merkezlerine Erişilebilirliğin CBS İle Analizi. *Turkish Studies Social Sciences*, 13(26), 475-491.
- Dikmen, S. (2023). *Temel özellikleri açısından birinci basamak sağlık hizmetlerinin değerlendirilmesi ve karşılanmayan birinci basamak sağlık hizmeti gereksinimi: Karabük ili örneği.* Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Eberhardt, M. and Teal, F. (2010). Aggregation Versus Heterogeneity In Cross-Country Growth Empirics. *CSAE WPS*, 1-28.
- Gezer Çerit, Ç. (2007). *Kırklareli ilinde birinci basamak sağlık kurumlarına başvuran roman vatandaşların ve onlara hizmet sunan personelin memnuniyetlerinin değerlendirilmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gökçe, T. (2017). *Birinci basamak sağlık kuruluşuna başvuran hastaların antibiyotik kullanımı konusundaki davranış ve bilgi düzeylerinin araştırılması.* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Görgü, G. (2020). *Birinci basamakta sağlık hizmeti alan hastaların ego durumlarına göre ortak karar verme sürecindeki beklentilerinin incelenmesi.* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kara, F. and Öztürk, İ. (2021). Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinin Karşılaştırmalı Analizi (Benchmarking): Türkiye ve İspanya Örneği. *Batı Karadeniz Tıp Dergisi*, 5(1), 19-26.
- Karakaya, A. and Doğan, A. (2022). Birinci Basamak Sağlık Hizmetleri Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Analizi. *Aydın Sağlık Dergisi*, 8(1), 43-57.
- Kringos, D. S. (2015). Boerma WGW, Hutchinson A, Saltman RD, Saltman RB. Building primary care in a changing Europe. Erişim adresi http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0018/271170/BuildingPrimaryCareChangingEurope.pdf
- Mutlupoyraz, F. (2010). *Adana’daki birinci basamak sağlık kurumlarına başvuran hastaların memnuniyet düzeyleri ve bu kurumlarda çalışan hekimlerin iş doyumunun saptanması.* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Oğur, F. (2023). *Birinci basamakta takip edilen kronik hastalığı olan 65 yaş üzeri yaşlılarda sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının araştırılması ve yaşam kalitesinin ölçülmesi.* Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Adana.
- Özer, T. (2018). *Birinci basamakta çoklu ilaç kullanan hastalarda ilaç kullanımını etkileyen faktörler, sosyal destek durumu ile anksiyete ve depresyon riskinin belirlenmesi.* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Adana.
- Özkara, Y. (2006). *Birinci basamak sağlık hizmetlerinde hasta memnuniyetinin sağlık ekonomisindeki yeri ve önemi: bir uygulama.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

- The Impact of Health Supply and Demand on Health Outcomes in Primary Health Care Services: Panel Data Analysis.*
- Özkök, N. (2023). *Birinci basamak sağlık kuruluşuna başvuran hastaların geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamaları hakkındaki tutumlarının ve bilgi düzeylerinin değerlendirilmesi.* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İstanbul.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. University of Cambridge & USC.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Wiley InterScience*, 22, 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted lm test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Sağlık Bakanlığı, (2004). Aile Hekimliği Türkiye Modeli, Ankara.
- Sarafidis, V. and Wansbeek, T. (2010). Cross-Sectional dependence in panel data analysis. The University Of Sydney, Munich Personal Repec Archive.
- Starfield, B. (1988). Primary Care: Balancing Health Needs, Services and Technology. New York: Oxford University Press.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2012). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2012.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2013). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2013.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2014). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2014.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2015). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2015.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2016). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2016.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2017). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2017.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2018). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2018.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2019). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2019.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2020.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2021). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2021.
- Teyyare, E. (2018). Tasarruf-Yatırım-Kurumsal Kalite İlişisine Yönelik Bir Analiz: Türkiye Örneği. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 119-139.
- TÜİK Ölüm İstatistikleri, (2023). Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-ve-Olum-Nedeni-Istatistikleri-2019-33710>
- TÜİK, (2023). Erişim adresi <https://cip.tuik.gov.tr/>
- Türk Tabipleri Birliği (2008) Aile Hekimliğinde 'Co-pilot' Uygulaması. Erişim adresi <http://www.ttb.org.tr/315ydn1>
- Türk Tabipleri Birliği (2018) Aile Hekimliği: Ne Dediler, Ne Oldu? Erişim adresi http://www.ttb.org.tr/yayin_goster.php?Guid=f089bc1a-1adc-11e8-af60-25b4195f91bb
- URL 1, (2023). Erişim adresi https://tr.wikipedia.org/wiki/Do%27Fu_Anadolu_B%27lgesi#Kaynak%27A7a
- Üstün, S., and Cezlan, E. Ç. (2021). Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Hasta Memnuniyeti: İstanbul İlinde Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(3), 353-364.
- Westerlund, J. and Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics Letters*, 97(3), 185-190.
- Yıldız, N. (2016). *Ankara'da üçüncü basamak bir eğitim ve araştırma hastanesinin kulak burun boğaz, fizik tedavi ve rehabilitasyon ile dermatoloji polikliniklerine başvuran hastaların birinci basamakta takip ve tedavi edilebilirliğinin araştırılması.* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu Ankara İli Kamu Hastaneleri Birliği 1. Bölge Genel Sekreterliği Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi Aile Hekimliği Kliniği, Ankara.
- Yılmaz, B.N. (2009) Aile Hekimliği: Hekim Emeginin Değersizleşmesi ve Esnekleşmesi. *Toplum ve Hekim*, 24(2): 159-160.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

MİLLİYETÇİ MUHAFAZAKÂR ENTELEKTÜELİ YARATMAK: ADANA
HALKEVİ ÖRNEĞİ

Creating a Nationalist Conservative Intellectuals: The Case of Adana Halkevi

Mehmet GÜLDAL¹

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul
guldalmehmet@gmail.com orcid.org/0000-0001-9124-6812

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

05.03.2024

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1447746

Anahtar Kelimeler

Soğuk Savaş, Tek Parti
Dönemi, Anti Komünizm,
Halkevleri.

Keywords

Cold War, Single Party
Rule, Struggle Against
Communism, People's
House.

ÖZ

Kemalist Cumhuriyetçiliğin kendisini gösterdiği, “yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet” şiarı, böyle bir dönüşüm anına tekabül etmektedir. Yeni bir rejimin ihdas edilmesi, belirli bir ideolojik programla birlikte gelmektedir. Kemalizm, Millî Mücadele sonrası bu ideolojik programın adıdır. İdeolojik programın ortaya konması tek başına yeter değildir. Bu nedenle, Kemalizmin toplumu ideolojik programı etrafında bütünleştirilmesi gerekmektedir. Böylece, aydın sınıfa olan ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Toplumsal mobilizasyonun, Kemalist doktrin etrafında şekillenebilmesi için eğitimcilerin organize edilmesi ve yeni nesillerin yetiştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda kurulan, ocaklar ve evler bu yeni kuşağın üretimi ve Cumhuriyet’in devamlılığını sağlama idealiyle teşkilatlandırılmıştır. Bütün bu siyasa üretimini kesen, ideolojik arka plan korporatist dünya görüşünün etkisinde gelişmiştir. Korporatizmle şekillenen bu sosyal teşekküllere çalışmada önemli bir işlev atfedilmektedir. Bu çalışmada, Tek Parti yönetimi altında “korporatist sosyal teşekkül” olarak oluşturulan Halkevlerinin yeni nesillerin yetiştirilmesi konusunda hangi işlevi yerine getirdiği sorgulanacaktır. Çalışmada ayrıca, Çok Partili Yaşam’a geçiş sonrasında, Adana Halkevi’nde yetişen milliyetçi muhafazakâr isimlerin nasıl anti-komünist entelektüellere dönüştüğü incelenecektir.

ABSTRACT

The mantra of a new homeland, a new society, a new state, in which Kemalist republicanism manifested itself, corresponds to such a moment of transformation. The emergence of a brand-new regime comes with a specific ideological program. Thus, Kemalism is the name of this ideological program following the Turkish War of Independence. Yet, the mere exposition of an ideological program is not enough on its own. In this respect, Kemalism needs to unify society around its ideological program. Hence, the need for an intellectual class has arisen. In order to facilitate social mobilization around the Kemalist doctrine, there was a necessity to organize educators and nurture new generations. The ideological background that shaped all this policy-making developed under the very influence of the corporatist vision. An important function is attributed to these social organizations shaped by corporatism. This paper will question the function of the Halkevi, which were established as corporatist social bodies under the One-Party rule, in the formation of new generations. The paper will also investigate how the nationalist conservative figures raised in Adana Halkevi evolved into anti-communist intelligentsia, subsequent to the transition to Multi-Party Life.

Atf/Citation: Güldal, M. (2024). Milliyetçi Muhafazakâr Entelektüeli Yaratmak: Adana Halkevi Örneği. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 849-862.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet Güldal, guldalmehmet@gmail.com

1. Giriş

Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemini ele alan çalışmalarda, 2000'li yıllar sonrasında dikkat çeken bir artış görülmektedir. Soğuk Savaş dönemi Türk tarihi üzerine, akademik çalışmaların 2000'li yıllarda yakaladığı ilgi, konunun farklı disiplinlerde ele alınmasını teşvik etmiştir. Soğuk Savaş'ın yaşandığı dönemde, konuyla ilişkili rehber çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bahsedilen çalışmaların en dikkat çekenini İlhan Darendelioğlu'nun *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri* başlıklı eseridir. (Darendelioğlu, 1977) İlhan Darendelioğlu çalışmasında, 19.yy'da ortaya çıkan Türkçülüğün Cumhuriyet'le birlikte yaşadığı değişim ve Soğuk Savaş sürecinde yaşadığı dönüşümü bir soy kütüğü oluşturarak anlatmaktadır. İlhan Darendelioğlu, milliyetçi muhafazakâr hareketin içinden gelen birisi olarak, bu dönüşüme doğal ve olağan bir olgu olarak yaklaşmıştır. Fakat, 2000'li yıllarda ortaya çıkan yeni dalga da Soğuk Savaş döneminin kritiği merkezi konum almıştır. Çalışmaların odaklandığı tarihsel dönemler, 1960 ve 1990 yılları arası süreçte yoğunluk göstermiştir (Örnek, 2022; Kerestecioğlu ve Öztan, 2016; Şimşek, 2021; Meşe, 2016; Özkan ve Gürakar, 2021; Taşkın, 2021). Çalışmaların 1960'lı yıllarda yoğunlaşmasında temel etken, Türkiye'de ideolojik billurlaşmanın bu yıllarda ortaya belirgin şekilde ortaya çıkması ve "sağ-sol" çatışması olarak adlandırılan ideolojik mücadelenin, nesnel analizlere elverişli bolca kaynak sunmasından ileri gelmektedir.¹

1960 ve 1990 arası dönemi merkezine alan çalışmaların nicel artışı gözlenmekle beraber literatürde anti-komünizmi doğuran tarihsel dinamikler göz ardı edilmiştir. Tarihi hat üzerinde, 1950'den geçmişe doğru gerçekleştirilecek bir araştırma, 1960 ve sonrasında oluşan, ideolojik kristalleşmenin kökenlerini anlama konusunda kolaylık sağlayacaktır. Son dönem çalışmalarda, Soğuk Savaş döneminde, ideolojik spektrumun sağında yer alan isimler üzerine yapılan biyografik nitelikteki çalışmalar, bahsedilen kolaylığa örnek teşkil etmektedir (Yıldız, 2013; Tepebaşı, 2022; Gönül, 2011). Türkiye'de, anti-komünizmin kurumsal bir nitelik kazanmasını sağlayan isimlerin yaşamlarında bu evreye nasıl geçtikleri, anti-komünizmin kurumsal anlamda 'kurucu babaları' olmaya yönelen arayışın nasıl olduğu ve anti-komünist bilincin oluşumundaki yapısal faktörler hakkında çok az araştırma yayınlanmıştır. İstanbul ve Ankara gibi Türkiye'nin önemli kentlerinde siyasal mücadelenin özneleri üzerine yaygın bir bilgi birikimi mevcuttur. Aynı zamanda, 1960'lı yıllara uzanan süreçte anti-komünizme 'bağlılıkları' ve kurumsallaşma sürecinde sağladıkları yarar konusunda çalışmalara yansıyan önemli veriler bulunmaktadır. Bütün bu çalışmaların detaylı incelemelerine rağmen, Türkiye'de anti-komünizmin İstanbul, Ankara ve İzmir dışında Anadolu'nun çeşitli kentlerinde nasıl ortaya çıktığı, insan kaynağı üretmenin nasıl sağlandığı sorunsalı akademik yazında bir muamma olarak kalmıştır.

Bir noktaya açıklık getirmek gerekirse, 1930'larda belirginleşen Tek Parti korporatizminin anti-komünizm üzerindeki göz ardı edilen etkisine dikkat çekmek gerekmektedir. Tek Parti dönemi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yönetiminin modernleşme projesine en belirgin esin kaynağını Korporatist ideoloji sunmuştur (Cappling, 2001; 139-141).² Korporatizm'den ilham alan, yeni Cumhuriyet modernleşme projesinde ana vurguyu kültürel kalkınmaya vermiştir. Böylece, Halkevleri, kent ve kırsal arasında ilişkiyi sağlayan aracı kurum (*corporate body*) olarak köylüyü kırsal eğitime prensibini edindiği gibi kırsaldan kente geleceklerin eğitimini de üstlenmiştir. Korporatizmin, özellikle 1930'lu yıllarda sahip olduğu düşünsel ilkelerin CHP'ye yansımaları, anti-liberal ve anti-komünist ilkeleri beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan, Halkevleri ve onun varlık amacı olan toplumsal endoktrinasyon, köklerinde gerek liberalizme gerekse sosyalist-komünist düşüncelere karşı katı bir anlayışa sahiptir. Kemalizm'in, milliyetçilik ve muhafazakarlıkla kurduğu yakın ilişkisellik, korporatizmden aldığı ilhamın bir yansımasıdır. Zira, korporatizmin yarattığı radikal milliyetçilik ve muhafazakarlık aynı zamanda anti liberal ve anti-komünizmi üretmektedir (Golob, 1954: 541-573). Korporatist ideolojinin ilkeleri, 1940'lı yıllarda Adana Halkevi'nden bir nehir gibi akararak Soğuk Savaş'ta yatağını bulmuş ve anti-komünist özneye can vermiştir.

¹ Türk siyasi tarihinde Sol ve Sağ kavramlarının ideolojik bir mücadeleye dahil oluşu için bkz. Tanel Demirel, "1946-1980 Döneminde "sol" ve "sağ", Ed: Ömer Laçiner, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt:9 Dönemler ve Zihniyetler, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009. Tanıl Bora, "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi", Ed: İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, *Türk Sağı Mütler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

² Düşünsel kökleri daha eski dönemlere kadar uzansa da Korporatizm Birinci Dünya Savaşı sonrasında ilgi gören bir ideoloji olmuştur. İki Savaş arası dönemde özellikle başta Avrupa ülkeleri olmak üzere gerek Liberalizm gerekse Marksizm'in alternatifi olan üçüncü bir yol olarak görülmüştür. Kelime anlamı olarak "corpus" yani beden kelimesinden gelir.

Türk anti-komünistleri belirli bir zaman aralığında güneş gibi doğmamıştır, onları keşfeden, yetiştiren ve mücadeleye dahil eden bir anlayışın sonucunda ortaya çıkmıştır. 1940'lı yıllarda Adana Halkevi çatısı altında oluşan entelektüel cemiyet yaşamı, sahip olduğu gençlik ile Soğuk Savaş'a damga vurmuştur. Abidin Dino, Arif Dino, Arif Nihat Asya, Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Cemal Oğuz Öcal ve İlhan Egemen Darendelioğlu benzer bir tarih aralığında bu cemiyet yaşamının mensubu olmuştur. Çalışma boyunca, Tek Parti idaresinin hâkim paradigması olan korporatist Kemalizm'in, milliyetçi-muhafazakâr entelijansiya tarafından benimsenmediği ve bunun yerine geleneksel milliyetçi muhafazakarlığı Halkevleri çatısı altında yeniden ürettikleri gösterilecektir. Bu sayede, Soğuk Savaş anti-komünizminin entelektüel mirasının oluşumu bir noktada ortaya koyulacaktır.

2. Aydın Hiyerarşisi ve Orta Katman Aydın

Modern ulus devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte, hâkim grupların hegemonya sağlamasında aydınlar işlevsel bir görevi icra etmektedir. Bu durum hem egemen düşüncenin devamlılığını hem de toplumun ideolojik yeniden üretiminde oluşacak çelişkileri illüze etmeyi sağlamaktadır (Portelli, 1982:99-103). Hâkim iktidar paradigmasını, toplumun geneli üzerine yayacak ve toplumla iktidar paradigmasını bütünleştirecek entelektüeller, yerine getirdikleri işlevlere göre tasniflenmektedir. Ortaya çıkış dinamikleri ve yerine getirdikleri işlevler göz önüne alındığında kendi aralarında hiyerarşik bir dağılıma gitmektedir. İtalyan Antonio Gramsci'de entelektüel, iki farklı tipolojide ayrı işlevleri yerine getirmektedir. Birincisi, geçmiş toplumsal formasyondan kalma geleneksel aydınlardır. İkincisi, iktidara gelen hâkim düşünceyle ortaya çıkan, egemen düşüncenin temsilcisi, hegemonya kurucusu, rıza üreticisi olarak toplum ve siyasal iktidar arasındaki bağlantıyı sağlayacak olan organik aydınlardır (Thomas, 2013:551-553). Oluşan yeni düzende, geleneksel aydınların görece bir özerkliğe sahip olmaları nedeniyle organik ve geleneksel aydınlar arasında bir mücadele ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, geleneksel aydınların yeni düzenin çıkarlarını korumak ve rıza üretme sürecine riayet etmek için hâkim düşünce tarafından soğurulması gerekmektedir (Portelli, 1982: 107). Organik aydınlar ile geleneksel aydınların birlikteliği sayesinde üstyapıda ortaya çıkan bu aydın birlikteliği, aydınların nitel hiyerarşisini ortaya çıkartmaktadır (Portelli, 1982, 116-117). Modern ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte burjuva sınıfı da görünürlüğü arttırmıştır. Burjuva sınıfına mensup özneler de, sınıfsal çıkarlarını maksimize etmek için eyleyen rasyonel bireyler olarak ortaya çıkmıştır. Bu meslek grupları, merkezdeki hâkim ideolojinin toplumun tüm unsurlarına yayılması ve rızasının yaratılması için eylemektedir. Bu noktada aydınlar, hâkim paradigmanın sivil toplum ile siyasal toplumu birleştirme ve tabana yayma arzusuna aracılık işlevini yerine getirir (Çetinkaya, 2002: 93)

Bu bağlamda, hâkim paradigmanın yöntemine göre, bu meslek gruplarından bazıları daha belirgin şekilde etkin konuma sahip olmaktadır. Örneğin, Tek Parti yönetiminde öğretmenler hâkim düşünce olan Kemalizm ile toplumu bütünleştirme işlevini yerine getiren failler olarak görülmektedir. Burada, organik aydınları mensubu oldukları hâkim paradigma içerisinde, hiyerarşik olarak konumlandırmak gerekmektedir. Çünkü, organik aydın hiyerarşisi eşit veya yekpare bir bütünlük içermez. Antonio Gramsci, aydınların nitel hiyerarşisini ordu yapısına uygun biçimde ele almıştır. Öyle ki, hâkim ideolojinin kurucuları ve yayıcıları arasında nitel bir statü farkını belirler. Üst aydın yahut subaylar, ideolojinin ilkelerini ve programını belirleyen olarak sınıflandırılmıştır (Gramsci, 2012: 221). Bu noktada, organik aydınların bir kısmı "kurucu babalar" olarak yer alırken, düşüncenin geçmişi ve geleceği üzerine yegâne söz sahibi olarak görülmektedir. Ast konumunda olan entelektüeller ise, "kurucu babaların" oluşturduğu, hâkim ideoloji olan dünya görüşünü toplumsal tabana yayma ve rıza üretme işlevini yerine getirmektedir (Çetinkaya, 2002:93-96). Gramsci için, bu tasnif "yaratıcı ve örgütçü" arasındaki ayrımdır (Portelli, 1982, 116).

Bu tasnifi göz önüne alarak, Kemalist paradigmanın Tek Parti sürecinde hâkim görüş olarak toplumsal tabana nasıl yayıldığı sorusunu ele almak gerekir. Öncelikle, Kemalizm düşünsel doktrinlerini toplumsal tabana yaymak için organik mekanlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu beklenti üzere, korporatist teşekküller olarak, Halkevleri ve Halkodaları oluşturulmuştur. Böylece, Kemalist modernleşme anlayışı kapsamında toplumun kültürel dönüşümünü sağlamak adına, Halkevleri kent ve köy arasında çelişkileri giderici bir rol üstlenmiştir. Kemalist üst aydınlarca geliştirilen Kemalist doktrin toplumsal tabanda yayılması amacıyla, Halkevleri kurulmuştur. Halkevlerinde görev alan ast aydınlarsa oluşturulan Kemalist doktrinleri yayma görevini icra etmiştir. Böylece öğretmenler, yeni toplumsal yapının organik aydınları olarak aydınların nitel hiyerarşisi içinde pozisyon elde etmiştir. Öğretmenler korporatizmden ilhamla oluşturulan Kemalist doktrinleri hem

toplumsal tabanda yayma hem de yeni rejime itaatkâr nesilleri yetiştirme görevini üstlenmiştir. Kent ve köy tipi aydınlar arasındaki ayrım gözetildiğinde Halkevlerinin köy odaları, köy ve kent arası ilişkiyi sağlayarak köylüleri merkeze bağlamaktadır. Ayrıca, öğretmen ve din adamı gibi meslek sahipleri, görece daha düzenli bir orta sınıf yaşamına sahip oldukları için köylüler, bu ilişkiyi bir kurtuluş yolu olarak görebilmektedir. Bu örnek, Halkevleri için geçerlidir (Gramsci, 1967:33)

Adana Halkevi örneğine gelindiğinde, özgün bir yapıyla karşılaşılmaktadır. Öncelikle, Halkevleri içerisinde en etkin faaliyet yürüten şubelerin başında gelen Adana Halkevi, yetiştirdiği entelektüeller ve köy-kent bütünleşmesi konusunda önemli çıktılar sunmaktadır. Kemalist kültür politikasında “ilahi bir mekan” olarak kurgulanan Halkevlerinde, oluşturulan mekanla birlikte mekanda yer alan ve Kemalizm’e hizmet eden entelektüel kadrolar da benzer kutsamadan paylarını almıştır (Atalay, 2019: 126). Böylece, aydın hiyerarşisi “kutsallıkla” bezenen yeni bir hüviyete kavuşurken, düşünceleri ve eylemleri “kutsallıktan” payını almıştır. Kutsal mekânda, medeniyetin yayıcısı “kutsal peygamberler” olarak dünyevi kavramlarla ilahileştirilmiş aydınlar yer alırken, yetiştirdikleri genç nesil “medeniyetin havarileri olarak” tanımlanmıştır (Atalay, 2019: 126). Hiyerarşik kutsal bir düzenin mensuplarını oluşturan Halkevi aydınları, Cumhuriyet’in geleceği olarak görülmektedir. Ancak, kutsiyeti bozan heretik bir aydının varlığı bütün bu dünyevileştirilmiş ilahiyatta nereye konumlanır? Arif Nihad Asya ve Cemal Oğuz Öcal, Kemalizm’in milliyetçilik anlayışına uyumsuz hareket etmiştir. Hem Asya’nın hem de Öcal’ın baskın milliyetçi karakterinde birinci kuşak Türkçülerden gelen “irredendist” bir taraf vardır.³ Bu iki isim, aynı zamanda muhafazakâr bir anlayışa sahip olmaları bakımından Nihal Atsız ve Nejdet Sançar gibi ikinci kuşak Türkçüler arasında da ayrı bir konumda yer almaktadır.⁴

Hâkim paradigmanın sahip olduğu iktidar gücü karşısında, iki ayrı direniş yöntemi söz konusudur. Birincisi, hâkim paradigmanın farklı bir yorumu ile mücadele ederken ikincisi, bu paradigmanın yarattığı imkanlardan kendi öz kaynağını yaratma arayışına girmiştir. İki yaklaşımın temelde hedefi aynıdır. Kemalist hegemonyanın, konjonktürel krizinin yarattığı çatlaklardan sızarak yeni bir yol arayışı ortaya koyulmuştur. Bu bakımdan ast aydınlar, bir hiyerarşiye karşı “sessiz bir isyan” girişiminde bulunmuştur. Böylece, Kemalizm’in organik toplum ve onu üreteceği mekanlar olan Halkevleri, hedefi dışında bir yola sürüklenmiştir. Ast aydınların heretik yorumları, ortaya çıkan çatlaklardan sızarak Soğuk Savaş’ın ast aydın düzeninin önemli bir kısmını temelini oluşturmuştur. Böylece, Halkevlerinde ekilen “tohumlar” zamanla Soğuk Savaş’ta gürleşerek “anti-komünist ormanı” ortaya çıkartmıştır.

3. Halk Evleri ve Anti-komünizm

Cumhuriyet tarihinde önemli bir kurum olan Halkevleri 19 Şubat 1932 tarihinde kurulmuştur. Dönemin CHP Genel Sekreteri olan Recep Peker’e göre, Halkevleri milleti bir araya getirecek ve bütünleştirecek teşkilatlar olarak planlanmıştır (Özacun, 1996: 88). Halkevinin kuruluş amaçları arasında, CHP’nin parti etkinliği dışında kalan toplum kesiminin bir araya getirilmesi ve kültür-sanat dallarının araç olarak kullanılması vardır (Özacun, 1996: 89). İki savaş arası dönemde gerek Almanya gerekse İtalya’da ideolojik öğretinin toplumsal tabana yayılması için farklı eğitim ve sosyal teşekküller kurulmuştur (Yaşlı, 2020: 45-47). Türkiye gibi, eğitim kurumları ve eğitilmiş nüfusun az olduğu ülkelerde Halkevi gibi sosyal teşekküller, toplumdaki sınıfsal farklılıkları illüze etme ve toplumun “bölünmez bütünlüğünü” sağlayan mekanlar olarak tasarlanmıştır (Özacun, 1996:89).

Halkevleri öncesinde benzer bir beklentiyle kurulan, Türk Ocakları’nın devrimler karşısında gerekli aidiyet duygusunu gösterememesi hatta ırkçı ve faşist eğilimleri nedeniyle kapatılmasıyla sonuçlanmıştır (Çeçen, 1990:96-97).⁵ Halkevleri kurulmadan önce, toplumu yönlendirebilecek kurum ve yayıncılık faaliyetlerinin

³ Cemal Oğuz Öcal’ın yazılarında ve şiirlerinde hâkim olan tema romantik bir Türk Milliyetçiliğidir. Fakat Öcal’ın 1948 sonrasında özellikle *Sebilürreşad*, *Serdengeçti*, *Ehli Sünnet* gibi Türkiye’de İslami muhafazakârlığın amiral gemisi yayınlarına ciddi katkılar sunmuştur. Halkevi dergilerinde pragmatik biçimde Türklüğü “Asya steplerinde ararken”, Soğuk Savaş’la birlikte Türkcülüğünü İslami muhafazakarlıkla tahkim etmiştir. Zaman içerisinde Babıali’de Sabah gibi Soğuk Savaş’ın ünlü muhafazakâr gazetelerinde yazıları yayımlanmıştır.

⁴ Türkcülüğün tarihsel bir tasnifi için bkz. Orhangazi Ertekin, "Cumhuriyet Döneminde Türkcülüğün Çatallanan Yolları," Ed: Tanıl Bora, *Modern Türkiye 'de Siyasi Düşünce*, Cilt 4 Milliyetçilik, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 348-349.

⁵ Türk Ocakları’nın ideolojik olarak Kemalizm’e yakınlığı vardır. Ancak, bahsedilen yakınlık bir aidiyet duygusu organik bütünlük yaratmamıştır. Çeşitli, Çok Partili Yaşam denemelerinde Türk Ocağı mensuplarının CHP yerine muhalif partilere destek vermesi kapatılmasının nedenlerinden birisidir. Orhan Özacun, “Halkevlerinin Dramı”, agm, s. 91. Serap Yolcu, “Türkiye’de Bir Politik Özne Olarak Gençliğin İnşası”, İstanbul Üniversitesi, 2014, ss. 134-135.

önemli kısmına son verilmiştir. *Kadro* dergisi ve Mason locası gibi yayın yahut kuruluşlar kapatılarak toplum bütün halinde Halkevlerine yönlendirilmiştir (Özacun, 1996:88). Atatürk'ün Türk Ocakları'ndan beklentisi, toplumun Türk dili ve kültürü etrafında bir araya getirilerek bütünleşmesidir. Ancak, Türk Ocakları'nın potansiyel muhalefet odağı olma ve gençliği iktidardan uzaklaştırma ihtimali, nihai kertede Türk Ocakları'nın kapatılması ve Halkevlerinin açılmasıyla sonuçlanmıştır.⁶ Gerek Cumhuriyet dönemi Türk Ocakları gerekse Halkevleri, Kemalistlerce oluşturulan Cumhuriyet ideolojisini geliştirecek, koruyacak ve toplumun bu bağlamda endoktrine edilmesi için gerekli donanımı sağlayacak bir teşkilat olarak ortaya koyulmuştur (Parla, 1991:109).

Halkevlerini oluşturan Kemalizm'in özünde alturizm ve çatışmasızlık ilkesi vardır. Korporatist düşüncenin temel anlayışlarından olan organik olarak bütünleşmiş, kaynaşmış, dikişsiz toplum anlayışı, Kemalizm tarafından tatbik edilmiştir. Korporatizmin temel ideolojik tasavvurunda, birey değil toplum vardır. Bu bağlamda, Korporatizm toplum çıkarlarını öncelemektedir. Toplumsal çıkar, kişisel menfaatlerin önüne geçerek, organik toplum ortak iyiye ve çıkara hizmet eden bir yapı olarak yeniden kurulmaktadır (Göze, 1968:7).

Korporatist toplum, temelinde bireylerin birlikteliği olan sosyal teşekküllerin birlikteliğinden oluşmaktadır. Ayferi Göze'ye göre, korporatist devlet anlayışında birey ancak, toplumda yerine getirdiği işlemlerle bir varlık sahibi olabilmektedir. Bu işlevler, sosyal teşekküller aracılığıyla yerine getirildiği gibi kamusal, yani kutsal bir amaç taşımaktadır. Bu kapsamda, sosyal teşekküllerde bireylerin toplumun iyiliği ve gelişmesi için eylemlerin varlıklarını sağlamanın yegâne yöntemi olmaktadır. Böylece Kemalizm, görev bilincine sahip olan özverili bir nesli tasavvur etmektedir. Halkevleri çatısı altında yetiştirilmesi amaçlanan nesillerin, "kutsal bir amaca" hizmet etmesi beklenmektedir. (Atalay, 2019:122-125). Liberalizm'in haklar ilkesince insanın kendisini gerçekleştirme anlayışı karşısında korporatizm, görev bilinci, sorumluluk ve toplum adına diğerkam olmayı savunur. Fakat, şu hususa dikkat çekmek gerekir ki, Kemalizm, liberal düşünce ve onun bireyin özgürlüğünü merkeze alan hak temelli anlayışına karşıdır. Ancak, özel mülkiyet ve mülk dokunulmazlığı konularında Kemalizm oldukça korporatist bir anlayışı benimsemiştir (Kansu, 2002:265).

Liberalizmin bireyciliği karşısında, özveri ve görev bilinci vurgusu yapılırken, Sosyalizm karşısında, mülkiyet kutsiyeti ve sınıflar arası bütünlük ve iş birliği savunusu yapılmıştır. Sınıflar arası sömür ilişkileri ve çatışma karşısında, 141 ve 142. Maddelerin varlığı en temelde sınıfsal farklılıkları ve mülkiyet sahipliğini tartışmaya açacak olan Marksist ve sosyalist akımların yasaklanmasını amaçlamıştır.⁷ Sosyalizmin teorik metinlerinin okunması önüne getirilen engeller, beraberinde sınıfın ve sınıfsal çelişkilerin reddi ile Soğuk Savaş sürecine de ilham kaynağı olmuştur. Halkevlerinde, korporatizmin bütünleştirici formasyonundan geçenler için sınıflar yahut sınıfsal çelişkiler bulunmamaktadır. Bu noktada, endoktrine edilenler için 'âtlı' bir toplum ve onu geliştirecek "aydın sınıfı" vardır. Toplumsal soyutlamalarda, sınıfın reddine dayanan ve çelişkileri inkâr eden bir yaklaşımda toplum sınıflardan değil dost ve düşmanlardan zuhur etmektedir. Türk aydını için dikotomik ilişkiler, dost ve düşmanlar üzerine inşa edilmektedir. Yalçın Küçük'e göre, bu aydın tipolojisi için dostlar ve düşmanlar vardır. Ayrıca, düşman daima dışardan gelen olarak tasvir edilmektedir (Küçük, 1979:260-261). Halkevlerinde, 'gericilik' ile mücadele etmesi için yetiştirilen kuşak için benzer eğilim hakimdir. Böylece, Soğuk Savaş sürecinde, birer anti-komünist militana dönüşmelerinde sınıfsal çelişkilerin reddinin etkili olduğu söylenebilir. Aydınlanma mekanları olarak Halkevleri aynı zamanda, bilgiye ulaşılabilecek yerler olan kütüphanelere ve okuma kulüplerine sahiptir. Entelektüel birikimin sağlanacağı toplanma alanı olarak kurgulanan kütüphaneler ve okuma gruplarında, nelerin okunacağı konusunda ise katı bir belirlenim söz konusudur (Koçak, 2011:154-156). Sosyalist literatürün, zararlı yayınlar olarak gençliği 'zehirlenmesi' karşısında, CHP genel sekreteri Şükrü Kaya geniş bir liste yayınlayarak kitap toplama genelgesi göndermiştir

⁶ Türk Ocakları'ndan beklenen toplumsal bütünlüğü sağlamasıyla, tersine yeni çatışma alanlarının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Özellikle, Türk Ocakları'nın Turancılık anlayışı Kemalizm'in hâkim milliyetçiliği ile çelişen bir zeminde ilerlemiştir. Türkistan'ın 'esaretten' kurtarmayı merkeze alan bir Turancılık Halkevlerinin kurulmasını kolaylaştırırken, oluşabilecek yeni çatışmalar engellenmeye çalışılmıştır. Füsun Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 361.

⁷ İtalya Ceza Kanunu esas alınarak hazırlanan değişiklikler kapsamında getirilen 141 ve 142. maddeler sınıfsal çelişkilerin varlığını reddeden, bunun yerine sınıflar arası bütünlüğü esas alan bir düşüncenin ürünüdürler. Cangül Örnek, "Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar". Ankara Üniversitesi *SBF Dergisi* Sayı 69, 2014, ss. 116-117.

(Koçak, 2011:156). Bu genelgenin gösterdiği üzere, Tek Parti anti-komünizminin Halkevleri üzerinden etkin biçimde hissedildiği görülmektedir. Diğer bir taraftan, gençlik bu ‘zararlı’ neşriyatlara karşı savunmaya alınmalıdır. Bu savunmanın, öğretme mekanları kuşkusuz Halkevleri olacaktır. Kemalizm, korporatizm ve Halkevleri üçgeninde oluşan bu organik bağ, zamanla anti-komünist paradigmanın belirleyici olduğu süreçlerde, Halkevi bünyesinde görev alan yahut yetiştirilen isimlerin siyasal tavırlarında belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Halkevlerinin ideolojik programı olan Kemalizm’in, korporatizmle olan ilişkisi ele alındı. Peki, nesil yetiştirme amacıyla kurulan Halkevleri eğitmek için gençleri hangi yöntemlerle tespit etmekteydi? Bu sorunun yanıtı, yine Halkevi, Kemalizm ve korporatizm ilişkisinde ortaya çıkmaktadır.

Halkevleri, toplumun eğitilmesi ve Cumhuriyet’in siyasal anlayışını topluma bütünleştireceği yerler olması dışında, eğitim kurumlarıyla ve özellikle liselerle organik biçimde koordineli faaliyet yürütmüştür. Bahse konu anlayışın bir sonucu olarak, uzun Soğuk Savaş sürecine damga vuracak isimlerin bir kısmı bu anlayışın bakiyesi olarak ortaya çıkmıştır.⁸ Tek Parti yönetiminde Halkevleri, kent liseleriyle ortak şekilde hareket etmiştir. Belirli liselerin konumu nedeniyle diğerlerinden ayırt edici farklar mevcuttur. Örneğin Adana, çevre bölgelerden göç alan bir kent olmasından dolayı, Erkek Lisesi’ne farklı coğrafyalardan öğrenciler katılmıştır.⁹ Böylece Adana Erkek Lisesi, sadece Adana özelinde değil çevre kentlerden de öğrenciler kabul ederek yakın coğrafyasındaki gençleri bir araya getirmiştir. Türk Ocakları’nın yetersizliği olarak görülen toplumu kapsayamama sorunsalı, Halkevleri ile çözülmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, kuruldukları yerlerde görev yapan öğretmenler başta olmak üzere kamu personelleri, Halk Evleri’nin doğal üyeleri gibi görülmektedir. Adana Halkevi de bu örneklerin en önemlilerinden birisidir. Öncelikle, öğretmenler Halkevi’nin çeşitli kollarında görevler alırken, *Görüşler* gibi Halkevi tarafından yayınlanan dergilerin editörlüğünü de üstlenmiştir. Kentin entelektüel yaşamı, Halkevi çevresinde teşkilatlandırılmaya çalışılmış ve farklı düşünsel gelenekten gelen isimler cemiyetin oluşmasına katkı sağlamıştır. Ancak, bir ideal olarak sunulan bu uyumlu kültürel birlik gerçekliğin sadece belirli bir yüzünü göstermektedir. Esas olarak, Halkevi çatışmasızlık şiarıyla hareket ederken, farklı ideolojilere mensup aktörleri bünyesinde barındırmıştır. Halkevleri çatısı altında yer alan aktörler geldikleri ideolojik gelenekleri geride bırakmak yerine ideolojik farkındalıklarını her geçen gün yeniden üretmeye ve ‘çatışmasız ve kaynaşmış’ toplum idealine karşıt hareket etmiştir.

Mücadelenin kimler arasında olduğu ve biçimi yalnızca bir kentin siyasal geçmişini değil bütün bir Türk tarihi üzerine etki bırakacak bir miras yaratmıştır. 1940’lı yılların ilk çeyreğinde Adana Halkevi etrafında toplanan bir grup insanın politik macerası, Türk anti-komünizm tarihinin en özgün dönemlerinden birisini oluşturmuştur. Adana Halkevi özelinde ortaya çıkan bu tarihi tecrübenin, tarafları arasında bayraklaşan iki isim dikkat çekmektedir. Bir tarafta milliyetçi muhafazakarlığın Bayrak Şairi Arif Nihat Asya yer alırken, diğer tarafta Türk Sosyalist hareketinin önemli isimlerinden Abidin Dino ve ailesi yer almıştır.

3.1. Dino Ailesi ve Adana Okulu

Abidin Dino, Türkiye’de siyaset ve sanat hayatının önemli isimlerinden birisidir. Özellikle, Tek Parti yönetiminde sosyalist olma ithamıyla kovuşturmalara tabii tutulmuş ve bir süre sürgün hayatı yaşamıştır. Tutuklandığı 1942 yılında önce Çorum’a, sonrasında, abisi Arif Dino ile Adana’ya 1943 senesinde “sürgün” edilmiştir. (Güzel, 2008: 61-62). 1943 Adana’ında, kültürel ortam oldukça verimlidir. Özellikle, Halkevi ve liseler arasındaki uyum sonucunda, *Görüşler* gibi dergiler yayınlanmakta ve gelecek vadeden isimler yeteneklerini okuyuculara sunmaktadır. Dönemin Adana’ında, aynı zamanda Ankara Halkevi başkanlığı da yapmış olan Ferit Celal Güven, *Türk Sözü* gazetesinin sahibidir ve Abidin Dino’yu dış haber editörü olarak işe almıştır. (Güzel, 2008: 81).

Dino ailesi, Adana içinde tanınan bir ailedir. Dedeleri Abidin Paşa’nın Adana valisi olduğu dönemden kalma kent hafızasında aile hakkında belirli bir birikim mevcuttur. Ayrıca, Abidin Paşa’dan kalma geniş çaplı arazi

⁸ 1950 sonrası Türkiye’de sinema, edebiyat ve tiyatro alanlarında ün kazanan isimlerin birçoğu Halkevleri kökenlidir. Bu isimlerden bazıları sol ideolojiye mensup görülürken diğer bir kısmı sağ ideolojik spektrumda yer almaktadır. Orhan Özacun, “Halkevlerinin Dramı” agm, s. 92.

⁹ Tefik Çavdar, İlhan Selçuk, Turhan Selçuk, Zeki Sofuoğlu, Hasan Hüseyin Korkmazgil, Yaşar Kemal, İlhan Darendelioğlu, Musa Anter başta olmak üzere birçok isim kent dışından gelerek Adana Lisesi’nde eğitim almışlardır. Hasan Hüseyin Korkmazgil’in Adana Lisesi yaşamı hakkında bkz. Hatem Türk, “Toplumcu Bir Öğrenci, Bayrak Şairi Bir Hoca: Hasan Hüseyin Korkmazgil ve Arif Nihat Asya” *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Cilt 5 Sayı 10, 2009, ss. 164-179.

de aile tarafından işletilmektedir. (Güzel, 2008: 63). Ancak, Abidin Paşa'nın torunu olması ve geniş boyutlu araziye sahip olmalarına karşın, Abidin ve Arif Dino sosyalist olmaları gerekçesiyle sürgündedir ve hem milliyetçiler hem de Adana valisi Akif İyidoğan için açık hedef halindedir. Evlerine gerçekleşen birtakım saldırılar, dönemde Ferit Celal Güven'in yardımları sayesinde engellenmiştir. (Güzel, 2008: 66). Abidin Dino'nun Adana'ya sürgünü sonrasında eşi, Güzin Dinoda Adana'ya gelir ve yerleşir. Güzin Dino gerek Kız Lisesi gerekse Erkek Lisesi'nde Fransızca derslerine girmektedir. Halkevi bahçesinde gerçekleşen ziyaret ve toplantılar sırasında yeni dostluklar oluşmaya başlamıştır. (Orak, 2018).¹⁰ Bu dostluklardan en dikkat çekici olanı genç yaşında aile ile yakın ilişki kuran Kemal Sadık Göğçeli'dir (Yaşar Kemal). Adana Erkek Lisesi öğrencisi olan Kemal Sadık, folklor üzerine çalışmakta ve aile ile uzun vakitler geçirmektedir. (Güzel, 2008: 86).¹¹

Adana Okulu mensuplarından Güzin Dino, Yaşar Kemal'in eğitimi ile yakından ilgilenmektedir. Genç yaşlarında şiire meraklı olan Yaşar Kemal, Güzin Dino'nun telkinleriyle hikâye ve roman üzerine yoğunlaşmaya başlamıştır. Dönem içerisinde, Bursa Cezaevi'nden Orhan Kemal'in Adana'ya geri dönmesiyle Adana Okulu tamamlanmıştır. (Güzel, 2008: 112-116).¹² Adana Okulu, dönemde az rastlanan entelektüel birikim elde etmenin imkanlarını sunmaktadır. Arif Dino ve Abidin Dino, Çukurova'yı merkeze alan resim ve heykel çalışmalarına yoğunlaşırken, Orhan Kemal *Bereketli Topraklar Üzerinde* eserinin ilk nüvelerini ortaya koymaktadır. Süreç içerisinde Yaşar Kemal de, Adana Okulu'na köylüler arasında topladığı Türkmen ağıt, hikâye ve şiirleri getirmektedir. Daha sonrasında topladığı sözlü kültür materyalleriyle oluşturduğu ilk eseri *Ağıtlar*, *Türk Sözü* gazetesi sahibi Ferit Celal Güven'in desteğiyle Halkevi tarafından yayımlanmıştır.¹³

Yaşar Kemal'in öğrencilik yıllarında, ilişki halinde olduğu kişiler yalnızca Adana Okulu mensupları değildir. Adana Erkek Lisesi'nden öğretmeni ve milliyetçi muhafazakâr düşüncenin önemli şahsiyetlerinden Arif Nihat Asya da Yaşar Kemal'in yakın irtibatında olduğu isimlerdendir (Turhan, 1979).¹⁴ Hatta, Yaşar Kemal'in yeteneğini ilk olarak keşfeden Arif Nihat Asya'dır. Yaşar Kemal, hayatını konu alan belgesel ve söyleşilerinde ilk yayın tecrübesinin Ferit Celal Güven'in etkisiyle *Ağıtlar* eseri olduğunu söylemiştir. Fakat, Yaşar Kemal'in atladığı bir noktayı aydınlatmak gerekmektedir. Yaşar Kemal'in, lise çağlarında ilk olarak *Görüşler* dergisinde şiirleri yayınlanmaya başlamıştır. Halkevi yayını olan *Görüşler*, aynı zamanda Arif Nihat Asya'nın editörlüğünde çıkmaktadır. Yaşar Kemal'in burada dikkat çekici sayıda şiir ve düz yazısı yayınlanmıştır. Yazı içeriği olarak, dönemin şartlarına uygun bir milliyetçi tavrın söz konusu olduğu belirtilmelidir. Ayrıca, Soğuk Savaş sürecine damga vuracak olan *Toprak* dergisi yine 1940'lı yılların Adana'sında yayın hayatına başlamıştır. 1945 yılında ilk sayısı yayınlanan ve İlhan Egemen Darendelioğlu'nun himayesinde çıkartılan *Toprak* dergisi, dönemin ünlü Türkçü ve Turancı isimlerine ev sahipliği yapmıştır. Yazar kadrosu arasında yer alan isimlerden birisi de Yaşar Kemal'dir. *Toprak* dergisinin birinci sayısında, Yaşar Kemal'in "*Bir Arzu Günü*" başlıklı şiiri yayınlanmıştır (Göğçeli, 1945: 8). Yalnızca Arif Nihat Asya ile değil, Türkçülük Turancılık davası sanıklarından Cemal Oğuz Öcal ile de bir yakınlığı olduğu görülmektedir. Öyle ki, Cemal Oğuz Öcal Yaşar Kemal'i yetenek sahibi ve geleceği parlak bir genç olarak görürken, mutluluğunu *Toprak* okurlarıyla paylaşmıştır. Arif Nihat Asya'nın editörü olduğu Halkevi dergisi *Görüşler*'de hem Cemal Oğuz Öcal hem de Yaşar Kemal 1940 ve 1943 arası en çok yayın yapan isimlerdir.¹⁵ Cemal Oğuz Öcal, Türkçülük Turancılık

¹⁰ Aydın Orak (Yön.), *Yaşar Kemal Efsanesi*, 2018.

¹¹ Yaşar Kemal o dönemde liseden yakın zamanda ayrılmış bir gençtir. Dönemde, köyler arasında gezerek özellikle Türkmen ağıtlarını, şiirlerini ve hikayelerini kaleme alarak kaydetmektedir. Daha sonra, kayıt altına aldığı materyalleri Dino ailesi ile paylaşmaktadır.

¹² Özellikle, Orhan Kemal bu dönemde *Bereketli Topraklar Üzerinde*'nin taslak çalışmalarını yapmaktadır ve Güzin Dino ile taslaklar üzerinden fikir alışverişinde bulunmuştur. Kitap ancak 1954 senesinde yayınlanabilmiştir.

¹³ Halkevi Eski başkanlarından ve *Türk Sözü* gazetesi sahibi Ferit Celal Güven'in tavsiyesi ile Halkevi tarafından neşredilmiştir.

¹⁴ Dönemin tanıklarından Turhan Selçuk'un anlatımıyla, "İkinci Dünya Savaşı Yılları; Abidin Dino sürgün Adana'da, Yaşar Kemal öğrenci, kimi zaman Arif Nihat Asya'ya da takılıyor; hoca öğrencisiyle içiyor, gece yarısı bizim evin kapısına dayanıyorlar. Yaşar Kemal destan ve şiir vurgunu, halkevi kültür yuvası. (...) Anadolu halkını dünya edebiyatıyla 'Kemalist yönetim' tanıştırıyor; kültür devrimi yaşıyoruz, 'Aydınlanma'nın Adana'ya yansması daha başka nasıl olabilir?" <https://www.altinsehiradana.com/Makale/turhan-ve-ilhan-selcukun-adanadaki-evleri/866/> Erişim Tarihi: 01.03.2023.

¹⁵ *Görüşler*'in 29. sayısından sonra yazar kadrosuna bakıldığında, en çok yazı yayınlanan iki isim Kemal Sadık Göğçeli (Yaşar Kemal) ve Cemal Oğuz Öcal'dir. 1940 yılında başlayan bu durum, 1943 yılına kadar devam etmiştir. Cemal Oğuz Öcal, Adana Halkevi toplantılarına da sık sık katılarak şiir ve konuşmalar yapmıştır. bkz. *Görüşler*, Sayı: 46, Ekim, 1942, s. 32.

davası öncesinde, Adana'da Kurtkulağı'nda öğretmenlik yapmıştır. Halkevleri ve Adana Erkek Lisesi'nde başlayan Yaşar Kemal, Arif Nihat Asya ve Cemal Oğuz Öcal'ın birlikteliğinin kökleri buraya kadar dayanmaktadır (Yılmaz: 2021: 13-32).

“Derginin kapağındaki (İçindekiler) e bakıyorum. İşte aşına olduğum iki dost çehresi: bana uzaktan uzağa gülümseyen bu iki şiir ve sanat değerinin biri Arif Nihat Asya, öteki de Ziya İlhan Zaimoğlu'dur. Bu aziz insanların arasında bana yabancı olmayan iki genç istidat, Kemal Sadık Göğçeli ile Aydın Nisari'de var...” (Öcal, 1945: 2).

1940'lı yılların Adana'sında gerek Türkçüler gerekse Sosyalistler için bir siyasal mücadele alanı oluşmuştur. Yaşar Kemal gibi genç yetenekler mücadele alanında kazanılması gereken “ganimetler” olarak, oldukça değer görmektedir. Milliyetçilerin, Halkevlerini insan kaynağı ve örgütlenme alanı olarak gördükleri ölçüde, Sosyalistler de bu anlayışa yakın tutum içerisinde olmuşlardır. Bu yaklaşımın, kökleri 7. Komintern toplantısında alınan kararın bir yansıması olarak görülmelidir. Bu mücadele alanında, Yaşar Kemal'in ideolojik gelgitleri oldukça dikkat çekicidir ve en nihayetinde arayışı Sosyalistlerin himayesine girmeye sonuçlanmıştır. Arif Dino ile tanışması sonrasında yoğun teorik Marksizm okumalarına başlamıştır.¹⁶ İdeolojik gelgitler arasında, başta Yaşar Kemal'i ve dönemin farklı birçok aktörünü etkileyen en belirleyici faktör, Adana'da yaşanan adaletsizlikler ve sömürü ortamıdır. Savaş'ın yıkıcı etkisi bir yana, tarım kapitalizminin en sert yaşandığı yer olarak Çukurova, sınıfsal çelişkileri yerinden görme ve bilinçlenme konusunda doğal bir mekân-okul olarak görülmelidir (Erbil, 2008: 27-29)¹⁷

Adana Okulu, entelektüel bir topluluk yanında siyasal bir birliktelik olarak da görülmelidir. 1935 yılında toplanan Komintern'in 7. Kongresinde, Türkiye Komünist Partisi için İsmet İnönü hükümetine destek verilmesi ve Türk hükümetine karşı yıpratıcı muhalefet sergilenmemesi kararı alınmıştır. Sonraki süreçte, 1936 yılında partinin Tek Parti CHP'sine ve Halkevlerine ‘sızmaları’ ayrıca alınacak kararları etkilemeleri istenmiştir (Akbulut, 2010:133). Bu bağlamda, Arif Dino ve Abidin Dino sosyalist siyasal mücadelenin temsilcileri olarak görülmelidir. Dönemde, Rasih Nuri İleri'nin anlatımıyla, Halkevlerinde özellikle Arif Dino, gençleri etkileme ve ‘illegal parti’ bünyesine katma amacıyla faaliyet yürütmüştür. Rasih Nuri, süreçte Adana'da kayda değer bir başarı gösterilemediğini ancak, birtakım gençlerin harekete dahil edildiğini belirtir. Hem Kemal Sadık Göğçeli hem de Mehmet Raşit Ögütçü o zamanlar tanınmayan isimlerdir. (İleri, 2003:15-16). Bahsedilen süreçte, Güzin Dino'nun siyasal yapılanmanın ne denli içerisinde olduğu belirgin değildir. Ancak, Orhan Kemal'in hapisten çıktıktan sonra Dino ailesiyle irtibat kurması ve Halkevi'nin kütüphane çalışanı Yaşar Kemal'in Adana'da yerel sosyalist harekete dahil edilmesi bir siyasal teşkilatlanma faaliyetini göstermektedir. Adana Okulu'na gelince, 1950 senesine gelindiğinde, Yaşar Kemal bir ihbar sonrasında tutuklanır ve cezaevine gönderilir. Hapis sonrasında hem Yaşar Kemal hem de Orhan Kemal için Adana'da ölüm tehlikesi ortaya çıkmıştır (Kemal, 1993: 49-55). Çünkü, Halkevleri çatısı altında toplumu bütünleştirme idealini paylaştığı düşünülen yöneticilerin bir kısmı ve kent entelijansiyasını oluşturan bazı isimler hâkim düşünce olmaya başlayan anti-komünizmin bayraktarlığını yapmaya başlamıştır.¹⁸ Adana Halkevi'nin çatışmasızlık ortamı içerisinde yalnızca sosyalistler faaliyet yürütmemiştir. Aynı zamanda, milliyetçiler de kendilerine bir imkân yaratmayı başarmıştır. Adana Halkevi çatısı altında milliyetçiliğin en belirgin savunucusu ve yayıcısı kuşkusuz Arif Nihat Asya'dır.

3.2. Arif Nihat Asya ve Adana'da Milliyetçiler

Arif Nihat Asya, siyasi ve kültür tarihi açısından müstesna bir yere sahiptir. Arif Nihat Asya, öğretmenlik mesleğine Adana'da başlamıştır. Türkiye'nin farklı illerinde lise öğretmenliği yapan Arif Nihat Asya, en uzun süre Adana'da görev yapmıştır. Meslek olarak öğretmenliği aşan bir entelektüel mirasa sahip olan Arif Nihat Asya'nın, edebi yeteneği ile politik duruşu arasında belirgin bir korelasyon vardır. Türkiye'de milliyetçiliğin ‘bayrak’ isimlerinden birisi olması yanında, tasavvufa olan ilgisi onun milliyetçiliğini muhafazakârlığıyla

¹⁶ Yaşar Kemal, Halkevi bahçesinde Arif Dino ile tanışması sonrasında ortak bir okuma programı yürüttüklerinden bahsetmektedir. Aydın Orak (Yön.), *Yaşar Kemal Efsanesi*, 2018.

¹⁷ Aynı dönemde Adana'da yaşayan Tevfik Çavdar'ın gözlemleri oldukça değerlidir. Çavdar'a göre, özellikle yaz aylarında tarım işçilerinin kente gelmesiyle sınıfsal çelişkiler ve yoksulluk daha görünür hale gelmektedir. Bir tarafta derin bir yoksulluk ve yoksunluk diğer taraftan, gelişen tarım kapitalizminin doğal bir sonucu olarak beliren zenginlik ve lüks. Çavdar'ın dönemin şartlarını algılayabilmek için kullandığı şu söz dikkat çekicidir “Sefalet ve lüks bilinçlendirir”.

¹⁸ Kerim Uluscutürk, Ferit Celal Güven, Cemal Oğuz Öcal, Arif Nihat Asya bahse konu durumun baş aktörleridir.

bütünleştirmesini sağlamıştır. Asya'nın şiirlerinde belirgin bir tema olarak Türklük ve İslam vurgusu milliyetçi muhafazakâr ideolojisine dayanmaktadır (Tepebaşı, 2022:160). Arif Nihat Asya'yı tanıtır kılan ve onu 'Bayrak Şairi' olarak tanıtan, Adana'nın kurtuluşu için yazdığı *Bayrak* adlı şiiridir (Tepebaşı, 2022:35).

Yukarıda bahsedilen korporatizm ve Kemalizm ilişkisinin doğal bir uzantısı olan, öğretmenlerin Halkevlerinin tabii eğitimcileri olması durumu, beraberinde yeni bir kuşağın yetiştirilmesiyle bütünleşmiştir. Fakat, Kemalizm yeni bir kuşağı geleneksel aydınlar arasından, yani Osmanlı son döneminde yetişen entelektüellerin, kendisine sadakat sunan isimleri aracılığıyla yetiştirmiştir. Bu bakımdan, milliyetçiliğin Kemalist yorumu pratikte kendisinden önceki anlayıştan çok farklılaşma imkanına kavuşmamıştır. Arif Nihat Asya'nın milliyetçi muhafazakâr tavrı da bunun tipik örneklerinden birisini sunmaktadır. Politik ve eğitimci kişiliğinin bir araya gelişiyle birlikte, 'Asya'nın rahlesinden geçenler' olarak tanımlayabileceğimiz bir genç kuşak ortaya çıkmaktadır.¹⁹ Bu isimlerin birçoğu, Türk entelijansiyası ve siyasal mücadeleler alanının önemli isimleri olarak Soğuk Savaş sürecine damga vurmuştur. Burada önemli husus, Arif Nihat Asya'nın bu gençlerin gelişiminde üzerlerinde sahip olduğu düşünsel etkidir.²⁰ Arif Nihat'ın komünizm karşıtlığı, özellikle parlamenter seçildiği 1950 sonrasında daha belirgin biçimde kendisini göstermiştir. 141 ve 142. Maddeler üzerine bir değişikliği öngören yasa tartışmalarında, komünistlere ölüm cezası verilmesi gerektiğini savunur. Hatta hapis cezasının bir lütuf olduğu aslolanın ölüm cezası olduğu, sokak hareketlerinde ortaya koyulan 'komünistlere ölüm' sloganlarına kulak verilmesi gerektiğini savunur.

"Şu memlekette mademki idam cezası vardır, sorarım idamı kime saklıyoruz? İdam gömleği maddedeki mükerrirler için biçilmiş kaftandır. Teklif ve tasarı o şekilde geliyor ki, komünizm suçunun cezası az da olsa çok da olsa hapisten ibaret. (...) Milletın mukadderatını alakadar eden işlerde bu çeşit adli cömertliklerin yerin yoktur. Adalet Telakkisi ölüm cezasına değil, bu cezaya manidir. Kanunun hususi bir madde ile. Komünistlerin canına kıymak memnudur (yasak) demediği kalkmış. Bari onu da deyiverseydi. (...) bu adamların şerrinden kurtarmanın tek çaresi vardır: Sehpa... Yahut iki çaresi vardır sehpa ve kurşun.."²¹

Arif Nihat Asya için bir Türk'ün komünist olması düşünülemez. Asya'da Marksizm bir Türk düşmanlığının ideolojik formu olarak görülür. Onun için de soy bakımından bir Türk'ün Marksist olması mümkün değildir. Bu çıkışa karşılık, Yavuz Bülent Bakiler'in örnekler göstermesi karşısında sinirlenerek olamayacağını vurgular (Bakiler, 2007:290). Arif Nihat'ın meclis oturumunda yaptığı konuşma ve zihin dünyasının içeriği, milliyetçiliğine ve anti-komünizminin şiddetini anlama noktasında bir fikir vermektedir. 1930 ve 1940'lı yıllarda Halkevi ve Erkek Lisesi çatısı altında benzer duygularla faaliyet göstermiştir.

Türk milliyetçileri ve muhafazakarlarının Arif Nihat Asya hayranlığı yalnızca şiirleri sayesinde değil, aynı zamanda bir politik ajitatör olarak Halkevi ve Adana Erkek Lisesi öğretmenliği sürecinde sahip olduğu karizmatik otoriteden beri gelmektedir. Asya'nın rahlesinden farklı isimler geçmiştir. Bunlardan bazıları, Türkiye'de Soğuk Savaş sürecinde etkin isimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu isimlerden kuşkusuz en önemlisi, İlhan Egemen Darendelioğlu'dur. Tarsus doğumlu İlhan Egemen, Adana Erkek Lisesi sürecinde özellikle yayıncılık faaliyetlerinde özellikle etkin olmuştur. Soğuk Savaş'ın ünlü anti-komünist dergisi *Toprak*, yayın hayatına Adana'da 1945 yılında başlamıştır.²² Yazar kadrosunda, Arif Nihat Asya, Cemal Oğuz Öcal gibi önemli Türkçü-Turancı isimler yer almıştır. İlk yayınlarında, edebiyat ve sanat yazılarına ağırlık verilirken, yayınlarda milliyetçiliğin başat tema olduğu görülür. İlk yayınların politik yanının olmamasında 1944 senesinde başlayan Türkçülük-Turancılık Davası'nın etkisi olduğu söylenebilir. 1946 yılında yaşanan değişim sonrası yükselen anti-komünizmle beraber *Toprak*'ın yazı içeriği de değişerek komünizm karşıtı milliyetçi bir muhtevaya bürünmüştür.²³ İlhan Egemen Darendelioğlu, *Toprak* yayınlarında edebiyata ağırlık verirken, dönemde Tarsus'ta yayınlanan *Berdan* ve Adana'da yayın hayatına devam eden *Türke Doğru* gazete ve

¹⁹ İlhan Egemen Darendelioğlu, Kemal Sadık Göğçeli, Necmettin Sefercioğlu, Zeki Sofuoğlu gibi isimler Asya'nın öğrencileridir ve onlarla yakın ilişki içerisindeydi.

²⁰ Türkçülüğün önemli isimlerinden ve aynı zamanda Arif Nihat Asya'nın öğrencileri üzerindeki etkisi hakkında bkz. Nevzat Köseoğlu, "Öğrencisi Zeki Sofuoğlu ile Söyleşi", *Arif Nihat Asya*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.

²¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Beşinci Birleşim, 16.11.1951, s. 114.

²² *Toprak*'ın ilk sayısı 20 Temmuz 1945 tarihinde yayınlanmıştır.

²³ *Toprak* dergisinin ikinci evresi olan İstanbul macerası 1950'li yıllarda başlar. Derginin baskın bir anti-komünist biçim alması bu süreçte ortaya çıkmıştır.

dergilerini milliyetçi anti-komünist propaganda için kullanmıştır.²⁴ Arif Nihat Asya, bahse konu yayınların tamamına destek vermiştir. 1948 yılında Edirne'ye tayin olması bu durumu etkilememiş ve 1950 yılında Demokrat Parti'nin Seyhan mebusu olarak meclise girerek bu anlayışını parlamento çatısı altında devam ettirmiştir.

Arif Nihat Asya, 1928 yılından başlayan ve çeşitli kesintilerle birlikte 1948 yılına kadar devam eden Adana macerası sürecinde Halkevi bünyesinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Özellikle Asya'yı özgün kılan ve onun siyasal karakteri *Görüşler* dergisi ile anlam bulmuştur. Arif Nihat Asya'nın özellikle, öğrencilerinin anılarına yansıyan en temel özelliği, karizmatik bir yapıya sahip olması yanında öğrencileri ile yakın biçimde ilgilenmesidir. Halkevlerinin kuruluş köklerinde yer alan, toplumu ve gençliği bu 'kutsal evlerle' birleştirme anlayışına bu tutumuyla önemli katkılar sağlamıştır. Adana Erkek Lisesi'nde yayınlanan duvar gazetelerinde, yetenekli şair gençlere *Görüşler* dergisinde yer vererek hem kent hem de ülke çapında tanınmalarına fırsatı sunmuştur.²⁵ Hatta burada, daha ilgi gören şiirlerin bazıları *Ülkü*'de yayınlanarak ülke çapında tanınırlık sağlamıştır. Lise öğrencilerinin şair olmak, şiirlerin yerel yayınlarda yayınlanması dönemde kanıksanan bir uğraş olarak görülebilir. Ancak, Arif Nihat'ın teşviki yetenek sahibi gençleri ülke çapında tanınan kişiler haline getirmektedir.

Arif Nihat Asya'nın öğrencileriyle birlikteliği ve ilgilenmesinin en ilginç örneği *Başak* dergisinde görülmektedir. 1946 yılında Çok Partili yaşamın önünün açıldığı süreçte, Sosyalistler parti kurma çabasına girişmişlerdir (İleri, 2003:16). Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, bir grup Sosyalist tarafından kurulurken, partinin yayın organı olması için Adana'da *Başak* adında bir dergi kurmuşlardır (Varlık, 2015:363-364). Tacettin Karan'ın girişimleriyle şekillenen *Başak* dergisi çehresi, Abidin Dino'nun çizimleri, Orhan Kemal ve Yaşar Kemal'in destekleriyle Adana'da yayına başlamıştır (Karan, 2003:14). Arif Nihat Asya, derginin birinci sayısında yazar/editör olarak yer alırken ikinci sayıyla birlikte dergiden ayrıldığı görülmektedir (Varlık, 2015:366). Burada, Soğuk Savaş öncesi süreçte hâkim görüş olan korporatizmin belirgin yansıması söz konusudur. Sınıfsız ve çatışmasız toplum şiarı, birbirine zıt ideolojik gelenekleri bir araya getirebilme kudretine sahiptir. Aynı isimler, 1948 sonrası süreçte Soğuk Savaş'ın yeni dinamikleriyle sıcak bir çatışma alanının failleri olarak yeniden ortaya çıkacaktır.

Arif Nihat Asya'nın milliyetçi karakteri ve Halkevi'nde etkin konumu karşısında, sosyalistlerin birlikteliğini ifade eden Adana Okulu mensupları yer almaktadır. Kemalizm, Halkevlerini devrimlerin halk tabanında yayılmasının aracı olduğu ölçüde Tek Parti CHP'nin de doğal uzantısı olarak kullanmıştır. Halkevlerinde ortaya koyulan her çaba, aynı zamanda CHP adına irade göstermek demektir. Ancak, CHP'nin doğal uzantısı olan Halkevlerinde hem Demokrat Parti'ye yönelik bir eğilim baş gösterirken dönemin sosyalist hareketi için teşkilatlanma mekânı olarak kullanılmıştır. 1946'da Çok Partili Yaşamın başlamasıyla birlikte Arif Nihat Asya, Demokrat Parti saflarına doğru geçiş yaparken, etkilediği insan kitlesini bu noktaya taşımıştır. Asya'nın bu tutumuna benzer biçimde, Adana Okulu mensupları da Türkiye sosyalist hareketinin aktif birer neferi olarak yerlerini almışlardır. Bütünleştirme hedefiyle ortaya çıkan mekanlar, savaş şartlarının da etkisiyle ideolojik mücadele alanlarına dönüşmüştür. Esas olarak, Soğuk Savaş'ın erken dönem örnekleri arasında sayılabilecek bu durum, İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte sıcak bir çatışmaya dönüşmüştür. Böylece, komünizmle mücadele fikrinin başat bir unsur olarak ortaya çıkmasıyla, örtülü mücadele pratikte belirgin hale gelmiştir. Adana'da komünizmle mücadele fikri ve teşkilatlanması Halkevleri çatısı altında oluşan bu mücadele alanının bir yansıması olarak yeniden kurulmuştur.

4. Adana'da Komünizmle Mücadele

Arif Nihat Asya, 1948 senesinde Edirne'ye tayin olmuş ve Adana'dan ayrılmıştır. Ancak, Asya'nın gidişi sonrasında komünizmle mücadele fikri belirginleşmiş ve özellikle 1946 sonrasında Erken Soğuk Savaş döneminde mücadele yayıncılık faaliyetinden öteye geçerek teşkilatlanma ve kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu noktada, Halkevinin yetiştirdiği yeni Cumhuriyet aydınlarının bir kısmı Türkiye'de komünizmle mücadele özelindeki teşkilatlanmaların ilk örneklerini ortaya koymuş ve Adana bu mücadelenin başlangıç noktalarından

²⁴ *Türke Doğru* dergisi Mart 1945 tarihinde yayın hayatına Eskişehir'de başlamıştır.1947 yılında Oğuzcan ailesinin Adana'ya taşınmalarından dolayı 1947 sonrasında Adana'da yayınlanmaya devam etmiştir.

²⁵ *Görüşler* Adana Halkevi tarafından 1937 senesi itibarıyla yayın hayatına başlamıştır. Edebiyat, tarih ve sanat temasının yoğun işlendiği yayın politikaları Kemalizm'in milliyetçilik anlayışına uygun bir yayın politikası yürütülmüştür.

birisi olarak tarihte yerini almıştır. Arif Nihat Asya'da, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin Seyhan mebusu seçilerek meclise girmiş ve anti-komünizmin kitleselleştiği süreçte mecliste faaliyetlerini sürdürmüştür. Halk Evi'nin gücünü kaybedişi ile çok partili hayata geçiş arasında bir benzer ivme söz konusudur. Özellikle, Demokrat Parti'nin kurulması sonrasında, entelektüel yaşam bir mekândan tek bir dergi etrafında yapılan bir faaliyet olmaktan çıkarak, geniş halk kitlelerine ulaşmış ve belirgin mücadele yürütmeyi hedefleyen yayınlara evrilmiştir. 1945 ve öncesinde belirgin olmayan muğlak ifadelerle yürütülen mücadele artık sıcak bir çatışma ortamının da ortaya koyabileceği bir faaliyet olarak ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Adana'da yayımlanan milliyetçi yayınlar özellikle dikkat çekicidir. *Toprak*, *Berdan*, *Türke Doğru* ve *Kalem* Adana'da anti-komünizmin yeşerdiği süreçte yayıncılığın önemli temsilcileri olmuştur.²⁶ Bu yayınlardan, bir kısmı kalıcı hale gelerek Türk anti-komünizminin mihenk taşı haline gelirken, bir kısmı nispeten kısa ömürlü olmuştur. Soğuk Savaş'ın yarattığı anti-komünist dalga, Türk siyasetini derinden etkilemiş ve Adana da bu anti-komünizm rüzgarının en sert estiği kentlerin başında gelmiştir. Remzi Oğuz Arık'ın ifadesiyle, "Türkiye'de ve Çukurova'da komünizm varsa bunun ilk sebebi dünya yüzünde komünist bir Rusya kaldıkça, Türkiye'de komünizm olacaktır." (Arık, 1949:3) 1948 yılı itibarıyla *Türk'e Doğru* gazetesi ve Çukurova Komünizmle Savaş Derneği, Adana'da faal bir yapı olarak hareket etmiştir.²⁷ Çukurova Komünizmle Savaş Derneği, Adana'da Halkevleri çatısı altında yetişmiş bir grup küçük burjuva ismin hâkim konuma gelen anti-komünist paradigmaya eklenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Türkiye'de kalkınmanın önemli mekanlarından birisi olarak Adana'da, işçi sınıfının nicel artışı söz konusudur. Anti-komünizmin yükselişe geçtiği bir dönemde, Çukurova Komünizmle Savaş Derneği işçi sınıfı içerisinde anti-komünist bir propaganda yürütmeyi başarmıştır. 4 Nisan 1949'de Sümerbank ve Milli Mensucat Fabrikası işçilerinin organize ettiği, Çukurova Komünizmle Savaş Cemiyeti'nin desteklediği büyük bir komünizmi telin mitingi düzenlenmiştir. Gösterilerde sırasıyla, *Türke Doğru* gazetesi, *Türk Sözü* gazetesi ve *Yeniadana* gazeteleri işçiler tarafından ziyaret edilmiştir. *Türksözü* gazetesi sahibi ve Dino ailesini Adana'da milliyetçilere karşı koruyan Ferit Celal Güven, işçileri gösterileri adına kutlayan ve öven bir konuşma yapmıştır. *Türke Doğru* gazetesinin sahibi ve aynı zamanda Çukurova Komünizmle Savaş Derneği Genel Sekreteri Lütfi Oğuzcan işçileri öven bir konuşma yapmıştır. Gösterinin sonuna doğru, dernek başkanı Kerim Uluscutürk, gösterinin önemini belirten konuşmasıyla işçilerin mitingi sona ermiştir.²⁸ Kerim Uluscutürk, Tek Parti CHP'nin yerel teşkilatlarında ve Halkevi bünyesinde görev yapmış bir isimdir (Erdoğan,2017:119-120).²⁹ Uluscutürk 1946 sonrası süreçte, komünizmin bir güvenlik paradigması haline gelmesiyle birlikte, Adana'nın yerel anti-komünist örgütlenmesini kuranlardan birisi olmuştur.

5. Sonuç

Kemalist dünya görüşü, kurucu bir ideoloji olma iddiasıyla Osmanlı'dan miras kalan geleneksel toplum yapısını dönüştürmeyi amaçlamıştır. Yeni bir yurttaş topluluğu merkezi otoriteye sadakatlerinin sağlanması öncelikli hedeflerinden birisi olmuştur. Modern kapitalist toplumlarda meşruiyetin sağlanması için toplumsal rızanın sürekli biçimde üretilmesi iktidar için hayati önem taşımaktadır. Çünkü, zor gücüne dayanarak iktidarda uzun süre kalamaz. Böylece, rızayı üretecek, hâkim ideoloji ile toplumu organik biçimde bir araya getirecek moral öncülere yani entelektüellere ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bir önceki hegemonya projesinden miras kalan Türk Ocakları'nın beklentileri karşılayamaması, Halkevlerinin kurulumunu kaçınılmaz kılmıştır. Bu bağlamda, Halkevleri Kemalizm ile yurttaş topluluğu arasında bağlılığı sağlayacak bir korporasyon olarak "icat edilmiştir". Böylece Kemalistlerce, aydın ve toplum ilişkisi bir karşıtlık değil, birbirini besleyen bir yapıya dönüşecektir. Bu sayede, cemaatler biçiminde parçalanmış geleneksel toplum, yekpare bir bütün olarak yeniden

²⁶ *Toprak* dergisi ilk sayısı 1945 yılında yayınlanmıştır. *Berdan*, ilk sayısı 1949'da Tarsus'ta yayınlanmıştır. *Türke Doğru* 1948 itibarıyla Adana'da yayınlanmaya devam etmiştir. *Kalem*, ilk sayısı 1949'da Adana'da yayınlanmıştır.

²⁷ *Türke Doğru* gazetesi Lütfi Oğuzcan ve Ümit Yaşar Oğuzcan tarafından Mart 1945 itibarıyla Eskişehir'de yayınlanmaya başlamıştır. 1948 yılında Lütfi Oğuzcan ve Ümit Yaşar Oğuzcan'ın Adana'ya yerleşmeleri sonrasında dergi Adana'da yayınlanmaya başlamıştır. İlk döneminde, edebiyat ağırlıklı yayın yapan *Türk'e Doğru*, Soğuk Savaş'ın etkisiyle birlikte milliyetçi bir anlayışa bürünerek anti-komünist bir çizginin yayıcıları arasında katılmıştır. *Türke Doğru* gazetesinin tüm sayıları için bkz. <https://www.milliyetci.org/dergiler/1578> Erişim Tarihi: 5.5.2023.

²⁸ "Türk İşçisi Yaşa Varol" *Türke Doğru*, 4 Nisan 1949, s. 2.

²⁹ Kerim Uluscutürk, Halkevleri Hars Komitesi üyesi olarak uzun süre görev yapmıştır. Celaleddin Erdoğan, *Adana Halkevi* (1933-1951), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, ss. 119-120.

oluşabilecektir. Fakat, Kemalizm'in öngöremediği, önceki üretim aşamasından miras kalan geleneksel entelektüellerin Halkevlerinde bir 'tabula rasa' yani boş bir levhayı işlemedikleri aksine önceki kültürel mirası yeniden ürettikleridir. Bu noktada, siyasal bir endoktrinasyon sürecinde Kemalizm, nihai bir başlama noktası olmak yerine, genel Türk tarihi içerisinde bir aşama olarak konumlandırılmıştır. Kemalizm'in modernleşme projesi, bir "sonderweg" olma vurgusuyla kendisini tarihteki örneklerinden ayırmaktadır. Bu ayrım, yalnızca Batı'nın modernleşme projelerine karşı değil aynı zamanda Osmanlı'nın mirasına karşı da bir savunudur. Bu bağlamda, Halkevleri çatısında ortaya koyulan ideolojik eğitim programı, Kemalizm'in hem Osmanlı'dan hem de Batılı örneklerden farklı bir karaktere sahip olması beklenir. Ancak, Adana Halkevi örneğinde pratik anlamda böyle bir gerçeklik ortaya çıkmamıştır. Çalışmada, yoğun biçimde vurgulanan Arif Nihat Asya ve Cemal Oğuz Öcal'ın Kemalizm'in bu anlayışa karşıt bir tavır sergiledikleri yönündedir. Kemalizm'in Halkevlerini icat etmesindeki temel motivasyon, Kemalist devrimin kır-kent ilişkisini merkezi otoriteye bağlaması ve toplumun bir bütün halinde kültürel olarak kalkınmasını sağlamaktır. Organik bir toplum için gerekli düşünsel programın bir çatlak ortaya koyması bu bakımdan beklenilemez. Ancak, Adana örneğinde görüldüğü üzere Kemalizm, organik aydın olarak görevlendirdiği isimlerde rıza yaratma konusunda belirli çatlaklar yaşamıştır. Böylece, Halkevleri organik toplumu oluşturmak yerine, Türkçülerin ve Sosyalistlerin örgütlenme alanları haline gelmiştir. Sınıfsız ve çatışmasız toplum idealini oluşturacak halkevi, çatışmacı bir toplumu üreten mekanlar haline gelmiştir. Kemalist projenin başarısızlığa uğramasının kökenlerinden birisi Halkevlerinin organik aydınları üzerindeki ikna yetersizliğidir. Arif Nihat Asya ve Cemal Oğuz Öcal, Türkçülük noktasında Kemalistlerle uzlaşılsa bile muhafazakarlık yönünde laik olmak yerine daha ilahi-metafizik bir alanı tercih etmişlerdir. Böylece, Kemalist projenin başarısızlığı, 1946'da Çok Partili Yaşama geçişle birlikte, milliyetçi muhafazakârlar için bir başarı olmuştur. Kemalizm'in entelektüel üretim merkezlerini stratejik biçimde kullanan milliyetçi muhafazakârlar, Demokrat Parti iktidarı sonrasında Kemalizm'i bir meşruiyet kaynağı olarak yeniden üretmiştir. Ancak, Kemalizm 1930'lar dünyasından farklı olarak, Soğuk Savaş tahkimatına uygun biçimde dönüştürülmüştür. Kemalist muhafazakarlığın bağlamı laik olandan daha ilahi-metafizik bir alana çekilerek tahkim edilmiştir. Soğuk Savaş anti-komünizmi süresince, bürokratik muhafazakâr sağ Kemalizm ile dindar milliyetçi muhafazakarları aşkın bir devlet anlayışı temelinde birleştiren ve nihai noktada Kemalizm'i bir sağ meşruiyet ideolojisi haline getiren anlayışın köklerini 1930'lar ve 1940'lar Halkevleri çatısı altında izleyebiliriz.

Çalışmanın sınırlılıklarından birisine bu noktada değinmek gerekir. Çalışmanın Adana Halkevi'ne odaklanması gereken olgusal çıktılardan daha fazla olmasıyla ilgilidir. Türkiye'nin çeşitli kent ve ilçelerde açılan Halkevleri arasında, Adana Halkevi sahip olduğu veriler sayesinde belirgin bir düşünsel soy kütük çıkartmaya imkân sağlamaktadır. Soğuk Savaş sürecine damga vuran isimlerin entelektüel oluşumları tarihsel olarak incelenirse Halkevlerinin onlar üzerinde de ne denli etkili olduğu ortaya koyulabilecektir. Çalışmada, ortaya çıkabilecek ve sorgulanması gereken sorunsallardan bir diğeri de Adana Halkevi mensuplarının Kemalizm'in modernleşme projesine karşı ihtiyatlı hareket edişi ile 1944 Türkçülük-Turancılık Davası arasındaki korelasyondur. Yeni nesillerin üretilmesi ve toplumun Kemalist modernleşme projesi kapsamında kültürel kalkınma hamlesi için icat edilen Halkevleri ve onun mensuplarının bu anlayışa karşı hareket etmelerinin bir bedeli olarak hâkim paradigma tarafından zor gücüyle karşılaşp karşılaşmadıklarının sorgulanması bu çalışmanın üretebileceği yeni sorulardan birisi olarak dikkat çekmektedir. Çünkü, 1944 Türkçülük-Turancılık Davası'nın ele alınışında sorulan sorular, iktidarın dış politikada gerçekleştirdiği manevralar olarak gerekçelendirilmiştir. Hâkim söylemin dışsal nedenlere vurgu yapmasına karşıt olarak, Türk milliyetçilerinin Kemalist kültür projesine karşı takındıkları isteksiz tavırların sorgulanması 1944 yargılamalarının sonuçlarını yeniden düşünürken yeni fikirler doğurabilir. Halkevlerinin çalışma içerisinde bahsedilen tecrübesi bu anlayışa ışık tutabilir.

Sonuç olarak, Tek Parti dönemi korporatizminin sahip olduğu ideolojik salınımların, Türkçülük ve muhafazakarlık üzerinde yarattığı derin etki kendisini pratik sahada Soğuk Savaş sürecinde gösterebilmiştir. Esas olarak, bu durumun istenilmeyen bir sonuç olduğu belirtilmelidir. Zira, Soğuk Savaş Türkiye'si organik yapısının dışında çatışmayı sürekli olarak üreten ideolojik bir mücadele sahasını tekrarlayan biçimlerde üretmiştir. 12 Eylül restorasyonu meşruiyetini bu çatışmayı Kemalizm adına durdurma iddiası ile ortaya çıktığında bu yaklaşım anlam kazanmaktadır. Bu bakımdan, 1940'lı yılların Halkevi tecrübesi 1960'larla billurlaşan ideolojik kutuplaşmasının ortaya çıkış dinamiklerini göstermektedir. Halkevleri, Kemalizm'in toplumsal rıza üretme merkezleri olmanın ötesinde Türk sağına önemli bir insan kaynağı üretmesi anlamında

önemli bir görevi icra ettiği böylece ortaya koyulmuştur. Bu çalışmayla literatüre, Kemalizm'in ve Halkevlerinin Soğuk Savaş dönemi anti-komünist milliyetçi muhafazakarların yetiştirilmesinde nasıl hayati bir role sahip olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

- Akbulut, E. (2010). *Dr. Şefik Hüsnü Deymer*. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Arık, O. R. (1949). Türkiye'de ve Çukurova'da Komünizm. *Kalem*, (10), 3-6.
- Atalay, O. (2019). *Türk'e Tapmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bakiler, Y. B. (2007). *Arif Nihat Asya İhtişamı*. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı.
- Behlül, Ö. ve Tolga, G. (2021). *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düzeni*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bora, T. Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi. İnci Özkan Kerestecioğlu. Gürkan Öztan. (Ed.). *Türk Sağı Mitler Fetişler Düşman İmgeleri*. içinde (9-29. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Capling, A. (2001). *corporatism*. Paul Barry Clarke. and Joe Foweraker. (Ed.). *Encyclopedia of Democratic Thought* içinde (139-141. ss.). New York: Routledge.
- Çeçen, A. (1990). *Halkevleri*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Çetinkaya, D. (2002). Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleleşmesi. Tanıl Bora (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 4 Milliyetçilik*. içinde (91-102. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Darendelioğlu, İ. (1977). *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*. Tokar Yayınları, İstanbul.
- Demirel, T. (2009). 1946-1980 Döneminde "sol" ve "sağ". Ömer Laçiner. (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt:9 Dönemler ve Zihniyetler*. içinde (413-450. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erbil, G. (2008). *Tevfik Çavdar Kitabı*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Erdoğan, C. (2017). *Adana Halkevi (1933-1951)*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Ertekin, O. (2009). Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları, Tanıl Bora. (Ed). *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Cilt 4 Milliyetçilik*. içinde (345-387. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Golob, O. E. (1954). *The Isms* New York: Harper Brothers. 541-573.
- Gönül, M. (2011). *Türk Düşünce ve Siyasal Hayatında Fethi Tevetoğlu*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Görüşler*, Sayı: 46, Ekim, 1942
- Göze, A. (1968). *Korporatif Devlet*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Gramsci, A. (1967). *Aydınlar ve Toplum*. İstanbul: Çan Yayınları.
- Gramsci, A. (2012). *Hapishane Defterleri Cilt 2*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Güzel, Ş. (2008). *Abidin Dino Cilt 2*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İleri, N. R. (2003). *1947 TKP Davası Cilt 4*. İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı.
- Kansu, A. (2002). Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları. Ahmet İnel (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 2 Kemalizm*. içinde (253-267. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kemal, Y. (1993). *Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor*. İstanbul: Toros Yayınları.
- Kerestecioğlu, İ. Ö. ve Öztan, G. G. (2016). *Türk Sağı Mitler Fetişler Düşman İmgeleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2011). *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köseoğlu, N. (2011). Öğrencisi Zeki Sofuoğlu ile Söyleşi, Arif Nihat Asya. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Küçük, Y. (1979). *Türkiye Üzerine Tezler Cilt 2*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Meşe, E. (2016). *Komünizmle Mücadele Dernekleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orak, Aydın (Yön.), *Yaşar Kemal Efsanesi*, 2018.
- Örnek, C. (2014). Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar, *SBF Dergisi*. 69(1), 109-139.
- Örnek, C. (2022). *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Özacun, O. (1996). Halkevlerinin Dramı. *Kebikeç*. (3), 87-97.
- Parla, T. (1991). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Portelli, H. (1982). *Gramsci ve Tarihsel Blok*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Şimşek, A. (2021). *Komünistin Eşkali*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taşkın, Y. (2021). *Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IX, Toplantı: 2, Cilt 10, Beşinci Birleşim, 16.11.1951.
- Tepebaşı, A. (2022). *Arif Nihat Asya Hayatı, Sanatı, Eserleri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Thomas, D. P. (2013). *Gramsci Çağı*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Toprak, Ağustos 1945.
- Turhan ve İlhan Selçuk'un Adana'daki Evleri (2023, 1 Mart). Erişim Adresi <https://www.altinsehiradana.com/Makale/turhan-ve-ilhan-selcukun-adanadaki-evleri/866/>
- TÜRK, H. (2019). Toplumcu Bir Öğrenci, Bayrak Şairi Bir Hoca: Hasan Hüseyin Korkmazgil ve Arif Nihat Asya. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5(10), 164-179.
- Türke Doğru*, 4 Nisan 1949.
- Üstel, F. (2004) *Türk Ocakları (1912-1931)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Varlık, B. (2015). Taşrada Bir "Sol" Dergi Başak Adana-1946. *Kebikeç*, (40), 363-374.
- Yaşlı, F. (2020). *Gençlerle Baş başa Faşizm*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Yıldız, S. (2013). *İlhan Egemen Darendelioğlu ve Siyasi Mücadelesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Yılmaz, M. (2021). Türkçülük Yargılamalarından Bir Portre Cemal Oğuz Öcal, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 128 (252), 13-32.
- Yolcu, S. (2014). *Türkiye'de Bir Politik Özne Olarak Gençliğin İnşası*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

ÜCRETLENDİRME TİPİNİN KARIYER BAĞLILIĞI VE DAĞITIM ADALETİYLE İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Analysis Of The Relationship Between Compensation Type With Career Commitment And Distributive Justice

Muharrem AKSU¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, Isparta, muharremaksu@sdu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5164-2458.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

21.02.2023

Kabul/Accepted:

04.03.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1254643

Anahtar Kelimeler

Ücret, Kariyer Bağlılığı,
Dağıtım Adaleti

Keywords

Compensation, Career
Commitment,
Distribution Justice

ÖZ

Örgütlerde ücretlendirme, çalışanlar açısından sadece bir motivasyon kaynağı değil aynı zamanda örgütsel tutum ve davranışları etkileyen önemli bir araçtır. Bununla birlikte örgütün amaç ve hedeflerine ulaşmada etkili bir araç olan insan kaynaklarının da önemli bir fonksiyonudur. Bu bağlamda çalışma, ücretlendirme tipinin kafe, restoran ve bar gibi işletmelerde çalışanlar arasında kariyer bağlılığı ve dağıtım adaleti açısından farklılık oluşturup oluşturmadığını incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma, insan kaynaklarında bu alanda var olan bir eksikliği gidermeyi hedeflemiştir. Alanya ilçe merkezinde faaliyette bulunan kafe, restoran ve barlarda çalışan 314 katılımcıdan oluşan örneklem grubundan elde edilen veriler, SPSS ve AMOS programları yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçları, ücretlendirme tipinin çalışanlar arasında kariyer bağlılığı ve dağıtım adaleti açısından farklılık oluşturduğunu göstermektedir. Çalışanlar arasında özellikle yüzdeye dayalı ücretlendirme yöntemi, kariyer bağlılığı ve dağıtım adaleti açısından önemli farklılığı ortaya koymaktadır. Bu bulgular, insan kaynakları uygulamalarından biri olan ücretlendirme tipinin adil bir şekilde uygulanmasına rehber niteliğinde olup, örgütsel davranış açısından örgütlerde ücretlendirme tipinin önemini ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

Compensation in organizations is not only a source of motivation for employees, but also a crucial tool that affects organizational attitudes and behaviors. In addition, it is an important function of human resources, which is an effective tool in achieving the goals and objectives of the organization. In this context, the study aimed to examine whether the type of compensation creates a difference in terms of career commitment and distributive justice among employees in businesses such as cafes, restaurants, and bars. The research aimed to fill a gap in this area in human resources. The data set was obtained from the sample group consisting of 314 participants working in cafes, restaurants and bars operating in Alanya district center. The data were analyzed with the help of SPSS and AMOS programs. The results of the research show that the type of compensation makes a difference among employees in terms of career commitment and distributive justice. Particularly, percentage-based compensation method reveals significant differences among employees in terms of career commitment and distributive justice. These findings are a guide to the fair application of the compensation type, which is one of the human resources practices, and reveal the importance of the compensation type in organizations in terms of organizational behavior.

Atf/Citation: Aksu, M. (2024). Ücretlendirme Tipinin Kariyer Bağlılığı ve Dağıtım Adaletiyle İlişkisinin Analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 863-878.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Muharrem AKSU, muharremaksu@sdu.edu.tr

1. Giriş

İnsan kaynakları yönetiminin fonksiyonlarından biri olan ve örgüt-çalışan ilişkisinin merkezinde yer alan ücret, yetenekleri örgüte çekmede, elde tutmada ve örgütsel amaçlara ulaşmaya motive etmede önemli bir etki gücüne sahiptir (Müller vd., 2013). Diğer yandan örgütler, başarı ve başarısızlıklarını belirleyen nitelikli çalışanlarla rekabet avantajı elde etmeyi amaçlamaktadırlar. Bu nedenle örgütler, nitelikli çalışanları ücret ve yan haklarla adilane bir şekilde ödüllendirmelidirler. Örgütlerde ücretlendirme, çalışanlara yeteneklerine, deneyimlerine ve sorumluluk düzeylerine uygun bir ücreti tesis ederek işyerinde eşitliği sağlamasında önemli bir role sahiptir. Adil bir şekilde planlanmış bir ücretlendirme sistemi, çalışan davranışlarını örgütsel hedeflerle uyumlu hale getirmeye ve çalışanların çeşitli tutum davranışlarını etkilemeye yardımcı olabilmektedir (Demyen ve Lala-Popa, 2013). Zira çalışanların örgütlerinin ücretlendirme sistemini nasıl algıladıkları, örgütsel tutum ve davranışlar açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda örgütler, sektöre, çalışanın beceri ve yeteneklerine göre çeşitli ücret ve ödül yöntemlerine başvurabilmektedirler.

Ücretlendirmenin farklı uygulamalarının rastlandığı sektörlerden bir de hizmet sektörüdür. Özellikle kafe ve restoran gibi yüz yüze hizmetin yoğun olduğu işletmelerde ücretlendirme çalışanları motive etmede önemli bir araçtır. Ancak restoran ve kafe gibi işletmelerdeki işler daha az eğitim ve beceri gerektirdiğinden, iş yaşamına giriş seviyesinde olan bu işler daha düşük ücrete ve daha az iş güvenliğine sahiptir. Bu koşullar altında birçok restoran ve kafe çalışanlarının standart yaşam maliyetlerinin çok altında kazandığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, bu tür işletmelerin işgücü esnekliğini artırma ve maliyetleri azaltma amacıyla daha fazla yarı zamanlı işgöreni çalıştırma eğiliminde olmaları nedeniyle istihdam imkânlarının daha istikrarsız olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle restoran ve kafe çalışanlarının işletmeye daha az bağlı oldukları ve daha iyi çalışma koşulları için iş değiştirdikleri öne sürülmektedir. Bu bağlamda restoran ve kafe çalışanlarının bir işletme ile olan ilişkilerini sadece ekonomik bir alışveriş olarak algıladıkları ve sadece ücretle motive olma olasılıklarının daha yüksek olduğu vurgulanmaktadır (Kim ve Jang, 2020). Ancak ücretlendirme sisteminin müşteriyle doğrudan yüz yüze temas kuran çalışanların işle ilgili çıktıları ve örgütsel davranışları üzerinde yarattığı farklılıklar hakkında yeterli bir yazın birikimi bulunmamaktadır. Bu bağlamda ücretlendirme vasıtasıyla restoran ve kafe çalışanlarının kariyer bağlılıkları, dağıtım adaleti algı farklılıklarının önemi öne çıkmaktadır.

İyi bir şekilde planlanmış insan kaynakları uygulamaları, çalışanların örgütsel tutum ve davranışlarını etkileyebilmektedir. Bu bağlamda ücretlendirme uygulamalarının kariyer bağlılığı ve dağıtım adaleti gibi örgütsel tutum ve davranışlar açısından bir farklılık oluşturup oluşturmadığının tespit edilmesi, örgütsel karar ve uygulamalara ve özellikle insan kaynaklarında ücret yönetimine katkı sağlayabilecektir. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde ücretlendirme, kariyer bağlılığı ve dağıtım adaletinin teorik çerçevesi ele alınmış, ikinci bölümünde araştırmaya konu olan değişkenlerin analizi yapılmış, son bölümde ise bulgulara yer verilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Ücretlendirme

Ücret sistemlerini kapsayan ücret yönetimi (ücretlendirme) insan kaynaklarının en önemli fonksiyonlarından biridir. İnsan kaynakları yönetiminde ücret, bir örgütün çalışanlarına çalışmaları karşılığında sağladığı tüm parasal (maddi) ve parasal olmayan (maddi olmayan) ödül ve menfaatleri kapsamaktadır (Kreitner ve Kinicki, 1989). Başka bir deyişle ücret, çalışanları ortak bir örgütsel vizyona yönelik çalışmaya motive etmek amacıyla uygulanan işle ilgili ödül ve faydalar toplamıdır (Kude vd., 2017). Ücret yönetimi ise çalışanlara verilecek ücretin belirlenmesi amacıyla yapılan piyasa ücret araştırmaları, ücret politika ve sistemlerinin oluşturulması, planlanması, geliştirilmesi ve uygulanması gibi faaliyetlerden oluşmaktadır (Özer vd., 2019).

Ücret sistemi ise çalışana ücretin nasıl ödeneceğini belirleyen kural ve düzeni ifade etmektedir. Örgütler benimsedikleri ve izledikleri insan kaynakları politikalarına, örgütün finansal sağlığı ve karlılığına, işin önemine, piyasa şartlarına, işgücü arz ve talebine, iş için gereken beceri ve deneyime, çalışanın performansına ve çalışanın katkısına uygun olarak birbirinden farklı ücret sistemlerini uygulayabilmektedirler. Li ve Roloff (2008) ücret sistemini, çalışanları ödüllendirmek amacıyla sistematik olarak tasarlanmış bir plan olarak tanımlamaktadır.

Ücret yönetiminin etkili olabilmesi için ücret sistemlerinin adil bir şekilde planlanması ve yönetilmesi gerekmektedir. Ücretlendirmede birçok değişkenin dikkate alınması gerekli olduğundan oldukça zor ve

karmaşık bir süreçtir. Buna karşın adil, eşit ve tatmin edici bir ücret sisteminin inşası, ücretin yeterli, adil, dengeli, uygun maliyetli, güvenli, motive edici ve kabul edilebilir özelliklere sahip olmasına bağlıdır (Ivancevich, 1998). Benzer yönde Cascio (2006), herhangi bir ücretlendirme sisteminin en önemli amacının adalet ve hakkaniyet olduğunu ve ücretlendirmenin örgüt iç eşitliği (örgüt içinde yapılan her bir iş açısından ücret oranlarının adil olması), dış eşitliği (örgüt tarafından ödenen ücretlerin rekabetçi piyasa oranları açısından adil olması) ve bireysel eşitliği (her bir çalışanın ücret oranının aynı ya da benzer işi yapan diğer çalışanlara göre adil olması) sağlaması gerektiğini belirtmektedir.

Ücret, örgüte yapılan katkılar karşılığında çalışanlara yapılan parasal olan ve olmayan ödeme ve ödüllerdir. Bu parasal ödemelerden bazıları, çalışanların performans hedeflerine göre ve yeterlilik ya da özel uzmanlık düzeyine göre doğrudan parasal ücret, maaş, komisyon ve ikramiyelerden oluşurken bazıları ise çalışanların güvenliğini ve refahını iyileştirmeye yönelik örgüt politikasına dayalı olarak verilen sağlık, hayat, işsizlik sigortası, yemek, yol ve konut yardımı gibi dolaylı parasal ödeme ya da yan faydalardan oluşan ek ödüllerdir. Parasal olmayan ödüller ise kişinin işi, psikolojik ortamı ve çalıştığı ofisle ilgili olarak elde ettiği memnuniyettir. Bunlar aynı zamanda beceri geliştirme, eğitim ve iş geliştirme imkanları da olabilmektedir (Adeoye, 2019). Diğer yandan örgütün çalışanın emeği karşılığında yaptığı ödemeler sabit ya da performans seviyeleri ve işletme kârına bağlı olarak değişken ödemeleri de içerebilmektedir. Buna göre çalışanın işinin değeri ya da sahip olduğu beceri ve yetkinlik düzeyi arttıkça temel ücreti; performansı arttıkça da değişken ücreti artabilmektedir (Ataay ve Acar, 2013).

Çalışanlara çalışmaları karşılığında yasaya uygun ve adil bir şekilde ödeme yapılmasını sağlayarak yetenekleri çekmek ve elde tutmak insan kaynaklarının hedeflerinden bazılarıdır. Bu bağlamda ücret ya da ücret sistemleri, örgütün etkinliğine katkıda bulunma amacıyla insan kaynaklarının elinde yararlı bir araç olarak çalışanların davranış ve verimlilikleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilmektedir (Bustamam vd., 2014). İyi planlanmış bir ücretlendirme sistemi, yetenekli çalışanları örgüte çekme, elde tutma, motive etme, örgütsel gelişim ve performansı artırma, adaleti sağlama, verimliliğini artırma, işgücü maliyetlerini yönetme ve yasal düzenlemelere uyma gibi insan kaynakları uygulamaları açısından önemli bir araçtır (Li ve Roloff, 2008). Ücret ve ödül sistemi, çalışanları motive ederek örgütün amaç ve hedeflerine kanalize etmede önemli bir araç olduğu belirtilmektedir (Pratheepkanth, 2011). Dolayısıyla ücretlendirme sistemi, çalışanların davranış ve tutumlarını etkileyerek örgütsel performansı artıran önemli bir mekanizmadır (Larkin vd., 2012).

Ücret, örgütlerin etkinliği ve verimliliği için büyük önem taşıyan örgütsel tutumlarla ilgilidir. Literatürde ücretin dağıtım adaleti algılarıyla bağlantılı olduğu görülmektedir (Balkin vd., 1998). Ayrıca ücretin yetenekli çalışanları elde tutmanın en etkili yolu olduğu (Adeoye ve Fields, 2014; Bustamam vd., 2014; Terera ve Ngirande, 2014), örgütsel bağlılığı (Byington ve Johnson, 1991), örgütsel üretkenliği (Adeoye ve Fields, 2014), örgütsel adaleti (Ay vd., 2018) ve iş tatminini artırdığı (Young vd., 2014); çalışan devir hızını (Moncarz vd., 2009) ve işten ayrılma niyetini (Ghiselli vd., 2001) ise önemli ölçüde azalttığı belirtilmektedir.

2.2. Kariyer Bağlılığı

Kariyer bağlılığı, bir bireyin çalışma yaşamıyla ilgili pozisyonlar, roller, faaliyetler ve deneyimler dizisi olarak tanımlanan kariyer kavramıyla bağlantılıdır (Arnold, 1997). Kariyer, bireylerin çalışma yaşamlarının çeşitli aşamalarında katettikleri sıralı, öngörülebilir, organize bir yol olarak tanımlanmaktadır. Bağlılık ise bir katılımcının bir ilişkiyi sürdürme ve psikolojik olarak ona bağlı hissetme eğilimi olarak betimlenmektedir. Her iki kavramın tanımından yola çıkarak kariyer bağlılığının bireyin kariyer hedeflerini belirlemesi, kariyer hedefleriyle bütünleşmesi ve kendisini kariyer hedefleriyle özdeşleşmesi olarak tanımlanmaktadır (Colarelli ve Bishop, 1990). Kariyer bağlılığı terimini ilk kavramsallaştıran Blau'ya (1985) göre kariyer bağlılığı, "kişinin mesleğine karşı tutumu", Carson ve Bedeian'a (1994) göre "kişinin seçilen meslekte çalışma motivasyonu"dur. Bireylerin kariyer gelişimiyle yakından ilişkili olan kariyer bağlılığı kavramı, kişinin kariyerine yönelik davranışını etkileyebilecek bir tutum olarak kabul edilmektedir (Blau, 1989). Bireyin mesleğiyle özdeşleşme düzeyi ve ona verdiği değeri ve mesleğine ilişkin bilgiyi elde etmek için harcanan zaman ve çaba miktarı olarak kavramsallaştırılmaktadır (Goulet ve Singh, 2002). Kariyer bağlılığının bireyin kendini bir kariyere ne kadar adanmış, karşılaştığı engel ve zorluklara rağmen kariyer hedeflerini takip etmedeki ısrarıyla ilgili olduğu da vurgulanmaktadır (Fu, 2011).

Kariyer bağlılığı, bir iş ya da mesleği aşan bir yaklaşımdır. Birden fazla işi içerebilen kariyer bağlılığı, daha uzun bir perspektife bağlı ve bireyin tasavvur ettiği öznel kariyeriyle ilgilidir (Fu ve Chen, 2015). Kavram,

çalışanların kariyerlerinin değerine olan inançları, kabulleri ve kariyerlerini ilerletmek için çaba harcamaya istekli olmalarıdır (Katz vd., 2019). Kariyer bağlılığı yüksek olan bireylerin, kariyerlerinde ilerlemek için ciddi yatırımlar yapmaya istekli oldukları kabul edilmektedir (Van der Heijden vd., 2022). Yüksek düzeyde kariyer bağlılığına sahip bireyler, kişisel kariyer hedefleri için daha fazla zaman ve çaba harcama eğilimindedirler (Rather vd., 2019). Ayrıca, kariyerlerine yüksek düzeyde bağlı olan bireyler, iş ya da meslekleriyle ilgili becerileri geliştirmeye daha fazla zaman ayırma eğilimindedirler (Ferdian vd., 2022). Bunlarla birlikte kariyer bağlılığı, kariyerin kişinin kimliğindeki merkeziliğini ve kariyer kesintisine karşı direncini de göstermektedir (Blau, 1989). Dolayısıyla kavram, davranışsal olarak kariyer hedeflerine ulaşma yolundaki engel ve zorluklarla başa çıkma becerisi olarak ifade edilmektedir (Carless, 2005). Bu bağlamda kişisel kariyer hedeflerini belirleyen ve bu hedeflere ulaşmak için çaba ve sebat gösteren bireylerin yüksek düzeyde kariyer bağlılığına sahip olduğu öne sürülmektedir (Colarelli ve Bishop, 1990; Goulet ve Singh, 2002; Zhu vd., 2020). Araştırmalar, kariyer bağlılığı zayıf olan çalışanların ise işlerinden ayrılma eğiliminde olduklarını göstermektedir (Lin, 2017). Bu durum, bireylerin genellikle sosyal statülerinin ve itibarlarının doğrudan bir göstergesi olarak gördükleri kariyere oldukça fazla önem vermesinden kaynaklanabilmektedir. Dolayısıyla kariyer memnuniyetsizliği bireyleri işlerini değiştirmeye ve başka fırsatlar aramaya sevk edebilmektedir. Başka bir deyişle kariyer memnuniyetsizliği, bireyleri bazen benzer kariyer yolundaki bir işe geçmek yerine yeni bir mesleğe (yani kariyer değişikliğine) geçmeye sebep olabilmektedir (Li ve Xie, 2021).

Bireyin uzun vadede mesleğine yönelik tutumuyla ilişkili olması nedeniyle (Gebbers vd., 2020) kariyer bağlılığı, bireyin belirli bir meslekte uzun bir süre boyunca sürekli çalışma ve ilerleme motivasyonunu ifade etmekte ve kariyer planlamayı, bireysel tutumları, kariyer özdeşleşmesi ve işe katılımı içermektedir (Carson ve Bedeian, 1994; Zhu vd., 2020; Van der Heijden vd., 2022). Bu bağlamda, bağlılık mesleki anlamın önemli bir göstergesi haline geldiğinde bireysel kariyeri güvence altına alabilmektedir (Ferdian vd., 2022). Bu bağlamda kariyer bağlılığı, pratik olarak beceri geliştirmeyle olan ilişkisine, güçlü profesyonel ilişkiler kurmadaki rolüne ve kişinin kariyerinin algıladığı anlamı ve sürekliliğine katkıları nedeniyle önemli bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Colarelli ve Bishop, 1990; Katz vd., 2019). Kariyer bağlılığı, bireyin belirli bir profesyonel role olan bağlılığını yansıtmakta ve diğer bağlılık biçimlerinden farklı olarak da çalışanların iş deneyimlerinin zaman içindeki gelişimine odaklanmaktadır (Colarelli ve Bishop, 1990). Dolayısıyla kariyer bağlılığı, iş tutumları bağlamında çalışanların rolleri, meslekleri ya da örgütlerinin ötesinde kariyer hedeflerine ulaşma ve bunları belirlemede aktif katılımlarını içermesi nedeniyle ideal kariyer yollarında ilerlemelerine ve geliştirmelerine olanak tanıyan özgün bir kavramdır (Freund vd., 2022). Bu nedenle kariyer bağlılığı, insanların belirli bir mesleki alana demir atmış hissine sahip olmalarıdır (Major vd., 2013).

Literatürde birçok çalışma, kariyer bağlılığı ile örgütsel davranış ve tutumlar arasındaki pozitif ve negatif ilişkilere dikkat çekmektedir. Güçlü bir kariyer bağlılığına sahip olan çalışanların daha yüksek kariyer tatminine sahip olduklarının altı çizilmiştir (Mustafa vd., 2021). Kariyer bağlılığı zayıf olan çalışanların ise işlerinden ayrılma eğiliminde oldukları vurgulanmaktadır (Blau, 1989; Li ve Xie, 2021). Kariyer bağlılığının, işe ve örgüte bağlılık (Blau, 1989; Goulet ve Singh, 2002), iş tatmini (Zhang vd., 2014) ve kariyer başarısı (Najam vd., 2020) ile olumlu yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

2.3. Dağıtım Adaleti

Adalet kavramı genellikle “doğruluk” ya da “hakkaniyet”i ifade etmek için kullanılmaktadır (Colquitt vd., 2001). İşyerinde adaleti temsil eden örgütsel adalet, işyeri ikliminde adalet algısı (Cropanzano, 1993) ya da çalışanlara adil davranılma derecesidir (Moorman, 1991). Algılanan örgütsel adalet, çalışanların kendilerine uygun, adil ve saygılı muamele yapıldığını, yeterli ve doğru bilgi, yeterli kaynak ve ödüller verildiğini düşünme ya da hissetme derecesi olarak tanımlanmaktadır (Cohen-Charash ve Spector, 2001; Colquitt vd., 2001). Genel olarak örgütsel adalet, “örgüt ortamının herhangi bir yönünün, belirli bir kural ya da standarda göre ne ölçüde adil olarak algılandığı”nı temsil etmektedir (Cropanzano vd., 2001). Bu algılar, genellikle yönetici ve iş arkadaşları gibi belirli örgütsel bileşenlere dayanan örgütsel olay ve sistemlerin bir ürünüdür (Hollensbe vd., 2008).

Örgütsel adalet, çalışanların yönetsel davranışın ahlaki ve etik açıdan duruşuna ilişkin değerlendirmeleridir (Cropanzano vd., 2007). Çalışanlar, kendilerine adil bir şekilde ödeme yapılıp yapılmadığı, terfilerin adil bir şekilde verilip verilmediği, karar verme süreçlerinin adil olup olmadığı ya da örgütteki bir yetkili tarafından adil davranılıp davranılmadığı konusunda öznel bir değerlendirme yapmaları örgütsel adalet olgusunun birçok

yönünü ifade etmektedir (Unterhitzberger ve Moeller, 2021). Bu bağlamda kavram, çalışanların işyerindeki adalet algılarını ve gördükleri çeşitli muamelelere tepkilerini temsil etmektedir (James, 1993). Dolayısıyla bu tepki ve algılar, çalışanların tutum ve davranışlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Bir örgütte çalışanlar, kendilerine nasıl davranıldığına duyarlı olmaları nedeniyle algılanan örgütsel adalet, olumlu tutumsal ve davranışsal sonuçlar üretebilmektedir (Khan vd., 2015). Davranış ve tutumların adil ya da haksız olarak algılamalarına bağlı olarak çalışanların tutumları değişebilmekte ve tutumlar da örgütteki davranışlarını belirleyebilmektedir (Moorman, 1991). Çalışanlar, örgütün vaatlerini yerine getirmediklerini veya işgücüne adaletsiz davrandığını hissettiklerinde olumsuz davranabilmektedirler (Cohen ve Diamant, 2019). Çalışanlar adaletsizliklerle karşılaştıklarında, adaleti sağlama amacıyla davranış değişikliğine gidebilirler ya da örgütsel yapıda değişiklik yapılmasını isteyebilirler (Greenberg, 1990; Kim ve Chung, 2019). Çalışanların adalet arayış ve girişimleri sonuçsuz kalırsa adaleti ihlal ettiğine inandıkları kişi ya da örgüte yönelik olarak normatif olmayan davranışlarda bulunabilir ya da kuralları daha sık çiğneyebilirler (Bies vd., 1997). Tersine, eğer örgüt ödül ya da süreç olgusunu adil bir şekilde yönetiyorsa, çalışanlar hem kendilerine hem de örgüte fayda sağlayacak bir şekilde çaba gösterme eğilimindedirler (Kim ve Chung, 2019).

Çok boyutlu bir olgu olan adalet kavramı 1960'lardan beri sosyal bilimlerde yoğun olarak araştırılmaktadır (Matteson vd., 2021). Örgütsel adalet olgusunun ilk kavramsallaştırması, 1970'lerde dağıtım ve prosedür adaletinin tanımlanmasıyla ortaya çıkmıştır. İki faktörlü model, çalışanların kaynakların mutlak değerinden daha çok çevrelerindeki süreçlerin adaleti ve kaynakların dağılımıyla ilgilendiklerini ortaya koymuştur (Colquitt vd., 2001; Greenberg, 1990). Yaklaşık on yıl sonra, adalet olgusu, prosedürler uygulanırken çalışanlara yönelik tutum ve davranışların önemine vurgu yapan etkileşimsel adalet adı verilen üçüncü bir boyutu içerecek şekilde genişletilmiştir (Bies ve Moag, 1986). Daha sonra Colquitt (2001), etkileşim adaletinin kişilerarası adalet ve bilgi adaleti olarak ikiye ayırarak kavramın boyutlarını daha da genişletmiştir. Sonrasında Usmani ve Jamal (2013), dağıtım, prosedür ve etkileşimsel adalet boyutlarının karmaşık örgütsel adalet olgusunu yeterince açıklamadığını öne sürerek "zamansal ve mekânsal adalet" boyutlarını önermiştir.

Thibaut ve Walker (1975) tarafından literatüre kazandırılan prosedür adaleti, sonuçlara götüren sürecin adaletiyle yani karar verme sürecine ilişkin yargıların adilliği ile ilgilidir. Prosedürel adaleti, kaynakları, gücü ve ödülleri dağıtma sürecinin adil ve uygun bir şekilde yürütülüp yürütülmediğini içermektedir (Colquitt, 2001; Colquitt vd., 2005). Prosedürel adalet, bir amaca ulaşmak için kullanılan araçların algılanan adaletini ifade ederek, dağıtım kararının nasıl verildiğini ifade etmektedir (Thibaut ve Walker, 1975; Folger ve Konovsky, 1989). Bies ve Moag'un (1986) literatüre kazandırdığı etkileşim adaleti, çalışanların kararların ve prosedürlerin uygulanması esnasında sergilenen kişilerarası davranışa ilişkin algılarına odaklanmaktadır. İnsanların süreç boyunca kendilerine nasıl davranıldığına ilişkin adalet algılarına dayalı olan etkileşimsel adalet, süreç boyunca bilgilendirilip bilgilendirilmediklerine (bilgisel adalet) ve yöneticileri tarafından kendilerine onurlu, kibar ya da saygılı davranılıp davranılmadığına (kişilerarası adalet) yönelik algılarını dikkate almaktadır (Colquitt, 2001; Colquitt vd., 2001; Colquitt vd., 2005).

Adams'ın (1965) Sosyal Mübadele Teorisi çerçevesinde ele aldığı algılanan dağıtımsal adalet kavramı ise çalışanların iş sonuçlarının mutlak seviyeleriyle değil de daha çok bu sonuçların adilliğiyle ilgilendiklerini yani insanların kendi girdi/çıktı oranlarıyla diğer bireylerin girdi/çıktı oranlarını karşılaştırdıklarını öne süren "Eşitlik Teorisi"ne dayanmaktadır. Kısacası Adams (1965), kişinin ödülünün kişinin girdisiyle orantılı olması gerektiğini vurgulamaktadır. Dağıtıcı adalet, çalışanın örgüte yaptığı katkılara karşılık elde ettiği ödüllerin adil bir şekilde dağıtılma derecesini temsil etmektedir (Greenberg, 1990). Dahası bireylerin işle ilgili çabalarına ve örgütsel katkılarına dayalı olarak elde ettikleri sonuçlarla ilgili beklentileridir. Dağıtım adaletinin değerlendirilmesi, çalışanlardan gelen girdiler (çaba) ile örgütten elde edilen sonuçların (ücret, takdir, performans değerlendirme vb.) karşılaştırılması temeline dayanmaktadır (Akram vd., 2020). Eşitlik, hakkaniyet ve ihtiyaçtan oluşan üç dağıtım kuralının bireyler tarafından dağıtım adaleti algılarını değerlendirmek için kullanıldığı kabul edilmektedir (Cropanzano vd., 2007).

Kaynak ve ödüllerin adil dağılımı, algılanan dağıtım adalet algısını oluşturmaktadır (Tyler, 1994). Genel olarak çalışanlar, ödül dağıtımını iş arkadaşlarıyla karşılaştırma ve analiz etme eğilimindedirler. Ödül dağıtımındaki adalet, çalışanları olumlu tutumlara sahip olmaya motive edebilmektedir Aksi durumda ortaya çıkan dağıtım adaletsizliği, bir örgütte çalışanlarda olumsuz tutum ve davranışların nedeni haline gelerek kaynak kaybına neden olabilmektedir (Hussain ve Shahzad, 2022). Bu sonuca bağlı olarak çalışanlar, olumsuz duygulara sahip olabilmekte ve örgütsel politikalara tepki gösterebilmektedirler (James, 1993). Örneğin, çalışanlar kendilerine

adaletsiz davranıldığını algılasa, girdilerini (çabalarını) azaltabilir veya işten tamamen kopabilirler (Hussain ve Shahzad, 2022). Zira O'Donohue ve Nelson (2014), girdi ve çıktı oranlarında algılanan adaletsizliğin yabancılaşma duygusu ürettiğini belirtmiştir. Bu bağlamda dağıtım adaleti algısı, performans, bağlılık, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti gibi örgütsel vatandaşlık davranışlar üzerindeki etkilerinden dolayı oldukça önemlidir (Flint ve Haley, 2013). Sonuç olarak, örgütsel adaletin bu üç boyutu birbirleriyle etkileşim halindedir ve varlık ya da yokluklarına bağlı olarak adalet olgusunun olumlu etkisini güçlendirebilmekte veya adaletsizliğin olumsuz etkisini azaltabilmektedirler (Colquitt vd., 2013; Unterhitzenberger ve Moeller, 2021). Literatürde örgütsel adaletin çeşitli örgütsel davranış boyutlarıyla olumlu ya da olumsuz yönde ilişkisinin bulunduğu ortaya konmuştur. Frye ve diğerleri (2019), dağıtım adaleti algısı ile iş tatmini ve çalışan bağlılığı arasında bir ilişkinin bulunduğunu, Cohen-Charash ve Spector (2001) ise algılanan dağıtım adaletinin çalışan memnuniyeti, duygusal bağlılık, örgütsel vatandaşlık davranışı, işten ayrılma niyetleri ve çalışan performansı üzerinde olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan bazı araştırmalar ise dağıtım adaletinin iş tatmini, örgütsel duygusal bağlılık, işe bağlılık ve psikolojik sermaye üzerinde önemli etkilerinin olduğunu tespit etmiştir (Matteson vd., 2021).

3. Materyal ve Metot

3.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bilindiği gibi etkili bir ücret yönetimi ya da ücretlendirme sistemi çalışanlar için önemli bir motivasyon kaynağıdır. Çeşitli sektörlerde çalışanların motivasyonunu, performansını ve dolayısıyla da örgütün verimliliğini artırma amacıyla çeşitli ücretlendirme yöntem ve sistemleri uygulanmaktadır. Hizmet sektöründe genellikle çalışanlara “sadece sabit ücret”, “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” ya da sabit bir ücret olmaksızın “sadece yüzdeye dayalı ücret” şeklinde çeşitli ücretlendirme sistemlerine rastlanmaktadır. Aylık “sadece sabit ücret” uygulamasında çalışanlar, performansları ne düzeyde olursa olsun yasaya uygun belirli bir sabit ücreti elde etmektedirler. “Sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” uygulamasında çalışanlar aylık sabit ücretlerinin (asgari ücret gibi) yanı sıra performans, kıdem ya da işletme kâr oranına bağlı olarak işletmenin kârından belirli bir yüzdeyi diğer çalışanlarla birlikte paylaşmaktadırlar. “Sadece yüzdeye dayalı ücret” uygulamasında ise çalışanlar belirli bir sabit ücretten ziyade yine performans, kıdem ya da işletme kâr oranına bağlı olarak işletmenin kârından değişken bir yüzdeyi ücret olarak almaktadırlar.

Çalışanların elde ettiği ücret onların örgütsel davranışlarını etkileyebilmekte ve örgütsel tutum davranışlarında farklılıklar oluşturabilmektedir. Hizmet üreten örgütlerde ücretlendirmenin çalışanların genel memnuniyetleri ve verimlilikleri açısından oldukça önemli olduğu ve bu nedenle bu hususa önem verilmesi gerektiği belirtilmektedir (Kitsios ve Kamariotou, 2021). Bu bağlamda farklı ücretlendirme uygulamalarının da hizmet sektöründe çalışanların örgütsel tutum ve davranışlarında farklılıklar oluşturabileceği varsayımından yola çıkılmış ve Alanya ilçe merkezinde faaliyette bulunan kafe, restoran ve barlarda çalışan işgörenlere yönelik ücretlendirme uygulamalarının onların kariyer bağlılığı ve dağıtım adaleti algılarında farklılık oluşturup oluşturmadığını incelemeyi amaçlanmıştır. Farklı ücret uygulamalarının çalışanların örgütsel tutum ve davranışlarında farklılık oluşturup oluşturmadığının tespiti, çalışanları ücretlendirme uygulamalarıyla örgütsel amaçlara kanalize edebilmenin bir başka yolunu gösterebilmesi açısından önemli bir adımdır. Ayrıca yapılan ulusal ve yabancı literatür taramasında bu yönde bir çalışmaya rastlanmamış olması, çalışmanın önemini artıran diğer bir önemli faktördür.

3.2. Araştırma Evreni ve Örneklemi

Ücret tiplerinin çalışanların kariyer bağlılığı ve dağıtım adaleti algıları üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlayan bu çalışmanın ana evrenini Alanya kent merkezinde faaliyette bulunan kafe, restoran ve barlarda çalışan işgörenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi bu sektör ve işletmelerde çalışan 336 işgören oluşturmaktadır. Yukarıda bahsedilen ücretlendirme uygulamaları hizmet sektöründe daha yoğun olarak uygulanması nedeniyle araştırılan konuyu tespit etmede bu örneklem grubunun daha isabetli olacağı kanısına varılmıştır. Literatürde güvenilir faktörler elde edebilmek için örneklem büyüklüğünün 200'den ve madde sayısının 5 katından az olmaması ya da 10 katı olması gerektiği belirtilmektedir (Akbulut ve Çapık, 2022). Buna bağlı olarak 17 maddeden oluşan ölçek için gerekli olan örneklem sayısından daha fazlasına ulaşılmıştır.

Elde edilen 336 anketten bazılarının eksik olması ve uç değerlere sahip verilerin analizlerden çıkarılması nedeniyle analizlerde 314 anket kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini, ilgili evreni temsil edecek düzeydedir.

3.3. Araştırmanın Ölçüm Araçları

Ölçüm aracı olarak kullanılan anket dört bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim düzeyi ve çalışma süresi) tespit etmeye yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Anketin ikinci bölümünde çalışanların aldığı ücretlendirme uygulamasını tespit etmeye yönelik olan üç soru (“sadece sabit ücret”, “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” ve “sadece yüzdeye dayalı ücret”) bulunmaktadır. Anketin geri kalan bölümünde kariyer bağlılığı ve dağıtım adaleti ölçekleri yer almaktadır.

Araştırmada kariyer bağlılığını ölçme amacıyla Blau (1988) tarafından bireylerin kariyer alanına bağlılık düzeyini ölçme amacıyla geliştirilen, yedi madde ve tek boyuttan oluşan Kariyer Bağlılığı Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, beşli Likert tipi ölçeğine (1= kesinlikle katılmıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum) göre derecelendirilmiştir. Araştırmada kullanılan diğer ölçek ise Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilen Örgütsel Adalet Ölçeğinin Yıldırım (2007) tarafından Türkçeye uyarlanan Dağıtım Adaleti (Distributive Justice) alt boyutudur. Dağıtım Adaleti Ölçeği, farklı iş sonuçlarının (ücret düzeyi, iş yükü, iş sorumlulukları gibi) adilliğini belirlemeyi amaçlayan beş madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin orijinal versiyonunun güvenilirliği $\alpha=,74$, Türkçe versiyonunun güvenilirliği ise $\alpha=,81$ 'dir. İnsan kaynakları uygulamalarında ücret konusunda dağıtım adaletinin tespit edilmesinin daha kolay olması ve çalışanların ücret konusunda örgütün adilane davranıp davranmadığını en somut bir şekilde değerlendirme yapabilecekleri boyut olması nedeniyle bu araştırmaya örgütsel adaletin sadece dağıtımsal adalet boyutu dahil edilmiştir.

3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri anket yöntemiyle 2022 Aralık ve 2023 Ocak aylarında yüz yüze ve online (Google forms ve WhatsApp) yöntemlerle toplanmıştır. Anketlerden elde edilen veri setinin ve ölçeklerin geçerlik ve güvenilirliğini test etmek amacıyla SPSS ve AMOS programlarından yararlanılmıştır. Bu amaçla ölçeklerin geçerlik ve güvenilirliğini ölçme amacıyla açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analiz yapılmıştır. İlgili analizler sonrası değişkenler arası ilişkiyi ortaya koyma amacıyla korelasyon analizi ve hipotezleri test etmek için Bağımsız Örneklem t testleri yapılmıştır.

3.5. Araştırmanın Hipotezleri

İnsan kaynakları örgütün özelliğine, faaliyet türüne ya da hedeflerine bağlı olarak, çalışanları motive etme amacıyla iş sorumlulukları, uzmanlık, beceri ve yeteneklere göre çeşitli ücret ve ödül yöntemlerine başvurabilmektedir. Bir bütün olarak ele alındığında ücretlendirme sistem ve uygulamaları örgütsel davranış ve tutumları belirleyici ve örgütsel performansın artırılmasına yönelik bir araçtır (Demyen ve Lala-Popa, 2013). Dolayısıyla ücret ve ödül sistemleri, çalışanların örgütsel tutum ve davranışlarını etkileme özelliğine sahiptir. Zira çalışanların örgütlerinin ücretlendirme sistemini nasıl algıladıkları görevle ilgili rollerini, tatmin düzeylerini ve morallerini etkileyebilmektedir (Lee vd., 2015). Çalışanlara sağlanan ücret ve faydalar konusunda güçlü bir adalet duygusunun, işe yönelik tutumlar üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır (Balkin, 1998). Bu bağlamda ücretlendirme uygulama ve sistemlerinin çalışanların örgütsel davranış ve tutumları üzerinde önemli bir etkisinin olabileceği varsayılmaktadır. Özellikle çalışanların kariyer bağlılığı ve dağıtım adaleti algılarının ücretlendirme uygulamalarının çeşitli boyutlarına göre farklı düzeylerde olabileceği öngörülmektedir.

Bu öngörülerden yola çıkarak geliştirilen araştırma hipotezleri;

H₁: Ücretlendirme tipi ile kariyer bağlılığı arasında istatistiksel olarak pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Ücretlendirme tipi ile dağıtım adaleti arasında istatistiksel olarak pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Kariyer bağlılığı ile dağıtım adaleti arasında istatistiksel olarak pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: “Sabit ücret” alan çalışanlar ile “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar arasında algılanan dağıtım adaleti açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

H₅: “Sabit ücret” alan çalışanlar ile “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar arasında kariyer bağlılığı açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

H₆: “Sabit ücret” alan çalışanlar ile “sadece yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar arasında algılanan dağıtım adaleti açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

H₇: “Sabit ücret” alan çalışanlar ile “sadece yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar arasında kariyer bağlılığı açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

H₈: “Sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar ile “sadece yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar arasında algılanan adalet açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

H₉: “Sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar ile “sadece yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar arasında kariyer bağlılığı açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

4. Bulgular

Bu bölümde değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler, ölçeklerin basıklık ve çarpıklık değerleri, ortalama değerleri ve standart sapmaları, yapı geçerliliğine ilişkin ölçeklerin açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, güvenilirlik analizleri, değişkenler arası korelasyon değerleri ve hipotez testleri verilmiştir.

4.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Yapılan araştırmanın katılımcılarından erkekler, yaklaşık yüzde 5’lik bir farkla kadınlardan fazladır. Katılımcıların yaklaşık yüzde 80’inin genç çalışanlardan olduğunu söylemek mümkündür. Katılımcıların yaklaşık yüzde 80’ni bekârken, yaklaşık üçte ikisi lisans ve lisansüstü eğitim düzeyine sahiptir. Çalışma süreleri bakımından katılımcıların büyük çoğunluğu (%87,6) beş yıl ve daha az çalışma süresine sahiptir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans Dağılımları

Cinsiyet	f	%	Çalışma süresi	f	%
Kadın	142	45,1	1 yıldan az	168	53,5
Erkek	172	54,6	1-5	107	34,1
Toplam	314	100	6-10	29	9,2
Yaş	f	%	11-15	9	2,9
20 ve altı	53	16,9	16-20	1	0,3
21-30	206	65,6	Toplam	314	100
31-40	38	12,1	Eğitim Düzeyi	f	%
41-50	11	2,6	İlkokul	5	1,6
51-60	6	1,9	Ortaokul	17	5,4
Toplam	314	100	Lise	80	25,5
Medeni durum	f	%	Önlisans	62	19,7
Evli	56	17,8	Lisans	145	46,2
Bekar	258	82,2	Yüksek Lisans	5	1,6
Toplam	314	100	Toplam	314	100

Kariyer bağlılığı ve algılanan dağıtım adaleti faktörlerinin aritmetik ortalamaları ve verilerin normal dağılıp dağılmadığını gösteren basıklık ve çarpıklık değerleri Tablo 2’de görülmektedir. Tabloya göre, algılanan dağıtım adaleti ortalamaları kariyer bağlılığı ortalamasından yüksektir. Dağıtım adaleti değişkeni ortalama değere sahipken, kariyer bağlılığı değişkeninin ortalamasının düşük olduğu saptanmıştır. Katılımcıların ücretlendirme tipine göre dağıtım adalet algılarının kariyer bağlılığından daha yüksek olduğunu göstermektedir. Kariyer bağlılığı değişkeninin çarpıklık değerleri -,840 ile ,137; basıklık değerleri -1,230 ile -,209 arasında; dağıtım adaleti değişkeninin çarpıklık değerleri -,594 ile -,205; basıklık değerleri -1,043 ile -,209 arasında değişmektedir. Çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ile +2 arasında değer aldığı için değişkenlerin normal dağılım gösterdiği varsayılmıştır (George ve Mallery, 2010). Her iki değişkenin çarpıklık-basıklık değerleri verilerin normal dağıldığını göstermektedir. Analiz sonucunda ortaya çıkan katsayıların ± 2 arasında olduğu görülmektedir. Buna göre değişkenlere ait verilerin normal dağılım gösterdiği söylenebilir.

Tablo 2. Ölçeklere Ait Ortalama, Standart Sapma, Çarpıklık-Basıklık Değerleri

Değişkenler	Md.	n	\bar{x}	Std. Sapma	Çarpıklık	Std. Hata	Basıklık	Std. Hata
Kariyer Bağlılığı	Md. 1	314	3,5032	1,19970	-,376	,138	-,777	,274
	Md. 2	314	2,8500	1,37060	,137	,138	-1,230	,274
	Md. 3	314	2,9490	1,33422	-,020	,138	-1,210	,274
	Md. 4	314	2,7197	1,29059	,184	,138	-1,122	,274
	Md. 5	314	2,6242	1,22234	,201	,138	-1,079	,274
	Md. 6	314	2,3344	1,29621	-,840	,138	-,840	,274
	Md. 7	314	3,5701	1,14026	-,506	,138	-,652	,274
Dağıtım Adaleti	Md. 1	314	3,3854	1,11964	-,569	,138	-,448	,274
	Md. 2	314	2,9650	1,21046	-,291	,138	-1,043	,274
	Md. 3	314	3,1592	1,09889	-,290	,138	-,733	,274
	Md. 4	314	3,0605	1,11029	-,205	,138	-,732	,274
	Md. 5	314	3,4490	1,04787	-,594	,138	-,209	,274

4.2. Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Yapılan analiz sonucunda kariyer bağlılığı ölçeğinin örneklem büyüklüğünün yeterliliğini gösteren Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi değerinin ,810, Bartlett küresellik testi sonucunun da $x^2=696,470$ $Sd=21$ ($p<,000$) çıkması bu araştırmadaki ölçeklerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu tek faktörlü yapı toplam varyansın yüzde 47,39'unu açıklamaktadır. Ölçeğin geçerlilik koşullarını yüksek derecede karşıladığını söylemek mümkündür. Dağıtım adaleti ölçeğinin KMO değeri ise ,821 olarak tespit edilmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi değerine $x^2=692,383$ $Sd=10$ ($p<,000$) göre bu ölçeğin de faktör analizine uygun olduğu görülmektedir. Bu tek boyutlu ölçek toplam varyansın yüzde 63,73'ünü açıklamaktadır. Bu ölçeğin de geçerlilik koşullarını sağladığını söyleyebiliriz. Sonrasında yapılan faktör analizi sonuçlarına göre ise Kariyer Bağlılığı Ölçeğinin yedi maddesinin madde yüklerinin ,560 ile ,826 arasında olduğu; Dağıtım Adaleti Ölçeğinin dört maddesinin yüklerinin ,777 ile ,815 arasında olduğu tespit edilmiştir. KMO testine ilişkin kullanılan ölçüt değerleri, ,90'ın üstü mükemmel, ,80'in üstü çok iyi, ,60'ın üstü orta, ,50'nin üstü kötü olarak belirtilmektedir (Tavşancıl, 2002). Bu analiz sonuçları, ölçeklerin analize uygun olduğunu göstermektedir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerliliğini tespit etme amacıyla ayrıca doğrulayıcı faktör analizi de yapılmıştır. Ölçeklerin az sayıda maddelerden oluşması nedeniyle sadece tek faktör modelleri test edilmiştir. Bu bağlamda ölçeklere ayrı ayrı DFA analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda ortaya çıkan ölçeklere ait uyum iyiliği değerlerini gösteren Tablo 3'e göre, Dağıtım Adaleti Ölçeği ($x^2/df=,104$; $GFI=,999$; $CFI=1,000$ ve $RMSEA=,000$); Kariyer Bağlılığı ölçeği ise ($x^2/df=1,843$; $GFI=,980$; $CFI=,985$ ve $RMSEA=,052$) değerlerine sahiptir. Literatürde büyük örneklem için x^2/df değerinin 3'ün altında olması iyi uyuma karşılık gelmektedir (Kline, 2005). Yine $RMSEA$ için ,06 ve aşağı değerler iyi uyumu; CFI indeksi için ,95'ten büyük değerler iyi uyuma işaret etmektedir (Hu ve Bentler, 1999). Dolayısıyla her iki ölçeğin de tek faktörlü yapıya ve iyi uyum değerlerine sahip olduğu doğrulanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Değişkenler	x^2	df	x^2/df	GFI	CFI	$RMSEA$
Dağıtım Adaleti	,416	4	,104	,999	1,000	,000
Kariyer Bağlılığı	22,123	12	1,843	,980	,985	,052

X^2 = Chi-Square, df = Degrees of Freedom, GFI = Goodness of Fit Index, CFI = Comparative Fit Index. $RMSEA$ = Root Mean Square Error of Approximation.

Ölçeklerin iç tutarlılığını test etmek amacıyla güvenilirlik belirleme yöntemlerinden biri olan Alfa katsayısına bakılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Kariyer Bağlılığı ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısı 0,806 iken; Dağıtım Adaleti Ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısı 0,857'dir. Kalaycı (2006), Cronbach Alfa katsayısının ,80 ve üzeri olmasının yüksek güvenilirliğe işaret ettiğini belirtmiştir. Bu bağlamda elde edilen bu güvenilirlik katsayıları, ilgili ölçeklerin iç tutarlık katsayılarının yüksek güvenilirlik sınırları içinde olduğunu göstermektedir.

4.3. Hipotez Testleri

Tablo 4’te iki ya da daha fazla değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi gösteren korelasyon analizine ilişkin bulgular yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre ücretlendirme tipi ile kariyer bağlılığı arasında ($r=0,196$, $p<0,05$); ücret tipi ile dağıtım adaleti arasında ($r=0,299$, $p<0,05$) ve kariyer bağlılığı ile dağıtım adaleti arasında ($r=0,433$, $p<0,05$) istatistiksel olarak pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ücret tipi ile kariyer bağlılığı ve algılanan dağıtım adaleti arasında düşük düzeyde bir ilişki varken, kariyer bağlılığı ve algılanan dağıtım adaleti arasında orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır. Bu sonuçlar sonrası H_1 , H_2 ve H_3 hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 4. Değişkenler Arası Korelasyon Analizi Bulguları

Değişkenler		1	2	3
Ücretlendirme Tipi (1)	r	1		
	p	,000		
Kariyer Bağlılığı (2)	r	,196**	1	
	p	,001	,000	
Dağıtım Adaleti (3)	r	,299**	,433**	1
	p	,020	,000	,000

** $p<0,01$ düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

r = Korelasyon katsayısı

Ücretlendirme uygulaması ile değişkenler (kariyer bağlılığı ve algılanan dağıtım adaleti) arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını keşfetme amacıyla parametrik bir test olan Bağımsız Örneklem t-Testi (Independent Sample t-Test) analizi yapılmıştır. Hipotez testleri aşağıda sırasıyla verilmiştir.

Tablo 5’e göre, “sadece sabit ücret” alan çalışanlar ile “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar arasında algılanan dağıtım adaleti açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<005=,021$). Bu bağlamda H_4 hipotezi kabul edilmiştir. “Sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar ($\bar{x}=3,9556$) “sadece sabit ücret” alan çalışanlardan ($\bar{x}=3,6923$) daha fazla dağıtımsal adalete algısına sahiptir.

Yine Tablo 5’e göre, “sadece sabit ücret” alan çalışanlar ile “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı” ücret alan çalışanlar arasında kariyer bağlılığı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<005=,005$). Bu bağlamda H_5 hipotezi kabul edilmiştir. “Sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar ($\bar{x}=3,1290$), “sadece sabit ücret” alan çalışanlardan ($\bar{x}=2,7591$) daha fazla kariyerlerine bağlı oldukları söylenebilir.

Tablo 5. Ücretlendirme Tipleri ile Değişkenler Arası Farklılığa İlişkin Bulgular (1)

Değişkenler	Ücretlendirme Tipi	n	\bar{x}	Std. Sapma	t	df	p
Dağıtım Adaleti	SSÜ	169	3,6923	,84954	-2,169	229	,021
	SÜEOYDÜ	62	3,9556	,760248			
Kariyer Bağlılığı	SSÜ	169	2,7591	,89040	-2,862	229	,005
	SÜEOYDÜ	62	3,1290	,81378			

SSÜ: Sadece sabit ücret, SÜEOYDÜ: Sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret.

Tablo 6’ya göre sadece “sabit ücret” alan çalışanlar ile “sadece yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar arasında dağıtım adaleti açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($p>0,05=,154$). Bu bağlamda H_6 hipotezi reddedilmiştir. “Sadece sabit ücret” alan çalışanlar ($\bar{x}=3,6923$) ile “sadece yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar ($\bar{x}=3,8524$) arasında dağıtım adaleti açısından bir farklılığın bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak kariyer bağlılığı açısından ise tersi bir durum söz konusudur. “Sadece sabit ücret” alan çalışanlar ile “sadece yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar arasında kariyer bağlılığı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p<0,05=,001$). Bu bağlamda H_7 hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre, “sadece yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanların ($\bar{x}=3,1411$), “sadece sabit ücret” alan çalışanlardan ($\bar{x}=2,7591$) daha fazla kariyer bağlılığına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Ücretlendirme Tipleri ile Değişkenler Arası Farklılığa İlişkin Bulgular (2)

Değişkenler	Ücretlendirme Tipi	n	\bar{x}	Std. Sapma	t	df	p
Dağıtım Adaleti	SSÜ	169	3,6923	,84954	-1,430	250	,154
	SYDÜ	83	3,8524	,80494			
Kariyer Bağlılığı	SSÜ	169	2,7591	,89040	-3,337	249	,001
	SYDÜ	83	3,1411	,76141			

SSÜ: Sadece sabit Ücret, SYDÜ: Sadece yüzdeye dayalı ücret.

Tablo 7'ye göre, “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar ile “sadece yüzdeye dayalı ücret” alanlar arasında algılanan dağıtım adaleti açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>0,05=,426$). Bu bağlamda H_8 hipotezi reddedilmiştir. Buna göre, “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar ($\bar{x}=3,9556$), “sadece yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar ($\bar{x}=3,8524$) arasında dağıtım adaleti açısından farklılığın bulunmamaktadır.

Kariyer bağlılığı açısından (H_9), “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar ile “sadece yüzdeye dayalı ücret” alanlar arasında algılanan dağıtım adaleti açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu bağlamda H_9 hipotezi reddedilmiştir. Buna göre, “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar ($\bar{x}=3,1290$) ile “sadece yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar ($\bar{x}=3,1411$) arasında kariyer bağlılığı açısından anlamlı bir farklılık yoktur ($p>0,05=,927$).

Tablo 7. Ücretlendirme Tipleri ile Değişkenler Arası Farklılığa İlişkin Bulgular (3)

Değişkenler	Ücretlendirme Tipi	n	\bar{x}	Std. Sapma	t	df	p
Dağıtım Adaleti	SÜEOYDÜ	62	3,9556	,72220	-,798	143	,426
	SYDÜ	83	3,8524	,80494			
Kariyer Bağlılığı	SÜEOYDÜ	62	3,1290	,81378	,092	142	,927
	SYDÜ	83	3,1411	,76141			

SÜEOYDÜ: Sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret, SYDÜ: Sadece yüzdeye dayalı ücret.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, algılanan dağıtım adaleti ve kariyer bağlılığın ücretlendirme tipine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırma, hizmet sektörünün yoğun olduğu Alanya ilçe merkezinde faaliyette bulunan kafe, restoran ve barlarda çalışan 314 işgören üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın veri setinin, normal dağılıma sahip olduğu tespit edilmiş, yapılan geçerlik analizine ve doğrulayıcı faktör analizine bağlı olarak ilgili her iki ölçeğin geçerlik koşulunu sağladığı saptanmıştır. Yapılan faktör analiz sonuçları madde faktör yüklerinin ve ölçeklerin açıkladığı varyansın da yeterli düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ölçeklerin iç yapı güvenilirliğine ilişkin elde edilen Alfa katsayıları da ilgili ölçeklerin güvenilir değerlere sahip olduğunu göstermiştir. Korelasyon analiz sonuçlarına göre araştırmaya konu olan değişkenler arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü düşük ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Özellikle dağıtım adaleti ile kariyer bağlılığı arasında da orta düzeyde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Araştırmanın hipotezlerini sınama amacıyla Bağımsız Örneklem t-Testi yapılmıştır. Hipotez testi sonucunda, önerilen altı hipotezden üç tanesi (H_3 , H_5 , ve H_6) reddedilmiştir. Analiz sonucunda kabul edilen H_1 hipotezi analiz sonucuna göre; “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar, “sadece sabit ücret” alan çalışanlardan daha fazla dağıtımsal adalete algısına sahiptir. “Sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanların örgütün dağıtım adaletini daha fazla sağladığını öngördükleri söylenebilir. “Sadece sabit ücret” alan çalışanlar açısından daha fazla ya da daha az çalışmanın ücrete etkisinin olmaması nedeniyle dağıtımın adaletli olmadığını düşündükleri söylenebilir. Bu bulguya göre “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” ile çalışanlar tarafından örgütün dağıtım adaletini daha başarılı gördükleri belirtilebilir. İşgörenlerin bu yöntemle çalıştırılmasının dağıtım adaletini sağlama açısından daha başarılı ve adil algılandığını söylemek mümkündür. Kabul edilen H_2 hipotezi analiz sonucuna göre “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar, “sadece sabit ücret” alan çalışanlardan daha fazla kariyerlerine bağlı oldukları söylenebilir. Bu bulguya dayanarak “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” sisteminin çalışanlarda kariyer bağlılığını daha fazla sağlayabileceği öngörülebilir. Dolayısıyla bu tip bir ücretlendirme sisteminin kariyer bağlılığını daha fazla sağlayabileceği ve daha istikrarlı bir kariyer yaşamını garanti edebileceği söylenebilir.

Reddedilen H₃ hipotezi analiz sonucuna göre, “sadece sabit ücret” alan çalışanlar ile “sadece yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar arasında dağıtım adaleti açısından bir farklılığın bulunduğunu söylemek mümkün değildir. “Sadece sabit ücret” ve “sadece yüzdeye dayalı ücret” açısından çalışanların dağıtım adaleti algılarında farklılığın olmamasının nedeni, her iki ücret tipinin farklı kategoride olmasına rağmen çalışan algılarındaki benzer durumlarla ilgili olabilir. Keza “sadece sabit ücret” ile çalışan bir işgörenin performansı ne düzeyde olursa olsun ya da işletmeye ne kadar katkı yaparsa yapsın belirlenmiş sabit bir ücreti almaktadır. “Sadece yüzdeye dayalı ücret” ile çalışan bir işgören ise belirlenmiş sabit bir ücret almayıp, hayatını idame edecek asgari düzeyde bir ücreti ya da fazlasını değişken yüzdelerde almaktadır. Bu ücret değişkenliği ise işletmenin işlerin yoğunluğuna ve dolayısıyla kâr marjına bağlıdır. Bu ücretlendirme sistemine göre ücret alan çalışanlar, belirli dönemlerde yüksek, belirli dönemlerde düşük ücret alabilmektedirler. Yani işletmenin kâr marjı yüksekken ücretlerin artması, düşükken ücretlerin azalması çalışanların dağıtım adaleti algılarında farklılık yaratmadığını söylemek mümkündür. Ayrıca çalışanlar açısından hem “sadece sabit ücret”in hem de “sadece yüzdeye dayalı ücret” dağıtım adaleti açısından farklılık oluşturmaması garanti bir ücretin olmamasına da bağlanabilir. Çalışanlar “sadece yüzdeye dayalı ücret” almaları durumunda özellikle mevsimsel olarak işlerin azalması nedeniyle daha az ücret alabilmektedirler. Bu ücretin piyasa şartları altında ya da asgari geçim düzeyinin altında olması muhtemeldir. Bu durum, çalışanların “sadece yüzdeye dayalı ücret” açısından adalet algılarını etkileyebilmektedir.

Ancak kariyer bağlılığı açısından (H₄) “sadece yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanların “sadece sabit ücret” alan çalışanlardan daha fazla kariyer bağlılığına sahip olduğu görülmektedir. Bu durum çalışanların kariyerlerine bağlılığı ücrete tahvil etmelerinden ziyade, kariyerine bağlı olanların işine daha fazla çaba harcaması nedeniyle “sadece yüzdeye dayalı ücret” konusunda algılarının farklılaşması anlaşılabilir bir olgudur. Kariyerine bağlı olan bir çalışanın işine daha fazla çaba harcaması, yüzdeye dayalı ücretten beklentisiyle doğru orantılı olabileceği öne sürülebilir.

Kabul edilen H₅ hipotezi analiz sonuçlarına göre, “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar, “sadece yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar arasında dağıtım adaleti açısından anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu iki ifadenin birbirine yakın puan ortalamasına sahip olması çalışanların her iki ücretlendirme tipini aynı düzeyde değerlendirdiklerini göstermektedir. Bu bulgu, çalışanların işletmedeki iş yoğunluğu ve mevsimlik kâr marjı artışlarına bağlı olarak ücretlendirilmeleri konusunda dağıtım adaleti açısından algılarında bir farklılık yaratmadığını göstermektedir. Çalışanlar “sadece yüzdeye dayalı ücret”ten ziyade belirli bir taban ücret ödemesinin olduğu ve buna ek olarak da performansları ya da işletmenin kâr marjına artışına bağlı olarak elde ettikleri ücret açısından daha fazla dağıtım adaleti algıladıkları söylenebilir. Kariyer bağlılığı (H₆) açısından ise “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar ile “sadece yüzdeye dayalı ücret” alan çalışanlar arasında anlamlı bir farklılığın olmaması, çalışanların mesleki yaşamlarındaki önceliği kariyerlerine verdiklerini, ücretin ise ikincil bir olgu haline geldiğini söylemek mümkündür. Dağıtım adaleti daha çok çalışanın girdi/çıktı oranlarını değerlendirmesine dayalıyken, kariyer bağlılığı daha çok mesleğe yönelik uzun vadeli bir tutum ve işe yönelik duygusal bir yönü işaret etmektedir. Bu bağlamda çalışan açısından kariyeri öncelikli ise ücret ikincil bir beklenti haline gelebileceği söylenebilir. Analiz bulgularına göre, dağıtım adaleti açısından verilen puan ortalamaları “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” 3,9556, “sadece yüzdeye dayalı ücret” 3,8524, “sadece sabit ücret” 3,6923 iken, kariyer bağlılığı açısından verilen puanların ortalama sıralaması “sadece yüzdeye dayalı ücret” 3,1411, “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” 3,1290, “sadece sabit ücret” 2,7591’dir. Bu veriler, öncelikle ücretlendirme tipinin algılanan dağıtım adaletinin kariyer bağlılığına göre daha önemli olduğunu göstermektedir. İşletmelerde ücretlendirme olgusunun örgütsel adaletin önemli göstergelerinden biri olduğunu göstermekte ve ücretin adil dağıtımının çalışanlar arasındaki önemini vurgulamaktadır. Çalışanların ücretlendirme uygulamalarına dağıtım adaleti açısından daha duyarlı olduklarını söylemek mümkündür.

Bu çalışmanın bulgularına göre, insan kaynakları uygulamalarından biri olan ücretlendirme tipinin çalışanlar arasında kariyer bağlılığı ve dağıtım adaleti algılarında farklılık yarattığı tespit edilmiştir. Kariyer bağlılığı ve dağıtım adaleti açısından “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” çalışanlar arasında en yüksek puana sahip olması, çalışanların bu tip bir ödeme sistemine daha fazla önem verdiklerini söylemek mümkündür. Hizmet sektörünün rekabetçi pazarında ortamında işletmelerin ayakta kalabilmesi, müşteri ile doğrudan temas kuran çalışanların kaliteli hizmet sunabilme becerisine bağlıdır (Alola vd., 2019). Bu hizmet kaliteli ise çalışanların çaba ve motivasyonlarına bağlıdır. Ancak çalışanların adilane bir şekilde ücret dağıtımının

yapılmadığını algılamaları halinde örgüte ilişkin adalet duyguları zarar görebilecektir. Bu olumsuz algılar olumsuz tutum ve davranışlara sebep olabilecek ve işletme açısından olumsuz bir durum ortaya çıkabilecektir. Ancak olumlu örgütsel adalet algısı örgütün değerleri ve etik standartlarıyla uyumlu karşılıklı saygıyı teşvik eden bir ortamı yaratabilmektedir (Noh vd., 2019). Dahası örgütlerde örgütsel paydaşlar arasındaki adalet algıları, çatışan tarafları birbirine bağlayabilmekte ve istikrarlı örgütsel yapıları bir arada tutabilmektedir (Leventhal vd., 1980). Kariyer bağlılığı açısından ise “sadece yüzdeye dayalı ücret” çalışanlar arasında en yüksek puan ortalamasına sahiptir. Ancak bu ücretlendirme tipi, “sabit ücrete ek olarak yüzdeye dayalı ücret” ile yakın puan ortalamasına sahiptir. Dolayısıyla her iki ücretlendirme tipine dayalı olmak üzere yüzdeye dayalı bir ücretlendirme sistemin, örgütlerde daha fazla kariyer bağlılığı etkisi gösterebilecektir. Kariyerine bağlı bireylerin işlerine daha fazla yatırım yaptıkları ve daha fazla çaba gösterdikleri göz önüne alındığında örgütler açısından olumlu etkileri görülebilecektir.

Kaynaklar

- Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* içinde (ss. 267-299). New York: Academic Press.
- Adeoye, A. O. (2019). Compensation management and employees' motivation in the insurance sector: Evidence from Nigeria. *Facta Universitatis-Economics and Organization*, 1, 31-47.
- Adeoye, A.O. ve Fields, Z. (2014). Compensation management and employee job satisfaction: A case of Nigeria. *Journal of Social Science*, 41(3), 345-352.
- Akbulut, Ö. ve Çapık, C. (2022). Çok değişkenli istatistiksel analizler için örneklem büyüklüğü. *Journal of Nursology*, 25(2), 111-116.
- Akram, T., Lei, S., Haider, M. J. ve Hussain, S. T. (2020). The impact of organizational justice on employee innovative work behavior: Mediating role of knowledge sharing. *Journal of Innovation & Knowledge*, 5(2), 117-129.
- Alola, U. V. Olugbade, O.A., Avcı, T. ve Öztüren, A. (2019). Customer incivility and employees' outcomes in the hotel: Testing the mediating role emotional exhaustion. *Tourism Management Perspectives*, 29, 9-17.
- Arnold, J. (1997). *Managing careers into the 21st century*. London: Paul Chapman Publishing.
- Ataay, İ. D. ve Acar, A. C. (2013). Ücret yönetimi. İ.Ü. İşletme Fakültesi İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı Öğretim Üyeleri (Ed.), *İnsan kaynakları yönetimi* içinde, Yenilenmiş 6. Baskı, İstanbul: Beta Basım.
- Ay, F., Ünal, Ö., Amarat, M. ve Hekim, S. (2018). İstihdam şekillerine göre örgütsel adalet algılaması: Üniversite hastanesi örneği. *İş ve İnsan Dergisi*, 5(1), 33-46.
- Balkin, D. B., Sire, B. ve Tremblay, M. (1998). The role of organizational justice in pay and employee benefit satisfaction, and its effects on work attitudes. *Group & Organization Management*, 25(3), 1-25.
- Bies, R. J., Tripp, T. ve Kramer, R. (1997). At the breaking point: Cognitive & social dynamics of revenge in organizations. J. Greenberg ve R. Giacalone (Ed.), *Antisocial behavior in organizations* içinde (ss. 18-36), CA: Sage, Thousand Oaks.
- Bies, R. J., ve Moag, J. S. (1986). Interactional justice: Communication criteria of fairness. R. J. Lewicki, B.H. Sheppard, ve M. H. Bazerman (Ed.), *Research on Negotiation in Organizations* içinde (ss. 43-55), Greenwich: JAI Press.
- Blau, G. J. (1985). The measurement and prediction of career commitment. *Journal of Occupational Psychology*, 58, 277-288.
- Blau, G. J. (1988). Further exploring the meaning and measurement of career commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 32, 284-297.
- Blau, G. J. (1989). Testing the generalizability of a career commitment measure and its impact on employee turnover. *Journal of Vocational Behavior*, 35(1), 88-103.
- Bretz, R. D. ve Thomas, S. L. (1992). Perceived equity, motivation, and final-offer arbitration in major league baseball. *Journal of Applied Psychology*, 77, 280-287.
- Bustamam, F. L., Teng, S. S. ve Abdullah, F. Z. (2014). Reward management and job satisfaction among frontline employee's hotel industry in Malaysia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 144, 392-402.
- Byington, J. R. ve Johnson, J.G. (1991). Influences turnover of internal auditors. *Internal Auditing*, 7(2), 3-10.
- Carless, S. A. (2005). The influence of fit perceptions, equal opportunity policies, and social support network on pre-entry police officer career commitment and intentions to remain. *Journal of Criminal Justice*, 33(4), 341-352.
- Carson, K. D. ve Bedeian, A. G. (1994). Career commitment: Construction of a measure and examination of its psychometric properties. *Journal of Vocational Behavior*, 44(3), 237-262.
- Cascio, W. F. (2006). *Managing human resources*. Boston: McGraw-Hill.

- Cohen, A. ve Diamant, A. (2019). The role of justice perceptions in determining counterproductive work behaviors. *The International Journal of Human Resource Management*, 30(20), 2901-2924.
- Cohen-Charash, Y. ve Spector, P. (2011). The role of justice in organizations: A meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86(2), 278-321.
- Colarelli, S. M. ve Bishop, R. C. (1990). Career commitment functions, correlates, and management. *Group & Organization Management*, 15(2), 158-176.
- Colquitt, J. A. (2001). On the dimensionality of organizational justice: A construct validation of a measure. *Journal of Applied Psychology*, 86, 386-400.
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. O. ve Ng, K. Y. (2001). Justice at the Millennium: A meta analytic review of 25 Years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425-445.
- Colquitt, J. A., Scott, B. A., Rodell, J. B., Long, D. M., Zapata, C. P., Conlon, D. E. ve Wesson, M. J. (2013). Justice at the millennium, a decade later: A meta-analytic test of social exchange and affect-based perspectives. *Journal of Applied Psychology*, 98(2), 199-230.
- Colquitt, J. A., Zapata-Phelan, C. P. ve Roberson, Q. M. (2005). Justice in teams: A review of fairness effects in collective contexts. J. J. Martocchio (Ed.), *Research in Personnel and Human Resources Management (Research in Personnel and Human Resources Management içinde (Vol. 24, ss.53-94)*, Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Cropanzano, R. E. (1993). *Justice in the workplace: Approaching fairness in human resource management*. Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Cropanzano, R. ve Bowen, D. E., Gilliland, S. W. (2007). The management of organizational justice. *Academy of Management Perspectives*, 21(4), 34-48.
- Cropanzano, R., Byrne, Z. S., Bobocel, D. R., Rupp, D. E. (2001). Moral virtues, fairness heuristics, social entities, and other denizens of organizational justice. *Journal of Vocational Behavior*, 58(2) 164-209.
- Demyen, S. ve Lala-Popa, I. (2013). Relevance of Wage for an Efficient Human Resource Management in a Period of Crisis. *Procedia Economics and Finance*, 6, 232-241.
- Ferdian, F., Zahari, M. S. M., Hanafiah, M. H. ve Patah, M. O. R. A. (2022). Hotel workplace environment, millennial culture and graduates career commitment: An empirical investigation. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 1-19.
- Flint, H. D. ve Haley, L. M. (2013). Distributive justice in human resources management: A multisystem approach. *The Journal of American Business Review*, 2(1), 50-57.
- Folger, R. ve Konovsky, M. A. (1989). Effects of procedural and distributive justice on reactions to pay raise decisions. *Academy of Management Journal*, 32(1), 115-130.
- Freund, A., Koltun, G. J. ve Zriker, A. (2022). Career commitment among social workers: The contribution of personal, organizational, and vocational factors. *International Social Work*, 65(6) 1095-1110.
- Frye, W. D., Kang, S., Huh, C., ve Lee, M. J. M. (2019). What factors influence Generation Y's employee retention in the hospitality industry?: An internal marketing approach. *International Journal of Hospitality Management*, 85, 1-9.
- Fu, J. -R. (2011). Understanding career commitment of IT professionals: perspectives of push-pull-mooring framework and investment model. *International Journal of Information Management*, 31(3) 279-293.
- Fu, J. -R. ve Chen, J. H. F. (2015). Career commitment of information technology professionals: The investment model perspective. *Information & Management*, 52(5), 537-549.
- Gebbels, M., Pantelidis, I. S. ve Goss-Turner, S. (2020). Conceptualising patterns of career commitment: The leaving process in hospitality. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(1), 126-147.
- George, D. ve Mallery, P. (2010), *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference 17.0 Update*, 10th Edition, Boston: Pearson.
- Ghiselli, R., Lopa, M. L. ve Bai, B. (2001). Job satisfaction life satisfaction and turnover intent: Among food-service managers. *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 42(2), 28-37.
- Goulet, L. R. ve Singh, P. (2002). Career commitment: A reexamination and an extension. *Journal of Vocational Behavior*, 61(1), 73-91.
- Greenberg, J. (1990). Organizational justice: Yesterday, today, tomorrow. *Journal of Management*, 16,
- Hollensbe, E. C., Khazanchi, S. ve Masterson, S. S. (2008). How do I assess if my supervisor and organization are fair? Identifying the rules underlying entity-based justice perceptions. *Academy of Management Journal*, 51(6), 1099-1116.
- Hu, L. ve Bentler, P. M. (1999). Cut off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives, structural equation modeling. *A Multi-Disciplinary Journal*, 6, 1-55.

- Hussain, S. ve Shahzad, K. (2022). Unpacking perceived organizational justice-organizational cynicism relationship: Moderating role of psychological capital. *Asia Pacific Management Review*, 27(1), 10-17.
- Ivancevich, J. M. (1998). *Human resource management*. Boston: McGraw-Hill.
- James, K. (1993). The social context of organizational justice: Cultural, intergroup, and structural effects on justice behaviors and perceptions. R. Cropanzano (Ed.), *Justice in the workplace: Approaching fairness in human resource management* içinde (ss. 21-50). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Katz, I. M., Rudolph, C. W. ve Zacher, H. (2019). Age and career commitment: Meta-analytic tests of competing linear versus curvilinear relationships. *Journal of Vocational Behavior*, 112, 396-416.
- Khan, K., Abbas, M., Gul, A. ve Raja, U. (2015). Organizational justice and job outcomes: Moderating role of Islamic work ethic. *Journal of Business Ethics*, 126(2), 235-246.
- Kim, H. S. ve Jang, S. C. S. (2020). The effect of increasing employee compensation on firm performance: Evidence from the restaurant industry. *International Journal of Hospitality Management*, 88, 1-9.
- Kim, S. J. ve Chung, E. K. (2019). The effect of organizational justice as perceived by occupational drivers traffic accidents: Mediating effects of job satisfaction. *Journal of Safety Research*, 68, 27-32.
- Kitsios, F. ve Kamariotou, M. (2021). Job satisfaction behind motivation: An empirical study in public health workers. *Heliyon*, 7(4), 1-8.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling: A researcher's guide*. London: Sage Publications.
- Kreitner, R. ve Kinicki, A. (1989). *Organizational Behavior*. Boston: Richard D. Irwin Inc.
- Kude, T. Hoehle, H. ve Sykes, T. A. (2017). Big data breaches and customer compensation strategies: Personality traits and social influence as antecedents of perceived compensation. *International Journal of Operations & Production Management*, 37(1), 56-74.
- Larkin, I., Pierce, L. ve Gino, F. (2012). The psychological costs of pay-for-performance: Implications for the strategic compensation of employees. *Strategic Management Journal*, 33(10), 1194-1214.
- Lee, J. S., Back, K. J. ve Chan, E. S. (2015). Quality of work-life and job satisfaction among frontline hotel employees: A self-determination and need satisfaction theory approach. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(5), 768-789.
- Leventhal, G. S., Karuza, J. ve Fry, W. R. (1980). Beyond fairness: A theory of allocation preferences. *Justice and Social Interaction*, 3(1), 167-218.
- Li, L. ve Roloff, M. E. (2008). Organizational culture and compensation systems: An examination of job applicants' attraction to organizations. *International Journal of Organizational Analysis*, 15(3), 210-230.
- Li, Y. ve Xie, W. (2021). Linking change-oriented organizational citizenship behavior to turnover intention: effects of servant leadership and career commitment. *Public Personnel Management*, 51(1), 3-23.
- Lin, C. P. (2017). Exploring career commitment and turnover intention of high-tech personnel: A socio-cognitive perspective. *The International Journal of Human Resource Management*, 31(6), 760-784.
- Major, D. A., Morganson, V. J. ve Bolen, H. M. (2013). Predictors of occupational and organizational commitment in information technology: Exploring gender differences and similarities. *Journal of Business and Psychology*, 28(3), 301-14.
- Matteson, M. L., Ming, Y. ve Silva, D. E. (2021). The relationship between work conditions and perceptions of organizational justice among library employees. *Library & Information Science Research*, 43(2), 1-10.
- Moncarz, E. Zhao, J., ve Kay, C. (2009). An exploratory study of US lodging properties' organizational practices on employee turnover and retention. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 21(4), 437-458.
- Moorman, R. H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptions influence employee citizenship?. *Journal of Applied Psychology*, 76(6), 845-855.
- Müller, A., De Lange, A., Weigl, M., Oxfart, C. ve Van der Heijden, B. (2013). Compensating losses in bridge employment? Examining relations between compensation strategies, health problems, and intention to remain at work. *Journal of Vocational Behavior*, 83(1), 68-77.
- Mustafa, M.J., Mansilla, O. ve Gibson, M.T. (2021). Examining when hotel middle-managers' psychological ownership influences their commitment and job satisfaction. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 20(2), 198-221.
- Najam, U., Burki, U. ve Khalid, W. (2020). Does work-life balance moderate the relationship between career commitment and career success? Evidence from an emerging Asian economy. *Administrative Sciences*, 10(4), 1-12.
- Niehoff, B. P. Moorman, R. H. (1993). Justice as a mediator of the relationship between methods of monitoring and organizational citizenship behavior. *The Academy of Management Journal*, 36(3), 527-556.

- Noh, M., Jang, H. ve Choi, B. J. (2019). Organisational justice, emotional exhaustion, and turnover intention among Korean IT professionals: Moderating roles of job characteristics and social support. *International Journal of Technology Management*, 79(3/4), 322-344.
- O'Donohue, W. ve Nelson, L. (2014). Alienation: An old concept with contemporary relevance for human resource management. *International Journal of Organizational Analysis*, 22(3), 301-316.
- Özer, M. A. ve Sökmen, A., Akçakaya, M. ve Özaydın, M. M. (2019). *İnsan kaynakları yönetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Pratheepkanth, P. (2011). Reward system and its impact on employee motivation in Commercial Bank of Sri Lanka Plc, in Jaffna District. *Global Journal of Management and Business Research*, 11(4), 86-92.
- Rather, R. A., Tehseen, S., Itoo, M. H. ve Parrey, S. H. (2019). Customer brand identification, affective commitment, customer satisfaction, and brand trust as antecedents of customer behavioral intention of loyalty: An empirical study in the hospitality sector. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 29(2), 196-217.
- Rynes, S. R., Gerhart, B. ve Minette, K. A. (2004). The importance of pay in employee motivation: Discrepancies between what people say and what they do. *Human Resource Management*, 43(4), 381-394.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Terera, S. R. ve H. Ngirande (2014). The impact of rewards on job satisfaction and employee retention. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(1), 481-487.
- Thibaut, J. W. ve Walker, L. (1975). *Procedural justice: A psychological analysis*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Tyler, T. R. (1994). Psychological models of the justice motive: Antecedents of distributive and procedural justice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(5), 850-863.
- Unterhitzberger, C. ve Moeller, D. (2021). Fair project governance: An organizational justice approach to project governance. *International Journal of Project Management*, 39(6), 683-696.
- Usmani, S. ve Jamal, S. (2013). Impact of distributive justice, procedural justice, interactional justice, temporal justice, spatial justice on job satisfaction of banking employees. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 2(1), 351-383.
- Van der Heijden, B. I. J. M., Veld, M. ve Heres, L. (2022). Does age matter? Examining career commitment as a moderator in the relationship between age-related HR/D practices and subjective career success for younger versus older academic staff. *Human Resource Development Quarterly*, 33(4), 405-425.
- Yıldırım, F. (2007). İş doyumunu ile örgütsel adalet ilişkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), 253-278.
- Young, L., Milner, M., Edmund, D., Pentsil, G. ve Broman, M. (2014). The tenuous relationship between salary and satisfaction. *Journal of Behavioral Studies in Business*, 7, 1-9.
- Zhang, J., Wu, Q. Miao, D., Yan, X. ve Peng, J. (2014). The impact of core self-evaluations on job satisfaction: the mediator role of career commitment. *Social Indicators Research*, 116(3), 809-822.
- Zhu, D., Kim, P. B. ve Poulston, J. (2020). An examination of university student workers' motivations: A New Zealand hospitality industry case study. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 32(4), 206-219.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 06.10.2022 tarihli ve 126/29 sayılı kararı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ETKİN PİŞMANLIĞIN VERGİ KAÇAKÇILIĞI SUÇUNDAKİ GÖRÜNÜMÜ*

The Appearance of Effective Repentance In Tax Evasion Crime

Osman Kağan ERGÜR¹ ve Ahmet Hulusi AKKAŞ²

¹Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mali Hukuk Anabilim Dalı, Elazığ, okergur@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4103-1706

²Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza Muhakemesi Anabilim Dalı, Kayseri, ahakkas@erciyes.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5217-5951

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

05.03.2024

Kabul/Accepted:

21.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1447386

Anahtar Kelimeler

Etkin pişmanlık, vergi kaçakçılığı suçu, Vergi Usul Kanunu, vergi cezası

Keywords

Effective repentance, tax evasion crime, Tax Procedure Law, tax penalty

ÖZ

Etkin pişmanlık, failin işlediği suçtan pişmanlık duyarak işlediği suçun olumsuz etkilerini gidermeye vesile olan önemli bir müessesedir. Nitekim suçun faili pişmanlık göstermek suretiyle hem suçtan alacağı cezadan kurtulmakta veya cezasında indirim sağlanmakta hem de işlediği suç neticesinde ortaya çıkan olumsuz sonuçların giderilmesine katkıda bulunmaktadır. Ceza hukukunda kabul gören etkin pişmanlık müessesesi, 7394 sayılı Hazineye Ait Taşınmaz Malların Değerlendirilmesi ve Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Vergi Usul Kanunu m. 359'a eklenen hükümler doğrultusunda vergi ceza hukuku çerçevesinde vergi kaçakçılığı suçu bakımından da uygulanabilir hale getirilmiştir. Bu müessese ile vergi kaçakçılığı suçunun failinin etkin pişmanlık için öngörülen şartları yerine getirmesi halinde kanunda öngörülen oranlar nispetinde cezasında indirim yoluna gidilecektir. Getirilen bu düzenleme ile birlikte vergi kaçakçılığı suçunun failinin etkin pişmanlıktan yararlanmasına imkân tanımış olmakla birlikte bu müessesenin uygulanması esnasında ödeme şartında, lehe kanunun tespitinde yetkili mahkemenin belirlenmesinde ve cezaların caydırıcılık ve adil olma özelliklerinin zarar görmesi gibi hususlarda olumsuz hususların olabileceği ihtimal dahilindedir.

ABSTRACT

Effective repentance is an important institution that helps the perpetrator to regret the crime he committed and eliminate the negative effects of the crime he committed. In fact, by showing repentance the perpetrator of the crime is not only freed from the punishment he will receive for the crime, or his sentence is reduced, but also contributes to the elimination of the negative consequences that arise as a result of the crime he committed. The institution of effective repentance, accepted in criminal law, is established by the Law No. 7394 on the Valuation of Immovable Properties Belonging to the Treasury and Amendments to the Value Added Tax Law, the Law on Amendments to Certain Laws and Decree Laws, and the Tax Procedure Law Art. In line with the provisions added to Article 359, it has become applicable for the crime of tax evasion within the framework of tax criminal law. With this institution, if the perpetrator of the crime of tax evasion fulfills the conditions for effective repentance, his sentence will be reduced in proportion to the rates stipulated in the law. With this regulation, the perpetrator of the crime of tax evasion is allowed to benefit from effective repentance, but it is possible that there may be negative issues during the implementation of this institution, such as the payment requirement, the determination of the competent court in determining the favorable law, and the deterrence and fairness of the penalties being damaged.

Atıf/Citation: Ergür, O. K. ve Akkaş, A. H. (2024). Etkin Pişmanlığın Vergi Kaçakçılığı Suçundaki Görünümü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 879-894.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Osman Kağan ERGÜR, okergur@firat.edu.tr

* Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda yürütülen "Vergi Kaçakçılığı Suçunda Etkin Pişmanlık" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Vergi gelirleri, devletin elde ettiği kamu gelirleri içinde en büyük payı elinde bulundurmaktadır. Devlet, elde etmiş olduğu vergi gelirleri başta olmak üzere kamu gelirleri ile toplumun temel ihtiyaçlarının giderilmesini ve kamu düzeninin korunmasını sağlamaktadır. Vergi alacaklarının korunması bakımından vergi gelirlerinin sağlıklı bir şekilde toplanması önem arz etmekte olup bu noktada yapılan kanuni düzenlemeler, bu hususa vasıta teşkil etmektedir. Nitekim vergi hukuku bağlamında yer alan vergi kanunları yoluyla vergiye ilişkin tüm aşamaların düzenli bir şekilde sürdürülebilmesi sağlanmakta ve kamu gelirlerinin korunmasına olanak tanınmaktadır.

Vergi düzeninin sağlanması noktasında önemli bir yer tutan Vergi Usul Kanunu (VUK), vergi suçlarına ilişkin hükümleri bünyesinde barındırmaktadır. Vergi suçları içinde yer alan vergi kaçakçılığı suçu ise vergi düzeninin bozulması noktasında en yaygın vergi suçu olup yarattığı olumsuz etkiler nedeniyle hem kamu gelirlerinin sağlıklı elde edilememesi bakımından toplumsal faydanın zarar görmesine neden olmakta hem de hazinenin zarar etmesi anlamını ihtiva etmektedir. Nitekim pişmanlık ve ıslah veya af gibi yollar vasıtasıyla olumsuz etkilerin olabildiğince azaltılması amaçlanmış olsa bile suça öngörülen cezanın yüksekliği, vergi idaresi tarafından fiilin öğrenilmesinden itibaren pişmanlık ve ıslah gibi yollara başvurma mümkün olmaması gibi hususlar itibarıyla yeni bir düzenleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Bu anlamda vergi kaçakçılığı suçunun olumsuz etkilerinin giderilmesi noktasında birtakım çalışmalara başlanmış olup 2 Mart 2021 tarihinde Adalet Bakanlığı tarafından açıklanan “İnsan Hakları Eylem Planı”nda vergi kaçakçılığı suçunun cezasına yönelik etkili olan ve failin pişmanlığının değerlendirilmesine imkân tanıyan etkin pişmanlık hükümlerinin vergi suçları yönünden uygulanabilmesine yönelik amaç, yazılı metne dökülmüştür (İnsan Hakları Eylem Planı ve Uygulama Takvimi, 2021). Akabinde 8 Nisan 2022 tarihinde yasalaşan 7394 sayılı “Hazineye Ait Taşınmaz Malların Değerlendirilmesi ve Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile söz konusu amaç kanuni hüküm haline getirilmiş, vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlığa ilişkin hükümlerin uygulanması mümkün olmuştur.

Bu çalışmada etkin pişmanlığın vergi kaçakçılığı suçundaki görünümü ele alınacak olup öncelikle etkin pişmanlığın tanımı ve hukuki niteliğine değinilecektir. Akabinde VUK’ta vergi kaçakçılığı suçuna ilişkin etkin pişmanlık müessesesine dair kanuni düzenleme, vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlığa dair müessesenin unsurları ve söz konusu düzenlemenin yaratacağı birtakım olası olumsuz hususlar ele alınacak olup sonuç kısmında konuya ilişkin genel değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2. Etkin Pişmanlık Kavramı ve Hukuki Niteliği

2.1. Etkin Pişmanlığın Tanımı

Etkin pişmanlık, etkin ve pişmanlık sözcüklerinin birleşiminden husul bulmaktadır. Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde etkin pişmanlık kelimesi felsefi anlamıyla “Fiilde bulunan, etkinlik gösteren, edilgin karşıtı”, kimya alanı bakımından “Kimyasal tepkimelere katılma yatkınlığı gösteren (molekül, atom)”, genel anlamıyla ise “Hareketli, işleyen, çalışan, faal, aktif, dinamik” şeklinde tanımlanırken pişmanlık ise “Pişman olma durumu, nedamet” şeklinde tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, t.y.). Etkin pişmanlık da bu iki sözcüğün birleşimi ile oluşmuş bir kavram olup genel itibarıyla işlenen bir suçtan pişmanlık duyarak suçun yaratacağı negatif etkilerin giderilmesini temel almaktadır (Baba, 2011: 4).

Etkin pişmanlık kavramına ilişkin öğretilerde çeşitli tanımlamalar yapılmış olup ilgili tanımlamalar esas olarak meydana gelen sonucun yarattığı olumsuz hususların giderilmesi bakımından sadece neticeli suçlara uygulanabileceği düşünülse bile etkin pişmanlık müessesesi aynı zamanda salt hareket suçları bakımından da uygulanabilir niteliğe haizdir (Baba, 2011: 5).

Özgenç, etkin pişmanlığı “suç tamamlandıktan sonra, failin pişmanlık duyarak maddi gerçeğin ortaya çıkmasına katkı sağlamasını veya mağdurun mağduriyetini mümkün olduğunca gidermesi” şeklinde tanımlamıştır (Özgenç, 2021: 793).

Koca ve Üzülmüş’e göre etkin pişmanlık “suçun tamamlanmasından sonra failin pişmanlık duyarak suçun işlenmesinin meydana getirdiği sonuçları gidermeye yönelik davranışlarda bulunması”dır (Koca ve Üzülmüş, 2021: 446).

Demirbaş, “neticeyi, suç olayını meydana getirebilmek için yeterli ve gerekli hareketlerin tamamlanmasından sonra bu hareketlerin etkilerini ortadan kaldırma faaliyeti”ni etkin pişmanlık olarak ifade etmiştir (Demirbaş, 2021: 511).

Aslantürk ise “şüpheli ve/veya sanıkların işledikleri suçtan veya suçlardan dolayı özgür iradesiyle suçu işleyip tamamlamalarının ardından sonradan pişman olması, suç teşkil eden fiilin meydana getirdiği zararı, ziyayı ya da olumsuzlukları gidermesi ve ceza adaletine böylece olumlu ve etkin davranışlarıyla katkı sağlamaları halinde atıfet hükümlerinin uygulanmasını sağlayan bir ceza hukuku kurumu” olarak etkin pişmanlığı tanımlamıştır (Aslantürk, 2018: 22).

Özer’e göre “5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda yer alan bir kısım suçlar tamamlandıktan sonra failin gerçekleştirmiş olduğu fiilinden dolayı pişmanlık duyarak meydana getirdiği neticenin etkilerini ortadan kaldırmaya, azaltmaya, eski hale getirmeye veya suçunun ve suç ortaklarının tespitine yönelik gönüllülük esaslı eylemleri dolayısıyla cezalandırılmaması, cezasından indirim yapılmasını, hakkında açılmış kamu davasının düşürülmesini, hükmedilmiş cezanın ortadan kaldırılmasını sağlayan şahsi cezasızlık ve indirim sebebi” etkin pişmanlıktır (Özer, 2011: 6).

Keklik’e göre ise etkin pişmanlık “bir suçun işlenmesinden sonra, failin pişmanlık göstererek gerçekleştirdiği ve cezayı azaltma veya ortadan kaldırma sonucunu doğuran davranışlar”dır (Keklik, 2016: 5).

Hakeri, etkin pişmanlığı “suçun bütün unsurlarıyla tamamlanmasından sonra failin bazı pişmanlık gösteren hareketler yapması durumunda, bu hareketler dolayısıyla faile ceza verilememesini veya cezasında indirim yapılmasını ifade eden kurum” olarak betimlemiştir (Hakeri, 2021: 490).

Baba, “kanunda gösterilen bazı suçların tamamlanmasından sonra, failin işlediği suçtan pişmanlık duyması ve belli bir muhakeme aşamasına kadar bu suçun olumsuz etkilerini gidermesi halinde, cezasını azaltan ya da kaldıran şahsi bir sebep” olarak etkin pişmanlığı ifade etmiştir (Baba, 2011: 5-6).

Özel’e göre ise “kişinin yaptığı kötü bir işten, işlediği hoş karşılanmayan bir fiilinden dolayı hiçbir zorlama ve baskı olmaksızın kendiliğinden nedamet duyması, pişman olması ve bu pişmanlığını iç aleminde muhafaza etmekle iktifa etmemesi, dışa vurması, dış aleme bazı hareketleriyle yansıtması”dır (Özel, 2006).

Sümer ise etkin pişmanlığı “kanunda düzenlenen bazı suçların tamamlanmasından sonra failin işlediği suçtan pişmanlık duyarak, belirli bir muhakeme aşamasına kadar, suçun zararlı sonuçlarını ortadan kaldırma veya adli makamlarla iş birliği yaparak verdiği bilgilerle suçun aydınlatılmasına katkı sağlama yönünde aktif bir edimde bulunması karşılığında cezayı ortadan kaldıran veya azaltan şahsi bir sebep” olarak değerlendirmektedir (Sümer, 2021: 5).

Gödekli’ye göre “neticeli suçlarda, icra hareketini tamamlayan failin, meydana gelmesi kendi elinde olan neticeyi özgür iradesiyle önlemesi” etkin pişmanlık olarak ifade edilmektedir (Gödekli, 2017: 283).

Kır ise etkin pişmanlığı “özü itibariyle kişinin gerçeği söylemesiyle önceki beyanlarında yalan söylediğini veya gerçeği gizlediğini belirtmesi” şeklinde tanımlamaktadır (Kır, 2021: 1128).

Ümit’e göre ise “suç tamamlandıktan sonra failin pişmanlık duyarak suçun neden olduğu hukuka aykırılığı veya zararlı sonuçları gidermesine yönelik iradi eylem”dir (Ümit, 2021: 134).

Yargı kararlarında da etkin pişmanlığa ilişkin tanımlamalar yapılmış olup genel itibariyle etkin pişmanlık “bir suçun işlenmesinden sonra failin, herhangi bir dış etken bulunmaksızın kendi hür iradesiyle, meydana gelen neticeyi ortadan kaldırmaya yönelik davranışlar” olarak ele alınmaktadır (Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 08.12.2015, E. 2014/632, K. 2015/501; Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 13.06.2017, E. 2017/654, K. 2017/333). Gerek öğretide gerek ise yargı kararlarında yapılan etkin pişmanlık tanımından hareketle etkin pişmanlığın tanımı tarafımızca şu şekilde yapılabilir: “Etkin pişmanlık, uygulanmasına imkân tanınan bir suçun işlenmesi durumunda failin herhangi bir etki altında kalmadan pişmanlık duyarak işlediği suçun meydana getirdiği olumsuz sonuçları gidermesine imkân tanıyan ve bu sayede cezanın azaltılmasına veya ceza verilmemesine olanak sağlayan bir müessesedir”.

2.2. Etkin Pişmanlığın Hukuki Niteliği

Etkin pişmanlık müessesesi, fail tarafından suçun işlenmesi sonucu ortaya çıkan bir müessese olup hukuki niteliği itibariyle cezayı kaldıran veya cezada indirim yapılmasını gerektiren şahsi sebep olarak öğretide kabul edilmektedir (Hakeri, 2021: 490; Gödekli, 2017: 283; Baba, 2011: 25; Özgenç, 2021: 589; Koca ve Üzülmüş, 2021: 447; Keklik, 2016: 5; Arslantürk, 2018: 23; Ümit, 2021: 135; Sümer, 2021: 11). Nitekim Türk Ceza Kanunu (TCK) m. 168’in gerekçesinde “Suç tamamlandıktan sonra kişi pişmanlık gösterebilir. Bu durumda,

işlenmiş ve tamamlanmış olan suç işlenmemiş hâle artık döndürülemez. Ancak, suç tamamlandıktan sonra, pişmanlık duyarak, gerçekleştirilen haksızlığın neticeleri mümkün olduğunca ortadan kaldırılabilir. Bu düşüncelerle, etkin pişmanlık; hırsızlık, mala zarar verme, güveni kötüye kullanma, dolandırıcılık ve karşılıksız yararlanma suçlarında cezada indirim yapılmasını gerektiren şahsî sebep olarak kabul edilmiştir.” şeklinde yer alan açıklamalarla bu durum ifade edilmiştir (Doğan, t.y.).

Yargıtay kararlarında da bu konuya vurgu yapılmış olup Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nun vermiş olduğu bir kararda “5237 sayılı TCK'nun kabul ettiği suç teorisi uyarınca, suçun kanuni tanımında yer alan unsurların gerçekleşmesiyle, ortaya cezalandırmaya layık bir haksızlık çıkmakta, kusuru kaldıran bir sebebin de bulunmaması hâlinde fail hakkında bir cezaya hükmolunmaktadır. Fakat bazı hâllerde kanun koyucu, failin cezalandırılması için başka birtakım unsurların da bulunması ya da bulunmamasını aramıştır. İşte haksızlık ve kusur isnadı dışında kalan bu gibi hususlar “suçun unsurları dışında kalan hâller” başlığı altında ele alınmaktadır. Bunlardan failin cezalandırılması için gerekli olanlara “objektif cezalandırılabilme şartları”, bulunmaması gerekenlere de, “şahsi cezasızlık sebepleri” veya “cezaı kaldıran veya azaltan şahsi sebepler” denilmektedir (Mahmut Koca-İlhan Üzülmaz, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2015, 8. Baskı, s. 351). Bu yönüyle etkin pişmanlık; cezaı kaldıran veya cezada indirim yapılmasını gerektiren şahsi sebepler arasında yer almaktadır.” demek suretiyle etkin pişmanlığın cezaı kaldıran veya cezada indirim yapılmasına neden olan şahsi sebepler kapsamında ele alınması gerektiği belirtilmiştir (Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 27.03.2018, E. 2017/1118, K. 2018/121).

TCK m. 93/2, m. 110, m. 168/1-3, m. 192/3, m. 221/4, m. 248/1 ve 2, m. 269/1-5, m. 274/2-3, m. 281/3, m. 289/2, m. 293 ve m. 297/4'te yer alan etkin pişmanlık düzenlemelerinde etkin pişmanlık cezada indirim yapılmasını gerektiren bir şahsi sebep olarak yer almakta iken; TCK m. 93/1, m. 184/5, m. 192/1-2 ve 4, m. 201/1-2, m. 221/1-4, m. 254/1-3, m. 274/1, m. 282/6 ve m. 316/2'de yer alan düzenlemelerde ise cezaı kaldıran şahsi sebep olarak ele alınmaktadır (Baba, 2011: 25). Bu bakımdan örnek teşkil etmek üzere TCK m. 191'de yer alan “Kullanmak için uyuşturucu veya uyarıcı madde satın almak, kabul etmek veya bulundurmak ya da uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanmak” suçu yönünden kişinin suçu haber alması akabinde suçun ortaya çıkarılmasında veya suç faillerinin yakalanmasında etkin bir görev alması halinde TCK m. 192/3 hükmü gereğince indirimli cezaya tabi tutulması söz konusu iken resmi makamlardan önce maddenin temini ile ilgili bilgileri ilgili makamlara bildirmesi ve suçlularına yakalanmasını kolaylaştırması halinde bu kişi hakkında ceza verilmeyecektir.

Etkin pişmanlık, niteliği bakımından suçun meydana gelmesinden sonra ortaya çıkması itibariyle suçun unsurlarının varlığı bakımından etkili olmamakta, bu anlamda failin suç niteliğine haiz olması üzerinde bir etkiye sahip bulunmamaktadır (Keklik, 2016: 6). Bunun yanında etkin pişmanlık hali kusurluluğa da etki etmemekte olup cezanın tamamen ortadan kaldırılmasını gerektiren bir halin varlığı durumunda beraat kararı yerine ceza verilmesine yer olmadığı kararı verilmelidir (Koca ve Üzülmaz, 2021: 447). Etkin pişmanlık hükümlerinin uygulanması bakımından mağdurun rızası temel alınmamakla birlikte ilgili hükümlerin uygulanabilmesi noktasında suçtan oluşan zararın, mağduriyetin veya işlemin etkilerinin kanunda öngörüldüğü haliyle giderilmesi icap etmektedir (Dülger, 2023: 878).

Etkin pişmanlık, sadece ilgili suçtan pişmanlık duyan kişiler bakımından geçerli olup bu özelliği itibariyle kişiye bağlı bir özellik göstermektedir. Bu anlamda özellikle iştirak halinde işlenen suçlar bakımından etkin pişmanlığın her bir fail yönünden ele alınması gerekliliği doğmakta olup etkin pişmanlıktan yararlanmak isteyen failin durumunun diğer suç ortakları yönünden ceza sorumluluklarına etkisi bulunmamaktadır (Baba, 2011: 26; Sümer, 2021: 11). Etkin pişmanlık bu özelliği ile cezaların belirlenmesi ve şahsiliğine katkıda bulunmaktadır (Ümit, 2021: 136).

Etkin pişmanlık müessesesinin özelliği itibariyle suç vasfına etkisinin olmaması itibariyle bu durumun fikri içtima kavramı çerçevesinde incelenmesi önem arz etmektedir (Keklik, 2016: 6). Belirtmek gerekir ki fikri içtimanın varlığı halinde fail hakkında verilecek ceza, işlenen suçlardan kaynaklı en ağır ceza bakımından tespit edilmekte olup etkin pişmanlığın cezaı tamamen kaldıran sebep olarak ortaya çıkması halinde etkin pişmanlığın etki etmediği suçtan dolayı failin cezalandırılması mümkün hale gelmekte, bu durum bir yargı kararında da ele alınmaktadır (Yargıtay 18. Ceza Dairesi, 20.01.2016, E. 2015/13918, K. 2016/1079). Etkin pişmanlığın failin haksızlığına bir etkide bulunmaması nedeniyle yapılan fiil sonucu fail hakkında idari yaptırım yollarına veya güvenlik tedbirlerine başvurulması mümkün görülmektedir (Baba, 2011: 25).

Etkin pişmanlık müessesesinden yararlanan kişi hakkında şartların oluşması halinde eşya veya kazanç müsaderesinin yapılması mümkün olup örneğin 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu m.13/2 hükmünde etkin pişmanlık nedeniyle davanın düşmesine veya fail hakkında cezaya hükmolünmamasına karar verilmesi halinin suç konusu eşya üzerinde müsadere hükümlerinin uygulanmasına engel olmayacağı ifade edilmiştir (Ümit, 2021: 136; Baba, 2011: 25). Kazanç müsadere yönünden TCK m. 55'te yer alan hükümlerin titiz bir şekilde uygulanması icap etmekte olup failin etkin pişmanlık müessesesi kapsamında işlediği suçtan kazandığı menfaati iade etmesi halinde müsadere hükümleri uygulanmayacağından failin söz konusu hükümlerle bir ilişkisi kalmayacaktır.

3. Etkin Pişmanlığın Vergi Usul Kanunu'nda Vergi Kaçakçılığı Suçu Bakımından Düzenlenişi

3.1. Kanuni Düzenleme

Daha önce bahsedildiği üzere vergi kaçakçılığı suçunun işlenmesi neticesinde hem kamu hazinesi hem de fail ile toplumun tamamı bakımından ortaya çıkan olumsuz hususların giderilmesi noktasında birtakım kanuni düzenlemelerin yapılması gerekliliği kamuoyunda beklenti olarak ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan Adalet Bakanlığı tarafından ortaya konulan İnsan Hakları Eylem Planı'nda vergi kaçakçılığı suçuna ilişkin etkin pişmanlık düzenlemesinin hayata geçirileceği ifade edilmişti. Vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlık müessesesinin de dahil olduğu kanun teklif metni "2/4336 Esas No'lu Hazineye Ait Taşınmaz Malların Değerlendirilmesi ve Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklif'i" olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına (TBMM) 25.03.2022 tarihinde sunulmuş, Plan ve Bütçe Komisyonunda 29-31.03.2022 tarihlerinde görüşülmüş, ilgili kanun teklifi 31.03.2022 tarihinde Plan ve Bütçe Komisyonu tarafından kabul edilmiş ve TBMM Genel Kurulu'na sevk edilmiştir. Genel Kurula sevk edilmiş olan 2/4336 esas no'lu kanun teklifi, TBMM Genel Kurulunda 05-07.04.2022 tarihlerinde görüşülmüş olup söz konusu görüşmeler sonucunda kanun teklifi 08.04.2022 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiş ve kanunlaşmış, Cumhurbaşkanının onaylaması akabinde 15.04.2022 tarihinde kısaca 7394 sayılı Kanun olarak yürürlüğe girmiştir.

7394 sayılı kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte vergi kaçakçılığı suçunun düzenlendiği VUK m. 359'da birtakım değişiklikler meydana gelmiş olup söz konusu maddede etkin pişmanlık düzenlemelerine yer verilmiştir. Ayrıca VUK geçici m. 34'te vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlık müessesesine ilişkin geçici düzenlemelere de yer verilmiştir. 7394 sayılı kanun ile birlikte VUK m. 359'a eklenen etkin pişmanlık hükümleri şu şekildedir:

"Bu maddede yazılı fiillerle verginin ziyaa uğratıldığının tespit edilmesine bağlı olarak tarh edilen verginin, gecikme faizi ve gecikme zammının tamamı ile kesilen cezaların yarısı ve buna isabet eden gecikme zammının; soruşturma evresinde ödenmesi halinde verilecek ceza yarı oranında, kovuşturma evresinde hüküm verilinceye kadar ödenmesi halinde ise verilecek ceza üçte bir oranında indirilir.

Tarh edilen vergi ve vergi aslına bağlı olarak kesilen cezanın bulunmadığı durumlarda verilecek ceza yarı oranında indirilir.

Yukarıdaki fıkralarda belirtilen ceza indiriminden faydalanabilmek için vergi mahkemesinde dava açılmaması, açılmışsa feragat edilmesi, kanun yollarına başvurulmaması veya başvurulmuşsa vazgeçilmesi şarttır. (İptal fıkra: Anayasa Mahkemesi'nin 13/9/2023 tarihli ve E.: 2022/81, K.: 2023/153 sayılı Kararı ile)".

VUK geçici m. 34 ile vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlığa yönelik getirilen geçici düzenlemenin de yer aldığı kanun hükmü ise şu şekildedir:

"Haklarında hüküm verilmiş olup da dosyası infaz aşamasında olanlar, 359 uncu maddede yazılı fiillerle verginin ziyaa uğratıldığının tespit edilmesine bağlı olarak tarh edilen verginin, gecikme faizi ve gecikme zammının tamamı ile kesilen cezaların yarısı ve buna isabet eden gecikme zammını, bu maddeyi ihdas eden Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde Hazineye ödedikleri takdirde 359 uncu maddede bu maddeyi ihdas eden Kanunla soruşturma evresi için yapılan etkin pişmanlık düzenlemesinden faydalanabilir. Bu fıkroda belirtilen ceza indiriminden faydalanabilmek için vergi mahkemesinde dava açılmaması, açılmışsa feragat edilmesi, kanun yollarına başvurulmaması veya başvurulmuşsa vazgeçilmesi şarttır (Anayasa Mahkemesinin 28/9/2022 tarihli ve E.: 2022/59, K.: 2022/111 sayılı Kararı ile bu cümle; birinci fıkranın birinci cümlesinde yer alan "...infaz..." ibaresi yönünden ve ikinci fıkroda yer alan "...kovuşturma..." ibaresi yönünden iptal edilmiştir.).

Birinci fıkra hükümleri bu maddeyi ihdas eden Kanunun yayımı tarihinde soruşturma ve kovuşturma evresinde bulunan dosyalar hakkında da uygulanır. Bu takdirde, ödemenin hüküm verilinceye kadar yapılması şarttır. Bu maddeyi ihdas eden Kanunun yayımı tarihinde 359 uncu madde kapsamına giren suçlardan dolayı temyiz veya istinaf kanun yolu incelemesinde bulunan dosyalardan, 359 uncu maddede bu maddeyi ihdas eden Kanunla yapılan düzenlemeler nedeniyle lehe değerlendirme yapılması gereken dosyalar hakkında bozma kararı verilir.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığında bulunan dosyalar gelişlerindeki usule uygun olarak ilk derece mahkemelerine gönderilir.

359 uncu maddede bu maddeyi ihdas eden Kanunla yapılan düzenlemelerde yer alan zincirleme suçla ilişkin koşulların belirlenmesi, duruşma açılmak suretiyle yapılır.”

Söz konusu düzenlemelerde yer alan dava şartına ilişkin düzenlemeler Anayasa Mahkemesinin E. 2022/81 ve K. 2023/153 sayılı kararı ile E. 2022/59 ve K. 2022/11 sayılı kararları ile iptal edilmiş olup ilgili maddelerde belirtilen hususlar bakımından dava açma şartı aranmayacaktır. Vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlıktan yararlanabilmek için belli başlı unsurların var olması gerekmekte olup bu unsurların ele alınması önem arz etmektedir.

3.2. Vergi Kaçakçılığı Suçunda Etkin Pişmanlığın Unsurları

3.2.1. Suçun Tamamlanmış Olması

Bir suça dair etkin pişmanlık düzenlemesinin uygulanabilir nitelikte olması için öncelikle o suçun tamamlanmış olması icap etmektedir. Nitekim vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlık müessesesinin uygulanabilirliği noktasında failin suçu işleyip tamamlamış olması elzemdir. Vergi kaçakçılığı suçunun tamamlanmış olması noktasında suça ilişkin kanuni tarifte neticenin varlığı önem arz etmekte olup suçun tamamlanmasında neticenin var olup olmamasına göre “sırf hareket suçları” ile “neticeli suçlar” ayrımı bu noktada yol gösterici olmaktadır.

Sırf hareket suçları, neticenin gerçekleşmesini aramadan sadece hareketin gerçekleştirilmesiyle suçun meydana gelmesinin yeterli olduğu suç tipidir. Özellikle bizzat işlenebilen suçlar bu kapsamda ele alınmaktadır (Keçelioğlu, 2021: 440). Örneğin TCK m. 116’da düzenlenen konut dokunulmazlığını ihlal suçu veya TCK m. 141’de düzenlenen hırsızlık suçu bu kapsamda değerlendirilmektedir. Sırf hareket suçunun gerçekleştirilmesiyle birlikte söz konusu suç hareketin yapıldığı yer ve zamanda gerçekleşmiş ve zamanaşımı işlemeye başlamıştır (Hakeri, 2021: 156).

Neticeli suçlar ise sırf hareket suçlarına kıyasla farklı bir konumda bulunmaktadır. Nitekim neticeli suçlarda sadece hareketin varlığı yeterli olmayıp suçun gerçekleştiğini kabul edebilmek için söz konusu neticenin de gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu bakımdan hareketten ayrı olarak suçun konusu yönünden yer ve zaman itibarıyla ayrılabilir etkiye haiz olan suçlar neticeli suçlar olarak adlandırılmaktadır (Koca ve Üzülmöz, 2021: 130). Buna örnek olarak TCK m. 81’de düzenlenen kasten adam öldürme suçunda öldürme kastıyla yapılan hareket yeterli olmamakta bunun yanında söz konusu suçun oluşumu için kişinin ölmesi de aranırken TCK m. 148’de düzenlenen yağma suçu bakımından malikin zilyetliğinin sona ermesi ve failin mal üzerinde hakimiyet kurması gerekmektedir. Neticeli suçlar bakımından mutlak suretle dış dünyada oluşan değişikliklerin varlığı aranmakla birlikte bu değişikliklerin mantiken ve kavramsal olarak hareketten ayrılabilmesi gerekliliği de ifade edilmektedir (Keçelioğlu, 2021: 440).

Vergi kaçakçılığı suçuna ilişkin fiiller bakımından genel itibarıyla sırf hareket suçu oluşmakla birlikte iki fiil yönünden neticenin varlığı aranmaktadır. Bu fiillerden biri, VUK m. 359/a-1’de “defterlere kaydı gereken hesap ve işlemleri vergi matrahının azalması sonucunu doğuracak şekilde tamamen veya kısmen başka defter, belge veya diğer kayıt ortamlarına kaydedenler” veya kısaca çift defter tutmak olarak adlandırılan fiil olup çift defter tutmak fiiline bağlı suçun oluşabilmesi için vergi matrahında azalmanın meydana gelmesi gerekmektedir (Şenyüz, 2020: 460; Taştan, 2020: 99; Özen, 2022: 94). Vergi matrahının azalması ile vergi ziyayı farklı hukuki durumlar olup örneğin devreden KDV’nin olduğu dönemde satışların başka bir deftere yazılması vergi ziyayı oluşturmamakta ancak vergi matrahını azaltması bakımından vergi kaçakçılığı fiiline neden olmaktadır (Şenyüz, 2020: 461). Bu anlamda çift defter fiili işlenirken vergi matrahının azalması yeterli görülmemekte, ayrıca vergi zıyanının varlığı aranmamaktadır.

Vergi kaçakçılığı suçu bakımından neticenin arandığı diğer fiil ise VUK m. 359/ç’de yer alan “ödeme kaydedici cihaza veya sistemlerine müdahale etmek suretiyle gerçekleştirilen satışlara ait bilgilerin kayıt altına alınmasını engellemek” fiilidir. Failin yetkilendirilmiş olup olmamasının bir önemli olmaksızın ödeme kaydedici cihazla söz konusu sistemlere müdahale ederek satışlara ait kayıtları engellemesi halinde suç meydana gelecek, bu suçun neticesi ise gerçekleştirilen satışlara ilişkin bilgilerin kayıt edilmesinin engellenmesi olacaktır (Ömercioğlu, 2022: 182). Satışlara ilişkin kayıtların engellenmesine yönelik bir hususun söz konusu olmadığı hallerde vergi kaçakçılığı suçundan bahsedebilmek mümkün değildir.

Bu anlamda genel olarak vergi kaçakçılığı suçunun sırf hareket suçu olması itibarıyla etkin pişmanlığın uygulanması noktasında ilk şart gerçekleşmiş olmaktadır. Örneğin failin sahte belge düzenlemek yoluyla vergi kaçakçılığı suçunu işlemesi halinde sahte belge düzenlemesi vergi kaçakçılığı suçunun oluşumu için yeterli olup defter, kayıt ve belgelerin tahrif edilmesi fiilinde ilgili belgelerdeki yazı ve rakamların değiştirilmesi, içeriğinin çizilmesi, silinti, ilave ve kazıntı yapılması gibi eylemlerin gerçekleştirilmesi halinde de suçun tamamlanmış olduğunu söylemek mümkündür. Çift defter tutmak gibi istisnai fiillerin varlığında ise suçun tamamlanması için vergi matrahının azalması hususu da arandığından söz konusu fiilde neticenin oluşması zorunludur. Nitekim Yargıtay’ın vermiş olduğu bir kararda (Yargıtay 21. Ceza Dairesi, 26.12.2016, E. 2016/1547, K. 2016/7947) “213 sayılı Kanun’da 01.01.1999 tarihinde yürürlüğe giren 4369 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikle 359. maddedeki suçlar yönünden genel olarak vergi ziyayı (kayıbı) suçun unsuru olmaktan çıkarılmış, ancak anılan Kanun maddesinde (359/a-1) düzenlenen “Defterlere Kaydı Gereken Hesap ve İşlemleri Vergi Matrahının Azalması Sonucunu Doğuracak Şekilde Tamamen veya Kısmen Başka Defter, Belge veya Diğer Kayıt Ortamlarına Kaydetmek” suçu yönünden eylemin “*vergi matrahının azalması sonucunu doğurması*” şartı muhafaza edilmiştir. Suçun oluşması için, tutulması gereken yasal defter ve belgelerin varlığının, noter tasdik kayıtları veya başka şekilde sabit olması ile birlikte, hesap ve işlemlerin vergi matrahının azalması sonucunu doğuracak şekilde tamamen veya kısmen başka ortamlarda da tutulması gerekir.” şeklindeki açıklamalarıyla vergi matrahındaki azalmanın net bir şekilde gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Şişman ve Sarsıkoğlu, 2022: 1603). Ancak vergi kaçakçılığı suçunda kasten vergi ziyayına neden olma şartının aranmaması itibarıyla failin belli bir amaç doğrultusunda hareket etmesi şartı, vergi kaçakçılığı suçu bakımından aranmamaktadır (Bayar, 2010: 168).

3.2.2. Failin Pişmanlığını Aktif Bir Şekilde Göstermesi

Failin pişmanlık göstermesi bağlamında sadece kendi iç dünyasında üzüntü duyması ve pişman olması yeterli olmamakta, ayrıca bu pişmanlığını somut ve açık bir şekilde ortaya koyması gerekmektedir. Nitekim failin gösterdiği pişmanlığın ceza hukuku bağlamında bir kıymetinin olabilmesi için pişmanlığını dış dünyada yansıtabilmesi şarttır.

Bu husus, ceza sistemi çerçevesinde farklı şekillerde ortaya çıkmakta olup örneğin bilgi vermek yoluyla suçun aydınlatılması ve ortaya çıkmasında katkıda bulunmak, suçla mücadelede etkin iş birliği yoluna gitmek, failin neden olduğu zararı tazmin veya iade etmesi ile failin hukuka aykırı duruma son vermesi bu kapsamda değerlendirilmektedir (Baki, 2016: 47). Nitekim bazı Yargıtay kararlarında da bu hususa yönelik açıklamalar bulunmaktadır (Yargıtay 19. Ceza Dairesi, 03.04.2019, E. 2019/23643, K. 2019/6679; Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 10.12.2019, E. 2017/687, K. 2019/703).

Vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlığın uygulanması bakımından da failin pişmanlığını aktif bir şekilde göstermesi gerekliliği söz konusu olmakla birlikte failin kanunda öngörülen süre dahilinde tarh edilen verginin, gecikme faizi ve gecikme zammının tamamı ile kesilen cezaların yarısı ve buna isabet eden gecikme zammını ödemesi, failin aktif bir şekilde pişman olduğuna ilişkin temel gösterge olarak ifade edilmelidir. Bunun yanında VUK geçici m. 34 gereğince kanunun yayımı tarihinde soruşturma aşamasında olan dosyalarda etkin pişmanlık düzenlemesinin uygulanması amacıyla 15.04.2023 tarihine kadar gerekli ödemelerin yapılmış olması da gerekmekte olup bu tarihten sonra kanunun yayımı tarihinde soruşturma aşamasında olan dosyalar için yapılacak ödeme veya başvurularda etkin pişmanlığın uygulanması mümkün olmamaktadır.

Vergi kaçakçılığı suçunu işleyen failin pişmanlıktan yararlanabilmesi için söz konusu ödemeleri kendi iradesi ile ödemesi gerekmektedir. Yargıtay Ceza Genel Kurulu’nun vermiş olduğu bir kararda “...*iade ve tazminin cebri icra yoluyla gerçekleştirilmesi, zararın failin rızası hilafına veya ondan habersiz olarak üçüncü kişilerce giderilmesi, failin yakalanmamak için kaçarken atması sonucu eşyanın ele geçirilmesi, arama neticesinde saklanan şeyin bulunması gibi hallerde 765 sayılı Yasanın 523. maddesinin uygulanma olasılığı olabileceksen,*

bu durumlarda failin gerçek anlamda pişmanlığından söz edilemeyeceğinden 5237 sayılı Yasanın 168. maddesi uyarınca uygulama yapılamayacaktır...” ifadeleri ile bu durum açıkça ortaya koyulmuştur (Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 27.05.2008, E. 2008/11-127, K. 2008/147). Bu bakımdan failin iradesi dışında ödeme yapılması veya ilgili ödemelerin cebri icra yoluyla tahsil edilmesi durumunda failin aktif davranışından dolayısıyla etkin pişmanlıktan bahsetmek mümkün olmayacaktır (Yılmaz Furtuna ve Laloğlu, 2022: 358).

Etkin pişmanlık müessesesi, temelde meydana gelem mağduriyetler ve ekonomik zararın giderilmesini amaçlamakla birlikte vergi kaçakçılığı suçları bakımından mutlak suretle vergi kaybıyla ilişkili olarak zarar veya mağduriyetten bahsetmek ihtimal dahilinde değildir. Bu bakımdan Hazine ve Maliye Bakanlığı ile anlaşmalı matbaalarca basılması gereken belgelerin anlaşma olmadığı halde basılması ve kullanılması ile defter ve belgelerin gizlenmesi örnek olarak gösterilmekte olup söz konusu durumda bir zararın olmaması itibariyle mükellefin hükümden yararlanabilmesine olanak sağlanmaktadır (Şişman ve Sarsıkoğlu, 2022: 1604).

Ayrıca belirtmek gerekir ki VUK m. 379'da düzenlenmiş bulunan kanun yolundan vazgeçme düzenlemesi doğrultusunda vergi mahkemesine süresinde açılmış davanın neticelenmesi ve yükümlünün kendi iradesiyle bulunduğu aşamaya göre istinaf veya temyiz aşamasından feragat etmesi halinde maddede belirtilen indirim oranlarından ayrıca yararlanacağı belirtilmiştir (Batı ve Özen İnci, 2022: 42).

3.2.3. Pişmanlığın Kanuni Süre Dahilinde Gösterilmesi

Vergi kaçakçılığı suçuna getirilen etkin pişmanlık müessesesi ile birlikte faile kanunda öngörülen aşamalar dahilinde pişmanlığını somut bir şekilde ortaya koyarak ceza indiriminden faydalanma fırsatı verilmiştir (Yılmaz Furtuna ve Laloğlu, 2022: 356). Belirtilen süre dahilinde kişinin pişmanlığını göstermemesi halinde söz konusu müessesenin uygulanma ihtimali ortadan kalkmaktadır (Yargıtay 2. Ceza Dairesi, 09.09.2014, E. 2013/30341, K. 2014/20209).

Vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlık müessesesi ile birlikte vergi kaçakçılığı suçuna ilişkin failin soruşturma veya kovuşturma evresinde hükümden önce nedamet göstermesi halinde ceza indiriminden faydalanması mümkün hale gelmiştir. Bu anlamda dosyanın soruşturma aşamasında olması veya kovuşturma aşamasında olup hükmün verilmemiş olması önem arz etmektedir (Korkmaz, 2022: 104).

7394 sayılı kanunla VUK'a eklenmiş olan geçici m. 34'te ise kanunun yayım tarihinde soruşturma ve kovuşturma aşamasında bulunan dosyalara ilaveten infaz aşamasında bulunan dosyalar bakımından da etkin pişmanlık müessesesinin uygulanabileceği hüküm altına alınmıştır. Bu anlamda kanunun yayım tarihinden itibaren bir yıl içinde yani 15.04.2023 tarihine kadar söz konusu ödemelerin yapılması halinde failin bu aşamalarda etkin pişmanlıktan yararlanması mümkündür.

İnfaz aşamasında olan dosyalar ibaresinin ne anlama geldiği noktasında ise 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (CGTİHK) m. 4'te yer alan "*Mahkûmiyet hükümleri kesinleşmedikçe infaz olunamaz.*" hükmü ile m. 5'te yer alan "*Mahkeme, kesinleşen ve yerine getirilmesini onayladığı cezaya ilişkin hükmü Cumhuriyet Başsavcılığına gönderir. Bu hükme göre cezanın infazı Cumhuriyet savcısı tarafından izlenir ve denetlenir.*" hükümleri dikkate alındığında mahkûmiyet hükmünün kesinleştiği dosyaların infaz kavramı çerçevesinde ele alınması gerektiği görülmektedir.

VUK geçici m. 3-4'teki düzenlemeler ile Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığında bulunan dosyalar ile istinaf veya temyiz aşamasında olan dosyalarla ilgili istisnai geçiş hükümleri düzenlenmiş olup VUK geçici m. 34/3'e göre kanunun yayım tarihinde istinaf veya temyiz aşamasında bulunan dosyalardan lehe değerlendirme yapılması gereken dosyalar hakkında bozma kararı verilerek ilk derece mahkemesine gönderilmekte iken VUK geçici m. 34/4'e göre Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığında bulunan dosyaların da ilk derece mahkemesine gönderilmesi hüküm altına alınmıştır. Etkin pişmanlık müessesesinin özelliği itibariyle fail lehine bir müessese olması bakımından istinaf aşamasında Bölge Adliye Mahkemesi tarafından, temyiz aşamasında ise Yargıtay tarafından bozma kararı verilmek suretiyle ilk derece mahkemesine gönderileceği ifade edilmiştir (Batı ve Özen İnci, 2022: 40).

3.2.4. Failin Gösterdiği Pişmanlık Sonucu Cezada Yapılacak İndirim

Vergi kaçakçılığı suçunu işleyen failin etkin pişmanlık müessesesinden yararlanmak babında söz konusu şartları yerine getirmesi halinde kanunda cezanın indirimi noktasında birtakım hükümler bulunmaktadır. 7394 sayılı kanun ile VUK'a eklenmiş bulunan hükümler çerçevesinde vergi ziyanının tespit edilmesi ile birlikte tarh

edilen verginin, gecikme zammı ve gecikme faizinin tamamı ile kesilen cezaların yarısı ve buna isabet eden gecikme zammının soruşturma evresinde ödenmesi halinde verilecek ceza 1/2 oranında, kovuşturma evresinde ise 1/3 oranında indirilecektir.

Bu kapsamda söz konusu durumu bir örnekle açıklamak gerekirse vergi mükellefine yapılan denetim sırasında mükellefin sahte belge düzenleme fiilini işlemiş olduğu tespit edilmiş ve bu doğrultuda mükellef hakkında hazırlanan vergi suçu raporu ile Rapor Değerlendirme Komisyonu'ndan alınan mütalaa kapsamında Cumhuriyet savcılığına suç duyurusunda bulunulmuş olup ayrıca mükellef yönünden 200.000 TL vergi aslı tarh edilmiş ve 40.000 TL vergi ziyai cezası kesilmiştir. Mükellefin işlediği fiil nedeniyle etkin pişmanlıktan yararlanmak istemesi halinde tarh edilen vergi olan 200.000 TL'nin ve buna ilişkin gecikme zammı ve gecikme faizinin tamamı ile vergi ziyai cezası olan 40.000 TL'nin yarısı olan 20.000 TL ile bu miktara gelen gecikme zammını nedamet göstermek yoluyla soruşturma evresinde ödemesi halinde alacağı cezanın yarısı, kovuşturma evresinde hüküm verileceğe kadar ödemesi halinde ise alacağı cezanın üçte biri indirilmiş olacaktır.

7394 sayılı kanunla VUK m. 359'a eklenen "*Tarh edilen vergi ve vergi aslına bağlı olarak kesilen cezanın bulunmadığı durumlarda verilecek ceza yarı oranında indirilir*" hükmü çerçevesinde vergi ziyai oluşturmeyen vergi kaçakçılığı suçları bakımından da ceza indiriminden faydalanacağı ifade edilmiştir. Söz konusu hüküm bir görüşe göre suçun temel hali muhafaza edilmekle beraber suça eklenen unsurlar yoluyla faile daha az ceza verilmesini sağlayan haller olarak ifade edilen (Demirtaş, 2021: 383; Akkaş, 2018: 327) daha az cezayı gerektiren nitelikli hal olarak değerlendirilmekte olup (Yılmaz Furtuna ve Laloğlu, 2022: 358) kanaatimizce ilgili hükümde vergi ziyainın aranmaması ile vergi kaçakçılığı suçuna daha az ceza öngörülmesi itibarıyla bu görüşün doğru olduğunu belirtmek icap etmektedir.

VUK geçici m. 34'te haklarında hüküm verilmiş olup da dosyası infaz aşamasında olanlar ile 7394 sayılı kanunun yayım tarihinde soruşturma ve kovuşturma aşamasında olan dosyalar yönünden ceza indiriminin yapılması hüküm altına alınmıştır. Bu çerçevede infaz aşamasında bulunan dosyalar için VUK m. 359'da soruşturma aşamasındaki dosyalar için uygulanan 1/2 oranının uygulanacağı ifade edilmiştir. Bu anlamda dosyası infaz aşamasında olan failerin infazın durdurulması ve uyarılma yargılaması gibi yollara başvurma haklarının doğacağını da söylemek doğru olacaktır (Aslanpınar, 2022; Şen, 2022).

4. Etkin Pişmanlığın Vergi Kaçakçılığı Suçunda Uygulanması Neticesinde Oluşabilecek Olası Sorunlar

4.1. Etkin Pişmanlıktan Yararlanmak İçin Yapılacak Ödemelerde Oluşacak Sorunlar

Vergi kaçakçılığı suçunu işleyen failin etkin pişmanlıktan yararlanmak adına daha önce belirtildiği üzere vergi aslı, vergi ziyai ve bunlara bağlı gecikme zammı ile gecikme faizinin ödemesi koşulu bulunmaktadır. Bunun yanında VUK geçici m. 34'te de 7394 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren bir yıl içinde söz konusu ödeme koşulunun yerine getirilmesi aranmıştır.

Etkin pişmanlık müessesesi için ödeme koşulunun getirilmesi, bazı faydalar getirmekle birlikte bunun yanında bazı sorunlara da neden olabilmektedir. Bu anlamda ödeme kavramının kapsamındaki belirsizlik ile içeriğinin net olmaması ilk göze çarpan hususlardan birini oluşturmaktadır. Nitekim vergi borcu ve cezalarını sona erdiren sebeplerden birini nakden ödeme oluşturmakla beraber diğer sebeplerin göz ardı edilmesi veya başka bir şekilde bu sebeplere yer verilmemesi bir noksanlık olarak ifade edilebilir. Bunun yanında ödemenin nasıl yapılacağı noktasındaki belirsizlik de mevcut olup özellikle tarh edilen vergiyle kesilen cezaların tek seferde ödenmesinin yanında belli kısımlar halinde ödenebilmesi ile çeşitli hukuki vasıtalar yoluyla indirimli ödenerek borçların sonlandırılması durumunun varlığı gözetildiğinde cezada indirim için öngörülen oranda vergi ile cezasından farklı bir borç tutarının ortaya çıkması muhtemel görülmektedir (Şenyüz, 2022: 1468). Bu anlamda söz konusu hususla ilgili düzeltmelerin yapılması faydalı olacaktır.

Şahsın vergi borcunun yapılandırılmış olması halinde söz konusu ödemelerin nasıl yapılacağı hususu da irdelenmesi gereken bir husus olup yapılandırma kanunlarında yer alan vergi mahkemesindeki davadan feragat halinde yargılama giderleri, karşı taraf avukatlık vekalet ücreti gibi konuların varlığı bakımından etkin pişmanlıktan yararlanmak isteyen kişiler itibarıyla düzenleme yapılması icap ettiğinden bahsedilmektedir (Aslanpınar, 2021: 188). Bu yönüyle vergi dairesinin kabul ettiği ödeme yöntemi ve şeklini savcı veya ceza mahkemesinin benimsemesi suretiyle ek ödeme talep etmeksizin etkin pişmanlığın uygulanması gerektiği ifade edilmekte; kanaatimizce haklı olan bu görüş çerçevesinde hem ek külfetlerin oluşmasına engel olmak hem de bu külfetlerin yanında vergi borç ve cezaları çok olan kişilerde meydana gelebilecek olası isteksizliğin önüne geçmek adına bu durumun uygulanması yararlı olacaktır (Sevinç Ceyhan, 2022: 165; Aslanpınar, 2021: 188).

Vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlık düzenlemesi bakımından yalnız tarh edilen vergiyle buna ilişkin cezaların ödenmesinin yanında tarh edilen vergi ve cezaların olmaması halinde de suça ilişkin belli bir indirimin yapılması söz konusudur. Her ne kadar vergi kaçakçılığı suçunun varlığı noktasında belli istisnalar haricinde vergi ziyasının varlığı aranmasa bile etkin pişmanlığın uygulanabilirliği noktasında ödeme şartı bir unsur olarak ele alındığından bu hususun varlığı bir nevi istisnai bir hüküm olarak ele alınsa bile ödenecek vergi ile cezanın bulunmaması, ceza davası açılmış ve karar aşamasında olmasına rağmen idari prosedürün sonuçlanmaması nedeniyle verginin henüz tarh edilememiş olması da olası görülmektedir (Candan, 2022). Bunun yanında failin vergi kaçakçılığı suçu ile ilgisi olmayan fiillerden kaynaklı borcunun bulunması doğal olarak ceza indiriminden yararlanmasına engel teşkil etmemekte olup etkin pişmanlıktan faydalanmanın temel şartı, VUK m. 359'da yer alan fiiller nedeniyle meydana gelecek vergi, ceza ve feri ödemelerin kanunda belirtilen nispette ödenmiş olması gerekliliğidir.

Etkin pişmanlık müessesesinde yer alan ödeme şartına ilişkin 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun (AATUHK) hükümleri çerçevesinde şahsın vergi idaresine olan borçları bakımından haciz uygulamasının yapılmış olmasının veya ayni/şahsi güvenceler verilmiş olmasının sorun teşkil ettiği ifade edilmiş olup AATUHK m. 47/1 hükmünde belirtilen *“Amme alacağına karşılık rızaen yapılan ödemeler sırasıyla; ödeme süresi başlamış henüz vadesi geçmemiş, içinde bulunulan takvim yılı sonunda zaman aşımına uğrayacak, aynı tarihte zaman aşımına uğrayacak alacaklarda her birine orantılı olarak, vadesi önce gelen ve teminatsız veya az teminatl olana mahsup edilir. Ödemenin, alacak aslı ile fer'ilerinin tamamını karşılamaması halinde mahsup alacağın asıl ve fer'ilerine orantılı olarak yapılır.”* ifadeler çerçevesinde failin VUK m. 359'daki fiillerle ilgili olmayan borçlarının vadesinin vergi kaçakçılığı suçu fiillerine yönelik borçlardan önce gelmesi durumunda failin gerçekleştireceği ödemelerin hangi borcu sona erdirmiş olacağı da tespit edilmesi gereken bir durum olarak belirtilmiştir (Şenyüz, 2022: 1470). Bu anlamda kanaatimizce failin vergi idaresine başka fiillerden kaynaklı borçları nedeniyle her ne kadar vadesi önde olsa bile diğer borçlarını ödemesinin gerektiği düşüncesi, esasen etkin pişmanlık müessesesinin var olma nedenine aykırı bir durum oluşturacağından failin etkin pişmanlıktan yararlanmak amacıyla sadece VUK m. 359'da belirtilen ödemeleri gerçekleştirmesi, müessesenin uygulanması bakımından yeterli olacaktır.

Ödeme şartı bakımından zaman konusundaki sorunların da belirtilmesi icap etmektedir. Nitekim VUK geçici m. 34'te infaz aşaması yönünden bir yıllık bir süre öngörülmekte iken diğer aşamalar bakımından herhangi bir sınırlamanın olmaması bazı sorunlara zemin hazırlamaktadır. Bu durum temelde hukuk kurallarında sıklıkla değişiklikte bulunulmamasını, hukuki belirlilik ve istikrara zarar verecek davranışlardan uzak durulmasını, bu niteliklere halel getirecek hukuki düzenlemelerin getirilmemesini ve kazanılmış haklara dokunmadan temel hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlayan değerler bütünü olarak ifade edilen hukuki güvenlik ilkesine ters düşmektedir (Altundiş, 2008: 61; Aslanpınar, 2022; Buluttekin ve İçten, 2023: 734). Bu bakımdan ödemelerin zaman ve usulünün belirlenmesi bakımından VUK'a ilgili bir hükmün eklenmesi veya yönetmelik veya tebliğ çıkarılması yararlı olacaktır (Buluttekin ve İçten, 2023: 734).

4.2. Lehe Kanununun Tespit Edilmesinde Yetkili Mahkeme Sorunu

Ceza hukukunda fail, işlediği suç zamanında var olan ceza kanununda yer alan hükümler doğrultusunda cezalandırılmakta olup işlediği fiil, gerçekleştirildikten sonra yürürlüğe giren kanunda suç olarak değerlendiriliyorsa kanunun geçmişe yürütülmesi vasıtasıyla faile ceza verilmesi söz konusu olmamaktadır. Ceza hukukunda “geçmişe yürüme yasağı” veya “geriye yürüme yasağı” olarak ifade edilen bu kural doğrultusunda yürürlüğe giren yeni kanunda yeni suçlar ihdas edildiği takdirde bu hükümler sadece yürürlüğe girmesinden sonra işlenen fiiller açısından geçerlidir (Özgenç, 2021: 140). Nitekim bu husus TCK m. 7/1'de *“İşlendiği zaman yürürlükte bulunan kanuna göre suç sayılmayan bir fiilden dolayı kimseye ceza verilemez ve güvenlik tedbiri uygulanamaz. İşlendikten sonra yürürlüğe giren kanuna göre suç sayılmayan bir fiilden dolayı da kimse cezalandırılmaz ve hakkında güvenlik tedbiri uygulanamaz. Böyle bir ceza veya güvenlik tedbiri hükmolünmüştü infazı ve kanuni neticeleri kendiliğinden kalkar”* şeklinde hüküm altına alınmıştır.

Ana kural bu olmakla beraber bu kuralın önemli bir istisnası bulunmaktadır. Şayet sonradan yürürlüğe giren kanunda failin lehine olan hükümlerin var olması durumunda lehe olan hükümler uygulanmakta, önceki kanunda yer alan aleyhe hükümler uygulanmamaktadır. Nitekim yeni kanunun kabul edilmesi ile beraber söz konusu fiilin daha ağır cezalandırılmasında ve hatta cezalandırılmasında kamu düzeninin teminini sağlayacak sosyal fayda bulunmamaktadır (Özbek, Doğan ve Bacaksız, 2021: 148). Bu konuda TCK m. 7/2'de *“Suçun*

işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanun ile sonradan yürürlüğe giren kanunların hükümleri farklı ise, failin lehine olan kanun uygulanır ve infaz olunur.” şeklinde yer alan hüküm lehe olan kanun hükmünün uygulanmasına işaret etmektedir.

Vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlığın uygulaması bakımından VUK geçici m. 34 hükmünün ele alınması icap etmektedir. VUK geçici m. 34/3'te yer alan *“Bu maddeyi ihdas eden Kanunun yayımı tarihinde 359 uncu madde kapsamına giren suçlardan dolayı temyiz veya istinaf kanun yolu incelemesinde bulunan dosyalardan, 359 uncu maddede bu maddeyi ihdas eden Kanunla yapılan düzenlemeler nedeniyle lehe değerlendirme yapılması gereken dosyalar hakkında bozma kararı verilir.”* hükmü ile istinaf veya temyiz aşamasında bulunan dosyalar bakımından lehe kanun uygulaması yoluyla bozma kararının verileceği vurgulanmıştır.

VUK geçici m. 34 hükmü çerçevesinde istinaf veya temyiz aşamasında lehe kanun uygulamasının varlığı halinde dosya hakkında bozma kararı verileceği belirtilmiş olsa bile bozma sonucu hangi mahkemeye dosyanın gönderileceğine yer verilmemiştir. Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) m. 302/2-4 hükümleri doğrultusunda istinaf aşamasındaki dosyaların ilk derece mahkemesine, temyiz aşamasındaki dosyaların ise bölge adliye mahkemesine gönderilmesi gerekmekte olsa bile söz konusu belirsizlik bakımından temyiz aşaması bakımından da bozma kararı üzerine ilk derece mahkemesine gönderilmesi de ifade edilmektedir (Batı ve Özen İnci, 2022: 44). Nitekim VUK geçici m. 34/4'te *“Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığında bulunan dosyalar gelişlerindeki usule uygun olarak ilk derece mahkemelerine gönderilir.”* hükmü çerçevesinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığında bulunan dosyaların lehe kanun değerlendirilmesi yapılması amacıyla bölge adliye mahkemeleri yerine ilk derece mahkemelerine gönderileceği anlaşılmaktadır. Bu anlamda CMK hükümleri çerçevesinde bozma kararlarının uygulanması ile birlikte söz konusu belirsizliği kaldıracak kanuni düzenlemelerin yapılması gerekmektedir (Buluttekin ve İçten, 2023: 736).

VUK geçici m. 34'te istinaf ve temyiz aşamaları ile ilgili lehe kanun hükmünün uygulanması ile ilgili hususların infaz aşaması bakımından da değerlendirilmesi icap etmekte olup 7394 sayılı kanun ile yapılan değişiklikler sonucunda bilhassa vergi kaçakçılığı suçunda mahkûmiyet aşamasının değerlendirilmesi ve verilecek cezanın hesabında sorunların yaşanacağı ifade edilmektedir (Batı ve Özen İnci, 2022: 44). Bu itibarla 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (CGTİHK) m. 98/1-2 hükümlerinin ele alınması gerekmektedir. Söz konusu hükümlere göre *“Mahkûmiyet hükmünün yorumunda duraksama olursa veya sonradan yürürlüğe giren kanun hükmünün Türk Ceza Kanunu'nun 7'nci maddesi kapsamında değerlendirilmesi gerekirse, hükmü veren mahkmeden, çektirilecek cezanın hesabında duraksama olursa ya da cezanın kısmen veya tamamen yerine getirilip getirilemeyeceği ileri sürülürse, infaz hâkimliğinden, duraksamanın giderilmesi veya yerine getirilecek cezanın belirlenmesi için karar istenir. Birinci fıkra uyarınca yapılan başvurular cezanın infazını ertelemeyiz. Ancak, mahkeme veya infaz hâkimliği olayın özelliğine göre infazın ertelenmesine veya durdurulmasına karar verebilir.”*

Söz konusu maddede yer alan *“hükmü veren mahkeme”* ifadesi, yargılamanın bulunduğu aşamaya göre farklılık göstermekte olup bu halin lehe kanun tespitinde yetkili mahkemenin belirlenmesi bakımından sorunlara neden olacağı ifade edilmiştir (Batı ve Özen İnci, 2022: 45; Şenyüz, 2022: 1482). Bu bakımdan ilk derece mahkemesi kararının istinaf aşamasına taşınması ile beraber hükmü veren mahkeme ilk derece mahkemesi olmakta; ancak CMK m. 280/2'deki *“Duruşma sonunda bölge adliye mahkemesi istinaf başvurusunu esastan reddeder veya ilk derece mahkemesi hükmünü kaldırarak yeniden hüküm kurar.”* hükmü doğrultusunda bölge adliye mahkemesinin hükmü kaldırmak suretiyle yeni bir hüküm kurması durumunda hükmü veren mahkeme bölge adliye mahkemesi olmaktadır. Bu anlamda söz konusu karışıklıkların olması ihtimaline binaen gerekli kanuni düzenlemelerin yapılması kanaatindeyiz.

4.3. Vergi Cezalarının Caydırıcılık ve Adil Olma Özelliklerinin Zarar Görmesi

Vergi suçları bakımından verilecek cezaların kişiyi suç işleme fikrinden alıkoyması ve engelleyici bir işlev görmesi gerektiği ifade edilmiştir (Batur, 2019: 190). Bu bakımdan vergi cezalarının caydırıcı olması anlamında cezanın ağırlığı, zamanında uygulanması ve kesinliği gibi üç esasın uygun bir şekilde yerine getirilmesi gerekmekte olup cezanın ağırlığı, suça yönelik uygulanacak ceza türü ve miktarını; zamanında uygulanması, suçun vaktinde belirlenerek mükelleflerin ileride uygulanması ağır cezalarla karşı karşıya kalmasının önüne geçilmesini; kesinliği ise şahısların işledikleri suçlardan dolayı cezalarını çekeceği yönündeki kanaati ifade etmektedir (Aykın, 2017).

Vergi mükelleflerinin vergiye ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmemesinin yalnız ekonomik çerçevede değerlendirilmesi yeterli olmamakta; bunun yanında vergi yükü ve türüne ilişkin mükellefin yaşadığı zorluklar veya sosyal ve psikolojik nedenlerin varlığı, kişinin vergiye ilişkin tutumunu etkilemekte dolayısıyla vergi cezalarının caydırıcılığı noktasında da etkisini göstermektedir (Korkmaz, 2014: 143). Nitekim söz konusu cezaların ağır olmasının caydırıcılık noktasında her zaman pozitif anlamda etki doğurduğunu söylemek mümkün olmamakta, toplumsal hayatın güvenliğine ilişkin garanti vermemekte ve bazı durumlarda haksız sonuçlara neden olmaktadır (Şişman ve Sarsıkoğlu, 2022: 1612). Bu bakımdan vergi cezalarının caydırıcı olması bakımından cezaların orantılı olması, zamanında uygulanabilir olması ve kesinlik arz etmesi hem cezaların caydırıcı niteliğini güçlendirmekte hem de kamu düzeninin korunmasına katkıda bulunmaktadır (Aykın, 2017).

Bu anlamda vergi kaçakçılığı suçlarında etkin pişmanlık müessesesinin cezaların caydırıcılık özelliğine etkisinin değerlendirilmesi icap etmekte olup öncelikle belirtmek gerekir ki ilgili müessese, genel olarak hazinenin maruz kaldığı zararın giderilmesi ve ceza adaletinin sağlanması noktasında olumlu bir adım olmakla birlikte bu müessese sayesinde hem failin işlemiş olduğu suç niteliğindeki fiil nedeniyle meydana getirdiği zararın telafi etme imkânı getirilmekte hem de oluşan zarar doğrultusunda ceza tayin edilmesi imkan dahilinde olmaktadır. Ancak etkin pişmanlık uygulamasının cezalarda indirim neden olması halinin suçun cezasının caydırıcılığına yönelik nispeten zarar verme ihtimali de söz konusudur. Nitekim failin etkin pişmanlık müessesesinin kişiye verdiği güven çerçevesinde yapılacak ödemeler neticesinde suçtan kurtulacağına ilişkin düşüncenin kişiyi tekrar suçu işlemesi konusundaki düşüncesine yönelik engele zarar vermesi olası görülmektedir. Bu anlamda kanaatimizce söz konusu müessesenin oluşturacağı suiistimale karşı kanun hükmünde suçun tekrarı edilmesi durumunda etkin pişmanlık müessesesinin uygulanmaması veya sınır getirilmesi gibi koşulların getirilmesi yararlı olacaktır.

Ayrıca etkin pişmanlıktan yararlanan mükellefin hükmün açıklanmasının geri bırakılması müessesesinden yararlanmak suretiyle vergi cezalarının caydırıcılık özelliğine olumsuz etki edeceği ifade edilmiştir (Şişman ve Sarsıkoğlu, 2022: 1614). Katıldığımız bu görüş çerçevesinde söz konusu müessese, belli bir zaman dilimi dahilinde şahsın tekrar suç işlememesi yahut yükümlülüklerine uyması halinde cezasının ortadan kaldırılması veya davanın düşmesine neden olduğundan vergi kaçakçılığı suçu bakımından cezanın uygulanmasına engel olacaktır.

Vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlık müessesesinin uygulanması ile birlikte oluşan zararlar bağlantılı ve adil bir cezalandırmanın yapıp yapılmayacağına ilişkin hususların da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan etkin pişmanlık müessesesinin uygulanması halinde fail hakkında VUK m. 359 ve geçici m. 34 hükümleri çerçevesinde soruşturma aşamasında 1/2, kovuşturma aşamasında hüküm verilinceye kadar uygulanması durumunda 1/3 ve infaz aşamasında soruşturma aşamasına yönelik indirimin uygulanacağı ibaresi itibarıyla 1/2 oranında indirim uygulanacaktır. Muhakeme evreleri bakımından öngörülen indirim sürelerinin farklılığı, bilhassa suçun kesinleşmiş ve failin hüküm giydiği infaz aşamasında kovuşturma aşamasına göre daha fazla indirim öngörülmüş olması, cezanın adil ve orantılı olması ilkesine ters düşmektedir. Bu durum ayrıca kanun önünde eşitlik ve hak arama hürriyetine de aykırılık oluşturmaktadır (Batı ve Özen İnci, 2022: 43).

İlaveten VUK m. 359'da yer alan "tarh edilen vergi ve vergi aslına bağlı olarak kesilen cezanın bulunmadığı durumlarda" uygulanan indirim oranının da adil olmaktan uzak hakkaniyetsiz bir duruma neden olduğunu belirtmek icap etmektedir. Nitekim etkin pişmanlığın uygulanması için vergi ve vergi cezalarına ilişkin gerekli ödemelerin yapılması zorunlu tutulmakla beraber tarh edilen vergi ve vergi aslına bağlı olarak kesilen cezaların olmaması halinde de etkin pişmanlık müessesesinin uygulanması mümkündür. Bu halde verilecek cezada 1/2 oranında indirim yapılacağı hüküm altına alınmış olup bu durumun adil ve zararlar orantılı ceza verilmesine engel olacağı ifade edilmiş olup zararın bulunmadığı halde hem soruşturma hem de kovuşturma aşaması bakımından 1/2 oranında indirim uygulanması ceza adaletinin varlığına halel bir durum oluşturmaktadır (Şişman ve Sarsıkoğlu, 2022: 1615). Bu bakımdan kanun metninde kişinin etkin pişmanlık müessesesine ne kadar erken başvurmuşsa cezasının o miktarda azaltılmasına olanak sağlayan oranların tespit edilmesi, adil ve zararlar orantılı bir cezalandırmanın yapılmasına imkân tanıyacaktır.

5. Sonuç

Etkin pişmanlık müessesesi, işlediği suçtan pişman olan ve hem bu suçun yarattığı olumsuz etkileri nedamet getirmek suretiyle gidermek hem de işlediği suçun neticesinde alacağı cezadan mümkün olduğu takdirde

kurtulmak veya kurtulamıyorsa cezaya uygulanacak indirimden yararlanmak imkanını sunan önemli bir müessesedir. Bu müessese, esas itibariyle suçun unsurlarına etki etmemekle birlikte failin alacağı muhtemel ceza üzerindeki indirimden yararlanmasına veya cezasının kalkmasına olanak tanımaktadır.

Vergi ceza hukukunda en kapsamlı şekilde yer alan ve bu anlamda önemli bir yer tutan vergi kaçakçılığı suçu bakımından hem failerin ağır yaptırımlara maruz kalma ihtimallerinin varlığı hem de kamu hazinesi ile toplumun huzuru bağlamında oluşan olumsuz durumlar karşısında yeni bir düzenleme getirme gerekliliği hasıl olmuş, Adalet Bakanlığının ortaya koymuş olduğu İnsan Hakları Eylem Planı'nda bu hususa değinilmiş, nihayetinde 7394 sayılı kanun ile vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlık müessesesi, VUK m. 359'a işlenerek yürürlüğe girmiştir.

Vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlığın uygulanabilmesi için belli başlı unsurların gerçekleşmesi gerekmekte olup öncelikle söz konusu suçun tamamlanmış olması gerekmektedir. Vergi kaçakçılığı suçu, genel özellikleri itibariyle hareketin gerçekleşmesi ile tamamlanmış olmakla birlikte çift defter tutmak ile ödeme kaydedici cihaza veya sistemlerine müdahale etmek suretiyle gerçekleştirilen satışlara ait bilgilerin kayıt altına alınmasını engellemek fiilleri bu durumun istisnasını oluşturmakta, bu fiiller için mutlaka neticenin de gerçekleşmiş olması icap etmektedir. Bu anlamda çift defter tutmak fiili bakımından vergi matrahında azalmanın meydana gelmesi, diğer fiil bakımından ise ilgili satışlara ait bilgilerini kaydının engellenmesi gerekmektedir.

Vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlığa ilişkin diğer bir unsur failin pişmanlığını aktif bir şekilde ortaya koyması gerekliliği olup bu suç bakımından failin nedamet getirdiğine dair temel gösterge, failin kanunda öngörülen süre dahilinde tarh edilen verginin, gecikme faizi ve gecikme zammının tamamı ile kesilen cezaların yarısı ve buna isabet eden gecikme zammını ödemesi olmaktadır. Bu bakımdan söz konusu ödemenin zamanında ve eksiksiz bir şekilde gerçekleştirilmesi, aynı zamanda failin ödemeyi kendi iradesi dahilinde yapması önem arz etmektedir.

Failin işlediği vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlıktan yararlanması adına pişmanlığını kanuni süre içinde göstermesi de ayrıca önemlidir. Nitekim vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlık müessesesi VUK m. 359 çerçevesinde soruşturma ve kovuşturma aşamalarında, VUK geçici m. 34 çerçevesinde ise soruşturma, kovuşturma ve infaz aşamalarında yapılabilmektedir. Bu aşamalardan sonra kişinin pişmanlık göstermesi kabul edilmemekte, dolayısıyla kişinin etkin pişmanlık müessesesinden faydalanması mümkün olmamaktadır.

Vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlık müessesesinin uygulanması ile birlikte söz konusu cezalarda yapılacak indirimler de 7394 sayılı kanun vasıtasıyla VUK'ta yer almış olup VUK m. 359'da yer alan hükme göre vergi ziyaının tespit edilmesi ile birlikte tarh edilen verginin, gecikme zammı ve gecikme faizinin tamamı ile kesilen cezaların yarısı ve buna isabet eden gecikme zammının soruşturma evresinde ödenmesi halinde verilecek ceza 1/2 oranında, kovuşturma evresinde ise 1/3 oranında indirilecektir. Bunun yanında tarh edilen vergi ve vergi aslına bağlı olarak kesilen cezanın bulunmadığı hallerde cezanın yarı oranında indirileceği hüküm altına alınmıştır. VUK geçici m. 34 hükmü bakımından ise 7394 sayılı kanunun yayım tarihinde soruşturma, kovuşturma ve infaz aşamasındaki dosyalar bakımından VUK m. 359'da soruşturma aşaması için öngörülen 1/2 oranında indirim uygulanacağı ifade edilmiştir.

Vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlık müessesesinin getirilmesi ile birlikte bahsedilen olumlu hususların yanında etkin pişmanlık ile ilgili bazı durumların yaratabileceği olumsuz etkilerin de bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu anlamda etkin pişmanlıktan yararlanmak adına yapılacak ödemelerle ilgili oluşabilecek sorunların varlığı ihtimal dahilindedir. Nitekim söz konusu ödemelerin nasıl ve ne şekilde yapılacağı ile ilgili belirsizlikler gibi belli başlı durumların varlığı, etkin pişmanlığın etkili uygulanabilirliği için önemli bir yer tutmaktadır.

VUK geçici m. 34 hükmü çerçevesinde lehe kanun uygulaması gereği yetkili mahkemenin belirlenmesi hususu da önem arz etmekte olup bilhassa lehe kanun uygulaması neticesinde dosya hakkında bozma kararı verilmesi sonrasında bozma kararı sonucu hangi mahkemeye dosyanın gönderilmesi gerektiği konusu belirsiz olup bu belirsizliğin kanuni düzenleme yoluyla giderilmesi gerekmektedir.

Vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlık düzenlemesinin yaratacağı sorunlar bağlamında söz konusu düzenlemenin adil ve zararlı orantılı bir cezalandırmaya engel olacağı ve cezanın caydırıcılığına da olumsuz etki edeceği gözlemlenmektedir. Nitekim yargılama aşamaları bakımından farklı ceza indirimleri öngörülmekle birlikte bu indirimlerin kişinin pişmanlığını daha etkin gösterebileceği hususuna dikkat edilmeksizin kanun hükmünde düzenlenmiş olması, adil bir düzenlemenin varlığına engel oluşturmaktadır.

Ayrıca yapılan indirimler neticesinde failin tekrar suçu işlemesine engel olacak bir kıstasa yer verilmemesi de etkin pişmanlık düzenlemesinin caydırıcılığa yönelik olumsuz bir etki yaratacağına ilişkin kuvvetli bir emare göstermektedir. Bu halde olası suiistimallerin olması kaçınılmaz olmaktadır.

Bu bakımdan etkin pişmanlık müessesesi, vergi kaçakçılığı suçu için getirilmekle birlikte suçun oluşturacağı zararların önlenmesi, failin gösterdiği pişmanlığın kayıt altına alınarak bu davranışının takdir edilmesi ve toplumsal huzurun sağlanması bağlamında pozitif etki doğuracağını söylemek mümkündür. Ancak düzenleme ile ilgili eksikliklerin giderilmesi halinde gerek uygulamanın daha sağlıklı işlemesi gerek olası hataların giderilmesi yönünden daha iyi bir noktaya ulaşılacağını söylemek icap etmektedir.

Kaynaklar

- Akkaş, A. H. (2018). Suç Konusu Malın Değerinin Azlığının Ceza Sorumluluğuna Etkisi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 323-348.
- Altunış, M. (2008). Hukuki Güvenlik İlkesi. *Yasama Dergisi*, 10, 60-94.
- Arslantürk, M. (2018). *Etkin Pişmanlık- Vazgeçme- Cezasızlık*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aslanpınar, Y. B. (2021). *TCK'nın Genel Hükümleri Çerçevesinde Vergi Kaçakçılığı Suçları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aslanpınar, Y. B. (2022). Vergi Kaçakçılığı Suçlarında Etkin Pişmanlık: Bedelli ve Şartlı Ceza İndirimi. Erişim adresi <https://www.aslanpınar.com/yayinlarimiz/makaleler-ve-kose-yazilari/vergi-kacakciligi-suclarinda-etkin-pismanlik-bedelli-ve-sartli-ceza-indirimi?gdprAccept>.
- Aykin, H. (2017). Vergi Cezalarında Caydırıcılık Sorunu. Erişim adresi <https://vergidosyasi.com/2017/01/09/vergi-cezalarinda-caydiricilik-sorunu/>.
- Baba, Y. (2011). *Türk Ceza Kanununda Etkin Pişmanlık*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baki, E. (2016). Türk Ceza Kanununda Etkin Pişmanlık. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2, 27-55.
- Batı, M. ve Özen İnci, Z. (2022). 7394 Sayılı Kanunla Vergi Kaçakçılığı Suçunda (VUK m. 359) Yapılan Değişikliklere Dair Değerlendirmeler. *Vergi Sorunları Dergisi*, 406, 30-48.
- Batur, N. (2019). Vergi Suç ve Cezalarının Etkinliği. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 142, 181-210.
- Bayar, İ. N. (2010). *Vergi Kaçakçılığı (Suç Teorisi-Ceza Teorisi ve Muhakeme Hukuku Açısından Bir İnceleme)*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Buluttekin, M. B. ve İçten, M. P. (2023). Evaluation Of Effective Repentance In The Punishment Of Tax Evasion Crimes In Terms Of Turkish Tax Criminal Law Principles. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (86), 714-742.
- Candan, T. (2022). Kaçakçılık Suçunda Ceza İndirimi/Soruşturma ve Kovuşturma Evrelerinde Etkin Pişmanlık. Erişim adresi <https://turgutcandan.com/2022/03/29/kacakcilik-sucunda-ceza-indirimi-sorusturma-ve-kovusturma-evrelerinde-etkin-pismanlik/>.
- Demirbaş, T. (2021). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Demirtaş, S. (2021). Suçun Nitelikli Hallerine Teşebbüs. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25 (3), 381-429.
- Doğan, B. (t.y.). Etkin Pişmanlık TCK Madde 168. Erişim adresi <https://barandogan.av.tr/blog/mevzuat/tck-madde-168-etkin-pismanlik.html>.
- Dülger, M. V. (2023). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gödekli, M. (2017). Türk Ceza Öğretisi ve Uygulamasında Etkin Pişmanlık. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 29, 277-360.
- Hakeri, H. (2021). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- İnsan Hakları Eylem Planı ve Uygulama Takvimi. (2021). Erişim adresi https://insanhaklarieylemplani.adalet.gov.tr/resimler/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Eylem_Plan%C4%B1_ve_Uygulama_Takvimi.pdf.
- Keçelioğlu, E. (2021). Sırf Hareket Suçu Soyut Tehlike Suçu mudur?. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25 (2), 433-464.
- Keklik, R. (2016). *5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda Etkin Pişmanlık*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Kır, F. (2021). Yalan Tanıklık Suçu (TCK m. 272) ve Etkin Pişmanlık. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70 (3), 1107-1132.
- Koca, M. ve Üzülmüş, İ. (2021). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Korkmaz, A. (2022). Vergi Suçlarında Etkin Pişmanlık. *Beykent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8 (15), 99-110.

- Korkmaz, M. (2014). *Vergi Cezalarının Caydırıcılığı*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ömercioğlu, A. (2022). 7318 Sayılı Kanun ile Eklenen Vergi Kaçakçılığı Suçları. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 167-192.
- Özbek, V. Ö, Doğan, K. ve Bacaksız, P. (2021). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özel, C. (2006). Türk Ceza Kanunu'nda ve Bankacılık Kanunu'nda Etkin Pişmanlık. Erişim adresi http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_430.htm.
- Özen, M. (2022). *213 Sayılı Vergi Usul Kanunu'nda Düzenlenen Vergi Suçları ve Kabahatleri*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Özer, İ. (2011). *Türk Ceza Hukukunda Etkin Pişmanlık*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özgenç, İ. (2021). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Sevinç Ceyhan, C. (2022). *Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Vergi Suçlarının Yargılanma Süreci ve Evrensel Yargılama İlkeleri Bakımından Değerlendirilmesi*. (Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Sümer, A. E. (2021). *Yargı Kararları Çerçevesinde Örgüt Suçlarında Etkin Pişmanlık (TCK m. 221)*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şen, E. (2022). VUK m.359'a İlişkin Uyarılma Davasının Kapsamı ve Etkisi. Erişim adresi <https://sen.av.tr/tr/makale/vuk-m359a-ilisk-in-uyarilma-davas-inin-kapsami-ve-etkisi>.
- Şenyüz, D. (2020). *Vergi Ceza Hukuku*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Şenyüz, D. (2022). Vergi Kaçakçılığı Suçlarında Etkin Pişmanlık. *Mali Hukuk Dergisi*, 18 (211), 1457-1488.
- Şişman, G. ve Sarsıkoğlu, Ş. (2022). Vergi Kaçakçılığı Suçunda Etkin Pişmanlık. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 30 (3), 1591-1623.
- Taştan, M. (2020). *Açıklamalı İçtihatlı Sahte Fatura Düzenleme ve Kullanma Suçları*. Ankara, Adalet Yayınevi.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü. (t.y.). Erişim adresi <https://sozluk.gov.tr/>.
- Ümit, C. (2021). Kaçakçılıkla Mücadele Kanununda Etkin Pişmanlık Uygulaması: Yasal Gelişmeler Işığında Analitik Bir İnceleme. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 133-147.
- Yargıtay 18. Ceza Dairesi, 20.01.2016, E. 2015/13918, K. 2016/1079, <https://karararama.yargitay.gov.tr/>, E.T. 30.01.2023.
- Yargıtay 19. Ceza Dairesi, 03.04.2019, E. 2019/23643, K. 2019/6679, <https://karararama.yargitay.gov.tr/>, E.T. 10.07.2023.
- Yargıtay 2. Ceza Dairesi, 09.09.2014, E. 2013/30341, K. 2014/20209, <https://karararama.yargitay.gov.tr/>, E.T. 12.07.2023.
- Yargıtay 21. Ceza Dairesi, 26.12.2016, E. 2016/1547, K. 2016/7947, <https://karararama.yargitay.gov.tr/>, E.T. 10.07.2023.
- Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 08.12.2015, E. 2014/632, K. 2015/501, <https://karararama.yargitay.gov.tr/>, E.T. 24.01.2023.
- Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 10.12.2019, E. 2017/687, K. 2019/703, <https://karararama.yargitay.gov.tr/>, E.T. 10.07.2023.
- Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 13.06.2017, E. 2017/654, K. 2017/333, <https://karararama.yargitay.gov.tr/>, E.T. 24.01.2023.
- Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 27.03.2018, E. 2017/1118, K. 2018/121, <https://karararama.yargitay.gov.tr/>, E.T. 27.01.2023.
- Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 27.05.2008, E. 2008/11-127, K. 2008/147, <https://karararama.yargitay.gov.tr/>, E.T. 10.07.2023.
- Yılmaz Furtuna, E. ve Laloğlu, A. (2022). 7394 Sayılı Kanun Bağlamında Vergi Kaçakçılığı Suçunda Etkin Pişmanlık Müessesesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 347-372.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 - Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

SAĞLIK VE EĞİTİM HARCAMALARININ BEŞERİ SERMAYE ÖZELLİĞİ
ÜZERİNDE COVID-19 PANDEMİSİNİN MODERATÖR ETKİSİ

*The Moderating Effect of the COVID-19 Pandemic on the Human Capital Characteristics of
Health and Education Expenditures*

Seval SELVİ SARIGÜL¹ ve Murat KONCA²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Erzincan, seval.selvi@erzincan.edu.tr, orcid.org/ 0000-0001-8363-3097

²Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Çankırı, konca71@gmail.com, orcid.org/ 0000-0002-6830-8090

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

07.02.2024

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1433117

Anahtar Kelimeler

Sağlık Harcamaları, Eğitim Harcamaları, Beşeri Sermaye, COVID-19

Keywords

Health Expenditures, Education Expenditures, Human Capital, COVID-19

ÖZ

Bu çalışmada sağlık ve eğitim harcamalarının gayri safi yurt içi hâsıla (GSYİH) üzerindeki etkisinde Yeni Koronavirüs (SARS-CoV-2, COVID-19) değişkeninin moderatör etkisinin olup olmadığını ortaya koyarak literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışmanın analiz kısmında 37 Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyesi ülkenin 2015-2020 dönemine ait verileri ile oluşturulan panel veri seti kullanılmıştır. Çalışmada iki model kurulmuştur. Model I'de sağlık harcamalarının GSYİH üzerindeki etkisinde COVID-19'un moderatör etkisi incelenmiştir. Model II'de ise, eğitim harcamalarının GSYİH üzerindeki etkisinde COVID-19'un moderatör etkisi incelenmiştir. Her iki modelde de sağlık ve eğitim harcamalarının GSYİH üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Ayrıca her iki modelde de COVID-19 değişkeninin etkili olduğu yıl olan 2020 yılında 2015-2019 dönemine kıyasla GSYİH değişkeninde bir azalış yaşandığı görülmüştür ancak bu azalışın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı saptanmıştır ($p > 0,05$). Son olarak, eğitim ve sağlık harcamalarının GSYİH üzerindeki etkisinde COVID-19 değişkeninin herhangi bir moderatör etkisi bulunamamıştır ($p > 0,05$).

ABSTRACT

This study aimed to contribute to the literature by revealing whether the New Coronavirus (SARS-CoV-2, COVID-19) had a moderating effect on the effect of health and education expenditures on gross domestic product (GDP). In this context, in the analysis section of the study, a panel data set from 37 Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) countries for the period 2015-2020 was used. Two models were established in the study. In Model I, the moderating effect of COVID-19 on the effect of health expenditures on GDP was examined. In Model II, the moderating effect of COVID-19 on the effect of education expenditures on GDP was examined. It was determined that health and education expenditures had a significant positive effect on GDP in both models ($p < 0.05$). In addition, in both models, there was a decrease in GDP in 2020, the year when the COVID-19 was effective, compared to the 2015-2019 period, however, this decrease was not found to be statistically significant ($p > 0.05$). Finally, no moderating effect of the COVID-19 was found on the effect of education and health expenditures on GDP ($p > 0.05$).

Atıf/Citation: Selvi Sarigül, S. ve Konca, M. (2024). Sağlık ve Eğitim Harcamalarının Beşeri Sermaye Özelliği Üzerinde Covid-19 Pandemisinin Moderatör Etkisi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 895-906.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Seval SELVİ SARIGÜL, seval.selvi@erzincan.edu.tr

1. Giriş

Ekonomik büyüme, bir ülkenin gelişip gelişmediğini değerlendirmede kullanılan en önemli ölçütlerden biridir. Belirli bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin parasal değerini ifade eden gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) ise, ekonomik büyümenin en önemli belirleyicisidir (Söylemez ve Yurttaçıkılmaz, 2020). Bir ülkede GSYİH arttıkça, hiç şüphesiz o ülkenin ekonomik anlamda gelişmişliği de paralel olarak artmaktadır. Bu artışın beklenen düzeylerde gözlenebilmesi için üretim faktörlerinin artırılması ve kaynak verimliliğinin sağlanması gerekmektedir (Villela ve Parades, 2022).

18. yüzyıldan önceki dönemde çoğu ülkenin emek yoğun iş gücü ile geleneksel üretim faktörlerini kullanarak sınırsız olan ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığı, fakat özellikle 1960'lı yıllardan sonra bu üretim faktörlerinin ekonomik büyümeye katkı sağlama konusunda yetersiz kaldığı bilinmektedir. Sanayi devriminden sonra eğitilmiş, yenilikçi ve yaratıcı bir iş gücünün verimli ve sürdürülebilir ekonomiye katkı sağlayabileceği görüşü, ülkeleri emek yoğun işgücünden bilgi yoğun işgücüne yatırım yapmaya doğru evirmiştir (Jung ve Thorbecke, 2003). Yang (2020)'a göre bilgi çağında ekonomiler, ekonomik ve sosyal büyümelerinin türünü ve hızını belirlemek için entelektüel niteliklere daha fazla bağımlıdır. Dahası, insan yeteneği, becerisi ve bilgisi, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik refahı için oldukça önemlidir (Maharda ve Aulia, 2020). Kousar vd. (2023)'ne göre bir ülkenin refahı yalnızca fiziki ve teknolojik kaynaklara yatırım yapılmasına bağlı değildir, aynı zamanda bilgi ve beceri düzeyinin artırılması için insan sermayesine yapılan yatırımlara da bağlıdır. Bu nedenle sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın belirlenmesi için beşeri sermayenin geliştirilmesine yönelik önemli bir mekanizma gerekmektedir.

Literatür incelendiğinde; ekonomik büyüme konusunda yapılan çalışmaların bu kavram ile ilişkili olan faktörleri iki gruba ayırarak ele aldığı görülmektedir. Bunlardan ilki, mülkiyet hakkı, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi faktörlerin ekonomik büyüme ile ilişkili olduğunu öne süren çalışmalardır (Buchanan ve Tullock, 1962; North ve Thomas, 1973; North, 1981; North, 1990). Bu çalışmalardan bazıları hükümetlerin yetkilerinin sınırlı olduğu ülkelerde ekonomik büyümenin daha hızlı gerçekleştiğini, bazıları ise kurumsal kalitenin, demokratik seçim süreçlerinin ve hukukun üstünlüğünü dikkate alan politik düzenlemelerin ekonomik büyümeye daha fazla katkı sağladığını ileri sürmektedirler. İkincisi ise, beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde daha önemli etkileri olduğunu savunan çalışmalardır (Hartwig, 2010; Mankiw vd., 1992; Hanushek ve Woessmann, 2008; Romer, 1986; Bloom vd., 2004; Ogundari ve Owakuse, 2018; Koç, 2013). Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre beşeri sermaye olarak nitelendirilen eğitim ve sağlık ihtiyaçlarına yönelik yapılan harcamalar arttıkça verimlilik artmakta, verimlilik arttıkça da ekonomik büyüme artmaktadır. Bireyin gelir artışının bir faktörü olarak tanımlanan beşeri sermaye kavramı, çeşitli mikro ve makro düzeydeki ekonomik faydalarla ilişkilendirilmektedir (Giziene vd., 2012; Zhang ve Zhuang, 2011; Fleisher vd., 2010). Beşeri sermayeye yönelik faydaların elde edilmesinde ise sağlığın önemli bir rol oynadığı ileri sürülmektedir. Nitekim Tchanturia vd. (2015), sağlık harcamalarını beşeri sermaye oluşumunu etkileyen bir faktör olarak tanımlamakta; Ferreira vd. (2018) ise bireylerin sağlık durumlarının çalışma kapasitelerini ve beşeri sermayenin kullanımını etkilediğini ifade etmektedirler. Sağlık harcamalarının beşeri sermaye üzerindeki etkisinin yanı sıra çalışanların verimliliği üzerinde de önemli etkileri bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde üretim faktörü olarak emek kıt, sermaye ise oldukça boldur (Öztürk ve Topcu, 2014; Weil, 2014; Bloom ve Canning, 2000). Ancak ekonomik büyümenin ve işgücünün emeğe dayalı olduğu gelişmekte olan ülkelerde bu durum tam tersidir. Burada bireylerin sağlık durumunun kötüleşmesi işgücünde ve üretkenlikte kayıplara yol açmaktadır (Kurt, 2015; Wang, 2015). Bu nedenle, kamu sağlığı ve sağlık harcamaları konusu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için önemli olsa da gelişmekte olan ülkeler için daha kritiktir (Aboubacar ve Xu, 2017; Churchill vd., 2015; Schultz, 2005). Sağlık, ekonomik büyümenin yanı sıra nüfusun refahının da önemli bir belirleyicisidir. Nitekim Sağlığa Dayalı Büyüme Yaklaşımı, sağlığı bir sermaye olarak görmekte ve bu alana yapılacak olan yatırımların üretkenlikte, kişi başına düşen gelir düzeyinde ve ekonomik büyümede artışa neden olacağını varsaymaktadır (Piabuo ve Tieguhong, 2017).

Bir ülkenin ekonomik başarısının ana belirleyicilerinden bir diğeri ise eğitimidir (Li vd., 2024) ve eğitime yapılan yatırımlar ülkelerin ekonomik anlamda kalkınması açısından da kritik öneme sahiptir. Bu yatırımlar bir yandan bireylerin kapsamlı bir eğitim almasını sağlayarak araştırma, geliştirme ve teknoloji gibi alanlarda önemli gelişmelerin yaşanmasına zemin hazırlarken, diğer yandan toplumun yaşam standartlarını ve refahını artırmaktadır (Okerekeoti, 2022). Ayrıca az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunda eğitim, yoksulluğun azaltılmasında önemli bir faktör olarak görülmektedir (Villela ve Paredes, 2022). Tanzi ve Chu (1998)'ya göre

eğitime yönelik tahsis edilen yatırımlar hem kişiler arasındaki eşitliği teşvik etmekte hem de ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Benzer şekilde konu ile ilgili çalışma yapan çoğu araştırmacı sosyoekonomik performansın iyileştirilmesinde kamu eğitim harcamalarının hem boyutunun hem de verimliliğinin önemli olduğunun altını çizmekte ve eğitim sektörünün desteklenmesi konusunda bu alana yönelik yapılacak kamu harcamalarının artırılması gerektiğini belirtmektedirler (Kousar vd., 2023; Yu vd., 2023; Balogun vd., 2023; Villela ve Paredes, 2022; Li vd., 2024).

Literatürde sağlığın eğitim üzerinde de anlamlı bir etkisi olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Anand ve Sen (2000)'e göre sağlığın eğitim üzerindeki etkisi, sağlık harcamalarında ve ekonomik performansta rol oynayan önemli bir faktördür. Genel olarak sağlıklı bireylerin fiziksel ve zihinsel iş yükü açısından daha verimli çalışabilecekleri bilinen bir gerçektir. Ayrıca çocukluk çağında daha sağlıklı olan bireyler, eğitim yoluyla daha fazla beşeri sermaye elde etmektedirler. Bu durum sağlığın gelir düzeyi üzerindeki yaklaşık etkisi ile açıklanmaktadır (Well, 2007). Şöyle ki; sağlığı iyi olan çocuklar düzenli olarak okula gitmekte ve bilişsel açıdan daha yüksek potansiyel sergilemektedirler. Bununla birlikte sağlıklı iyi oluş hali yetişkinlik döneminde de devam eden bireyler sayesinde, nüfusun eğitime yaptığı yatırımların geri kazanılmasına da katkı sağlamaktadır (Raghupathi ve Raghupathi, 2020).

2019 yılında Çin'in Wuhan kentinde başlayan Yeni Koronavirüs (SARS-CoV-2, COVID-19) salgını Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2020 yılının Ocak ayında tanımlanmış ve tüm dünya ülkelerini tehdit eden küresel bir sürecin başlamasına neden olmuştur (Zhu vd., 2019). Neredeyse tüm sektörleri birçok açıdan olumsuz yönde etkileyen bu salgın, sağlık ve eğitim sektörlerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Sağlık sektörü açısından değerlendirildiğinde; salgınla mücadele edebilme konusunda sağlık hizmeti sunan tüm kurum ve kuruluşlar sağlık personeli, tıbbi ekipman ve ilaçlara daha fazla kaynak ayırmak zorunda kalmış, salgın nedeniyle hastalanan ve tedavi edilmesi gereken kişilerin sayısı artmış ve bu durum da sağlık harcamalarının artmasına neden olmuştur (Elola-Somoza vd., 2021). Ayrıca COVID-19 testleri, aşuların geliştirilmesi ve dağıtılması, tanı ve tedavi için gerekli olan tıbbi malzemelerin temini ve hastanelerin kapasitelerinin artırılması gibi faktörler de sağlık harcamalarının artmasına zemin hazırlamıştır. Eğitim sektörü açısından değerlendirildiğinde ise; bilindiği üzere birçok ülkede salgın nedeniyle eğitime ara verilmiş, okullar kapatılmış ve uzaktan eğitim uygulamalarına geçilmiştir. Doğal olarak bu durum eğitim harcamalarının dağılımını da değiştirmiştir (Tarkar, 2020). Örneğin; dijital eğitim platformlarına yatırım yapılması ve öğrencilere bilgisayar ve internet erişimi sağlanması gibi ek harcamalar eğitim maliyetlerinde artışa neden olmuştur (Wyse vd., 2020). Bunun yanı sıra COVID-19 salgını birçok ülkede ekonomik durgunluğa neden olduğundan, işsizlik ve gelir kaybı gibi faktörlere bağlı olarak, dünya genelinde tüm ülkelerde sağlık ve eğitim harcamalarına ayrılan payda azalmalar meydana gelmiş, bu durum ülkelerin ekonomik açıdan büyümelerini de sekteye uğratmıştır (Zavras ve Chletsos, 2023).

Ha (2023)'ya göre COVID-19 salgınının eğitim ve sağlık harcamaları üzerindeki etkisi ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir ve bu salgının diğer sektörler üzerindeki etkileri de uzun vadede devam edecektir. Benzer şekilde salgının eğitim sistemlerine ve öğrencilerin gelişimine olan etkilerinin de gelecekteki eğitim harcamalarını etkileyebileceği ileri sürülmektedir (Ngo vd., 2022). Bununla birlikte salgının neden olduğu sağlık sorunları ve sonuçlarına yönelik tanı ve tedavi hizmetleri ile destek programlarına yönelik gelecekteki sağlık harcamalarının artış göstereceği belirtilmektedir (Vysochyna ve Jakubowska, 2022). Bu nedenle COVID-19 salgınıyla sağlık ve eğitim harcamaları arasındaki ilişkiyi daha iyi anlayabilmek için daha fazla araştırma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu kapsamda yapılan çalışmada sağlık ve eğitim harcamalarının GSYİH üzerindeki etkisinde COVID-19 değişkeninin moderatör etkisinin olup olmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde sağlık harcamalarının (Yang, 2020; Wang, 2015; Tıraş ve Ağır, 2018; Üzümcü ve Söğüt, 2020; Aboubacar ve Xu, 2017; Akıncı ve Tuncer, 2016; Piabuo ve Tieguhong, 2017; Binay, 2020; Çelik, 2020) ve eğitim harcamalarının (Villela ve Paredes, 2022; Jung ve Thorbecke, 2003; Pamuk ve Bektaş, 2014; Churchill vd., 2015; Balmumcu ve Bozkurt, 2018; Liv d., 2024; Selim vd., 2014; Akçacı, 2013; Sofuoğlu, 2023) beşeri sermaye üzerindeki etkisini ele alan birçok çalışmanın yürütüldüğü görülmektedir. Benzer şekilde literatürde COVID-19 değişkeninin sağlık harcamaları (Elola-Somoza vd., 2021; Zavras, ve Chletsos, 2023) ve eğitim harcamaları (Tarkar, 2020; Wyse vd., 2020; Nogo vd., 2022) üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Fakat hem ulusal hem de uluslararası çalışmalarda sağlık ve eğitim harcamalarının beşeri sermaye üzerindeki etkisinde COVID-19 değişkeninin moderatör etkisini araştıran herhangi bir çalışmaya

rastlanmamıştır ve literatürde bu konuda bir boşluk olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla yapılan bu çalışmanın literatürdeki ilgili boşluğa katkı sağlayacağı ve gelecekte yapılacak olan çalışmalara kaynak teşkil edeceği düşünülmektedir.

2. Materyal ve Metot

2.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu çalışmada sağlık ve eğitim harcamalarının GSYİH üzerindeki etkisinde COVID-19 değişkeninin moderatör etkisinin olup olmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında çalışmanın hipotezleri ise aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H₁: Sağlık harcamalarının GSYİH üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

H₂: Eğitim harcamalarının GSYİH üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

H₃: Sağlık harcamalarının GSYİH üzerindeki etkisinde COVID-19 değişkeninin moderatör etkisi vardır.

H₄: Eğitim harcamalarının GSYİH üzerindeki etkisinde COVID-19 değişkeninin moderatör etkisi vardır.

2.2. Yöntem

Çalışma kapsamında iki model kurulmuştur. Model I’de satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen sağlık harcamalarının (Amerikan doları olarak) (Health) satın alma gücü paritesine göre GSYİH (Amerikan doları olarak) (Gdp) üzerindeki etkisinde ağır akut solunum yolu sendromu-koronavirüs-2’nin (SARS-Cov-2; COVID-19) düzenleyici (moderatör) rolü incelenmiştir. Bu modelde, satın alma gücü paritesine göre öğrenci başına düşen eğitim harcamaları (ilkokul-ortaokul ve lise düzeyinde, Amerikan doları olarak) (Education) kontrol değişkenidir. Model II’de ise, Education değişkeninin Gdp üzerindeki etkisinde COVID-19’un moderatör rolü incelenmiştir. Bu modelde Health değişkeni kontrol değişkenidir.

Çalışma 2015-2020 dönemini kapsamıştır ve çalışmada kullanılan veriler Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (Organization for Economic Cooperation and Development [OECD]) (2023a; 2023b; 2023c) veri tabanlarından alınmıştır. COVID-19 değişkeni kategorik değişken olarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu kapsamda oluşturulan kategorik değişkende, 2015-2019 dönemi için “0”(sıfır) ve 2020 yılı için “1”(bir) atanması yapılmıştır. COVID-19, 2019 yılı Aralık ayında Çin’de ortaya çıkmasına rağmen 2020 yılı itibariyle küresel bir salgın olarak değerlendirildiğinden, COVID-19 değişkeni için sadece 2020 yılına “1” değeri atanmıştır. Çalışmanın diğer değişkenleri olan Gdp, Health ve Education değişkenlerinin doğal logaritmaları (Ln) alınarak LnGdp, LnHealth ve LnEducation değişkenleri elde edilmiştir. Böylelikle çalışma kapsamında kurulan modellerin normal dağılıma yaklaşması sağlanmış, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında doğrusal ilişkiler kurulabilmiş ve kurulan modellerde değişen varyans sorunundan kaçınılmıştır. Çalışmada, bağımlı değişkene ve kategorik değişken dışında kalan tüm bağımsız değişkenlere Ln dönüşümü uygulanmasının bir sonucu olarak bağımsız değişkenlerde yaşanan yüzde (%) değişime karşılık bağımlı değişkende yaşanacak tahmini % değişim gösterilmiştir (Pedace, 2016; Taylor, 2022). Çalışmada kurulan her iki model de aşağıda sunulmuştur:

$$\text{Model 1: } \text{LnGdpi,t} = \beta_1 \text{LnHealthi,t} + \beta_2 \text{LnEducationi,t} + \beta_3 \text{Covid-19i,t} + \beta_4 \text{Moderatör} \\ (\text{LnHealth*Covid-19})i,t$$

$$\text{Model 2: } \text{LnGdpi,t} = \beta_1 \text{EducationLni,t} + \beta_2 \text{LnHealthi,t} + \beta_3 \text{Covid-19i,t} + \beta_4 \text{Moderatör} \\ (\text{LnEducation*Covid-19})i,t$$

Çalışmada, 37 OECD ülkesinin 2015-2020 dönemine ait verileri ile oluşturulan panel veri seti kullanılmıştır. Panel veride sahte regresyondan kaçınma adına birim kök testleri ile durağanlık kontrol edilmelidir (Gujarati, 2009) ancak zaman serisinin kısa bir dönemi kapsadığı panel veri setlerinde birim kök testleri gerçek sonuçları göstermekten uzaklaşmaktadır ve bu sebeple önerilmemektedir (Wooldridge, 2010). Bu nedenle bu çalışmada değişkenlerin durağanlığı kontrol edilmemiştir. Analizler Eviews 10 Paket Programı ile gerçekleştirilmiştir ve analizler neticesinde elde edilen sonuçlar %95 güven düzeyi üzerinden yorumlanmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler ikincil veri olduğundan, çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

3. Bulgular

Çalışma kapsamında ilk olarak değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler elde edilmiştir ve sonuçlar Tablo 1’de sunulmuştur. Buna göre; Gdp 45.526,72±18.517,71 [121.985-13.763], Health 3.903,736±1.905,085 [11.915,95-1.035,020] ve son olarak Education 10.084,43±3.817,751 [24.864-2.727] değerlerini almıştır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler (Amerikan doları)

	Gdp	Health	Education
Ortalama	45.526,720	3.903,736	10.084,43
Ortanca	42.785,500	3.799,339	10.027,00
Maksimum	121.985,000	11.915,95	24.864,00
Minimum	13.763,000	1.035,020	2.727,000
Standart sapma	18.517,710	1.905,085	3.817,751
Gözlem sayısı	222	222	222

Tanımlayıcı istatistikler elde edildikten sonra çalışmanın değişkenleri arasındaki korelasyon seviyeleri incelenmiştir ve sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur. Buna göre, Gdp ile Health ($r=0,690$; $p<0,05$) ve Education ($r=0,800$; $p<0,05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki söz konusudur. Benzer şekilde, Health ve Education arasındaki ilişki de istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir ($r=0,673$; $p<0,05$). COVID-19 ile Gdp ($r=0,079$; $p>0,05$) ve Health arasındaki ilişki ($r=0,104$, $p>0,05$) pozitif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değilken, Education arasındaki ilişki pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($r=0,133$; $p<0,05$).

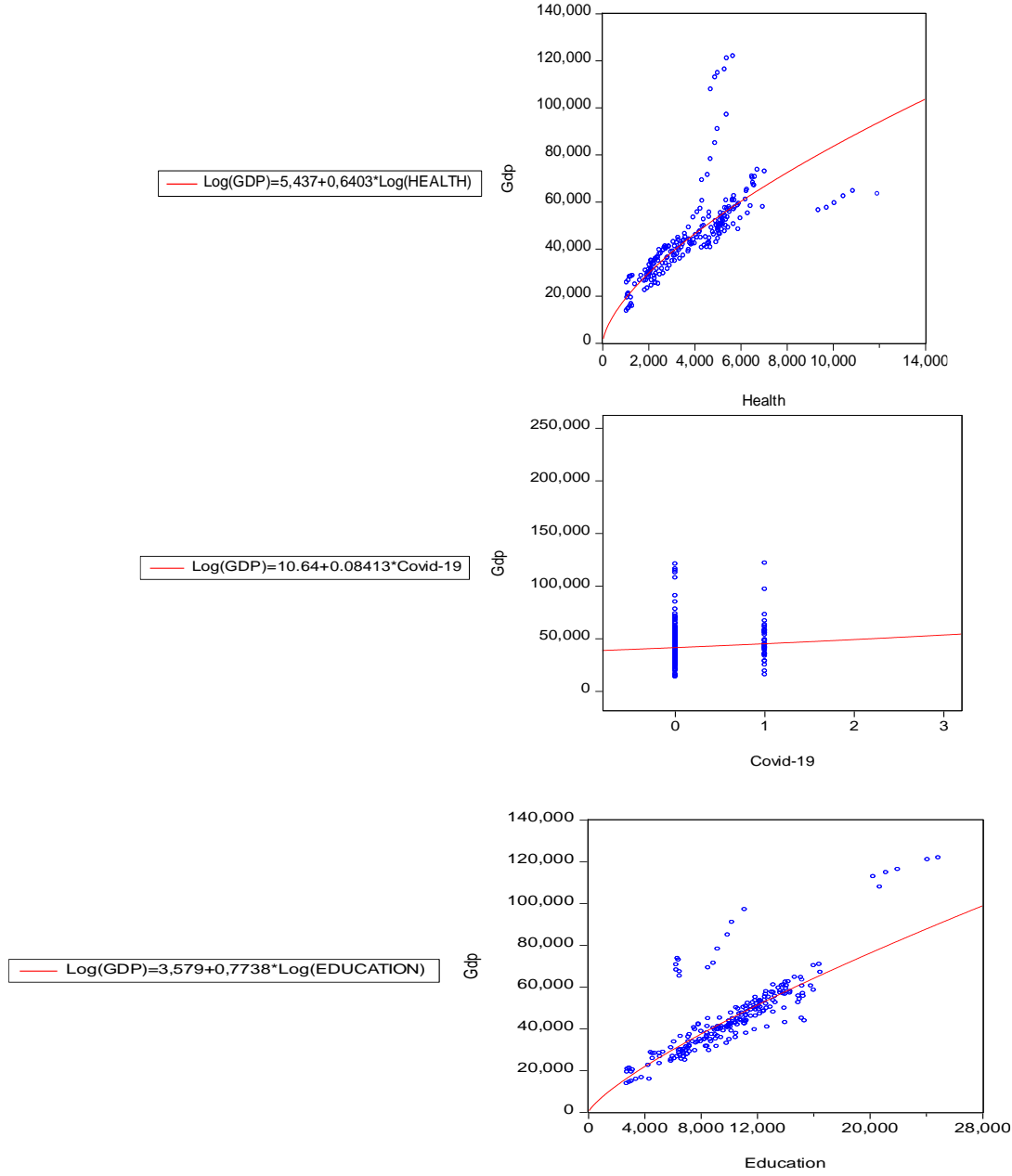
Tablo 2. Değişkenler Arası Korelasyon

	Gdp	Health	Education	COVID-19
Gdp	1			
Health	0,690**	1		
Education	0,800**	0,673**	1	
COVID-19	0,079	0,104	0,133*	1

* %95 güven düzeyinde anlamlı

** %99 güven düzeyinde anlamlı

Çalışmada her bir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi ayrı ayrı incelenmiştir. Bu kapsamda kurulan basit doğrusal regresyonlara ilişkin grafikler Şekil 1’de sunulmuştur. Buna göre, LnHealth değişkeninin bağımsız değişken olduğu modelde, LnHealth değişkeninde yaşanan %1’lik artış LnGdp değişkenini %0,64 artırmaktadır. LnEducation değişkeninin bağımsız değişken olduğu modelde, LnEducation değişkeninde yaşanan %1’lik artış LnGdp değişkenini %0,77 artırmaktadır. COVID-19 değişkeninin etkili olduğu yıl olan 2020 yılında 2015-2019 dönemine kıyasla LnGdp değişkeninde %0,08’lik küçük bir artış yaşanmıştır.

Şekil 1. Regresyon sonucu

Tablo 3'te Model I'e ait sonuçlar sunulmuştur. Bu sonuçlar incelendiğinde, Model I'de havuzlanmış en küçük kareler yerine panel veri analizinin kullanılmasının daha uygun olduğu Redundant Fixed Effects Testi sonuçlarından anlaşılmaktadır ($p < 0,05$). Bunun yanı sıra Model I'de rassal etkili panel modeli yerine sabit etkili panel modelinin kullanılmasının daha uygun olduğu Hausman Testi sonuçlarından anlaşılmaktadır ($p < 0,05$). Wald Testi sonuçlarına göre Model I'de yer alan bağımsız değişkenlerin katsayıları anlamlıdır ($p < 0,05$). Model I, Jarque-Bera sonuçlarına göre normal dağılım göstermektedir ($p > 0,05$); Wooldridge (2002) Testi sonuçlarına göre serisel korelasyon barındırmamaktadır ($p > 0,05$) ve son olarak White Testi sonuçlarına göre değişen varyans sorunu yaşamamaktadır ($p > 0,05$).

Tablo 3. Model I Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart sapma	t-istatistiği	p
Bağımlı değişken: LnGdp				
LnHealth	0,631	0,062	10,174	0,0001**

LnEducation	0,354	0,047	7,509	0,0001**
COVID-19	-0,136	0,100	-1,356	0,176
Moderatör (LnHealth*COVID-19)	0,010	0,012	0,883	0,377
Sabit	2,278	0,313	7,2599	0,0001**
R²	0,993	Gözlem Sayısı	222	
Ayarlanmış R²	0,992	Jarque-Bera p	0,270	
F istatistiği	706,941	Redundant Fixed Effects testi p	0,0001**	
p>F	0,0001**	Hausman testi p	0,031*	
Wooldridge (2002) testi p	0,452	Wald testi p	0,0001**	
White testi p	0,097			

* %95 güven düzeyinde anlamlı

** %99 güven düzeyinde anlamlı

Tablo 3'te, Model I'de kullanılan değişkenlerde yaşanan değişimin LnGdp'de yaşanan değişimin %99'unu açıkladığı görülmektedir. Model I kapsamında kurulan model istatistiksel olarak anlamlıdır (F=706,941; p<0,05). Model I sonuçlarına göre, LnHealth değişkeninde yaşanan %1'lik artış LnGdp değişkenini %0,63 artırmaktadır ve bu artış istatistiksel olarak anlamlıdır (p<0,05). Bu bulguya göre sağlık harcamalarının GSYİH üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğunu ileri süren H₁ hipotezi kabul edilmektedir. Ayrıca, LnEducation değişkeninde yaşanan %1'lik artış LnGdp değişkenini %0,35 artırmaktadır ve bu bulgu da istatistiksel olarak anlamlıdır (p<0,05). Bu bulgu eğitim harcamalarının GSYİH üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğunu ileri süren H₂ hipotezini doğrulamaktadır. COVID-19 değişkeninin etkili olduğu yıl olan 2020 yılında 2015-2019 dönemine kıyasla LnGdp değişkeninde %0,13'lük bir azalış yaşanmıştır ancak bu etki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (p>0,05). Son olarak, LnHealth değişkenin LnGdp değişkeni üzerindeki etkisinde COVID-19 değişkeninin herhangi bir moderatör etkisi bulunmamıştır (p>0,05). Dolayısıyla sağlık harcamalarının GSYİH üzerindeki etkisinde COVID-19 değişkeninin moderatör etkisi olduğunu öngören H₃ hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 4'te Model II'ye ait sonuçlar sunulmuştur. Bu sonuçlar incelendiğinde, Model II'de havuzlanmış en küçük kareler yerine panel veri analizinin kullanılmasının daha uygun olduğu Redundant Fixed Effects Testi sonuçlarından anlaşılmaktadır (p<0,05). Bunun yanı sıra Model II'de rassal etkili panel modeli yerine sabit etkili panel modelinin kullanılmasının daha uygun olduğu Hausman Testi sonuçlarından anlaşılmaktadır (p<0,05). Wald Testi sonuçlarına göre Model II'de yer alan bağımsız değişkenlerin katsayıları anlamlıdır (p<0,05). Model II, Jarque-Bera sonuçlarına göre normal dağılım göstermektedir (p>0,05); Wooldridge (2002) Testi sonuçlarına göre serisel korelasyon barındırmamaktadır (p>0,05) ve son olarak White Testi sonuçlarına göre değişen varyans sorunu yaşamamaktadır (p>0,05).

Tablo 4'te, Model II'de kullanılan değişkenlerde yaşanan değişimin LnGdp'de yaşanan değişimin %99'unu açıkladığı görülmektedir. Model II kapsamında kurulan model istatistiksel olarak anlamlıdır (F=705,803; p<0,05). Model II sonuçlarına göre, LnHealth değişkeninde yaşanan %1'lik artış LnGdp değişkenini %0,63 artırmaktadır ve bu artış istatistiksel olarak anlamlıdır (p<0,05). Ayrıca, LnEducation değişkeninde yaşanan %1'lik artış LnGdp değişkenini %0,35 artırmaktadır ve bu bulgu da istatistiksel olarak anlamlıdır (p<0,05). COVID-19 değişkeninin etkili olduğu yıl olan 2020 yılında 2015-2019 dönemine kıyasla LnGdp değişkeninde %0,14'lük bir azalış yaşanmıştır ancak bu etki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (p>0,05). Son olarak, LnEducation değişkenin LnGdp değişkeni üzerindeki etkisinde COVID-19 değişkeninin herhangi bir moderatör etkisi bulunmamıştır (p>0,05). Bu sonuca göre eğitim harcamalarının GSYİH üzerindeki etkisinde COVID-19 değişkeninin moderatör etkisi olduğunu ileri süren H₄ hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 4. Model II Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart sapma	t-istatistiği	p
Bağımlı değişken: LnGdp				
LnEducation	0,351	0,047	7,368	0,0001**
LnHealth	0,632	0,062	10,129	0,0001**
COVID-19	-0,145	0,137	-1,059	0,295
Moderatör (LnEducation*COVID-19)	0,012	0,014	0,706	0,480
Sabit	2,295	0,313	7,297	0,0001**
R²	0,992	Gözlem Sayısı	222	
Ayarlanmış R²	0,991	Jarque-Bera p	0,255	

F istatistiği	705,803	Redundant Fixed Effects testi p	0,0001**
p>F	0,0001**	Hausman testi p	0,026*
Wooldridge (2002) testi p	0,448	Wald testi p	0,0001**
White testi p	0,095		

* %95 güven düzeyinde anlamlı

** %99 güven düzeyinde anlamlı

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada sağlık ve eğitim harcamalarının GSYİH üzerindeki etkisinde COVID-19 değişkeninin moderatör etkisinin olup olmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışmada, 37 OECD ülkesinin 2015-2020 dönemine ait verileri ile oluşturulan panel veri seti kullanılmıştır. Çalışmada Model I ve Model II olmak üzere iki model kurulmuştur. Model I’de sağlık harcamalarının GSYİH üzerindeki etkisinde COVID-19’un moderatör etkisi incelenmiştir. Model II’de ise, eğitim harcamalarının GSYİH üzerindeki etkisinde COVID-19’un moderatör etkisi incelenmiştir. Yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgular literatürde konu ile ilgili yürütülen çalışmalarla desteklenerek aşağıdaki gibi tartışılmıştır.

Çalışmada ilk olarak sağlık harcamalarının beşeri sermaye üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sağlık harcamalarında yaşanan %1’lik artış GSYİH’yi %0,63 artırmaktadır ve bu artış istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,05$). Elde edilen bu bulgu literatürde yapılan çalışmalarla da desteklenmektedir. Shafuda ve De (2020), 1980 yılından 2015 yılına kadar olan verileri kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında, Namibya’da sağlığa yapılan kamu harcamalarının GSYİH üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Yang (2020)’ın 2000 yılından 2016 yılına kadar gelişmekte olan 21 ülkenin panel verilerine dayanarak yürüttüğü çalışmasında, sağlık sektörüne yapılan kamu harcamalarının GSYİH, yani ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Railaite ve Ciutiene (2020) tarafından 2000 yılından 2017 yılına kadar 28 Avrupa Birliği ülkesine ait olan verilerin kullanılarak gerçekleştirildiği çalışmada, kamu sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Wang (2015) OECD ülkelerinin 1990 yılından 2009 yılına kadarki verilerini kullanarak yaptığı çalışmasında, sağlık harcamalarının GSYİH üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğunu belirlemiştir. Beşeri sermaye bir ülkenin insan kaynaklarının toplam değerini ifade etmektedir. İnsanların sağlıklı olması, eğitilmiş ve yetenekli olması beşeri sermayenin bir parçasıdır ve ekonomik gelişme için kritik bir öneme sahiptir (Vysochyna ve Jakubowska, 2022). Beşeri sermayenin artırılmasında önemli rolü bulunan sağlık harcamaları ise koruyucu, tedavi edici ve rehabilite edici sağlık hizmetlerine yönelik yapılan harcamaları ifade etmektedir (Kousar vd., 2023). Bu harcamaların beşeri sermaye üzerindeki etkisi ise insan sağlığı, işgücü verimliliği, eğitim ve insan sermayesi birikimi açısından önem arz etmektedir (Wang, 2015). Daha önce de belirtildiği üzere, sağlık harcamaları bir ülkede yaşayan kişilerin daha sağlıklı olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla sağlık alanına yapılan yatırımlar sayesinde kişiler daha az hastalanabilir ve daha uzun süre çalışabilirler. Ayrıca sağlık harcamaları sayesinde bulaşıcı hastalıkların yayılması kontrol altına alınabilir ve toplumun genel sağlık durumu iyileştirilebilir. Sağlıklı bireylerin iş gücüne katılım oranlarını da artıran bu iyileşmeler daha verimli ve daha yüksek kalitede iş üretimini sağlayarak ekonomik gelişmişliği de beraberinde artırabilir. Bu kapsamda ülkeler sağlık altyapısının geliştirilmesi, sağlık personeli sayısının artırılması, tıbbi ekipman ve teknolojiye yatırım yaparak toplumun refah düzeyinin gelişmesine katkıda bulunabilirler. Bilindiği üzere sağlık sigortası, bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmakta ve sağlık finansmanını önemli ölçüde etkilemektedir (Hameed vd., 2024). Bu nedenle sağlık sigortası sistemlerinin yaygınlaştırılması ve kamu katkılarının artırılması beşeri sermayeyi artırmada bir çözüm önerisi olabilir. Ayrıca bir ülkede koruyucu sağlık hizmetlerine yönelik yatırım arttıkça, tedavi edici sağlık hizmetlerinin maliyetleri azalmaktadır (Berger ve Messer, 2002). Beşeri sermaye üzerinde koruyucu etkisi olan bu durum için ülkeler erken tanı yöntemlerinin geliştirilmesine yönelik faaliyetlere ve koruyucu sağlık hizmetlerine daha fazla yatırım yapabilirler.

Eğitim harcamalarının beşeri sermaye üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu çalışma kapsamında elde edilen bir diğer bulgudur. Ayrıca eğitim harcamalarında yaşanan %1’lik artış GSYİH’yi %0,35 artırmaktadır ve bu bulgu da istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,05$). Çalışma sonucunda elde edilen bu bulgu literatürde yapılan çalışmalarla da benzerlik göstermektedir. Örneğin; Ziberi vd. (2022) 1917 yılından 2020 yılına kadar olan verileri kullanarak yaptıkları çalışmalarında, Kuzey Makedonya’da eğitime yapılan kamu

harcamaların GSYİH üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Le ve Tran (2021) 2006 ile 2019 yılları arasındaki verileri kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında, Vietnam'da eğitim harcamalarının GSYİH üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Okerekeoti (2022), Nijerya'da 1999'dan 2020'ye kadarki dönemde eğitime yapılan kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda eğitime yapılan kamu harcamalarının GSYİH üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Osiobe (2020), 2000-2014 dönemi arasındaki verileri kullanarak 8 Latin Amerika ülkesini kapsayacak şekilde yürüttüğü çalışmasında, seçilen ülkelerde uzun ve kısa vadede eğitime yönelik yapılan kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu ortaya koyulmuştur. Bu durumun nedeninin eğitilmiş kişilerin daha fazla bilgi ve beceriye sahip olduğundan ve bunun da beşeri sermaye birikimini, ülkenin ekonomik büyümesini ve rekabet gücünü istenilen düzeylere getirebileceğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Gheraia vd. (2021)'ne göre sağlık harcamaları da bireylerin sağlıklı bir şekilde büyümelerinde, gelişmelerinde ve daha kaliteli eğitim almalarında önemli bir faktördür. Dolayısıyla sağlık harcamalarına yapılan yatırımların artmasıyla birlikte çocukların eğitimlerine devam etme olasılıkları artabilir. Sağlıklı iyi oluş hali yetişkinlik döneminde de devam eden bireyler almış oldukları eğitim doğrultusunda işlerini icra ederek ekonomik büyümeye katkı sağlayabilir. Sadece ekonomik alanda değil, yaşamın her alanında iyileşmenin ve kalkınmanın teşvik edilmesi için eğitim alanına yapılan harcamaların artırılması gerekmektedir. Bu doğrultuda özellikle ülkelerin refah ve üretkenlik seviyelerinin artırılabilmesi için okullaşma oranlarının artırılması ve buna yönelik teşvik edici programların düzenlenmesi önerilebilir. Ayrıca işgücü becerilerini geliştirmek için mesleki eğitim programlarına daha fazla kaynak ayrılarak işgücü istihdam olanakları artırılabilir. Bunun yanı sıra eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak adına ülkelerin dezavantajlı bölgelerindeki okullara daha fazla kaynak tahsis edilerek sosyoekonomik farklılıklar azaltılabilir ve böylece toplumun refah düzeyi artırılabilir.

COVID-19 salgını nedeniyle çoğu ülke salgınla mücadele etmek, sağlık hizmetlerine erişimi artırmak ve hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla sağlık alanına daha fazla kaynak ayırmak zorunda kalmıştır. Test kitleri, ilaçlar, yoğun bakım hizmetleri, solunum cihazı gibi tıbbi cihazlar ve diğer sağlık hizmetlerine olan talebin artması tedavi maliyetlerini artırmıştır. Bunun yanı sıra pandemi sürecinde yaşanan ekonomik durgunluk işsizlik oranlarının artmasına neden olmuş, gelir kaybı yaşayan bireylerin sağlık sigortası ve sağlık hizmetlerine erişimi zorlaşmıştır. Bu kapsamda yapılan bu çalışmada sağlık harcamalarının GSYİH üzerindeki etkisinde COVID-19 değişkeninin moderatör etkisi incelenmiş, salgının etkili olduğu yıl olan 2020 yılında 2015-2019 dönemine kıyasla GSYİH değişkeninde %0,13'lük bir azalış yaşandığı belirlenmiş, ancak bu azalışın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

COVID-19 salgını sağlık sektörünün yanı sıra eğitim sektörünü de birçok açıdan olumsuz yönde etkilemiştir. Salgın nedeniyle okulların kapanması ve uzaktan eğitime geçilmesi, eğitim kurumlarının teknolojik altyapıya daha fazla yatırım yapmalarını gerektirmiştir. Bu nedenle uzaktan eğitim için gerekli olan bilgisayar, internet bağlantısı ve eğitim sürecinde kullanılan yazılım destekli programlar maliyetleri artırmıştır. Bilindiği üzere eğitim sektörüne yönelik yapılan harcamalar bireylerin kaliteli eğitim almalarına fırsat sağlayarak işsizlik oranlarını azaltmaktadır (Villela ve Paredes, 2022). Fakat salgınla beraber birçok sektörde işsizlik oranlarında artış yaşanmış ve bu durum beşeri sermayenin değerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle çalışmada eğitim harcamalarının GSYİH üzerindeki etkisinde COVID-19 değişkeninin moderatör etkisi incelenmiş, salgının etkili olduğu yıl olan 2020 yılında 2015-2019 dönemine kıyasla GSYİH değişkeninde %0,14'lük bir azalış yaşandığı belirlenmiş, ancak bu azalışın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Hem sağlık harcamalarının hem de eğitim harcamalarının GSYİH üzerindeki etkisinde COVID-19 değişkeninin moderatör etkisinin olmamasının nedeninin, COVID-19 salgını temsil eden sadece 1 yıllık (2020 yılı) veri setine ulaşılabilmemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Gelecekte konu ile ilgili yapılacak olan çalışmalarda OECD ve Dünya Bankası gibi veri tabanlarından 2020 ve sonrasında temsil eden daha geniş bir veri seti ile COVID-19 değişkeninin moderatör etkisi incelenebilir.

Bu çalışmanın literatüre sağladığı katkıların yanı sıra bazı sınırlılıkları ve varsayımları da bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere, çalışma 2015-2020 dönemine ait veriler kapsamında yürütülmüştür. Ayrıca COVID-19 salgını temsil eden sadece 1 yıllık (2020 yılı) veri setine ulaşılabilmıştır. Dolayısıyla elde edilen bulgular sadece belirtilen dönemlere ait veriler için geçerlidir ve bu nedenle sonuçların genel bir geçerlilik taşıması söz konusu değildir. Bununla birlikte çalışmanın verileri OECD veri tabanından alınmıştır ve bu verilerin doğru olduğu varsayılmıştır.

Kaynaklar

- Aboubacar, B. ve Xu, D. (2017). The impact of health expenditure on the economic growth in Sub-Saharan Africa. *Theoretical Economics Letters*, 7(3), 615-622.
- Akçacı, T. (2013). Eğitim harcamalarının iktisadi büyümeye etkisi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5), 65-79.
- Akıncı, A. Ve Tuncer, G. (2016). Türkiye’de sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Sayıştay Dergisi*, 102, 47-61.
- Anand, S. ve Sen, A. (2000). Human development and economics sustainability. *World Development*, 28, 2029-2049.
- Balogun, A. A., Ajiboye, I. E. Ve Olorunmade, G. (2023). The impact of human capital expenditure on economic growth in Nigeria. *Fuoye Journal of Finance and Contemporary Issues*, 4(2), 1-8.
- Balmumcu, Ö. ve Bozkurt, K. (2018). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: Gelişmekte olan ülkeler için bir panel veri analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 391-406.
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106, 407-444.
- Berger, M. C. ve Messer, J. (2002). Public financing of health expenditures, insurance, and health outcomes. *Applied Economics*, 34(17), 2105-2113.
- Binay, M. (2020). OECD ülkelerinde sağlık harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi. *Sosyal Güvençe*, 17, 195-208.
- Bloom, D. E. ve Canning, D. (2000). Policy forum: Public health. *Health Wealth Nations Science*, 287, 1207-1209.
- Bloom, E. D., Canning, D. ve Sevilla, J. (2004). The effect of health on economic growth: A production function approach. *World Development*, 32(1), 1-16.
- Buchanan, J. M. ve Tullock, G. (1962). The calculus of consent: Logical foundations for constitutional democracy. *The Online Library of Liberty*, http://files.libertyfund.org/files/1063/Buchanan_0102-03_EBK_v6.0.pdf (ss. 1-270). Erişim Tarihi: 01.02.2024.
- Churchill, S. A., Yew, S. L. ve Ugur, M. (2015). *Effects of government education and health expenditures on economic growth: A meta-analysis*. Report G9ERC21, Greenwich Political Economy Research Center: London.
- Çelik, A. (2020). G20 ülkelerinde sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 27(1), 1-20.
- Elola-Somoza, F. J., Bas-Villalobos, M. C., Pérez-Villacastín, J. ve Macaya-Miguel, C. (2021). Public healthcare expenditure and COVID-19 mortality in Spain and in Europe. *Revista Clínica Española (English Edition)*, 221(7), 400-403.
- Ferreira, P. L., Tavares, A. I., Quintal, C. ve Santana, P. (2018). EU health systems classification: A new proposal from EURO-HEALTHY. *BMC Health Services Research*, 18(1), 1–11.
- Gheraia, Z., Benmeriem, M., Abdelli, H. A. ve Saadaoui, S. (2021). The effect of education expenditure on economic growth: The case of the kingdom of Saudi Arabia. *Humanities and Social Sciences Letters*, 9(1), 14-23.
- Giziene, V., Simanaviciene, Z. ve Palekiene, O. (2012). Evaluation of investment in human capital economical effectiveness. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 23(2), 106–116.
- Gujarati, D. N. (2009). *Basic econometrics*. Tata McGraw-Hill Education.
- Hameed, Z., Garavan, T. N., Naeem, R. M., Burhan, M., Moin, M. F. ve McCabe, T. (2024). Subjective well-being, COVID-19 and financial strain following job loss: Stretching the role of human resource management to focus on human sustainability beyond the workplace. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 62(1), 1-26.
- Hansen, C. W. (2013). Life expectancy and human capital: Evidence from the international epidemiological transition. *Journal of Health Economics*, 32(6), 1142–1152.
- Hanushek, E. A. ve Woessmann, L. (2008). The role of cognitive skills in economic development. *Journal of Economic Literature*, 46(3), 607-668.
- Hartwig, J. (2010). Is health capital formation good for long-term economic growth? Panel granger causality evidence for OECD countries. *Journal of Macroeconomics*, 32(1), 314-325.
- Jung, H. S. ve Thorbecke, E. (2003). The impact of public education expenditure on human capital, growth, and poverty in Tanzania and Zambia: A general equilibrium approach. *Journal of Policy Modeling*, 25(8), 701-725.
- Koç, A. (2013). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Yatay kesit analizi ile AB ülkeleri üzerine bir

- değerlendirme. *Maliye Dergisi*, 165(12), 241-258.
- Kousar, S., Ahmed, F., Afzal, M. ve Segovia, J. E. (2023). Is government spending in the education and health sector necessary for human capital development?. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1), 1-11.
- Kurt, S. (2015). Government health expenditures and economic growth: A Feder-Ram approach for the case of Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(2), 441-447.
- Le, M. P. ve Tran, T. M. (2021). Government education expenditure and economic growth nexus: Empirical evidence from Vietnam. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(7), 413-421.
- Li, Y., Zhao, X. ve Wang, B. (2024). Public education expenditure and corporate human capital: Evidence from China. *Finance Research Letters*, 60, 1-6.
- Maharda, J. B. ve Aulia, B. Z. (2020). Government expenditure and human development in Indonesia. *Jambura Equilib J*, 2(2), 81-94.
- Mankiw, N. G., Romer, D. ve Weil, D. N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107, 407-437.
- Ngo, Q. T., Tran, H. A. ve Tran, H. T. T. (2022). The impact of green finance and Covid-19 on economic development: Capital formation and educational expenditure of ASEAN economies. *China Finance Review International*, 12(2), 261-279.
- North, D. C. ve Thomas, R. P. (1973). *The rise of the western world: A new economic history*. Cambridge UK: Cambridge University Press,
- North, D. C. (1981). *Structure and change in economic history*. New York: Norton and Co.
- North, D. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. New York: Cambridge University Press.
- Organization for Economic Co-operation and Development. (2023a). Education data. <https://data.oecd.org/education.htm>. Erişim Tarihi: 17.01.2024.
- Organization for Economic Co-operation and Development. (2023a). Economy data. <https://data.oecd.org/economy.htm>. Erişim Tarihi: 17.01.2024.
- Organization for Economic Co-operation and Development. (2023b). Health data. <https://data.oecd.org/health.htm>. Erişim Tarihi: 17.01.2024.
- Ogundari, K. ve Awokuse, T. (2018). Human capital contribution to economic growth in SubSaharan Africa: Does health status matter more than education. *Economic Analysis and Policy*, 58(12), 131-140.
- Okerekeoti, C. U. (2022). Government expenditure on education and economic growth in Nigeria. *International Journal of Recent Research in Commerce Economics and Management (IJRRCEM)*, 9, 126-134.
- Osiobe, E. U. (2020). Human capital and economic growth in Latin America: A cointegration and causality analysis. *Journal of Finance & Economic Research*, 7, 218-235.
- Öztürk, S. ve Topcu, E. (2014). Health expenditure and economic growth: Evidence from G8countries. *International Journal of Economics and Empirical Research*, 2, 256-261.
- Pamuk, M. Ve Bektaş, H. (2014). Türkiye’de eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 77-90.
- Pedace, R. (2016). *Econometrics for dummies*. <https://www.dummies.com/article/business-careers-money/business/economics/econometrics-and-the-log-log-model-156386/>. Erişim Tarihi: 18.01.2024.
- Piabuo, S. M. ve Tieguhong, J. C. (2017). Health expenditure and economic growth-a review of the literature and analysis between the economic community for central African States (CEMANC) and selected African countries. *Health Economic Reviews*, 27,1-13.
- Raghupathi, V. ve Raghupathi, W. (2020). Healthcare expenditure and economic performance: Insights from the United States data. *Frontiers in Public Health*, 8(156), 1-15.
- Railaite, R. ve Ciutiene, R. (2020). The impact of public health expenditure on health component of human capital. *Inžinerinė Ekonomika*, 31(3), 371-379.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Schultz, T. P. (2005). *Productive benefits of health: Evidence from low-income countries*. In: Currais L, editor. *Health and Economic Growth: Findings and Policy Implications* Cambridge, MA: MIT Press, p. 257–86.
- Selim, S., Purtaş, Y. ve Uysal, D. (2014). G-20 ülkelerinde eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 93-102.
- Shafuda, C. P. ve De, U. K. (2020). Government expenditure on human capital and growth in Namibia: A time series analysis. *Journal of Economic Structures*, 9, 1-14.
- Sofuoğlu, E. (2023). Türkiye’de yüksek teknoloji, kamu harcamaları, ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasındaki ilişki: Fourier ARDL yaklaşımı. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*,

15(28), 215-223.

- Söylemez, A. ve Yurttaçıkılmaz, Z. Ç. (2020). Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 175-195.
- Tarkar, P. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on education system. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(9), 3812-3814.
- Taylor, M. (2022). *The definitive guide to the log log model*. <https://www.vexpower.com/brief/log-log-model#:~:text=A%20log%2Dlog%20model%20is,otherwise%20difficult%20to%20measure%20accurately>. Erişim Tarihi: 18.01.2024.
- Tchanturia, N., Beridze, T. ve Kurashvili, G. (2015). Features of development of the human capital in Georgia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 213, 580-585.
- Tıraş, H. H. ve Ağır, H. (2018). Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: panel nedensellik analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(4), 1558-1573.
- Üzümçü, A. ve Söğüt, Y. (2020). Kamu sağlık harcamaları-iktisadi büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir inceleme (1983-2019). *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(2), 275-295.
- Villela, R. ve Paredes, J. J. (2022). Empirical analysis on public expenditure for education, human capital and economic growth: Evidence from Honduras. *Economies*, 10(10), 1-13.
- Vysochyna, A. V. ve Jakubowska, A. (2022). Influence of health expenditure on COVID-19 contraction: Theoretical and empirical analysis. *Health Economics and Management Review*, 1, 51-61.
- Wang, F. (2015). More health expenditure, better economic performance? Empirical evidence from OECD countries. *Inquiry*, 52,1-5.
- Weil, D. N. (2014). *Health and economic growth*. In Handbook of economic growth (Vol. 2, pp. 623-682). Elsevier.
- Well, D. N. (2007). Accounting for the effect of health on economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 122(3), 1265-1306.
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric analysis of cross section and panel data*. Second Edition, MIT Press.
- Wyse, A. E., Stickney, E. M., Butz, D., Beckler, A. ve Close, C. N. (2020). The potential impact of COVID-19 on student learning and how schools can respond. *Educational Measurement: Issues and Practice*, 39(3), 60-64.
- Yang, X. (2020). Health expenditure, human capital, and economic growth: An empirical study of developing countries. *International Journal of Health Economics and Management*, 20(2), 163-176.
- Yu, Y., Xinxin, W., Ruoxi, L. ve Tingting, Y. (2023). The mediating role of human capital in the relationship between education expenditure and science and technology innovation: Evidence from China. *SocioEconomic Challenges*, 7(1), 129-138.
- Zavras, D. ve Chletsos, M. (2023). The impact of the COVID-19 pandemic on catastrophic health expenditure in Greece. *National Accounting Review*, 5(4), 338-55.
- Zhang, C. ve Zhuang, L. (2011). The composition of human capital and economic growth: Evidence from China using dynamic panel data analysis. *China Economic Review*, 22(1), 165-171.
- Zhu, N., Zhang, D., Wang, W., Li, X., Yang, B., Song, J. Tan, W. (2020). A novel coronavirus from patients with pneumonia in China, 2019. *New England Journal of Medicine*, 382(8), 727-733.
- Ziberi, B. F., Rexha, D., Ibraimi, X. ve Avdiaj, B. (2022). Empirical analysis of the impact of education on economic growth. *Economies*, 10(4), 1-10

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

A STUDY ON CONSUMERS' INTENTIONS TO REUSE MOBILE APPAREL
APPLICATIONS

Tüketicilerin Mobil Giyim Uygulamalarını Yeniden Kullanma Niyetleri Üzerine Bir Araştırma

Şakir ERDEM¹, Gizem Eda GÜLÖZ², Zübeyir ÇELİK³

¹Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, serdem@marmara.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2145-3060

²Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, geda@marmara.edu.tr, orcid.org/0000-0002-9804-6730

³Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Van, zubeyircelik@yyu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1692-9378

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

19.11.2023

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1393114

Keywords

Mobile App Atmospherics,
Mobile Irritation, Hedonic
Shopping, Intention to
Reuse

ABSTRACT

To understand how hedonic shopping orientation affects the desire to reuse mobile applications, this study will examine the mediating impact of the need for mobile app atmosphere as well as the moderating role of mobile irritation. 222 consumers who used mobile applications for their shopping provided information via an online survey. Process Macro testing was done on the research model. The test results indicate that there is a strong beneficial impact of hedonic shopping orientation on the intention to reuse mobile apps. Simultaneously, hedonic shopping orientation has a considerable impact on the intention to reuse mobile apps due to the positive mediating role of the need for mobile app atmosphere and the negative moderating influence of mobile irritation. This study presents implications for mobile app retailing and expands the field of research on mobile shopping behavior. Important information is also provided for mobile customers who have a hedonic shopping orientation.

ÖZ

Hedonik alışveriş yöneliminin mobil uygulamaları yeniden kullanma niyetini nasıl etkilediğini belirlemek amacıyla bu çalışmada, mobil uygulama atmosferine duyulan ihtiyacın aracılık etkisi ve mobil antipatinin düzenleyici rolü incelenmektedir. Alışverişlerini mobil uygulamalarla yapan 222 tüketici, çevrimiçi anket aracılığıyla araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırma modeli üzerinde Süreç Makro testleri yapılmıştır. Çalışma sonuçları, hedonik alışveriş yöneliminin mobil uygulamaları yeniden kullanma niyeti üzerinde güçlü ve olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak, hedonik alışveriş yöneliminin, mobil uygulama atmosferine duyulan ihtiyacın pozitif aracılık rolü ve mobil antipatinin negatif düzenleyici etkisi nedeniyle mobil uygulamaları yeniden kullanma niyeti üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu çalışma, mobil uygulama perakendeciliğine yönelik çıkarımlar sunmakta ve mobil alışveriş davranışına ilişkin araştırma alanını genişletmektedir. Ayrıca hedonik alışveriş yönelimine sahip mobil alışverişçiler için önemli bir içgörü sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Mobil Uygulama
Atmosferi, Mobil Antipati,
Hedonik Alışveriş, Yeniden
Kullanma Niyeti

Atf/Citation: Erdem, Ş., Gülöz, G. E. ve Çelik, Z. (2024). A Study On Consumers' Intentions To Reuse Mobile Apparel Applications. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 907-918.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Gizem Eda GÜLÖZ, geda@marmara.edu.tr

1. Introduction

The number of smartphones and the use of mobile devices are rapidly increasing and mobile applications become the new playmaker of the retail world. In parallel with this tendency, shopping habits of millions of consumers around the world have been redefined (Kasilingam & Krishna, 2021). A mobile app (or mobile application) is a software program that provides users formatted information based on an independent user interface and is activated by being installed on smartphones or devices (Kim, Park, Kim, & Lee, 2014). A branded mobile app, on the other hand, is software that can be downloaded to a mobile device from an Apple's App Store or Google's Play Store, that prominently displays the brand identity through brand elements etc., a brand logo or icon (Bellman, Potter, Treleaven-Hassard, Robinson, & Varan, 2011). Mobile applications are increasingly becoming a preferred tactic by retailers as they allow for digital interaction (Van Heerde, Dinner, & Neslin, 2019). According to research, smartphone users have increasingly adopted and used mobile apps with the intention of purchasing in recent years. In this context, consumer spending on mobile applications worldwide is expected to reach USD 160 billion in a short while. In addition, a recent report suggests that there has been a significant increase in the number of mobile app installs and consumers' preference for shopping from mobile apps has intensified compared to other online forms (Chopdar, Paul, Korfiatis, & Lytras, 2022). Mobile applications, especially branded ones are changing and transforming the way consumers shop, seek information, socialize, communicate and obtain both hedonic and utilitarian gratifications (McLean, Al-Nabhani, & Marriott, 2021).

The number of branded mobile applications downloaded globally is predicted to reach 258,2 billion by 2022 (Statista, 2019). According to another study, it is predicted that the number of mobile shoppers in the United States will exceed 187 million users by 2024 (App Annie, 2019). Based on all these predictions, it is believed that mobile application channels will become more important for retailers in the near future and those apps will become the main source of online shopping. According to 2021 Digital Report Turkey which was published by Hootsuite and We Are Social, there is only 2.3% of the population (aged 6 to 64) who do not use a phone. Smartphones constitute 97.2% of the phones used. In addition, the use of tablets has also augmented and reached 44.4%. Looking at the mobile application usage trends by category, messaging applications such as WhatsApp, Telegram, and Signal are observed to be the most frequently used applications. While social media applications rank second after them with 96.3%, it is seen that the most preferred mobile applications following them belong to the categories of music, online shopping, games and banking.

According to global consumer research, mobile applications account for 90% of the time spent on the mobile internet (eMarketer, 2020), with the average user spending approximately 4 hours per day on mobile applications. In addition, the pandemic has changed consumer purchasing behavior in both traditional and electronic commerce environments (Eger, Komárková, Egerová, & Mičík, 2021). The Covid-19 pandemics has caused consumers to reconsider their past shopping habits and even learn new ones. During the Covid 19 worldwide pandemics, smartphone and mobile app usage has expanded even more. In addition to a 25% increase in shopping expenditures made through applications compared to the previous year, there was an overall 20% increase in smartphone usage (App Annie, 2020). Due to strict containment measures, consumers had to switch to online shopping, home delivery or cashless payment methods which they had never considered before. Likewise, retailers have started to invest heavily in improving their mobile product purchasing processes and mobile applications in order to minimize the possible adverse consequences of restrictions that greatly affect consumers shopping patterns (Leone et al., 2020; Škare, Soriano, & Porada-Rochoň, 2021).

With the rapidly growing mobile world, the elements that will add value to the mobile application experiences and atmospherics have started to be of great importance for retailers. It is a well-known fact, nevertheless, that consumers are not using mobile applications for purchasing as much as retailers had anticipated. Despite the fact that most smartphone users in the United States have various mobile shopping apps installed, just 25% of them utilize such apps to shop. Similarly, around 25% of mobile apps are abandoned after just one-time use (Statista, 2019). Despite the strong growth in mobile application users, many brands cannot ensure the sustainability of mobile application usage. Too many mobile shopping apps are unsuccessful in converting users initial visit into a real purchase. For both researchers and practitioners, the low conversion rate raises important research questions.

Customers may be encouraged to utilize mobile applications for shopping not only due to benefits like low prices or a variety of products, but also due to the shopping environment's environmental quality. For this reason, it becomes crucial for retailers to build atmospherics in which they can smooth both the consumer's experience and their purchasing process. Kotler (1973) defines atmospherics as "the conscious design of the space to create certain effects". In other words, atmospherics is an effort to design purchasing environments to

produce certain emotional effects in the buyer that increase the probability of purchase. The atmospherics, which is very important in the consumer purchasing journey, can be responsible for two-thirds of purchases according to researches (Hausman & Siekpe, 2009), can determine the effectiveness of a retailer (Savelli, Cioppi, & Tombari, 2017) and can be an important distinctive factor among retailers. Similarly, the effect of online store atmospherics is a field which has been studied extensively in the literature (Hsieh, Hsieh, Chiu, & Yang, 2014). Key findings indicate that online atmospherics has an impact on attitude (Richard & Habibi, 2016), flow experience (Gao & Bai, 2014), satisfaction (Eroglu, Machleit, & Davis, 2003), impulse buying behavior (Barros, Petroll, Damacena, & Knoppe, 2019) and purchase intention (Wu, Lee, Fu, & Wang, 2014). This study highlights the importance of meeting the consumer's need for retail atmospherics in mobile retailing from the perspective of mobile application users. Additionally, it is based on the hypothesis that the mobile application atmospherics should be designed as a strategic tool to generate purchase intention. Although prior studies have revealed that retail atmospherics have a substantial impact on customer shopping behavior, few studies have focused on mobile app atmospherics in particular. Furthermore, despite the increasing importance of mobile applications in retail, scientific research in the field is geographically limited. It is seen that the literature on understanding the mobile shopper remains insufficient and there are areas that need research, particularly when it comes to developing economies (Chopdar & Sivakumar, 2019). From this perspective, the hedonic orientation of mobile shoppers, their need for atmospherics and their intent to reuse the mobile app were tested in the Turkish market, specifically in apparel industry and the moderator role of mobile irritation was emphasized.

2. Theoretical Background and Hypotheses

2.1. Hedonic Shopping Orientation and Consumer Need for Mobile App Atmospherics

Shopping orientation is the way that consumers shop, and it can lead to individual variations in shopping behavior (Sinha, 2003). Studies about hedonic orientation shows that, it is a crucial determinant of consumer adoption and use of technology because it deals with receiving pleasure from utilizing it (Brown, Venkatesh, & Bala, 2006). For this reason, the mobile platform can satisfy consumers' hedonic motives by providing a fun and smooth purchasing experience. Academic studies also support that consumers' hedonic shopping orientation is a significant factor for online (Handa & Gupta, 2014) and mobile shopping behavior (Yang & Kim, 2012). Even when exposed to a technologically enhanced retail setting, hedonic customers can adapt to the retail atmosphere and become a part of it more rapidly. (Donthu & Garcia, 1999; Brownm, Pope, & Voges, 2003).

Studies on the atmospherics suggested that; the retail environment is an important dimension that shapes the shopping experience (Sharma & Stafford, 2000). Consumers, by perceiving this atmospheric as multidimensional (Donovan, Rossiter, Marcoolyn, & Nesdale, 1994) evaluate stores holistically (Matilla & Wirtz, 2001). The atmospheric perceptions that consumers differentiate among brands also affect their general attitudes towards these brands (Rayburn & Voss, 2013). Although the atmospherics literature originated by focusing on physical environments such as restaurants and shopping malls (Kotler, 1973), with the advent of the internet, its emphasis switched to digital worlds. (Eroglu, Machleit, & Davis, 2003; Gao & Bai, 2014). Adapting atmospherics to the online retail context, researchers (Eroglu, Machleit, & Davis, 2001) conceptualized the online atmospherics as “the sum of all cues that can be seen and heard by online shoppers”. Since consumers think that physical and digital environments are not only connected but similar when it comes to shopping, they desire to have close experiences in both environments (Childers, Carr, Peck, & Carson, 2001). The hedonic value of purchasing can be increased by using features like colors, borders, background patterns, fonts, animation, music, and sound, according to research on the atmospherics of online stores (Eroglu, Machleit, & Davis, 2003). Recently, in addition to the online store atmospherics, the m-atmospherics has also been started to work to improve the mobile shopping experience of consumers (Rayburn & Voss, 2013; Rayburn, Anderson, Zank, & McDonald, 2022). An atmospheric with positive elements, both physically and digitally, is vital for the success of retailers. Therefore, it is proposed that hedonistic shopping orientation is a precondition for consumer need for mobile app atmospherics and H₁ was developed:

H1: “Hedonic shopping orientation will positively affect the need for mobile app atmospherics.”

2.2. Intention to Reuse Mobile App

Individual needs in the consumer environment are defined by Belk et al. (2003) as a motivational area that may be controlled, planned, directed, and satisfied by marketers. From this point of view, it seems likely that consumers who need a mobile app atmospherics will have the intent to reuse the mobile application, as retailers strengthen the atmospheric elements (Belk, Ger, & Askegaard, 2003). For instance, clothing retailers have begun to explore and gradually use creative ways to meet consumers' online atmospherics needs, such as image interaction technologies (IIT) (Kim, Fiore, & Lee, 2007), design aesthetics (Wang, Hernandez, & Minor, 2010). Similarly, many retailers have focused on the mobile app atmospherics in order to give high-quality in-app experiences to their customers. From this view, H₂ was developed:

H₂: "The need for mobile app atmospherics will positively affect the intention to reuse mobile apps."

In addition to extrinsic motivations; intrinsic motivations are also accepted as an important driving force of consumers' intention and willingness to use novel methods and programs (Alalwan, Dwivedi, Rana, & Algharabat, 2018). Conceptually, hedonic shopping orientation, as one of these intrinsic motivations, can be related to the reuse intention of mobile applications in terms of the sense of pleasure that will be derived from the experience of using them. In addition, it is known that hedonic consumers interest in online shopping and e-commerce channels not only because of factors such as security, interaction and privacy but also in search of an inner and exciting process experience. Such consumers are always looking for novel and different ways to achieve a sense of satisfaction and pleasure in their online shopping activities (Gunawan & Sondakh, 2020). Previous studies also confirm that users' perceptions of pleasure and entertainment, i.e. hedonic motivations, are important for re-visiting a website (Raney, Arpan, Pashupati, & Brill, 2003). Furthermore, it is well acknowledged that hedonic motivations influence consumers' impulsive purchasing behavior (Yu & Bastin, 2017) and that mobile devices with entertaining tools and applications influence users' propensity to download mobile apps (Palos-Sanchez, Correria, & Saura, 2019). From this view, H₃ and H₄ were developed:

H₃: "Hedonic shopping orientation will positively affect the intention to reuse mobile apps."

H₄: "Hedonic shopping orientation has a positive effect on the intention to reuse mobile apps through the mediation of the need for mobile app atmospherics."

2.2. Mobile Irritation

When the concept of consumer ambivalence (Otnes, Lowrey, & Shrum, 1997) is extended, it seems likely that consumers with hedonic orientation will have mixed emotions in the mobile environment. These consumers who are looking for the entertainment satisfaction provided by an interactive shopping environment inherently, may feel discomfort when the process is directed through technology. The shopping procedure and structure of mobile applications may not be sufficient to meet the expectations of hedonic shoppers in terms of mobile experience. For example, consumers who encounter the sign-up screen without providing any hedonic satisfaction as soon as they enter the application may experience disappointment (Lee & Kim, 2019). Studies show that smartphone users ranging between the ages of 19 to 33 in the USA expect a mobile-friendly atmospheric while shopping via mobile apps, and they even attach more importance to this than the social media accounts of those brands (Marketing Charts, 2015). For this reason, the process and possible issues in mobile applications can lead to negative shopping experiences by strengthening hedonic consumers' sense of mobile irritation. Improving the mobile app atmospherics is perceived as an important area in terms of both satisfaction of hedonic shoppers and reducing the negative effects of mobile antipathy. Accordingly, H₅ was developed:

H₅: "Mobile irritation has a moderator role on the effect of hedonic shopping orientation on the intention to reuse mobile apps."

Retail atmospherics is defined as "the deliberate design of space to create certain impacts" in general (Kotler, 1973). Retailers can adjust atmospheric cues like music, color and smell to increase customers' emotional responses. Website atmospherics has been an essential topic in retail literature since the emergence of the Internet. All aspects that web designers can build, such as background color and pattern, image, typography, menus, background music and interactive web apps, can be found in the website atmospherics (Eroglu, Machleit, & Davis, 2003; Wu, Lee, Fu, & Wang, 2014). Researchers are beginning to concentrate on various elements of mobile shopping since it first entered the retail landscape. In a recent study, the mobile application

atmospherics were conceptualized by expanding on Kotler's (1973) definition as “the conscious design of mobile application environments in order to create positive effects on users and get behavioral returns” (Lee & Kim, 2019). Despite the fact that the atmospheric dimensions of a mobile shopping app have arisen as a fascinating and essential topic, the significance of atmospherics in mobile shopping remains unclear. The research model of the study is proposed based on this perspective. To be more precise, it is suggested that the hedonic shoppers may be the shoppers whose need for mobile app atmospherics is very high and with the right atmospheric design, the intention of such users to shop again through the app can be increased. In addition, the attitudes of users with mobile irritation were also examined and the negative moderating effect of this irritation on the intention to reuse of hedonic consumers was included. The mobile applications of the apparel industry were chosen to understand the determining effects of the atmospherics in the study since the need for tangible senses such as seeing and touching in order to make product evaluations is high and evident in this industry. As a result, the research model is shown in Figure 1.

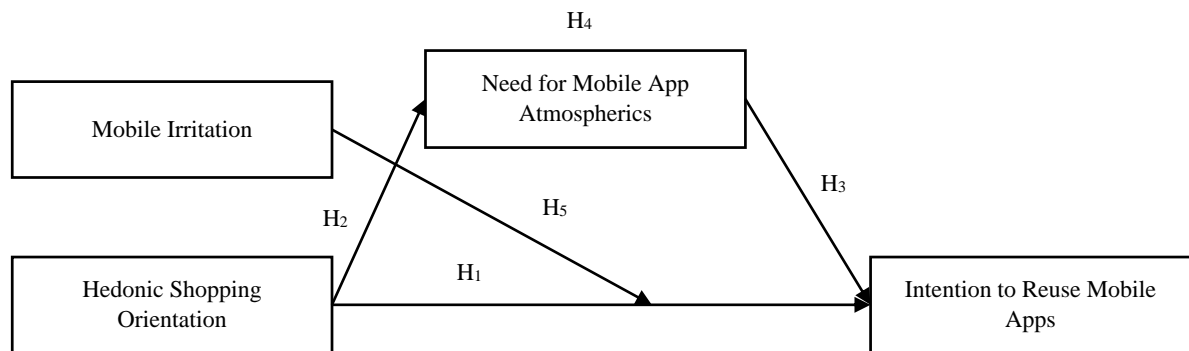

Figure 1. Research Model

3. Method

A total of 222 Turkish consumers took part in a survey inquiring about a recent mobile shopping experience. In this context, consumers who do not have shopping experience through any mobile applications were not allowed to answer the questionnaire. An online questionnaire with multi-item scales was developed to measure the constructs included in the proposed model (see Fig. 1): hedonic shopping orientation, consumer need for mobile app atmospherics, mobile irritation and intention to reuse mobile apps for apparel shopping. Since it is not possible to reach the entire target population, convenience sampling technique, which is one of the fastest, most economical and useful sampling techniques, was used to collect data (Aaker et al., 2007). However, since data will be collected with a survey, an application was made to Van Yüzüncü Yıl University’s Social and Human Sciences Publication Ethics Committee. The approval document numbered 2022/07-24 and dated 23/03/2022 has been received. It is widely accepted in the literature that the sample size might be 10 times the total number of scale items and we have 14 items in this study (Hair et al., 2009: p. 329). Therefore, the sample size of 222 people was found to be sufficient. We used previously validated scales to measure each investigated construct. Hedonic shopping orientation (Lee & Kim, 2019) and need for mobile app atmospherics (Koo & Ju, 2010) was measured with four items. Mobile irritation (Lee & Kim, 2019) and intention to reuse mobile apps (Yoo & Donthu, 2001) was measured with three items adapting from previous studies. All the question items employed five-point Likert-type scales (1=Strongly disagree and 5=Strongly agree).

4. Findings

Before testing the research model, frequency analysis, factor analysis, reliability analysis, normality tests were performed. PROCESS macro one of the path analysis modeling tools developed by Hayes (2018: p. 586) for SPSS with Model 5 was employed to investigate research model. The demographic profiles of the participants are shown in Table 1. Among the total participants (n=222; 100%), the highest number of participants are found to be female (n=133; 59.9%), in a 27-41 age group (n=128; 57.7%), have bachelor's degree (n=130; 58.6%), with a monthly income ranging between 5001-7500 TL (n=67; 30.2%) and private sector employees (n=95; 42.8%).

Table 1. Sample Characteristics

Demographic Characteristics		f	%	Demographic Characteristics		f	%
Gender	Female	133	59.9	Profession	Student	54	24.3
	Male	89	40.1		Not working	12	5.4
	Total	222	100		Public sector	49	22.1
Age	10-26 (1996–2012; Generation Z)	79	35.6	Frequency of Mobile App Shopping	Private sector	95	42.8
	27-41 (1981-1995; Generation Y)	128	57.7		Other	12	5.4
	42-57 (1965-1980; Generation X)	15	6.8		Total	222	100
	Total	222	100		Daily	5	2.3
Level of Education	High school	21	9.5	Shopping with Mobile Apps of Clothing Brands	Few times a week	53	23.9
	Bachelor's degree	130	58.6		Once a month	81	36.5
	Post graduate	55	24.8		Few times a month	83	37.4
	Ph.D.	16	7.2		Total	222	100
	Total	222	100		Daily	1	.5
Monthly Income	0-3000 TL	63	28.4	Frequency of Mobile Apps of Clothing Brands	Once a week	11	5.0
	3001-5000 TL	32	14.4		Few times a week	11	5.0
	5001-7500 TL	67	30.2		Once a month	32	14.4
	7501-10000 TL	33	14.9		Few times a month	41	18.5
	10001 TL and above	27	12.2		Once few months	126	56.8
Total	222	100	Total	222	100		

Normality test results can be observed from Table 2. Since the skewness values are within the limits of ± 3 and the kurtosis values are within the limits of ± 10 , it should be accepted that the data obtained reveal a normal distribution (Kline, 2005). Since the data indicated a normal distribution, parametric test techniques were used for statistical analysis.

Table 2. Normality Test Results

Findings	Intention to Reuse Mobile Apps	Hedonic Shopping Orientation	Need for Mobile App Atmospherics	Mobile Irritation
Skewness	-1.266	-.563	-1.665	-.019
Kurtosis	1.633	-.372	2.802	-.648

Since the data showed normal distribution, t-tests and ANOVA, which are difference analysis tests, were performed. Mobile apps reuse intentions of consumers do not show a significant difference (see Table 2) according to age ($F(2,219)=.175$; $p=.839$), education level ($F(3,218)=.893$; $p=.446$), monthly income ($F(4,217)=.376$; $p=.825$), and profession ($F(4,217)=.718$; $p=.580$). However, females seem to be more willing to reuse mobile apps than males ($t(220)=2.927$; $p=.000$).

The measurement items and their results of factor and reliability analysis are shown in Table 3 and Table 4. KMO value is between 0.80-0.99 accepted as an excellent value (Kaiser, 1974). Factor loadings are $\geq .50$ and the total explained variance is $\geq 60\%$, these values are widely accepted in social science literature (Hair et al., 2009). AVE values were calculated as $\geq .50$. CR values were calculated as $\geq .70$. It is also calculated as $CR > AVE$. Therefore, the convergent validity of the factor dimensions was supported (Fornell & Larcker, 1981). All items were found to be reliably since the reliability values of the factor dimensions are $\geq .70$, (Nunnally, 1978).

It is possible to see the model test results in Table 5. The direct positive effect of hedonic shopping orientation on both the need for mobile applications atmospherics (Coeff=.6251; $p=.0000$; LLCI=.5305; ULCI=.7197) and the intention to reuse mobile apps (Coeff=.7052; $p=.0000$; LLCI=.4493; ULCI=.9611) is significant. In addition, the direct positive effect of the need for mobile apps atmospherics on the intention to reuse mobile applications is also important (Coeff=.3993; $p=.0000$; LLCI=.2615; ULCI=.5371). The need for mobile apps atmospherics mediates the indirect positive effect of hedonic shopping orientation on the intention to reuse mobile apps (Effect=.2496; BootLLCI=.1430; BootULCI=.3770). Moreover, mobile irritation has a negative moderator role on the effect of hedonic shopping orientation on the intention to reuse mobile apps (Coeff=-.1356; $p=.0003$; LLCI=-.2089; ULCI=-.0622).

Table 3. Results of Analysis of Variance

The results of t-test for independent (gender) groups						
Group	n	Mean	Std. Deviation	df	t	p
Female	133	4.0000	.76761	220	2.927	.000
Male	89	3.6142	1.19648			
ANOVA results for independent (age) groups						
Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean Squares	F	p	
Between Groups	.338	2	.169	.175	.839	
Within Groups	211.352	219	.965			
Total	211.690	221	1.134			
ANOVA results for independent (level of education) groups						
Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean Squares	F	p	
Between Groups	2.570	3	.857	.893	.446	
Within Groups	209.121	218	.959			
Total	211.690	221	1.816			
ANOVA results for independent (monthly income) groups						
Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean Squares	F	p	
Between Groups	1.459	4	.365	.376	.825	
Within Groups	210.231	217	.969			
Total	211.690	221	1.334			
ANOVA results for independent (profession) groups						
Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean Squares	F	p	
Between Groups	2.765	4	.691	.718	.580	
Within Groups	208.925	217	.963			
Total	211.690	221	1.654			

Table 4: Exploratory Factor Analysis Results

Factors	Items	λ	VE (%)	AVE	CR	α
Hedonic Shopping Orientation	I like to spend time for shopping.	.992	54.759	.701	.902	.895
	While shopping, I frequently seek entertainment.	.861				
	I like to browse around while shopping.	.791				
	Shopping is fun for me.	.675				
Need for Mobile App Atmospherics	I would like the mobile app that I am shopping to have interactive elements.	.889	12.464	.668	.888	.898
	I would like the mobile app that I am shopping to have dynamic graphics.	.873				
	I would like the mobile app that I am shopping to be carefully designed.	.826				
	It is important to me that the mobile app that I am shopping looks attractive.	.663				
Intention to Reuse Mobile Apps	I will use mobile apps again for my apparel purchases in the near future.	.921	7.901	.797	.921	.944
	I am very likely to reuse mobile apps for my apparel purchases.	.884				
	I am planning to reuse mobile apps for my apparel shopping.	.873				
Mobile Irritation	I think most mobile apps are messy and disorganized.	.956	5.850	.787	.916	.868
	I think most mobile apps are confusing.	.926				
	I often get angry when shopping from mobile apps.	.769				
% of Total Variance Explained			80.973			
KMO Value: .890	Bartlett's Test of Sphericity: Approx. Chi-Square=2683.209		df=91	Sig.=.000		

Note: λ =Factor loadings; VE=Variance Explanation; AVE= Average Variance Extracted; CR= Composite Reliability; α =Cronbach's alpha

Table 5. Direct and Indirect Effects

H	Structural paths	R ²	Coeff	SE	t	p	LLCI	ULCI
H ₁	Direct effect of hedonic shopping orientation on the need for mobile app atmospherics	.4355	.6251	.0480	13.0287	.0000	.5305	.7197
H ₂	Direct effect of the need for mobile app atmospherics on intention to reuse mobile apps	.6059	.3993	.0699	5.7115	.0000	.2615	.5371
H ₃	Direct effect of hedonic shopping orientation on intention to reuse mobile apps	.6059	.7052	.1299	5.4306	.0000	.4493	.9611
H ₅	Negative moderator role of mobile irritation on direct effect of hedonic shopping orientation on intention to reuse mobile apps	.6059	-.1356	.0372	-3.6408	.0003	-.2089	-.0622
H ₄	Mediating role of the need for mobile app atmospherics in the indirect effect of hedonic shopping orientation on intention to reuse mobile apps			Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI	
				.2496	.0593	.1430	.3770	

The findings for the conditional effects of hedonic shopping orientation on intention to reuse mobile apps at low, middle, and high values of mobile irritation are shown in Figure 2. The conditional effects of hedonic shopping orientation on the intention to reuse mobile apps are significant when the value of mobile irritation is low (Effect=.4341; p=.0000; LLCI=.2962; ULCI=.5720), middle (Effect=.2985; p=.0000; LLCI=.1893; ULCI=.4077), and high (Effect=.1485; p=.0243; LLCI=.0195; ULCI=.2775). However, as the mobile irritation value increases, the effect of hedonic shopping orientation on the intention to reuse mobile applications decreases. As seen in the graphic, while mobile irritation (orange line) is low, hedonic shopping orientation (blue line) increases, and at the same time, reuse intention (grey line) increases. Conversely, when mobile irritation increases, hedonic shopping orientation decreases, and at the same time, reuse intention decreases.

Different Values of Mobile Irritation	Effect	SE	t	p	LLCI	ULCI
Low value	2.0000	.4341	.0700	6.2037	.0000	.2962 .5720
Middle value	3.0000	.2985	.0554	5.3862	.0000	.1893 .4077
High value	4.1067	.1485	.0655	2.2685	.0243	.0195 .2775

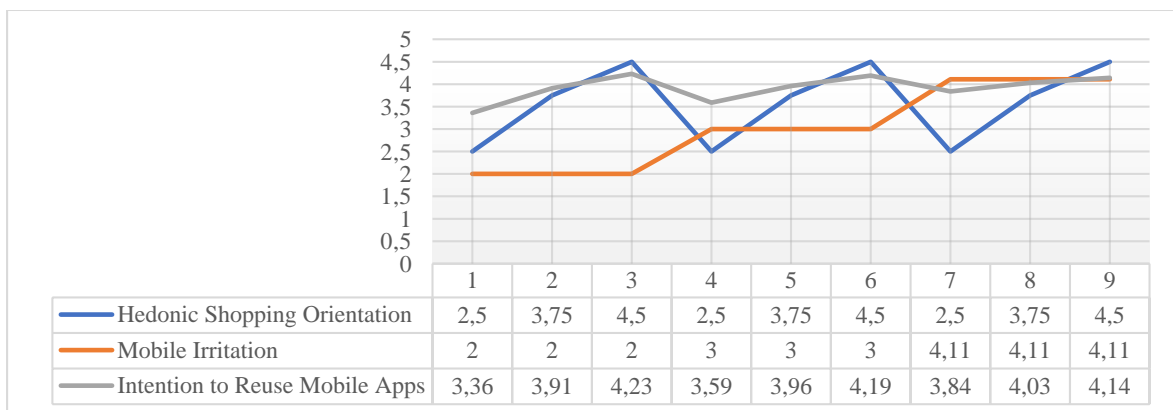

Figure 2. Conditional Effects

5. Discussions, Implications and Conclusions

While using mobile apps has become a common strategy utilized by companies to increase satisfaction, loyalty, customer engagement, revenue and customer value, they also have certain disadvantages due to their restricted ability to provide full "tactile input" to customers (Citrin, Stem Jr, Spangerberg, & Clark, 2003). Since the beginning of Internet retailing, this subject has been extensively studied in the literature. According to studies, consumers particularly when shopping for apparel products online, perceive a significant level of product risk

(Goldsmith & Goldsmith, 2002). This is because physically inspecting things in an online environment has sensory limitations. Even while current technology capabilities allow consumers to receive significant visual cues, it is still difficult for mobile marketers to convey those sensory components through mobile apps. This research proposes solution to this problem while highlighting the significance of mobile app atmospherics for hedonic consumers in an apparel-related scenario.

Although studies related with hedonic motivations indicate that it has a very important role in determining technology acceptance and use (Alalwan, Dwivedi, Rana, Lal, & Williams, 2015) the majority of previous research on mobile apps have used functional views to analyze continuance usage intention. We still have limited understanding of how hedonic motivations influence mobile app usage. People become more inclined to employ technology when they are highly driven by hedonic considerations. In the case of an online shopping system, for instance, consumers start to trust and adopt the process when they learn that buying through mobile applications gives them access to a wide selection of goods and services while also giving fun and utility (Baabdullah, 2018). Because it is associated with enjoyment, fun, and delight arising from shopping activities, hedonic motivation also has a strong beneficial effect on app users' impulsiveness (Chopdar, Paul, Korfiatis, & Lytras, 2022). However, this study addresses the atmospherics need of hedonic shoppers and explaining their intention to reuse the mobile app by considering to their levels of mobile irritation. The results of our study indicate that there is a positive relationship between hedonic shopping orientation, consumer need for mobile app atmospherics and intention to reuse mobile apps. This finding is consistent with the findings of Kaltcheva and Weitz (2006), who discovered that motivational orientation influences how consumers receive environmental cues, and Lee and Kim (2019), who discussed the atmospherics needs of hedonic shoppers in a mobile setting from a U&G perspective. In addition to being a predictor of both the intention to reuse mobile apps and the consumer need for mobile app atmospherics; our study reveals that as a novel finding, consumer need for mobile app atmospherics has a mediating effect on the relationship between hedonic shopping orientation and the intention to reuse mobile apps. This result highlights the importance of arranging the atmospherics for mobile app reuse, especially if customers are hedonic oriented.

As another important contribution, the study addresses mobile irritation and underlines the importance of atmospheric need for hedonic consumers in mobile environment. Concept of irritation in past literature widely studied from the advertising perspective and many of them found a negative relationship between irritation and consumers' attitudes towards mobile advertising (Wang, Oh, & Wang, 2009). Mobile ads can install negative feelings because of the nature of their execution (e.g., too loud or too long) or placement (e.g., too many or too frequent), and this may cause unfavorable spillover effects on marketing and advertising efforts (Alwreikat & Rjoub, 2020). With regard to online buying, Lim (2013) defined irritation as the degree to which a website makes online shoppers feel confused, distracted, and irritated. His research demonstrates that dynamic web atmospherics that are well-designed had a considerable impact in lowering web irritation. Consistent with this result, we also suggest mobile app atmospherics as a way to influence consumers' perceptions of irritation and confusion in shopping context. Negative moderator role of mobile irritation on direct effect of hedonic shopping orientation on intention to reuse mobile apps, supports the notion that hedonic consumers who are "ambivalent" can be both excited and displeased when making purchases on their mobile devices. Thus, a mobile shopping app with interactive and dynamic atmospherics design is an important tool for marketers to manipulate consumer's attitude.

The main purpose of our study was to shed light on retailers who have difficulty in converting mobile application visits into real purchases and cannot use applications effectively in terms of shopping while mobile usage is so common. While doing so, the study's primary objective was to evaluate mobile retailing by highlighting the significance of mobile app atmospherics. We experimented with a conceptual model that broadens the literature on mobile shopping behavior while examining consumer need for atmospherics in mobile apps, particularly for users with hedonic shopping orientation. Our findings provide crucial managerial insights. Firstly, mobile shopping apps should have user-friendly technical interfaces with images to avoid a messy mobile screen composition. Secondly, a branded mobile app can be a powerful tool for retailers in increasing customer intention to reuse the app through the mediation effect of atmospheric cues and to strengthen the brand image by transferring the benefits of online shopping to the physical shopping experience. Lastly, retailers should develop strategies to attract mobile irritated customers for mobile shopping and design atmospheric cues according to the customer's shopping orientation.

6. Limitations and Future Recommendations

The limitations of this study present opportunity for future investigation. First of all, data were collected by asking the participants which mobile apparel application they use the most. Since individual answers may differ significantly, future research might use the same mobile shopping app, allowing researchers to more effectively evaluate consumer need of mobile app atmospherics. Secondly, the moderator role of mobile irritation was examined in this study, but there may be other variables that will affect the experience of hedonic consumers in mobile environment. For example, a recent study indicates relationship between hedonic shopping value, retailer app usage and deal prone customers (Flacandji & Vlad, 2022). For this reason, the role of different personality traits like this can be explored in future studies.

References

- Aaker, D. A., Kumar, V. & Day, G. S. (2007). *Marketing research*, 9. John Wiley & Sons, Danvers.
- Alalwan, A. A., Baabdullah, A. M., Rana, N. P., Tamilmani, K., & Dwiwedi, Y. K. (2018). Examining adoption of mobile internet in Saudi Arabia: Extending TAM with perceived enjoyment, innovativeness and trust. *Technology in Society*, 55, 100-110.
- Alalwan, A. A., Dwivedi, Y. K., Rana, N. P., & Algharabat, R. (2018). Examining factors influencing Jordanian customers' intentions and adoption of internet banking: Extending UTAUT2 with risk. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 40, 125-138.
- Alalwan, A. A., Dwivedi, Y. K., Rana, N. P., Lal, B., & Williams, M. D. (2015). Consumer adoption of Internet banking in Jordan: Examining the role of hedonic motivation, habit, self-efficacy and trust. *Journal of Financial Services Marketing*, 20(2), 145-157.
- Aldas-Manzano, J., Lassala-Navarre, C., Ruiz Mafe, C., & Sanz-Blas, S. (2009). The role of consumer innovativeness and perceived risk in online banking usage. *International Journal of Bank Marketing*, 27(1), 53-75.
- Alwreikat, A. A., & Rjoub, H. (2020). Impact of mobile advertising wearout on consumer irritation, perceived intrusiveness, engagement and loyalty: A partial least squares structural equation modelling analysis. *South African Journal of Business Management*, 51(1), 11.
- Baabdullah, A. M. (2018). Consumer adoption of Mobile Social Network Games (M-SNGs) in Saudi Arabia: The role of social influence, hedonic motivation and trust. *Technology in Society*, 53, 91-102.
- Barros, L. B., Petroll, M. L., Damacena, C., & Knoppe, M. (2019). Store atmosphere and impulse: a cross-cultural study. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 47(8), 817-835.
- Belk, R. W., Ger, G., & Askegaard, S. (2003). The fire of desire: A multisited inquiry into consumer passion. *Journal of Consumer Research*, 30(3), 326-351.
- Bellman, S., Potter, S. F., Treleaven-Hassard, S., Robinson, J. A., & Varan, D. (2011). The effectiveness of branded mobile phone apps. *Journal of Interactive Marketing*, 25(4), 191-200.
- Boateng, H., Okoe, A. F., & Omame, A. B. (2016). Does personal innovativeness moderate the effect of irritation on consumers' attitudes towards mobile advertising? *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*, 17(3), 201-210.
- Brown, S. A., Venkatesh, V., & Bala, H. (2006). Household technology use: Integrating household life cycle and the model of adoption of technology in households. *The Information Society*, 22(4), 205-218.
- Brownm, M., Pope, N., & Voges, K. (2003). Buying or browsing? An exploration of shopping orientations and online purchase intention. *European Journal of Marketing*, 37/11-12, 1666-1684.
- Childers, T. L., Carr, C. L., Peck, J., & Carson, S. (2001). Hedonic and utilitarian motivations for online retail shopping behavior. *Journal of Retailing*, 77(4), 511-535.
- Chopdar, P. K., & Sivakumar, V. J. (2019). Impulsiveness and its impact on behavioural intention and use of mobile shopping apps: A mediation model. *International Journal of Business Innovation and Research*, 19(1), 29-56.
- Chopdar, P. K., Paul, J., Korfiatis, N., & Lytras, M. D. (2022). Examining the role of consumer impulsiveness in multiple app usage behavior among mobile shoppers. *Journal of Business Research*, 140, 657-669.
- Citrin, A. V., Stem Jr, D. E., Spangerberg, E. R., & Clark, M. .. (2003). Consumer need for tactile input: An internet retailing challenge. *Journal of Business Research*, 56(11), 915-922.
- Donovan, R. J., Rossiter, J. R., Marcoolyn, G., & Nesdale, A. (1994). Store atmosphere and purchasing behavior. *Journal of Retailing*, 70(3), 283-294.
- Donthu, N., & Garcia, A. (1999). The internet shopper. *Journal of Advertising Research*, 39(3), 52-52.
- Eger, L., Komárková, L., Egerová, D., & Mičík, M. (2021). The effect of COVID-19 on consumer shopping behaviour: Generational cohort perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 61, 102542.
- Eroglu, S. A., Machleit, K. A., & Davis, L. M. (2001). Atmospheric qualities of online retailing: A conceptual model and implications. *Journal of Business Research*, 54(2), 177-184.
- Eroglu, S. A., Machleit, K. A., & Davis, L. M. (2003). Empirical testing of a model of online store atmospherics and shopper responses. *Psychology & Marketing*, 20(2), 139-150.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.

- Gao, L., & Bai, X. (2014). Online consumer behaviour and its relationship to website atmospheric induced flow: Insights into online travel agencies in China. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21(4), 653-665.
- Gao, L., & Bai, X. (2014). Online consumer behaviour and its relationship to website atmospheric induced flow: Insights into online travel agencies in China. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21(4), 653-665.
- Goldsmith, R. E., & Goldsmith, E. B. (2002). Buying apparel over the Internet. *Journal of Product & Brand Management*, 11(2), 89-102.
- Gunawan, H. M., & Sondakh, O. (2020). The impact of hedonic value and utilitarian value on repurchase intention through attitude toward brand: comparison on Tokopedia and Shopee marketplace. *International Journal of Science and Business*, 4(12), 152-163.
- Handa, M., & Gupta, N. (2014). A study of the relationship between shopping orientation and online shopping behavior among Indian youth. *Journal of Internet Commerce*, 13(1), 22-44.
- Hausman, A. V., & Siekpe, J. S. (2009). The effect of web interface features on consumer online purchase intentions. *Journal of Business Research*, 62(1), 5-13.
- Hayes, A. F. (2018). Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-Based Approach (Second Edition). New York: Guilford Press
- Hsieh, J. K., Hsieh, Y. C., Chiu, H. C., & Yang, Y. R. (2014). Customer response to web site atmospherics: Task-relevant cues, situational involvement and PAD. *Journal of Interactive Marketing*, 28(3), 225-236.
- Kaltcheva, V. D., & Weitz, B. A. (2006). When should a retailer create an exciting store environment?. *Journal of Marketing*, 70(1), 107-118.
- Kasilingam, D., & Krishna, R. (2021). Understanding the adoption and willingness to pay for internet of things services. *International Journal of Consumer Studies*, 46(1), 102-131.
- Kim, J., Fiore, A. M., & Lee, H. H. (2007). Influences of online store perception, shopping enjoyment, and shopping involvement on consumer patronage behavior towards an online retailer. *Journal of retailing and Consumer Services*, 14(2), 95-107.
- Kim, J., Park, Y., Kim, C., & Lee, H. (2014). Mobile application service networks: Apple's App Store. *Service Business*, 8(1), 1-27.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling: Methodology in the social sciences*. New York, NY: Guilford Press.
- Koo, D. M., & Ju, S. H. (2010). The interactional effects of atmospherics and perceptual curiosity on emotions and online shopping intention. *Computers in Human Behavior*, 26(3), 377-388.
- Kotler, P. (1973). Kotler, P. (1973). Atmospherics as a marketing tool. *Journal of Retailing*, 49(4), 48-64.
- Lee, Y., & Kim, H. Y. (2019). Consumer need for mobile app atmospherics and its relationships to shopper responses. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 51, 437-442.
- Leone, L. A., Fleischhacker, S., Anderson-Steeves, B., Harper, K., Winkler, M., Racine, E., & Gittelsohn, J. (2020). Healthy food retail during the COVID-19 pandemic: Challenges and future directions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(20), 7397.
- Lim, W. M. (2013). The effects of web atmospherics on entertainment gratification and web irritation: some empirical evidence from online shopping. *Modern Applied Science*, 7(12), 15.
- Matilla, A. S., & Wirtz, J. (2001). Congruency of scent and music as a driver of in-store evaluations and behavior. *Journal of Retailing*, 77(2), 273-289.
- McLean, G., Al-Nabhani, K., & Marriott, H. (2021). 'Regrettable-escapism' the negative effects of mobile app use: A retail perspective. *Psychology & Marketing*, 39(1), 150-167.
- Midgley, D. F., & Dowling, G. R. (1978). Innovativeness: The concept and its measurement. *Journal of Consumer Research*, 4(4), 229-242.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory*, New York: McGraw-Hill. PewInternet.
- Otnes, C., Lowrey, T. M., & Shrum, L. J. (1997). Toward an understanding of consumer ambivalence. *Journal of Consumer Research*, 24(1), 80-93.
- Otnes, C., Lowrey, T. M., & Shrum, L. J. (1999). Toward an understanding of consumer ambivalence. *Journal of Consumer Research*, 24(1), 80-93.
- Palos-Sanchez, P. R., Correria, M. B., & Saura, J. R. (2019). An empirical examination of adoption of mobile applications in Spain and Portugal, based in UTAUT. *International Journal of Mobile Communications*, 17(5), 579-603.
- Pantano, E., Pizzi, G., Scarpi, D., & Dennis, C. (2020). Competing during a pandemic? Retailers' ups and downs during the COVID-19 outbreak. *Journal of Business Research*, 116, 209-213.
- Raney, A. A., Arpan, L. M., Pashupati, K., & Brill, D. A. (2003). At the movies, on the web: An investigation of the effects of entertaining and interactive web content on site and brand evaluations. *Journal of Interactive Marketing*, 17(4), 38-53.
- Rayburn, S. W., & Voss, K. E. (2013). A model of consumer's retail atmosphere perceptions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 20(4), 400-407.
- Rayburn, S. W., Anderson, S. T., Zank, G. M., & McDonald, I. (2022). M-atmospherics: From the physical to the digital. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 64, 102782.
- Richard, M. O., & Habibi, M. R. (2016). Advanced modeling of online consumer behavior: The moderating roles of hedonism and culture. *Journal of Business Research*, 69(3), 1103-1119.
- Rogers, E. M., Medina, U. E., Rivera, M. A., & Wiley, C. J. (2005). Complex adaptive systems and the diffusion of innovations. *The Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal*, 10(3), 1-26.

- Savelli, E., Cioppi, M., & Tombari, F. (2017). Web atmospherics as drivers of shopping centres' customer loyalty. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 45(11), 1213-1240.
- Sharma, A., & Stafford, T. F. (2000). The effect of retail atmospherics on customers' perceptions of salespeople and customer persuasion: An empirical investigation. *Journal of Business Research*, 49(2), 183-191.
- Sinha, P. K. (2003). Shopping orientation in the evolving Indian market. *Vikalpa*, 28(2), 13-22.
- Škare, M., Soriano, D. R., & Porada-Rochoń, M. (2021). Impact of COVID-19 on the travel and tourism industry. *Technological Forecasting and Social Change*, 163, 120469.
- Van Heerde, H. J., Dinner, I. M., & Neslin, S. A. (2019). Engaging the unengaged customer: The value of a retailer mobile app. *International Journal of Research in Marketing*, 36(3), 420-438.
- Wang, T., Oh, L. B., & Wang, K. (2009). Antecedents and consequences of mobile advertising intrusiveness. *In the 9th International Conference on Electronic Business. Macau, China*.
- Wang, Y. J., Hernandez, M. D., & Minor, M. S. (2010). Web aesthetics effects on perceived online service quality and satisfaction in an e-tail environment: The moderating role of purchase task. *Journal of Business Research*, 63(9-10), 935-942.
- Wu, W. Y., Lee, C. L., Fu, C. S., & Wang, H. C. (2014). How can online store layout design and atmosphere influence consumer shopping intention on a website? *International Journal of Retail & Distribution Management*, 42(1), 4-24.
- Yang, K., & Kim, H. Y. (2012). Mobile shopping motivation: an application of multiple discriminant analysis. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 40(10), 778-789.
- Yoo, B., & Donthu, N. (2001). Developing a scale to measure the perceived quality of an Internet shopping site (SITEQUAL). *Quarterly Journal of Electronic Commerce*, 2(1), 31-45.
- Yu, C., & Bastin, M. (2017). Hedonic shopping value and impulse buying behavior in transitional economies: A symbiosis in the Mainland China marketplace. *In Advances in Chinese Brand Management (pp. 316-330)*. Palgrave Macmillan, London.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Yayın Etik Kurulu'nun 23.03.2022 tarih 2022/07 sayı ve karar 30 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

UYGUR SORUNUNUN TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

The Effect of the Uyghur Issue in Türkiye-China Relations

Ümit ALPEREN¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Isparta, ualperen@gmail.com, orcid.org/0000-0002-4309-5180

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

22.01.2024

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1423656

Anahtar Kelimeler

Uygur Sorunu, Türkiye, Çin, Tehdit Algısı, İkili İlişkiler

Keywords

Uyghur Issue, Türkiye, China, Threat Perception, Bilateral Relations

ÖZ

Uygur sorunu, Türkiye ve Çin ilişkilerinin şekillenmesinde, tarafların birbirlerini algılamasında, etkileşim düzeylerinin artmasında, azalmasında ve ilişkilerinin kötüleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Türkiye, Uygurlarla etnik, kültürel, dini ve tarihsel bağları nedeniyle insan hakları bağlamında ilgilendiğini belirtirken, Çin ise Uygur sorununu egemenlik ve toprak bütünlüğü meselesi bağlamında ayrılıkçılık, terörizm ve radikalizm kapsamında değerlendirmektedir. Bu çerçevede Çin'in Uygur sorununa yaklaşımı küresel ve bölgesel düzeyde dönemsel olarak algıladığı tehdit düzeyine göre şekillendiği görülmektedir. Türkiye'nin Uygur sorununa yaklaşımı ise Pekin'in Uygurlara yönelik politikaları çerçevesinde daha çok etki ve tepki bağlamında şekillendiği görülmektedir. Dolayısıyla Uygur sorunundaki gerilimlere Türkiye'nin gösterdiği reaksiyonlar ikili ilişkileri de doğrudan etkileyebilmektedir. Son yıllarda Türkiye-Çin ilişkilerinin ekonomik ve politik olarak asimetrikleşmesinin de bir neticesi olarak Türkiye'nin bu reaksiyoner Uygur politikasının konjonktürel bir değişim geçirdiği görülmektedir. Bu çalışma, Uygur sorununun Türkiye-Çin ilişkilerini şekillenmesinde, tarafların birbirini algılamasında sürekli bir etkisinin olduğunu ve olacağını savunmaktadır. Bu makale, Uygur sorununun dönemsel olarak konjonktürel değişimler çerçevesinde Türkiye-Çin ilişkilerini nasıl etkilediğini incelemektedir.

ABSTRACT

The Uyghur issue has an immense impact on how Türkiye and China relate to one another, view one another, interact, and worsen their relationship. China regards the Uyghur issue through the contexts of separatism, terrorism, and radicalism in terms of sovereignty and territorial integrity, whereas Turkey interprets the Uyghurs as a human rights concern due to their ties to other ethnic, cultural, religious, and historical groups. According to this paradigm, China's approach to the Uyghur issue is determined by its periodically evaluated global, regional, and internal threat levels. Furthermore, Türkiye's position on the Uyghur issue appears to have been developed more by acting and reacting within the constraints of China's Uyghur policy. As a result, Türkiye's responses to tensions over the Uyghur problem may have an impact on bilateral ties. Türkiye's Uyghur policy appears to have altered as a result of recent inequalities in its political and economic relationship with China. According to this study, the Uyghur question has substantially affected the relationship between Türkiye-China and will continue to do so. This essay examines the influence of the Uyghur question on Turkish-Chinese relations in light of cyclical conjunctural changes.

Atf/Citation: Alperen, Ü. (2024). Uygur Sorununun Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 919-932.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ümit ALPEREN, ualperen@gmail.com

1. Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren, Uygur sorunu Türkiye-Çin ilişkilerinin şekillenmesinde, tarafların birbirlerini algılamasında, etkileşim düzeylerinin artmasında ve hatta kötüleşmesinde görünür bir rol oynamaktadır. Temelde her iki ülkenin Uygur sorununa farklı yaklaşımları ikili ilişkileri derinden etkilemektedir. Türkiye, Uygurlar ile etnik, dilsel, tarihsel ve kültürel bağları nedeniyle Uygur sorunuyla yakından ilgilenmektedir. Çin ise Uygur sorununu iç meselesi olarak görmekte ve başka devletlerin bu sorun hakkında açıklama dahi yapmasını Çin'e karşı düşmanca politikalar, içişlerine karışma ve bölücülük olarak görmektedir. Türkiye'nin yaklaşımında Uygur sorunu bir toprak ya da egemenlik sorunu olarak değil insan hakları meselesi olarak görülmektedir. Türkiye, resmî açıklamalarında insan hakları ekseninde sorunu ele alırken, Çin ise Doğu Türkistan sorunu yani egemenlik ve toprak bütünlüğü bağlamında görmektedir. Çin, Uygur ve Doğu Türkistan sorunlarını aynı görmesi nedeniyle soruna bölücülük, aşırıçılık, terör, toprak bütünlüğü, ulusal egemenliğe tehdit bağlamında değerlendirmektedir (ÇHC Büyükelçiliği, 2020). Türkiye tek Çin politikasına, toprak bütünlüğüne saygı gösterdiğini, bölücülüğü desteklemediğini belirtmesine rağmen Türk tarafının Uygur sorunu hakkında yaptığı her eleştiri Çin tarafından olumsuz olarak karşılanmaktadır. Temelde iki ülkenin soruna farklı yaklaşması nedeniyle ikili ilişkiler konjonktürel değişimlere göre inişli çıkışlı bir seyir takip etmektedir.

Uygur sorunu, 1949'dan 1990'ların ortalarına kadar iki ülke arasında açık bir şekilde sorun oluşturmazken, 1990'ların ortalarından itibaren doğrudan bir soruna dönüşmüştür. Türkiye-Çin ilişkilerinde Uygur sorunu ikili ilişkilerin ileriye taşınmasında önemli bir psikolojik engel olmakla birlikte, taraflar arasında birbirlerinin politikalarını etkileme çerçevesinde karşılıklı angajmanların artırılmasına ve iş birliğine de yol açtığı görülmektedir. Bu bağlamda Çin-Türkiye ilişkilerinde Uygur sorunu 1990 yılının ikinci yarısında daha fazla görünür hale gelirken aynı zamanda Çin-Türkiye askeri ilişkilerinde de önemli bir döneme girilmiştir. Fakat diğer faktörlere ek olarak Uygur sorununun oluşturduğu karşılıklı güvensizlik ortamı nedeniyle söz konusu ilişkinin sürdürülebilirliği konusunda sıkıntılar yaşanmıştır.

Ev sahibi ülke olarak Çin'in Uygur sorununa yaklaşımı 2017 yılına kadar dönemsel olarak değişen bölgesel ve küresel tehdit algısının seviyesine göre şekillenmekteydi. Fakat Çin'in 2017 yılı sonrasında Uygurlara ve diğer Türk azınlık gruplarına karşı başlattığı "eğitim kampları" uygulamaları Çin'in hem azınlıklar hem de Uygur sorununda yeni bir aşamaya geçtiğini göstermektedir (Zenz, 2019: 102-128; Zenz ve Leibold, 2017). Türkiye'nin Uygur sorununa yaklaşımı da iç ve dış politikadaki dönemsel değişikliklere bağlı olarak farklılaşmaktadır. Çin'in Uygur sorununa verdiği tepkiler göz önüne alındığında, Türkiye'nin politikalarının da belirli bir strateji dahilinde reaksiyonel olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Uygur sorununa yaklaşımındaki değişikliklerde iç kamuoyu baskısı, Çin ile ekonomik ilişkiler, ülke içi ekonomik sorunlar ve Batı ile ilişkiler çerçevesinde gelişmektedir.

Yukarıdaki belirttiğimiz çerçeveye göre, Türkiye ve Çin'in ortak bir sınır paylaşmamalarına rağmen hatta coğrafi olarak farklı bölgelerde bulunmalarına rağmen ikili ilişkileri az ya da çok olumlu ya da olumsuz her zaman etkilemektedir. Genellikle uluslararası ilişkiler ve dış politika literatüründe, bir ülke içindeki etnik grupların/azınlıkların buldukları ülkenin ya da iki ülke ilişkilerine etkisi diasporalar çerçevesinde ele alınmaktadır. Demokratik ülkelerde, organize diasporaların desteğini almak isteyen siyasi partiler politikalarının onların istekleri doğrultusunda oluşturabilmektedirler. Bu bağlamda özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki organize Ermeni, Yunan, Yahudi vb. lobilerin dış politikaya etki etmeleri bu kapsamda değerlendirilebilir (Haney ve Vanderbush, 1999: 341-61; Mearsheimer ve Walt, 2008). Literatürdeki diğer bir yaklaşım ise, devletlerarası ilişkileri, genellikle çatışmayı, açıklayıcı bir değişken olarak sınır aşan etnik grupların/azınlıkların dinamiklerini incelemektedir. Bu yaklaşım ortak sınırı olan devletlerde yerleşik aynı etnik grubun/azınlıkların, bir devletin komşu devlet içerisindeki etnik uzantılarının ikili ya da çok taraflı ilişkileri etkileyebileceği bağlamında ele alınmaktadır (Davis ve Moore, 1997: 171-184; Petersen, 2004: 25-42; Moore, 2002: 77-91, Winslett, 2006: 653-673).

Bu çalışmada Uygurların ortak sınır paylaşmayan Türkiye-Çin ikili ilişkilerini nasıl etkilediği incelenmektedir. Bu makalenin odak noktası Uygur sorununun dış politika bağlamında ikili ilişkilere etkisi olması nedeniyle, Türkiye'deki diaspora faktörü bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Uygurların ve genel olarak da Çin'deki Türk azınlıkların iki ülke ilişkilerine etkisini diaspora ve sınır-aşan azınlıklar bağlamında iki ülke ilişkilerine etkisi yaklaşımlarıyla açıklamak kolay değildir. Uygur sorununda Çin'in tehdit algısı konjonktürel değişimlere bağlı olarak tek taraflı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Çin'in Uygur sorunundaki tehdit algısı ulusal,

ikili ilişkiler, bölgesel ve küresel değişimler çerçevesinde oluşmaktadır. Raymond Cohen (1978: 93-107), tehdit algısını uluslararası krizlerde eylem ve tepki arasındaki belirleyici bir araç olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Cohen'e (1978: 93) göre rakibin hiçbir kötü niyeti olmasa bile tehdit algısının oluşabileceğinden bahsetmektedir. Bu kapsamda da Uygurların güçlü dini, siyasi kimliği ve Türkiye başta olmak üzere Orta Asya'daki akraba topluluklarıyla etkileşimi, kriz olmasa dahi Çin'in tehdit algısını az da olsa canlı kalmasını sağlamaktadır. Türkiye-Çin ilişkileri bağlamında da Pekin'in Uygur sorunundan algıladığı tehdit ikili ilişkilerdeki diğer sorun alanlarıyla ilişkilendirilmesi, olaya farklı bir boyut kazandırmakta ve ev sahibi ülkenin yaklaşımını dönemselsel olarak farklı boyutlarda etkileyebilmektedir.

Dış politika teorisi bir devletin neden belirli bir zaman periyodunda belirli bir politika izlediğini açıklamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla Uygur sorununun Türkiye-Çin ilişkilerine etkisini tek bir değişkenle, teori ile açıklamak mümkün değildir. Bu çalışma, Uygur sorununun Türkiye-Çin ilişkilerini iki aktörün de birbirinden bağımsız kendi dinamiklerindeki değişimlerin farklı dönemlerde farklı vakalarda nasıl etkilediğini uluslararası ilişkilerin karmaşıklığını göz ardı etmeden yerel, ulusal, bölgesel ve küresel gelişmelerin birbiriyle etkileşimini dikkate alarak ve birden fazla değişkenle açıklamaya çalışmaktadır. Bu nedenle bu çalışma tek bir değişkene veya teorik bir çerçeveden ziyade ulusal, uluslararası ve sistemik değişimlerin her iki aktör özelinde etkileşimini göz önünde tutarak Uygur sorununun Türkiye-Çin ilişkileri üzerindeki etkisini açıklamaya çalışmaktadır.

2. Uygur Sorununun Türkiye-Çin İlişkilerine Tarihsel Perspektiften Etkisi

Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) kurulduğu 1949'dan Soğuk Savaş'ın sonlanmasına kadar olan süreçte Türkiye-Çin ikili ilişkilerine Uygur meselesi doğrudan sorun teşkil etmemiştir. Soğuk Savaş döneminde Türkiye-Çin ilişkileri Uygur sorunu ekseninden genellikle Batı'nın Çin politikası paralelinde şekillenmiştir. Çin Komünist Partisi (ÇKP) Ekim 1949'da ÇHC'nin kurulduğunu ilan etmiş, fakat Türkiye 1934'te diplomatik ilişkileri başlattığı ve Taipei'ye taşınan Çin Cumhuriyeti'ni tanımaya devam etmiştir. 1949'da Çin Halk Kurtuluş Ordusunun (ÇHKO) Doğu Türkistan'a girmesiyle Türkiye'ye bir Uygur göçü de başlamıştır. Fakat bu göçlerin Türkiye-Çin ilişkilerini doğrudan etkilediğini söylemek zordur. Türkiye'ye doğru başlamış olan 1950'lerdeki Uygur göçü, farklı ideolojik kamplarda yer almaları nedeniyle, birbirini olumsuz konumlandıran Türkiye ve Çin'in kötü ilişkilerinin Türk kamuoyunda pekişmesini sağlamıştır. Özellikle Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göçlerle oluşan Uygur ve Kazak diasporası, Türkiye'de muhafazakâr-milliyetçi kesim başta olmak üzere sorunla ilgili kamuoyunda bir hassasiyet ve farkındalık oluşturmuştur. Dolayısıyla bu dönemde Uygur meselesi dış politika düzeyinde iki ülke arasındaki ilişkileri doğrudan değil daha çok dolaylı olarak etkilemiştir. Türkiye 1950'lerde Çin'i komünizm üzerinden dolaylı bir tehdit olarak görürken, Çin de Türkiye'yi Batı bloku içerisinde yer alması nedeniyle "zougou" (bir şeyin arkasından giden) olarak nitelemektedir. Tarafların 1949'dan 1960'ların sonuna kadar farklı bloklar içerisinde yer alması nedeniyle, Türkiye'nin Sovyetleri birincil dereceden tehdit olarak görürken, Çin'in tek tarafa yaslanma (一边倒) politikası çerçevesinde Sovyetler ile yakın ilişkileri iki ülke arasındaki temel ayrışmayı oluşturmaktaydı (Shu, 2009: 13-17). Her iki ülkenin de küresel düzeyde farklı ideolojik kamplarda bulunmaları, Ankara'nın Sovyet tehdidi nedeniyle NATO'ya girmek istemesinin bir neticesi olarak Kore Savaşı'na (1950-1953) ABD'nin müttefiki olarak dahil olması Çin-Türkiye ilişkilerindeki ayrımı pekiştirmiştir (Üngör, 2006: 405-406). Ayrıca Çin, 1955'te Bandung Konferansı'nda Bağlantısızlar Hareketini savunurken Türkiye'nin komünizm tehdidi üzerinden komünizm karşıtı blokun önemini vurgulaması da taraflar arasındaki sistemsel farklılıkları ve ikili ilişkilerdeki negatif ayrışmayı arttırmıştır. Fakat 1960'ların başında başlayan Batı-Çin ilişkilerindeki yumuşama ve Çin-Sovyet ikili ilişkilerindeki kırılmalar Türkiye-Çin ikili ilişkilerine de olumlu yansımıştır.

Türkiye de bu konjonktürel değişimlere bigâne kalmamış, içerisinde bulunduğu Batı Bloğunun bu politika değişikliğiyle uyumlu hareket etmiştir. Batı Bloku ülkelerinin büyük çoğunluğunun Çin'le diplomatik ilişki kurmasına paralel olarak, Birçok Batı Bloku ülkesi gibi Türkiye de Türkiye-Çin diplomatik ilişkileri de 1971 yılında tesis edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye-Çin diplomatik ilişkilerinin 1949-1971 yılları arasında kurulamamasında ana etken doğrudan Uygur sorunundan daha çok, Türkiye'nin dış politika öncelikleri, taraflar arasındaki coğrafi uzaklık nedeniyle çıkar ya da çatışma alanlarının kesişmemesi ve Batı bloku içerisinde yer almasıdır. Ayrıca Çin'in Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) daimi üyesi olması, dış politikasını çeşitlendirme, yeni ticari pazar arayışı etkili faktörler olmuştur. Çin açısından da bakıldığında ise Pekin'in

Moskova'ya dengeleme ihtiyacı, Türkiye'nin dış politikasını yeniden gözden geçirmesi ve Çin-ABD ilişkilerindeki yumuşamanın olumlu etkileri olduğu görülmektedir (Xiao, 2011: 15-16).

2.1. Türkiye-Çin Karşılıklı Diplomatik İlişkilerinin Kurulması ve Uygur Sorunu

Türkiye ve Çin arasında 1971'de diplomatik ilişkilerin başlamasına rağmen aralarındaki coğrafi uzaklık ve bölgesel çıkar/sorun alanlarına odaklanmaları ve her iki ülkedeki iç politik sorunlar nedeniyle ciddi bir etkileşim sağlayamadıkları görülmektedir. Bu dönem içerisinde Uygurların iki ülke arasındaki ilişkilere açık bir sorun yarattığı ve etki ettiği görülmemektedir. Aynı zamanda bu dönemde Çin ve Türkiye arasında karşılıklı resmi ziyaretlerin de gerçekleştirildiği görülmektedir (Resmî Gazete, 1975: 2; Milliyet, 1978). Çin'de Aralık 1978'de başlayan Açılım Reformları, Türkiye'de de 1980'lerde başlayan ekonomide liberalleşme hareketleri iki ülke arasındaki etkileşimi kısmen de olsa arttırmıştır. Bu çerçevede Türkiye-Çin ilişkileri 1980'den Soğuk Savaşın sonuna kadar ekonomik temelli olarak ivmelenmiştir. Hem Çin'in hem de Türkiye'nin 1980'lerdeki ekonomik liberalleşme ve pazar arama çabaları iki ülke arasındaki karşılıklı resmi ziyaretlere de olumlu yansımıştır. Diğer yandan Çin'in 1980'lerde uluslararası sistemle angajmanının artması, Pekin'in 1980'lerin ortalarından itibaren Uygur sorununa/ayrılıkçılığına karşı hassasiyetinin ve tehdit algısının artmasını da beraberinde getirmiştir. Fakat Çin, 1990'ların ortalarına kadar diplomatik olarak bunu sorunsallaştırmamıştır. Bunun nedenlerine bakıldığında Çin'in bu durumdan kaynaklı herhangi bir tehdit algısının oluşmaması, coğrafi olarak uzak bir ülkeye baskı uygulayabilecek siyasi, ekonomik kapasitesinin olmaması, başka ülkelerin içişlerine karışmama ilkesi ve bu sorunu öncelikle çözülecek bir iç mesele olarak görmesidir.

1980'lerin başından itibaren Çin'in Uygurlardan tehdit algısı artmaya başlasa da bu durumun Türkiye-Çin ilişkilerine açık bir etkisi olmamıştır. Hatta her iki ülkenin kendilerine özgü bir ekonomik liberalleşme politikası izlemeleri nedeniyle üst düzey ziyaretlerin en yoğun yaşandığı dönemlerden olmuştur. Bu dönemde, dışişleri bakanları, başbakanlar ve cumhurbaşkanları düzeyinde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir (Adıbelli, 2016: 218). 1980'lerdeki karşılıklı ziyaretlerde Uygur sorununun gündeme gelmemiş olması, Çin'in Ankara Büyükelçiliğinde Uygurların da çalışması taraflar arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesinde bir köprü olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Fakat Çin'in Ankara Büyükelçiliği Ticari Ataşesi Uygur kökenli Muhammed Niyazi'nin can güvenliği bulunmadığı gerekçesiyle Eylül 1986'da Türkiye'den istediği siyasi sığınma talebinin olumlu yanıt bulması, Türkiye-Çin ilişkilerine Uygur sorununun etkisi açısından bir dönüm noktası olmuştur (Milliyet, 1986).

3. Soğuk Savaş Sonrası Uygur Sorunu ve Türkiye-Çin İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla değişen bölgesel ve küresel dengeler, Çin'in ulusal ve bölgesel düzeydeki tehdit algısını ve Uygur sorununu doğrudan etkilemiştir. Sovyetlerin başarısız milliyetler politikasıyla Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının Uygur Bölgesinde de yankı uyandırmıştır. Hem Türkiye'nin Orta Asya'ya ekonomik, siyasi ilgisi hem de Uygurların bu dönemdeki özgürlük talepleri, Çin tarafından Pantürkizm tehdidi olarak görülmüştür. Ayrıca 1990'ların başında Türkiye'deki politikacıların Pantürkizm ile ilgili iç politikaya hedefleyen popülist ifadeleri de Çin'in Uygur meselesindeki endişelerini beslemiştir (Sezer, 1996: 87; 77-78; Schior, 2009: 46-47).

Pekin açısından, 1989 Tiananmen Olayları nedeniyle Çin-Batı ilişkilerinin kötüleşmesi, Çin'in küresel sistemdeki ekonomik ve politik gücü arttıkça Uygur sorunu daha görünür olmaya başlamıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası küreselleşmenin etkisiyle de Uygur diasporasının global düzeyde aktifleşmesi, farklı gruplarla, fikirlerle etkileşim içerisine girmesi Çin'in daha fazla reaksiyoner ve pro-aktif bir politika izlemesine neden olmuştur. Bu bağlamda, 1990'lara kadar Uygurlar Türkiye-Çin ikili ilişkilerin artmasında daha çok kolaylaştırıcı bir konumda ve tehdit algısı düşük seviyede iken Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Çin için bir tehdiye dönüşmeye başlamıştır (Karluk ve Kartal, 2022: 502-503).

1990'ların başında küresel düzeyde esen özgürlük ve bağımsızlık rüzgarlarından etkilenen Uygurların protestoları ve bölgesel gelişmeler Çin'in tehdit algısını arttırmıştır. Doğu Türkistan'ın Barın kasabasında 4-10 Nisan 1990'da patlak veren ayaklanma, Çin'in tehdit algısını arttırmış ve Uygur politikasında bir dönüm noktası olmuştur. (Millward, 2004: 14-15, 53; Dillon, 2004: 62-65). Aslında Uygurların 1990'larda sıklıkla ayaklanması sadece Uygurlara özgü değildir. Hatırlanacağı üzere, Sovyetlerin çökmeye başlamasıyla birlikte bütün dünyaya yayılan daha fazla özgürlük ve demokrasi talepleri nedeniyle ekseriyetini Han öğrencilerin

oluşturduğu gruplar 1989'da Pekin'in Tiananmen meydanında gösterilere başlamışlar, ancak çok sert bir şekilde bastırılmışlardır. Dolayısıyla merkeze entegre edilemeyen, özgürlükleri kısıtlanan çevrede yer alan Uygurlar da Orta Asya'da bulunan etnik, kültürel ve dinsel bağları bulunan akrabaları gibi bağımsız olmayı hayal etmişlerdir. Bu süreci dönemin atmosferi ve koşulları içerisinde anlamakta fayda vardır.

Küresel ve bölgesel değişimler de Çin'in ulusal düzeydeki tehdit algısını beslemiştir. 1990'ların başında Çin'in Sovyetler'den algıladığı tehdit algısı ortadan kalkarken aynı zamanda Sovyet yayılmacılığıyla mücadele üzerine inşa edilen Çin-ABD ilişkilerinde de sıkıntılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Doğu Türkistan'a Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi adıyla özerkliğinin verilmesinin 40. yıldönümü olan Eylül 1995'te özerk bölgenin üst düzey yöneticilerinden Wang Zhaoguo, ABD'yi işaret ederek düşman kuvvetlerinin Çin'i bölmek için ayrılıkçılığı canlandırmaya çalıştığı iddiasında bulunmuştur (Mackerras, 2003: 52). ÇKP Merkez Komitesi'nin Mart 1996'da Uygur bölgesindeki yetkililere gönderdiği dokümanlarda etnik ve dini ayrılıkçılara yönelik sert tedbirlerin alınmasını aksi takdirde bunun bütün ülkeyi etkileyebileceği belirtmekteydi (Mackerras, 2003: 52). Bu genelge sonrasında 1997'de Yining (Gulca)'da ve öncesinde patlak veren isyanlarda, Uygurlar dini özgürlük, eşitlik ve bağımsızlık talebinde bulunmuşlardır (Millward, 2007: 330). Dolayısıyla hem dini hem de tarihsel siyasi kimlikleri güçlü Uygurların eşitsiz ve baskı altında yaşadıkları duygusu, Pekin'e karşı ayaklanmalarına neden olmuştur. Millward (2004: 2), Pekin'in Hanların bu konuda endişelerinin olduğunu kabul etmekte fakat durumun Çinli yetkililerce gereğinden fazla abartıldığını ifade etmektedir.

Soğuk Savaş döneminde Çin, Uygur meselesinden tehdit algısının düşük olmasının yanı sıra uluslararasılaşmasına da sıcak yaklaşmadığı söylenebilir. Fakat Soğuk Savaş sonrasında küreselleşmenin hız kazanmasıyla yaşanan ulusal, bölgesel ve küresel değişimlerin Çin'in Uygur meselesindeki tehdit algısının hızlı bir şekilde arttırdığı güvenlikçi yaklaşımın dominantlaştığı görülmektedir (Karluk, 2022: 72-73). Çin'in azınlıklar konusunda yüksek düzeyde endişeli ve hassas olmasında azınlıkların yaşadığı coğrafi alan önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. 2023 yılı verilerine göre, Çin'in 1.409 milyarlık nüfusunun yüzde 91'ini Han etnisitesi oluştururken, Han olmayan 55 etnik grup Çin nüfusunun yaklaşık yüzde 9'una, yani 126,8 milyona karşılık gelmektedir (Statista, 2024). Fakat Çin'deki azınlıkların önemi nüfuslarından daha çok yaşadıkları coğrafyanın ülkenin 2/3'üne tekabül etmesi ve sınır hatlarında yaşıyor olmasından kaynaklanmaktadır (Gao vd. 2017: 4-7, Karluk ve Kartal, 2022). Bundan dolayı Çinli karar alıcıların azınlıklara yönelik hassasiyetin de sınır hatlarında istikrarsızlık, komşularla ilişkileri karmaşıklıklaştırma gibi hususlarda güvensizliklerinin olmasının önemli etkisi vardır. Ayrıca Çin'deki azınlıkların nüfuslarıyla orantısız bir şekilde jeostratejik dağılımları da tarihsel olarak merkezi güçle karşı karşıya gelme ihtimalleri, Çinli karar alıcıların endişelerini katlamakta ve özgürlük-güvenlik denkleminde sorunun güvenleştirilmesine neden olmaktadır. Uygurlar özelinde de yaşadıkları coğrafyanın Han etnisitesinin merkezinden uzak bir bölgede bulunması, otokton bir etnisite olmaları, tarihte devlet tecrübelerinin olması Uygurların siyasi ve dini kimliklerini güçlü bir şekilde korumuştur. Uygurların siyasi ve dini kimliklerinin sınır aşan bir nitelikte olması da ayrıca önemlidir. Marie Tredaniel ve Pak K. Lee (2018: 179) Çin sınır hattındaki tehdidi varoluşsal tehdit olarak tanımlamakta ve bu tehdidin de güç farkından değil medeniyet hiyerarşisinden kaynaklandığını belirtmektedirler. Tredaniel'e göre, Çin'in İmparatorluk çağlarında Sinicized/Çinlileşmeyen bu gruplar Çin yönetiminin üstünlüğünü kabul etmeyerek, Çin kimliğinin ve Çin İmparatorunun Tanrının oğlu iddiasındaki meşruiyete karşı bir tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca, 1839-1949 yılları arasında Çin'deki işgaller ve iç savaşlar Merkezi yönetimin varoluşsal tehdiye karşı sıkı bir egemenlik yaklaşımı geliştirmesine neden olmuştur. Pekin, Uygur bölgesini Çin'le bütünleştirmek için bölgeye 1949'dan beri Han göçünü yarı askeri bingtuanglar ile teşvik etmektedir. Buna ek olarak Pekin'in muhalif Uygurları özellikle 11 Eylül sonrası küresel cihatçılarla ilişkilendirme çabası, Uygur politikasının güvenleştirilmesine yol açmaktadır (Karluk, 2017: 107; Kutay, 2007: 235-238). Çin'in güvenleştirme stratejisi ve asimilasyonu andıran politikaları, Uygurların Çin'e entegre edilmesinden daha çok onların radikalleşmelerine, merkezden kopuşlarının hızlanmasına neden olmaktadır (The Telegraph, 2014).

Aynı zamanda Kırgız, Kazak, Özbek gibi Türk kökenli etnisitelerden farklı olarak Uygurların ağırlık merkezleri Doğu Türkistan olmuştur. Fakat Uygurların mevcut durumda bağımsız bir devletlerinin olmaması, 1990'ların başından itibaren hızlanan küreselleşmeyle hem siyasi hem de dini kimliklerinin küresel bir boyuta evrilerek sınır aşan bir durumun ortaya çıkarmıştır. Uygurların etnik kimlikleri üzerinden hem Orta Asya devletleri hem de Türkiye ile akrabalık duygularının artmasına, diğer yandan da dini kimlikleri ile de daha geniş bir Müslüman coğrafyayı dini kimlikleri üzerinden bağlantı kurmalarını sağlamıştır (Mukherjee, 2010:

427). Uygurların Çin dışında bir bağlantı aramalarının en büyük nedenlerinden birisi de Çin merkezi yönetimi ile bir türlü merkeze coğrafi uzaklık, kültürel farklılıklar nedeniyle harmonik bir ilişki kuramamalarıdır (Gladney, 2003: 451-467).

Yukarıdaki bahsedilen çerçevede, Uygur lider İsa Yusuf Alptekin'in 1990'ların başında hem Türkiye'deki siyasi liderlerle yoğun bir şekilde görüşmesi hem de uluslararası alanda Uygurlar adına İslam Konferansı Örgütü gibi uluslararası kuruluşlardaki diplomatik faaliyetleri Çin'in endişelerini arttırmıştır. (Shichor, 2009: 24-26). Fakat bu görüşmelere rağmen Türkiye, 1990'nın ilk yarısında Uygur diasporasına söylesel desteğini dışına da çıkamamıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse bu dönemdeki söylemlerin Türkiye'nin kapsamlı bir Uygur politikasını yansıttığını söyleyemeyiz. Diğer yandan Çinli karar alıcıların Türkiye'nin Uygur politikasına yönelik endişeleri artarken, özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısı Türkiye-Çin ilişkilerinin en hareketli olduğu dönemlerden birisini oluşturmuştur. Hem Türkiye'nin hem de Çin'in özellikle insan hakları konusunda Batı'nın ağır eleştirilerine maruz kalması, tarafların aralarındaki olumsuz algıları geri planda bırakarak iş birliği yapmalarını sağlamıştır. Haziran 1989'da meydana gelen Tiananmen Olaylarında Türkiye Batılı ülkelerinden farklı bir pozisyon belirlemiş ve olayları Çin'in içişleri olarak görmüştür (Ding, 2011: 22). Türkiye, 1990'larda PKK ile mücadelesinde, silah sanayinde Batı'ya olan bağımlılığını azaltmak ve Batı'dan alamadığı silahları ve askeri teknolojiyi alternatif olarak Çin'den almıştır (Ersoy, 2008). Dolayısıyla taraflar uluslararası alanda kendilerine karşı oluşan olumsuz yaklaşımın da etkisiyle aralarındaki sorunlu alanı derinleştirmek yerine yönetmeyi tercih etmişlerdir. Fakat her iki ülke de bu ilişkilerini Uygur sorununun gölgesinde geliştirmeye çalışmışlardır.

Türkiye-Çin ilişkilerinde 1996 yılı Uygur sorununda bir kırılma senesi olmuştur. 1996 yılı öncesi dönemde Türkiye Uygurlar'a en azından söylesel olarak destek verirken 1990'ların ortalarından itibaren sorunu görmezden gelmeye başlamıştır. Türkiye'nin Uygur politikasında 1990-1995 arası dönem kararsız destek dönemi biçiminde devletin farklı organlarının farklı politikalar izlediği bir dönem olmuştur. Özellikle muhafazakâr-milliyetçi kesimin oluşturduğu merkez-sağ siyasi partiler Türkiye'deki Uygur diasporası ile siyasi kaygılarla yakın ilişkiler geliştirirken, Dışişleri bürokrasisi ve Genelkurmay Başkanlığı daha rasyonel bir politika izlenmesini savunmuştur. 1996 sonrasında ise hükümetin de dışişleri ve askeri bürokrasi ile aynı düzleme gelmesiyle birlikte sorunun görmezden gelindiği ve Çin ile askeri ilişkilerde yükseliş ivmesinin kazanıldığı bir döneme girilmiştir.

1996 yılı sonrasındaki süreçte Çin-Türkiye ilişkilerinin duygusal bir zeminden rasyonel bir zemine evrilmesi temelde üç nedene dayanmaktadır. İlki Çin'in Türkiye için ucuz ve Batıya alternatif silah ve teknoloji transfercisi olması, ikincisi Çin'in büyüyen bir pazar haline gelmeye başlaması ve sonuncusu Çin'in BMGK daimî üyesi sıfatı nedeniyle ABD ve AB'den gelecek baskıları dengeleme kapasitesine sahip olmasıdır. Türkiye Çin ile iyi ilişkiler geliştirebilmek için Uygur Türkleri konusunda sessiz kalmayı tercih etmiştir. Diğer yandan Çin'in de 1990'ların ortalarında Batı'nın eleştirilerine karşı Uygur meselesi konusunda etkili bir aktör olma potansiyeli olan Türkiye ile kavga etmek yerine angajman politikası izlemeyi tercih ettiği görülmektedir. 1990-2000 yılları arasında, Çin'in Türkiye ile genellikle tek taraflı ekonomik ve askeri teknoloji transferi politikaları sonuç vermeye başlamıştır. İki ülke arasındaki göreceli yakınlaşmanın bir sonucu olarak, Uygur diasporasının merkezi 1950'lerin başından 1990'lara kadar Türkiye'de bulunurken, daha sonraki süreçte Avrupa'ya kaymaya başlamıştır. Türkiye'de bulunan Uygur diasporasının önemli isimlerinden Erkin Emet'e (2009: 108-109) göre merkezin Türkiye'den Avrupa'ya kaymasının nedeni diasporanın faaliyetlerinin kısıtlanması ve Almanya, Hollanda, Belçika ve Norveç gibi ülkelerde Uygur diasporasının varlığı ve Çin'den gelen göçmenlerin buraları tercih etmesidir. 1950'den itibaren Türkiye'ye gelen Uygur diasporasının Avrupa ve Amerika'ya yayılmaları aynı zamanda diasporanın daha fazla küreselleşmesine ve Türkiye'nin Çin ile ilişkilerinde diasporayı etkileme düzeyine de olumsuz yansımıştır. Dolayısıyla, Sovyetlerin dağılması ile Uygur diasporasının Müslüman ve Türk dünyasıyla olan etkileşimi artarken, 1990'ların sonunda Türkiye'den ayrılmaya başlamaları dünyayla etkileşimlerini de arttırmıştır. Diğer yandan da Türk kamuoyunun Uygur Türkleri konusundaki hassasiyetleri hükümetler üzerindeki baskısı değişen oranda her zaman hissedilmiştir.

3.1. 2002 Sonrası Uygur Sorununun Türkiye-Çin İlişkilerinin Etkisi

Kasım 2002'den beri iktidarda olan Ak Parti hükümetleri döneminde, Türkiye-Çin ilişkilerine Uygur etkisi dönemselsel olarak küresel ve iç politikalara bağlı olarak dalgalı bir seyir izlemektedir. 2000'li yıllar Türkiye-Çin ilişkilerinde Uygur sorununun etkisinin azaldığı, geri planda kaldığı ve olumlu bir yaklaşımın

olduğu bir dönem olmuştur. Küresel boyutta yaşanan gelişmelerin yanı sıra 2000'lerde Çin'in ekonomik gelişimi ve bunun halk tabanına yayılması, Hu Jintao yönetiminin güvenlikten ziyade toplumlar arasındaki uyumu öne plan çıkaran 'uyumlu toplum' (和谐社会) politikası, Uygurlar ile Çin merkezi hükümeti arasındaki gerginliğin azalmasına neden olmuştur (Wang, 2016). Ak Parti hükümetleri döneminde Türkiye-Çin ilişkileri üzerindeki Uygur etkisini üç dönemde incelemekte fayda vardır. İlk dönem 2000'lerin başından Temmuz 2009 Urumçi Ayaklanmasına kadar olan süreç, ikinci olarak 15 Temmuz 2016'daki Türkiye'deki darbe girişimine kadarki dönem ve son olarak da günümüze kadar yaşanan süreçtir.

AK Parti hükümetlerinin ilk dönemlerinde ekonomiyi önceleyen çok boyutlu dış politikaları Çin-Türkiye ilişkilerine de ivme kazandırmıştır. Türkiye'nin 2000'lerin başından itibaren hızlı bir ekonomik gelişme sürecine girerken aynı zamanda bölgesinde politik ve kültürel olarak bir çekim merkezi oluşturması, Çin'in de Türkiye ile daha yakın ilişkiler geliştirmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye açısından ise Çin'in devasa ekonomik büyüklüğünün yanı sıra dünyanın en büyük pazarlarından ve dış yatırımcılarından birisi olması çok-terafı diplomasisinde Çin'i ön plana çıkarmıştır. Bunun yanı sıra 11 Eylül saldırıları sonrasında küresel teröre karşı savaş nedeniyle Batının da Çin'e karşı insan hakları eleştirilerini azalttığı bir döneme denk gelmesi AK Parti Hükümetlerinin Uygurlar konusunda daha rahat hareket etmesini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla, Çin'in Uygurlar konusunda küresel çapta elini rahatlatan ve Türkiye ile ilişkilerinde konuyu göz ardı eden, bununla birlikte ülke içerisinde de tehdit algısının en fazla azaldığı bir dönem yaşanmıştır.

Küresel düzeyde de Çin, 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin Afganistan işgalini ve terörle savaşını söylemsel olarak eleştirse de özellikle Sovyetler sonrası Afganistan merkezli olarak algıladığı geleneksel olmayan tehditlerin, rakibi tarafından bertaraf edilmesi kendi çıkarına da olmuştur. Amerikan ordusunun Afganistan'da başlattığı savaş, aynı zamanda Çin'in terörist olarak nitelediği bu bölgedeki Doğu Türkistan İslami Hareketi mensuplarıyla (ETİM-East Turkistan Islamic Movement) savaş anlamına gelmekteydi (Dwyer, 2005: X).

Türkiye-Çin ilişkileri 2000'lerin sonuna kadar düşük ivmede ilerlese de 2000'lerin sonunda her iki taraf karşılıklı inisiyatif alarak ilişkileri yeni bir aşamaya taşımaya çalışmışlardır. Özellikle 2000'lerin sonunda ve 2010'ların başında Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanları seviyesinde Uygur bölgesini ziyaret etmeleri, Çin tarafının da Türkiye ile ilişkilerinde Uygur sorunundan kaynaklı karşılıklı güvensizliği ortadan kaldırmaya yönelik çabaları olarak görülebilir. Bu süreçte ABD'nin Afganistan'da terörle savaşının devam etmesi nedeniyle Çin'in batı sınır hattından yani Orta Asya'dan tehdit algısının düşük olmasının da katkısı göz ardı edilemez. Diğer yandan Ak Parti hükümetlerinin bu dönemde ekonomik temelli bir dış politika izlemelerinin ve AB'ye girişi müzakereleri nedeniyle Orta Asya'dan daha ziyade Batı ile ilişkilerini önemsemeleri de Uygurlar ve Orta Asya üzerinden Pan-Türkist tehdit düzeylerinin düşük olmasının da etkisi vardır. Yani Uygur meselesi, Çin'in tehdit algısı azalmıştır.

Aslında 2000'lerin sonu 2010'ların başındaki Türkiye-Çin ilişkilerinde bugün dahi ikili ilişkilerde etkisi hissedilebilen Temmuz 2009 Urumçi olaylarına rağmen tarafların ısrarla angajman politikası izlediği bir dönem olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz bağlamda 2000'lerin sonunda, Çin, Uygur sorunundan kaynaklı tehdit algısının azalttığı gibi her iki taraf da Uygurları bir köprü olarak görüp ikili ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Aslında Temmuz 2009'da hem Çin'in Türkiye'ye hem de Uygur sorununa yaklaşımı konusunda bir dönüm noktası olmasına rağmen Urumçi olaylarından önce Türkiye-Çin ilişkilerinde bir balayı havası vardır. Bu kapsamda da Mart 2009'da Türk Harp Akademisi Komutanı General Hasan Aksay, Pekin'i ziyaret ederek Çinli mevkidaşı General Ge Zhenseng'la görüşmüştür. Bu görüşmede Türkiye ve Çin ortak eğitim ve tatbikat antlaşması imzalamışlar ve 2010 yılında Çin ilk defa Anadolu Kartalı hava tatbikatına katılmıştır (Hürriyet, 2009). Bu durum aynı zamanda Çin'in ilk defa bir NATO üyesi ülke ile tatbikat yapması açısından sembolik önemi haiz bir konudur. Aynı yıl Çin Başbakanı Wen Jiabao'nun Türkiye ziyaretinde de iki ülke arasında stratejik iş birliği ilişkisi kurulduğu duyurulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

Haziran 2009'da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Urumçi ziyareti sonrasında patlayan Urumçi'deki Han-Uygur etnisiteleri arasındaki çatışmalar, Türkiye-Çin ilişkilerinde bir krize dönüşmüştür. Özellikle Başbakan Tayyip Erdoğan'ın adeta katliam ifadeleri Çin'de büyük bir memnuniyetsizlikle karşılanmıştır. AKP hükümetlerinin 2002'den itibaren çok tarafı dış politikası ve bu dönemde milliyetçiliğe mesafeli olmaları Çin'le ilişkilerde Pan-Türkist tehdidin azalması anlamına gelmekteydi. Fakat 2010 sonunda ve sonrasındaki süreçte Erdoğan'ın Davos'ta İsrail Cumhurbaşkanı ile yaşadığı polemik Çin'de İslamcılık tehdidi olarak görülmeye başlanmıştır (Zan, 2018: 41). Çin'in Uygurlar üzerinden tehdit algısının artması geçici de olsa iki

ülke arasındaki ilişkileri akamete uğratmıştır. 2009 Urumçi Olayları AKP hükümetlerinin iki ülke ilişkilerinde Uygurların bir köprü işlevi görebileceği yaklaşımını da sekteye uğratsa da kriz yoğun diplomasi ile kısa sürede aşılmıştır.

Türkiye tarafı da Çin ile krizin derinleşmesini istemediğinin bir göstergesi olarak aynı dönemde Dünya Uygur Kurultayı (DUK) Başkanı Rabia Kadir'in vize başvurusunu iki defa reddetmiştir (Milliyet, 2009). Türkiye, Rabia Kadir'in 2009'daki vize başvurusunu reddederken, Japonya 28-29 Haziran 2019'da Osaka şehrinde gerçekleştirilen G20 zirvesi sırasında Rabia Kadir'in vize başvurusunu onaylamıştır (Euronews, 2019). Çin ile yoğun ticari ilişkileri olmasına rağmen Japonya'nın Rabia Kadir'e vize verirken, ortak değerleri paylaştığını belirten Türkiye'nin vize talebini reddetmesi ve sonraki süreçte de Türkiye'ye girişine olumlu bakmaması Pekin-Ankara ilişkilerindeki asimetriyi de ortaya koymaktadır. Hatta dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu TBMM'de yaptığı konuşmada Çin'in DUK'u ayrılıkçı bir örgüt olarak gördüğünü belirtirken, Türkiye'nin de BM üyesi bir ülkeyi bölmeyi amaçlayan örgüte karşı tavrının aynı olacağını söylemiştir. Fakat Davutoğlu Uygur meselesi ile de ilgilendiklerini belirtmekten de geri kalmamıştır (Kartal, 2019: 41). Muhafazakâr kimliği ile öne çıkan AK Parti hükümetinin bu yaklaşımı CHP'li, BDP'li ve MHP'li vekiller tarafından eleştirilmiştir (Kartal, 2019: 39). Ayrıca AK Parti hükümeti, Türkiye'nin Çin'le olan asimetrik ilişkilerini dikkate alarak ekonomik pragmatizm temelinde DUK Başkanı Rabiya Kadir'in vize başvurusunu reddetmiştir (Temiz, 2017). Diğer yandan Japonya, G20 zirvesi sırasında Çin'in baskılarına rağmen Rabiya Kadir'in ülkesine girmesine olumlu yanıt vermiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin aksine Japonya, karşılıklı dengeli ekonomik bağımlılığıyla Çin'in baskılarını göğüsleyebilmiştir.

Türkiye'nin ilişkilerdeki krizi derinleştirmeye yaklaşımına Çin de olumlu yanıt vermiştir. 2009 Urumçi olaylarının ardından Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 28 Ekim 2010'daki Kaşgar ziyaretinin Çin-Türkiye ilişkileri açısından sembolik değeri oldukça büyüktür. Davutoğlu Kaşgar'da yaptığı konuşmada iki ülke arasındaki ilişkilerindeki gelişmelerin Uygurlara da bir rahatlama getireceğini belirtmiştir (Kohen, 2010). Türkiye-Çin arasındaki ilişkilerin gelişmesinden, karşılıklı güvenin oluşmasına Uygurlar olumlu bakmışlardır. Doğu Türkistan Dayanışma ve Kültür Derneği Başkanı Seyit Tümtürk de Çin ve Türkiye arasındaki ekonomik, politik ve askeri işbirliğinin stratejik boyutta gelişmesinin Uygurların temel haklarında da iyileşmelere yol açacağını belirtmiştir (Tümtürk, 2010). Bu dönemde karşılıklı üst düzey ziyaretlerle ikili ilişkilerde hızlı bir iyileşme sürecine girilmiş ve akabinde Çin Başbakanı Wen Jiabao Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 2010 yılında Türkiye ve Çin arasında stratejik iş birliği antlaşması imzalanmışsa da bu anlaşmanın ilişkilerde ciddi bir katkısı olmamıştır. Yine 2012'de Başbakan Erdoğan'ın Urumçi'ye bu düzeyde ziyaret gerçekleştirmesi oldukça önemli olmuştur.

4. Xi Jinping Döneminde Uygur Sorununun Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi

2010 yılı sonrasında Çin-Türkiye ilişkileri, ekonomik ilişkileri geliştirme ve karşılıklı sorunlarda sessiz kalma anlayışıyla siyasi sorunları gündeme getirmeme temelinde oluşan bir statüko çerçevesinde şekillenmiştir. Bunun temelinde ise ikili ilişkilerde Temmuz 2009'daki Urumçi olayı tecrübesi, Mayıs 2010'daki Mavi Marmara olayı ve sonrasında Türk-Batı ilişkilerinde kırılmanın olması etkili olmuştur. Türkiye bu çerçevede Uygur sorununu geri plana iterek ortak çıkar alanlarını ön plana çıkararak Çin ile ekonomik temelli bir ilişki modeli geliştirmeye yönelmiştir. Çin'de de Xi Jinping'le birlikte, 2013 yılı sonrasında geçmiş dönemlere kıyasla dikkat çekici bir şekilde milliyetçiliğin arttığı görülmektedir. Küresel boyutta Çin'in artan ekonomik gücünün politik alana yansması, ABD'yle yaşadığı gerilimler ve Batı'nın Çin'in azınlık politikasına eleştirilerindeki artış ülke içerisindeki milliyetçiliğin hem reaktif hem proaktif olarak artmasına neden olmuştur. Buna ek olarak, Xi'nin 2013'te Çin'in jeopolitik ve jeoekonomik temelli batıya açılım projesi olan Kuşak-Yol Girişimi'nin de ana geçiş güzergahının Xinjiang olması, Uygur sorununun daha da proaktif bir süreç girmesine neden olmuştur (Okur, 2017: 52-53).

Türkiye'nin yeni sessiz yaklaşımı Çin tarafından da karşılık bulmuştur. 2012 yılında Çin, Türkiye'nin ŞİÖ'de diyalog ortaklığını desteklemiştir. Başbakan Erdoğan'ın daha da ileri giderek 2013'te ŞİÖ'yü AB'ye alternatif olarak tanımlaması da Çin ve Rusya'yla ilişkileri geliştirmek istediğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Fakat 2011'de Ortadoğu'da Arap halk ayaklanmalarının başlaması ve birçok Ortadoğu ülkesinde kaosun ortaya çıkması iki ülke arasındaki etkileşimin de azalmasına neden olmuştur. El-Kaide, Daeş gibi terör örgütlerinin aktifleşmesi ve bu süreçte Çin'in 2014'te Kunming vb. şehirlerindeki terör saldırıları Pekin'in Uygurlardan algıladığı tehdit seviyesini tekrardan arttırmış ve teyakkuza geçirmiştir. Özellikle bazı Uygurların da El Nusra

gibi örgütlerinin içerisinde ve/veya farklı gruplarla Suriye iç savaşına dahil olması Çin-Türkiye ilişkilerine de olumsuz yansımıştır (Duchatel, 2019). Suriye'deki bir grup Uygur'un Çin'i tehdit eden videolar çekmesi de Pekin'in tehdit algısının artmasında önemli rol oynamıştır (Karluk, 2022: 78). Çin basınında Türkiye'nin Uygur savaşçılarını Suriye iç savaşına dahil olmasını kolaylaştırdığı yönünde haberler de çıkmıştır (Renmin Ribao, 2015).

Suriye iç savaşının ve Çin'de iktidara gelen Başkan Xi Jinping yönetiminin de etkisi ile Çin-Türkiye ilişkileri 2015'in ortasından 2016'nın başına kadar yeni bir dalgalanma sürecine girmiştir. Uygur bölgesinde kutsal Ramazan ayında bölgedeki Uygurlar başta olmak üzere Türki Müslümanların oruç tutmasına izin verilmediği haberleri nedeniyle Türkiye'de Çin-karşıtı protestolar başlamıştır (TRT Haber, 2015). Her ne kadar Türkiye'deki Çin karşıtı protestoların ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Çin'i ziyaret etmesi ikili ilişkilerdeki gerilimin seviyesini düşürse de Pekin yönetiminin özellikle Güneydoğu Asya'daki Türk diplomatları, Uygurların Çin'den Türkiye'ye geçebilmesi için sahte pasaport vermekle suçlaması yeni bir gerilime neden olmuştur (Atlı, 2017: 103-104). Çin'den Türkiye'ye yönelik suçlamalar, sığınma talebinde bulunan 109 Uygur'un Tayland'daki kamplardan kaçarak Çin'e zorla sınır dışı edilmek istenmesinin ardından gelmiştir. Çin'den kaçan 400'den fazla Uygur Tayland'a gelmiş ve Türkiye, çoğu kadın ve çocuk olan 173 Uygur'u almayı kabul etmiştir. Ankara, Çin'e geri gönderilen kişilerin zulüm ve cezalandırılmaya karşı karşıya kalacağı gerekçesiyle, Tayland'ın geri gönderme kararını resmen protesto ederken, Çin ülkeyi terk etmek isteyen Uygurların deniz aşırı ülkelerde, özellikle Suriye'de cihatçı gruplara katılmaya çalıştıklarını iddia etmiştir (Renmin Ribao, 2015). Bu suçlamalar ve gerilimlerden bağımsız olarak Türkiye'nin Çinli bir şirkete verdiği yüksek irtifa hava savunma sistemleri ihalesini iptal ettiğini, Xi'nin G20 Zirvesi için Türkiye'de iken açıklaması da ikili ilişkilerdeki duygusal bir kopuşu da beraberinde getirmiştir (Milliyet, 2015).

4.1. Uygur Sorunu ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi

15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi, hem Türkiye-Çin ilişkileri hem de Türkiye-Batı ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında, Batılı ülkeler darbe girişimini açık bir şekilde kınamaktan kaçınırken, 3 Ağustos 2016'da Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhang Ming'in AK Parti hükümetine destek vermek amacıyla Türkiye'ye gelmesi oldukça olumlu karşılanmıştır. Bu durum Çin'in kendisini hem AK Parti hükümeti hem kamuoyu nezdinde Batı'dan ayırtması olumlu karşılanmıştır (Üngör, 2019: 64-78). Çin'in 15 Temmuz darbe girişimine karşı net tavrı Erdoğan tarafından da oldukça olumlu karşılanmış ve Türkiye-Çin ilişkilerinde Uygur sorunu daha da geri plana itilerek, ekonomik ilişkilere odaklanılmıştır. Aynı zamanda AKP hükümetlerinin Uygur sorununda açık bir eleştiri getirmemesi ve sessiz kalması muhafazakâr-milliyetçi kamuoyunun da Uygur sorunu konusunda sessiz kalmasına neden olmuştur. Fakat Türk kamuoyundaki Çin'e yönelik olumsuz algı devam etmektedir.

AKP hükümeti daha önceki Uygur politikalarından değişim sinyali de vermiştir. Bu politika değişikliğinin bir sonucu olarak, Temmuz 2016'dan itibaren Türkiye-Çin ilişkilerinde asimetrik göreceli bir gelişme olsa da her iki tarafın ikili ilişkilere yaklaşım motivasyonlarındaki farklılıklar devam etmektedir. Türkiye'nin yaşadığı ve yaşamakta olduğu siyasi, ekonomik problemler ve Batı ülkeleri ile ilişkilerinin bozulması, AK Parti hükümetlerinin Uygur sorununu ikili ilişkilerde geri plana atmalarında belirleyici olmuştur. Türkiye, hem ekonomik hem de politik sorunları aşmak için ekonomik ilişkileri öncelerken, Çin tarafı ise Türkiye'deki yatırımlarını kısmi olarak artırmış, ilişkilerinin merkezine dolaylı olarak Uygurları hedefe oturtan anti-terör ve güvenlik konusunu koymuştur (Gürel ve Kozluca, 2022: 2; China, 2016).

4.2. Uygur Sorununun Türk Kamuoyundaki Yansımaları

Türkiye'de hem siyasi kesim hem de siyasi-dışı kamuoyu Uygur sorunuyla ilgili olagelmıştır. Fakat AK Parti'nin de destekçisi olan muhafazakâr-milliyetçi kamuoyunun Uygur sorunu üzerinde daha hassas olduğu söylenebilir. Son 10 yıldaki kamuoyunun tepkilerine dönemselsel olarak karşılaştırmalı şekilde bakıldığında, Türkiye'deki muhafazakâr-milliyetçi kamuoyunun, muhafazakar-milliyetçi olmayan hükümetlere yönelik Uygur meselesi üzerindeki baskıları daha fazlayken, güçlü muhafazakar-milliyetçi hükümetler döneminde bu baskıların azaldığı görülmektedir. Aynı zamanda Türkiye'nin Batıyla uyumlu olduğu dönemlerde, Uygur meselesinde Çin'e karşı daha yüksek sesli bir politika izlerken, Batı sisteminden uzaklaştıkça daha sessiz bir politika takip ettiği görülmektedir. Bu konuda Türkiye'nin, Batı ile kötüleşen ilişkilerini Çin ve Rusya ile

dengelemeye çalışması önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda Türkiye'nin Çin ile olan ticari ilişkilerinin ve karşılaştığı ekonomik sıkıntılarda Çin ile yaptığı swap anlaşmalarının da Uygur sorunundaki yaklaşımında belirleyiciliği vardır (TCMB, 2021).

Yukarıda bahsedilen çerçevede Türkiye'deki kamuoyu çalışmaları da önemli veriler sunmaktadır. İstanbul Ekonomi Araştırma tarafından Ağustos 2020'de gerçekleştirilen bir çalışmada, Türk kamuoyunun yüzde 61,3'ü Çin'i olumsuz veya çok olumsuz olarak görürken, Çin'i dost bir ülke olarak görenlerin oranı yalnızca yüzde 10,6'dır (Türkiye Raporu, 2020). İstanbul'daki Kadir Has Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin de, 2021 yılında yaptığı bir çalışmada Türk kamuoyunun yalnızca yüzde 27'sinin Çin'e olumlu baktığı sonucuna ulaşmıştır (TDP 2021). Kadir Has Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Merkezi'nce 2022 yılında yapılan diğer bir araştırmada ise Türk kamuoyunun sadece yüzde 22'si Çin'i dost olarak görürken yüzde 52,7'si dost olmadığını, yüzde 25,3'ü de bu konuda bir fikrinin olmadığını belirtmiştir (TDP 2022). Aynı araştırmada Türk kamuoyu Çin'i bir tehdit olarak da görmemektedir.

Türk kamuoyunun Çin'i olumsuz olarak kodlamasının başlıca nedeninin Uygur meselesi olduğu söylenebilir. Türkiye merkezli Metropoll (2021) Araştırma şirketinin Nisan 2021'de Türkiye'nin Nabızı başlığı altında yaptığı anket çalışmasında da Çin'in Doğu Türkistan'da Uygur Türklerine yönelik politikasına hükümetin gerekli tepkiyi gösterdiğini düşünüyor musunuz? sorusuna cevap aranmıştır. Ankete katılanların yüzde 23'ü hükümetin Çin'in Uygur Türklerine yönelik politikasına gerekli tepkiyi gösterdiğini düşündüğünü belirtmektedir. Hükümetin Çin'in Uygur Türklerine yönelik politikasına gerekli tepkiyi göstermediğini düşünenlerin oranı ise yüzde 53'tür. Bu çalışmada AK Parti'ye oy verenlerin yüzde 33,5'i, MHP'ye oy verenlerin yüzde 38,4'ü, SP'ye oy verenlerin yüzde 10'u, İYİ Parti'ye oy verenlerin yüzde 13,5'i, CHP'ye oy verenlerin 13,4'ü ve HDP'ye oy verenlerin de yüzde 12,1'i gerekli tepkinin verildiğini düşünmektedir. Ayrıca AK Parti'ye oy verenlerin yüzde 37,3'ü, MHP'ye oy verenlerin yüzde 42,1'i, SP'ye oy verenlerin yüzde 65'i, İYİ Parti'ye oy verenlerin yüzde 73,6'sı, CHP'ye oy verenlerin 67,2'si ve HDP'ye oy verenlerin de yüzde 76,3'ü gerekli tepkinin verilmediğini düşünmektedir. Bu konuda daha güncel bir araştırma olmadığı için 2021'den günümüze Türk kamuoyunun bu konudaki görüşlerinde nasıl bir değişim olduğunu istatistiksel olarak belirtmek mümkün değildir. Dolayısıyla iktidar, muhalefet ve ideolojik temelleri farketmeksizin siyasi partilerin destekçilerinde hükümetin yeterli tepkiyi vermediğini düşünenlerin oranı daha fazladır. Ayrıca, milliyetçi-muhafazakâr temelli bir iktidarın kendi seçmenlerini Uygur politikası konusunda ikna edememektedir. Fakat 2016 yılı öncesine bakıldığında hükümeti destekleyen kamuoyunun Uygurlar'ı desteklemek amacıyla yapılan sokak protestolarında daha aktif bir tutum izlerken, 15 Temmuz süreci sonrasında ise sokakların sessizliğe gömüldüğü ve fazla bir protesto gösterisiyle karşılaşılması görülmektedir.

Cumhur İttifakının ana iki bileşeni AK Parti ve MHP'nin siyasi kanadının yanı sıra Uygur sorunundaki hassasiyetleriyle biline muhafazakâr-milliyetçi kamuoyunun, özellikle uluslararası toplumun sert bir şekilde eleştirdiği Çin'in kamp politikasında da göreceli sessizliklerini korumaktadırlar. Daha önceki yıllarda Uygur bölgesinde sorunlar yaşanınca sokak protestoları düzenleyen muhafazakâr-milliyetçi kitleler de anılan süreç sonrasında destekledikleri partilerin politikaları doğrultusunda hareket etmektedirler. Cumhur İttifakına, bir dönem Anti-Amerikancı ve Avrasyacı yaklaşımlarıyla bilinen Türkiye'nin dış politikasında Rusya ve Çin'le hareket etmesini savunan Vatan Partisi'nin de eklenmesi ile Uygur meselesi Çin-Türkiye ilişkilerinde kamuoyuna açık yönüyle gündemdeki yerini kaybetmeye başlamıştır. Ayrıca Çin-Türkiye ilişkileri de özellikle ekonomik ve yatırım alanında bir ivme kazanmıştır.

AK Parti hükümetleri, Türkiye dışındaki Müslüman ve Türk azınlığın yaşadığı coğrafyalarda bu azınlıkların yaşadığı sıkıntılarda kendi destekçilerinden ve kamuoyundan gelen baskıları da dengelemek zorunda kalmaktadır. Uygur meselesi de bu durumdan istisna değildir. Fakat AK Parti'nin 20 yılı aşkın bir süredir iktidarda olması özellikle kendi kamuoyunu da kontrol edebilme ve yönlendirebilme kapasitesine ulaşmıştır. Açıkçası muhafazakâr-milliyetçi kamuoyu kendilerinin desteklemediği iktidarlar döneminde hükümetlere bu konuda daha fazla baskı oluşturabilmektedirler. Dolayısıyla AK Parti döneminde İslamcılık ve milliyetçilik ekseninde anti-Batıcı söylemiyle de AK Parti'nin Çin ve Uygur politikasının ekonomik ve siyasi pragmatizm temelinde ekonomik ve siyasi rasyonel çerçevede şekillendiğini söyleyebiliriz (Kutlay ve Öniş, 2021; Chen, 2020).

Yukarıda bahsedilenlere ek olarak, ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgali, Suriye'de PYD'yi desteklemesi, Avrupa'da İslamofobinin artması da AK Parti hükümetlerinin Çin ve Uygur politikalarını özellikle kendi

kamuoylarında meşrulaştırmalarını kolaylaştırmaktadır. Türkiye ve diğer Müslüman ülkeler Avrupa'daki İslamofobiye tepki gösterirken Çin'de Xi Jinping döneminde radikalizmle mücadele üzerinden Uygurlar başta olmak üzere diğer müslüman grupların yaşadığı sorunlara tepki gelmemesi de bir ikilem ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca muhafazakâr-milliyetçi iktidarın Uygur sorunu konusunda sessiz kalmasının nedenlerine bakıldığında, Batı ittifak sistemi ile ilişkilerinin bozulması, finansal olarak darboğaza girilmesi nedeniyle Batı ülkelerinden ziyade Çin başta olmak üzere Asyalı ülkelerle swap antlaşmalarının yapılması Uygur meselesinin daha sessiz bir diplomasiyle yürütülmesine neden olmaktadır (Alemdaroğlu ve Tepe, 2020). Ayrıca, Türk kamuoyunda Batı'nın insan hakları konusunda çifte standart uyguladığı yönündeki inancı da bu politikayı güçlendirmektedir. Bu gelişmeler neticesinde, 2017'nin ortalarından itibaren Çin'in ülke içerisinde özellikle Uygurlar için oluşturduğu yeniden eğitim kampları konusundaki uluslararası toplumun eleştirilerine Türkiye aktif bir şekilde katılmamakta ve düşük tonda kalarak tarafsız denilebilecek politika izlemektedir.

Muhalefet partileri de Uygur sorununu zaman zaman gündeme getirmişlerse de hükümet üzerinde yeterince baskı kuramamışlardır. Uygurlara yönelik son dönemdeki insan hakları ihlallerine dair ilk rapor yazan parti CHP olmuştur (CHP, 2020). Türkiye'de muhalefet partilerinden İyi Parti, Aralık 2021'de Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerine ilişkin bir rapor yayımlamıştır (İYİ Parti, 2021). Ayrıca İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener Türk parlamentosunu "Uygur soykırımını" tanımaya çağırmıştır (Daily Sabah, 2021). Diğer yandan AKP'nin Uygur politikası sessizliğe bürünmüş olsa da Türk kamuoyunda az da olsa etkisini devam ettirmektedir. Çin ve Türkiye arasında 2017 yılında imzalanan Suçluların İadesi Anlaşması'nı Pekin'in Aralık 2020 sonunda onaylaması ve Ocak 2021'de TBMM'de de onaylanacağı haberleri Uygur diasporasını rahatsız etmiştir (İnsamer, 2021). Bu antlaşmanın onay süreci Türkiye'de Uygur meselesini ve Çin-Türkiye ilişkileri konusunda yeni bir tartışmayı başlatmıştır.

Türkiye açısından iki ülke arasında sadece ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve karşılıklı ekonomik bağımlılığın artması Uygur sorununun gözardı edilmesi şeklinde açıklanamamaktadır. Özellikle Türkiye'nin kamplar konusunda diğer Batılı ülkelere oranla kamuoyuna göreceli olarak sessiz kalmasının birçok nedeni vardır. Bunların ilki 2000'lere ve 2010'ların ilk yarısına kıyasla 2016 sonrasında Türkiye'nin ekonomik olarak sorunlarının derinleşmesidir. Aynı zamanda Türkiye'nin hem Batı hem de Ortadoğunun Müslüman ülkeleri ile olan ilişkileri gergin bir düzeyde seyretmektedir. Dolayısıyla böyle bir ortamda Türkiye'nin Çin ile de derin bir sorun yaşamasını beklemek rasyonel olmayacaktır.

5. Sonuç

Uygur sorunu, Türkiye-Çin arasındaki tarihsel ikili ilişkilerinin şekillenmesinde, tarafların birbirini algılamasında, dönemsel ilişkilerinin kötüleşmesinde, etkileşimlerinin azalmasında veya artmasında etkili olmaktadır. Soğuk Savaş boyunca Uygur sorunu Türkiye-Çin ilişkilerini doğrudan etkilemezken, bölgesel ve küresel dengelerin değişmesiyle, Çin'in tehdit algısının artmasıyla ikili ilişkilerde de sorun oluşturmaya başlamıştır. Uygur sorunu, dönemsel olarak ulusal, bölgesel ve küresel değişimlere bağlı olarak Çin'in tehdit algısının düzeyi çerçevesinde Türkiye'yle olan ilişkileri etkilemektedir. Uygur sorunu ikili ilişkilerde doğrudan bir sorun alanı oluşturmaktan daha çok iki taraf arasındaki var olan karşılıklı siyasi güvensizliği beslemektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin Uygur politikası belirli bir strateji çerçevesinde değil gelişen olaylara yerel, ulusal ve küresel değişkenlere göre etki-tepki şeklinde şekillenmektedir. Fakat Uygur sorununun Çin'in 2017'deki kamp politikasına rağmen Türkiye-Çin ilişkilerindeki etkisi daha önceki dönemlere kıyasla görünürlüğünü kaybetmeye başlamıştır.

Bunun cevabını yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeydeki değişimlerin ortak etkileşiminde bulabilmek mümkündür. İlk olarak, ulusal düzeyde bakıldığında orta büyüklükte bir devlet olan Türkiye'nin 2010'ların ilk yarısından itibaren ekonomik sorunlar yaşamasıyla eş zamanlı olarak Batı ile ilişkilerinin bozulmasını, Ankara'nın Çin ve Rusya'yla dengelemeye çalışmasıdır. Dolayısıyla, Türkiye'nin Çin'in Uygur politikasını üst perdeden eleştirmesi hem Doğu hem de Batı'yla ilişkilerin kötüleşmesi ve dış politika dengesinin bozulması anlamına gelecektir. Birinci faktörle bağlantılı olarak, BMGK daimi üyesi olan Çin'in ekonomik ve politik olarak küresel bir güce dönüşmesi ekonomik sorunları olan Türkiye'yle olan ilişkisini de asimetrikleştirmektedir. Üçüncü olarak, yerel düzeyde ise Uygur sorununda Türk kamuoyunun her kesimin bir hassasiyeti olsa da muhafazakâr-milliyetçi kesimin daha yakın bir ilgisi vardır. Muhafazakâr-milliyetçi halk desteği olan iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin iki bileşeni AK Parti-MHP seçmeni hükümetin Uygur politikasını eleştirmektedir. Fakat buna rağmen AK Parti-MHP seçmeninin daha önceki dönemlere kıyasla hükümet

üzerinde bu memnuniyetsizliklerini bir kamuoyu baskısına dönüştürme girişimleri gözlemlenmemektedir. Bu durum da Ankara hükümetinin Uygur sorununa yaklaşımının düşük profilli olmasını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla yukarıda bahsettiğimiz değişkenlerin dönemsel olarak farklı düzeylerde etkileşimi, Uygur sorununun Türkiye-Çin ilişkilerine etki düzeyini belirlemektedir. Son dönemde bu değişkenlerin etkileşimiyle Uygur sorununun Türkiye-Çin ilişkileri üzerindeki etkisi azalmıştır.

Kaynakça

- Adıbelli, B. (2016). Osmanlı'dan Günümüze Türk-Çin İlişkileri. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Alemdaroğlu, A. and Tepe S. (2020. Eylül). Erdogan Is Turning Turkey Into a Chinese Client State. Foreign Policy. Erişim adresi <https://foreignpolicy.com/2020/09/16/erdogan-is-turning-turkey-into-a-chinese-client-state/>.
- Atlı, A. (2017). China and Turkey: Sailing Through Rough Waters., J. Reardon-Anderson (Ed.). The Red Star and the Crescent: China and the Middle East içinde (103-121. ss.). Oxford University Press.
- BBC Türkçe. (2018. 21 Şubat). AKP ve MHP'nin Meclis'e sunduğu 'Cumhur İttifakı' kanun teklifi nedir?. Erişim adresi <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43140673>.
- Chen, Y. (2020). Developments in China-Turkey relations: a view from China. Critical Sociology, 46 (4-5), 777-787.
- China. (2016. 27 Nisan). China, Turkey to strengthen anti-terrorism cooperation. Erişim adresi http://www.china.org.cn/world/2016-04/27/content_38340015.htm.
- CHP. (2020). Doğu Türkistan&Uygur Türkleri: Tarih, kimlik ve siyaset.
- ÇHC Büyükelçiliği. (2020). Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Açıklaması. (2020. 19 Haziran). Erişim adresi http://tr.china-embassy.gov.cn/tur/sgxw/202006/t20200619_9617230.htm.
- Cohen, R. (1978). Threat Perception in International Crisis. Political Science Quarterly. 93(1), 93-107.
- Daily Sabah. (2021. 08 Şubat). IP to urge Turkish Parliament to recognize 'Uyghur genocide'. Erişim adresi <https://www.dailysabah.com/politics/legislation/ip-to-urge-turkish-parliament-to-recognize-uyghur-genocide>.
- Davis, D. and Will M. (1997). Ethnicity Matters: Transnational Ethnic Alliances and Foreign Policy Behavior. International Studies Quarterly. 41 (1), 171-184.
- Dillon, M. (2004). Xinjiang: China's Muslim Far Northwest. Routledge.
- Ding, G. (2011). [丁工] 中土关系四十年:回顾与展望. 阿拉伯世界研究. 3, 20-28.
- Duchatel, M. (2019. 25 Ocak). China's foreign fighters problem. War On The Rocks. Erişim adresi <https://warontherocks.com/2019/01/chinas-foreign-fighters-problem/>.
- Dwyer, A. (2005). The Xinjiang Conflict: Uyghur Identity, Language Policy, and Political Discourse. The East-West Center.
- Emet, E. (2009). 5 Temmuz Urumçi Olayı ve Doğu Türkistan. Grafiker Yayınları.
- Ersoy, E. (2008). Turkish-Chinese Military Relations. Ankara: USAK Yayınları.
- Euronews. (2019. 25 Haziran). Japonya, Çin'in baskılarına rağmen Uygur aktivist Rabia Kadir'e vize verdi. . Erişim adresi <https://tr.euronews.com/2019/06/25/japonya-cin-in-baskilarina-ragmen-uygur-aktivist-rabia-kadir-e-vize-verdi>.
- Gao, X, Xinxian W and Beiqian Z. (2017).The distribution of Chinese minority populations and its change based on the study of the Hu Huanyong line. International Journal of Anthropology and Ethnology. 1 (2), 1-16.
- Gladney, D. (2003). Islam in China: Accommodation or Separatism?. The China Quarterly. 174, 451-467.
- Gürel, B. and Kozluca M. (2022). Chinese Investment in Turkey: The Belt and Road Initiative, Rising Expectations and Ground Realities. European Review. 30 (6), 806-834.
- Haney, P. and Walt V. (1999). The Role of Ethnic Interest Groups in US Foreign Policy: The case of the Cuban American National Foundation. International Studies Quarterly. 43(2), 341-61.
- Hürriyet. (2009. 25 Mart). Turkish commander visits Chinese counterpart. Erişim adresi <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkish-commander-visits-chinese-counterpart-11281000>
- İnsamer (2001. Şubat). Türkiye-Çin Suçluların İadesi Anlaşması Değerlendirmesi. Erişim adresi https://www.insamer.com/tr/turkiye-cin-suclularin-iadesi-anlasmasi-degerlendirmesi_3742.html.
- İyi Parti (2021 Aralık). The Human Rights Report on China Uyghur Autonomous Region. Erişim adresi <https://iyiparti.org.tr/storage/img/content/66M7/human-rights-report-on-china-uyghur-autonomous-region-english.pdf>.
- Karluk, A. ve Kartal, E. (2022). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Azınlıklar Politikası. M. Caşın. vd. (Der.). Çin Halk Cumhuriyeti Cilt1 içinde (480-517. Ss.). Nobel Yayınları.

- Karluk, A. (2017). Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Gerekçeleri Üzerine. *Denge*, 2, 95-114.
- Karluk, A. (2022). Problems of Uyghur Refugees in Turkish States case of Türkiye. D. Tsering (Der.). *Tibetan and Uyghur Refugees in the New Colonial Era içinde* (71-86. Ss.). Taipei: National Chenggong University): 71-86.
- Kartal, E. (2019). TBMM Çalışmalarında Türkiye – Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri: 1999 – 2019. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 27-65.
- Kohen, S. (2010. 29 Eylül). Davutoğlu'ndan Uygur güvencesi. *Milliyet*. Erişim adresi <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/davutoglu-ndan-uygur-guvencesi-1307352>.
- Karaca, K. (2007). Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu. *Gazi Akademik Bakış*, 1 (1), 219-245.
- Kutlay, M. and Öniş, Z. (2021). Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?. *International Affairs*, 97 (4), 1085–1104.
- Mackerras, C. (2003). *China's Ethnic Minorities and Globalisation*. Routledge.
- Mearsheimer, J. and Walt, S. (2008). *The Israel Lobby and US Foreign Policy*. Farrar, Straus and Giroux.
- Metropoll. (2021 Nisan). Türkiye'nin Nabzı- Nisan 2021. Erişim adresi <https://www.metropoll.com.tr/arastirmalar/turkiyenin-nabzi-17/1898>.
- Milliyet. (2015. 16 Ekim). 3,4 milyar dolarlık Çin füzesi iptal. Erişim adresi <https://www.milliyet.com.tr/gundem/3-4- milyar-dolarlik-cin-fuzesi-iptal-2148480>.
- Milliyet. (1986. 11 Eylül). Çinli diplomat iltica etti.
- Milliyet. (1978. 16 Haziran). Hua Demirel'le Yeşilköy'de nezaket görüşmesi yaptı.
- Milliyet. (2009. 09 Temmuz). Rabiya Kadir: Türkiye'ye gelme talebim iki kez reddedildi. Erişim adresi <https://www.milliyet.com.tr/dunya/rabiya-kadir-turkiyeye-gelme-talebim-iki-kez-reddedildi-1115709>
- Millward, J. (2007). *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang*. Columbia University Press.
- Millward, J. (2004). *Violent Separatism in Xinjiang: A Critical Assessment*. East- West Center.
- Moore, W. (2002). Ethnic Minorities and Foreign Policy. *SAIS Review* (1989-2003), 22 (2), 77–91.
- Mukherjee, K. (2010). The Uyghur Question in Contemporary China. *Strategic Analysis*, 34 (3), 420-435.
- Okur, M. (2017). Bir Kuşak, Bir Yol" Projesi'nin Jeopolitiği, Türk Kuşağı ve Uygurlar. *Akademik Hassasiyetler*, 4 (8), 45-55.
- Renmin Ribao (2015. 10 Temmuz). 中国查处非法偷渡遭干扰:个别国使馆勾结世维会. Erişim adresi <http://military.people.com.cn/n/2015/0710/c1011-27282449.html>.
- Petersen, K. (2004). A Research Note: Reexamining Transnational Ethnic Alliances and Foreign Policy Behavior. *International Interactions*, 30 (1), 25–42.
- Resmî Gazete. (1975. 8 Ocak), Sayı 15112.
- Sezer Bazoğlu, D. (1996). Turkey in the New Security Environment in the Balkan and Black Sea Region. V. Mastny and R. Craig Nation (eds.). *Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power içinde* (71-95. ss.). CO: Westview Press.
- Shichor, Y. (2009). *Ethno-Diplomacy: The Uyghur Hitch in Sino-Turkish Relations*. The East-West Center.
- Shu, J. (2009). [舒建国]. 毛泽东“一边倒”外交战略的内涵及其实践效应. *南昌大学学报: 人文社会科学版*, 40 (1), 13-17.
- Statista. (2024). Total population of China from 1980 to 2023 with forecasts until 2028. Erişim adresi <https://www.statista.com/statistics/263765/total-population-of-china/>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. Türkiye-ÇHC Ekonomik İlişkileri. Erişim adresi <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2011. 01 Nisan). Erişim adresi https://www.mfa.gov.tr/no_90_-1-nisan-2011_-turkiye-ile-cin-halk-cumhuriyeti-disisleri-bakanliklari-arasinda-duzenlenen-ortak-calisma-grubu.tr.mfa.
- TCMB. (2021. 15 Haziran). TCMB ile ÇHC Merkez Bankası. Erişim adresi <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2021/DUY2021-24>.
- TDP2021. Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması-2021. Erişim adresi https://www.academia.edu/49248059/T%C3%BCrk_D%C4%B1%C5%9F_Politikas%C4%B1_Kamuoyu_Alg%C4%B1lar%C4%B1_Ara%C5%9F%C4%B1rmas%C4%B1_2021.
- TDP2022. Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması-2022. Erişim adresi https://www.khas.edu.tr/wp-content/uploads/2022/09/TDP_2022_TUR_FINAL_05.09.2022.pdf.
- Temiz, K. (2017). Türkiye-Çin İlişkileri. SETA Analiz.

- The Telegraph. (2014. 04 Mart). Kunming massacre. Erişim adresi <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/china/10675219/Kunming-massacre-Has-the-global-jihad-reached-China.html>.
- Trédaniel, M. and Pak K. L. (2018). Explaining the Chinese Framing of the ‘Terrorist’ Violence in Xinjiang: Insights from Securitization Theory. *Nationalities Papers*. 46 (1), 177–195.
- TRT Haber (2015. 02 Temmuz). Çin’de Müslümanlara saldırılar protesto edildi. Erişim adresi <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/cinde-muslumanlara-saldirilar-protesto-edildi-192473.html>.
- Tümtürk, S. (2010). Ankara-Pekin İlişkilerinde Uygurlar. *Gökbayrak*, Erişim adresi <https://www.gokbayrak.com/dergi-sayfalari/1108>.
- Türkiye Raporu. (2020). Toplumun Çin’e Bakış Açısı. Erişim adresi <https://turkiyeraporu.com/arastirma/toplumun-cine-bakis-acisi-1882/>.
- Üngör, Ç. (2019). Heading Towards the East? Sino-Turkish Relations After the July 15 Coup Attempt. E. Erşen and S. Köstem (Eds). *Turkey’s Pivot to Eurasia: Geopolitics and Foreign Policy in a Changing World Order içinde* (64–78. ss.). Routledge.
- Üngör, Ç. (2006). Perceptions of China in the Turkish Korean War Narratives. *Turkish Studies*. 7 (3), 405-420.
- Wang, W. (2016. 28 Eylül). 积极构建社会主义和谐社会, *Renmin Ribao*, Erişim adresi <http://theory.people.com.cn/BIG5/n1/2016/0928/c40531-28745262.html>.
- Winslett, G. (2016). Differential Threat Perceptions: How Transnational Groups Influence Bilateral Security Relations. *Foreign Policy Analysis*. 12 (4), 653–673.
- Xiao, X. (2011). [肖宪] “构建中国与土耳其新型战略合作关系”, *西亚非洲* (2011.9),14-28.
- Zan, T. (2018) [管涛]. 土耳其与“东突”的“不解之缘. Erişim adresi http://www.shehui.pku.edu.cn/upload/editor/file/20180626/20180626191045_3198.pdf.
- Zenz, A. and Leibold, J. (2017). Xinjiang’s Rapidly Evolving Security State. *The Jamestown*, Erişim adresi <https://jamestown.org/program/xinjiangs-rapidly-evolving-security-state/>.
- Zenz, A. (2019). Thoroughly reforming them towards a healthy heart attitude’: China’s political re-education campaign in Xinjiang. *Central Asian Survey*, 38 (1), 102-128.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FETHU'L-KADİR ADLI ESERİ BAĞLAMINDA ŞEVKÂNÎ'NİN KIRAATLERİ KULLANMA YÖNTEMİ*

Shawkani's Method of Use of Recitations in The Context of His Work Named Fath al-Qadir

Mehmet KELEŞ¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı, Ağrı, mkeles@agri.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0984-3875

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

28.06.2023

Kabul/Accepted:

08.03.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1320787

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kıraat, Şevkânî,
Fethu'l-kadir

Keywords

Tafsir, Recitation,
Shawkani, Fath al-Qadir

ÖZ

Yemen'in önde gelen âlimlerinden biri olan Şevkânî (ö. 1250/1834), Zeydîlik mezhebinin hüküm sürdüğü bir ortamda yetişmiştir. Ancak otuzlu yaşlara geldiğinde herhangi bir mezhebe bağlı kalmanın taklitçilik olduğunu belirterek kendisini müctehit olarak ilan etmiştir. Telif ettiği eserlerini bu düşünce çerçevesinde kaleme almış ve bunlar arasında muhteva bakımından en kapsamlı olan eseri ise araştırmamıza da konu olan *Fethu'l-kadir* adlı tefsir kitabıdır. Söz konusu eser, Şevkânî'nin kıraat vecihlerini ele alma yöntemini gösteren tek eseri olarak bilinmektedir. Eserin tamamına bakıldığında Şevkânî'nin ayetleri yorumlama çerçevesinde kıraatleri sık sık kullandığı görülmektedir. Ayetleri açıklama sadedinde kimi zaman kıraatleri çeşitli görüşlerle birlikte aktarırken bazen de kıraat farklılıklarını yalnızca okuyuş sahibine nispet etmekle yetinmektedir. Ele aldığı kıraatleri sahabe, tabiin ve kıraat imamları olmak üzere birçok şahıs ve bölgeye isnad ederek aktarmaktadır. Bu araştırma, Şevkânî'nin *Fethu'l-kadir* adlı eseriyle sınırlanmıştır. Tahlili yapılan kıraat farklılıkları, Şevkânî'nin tefsirinden hareketle örneklendirme yöntemiyle yapılmaya çalışılmıştır. Müellifin tefsirinde, farklı hususlarla istidlâlde bulunduğu kıraatlerin manaya olan etkileri ve fikhî meselelere yansımaları yoğun bir şekilde işleyerek kişisel görüşünü ortaya koyduğu sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

Shawkani (d. 1250/1834), one of the leading scholars of Yemen, grew up in an environment where the Zaydism sect was dominant. However, when he was in his thirties, he declared himself a mujtahid, stating that adhering to any sect was imitation. He wrote his copyrighted works within the framework of this thought, and the most comprehensive work among them in terms of content is his commentary book called *Fath al-kadir*, which is also the subject of our research. The work in question is known as the only work that shows Shawkani's method of handling recitation aspects. When we look at the entire work, it is seen that Shawkani frequently uses recitations within the framework of interpreting the verses. In explaining the verses, he sometimes conveys the recitations with various opinions, and sometimes he is content to attribute the differences in recitations only to the person who recites them. He conveys the recitations he deals with by attributing them to many individuals and regions, including the companions, tabiin and qiraat imams. This research is limited to Shawkani's work called *Fath al-kadir*. The analyzed recitation differences were tried to be made through the method of illustration, based on Shawkani's commentary. It has been concluded that the author, in his commentary, reveals his personal opinion by intensively dealing with the effects of the recitations on the meaning and their reflection on fiqh issues, which he inferred from different issues.

Atf/Citation: Keleş, M. (2024). Fethu'l-Kadir Adlı Eseri Bağlamında Şevkânî'nin Kıraatleri Kullanma Yöntemi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 933-946.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet KELEŞ, mkeles@agri.edu.tr

* Bu araştırma 2023 yılında Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "Şevkânî, Fethu'l-Kadir Adlı Eseri Ve Kıraatleri Ele Alma Yöntemi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıştır.

1. Giriş

Kıraat kelimesi lügatte, “ka-ra-e/قرأ” kök fiilinden türeyen semâi mastar olup “okumak” (Ferâhîdî, t.s.: 5/205; İbn Manzur, 1995: 12/50), “tilavet etmek” ve “telaffuz etmek” anlamlarına gelmektedir (İbn Manzur, 1995: 12/50). Terim olarak ise Kur’an lafızlarının tilavet edilmesi ve okuyuş çeşitlerinin nakleden kimselere isnad edilerek bildiren ilme kıraat ilmi denir (İbnü’l-Cezerî, 1999: 1/9; Çetin, 2021: 38-63). Hz. Peygamber’den günümüze kadar muhtelif sistemlerle ele alınan kıraatler, ilk dönemlerde yedili sistem (kıraat-ı seb’a) üzerinden değerlendirilmiştir (İbn Muhaysın, 1993: 1/45; Dinçer, 2022: 47-48). Zira tedvin döneminde İbn Mücâhid (ö. 324/936) yedi meşhur kıraatı toplamış ve *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-kırâ’ât* adıyla günümüze ulaşan, bu alandaki en önemli eserlerden birini meydana getirmiştir (Çetin, 2021: 39-41). Sonraları onlu sistemden (kıraat-ı aşere) söz edilmişse de bunu belli kurallar çerçevesinde sistemli hale getirip sahih olduğunu ifade eden kişi İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) olmuştur. Kıraat-ı aşere dışında kalan okuyuş çeşitleri ise genel anlamda sahih olarak kabul görmemiştir (Çetin, 2022: 72-75). Kıraat ilmi kaynaklarında sahih olan okuyuşlar mütevatir ve meşhur olarak iki başlıkta ele alınırken, sahih olmayanlar ise şâz, âhâd, müdrec ve mevzû şeklinde başlıklara ayrılarak işlenmiştir (Çetin, 2013: 221; Dinçer, 2022: 54-58; Bayraktutan, 2003: 56-63). Her ne kadar sahih olarak kabul görülmemiş olsalar da âlimler, eserlerinde sahih kıraatlere yer ayırdıkları gibi şâz kıraatlere de yer vermişlerdir (Mekkî b. Ebî Tâlib, t.s.: 52). Eserlerinde kıraat tahlilinde bulunan söz konusu âlimlerden biri de imam Şevkânî olmuştur. O, 1760-1834 yılları arasında Zeydî imamlar yönetiminin hüküm sürdüğü ve aynı zamanda Osmanlı devletinden bağımsız olarak idare edildiği bir dönemde Yemen’de yaşamıştır. Tam adı Muhammed b. Alî b. Abdullah Hasan b. Muhammed b. Salah b. Alî b. Abdullah eş-Şevkânî el-Havlânî el-Yemânî es-San’ânî’dir (Şevkânî, t.s.: 2/214). Müfessir kimliğinin yanında uzun yıllar San’a şehrinde kadılık yapması sebebiyle fakih ve müctehid olarak da bilinmektedir (Şevkânî, 2007: 1/23; Şevkânî, t.s.: 2/224). Şevkânî, kadı olan babasından başta Kur’an-ı Kerim eğitimi olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh ve benzeri alanlarda dersler almıştır (Şevkânî, t.s.: 2/524; Zirikli, 1990: 6/298). Ailesinin yoğun isteği üzerine San’a dışına çıkmayarak bölgenin ileri gelen ulemasından ilim tahsil ederek kendisini yetiştirmiştir (Şevkânî, t.s.: 2/524; Şevkânî, 1994: 23). Şevkânî’nin, çoğu fıkıh ve hadislere ait olmak üzere tefsir, kelam, tasavvuf, İslam tarihi ve muhtelif alanlarda üç yüze yakın eseri bulunmaktadır (Ğumârî, 1981: 82). Onun kıraatleri kullanma yöntemini öne çıkaran tek eseri altı yılda tamamlamış olduğu *Fethu’l-kâdir el-câmi’ beyne fenneyi’r-rivâye ve’l-dirâye min ‘ilmi’t-tefsîr* adlı tefsiridir. Adından da anlaşılacağı üzere bu eser, rivayet ve dirayet anlayışını bir arada işlemiştir.¹ Bu bakımdan hem rivayet hem de dirayet tefsiri olarak kabul edilen bu eserde Şevkânî, kıraat farklılıklarına işaret etmiş, zaman zaman kıraatlerin manaya olan etkisine de yer vermiştir (Şevkânî, 2007: 1/161, 542; 2/22, 392, 399). Özellikle kıraatlerin mana ile olan ilişkisine değinmesi, kendisinin kırk yıla yakın kadılık vazifesi sırasında fikhî meselelerle yakından ilgilenmiş olması ve bu alanda önemli eserler kaleme almış olmasından kaynaklanmıştır (Şevkânî, t.s.: 2/223). Ayrıca müellif, geniş bir muhtevaya sahip olan tefsirinde sadece kıraatlere başvurmakla yetinmemiş, ayetlerin doğru anlaşılması bakımından kıraatlerle birlikte İslami ilimlerde yer alan diğer konulara da yer vererek alanında en çok tercih edilen eserlerden biri olmasını sağlamıştır. Bu durum araştırmacıların dikkatini celp etmiş ve farklı meseleler çerçevesinde birçok çalışmanın yapılmasına imkân sağlamıştır. Bu bağlamda biz de bir müfessir olarak Şevkânî’nin kıraatlere başvurma ve bu kıraatleri kullanma yöntemi hakkında eksik gördüğümüz yönlerinin doğru bilinmesi için böyle bir araştırma yapmayı gerekli gördük.

Şevkânî’nin kıraat yönünü ortaya koyan bir makale, bir yüksek lisans çalışması ve bir de iki doktora tezi çalışmasının olduğunu tespit ettik. Bu çalışmaların müellifin kıraat anlayışını gösteren tek eseri olan *Fethu’l-kâdir* bağlamında yapıldığı görülmektedir. Biz de bu çalışmada söz konusu eserin muhtevasını göz önünde bulundurarak oluşturacağımız başlıklar etrafında Şevkânî’nin kıraatleri kullanma yöntemine dair birtakım değerlendirmelerde bulunacağız. Müellifin kıraatleri kullanma yöntemini gösteren konulara örnek verirken çalışmanın kapsamından uzaklaşmama adına konuyla ilgili gerekli görülen detaylı bilgilerle bunu ortaya koymaya çalışacağız. İzleyeceğimiz bu yöntem, araştırmamızı Şevkânî üzerinde yapılan diğer araştırmalardan farklı kılmaktadır. Zira diğer çalışmalar sınırlı olarak Şevkânî’nin kıraatleri kullanma yöntemini ele alırken biz çeşitli yönlerden meseleyi tahlil etmeye gayret edeceğiz.

¹ Araştırmanın hacminin artmaması için müellifin hayatı ile ilgili geniş bilgi vermedik. Detaylı bilgi için bk. (Bıyıkoğlu, 2012: 7-41; Yeşiladağ, 2021: 7-15; Keleş, 2023: 10-37).

2. Fethu'l-kadir Tefsirinde Kıraatleri Kullanma Yöntemi

Şevkânî, zengin bir muhtevaya sahip olan *Fethu'l-kadir* tefsirinde surelerin tamamına yakınında kıraat ihtilaflarına değinerek yorumlarını bu çerçevede vermeye özen göstermiştir. Müellif, farklı okuyuşları ele almada veya bunları nakleden kimselere isnad etmede çeşitli kalıp ifade ve tabirler kullanmıştır. Kıraatleri aktarma ve tespit etme hususunda kullandığı bu ifade kalıpları, kendisinin kıraat anlayışını kavramamıza yardımcı olmuştur. Müellif, eserinde kıraatlerin usûl farklılıklarından söz etse de çoğunlukla ferî farklılıkları ve bunların etkilerini konu edinmiştir (Şevkânî, 2007: 1/237; 2/355, 472; 3/553). Kıraat ilmi hakkında eser yazan müellifler, eserlerinin giriş bölümünde veya âyetlerde usûl ile ilgili bir ihtilaf varsa, o sûrenin giriş kısmında bu farklılıklara dikkat çekmektedirler. Şevkânî'nin *Fethu'l-kadir* adlı eseri, kıraat kitabı olmaması nedeniyle böyle bir yöntemi kullanmamaktadır. Kimi yerde imâle, idğam, izâfet yâ'ları, sekî hâ'sı, sıla ve benzeri bazı usûl çeşitlerine yer verse de ferî okuyuş farklılıklarında olduğu gibi sistematik bir metot takip ettiği söylenemez. Bu açıdan bakıldığında onun, eserinde manayı etkilemeyen bazı usûlî okuyuş farklılıklarına değinmemiş olması bir noksanlık olarak telakki edilemez.

Şevkânî, kıraat ihtilaflarını malum veya meçhul kalıplarla ele almaktadır. O, malum kalıplarla kıraatleri tetkik ettiği yerlerde genellikle kıraat naklinde bulunduğu kimselerin isimlerini de açıkça ifade etmekte, meçhul kalıplarla belirttiklerinde ise şahıs ismi vermeden “فَرَّقَ/okunmaktadır” tabirini kullanmaktadır (Şevkânî, 2007: 3/7; 379, 680; 4/133, 324; 5/282, 468; Keleş, 2024: 211-215).

2.1. Kıraatleri Sahabeye Atfetmesi

Kur'an-ı Kerim'i bizzat Hz. Peygamber'den ders alarak öğrenen sahabenin, âyetlerin farklı kıraat çeşitlerinde okunmasının daha sonraki nesillere aktarılması hususunda ortaya koydukları gayretleri bilinen bir hakikattir. Bunun bir sonucu olarak denilebilir ki; kıraatlerle meşhur olan ve farklı okuyuşların kendilerine isnad edilmesiyle tanınan kurrâ imamların okuyuşlarını borçlu olduğu yegâne kaynak sahabedir. Aynı şekilde kıraatleri tefsirlerinde kullanan müelliflerin de nakil kaynağı sahabedir. Müfessirler kıraatleri kullanırken genellikle silsilenin tamamını zikretmeden yalnızca şahıs ismi veya sahabeden kendisine ait Mushaf'ı bulunan kimselerin isimlerini vermekle beraber söz konusu Mushaf'lardan referans niteliğindeki bazı okuyuş farklılıklarını aktarmışlardır (Süyûtî, t.s.: 2/473). Bu okuyuş farklılıkları, kimi yerde sadece bilgi amaçlı olarak verilmekte ve hattı Osmani'ye uymadığı gerekçesiyle şâz kıraatler çerçevesinde ele alınmaktadır (Keleş, 2023: 148-167). Bilhassa tefsir eserlerinde bu çeşit kıraatlerin, mananın daha anlaşılır hale gelmesi bakımından tefsiri bir gaye ile ya da belli bir kıraati tercih etme hususunda destek niteliğinde bir bilgi olarak kullanıldığı söylenebilir. Sahabeye isnad edilen kıraatlere bir örnek verecek olursak; Şevkânî'nin nakline göre, “... وَلَنْ تُسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمِغْفَةِ/Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın...” (Nisa 4/129) âyetinde geçen “فَتَذَرُوهَا كَالْمِغْفَةِ” kısmını cumhur Mushaf'ta yazıldığı şekliyle okurken Übey b. Ka'b “فَتَذَرُوهَا كَالْمَسْجُونَةِ” diye okumuştur. Böylelikle “Diğerini hapisteymiş gibi bırakmayın.” manasında olan ikinci kıraat çeşidinden maksat; kişinin eşiyle ne evli kalması ne de onunla boşanmış olmasının net olmaması, yani hapiste tutsak biri gibi veya askıda kalmış bir şeye benzetilmiştir (Şevkânî, 2007: 1/602). Şâz olarak kabul edilen bu okuyuşa göre (İbn Hâleveyh, t.s.: 35) manada bir netlik ortaya çıkmamış olsa da bilgi değeri taşıması sebebiyle müellif tarafından değerlendirmeye tabi tutulmuştur (Şevkânî, 2007: 1/602).

Yaptığımız araştırmaya göre Şevkânî, *Fethu'l-kadir*'inde sahabeden en çok Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) (Şevkânî, 2007: 2/234, 392, 570), Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-53) (Şevkânî, 2007: 4/162, 365, 457, 64), Übey b. Ka'b (ö. 33/654) (Şevkânî, 2007: 1/384, 566, 602), Ebû Bekir es-Sıddık (ö. 13/634) (Şevkânî, 2007: 4/167, 561), Ömer b. Hattâb (ö. 23/644) (Şevkânî, 2007: 1/29, 336, 502), Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) (Şevkânî, 2007: 2/115, 238, 380) gibi sahabeler başta olmak üzere Osman b. Affan (ö. 35/656) (Şevkânî, 2007: 1/132, 498), Hz. Hasan (ö. 49/669) (Şevkânî, 2007: 5/540, 573), Hz. Hüseyin (ö. 61/680) (Şevkânî, 2007: 4/155; 5/573, 570) ve diğer bazı sahabeden nadiren de olsa yeri geldikçe nakilde bulunmaktadır (Şevkânî, 2007: 1/207, 300; 2/73, 650; 3/39, 307; 4/412, 549; 5/395). Mevzu bahis sahabe arasında, kıraati sahabenin adıyla naklettiği gibi “Filancanın Mushaf'ında bu kıraat şu vechiyle okunmuştur.” şeklinde bir tabir kullanarak da aktarmaktadır. Yine Şevkânî'nin, erkek sahabe kadar yoğunlukta olmasa da hanım sahabeden Âişe bt. Ebî Bekir (ö. 58/678) (Şevkânî, 2007: 4/16, 455, 542), Ümmü Seleme bt. Ebî Umeyye (ö. 62/681) (Şevkânî, 2007: 1/26, 295; 4/541) ve Hafsa bt. Ömer (ö. 45/665) (Şevkânî, 2007: 1/295) gibi isimlere de atıfta bulunduğunu

tespit ettik. Kıraatleri hanım sahabeye isnad ederken bilhassa Hz. Peygamber'in zevcelerinden olan hanım sahabeye ait olan nakillere yer vermesi, kıraatlerin kaynak bakımından senedinin sahih ve sağlam olmasına ehemmiyet verdiğini göstermektedir.

2.2. Kıraatleri Tabiîne Atfetmesi

Tabiîn nesli, birçok konu da olduğu gibi tefsir ve kıraat ilminde de sahabeden istifade etmiştir. Onlar Kur'an'ı öğrenme ve onu tefsir etmede öncelikle Kur'an, sünnet ve sahabe sözlerine müracaatta bulunmuşlardır. İslam dini yeryüzüne yayılıp farklı toplumların Müslümanlara katılmasıyla beraber sayının çoğalması nispetinde problemler de artmış ve ayetlerle ilgili yapılan yorumlar ve okuyuş ihtilafları da aynı şekilde artmıştır. Bunun bir sonucu olarak da kültürel ve toplumsal şartlara bağlı olarak Kur'an'ın farklı tefsirleri ve kişisel yorumları ortaya çıkmıştır. Din, dil, kültür ve ırk farklılığı olan toplumlarda yetişenlerin aynı görüşleri benimsemeleri hayatın akışında olan normal bir haldir. Sahabe döneminde olduğu gibi tabiîn döneminde de ilmi çalışmalarıyla öne çıkanlar olmuştur. Sahih kıraat imamlarından bir kısmının tabiînden olduğu bilinmektedir (İbnü'l-Cezerî, 2010: 2/328). Bu kurrâ imamlar aracılığıyla kıraat ilmi gelişmekle kalmamış aynı zamanda sahih ve şâz okuyuşların günümüze kadar ulaşması da sağlanmıştır. Tabiîne isnad edilen kıraat çeşitlerinden birine örnek verecek olursak; Şevkânî'nin nakline göre, “وَكُلُّ إِنْسَانٍ لِّزَمَانِهِ طَائِرَةٌ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا/Her insanın amelini (veya kaderini) boynuna bağladık. İnsan için kıyamet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız.” (İsra 17/13) âyetinde geçen “نُخْرِجُ” lafzını Yahya b. Vessab ي/يâ harfini ref, ر/ra harfini kesra olarak “يُخْرِجُ” diye okumuştur. Bu okuyuşa göre anlam “...Kıyamet günü kendisine açılmış bulacağı kitabı, Allah önüne çıkarır.” şeklinde olur. Ayrıca bu lafız Şeybe, Muhammed b. Semeyka ve Ebû Cafer'den bir rivâyete göre, ي/يâ harfi ref, ر/ra harfi nasb olmak üzere “يُخْرِجُ” diye meçhul ifade kipinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre ise anlam “...Kıyamet günü kendisine açılmış bulacağı bir kitap olarak ona çıkartılır.” şeklinde olur (Şevkânî, 2007: 3/254).

Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*'inde tabiîn neslinden birçok isme yer vererek kıraat naklinde bulunmaktadır. Tespitlerimize göre Şevkânî, tabiînden şu kimselerden nakilde bulunmuştur: Alkame b. Kays (ö. 62/682), Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692) (Şevkânî, 2007: 3/139, 415, 584), Ubeyd b. Umeyr (ö. 74/694) (Şevkânî, 2007: 5/279, 552, 590), İbn Yezid en-Nehaî (ö. 75/694), Zırr b. Hubeyş (ö. 82/701), Nasır b. Âsım (ö. 90/709), Yahya b. Ya'mer (ö. 90/709) (Şevkânî, 2007: 3/379, 476; 4/289, 370), Ebû'l-Aliye er-Riyâhî (ö. 90/709) (Şevkânî, 2007: 4/49, 595; 5/153, 603), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) (Şevkânî, 2007: 3/260; 4/105, 583), Said b. Cübeyr (ö. 94/713) (Şevkânî, 2007: 4/529; 5/275, 361, 434), İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714) (Şevkânî, 2007: 1/80, 480, 519, 620; 2/163, 208, 354), Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Ata b. Yesar (ö. 103/721), Yahya b. Vessab (ö. 103/722) (Şevkânî, 2007: 4/358, 564; 5/530, 564), İkrime (ö. 105/723) (Şevkânî, 2007: 4/252; 5/215, 288, 365, 556), Ebû Recâ İmran el-Utâridî (105/724) (Şevkânî, 2007: 4/160, 223, 630, 636, 658), Müslim b. Cündeb (ö. 106/724), Süleyman b. Yesar (ö. 107/725), Hasan-ı Basrî (ö. 110/729) (Şevkânî, 2007: 2/411, 525, 583; 3/78, 125, 427, 537), Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) (Şevkânî, 2007: 3/160, 316; 5/379, 424), Talha b. Musarrif (ö. 112/731) (Şevkânî, 2007: 3/12, 343, 560; 4/192, 592), Ata b. Ebî Rebah (ö. 114/732), Abdullah b. Ebî Müleyke (ö. 117/736), Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec (ö. 117/735), Katâde b. Diâme (ö. 117/736) (Şevkânî, 2007: 2/190, 498; 3/106, 583; 4/62, 377), İbn Âmir el-Yahsubî (ö. 118/736) (Şevkânî, 2007: 2/260, 365, 407, 516; 3/183, 393), İbn Muhaysın (ö. 123/741) (Şevkânî, 2007: 4/211, 590; 5/122, 339, 425), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) (Şevkânî, 2007: 3/440, 567; 4/399), Âsım b. Ebi'n-Necûd (ö. 127/745) (Şevkânî, 2007: 2/143, 264, 370, 402, 505, 599), Ebû Ca'fer (ö. 130/748) (Şevkânî, 2007: 4/170, 389, 500; 5/223), Humeyd b. Kays el-A'rec (ö. 130/748), Yezîd b. Rûmân (ö. 130/748), Şeybe b. Nisâh (ö. 130/748), Ata b. es-Sâib (ö. 136/753) ve Süleyman b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765) (Şevkânî, 2007: 3/218, 453, 502; 4/210, 441, 618; 5/204).

2.3. Kıraatleri Kıraat İmamlarına Atfetmesi

Araştırmamıza konu olan *Fethu'l-kadîr* tefsiri başta olmak üzere tefsir kitaplarında kıraat farklılıklarının hüccet olarak kullanılması ve kıraat imamlarına isnatta bulunularak aktarılması en çok tercih edilen yöntemlerden biri olmuştur. Bu bağlamda Şevkânî de *Fethu'l-kadîr*'inde genellikle kıraat-ı aşere ve kıraat-ı erbeate aşere sistemi içerisinde anılan okuyuş çeşitlerine atıfta bulunma metodunu kullandığından nakillerinin çoğunu kıraat imamlarından oluşturmuştur. Meselenin daha iyi anlaşılması bakımından kıraat imamlarına isnad edilen

okuyuş çeşitlerinden birine örnek verecek olursak; Şevkânî'nin nakline göre, “ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا/Kullarımızdan Allah'a karşı gelmekten sakınanları mirasçı kılacağımız Cennet işte budur.” (Meryem 19/63) âyetinde geçen “نُورِثُ” ifadesini Yakub el-Hadramî و/vav harfini nasb, ر/ra harfini şeddeli olarak “نُورِثُ” diye okumuştur. Diğer kıraat imamları ise bu ifadeyi Mushaf'ta yazıldığı şekliyle okumuşlardır (Şevkânî, 2007: 3/401).

Araştırmalarımıza göre Şevkânî, sahih kıraat imamlarından İbn Âmir (ö. 118/736) (Şevkânî, 2007: 1/243, 604; 2/487), İbn Kesir (ö. 120/737) (Şevkânî, 2007: 3/573; 4/470, 635), Âsım b. Ebi'n-Necûd (ö. 127/745) (Şevkânî, 2007: 4/81, 184, 295, 371), Ebû Cafer (ö. 130/747) (Şevkânî, 2007: 3/206, 438, 509; 4/389, 500), Ebû Amr (ö. 154/770) (Şevkânî, 2007: 3/247, 342, 440; 4/172), Hamza b. Habib (ö. 156/772) (Şevkânî, 2007: 3/162, 330, 411; 4/152), Nâfi b. Abdurrahman (ö. 169/785) (Şevkânî, 2007: 4/200, 424, 617; 5/416), Kisâî (ö. 189/805) (Şevkânî, 2007: 1/519; 2/246, 519; 3/140), Yakub el-Hadramî (ö. 205/821) (Şevkânî, 2007: 2/163, 460, 519; 3/271) ve Halef b. Hişam (ö. 229/844) (Şevkânî, 2007: 4/105, 243, 379, 613; 5/224) başta olmak üzere, şâz olarak kabul edilen Hasan-ı Basrî (ö. 110/729), İbn Muhaysin (ö. 123/741), Süleyman b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765) ve Yahya b. Mübarek el-Yezîdî (202/817) gibi kıraat imamlarından da yeri geldikçe nakillerde bulunmuştur. Şevkânî, söz konusu imamlara ait olan okuyuşları verirken bazen manaya olan etkilerinden detaylı bir şekilde söz ederken, bazen de değerlendirmelerde bulunmadan sadece kelimedeki oluşan değişikliğin hangi harflerde gerçekleştiği ve bu kıraatin hangi imama ait olduğunu belirtmekle iktifa etmiştir.

2.4. Kıraatleri Kıraat İmamlarının Râvilerine Atfetmesi

Şevkânî, *Fethu'l-kadir*'inde kıraat imamlarının okuyuşlarına değindiği gibi bu imamlardan rivayette bulunan râvilerin okuyuşlarına da yeri geldikçe değinmiştir. Müellif, kıraatleri işlerken kimi yerde sadece kıraat imamına isnad ederek okuyuşlarını aktarırken bazen de kıraatleri, kıraat imamlarının râvilerine isnad ederek aktarmıştır. Bu bağlamda râvilerin bazısına sık sık yer verilirken bazısına hiç yer verilmediği görülmüştür. Özellikle on dört kıraat içerisinde anılan kıraat imamlarının okuyuşları -İbn Muhaysin'in iki râvisinden biri olan İbn Şenebûz (ö. 328/939) hariç (Şevkânî, 2007: 1/115)- râvileri belirtilmeksizin verilmiştir. Râvilere isnad edilen okuyuş çeşitlerinden birine örnek verecek olursak; Şevkânî'nin nakline göre, “ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا Allah, buyruğunu yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü var etmiştir.” (Talak 65/3) âyetinde zikredilen “بَالِغُ أَمْرِهِ” ifadesini cumhur, birinci lafzı ref, ikinci lafzı da nasb okurken, Hafs izafet terkibi halinde tenvini de hafzederek “بَالِغُ أَمْرِهِ” diye okumuştur (Şevkânî, 2007: 5/289).

Sahihi kıraat imamlarından her birinin ikişer râvisi -Dûrî, Ebû Amr ve Kisâî'nin ortak râvisidir- olmak üzere yirmi râvi bulunmaktadır. Şevkânî'nin de bazısına atıfta bulunarak kıraatlerine yer verdiği bu râvilerin isimleri sırasıyla şu şekildedir: İsa b. Verdân (ö. 160/777) (Şevkânî, 2007: 3/290), Süleyman b. Cemâz (ö. 170/786), Hafs b. Süleyman (ö. 180/796) (Şevkânî, 2007: 3/393, 407, 598; 4/377), Ebû Bekr Şu'be b. Ayyaş (ö. 193/808) (Şevkânî, 2007: 1/396, 447; 2/162, 408), Osman b. Said (Verş) (ö. 197/812) (Şevkânî, 2007: 2/455, 562; 3/217, 362), Kâlûn İsa b. Minâ (ö. 220/835) (Şevkânî, 2007: 4/165, 445, 464; 5/320), Hallâd b. Hâlid (ö. 220/835) (Şevkânî, 2007: 1/416; 5/122), Halef b. Hişam (ö. 229/843) (Şevkânî, 2007: 2/395, 562; 3/203, 290), Ravh b. Abdülmü'min (ö. 233/847), Ruveys (ö. 238/852) (Şevkânî, 2007: 3/476, 477; 5/454), Ebû'l-Hâris (ö. 240/854) (Şevkânî, 2007: 3/429, 484; 4/174), Dûrî (ö. 240/854) (Şevkânî, 2007: 1/484; 2/46; 4/82; 5/353), İbn Zekvân (ö. 242/856) (Şevkânî, 2007: 3/319, 470; 4/136), Hişam b. Ammar (ö. 245/859) (Şevkânî, 2007: 3/437; 4/159, 385), Bezî (ö. 250/864) (Şevkânî, 2007: 2/467; 3/199; 4/84, 348), Sûsî (ö. 261/874) (Şevkânî, 2007: 3/319; 4/590), İshak b. İbrahim (ö. 286/899) (Şevkânî, 2007: 1/264; 2/227, 468), Kunbül (ö. 291/903), İdris b. Abdülkerim (ö. 292/905) (Şevkânî, 2007: 2/537; 4/382; 5/275).

2.5. Kıraatleri Bazı Âlimlere Atfetmesi

Şevkânî, okuyuş ihtilaflarını ele alırken yalnızca kıraat imamları ve râvilerine atıfta bulunmakla yetinmemektedir. Bunlara ilaveten farklı alanlardaki çalışmalarıyla bilinen birçok isme atıfta bulunarak nakillerine yer vermektedir. Bu isimler arasında kıraat kitabı kaleme almış olanlar bulunduğu gibi, tefsir ve gramer eserleri telif eden ya da her iki ilim sahasında adından söz ettiren kimseler de mevcuttur. Müellifin atıfta bulunduğu şahısların kıraat nakilleri sahih okuyuşlardan olduğu gibi, şâz kabul edilen okuyuş çeşitlerinden de olabilmektedir. Örnek verecek olursak; Şevkânî'nin nakline göre, “ يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ ”, “ يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ ”/Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreğemiz günü

düşün. Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptıysak, -üzerimize aldığımız bir vaad olarak- onu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak yapacağız.” (Enbiya 21/104) âyetinde geçen “تَطْوِي” ifadesini İbn Mücâhid, ن/nun harfi yerine ي/yâ harfiyle “يَطْوِي” diye okumuştur. Bu lafzı Ebû Cafer, Şeybe, A’rec ve Zührî, ref ت/te harfiyle “تَطْوِي” diye meçhul olarak okumuştur. Diğer kıraat imamları ise bunu malum şekilde “تَطْوِي” diye okumuşlardır. İbn Mücâhid’in okuyuşuna göre mana: “O günde Allah gökleri katlayacaktır.” olurken; ikinci kıraate göre anlam: “O günde gök katlanacaktır.” olur. Diğer kıraat imamlarının okuyuşuna göre ise mana: “O günde gökleri katlayacağız.” şeklinde olur (Şevkânî, 2007: 3/507).

Tespitlerimize göre Şevkânî’nin kıraat imamları dışında nakillerde bulunduğu bazı âlimler şunlardır: İbn Şihab ez-Zührî (ö. 124/742) (Şevkânî, 2007: 4/154, 399, 551; 5/223), Halil b. Ahmed (ö. 175/791) (Şevkânî, 2007: 2/253, 283; 3/393), Sîbeveyh Amr b. Osman (ö. 180/796) (Şevkânî, 2007: 3/368, 420; 5/635), Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) (Şevkânî, 2007: 3/146, 415; 4/249; 5/523), İbn Mücâhid (ö. 324/936) (Şevkânî, 2007: 4/192, 208, 674; 5/484), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 337/987) (Şevkânî, 2007: 3/330, 485; 4/360), İbnü’l-A’râbî (ö. 341/952) (Şevkânî, 2007: 3/27; 4/135; 5/566), Muhammed b. Cafer Ebî Hayyân (ö. 369/979) (Şevkânî, 2007: 1/359; 2/307, 477), Ebû’l-Feth Osman b. Cinnî (ö. 392/1002) (Şevkânî, 2007: 1/379; 3/595; 4/143), Mekki b. Ebî Tâlib (ö. 438/1047) (Şevkânî, 2007: 1/305; 2/366; 5/500), Ebû Amr Osman ed-Dânî (ö. 444/1053) (Şevkânî, 2007: 2/221, 406, 688; 3/381; 4/150), İbn Hazm el-Endelüsî (ö. 456/1064) (Şevkânî, 2007: 5/196), Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyri (ö. 465/1072) (Şevkânî, 2007: 1/480, 619), Ebû’l-Kasım ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) (Şevkânî, 2007: 3/148, 260; 4/415), İbn Atiyye el-Endelüsî (ö. 541/1147) (Şevkânî, 2007: 1/319, 332; 2/413; 4/334, 406), Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273) (Şevkânî, 2007: 1/126; 3/424; 4/275) ve İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) (Şevkânî, 2007: 1/46).

Şevkânî, tefsirinin birçok yerinde isimlerini verdiğimiz âlimlerin kıraat nakillerine değinerek atıfta bulunmaktadır. O, verilen örnekte de görüldüğü gibi ele aldığı bu nakillerin senedini belirtmeden, bazen âlimlerin ismi veya künyesiyle aktarırken, bazen de müellifin eserine atıfta bulunarak vermektedir.

2.6. Bazı Tabirlerle Atıfta Bulunması

Şevkânî, kıraat ihtilaflarını isnad ettiği kimseleri ifade ederken kullandığı nakil usullerinden biri de kıraat imamlarına atfettiği okuyuş çeşitlerini, şahıs ismi belirtmeden bazı ifadeler kullanarak nakletmesidir. Bu amaçla kullandığı ifadeler çeşitlilik arz etmektedir. Tahlilini yaptığı kıraatleri, şahıs ve belde ismini zikretmeden bunun yerine “القراءة/kırâat (Şevkânî, 2007: 1/295, 452; 2/149, 366) ve “القراء/kurrâ” (Şevkânî, 2007: 2/165, 575; 3/104) gibi genel ifadeler kullanmaktadır. Söz konusu ifade kiplerini de azlık, çokluk veya istisna anlamını çağrıştıran “عامية/umumun okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 2/46; 3/221, 484), “جمهور/cumhuriyet okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 1/303, 647; 2/122, 490), “جماعة/cemaatin okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 1/46, 255, 339), “جميع/hepsinin okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 2/183; 3/20; 5/521), “أجمع/genelinin okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 4/254), “فرقة/bir firkanın okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 4/160), “بعض/bir kısmının okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 1/340; 2/265, 526; 3/269), “سانر/geriye kalanların okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 2/452; 3/12, 365, 382) ve “باقى-الباقون/diğerlerin okuyuşu” gibi tabirlerle vermektedir (Şevkânî, 2007: 3/138, 590; 4/130, 385). Bu tabirleri tefsirinde genelde sahih okuyuş çeşitleri için kullandığı görülmektedir.

2.7. Kıraatleri Bölge ve Şehirlere Nispet Etmesi

Arz (dersin hocaya sunulması) ve semâ’ (kıraatin hocadan dinlenilmesi) yöntemiyle (İbnü’l-Cezerî, t.s.: 1/17) Kur’an’ı bizzat vahiy meleğinden öğrenen Hz. Peygamber, ashabına da benzer metotla bunu talim ederek isnad yoluyla günümüze kadar gelmesine vesile olmuştur. İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren kıraatlerin muhtelif bölgelere ulaşmasında kıraat imamlarının da ciddi katkıları olmuştur. Bu bağlamda kıraatleri sahabe ve tabiünden alan kıraat imamları zamanla yaşadıkları şehir veya bölgelere nispetle anılmaya başlamıştır. Bu şekilde şöhret bularak kıraatleri nakledilenler arasında tebarüz eden imamlar ve buldukları yerler şu şekildedir: Mekke’de: Abdullah b. Kesir (ö. 120/738), Humeyd b. Kays el-A’rec (ö. 130/748) ve İbn Muhaysın (ö. 123/741); Medine’de: Ebû Cafer Yezid b. Ka’ka’ (ö. 127/745), Şeybe b. Nessah (ö. 130/748) ve Nâfi b. Abdurrahman (ö. 169/786); Basra’da: İbn Ebî İshak el-Hadramî (ö. 129/747), Ebû Amr b. A’la (ö. 154/771), İsa b. Amr es-Sekâfî (ö. 149/767), Âsım el-Cahderî (ö. 128/746) ve Yakub b. İshak el-Hadramî (ö. 205/821); Kûfe’de: Yahya b. Vessab (ö. 103/722), Âsım b. Ebi’n-Necud (ö. 129/747), Süleyman b. A’meş (ö. 148/766), Hamza b. Habib ez-Zeyyât (ö. 156/773) ve Kısâi (ö. 189/805); Şam’da: Abdullah b. Âmir el-Yahsubî (ö.

118/737), Atiyye b. Kays el-Kilabî (ö. 121/739) ve Yahya b. el-Haris ez-Zimarî (ö. 145/763) (Sehâvî, 1987: 2/492).

Kıraat kaynaklarında genellikle mütevâtîr kıraat tabiri yerine “قراءة العامة/umumun kıraati” veya “الأمصار/bölge-şehir kıraati” gibi ifade kalıplarıyla kıraatlerin ele alındığı görülmektedir. Özellikle ilk dönemlerde kıraatler, şehir kurrâsının isim ve künyeleriyle aktarılmıştır (Tayyâr, 2010: 240). Ancak zamanla kıraatlerin yaygınlaştığı bölge ve şehirler için daha çok “الأمصار” tabiri kullanılmıştır. Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*'inde bu tabiri genellikle fikhî meselelerin naklinde, bazen de diğer dini konularda kullanmıştır (Şevkânî, 2007: 1/9, 542; 3/72; 4/270). Kıraatleri nakletmede ise genellikle bölge veya şehir ismini belirterek nakillerde bulunmuştur. “الأمصار” tabirinden maksat, farklı dini konularda ekollerıyla tanınan Mekke, Medine, Basra, Şam ve Kûfe şehirleridir. Meşhur kıraat imamları da bu bölgelerde yetişmiş ve kendi isim ve künyelerinden ziyade hayatlarını sürdürdükleri bu şehirlerle anılmaya başlamışlardır. Tefsir ilmiyle iştigal eden diğer müfessirler gibi, Şevkânî de kıraatleri naklederken, şehir veya bölge halkından olan kıraat imamlarının isimlerini ayrı ayrı belirtmek yerine, hayatlarını sürdürdükleri şehir ya da bölge adlarını kullanarak bunları aktarmıştır.

Tefsirlerde ve özellikle *Fethu'l-kadîr* eserinde kıraatlerin ele alındığı yerlerde kıraat vechinin hangi şehre nispet edildiğini göstermek için bazen şehir ismi yerine bölge adıyla atıfta bulunulduğu görülmüştür. Söz konusu bölgeler arasında bulunan Hicaz ve Haremeyn'den maksat: Mekke ve Medine; Irak'tan maksat ise Basra ve Kûfe şehirleridir. Az da olsa Yemen ve Şam isimleri de kaynaklarda kullanılmıştır. Bu bağlamda Şevkânî de, tefsirinde kıraat imamlarının adlarını açıkça belirttiği gibi şehir veya bölge ismini zikrederek de okuyuşlarını aktarmaya gayret ettiği görülmüştür. Meselenin daha iyi anlaşılması için bunu bir örnek ile inceleyemeye çalışalım. Örneğin müellif, “فَارْسِلْ مَعَنَا أَخَانًا نَكْتَلُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ/Kardeşimizi bizimle gönder de yiyecek alalım. Onu elbette koruruz” dediler.” (Yusuf 12/63) âyetinde zikredilen “نَكْتَلُ” tabirini açıklarken şunları ifade etmektedir: Bu kelimeyi Haremeynliler ile Ebû Amr, İbn Âmir ve Âsım ن/nun harfiyle okurken, diğer Kûfeliler ise; ي/yâ harfiyle “يَكْتَلُ” şeklinde okumuşlardır (Şevkânî, 2007: 1/46). Verilen örnekte de görüldüğü üzere Şevkânî, Kûfelilerin kıraatini konu edinerek şehir ismini verdiği gibi, Mekke ve Medine adını zikretmeden söz konusu şehirlerin kurrâlarını kast ederek Haremeyn ismini kullanmıştır (Şevkânî: 2007: 1/291, 612, 705; 2/467, 561, 673; 3/364, 531; 4/114, 681; 5/164, 244).

2.8. Mushaflara Atıfta Bulunması

Hz. Peygamber hayatta iken nazil olan âyetleri bizzat kendisinden öğrenmek ve ezberleyebilmek için sahabe, büyük bir çaba sarf etmiştir. Hatta sahabeden bazıları öğrendikleri usul üzerine kendilerine ait özel Mushafları dahi olmuştur. Bilhassa bunlar arasında Übey b. Ka'b ve Abdullah b. Mes'ud'un Mushafları tebarüz etmiştir. Söz konusu sahabilere ait Mushaflar istinsah sürecinden önce yazılmış nüshalardır. Hz. Osman'ın halifeliliği zamanında Hz. Hafsa'da bulunan Mushaf nüshası esas alınarak yapılan istinsah faaliyeti neticesinde diğer Mushaflar toplanmış ve tek nüsha olarak Hz. Osman'ın Mushaf'ı esas alınmıştır. Bundan sonra kıraatlerin kabulü hususunda öne sürülen şartlardan bir tanesi de hattı Osmani'ye uygunluk olmuştur (Mekkî b. Ebî Tâlib, t.s.: 51; İbnü'l-Cezerî, 2010: 9). Bu durum dikkate alınarak kıraat çeşitleri tahlil edilmeye başlanmış ve bu şartı taşımayan kıraatler sahih olarak kabul görmemiş, fakat ulema söz konusu kıraatleri birtakım nedenlerle âyetlerin tefsir edilmesinde değerlendirmişlerdir. Birçok müfessirin eserinde yaptığı gibi, Şevkânî de, *Fethu'l-kadîr* eserinde bu durumu göz önünde bulundurarak kıraat ihtilaflarını tetkik etmiş ve kıraatlerin kabul şartlarından biri olan hattı Osmani'yi esas aldığını göstermiştir. Onun söz konusu yaklaşımını, tefsirinin farklı bölümlerinde ele aldığı ifadelerden de görmemiz mümkündür. Müellifin konu hakkındaki değerlendirmesini gösteren şu örneği vermek yerinde olacaktır. Şevkânî, “وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ/Bunu İbrahim de kendi oğullarına vasiyet etti, Yakub da: Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. O halde sadece Müslümanlar olarak ölünüz (dediler).” (Bakara 2/132) âyetinde geçen “vasiyet etti/وَوَصَّىٰ” kelimesindeki kıraat farklılıklarını açıklarken şunları söylemektedir: Bu kelime aynı manaya gelen iki farklı ifade kipiyle de “وَوَصَّىٰ-وَأَوْصَىٰ” şeklinde okunmuştur. Bu kelime Abdullah b. Mes'ud'un Mushaf'ında “وَأَوْصَىٰ” şeklinde geçerken, Hz. Osman'ın Mushaf'ında “وَوَصَّىٰ” diye geçmektedir. Bu da Medineliler ile Şamlıların kıraatidir. Diğer kıraat imamları ise “وَأَوْصَىٰ” olarak okumuşlardır ve bunda teksir (çokça yapma) anlamı vardır (Şevkânî, 2007: 1/168). Verilen örnekte de görüldüğü üzere Şevkânî, kıraatleri ele alırken hattı Osmani'yi referans göstererek açıklamalarda bulunmuş ve diğer Mushaflarda geçen kıraat

farklılıklarını bununla temellendirmeye özen göstermiştir. Öte yandan söz konusu kıraatleri verirken kişisel görüşünü belirterek hattı Osmanî'ye olan bağlılığını da göstermiştir.

3. Şevkânî'in Kıraatlerin Tevcihinde İstidlâlde Bulunması

Müfessirler, âyetlerde bulunan kıraat farklılıkları üzerinde dururken birbirinden farklı metotlar kullanmışlardır. Bazısı, kıraat vecihlerini naklederken herhangi bir tevcih yoluna gitmezken, bazısı da söz konusu farklılıklar arasında tevcihini ortaya koymuş, kıraatlerin sıhhat şartları çerçevesinde birtakım değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu meyanda Şevkânî de âyetleri yorumlarken birçok yönden tevcihte bulunmaya gayret etmiştir. O, ele aldığı âyetin anlamını başka âyetlerle açıklamak bakımından birbiriyle kıyaslama, âyetlerin siyak ve sibakını dikkate alma, ayette bulunan kapalı bir kelimeyi başka yerdeki kelimelerle açıklama yoluna gitmektedir. Bu metodunu bazen kıraatler için de kullandığı müşahede edilmektedir. Şevkânî, kıraat farklılıklarının bulunmadığı kısımlarda başka ayetlerden istidlâlde bulunduğu gibi, kıraatleri temellendirmek için farklı âyetlere işaret ederek de istidlâlde bulunmaktadır. Böyle bir durumda manada bir farklılık meydana geliyorsa bunu da ifade etmeye çalışmaktadır. Bazen de herhangi bir değerlendirme yapmadan yalnızca istidlâlde bulunduğu âyeti zikretmektedir. Müellif, tevcihte bulunurken bazen ayette geçen bir kelimeyi bazen de kelimedeki bulunan lügat veya lehçe farklılığını temel alarak kıraat ihtilaflarını delillendirmeye çalışmıştır. Ayrıca kıraatleri hadislerle ya da Arap şiiiriyle istishadda bulunarak da aktarmıştır. Az da olsa kıraatler arasında kendi tercihini de belirterek değerlendirmelerde bulunmuştur. Şimdi kullanılan bu istidlâlleri birer örnekle incelemeye çalışalım.

3.1. Âyetlerle İstidlâlde Bulunması

Şevkânî, âyetlerin tefsiri ve kıraatlerin tevcihinde öncelikle başka ayetlerden misal vererek onlarla istidlâlde bulunur. Bu yöntemi kullanırken de önce kelimelerle ilgili kıraatleri verip ardından "O, yüce Allah'ın şu sözü gibidir./ كَقَوْلِهِ تَعَالَى " ifadesiyle farklı kıraatleri temellendirmek için diğer âyetlerle istidlâlde bulunur. Müellif, bu metodu tefsirinin birçok yerinde uygulamaya özen göstermektedir. O'nun istidlâlde bulunduğu âyetlerden birini örnek vererek tercihini göstermeye çalışalım. Örneğin O, "لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُقَذَّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ"/Onlar, yüce topluluğu (ileri gelen melekler topluluğunu) dinleyemezler. Kovulmaları için her taraftan taş tutulurlar." (Saffat 37/8) âyetinde zikredilen "يَسْمَعُونَ" kelimesinde bulunan kıraat farklılıklarını izah ederken bunları başka âyetle delillendirip şu şekilde yorumlamaktadır: "يَسْمَعُونَ" ifadesindeki zamir, bir önceki âyette varit olan şeytanlara racidir (bk. Saffat 37/7). "يَسْمَعُونَ" tabirini cumhur, س/sin harfini cezimli, م/mim harfini de şeddetsiz olarak "يَسْمَعُونَ" diye okumuşlardır. Ancak Hamza, Kisâi ve Hafs'ın rivâyetine göre Âsım, س/sin harfi ile م/mim harfini şeddetsiz olarak "يَسْمَعُونَ" diye okumuşlardır. Bunun aslı da "يَسْمَعُونَ" şeklinde olup mahreç olarak birbirlerine yakınlıkları sebebiyle ت/te harfinin س/sin harfine idğam edilmesiyle gelmesidir. Ebû Ubeyde de bu okuyuşu tercih etmiştir (Şevkânî, 2007: 1/191; 2/241; 4/372, 444). Birinci okuyuşa göre mana; (Onlar dinlemeye çalışsalar dahi duymaları mümkün olmayacaktır.) şeklindedir. Buna delil ise yüce Allah'ın: "أَنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمْعَرُونَ" (Şuara, 26/212) âyetidir. İkinci okuyuşa göre ise mana; (Dinlemeye yeltenmeleri de duymaları da mümkün olmayacaktır.) şeklindedir (Şevkânî, 2007: 4/444). Bu örnekte de görüldüğü üzere müellif, âyetin siyak kısmına işaret ederek kıraat tetkikinde bulunduktan sonra, söz konusu okuyuş farklılıklarının mana üzerindeki etkisini başka âyetleri delil göstererek temellendirmektedir.

3.2. Hadislerle İstidlâlde Bulunması

Müfessirlerin kıraatlerin tevcihinde kullandığı metotlardan bir tanesi de hadislerdir. Her ne kadar hadislerle istidlâlde bulunma metodu âyetler gibi çokça ele alınmamış olsa da yine de yararlanılan bir yöntem olmuştur. Bu bakımdan müfessirler arasında önemli bir konuma haiz olan Şevkânî'nin de kıraat çeşitlerini tevcihinde istidlâlde bulunduğu en mühim yöntemlerinden bir tanesi de Hz. Peygamberden nakledilen ve özellikle senedi muttasıl kabul edilen hadisler olmuştur. Şevkânî, ele aldığı âyetlerde bulunan kıraatleri verdikten sonra hadislerden delil getirerek bu okuyuş çeşitlerini temellendirmeye özen göstermiştir. Şevkânî'nin nakline göre, "وَجِئْتِكَ" /Andolsun! Sebe' halkı için kendi yurtlarında bir ibret vardır." (Sebe 34/15) ve "سَبِيًّا" /Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim dedi." (Neml 27/22) âyetlerinde geçen "سَبِيًّا" kelimesinde bulunan kıraat vecihleri sırasıyla şu şekildedir: Bu kelimeyi cumhur, bir topluluğun ismi veya bir

adamın ismi şeklinde hem munsarıf hem de tenvinli olarak okumuştur. Ebû Amr ile İbn Kesîr bunu gayrı munsarıf olarak “Sebe’liler için/سَبَاءٌ” diye okumuş ve bunun bir topluluk adı olabileceğini dile getirmişlerdir. Ebû Ubeyd de bu kıraati tercih etmiştir. Bunun topluluk ismi oluşuna da devamında zikredilen “meskenlerinde” şeklinde olan tabiri delil göstermiştir. Bu kelimeyi Kunbül, Ebû Hayve ve Cahderî hemzeyi sakın olarak; “سَبَاءٌ” şeklinde okumuşlardır (Şevkânî, 2007: 4/366).

Ayrıca söz konusu kelimeyi cumhur aynı biçimde munsarıf bir lafız olarak okurken, Ebû Amr ve İbn Kesîr gayrı munsarıf olarak hemzeyi üstünle; “سَبَاءٌ” diye okumuştur. Bunun da bir şehir ismi olduğu belirtilmiştir. Zeccâc ise bu ifadenin bir şahıs adı olması görüşünü reddederek, şöyle demiştir: Sebe’, Yemen’in Me’rib olarak bilinen bölgesinde San’a ile aralarında üç günlük mesafenin bulunduğu bir şehirdir (Zeccâc, 1988: 4/114). Şevkânî, bu tabiri farklı görüşlerle etraflıca izah ettikten sonra, netice itibarıyla iki genel görüşün oluştuğunu ifade etmiştir. Birincisi esreli olarak okumayanlara göre bu ifadenin yerleşim yeri olacağı anlamındaki görüşüdür. İkincisi ise esreli olarak okuyanların bu ifadeyi şahıs ismi anlamında kabul ettiği görüşüdür. Müellif, ikinci görüşü de Ferve b. Müseyk el-Murâdî’nin Hz. Peygamber’den naklettiği: “Rasûlullah’a (sav) “سَبَاءٌ” ile ilgili sorulduğunda “كَانَ رَجُلًا لَهُ عَشْرَةٌ مِنَ النَّبِيِّنَ تِيَامَنُ مِنْهُمْ سَبْعَةٌ وَتَشَاعَمُ أَرْبَعَةٌ”/O, on tane evladı olan bir adamdır. Bunların altı tanesi Yemen, dördü ise Şam tarafına gitmiştir (Tirmizî, 1998: 5/366).” hadisiyle izah ederek istidlâlde bulunmuştur (Şevkânî, 2007: 4/153).

3.3. Lehçe Farklılıklarına Dayandırarak İstidlâlde Bulunması

Kıraat tevcihinde kullanılan metotlardan biri de lehçe farklılıklarıdır. Bu bağlamda Şevkânî, kıraatleri ele alırken bazen onların Arap lehçesiyle olan bağlantısına yer vererek bu metodu kullanmıştır. Müellif, kimi zaman kabile isimlerini açıkça belirtmiş, bazen de isim zikretmeden tahlilde bulunduğu kıraatin lehçe farklılığı olduğunu söylemekle iktifa etmiştir. Ayrıca kimi yerde aktardığı kelimenin kaç lehçe ile okunduğunu belirtmiştir. Müellif, tefsirinde lehçe farklılıklarına atıfta bulunduğu kısımlarda Hicaz, Kureyş, Benî Temîm, Hevâzin, Huzeyl, Kays, Necd, Kelb, Benî Hâris ve Esed kabilelerinin isimlerini zikrederek şu ifade kipleriyle aktarmıştır: “لُغَةُ قُرَيْشٍ” (Şevkânî, 2007: 3/208, 507; 4/197, 300; 5/527), “بِلِسَانِ قُرَيْشٍ” (Şevkânî, 2007: 4/141), “فِي لُغَةِ قُرَيْشٍ” (Şevkânî, 2007: 3/204, 432; 5/26), “وَهِيَ لُغَةُ قُرَيْشٍ” (Şevkânî, 2007: 1/504), “لُغَةُ أَهْلِ الْحِجَازِ” (Şevkânî, 2007: 3/172), “فِي لِسَانِ أَهْلِ الْحِجَازِ” (Şevkânî, 2007: 3/145, 448; 4/657; 5/527), “وَهِيَ لُغَةُ أَهْلِ الْحِجَازِ” (Şevkânî, 2007: 4/319), “فِي لِسَانِ أَهْلِ الْحِجَازِ” (Şevkânî, 2007: 1/39), “وَهِيَ لُغَةُ تَمِيمٍ” (Şevkânî, 2007: 2/139, 600; 3/507; 5/527), “وَهِيَ لُغَةُ تَمِيمٍ” (Şevkânî, 2007: 1/342, 497; 4/342, 560), “وَفِي لُغَةِ تَمِيمٍ” (Şevkânî, 2007: 3/81), “وَبَنُو تَمِيمٍ” (Şevkânî, 2007: 3/27; 4/440), “وَهِيَ لُغَةُ بَنِي تَمِيمٍ” (Şevkânî, 2007: 3/440; 4/445), “عَلَى لُغَةِ تَمِيمٍ” (Şevkânî, 2007: 3/81), “وَهِيَ لُغَةُ بَعْضِ تَمِيمٍ” (Şevkânî, 2007: 4/451), “لُغَةُ هُدَيْلٍ” (Şevkânî, 2007: 4/611), “عَلَى لُغَةِ هُدَيْلٍ” (Şevkânî, 2007: 4/60, 197), “وَهِيَ لُغَةُ هُدَيْلٍ” (Şevkânî, 2007: 3/427), “لُغَةُ هِي لُغَةُ بَعْضِ أَهْلِ نَجْدٍ” (Şevkânî, 2007: 2/139), “وَهِيَ لُغَةُ لَأَهْلِ نَجْدٍ” (Şevkânî, 2007: 2/12), “وَهِيَ لُغَةُ نَجْدٍ” (Şevkânî, 2007: 3/389; 5/218), “هِيَ لُغَةُ بَعْضِ أَهْلِ نَجْدٍ” (Şevkânî, 2007: 4/476), “وَهِيَ لُغَةُ الْعَالِيَةِ مِنْ نَجْدٍ” (Şevkânî, 2007: 4/289), “بَنُو أَسَدٍ” (Şevkânî, 2007: 1/225, 497; 2/246; 5/218), “وَهِيَ لُغَةُ بَنِي أَسَدٍ” (Şevkânî, 2007: 1/176), “لُغَةُ قَيْسٍ” (Şevkânî, 2007: 2/164; 3/368), “وَهِيَ لُغَةُ الْكَلَابِيِّينَ” (Şevkânî, 2007: 3/319), “هِيَ لُغَةُ هَوَازِنَ” (Şevkânî, 2007: 3/100) ve “لُغَةُ بَنِي الْحَارِثِ” (Şevkânî, 2007: 3/441).

Müellif, kıraatlerin ilişkili olduğu lehçelere işaret ettiği bazı yerlerde de kabile isimlerini anmadan farklı ifade kalıplarını şu şekilde kullanmıştır: “وَهُوَ لُغَةٌ” (Şevkânî, 2007: 4/446; 5/118), “وَهِيَ لُغَةٌ” (Şevkânî, 2007: 1/28; 2/584; 4/282, 618; 5/211, 495), “عَلَى لُغَةٍ” (Şevkânî, 2007: 3/422, 560; 4/146; 5/417, 563), “لُغَةٌ فِيهِ” (Şevkânî, 2007: 5/37), “وَهِيَ لُغَةُ مَشْهُورَةٌ” (Şevkânî, 2007: 1/27), “وَهِيَ لُغَةُ شَادَّةٌ” (Şevkânî, 2007: 2/283; 4/489). Verilen ifade kalıplarından müellifin en çok kullandığı ifadelerden birine örnek verecek olursak; Şevkânî’nin nakline göre, “...أَيْمُسِكُهُ عَلَى هُوَنِ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التَّرَابِ...” (Nahl 16/59) âyetinde geçen “هُونٍ” tabirini İsa es-Sakafî “هُوانٍ” diye okumuştur. Yezidî, her iki okuyuş çeşidinin “هُونٍ-هُوانٍ” de Kureyş lehçesine ait olduğunu ve aynı anlama geldiğini belirtmiştir. Bunu Kisaî’den aktaran Ebû Ubeyd de aynı görüştedir (Şevkânî, 2007: 3/204). Ele aldığımız örnekte de görüldüğü gibi müellif, kıraatlerin bazısının lehçe farklılığına dayandığına dikkat çekmektedir. Aynı zamanda bu farklılıklar nedeniyle bir kısım okuyuşların âyetin anlamını müspet olarak değiştirdiğini ya da anlam zenginliğine katkı sağladığını, bazısının ise âyetin anlamına etki etmediğini, yalnızca kelimedeki farklı iki lehçenin kullanımı olduğunu ve bunların da anlama etkisinin bulunmadığını benzer örneklerle ifade etmiştir (Şevkânî, 2007: 1/342, 497; 2/139, 600; 3/204, 507; 4/267, 560; 5/387).

3.4. Arap Dili Yönünden İstidlâlde Bulunması

Şevkânî, tefsirinde tahlilini yaptığı kıraatleri Arap dili çerçevesinde de ele alarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Müellifin kıraatler ile ilgili ele aldığı konuların çoğunda kullandığı örneklerin Arap dili ile ilgili olduğu görülmüştür. Ancak Arap dili ve belagatinin zengin muhtevaya sahip olması sebebiyle farklı kategoriler çerçevesinde değerlendirildiği bilinmektedir. Bunlar: Belâgat, sarf, nahiv ve şiidir. Biz de bu araştırmamızda söz konusu kategorileri göz önünde bulundurarak müellifin tefsirinden birer örnek vererek genel bir değerlendirmede bulunmaya çalışacağız.

Sarf ilmine göre tevcih/ta'lil edilen kıraatlere örnek: “...إذ أخذنا ميثاق بني إسرائيل لا تعبدون إلا الله... Vaktiyle biz, İsrailoğulları'ndan: Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz diye söz almıştık.” (Bakara 2/83) âyetinde geçen “لا تعبدون إلا الله” ifadesinin yemine taalluk ettiğini belirten Sîbeveyh'e göre âyet: Biz, “Allah adına yemin olsun ki, O'ndan başkasına ibadet etmeyeceksiniz” diye kendilerinden yemin almıştık, anlamında olup, yeminin cevabı niteliğindedir demiştir. Bunun emir manasında bir haber olduğu da ifade edilmiştir. Yani bu da “Onlara yemin ettirdik.” demektir. İbn Mes'ud ve Übey b. Ka'b söz konusu fiili ن/nun harfini düşürerek nehy olmak üzere: “لا تعبدوا” şeklinde okumuşlardır. İşte bu sebeple ifadenin devamındaki fiiller: “سؤقولوا/” “dosdoğru kılın/وأقيموا” ve “verin/وأتوا” şeklinde gelmişlerdir. “لا تعبدون” buyruğunun hal cümlesi olduğu da ifade edilmiştir. Yani, biz kendilerinden sözlerini ya muvahhidler olarak veya inat etmeyen kimseler olarak almıştık, demektir (Şevkânî, 2007: 1/126). Kurtubî ise bunun İbn Kesîr, Kisaî ve Hamza'nın okuduğu “ibadet etmesinler/لا يعبدون” şeklindeki kıraate uygun bir açıklama olduğunu söylemiştir (Kurtubî, 1964: 2/13). Ferrâ, Zeccâc ve bazı dilciler de bunun: “وبأن يحسنوا للوالدين، وبأن لا يسفكوا الدماء” Biz kendilerinden Allah'tan başkasına ibadet etmemeleri, anne ve babaya iyilik yapmaları ve kan dökmemeleri hakkında söz almıştık.” anlamında olduğunu ifade etmişlerdir. Burada fiil olan lafızlara mastar anlamı veren “أن” ve ب/bâ harfi hazfe gittiğinden fiil ref halinde gelmiştir. Bunun yanlış bir kullanım olduğu söylenmiştir. Bu da Arap dilinde takdir edilen her bir söylemin açıkça ifade edilmiş gibi amel etmesindedir (Şevkânî, 2007: 1/126). Kurtubî: Bu ifadenin bir hata olmadığını ve her iki kullanım şeklinin de doğru olduğunu savunmuştur (Kurtubî, 1964: 2/13; Şevkânî, 2007: 1/126; 2/274, 424, 603; 3/160, 409).

Nahiv ilmi çerçevesinde tevcih/ta'lil edilen kıraatlere örnek: Şevkânî'nin nakline göre, “... قَالَ اللهُ هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ... /Allah, şöyle diyecek: Bugün, doğrulara doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür...” (Maide 5/119) âyetinde geçen “يَوْمٌ” kelimesini Nâfi ve İbn Muhaysın nasb olarak “يَوْمٌ” diye okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise bunu ref ile okumuşlardır ki, mübtada ve haber bakımından tam anlaşılabilir ve izahı yapılabilen kıraat çeşidi de budur. Bu kıraate göre “Fayda vereceği gündür./يَوْمٌ يَنْفَعُ” kısmı, “bu/هَذَا” işaret zamirinin haberidir. Kisaî der ki: Burada; “يَوْمٌ” tabirini nasb üzere bina edişinin sebebi, cümleye muzaf oluşundandır. Söz konusu tabir ile ilgili Zeccâc da der ki: Basralılar, Kisaî'nin bu yorumunu zarf olan lafzın muzari fiile izafe edilmesi halinde kabul etmezler. Ayrıca “يَوْمٌ” kelimesi tenvin ile “يَوْمٌ” şeklinde okunduğu da nakledilmiştir. Bu kullanım başka âyette: “وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْرِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا” Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemedede bulunamaz.” (Bakara 2/48) şeklinde tenvinli olarak gelmesi gibidir. Bu ifadenin tenvinle okunması ise A'meş'e ait bir kıraat çeşididir (Şevkânî, 2007: 1/210, 358; 2/109, 375, 516; 3/351, 440; 4/166, 654; 5/218, 530).

Belâgat ilmi çerçevesinde tevcih/ta'lil edilen kıraatlere örnek: Müellifin nakline göre, “... وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ... /İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar...” (Bakara 2/204) âyetinde geçen “وَيُشْهِدُ اللهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ” kısmını İbn Muhaysın, ي/yâ ve ه/hâ harflerini üstünlü “الله” lafzını da ötreli olarak “وَيُشْهِدُ اللهُ” diye okumuştur. Bu kıraate göre anlam: “Allah, kalbinde olana şahittir.” şeklinde olur. Buna delil olarak şu âyet örnek verilir: “...وَاللهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ... /Allah, münafikların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir.” (Münâfikûn 63/1) Söz konusu ifadeyi diğer kıraat imamları Mushaf'ta yazıldığı şekliyle okumuşlardır. Bu kıraat çeşidi münafikları yermek için daha belîğdir. İbn Abbas'ın okuyuşu ise: “وَاللهُ يَشْهَدُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ /Allah onun kalbinde bulunana şahitlik eder.” şeklindedir. İbn Mes'ud ve Ubey b. Ka'b da bunu: “وَيُسْتَشْهِدُ اللهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ/ve kalbinde bulunana Allah'ı şahit tutar.” şeklinde okumuşlardır ki, bu okuyuş vechi de çoğunluğun kıraati lehine bir hüccettir (Şevkânî, 2007: 1/239).

Şiir ile istişhadda bulunarak tevcih/ta'lil edilen kıraatlere örnek: Şevkânî'nin nakline göre, “... خُشَعًا أَبْصَارُهُمْ /Gözleri düşkün düşkün (zelil ve hakir) kabirlerinden çıkarlar, sanki yayılan çekirgeler gibidirler.” (Kamer 54/7) âyetinde zikredilen “خُشَعًا” ifadesini cumhur “خَاشِعًا” kelimesinin çoğulu olarak Mushaf'ta yazıldığı şekliyle okumuştur (İbn Mücâhid, 1980: 618; İbnü'l-Cezerî, t.s.: 2/380; Dimyâtî,

1987: 524). Ebû Amr, Hamza ve Kisaî söz konusu lafzı ح/â harfinden sonra /elif harfinin ilavesiyle tekil olarak “خَاشِعًا” şeklinde okumuşlardır. Bu ifadeye benzer olarak şiir de: “مِنْ إِيَادِ بْنِ نَزَارِ بْنِ وَشَبَابِ حَسَنِ أَوْجُهُمْ... مِنْ إِيَادِ بْنِ نَزَارِ بْنِ وَشَبَابِ حَسَنِ أَوْجُهُمْ” şeklinde kullanılmıştır (Şevkânî, 2007: 5/147). İbn Mes'ud da şâz olduğu belirtilen benzer bir kelime ile bunu “خَاشِعَةً” şeklinde okumuştur (İbn Hâleveyh, t.s.: 148). Müellif, meseleyi detaylı olarak izah ettikten sonra bu lafza benzer kullanımının, önemli Arap şairlerinden biri olan İmrü'u'l-Kays'ın; “يَقُولُونَ لَا تَهْلِكُ أَسَى وَتَجَلِدُ... يَقُولُونَ لَا تَهْلِكُ أَسَى وَتَجَلِدُ”/Dostlarım binekleri üzerinde onun yanında durdular... Üzüntüye kapılmayın ve sabır gösterin diyorlar.” şeklindeki sözlerini misal vererek Arap şiiriyle istihsadda bulunmuştur (Şevkânî, 2007: 2/286; 3/130, 564; 4/382; 5/147).

4. Şevkânî'nin Kişisel Tercihini Belirtmesi

Şevkânî, tefsirinde yukarıda da açıklamaya çalıştığımız umumi tercihler dışında kişisel tercihlerini de yeri geldikçe zikretmektedir. Fakat diğer tercihlere nazaran kişisel tercihlerini daha az dile getirmektedir. Bunları da bazen olumlu olarak “أَرْجَحُ/tercihe daha şayandır” (Şevkânî, 2007: 1/259), “أَظْهَرُ/daha aşikârdır” (Şevkânî, 2007: 3/507), “أَفْصَحُ/daha açık veya daha fasihtir” (Şevkânî, 2007: 1/461), “أَوْلَى/daha uygundur” (Şevkânî, 2007: 1/136), “أَجْوَدُ/daha üstündür” (Şevkânî, 2007: 1/242), “أَجِيدٌ/münasiptir” (Şevkânî, 2007: 3/515), “أَحْسَنُ/daha iyidir” (Şevkânî, 2007: 4/85), “أَحْسَنُ/uygundur” (Şevkânî, 2007: 1/578), “أَجْوَزُ/caiz olur” (Şevkânî, 2007: 2/406), “أَجَائِزٌ/caizdir” (Şevkânî, 2007: 3/378), “أَصْحُ/daha sahihtir” (Şevkânî, 2007: 1/423), “أَشْهَرُ/daha meşhurdur” (Şevkânî, 2007: 3/369), “أَمْدَحُ/daha layıktır” (Şevkânî, 2007: 1/443), “أَعْمُ/daha umumidir” (Şevkânî, 2007: 1/26), “أَحَبُّ/âna göre” (Şevkânî, 2007: 3/581), “أَمْنٌ-مُتَمَكِّنٌ/daha sağlam” (Şevkânî, 2007: 4/481), “أَوْضَحُ/daha açık” (Şevkânî, 2007: 3/586), “أَقْوَى/daha kuvvetli” (Şevkânî, 2007: 4/205), “أَبِينٌ/daha açık” (Şevkânî, 2007: 1/260) ve “أَصُوبٌ/daha doğru” (Şevkânî, 2007: 5/380) gibi tabirlerle, bazen de olumsuz olarak “أَفْجَحُ/hoş olmayan” (Şevkânî, 2007: 1/559), “أَضْيَعُ/zayıftır” (Şevkânî, 2007: 1/203), “أَبِيدٌ/uzaktır” (Şevkânî, 2007: 2/316), “أَلْحَنُ/hatalıdır” (Şevkânî, 2007: 1/480), “أَنْكَرُ/hoş olmayandır” (Şevkânî, 2007: 1/203), “أَعْلَطُ/hatadır” (Şevkânî, 2007: 1/698) ve “أَجْوَزُ/la caiz değildir” (Şevkânî, 2007: 2/228) gibi tabirlerle dile getirmektedir. En çok tercihte bulunulan ifade kipi “أَرْجَحُ/tercihe daha şayandır” tabiri olmuştur (Şevkânî, 2007: 3/130, 474, 550; 4/144, 488; 5/398). Müellifin nakline göre, “... وَلِيَمَكِّنَ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلِيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ... Onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur...” (Nur 24/55) âyetinde geçen “وَلِيُبَدِّلَنَّهُمْ” kısmını İbn Kesîr, Yakub, İbn Muhaysın ve Ebû Bekr b. Ayyâş “أَبْدَلُ” fiilinden türeyen bir lafız olarak şeddetsiz “وَلِيُبَدِّلَنَّهُمْ” şeklinde okumuşlardır. Hasan-ı Basrî'nin okuyuşu ve Ebû Hâtîm'in tercihi de bu kıraat çeşidi yönündedir. Diğer kıraat imamları ise “أَبْدَلُ” fiilinden türeyen bir kelime olarak şeddelli “وَلِيُبَدِّلَنَّهُمْ” şeklinde okumuşlardır. Ebû Ubeyd bu kıraati tercih etmiştir. Bu da iki farklı okunuş biçimidir. Şevkânî, söz konusu okuyuşlardan şeddelli olan kıraatin, şeddetsiz kıraat çeşidine göre daha fazla tercih edildiğini ve kişisel görüşünün de bu yönde olduğunu belirtmektedir (Şevkânî, 2007: 4/56).

5. Fethu'l-kadîr'de Kıraatlerin Fikhî Meselelere Etkisi

Şevkânî'nin uzun süre kadılık vazifesinde bulunması ve bu süre zarfında başta Neylû'l-evtâr eseri olmak üzere fıkıh ilmine dair eserler kaleme alması fikhî meselelere ilgisinin yoğun olduğuna işaret etmektedir. Söz konusu eserlerle birlikte, araştırmamızın temel kaynağı mesabesinde olan Fethu'l-kadîr tefsirini tetkik ettiğimizde, fıkıh meselelerini ilgilendiren konularda müellifin, farklı görüşler çerçevesinde geniş açıklamalar yaptığını, müşkil bir husus bulunduğu yerde fikhî mezheplerin yorumlarına başvurmakla beraber kendi düşüncesini de zikrettiğini görmekteyiz. Fıkıh meselelerini ilgilendiren âyetlerin izahlarına yoğun bir şekilde değinmesinde kırk yıla yakın kadılık görevini sürdürmesinin etki ettiği kanaatindeyiz. Şevkânî, fikhî meselelerle alakalı olan âyetlerin tefsirinde kullandığı kıraatlerin sahih olmasına özen göstermekle birlikte şâz kıraatlerden de yararlanarak yorum zenginliğini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde şâz kıraatlerin fikhî hükümlere etkisini aktarırken, kabul etmediği bir görüş olsa bile âlimlerin yorumlarını nakletmeye değer attığı görülmektedir. Diğer taraftan şâz kıraatleri, haber değeri taşıması bakımından sahabe ya da tabiînden aktarılması sebebiyle bazen sahih kıraatlerle birlikte kullanarak değerlendirdiğini görmekteyiz. Tespit ettiğimiz kadarıyla Şevkânî, tefsirinde kıraatleri kullanarak fikhî meselelerle ilgili şu konulara değinmiştir: Abdest alma sırasında ayakların yıkanması veya mesh edilmesi (Şevkânî, 2007: 2/22; Şevkânî, 1993: 1/212), kadınların hayız halinden sonraki durumları (Şevkânî, 2007: 1/258-261; Şevkânî, 1993: 1/340), kadınlara dokunmanın abdeste etkisi (Şevkânî,

2007: 1/542; Şevkânî, 1993, s. 1/245-246), Makam-ı İbrahim’de namaz (Şevkânî, 2007: 1/161; Şevkânî, 1993, s. 5/59-62), Müşriklerin mescitleri imar ve inşasının yasak olması (Şevkânî, 2007: 2/392) ve yemin kefareti (Şevkânî, 2007: 2/83; Şevkânî, 1993: 4/276). Söz konusu durumlardan birine örnek verecek olursak; Müellifin nakline göre, “... وَأَدْجَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى.../Biz Kâbe’yi, insanlar için toplanıp sevap kazanma yeri ve emniyetli bir mekân kıldık. Öyleyse siz de İbrahim’in makâmını namazgâh edinin...” (Bakara 2/125) âyetinde geçen “وَاتَّخِذُوا” ifadesini Nâfi ve İbn Âmir, خ/hâ harfini üstün ile mazi bir fiil olarak “وَاتَّخِذُوا” diye okumuşlardır. Bu durumda anlam, biz Kâbe’yi, insanlar için toplanıp sevap kazanma mekânı ve güvenli bir yer kıldık, şeklinde olur. Hz. İbrahim’e tabi olanlar orayı kendilerine namazgâh edinmişlerdir. Ayrıca mevzu bahis lafzı, diğer kıraat imamları خ/hâ harfini esreli olarak emir kalıbında “وَاتَّخِذُوا” şeklinde okumuşlardır. Bu kıraate göre daha önce zikredilen “يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ/Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi (bir zamanlar) cümle âleme üstün kılmış olduğumu hatırlayın.” (Bakara 2/122) âyetinde geçen “اذْكُرُوا” tabirine atfedilmiş olması da mümkündür (Şevkânî, 2007: 1/161). O zaman hitap, Yahudilere yapılmış gibi olur. Veya: “Biz Kâbe’yi... ..kılmıştık.” anlamına atfedilmiş de olabilir. Bu da: “O Kâbe’yi insanlar için... ..kılmış olduğumuzu hatırlayın.” şeklinde bir manayı ortaya çıkarır (Taberî, 2000: 2/522; Kurtubî, 1964: 2/111). Aynı şekilde; “bir dönüş yeri” buyruğunun anlamına atfedilmiş olması da bir olasılıktır. Bu da: Orası sizin için bir dönüş yeri olsun, o mekâna tekrar tekrar gidip gelin, anlamında olur (Taberî, 2000: 2/522; Kurtubî, 1964: 2/111; Zemahşerî, 1998: 1/185; Râzî, 1999: 4/43). Burada ele aldığımız iki farklı kıraat vechine göre fikhî hüküm şöyle olmuştur: Birinci kıraat olan mazi fiiline göre, Makam-ı İbrahim’de namaz kılınmasının vücubiyetinden söz edilemez. İkincisinde emir kipine göre gelen kıraatte ise tavaf yapıldıktan sonra iki rekâtlık bir namaz kılınması meselesidir ki, Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik, bu namazın mutlaka eda edilip terkedilmemesi gereken vacip bir namaz olduğu görüşündedirler (İbn Arabî, 2003: 1/60; Kazvîni, t.s.: 305-306). Mâlikilerin bir diğer görüşüne göre ise bu sünnet-i müekked bir namazdır (İbn Arabî, 2003: 1/60). Şâfiî mezhebinde de konu ile ilgili iki görüşten bahsedilmektedir. Birincisinde, Mâlikî mezhebinde olduğu gibi müekked bir sünnet, ikincisinde ise müstehap bir sünnet olduğu görüşüdür. Ahmed b. Hanbel’e göre de bu namazın hükmü sünnettir (Sa’lebî, 2007: 2/127; Kazvîni, t.s.: 7/306; Şevkânî, 2007: 1/161). Şevkânî, bu ayette görüşünü açıkça belirtmemiş olsa da cumhurun kıraati üzerinde değerlendirmelerini yoğunlaştırdığı için kendi görüşünün de emir kipiyle olan okuyuş çeşidi yönünde olduğu kanaatindeyiz.

6. Sonuç

Çok yönlü bir âlim olan Şevkânî’nin tefsiri özelinde yaptığımız bu araştırmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır: Şevkânî’nin tefsirinde tahlilini yaptığı kıraat vecihlerinden yola çıkarak, bu alanda iyi bir kıraat bilgisine sahip olduğunu tespit etmekteyiz. Müellifin kıraat çeşitleri hususunda zengin bir içeriğe sahip olan tefsir kitabında, sürelerin tamamına yakınında sahih ve şâz kıraatlerden yararlanarak anlamın açıklığa kavuşturulmasına katkı sağlamaya gayret ettiğini görmekteyiz. O, ele aldığı kıraatlarla ilgili öncelikle İbn Mücâhid’in Kıraat-ı Seb’a kitabında yedi ile sınırlandırmış olduğu imam ve râvilerinin okuyuş farklılıklarını aktarmaktadır. Akabinde şâz kıraatlerden de vecihler varsa, bunları da sahibine nispetle zikretmektedir. Aynı şekilde o, naklettiği kıraatleri sahabe, tabiîn ve Mushaflara isnad ederek değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ayrıca Übey b. Ka’b ve İbn Mes’ud başta olmak üzere Hz. Osman, Enes b. Mâlik ve nadiren de olsa Hz. Peygamberin hanımlarından Hz. Âişe ile Hz. Hafsa’nın kendilerine ait özel Mushaflarına atıfta bulunarak kıraatleri aktarmaktadır. Yine o, kıraatleri, Hicaz, Haremeyn, Medine, Mekke, Basra, Şam ve Kûfe gibi bölge ya da şehir ismi zikrederek atıfta bulunmaktadır. Bazen de şahıs ve belde ismi belirtmeden kıraatleri ya “فَرِيءٌ/okunmaktadır” ifade kipiyle ya da “القراء/kurrâ” ve “القراءة/bir kırâattir” ifade kipleriyle birlikte bunların da azlık, çokluk ve istisna ifade eden “عمامة/umumun okuyuşu”, “جمهور/cumhurun okuyuşu”, “جماعة/cemaatin okuyuşu”, “جميع/genelin okuyuşu”, “جمع/hepsinin okuyuşu”, “فرقة/bir firkanın okuyuşu”, “بعض/bir kısmının okuyuşu”, “سانر/geriye kalanların okuyuşu”, ve “الباقون باقي/diğerlerin okuyuşu” gibi tabirlerle verdiği görülmektedir. Müellif, kimi yerde kıraatlerin tevcihinde bulunmadan yalnızca okuyuş vecihlerini vermekle yetinirken, genel itibarıyla okuyuşların tevcihini yaparken muhtelif kaynaklardan istidlâlde bulunmaya çalışmıştır. Bu bağlamda âyet, hadis, Arap dili (belâgat, sarf, nahiv, şiir), lehçe farklılıkları ve kişisel tercihi ile kıraatleri değerlendirmiştir. Kişisel tercihini yaptığı bölümlerde bazı hususlara riayet ederek kıraatleri ya olumlu olarak “أَرْجَحُ/tercihe daha sayandır”, “أَطْهَرُ/daha âşikârdır”, “أَفْصَحُ/daha açık veya daha fasihtir”, “أَوْلَى/daha uygundur”, “أَجْوَدُ/daha üstündür”, “أَجْوَدُ/caiz olur”, “أَجْوَدُ/caizdir”, “أَصْحُ/daha

doğrudur”, “أَشْهَرُ/daha meşhurdur”, “أَمْدَحُ/daha layıktır”, “أَعْمُ/daha umumdur”, “أَحَبُّ إِلَيَّ/daha hoş”, “مُتَمَكِّنٌ-أَمْكَنٌ/daha sağlam”, “أَوْضَحُ/daha doğru”, “أَقْوَى/daha kuvvetli”, “أَبِينُ/daha açık” ve “أَصْوَبُ/daha doğru” gibi tabirlerle, bazen de olumsuz olarak “فَيْبِحُ/hoş olmayan”, “ضَعِيفٌ/zayıftır”, “بَعِيدٌ/uzaktır”, “لَاخِنٌ/hatalıdır”, “أَنْكَرُ/hoş olmayandır”, “عَلَطُ/hatadır” ve “لَا يَجُوزُ/caiz değildir” gibi tabirlerle dile getirmektedir.

Şevkânî, telif ettiği eserin tefsir kitabı olması nedeniyle kıraatlerin mana üzerindeki etkisi ve tefsir ilmine olan katkısından azami ölçüde istifade etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede kıraatleri tahlil ederken anlam üzerindeki etkileri ve fikhî meselelere olan yansımalarından sahih ve şâz ayırımı yapmadan yararlanılmış olması, eserinde yorum zenginliği ve çeşitliliğin oluşmasına katkı sunmuştur. Söz konusu vecihlerle mücmel ve mübhem olan bir lafzın mübeyyen, mutlak olanın takyîd ve umum olanın tahsis edilmesi sağlanmıştır. Ayrıca kendisinin uzun yıllar kadı olarak fetva makamında bulunması, fikhî ilmine yoğun bir ilgi duyarak bu alanda çokça kitap kaleme alması sebebiyle fikhî meseleleri ilgilendiren hususlarda kıraatler çerçevesinde mezhep imamlarının görüşleri ve kişisel düşüncesini de belirterek bazı fikhî konuları detaylı olarak tahlil ettiği görülmektedir.

Kaynaklar

- Bayraktutan, O. (2003). *Kıraatlerde müdrec kavramı -Kavramın kıraatlerde kullanılıp kullanılmamasının mantığına dair-*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Bıykoğlu, Y. (2012). *Şevkânî'nin Kur'ân'ı yorumlama yöntemi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Çetin, A. (2013). *Yedi harf ve kıraatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çetin, M. (2021). Zümer sûresi'ndeki kıraat ihtilafları ve tefsire etkisi. *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, 9 (7), 38-63.
- Çetin, M. (2022, Aralık). Tekâsür sûresi üzerine bazı mülahazalar. *Van İlahiyat Dergisi*, 10 (17), 69-92.
- Dimyâtî, A. (1987). *İthâf'u fudalâ'il-beşar fi'l-kıraati'l-erbeate aşer*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb.
- Dinçer, F. (2022). “Zürkânî'ye göre ahruf-i seb'a'nın delil ve faydaları”. *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, 6 (11), 46-64.
- Dinçer, F. (2022). *İbn Bennâ'nın ilmi şahsiyeti ve kıraat ilmine katkısı*. İstanbul: Kitap Dünyası.
- Ferâhîdî, H. (t.s.). *Kitâbü'l-ayn*. Beyrut: Müessesetü'l-Ale'l-Matbûât.
- Ğumârî, M. (1981). *el-İmâm eş-Şevkânî müfessiran*. Cidde: Dârü's-Şûruk.
- İbn Arabî, E. (2003). *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbn Hâleveyh, H. (t.s.). *el-Muhtasar fi şevâzi'l-Kur'an min kitâbi'l-bedî'*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî.
- İbn Manzur, M. (1995). *Lisânu'l-arab*. Beyrut: Dârü'l-İhyâ.
- İbn Muhaysın, M. (1993). *el-Muğni fi tevcîhi'l-kıraati'l-aşri'l-mütevâtira*. Beyrut: y.y.
- İbn Mücâhid, E. (1980). *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâât*. Mısır: Dârü'l-Marife.
- İbnü'l-Cezerî, Ş. (1999). *Müncidü'l-mukriin ve müşidü't-tâlibîn*. Beyrut: y.y.
- İbnü'l-Cezerî, Ş. (2010). *Ğâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. b.y.: Mektebetü İbn Teymiyye.
- İbnü'l-Cezerî, Ş. (t.s.). *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Kazvînî, A. (t.s.). *Fethü'l-azîz bi şerhi'l-veciz*. b.y.: Dârü'l-Fikr.
- Keleş, M. (2023). *Şevkânî, fethu'l-kadîr adlı eseri ve kıraatleri ele alma yöntemi*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Keleş, M. (2024). *Şevkânî, fethu'l-kadîr adlı eseri ve kıraatleri ele alma yöntemi*. İstanbul: Kitap Dünyası.
- Kurtubî, E. A. (1964). *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, E. M. (t.s.). *el-İbâne an me'âni'l-kirâât*. Kahire: Dârü Nehdati Mısır.
- Râzî, M. (1999). *Mefâtihü'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebir)*. Beyrut: Dârü İhyâu't-Türâsi'l-Arabî.
- Sa'lebî, E.-V. (2007). *Şerhü'r-risâle*. Riyad: Dârü İbn Hazm.
- Sehâvî, A. (1987). *Cemâlu'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ, thk. Ali Hüseyin el-Bevvab*. Mekke: Mektebetü't-Türâs.
- Süyûtî, E.-F. (t.s.). *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Medine: Mücemmâü'l-Melik Fehd li-Tıbaati'l-Mushafi's-Şerif.
- Şevkânî, M. (1993). *Neylü'l-evtâr min esrâri münteka'l-ahbâr*. Mısır: Daru'l-Hadis.
- Şevkânî, M. (1994). *el-Müskirât ve'l-muhaddirât el-bahsu'l-müsfir an tahrîmi külli müskir ve müfettir*. Medine: Dârü'l-Buhârî.
- Şevkânî, M. (2007). *Fethü'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*. Kahire: Dârü'l-Hadis.
- Şevkânî, M. (t.s.). *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsin min ba'di'l-karni's-sâbi'*. Beyrut: Dârü'l-Marife.
- Taberî, E. (2000). *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. b.y.: Müessesetü'r-Risâle.
- Tayyâr, M. (2010). *Şerhü mukaddimeti't-teshîl li ulûmi't-tenzil li'bni Cüzey*. Riyad: Daru İbnü'l-Cevzî.
- Tirmizî, M.-D. (1998). *Sünenü Tirmizî*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.

Yeşildağ, A. (2021). Şevkânî'nin fethu'l-kadîr'de kırâatleri tetkik usulü. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).

Zeccâc, E.-S.-B. (1988). *İ'râbu'l-Kur'ân*. Beyrut: Âlemu'l-Kutub.

Zemahşerî, E.-K. (1998). *Esâsu'l-belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Ziriklî, H. (1990). *el-A'lâm kâmusu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*. b.y.: y.y.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

TIPOGRAFI EĞİTİMİNDE WEB & MOBİL UYGULAMALARIN YERİ VE ÖĞRENME SÜRECİNE OLAN ETKİSİ

The Place of Web&Mobile Applications in Typography Education and Their Effect on the Learning Process

Ezgi ŞEN ATİKER¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Görsel İletişim Tasarımı Programı, İstanbul, ezgi.sen@uskudar.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2886-7098

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
09.11.2023
Kabul/Accepted:
20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1388432

Anahtar Kelimeler

Görsel İletişim Tasarımı,
Tipografi Eğitimi,
Oyunlaştırma, Web&Mobil
Uygulamalar

Keywords

Visual Communication
Design,Typography
Education,
Gamification, Web&Mobile
Applications

ÖZ

Tipografi, bilgi ya da mesaj iletiminin yanı sıra yaratıcı düzenlemeleri de mümkün kılan çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda görsel iletişim tasarımının olduğu kadar eğitiminin de önemli bir parçasıdır. Tipografi eğitimi, içerisinde teorik ve uygulama barındıran etkileşimli bir derstir. Öğrenciler derste alana ilişkin terimlerin yanı sıra tipografi-tasarım pratiğini de birlikte geliştirmektedir. Derste öğrenme motivasyonunun artması, tipografiye ait özel kavram ve kuralların öğrencilerin zihninde yer etmesi, konunun pekişmesi için bugün mobil ve web üzerinde tipografi (eğitim) uygulamaları mevcuttur. Uygulamaların büyük bir kısmı yabancı kaynaklı olup, çoğunluğu belirli konu başlıklarında geliştirilmiştir. Oyunlaştırma kavramının da etkin olarak kullanıldığı uygulama tasarımlarında bilginin doğrudan değil de oyunlaştırılarak verilmesinin hedeflendiği açıktır. Teknolojinin hızla her alana etki ettiği günümüz dünyasına gözlerine açan dijital yerliler ya da bir diğer adıyla Z kuşağı, dijital göçmenlerden farklı olarak eğitim alanında farklı gereksinimlere sahiptir. Bu çalışma kapsamında oyunlaştırma temelli web ve mobil uygulamaların tipografi eğitimindeki yeri dijital yerliler özelinde ele alınarak araştırılmıştır. Makalede örneklem olarak seçilen tipografi (web/mobil) uygulamaları içerik, arayüz tasarımı ve oyunlaştırma başlıklarında incelenmiş, tipografi eğitim sürecine ön görülebilecek katkılarının ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışmada tipografi (web/mobil) uygulamalarının öğrenme sürecinde aktif rol alacak potansiyele sahip olduğu, etkileşimli eğitim materyali olarak tanımlanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

Typography has a multidimensional structure that enables creative arrangements as well as information or message transmission. In this context, it is an important part of visual communication design as well as education. Typography education is an interactive course that includes theory and practice. Students develop typography-design practice together as well as the terms related to the field. Today, there are typography (education) applications on mobile and web in order to increase learning motivation in the course, to place the special concepts and rules of typography in the minds of the students and to reinforce the subject. Most of the applications are of foreign origin and most of them have been developed on specific topics. It is clear that in the application designs where the concept of gamification is used effectively, it is aimed to give information not directly but by gamification. Digital natives, also known as Generation Z, who have opened their eyes to today's world where technology rapidly affects every field, have different needs in the field of education unlike digital immigrants. Within the scope of this study, the place of gamification-based web and mobile applications in typography education was investigated with a special focus on digital natives. The typography (web/mobile) applications selected as a sample in the article were examined under the titles of content, interface design and gamification, and it was aimed to reveal their foreseeable contributions to the typography education process. The study concluded that typography (web/mobile) applications have the potential to take an active role in the learning process and can be defined as interactive educational materials.

Atf/Citation: Şen Atiker, E. (2024).Tipografi Eğitiminde Web & Mobil Uygulamaların Yeri ve Öğrenme Sürecine Olan Etkisi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 947-960.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ezgi ŞEN ATİKER, ezgi.sen@uskudar.edu.tr

1. Giriş

Yazı, ilk icadından günümüze kadar olan sürecinde birçok değişim ve dönüşüme maruz kalarak çok boyutlu bir iletişim aracı haline gelmiştir. Görsel iletişim tasarımının altında yer alan ve bir tasarım ögesi olarak karşımıza çıkan tipografi forma uygun olarak yazmak anlamına gelmektedir. Yazı karakterleri, yazı anatomisi, boyutu, uzunluğu, vb. gibi unsurları içeren tipografi hem harflerle ilgili biçimsel unsurların hem de sanatsal düzenlemelerin mümkün kılındığı bir bütündür. Tipografi, ilk bakışta birçok teknik düzenlemenin yer aldığı salt kurallar bütünü bir yapı gibi görünse de içerisinde sanat ve tasarıma dair birçok etkiyi barındırmaktadır. Bu bağlamda iletişim, sanat ve tasarımın olduğu kadar bu alanlardaki eğitimin de bir parçası olarak oldukça önemli bir konuma sahiptir. Dünya’da tipografi eğitimi farklı dil ve isimlerde yer alsa da ders içeriğinin çoğunlukla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Tipografi, en temelde teorik ve pratik bir eğitim sürecini içeren etkileşimli bir derstir. Çağımızın getirdiği dijital değişim ve dönüşümlerle birlikte geleneksel sınırların dışına çıkma dürtüsü birçok alanda kendini hissettirmeye başlamıştır. Günümüzde tipografi dersi için geliştirilmiş birçok mobil ve web uygulama mevcuttur. Derse ilişkin belirli konuları ayrı ayrı ele alan bu web ve mobil uygulamalar, oyunlaştırma kavramı ile birlikte kullanıcılara etkileşimli bir eğitim süreci vaat etmektedir. Özellikle dijital dünyaya gözlerini açan dijital çağın yerlileri, dijital yerliler, Z kuşağı gibi ifade biçimleriyle literatürde karşımıza çıkan öğrenci kitlesi, dijital göçebeler olarak adlandırılan (dijital çağa sonradan adapte olan) kitleden oldukça farklıdır. Ekranlar aracılığıyla sıklıkla iletişim kuran bu öğrenci kitlesinin dijital göçebe olarak nitelendirilen kitleye göre daha farklı motivasyon ve gereksinimlere sahip olduğu açıktır. Bu nedenle öğrencilerin tipografi eğitimleri daha fazla interaktif bir sürece tabii tutulması gerekmektedir. Bu makale kapsamında dört tipografi uygulaması örneklem olarak seçilerek belirli başlıklar altında incelenmiştir. Makale içindeki uygulamaların (kerntype, typewar, fathom: ragtime, I shot the serif) seçilme kriteri tipografi eğitiminde farklı konu başlıklarına değinmeleridir. Örneklem olarak belirlenen bu uygulamalar araştırmada doküman analizi yapılarak belirli kriterler çerçevesinde (içerik/bilgi, ara yüz tasarımı ve oyunlaştırma) incelenmiştir.

Çalışmada mobil ve web tabanlı uygulamaların kullanıcı ve uygulama arasındaki iletişimin sorunsuz sağlanabilmesi üzerinde durulmuş, uygulamaların yeni nesil tipografi eğitim sürecine ön görülebilecek katkıları araştırılmıştır.

2. Tipografi ve Eğitim

İnsanlığın erken dönemlerinden beri algı ve görsel arasındaki ilişki birçok farklı şekilde kendini göstermiştir. Avlanan insanoğlu hareketi algılar, alet yaparken şekli tanır, toplayıcılık yaparken rengi ayırt eder ve tüm bunları resmedebilirdi. “Bize ulaşan en eski mağara resimlerini yapmış olan atalarımız, gördüklerini algılayabiliyor ve resmedebiliyordu (Uçar, 2018)”. İnsan yaşadığı sürece hem çevresinde var olan görsel yapılanmalara bir anlam yüklemiş hem de kendi yaratmış olduğu imgelerle görsel iletişim kurmaya çalışmıştır. Görsel iletişim kavramı, içerisinde birçok disiplini barındıran çok katmanlı bir yapıya sahiptir. En genel hatlarıyla da bilgi ya da mesajın görsel bir dille hedef kitleye aktarılmasıdır. Görsel iletişim tasarımı mesajın/bilginin hedef kitleye iletim sürecinde karşılaşılan sorunlara analitik çözümler sunmaktır. Görsel iletişimin önemli bir parçası olan tipografi, insanların işaret, sembol ve resimlerle başlayan iletişim serüvenini modern yazıyla birlikte farklı bir boyuta taşınmış, sadece bir mesaj iletim aracı olmaktan öteye geçirmiştir. “Tipografinin sadece mesajı değil duyguları da içinde barındırabilmesi birbirinden farklı yazı karakterlerinin ortaya çıkış sebeplerinden birisidir. Yazı bu bakımdan sadece işlevsel bir araç olmak dışında, kendi başına yeniden bir sanat nesnesine dönüşmüş ve birçok sanatçı yazının sayısal ortamla ilişkisine hem eleştirel hem de disiplinler arası yaklaşımlar üzerinden tipografik eserler üretmiştir (Atiker, 2020)”. Tipografi; yazı karakterleri, yazı aileleri, yazıların sınıflandırılması, harf yapısal özellikleri, punto, espas, satır aralıkları vb. gibi birçok teknik bilgiyi içerisinde barındıran bir sisteme sahiptir. Tüm bu sistemin parçaları bir tasarımın algılanmasında oldukça önemlidir. “Tipografi yazının bir sistem içerisinde boyutlandırılması, düzenlenmesi, basılı hale getirilmesi sürecini kapsar. Doğru ve kolay iletişim tipografinin olanaklarına bağlıdır. Yazıyı oluşturan karakterin seçimi, harflerin iç ve dış boşlukları, birbirlerine oranı, zemin ve diğer ilişkileri algılamadaki önemli etkenlerdir” (Pektaş, 2020: 29)”. Bu bağlamda tipografinin görsel iletişimde mesajın algılanmasında önemli bir rol oynadığı açıktır. Tipografi alanına ilişkin kavramlar ve kuralların tasarım için önemli olduğunu söylemek mümkündür. Tipografiye ilişkin kavram ve kuralların tasarım eğitiminde öğrencilere aktarımı uzun bir süreci ve pratiği kapsamaktadır. Ders kapsamında çoğunlukla dijital araçlar

(sunumlar, tasarım programları vb.) yardımıyla ve geleneksel yöntemlerle (fırçalar, kalemler, eskiz defterlerine teknik bilgiler ve kavram alıştırmaları yapılarak) öğrencilere bilgi aktarımı yapılmaktadır. Bu öğretim yöntemlerinin özellikle belirli bir jenerasyon sınıfına kadar yeterli olsa da dijital çağa gözlerini açan öğrenci kitlesi için daha fazlasına ihtiyaç duyulduğu açıktır. Teknoloji alanındaki hızlı ilerlemeler diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da bir dönüşüm yaratmıştır. Çoklu alan ve içeriğe sahip mobil ve web uygulamalar öğrencilerin gerek ders içi gerekse örgün eğitim sürecinin dışında da bilgilerini pekiştirme fırsatı sunmaktadır. Bu uygulamalardan biri olan tipografi (eğitim) uygulamaları, içerdiği oyunlaştırma sistemiyle birlikte öğrenme sürecini başka bir boyuta taşımaktadır. Oyunlaştırma kavramının öğrenme motivasyonu üzerindeki etkisi ise bu süreçte sorgulanması gereken konu başlıklarından biridir. Özellikle dijital çağa gözlerini açan dijital yerlilerin derse ilişkin beklenti, motivasyon ve öğrenim biçimlerinin diğer kuşaklardan farklı olduğu düşünüldüğünde bu durum daha da öne çıkmaktadır. Dijital yerliler birçok konuda hızlı, görsel ağırlıklı, sanal, oyunlaştırma temelli/ödüllü motivasyonları tercih etmektedir. Tanım ve değerlendirmeler doğrultusunda bu kuşağın bilgiye ulaşım sürecinde dijital, hızlı, oyun/eğlenceli, görsel elemanlardan oluşan bir eğitim sürecine ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Eğlendirirken öğreten içerisinde bazı motivasyonlar/oyun bileşenleri barındıran (ödülleri, hedefler, hikâye, zaman vb.) eğitim materyallerinin artık oldukça önem kazanmaya başladığı ve gerekli olduğunu söylemek mümkündür. Geleneksel tipografi eğitim yöntemlerine oyunlaştırma temelli uygulamaların da eklenmesi yeni nesil öğrenci kitlesinin eğitim sürecine olumlu bir etki kazandıracaktır.

3. Oyunlaştırma ve Eğitim İlişkisi

Yetişkinlerden çocuklara kadar geniş bir kitlenin odağında olan oyunlar, belirli kurallara ve amaçlar dayalı olarak gerçekleştirilen, ölçülebilir sonuçlara sahip eğlenceli etkinlikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Oyunlaştırmanın amacı kişiye salt oyun oynatmak değildir. Oyunlaştırma en temelde “oyun olmayan içeriklerde oyun unsurlarının kullanılmasıdır (Pedreira, García vd., 2015)”. Daha ayrıntılı olarak incelendiğinde oyunlaştırmanın içeriğinde birden fazla özelliği barındırdığı görülmektedir. “Oyunlaştırma, oyun olmayan içerik ve ortamlarda problemlerin çözümü, motivasyon ve bağlılığın artırılması için oyun mekanikleri ve dinamikleri ile oyun tasarım tekniklerinin kullanılmasıdır (Deterding vd., 2011; Werbach & Hunter, 2012; Zichermann & Cunningham, 2011)”. Literatürde oyunlaştırma kavramına ilişkin birçok tanım bulunmaktadır. Tanımların ortak paydasının oyunlaştırmanın oyun bileşenleri/tekniklerinin oyun dışında kullanılmasına yönelik olduğu görülmektedir. “Oyunlaştırma oyunu oluşturanlar ile oyun tasarım tekniklerinin oyun dışı ortamlarda kullanılmasıdır (Werbach & Hunter, 2012)”. Bu bağlamda oyunlaştırmanın özellikle eğitim alanında oyunu oluşturan bileşenleri kullanarak öğrenim sürecine katkı sağladığı söylenebilir.

Oyunlaştırmaya ait bazı oyun bileşenleri Kapp’ın 2012 yılında yapmış olduğu sınıflandırmaya göre verilmiştir. Bu bileşenler sırasıyla; kurallar, hedefler, ödüller, estetik, geribildirim, zaman şeklindedir. Kurallar; oyuncu sayısını, oyunun sınırlarını, ipuçlarını, puan toplama şekilleri gibi pek çok şeyi anlatmaktadır. Kurallar oyuncuların eylemlerini sınırlarken oyunu da yönetilebilir bir hale getirmeyi amaçlamaktadır. Hedefler; oyunda ulaşılmak istenen amaçlar dizisi hedefleri oluşturmaktadır. Ödüller; oyunda skor/puan, level/seviye atlama vb. gibi durumlarda çeşitli motivasyon elde edilmesini ifade etmektedir. Hikâye; oyun içerisinde oyuncuların oyunu öğrenmesini sağlayan bir anlatıdır. Estetik; oyunun ilgi çekici olması ve yaşanan deneyimi dinamik hale getirecek estetik bileşenlerdir. Geribildirim; oyun içinde hedefe doğru ilerlerken kalan süreyi ve diğer oyuncuların durumları ile ilgili bilgi ve geri dönüşleri alması gerekmektedir. Zaman; bir oyunda oyuncunun başarısı ona verilen süreye bağlı olarak değişebilmektedir. Örneğin, oyuncu zamanında yapması gerekenleri yapmazsa seviye atlayamaz ya da o oyunda başarı elde edemez. Oyunlaştırma eğitim alanında incelendiğinde özellikle eğitimciler tarafından benimsenen üç yaklaşımın olduğu görülmektedir. “İlk olarak öğrencilerin oyun tasarımları; ikincisi eğitsel amaçla geliştirilmiş oyunların derslerde oynanması; üçüncüsü ise eğitsel amaç güderek geliştirilmemiş, halihazırda var olan oyunların dersin hedefleri doğrultusunda kullanılmasıdır (Van Eck, 2006)”. Van Eck’n bahsettiği yaklaşımlardan ikincisi eğitsel amaçla geliştirilmiş oyunların derslerde oynanması tipografi eğitim uygulamalarını kapsamaktadır. Buradaki temel fark öğrencilerin sadece derste değil ders dışında da bu uygulamalardan yararlanabilmeleridir. Geleneksel öğrenme yöntemleriyle kıyaslandığında oyunlaştırmanın motivasyon artırma, öğrenci odaklı yaklaşım ve geri bildirim alma konusunda öne çıktığı görülmektedir. Oyunlaştırma temelde öğrencinin motivasyonunu arttıran bir ortam yaratabilmektedir. Burada öğrenci pasif/katılımsız halden aktif/katılımcı hale dönüşmektedir. “Öğrenciler oyunlaştırma ortamları ile öğrenme sürecinin bir parçası haline gelmektedir (Kapp, 2012)”. Yapılan

araştırmalar oyun temelli öğrenmenin öğrencilerin motivasyonunu doğrudan etkilediği ve arttırdığını ortaya koymuştur. “Oyun temelli öğrenme öğrenci motivasyonunu arttırmaktadır. (Dickey, 2011; Ebner & Holzinger, 2007)”. Oyunlaştırmanın öğrenci başarısı üzerindeki etkisi de araştırmalar sonucunda ortaya konmuştur. Bu araştırmalara göre; öğrencilerin derse yönelik başarılarının arttığı ve öğrenme süreçlerinin daha kolay bir hale geldiği gözlemlenmiştir (Bottino vd. 2007). Bununla birlikte öğrencilerin derse ve öğrenme sürecine ilişkin dönüt vermede etki sahibi olduğu ve derse yönelik bağlılıklarını pozitif yönde etkileyerek arttırdığı görülmüştür. “Oyun temelli bileşenlerin öğrencinin dönüt vermesinde etkili olduğu ve öğrencilerin bağlılıklarını arttırdığı görülmektedir (Annetta, vd. 2009; Huizenga vd., 2009)”. Yukarıda da belirtildiği gibi oyunlaştırmanın öğrenci motivasyonu ile doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. Oyunlaştırma öğrenci motivasyonuna ve öğrenme pratiğine büyük ölçüde katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Geleneksel eğitim-öğretim araçlarından farklı olarak etkileşimli eğitim materyalleriyle öğrenciler aktif olarak sürece dahil olmaktadır. Birçok araştırma da bu savı destekler niteliktedir.

4. Oyunlaştırma Temelli Tipografi Uygulamaları

Tipografi eğitim uygulamaları başlığı altında örneklem olarak seçilen uygulamalar tipografi eğitiminde yer alan konu başlıklarına göre seçilmiştir. Uygulama içerikleri; Kerning (kerntype app.), yazı karakterlerini tanıma (typewar app.), düzensiz metinleri düzenleme (fathom: ragtime app.) serif-sans serif tanıma oyunu (I shot the serif) şeklindedir.

Uygulamalar üç kategoride analiz edilmiştir. İlk olarak içerik analizi yapılmış olup, uygulamanın öğrenciye (tipografi alanındaki) hangi konu hakkında eğitim hazırlamış olduğu ve bu içeriğin yeterliliği incelenmiştir. İçerik kısmının bir uygulamanın bel kemiğini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca diğer tüm parçaların içerik etrafında şekillenmeye başladığı açıktır. İçerikle birlikte düşünülerek tasarlanan bir diğer unsur ise kullanıcı arayüz tasarımıdır. Arayüz, uygulama ve kullanıcı arasında bir bağ görevi görmektedir. Kullanıcılar bir uygulama tasarımında ilk olarak arayüz tasarımı ile karşılaştıkları için, içerik kadar arayüz tasarımı da önemli bir konuma sahiptir.

Uygulamada kullanıcının yapmak istediği eylemlerin iletiminde kullanılan ve etkileşimini sağlayan elementler (görsel ve işitsel öğeler, yazı, renk, menüler vb.) arayüz tasarımının bir parçasını oluşturmaktadır. Kullanıcı dostu (user friendly) arayüz bileşenlerini aşağıdaki gibi derlemek mümkündür.

Görsel Tutarlılık ve Beyaz Alan Kullanımı, Kullanılabilirlik, Okunabilirlik (Satır uzunluğu, Boşluk Kullanımı, Renk – Kontrastlık, Yazı Karakteri Seçimi ve Ölçüsü) ve *Gezinme Menüleri*.

Görsel Tutarlılık: Tutarlılık arayüz tasarımında kullanıcı güveninin koruması adına önemlidir. “Kullanıcı güveninin sağlanmasında tasarımda kullanılan dil, arayüz araçları, tipografi, renk ve içerik önemli kriterlerdir (Nielsen, J., 1995)”. Örneğin uygulama üzerinde tasarlanan bir menü sayfalar arasında sürekli yer değiştirmemelidir. Kullanıcı ihtiyaç duyduğu anda menü ya da ana sayfaya anında ulaşabilmeli kafa karışıklığı yaratılmamalıdır. Arayüz tasarımında kullanıcıya kafa karışıklığı yaratmak, fazla düşünmeye ve öğrenmeye zorlamak olumsuz bir etki oluşturacaktır. **Beyaz Alan Kullanımı:** Beyaz alanlar ya da bir diğer deyişle boşluk kullanımı tasarımın önemli bir parçasıdır. Tasarımda kullanılan doğru boşluk kullanıcının uygulamada hızlıca göz gezdirmesini kolayca içeriği algılamasını desteklemektedir. “Yapılan araştırmaya göre boşlukların stratejik bir biçimde uygulanmasının okunabilirliği %20 oranında arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Anić, 2015)”. Arayüz tasarımında boşluğun/beyaz alanların tutarlı kullanımı kullanıcının içeriği algılamasını olumlu yönde etkileyecektir. **Kullanılabilirlik:** Arayüz tasarımında kullanılabilirlik ölçütü kullanıcının uygulama içerisinde yapmak istediği işlemi hızlı ve kolay bir biçimde yapabilmesi olarak ifade edilebilir. Kullanılabilirlik ölçütü uygulamalarda kullanıcının hedefine doğrudan kolayca ulaşabilmesiyle ilişkilidir. Kullanılabilirliği olumsuz etkileyen bazı faktörler bulunmaktadır. Bunlar düzensiz yerleşimler, okunması güç metin ya da başlıklar, büyük ölçekte görseller, statik düzenlemeler, tıklanmada problem yaratan küçük ya da birbirine çok yakın butonlar olarak söylenebilir. **Okunabilirlik:** Yazı temelli düzenlemelerin en önemli amaçlarından birinin okutmak olduğu açıktır. Uygulamalardaki arayüz tasarımlarında içeriğe uygun yazı karakteri seçimi, boşluk, renk, satır uzunlukları, metin aralıkları kullanımı kullanıcıların davranışlarını doğrudan etkileme gücüne sahiptir. Satır uzunluğu bir metnin yatayda kapladığı alanı ifade etmektedir. Uzun satır kullanımı kullanıcıda takip etme zorluğu ve yorgunluk yaratırken, kısa satırlar ve kelimelerden oluşan cümleler metin takibini kolaylaştırmaktadır. Metin ya da başlık içerisinde harf ve satır aralarındaki boşluk, paragraflar arasındaki boşluk, kenar boşlukları okunabilirlik için oldukça büyük bir öneme sahiptir. Renk-Kontrastlık doğru renk ve

kombinasyon seçimi için önemlidir. Yazı rengi arka plan rengiyle benzer renk ya da tonlarda olduğunda yazının okunması zor olacağı gibi keskin kontrastlıkta (neon renkler, sarı-kırmızı, pembe-yeşil vb.) olursa da durum değişmeyecektir. Yazı karakteri seçimi; her bir yazı karakterinin ifade ettiği bir duygu ve kişilik olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda seçilen yazının uygulamanın içeriğine uyum sağlaması çok önemlidir. Tasarımda iki ve daha fazla yazı karakteri kullanılmamalıdır. Bu durum kullanıcının algılarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. “Çok fazla yazı karakteri kullanmak uygulamanın yoğun ve karmaşık görünmesine neden olabilir (Douglas, 2017)”. Bir diğer önemli özellik ise kullanılan yazı karakterlerinin puntolarıdır. Kullanıcılar için uygulamada yer alan tüm içerikler aynı önem sırasına sahip değildir. Uygulama içerisinde önem sırasına göre bir hiyerarşi planlanmalıdır. Ayrıca kullanılan yazılar ne okunamayacak kadar küçük ne de ekrandan taşacak kadar büyük olarak kurgulanmalıdır.

Gezinme Menüleri: Menüler uygulama içerisinde temel gezinme öğelerinden biri ve arayüzün içerisinde kullanıcılara seçenekler sunan grafiksel bir yapıdır. Arayüz içerisinde birçok menü çeşidi bulunmaktadır (üst menüler, alt bilgi menüleri, yan menüler (hamburger menü) vb.). Buradaki önemli nokta menülerin hedefe ulaşma süresini olabildiğince hızlandırmasıdır. Eğitim odaklı uygulamalarda içerik ve arayüz tasarımı ile oyunlaştırma kavramı kullanıcının uygulamada daha fazla vakit geçirmesini sağlaması açısından önemlidir. Oyunlaştırma uygulamalar içerisinde farklı parametrelerde sunulabilmektedir. Oyunlaştırma kavramı içerisinde oyun bileşenlerini içermektedir. Bu bileşenler; kurallar, hedefler, ödüller, hikâye, estetik, geribildirim, zaman şeklindedir. (Bkz. Oyunlaştırma ve Eğitim İlişkisi). Aşağıda örneklem olarak seçilen uygulamalar içerik, arayüz tasarımı ve oyunlaştırma başlıkları altında incelenmektedir.

Şekil 1. Kerntype, uygulamasından genel bir görünüm, 2023 (www.kerntype.com), Erişim tarihi: 01.04.2023

Uygulama İçeriği; Tipografideki kerning (harf dizisi boşluk düzeni) kuralını öğrencilerde pekiştirmeyi hedefleyen uygulama, harflerin ait olduğu yazı karakterini, tasarımcısını ve tasarım yılını da öğrencilere bir bilgi notu şeklinde sunmaktadır (Şekil 1). Harf arasındaki boşlukları el işi yöntemlerle ayarlatan uygulama doğruluk payına göre 100 puan üzerinden başarıyı ölçmektedir. Ayrıca hem kullanıcının yapmış olduğu düzenlemeyi hem de doğru olan boşluk ayarını aynı anda öğrencilere kıyaslamaları için göstermektedir.

Arayüz Tasarımı; Uygulamada, *görsel tutarlılık ve beyaz alan kullanımının* dengeli olduğu söylenebilir. *Kullanılabilirlik* kapsamında incelendiğinde kullanıcıların uygulama içerisinde yapmak istediği işlemi hızlı, kolay açık ve anlaşılır biçimde yapabilmesine olanak sağlandığı görülmektedir. Uygulama uzun metinler barındırmadığı için okunabilirlik oranının yüksek olduğu görülmektedir. Örnek kelime alandaki boşluk kullanımı incelendiğinde kullanıcının denemeler yapabilmesi için yeterli alana sahip olduğu görülmektedir. Uygulama içerisinde renk-kontrastlık durumu göz önünde bulundurulduğunda koyu lacivert bir fon üzerinde beyaz yazı kullanıldığı görülmekte bu sayede daha açık ve anlaşılır deneme alanı yaratıldığı gözlemlenmektedir. Alandaki yazı karakteri öğrencilerin harf arasındaki boşlukları kolayca düzenleyebilmesi için büyük puntolarla yerleştirilmiştir. Gezinme menüleri olarak uygulama içerisinde sadece bir sonraki kelimeye yönlendiren next (sıradaki) kutucuğu yer almaktadır

Oyunlaştırma; uygulama içerisinde bir tane oyun bileşeni kullanılmıştır. Öğrenci kerning denemeleri yaparken belirli skor/puan kazanmaktadır. Uygulamanın içerisinde zaman ve oyun kuralları gibi uyarıcılar

kullanılmamıştır. Bu bağlamda oyunlaştırmanın uygulama içerisinde zayıf bir biçimde kullanıldığı görülmektedir (Şekil 3, 4). Kerntype, kullanıcıyı uygulama içerisinde daha fazla vakit geçirmesi için teşvik eden bir yapıya sahip değildir.

Şekil 2. KernType uygulama arayüzünde bir kesit(www.kerntype.com)

Şekil 3. KernType uygulamasında skor ve harf boşluk uyarısı (www.kerntype.com), Erişim tarihi: 01.04.2023

Typewar Uygulaması;

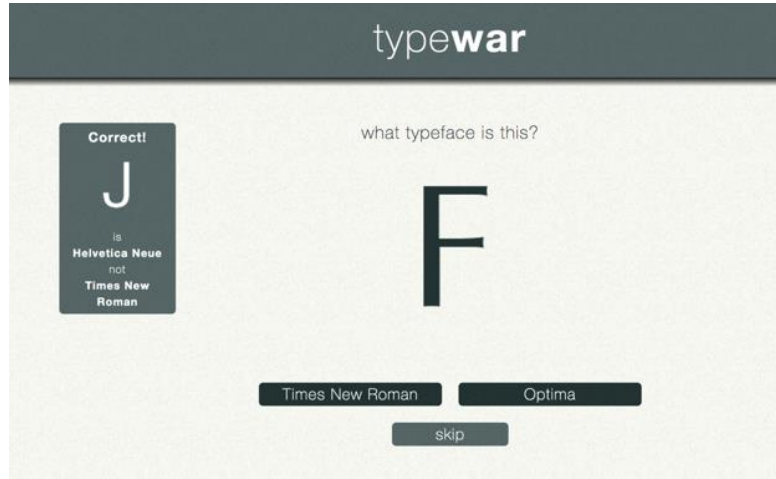
Şekil 4. Typewar uygulamasından genel bir görünüm, (www.typewar.com), Erişim tarihi: 12.05.2023

Uygulama İçeriği; Typewar uygulaması öğrencilerin yazı karakterlerini tanıması ve öğrenebilmesi için geliştirilen bir uygulamadır. Uygulamada merkezde yer alan harfin aşağıdaki yazı karakterlerinden hangisine

ait olduğunu sorulmaktadır. Kullanıcı uygulamada kontrol sahibidir, soruyu yanıtlamakta ya da geçmekte özgürdür. Uygulamanın merkezindeki harf bazen tırnaklı bazen de tırnaksız olabilmektedir. Bu bağlamda aşağıya her zaman bir tırnaklı (Serif) bir de tırnaksız (Sans Serif) yazı karakteri ismi yazılmaktadır. Öğrenci doğru ya da yanlış yapsa da doğru olan seçenek yazılı bir biçimde en sol üstte belirlemektedir.

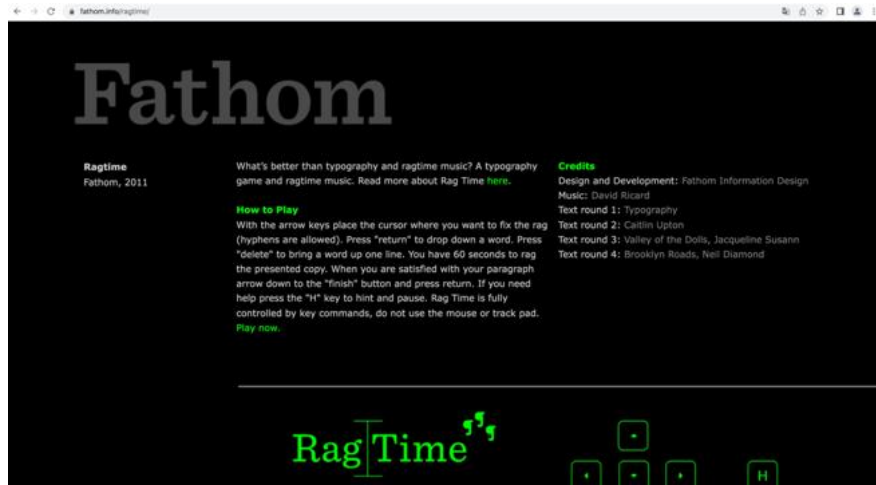
Arayüz Tasarımı; Uygulamada beyaz alan kullanımı dengeli ve yeterlidir. Kullanılabilirlik bağlamında ise, uygulamanın tek bir pencereden oluştuğu ve kullanıcının ihtiyaç duyabileceği her şeye arayüzde yer verildiği görülmektedir. Uygulama içerisinde uzun paragraf ve açıklamalara yer verilmediği için okunabilirlik gibi problemler ortadan kalkmıştır. Alandaki boşluk kullanımı dengeli ve yeterlidir. Uygulama içerisinde zemin ve yazı renginde kontrastlık kullanıldığı için tüm yazılar okunabilmektedir. Typewar uygulamasında öğrencilere sorulan harfler alan içerisinde küçük kaldığı için uygulama içerisinde bir hiyerarşi kurulamamış asıl önemli olan harfler vurgulanamamıştır. Uygulama içerisindeki gezinme menüleri sınırlıdır. Kullanıcı sadece (skip) geçmek istediği harf için bir buton kullanabilmektedir.

Oyunlaştırma; uygulamada sınırlı bir biçimde oyun bileşenleri kullanılmıştır. Uygulama içerisinde bir skor/puanlama sistemi kullanılmıştır. Oyunda kullanıcı doğru ya da yanlış yaptığı zaman uyarılar görmektedir. Ayrıca zaman ya da oyun kuralları gibi uyarıcılara uygulama içerisinde yer verilmemiştir. Kerntype uygulamasında olduğu gibi typewar uygulamasında da oyun bileşenlerinin zayıf kaldığı görülmektedir (Şekil 5 6).

Şekil 5. Typewar oyun ekranından bir görünüm(www.typewar.com), Erişim tarihi: 12.05.2023

Fathom:ragtime uygulaması;

Şekil 6. Fathom:ragtime uygulaması açılış sayfası, (https://fathom.info/ragtime/), Erişim tarihi: 20.04.2023

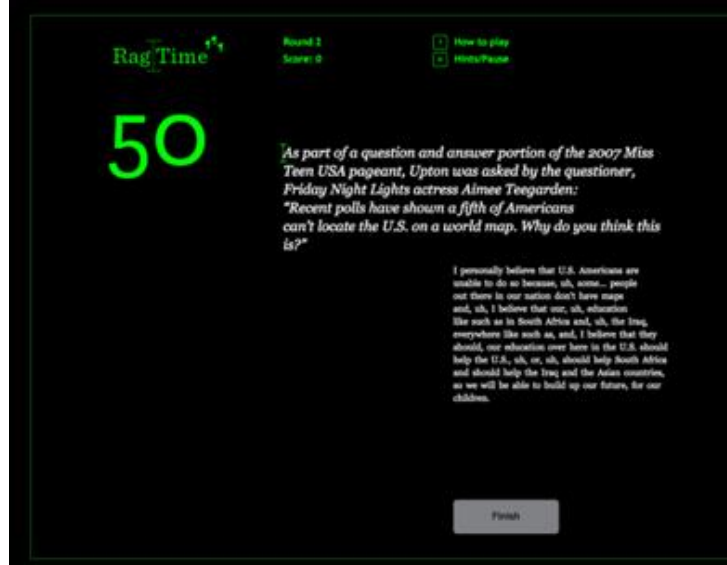
Uygulama İçeriği; Fathom uygulaması düzensiz metinleri düzenleme, metin içerisindeki espas (boşluk) ayarlamaları yapmaya ilişkin oyunlaştırma temelli bir tipografi uygulamasıdır.

Arayüz Tasarımı Uygulama içerisinde boş alan kullanımını yeterli olsa da kullanılabilirliğe ilişkin problemlerin olduğu söylenebilir. Uygulama içerisinde kullanılan siyah arka plan rengi ve üzerine doğrudan yerleştirilen beyaz yazılar okuyucunun gözünü uzun süreli kullanımlarda yoracaktır. Beyaz yazılara eşlik eden neon yeşil yazılar ve şekiller de kullanıcının uygulamada kalma süresini kısaltabilecek durumdadır. Fathom uygulamasındaki birçok farklı yazı karakteri kullanımının uygulamadaki bütünlüğü bozduğu da söylenebilir. Uygulama içerisindeki gezinme menüsü olarak üst menü kullanılmış ve sağdaki alana bloklanmıştır.

Oyunlaştırma; uygulama içerisinde kullanılan oyun bileşenleri kerning ve typewar uygulamalarına göre çok daha gelişmiştir. Burada kullanılan başlıca oyun bileşenleri; skor/puan, etap şeklinde görülmektedir (Şekil 7 8). Uygulamada kullanıcıların zorluk seviyesini belirlemeleri için bir opsiyon sunulmamıştır. Buradaki oyun bileşenleri diğer uygulamalara göre gelişmiş olsa da grafik arayüzde yapılan hatalar kullanıcıların deneyimlerini olumsuz yönde etkileyecektir.

Şekil 7. Fathom:ragtime uygulaması oyun bilgilendirme alanı(<https://fathom.info/ragtime/>)

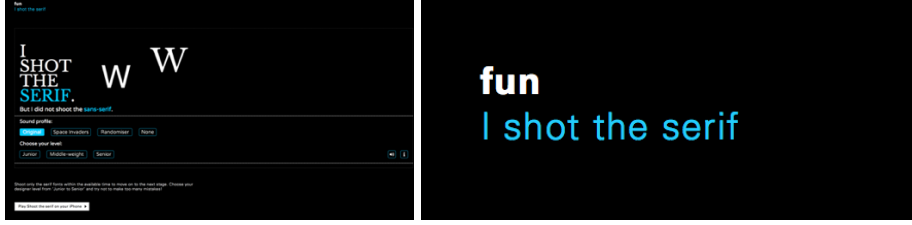

Şekil 8. Fathom:ragtime uygulaması oyun ekranından bir kesit(<https://fathom.info/ragtime/>), Erişim tarihi: 20.04.2023

Uygulamada oyuna başlamadan önce hem içeriği hem de teknik kısmı ile ilgili sağ altta kısa bir bilgilendirme yer almaktadır. Şimdi oyna butonuna bastıktan sonra karşınıza düzensiz, biçimlendirilmesi gereken metinler getirilmektedir. Uygulamada metindeki düzensizliklerin tekrar tasarlanması için öğrencilere belirli bir süre

verilmektedir. Toplam 60 saniyelik bir süre içerisinde metnin tamamlanması gerekmektedir. 60 saniye içerisinde tamamlanan çalışmalar puanlandırılırken, tamamlanmayan çalışmalarda skorunuz 0 olarak görünmektedir (Şekil 9).

I shot the serif uygulaması;

Şekil 9. *I shot the serif* uygulaması arayüzünden bir kesit (<https://www.tothepoint.co.uk/us/fun/i-shot-the-serif/>), Erişim tarihi: 20.05.2023

Uygulama İçeriği; *I shot the serif* uygulaması serif ve sans-serif yazı karakterlerini öğrencilerin tanınması için geliştirilmiş oyunlaştırma temelli bir tipografi uygulamasıdır.

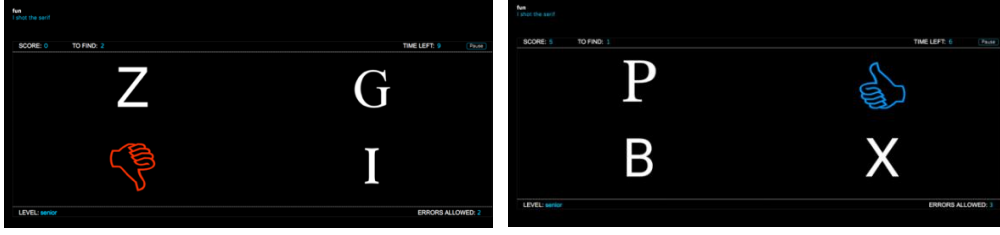
Arayüz Tasarımı; Uygulama içerisinde boş alan kullanımı yeterli olsa da grafik arayüz tasarımında bazı problemlerin olduğu söylenebilir. Uygulama içerisinde kullanılan siyah arka plan rengi ve üzerine doğrudan yerleştirilen beyaz yazılar okuyucunun gözünü uzun süreli kullanımlarda yoracaktır. Beyaz yazılara eşlik eden neon mavi yazılar kullanıcının uygulamada kalma süresini kısaltabilecek durumdadır (Bu durum fathom uygulamasındaki hata ile benzerlik göstermektedir. Fathom uygulamasında da neon yeşil renge yer verilmiştir). Uygulama içerisinde gezinme menüleri kullanılmamış alan içindeki yazılar kullanıcıyı yönlendirmek üzere düzenlenmiştir. Oyunlaştırma Uygulama, içerisinde birçok oyun bileşeni kullanılmıştır. Burada kullanılan başlıca oyun bileşenleri; seviye belirleme, zaman, skor/puan şeklinde görülmektedir. Oyunda seviye atlama, etap gibi seçenekler bulunmamaktadır. Uygulamada kullanıcıların zorluk seviyesini belirlemeleri için de bir seçenek sunulmuştur (Şekil 10). Öğrenci oyunda serifli yazı karakterini vurduğunda doğru yaptığını ilişkin onu onaylayan mavi renk el işareti çıkmakta (Şekil 12) yanlış yaptığında ise kırmızı renk olumsuz anlam taşıyan bir el işareti belirmektedir. Buradaki oyun bileşenleri diğer yukarıdaki uygulamalarla benzerlik göstermektedir. Uygulama başlangıç seviyesindeki bir öğrencinin serif, sans-serif yazı karakterlerinin biçimsel özelliklerini pekiştirmesi adına faydalı olsa da kendi içinde sadece tek bir aksiyonu tekrar ettirmektedir. Bu da uzun süreli kullanıma engel olacaktır. Çünkü uygulama kullanıcıya seviye atlama ya da yeni bir konuyu öğrenme fırsatı sunmamaktadır.

Şekil 10. *I shot the serif* uygulaması ses ve seviye seçme butonları, (<https://www.tothepoint.co.uk/us/fun/i-shot-the-serif/>), Erişim tarihi: 20.05.2023

Şekil 11. *I shot the serif* uygulaması orta (solda) ve ileri seviyede (sağda) gelen ekranların görüntüleri(<https://www.tothepoint.co.uk/us/fun/i-shot-the-serif/>), Erişim tarihi: 20.05.2023

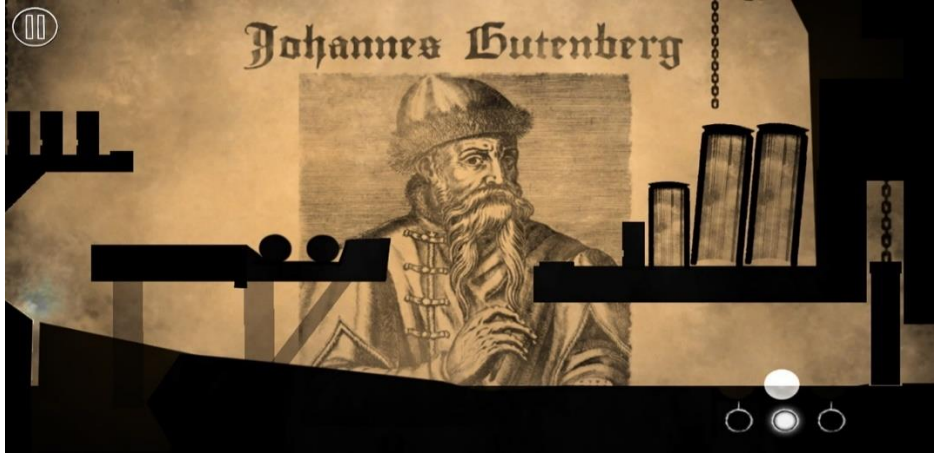

Şekil 12. *I shot the serif* uygulaması yanlış (solda) ve doğru (sağda) yapıldığında gelen onay işaretleri, (<https://www.tothepoint.co.uk/us/fun/i-shot-the-serif/>), Erişim tarihi: 20.05.2023

Yukarıdaki 4 uygulama tasarımı Werbach ve Hunter'ın (2012) oyunlaştırma için önerdiği adımlarla da değerlendirilebilir. Bu adımlar; oyunlaştırmanın kullanılmasındaki amaçların belirlenmesi ve oyunlaştırmanın bu amaçlara hizmet edeceğinden emin olunması. Oyuncuları motive edecek şekilde aktivite döngülerinin planlanması. Bu bağlamda kullanıcının; harekete geçirilmesi, kullanıcıya harekete uygun dönüt verilmesi. Puan, rozet gibi farklı oyunlaştırma bileşenlerinin kullanılması, geri bildirim motivasyon kaynağı olmasının sağlanması, bu sayede kullanıcının tekrar harekete geçirilmesi. Hareket, motivasyon, dönüt üçlüsünü içeren döngünün zorlaştırıp, farklılaştırarak sürecin sonuna kadar devam ettirilmesi şeklindedir. İncelenen tipografi eğitim uygulamalarında oyunlaştırma bileşenlerinin sınırlı kullanıldığı, Werbach ve Hunter (2012)'ın oyunlaştırma tasarımı için önerdiği adımlardan kullanıcıyı harekete geçirmek, motive etmek gibi maddelerden uzak olduğu görülmüştür. Oyunlaştırma bileşenlerinin yanı sıra kullanıcının uygulama üzerindeki deneyiminde önemli bir konuma sahip olan arayüz tasarımında da belirli problemler saptanmıştır. Tipografi eğitim uygulamaları Z kuşağının eğitim sürecine pozitif katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Fakat uygulamalarının az sayıda olması, oyun bileşenlerinin yetersiz kullanımı, arayüz tasarımında iyileştirilmesi gereken alanların olması uygulamaların mevcut potansiyelini zayıflatmaktadır. Tipografi üzerine yapılması planlanan uygulamalarda oyun bileşenlerinin, arayüz tasarımı ve kullanıcı deneyiminin sistematik bir şekilde kurgulanması gerekmektedir. Web ya da mobil uygulamaların yanı sıra tipografi eğitimi için video oyunları da tasarlanabilmektedir. Bunun somut örneklerinden biri olan Type:Rider, öğrencilere statik hatta sıkıcı olabilecek tipografi konularının (tarih vb.) anlatımında oyun bileşenlerini kullanarak interaktif bir deneyim sunmaktadır. Tarih öncesi çağlardan birçok yazı karakterlerine kadar tüm tarihin ve bilginin sınırlarında dolaşmaya izin veren uygulama, tipografi eğitimi için geliştirilecek web/mobil uygulamalara örnek oluşturabilir (Şekil 13).

Şekil 13. Type:Rider Tipografi eğitimi için hazırlanmış video oyunu, (<https://store.steampowered.com/app/258890/TypeRider/>) Erişim tarihi: 28.09.2023

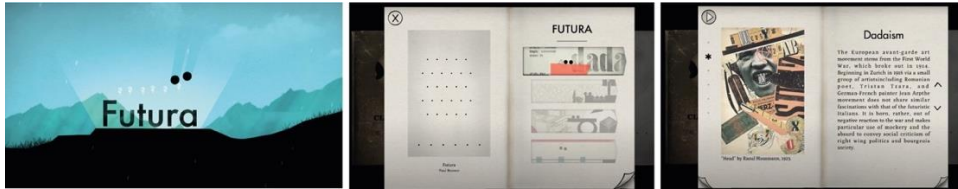

Şekil 14. TypeRider oyunundan bir kesit, (<https://store.steampowered.com/app/258890/TypeRider/>), Erişim tarihi: 28.09.2023

Şekil 15. TypeRider Origin yazının tarihi bölümünden bir kesit, (<https://store.steampowered.com/app/258890/TypeRider/>)

TypeRider, video oyun çalışmasında yazının tarihçesi (Şekil 15) görsel ve grafik unsurlarla öğrencilere sunulmakta ve çeşitli oyun bileşenleriyle (süre, seviye atlama, puan vb.) oyunlaştırılmış bir eğitim süreci gerçekleştirilmektedir. Yazının tarihsel süreci birçok öğrenci için sıkıcı bulunabilir. Fakat oyun temelli uygulamalarda öğrenci eğlenirken aynı zamanda da öğrenme sürecini eş zamanlı yakalama imkanına sahip olabilmektedir. Bu bağlamda birçok anlatım türüne göre öğrenciler tarafından oldukça ilgi çekici bulunabilir.

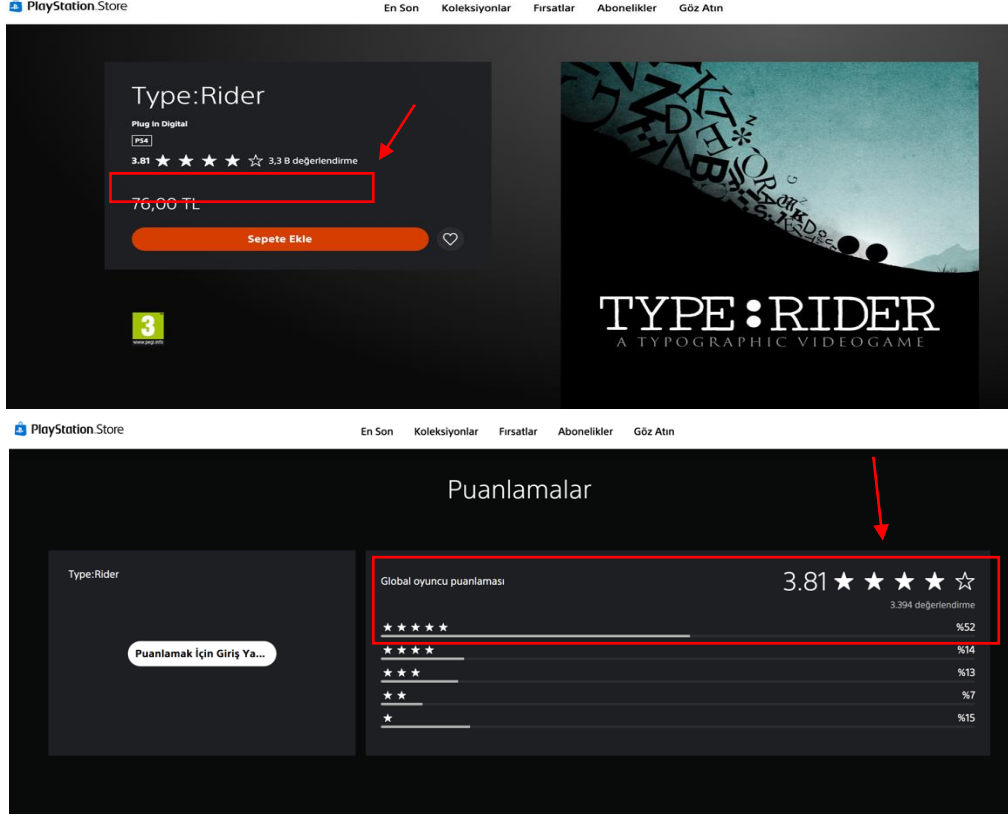
Şekil 16. Futura yazı karakterinin tarihsel sürecinden bir kesit, (<https://store.steampowered.com/app/258890/TypeRider/>), Erişim tarihi: 28.09.2023

Şekil 17. Comic yazı karakterlerinden bir kesit, (<https://store.steampowered.com/app/258890/TypeRider/>), Erişim tarihi: 28.09.2023

Uygulama içerisinde aynı zamanda yazı karakterlerinin çıkış noktaları tarihsel süreçleri, tasarımcıların etkilendikleri olaylar ve akımlar oyun içerisinde kullanıcıya oyun bileşenleri kullanılarak sunulmaktadır (Şekil

16 ve Şekil 17). Öğrenci tipografiye ilişkin birçok tarihsel süreci (yazı karakteri tasarımcılarını, yazının tarihsel süreçlerini etkileyen sosyal ve kültürel olayları vb.) video oyunu içerisinde bulabilmektedir. Tüm bu çerçeveden ele alındığında Type:Rider uygulaması diğer yapılması planlanan uygulamalara örnek teşkil edebilir (Şekil 18).

Şekil 18. Type:Rider oyununun kullanıcılar tarafından değerlendirme ve puan verileri, Erişim tarihi: 28.09.2023

Type:Rider isimli tipografi oyunu birçok kişi tarafından satın alınarak oynanmıştır. Ayrıca kullanıcı puan ve değerlendirmeleri de yukarıda paylaşılmıştır. Oyunu satın alıp oynayan öğrenciler uygulamaya ilişkin düşüncelerini hem yorum yaparak hem de puanlayarak belirtmiştir. Web sitesindeki verilere göre öğrencilerin %52'si oyundan memnun kalmıştır.

5. Sonuç

Tipografi Eğitiminde Web & Mobil Uygulamaların Yeri ve Öğrenme Sürecine Olan Etkisi isimli makalede tipografi uygulamalarının öğrenme sürecinde aktif rol alacak potansiyele sahip olduğu ve etkileşimli eğitim materyali olarak tanımlanabileceği üzerinde durulmuştur. Litaratürde, eğitimde dijital dönüşümün öğrencilerde öğrenmeyi bireyselleştirdiği, eğitim öğretime odaklanmalarını zorlaştırdığı ve dikkat eksikliğini artırdığı yönünde görüşler de yer almaktadır (Kurt, Ceylan vd.). Fakat Z kuşağı öğrencileri (dijital yerliler) zamanının büyük bir çoğunluğunu ekranlar aracılığıyla geçirmekte, hızlı, interaktif bir sanal dünyada iletişim kurma yönünde eğilimdedir. “Z kuşağı öğrencileri, iletişimde tekdüze değil, anında geri bildirim istiyor ve oyunlaştırılmış, dijital olarak geliştirilmiş bir sosyal ortamda yaşıyorlar (Pedro, 2006)”. Oyunlaştırma temelli web ve mobil uygulamalar geleneksel sınırların dışında kalarak bu beklentiye karşılayabilme potansiyeline sahiptir. Oyun ve belirli motivasyonlara sahip uygulama tasarımları, öğrencilerin derse ilişkin ilgilerini kaybetmemelerine ve ders dışında da pratik yapmalarına olanak sağlamaktadır. 2018 yılında yapılan *Font games in typography education: Typewar* isimli araştırma ve anket sonucunda Typewar oyununun eğitim amaçlı kullanılmasının öğrencilerin derse olan ilgisini artırdığı ve tipografi öğrenimine katkı sağladığı görülmüştür (Öz Pektaş, 2018). Ayrıca öğrencilerin yazı türlerini tanımadaki başarıları da kayıt altına alınmıştır. Oyunlaştırma temelli tipografi uygulamaları, bir eğitim materyali olarak derslerde ya da ders dışında

kullanılabilir. Öğrenciye zaman ve mekân ayırımı yapmadan istediği anda pratik yapabilme olanağı sağlayan uygulamalar, etkili ve doğru bir şekilde kurgulandığında bir eğitim materyali olarak düşünülebilir. Bu makale kapsamında dört tipografi uygulaması içerik, arayüz tasarımı ve oyunlaştırma başlıklarında incelenmiştir. Örneklem olarak seçilen dört uygulamanın da iyileştirilmesi gereken yanlarının olduğu *oyunlaştırma temelli tipografi uygulamaları* başlığı altında belirtilmiştir. Uygulamalarda arayüz tasarımı-oyun bileşenleri gibi direkt kullanıcı merkezli başlıkların doğru ve etkili kullanımı Z kuşağının da uygulamalardan verim almasını ve uzun süre kullanabilmesini sağlayacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi öğrenciyi aktif olarak sürece dahil eden eğitim materyalleri öğrenme sürecine pozitif katkı sağlayacağı açıktır. Bu bağlamda tipografi gibi tasarım eğitim uygulamalarının kullanıcı odaklı geliştirilmesi, gelecekteki tasarımcı adaylarının ve dijital nesillerin eğitimine önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Annetta, L., Mangrum, J., Holmes, S., Collazob, K., & Cheng, M. (2009). Bridging Realty To Virtual Reality: Investigating gender efect and student engagement on learning through video game play in an elementary school classroom. *International Journal of Science Education*, 31 (8), 1091-1113. <http://dx.doi.org/10.1080/09500690801968656>
- Anić, I. (2015). The importance of Visual Consistency in UI Design. Erişim adresi <https://www.uxpassion.com/blog/the-importance-of-visual-consistency-in-ui-design/>
- Atiker, B. (2020). *Temel Tasarım Kavramlarını Disiplinler arası Okumak 2*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Bottino, R.M., Ferlino, L., Ott, M. & Tavella, M. (2007). Developing strategic and reasoning abilities with computer games at primary school level. *Computers & Education*, 49 (2007), 1272-1286. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2006.02.003>
- Dickey, M. D. (2011). Murder on Grimm Isle: e impact of game narrative design in an educational game-based learning environment. *British Journal of Educational Technology*, 42 (3), 456-469. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2009.01032.x>
- Douglas, S. (2017). Fonts and typography. Erişim adresi <https://www.justinmind.com/blog/justinmind-survey-whats-the-best-font-for-web-and-mobile-app-design/>.
- Ebner, M. and Holzinger, A. (2007). Successful implementation of user-centered game based learning in higher education: An example from civil engineering. *Computers & Education*, 49 (3), 873-890. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2005.11.026>
- Huizenga, J., Admiraal, W., Akkerman, S. & ten Dam, G. (2009). Mobile game-based learning in secondary education: Engagement, motivation and learning in a mobile city game. *Journal of Computer Assisted Learning*, 25 (2009), 332-344. doi: 10.1111/j.1365-2729.2009.00316.x
- Kapp, K. M. (2012). *The gamification of learning and instruction: Game-based methods and strategies for training and education*. CA: Pfeiffer.
- Kurt, S., Ceylan, E., Bodur, A., Yüksel, G. Dijital Dönüşüm ve Öğrenci Değerleri Üzerindeki Etkisi: Öğretmen Görüşlerine Dayalı Bir Araştırma, *Academic Social Resources Journal*, 8 (49) 2652-2662 Erişim adresi <https://asrjournal.org/files/asrjournal/d6c3f91d-778b-4727-a5a3-12e91817b9bb.pdf>
- Nielsen, J. (1995). User Interface Design. Erişim adresi [nngroup.com: https://www.nngroup.com/articles/ten-usability-heuristics/](https://www.nngroup.com/articles/ten-usability-heuristics/)
- Öz Pektaş, H. (2018). Font games in typography education: Typewar. SHS Weeb of Conferences, 48 (10), 72 Erişim adresi https://www.shsconferences.org/articles/shsconf/pdf/2018/09/shsconf_erpa2018_01072.pdf
- Pedreira, O., García, F., Brisaboa, N., & Piattini, M. (2015). Gamification in software engineering - A systematic mapping. *Information and Software Technology*. 57. 157-168, <http://dx.doi.org/10.1016/j.infsof.2014.08.007>
- Pektaş, H. (2020). *Temel Tasarım Kavramlarını Disiplinler arası Okumak 3*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Pedró, F. (2006). The new millennium learners: Challenging our views on ICT and learning. OECD/CERI. Erişim adresi Retrieved from <http://www.oecd.org/education/ceri/38358359.pdf>
- Uçar, T. F. (2019). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Werbach, K., & Hunter, D. (2012). *For the Win: How Game Thinking Can Revolutionize Your Business*. Wharton Digital Press.
- Van Eck, R. (2006). Digital Game-Based Learning: It's Not Just The Digital Natives Who Are Restless. *Educause Review*, 41 (2). 16-30. Erişim adresi <https://er.educause.edu/articles/2006/3/digital-gamebased-learning-its-not-just-the-digital-natives-who-are-restless>
- Zichermann, G., & Cunningham, C. (2011). *Gamification by Design: Implementing Game Mechanics in Web and Mobile Apps*. Sebastopol: O'Reilly Media.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 - Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazarı araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

INSTAGRAM'IN VE TIKTOK'UN EKONOMİ-POLİTİK ELEŞTİRİSİ VE KATILIMCI KÜLTÜR OLANAKLARI

Political Economy Critique of Instagram and TikTok and Opportunities for Participatory Culture

Fuat Boğaç EVREN¹

¹Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, Lefkoşa, bogacevren@yahoo.com, orcid.org/0000-0003-1325-3878

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
30.10.2023
Kabul/Accepted:
02.03.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1383291

Anahtar Kelimeler

Katılımcı kültür, Ekonomi politik, Dijital emek, Instagram, TikTok

Keywords

Participatory culture, Political economy, Digital labor, Instagram, TikTok

ÖZ

Daha önceki birçok araştırma, internetteki ve sosyal medyadaki katılımcılık olanaklarını ve olasılıklarını tartışmış, önemli bir kısmı da konuyu tekno-determinist ve tekno-optimist yaklaşımla ele alarak literatürde yer edinmiştir. Söz konusu araştırmalar, tartışmalarında ana akım sosyal medyaların özel mülkiyete ait şirketler olduğu ve bu şirketlerin tekel konumuna eriştiğini gözden kaçırmıştır. Ayrıca bu şirketlerin ticari hedefleri doğrultusunda hedefli reklamcılık sistemini aktif biçimde kullanmaları, üretketicileri gözetimini ortaya çıkararak üretketicilerin dijital emeğinin akademik düzeyde tartışılmasına neden olmuştur. Bu çalışma ise ticari sosyal medyanın tekel konumundaki hegemonik üstünlüğünü vurgulayarak bu şirketlerle üretketiciler arasında yeni bir toplumsal tabakalaşmanın oluştuğunu iddia etmektedir. Bu doğrultuda, çalışma, ekonomi-politik yaklaşımı benimseyerek sosyal medya üretketicilerinin konumunu ve sosyal medya şirketlerinin üretketicileri metalaştırma sürecini tartışmayı amaçlamıştır. Ekonomik yapının nasıl işlediği, üretketicilerin dijital emeği ve dijital emeğin maddi değere dönüşümü Instagram ve TikTok özelinde tartışılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar hem Instagram'ın hem de TikTok'un, üretketicilerini yalnızca ekonomik amaçlarına ulaşılmasında araç olarak gördüğünü, görünürlüğü ve dikkat çekmenin satın alınabilir olgulara dönüştüğünü ve böylesi bir mecrada katılımcılık ve katılımcı kültür olanaklarının tüketildiğini ortaya koymuştur. Ayrıca dijital emekçilerle tekel konumundaki sosyal medya şirketleri arasında toplumsal tabakalaşmanın yaratıldığı, buna neden en önemli unsurun da söz konusu şirketlerin tekelci hegemonik konumu olduğu düşünülmektedir.

ABSTRACT

Previous research has discussed the possibilities and opportunities for participation on the internet and social media. A significant portion of this research has been based on technological determinism and technological optimism, and has ignored the fact that mainstream social media platforms are privately owned companies that have achieved a monopoly position. In addition, these companies' active use of targeted advertising systems for commercial purposes has led to the emergence of producer surveillance, which has led to academic discussions of the digital labor of producers. This study, on the other hand, argues that the hegemonic superiority of commercial social media in a monopoly position has led to the formation of a new social stratification between these companies and producers. In this context, the study aims to discuss the position of social media producers and the process of commodifying producers by adopting an economic-political approach. The economic structure, the digital labor of producers, and the transformation of digital labor into material value were discussed specifically for Instagram and TikTok. The results show that both Instagram and TikTok see their producers as tools to achieve their economic goals, that visibility and attention have become purchasable phenomena, and that the possibilities for participation and participatory culture are consumed in such a medium. In addition, it is thought that social stratification has been created between digital workers and monopoly social media companies, and that the most important factor in this is the monopolistic hegemonic position of these companies.

Atf/Citation: Atf/Citation: EVREN, F. B. (2024). Instagram'ın ve Tiktok'un Ekonomi-Politik Eleştirisi ve Katılımcı Kültür Olanakları. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 961-974.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Fuat Boğaç EVREN, bogacevren@yahoo.com

1. Giriş

Hem özel hem de kamusal hayatta yaygın olarak kullanılan ve özellikle taşınabilir akıllı cihazlar aracılığıyla daha fazla kişiye erişen sosyal medya, iletişim araştırmalarında önemli bir konuma sahip olmuştur. Kullanım pratikleri, kimlik ve benlik sunumları, bağımlılık düzeyleri, siyasi ve ekonomik amaçlarla kullanımı, sosyal medyaya ilişkin temel araştırma ve ilgi alanlarını oluşturmuştur. Bu çalışma ise eleştirel ekonomi-politik yaklaşımı benimseyerek sosyal medyanın altyapısındaki ticari amaçları, eşitsizlikleri, üretim-tüketim dinamiklerini ve dijital emeği ele almaktadır.

Sosyal medya, kullanıcılar için hem içerik üretimi hem de içerik tüketimi açısından işlev görmektedir. Kullanıcılar kendi içeriklerini oluşturmanın yanı sıra diğer kullanıcıların ürettiği içeriği de tüketmektedir. Bu nedenle sosyal medya kullanıcıları 'üretketicisi' olarak nitelendirilebilir. Kavram, Toffler (1980: 267) tarafından "üreticisi tüketiciyi ayıran çizginin giderek bulanıklaşması" olarak ifade edilmiştir. Çalışmanın konusu açısından metinde üretketicisi kavramının kullanımı tercih edilmiştir.

Ana akım sosyal medya platformları, amaçlarının, insanların sosyalleşmesini sağlamak olduğunu açıklamaktadır. Buna rağmen üretketicilerin sosyal medya şirketlerinin ekonomik hedeflerine ulaşmak için çalıştığı işçilere dönüştüğü söylenebilir. Bu durum, ticari sosyal medyanın ekonomi-politik eleştirisinin yapılmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Sosyal medya şirketleri, üretketicisi verilerinin toplandığı sanal sunucuların oluşturulmasından, insan kaynağının finanse edilmesine ve teknik altyapının sorunsuz işlemesine kadar pek çok maliyeti üstlenirken gelir kaynaklarının tartışılmasına ve araştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Üretketiciler kullanım şartlarını kabul etmeleri ve bu şartlara uymaları durumunda herhangi bir ücret ödemedi sosyal medyaya katılabilmelerine rağmen, bu ağların nasıl finanse edildiği ve özel mülkiyete ait sosyal medyanın nasıl kâr ettiği merak konusudur. Bu nedenle çalışma kapsamında ticari sosyal medyanın temelinde yatan kapitalist yapı incelenmektedir. Ekonomik yapının işleyişi, üretketicilerin dijital emeği ve buna bağlı olarak dijital emeğin maddi değere dönüşümü Instagram ve TikTok özelinde tartışılmıştır.

Dünya genelinde 2022 sonu itibarıyla aktif sosyal medya üretketicisinin 4,76 milyarı bulunduğu rapor edilmiştir (WeAreSocial, 2023). Bu bağlamda üretketicilerin sosyal medyada gerçekleştirdiği üretim ve tüketim biçimleriyle birlikte dijital emeğinin karşılığı önemli bir sorunsal olarak görülmektedir. Çalışmanın temel amacı, ekonomi-politik perspektifi benimseyerek sosyal medya üretketicilerinin konumunu tartışmak ve sosyal medya şirketlerinin dijital emeği nasıl kâra dönüştürdüğünü araştırmaktır.

Literatürde sosyal medya üretketicilerinin dijital emeğini konu edinen çok sayıda çalışma olmasına rağmen (Ünal Miçoğulları, 2018; Uzunoglu, 2015; Duman & Özdoğan, 2018; Yıldırım, 2020; Karaca, 2021; Kıyan, 2015; Dyer- Witheford, 2010; Fuchs, 2008; Fuchs, 2009; Fuchs, 2010; Fuchs, 2011a; Fuchs, 2011b; Fuchs, 2012a; Fuchs, 2012b; Fuchs, 2014; Fuchs, 2015; Fuchs, 2016), bu çalışmaların büyük ölçüde dijital emek süreçlerindeki tekel tahakkümünü göz ardı ettiği görülmektedir. Bu çalışmanın özgün boyutu, ticari sosyal medyanın tekel konumundaki hegemonik üstünlüğünü vurgulayarak, sosyal medya şirketleriyle üretketiciler arasında yeni bir tabakalaşmanın ortaya çıktığını savunmasıdır.

2. Ticari Sosyal Medyanın Katılımcılık Olanakları

Ticari temellere dayanan sosyal medyaya ilişkin katılımcılık iddiaları uzun zamandır tartışmalı bir konu olması nedeniyle dikkat çekicidir. Fuchs (2015), sosyal medyanın yeni bir sermaye birikimi olarak ortaya çıkışının, tekno-determinist ve tekno-optimist ideolojileri beraberinde getirdiğini savunmaktadır. Jenkins ve arkadaşları ise (2013) içeriğin kullanıcılar tarafından yaratıldığını ve bu doğrultuda kültürün daha katılımcı hale geldiğini savunmaktadır. Ancak bu iddia, katılımcılığı, üretketicilerin yalnızca ağ üzerinden etkileşime girmesi ve içerik yaratması olarak tanımlayarak katılımcı demokrasi kavramını yok saymaktadır. Fuchs (2016), Jenkins ve arkadaşlarının sosyal medyanın katılımcı demokrasiyi desteklediği iddiasını eleştirmektedir; sosyal medyanın mülkiyetinde, maddi çıkarların yönetiminde ve ekonomik karar alma süreçlerinde üretketicilerin söz ve hak sahibi olmadığını görmezden geldiğini savunmaktadır. Shirky (2008), web 2.0'ın, kullanıcılara içerik oluşturma ve paylaşma fırsatı sunduğunu ve bu sayede kullanıcıların daha fazla güç sahibi olduğunu savunmaktadır. Benzer biçimde Hartley (2012), sosyal medyanın, kullanıcıların birbirleriyle iletişim kurmasına, fikirlerini paylaşmasına ve değişim yaratmasına olanak tanıdığını savunmaktadır.

Üretketicilerin sosyal medyanın parçası olması ve orada içerik üretmesi sanal bir toplumsal uzama katılımını gösterir. Ancak bu katılımın tam olarak neye tekabül ettiği tartışmalıdır. Jenkins (2009), sosyal medya kültürünün katılımcı olduğunu savunurken, her üretketicinin ağdaki görünürlüğünün eşit olmadığını ve sosyal

medyada görünürlüğün satın alınabilir bir olgu olduğunu gözden geçirir. Ayrıca insanlar, sosyal medya kullanımından fayda sağlıyorsa sömürmelerinin önemsiz olduğunu ve sömürünün elde edilen yararın karşılığı olduğunu savunur (Jenkins ve diğerleri, 2013: 127). Fuchs'a göre (2016), sosyal medya şirketleri, üretketicileri metalaştırarak ve sömürerek sermaye biriktirmektedir. Carpentier (2011) ise sosyal medyadaki katılımcılığın üretketiciler verilerinin metalaştırılmasıyla ve sömürülmesiyle ilişkilendirilemeyeceğini iddia eder. Fuchs'un, sosyal medyanın katılımcı bir alan olmadığı iddiası oldukça güçlüdür. Katılımcı bir alanın oluşması için üretketicilerinin içerik üretmesinin ve var olan içeriklerle etkileşime girmesinin yeterli olmadığı düşünülmektedir. Ancak Fuchs'un (2014; 2017), üretketicilerin, sosyal medya şirketlerinin kârına ortak edilmesi veya sosyal medyanın kamulaştırılması gerektiğini savunması gerçeklikten oldukça uzaktır. Ticari sosyal medyalar, üretketicilerinin dolaşıma soktuğu içerikler sayesinde kâr elde eden özel mülkiyet şirketleridir ve üretketiciler, içerik üreterek ve diğer içeriklerle etkileşime girerek bu şirketlere dolaylı olarak para kazandırmaktadır. Fuchs (2015; 2016), çalışmalarında kâr amacı gütmeyen ve reklam politikası olmayan kamusal sosyal ağların kurulması gerektiğini vurgular. Bu sayede sosyal medya şirketlerinin tekeli hegemonyası kırılabilir. Gerçeklikten uzak bu önerinin ötesinde asıl dikkat çekilmesi gereken husus, sosyal medya şirketlerinin tekeli hegemonik karaktere bürünmüş olması ve bu güçle üretketicilerle arasında yeni bir toplumsal tabakalaşma yaratmasıdır.

3. Hedefli Reklamcılık Sistemi

Özel ve kamusal alanlar, kapitalist üretim ve tüketim biçimleriyle tasarlanırken, internetin altyapısı da maddi kaygılar ve amaçlar içermektedir. Sosyal medya da bu sistemin bir parçasıdır ve kamusal alan veya katılımcı demokratik bir ortam oluşturmaktan uzaktadır. Aksine dikkatin ve görünürlüğün merkezileştiği ve siyasetin ötekileştiği büyük şirketlerin tahakkümü altında kalmıştır. Ticari sosyal medyada, üretketiciler var olan içeriklerle ve diğer üretketicilerle etkileşime girer. Sosyal medyaların gelişmiş yapay zekâ temelli algoritmaları üretketicilerin kişisel verilerini ve çevrimiçi faaliyetlerini kaydeder. Kayıt altına alınan veriler algoritmalar tarafından analiz edilir ve cinsiyet, yaş, ilgi alanları, sosyo-ekonomik durum ve maddi satın alabilme gücü gibi başlıklar altında sınıflandırılır. Üretketiciler, sosyal medyada aktif oldukları süre boyunca kendileri hakkında dijital ayak izleri bırakırlar ve bu izler, sosyal medya şirketleri tarafından üretketiciler hakkında pek çok şeyin bilinmesine olanak tanır (Fuchs, 2016). Bu sayede sosyal medyanın reklam verenleri ulaşmak istedikleri hedef kitleyi belirleyebilir.

Fisher (2019), ticari sosyal medyanın, Smythe'in tezi olan izleyici emeği sömürsünü daha ileri bir seviyeye taşıdığına vurgu yapar. İzleyici emeği sömürsünün artırılması amacıyla reklam izleme kapasitesinin genişlemesi gereklidir. Televizyon izleyicilerini düşünürsek, izleyiciler çoğu zaman reklam gördüklerinde kanalı değiştirir ya da dikkatlerini başka yöne çevirir. Bu durumun farkında olan tv kanalları izleyici kaybetmemek için sınırlı sayıda reklam yayınlamak zorunda kalırken sosyal medyada reklamlar üretketicinin karşısına her an ve süresiz olarak çıkabilir.

Geleneksel kitle iletişim araçlarında yayıncı, tüketicilere içerik üretmek zorundadır. Ancak internet, tüketicileri içerik üreticileri haline getirerek bu ilişkiyi değiştirir. İnternet üretketicileri içerik üretebilir, tüketebilir ve diğer üretketicilerle etkileşime girebilir. Bu durum internet üretketicilerinin geleneksel kitle iletişim araçları tüketicilerine kıyasla daha aktif ve daha katılımcı olduğu yönünde yanlış bir algı yaratmaktadır (Fuchs, 2016). Geleneksel medyada, tüketici kitlesini tanımlamak için tüketim oranlarına ve tüketicilerin karakteristik özelliklerine ihtiyaç duyulmaktadır (Bolin, 2011). Ancak sosyal medyada, üretketiciler kitlesini tanımlamak için algoritmalar kullanılmaktadır. Bu algoritmalar, üretketicilerin kişisel verilerini ve çevrimiçi faaliyetlerini analiz ederek üretketiciler kitlesini demografik, psikografik ve davranışsal özellikler açısından sınıflandırabilmektedir (Andrejevic, 2007; 2012). Bu durum, sosyal medya şirketlerinin üretketicilerin karşısına tercihlerine daha uygun içerikler çıkarmasına ve daha etkili reklamlar yayınlamasına olanak tanır.

Geleneksel medya kuruluşları, tüketici kitlesi için içerik üretmek zorunda olduğundan içerik üretiminin maliyetlerini de üstlenir. Yayıncılar ya içerikleri kendisi üretmek zorundadır ya da mevcut içeriklerin telif haklarını satın almak zorunda kalır. Ayrıca geleneksel medya kuruluşları arasında önemli bir tüketim rekabeti bulunmaktadır. Rekabet ortamı daha fazla tüketici kitlesine ulaşabilmek adına içerik oluşturma maliyetlerini de artırır. Sosyal medyada ise içeriği yalnızca üretketiciler oluşturur. Böylelikle sosyal medya şirketlerinin içerik üretmek için herhangi bir maliyete katlanması gerekmez. Sosyal medya şirketleri, yalnızca içerikleri

barındırmak ve dağıtmak için yazılımsal altyapı sağlar. Aradaki fark sosyal medya şirketlerinin geleneksel medya kuruluşlarından daha az maliyetli ve daha verimli bir iş modeline sahip olmasına neden olur.

Hedefli reklamcılık sistemi, sosyal medya şirketlerinin emek maliyetlerini azaltır ve kullanıcıları ücretsiz olarak çalıştırır (Fuchs, 2016). Ayrıca üretketiciler, sosyal medya platformlarında içerik üreterek ve diğer üretketicilerle etkileşime girerek, sosyal medya şirketlerine artı değer üretir (Fuchs, 2016). Üretketicilerin, sürekli biçimde bu ağlarda içerik üretmesi ve diğer içeriklerle etkileşime girmesi, onların dikkatlerinin yalnızca ağlara odaklanması anlamına gelir. Bu durum, üretketicilerin dikkatinin yabancılaşmasına neden olur. Üretketiciler sosyal medyada geçirdikleri süre boyunca, kendi dikkatlerini kontrol edemezler. Sosyal medya şirketleri, üretketicilerin dikkatini kontrol altına alarak onlara daha fazla reklam gösterir ve böylelikle daha fazla kâr elde etme fırsatına kavuşur. Geleneksel iletişim araçlarının tüketicileri de benzer durumla karşı karşıyadır. Ancak sosyal medya üretketicilerinin içerik üretebilmesi, onlara, geleneksel iletişim araçlarının tüketicilerinden daha fazla özgür, bağımsız ve katılımcı hissettirmektedir.

4. Sosyal Medya Üretketicilerinin Dijital Emeği

Üretketicinin çevrimiçi tüm eylemlerini ifade eden dijital emek kavramı günümüz kapitalizmini tanımlayan yeni bir toplumsal ve sınıfsal olgudur. Sosyal medya üretketicilerinin çevrimiçi davranışları, maddi değer üreten bir eyleme dönüştüğü için bu durum yeni bir emekçi sınıfı yaratmıştır. Toplumsal sınıfların bütün üyeleri sosyal medya üretketicisidir ve her biri dijital emeğin unsuru haline gelir. Bu nedenle toplumun tüm sömürücü sınıflarından ezilen sınıflarına kadar hepsi 'dijital emekçiler' adı altında yeni bir toplumsal sınıf olarak değerlendirilebilir. Buna influencerlar, sosyal medya fenomenleri ve YouTuberlar gibi etkin sosyal medya kullanımından maddi sermaye elde eden üretketiciler de dahildir.

Dijital emekçiler, Google, Facebook, Instagram, X (eski adıyla Twitter) ve TikTok gibi özel mülkiyete ait sosyal medya şirketleri tarafından sömürülmektedir. Bu şirketler tekel konumundadır ve dijital emekçilerin ürettiği içeriği kontrol etmektedir. Dijital emekçiler, bu şirketlere içerik üretmek için ücretsiz olarak çalışır. 'Tekel konumundaki sosyal medya şirketleri', dijital emekçilerin ürettiği içerikleri reklam yayınlayabilmek için kullanır ve bu reklamlardan elde ettiği gelirin tamamına sahiptir. İnternet piyasasının tekel konumundaki şirketleri, yeni ve küçük sosyal ağları satın alarak veya onların sahip olduğu yeni nitelikleri kendisine uyarlayarak olası rekabeti engellemektedir. Bu durum yeni ve küçük sosyal ağların hayatta kalma şansını da ortadan kaldırmaktadır. Böylelikle dijital emekçilerin tekellere bağımlı hale gelmesi sağlanmaktadır. Dijital emekçiler, tekellerin yönetimindeki sosyal medyalarda içerik üretmek zorunda kalmaya devam eder ve bu durum, tekellerin dijital emekçileri sömürmesine olanak sağlamaktadır. Baskın ideoloji, sosyal medya üretketicilerini bu ağlarda yer almaya zorlayan güçtür. Üretketiciler bu ideolojik baskı altında sosyal çevrelerinden kopmamak, atomik -fiziki bağlantılarını güçlendirmek ve iş hayatında öne çıkmak gibi nedenlerle sosyal medyayı kullanma ihtiyacı hisseder.

Arvidsson'a göre (2011: 266-267), "ücretsiz emek zaten bedava olduğu için, herhangi bir fiyatı yoktur ve bu yüzden, bir değer kaynağı olamaz". Fuchs ise (2015: 196), Arvidsson'ın dijital emeğin herhangi bir maddi karşılığı olmadığı için sömürüden bahsedilemeyeceği görüşüne karşı çıkar. Arvidsson'ın görüşüne göre dijital emeğin maddi bir karşılığı olmaması, ortada emek sömürüsünün de olmadığı anlamına gelir. Ancak bu yaklaşım, tekno-determinist bir bakış açısına sıkışarak sosyal medyanın ticari temellere dayanan kapitalist yapısını göz ardı eder. Benzer biçimde Kıyan'a göre (2015) üretketicilerin ticari sosyal medyanın kâr elde etmesi için değer üretmesine rağmen dijital emeğinin sömürülmesi ve sosyal medya şirketleri için ücretsiz çalışan konumuna gelmesi doğru bir tespit değildir. Aymaz'ın perspektifine göre (2019: 95-96), ticari sosyal medyanın kârlılığı, üretketicilerin içeriklerinden ziyade bu içeriklerin analizine dayalı hedef kitle tasarımına dayanır. Sosyal medyanın algoritma yapısı üretketiciler tarafından dolaşıma sokulan içerikleri ve üretketicinin davranışlarını izleme işlevine sahiptir. Ancak sosyal medyadaki tüm içerikler üretketiciler tarafından yaratılmaktadır. Algoritmanın üretketicinin eylemleri takibe alıp kaydetmesi, üretketicilerin dijital emeğinin metaya dönüşmesini sağlayan en önemli faktördür.

Aymaz (2019: 101), Fuchs'un, Smythe'in 'karşılığı ödennemiş çalışma süresi' kavramını yanlış anladığını öne sürerek, sosyal medya üretketicilerinin aslında meta üretmediğini, gerçek metanın sosyal medyada harcanan zaman olduğunu ve reklam verenlere üretketicilerin harcadığı zamanın satıldığını ileri sürer. Aymaz'a göre (2019: 102), kullanıcılar üretici değil, sadece tüketici konumundadır ve tüm kullanıcılar birbirlerinin zamanını tüketir. Ancak Smythe'in incelediği televizyon izleyicileri ile Fuchs'un ele aldığı sosyal medya üretketicilerinin

işlevi birbirinden oldukça farklıdır. Televizyon izleyicisi sadece tüketiciyken, sosyal medya kullanıcısı hem üretici hem de tüketicidir. Bu nedenle sosyal medyada harcanan zaman meta olmayıp, üretketicinin ağıdaki tüm eylemleri hedefli reklamcılık sistemi aracılığıyla metaya dönüştürülür. Sosyal medya şirketleri, bu eylemlerden elde edilen verileri reklam verenleriyle paylaşır. Aymaz'ın sosyal medya kullanıcılarını yalnızca tüketiciler olarak görmesi ise sosyal medyanın temelini oluşturan kullanıcıların içerik üretme niteliğine ters düşmektedir.

Aymaz'a göre (2019: 105), sosyal medya üretketicisi olmak, görülme, beğenilme ve onaylanma hazalarını tatmin etmek anlamına gelir. Modern kapitalist toplum yapısında aile, akrabalık, gelenekler ve görenekler gibi kavramların eski etkisini yitirdiğini belirterek bireyin atomize olduğunu ve bu hazaların sosyal medya aracılığıyla karşılandığını savunur (Aymaz, 2019). Hesmondhalgh (2010) ise üretketicilere, dijital emeğinin karşılığında beğenilme, takdir edilme ve kabul görme gibi ödüllerin sunulduğunu, ücretin bu şekilde ödendiğini belirtir. Fakat aynı zaman dilimi içerisinde aynı içerik sayısı ile farklı üretketiciler aynı beğeni sayısına erişemez. Sosyal medyada beğenilmek, takdir edilmek ve kabul görmek, baskın ideolojinin insanları sosyal medya üretketicisi olmaya davet eden vaatleridir. Ancak bu vaatler üretketiciler için ödül veya karşılığı olarak düşünülemez.

Tüketim kapitalizmi bireyler için yapay gereksinimler yaratır ve bu gereksinimlerin karşılanması için ürünler ve hizmetler sunar. Bu ürünler ve hizmetler, aslında birbirinin kopyasıdır ve bireyin hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan asgari sosyo-ekonomik ihtiyaçlardan çok daha fazlasını içerir. Marcuse'a göre (2003), yapay gereksinimler, bireyin kontrolü dışında ortaya çıkar ve bireyi baskı altına almaya yarar. Sosyal medya üretketicilerini baskı altına alan mevcut zorunluluk hali de Marcuse'un bahsettiği yapay gereksinimlerinden birisidir. Her bireyin, hayatını sürdürebilmesi için bazı temel gereksinimleri vardır. Bu gereksinimler, yiyecek, su, barınma, giyim ve sağlık gibi şeylerdir. Marcuse (2003), bu gereksinimleri gerçek gereksinimler olarak adlandırmıştır. Tüketim kapitalizminin, insanları, yapay gereksinimlere bağımlı hale getirerek onları baskı altına aldığı savunur ve bu baskı tüketim kapitalizminin devamını sağlar (Marcuse, 2003). Ticari sosyal medya şirketleri, üretketicilere sosyalleşme, sosyal çevrelerini genişletme ve daha iyi iletişim olanakları sunduğunu iddia eder ve sosyal medya üretketicisi olmak herkes için zorunlu bir gereksinim biçiminde sunulur. Fakat bu şirketlerin gerçek amacı insanların sosyalleşmesi değil, herkesin bu ağlara katılmasını sağlayarak veri üretmesini teşvik etmektir. Üretilen verilerin mülkiyeti ve kullanım hakkı sosyal medya şirketlerine aittir ve hedefli reklamcılık sistemiyle bu veriler, reklam verenlere maddi karşılığında satılır. Ticari sosyal medyaların asıl amacı, daha fazla üretketicilere erişebilmek ve bu üretketiciler üzerinden daha fazla kâr elde etmektir. Baskın ideolojiyle söz konusu ağların mülkiyet, sahiplik ve iktidar yapısı arka plana atılarak, sosyal medyada sosyalleşmek, yüzyılımızın vazgeçilmez bir günlük yaşam pratiği biçiminde sunulur.

Marx (2003), kapitalizmin, üretim araçlarına sahip olanlarla olmayanlar arasındaki sınıf mücadelesine dayandığını savunmaktadır. Sınıf mücadelesinin siyasal tercihleri belirleyen en önemli faktör olduğunu da öne sürer. Ancak, Marx (2003), işçi sınıfının piyasa ekonomisini destekleyen siyasal tercihlere yönelmesini ve kapitalizmin yaşanan ekonomik krizlere rağmen yıllardır ayakta kalmasını yanlış bilince bağlamaktadır. Marksist yaklaşımla düşünüldüğünde, sosyal medya üretketicilerinin hâlâ daha sosyal medyayı kullanmaya devam etmeleri, baskın ideolojinin hâkimiyetiyle ve yanlış bilinçle açıklanabilir. Üretketiciler, baskın ideolojinin onlara dayattığı değerler ve normlar nedeniyle sosyal medyayı kullanmaya devam etmektedir.

Weber (2013), Marx'tan farklı olarak, siyasal tercihlerde salt ekonominin belirleyici olmadığını, kültürün de etkin bir unsur olduğunu savunur. Weber (2013), kültürü üretim ilişkileriyle değerlendirir ve nasıl bir kültürel yapı varsa ona uygun ekonomik sistemin oluştuğunu iddia eder. Kültürel yapı kendisine uygun olan kapitalist ekonomik örgütlenmeyi de beraberinde yaratmıştır. Marx'ın kapitalizm analizinde (2003) üretim ilişkileri alt yapıyı oluşturur; serbest piyasa ekonomisine ve sermayeye dayalı ekonomik altyapı, üst yapı olan kültürel ve siyasal alanları şekillendirir. Weber ise bunun tam tersini iddia ederek protestan ahlakının kapitalizmi doğurduğunu belirtmiştir. Kültür ve ekonomi, birbirini etkilemeyen iki ayrı alan değildir ancak kültür, ekonomiyi şekillendirirken, ekonomi de kültürü şekillendirir. Bu etkileşim toplumların sürekli olarak değişmesine ve gelişmesine neden olur.

Weber'in çözümlemesine göre, insanların beğenilmeye, takdir edilmeye, kabul görmeye ve dikkat çekmeye olan gereksinimi ticari sosyal medyaların ihtiyaç olarak benimsenmesine neden olmuştur. Kapitalist ekonomik örgütlenme, bireylerin ihtiyaçlarının farkındadır ve onlara bu ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli araçlar sağlar. Sosyal medya da üretketicilerin beğeni, takdir ve kabul gereksinimi sağlayan günümüzün en önemli araçlarından birisidir. Marksist çözümlemeye göre ticari sosyal medyaların yaşantımıza entegre olmasıyla ve

baskın ideolojinin tahakkümüyle bu ağların bireylere dayatıldığını ve benimsetildiğini ileri sürebiliriz. Fakat bu konuda Weberyan yaklaşımı benimsemenin yerinde olabileceği söylenebilir. Gözetim, dijital emek sömürüsü ve ekonomik amaçlar, ticari sosyal medyanın temelini oluştursa da üretketiciler hâlâ bu ağları kullanmaya devam ediyor. Beğenilme arzusunun, onaylanmanın, kabul görmenin ve daha fazla görünür olmanın etkisiyle üretketicilerin çoğunluğunun, sosyal medyaya katılırken kullanıcı sözleşmelerini ve gizlilik politikalarını dikkate almadan onaylama eğilimi sergilediği düşünülmektedir.

Dijital emek sömürüsünün boş zaman etkinliği, eğlence ve iletişim aracı olarak perdelendiği ve tekel tahakkümünün hâkim olduğu bir kâr aracı olan sosyal medya, bireysel ve toplumsal ilişki biçimlerini bitler - dijital- dünyasına aktaran ağlardır. Bu sebeple sosyal medya kamusal, özgür, demokratik ve katılımcı bir alan olarak nitelendirilemez. Görünürlük ve dikkat çekme, satın alınabilir olgular haline gelirken, sosyal medyanın kullanım şartları da sosyal medya şirketleri tarafından belirlenir. Ağdaki kuralları belirleyen, uygulayan ve denetleyen tek güç olan sosyal medya şirketlerinin varlığı, bu ağları kamusal ve katılımcı bir alan olmaktan uzaklaştırmaktadır.

5. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada ekonomi-politik yaklaşım tercih edilerek sosyal medya üretketicilerinin konumu ve sosyal medya şirketlerinin dijital emeği nasıl kâra dönüştürdüğü araştırılmaktadır.

Çalışmanın temel amaçları şu şekilde sıralanabilir:

1. Sosyal medyanın ticari temellere dayanan kapitalist yapısını araştırmak.
2. Instagram ve TikTok özelinde ticari sosyal medyanın ekonomi-politik eleştirisini yapmak.
3. Üretketicinin dijital emeğini sorgulayarak sosyal medya şirketleriyle üretketicisi arasındaki ticari ve sınıfsal ilişkiyi tartışmak.

Çalışmanın araştırma soruları şu şekildedir:

1. Sosyal medyanın ticari temellere dayanan kapitalist yapısı nedir? Bu yapının işleyişi nasıldır? Bu yapıda üretketicinin konumu ve işlevi nedir?
2. Hedefli reklamcılık sistemi nedir ve nasıl işlemektedir?
3. Sosyal medya üretketicisinin dijital emeği ne ifade ediyor?
4. Üretketicinin dijital emeği sosyal medyanın kapitalist yapısında neye tekabül ediyor?

Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

1. Sosyal medyanın ticari temellere dayanan kapitalist yapısı, sıradan üretketicilerin daha çok görünür olmasının ve dikkat çekmesinin önündeki başlıca engeldir.
2. Sosyal medya eğlence temelli yapısıyla bugüne kadar geliştirilmiş en kapsamlı ve en sistematik gözetim aracıdır.

Küresel çapta yaygın ve bilindik sosyal medyaların ticari amaçlar güden özel mülkiyete ait şirketlerden oluşması, söz konusu ağların ekonomi-politik eleştirisinin yapılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu nedenle araştırmanın yöntemini Instagram'ın ve TikTok'un ekonomi-politik eleştirisi oluşturmaktadır. Ekonomi-politik eleştiri, sosyal medyanın iktidar yapısının eleştirilmesinde önemli bir anahtar işlevine sahiptir. Bu bağlamda, kökeni Marx'a dayanan (2003; Marx & Engels, 2013) ekonomi-politik eleştiri sayesinde üretketicisi gözetiminin, dijital emeğin ve ticari sosyal medyanın kâr odaklı iktidar yapısının tartışılması mümkündür.

Ekonomi-politik çözümleme, iletişim içeriklerinin üretim süreçlerini ve medya kuruluşlarının iktidar ilişkilerini ve yapılanmasını ele alarak altyapıya odaklanır (Fisher, 2019: 121). Bu yaklaşım, özellikle medyanın mülkiyet yapısına odaklanırken aynı zamanda medya şirketlerinin hükümetlerle ilişkilerini de inceler. Marx'a göre (2003) toplumsal yaşam, altyapı ve üstyapı olarak iki temel bileşenden oluşur. Altyapı maddi üretim güçlerini ve ilişkilerini ifade ederken, üstyapı ise maddi olmayan alanları, fikirleri, değerleri ve ideolojileri içerir. İki bileşen arasındaki etkileşim karşılıklıdır ancak altyapı, üstyapıyı belirleyen temel unsur olarak kabul edilir (Wittel, 2019: 394).

Fisher'a göre (2019: 121) iletişimin ekonomi politiği 1970'lerden itibaren izleyici odaklı bir yaklaşıma doğru evrilmiş, iletişimi hem bir meta hem de emek gücü olarak ele almıştır. Yaklaşımın öncüsü olan Dallas Smythe tarafından ortaya konulan "izleyici metası" teorisi bu anlamda önem taşır. Smythe, iletişim çalışmalarında medya içeriklerinin izleyiciler tarafından tüketilmesi yerine izleyici ilgisinin reklam verenlere satılma sürecini incelemiştir (Fisher, 2019: 121-122). "İlk kez Smythe, kitle medyasının izleyici reklamcıya satmak üzere meta olarak ürettiğini ve izleyici gücünün reklamcılar tarafından izleyicilerin kendi kendilerini piyasa metası haline

getirmeleri ile işe koşulduğunu iddia ederek, kitle medyasına ve izleyiciye gelişmiş kapitalizmde merkezi roller verdi” (Fisher, 2019: 122). Böylelikle sosyal medyanın ekonomi-politik eleştirisinin temelini, yirminci yüzyılın ikinci yarısında televizyon ve radyo tüketimini araştıran Smythe’in attığı söylenebilir.

6. Bulgular

Bu bölümde araştırma sonuçlarına ait bulgulara başlıklar halinde yer verilmiştir.

6.1. Instagram'ın Ekonomi-Politik Eleştirisi

Instagram görsel içeriklerin öne çıktığı bir platformdur ve Meta Inc. tarafından yönetilen şirket, küresel ölçekte 2 milyardan fazla aktif kullanıcıya sahiptir (WeAreSocial, 2023). Instagram'da paylaşılan içeriklerin aldığı beğeni sayısı, içerik hakkında yazılan yorumlar ve videoların izlenme sayısı gibi etkileşim ölçütleri, tüm üretketiciler tarafından görülebilmektedir. Bu durum, üretketicilerin, içeriklerin etkileşim düzeyine yoğunlaşmasına neden olur. Instagram'da fark edilmek ve öne çıkmak, takipçi sayısının yanı sıra paylaşılan içeriklerin etkileşim sayısının da dengelemesiyle ilişkilidir. Üretketiciler için büyük kitleler tarafından takip edilmek ve paylaşılan içeriklerin sayıca fazla beğeni kazanması Instagram'ın etkili bir şekilde kullanıldığının göstergesi olarak kabul edilir. Bunun yanı sıra, paylaşılan içeriklere duygusal anlamda yalnızca beğen butonuyla tepki verilmesi, Instagram'a beğenme ideolojisinin hâkim olduğunu gösterir. Paylaşılan içeriklerin altında sadece kalp simgesiyle ifade edilen beğen butonunun bulunması, üretketicilerin içerik üretimi sonrasında kabul görme, beğenilme ve takdir edilme arzusunu tetikler. Instagram'daki beğenme ideolojisinin daha ziyade reklam verenlere ait içeriklerin beğenilmemesini önlemek amacıyla yaratıldığı söylenebilir. Sonuç olarak reklam verenler, kendilerine ait içeriklerin beğenilmediği ve olumsuz tepkiler aldığı bir ağda yer almak istemeyecektir.

Meta Inc.'nin bir alt markası olan Instagram'ın 2 milyarı bulan aktif üretketicilerinin verilerini depolayabilmek ve işleyebilmek için gerekli teknik altyapıyı kurması, bunun için de sermayeye sahip olması gerekir. Instagram'ın önemli gelir kaynağı reklam verenlerdir ve reklam verenlere daha iyi hizmet sunabilmek için hedefli reklamcılık sistemini aktif biçimde kullanır. Instagram üretketicisi olmanın tek koşulu kullanım şartlarını kabul etmektir ve böylelikle algoritmaların, üretketicilerin çevrimiçi etkinliğini kayıt altına alıp işlenebilir bilgiye dönüştürmesi süreci başlar.

“Küresel Hizmetimizi gerçekleştirebilmek için verileri dünyanın dört bir yanındaki (ikamet ettiğiniz ülke haricindeki ülkeler de dahil olmak üzere) sistemlerimize dağıtarak buralarda saklamamız gerekmektedir. Bu global altyapının kullanılması, Hizmetlerimizi sağlamak için gerekli ve zorunludur. Bu altyapı Meta Platforms, Inc., Meta Platforms Ireland Limited veya iştiraklerinin mülkiyetinde bulunabilir veya bu şirketler tarafından işletilebilir” (Instagram, t.y.).

Instagram (t.y.), üretketicilerine ücretsiz sosyal medya hizmetini sağlayabilmek için verilerine ihtiyaç duyduğunu ve onları sakladığını beyan eder. Bu, Instagram ağının parçası olmanın temel koşuludur. Bu hizmetin sağlanabilmesi için ihtiyaç duyulan veriler şu şekilde açıklanmıştır:

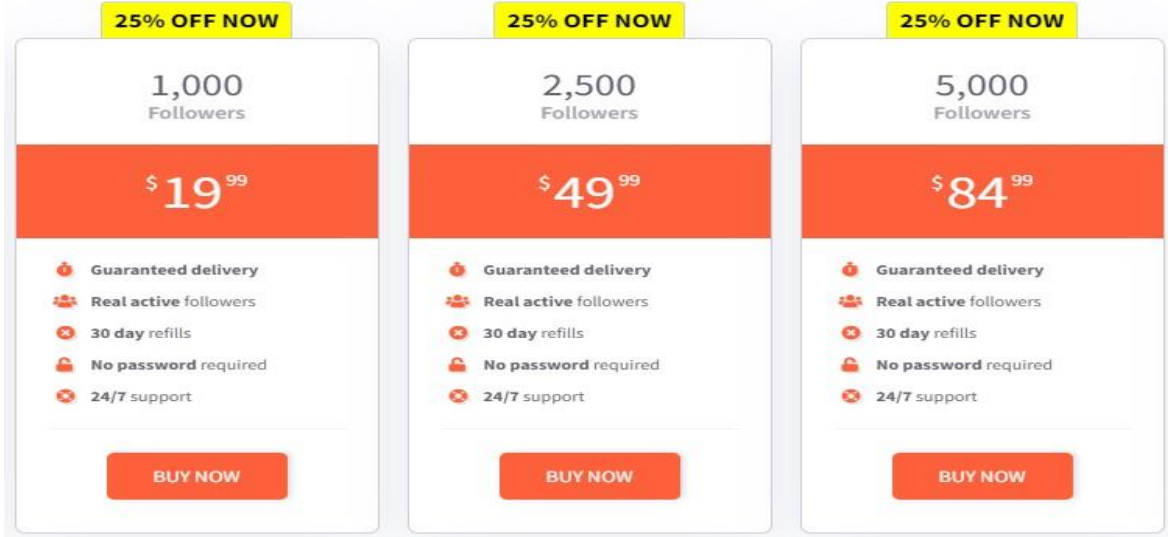
“Oluşturduğunuz içerikler (ör. gönderiler, yorumlar veya ses içerikleri); kamera özelliğimiz veya film rulosu ayarlarınız aracılığıyla ya da sesli özelliklerimiz üzerinden sağladığınız içerikler; yürürlükteki yasalara tabi olmak kaydıyla içerikleri de dahil olmak üzere, gönderdiğiniz ve aldığımız mesajlar; yürürlükteki yasalara tabi olmak kaydıyla, içerikler ve mesajlar hakkındaki meta veriler; görüntülediğiniz veya etkileşimde bulunduğunuz içerik türleri (reklamlar dahil) ve bunlarla nasıl etkileşimde bulunduğunuz; kullandığınız uygulama ve özellikler ile bunlarda gerçekleştirdiğiniz eylemler; kredi kartı bilgileri dahil olmak kaydıyla, yaptığınız satın almalar veya diğer işlemler; kullandığımız konu etiketleri; ürünlerimizdeki hareketlerinizin zamanı, sıklığı ve süresi” (Meta, 2023).

Hedefli reklamcılık sisteminin egemen olduğu sosyal ağlarda üretketicilerin gözetimi kaçınılmaz bir uygulama haline gelmiştir. Beğenilen ve etkileşime girilen içerikler, diğer üretketicilerle ilişkiler, arama geçmişi gibi çeşitli verilerin analizi, üretketicilerin alışkanlıklarını ve ilgi alanlarını detaylı bir şekilde açığa çıkarır. Bu somut veri yığını sayesinde reklam verenler, ürünleriyle veya hizmetlerini ilgilenebilecek potansiyel tüketici kitlelerine odaklanabilir. Instagram'ın kullanım koşullarında yer alan bir diğer ifade ise şu şekildedir: “Instagram'dan, diğer Meta Şirketi Ürünlerinden ve harici ortaklardan aldığımız bilgileri, size anlamlı bulacağınızı düşündüğümüz reklamlar, teklifler ve diğer sponsorlu içerikleri göstermek dahil olmak üzere

Instagram'daki deneyiminizi kişiselleştirmek için kullanıyoruz” (Instagram, t.y.). Bu maddeye göre her Instagram üretketicisi, ağı kullanmanın koşulu olarak verilerinin reklam verenlerle paylaşılmasını kabul etmek zorundadır.

Instagram'da reklamlar üretketicilere çeşitli şekillerde sunulur. İlk olarak ana sayfada görünen fotoğraf, çoklu fotoğraf, video ve koleksiyon reklamları bulunur. Fotoğraf reklamları, ürün veya hizmetin tanıtımını tek bir fotoğraf kullanarak yapar. Çoklu fotoğraf reklamları, en fazla 10 fotoğraftan oluşan gönderileri ana sayfada sunar. Video reklamları yalnızca tek bir videonun görüntülenmesini içerirken, koleksiyon reklamları videoları ve fotoğrafları tek bir gönderide birleştirir ve ürünün veya hizmetin fiyat bilgisini de içerir. Bu tür reklamlar genellikle e-ticaret alanında faaliyet gösteren kuruluşlar ve markalar tarafından tercih edilir. İkincisi ise üretketicilerin takip ettiği kişilerin hikâyeleri sırasında karşılaştığı reklamlardır. Ana sayfada yayınlanan gönderi tarzındaki fotoğraf, çoklu fotoğraf, video ve koleksiyon reklamları, hikâyeler arasına düzenli bir şekilde yerleştirilerek sunulur (Şekil 1).

Instagram'da etkileşim kazanmak için zaman ve çaba harcamak genellikle yeterli olmayabilir; takipçi kazanmak ve beğenilmek kolay bir süreç değildir. Diğer üretketicilerin ilgisini çekebilmek için özgün içerikler oluşturmak gereklidir. Fakat çoğu üretketicinin hesabında diğerlerine benzer ve diğerlerini tekrarlayan içerikler yer alır. Sosyal medya gündemine hızla oturan belirli fotoğraf pozları veya kalıplaşmış çekim teknikleri, içeriklerin birbirinin kopyasına dönüşmesinin örneğidir. Daha fazla dikkat çekmek ve görünür olmak isteyen üretketiciler, takipçi ve beğeni satın alma hizmeti sunan kişilere ve Instagram dışındaki organizasyonlara yönelebilir (Şekil 1). Maddi satın alabilme gücüne sahip olanlar bu yöntemle hızlıca büyük takipçi kitlelerine erişebilir ve etkileşimlerini hızlıca artırabilir.

Şekil 1. Instagram'da takipçi satın alma hizmeti (Buzzoid, t.y.)

Benzer arzulara sahip üretketiciler aynı zamanda ücretsiz olan InstaPods olarak bilinen etkileşim gruplarına katılabilir (Şekil 2). Grup üyeleri birbirlerini takip eder, paylaşımlarını beğenir ve yorumlar yaparak etkileşim ağı oluşturur. Üyeler Instagram, Facebook veya Telegram gibi platformlar üzerinden iletişim halindedir ve birbirlerinin etkileşimini artırarak içeriklerin 'Keşfet' bölümünde daha fazla görünmesine yardımcı olur. Pods grupları aracılığıyla elde edilen etkileşimlerin yapay olduğu söylenebilir. Grup üyeleri, kendi içeriklerine etkileşim alabilmek adına diğer üyelerin içeriklerini beğenmek zorundadır. Böylelikle gerçek beğeniden uzak bir etkileşim ağı kurulur. Bu yöntemle elde edilen beğeniler gerçek beğeniye yansımaktan oldukça uzaktır ve üretketiciler bu yöntemle yalnızca niceliksel olarak etkileşim elde edebilir.

Fazla sayıda takipçi ve etkileşim elde etmenin özlemi, bazı üretketicilerde ün kazanma ve gelir elde etme arzusuna evrilmiştir. Bu motivasyonun ana hedefi ise influencer olmaktır. İlk kez ABD'de ortaya çıkan 'influencer' kavramı, dolaylı reklam modeli olarak uygulanmaktadır. Influencer olabilmek için bir ürün ya da hizmet satmaya gerek yoktur. Esas gereken, yüksek takipçi kitlesine sahip olmak ve aynı doğrultuda yüksek etkileşim almaktır. Büyük bir takipçi kitlesi ve yüksek etkileşim, influencerlara çeşitli ticari ürünleri ve

hizmetleri tanıtmaya fırsatı sunar. Ancak bu tanıtımlar örtülü bir reklam biçimi olarak tanımlanabilir. Reklam verenler, influencerın, takipçileri üzerinde tüketim tercihlerini etkileme kapasitesine güvenerek bu stratejiyi benimser. Influencerlar, ürün tanıtımının karşılığını, ürettikleri içeriklere bağlı olarak aldıkları ücretlerle elde eder. Influencer olmak için belli bir takipçi sayısına sahip olmak ya da üretilen her içeriğin belli bir beğeni sayısına ulaşması gerekmez. 100 bin takipçisi olan üretketicisi de 1 milyondan fazla takipçisi olan da influencer olabilir. Ancak takipçi ve etkileşim sayısı, reklam verenden alınacak ücretin belirlenmesinde etkili olabilir. Genellikle daha etkili ve geri dönüşü kolay bir strateji olarak kabul edildiği için bazı reklam verenler, doğrudan Instagram'da ya da diğer sosyal medyalarda reklam yayınlamak yerine influencerlar aracılığıyla ürünlerini ve hizmetlerini tanıtmayı tercih eder.

Şekil 2. Instagram'daki etkileşim grupları (FreewaySocial, 2020)

Sıradan Instagram üretketicilerin durumuna dönecek olursak; zaten Instagram tarafından sürekli reklamlara maruz bırakılırken takip ettikleri şöhretli üretketiciler de influencer olmaya başladıktan sonra Instagram adeta her tarafı reklam panolarıyla çevrili sanal bir dünyaya dönüşmüştür. Sonuç olarak üretketiciler hem Instagram hem de influencerlar tarafından kullanılarak, sürekli reklamlara maruz kalan tüketici kitlesine indirgenmektedir. Böylelikle Instagram üretketicisi olmak sürekli gözetilmeyi, metalaştırılmayı, tüketici kitlesine indirgenmeyi ve ticari amaçların hedefi haline gelmeyi beraberinde getirmektedir.

6.2. TikTok'un Ekonomi-Politik Eleştirisi

Üretketiciler, Instagram ve Snapchat gibi fotoğraf ve video paylaşım ağlarından sonra görsel içerikler üretmeyi ve tüketmeyi daha fazla benimsemeye başladı. Çoğu üretketicisi için duyguları, düşünceleri ve kimlikleri görsellerle ifade etmek, metinsel ifadeler göre daha kolay ve etkili görüldü. TikTok da bu trendin bir parçası olarak App Store ve Google Play Store'da en çok indirilen uygulamalardan biri haline geldi (Chan, 2021). 2016'da hizmetlerine başlayan TikTok; Facebook, Instagram ve X gibi ana akım sosyal medyadan farklı olarak Asya merkezli bir platformdur. Kısa sürede de küresel ölçekte benimsenmiş, şu anda da dünya genelinde 1 milyardan fazla aktif üretketicisiye sahip olmuştur (WeAreSocial, 2023). TikTok'un bu başarısında, akıllı cihazlara uygulama yüklendiğinde hesap oluşturmadan da içeriklerin izlenebilmesinin büyük rol oynadığı düşünülmektedir.

TikTok'u hesap oluşturmadan kullananlar, uygulamanın tüketicisi konumundadır. Hesap oluşturmadan TikTok'ta içerik üretilemez ve bu aşamada yalnızca mevcut içeriklerin tüketimi mümkündür. Ancak TikTok'un algoritmaları, tüketicinin de izlediği videoların türünü ve izleme süresini analiz eder. Böylelikle tüketicinin karşısına daha uzun süre izlediği videoları çıkarır. Aynı zamanda bu yöntemle algoritmalar, tüketicinin özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunarak tüketicinin karşısına kişiselleştirmiş reklamları da çıkarır. TikTok'un hedefli reklamcılık sistemi hem üretketicileri hem de tüketicileri izlemeye alır. Hem üretici hem de tüketici verileri güçlü algoritmalarla izlenir, işlenir ve çevrimiçi davranışlarına dayanan demografik bilgiler, ilgi alanları ve tüketim tercihleri gibi çıkarımlar yapılır. Söz konusu çıkarımlar ise reklam verenlerin hedef kitlesini belirlemede kullanılır.

“Yüklediğiniz veya oluşturduğunuz fotoğraflar, sesler ve videolar, yorumlar, etiketler, geri bildirimler, incelemeler ve yaptığımız canlı yayımlar ile içeriğin ne zaman, nerede ve kim tarafından oluşturulduğu gibi

ilişkili meta veriler dâhil olmak üzere Platformda oluşturduğunuz içeriği (“Kullanıcı İçeriği”) işleriz. Kullanıcı olmasanız bile, hakkınızdaki bilgiler Platformda kullanıcılar tarafından oluşturulan veya yayınlanan Kullanıcı İçeriği içerisinde görünebilir” (TikTok, 2023).

Algoritmaların topladığı bilgiler arasında paylaşılan videoların yanı sıra, videoların filtre/efekt uygulanmamış orijinal hali, videolardaki konuşma içeriğinin metne dönüştürülmüş hali ve kullanılan akıllı cihazın belleğinde bulunan görsel ve yazılı dosyalar yer almaktadır (TikTok, 2023). Ek olarak TikTok (2023), kullanılan akıllı cihazın IP adresi, cihaz modeli ve özellikleri, cihaz kimliği, işletim sistemi bilgileri, yüklü uygulama dosyalarının isimleri ve türleri, pil durumu ve ses ayarları gibi verilere de erişebildiği gizlilik politikalarında ifade edilmiştir.

Sonuç itibarıyla TikTok kullananların rolü -üretkici ya da tüketici fark etmeksizin- yalnızca çevrimiçi etkinliklerle sınırlı değildir; TikTok'un talep ettiği cihaz bilgilerini de paylaşma zorunluluğu vardır. TikTok'un uygulamaya koyduğu gözetim mekanizmasının yalnızca ticari amaçlar doğrultusunda işlediği dikkate alındığında TikTok üretketicilerinin ve tüketicilerinin nasıl metalaştırıldığı açıkça fark edilebilir.

TikTok'taki içeriklerle etkileşime girme yolları Instagram'la benzerdir. Üretketiciler beğendikleri videolara iki kez dokunarak kolayca beğenebilir ya da içerikle ilgili yorum yazabilir. Ancak mevcut içeriklerle etkileşime girebilmek için TikTok hesabına sahip olmak gereklidir. Duygusal etkileşim, yalnızca kalp sembolüyle gösterilen beğenme butonuyla gerçekleştiğinden TikTok'un da Instagram'da olduğu üzere beğeni ideolojisini benimsediğini gösterir. Beğeni ideolojisi üretketicinin kabul görme ve onaylanma arzusunu tetikler ve her paylaşımından sonra alınan beğeni sayısı takip edilir. Bu nedenle çoğu üretketicisi daha fazla beğeni elde etme arzusuyla uygulamanın öne çıkan içeriklerinin gösterildiği keşfet bölümünde içeriklerinin yer almasını hedefler.

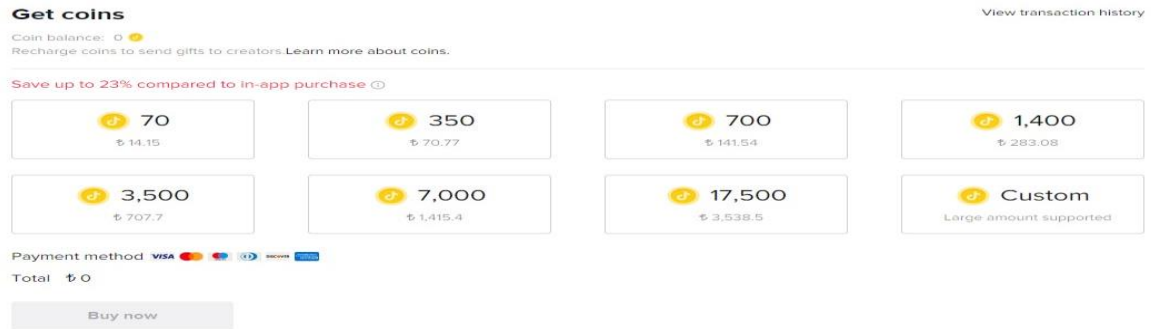
TikTok'ta yayınlanan reklam formatlarına baktığımızda ilk olarak uygulama açıldığında görünen reklam videosu dikkat çeker. ‘Top view’ olarak adlandırılan bu reklam türü, beş ila altmış saniye uzunluğundaki reklam videosunu ekranın tamamını kaplayarak sunar ve bu reklam yirmi dört saat boyunca kullanıcılara gösterilir. ‘Brand takeover’ reklamı da uygulama açıldığında görünen bir reklam türüdür; fakat ‘top view’ reklamından farklı olarak sabit bir görüntü veya beş saniyelik bir video içerir. Günlük olarak satın alınabilen bu reklam türü yine yirmi dört saat boyunca gösterilir. ‘One day max’ adı verilen bir diğer reklam türünde ise reklam veren, TikTok'un ‘sizin için’ bölümünde en fazla bir dakika uzunluğunda videolarını yayımlayabilir. ‘Brand premium’ modelinde ise benzer şekilde reklam verenin bir dakika uzunluğundaki videosu sizin için bölümünde görüntülenir; ancak bu modelde reklam veren, TikTok'a bin gösterim başına ödeme yapar ve reklamı izleyecek üretketiciler ve tüketiciler hedef kitleye göre belirlenebilir. İnternet üzerinden ürün veya hizmet satan reklam verenler genellikle ‘dönüşüm reklamlarını’ tercih eder. Bu tür reklamlar gösterim başına ücretlendirilir ve yine reklamı izleyecek kitle önceden belirlenebilir. Son olarak, reklam verenin oluşturduğu etiket (hashtag), TikTok'un keşfet bölümünde yer alır ve üretketiciler bu etiketi kullanarak videolar yayımlayabilir. Bu tür etiketler genellikle marka etkileşimini ve farkındalığını artırmak amacıyla kullanılır.

Üretketicilerin takipçi sayısını artırmak için ilgi çekici içerikler üretmesi gerekse de bir milyarı aşan aktif üretketicinin bulunduğu TikTok'ta bu hedefe erişmek oldukça zordur. Bu nedenle bazı üretketiciler takipçi ve etkileşim satın alma yöntemini tercih edebilir (Şekil 3). Böylelikle TikTok'ta büyük bir takipçi kitlesine ve yüksek etkileşime sahip olmak, satın alınabilir hale gelir. Bu yöntemlerin dışında TikTok'ta reklam vererek de takipçi kitlesi genişletilebilir. Hem sürekli gözetim altında olmak ve reklamlara maruz kalmak hem de takipçinin ve etkileşiminin satın alınabilir olması, TikTok'ta görünürlüğün ve dikkat çekmenin sorunlu olduğunu göstermektedir.

Şekil 3. Tiktok'ta takipçi satın alma hizmeti (TikFuel, t.y.)

TikTok üretketicileri yalnızca fark edilmeyi ve öne çıkmayı amaçlamakla kalmaz, aynı zamanda TikTok aracılığıyla elde edecekleri ünü maddi kazanca dönüştürmeyi de hedefler. Bu amacı gerçekleştirmenin birincil yolu, TikTok'un üretketicilere sağladığı canlı yayın özelliği aracılığıyla ağdan para kazanmaktır. 1000'nin üzerinde takipçisi bulunan her üretketicisi TikTok'ta canlı yayın yapabilir. Canlı yayın izleyicileri, yayın sırasında yayıncılara sanal hediyeler gönderebilir. Hediyeler jeton -coin- adı verilen sanal bir ödeme aracıyla satın alınır (Şekil 4). İzleyicilerin gönderdiği hediyeler 10.000 elmas karşılığında ulaştığında TikTok, yayıncının ücretini banka hesabına, kendi komisyonunu keserek yatırır. TikTok'ta elde edilen ünün maddi değere dönüşümünü sağlayan ikinci unsur, üretketicinin Instagram'da olduğu üzere influencer olabilmesidir.

Şekil 4. Tiktok jeton satın alma ekranı (TikTok, t.y.)

7. Tartışma ve Sonuç

Sosyal medya üretketicilerinin konumunun ve sosyal medya şirketlerinin dijital emeği nasıl kâra dönüştürdüğüünün araştırılmasının amaçlandığı çalışma kapsamında, Instagram'ın ve TikTok'un ekonomi-politik işleyişi analiz edildiğinde, ikisinin de benzer stratejiler izlediği görülmüştür. Bu benzerliklerden ilki, üretketicisi gözetimini esas alan hedefli reklamcılık sistemini aktif şekilde kullanmalarıdır. Instagram ve TikTok, üretketicilerine ücretsiz hizmet sunmasının karşılığında onların tüm dijital etkinliklerini algoritmalar aracılığıyla izleyerek kayıt altına almaktadır. Üretketicisi sosyal medyada daha fazla vakit geçirdikçe ve daha fazla etkileşime girdikçe ürettiği veriler de artar. Bu süreçte üretketicilerinin, sosyo-ekonomik durumu, ilgi alanları, tüketim alışkanlıkları, siyasi görüşü, maddi gücü ve duygusal eğilimleri gibi ayrıntılı bilgilerden oluşan profilleri yaratılır ve reklam verenler için hedef kitle belirleme amacıyla kullanılır. Böylelikle üretketicilerinin dijital emeği metalaştırılarak üretketiciler ağlarda yayınlanan reklamların hem hedeflenmesinde emek harcar hem de tüketicisi olur.

Fakat Arvidsson (2011), dijital emeğin herhangi bir maddi karşılığının olmadığını; Kıyan (2015), üretketicisi eylemlerinin değer üretmesine rağmen dijital emeğin sömürsünden bahsedilemeyeceğini; Aymaz (2019), sosyal medya kullanıcılarının üretketicisi olmadığını ve gerçek metanın sosyal medyada harcanan zaman

olduğunu; Hesmondhalgh ise (2010) ağdaki etkileşimlerin, üretketicilerin dijital emeğinin karşılığı olduğunu savunmuştur. Söz konusu araştırmacıların iddiaları (Arvidsson, 2011; Kıyan, 2015; Aymaz, 2019; Hesmondhalgh, 2010), ana akım sosyal medyaların ekonomik amaçlar taşıyan kapital karaktere büründüğünü, geleneksel kitle iletişim araçlarından farklı olarak medya içeriğinin üretimini yalnızca üretketicilere yüklediğini ve üretketicilerin ağlardaki varlığını metalaştırarak reklam verenlere hedeflenmiş kitle olarak sunduğunu gözden kaçırmıştır.

Süreç yalnızca kişisel verilerin reklam verenlerle paylaşılması olarak algılsa da aslında Instagram'ın ve TikTok'un, üretketicilerin özel yaşamı hakkında kapsamlı bilgilere sahip olması endişe vericidir. Nitekim hem Instagram (2023; Meta, 2023) hem de TikTok (2023a) kullanım koşullarında ve gizlilik ilkelerinde üretketicilerin yalnızca çevrimiçi etkinliğini değil aynı zamanda uygulamalara eriştikleri akıllı cihazlardaki bilgilere de sahip olacağını beyan etmektedir. Ayrıca ekonomik amaçlar taşıyan Instagram'ın ve TikTok'un hedefli reklamlık sistemini benimsemesi ve bu ağlardaki görünürlüğün ve dikkat çekmenin merkezileşmesi, dolaşımdaki içeriklerin eşit görünürlüğünü önünde engel olabileceğine ve eşit katılım fırsatlarının tükenmesine yol açabileceğine dair düşünceler yaratmıştır.

Ekonomi-politik analizler, Instagram ve TikTok özelinde ticari sosyal medyaların katılımcı kültürün uygulama alanı olması tezlerini çürütmüştür. Her ne kadar literatürün önde gelen isimlerinden olan Jenkins (2009; Jenkins ve diğerleri, 2013), Shirky (2008), Hartley (2012) ve Carpentier (2011) ticari sosyal medyanın, katılımcı kültür olanaklarını ve olasılıklarını artırdığını iddia etse de özellikle Instagram'daki niceliğe dayalı etkileşim gruplarının varlığı, ağdaki görünürlüğün ve dikkat çekiciliğinin sorunlu olduğunu ve eşitliğe dayanmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca takipçi ve etkileşim satın alma hizmetlerinin herkes için erişilebilir olması da dikkate değer bir gerçektir. Bunlarla birlikte, Instagram'da ve TikTok'ta keşfet bölümlerinde dahi reklamların yer alması, ticari sosyal medyada görünürlük ve ilgi çekicilik olgularının büyük ölçüde ekonomik motivasyonlarla şekillendiğini göstermektedir.

Dikkat çekme ve görünür olma ihtiyacının satın alınabilir hale gelmesi, yalnızca ticari sosyal medyaya özgü bir durum olmanın dışında aynı zamanda internetin genelinde de görülmektedir. Bir internet sitesi rakiplerinden sıyrılıp fark edilmeyi ve öne çıkmayı hedefliyorsa Google'a muhtaç hale gelmektedir. Google'ın arama sonuçlarında üst sıralarda yer alabilmek için SEO (arama motoru optimizasyonu) stratejisi oluşturulması ve hatta Google Ads üzerinden reklam verilmesi gerekmektedir. Google'ın sahibi olduğu Android işletim sisteminin resmi uygulama mağazası olan Play Store için de aynı durum geçerlidir. Google'ın hem arama motoru hem de uygulama indirme mağazası pazarlarında tekel konumunda bulunması, tüm internet sitelerinin ve akıllı cihaz uygulamalarının görünürlüğünü ve dikkat çekiciliğini engelleyen büyük bir faktördür. Hem arama sonuçlarında hem de Play Store'da öne çıkan ve kullanıcılara önerilen siteler ve uygulamalar, genellikle Google'a ya da diğer tekel konumundaki şirketlere aittir. Bu nedenle Google'ın tekelleşmiş hâkimiyetinin, internetin tüm alanlarını şekillendirdiği, filtrelediği ve kontrolünü elinde bulundurduğu söylenebilir.

Yapılan ekonomi-politik analizler hem Instagram'da hem de TikTok'ta beğenme ideolojisinin oldukça baskın olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu ağlarda duygusal anlamda yalnızca beğenme butonunun yer almasının, paylaşılan her içerik sonrasında üretketicinin beğenilme beklentisini körüklediği düşünülmektedir. Beğenme ideolojisi, baskın ideolojinin bir ürünüdür ve üretketicilerin beğenilme beklentisini ve arzusunu diri tutmak için kullanılır. Ayrıca beğenme ideolojisinin, reklam verenlere ait içeriklerin beğenilmemesi ya da olumsuz tepkiler alması riski göz önünde bulundurarak şekillendirildiği de ifade edilmelidir. Bu nedenle beğenme ideolojisinin de ekonomik kaygılar ve hedefler doğrultusunda ortaya çıktığı söylenebilir.

Sonuç olarak sosyal medya üretketicilerinin dijital emeğinin tekeli hegemonya tarafından istismar edilip ticarileştirildiği, metalaştırıldığı, eşitlikten uzak ve ekonomik amaçlar taşıyan yeni bir toplumsal tabakalaşmanın yaratıldığını söyleyebiliriz. Dijital dünyadaki emek sömürüsüne ve eşitsizliğe dayalı tabakalaşmanın etkileri ise atomik dünyada da derin izler bırakmaktadır. Dijital emekçiler sosyal medyada içerik üretimi için emek ve zaman harcayarak süreci başlatırken tekel konumundaki sosyal medya şirketleri ise maddi anlamda gelirini artırmaktadır. Sürecin tetikleyicisi ise sosyal medyayı bir gereksinim olarak dayatan baskın ideolojidir. Bu anlamda baskın ideolojiye ait dayatmanın, Marcuse'un (2003) yapay gereksinimler teziyle örtüştüğü söylenebilir. Ayrıca kültürel üst yapının ekonomik alt yapıyı şekillendirdiğini iddia eden Weber'in (2013) yaklaşımından yola çıkılarak insanların beğenilmeye, takdir edilmeye, dikkat çekmeye ve ilgi görmeye karşı hazlarının ve ihtiyaçlarının kapitalist ekonomik örgütlenme tarafından günümüzün sosyal ağlarıyla karşılandığı iddia edilebilir.

Dijital emeği konu alacak gelecekteki araştırmaların, bu çalışmanın ortaya koyduğu dijital emekçiler ve tekel konumundaki sosyal medya şirketleri paradoksuna dayanan tabakalaşmaya değinmesi ve bu çerçevede konuyu ele alması beklenmektedir. Nitekim, bilhassa, üreticilerin dijital emeğini metalaştıran ve sosyal medya kullanımını zorunlu bir gereksinim olarak dayatan baskın ideolojinin sosyal medya şirketlerine ait olduğu; bu güce de tekel konumlarıyla eriştikleri unutulmamalıdır. Bununla birlikte mevcut sosyal medyaların ekonomik amaçlar güden özel mülkiyete ait kapitalist yapılar olduğu, tekno-determinist ve tekno-optimist yaklaşımlarla bu ağlardaki görünürlüğün, dikkat çekiciliğin ve katılımcılığın tartışılmasının doğru olmadığı söylenebilir. Çalışmanın bir araştırma makalesi olması salt Instagram ve TikTok özelinde ekonomi-politik çözümleme yapılmasını olanaklı kılsa da Facebook, X ve Google başta olmak üzere diğer internet ve sosyal medya tekelleri özelinde de çözümlenmeler yapılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Andrejevic, M. (2007). *iSpy: Surveillance and power in the interactive era*. Kansas: University Press of Kansas.
- Andrejevic, M. (2012). *Towards a critical theory of surveillance in informational capitalism*. New York: Peter Lang.
- Arvidsson, A. (2011). Ethics and value in customer co-production. *Marketing Theory*, 11(3), 261-278.
- Aymaz, G. (2019). Bir üretim aracı ve bir ideoloji olarak dijital medya: Frankfurt Okulu'nun kültür endüstrisi kavramı ve dijital emek ilişkisi. N. Güngör (Ed.), *6. Uluslararası İletişim Günleri Dijital Dönüşüm Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı* içinde (88-114. ss.). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Bolin, G. (2011). *Value and the media: Cultural production and consumption in digital markets*. Farnham: Ashgate.
- Buzzoid. (t.y.). Buy Instagram followers with instant delivery. Erişim adresi <https://buzzoid.com/buy-instagram-followers/>
- Carpentier, N. (2011). *Media and participation: A site of ideological-democratic struggle*. Bristol: Intellect.
- Chan, J. (2021). Top apps worldwide for june 2021 by downloads. Erişim adresi <https://sensortower.com/blog/top-apps-worldwide-june-2021-by-downloads>
- Duman, K. ve Özdoğru, G. (2018). Dijital emek ve kullanıcı içeriğinin metalaşması: katılımcı sözlük yazarları üzerine inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 75-99.
- Dyer-Witford, N. (2010). Digital labour, species-becoming and the global worker. *Ephemera*, 3(4), 484-503.
- Fisher, E. (2019). Daha az yabancılaşma nasıl daha fazla sömürü yaratır? Sosyal paylaşım sitelerinde izleyici emeği. (Çev. G. Baydar). V. Mosco ve C. Fuchs (Eds.), *Medya, Meta, Sermaye Birikimi: M@rx Geri Döndü* içinde (119-150. ss.). Ankara: Notabene.
- FreewaySocial. (2020). Instagram engagement groups (pods): How to use them. Erişim adresi <https://freewaysocial.com/instagram-engagement-groups-pods-how-to-use-them/>
- Fuchs, C. (2008). *Internet and society: Social theory in the information age*. New York: Routledge.
- Fuchs, C. (2009). Information and communication Technologies and society: A contribution to the critique of the political economy of the internet. *European Journal of Communication*, 24(1), 66-87.
- Fuchs, C. (2010). Labor in informational capitalism and on the internet. *The Information Society*, 26(3), 179-196.
- Fuchs, C. (2011a). *Foundations of critical media and information studies*. New York: Routledge.
- Fuchs, C. (2011b). The contemporary world wide web: Social medium or new space of accumulation? D. Winseck ve D.Y. Jin (Eds.), *The Political Economies of Media: The Transformation of the Global Media Industries* içinde (201-220. ss.). New York: Bloomsbury.
- Fuchs, C. (2012a). Conference report: The 4th ICTs and society conference: Critique, democracy and philosophy in 21st century information society. *Nordicom Information*, 34(3-4), 89-99.
- Fuchs, C. (2012b). Dallas Smythe today - The audience commodity, the digital labour debate, marxist political economy and critical theory. *tripleC*, 10(2), 692-740.
- Fuchs, C. (2014). Bilişsel kapitalizm ya da enformasyonel kapitalizm? Enformasyonel kapitalizmde sınıfın rolü. (Çev. K. Özbil). M.A. Peters ve E. Bulut (Eds.), *Bilişsel Kapitalizm! Eğitim ve Dijital Emek* içinde (137-188. ss.). Ankara: Notabene.
- Fuchs, C. (2015). *Dijital emek ve Karl Marx*. (Çev. S. Oğuz ve T.E. Kalaycı). Ankara: Notabene.
- Fuchs, C. (2016). *Sosyal medya: Eleştirel bir giriş*. (Çev. D. Saraçoğlu ve İ. Kalaycı). Ankara: Notabene.
- Hartley, J. (2012). *Digital futures of cultural and media studies*. Chichester: John Wiley.

- Hesmondhalgh, D. (2010). User-generated content, free labour and the cultural industries. *Ephemera*, 10(3-4), 267-284.
- Instagram. (t.y.). Kullanım koşulları. Erişim adresi <https://help.instagram.com/581066165581870>
- Jenkins, H. (2009). What happened before Youtube? J. Burgess ve J. Green (Eds.), *Youtube: Online Video and Participatory Culture* içinde (109-125. ss.). Cambridge: Polity Press.
- Jenkins, H., Ford, S., & Green, J. (2013). *Spreadable media: Creating value and meaning in a networked culture*. New York: New York University Press.
- Karaca, P. (2021). Sosyal medya çağında dijital emek kavramı ve bir ticari medya platformu olarak Google. *Aksaray İletişim Dergisi*, 3(1), 131-164.
- Kıyan, Z. (2015). Dijital Kapitalizmin İletişim Alanındaki İzleri: Üretim, Dolaşım, Emek ve Tüketim Süreçleri. *Toplum ve Bilim*, 135, 27-56.
- Marcuse, H. (2003). *One-dimensional man: Studies in the ideology of advanced industrial society*. New York: Routledge.
- Marx, K. (2003). *Kapital I. cilt.* (Çev. A. Bilgi). İstanbul: Eriş.
- Marx, K., ve Engels, F. (2013). *Alman ideolojisi.* (Çev. T. Ok ve O. Geridönmez). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Meta. (2023). Gizlilik ilkesi nedir ve neleri kapsar? Erişim adresi <https://privacycenter.instagram.com/policy/>
- Shirky, C. (2008). *Here comes everybody*. London: Penguin.
- TikTok. (2023). Privacy polity. Erişim adresi <https://www.tiktok.com/legal/privacy-policy>
- TikTok. (t.y.). TikTok coins: Buy and recharge coins to send gifts. Erişim adresi <https://www.tiktok.com/coin>
- TikFuel. (t.y.). Buy TikTok followers. Erişim adresi <https://tikfuel.com/buy-tiktok-followers/>
- Toffler, A. (1980). *The third wave*. New York: Bantam.
- Uzunoğlu, S. (2015). Yeni medyada dijital emek sömürüsü: Tüketiciden üreticiye yeni medya, yeni sömürü pratikleri. *Intermedia International E-journal*, 2(1), 181-194.
- Ünal Miçoğulları, S. (2018). Yeni ekonomide dijital emek. *International Journal of Labour Life and Social Policy*, 1(1), 5-17.
- WeAreSocial. (2023). The changing world of digital in 2023. Erişim adresi <https://wearesocial.com/uk/blog/2023/01/the-changing-world-of-digital-in-2023/>
- Weber, M. (2013). *Protestant ethic and the spirit of capitalism*. (Çev. T. Parsons). New York: Taylor & Francis.
- Wittel, A. (2019). Sayısal Marx: Dağınık medyanın ekonomi politikğine doğru. (Çev. Ö. Dinçer). V. Mosco ve C. Fuchs (Eds.), *Medya, Meta, Sermaye Birikimi: M@rx Geri Döndü* içinde (389-433. ss.). Ankara: Notabene.
- Yıldırım, M. Ö. (2020). Akışkan modernite ile dijital emek süreçlerini birlikte düşünmek. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 5, 30-52.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

TWITTER'DA (X) LİNÇ KÜLTÜRÜ PRATİKLERİ: YONCA EVCİMİK ÖRNEĞİ

Culture Of Lynching On Social Media: Twitter Example

Hüseyin YAŞA¹

¹Dr., Bağımsız Araştırmacı, hsynyasa@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0589-0842>

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

26.10.2023

Kabul/Accepted:

04.03.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1381798

Anahtar Kelimeler

Sosyal Medya, Dijital Linç,

Linç Kültürü, Nefret

Söylemi, Twitter

ÖZ

Geleneksel medyadan farklı olarak kullanıcılarının üre-tüketici olarak etkileşimli bir şekilde iletişime aktif olarak katılmasına olanak sağlayan sosyal medya, internete erişimi olan elektronik cihazlar (telefon, bilgisayar, tablet vb.) yoluyla bağlanılabilen yeni bir siber uzam yaratmıştır. Bu siber uzam içerisinde ortaya çıkan sosyal medya ortamları, kullanıcılarına olumlu olanaklar sunmasının yanı sıra son zamanlarda gündeme gelen bazı olumsuzluklara da ortam hazırlamaktadır. Bu olumsuzluklardan biri de dijital linçtir. Sosyal medya ortamlarında ötekileştirme, kalıpyargı, önyargı, ayrımcılık, dışlama, hoşgörüsüzlük ve nefret söylemi gibi unsurlarla bireylerin karşısına çıkan dijital linç durumu, farklı konularda ve şekillerde gerçekleşmektedir. Araştırma kapsamında, sosyal medyadaki linç olgusu örnek olay üzerinden Twitter'da (X) "#YoncaEvcimik" hastag'ıyla kullanıcılar tarafından üretilen içerikler incelenmiş ve içerik analiziyle belirli temalar altında linç unsurları ortaya koyulmuştur. Araştırma sonucunda, sosyal medya platformlarının özellikle de Twitter'ın linç eylemlerine oldukça açık, hızlı, kolay bir ortam olduğu ve bu sanal ortamda kullanıcılar tarafından üretilen ve dolaşıma sokulan olumsuz dijital linç içeriklerinin hedefi olan birey/ler veya grup/lar bu içerikler neticesinde çeşitli zararlar gördüğü sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

Unlike traditional media, social media, which allows its users to actively participate in communication in an interactive way as producers and consumers, has created a new cyberspace that can be connected via electronic devices (phones, computers, tablets, etc.) with access to the internet. The social media environments that have emerged in this cyberspace, in addition to offering positive opportunities to their users, also prepare the environment for some negativities that have recently come to the agenda. One of these negativities is digital lynching. Digital lynching, which appears in social media environments with elements such as marginalization, stereotyping, prejudice, discrimination, exclusion, intolerance and hate speech, occurs in different subjects and in different ways. Within the scope of the research, the lynching phenomenon in social media was analyzed through a case study, the content produced by users on Twitter with the hastag "#YoncaEvcimik" was examined and analyzed through content analysis, and the elements of lynching were tried to be revealed under certain themes with descriptive analysis method. As a result of the research, it was concluded that social media environments, especially Twitter, are very open, fast and easy environments for lynching actions and that the individual/s or group/s who are the target of negative digital lynching content produced and circulated by users in this environment have suffered various damages as a result of these contents.

Atıf/Citation: Yaşa, H.(2024). Twitter'da (X) Linç Kültürü Pratikleri: Yonca Evcimik Örneği. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 975-992.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hüseyin YAŞA, hsynyasa@gmail.com

1. Giriş

Web 2.0 teknolojilerinin gelişimiyle birlikte yeni kitle iletişim araçları ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan önemli kitle iletişim araçlarından biri olan sosyal medya bireylerin ve toplumların yaşamlarında köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Sosyal medya platformları sayesinde bireyler artık sadece içerikleri takip etmekle kalmıyor aynı zamanda ortamların sağlamış olduğu aktif katılıma yönelik yapısı sayesinde içerik üreticileri olarak da kendilerini ifade etmektedirler. Bu sanal ortamlar üzerinden kullanıcılar içerik üretirken gerek gerçek kimlikler gerekse sahte kimlikler üzerinden kendilerini istedikleri gibi sunabilmektedirler. Ancak bu durumun olumlu sonuçları olabileceği gibi birtakım olumsuz sonuçların oluşmasına da zemin hazırlayabilmektedir. Olumsuz durumlara teşkil edebilecek sosyal medyada kullanıcılar tarafından oluşturulabilecek etkileşimler ve paylaşımlar beraberinde aşağılayıcı, küçük düşürücü, ötekileştirici, ayrımcı, basmakalıp düşünce/önyargı, kutuplaşmayı arttırıcı, nefret söylemi gibi linç unsurlarını ortaya çıkmasını sağlayarak hızlı bir şekilde kapsamlı daha geniş bir alana etki edebilecek sanal lince yol açabilmektedir. Dolayısıyla bu durumlarda sosyal medya birçok problemi beraberinde getirmektedir. Özellikle de sahte kimlikten beslenen bireyler sosyal medya ortamlarında diğer kullanıcılarında etkisi altında normal zamanda sergileyemeyeceği duygu ve düşünceleri iletişimde bulunduğu birey ya da gruplarla birlikte dijital linç eylemlerine yönelik durumlar sergileyebilmektedir. Araştırma, sosyal medyada kullanıcılar tarafından üretilen nefret söylemi ve linç unsurlarını teşkil edecek içeriklerin sosyal medya ortamlarından biri olan Twitter tarafından hızlı ve kolay bir şekilde dolaşıma sokulduğu varsayımı üzerine temellendirilmiştir. Dolayısıyla bu varsayımdan hareketle araştırmanın temel amacı, sosyal medya ve linç kavramları çerçevesinde örnek olay üzerinden sosyal medya kullanıcılarının Twitter platformu üzerindeki aşağılayıcı, küçük düşürücü, ötekileştirici, ayrımcı, basmakalıp düşünce/önyargı, nefret söylemi gibi linç unsurlarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda, sosyal medya ortamlarından biri olan Twitter’da örnek olay üzerinden sosyal medya kullanıcılarının linç içerikli paylaşımları belirli kategoriler çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmiştir. Öte yandan Türkiye’de linç ve sosyal medya ilişki konusundaki çalışmalar oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla bu araştırmanın hem alanyazındaki eksikliği bu anlamda gireceği hem de ileride yapılacak olan çalışmalara kaynaklık ve rehberlik etmesi açısından önemlidir.

2. Linç Kavramı ve Unsurları

Alanyazında Linç¹ olayları incelendiğinde farklı etkenler çerçevesinde açıklanmaya çalışıldığı görülmüştür. Bu etkenler arasında “etnik, dini, siyasi, kültürel farklılıklar, ekonomik sorunlar, ticari rekabet ve suçların artması” gibi unsurlar yer almaktadır. Geoffrey Abbott linci, suçlu olarak atfedilen bireyin, adaleti sağladığına inanan bir grup tarafından genellikle yargılanmadan hukuk dışı işkence edildikten veya sakat bırakıldıktan sonra infaz edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Abbott, 2023). Gibson ise halka açık bir yerde suçlu olarak düşünülen birey veya grupların, kendiliğinden bir araya gelmiş kalabalık bir grup tarafından öldürülmesi olarak tanımlamaktadır (Gibson, 1979). NAACP (National Association for the Advancement of Colored People) göre bir eylemin linç olarak tanımlanabilmesi için; birinin öldürüldüğüne dair bir kanıt olmalıdır, öldürme yasadışı bir şekilde olmalıdır, en az 3 veya daha fazla kişi katılmış olmalı ve öldürenlerin hedefi adalet veya geleneklere hizmet ettiğini iddia etmiş olmalıdır (NAACP, 2022). Lincin tanımı üzerine birçok araştırmacı tartışarak çeşitli araştırmalar ortaya koymaktadır. En anlaşılır şekilde, bir grup bireyin kendileri gibi düşündüklerini söyleyen bir grup birey tarafından yasadışı olarak öldürülmesidir. Bu bireyler, yaptıklarının cezasız kalacakları düşüncesi içerisinde olduklarından dolayı bu eylemleri gerçekleştirmektedirler. Öte yandan başka bir bakış açısıyla linç için suç olarak tanımlanan şey hukuken herhangi bir suç teşkil etmek zorunda değildir, bireylerin herhangi bir edimi suç olarak kabul etmesi de yeterlidir. 1900’lü yılların başında linçin ulusal bir sorun haline geldiği iddia edilmekle birlikte bu durum gelecek için hem endişe verici hem de belirgin bir tehdit içermektedir (Cutler,

¹ Linç, Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde “birden çok kimsenin kendilerine göre suç olan bir davranışından ötürü birini, yasa dışı ve yargılamaz olarak taş, sopa vb. araçlarla döverek öldürmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. (TDK, 2022). Anabritannica Ansiklopedisi’nde ise “bir kitlenin, suçlu kabul ettiği kişinin yargılanmasına olanak tanımadan, kendi başına adaleti yerine getirme iddiasıyla gerçekleştirdiği şiddet eylemi” şeklinde tanımlanmaktadır (Encyclopedia Britannica, 2004: 502).

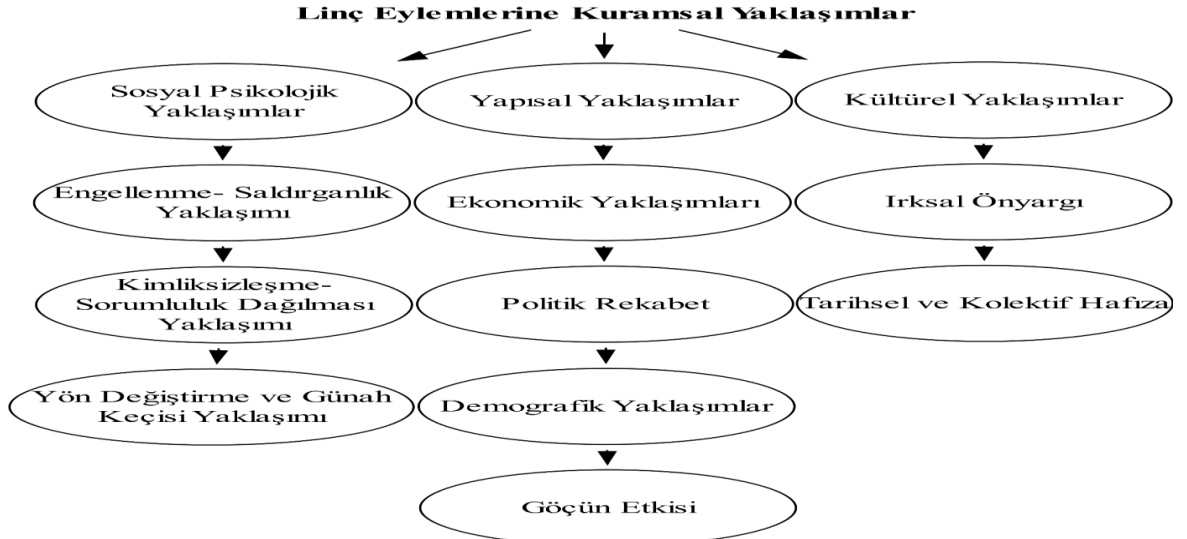
1905; Gökalp, 2022: 119). Bütün bu tanımlardan hareketle linçin ölümle sonuçlanabileceği bir anlam yaratılabilir. Fakat linç eylemlerini kesin olarak ölümle sonuçlandırılacak olursa yanlış bir yaklaşım olmasının yanı sıra, linç eylemlerinin pratikleri ve görünümleri zaman içerisindeki görünümleri değişikliğe uğrayabilir.

Linçin tarihine bakıldığında zaman çoğu kaynağa göre Amerika'dan başlatılır. 19. yüzyılda titizlikle Amerikan İç Savaşı'nın kayıtları tutulmuştur. Bu tarihten önceki linç olaylarına toplu şiddet olaylarının tek tek ele alınmasıyla ulaşılabilmektedir. Amerika dışında ise böyle bir kayıt tutulmamış ya da tutulduysa bile çok istisnai bir durum olduğu ve bazı tarihçilerin, kriminologların ve düşünürlerin yaptığı araştırmalarda, başka kaynaklarda da linçlere rastlandığı söylenebilir (McClelland, 1989; Berg ve Wendt, 2011; Hill, 2009; McClelland, 1989; Pfeifer, 2006; Spierengburg, 2008; Ross, 1983'ten aktaran Yılmaz, 2012: 6). Bir başka kaynağa göre ise; "Chicago Tribüne, Tuskegee Enstitüsü" ve 1912'den beri "The Crisis and the National Association for the Advancement of Colored People" tarafından linç olaylarının kaydı tutulmaktadır. Bu kayıtların ise 1985'e kadar uzandığı ulaşılan kaynaklar tarafından belirtilmektedir (NAACP, 1969: 7). Çoğunlukla Amerika kıtasında görülen linç eylemleri tarihsel dönem içerisinde Avrupa ülkelerinde de sık sık linç olayları yaşanmıştır. Olayların Avrupa'da Orta Çağ'da, Fransız Devrimi süresince Fransa'da, İngiltere'nin bulunduğu bölgede, Almanya ve Nazizim olayları süresince yaşandığı bilinmektedir (İdemen, 2006).

ABD'de de 1882 ile 1968 yılları arasında çeşitli eyaletlerinde (New York, Ohio, Columbia, Illinois, North Carolina, Louisiana, Texas, Georgia, Tennessee, Nebraska, Ar-kansas ve Oklahoma) 4,743 bin adet linç eylemi gerçekleşmiş ve bu eylemlerin %72'ü yani 3445 bini zencilere yönelik linç eylemlerinden oluşmaktadır (Mills, 1982: 446). Linç eylemlerinin en yoğun yaşandığı 1889-1918 yılları arasındaki dönemde ise, 3224 bin kişiye linç eylemi gerçekleştirilmiş ve bu eylemlerin 700 bin ve 2 beyaz insan bunun %78'i yani 2,552 bin zenciden oluşmaktadır. Linç edilen beyazların 691 bin kişi erkek, 11 kişi kadın; zencilerin ise 2472 bini erkek, 50'si kadından oluşmaktadır. Sözü edilen dönemlerde, mağdurların %78,2'si zenci, %21,8'i ise beyaz kişilerden oluşmaktadır (NAACP, 1969: 7).

3. Linç Eylemlerine Kuramsal Yaklaşımlar

Linç eylemlerini açıklamaya yönelik kuramsal yaklaşımlar, üç temel kategoriye çerçevesinde açıklanabilir. Bunlar; "Sosyal-psikolojik yaklaşım", "yapısal yaklaşımlar" ve "kültürel yaklaşımlar"dır (Şekil 1). Bu yaklaşımlar, linç eyleminin oluşum sürecini farklı şekillerde açıklayarak farklı unsurların rolünü vurgulamaktadır.

Şekil 1: Linç eylemlerine kuramsal yaklaşımlar

Sosyal-psikolojik yaklaşım, linç eylemlerinin açığa çıkarılması noktasında eylemlerin mekanizmalarını nasıl açıkladığına odaklanırken, yapısal yaklaşımlar farklı bölgelerde yoğunlaşan linç eylemlerinin

nedenleri ve çeşitleri üzerine odaklanmaktadır. Kültürel yaklaşımlar ise, linç eylemlerinin belirli bir gruplarda neden yoğunlaştığı üzerinde durmaktadır (Baki, 2013: 16-43).

3.1. Sosyal Psikolojik Yaklaşımlar

Linç eylemlerinin temelinde yer alan bireyin olumsuz psikolojik durumlarından kaynaklı şiddet davranışları, psikoloji biliminin birey temelli araştırma konuları arasında yer almaktadır. Bireylerin linç eylemleri, saldırganlıkları ve tutumlarının altında yatan nedenler sosyal-psikolojik ya da toplumsal birtakım faktörlerin etkisi ile açıklanabilir.

Paralel olarak şiddet nedeninin, bireyin kendi dışında bir başkasında arama eğilimi de vardır. Bireyin başarısızlıklarını ya da başarılarını çevresine bağlamaktan kaçınmasının yanı sıra baskı altında hissetmek, gelecekte korku duyması, hayal kırıklığına uğraması ve bireyin kendisini bir yetkili olarak görmesi gibi linç eylemlerine yöneltici birtakım unsurlar olarak düşünülebilir (Hoffer, 1980). Sosyal-psikolojik yaklaşım bağlamında, bireylerin şiddet eyleminde yer almasını kolaylaştıran ve tetikleyen linç eylemleri ile ilgili cevap aranması gereken üç temel problem üzerinden hareket etmektedir. Birincisi, bireylerin linç davranışlarına iten nedenlerin neler olduğu; ikincisi yapılan linç eylemlerinde psikolojik olarak altında etmenler ve son olarak linç temelli öfkenin hangi toplumsal grup ya da bireye yöneleceği problemidir (Baki, 2013: 46).

Sosyal-psikolojik yaklaşım, temelde üç ana probleme cevap verebilmek için farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Bunlar öncelikli olanlar engellenme-saldırganlık yaklaşımı, kimliksizleşme yaklaşımı ve günah keçisi yaklaşımıdır. Linç davranışlarının hangi motivasyonla ortaya çıkmış olduğu sorusunu yanıtlayabilmek adına engelleme-saldırganlık yaklaşımı kullanılmaktadır. Yaklaşımına göre herhangi bir neden dolayı linç eylemine katılan bireylerin ulaşmak istedikleri hedefe ulaşamaz durumda kalırlarsa engellemeyle karşılaşmış olurlar. Dolayısıyla engellenme durumuyla karşılaşan bireyin saldırganlığı da artmaktadır (Hogg ve Graham, 2007: 491; Baki, 2013: 19; Gümüş, 2006).

Kimliksizleşme-sorumluluk dağılması yaklaşımı, ilk kez Festinger, Pepitone ve Newcomb (1952) tarafından önerilen ve Zimbardo (1970) ile Diener (1979, 1980) tarafından geliştirilmiştir. Bireyler linç eylemlerinde saldırganca bir tutum sergileyebilmekte ve gündelik hayatlarında yapamayacakları/yapmayacakları eylemleri gerçekleştirebilmektedirler. Kimliksizleşme-sorumluluğun dağılması yaklaşımı ile açıklanabilecek olan bu durum, birey/bireylerin dahil oldukları linç grupları içerisinde kimliksizleşir başka bir deyişle içerisinde bulunduğu grubun kimliğini benimseyerek, grubun eylemlerine göre hareket eder. Belirli bir kalabalığın içerisinde kimliksizleşen birey, tanınma olasılığının düşük olduğundan dolayı sorumluluk bilinci düşüktür (Freedman vd., 2003: 566). Nitekim kimlik, bireysel özgürlüğün simgesi olarak nitelendirilebilirken, kimliksizleşme tek bir birey olmanın aksine belirli bir amaç için kalabalık bir grup içerisindeki eylemlere yönelik isimsiz birey/bireyler olarak nitelendirilebilir.

Kimliksizleşme eyleminin yanı sıra birey grup içerisinde sorumluluk duygusunu yitirerek, yapmış olduğu saldırganlık tutumlarını grupla paylaşmaktadır. Yalnız olarak yapamayacağı eylemleri, grup içerisinde birlikte hareket ederek yapmaktadır. Grup içerisindeki bireyler birbirleri ile sorumluluklarını paylaşmakta ve yalnızken güçlü bir sorumluluk bilincine sahip değillerdir. Bu duruma “sorumluluk dağılması” adı verilmektedir (Freedman vd., 2003: 566).

Yön değiştirme ve günah keçisi yaklaşımı ise, bireyin hedefe ulaşma ihtimalinin olmayışından kaynaklanan ve engellenmenin yaratmış olduğu tüm saldırganca tutumların başka bir hedefe doğru yönelmesine neden olur. Bir başka ifade ile “yön değiştirme” olarak tanımlanabilecek bu durum, linç eylemlerinde sık rastlanılan pratiklerden birisidir (Bilgin, 2003: 276). Engellenen birey bazı durumlarda kaynağa ulaşmasına engel olan bireye yönelmez ve bireyin saldırgan tutumu, gerçek hedef yerine başka bir hedefe doğru yön değiştirir. Yön değiştirmede önemli olan bir durum şiddetin boyutunu arttıran çeşitli mekanizmalardır. Saldırgan birey veya grup yön değiştirme sonrası seçilen birey ya da grubun temel hedefi ile benzerlik oranı linç eylemlerinin şiddetiyle orantılı olarak artmaktadır (Freedman vd., 2003: 272; 289).

Linç eylemlerinde öfkenin başka bir hedefe yönlendirilmesi durumunda, öfkenin yön değiştirdiği hedefi tanımlamak için “günah keçisi” kavramı kullanılmaktadır. Günah keçisi kavramı, linç eylemi uygulayan bireyin öfkesini ve saldırganlığını gösterebileceği toplum tarafından onay görülmeyen, kendinden görece güçsüz ve meşru bir hedefi temsil eder (Hogg ve Graham, 2007: 413).

3.2. Yapısal Yaklaşımlar

Linç eylemlerini açıklayabilmek için geliştirilen bir diğer yaklaşım olan yapısalci yaklaşım, linç eylemlerinin çeşitliliğine odaklanırken, linç tutumlarının bazı bölgelerde ve dönemlerde neden yoğun olarak gerçekleştiği sorusuna cevap aramaktadır. Politik ve ekonomik durum, demografik ve göç ile ilişkili çeşitli faktörlerin linç eylemleri ile olan ilişkisi araştırılmaktadır. Başka bir deyişle, bölgelere bağlı olarak demografik, politik ve ekonomik durum ve göç ile ilişkili özellikleri kullanarak, bölgesel ve dönemsel yoğunlaşmaları açıklamaya çalışmaktadır (Baki, 2013: 27).

Ekonomik yaklaşımlar, işsizlik, pamuk fiyatlarındaki düşüş, ekonomik bir açılan daralma ile birlikte kriz dönemleri gibi faktörlerin linç eylemlerine etkisini incelemektedir. Yaklaşımın temel sorunsalı, linç eylemlerinde dönemsel ve bölgesel olarak yoğunlaşmasının ekonomik faktörlerle ilişkisini analiz etmektedir (Baki, 2013: 27-28). Yaklaşımına ilişkin olarak Raper, The Tragedy of Lynching çalışmasında, güneydeki pamuk ürünlerinin değerlerindeki çeşitlilikler ile güneyli siyahilere yönelik linç girişimleri arasında ilişki bulmuştur (Raper, 1933: 31). Başka bir çalışmada ise, Amerika'daki siyahilere yönelik linç pratikleriyle ilgili araştırmalar yapan Olzak (1990) linç eylemlerinin sosyo-ekonomik ve politik şartlar arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Çalışmasında, toplumun içerisinde bulunduğu politik rekabet ve ekonomik şartların kötüleşmesinin artışı ile linç eylemlerinin artışı arasında bir paralellik olduğu sonucuna ulaşmıştır (Olzak, 1990: 401-416). Hovland ve Sears, ABD'nin güney eyaletlerinde pamuk fiyatları ve linç eylemleri arasındaki ilişkiyi inceleyerek, iki unsur arasında güçlü bir bağlantı bulmuşlardır (Hovland ve Sears, 1940: 302-303). Beck ve Tolnay (1990: 526) ise, 1882-1930 yılları arasında zaman serisi (time-series) analizini kullanarak ABD'nin güneydoğu eyaletlerindeki linç eylemleri ve ekonomi arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, pamuk fiyatlarının yükselmesiyle oluşan karlılık artarken linç eylemleri azalmakta, pamuk fiyatlarının düştüğünde ise linç eylemlerinin arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca pamuğun sabit dolar fiyatlarının ise düştüğü ve enflasyonun yükseldiği zamanlarda ise linç eylemleri daha sık meydana geldiğini ortaya koymuşlardır.

Politik yaklaşımlar, ekonomik çatışma veya rekabetten bağımsız düşünülmemekle birlikte genel anlamda güçlü tarafta bulunan politik grubun kendisine kıyasla daha güçsüz ya da daha az güçlü olanı belirli politik çıkarlar veya gelecek için potansiyel tehdit olarak algılanmasına dayandırılır. Benzer şekilde, linç eylemlerinin belli bir dönem ya da bölgede yoğunlaşmasının o toplumun politik durumunun ilişkisine bakılmaktadır (Rochester, 1943; Baki, 2013: 27).

Demografik yaklaşımlar, belli bir bölgedeki azınlık grubun bir toplum içerisindeki nüfusunun büyüklüğünün, egemen olan grup üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Egemen grup, azınlıkta olan grubun giderek büyümesini bir tehdit olarak algılandığından dolayı içerisinde bulunulan durum linç eylemlerini arttırmaktadır. Örnek olarak, siyahilerin nüfusunun büyüklüğü ile linç eylemlerindeki artış arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Siyahilerin nüfus olarak fazla olduğu bölgelerde, beyazlar politik ve ekonomik ayrıcalıklarına karşı siyahileri tehdit olarak görererek linç eylemlerine başvurmuşlardır (Baki, 2013: 27; Blalock, 1956: 584-586).

Göç faktörüne bakıldığında, ele alınan yaklaşımlarda göç değişkenini temel almakla birlikte bölgelere gerçekleşen göç hareketlerini ve bölgelerin var olan şartlarında değişimler meydana getireceğinden dolayı linç eylemleri üzerindeki etkileri incelenmektedir. Ele alınan çalışmalarda göçün, linç eylemleri üzerindeki etkisi üzerine çalışırken, bir diğerinde ise linç eylemlerinin göç üzerindeki etkilerine değinilir (Baki, 2013: 27). 1880-1914 yılları arasında Susan Olzak (1989: 1304) isminde araştırmacı siyahilerin ve diğer azınlık grupların göç etmelerine bağlı kaynaklanan rekabetin, linç eylemleri üzerinde bir etkisinin olup, olmadığı konusunda araştırmalar yapmıştır. Bulgularına göre, beyazların yoğun olarak iş piyasalarına hakim sürdürdüğü bir bölgede, siyahilerin ve diğer azınlık gruplarının bölgelerine göç etmesi, beyazlar için tehdit olarak oluşturmuş ve siyahilere yönelik linç eylemlerinin artmasına neden olmuştur. Siyahların göç etmesine odaklanan Tolnay ve Beck (1992) tarafından yapılan bir başka çalışma ise, 1910-1930 yılları arasında, siyahilerin güney eyaletlerinden göç etme süreçlerini ele almışlardır.

Linç eylemlerine yönelik yaklaşımlar genel olarak değerlendirildiği zaman birtakım noktaların eksik kaldığı söylenebilir. Linç eylemlerinin beyazlar tarafından, siyahlara yönelik olmasının altında yatan faktörlerin sadece yukarıda bahsedilen yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmeyerek aynı zamanda linç eylemlerinin ideolojik bakış açısı ile nefret söylemi/söylemleri boyutunda ırksal ayrımcılık, önyargı ve ötekileştirme gibi kavramlar çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Sözü edilen konular kültürel

yaklaşımlar altında bahsediliyor olsa da literatürde linç kavramı ile ilişkili çok fazla ayrıntılı olarak ele alınmadığı görülmektedir.

3.3. Kültürel Yaklaşımlar

Linç eylemlerini açıklamak için kullanılan bir diğer yaklaşımın birisi kültürel yaklaşımlardır. Kültürel yaklaşım içerisinde şekillenen temel sorunsal, linç eylemlerinin neden sadece belli bir grup üzerinde yoğunlaştığıdır. Toplumlar içerisinde yer edinmiş ırksal önyargılar ve bu olumsuz tutumları besleyen ve yayılmasına neden olan toplumsal süreçler, bu yaklaşım içerisinde ele alınmaktadır (Baki, 2013: 38).

Kültürel yaklaşım perspektifinden, bir azınlık gruba yönelik olan ırksal önyargı, grup konumu içerisinde meydana gelen olgu olarak tanımlanmaktadır. Temel olarak bir ırksal grup bünyesinde olan bireylerin, diğer başka bir ırksal grubun bireyleri ile olan ilişkisine dayanmaktadır (Blumer, 1958: 3). Bireylerin bu iletişimde, ırksal önyargı ve kültürel olarak algılarındaki ayrımcı düşünceler, çoğunlukta olan grubun, azınlık gruba karşı toplumdaki olumsuz duygu ve düşüncelerini şekillendirmekte ve tarihsel olarak yerleşmektedir. Nitekim, ırksal önyargının ve azınlık gruplara yönelik olumsuz duygular ve algılar, tarihsel ve kültürel olarak kuşaklar arasında gelişip yerleşen bir sosyalizasyon sürecidir (Craig, 2002: 90; Dixon ve Rosenbaum, 2004: 262).

Geçmişte savaşların yaşandığı toplumlardaki bireyler şiddeti içselleştirerek, bir şiddet kültürünün oluşması söz konusudur. Savaş koşullarının yaratmış olduğu psikolojik ve sosyo-ekonomik birtakım baskılar savaşın sona ermesi ile linç eylemlerinde de belli bir düzeyde artış görülmektedir. Savaş sonrası dönemlerde ise oluşan siyasal ve toplumsal kaygı ortamı çeşitli sıkıntılarla baş etmede linç eylemlerinin gerçekleşmesi daha sık yaşanan bir süreçtir. Özellikle de genç nesiller tarafından grup içerisinde statü kazanabilmek amacı ile linç meşru bir hale getirilmiştir. Diğer bir deyişle, “linç eylemleri yani şiddet, iktidar ve statü kazanmanın meşru bir yolunu bularak, kanıksanmıştır” (Steenkamp, 2005: 264-265; Gambetti, 2007: 3). Yaklaşım çerçevesinde ele alınan çalışmalarda, azınlıklara yönelik gerçekleşen ayrımcılığın, ötekileştirmenin ve önyargının iktidar nezdinde, herhangi bir yaptırım ile karşılaşmadıkları dile getirilmektedir. Bu durum aynı zamanda devletin çoğunlukta olan grubunun, ırksal azınlık gruplarına karşı koruma konusundaki şiddet tutumunu ve hukuk dışı sosyal kontrolden uzak bir başarısızlığını da ifade eder. Dolayısıyla devletin yasal araçları, azınlık grup üyelerine karşı meydana gelen, ayrımcılık ve önyargı nezdinde linç eylemlerini görmezden gelerek bir nevi egemen grubun çıkarlarına hizmet etmektedir (King vd., 2009: 291-292; 310).

Tarihsel ve kolektif hafıza yaklaşımının bakış açısı, linç eylemlerini düşmanlaştırma ve suçu başkasına atarak suçlulaştırma süreçlerini tarihsel hafıza çerçevesinde anlamlandırarak, günümüzde hala etkili olmasını ve tarihsel olarak devamlık çerçevesinde ele alır. Toplumsal hafızaya bağlı olarak yerleşmiş şiddet pratikleri süreklilik arz ederek günümüzdeki linç eylemlerine de yansımıştır (Baki, 2013: 103). Bugüne ait olan deneyimlerimizin büyük kısmı geçmiş ile ilgili bildiklerimizin üzerinden şekillenmektedir. Geçmişle ilgili imgeler, günümüzde var olan toplumsal düzenin meşrulaştırılması için kullanıldığı söylenebilir (Connerton, 1999: 12). Nitekim Halbwachs’ın da sözünü ettiği gibi kolektif hafıza toplumsal nitelikte olup, toplumsal düzendeki şartlara bağlı olmakla birlikte bireysel hafızanın oluşması da toplumsal çerçeveye bağlıdır (Sancar, 2007: 41).

4. Sosyal Medyada Linç Kültürü ve Nefret Söylemi

Geleneksel kitle iletişim araçlarından sonra sosyal medya ortamlarının yaygınlaşması bireylerin ve toplumların gündelik yaşamlarının her alanında etkisini göstermiştir. Geleneksel araçlardan farklı olarak sosyal medya, etkileşimli, sanallık, kullanıcı türevli, hipermetinsellik ve eş zamansız olma gibi birtakım özellikleri nedeniyle linç eylemlerinin kullanıcılar arasında dolaşıma sokulması ve yeniden üretilmesine katkı sağlayarak yeni bir sanal ortam yaratmıştır. Bu bağlamda, sosyal medya ortamlarının linç eylemlerine ve nefret söylemlerine oldukça elverişli ortam yaratması hem linç ve nefret eylemlerinin sıradanlaşmasını hem de bu eylemler sonucunda ortaya çıkabilecek suçları artırıcı potansiyel oluşturmaktadır. Öte yandan sosyal medya ortamlarının olanakları sayesinde kullanıcılar gündelik hayatında hiçbir arada bulunmadığı diğer kullanıcılarla aynı sanal ortamda bulunarak ve kendi kimliğini anonim bir şekilde gizleyerek linç eylemleri ve nefret söylemi içeriklerinin pekiştirilmesiyle birlikte linç kültürünün oluşmasına zemin hazırlamaktadırlar. Dolayısıyla geleneksel medyanın denetimli ve yaptırım işlerliği karşısında sosyal

medya ortamlarının sağladığı anonimlik adı altında kullanıcıların herhangi bir sorumluluğa ve denetimliliğe bağlı olmama durumu bu sanal ortamlar üzerinde araştırmalar yapma gereksinimi daha da artırmaktadır. Dijital linç internet ortamlarında bir birey, grup veya kurumun herhangi bir durum karşısında hedef gösterilmesiyle dijital kitle veya dijital kalabalık tarafından hakaret veya türevi eylemlere maruz kalma durumu olarak açıklanabilir. Dijital linç çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenlere hedef gösterilen birey, grup veya kurumun ötekileştirme, kalıpyargı, önyargı, ayrımcılık, dışlama, hoşgörüsüzlük ve nefret söylemi gibi birtakım söylemsel ve davranışsal pratiklere maruz kalması gösterilebilir. Dolayısıyla dijital lincin daha iyi anlaşılabilir kılınması açısından kavramları irdelemek yerinde olacaktır (Duman, 2019: 7; Karaman ve Işıklı, 2016). Ötekileştirme, kendi içerisinde olmayan birey veya bireylere yönelik olumsuz tutum, kanaat, inanç, anlam ve önyargılar geliştirme sürecidir. Bu süreç, hedef birey ve grupların toplumun gözünde “eksik”, “meşruiyet dışı” veya “haksız” hale gelmesi/getirilmesi durumundan hareketle belirli kuralların dışında bulunan bireylerin veya grupların olumsuz kategorilerle işaretlenmesini ifade etmektedir (Bar-Tal, 1990). Kalıp yargı, bütün olarak bir bireyin ya da grubun tutumları ve özellikleri hakkındaki genelleştirilmiş inançlardır (Brewer ve Crano, 1994). Önyargı, bir gruba ait ve böylece o gruba atfedilen karşıt özelliklere sahip olduğu düşünülen bir bireye ve bireyin o gruba aidiyeti nedeniyle oluşturulan düşmanca tutumdur (Allport, 1958: 8). Ayrımcılık, “adil olmayan davranış” anlamına gelmektedir. Bir gruba yönelik sahip olunan olumsuz tutumlar nedeniyle, o gruba dahil olan birey ya da bireylere karşı ortaya çıkan olumsuz davranışlardır. Dolayısıyla bu davranışlar herhangi mantıklı gerekçe veya nedensiz bir şekilde bir bireye ya da bireylere yanlı durumda ve koşuldaki kişilerden farklı davranılmasıdır (Yılmaz, 2013: 35). Belirli bir ayrımcılık neticesinde görülen “dışlama” davranışları ise, bireyleri farklı sosyal durumlarda kategorilendirme sürecinde meydana gelir (Göregenli, 2013: 26). Hoşgörüsüzlük, bir bireyin karşısında bulunan başka bir bireyi tanımamak, ayırt edici niteliklerini ifade etmekten alıkoymak, konuşmasına izin vermemek ve herhangi bir durumda pasif ve görünmez kılmakla başlamaktadır (İnceoğlu ve Sözeri, 2012). Nefret temel anlamda olumsuzluk çağrışımı yapan bir duygudur. İçerisinde kendimiz dışında karşı tarafı incitici, yaralayıcı, saldırgan, fiziki ve sembolik şiddete yol açma potansiyeli bulundurmaktadır (Yaşa ve Öksüz, 2020, s. 1386). Nefret söyleminin birçok tanımı bulunmasına karşın uluslararası alanda “Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi” tarafından kabul edilen nefret söylemi konulu 97(20) sayılı bir tavsiye kararındaki açıklamalar oldukça önem arz etmektedir. Komitenin tanımında, “ırkçı nefreti, yabancı düşmanlığını, Yahudi düşmanlığını veya azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli insanlara yönelik saldırgan ulusalcılık ve etnik merkezilik, ayrımcılık ve düşmanlık şeklinde ifadesini bulan dinsel hoşgörüsüzlük dahil üzere hoşgörüsüzlüğe dayalı başka nefret biçimlerini yayan, kışkırtan, teşvik eden veya meşrulaştıran her türlü ifade biçimini kapsayacak şekilde anlaşılmaktadır. Bu anlamda ‘nefret söylemi’ muhakkak belirli bir kişiye veya gruba yönlendirilmiş yorumları kapsamaktadır” şeklinde ifade edilmektedir (Weber, 2011’den aktaran Yaşa, 2017: 7-8). Dolayısıyla nefret söylemini hedef alınmış bir birey/ler veya grup/lara yönelik gerek doğrudan gerekse dolaylı yoldan her türlü olumsuz duygu, tutum, davranış ve düşünceyle üretilen ifadeler olarak tanımlayabiliriz. Bu bağlamda Gökalp (2022: 77) bir duygu olan nefretten farklı bir durumda olan nefret söylemini yalnızca nefreti dolaşıma sokan, meşrulaştırarak bir ötekine ilişkin hakaret barındıran söylemlerden ziyade bireyin aidiyeti olan gruba yönelik belirli bir şekilde düşünmeye, hareket etmeye ve deneyim etmeye zorlayan bir fonksiyona sahip olduğunu belirtir. Nitekim gündelik yaşantımızda da bir sorunsal hale gelen nefret söylemi ister bir bireye yönelik isterse de bireylere ya da gruplara yönelik olsun toplumlarda olumsuz izler oluşturan bir söylem türüdür. Dolayısıyla sosyal medya ortamlarının oluşturduğu olanaklar (Cevher ve Yaşa, 2022: 13; Yaşa, 2023: 67-73) var olan nefret söylemleri ve linç içerikleri daha da görünür hale gelerek etkileşimsellik özelliği sayesinde de bireyler arasında hızlı bir şekilde yayılım potansiyeli taşımaktadır (Yaşa, 2021: 320). Bu olanaklar yüz yüze iletişimin getirdiği sınırlılıklardan bağımsız ve çevrimiçi ortamların sunduğu özgürlükle birlikte nefret söylemi ve linç içeriklerinin hızlı bir şekilde yayılmasına aracılık ederek belirli riskler de barındırmaktadır. Dolayısıyla bu ortamların doğru ve tarafsız bir biçimde kullanılması bu içeriklerin oluşmasında alınacak en önemli unsurlardan birisidir (Şen ve Akgül, 2023: 1414; Sepetçi ve Birsen, 2023: 1274). Çünkü internet ve bilgi teknolojileri kullanım konusunda bilgi sahibi olan herkes sosyal medya ortamları üzerinde bu içerikleri üretmek dolaşıma sokulmasında belirli pratikler gerçekleştirebilmektedir (Özmen, 2018: 965).

Sosyal medya ortamları sanal bir kitle yaratmanın yanı sıra hem kullanıcıları bireyselleştirmekte hem de grup veya kitle psikolojisi bağlamında anonimleştirerek aynı tip olmalarına yol açmaktadır. Öte yandan kullanıcılar üzerinde sosyo-politik bir kimlik yaratarak belirli bir homojenlik de oluşturmaktadır. Sosyal etki yaklaşımı bağlamında, bu sanal ortamlar üzerinde görünmez grup baskısı, sanal bir kitle yaratmakta ve bireylerin davranışlarını tektipleştirmektedir (Çebi ve Akıllı, 2021). Kitle kavramına ilişkin “*Kitle Psikolojisi*” isimli eserinde kapsamlı açıklamalar yapan Gustave Le Bon kitleyi tesadüfen bir arada bulunan bireyler topluluğu olarak tanımlamıştır. Gösteri, protesto, eylem, maç ve miting gibi toplumsal olaylarda bir araya gelen bireylerin kitle karakteri oluşturduğundan söz ederek kitlelerin duygulara mantıktan daha fazla değer verdiğini ve hayallerin kitlelerin davranışını şekillendiren önemli faktör olduğunu belirtmiştir. Bireylerin, kitle içerisinde farklı davranışlar sergilemesi anonimlik, bulaşma ve telkinle açıklanmaktadır. Anonimlik; birey kitle içerisinde kaybolur ve artık belirli bir kitleye ait olup kitlenin kimliğini taşır. Bulaşma; kitle içerisinde yer alan bireyin duygu ve düşünceleri diğer bireylere sirayet edebilir. Le Bon bu durumu “zihni sirayet” olarak açıklamış ve “sosyal bulaşma” ile ilişkilendirmiştir. Telkin; duygu ve düşüncelerin “zihni sirayet” olarak diğerlerine geçmesinde telkin etkili olmaktadır (Le Bon, 1997: 26). Le Bon’un aktarımlarından da hareketle bireyler, sanal uzamlar da özellikle de sosyal medya ortamları üzerinde benzer durumları gerçekleştirmektedirler. Bu bağlamda birey/ler, sosyal medya ortamları üzerinde sanal kimlikler yaratarak gerek bireysel gerekse belirli bir grup aidiyeti çerçevesinde başka bir birey ya da gruba yönelik kin, öfke veya nefret gibi olumsuz duyguları dışa vurabilecek dijital linç içeriklerini hızlı ve etkili bir şekilde dolaşıma sokabilmektedirler.

5. Yöntem

Bu araştırmada, sosyal medyadaki linç olgusunun ortaya çıkarılması amacıyla nitel paradigma kapsamında örnek olay çözümlemesi yapılmıştır. Bu kapsamda sosyal medyadaki linç olgusuna ilişkin örnek olay üzerinden Twitter’da (X) “#YoncaEvcimik” hashtag’iyle kullanıcılar tarafından üretilen içerikler içerik analizi yöntemiyle elde edilmiş olup daha sonra betimsel analiz yöntemiyle de belirli temalar altında linç unsurları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın bulgularının elde edilebilmesi için MAXQDA 2020 nitel araştırma programı kullanılmıştır. Tweet’ler manuel bir şekilde elde edilerek MAXQDA programına girilmiştir. Daha sonra tweetleri analiz etmek ve değerlendirmek için belirli konulara göre tematik olarak kategorileştirilmiştir. Kategorileştirilen tweetlerin her birisine çeşitli kodlar atanmıştır. Atanan kodlar daha sonra belirli kategoriler dahilinde araştırmanın bulgular kısmında değerlendirilerek sunulmuştur.

Araştırmanın evrenini sosyal medya ortamları oluşturmakta olup örnekleme ise sosyal medya ortamlarından biri olan Twitter oluşturmaktadır. Örneklem olarak sosyal medya ortamlarından Twitter’ın seçilmesinin nedeni örnek olaya ilişkin diğer sosyal medya ortamlarına kıyasla linç yansıtan ve lincin pek çok yönünü barındıran, vurgulayan ve yayılmasına oldukça fazla etki etmesidir.

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmada belirli sınırlılıklar dahilinde gerçekleştirilmiştir. Twitter üzerinde çok fazla kullanıcı içeriği olduğundan dolayı araştırmanın örnekleme, evrene bağlı kalacak şekilde sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla ilk etapta mikroblog ağı olan Twitter içerisinde olayın gerçekleştiği 25 Kasım 2020 tarihinde kullanıcıların “#YoncaEvcimik” hashtag’iyle 3 bin 368 gönderi paylaştığı tespit edilmiştir. Twitter platformunun yapısal özelliklerinden dolayı hashtag’de (#YoncaEvcimik) paylaşılan yazılar, görseller anlık olarak değişkenlik gösterebilmekte ve bu da linç içerikli gönderileri tespit etmeyi zorlaştırabilmektedir. Bu yüzden araştırma verilerinin incelenmesini kolaylaştırmak ve sistematik hale getirebilmek için 25 Kasım 2020 tarihinde amaçsal örnekleme yöntemiyle “#YoncaEvcimik” hashtag’inde paylaşılan en popüler ve kullanıcılar arasındaki etkileşim düzeyi en yüksek 100 gönderi incelenmiştir.

Örnekleme ilişkin olarak “#YoncaEvcimik” hashtag’inin seçilmesinin nedeni ise 25 Kasım 2020 tarihinde “*Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Günü*”nde Türkiye’de hashtag’in Twitter’ın (X) Trending Topic (TT) listesine girmesidir. Bu listede yer alan hashtag’ler içerisinde bulunulan ana göre en çok paylaşılan etiketleri ve sözcükleri içermekte ve hem gerçek hem de yapay olarak üretilen gündemi yansıtmaktadır. Dolayısıyla araştırma konusuna yönelik olarak seçilen hashtag (#YoncaEvcimik) hem örnek olaya ilişkin olması hem de dijital linç eylemlerinin açığa çıkarılması için araştırmayı destekleyici nitelikte içerikler barındırmasıdır.

6. Bulgular ve Yorum

Araştırma verilerinin analizi neticesinde elde edilen bulgular bu kısımda yer almaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen bulgular; araştırmaya ilişkin olayın anlatısı, Twitter kullanıcılarının linç içerikli tweet dağılımının yanı sıra şiddetin meşrulaştırılmasına, giyim-kuşam tarzına, gündem yaratma amacına, kadın cinsiyetine, farkındalık yaratma amacına, sanatçı kişiliğine ve sanatına yönelik linç içerikleri olarak başlıklar halinde sunulmaktadır.

6.1. Olay Anlatısı

25 Kasım 2020 tarihinde “*Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Günü*”nde belirli bir farkındalık oluşturmak amacıyla ünlü şarkıcı Yonca Evcimik, toplumsal cinsiyet konuları çerçevesinde ele aldığı “*Ayıp şeyler*” adlı şarkısındaki performansı sosyal medya kullanıcıları tarafından cinsiyetçi ifadeler barındırdığı gerekçesi ile büyük tepki almıştır. Kadına yönelik şiddet başta olmak üzere, toplumsal cinsiyet rollerinin ve linç unsurunun yeniden sosyal medya üzerinden eleştirel bir görünüm kazanarak sorgulandığı ve aile içi şiddetin boyutlarıyla birlikte Twitter’da sayısız yazı, görsel ve video içeriklerinin kullanıcılar tarafından sosyal medya üzerinde gündem (trend topic) yaratılmıştır. Sosyal medya üzerinden linç girişiminde bulunulan ünlü şarkıcının bahse konu olan, şarkı sözleri şunlardır;

“Ahlaksızlık, almış başını gitmiş, Dünyanın, çivisi çıkmış, mahvedilmiş, Edep ahlak terbiye yerlerde, Namusum acaba kimlerin elinde, Allah’ı, para olmuş hepsinin, Ama bu özgür irade, yine de hep senin, Erkeklerin her zaman hedefi belli, Ama kadının fendi erkeği yendi, Amcaların kolunda cillop çıtırlar, Hepsi çok şirin, hepsi pıtır pıtırlar, Tamam, amcalar hiç aynaya bakmazlar fakat, Belki kıza bakınca kendi kızını hatırlar, Baylar ve hanımlar, Ezilen ve ezdiren kadınlar, Üstümüze gelen tüm adımlar, Onlar erkek değil apaçık çoğu hadımlar, Baylar ve hanımlar, Ezilen ve ezdiren kadınlar, Yaptıklarınız sizi tanımlar, Artık silkelenin, hadi kendinize gelin, Hey hey hey Heyler, Hanımlar, beyler, Bu kadar olmaz, Bunlar ayıp şeyler Kadına, çoluk, çocuğa, hayvana şiddet, Tecavüz, dayak kesmedi mi sizi?, Uyan artık hemcinsim, Sen kadınsın, zekisin, Ama bazen de gerçekten aşırı cinsin, Bakma sevgilime be kadın, çıkacak adın!, Mesaj atma kocama, gözünü dikme ocağıma, Nasıl bozuldunuz böyle, haydi söyle?, Açarsan mahremini, içeri girer işte öyle, Uçkuruna sahip çıkamayandan, Yeteri kadar çekmedik mi?, Dik dur, ahlaklı ol ki, Seni hakettiğin gibi sevsinler, İşte bak, "Bu kadın, kadın gibi kadın" desinler”

Eski adıyla Twitter yeni adıyla X gibi sosyal medya ortamları, yüz yüze iletişim yoksunluğunun söz konusu olduğu bir meca olduğından dolayı bir bireyin başka bir bireyin duygu ve düşüncelerini anlamlandırmayı olanaksız duruma getirebilmektedir. Dolayısıyla sosyal medya, Arendt’in ifadesiyle yüzeyselliğin, sıradanlığın mekanıdır. Bu ortamlarda duygu ve düşüncelerin derinliğine imkan tanınması, birey/lerin kendi kendine sessiz bir iletişim içerisine girmesi güçtür. Birey/ler, “sonsuz dikkat dağınıklığı” ve “sonsuz akışkan” içinde yüzüyor gibidir. Dolayısıyla birey/leri bu ortamlar, duygu yoksunluğuna ve düşüncesizlik içerisinde içerikler paylaşma eğilimine yönlendirebilmektedir (Bauman, 2014: 20). Tablo 1’de de görüleceği üzere Twitter sosyal medya platformu üzerinde kullanıcıların, hedef aldığı bireye yönelik linç içerikleri belirli kategoriler dahilinde ele alınmıştır.

Tablo 1. Twitter Kullanıcılarının Linç İçerikli Tweetlerinin Dağılımı

Linç İçerikleri	Frekans (f)	Yüzde (%)
Şiddetin Meşrulaştırılmasına Yönelik	32	32,0
Farkındalık Yaratma Amacına Yönelik	22	22,0
Giyim-Kuşam Tarzına Yönelik	15	15,0
Gündem Yaratma Amacına Yönelik	12	12,0
Kadın Cinsiyetine Yönelik	10	10,0
Sanatçı Kişiliğine ve Sanatına Yönelik	9	9,0
	f=100	%=100

Tablo 1’de görüldüğü üzere Twitter kullanıcılarının sanatçıya yönelik linç içerikli Tweetlerinin dağılımı verilmiştir. Buna göre linç içerikli tweetler içerisinde en fazla f=32 (%32,0) “*şiddetin meşrulaştırılmasına yönelik*” konusunun olduğu görülürken, en az ise f=9 “(%9,0) “*sanatçı kişiliğine ve sanatına yönelik*” konusunun olduğu görülmektedir. Diğer linç içerikli tweetlerin konusuna bakılırsa; f=22 (%22)

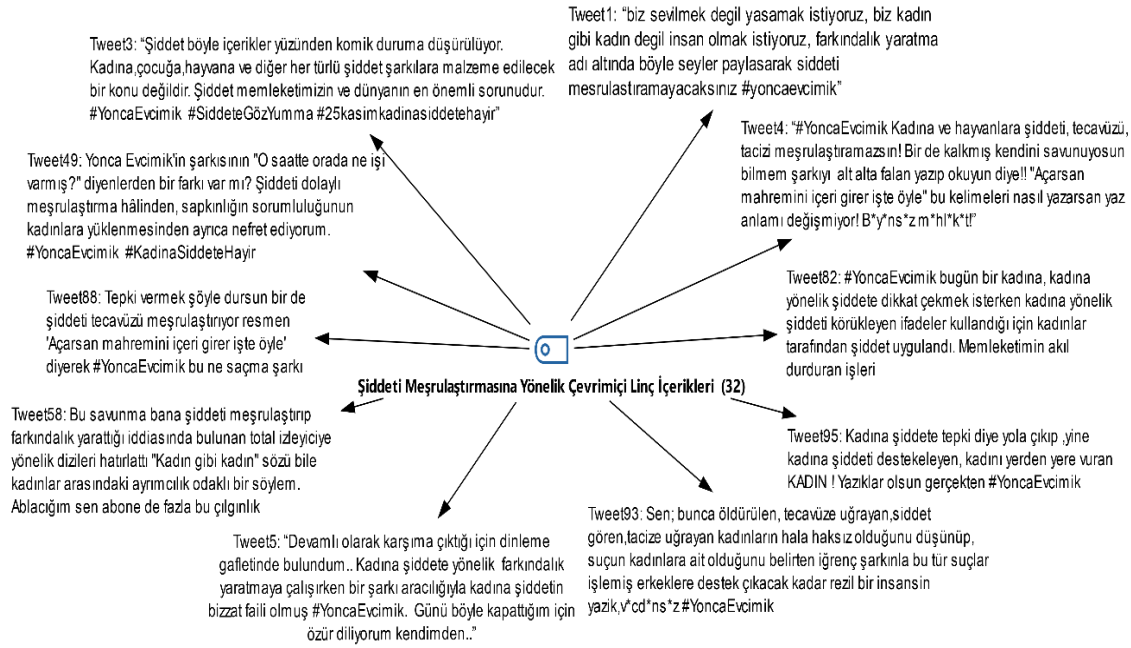
“farkındalık yaratma amacına yönelik”, f=15 (%15,0) “giyim-kuşam tarzına yönelik”, f=12 (%12) “gündem yaratma amacına yönelik” ve f=10 (%10) “kadın cinsiyetine yönelik” olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Kod Matris Tarayıcısı Belgeler ve Kodlar

Kod Sistemi	T100	T99	T98	T97	T96	T95	T94	T93	T92	T91	T90	TOPLAM
Şiddeti Meşrulaştırmasına Yönelik Çevrimiçi Linç İçerikleri		■				■		■		■		32
Giyim-Kuşam Tarzına Yönelik Çevrimiçi Linç İçerikleri												15
Gündem Yaratma Amacına Yönelik Çevrimiçi Linç İçerikleri							■				■	12
Kadın Cinsiyetine Yönelik Çevrimiçi Linç İçerikleri	■											10
Farkındalık Yaratma Amacına Yönelik Çevrimiçi Linç İçerikleri				■	■							22
Sanatçı Kişiliğine ve Sanatına Yönelik Çevrimiçi Linç İçerikleri			■						■			9
TOPLAM												100

MAXQDA 2020 programının çıktısı olarak tablo analiz edildiğinde en fazla kodun “şiddeti meşrulaştırmasına yönelik çevrimiçi linç içerikleri” olduğu sonucuna ulaşılmışken, en az kodun ise “sanatçı kişiliğine ve sanatına yönelik çevrimiçi linç içerikleri” olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

6.2. Şiddeti Meşrulaştırmasına Yönelik Dijital Linç İçerikleri

Şekil 2. Şiddeti meşrulaştırmasına yönelik dijital linç içerikleri

Twitter kullanıcıları, sanatçının şarkı sözleri nezdinde şiddeti meşrulaştırdığına yönelik içerikler paylaşmışlardır. Bu içerikler, toplumsal cinsiyet açısından belirli değerlendirmeler yaparak hem kadın hem de erkek cinsiyetine yönelik belirli eleştiriler yönelterek hedefe yönelik linç oluşma potansiyelini artırıcı nitelik taşımaktadır. İçeriklerden bazıları:

Tweet1: “biz sevmek değil yaşamak istiyoruz, biz kadın gibi kadın değil insan olmak istiyoruz, farkındalık yaratma adı altında böyle şeyler paylaşarak şiddeti meşrulaştırmayacaksınız #yoncaevcimik”

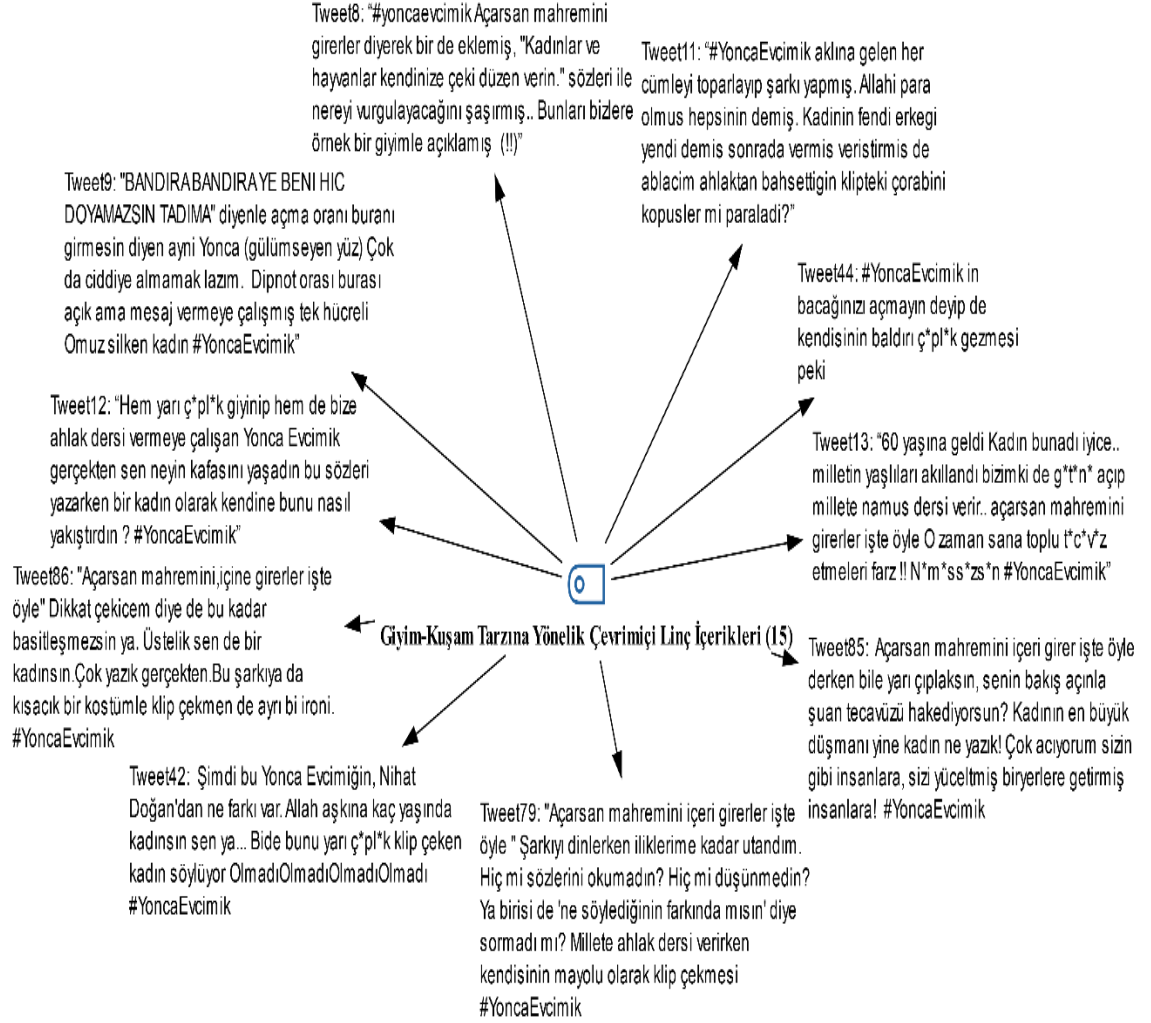
Tweet58: Bu savunma bana şiddeti meşrulaştırıp farkındalık yarattığı iddiasında bulunan total izleyiciye yönelik dizileri hatırlattı "Kadın gibi kadın" sözü bile kadınlar arasındaki ayrımcılık odaklı bir söylem. Ablacığım sen abone de fazla bu çılgınlık

Tweet82: #YoncaEvcimik bugün bir kadına, kadına yönelik şiddete dikkat çekmek isterken kadına yönelik şiddeti körükleyen ifadeler kullandığı için kadınlar tarafından şiddet uygulandı. Memleketimin akıl durduran işleri (Düşünen yüz)

Tweet88: Tepki vermek şöyle dursun bir de şiddeti tecavüzü meşrulaştırıyor resmen 'Açırsan mahremini içeri girer işte öyle' diyerek #YoncaEvcimik bu ne saçma şarkı

Tweet93: Sen; bunca öldürülen, tecavüze uğrayan, şiddet gören, tacize uğrayan kadınların hala haksız olduğunu düşünüp, suçun kadınlara ait olduğunu belirten iğrenç şarkınla bu tür suçlar işlemiş erkeklere destek çıkacak kadar rezil bir insansın yazık, v*cd*ns*z #YoncaEvcimik

6.3. Giyim-Kuşam Tarzına Yönelik Dijital Linç İçerikleri

Şekil 3. Giyim-Kuşam tarzına yönelik dijital linç içerikleri

Sanatçının, giyim-kuşam tarzına yönelik eleştirilerde bulunan kullanıcılar öfke, kin, kızgınlık gibi birtakım duygularla sanatçıyı hedef alan sorular yönelttikleri gözlenmiştir. Kullanıcılar, sanatçının gündelik yaşamındaki giyim-kuşam tarzıyla ortaya koymuş olduğu şarkının sözleri arasında belirli bağlar kurarak linç içerikleri oluşumuna ve yayılmasına olanak sağlamışlardır. Bu kategori altında sınıflandırılan birkaç örnek ise şu şekildedir:

Tweet8: "#yoncaevcimik Açırsan mahremini girerler diyerek bir de eklemiş, "Kadınlar ve hayvanlar kendinize çeki düzen verin." sözleri ile nereyi vurgulayacağını şaşırılmış.. Bunları bizlere örnek bir giyimle açıklamış (!!)"

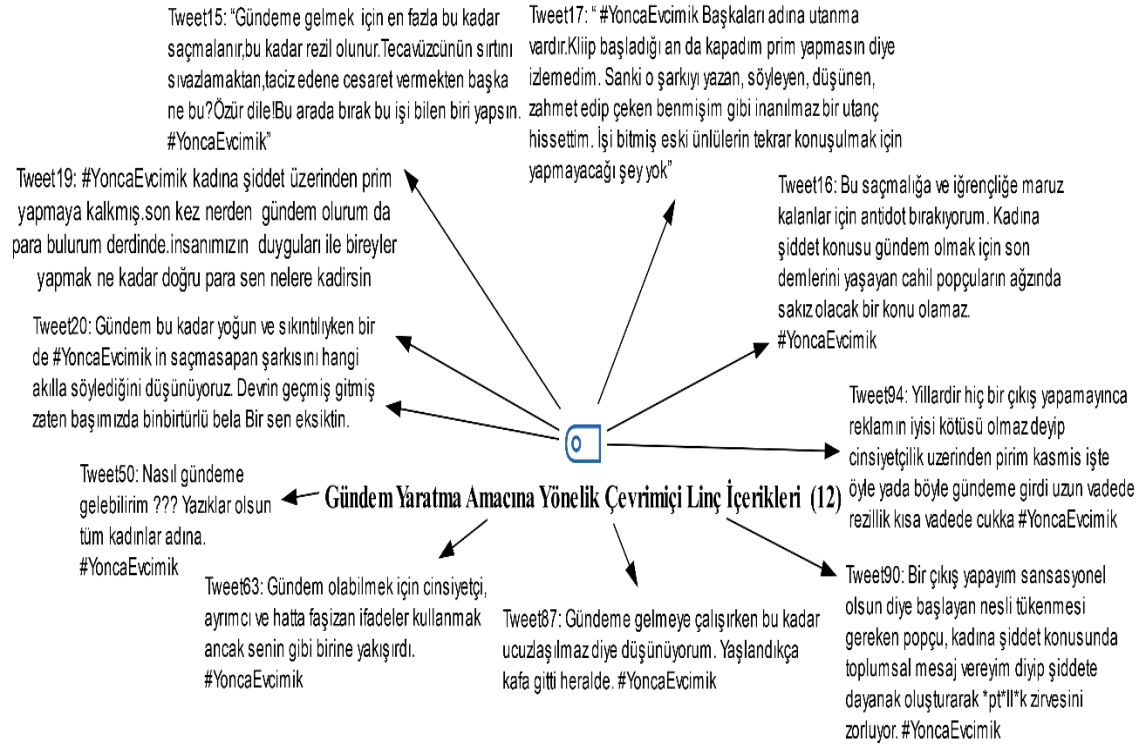
Tweet9: "BANDIRA BANDIRA YE BENİ HİC DOYAMAZSIN TADIMA" diyenle açma oranı buranı girmesin diyen aynı Yonca (gülümseyen yüz) Çok da ciddiye almamak lazım. Dipnot orası açık ama mesaj vermeye çalışmış tek hücreli Omuz silken kadın #YoncaEvcimik"

Tweet11: "#YoncaEvcimik aklına gelen her cümleyi toparlayıp şarkı yapmış. Allahı para olmuş hepsinin demiş. Kadının fendi erkeği yeni demiş sonrada vermiş veristirmiş de ablacım ahlaktan bahsettiğin klipteki çorabini kopusler mi paraladı?"

Tweet12: "Hem yarı ç*pl*k giyinip hem de bize ahlak dersi vermeye çalışsan Yonca Evcimik gerçekten sen neyin kafasını yaşadın bu sözleri yazarken bir kadın olarak kendine bunu nasıl yakıştırdın ? #YoncaEvcimik"

Tweet79: "Açarsan mahremini içeri girerler işte öyle " Şarkıyı dinlerken iliklerime kadar utandım. Hiç mi sözlerini okumadın? Hiç mi düşünmedin? Ya birisi de 'ne söylediğinin farkında mısın' diye sormadı mı? Millete ahlak dersi verirken kendisinin mayolu olarak klip çekmesi #YoncaEvcimik"

6.4. Gündem Yaratma Amacına Yönelik Dijital Linç İçerikleri

Şekil 4. Gündem yaratma amacına yönelik dijital linç içerikleri

Kullanıcıların tweetlerinden hareketle linç içeriklerine hedef olan sanatçının gündem yaratmak için şarkıyı çıkarttığı görülmektedir. Açık ve örtük bir şekilde kullanıcıların, sanatçıya hakaret içeren içeriklerle dijital linç durumunu sosyal medya ortamı üzerinde üretmekte ve dolaşıma sokarak hedefe yönelik "#YoncaEvcimik" hastag'ini altında diğer kullanıcıları da bu ortam içerisinde belirli linç içerikleri üretmelerine teşvik edici potansiyel oluşturmaktadırlar. Sanatçının gündem yaratma amacına yönelik dijital linç içeriklerinden birkaç tane örnek ise şu şekildedir:

Tweet15: "Gündeme gelmek için en fazla bu kadar saçmalanır, bu kadar rezil olunur. Tecavüzünün sırtını sıvazlamaktan, taciz edene cesaret vermekten başka ne bu? Özur dile! Bu arada bırak bu işi bilen biri yapсын. #YoncaEvcimik"

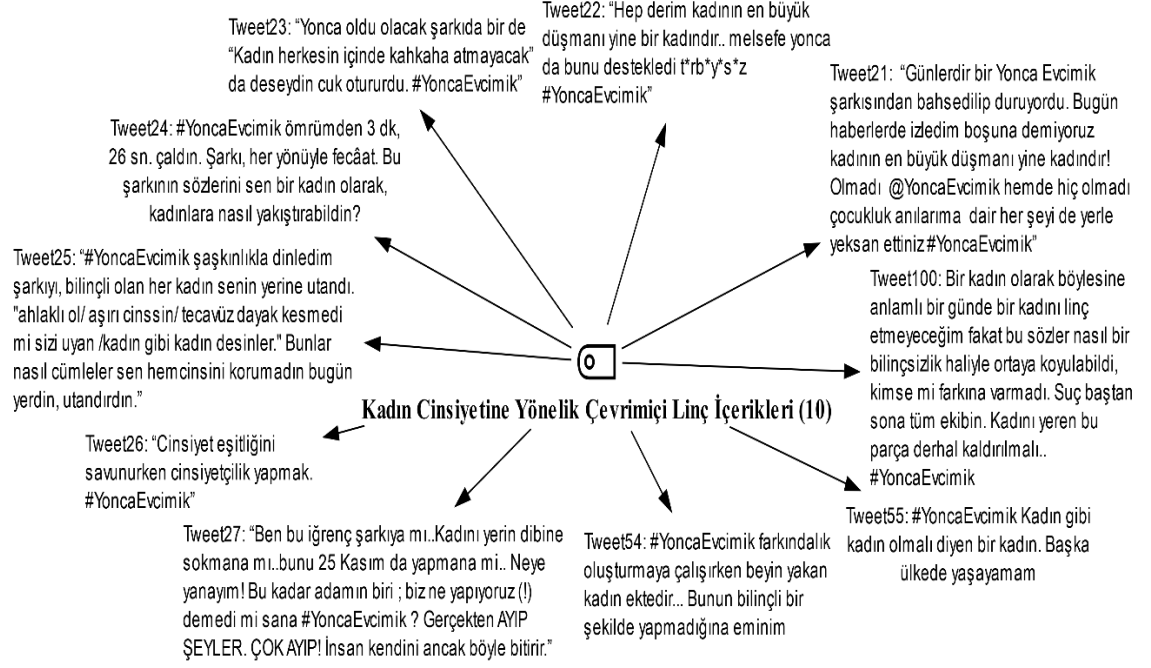
Tweet16: Bu saçmalığa ve iğrençliğe maruz kalanlar için antidot bırakıyorum. Kadına şiddet konusu gündem olmak için son demlerini yaşayan cahil popçuların ağızında sakız olacak bir konu olamaz. #YoncaEvcimik

Tweet17: #YoncaEvcimik Başkaları adına utanma vardır.Kliip başladığı an da kapadım prim yapmasın diye izlemedim. Sanki o şarkıyı yazan, söyleyen, düşünen, zahmet edip çeken benim gibi inanılmaz bir utanç hissettim. İşi bitmiş eski ünlülerin tekrar konuşulmak için yapmayacağı şey yok”

Tweet19: #YoncaEvcimik kadına şiddet üzerinden prim yapmaya kalkmış.son kez nerden gündem olurum da para bulurum derdinde.insanımızın duyguları ile bireyler yapmak ne kadar doğru para sen nelere kadirsin

Tweet94: Yillardir hiç bir çıkış yapamayınca reklamın iyisi kötüsü olmaz deyip cinsiyetçilik üzerinden pirim kasmis işte öyle yada böyle gündeme girdi uzun vadede rezillik kısa vadede cukka #YoncaEvcimik

6.5. Kadın Cinsiyetine Yönelik Dijital Linç İçerikleri

Şekil 5. Kadın cinsiyetine yönelik dijital linç içerikleri

Toplumsal cinsiyete yönelik linç söylemleri genellikle geleneksel değerler çerçevesinde ahlaki olarak sorgulanabilmektedir. Toplumsal cinsiyet, her toplumun yaşayış tarzına, inancına ve kültürüne göre değişkenlik gösterdiğinden dolayı roller içerisinde bulunan toplumun ekonomik, sosyal, siyasi vb. gibi birtakım unsurlara dayandırılarak açıklanır. Kullanıcıların, sosyal medya ortamı üzerinde ürettiği ve dolaşıma soktuğu tweetlerden de görüleceği üzere sanatçının şarkı sözleriyle bağlantılı kadın cinsiyetine ilişkin olumsuz tweetler paylaşarak belirli linç durumları göstermişlerdir. Bu linç durumlarından bazıları şöyledir:

Tweet22: “Hep derim kadının en büyük düşmanı yine bir kadındır.. melsefe yonca da bunu destekledi t*rb*y*s*z #YoncaEvcimik”

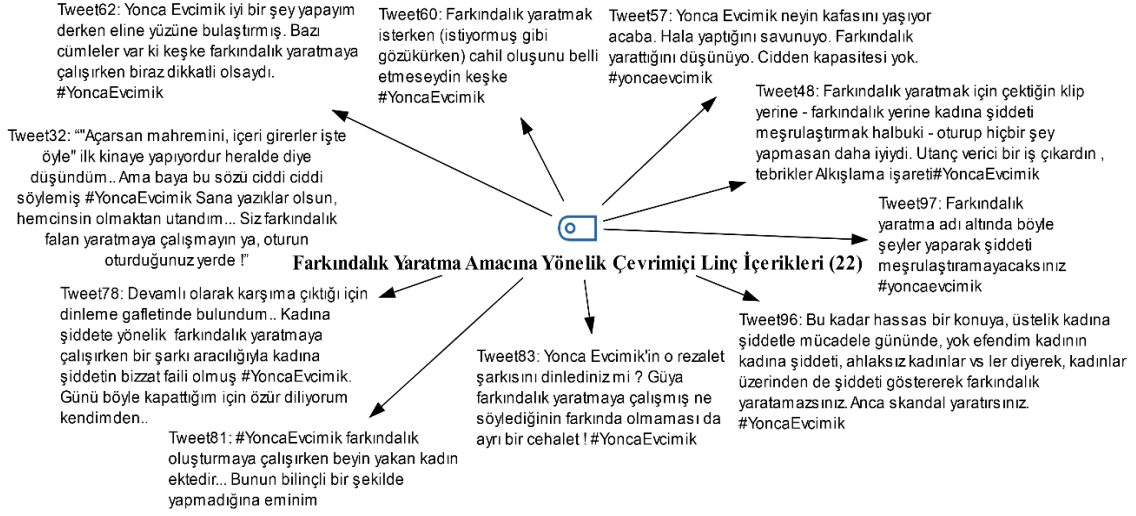
Tweet23:“Yonca oldu olacak şarkıda bir de “Kadın herkesin içinde kakhaha atmayacak” da deseydin cuk otururdu. #YoncaEvcimik”

Tweet24: YoncaEvcimik ömrümden 3 dk, 26 sn. çaldın. Şarkı, her yönüyle fecâat. Bu şarkının sözlerini sen bir kadın olarak, kadınlara nasıl yakıştırabildin?

Tweet25: “#YoncaEvcimik şaşkınlıkla dinledim şarkıyı, bilinçli olan her kadın senin yerine utandı. "ahlaklı ol/ aşırı cinssin/ tecavüz dayak kesmedi mi sizi uyan /kadın gibi kadın desinler." Bunlar nasıl cümleler sen hemcinsini korumadın bugün yerdin, utandırdın.”

Tweet27:“Ben bu iğrenç şarkıya mı..Kadını yerin dibine sokmana mı..bunu 25 Kasım da yapmana mi.. Neye yanayım! Bu kadar adamın biri ; biz ne yapıyoruz (!) demedi mi sana #YoncaEvcimik ? Gerçekten AYIP ŞEYLER. ÇOK AYIP! İnsan kendini ancak böyle bitirir.”

6.6. Farkındalık Yaratma Amacına Yönelik Dijital Linç İçerikleri

Şekil 6. Farkındalık yaratma amacına yönelik dijital linç içerikleri

Kullanıcıların dijital linç içeriklerinden yola çıkılarak sanatçının farkındalık yaratma amacına yönelik olarak kategorileştirilmeye gidilmiştir. Dijital linç içeriklerinde görüldüğü üzere; şarkıcının ürettiği şarkı sözleri üzerinden bağlantı kurularak hedefe yönelik linç örneklerinden bazıları şöyledir:

Tweet62: Yonca Evcimik iyi bir şey yapayım derken eline yüzüne bulaştırmış. Bazı cümleler var ki keşke farkındalık yaratmaya çalışırken biraz dikkatli olsaydı. #YoncaEvcimik

Tweet32: "Açırsan mahremini, içeri girerler işte öyle" ilk kinaye yapıyordur heralde diye düşündüm.. Ama baya bu sözü ciddi ciddi söylemiş #YoncaEvcimik Sana yazıklar olsun, hemcinsin olmaktan utandım... Siz farkındalık falan yaratmaya çalışmayın ya, oturun oturduğunuz yerde !"

Tweet78: Devamlı olarak karşıma çıktığı için dinleme gafletinde bulundum.. Kadına şiddete yönelik farkındalık yaratmaya çalışırken bir şarkı aracılığıyla kadına şiddetin bizzat faili olmuş #YoncaEvcimik. Günü böyle kapattığım için özür diliyorum kendimden..

Tweet96: Bu kadar hassas bir konuya, üstelik kadına şiddetle mücadele gününde, yok efendim kadının kadına şiddeti, ahlaksız kadınlar vs ler diyerek, kadınlar üzerinden de şiddeti göstererek farkındalık yaratamazsınız. Anca skandal yaratırsınız. #YoncaEvcimik

Tweet83: Yonca Evcimik'in o rezalet şarkısını dinlediniz mi ? Güya farkındalık yaratmaya çalışmış ne söylediğinin farkında olmaması da ayrı bir cehalet ! #YoncaEvcimik

6.7. Sanatçı Kişiliğine ve Sanatına Yönelik Dijital Linç İçerikleri

Sosyal medya ortamlarında linç içerikleri hedef kitlenin kendisine veya kendisiyle ilişkili olan herhangi bir nesne, olay ya da duruma yönelik olabilmektedir. Kullanıcıların içeriklerinden yola çıkılarak sanatçının kişiliğine ve icra ettiği sanata yönelik belirli hakaret ve aşağılama durumları gözlemlenmiştir. Şarkıcının ürettiği şarkı sözleriyle bağlantı kurularak "absürt şarkı sözleriyle", "insanların acılarına melodiler ekleyerek", "Rezaletsin rezalet!" gibi olumsuz ifadeler ile dijital linci destekleyici içerikler üretildiği görülmektedir. Bu içeriklerden bazıları;

Tweet38: "Bu aralar sanatçı kişilige burunmus bazı kesimler kendi sanatçılığını absürt şarkı sözleriyle yerle bir ediyor .Ulkede herkesin psikolojisi bozulmuş . Yazık Yonca Evcimik de gozumuzde nokta oldu . #YoncaEvcimik"

7. Sonuç

Bu araştırmada, linç kavramının unsurları ve yaklaşımları çerçevesinde sosyal medya ortamlarından biri olan Twitter’da örnek olay üzerinden aşağılayıcı, küçük düşürücü, ötekileştirici, ayrımcı, basmakalıp düşünce/önyargı, nefret söylemi gibi linç unsurlarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Twitter kullanıcılarının örnek olaya ilişkin dijital linç içerikleri üzerine içerik analizi yapılarak içerikler betimsel analiz dahilinde belirli kategoriler çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Her sosyal medya ortamının kullanıcılarına sunduğu imkan dahilinde belirli bir kullanım durumu vardır. Bu ortamlar çeşitli multimedya olanakları sunmuş olsalar da kullanıcılarına sundukları ağırlıklı kullanım durumları vardır. Örnek vermek gerekirse; Instagram uygulamasının odak noktası fotoğraf, YouTube uygulamasının video olurken, Twitter ise ağırlıklı olarak metin bazlı bir alt yapısal olanaklar sunabilmektedir. Twitter’ın metin bazlı bir olanak sunması kullanıcılarının duygu, düşünce ve fikirlerinin diğer sosyal medya ortamlarına kıyasla daha çok ön plana çıkmasına ortam sağlamıştır. Dolayısıyla araştırma konusuyla da ilişkili olarak dijital linç içeriklerinin kullanıcılar tarafından daha çok üretilerek dolaşıma sokulacağı düşünüldüğünden dolayı sosyal medya ortamları içerisinde Twitter seçilmiştir.

Toplumların her kesiminden her yaştan birey/lerin yer aldığı Twitter platformunda, kullanıcılar gerçek gerçek kimliklere gerekse anonim kimliklere bürünerek platformun sunmuş olduğu özgürlük ortamı içerisinde hedef aldığı birey/ler veya grup/ların içeriklerine nefret, kin, öfke duygularıyla dijital linç durumlarını körükleyebilmektedirler. Bu dijital linç durumlarının körüklenmesinde anonim kimliklerin ve ifade özgürlüğü ortamının bulunması değil aynı zamanda denetimsiz ve kontrolsüz bir ortamın oluşması bu içeriklerin artan oranda ve hızlı bir şekilde kullanıcılar arasında üretilmesine ve yayılmasına olanak sağlamıştır. Bundan dolayı sosyal medya ortamlarında özellikle de Twitter’da kullanıcılar arasında linç kültürünün oldukça yaygın olduğu görülmüştür.

Araştırma kapsamında, örnek olay üzerinden ele alınan sanatçının kişiliğine, sanatına, giyim-kuşam tarzına yönelik dijital linç içerikleri ortaya çıkmış olmakla birlikte şiddetin meşrulaştırılması, gündem ve farkındalık yaratma amacına yönelik belirli çevrimiçi linç içerikleri saptanmıştır. Dolayısıyla dijital linç içeriklerinde belirli eleştiriler dahilinde sadece sanatçının kendisine değil aynı zamanda sanatçıyı savunarak haklı bulan empati kuran diğer kullanıcılara da yönelik bir linç içerikleri oluşturulduğu görülmüştür. Böylece belirli kullanıcıdan çıkan sanatçıya yönelik dijital linç içerikleri sadece sanatçı nezdinde kalmamış diğer kullanıcılarında kendi aralarında birbirlerine karşı karşıt linç içeriği üretme eyleminde buldukları saptanmıştır. Öte yandan Twitter sosyal medya ortamı metin bazlı bir imkan sunsa da üretilen içeriklerde şarkıcının kendisinin fotoğrafı ve şarkısı için çekilen video klip üzerinden üretilen linç içerikleri oldukça fazladır. Böylece hedefe yönelik yazı içeriklerini hem görsel hem de video ile destekleyerek anlatmak istediklerini daha da güçlendirmişlerdir. Aynı hastag üzerinden kullanıcılar tarafından üretilen linç içerikleri genel anlamda birbirini destekleyici ve tutarlıdır. Kullanıcılar hedef olaya ya da bireye yönelik filtre balonu olarak açıklanabilecek çevrimiçi ortamda belirli hastag’de yankı odalarına hapsolmuşlardır. Bu oda içerisinde benzer görüş ve inanca sahip kullanıcılar dışında farklı bir tutum veya düşünce sergileyen kullanıcılara karşı oldukça fazla linç içerikleri ürettikleri gözlemlenmiştir.

Nitekim araştırmada ele alınan “#YoncaEvcimik” hastag’in de hedef alınan sanatçı ve sanatçının ürettiği şarkısıyla ilgili genellikle karşıt görüşler ortaya çıkmış ve belirli düzeyde kişilik haklarına saygısızlık niteliğinde küfür, hakaret, küçük düşürücü, ayrımcı ve nefret söylemleri içeren söylemlere rastlanılmıştır. Öte yandan ele alınan hashtag üzerinden kullanıcılar başka hashtag’ler oluşturarak bu söylemlerin sosyal medya ortamı üzerinde daha fazla etki etmesine zemin hazırlamışlardır. Dolayısıyla sosyal medya ortamları özellikle de Twitter böyle bir nesneye, olaya veya duruma yönelik olumsuz durumlarda hem kullanıcılar tarafından üretilen dijital linç içeriklerini hızlı ve kolay bir şekilde üretilmesine ve dolaşıma sokulmasına aracılık ederek durumları daha da karmaşıklaştırmaktadır.

Araştırma belirli sınırlılıklar ve örneklem dahilinde gerçekleştirildiğinden dolayı sadece linç öğeleri ve sosyal medya ortamlarından biri olan Twitter üzerinden bir değerlendirilme yapılmıştır. Türkiye’de sosyal medya ve linç ilişkisi üzerine yapılan araştırmaların oldukça sınırlı olması nedeniyle bu araştırmanın hem alanyazındaki eksikliği bu anlamda gireceği hem de ileride yapılacak olan çalışmalara kaynaklık ve rehberlik etmesi açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmacılara öneri olarak; sosyal medya ve linç ilişkisi çerçevesinde belirli bir nesne, birey, grup, durum veya olaya yönelik hem farklı sosyal medya platformları bünyesinde hem de bu platformlar arasında belirli düzeyde bir karşılaştırma yapılarak farklı

linç yaklaşımları (ekonomik, sosyal, kültürel yapısal, politik vb.) çerçevesinde çeşitli araştırmalar ortaya konulabilir.

Kaynaklar

- Abbott, G. W. (2023). Lynching. Erişim adresi <https://www.britannica.com/topic/lynching>
- Allport, G. W. (1958). *The Nature of Prejudice*. US: Anchor Books Edition.
- Baki, B. (2013). Türkiye'de Linç: 1991-2011 Dönemindeki Linç Eylemlerinin Analizi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bar-Tal, D. (1990). Causes and consequences of delegitimization: Models of conflict and ethnocentrism, *Journal of Social Issues*, 46(1), 65-81.
- Bauman, Z. (2014). *Akışkan modern dünyadan 44 mektup*. (P. Sıral, Çev.). İstanbul: Habitus Kitap.
- Beck, E. M. and Tolnay, S. E. (1990). The killing fields of the deep south: the market for cotton and the lynching of blacks, 1882-1930. *American Sociological Review*, 55(4), 526-539.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal psikolojiye giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Blalock, H. M. (1956). Economic discrimination and Negro increase. *American Sociological Review*, 21(5), 584-588.
- Blumer, H. (1958). Race prejudice as a sense of group position. *Pacific sociological review*, 1(1), 3-7.
- Brewer, M. B. and Crano, W. D. (1994). *Social psychology*. St. Paul: West Publishing Company.
- Cevher, R., & Yaşa, H. (2022). Dijital Medya, Web, Blockchain ve Gazetecilik. F, Ayaz ve B. Taşdelen (Ed.). *Bir Yaşam Alanı Olarak Dijital Medya: Kuramlar, Uygulamalar, Tartışmalar* içinde (ss. 9-39). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar?*. (Çev: A. Şenel). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Craig, K. M. (2002). Examining hate-motivated aggression: A review of the social psychological literature on hate crimes as a distinct form of aggression. *Aggression and Violent Behavior*, 7(1), 85-101.
- Cutler, J. E. (1905). *Lynch-law: An investigation into the history of lynching in the United States*. Longmans, Green, and Company.
- Çebi, S., and Akıllı, Y. Ş. (2011). *Türkiye'de gençliği İnternet üzerinden katılımı özelinde genç siyasallığı ve müzakereci demokrasi*. Alternatif Bilişim.
- Diener, E. (1979). Deindividuation, Self-Awareness, And Disinhibition. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 37(7), 1160-1171.
- Encyclopedia Britannica. (2004). *Ana Britannica: Genel kültür ansiklopedisi*. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Eron, L. D. (1994). Theories of aggression: From drives to cognitions. L. R. Huesmann (Ed.), *Aggressive behavior: Current perspectives* içinde (3-11 ss.). Plenum Press.
- Freedman, J. L., Sears, D. O., Carlsmith, J. M. ve Dönmez, A. (2003). *Sosyal psikoloji*. (Çev. A. Dönmez). Ankara: İmge kitabevi.
- Gambetti, Z. (2007). Linç girişimleri, neoliberalizm ve güvenlik devleti. *Toplum ve Bilim*, 109, 7-34.
- Gibson, R. A. (1979). *The negro holocaust: lynching and race riots in the United States, 1880-1950*. New Haven, CT: Yale University Press .
- Gökalp, B. (2022). Linçin Toplumsal Kökenleri: Görenek Olarak Linç. A, Öztürk (Ed.). *Güncel Sosyolojik Tartışmalar içinde* (197-219. ss.). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Gökalp, B. (2022). Yeni medyada milliyetçiliğin söylemsel (yeniden) kuruluşu: mülteci karşıtlığı ve e-linç. (Yayımlanmış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Göregenli, M. (2013). Habercilik ve Nefret Söylemi. M, Çınar (Ed.). *Medya ve Nefret Söylemi: Kavramlar Mecralar Tartışmalar içinde* (23-37. ss.). İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Gümüüş, E. A. (2006). Sosyal Kaygının Benlik Saygısına ve İşlevsel Olmayan Tutumlara Göre Yordanması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(26), 63-75.
- Hoffer, E. (1980). *Kesin inançlılar kitle hareketlerinin anatomisi* (Çev. E. Günür). İstanbul: Tur Yayınları.
- Hogg, M. A. ve Vaughan, G. M. (2007). *Sosyal psikoloji*. (Çev. İ. Yıldız ve A. Gelmez). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Hovland, C. I. ve Sears, R. R. (1940). Minor studies of aggression: VI. Correlation of lynchings with economic indices. *The Journal of Psychology*, 9(2), 301-310.
- İdemen, S. (2006). Murat paker ile söyleşi. Erişim adresi <https://birikimdergisi.com/guncel/988/murat-paker-ile-soylesi-tehdit-algisi-ve-omurilik-tepkisi>
- İnceoğlu, Y., and Sözeri, C. (2012). Nefret suçlarında medyanın sorumluluğu: Ya sev ya terk et ya da... Y. İnceoğlu (Ed.), *Nefret söylemi ve/veya nefret suçları içinde* (23-38 ss.). İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- King, R. D., Messner, S. F., & Baller, R. D. (2009). Contemporary hate crimes, law enforcement, and the legacy of racial violence. *American Sociological Review*, 74(2), 291-315.

- Le Bon, G. (1997). *Kitleler psikolojisi*. (Çev. H. İlhan). Hayat Yayıncılık.
- Mills, W. K. (1982). The Naacp Crusade Against Lynching, 1909-1950 By Robert L. Zangrando. *National Black Law Journal*, 7(3), 446-450.
- NAACP (1969). *Thirty Years of lynching in the United States: 1889-1918*. New York: Arno Press and The New York Times.
- NAACP. (2022). Definition of lynching. Erişim adresi <http://people.uncw.edu/hinese/HAL/HAL%20Web%20Page.htm>
- Olzak, S. (1989). Labor unrest, immigration, and ethnic conflict in urban America, 1880-1914. *American Journal of Sociology*, 94(6), 1303-1333.
- Olzak, S. (1990). The political context of competition: Lynching and urban racial violence, 1882-1914. *Social forces*, 69(2), 395-421.
- Özmen, Ş. Y. (2018). Dijital şiddet, siber zorbalık ve yeni medya okuryazarlığı üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 958-966.
- Raper A. (1933). *The tragedy of lynching*. Chapel Hill: University of North Caroline Press.
- Rochester, A. (1943). *The populist movement in the United States: the rise, growth, and decline of the people's party-a social and economic interpretation*. USA: International Publishers.
- Sancar, M. (2007). *Geçmişle hesaplaşma: unutmama kültüründen hatırlama kültürüne*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sepetçi, E. N. ve Birsen, H. (2023). Çevrimiçi İzlenim Yönetimi Stratejileri: Influencerların Sosyal Medya Kullanımlarına Yönelik Nitel Bir Analiz. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (13), 1260-1281.
- Steenkamp, C. (2005). The legacy of war: Conceptualizing a 'culture of violence' to explain violence after peace accords. *The Round Table*, 94(379), 253-267.
- Şen, R. ve Akgül, S. K. (2023). WhatsApp Dayanışma Grupları ve İletişim Uygulamaları: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(4), 1410-1428.
- TDK. (2022). Linç. Erişim adresi <https://www.tdk.gov.tr>
- Tolnay, S. E., and Beck, E. M. (1992). Racial violence and black migration in the American South, 1910 to 1930. *American Sociological Review*, 57(1), 103-116.
- Türk, G. D. (2017). Sanal dünyada linç kültürü. (A. M. Kırık Ed.), *Medya Çağında İletişim* içinde (463-486 ss). Ankara: Çizgi Kitabevi.
- Williams, W., Parkes, E. L., and Davies, P. (2013). Wordle: A method for analysing MBA student induction experience. *The International Journal of Management Education*, 11(1), 44-53.
- Yaşa, H. (2017). *Nefret söylemi inşasında sosyal medyanın rolü: ekşi sözlük örneği*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Yaşa, H. (2021). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Pandemi Sürecinde Sosyal Medyada Çin Toplumuna Yönelik Nefret Söylemi. E. Yüksel, A. F. Paksoy, C. C. Cingi, S. S. Durul (Ed.). *İletişim Bilimlerinde Güncel Araştırmalar 1* içinde (286-326. ss.). Konya: Literatürk Academia Yayınevi.
- Yaşa, H. (2022). Çevre(cilik) Hareketi Olarak Sosyal Medyada Sıfır Atık Hareketi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (49), 212-230.
- Yaşa, H. (2023). Kanaat Önderliği Bağlamında Influencerlar ve İçerikleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma. (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Yaşa, H. and Öksüz, O. (2020). Nefret Söyleminin İnşasında Sosyal Medyanın Rolü: Ekşi Sözlük Örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7 (2), 1383-1408 .
- Yılmaz, H. S. (2013). *Siyasal Nefret Söylemi ve Medya: Haberden Söyleme Kısa Bir Yolculuk*. Konya: Literatürk Yayınları.
- Yılmaz, Z. (2012). *Hukuki açıdan toplumsal şiddet olarak Türkiye'de linç*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

İMGEDEN GERÇEĞE, SİNEMADA METAVERSE

From Image to Reality, Metaverse in Cinema

Mustafa DEMİR¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo TV Sinema Bölümü, Elâzığ, mfdemir@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5820-8267

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

10.10.2023

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1373685

Anahtar Kelimeler

Metaverse, Sinema, Yapay zekâ, Yapay gerçeklik, Arttırılmış gerçeklik

ÖZ

Metaverse, Türkçe bir ifadeyle “öteevren” son yılların en popüler kavramlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramın bu kadar popüler olmasının temelinde, teori ve uygulamada hızla gelişen ve sınırları henüz tam olarak netleştirilemeyen bir alan olarak, teknolojik bir dönüşüm vaadinde bulunan fütüristik bir dünyayı tanımlaması yer almaktadır. Teknolojiye dayalı bu yeni evrenin bileşenleri her ne kadar insanlık için yeni bir alan gibi görülse de bilim kurgu etiketiyle Hollywood sinemasının uzun süredir öteevrenler ile bağlantılı konuları işlediği bilinmektedir. Çalışma, bu bağlamda metaverse kavramına kültür endüstrisi ve Hollywood sinemasının, teknolojinin inşasındaki rolü ekseninde yaklaşmaktadır. Bu noktada tarihsel süreçte Hollywood sinemasının nasıl bir “metaverse” tasarladığı; nasıl sunduğu, metaverse’ün sinemada nasıl temsil edildiği, sinematik anlatım yoluyla nasıl bir metaverse hayali-yaklaşımı ortaya konulduğu başlıkları üzerinde durulmaktadır. Bu amaçla sinema literatürü detaylı bir şekilde taranmış; metaverse ile ilintili kavramları (VR, AR, AI vb.) barındıran 16 film tespit edilmiştir. Bu filmlerde, öncelikle metaverse ile bağlantılı teknolojinin erken ve yakın dönemde sinemaya nasıl yansıtıldığı araştırılmıştır. İkinci aşamada bilim kurgu eksenli sinema anlatısı ve günümüz metaverse olgusu arasında bağ kurulmaya çalışılmıştır. İncelenen filmlerde metaverse kavramının henüz teknolojik olarak görünür olmadığı dönemlerde, sinema yoluyla temel bir metaverse algısının oluşturulduğu, bir metaverse çerçevesi çizildiği, gelecekçi yaklaşımlarla teknolojik bir perspektif oluşturulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Keywords

Metaverse, Cinema, Artificial intelligence, Artificial reality, Augmented reality

ABSTRACT

The metaverse is one of the most popular concepts of recent years. The reason the concept is so popular is because it defines a futuristic world that promises great technological change. Although the components of this new technology-based universe seem to be a new field for humanity, it is well known that Hollywood cinema has long explored themes related to other universes. This study approaches the concept of the metaverse along the axis of the role of the culture industry and Hollywood cinema in the construction of technology. The study focuses on how the metaverse is represented in cinema and what kind of metaverse conception is conveyed. To this end, the film literature was scanned and sixteen films were identified. The films were examined to see how the technology associated with the metaverse is reflected in cinema. An attempt was also made to establish a link between the science fiction-oriented cinematic narrative and the contemporary metaverse phenomenon. It was concluded that in times when the concept of the metaverse was not yet technologically visible, a basic metaverse perception was created through cinema, a metaverse frame was drawn and a technological perspective was created with futuristic approaches.

Atıf/Citation: Demir, M. (2024). İmgeden Gerçeğe, Sinemada Metaverse. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 993-1003.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mustafa DEMİR, mfdemir@firat.edu.tr

1. Giriş

Sinema, kültür endüstrisi bağlamında toplumları şekillendiren öncül unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda başta ideolojilerin aktarılmasında veya yeni teknolojilerin toplumsal adaptasyonunda yaygın olarak kullanılabilir. Bu teknoloji veya gelişimlerden biri de günümüzde metaverse olarak ifade edilebilir. Arttırılmış gerçeklik (augmented reality) ve sanal gerçeklik (virtual reality) ile ilgili çalışmalardan yola çıkılarak kurgulanan metaverse, günümüzün tartışılan konularından olmakla birlikte, geleceği şekillendirecek teknolojilerden biri olarak düşünülmektedir.

Günümüzde neredeyse her alanı etkileyen ve ilgili alanda yeni tartışmaların yapıldığı “metaverse” kavramı Neal Stephenson tarafından 1992 yılında kaleme alınan “Snow Crash” adlı romana (Stephenson, 2000) dayandırılmaktadır. Roman Türkçeye çevrilmiş ve “Parazit” adıyla (Stephenson, 2016) yayımlanmıştır. Bilim kurgu türünde yazılmış olan eser, cyberpunk literatürünün öncülerinden sayılmaktadır. “Cyberpunk” kavramı kısmen de olsa roman ve romanda tanımlanan öteevrenler hakkında ön bilgi vermektedir. “Öteevrenler” ifadesi metaverse kavramının Türkçe karşılığı olarak düşünülmüştür. Bu karşılık ilk olarak Demir ve Tokgöz tarafından yayınlanan “Snow Crash ’ten Meta’ya, Metaverse’ün Kavramsal ve Teknolojik Gelişimi” (Demir & Tokgöz, 2022) başlıklı kitap bölümünde kullanılmıştır. Britanica’ya göre kavram, “insanlık dışı, yüksek teknoloji bir geleceğe hapsolmuş karşıt kültürlü anti-kahramanlarla karakterize edilen bir bilim kurgu alt türü olarak nitelendirilmektedir” (Britannica, 2023). Kitabın orijinal versiyonunda “metaverse” kavramı çoğul olarak kullanılmış ve orijinal versiyonda 119 kez tekrarlanmıştır (Demir & Tokgöz, 2022).

Stephenson’ın romanı bilim kurgu olarak nitelense de romanda ortaya konulan dijital evren yaklaşımı, günümüzde geleceği şekillendiren teknolojilere ilham kaynağı olmaktadır. Bu dijital evren, yeni teknolojilerden block chain (blok zinciri), AR-augmented reality (arttırılmış gerçeklik), VR-virtual Reality (sanal gerçeklik) MR-mixed reality (karma gerçeklik), XR-extended reality (genişletilmiş gerçeklik), DAO-decentralized autonomous organization (merkezi olmayan otonom organizasyon), NFT- non-fungible token (nitelikli fikri tapu), AI- artificial intelligence (yapay zeka), IoT- internet of things (nesnelerin interneti), 5G ve ötesi, bulut bilişim ve benzer unsurlarla örülü bir sistematiği temsil etmektedir. Burada bazı kavramların Türkçe versiyonlarının oldukça yeni olduğunu ve bu kavramların günlük hayatta kullanımının sınırlı olduğunu ifade etmek gerekmektedir. NFT için kullanılan “nitelikli fikri tapu” ifadesi dahi 2022 yılında ortaya atılmış ve kısmen de olsa kullanılmaya başlanmıştır.

Metaevrenler veya Türkçe bir yaklaşımla öteevrenler, henüz teknolojik altyapısı emekleyen ve birden çok karmaşık teknoloji ve yaklaşımı içeren bir sistematiğin yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu emekleme sürecine ve geleceğine dair şüphelerin yaygınlığına rağmen son yıllarda teknolojik anlamda en fazla yatırım yapılan alanlardan biri olarak değerlendirilebilir. Bu alanda yatırım yapan şirketlerden Facebook dahi kurumsal adını “Meta” ya çevirerek, geleceğe dönük iş modellerini bu alan üzerinden sürdürmeye kararlı olduğunu göstermiştir. Meta’nın bu alanda elini güçlendirmek için ekipman bazlı (ör. Meta Quest) çalışmalar yaptığı, özellikle eğitim kurumlarında yeni teknolojilerinin kullanımı yönünde etkin oldukları görülmektedir. Meta’nın Küresel İlişkiler Başkanı Nick Clegg 2023 yılında yayınlanan makalesinde, eğitimin dijitalleşmesi ve sanal gerçeklik ile desteklenmesinin sonucunda sınav başarı oranlarının %11 dolayında arttığını (Clegg, 2023) iddia etmektedir. Diğer yandan Meta adlı şirketin 2023 yılında ciddi bir gelir kaybına uğraması ve metaverse ile ilgili ekipman satışlarının düşmesi, kamuoyunda şirketin bu alana gereksiz yatırım yaptığı yönünde algı yapılmasına neden olmuştur (Coogan, 2022; Griffin, 2023).

Öteevrenlerin günlük hayata ne zaman tam olarak adapte olacağı şu an için bilinmese de metaevrenler aslında sinema yoluyla hayatımızda ve zihnimizde uzun yıllardır yer almaktadır. Reutemann, izlediğimiz filmlerin birey üzerinde bilinçaltı etkisi olduğunu ve ortaya çıkan düşüncelerimizi, eylemlerimizi etkilediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bilim kurgu bağlamında sinema sadece geleceğe dair spekülasyon yapmakla kalmamakta, aynı zamanda onu şekillendiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Reutemann, 2018). Bu sürecin metaverse ve ilintili kavramlar için de geçerli olduğu düşünülebilir. Çoğunlukla “Snow Crash” adlı roman ve daha sonra metaverse kavramını işleyen bilim kurgu yazarlarının da katkısı ile sinemada öteevrenlerin görünürlüğü tahmin edilenden daha eskidir. Çalışmada sinemada metaverse algısının seyirciye nasıl aktarıldığı, bu bağlamda filmler yoluyla nasıl bir evren inşa edildiği, bu evrene nasıl giriş yapıldığı, birey ve topluma neler sunduğu gibi sorular üzerinden hareket edilmektedir. Ayrıca literatürde kullanılması bağlamında metaverse kavramı ile birlikte Türkçe karşılık önerisi olan “öteevren” ifadesi de kullanılacaktır.

2. Sinema ve Teknoloji

Sinema perdeleri birçok değişikliğe ve teknolojik dönüşüme, bu dönüşümler gerçekleşmeden önce ev sahipliği yapan; kısmen de olsa fütüristik alanlar olarak düşünülebilir. Özellikle bilim kurgu filmlerinde perdeye yansıtılan ve dönem içinde hayal veya gelecek öngörüsü olarak düşünülen unsurlar, ilerleyen zamanlarda gerçeklik olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu süreç hayalin veya geleceğin tasvirinin, geleceği şekillendirmesi olarak düşünülebilir. Georges Méliès'in 1902 yılında çektiği "Le Voyage dans la Lune" (Aya Yolculuk) adlı film, sinema tarihinin ilk bilim kurgu filmi olarak değerlendirilmesinin yanında, insanlığın aya ulaşma hedefinin de sinemasal bir göstergesi olarak düşünülmelidir. Bu düşünce temelde Jules Verne'nün "De la Terre à la Lune" (1865) (Aya Yolculuk) adlı eserine dayansa da, fikrin beyazperdeye taşınması; kitlelerin bu düşünceye inanmasına ve gerçek olabileceğini hayal etmesine yol açmıştır. Bu hayale inananlardan biri de roket biliminin babası olarak nitelendirilen Konstantin Tsiolkovsky olmuştur. Benson'a göre, Tsiolkovsky, Verne'nin 1865 tarihli "Aya Yolculuk" adlı romanını okuduktan sonra çok aşamalı, kimyasal yakıtla çalışan roket geliştirmeye başlamıştır (Benson, 2019).

Andrew Maynard "Films from the Future: The Technology and Morality of Sci-Fi Movies" adlı kitabında bilim kurgunun "geleceği" ve "bilim dünyasını" nasıl domine ettiğini anlatmaktadır. Maynard'a göre "The Day After Tomorrow" (2004) adlı filmle küresel ısınma, The Man in the White Suit (1951) adlı filmle nanoteknoloji, "Ghost in the Shell" (1995) adlı filmle robotik insan bedenleri (sibernetik) konularına değinilmiş ve geleceğe yönelik bir perspektif çizilmiştir (Maynard, 2021). Yine Matuszak, günümüzün popüler teknoloji başlıklarından otonom sürüş teknolojisinin "I, Robot" (2004) adlı filmde; dronların günlük hayatta kullanımının "The Fifth Element" (1997) adlı filmde yer aldığını (Matuszak, 2023) ifade etmektedir.

Kısa bir literatür taraması ile "teknolojinin sinemayı nasıl değiştirdiği"ne dair birçok kaynağa ulaşılabilir mümkünken; "sinemanın teknolojiyi nasıl değiştirdiği" veya domine ettiği ile ilgili kaynaklar kısıtlıdır. Sinemanın teknolojik söylemi şekillendirdiği fikrini öne süren Pogue'a göre bazı filmler o kadar akla yatkın ve pratik olan fütüristik teknolojileri tasvir etmektedir ki, insanlar ilerleyen süreçlerde bunları gerçek dünyada icat etmektedir. Star Trek'in kendiliğinden açılan kapıları market girişlerinde standart bir özellik haline gelmiş; Total Recall'daki sürücüsüz arabalar Amerika yollarında görülmeye başlanmıştır (Pogue, 2018). Pogue'un atıfta bulunduğu ve 1966 yılında televizyon dizisi olarak yayına başlanan Star Trek (Star Trek, 1966) adlı film /dizi serisinde, günümüzde henüz kullanılmaya başlanan birçok teknoloji, günümüzü tasvir edercesine kullanılmış veya kurgulanmıştır. Dizi ve film serisinde iletişim görevlisi olarak çalışan "Uhura" adlı karakterin kablosuz kulaklığı, günümüz bluetooth kulaklıklarını; Kaptan Kirk'ün kullandığı iletişim aracı, modern mobil telefonları; gemi güvertesinde soruları yanıtlayan gemi bilgisayarını, güncel kişisel asistanlar Siri veya Google Asistan'ı; diğer uzaylı medeniyetlerin dillerini çevirmek için kullanılan evrensel dil çeviricileri ise günümüzde kullanılan Google Pixel Buds ve Skype Translator adlı cihazlarının neredeyse aynısıdır (Pogue, 2017). Pogue'un ifade ettiği bu durum sadece Star Trek'e özgü bir olgu olarak değerlendirilmemelidir. Yine de Star Trek adlı seride yer alan nesne ve hizmetlerin teknolojik anlamda ilham verici olduğu söylenebilir.

Bilim kurgu filmleri "teknolojinin şekillenmesi" ve "yeni teknolojilerin insan bilincine yerleşmesi" bağlamında önemli roller üstlenmişlerdir. İlk cep telefonu prototipinin ortaya çıkmasından 8 yıl önce televizyon ekranlarında kablosuz konuşma yapılabilen bir cihazın belirmesi (Star Trek örneği), izleyiciler tarafından önce bilim kurgu olarak değerlendirilmiş; ilerleyen zamanda bu teknoloji günlük kullanıma dahil olduğunda, bireyler bu teknolojiyi daha önce kullanmış veya biliyormuş hissiyle yaklaşmıştır. Bu durum temelde sinemanın bilinçaltına hitap eden yönünü de vurgulamaktadır. Bu noktada yenilikçi teknolojilerden olan metaverse ve bileşenlerinin, kümülatif olarak bilim kurgu tandanslı film, dizi ve romanları yoluyla bilinç altında yer edinen bir imgeselliğinden bahsedilebilir. Çalışmanın başlığında yer alan "imgeden gerçeğe" ifadesi bu bağlamda kullanılmaktadır.

"World Economic Forum" tarafından yayınlanan "Top 10 Emerging Technologies of 2023" adlı çalışmada günümüzü ve geleceği domine edebilecek teknolojiler arasında yapay zekâ (AI), ve metaverse bulunmaktadır (WEF, 2023). Balkaran'a göre geleceği şekillendirebilecek yirmi teknoloji arasında ifade edilen unsurların birçoğu (AI, Block Chain vb.) metaverse ile ilintilidir (Balkaran, 2021). Geleceğe yönelik projeksiyonların neredeyse hepsinde ya direkt metaverse kavramı geçmekte ya da metaverse'ü destekleyen teknolojilere atıfta bulunmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus metaverse'ün tekil bir evren veya sistemden öte birçok teknolojiyi barındıran ve birçok protokolle birlikte ancak varlığı ifade edilebilecek bir alan olmasıdır.

Öteevrenlerin (metaverse) bu çok katmanlı doğası, kavramı ve bu kavram ekseninde neler gelişeceğini-değişeceğini anlamayı zorlaştırmaktadır.

Gelişen teknolojik altyapılarla birlikte metaverse'ün her geçen gün daha ulaşılabilir ve günlük hayatın içine adapte edilebilir platformlar haline geleceği düşünülebilir. Bu teknolojik gelişme sinemada da kendine yer bulmuş; hem erken dönem bilim kurgu anlatılarında hem de günümüz sinemasında yaygın olarak kullanılmıştır.

3. Çalışmanın Metodolojisi

Çalışma, günümüzün yaygın kavramlarından metaverse'ün sinemadaki öncül görünümünü belirlemeyi ve tanımlamayı amaçlayan doküman analizine dayalı bir araştırmadır. Doküman analizi, çeşitli özellikler taşıyan (belge, gazete, film vb.) dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanan bilimsel bir araştırma yöntemidir ve bu yöntemde sinema filmleri de bir doküman olarak kullanılabilir (Tablo 1).

Tablo 1. Araştırma Kapsamında İncelenen Filmlerin Künyesi

Filmin Adı	Vizyon Tarihi	Yönetmen	Süre
Tron	1982	Steven Lisberger	96 dk.
Total Recall	1990	Paul Verhoeven	113 dk.
Lawnmower Man	1992	Brett Leonard	108 dk.
Lawnmower Man 2: Beyond Cyberspace	1995	Farhad Mann	93 dk.
Disclosure	1994	Barry Levinson	128 dk.
Strange Days	1995	Kathryn Bigelow	145 dk.
Ghost in the Shell	1995	Mamoru Oshii	83 dk.
Virtuosity	1995	Brett Leonard	106 dk.
The Thirteenth Floor	1999	Josef Rusnak	100 dk.
The Matrix	1999	Lana Wachowski, Lilly Wachowski	136 dk.
Minority Report	2002	Steven Spielberg	145 dk.
Avatar	2009	James Cameron	162 dk.
Surrogates	2009	Jonathan Mostow	89 dk.
Transcendence	2014	Wally Pfister	119 dk.
Ready Player One	2018	Steven Spielberg	140 dk.
Free Guy	2021	Shawn Levy	115 dk.

Sinema ve kültür endüstrisi yaklaşımı çerçevesinde, sinemanın toplumları şekillendirme, kültürel anlamda değiştirme-yönlendirme kapasitesine sahip olmasının yanında teknolojik gelişimleri de yönlendirebileceği düşüncesinden hareket edilmiştir. Bu çerçevede ve metaverse'ün günümüzdeki tanımlamalarından yola çıkılarak; sinemanın tarihsel sürecinde hangi filmlerde metaverse ve metaverse ile ilgili unsurların bulunduğu, bu unsurların nasıl tasvir edildiği, bu tasvirler ile günümüz gerçeklikleri arasındaki benzerlikler ve bağıntıların neler olduğu araştırılmıştır.

Çalışma iki aşamadan oluşmaktadır. Öncelikle Hollywood sinemasında metaverse ve ilintili kavramları içeren filmlerin tespiti için sinema literatürü detaylı şekilde taranmıştır. Bu tarama sonucunda elde edilen filmler tek izlenmiş ve metaverse ile ilgili olabilecek veya metaverse ile ilintili kavramları içeren filmlere ulaşılmıştır. Metaverse ile ilintili kavramlar, metaverse ile ilgili yapılan akademik yayımlar (Clegg, 2023; Lee vd., 2021; Mystakidis, 2022) incelenerek tespit edilmiştir. Bu bağlamda filmlerde aranan kavramlar şunlardır: Blok zinciri, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, karma gerçeklik, genişletilmiş gerçeklik, DAO-merkezi olmayan otonom organizasyon, NFT-nitelikli fikri tapu, AI- yapay zekâ, IoT-nesnelerin interneti, 5G ve diğer bağlantı çeşitleri. Bu kavramlardan bir veya birden fazlasının var olduğu ve metaverse ile ilişkili olabilecek toplam 16 film tespit edilmiştir. Dizi filmler çalışmanın dışında tutulmuştur. Aynı konu ve söylemi tekrarlayan devam filmleri (Matrix 2-3, Avatar 2 vd.) yine çalışmaya dahil edilmemiştir. Çalışma kapsamında sadece

“Lawnmower Man” adlı filmin devam filmi olan “Lawnmower Man 2: Beyond Cyberspace” değerlendirilmiştir. Bu film, günümüz metaverse kavramına çok yakın bir evren ve isimlendirme sunduğu için özellikle listeye dahil edilmiştir. Metaverse’ün isim babası Neil Stephenson’un senaristleri arasında bulunduğu Snow Crash (1992) adlı televizyon filmi Joe Cornish tarafından çekilmiş fakat bu TV filmi ile ilgili herhangi bir görsele ulaşılamamış ve bu nedenle çalışmada değerlendirilmemiştir. Ayrıca Tron veya Total Recall gibi filmlerin yeniden yapılmış versiyonlarına da (remake) çalışmada yer verilmemiş, orijinal ve ilk versiyonları üzerinden hareket edilmiştir. Bu kıstaslar çerçevesinde çalışmada incelenen filmler şunlardır (Tablo 1). Gerek görsel sosyoloji gerekse sinema araştırmalarında sinema filmleri veya belgeseller birer doküman olarak değerlendirilmektedir. Yıldırım ve Şimşek’e göre özellikle filmlerin birer doküman olarak kullanılabilirliği bu analizin birçok avantajı bulunmaktadır. Filmlerde yer alan görseller, jestler, mimikler anlamlandırılabilir veya ilerleyen süreçte bir başka araştırmacı tarafından aynı kaynak kullanılabilir (Yıldırım & Şimşek, 2021).

4. Bulgular ve Yorum

Çalışmanın bu bölümünde yapılan literatür taraması sonucu ulaşılan filmler ve bu filmlerin metaverse ile ilintili kavramlar çerçevesinde değerlendirilmesine yer verilecektir. Teknoloji ve sinema iş birliğinden hareketle öteevrenler kavramının insan zihninde belirmesinden bugüne birçok film, yapay ve yeni evren modelleriyle seyircinin karşısına çıkmıştır. Bu filmlerde bahsedilen evren veya evrenler, çalışmanın ilerleyen kısımlarında günümüz öteevren algısı ile kıyaslanacaktır.

Metaverse kavramının belirgin bir şekilde hissedildiği ve metaverse çerçevesine uygun imgelerin yer aldığı ilk film 1982 yılı yapımı olan “Tron” (Lisberger, 1982) adlı bilim kurgu filmidir. Burada “siber evren” ya da “öteevren” yaklaşımı belirgin bir şekilde sinemada kendine yer bulmuştur. Filmde moleküler olarak ayrıştırılan bireylerin yapay zekâ kontrolündeki bir siber evrene transfer edilmesi konu alınmaktadır. Metaverse yaklaşımında ortaya konulan çoklu evrenler ve gerçek dünyanın ötesi, filmde bu kavramı karşılamaktadır. Mystakidis meta evrenleri tanımlarken, fiziksel gerçekliği dijital sanallıkla birleştiren; sürekli ve kalıcı çok kullanıcı bir ortam olan post-gerçeklik evreni (Mystakidis, 2022) ifadesini kullanmaktadır. Lee ve arkadaşlarına göre ise metaverse, yapay zekâ gibi teknolojilerin fiziksel ve dijitali harmanladığı sanal evren olarak tanımlanabilir (Lee vd., 2021). Lee ve Mystakidis’in görüşlerinden hareketle “Tron” (1982) adlı filmde tasvir edilen evrenin metaevren terminolojisiyle çoğu açıdan örtüştüğü söylenebilir. Filmde metaevren temsilini karşılayan siberevren modeli oldukça belirgindir. Bu filmde anlatılan ve aktarılan “gerçekliğin tamamen dijitalleşmesi” kurgusu, şu an için hayal edilemeyen ama metaevrenlerin sonraki temsillerini tasvir eden bir yaklaşım olarak düşünülebilir.

Metaverse’ü neredeyse birebir örnekleyen ilk filmlerden bir diğeri, Stephen King tarafından 1975 yılında yayınlanan “Night Shift” (King, 2011) adlı kitapta yer alan “The Lawnmower Man” adlı hikâye ile aynı adı taşımaktadır. “The Lawnmower Man” (Leonard, 1992) adlı film, öteevrenlerin tasvir edildiği; virtual reality (VR) (sanal gerçeklik) kavramının belirgin formatta kullanıldığı bir kurguya sahiptir. Filmde özel gözlükler, kıyafetler ve ekipmanlar yoluyla dijital bir evrene girebilen karakterlerin hikâyesi anlatılmaktadır. Hikâye, kurgu ve anlatısı ile neredeyse günümüz metaverse yaklaşımlarını tasvir etmektedir. Filmde kullanılan ekipmanlar, sanal gerçeklik kavramı ve yapay zekâ bir arada değerlendirildiğinde; filmin öteevrenler kavramının perdeye ilk yansıdığı filmlerden olduğu söylenebilir. Film, her ne kadar adını aldığı kitaptan konu olarak uzaklaşmışsa da metaverse teknolojisini tarif eden teknolojileri barındırması ve tasvir etmesi açısından önemlidir. Filmin devamı olan “Lawnmower Man 2: Beyond Cyberspace” (Mann, 1995) adlı filmde ise metaverse kelimesine yakın, semantik olarak neredeyse birebir örtüşen “cyberspace” (siber uzay) kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram “metaverse” ifadesinin farklı bir versiyonu olarak değerlendirilebilir. Gerçek hayatın ötesinde dijital bir evrenin varlığı, bu evrene özel ekipmanlar yoluyla giriş yapılması, günümüz metaevren tasvirine uygundur. Diğer yandan filmde sibernetik teknolojilerle beraber zihnin tamamen başka bir ortama transfer edilmesi olgusu da yer almaktadır.

1994 yılında vizyona giren “Disclosure” (Levinson, 1994) adlı film, metaverse’e giriş bağlamında değerlendirilmesi gereken sahneler içermektedir. Filmde günümüz “Microsoft HoloLens” veya “Meta Quest” tarzı VR, XR gözlükleri ile dijital olarak oluşturulmuş bir evrene giriş yapılmaktadır. Bu yeni evren, karakterin harici ekipmanlar kullanarak hareket edebileceği, dosyaları inceleyebileceği sanal bir evreni temsil etmektedir. Filmde öncelikle karakterler taranarak avatarları oluşturulmakta; giyilen eldiven, yürüyüş platformu ile sanal

gerçeklik içinde hareket edilebilmektedir. Yine bu evrende var olan yapay zekâ destekli algoritma, “koridor” adı verilen sanal ortam-evrende kullanıcıya yol göstermektedir. Günümüz öteevren yaklaşımını andıran bu dijital yapı “Arcamax” olarak adlandırılmaktadır. Kullanılan gözlük, VR, XR teknolojisi, avatar oluşturma gibi özellikler taşıyan bu yeni dijital evren, günümüzde tasarlanan metaevren modelleri ve bu modellerin kullanım karakteristikleri ile bire bir örtüşmektedir. Bu bağlamda film içinde her ne kadar sadece iki kez kullanılsa da “Arcamax” ve “koridor” günümüz meta evrenlerinin sinemadaki ilk ve gerçekçi benzerlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Özellikle sibernetik kavramının vurgulandığı 1995 yılı yapımı olan “Ghost in the Shell” (Oshii, 1995) adlı animasyon filmi, öteevrenlere ait kavramların yer aldığı ve tasvir edildiği öncül filmler arasında değerlendirilebilir. Bu filmde günümüzde algıladığımız anlamda sanal bir dünyadan çok sibernetik üzerine yoğunlaşmaktadır. Nokimov sibernetiği hem makinelerde hem de canlılarda iletişim ve otomatik kontrol sistemleri bilimi (Novikov, 2016) olarak tanımlamaktadır. Film, bu bağlamda siber insan formu üzerinden makineleşme eleştirisi yapmaktadır. Yapay zekanın gelişimi, insanların robotik organlarla donatılması, filmin temel çerçevesini oluşturmaktadır. Yapay zekanın bilinç kazanması (Artificial General Intelligence), insan ve ruh ilişkisi gibi felsefi konuları tartışan film, günümüzde algıladığımız anlamda metaverse veya benzer dijital evrenlerin kıyısında dolaşmaktadır. Yine de klasik veya günümüzdeki metaverse algısını filmde bulmaktan öte, filmi bir sibernetik dünya taşlaması olarak da değerlendirmek mümkündür. Sibernetik ile metaverse arasındaki ilişkinin oluşturduğu kafa karışıklığı Surrogates (Mostow, 2009) adlı filmde de karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma ilerleyen kısımlarda değinilecektir.

Metaevren ve bileşenlerinin yaygın olarak yer aldığı filmlerden biri 1995 yılı yapımı “Virtuosity” adlı yapımdır. Filmde metaevrenleri günümüzde tanımlamak için kullandığımız bileşenlerin birçoğu yer almaktadır. Sanal gerçeklik (VR), artırılmış gerçeklik (AR), karma gerçeklik (MR) unsurları, görsel efektler yoluyla filmin olay örgüsü içinde tasvir edilmektedir. Filmde, LETAC adlı sibernetik şirketi tarafından geliştirilen yapay zekalar ve onların gelişim gösterdiği dijital evrenlere günümüzdeki VR gözlüklerin benzerleri ile giriş yapabilmektedir. Bireylerin bu yeni dijital evrenlerde deneyimledikleri sinirsel tecrübeler, gerçek bedenlerine aktarabilmektedir. Filmde dijital evren “sanal gerçeklik” (VR) ifadesi kullanılarak anlatılmaktadır. LETAC dijital evreninde, “SID 6.7” adlı, suça meyilli bir yapay zekâ algoritması ve “Sheila 3.2” adlı insanların 100’den fazla duyusunu takip edip, değerlendirip ona göre kendini geliştiren ve isteklerine göre davranan algoritma dikkat çekmektedir. Bu evrende gelişen suça meyilli bir yapay zekâ algoritmasının (SID 6.7), nano teknoloji ile üretilen bir bedene sahip olması ve sanal dünyadan gerçek dünyaya geçiş yapması ile filmin problem durumu ortaya çıkmaktadır. SID 6,7 olarak isimlendirilen yapay zekâ, dijital evrenden gerçek evrene geçip, beden kazandığı anda, kendisini Yunan mitolojisinden bir karakter olan “Oedipus” olarak isimlendirmektedir. Mitolojik bir karakterin isim olarak seçilmesi, babasını öldüren “Oedipus” karakterine yapılan bir atıftır. Filmde SID 6.7 adlı yapay zekâ kendini “Ben 50 kilobaytlık, kendi gelişebilen sinirsel bir şebekeyim.” (Brett, 1995, sc. 01:16:52) ifadesi ile tanımlamaktadır. Bu cümle ile hem var olduğu dijital evreni hem de dijital varlığını tanımlamaktadır. Bu ifadeler aslında dijital evrenleri tanımlamakta kullanılan kavramlarla örtüşmektedir. Kullanılan dil, ortaya konulan dijital evrenler ve teknolojiler bağlamında film, günümüz meta evren algısının bir benzerini yansıtmaktadır. Filmde yer alan yapay zekanın bilinç kazanması ve zararlı hale gelmesi durumu, günümüzde artık gerçekçi söylemlerle tartışılan başlıklardan biridir. Yapay zekanın bilinç kazanarak insanlar için tehlike arz etmeye başlaması ihtimali, yapay zekanın gelişimi ile ilgili en temel soru işaretlerinden birini oluşturmaktadır.

1999 yılına geldiğimizde öteevrenleri “The Thirteenth Floor” (Rusnak, 1999) adlı filmde daha belirgin bir şekilde görmeye başladığımız söylenebilir. Neo-noir (Conard, 2007) tarzında çekilen film, akımın getirdiği “low-key lighting” tekniğinin belirgin bir şekilde kullanıldığı bir yapımla karşımıza çıkmaktadır. Filmde insanların özel ekipmanlarla giriş yaptığı öte bir evren tasarlanmıştır. Bu dijital evrende yapay zekanın oluşturduğu bilinçli karakterler, dijital bir dünyada yaşamaktadır. Gerçek dünyadan bireyler, herhangi bir karakterin simülasyonuna bilinçlerini aktararak, simülasyon içinde belirli bir süre geçirebilmektedir. Her bir dijital karakter kendi benliği ile varlığını sürdürürken, bu sanal evrene dışarıdan girenler burada oluşturulan karakterlerin benliklerini kullanmakta ve bu durum “gerçek bilinç” ile “dijital bilinç” arasında bazı boşlukların oluşmasına yol açmaktadır. Yıldız ve Bozkurt, metaverse geleceğinin dört temel bileşeni bulunduğunu bunların sanal dünyalar, ayna dünyalar, artırılmış gerçeklik ve yaşam günlükleri (Yıldız & Bozkurt, 2023) olduğunu ifade etmektedir. Burada tarif edilen sanal dünyalar (Virtual Worlds) neredeyse metaverse ile ilintili tüm

filmlerde yer almaktadır. Fakat kurgulanan bu dünyayı “sanal dünyalar” yerine simülasyonlar çerçevesinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. “The Thirteenth Floor” ve benzer filmlerde “metaverse” aslında bir simülasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçek hayatın farklı parametrelerle modellendiği ve neredeyse birebir gerçek hissini uyandıran bu simülasyon evreni, diğer filmlerde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu noktada akla Nick Bostrom’un “Are You Living in a Computer Simulation?” (Bir Simülasyonda mı Yaşıyoruz) başlıklı makalesi (Bostrom, 2003) gelmektedir. Bir bilgisayar simülasyonunda yaşamak sorusu “The Thirteenth Floor” adlı filmin ana konularından birini oluşturmaktadır. Filmde simülasyon içinde bir başka simülasyon bulunmaktadır. Yani iç içe geçmiş iki farklı simülasyonda geçen olaylar anlatılmaktadır. Gerçeklik olarak algılanan düzeyin ayrı bir simülasyon olduğunun anlaşılması, filme karmaşık bir hava kazandırmaktadır. Birey, simülasyondan çıktığını zannettiği anda dahi aslında başka bir simülasyonun ya da metaverse sözlüğüyle yapay gerçekliğin içinde kendini bulmaktadır. Yapay gerçeklik ve simülasyon kavramlarının “The Thirteenth Floor” (Rusnak, 1999) gibi aynı yıl gösterime giren “The Matrix” (Wachowski & Wachowski, 1999) adlı filmde de belirgin olduğu görülmektedir. İlgili filmde salt ve bilinen gerçekliğin dışında, makineler tarafından kodlanmış yapay bir evren bulunmaktadır. Bu evrende yaşayan bireyler yapay evrenin gerçekliği ile ilgili herhangi bir kuşkuya kapılmadan yaşamaktadır. Bu iki filmin genel çerçevesi simülasyon ve yapay gerçeklik üzerine kuruludur. Burada Baudrillard’ın simülasyon kuramı (Baudrillard, 2003) dikkate alınmalıdır. Metaverse ile ilgili metinlerde Baudrillard ve simülasyon yaklaşımına yeterince yer verilmediğini ifade etmek gerekir. Gerek “The Thirteenth Floor” gerekse “The Matrix” adlı filmlerde var olan durum, sanal gerçeklikten çok simülasyon teorisi ile açıklanabilir. Bu bağlamda “The Matrix” adlı film, simule edilmiş metaevrenler barındırır. Bu evrenlerde var olan benliklerin evrenle ilgili gerçeklik algısı simülasyonla olan ilişkileri çerçevesinde değişmektedir. Simülasyonun içinde olanlar ve simülasyonun içinde olduğunu anlayıp simülasyondan çıkanlar şeklinde iki farklı karakter gurubu oluşturulmuştur. Film temel yaklaşımı ile The Thirteenth Floor adlı filmle benzeşim göstermektedir. The Matrix adlı film bu çerçevede öncelikli olarak simülasyon alt ölçeğinde öteevrenler çerçevesinde tartışılabilir. The Matrix’te var olan öteevren-siber dünya, kurgulanmış ve dijital bir dünya tasviridir. Bu tasvir içinde yapay zekâ, avatarlar gibi öteevrenleri tanımlayan kavramlar bulunmaktadır. Matrix adlı film metaverse ile ilintilendirilse dahi, simülasyon teorisinin daha baskın olduğu bir çerçeve ile değerlendirilmesi daha doğru olabilir.

Üzerinde durulması gereken bir başka yapı ise Surrogates (Mostow, 2009) adlı filmidir. Bu filmde bireyler robotik olarak üretilmiş bedenleri özel aygıtlar yoluyla uzaktan kontrol edebilmekte ve istedikleri her şeyi bu insansı robotlarla yapmaktadır. Her birey istediği şekilde bir avatar seçebilmekte, seçtiği avatar ile gerçek dünyada var olabilmektedir. Filmde kurgulanmış yeni bir evren teması işlenmemektedir. Öteevrenler yerine, gerçekliği avatarlar yoluyla yaşayan bir dünya tasvir edilmiştir. Filmde var olan gerçek dünyada, siberetik teknoloji ve bilinç aktarımı söz konusudur. Bireyler herhangi bir risk almadan gerçek dünyada istedikleri robotik avatarla var olmayı seçebilmektedirler. Metaverse kavramının tek bir tanımının olmadığı aşikardır. Mystakidis’e göre metaverse, fiziksel gerçekliği dijital sanallıkla birleştiren (Mystakidis, 2022), Lee ve arkadaşlarına göre ise fiziksel ve dijitalin harmanlandığı sanal evren (Lee vd., 2021) olarak tanımlanmaktadır. Bu iki yaklaşım çerçevesinde “Surrogates” adlı filmde anlatılan yapı metaverse benzeri olsa da yapay zekâ, robotik, siberetik ve zihin transferi olgularının bir arada olduğu “suretler” yani avatarlar dünyası olarak tanımlanabilir.

Metaverse kavramının en belirgin haliyle betimlendiği sinematik çalışma Steven Spielberg tarafından yönetilen 2018 yılı yapımı “Ready Player One” (Spielberg, 2018) adlı filmidir. Bazı kaynaklarda yine Spielberg tarafından yönetilen Minority Report (Spielberg, 2002) adlı film meta evrenlerle ilişkilendirilse de, ilgili filmde kullanılan ekipmanların günümüz teknolojilerine benzerliği dışında öte bir evren tasviri olmadığı görülmektedir. Ready Player One adlı filmde 2045 yılında ve post apokaliptik bir dünyada insanlar VR gözlükleri yoluyla yapay bir evrene giriş yapmaktadır. OASIS adlı bu evrende her bir birey kendi seçtikleri avatarlarla temsil edilmektedir. Film 2018 yılı yapımıdır fakat filmin senaryolaştırıldığı Ready Player One adlı Ernest Cline tarafından yazılmış kitap 2011 yılında yayınlanmıştır (Cline, 2011). “Ready Player One” öteevrenler ile ilintili bildiğimiz veya kurguladığımız teknolojik altyapıyı ve yaklaşımı neredeyse birebir karşılamaktadır. Burada filmin 2018 yılında çekilmiş olması ve bu tarihte metaverse ile ilgili gelecek projeksiyonunun neredeyse tamamen belirgin hale geldiği unutulmamalıdır. Filmde, bireyler sanal OASIS evrenlerinde dolaşabilmek için VR, XR, gözlük ve kulaklıklar kullanmak zorundadır. OASIS evrenlerinde araç kullanmak gibi aksiyonlar için kişinin VR-XR kıyafetler giymesi zorunludur. Her birey OASIS’de bir avatarla

temsil edilmektedir. OASIS, kullanıcılara istedikleri evrende, istedikleri koşullarda yaşama imkânı sağladığı gibi; isteyenlere okula gitmeden eğitim alma fırsatı da sunmaktadır. OASIS evreninde günümüzde block chain yoluyla üretilen ve dağıtılan kripto paralar benzeri OASIS kredisi kullanılmaktadır.

Tüm detayları ile “Ready Player One” adlı film, geleceğe yönelik kurguladığımız birçok metaverse kavramını içinde barındırmaktadır. Öteevrenlerin nasıl yaygınlaşacağı veya insanlık tarafından bu kadar genel bir kabul görüp görmeyeceği şu an için tartışmalı durmaktadır ancak başlangıçta cyberpunk olarak nitelendirilen romanların ve bu romanlardan esinlenerek üretilen filmlerin oluşturduğu öteevren tasviri, günümüz teknolojisini yapısal ve felsefi noktada şekillendirmektedir.

Öte evrenler tasviri ile ön plana çıkan “Free Guy” (Levy, 2021) adlı filmde NPC (Non-player character / oyuncu olmayan karakter) olarak tanımlanan ve oyun tarafından kontrol edilen bir dijital karakterin oyun kurallarının dışına çıkarak inisiyatif alması ve kendi kararlarını vermeye başlayarak zekâ belirtisi ortaya koyması anlatılmaktadır. Film dijital varlıkların zekâ yönlü gelişimin mümkün olup olamayacağını tartışmaktadır. Burada var olan dijital oyun evreni, metaverse yoluyla sunulan dijital evrenlerden farklı değerlendirilebilir. Bu veya benzer örneklerden metaverse kavramının gerek sinemada gerekse sosyal hayatta tam olarak anlaşılmadığı ortaya çıkmaktadır. Metaverse yapılanmasının karmaşık bileşenlerden oluşması, donanım desteğine ihtiyaç duyması ve konunun henüz yaygın konuşulur halde olmaması nedeniyle kavramsal olarak anlaşılmadığı düşünülebilir.

Metaverse ile karıştırılan kavramların başında “bilinç / zihin transferi” gelmektedir. Son yıllarda özellikle sinema perdesine yansıyan birçok bilim kurgu filmi nöral aktarıcılar yoluyla bilincin başka bir dijital bedene veya siberetik /robotik ortama aktarılması üzerine kurgulanmıştır. 2014 yılı yapımı “Transcendence” (Pfister, 2014) adlı filmde bilinç dijital evrene, “Avatar” (Cameron, 2009) adlı filmde ise biyoteknoloji yoluyla üretilmiş ayrı bir bedene transfer edilmektedir. Bu iki filmde, yeniden üretilmiş sanal bir evren yerine (virtual reality) bilincin dijital ortamlara veya başka bir bedene aktarılması ve gerçekliğin o bedende veya ortamda yaşanması durumu söz konusudur. Bu bağlamda iki filmde de meta evrenlere dair izler bulunmakla beraber, kurgulanmış bir yapay gerçeklikten bahsetmek mümkün değildir. Yine metaverse ile ilgili olduğu düşünülen ve analiz edilen “Strange Days” (Bigelow, 1995) adlı filmde, özel bir aygıt yoluyla başkalarına ait deneyim veya görsellerin izleyen kişinin zihninde canlandırılması konu alınmaktadır. Bu filmde kullanılan aygıt, daha önceden çekilmiş veya hazırlanmış görselleri zihne transfer etmektedir. Video izlemenin daha karmaşık bir versiyonunun yansıtıldığı uygulamada, görsellerin zihne aktarımı yoluyla görseldeki durumu “hissederek yaşama” duygusu oluşturulmaktadır. Filmde üretilen görseller bir yapay gerçekliği veya ayna dünyayı temsil etmemektedir. Bu bağlamda yine kurgulanmış veya dizayn edilmiş başka evrenlerle ilintili değildir. Yine de imajların zihne aktarılması, başkalarına ait deneyimleri yaşamak gibi fütüristik boyutlarıyla sanal gerçekliğin ilk aşamalarından birinin tasvir edildiği ifade edilebilir. “Strange Days” adlı filme teorik olarak yakın olan bir başka yapım, 1990 yılında gösterime giren “Total Recall” (Verhoeven, 1990) olarak düşünülebilir. Bu film de yine yaşanmamış anılar zihne transfer edilmektedir. Bir çeşit duygu ve görsel transferi şeklinde gerçekleşen süreç sonunda bireyler yaşamadıkları olayları hafızalarında tutmakta ve gerçek dünyada yaşadıkları hissine kapılmaktadır. Filmin konusu, “belleğin değiştirilmesi” veya “yapay görsellerin zihne transfer edilmesi” şeklinde özetlenebilir.

5. Sonuç ve Tartışma

Çalışma kapsamında metaverse’ü (metaevren, öteevren) tanımlayan kavramlardan hareketle, metaverse algısının sinemada nasıl oluşturulduğu üzerinde durulmaktadır. Bu amaçla metaverse ile ilgili olduğu varsayılan filmlerle alakalı literatür taranmış; literatürden elde edilen bilgilere göre metaverse ve metaverse ile ilintili kavramları, (yapay zekâ, yapay gerçeklik vb.) içeren yapımlara ulaşılmıştır. Tespit edilen 16 film detaylı olarak izlenmiş ve günümüzde metaevrenleri tanımlamak için kullandığımız kavramlarla ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bu filmlerin yanında özellikle son yıllarda dijital platformlar tarafından metaverse içerikli dizilerin çekildiği de görülmektedir. West World (2016), Black Mirror (2011), Upload (2020), Altered Carbon (2018) adlı dizilerde öteevrenler, konu olarak işlenmektedir fakat çalışma kapsamında dizilere yer verilmemiştir. Tespit edilen filmler taranarak, metaverse ile ilgili akademik çalışmalarda üzerinde durulan VR, XR, avatar, DAO, NFT, yapay zekâ gibi kavramların filmlerdeki varlığı sorgulanmıştır. Buradaki temel amaç sinema yoluyla tarihsel süreçte nasıl bir meta evrenler sunumu yapıldığının tespiti edilmesidir.

Yapılan çalışmalarda birçok film veya dizinin öteevrenlerle ilintili olduğu veya anlattığı iddia edilmektedir. Örnek olarak “Her” (Jonze, 2014) adlı film metaverse ile ilgili film listelerinin çoğunda yer almaktadır fakat bu ve benzer birçok filmin temel kriterler çerçevesinde öteevrenlerle ilgisi kısıtlıdır. Filmde insanın duygularına göre gelişim gösteren bir yapay zekâ uygulamasının, insanla iletişimi üzerine kurulu bir süreç anlatılmaktadır. Filmde var olan anlatı yapay zekâ ve insan arasındaki ilişkiye dayalıdır. Yapay zekanın bir metaevren bileşeni olması, filmin bir öteevren filmi olarak değerlendirilmesi için yeterli bulunmamıştır. Bu tarz filmlerin metaverse ile ilişkilendirilmesinin, metaverse ve bileşkelerinin tam olarak anlaşılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Sinema, özellikle bilim kurgu sineması, geleceğe yönelik öngörülerini ile insanlığı ve insanlığın teknolojik algısını değiştiren bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada sadece sinema sektörünü değil sinemaya konu ve içerik sağlayan romanları unutmamak gerekir. Metaverse ile ilgili iz bırakan filmler, çoğunlukla bir romanın uyarlamasıdır. Simülasyon, yapay zekâ, sanal gerçeklik, avatarlar ve daha birçok kavram önce hikâye ve romanlarda kurgusal olarak yer almakta; daha sonra sinemaya aktarılarak bir teknoloji vizyonu çizilmektedir. İncelenen filmlerden olan *Minority Report* (Spielberg, 2002), Philip K. Dick tarafından kaleme alınan “The Minority Report” adlı hikâyeden kurgulanmıştır. “Altered Carbon”(Altered Carbon, 2018) adlı dizi “Richard K. Morgan” tarafından 2002 yılında yayınlanan romandan esinlenmektedir. Bu örnekler çoğaltılabilir fakat önemli olan gelişen teknoloji ile artık bilim kurgu olmaktan çıkan bu filmlerde aktarılan görseller veya durumun, çoğu zaman mevcut teknolojiyi felsefi, görsel ve işitsel olarak domine etmiş olmasıdır. Meta evrenlere giriş için XR gözlük kullanımı veya nöral arayüzler; duyguların daha iyi aktarılması için kullanılan özel kıyafetler ve benzer birçok olgu, roman ve filmlerdeki soyutluktan veya hayal edilmişlikten gerçekliğe dönüşmektedir. Bu bağlamda önce romanlar veya hikâyelerde bir gelecek ve o geleceğe dair teknolojiler kurgulanmakta; bu kurgular daha sonra sinemaya yönetmenin kendi gelecekçi yaklaşımı ile aktarılmaktadır. Bu gelecekçi yaklaşımın ilerleyen yıllarda teknolojiyi domine ettiği veya şekil verdiği söylenebilir. Roman ve filmlerin hayal ürünü olmaktan ya da bilim kurgu olmaktan çıkıp gerçek hale gelmesi zaman alsa da, kurgunun, teknolojiyi hem yapısal hem de felsefi olarak etkilediği ortadadır.

Çalışmada izlenen filmler ele alındığında metaverse kavramını tam olarak tasvir eden filmler şunlardır: *The Lawnmower Man* (Leonard, 1992), *Lawnmower Man 2: Beyond Cyberspace* (Mann, 1995), *Virtuosity* (Brett, 1995), *Disclosure* (Levinson, 1994), *The Thirteenth Floor* (Rusnak, 1999) *Ready Player One* (Spielberg, 2018). Bu 6 filmin metaverse’ün görsel ve tasarımsal altyapısını şekillendirdiği ve hatta bugünün teknolojisine yol gösterdiği söylenebilir. Diğer filmler öteevrenlere ait bir veya birden fazla konu başlığına değinmekle birlikte, algıladığımız veya kurguladığımız meta evren terminolojisini tam olarak yansıtmamakta veya daha farklı (simülasyon vb.) bir söylemin taşıyıcısı olmaktadır.

Çalışma kapsamında izlenen filmlerde günümüzde metaverse olarak tarif edilen teknoloji bileşkesine ait izler takip edilmiştir. Bu bağlamda özellikle 6 filmde neredeyse bugünkü meta veren kavramının teknolojik karşılığının varlığı görülmüştür. Bu filmler çoğunlukla daha önce yazılan ve yine çoğunlukla “cyberpunk” olarak adlandırılan romanların beyaz perdeye uyarlanmış türevleridir. Bu çalışmalarda ortaya konulan öteevren yaklaşımı, günümüzde kullanılan ekipmanların şekline kadar etkilemiştir. Burada sinema veya edebiyatın hayal gücünün teknolojiyi şekillendirdiği düşüncesine varılabilir. Kısaca önce bir kurgu olan romanlar daha sonra bir yönetmenin hayal gücüyle perdeye yansıtılmakta; perdeye yansıtılan şekil, obje veya detaylar günümüz teknolojilerini domine eden, etkileyen veya çerçeveleyen unsurlardan biri olmuştur. Sinemanın kültürel etkilerinin yanı sıra teknolojiyi de şekillendirdiği fikri bu bağlamda rahatlıkla ifade edilebilir. Ayrıca bu etkileşimin bireylerin yeni teknolojileri algılamalarını da kolaylaştırdığı düşünülebilir. İzlenen film veya dizide yer alan bir teknolojinin ilerleyen yıllarda bireyin karşısına çıkması, bir anlamda kişinin teknolojik gelişimlere hazırlıklı olması olarak değerlendirilebilir. Bu olgu bir sinemanın kültür inşası ve belleği şekillendirmesi çerçevesinde ele alınabilir.

Kaynakça

- Altered Carbon*. (2018). [Action, Drama, Sci-Fi]. Mythology Entertainment, Skydance Television.
Balkaran, L. (2021). 20 Technologies That Will Change Everything in 2021 and Beyond.
Baudrillard, J. (2003). Simülakrlar ve Simülasyon (O. Adanır, Çev.).
Benson, M. (2019, Temmuz 20). Opinion | Science Fiction Sent Man to the Moon. The New York Times.
<https://www.nytimes.com/2019/07/20/opinion/sunday/moon-rockets-space-fiction.html>

- Bostrom, N. (2003). Are You Living in a Computer Simulation? *Philosophical Quarterly*, 53(211), 243-255.
- Brett, L. (Direktör). (1995). *Virtuosity* (1995)—IMDb. <https://www.imdb.com/title/tt0114857/>
- Britannica. (2023). *Cyberpunk | Neo-noir, Sci-Fi, Dystopia | Britannica*. <https://www.britannica.com/art/cyberpunk>
- Clegg, N. (2023, Eylül 12). *Metaverse Technologies Are Creating New Opportunities for Teachers to Inspire Students*. Meta. <https://about.fb.com/news/2023/09/metaverse-technologies-education-opportunities/>
- Cline, E. (2011). *Ready Player One* by Ernest Cline: 9780307887443 | PenguinRandomHouse.com: Books. <https://www.penguinrandomhouse.com/books/209887/ready-player-one-by-ernest-cline/9780307887436>
- Conard, M. T. (2007). *The Philosophy of Neo-Noir*. The University Press of Kentucky. <https://muse.jhu.edu/pub/185/monograph/book/3523>
- Coogan, R. (2022, Kasım 6). *Ryan Coogan | Metaverse neden Mark Zuckerberg'ün çöküşü olacak?* Independent Türkçe. <https://www.indyurk.com/node/572856/yazarlar/metaverse-neden-mark-zuckerberg%C3%BCn-%C3%A7%C3%B6k%C3%BC%C5%9F%C3%BC-olacak>
- Demir, M., & Tokgöz, E. (2022). *Snow Crash'ten Meta'ya, Metaverse'ün Kavramsal ve Teknolojik Gelişimi. İçinde İletişim ve Medya Alanında Uluslararası Araştırmalar IV içinde* (ss. 69-92). İstanbul: Eğitim Yayınevi (ss. 66-92).
- Griffin, A. (2023, Temmuz 28). *Metaverse, Mark Zuckerberg'e 40 milyar dolar kaybettirdi*. Independent Türkçe. <https://www.indyurk.com/node/650971/ekonomi%CC%87/metaverse-mark-zuckerberge-40-milyar-dolar-kaybettirdi>
- King, S. (2011). *Night Shift* (Reissue edition). Anchor.
- Lee, L.-H., Braud, T., Zhou, P., Wang, L., Xu, D., Lin, Z., Kumar, A., Bermejo, C., & Hui, P. (2021, Ekim 6). *All One Needs to Know about Metaverse: A Complete Survey on Technological Singularity, Virtual Ecosystem, and Research Agenda*. arXiv.Org. <https://arxiv.org/abs/2110.05352v3>
- Leonard, B. (Direktör). (1992). *The Lawnmower Man*. <https://www.imdb.com/title/tt0104692/>
- Levinson, B. (Direktör). (1994). *Disclosure* [Drama, Thriller]. Warner Bros., Baltimore Pictures, Constant c Productions.
- Lisberger, S. (Direktör). (1982, Temmuz 9). *Tron* [Action, Adventure, Sci-Fi]. Walt Disney Productions, Lisberger/Kushner.
- Mann, F. (Direktör). (1995). *Lawnmower Man 2: Beyond Cyberspace* [Action, Sci-Fi, Thriller]. New Line Cinema, Allied Entertainments Group PLC, Fuji Eight Company Ltd.
- Matuszak, J. (2023, Haziran 26). *Top 10 Technologies from Science Fiction That Are Already Here*. KnowHow. <https://knowhow.distrelec.com/automation/10-technologies-from-science-fiction-that-are-already-here/>
- Maynard, A. (2021). *Films from the Future: The Technology and Morality of Sci-Fi Movies* (Unabridged edition). Tantor and Blackstone Publishing.
- Mostow, J. (Direktör). (2009). *Surrogates*. https://www.imdb.com/title/tt0986263/?ref_=nv_sr_srg_0_tt_8_nm_0_q_surr
- Mystakidis, S. (2022). *Metaverse*. *Encyclopedia*, 2, 486-497. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia2010031>
- Novikov, D. A. (2016). *Cybernetics* (C. 47). Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-27397-6>
- Oshii, M. (Direktör). (1995). *Ghost in the Shell* [Animation, Action, Crime]. Kôdansha, Bandai Visual Company, Manga Entertainment.
- Pogue, D. (2017). *How Good Is Star Trek 's Record at Predicting the Future of Tech?* *Scientific American*. <https://www.scientificamerican.com/article/how-good-is-star-treks-record-at-predicting-the-future-of-tech/>
- Pogue, D. (2018). *How Well Do Movies Predict Our Tech Future?* *Scientific American*. <https://doi.org/10.1038/scientificamerican0118-23>
- Reutemann, J. (2018, Eylül 18). *Embracing Robots – How robot stories shape visions of technology* | Jeanine Reutemann | TEDxLausanne. https://www.youtube.com/watch?v=z0-fOnOWi_0
- Rusnak, J. (Direktör). (1999, Mayıs 28). *The Thirteenth Floor* [Mystery, Sci-Fi, Thriller]. Columbia Pictures, Centropolis Film Productions.
- Spielberg, S. (Direktör). (2002, Eylül 27). *Minority Report* [Action, Crime, Mystery]. Twentieth Century Fox, Dreamworks Pictures, Cruise/Wagner Productions.
- Spielberg, S. (Direktör). (2018, Mart 30). *Ready Player One* [Action, Adventure, Sci-Fi]. Warner Bros., Amblin Entertainment, Village Roadshow Pictures.
- Star Trek. (1966, 1967). [Action, Adventure, Sci-Fi]. Desilu Productions, Norway Corporation, Paramount Television.

Stephenson, N. (2000). Snow Crash.

Stephenson, N. (2016). Parazit (S. Hacıoğlu, Çev.). Altıkırkbeş Yayınları.

Wachowski, L., & Wachowski, L. (Direktörler). (1999). Matrix (1999)—IMDb.
<https://www.imdb.com/title/tt0133093/>

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, S. K., & Bozkurt, G. (2023). Sanal Gerçekliğin Yeni Anakarısı: Metaverse. TRT Akademi, 8(17), 268-293. <https://doi.org/10.37679/trta.1203353>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

TÜRK DEVLETLER TEŞKİLATININ RUS BASININA YANSIMASI

The Reflection of the Organization of Turkic States on the Russian Press

Türker ERKAN¹ ve CebraİL NERGİZ²

¹ Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, turker_erkani@hotmail.com, https://orcid.org/0000-0002-4754-6102

² Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, cebrail.nergiz@manas.edu.kg, https://orcid.org/0000-0001-8217-153X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

19.03.2024

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1455344

Anahtar Kelimeler

Rus Medyası, Türk Devletleri Teşkilatı, Rusya

Keywords

Russian Media, Organization of Turkic States, Russia

ÖZ

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte Türki Cumhuriyetler bağımsızlıklarını kazanmıştır. Ortak tarih ve kökenden gelen devletlerin bağımsızlıklarını sürdürebilmeleri ve güçlerini artırabilmeleri için askeri, diplomatik, ekonomik, güvenlik ve siyasi alanlarda güçlü işbirliklerine ihtiyaç duymuşlardır. Bu kapsamda Türk kökenli devletler, 1992 yılında "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları," 2009 yılında "Türk Konseyi" ve 2021 yılında ise "Türk Devletler Teşkilatı" adı altında farklı birçok alanda faaliyetlerde bulunarak iş birliklerini genişletmişlerdir. Türk Devletler Teşkilatı faaliyet alanının, Rusya Federasyonu ile aynı coğrafyada bulunması ve teşkilatın başat üyesi Türkiye ile Uluslararası birçok alanda yakın ilişki içerisinde olması teşkilatın faaliyetlerinde belirleyici olmaktadır. Buradan yola çıkan çalışma, Türk Devletler Teşkilatı haberlerinin Rus medyasının önde gelen haber sitelerinde sunum biçimlerini incelemek amacıyla ortaya konmuştur. Bu kapsamda Rusya'nın önde gelen ilk üç haber sitesi olan "Gazeta.ru", "rbc.ru" ve "russian.rt.com" internet gazetelerinde 2021-2023 yılları arası "Türk Devletler Teşkilatı" ile alakalı çıkan haberler incelenmiştir. Çalışmada yöntem olarak içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Haberler, kategorisel analiz ve frekans analiz tekniği ile değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışma, Rusya basınının Türk Devletler Teşkilatına bakışını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

ABSTRACT

With the collapse of the Soviet Union in 1991, Turkic Republics gained their independence. States with common history and origins needed strong cooperation in military, diplomatic, economic, security and political fields in order to maintain their independence and increase their power. In this context, states of Turkic origin have expanded their cooperation by carrying out activities in many different fields under the name of "Heads of State of Turkic Speaking Countries" in 1992, "Turkic Council" in 2009 and "Organization of Turkic States" in 2021. The fact that the area of activity of the Organization of Turkic States is located in the same geography with the Russian Federation and that the organization is in close relations with its main member Turkey in many international fields is decisive in the activities of the organization. Based on this, this study aims to examine the presentation of the news about the Organization of the Turkic States on the leading news websites of the Russian media. In this context, news about the "Organization of Turkic States" published in Russia's top three leading news sites, "Gazeta.ru", "rbc.ru" and "russian.rt.com" internet newspapers between 2021 and 2023, were examined. Content analysis technique was used as a method in the study. The news was evaluated using categorical analysis and frequency analysis techniques. The study is important in terms of revealing the Russian press's view of the Organization of Turkic States.

Atf/Citation: Erkan, T. ve Nergiz, C. (2024).Türk Devletler Teşkilatının Rus Basımına Yansıması. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 1005-1020.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Türker ERKAN, turker_erkani@hotmail.com

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde uluslararası kurum ve kuruluşların temelleri atılmış, Birleşmiş Milletler, IMF, Dünya Bankası vb. kurumlar ön plana çıkmıştı. Küresel ölçekte gelişmiş ülkelerin başat aktör olduğu bu birlikler dünya siyasetinin yeniden tanzim edilmesinde önemli bir role sahip olmuştu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan Türk Devletlerinin siyasi, askeri, ekonomik vb. alanlarda işbirlikleri geliştirmeye yönelik çabaları bir birlikteliğe ihtiyaç duyulmasını gerekli kılmıştı. 1992 yılında kurulan “Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları”, 2009 yılında kurulan “Türk Konseyi” ve 2021 yılında yeni üye ülkelerin katılımlarıyla son şekli verilen “Türk Devletler Teşkilatı” bu ihtiyacı karşılamaya yönelik yapılan çalışmalardır.

Türk Devletler Teşkilatı üye ülkelerinin Rusya Federasyonu ile siyasi, ekonomik, tarihi, coğrafi vb. gibi birçok alanda ortak geçmişleri ve işbirlikleri mevcuttur (Erkiner & Eray, 2022:218). Bu açıdan değerlendirildiğinde Rus Medyasının Türk Devletler Teşkilatına bakışı önem arz etmektedir. Çalışmada Türk Devletler Teşkilatının tarihi alt yapısı, kuruluşu ve yapılan toplantılarda alınan kararlar hakkında bilgiler verilmektedir. Sonraki kısımda Rus medyası hakkında genel bilgiler verilmiş olup, gazete, televizyon ve haber sitelerinin reyting, alıntılanma ve tirajları tablo 1,2 ve 3'te açıklanmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise örnekleme konu olan Rus internet haber sitelerinde yer alan haberler kodlama cetveli yardımıyla, kategorisel ve frekans analizi tekniklerinden faydalanılarak açıklanmaktadır.

2. Türk Devletler Teşkilatının Tarihi Gelişimi

Sovyetler Birliğinin 1991 yılında dağılmasından hemen sonra Türk Cumhuriyetleri birer birer bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Akçapa, 2023:475). Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan tarihi bir geçmişe sahip olan Türkiye tarihi birlikteliklerini yeniden kurmak için önemli adımlar atmaya başlamıştır. Türk dünyasını yeniden bir çatı altında birleştirmek adına ikili ilişkiler kurmaya başlamış bir yandan da iktisadi yardımlarda bulunmuştur (Özsoy, 2023:41). SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan ortak tarihi geçmişi ve kültürel bağları olan Türki Cumhuriyetlerinin birleşmesi hayalini gerçeğe dönüştürmek adına Gaspıralı İsmail'in de belirttiği gibi “dilde, fikirde, işte birlik” adı altında 1992 yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları örgütü kurulmuştur (Bıyıklı, 2018:6). Zirveye katılan ülkelerin aynı etnik kökten gelmiş olması, ortak kültürel bağlarla birbirlerine bağlanmak istemesi ve uluslararası bir yapılanma içerisine girmiş olmak istemeleri neticesinde ortak menfaatler doğrultusunda işbirliğinin geliştirilmesi bu örgütün teşkilatlanmaya gidilmesine imkân sağlamıştır (Aydilek, 2022:720).

Böylece 1992 yılında başlayan süreç Türk Devletler Teşkilatının kurumsallaşması bu zirveyle başlamıştır. Türkiye'nin ev sahipliğinde gerçekleşen zirve Ankara anlaşmasının deklare edilmesiyle tamamlanmıştır (Çınar & Uzun, 2023:142-145). 2009 yılında kurulan Türk Konseyi Türkiye öncülüğünde kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesinin devamı niteliğindedir. 1992-2009 yılları arasında gerçekleşen yaklaşık on zirvede önemli kararlar alınmıştır. Birliğin önemi giderek artmış ve 3 Ekim 2009 yılında Nahçıvan anlaşmasıyla birlik uluslararası bir örgüt yapılanmasına dönüşmüş ve tekrardan zirveler döneminin başlamasını sağlamıştır (Keşikçi & Karaman, 2023:18). Birliğin adı Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi olarak değiştirilmiştir (Akçapa, 2023:477). Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan işbirliğinde 2009 yılında Nahçıvan anlaşmasıyla kurulmuş olan Türk Devletler Teşkilatı uluslararası kuruluş hüviyetine sahiptir (Akgün, 2023:173).

Türk Devletler Teşkilatının kuruluş amacı Türk devletlerinin başta politika olmak üzere, iktisadi, kültürel ve sosyal, askeri, güvenlik ve eğitim alanlarında işbirliğini geliştirme ortak projelerde çalışma, tarihi ve milli değerlere sahip çıkma adına kurulmuş olan bir yapılanmadır (Aliyev & Demirkol, 2023:173).

Doğu batı ekseninde jeopolitik öneme sahip olan üye ülkeleri enerji koridoru bağlamında önemli stratejik konuma sahiptirler. Başta Azerbaycan olmak üzere Türkmenistan ve Kazakistan petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından dünyanın önemli rezervlerine sahip ülkelerindedir. Bu bakımdan oldukça zengin yer altı kaynaklarına sahip olan Türk Devletler Teşkilatının bazı ülkelerinin enerji kaynaklarını Avrupa'ya taşıma bu bağlamda önem arz etmektedir. 2009 yılında Türk Keneşinin kurulmasından 2022 yılına kadar geçen süre zarfında toplam on zirve düzenlenmiştir. Bu zirvelerin ilki 2011 yılında Almatı zirvesiyle başlamıştır. Almatı zirvesinde, örgütün kurumsallaşmasına dair anlaşmalar ve tüzüklerin onaylanma süreci tamamlanmıştır. Başta ekonomi ve ticaret olmak üzere işbirliğinin öneminden bahsedilmiştir (Kıratlı, 2022:15). İkinci zirve 23 Ağustos 2012 yılında Kırgızistan'ın Başkenti Bişkek'te “Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği” konularıyla toplanmıştır. Zirvenin toplanmasındaki ana sebepler başta eğitim ve bilim olmak üzere Türk Devletler Teşkilatı üyesi ülkeler arasındaki ekonomi, dış politika ve güvenlik konularında işbirliklerinin artırılması ve geliştirilmesi üzerine olmuştur. Zirve sonunda “Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı” kurulmuştur (TDT, 2012). Türk Devletler Teşkilatının üçüncü zirvesi Azerbaycan'ın Gebele şehrinde toplanmıştır. 16 Ağustos 2013 yılında düzenlenen zirvede öne çıkan gündem maddesi ise ulaştırma alanında olmuştur (TDT,

2013). Zirvede üye ülkeler arasında Dışişleri bakanlıkları arasında protokoller imzalanmıştır (Kıratlı, 2022:16). Dördüncü zirve Türkiye'nin ev sahipliğinde 5 Haziran 2014 tarihinde Bodrumda gerçekleştirilmiştir (TDT, 2014). Zirve sonunda başta ekonomi ve turizm olmak üzere sınırların güvenliği konusunda önemli kararlar alınmıştır (Keşikçi & Karaman, 2023:19). Türk Devletler Teşkilatının beşinci zirvesi 11 Eylül 2015 tarihinde Astana'da düzenlenmiştir. Bu zirvede ele alınan ana konular ekonomi, güvenlik, sosyal, eğitim, kültür ve dış politika konuları olmuştur. Zirve sonunda önemli iş birliklerinin geliştirilmesi yönünde önemli kararlar alınmıştır (TDT, 2015). Teşkilatın altıncı zirvesi 3 Eylül 2018 tarihinde Kırgızistan'ın Çolpon-Ata şehrinde düzenlenmiştir zirvenin ana teması ise "Gençlik ve Ulusal Spor İşbirliği" adı altında toplanmıştır. Ekonomi, dış politika, güvenlik, iletişim ve medya, eğitim ve kültür alanlarında işbirliğinin artırılması yönünde kararlar alınmıştır (TDT, 2018).Türk Devletler Teşkilatının yedinci zirvesi 15 Ekim 2019 yılında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de düzenlenmiştir. Zirvenin ana konusu "Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin desteklenmesi" temasıyla toplanmıştır. Zirvede bir önceki zirvede ele alınan ana başlıklar tekrardan gözden geçirilerek onaylanmıştır (Keşikçi & Karaman, 2023:20). Bu zirvede öne çıkan konular ise Özbekistan'ın teşkilata tam üye olarak kabul edilmesi ve Macaristan'a gözlemci üye statüsünün verilmesi olmuştur (TDT, 2019). Türk Devletler Teşkilatının sekizinci zirvesi 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da toplanmıştır. Zirvenin teması ise "Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler" kapsamında gerçekleştirilmiştir. Zirvede kalkınmadan yatırıma, ulaşımdan yatırıma varıncaya kadar birçok kapsamlı konularda görüşler belirtilmiştir. Covid-19 süreci sonrasında ekonomik bağlamda ortak çabanın devam ettirilmesi, Türkpa, Türksoy, Türk Akademisi ve Türk Kültür Miras Vakfı'nın çalışmalarının takdir edilmesi gibi konular zirvede öne çıkan konu başlıklarıdır (TDT, 2021) Konseyin dokuzuncu zirvesi 11 Kasım 2022 tarihinde Türk dünyasının ve Özbekistan'ın kadim şehir olan Semerkant'ta gerçekleştirilmiştir. Zirve "Türk Medeniyeti için Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru" adlı temayla toplanmıştır. Zirvede ele alınan konu başlıkları Terör, ırkçılık, İslam fobi, İnsan kaçakçılığı olmuştur. Zirvenin bir diğer ana gündem maddelerinden biri de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Macaristan'ın teşkilata gözlemci üye olarak katılmalarından duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. KKTC'nin Türk dünyası için çok önemli olduğu vurgulanmıştır (TDT, 2022). Konseyin onuncu zirvesi 3 Kasım 2023 tarihinde Astana'da "Türk Devri" temasıyla gerçekleştirilmiştir. Zirvede Türkiye'de 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli olan ve 11 ili kapsayan depremle ilgili olarak "Afet mağdurlarını anma ve dayanışma günü" olarak duyurulması talep edilmiştir. İnsan kaçakçılığıyla ilgili mücadelenin kararlılıkla devam ettirilmesi yönünde karar alınmıştır. Uluslararası kuruluşlar olan Dünya Ticaret Örgütü, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu gibi kuruluşlarla ortak işbirliği ve projelerde yer alması, devletlerarası yatırım teşviklerinin kolaylaştırılması ve kalkınmada destek sağlanması gibi konular ele alınmıştır. Şuşa'da düzenlenmesi planlanan "Türk Dünyasında Ortak Kültürel Değerler- Ortak miras: Göçebe ve Yarı Göçebe Kültürlerinin Turizm Rotası" konulu konferansın desteklediği ifade edilmiştir. Zirvede son olarak Ekonomik İşbirliği Teşkilatının, Türk Devletler Teşkilatındaki gözlemci statüsünün memnuniyet verici olduğu belirtilmiştir (TDT, 2023).

3. Rus Medyası

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte kurulan Rusya Federasyonu'nda otorite boşluğu oluşmuş, devletin üst kademesinde bulunan ve kamu gücünü elinde tutan oligark yapı, sermaye-siyaset ve medya üçgeninde çoğunlukla hâkimiyet kurmuş, medyayı Sovyet döneminde olduğu gibi propaganda aracı olarak kullanmıştı (Guriev & Rachinsky, 2005:131-132). 2000'li yıllara gelindiğinde Putin'in Başkan seçilmesi, iktidar gücünün daha da artmasına ve muhalif medya organlarının yok denecek kadar az hale gelmesine neden olmuştur. Bu açıdan medya kuramları arasında yer alan "Sovyet Totaliter Medya Kuramının" günümüzde Rusya'daki medyanın tek sesli yapısı nedeniyle "Post-Sovyet Totaliter Rusya Kuramı" olarak adlandırılması mümkündür (Temir & Ayhan, 2019:70-71). Tablo 1-2-3'te Rusya Federasyonu'nda faaliyet gösteren başlıca televizyon, gazete ve internet haber sitelerinin reyting, izlenme, tiraj ve alıntılanma sayılarına yer verilmektedir.

Tablo 1. Rus Gazetelerin Tiraj Sıralaması (Mayıs-Ekim-2023)

No:	TV Kanalları	Tiraj
1	Rassisykaya Gazeta	1.357.300
2	İzvestiya	1.007.000
3	Moskovskiy Komsomolets	741.500
4	RBK	554.900
5	Kommersant	446.300
6	Vedomosti	202.400

Rusya'da faaliyet gösteren ve günlük tirajı bir milyonun üzerinde olan gazeteler arasında Rassisykaya Gazeta ilk sırada, İzvestiya gazetesi ikinci sırada yer almaktadır. Moskovskiy Komsomolets gazetesi 741.500 tirajla

üçüncü sırada, RBK gazetesi 554.900 adetle dördüncü sırada, Kommetsant gazetesi 446.300 tirajla beşinci sırada, Vedomosti gazetesi ise 202.400 tirajla yedinci sırada yer almaktadır (cdnstatic.rg.ru, 2024). İlk beş sırada yer alan gazeteler kremlin yanlısı yayın politikası benimsemektedir. Son sırada yer alan Vedomosti gazetesi muhalif bir tarzda yayın yaparken, Mayıs 2020 tarihinde gazete, Ivan Yereyin ve Kostantin Zyatkov'a satılmıştır. Hükümetle yakın ilişki içerisinde olan yeni sahipleri Vedomosytı gazetesinin yayın politikasını da değiştirmişlerdir (ft.com, 2020).

Tablo 2. Rus TV Kanallarının Reyting Sıralaması (İlk 10-İzlenme Süresi)

No:	TV Kanalları	Yüzde
1	Rossiya 1	% 8,04
2	NTV	% 6,43
3	Perviy Kanal	% 6,40
4	Ren TV	% 5,70
5	TNT	% 4,36
6	STS	% 3,79
7	5 Kanal	% 3,08
8	Damaşniy	% 2,98
9	Rossiya 24	% 2,52
10	Peyatnitsa	% 2,49

Rusya Federasyonu'nda izlenme oranı ve reytinglere göre yapılan ölçüm neticesinde yer alan ilk on kanalın oranlarına göre dağılımı tablo 2'de gösterilmiştir. Bu kanallar 2024 verilerine göre Rossiya 1, NTV, Perviy Kanal, Ren TV, TNT, STS, 5 Kanal, Damaşniy, Rossiya 24 ve Peyatnitsa olarak sıralanmaktadır. (powernet.com.ru, 2023).

Tablo 3. Rus İnternet Haber Sitelerinin Popülaritesi (Alıntı Sayısı-Haber)

No:	TV Kanalları	Alıntı Sayısı
1	Rbc.ru	22.550
2	Russian.rt.com	19.255
3	Gazeta.ru	18.517
4	Lenta.ru	11.691
5	Kp.ru	8.808
6	Life.ru	8.288
7	360tv.ru	7.380
8	Baza.io	7.220
9	News.ru	7.036
10	M24.ru	5.107

İnternet teknolojisinden ilk olarak ABD'de askeri projelerde yararlanılmıştır. İnternet teknolojisi insanların kullanımına açılmasıyla birlikte birçok alanda dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede gazetecilik ve habercilik alanı konvansiyonel yöntemler haricinde dijital mecralarda da kullanılmıştır. Özellikle 2000'li yıllardan sonra internet üzerinden yapılan haber paylaşımları, anlık haberler hedef kitlenin ilgisini çekmiş, basın-medya alanında yeni bir mecra açılmıştır (Mitchelstein & Boczkowski, 2009:563). Tablo 3'te araştırmanın örneklemi oluşturan haber siteleri ve Rusya'da faaliyet gösteren ilk on internet haber sitesinin popülaritelerine yer verilmektedir. Söz konusu haber siteleri Rbc.ru, Russian.rt.com, Gazeta.ru, Lenta.ru, Kp.ru, Life.ru, 360tv.ru, Baza.io, News.ru ve M24.ru olarak sıralanmaktadır (mlg.ru/, 2023).

4. Yöntem

Rusya Federasyonu ile Türk Devletler Teşkilatı üye ülkelerinin jeopolitik temel yaşam alanlarının çakışması, Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya askeri, stratejik, ekonomik vb. gibi alanlarda bağımlı olmaları, teşkilatın başat üyesi konumundaki Türkiye'nin Rusya ile farklı coğrafyalardaki girift ilişkileri, Türk Devletler Teşkilatının faaliyet alanlarını etkilemektedir (Özsoy, 2022:550-551). Bu çerçevede çalışmanın temel amacı, Rus internet gazetelerinin Türk Devletler Teşkilatı'na nasıl baktığı, yayınlanan haberlerin nasıl sunulduğu ve ele alındığı, hangi tarihi aralıklarla haberleştirildiği ve yansıtıldığını ortaya koymaktır.

Araştırmada veriler içerik analizi yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. İçerik analizi tekniğinden; mesajların açık, konuların anlaşılır, objektif, ölçülebilir ve teyit edilebilir bir açıklama yapabilmek için yararlanılmaktadır (Fiske, 2003:176). İçerik analizi Krippendorff'a göre; "iletinin içeriğindeki verilere dair tekrarlanabilir ve somut sonuçlar vermek için kullanılan bir analiz yöntemidir" (Krippendorff, 1980:25).

Rus medyasının evren olarak kabul edildiği çalışmada, "Gazeta.ru", "Rbc.ru" ve "Russian.rt.com" internet haber sitelerinde Türk Devletler Teşkilatı hakkında çıkan 51 haber örneklem olarak ele alınmıştır. 12 Kasım

2021 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen toplantıda Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi’nin 8. Zirvesinde adının Türk Devletler Teşkilatı olarak değiştirilmesi örneklemin zamansal sınırının oluşmasında belirleyici olmuştur. Bu kapsamda çalışmanın zamansal sınırlılığı 12 Kasım 2021 ve 12 Kasım 2023 tarihleri aralığı olarak iki yıl ele alınmıştır. Çalışmanın örneklemini oluşturan 51 adet internet haberi kategorisel analiz ve frekans analiz tekniği kullanılarak değerlendirilmiştir. Kategorisel analiz, araştırmadan elde edilen bulguların sınıflandırmaya tabi tutularak ana başlıklar altından sınıflandırılmasıdır (Karataş, 2015:74). Frekans Analizi ise, içerik analizi yöntemi ve kodlama cetveli aracılığıyla elde edilen verilerin hangi sıklıkla elde edildiğini oransal, sayısal ve yüzdesel olarak ele alan analiz yöntemidir (Çetin, 2018:186).

Tablo 4. Haberlerin Sitelere Göre Dağılımı

Haber Sitesi	Sayı	Yüzde
Gazeta.ru	30	% 59
Rbc.ru	12	% 24
Russian.rt.com	9	% 17
Toplam	51	% 100

Tablo 4’te Türk Devletler Teşkilatı ile ilgili çıkan haberlere yer verilmektedir. Bu kapsamda mlg.ru medialogiya adlı tiraj ve reytingleri takip eden Rus internet sitesinin 2023 yılı için açıkladığı reytingi en yüksek olan üç haber sitesi olması örneklemin seçiminde belirleyici olmuştur. Bu kapsamda Gazeta.ru haber sitesinden 30 haber, rbc.ru adlı haber sitesinden 12 haber, russian.rt.com adlı haber sitesinden ise 9 haber olmak üzere toplam 51 haber tespit edilmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturan 51 Türk Devletler Teşkilatı haberi kodlama cetveli oluşturularak nicel verilere dönüştürülmüştür. Sayısal veriler kategorize edilerek bulgular kısmında yorumlanmıştır. Ayrıca Haber metinlerine de özet halinde analiz edilerek “haber başlıkları” kısmında yer verilmiştir. İçerik analiz tekniği kullanılarak elde edilen veriler kodlama cetveli kullanılarak ayrıştırılmıştır. Nitel verilerin sayısallaştırılarak nicel hale dönüştürülmesi özelden hareketle genel hakkında isabetli çıkarımda bulunulmasına imkân sağlayacaktır. Bu kapsamda ele alınan başlıklar şunlardır:

- Haberlerin Sitelere Göre Dağılımı: Örnekleme ele alınan toplam haberlerin internet haber sitelerine oransal ve sayısal dağılımını göstermektedir.
- Haberlerin Kaynağı: Araştırma sonucu elde edilen verilerin hangi kaynaktan, kurumdan, haber ajansından vb. servis edildiği tespit edilir.
- Haber Başlıkları: Örnekleme yer alan haberlerin tarih, haber sitesi adı, orijinal ve çeviri başlıkları ve haber metin yorumlarını içerir.
- Haberlerde Görsel Kullanımı: Haberlerde kullanılan görseller ele alınır. Bu kapsamda haberlerde yer alan fotoğraf, video, amblem vb. gibi görseller sayısal olarak belirtilir.
- Haberlerde Adı Geçen Kişiler: İnternet gazete haberlerine konu olan aktörlerin isimleri, görevleri ve örneklem haber sitelerindeki sayısal dağılımları tespit edilir.
- Haberlerin Veriliş Tonu: Haberlerin internet gazetelerinde veriliş biçimleri sayısal ve oransal olarak pozitif (olumlu), negatif (olumsuz) ve nötr (yansız) şekilde dağılımları incelenir.
- Haberlerin Başlıklarının Metin İle Uyumu: Haber metinlerinin ile haber başlıkları arasındaki tutarlılık veya çelişki tespit edilerek oransal ve sayısal olarak ortaya konur.

5. Bulgular

Çalışmanın bulgular kısmında; haberlerin internet gazetelerine göre dağılımı, haberlerin kaynağı, haber başlıkları, haberlerdeki görsel kullanımları, habere konu olan kişiler, haber başlıklarının haber metinleri uyumu, haberlerin veriliş tonu ve haber metinlerinin yorumlanması gibi konular nicel verilere dönüştürülerek açıklanmaya çalışılmıştır

Tablo 5. Haberlerde Görsel Kullanımı

Görsel Türü	Gazeta.ru	Rbc.ru	Russian.rt.com	Toplam
Amblem	1	-	-	1
Fotoğraf	27	12	8	47
Video	5	-	1	6
Toplam	33	12	9	54

Kitle iletişim araçlarında görsel kullanımı okuyucu-izleyici kitlenin habere odaklanmasına yardımcı olmaktadır. Haber metinlerinin görsel ile sunulması ise hedef kitleye anında ve derin veri iletmekle birlikte karmaşık bir haberin daha anlaşılır hale gelmesini sağlamaktadır (Gray vd., 2012:191). Çalışmada 1 adet amblem, 47 adet fotoğrafa ve 6 adet video olmak üzere toplam 54 adet görsel yer verilmektedir. Gazete.ru adlı haber sitesinde yer alan 30 haberde 1 adet amblem, 27 adet fotoğraf ve 5 adet video kullanılmıştır. Rbc.ru

haber sitesinin 12 haberinde 12 adet fotoğraf yer almaktadır. Russian.rt.com haber sitesinde ise 9 haberde, 8 adet fotoğrafa ve 1 adet videoya yer verilmektedir.

Tablo 6. Haberlerin Veriliş Tonu

Tonu	Gazeta.ru		Rbc.ru		Russian.rt.com		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Pozitif	4	%13	1	%8	-	-	5	%10
Negatif	15	%50	5	%42	-	-	20	%39
Nötr	11	%37	6	%50	9	%100	26	%51
Toplam	30	100	12	100	9	100	51	100

Tablo 6’da Türk Devletler Teşkilatı haberleri pozitif, negatif ve nötr olmak üzere kategorize edilmektedir. Toplamda 51 haberin 20’si negatif, 26’sı nötr ve 5’i ise pozitif bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır. Gazete.ru’da yer alan haberlerin %50’sini oluşturan 15 haber negatif bakış açısıyla ele alınırken, %37’sine tekabül eden 11 haber nötr tonla, %13’ünü teşkil eden 4 haber ise pozitif tonla okuyucuya yansıtılmaktadır. Rbc.ru’da yer alan 12 haberin % 50’si olan 6 haber nötr tonla, %42’sini oluşturan 5 haber negatif bakış açısıyla ve 1 haber ise % 8 oranla pozitif tonla ele alınarak haberleştirilmiştir. Russian.rt.com’da yer alan 9 haberin tamamı ise nötr bakış açısıyla okuyuculara sunulmaktadır

Tablo 7. Haberlerin Kaynağı

Haber Sitesi	Gazeta.ru	Rbc.ru	Russian.rt.com	Toplam
24 TV			1	1
Anadolu Ajansı	3			3
Corriere Della Sera	1			1
Cumhuriyet Gazetesi		1		1
Editör		4	2	6
Facebook	1	1		2
Fergana Ajansı		1		1
Forbes		1		1
Hirado		1		1
Klymenko Time	1			1
Milliyet Gazetesi		1		1
Muhabir	7	1		8
Newtimes. kz	1			1
Ria Novosti	9		3	12
Tarafsız Türkmenistan	1			1
TASS	5		2	7
Twitter			1	1
Yeni Akit Gazetesi	1			1
Zolotoy Vek		1		1
Toplam	30	12	9	51

İlk olarak Kurt Lewin’in 1947 yılında ortaya koyduğu, daha sonra D.M.White tarafından medya ile ilişkilendirilen eşik bekkiliği modeline göre (McQuail & Windahl, 1993:166-167); haberin hangi kaynaktan alınacağına ve neyin haber olup olmayacağına karar verilmektedir. Haber yazımında filtre görevi ifa eden eşik bekkileri, buldukları ülkenin, çalıştıkları kurumun yayın politikaları ve siyasi ve ekonomik çıkarlara göre hareket ederler (Mora, 2008:13). Çalışmanın örneklemini oluşturan 51 haber, haber kaynaklarına göre kategorize edilmektedir. Bu kapsamda sırasıyla Türk Devletler Teşkilatı haberlerinin 12’si Rus haber ajansı Ria Novosti tarafından, 8’i Muhabir, 7’si Tass resmi haber ajansı, 6’sı kaynak belirtilmeksizin Editör tarafından, 3’ü Anadolu Ajansı tarafından, 2’si Facebook’ta yer alan resmi hesaplar üzerinden, 1’er haber ise 24 TV, Corriere Della Sera, Cumhuriyet Gazetesi, Fergana Ajansı, Forbes Dergisi, Hirado, Klymenko Time, Milliyet Gazetesi, Newtimes.kz, Tarafsız Türkmenistan, Twitter, Yeni Akit Gazetesi ve Zolotoy Vek tarafından servis edilmiştir. Tablo 7’de haberlerin büyük çoğunluğunun Rusya menşeli haber kaynakları tarafından paylaşıldığı görülmektedir.

Tablo 8. Haberlerin Başlıklarının Metin İle Uyumu

Uyum	Gazeta.ru		Rbc.ru		Russian.rt.com		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Uyumlu	28	%93	10	%83	8	%89	46	%90
Uyumsuz	2	%7	2	%17	1	%11	5	%10
Toplam	30	100	12	100	9	100	51	100

Görsel kitle iletişim araçlarında yayınlanan haberlerde başlıklar haber metinlerinin üzerinde metin hakkında bilgi veren ve okuyucunun konu hakkında bir çıkarımda bulunmasını sağlayan ifadelerdir. Dolayısıyla haber başlıkları düzenlenirken; haber metinleri ile çelişmemesi, habere objektiflik katması, anlaşılır ve yalın olması, yanlış anlaşılmaya mahal vermemesi ve yorumdan uzak olması gerekir (Yüksel, 2016:28). Haberlerde, ekonomik veya siyasi çıkarlar neticesinde, hedef kitlenin ilgisini çekmek için “overload” (kapasite üzeri yükleme) başlıklar atılmaktadır (Dönmez, 2010:108). Okuyucu habere tıklamadan önce konu başlıkları üzerinden haber hakkında bir çıkarımda bulunabilmektedir. Bu kapsamda haber başlıkları ile haber metinleri arasında uyum göz ardı edilerek okuyucu farklı düşünceye yönlendirmektedir. Örnekle haber sitelerine konu edilen 51 haber başlığının 46’sı metin ile uyum arz ederken, 5 haber ise metin ile uyum sağlamadığı tespit edilmiştir. Gazete.ru adlı haber sitesinde yer alan haberlerin 28’i metin ile uyumluken, 2’sinde ise metin ile uyum sağlamadığı görülmektedir. Rbc.ru adlı sitede yer alan haberlerin 10’u metin ile uyum sağlarken, 2 haber ise uyum sağlamamaktadır. Russian.rt.com adlı haber sitesindeki haberlerin ise 8’i metin ile uyum sağlarken 1 haberde ise uyumsuzluk söz konusudur.

Tablo 9. Türk Devletler Teşkilatı Haber Başlıkları

N	Tarih	H. Sitesi	Türkçe Başlık	Orijinal Başlık
1	16.11.2021	Gazeta.ru	Dağıstan'dan Yakutistan'a. Türkiye'de Rus topraklarına kim göz dikti?	От Дагестана до Якутии. Кто в Турции заглядывается на российские территории
2	17.11.2021	rbc.ru	Erdoğan'a Rusya topraklarının yarısını içeren "Türk dünyası" haritası sunuldu.	Эрдогану вручили карту «Тюркского мира» с половиной территории России
3	21.11.2021	Gazeta.ru	Kremlin'de “Türk dünyasının merkezi” hatırlatıldı. O Türkiye'de değil.	В Кремле напомнили о «центре тюркского мира». Он не в Турции
4	1.12.2021	rbc.ru	Lavrov, Erdoğan'a sunulan "Türk" Yakutya ve Altay haritasını takdir etti.	Лавров оценил подаренную Эрдогану карту с «тюркской» Якутией и Алтаем
5	30.12.2021	russian.rt.com	Çavuşoğlu, Rusya'ya Türkiye ile olan örgütleri tehdit olarak görmemesi çağrısında bulundu.	Чавушоглу призвал Россию не считать угрозой организации в составе с Турцией
6	6.01.2022	Gazeta.ru	Türkiye, Kazakistan'a yardım karşılığında Rusya'nın ne alacağını söyledi.	В Турции рассказали, что Россия получит в обмен на помощь Казахстану
7	6.01.2022	Gazeta.ru	Türk devletleri Kazakistan'a desteklerini açıkladı.	«Тюркские» государства заявили о поддержке Казахстана
8	6.01.2022	russian.rt.com	Türk Devletler Teşkilatı Kazakistan'a destek vermeye hazır.	Организация тюркских государств готова оказать поддержку Казахстану
9	11.01.2022	rbc.ru	Macaristan ve Türk ülkeleri Kazakistan'daki “şiddet ve vandalizmi” kınadı.	Венгрия и тюркские страны осудили «насилие и вандализм» в Казахстане

1 0 202 2	11. 01. 202	russi an.rt. com	Kırgızistan Dışişleri Bakanlığı, Kazakistan'daki durumun normalleştirilmesiyle ilgilendiklerini belirtti.	В МИД Киргизии заявили, что заинтересованы в нормализации ситуации в Казахстане
1 1 202 2	11. 01. 202	russi an.rt. com	Türk Devletler Teşkilatı, Kazak makamlarının özel operasyonuna destek verdi.	Организация тюркских государств поддержала спецоперацию властей Казахстана
1 2 202 2	14. 01. 202	Gaze ta.ru	“Ankara'da en hafif tabirle KGAÖ ile ilgili anlaşılmaz bir açıklama vardı”.	«В Анкаре было, мягко говоря, непонятное заявление об ОДКБ»
1 3 202 2	14. 01. 202	rbc.r u	Moskova Ankara'dan Erdoğan'ın danışmanının KGAÖ güçleri hakkındaki sözlerini açıklamasını isteyecek.	Москва попросит Анкару объяснить слова советника Эрдогана о силах ОДКБ
1 4 202 2	30. 03. 202	Gaze ta.ru	Erdoğan'ın Neo-Osmanlı Oyuncakları: Türkiye Orta Asya Ülkelerinden Ne İstiyor?	«Неоосманистские игрушки Эрдогана»: чего Турция хочет от стран Центральной Азии
1 5 202 2	28. 06. 202	Gaze ta.ru	Kazakistan'da genel Türk tarihi ve edebiyatı öğretilcek.	В Казахстане начнут преподавать общую тюркскую историю и литературу
1 6 202 2	28. 09. 202	Gaze ta.ru	Macaristan Dışişleri Bakanı Szijjártó, AB'nin Rusya'ya yönelik yaptırımlarının Avrupa'yı enerji krizine sürüklediğini söyledi.	Глава МИД Венгрии Сийярто заявил, что санкции ЕС против РФ привели Европу к энергокризису
1 7 022	6.1 0.2 022	Gaze ta.ru	Erdoğan şaka yollu Macron'u Türk Devletler Teşkilatı'na katılmaya davet etti.	Эрдоган в шутку пригласил Макрона присоединиться к Организации тюркских государств
1 8 202 2	21. 10. 202	Gaze ta.ru	Anadolu: Türk Devletler Teşkilatı ülkeleri tek alfabe oluşturacak.	Anadolu: страны Организации тюркских государств создадут единый алфавит
1 9 202 2	10. 11. 202	rbc.r u	Erdoğan, Putin'le telefon görüşmelerine devam edeceğini duyurdu.	Эрдоган заявил о планах продолжать телефонные переговоры с Путиным
2 0 202 2	10. 11. 202	russi an.rt. com	Türk Devletler Teşkilatı dışişleri bakanları toplantısı Semerkant'ta yapılıyor.	В Самарканде проходит заседание глав МИД стран Организации тюркских государств
2 1 202 2	11. 11. 202	rbc.r u	Erdoğan ve Orban Ukrayna'da erken barış için konuştu.	Эрдоган и Орбан высказались за скорейший мир на Украине
2 2 202 2	11. 11. 202	Gaze ta.ru	Macaristan Başbakanı ve Türkiye Cumhurbaşkanı, Rusya Federasyonu ile Ukrayna arasında erken bir ateşkes lehine konuştu.	Премьер Венгрии и президент Турции высказались за скорейшее перемирие между РФ и Украиной

2 3 202 2	11. 11. u	rbc.r	Ankara ve Taşkent, Kuzey Kıbrıs'ın Türk teşkilatındaki rolünü tartıştı.	Ankara ve Taşkent posporили о роли Северного Кипра в тюркской организации
2 4 202 2	11. 11. u	rbc.r	Kazakistan Cumhurbaşkanı tüm ülkelerin toprak bütünlüğü lehinde konuştu.	Президент Казахстана высказался за территориальную целостность всех стран
2 5 202 2	11. 11. ta.ru	Gaze	Erdoğan: Türkiye, Kuzey Kıbrıs'a TDT'de gözlemci statüsü verilmesini öneriyor.	Эрдоган: Турция предлагает предоставить Северному Кипру статус наблюдателя в ОТГ
2 6 202 2	11. 11. u	rbc.r	Orban, Avrupa Birliği'nin Ukrayna'daki çatışmanın "giderek daha fazla içine çekildiğini" belirtti.	Орбан счел, что Евросоюз «все больше втягивается» в конфликт на Украине
2 7 202 2	11. 11. an.rt.com	russi	Çavuşoğlu: Kuzey Kıbrıs, Türk Devletler Teşkilatı'nda gözlemci statüsü verildi.	Чавушоглу: Северный Кипр получил статус наблюдателя в Организации тюркских государств
2 8 202 2	11. 11. ta.ru	Gaze	Tokayev, Kazakistan'ın tüm ülkelerin toprak bütünlüğüne desteğini açıkladı.	Токаев заявил о поддержке Казахстаном территориальной целостности всех стран
2 9 202 2	11. 11. ta.ru	Gaze	Macaristan Başbakanı Orban: AB yaptırımları Rusya'yı değil, Avrupa ekonomisini zayıflatıyor.	Премьер Венгрии Орбан: санкции ЕС ослабляют не российскую, а европейскую экономику
3 0 202 2	11. 11. ta.ru	Gaze	Orban, Avrupa'nın Kiev'e silah sevkiyatı nedeniyle giderek daha fazla çatışmanın içine çekildiğini duyurdu.	Орбан заявил о все большем втягивании Европы в конфликт из-за поставок оружия Киеву
3 1 202 2	11. 11. an.rt.com	russi	Orban, AB yaptırımlarının Rusya'yı değil Avrupa ekonomisini zayıflatıldığını söyledi.	Орбан заявил, что санкции ЕС ослабляют не российскую, а европейскую экономику
3 2 202 2	12. 11. ta.ru	Gaze	Erdoğan, Kuzey Kıbrıs'ın tanınmasına ilişkin açıklamaları yorumladı.	Эрдоган прокомментировал заявления о признании Северного Кипра
3 3 202 2	14. 11. ta.ru	Gaze	Yeni bir kalkınma dönemi: Türk Devletler Teşkilatı zirvesinde neler konuşuldu.	Новая эпоха развития: о чем говорили на саммите Организации тюркских государств
3 4 202 3	14. 01. u	rbc.r	Forbes, Türkiye'nin BDT ülkelerindeki "Drone diplomasisini" anlattı.	Forbes рассказал о «дипломатии беспилотников» Турции в странах СНГ
3 5 202 3	15. 03. ta.ru	Gaze	Tokayev, Türk Devletler Teşkilatı'nın Ankara'daki olağanüstü zirvesine katılacak.	Токаев примет участие во внеочередном саммите Организации тюркских государств в Анкаре
3 6 202 3	16. 03. ta.ru	Gaze	Szijjártó: Macaristan, Ukrayna'daki çatışma nedeniyle dünyanın bloklara bölünmesini istemiyor.	Сийярто: Венгрия не хочет разделения мира на блоки из-за конфликта на Украине

3 7	17. 03.	Gaze ta.ru	Kremlin, Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterme çağrısını memnuniyetle karşıladı.	B Кремле оценили призыв выдвинуть президента Турции Эрдогана на Нобелевскую премию мира
3 8	17. 03.	rbc.r u	Berdimuhamedov Erdoğan'ı Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermeyi önerdi.	Бердымухамедов предложил выдвинуть Эрдогана на Нобелевскую премию мира
3 9	17. 03.	Gaze ta.ru	Türkmenistan'ın eski başkanı Berdimuhamedov, Erdoğan'ı Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermeyi önerdi.	Экс-глава Туркмении Бердымухамедов предложил выдвинуть Эрдогана на Нобелевскую премию мира
4 0	20. 03.	Gaze ta.ru	Macar bakan, Budapeşte'yi Ukrayna'daki çatışmaya dâhil etme girişimini açıkladı.	Венгерский министр заявил о попытке втягивания Будапешта в конфликт на Украине
4 1	30. 03.	Gaze ta.ru	Szijjártó: Macaristan, Rusya Federasyonu'na dost olmayan ülkeler listesinde yer alıyor, ancak işbirliği sorunsuz ilerlemektedir.	Сийярто: Венгрия в списке недружественных РФ стран, но сотрудничество идет без проблем
4 2	30. 03.	Gaze ta.ru	Macaristan Dışişleri Bakanı Szijjártó: Ukrayna'da barışın nihai koşulları müzakereler sırasında belirlenecek.	Глава МИД Венгрии Сийярто: итоговые условия мира на Украине выработают на переговорах
4 3	22. 09.	Gaze ta.ru	Türkiye'nin Dağlık Karabağ'da neye ihtiyacı var?	Что нужно Турции в Нагорном Карабахе?
4 4	23. 10.	Gaze ta.ru	"Batı ile pazarlığın bir parçası." Erdoğan İsveç'in NATO'ya katılımını kabul etti.	«Часть торга с Западом». Эрдоган согласился на вступление Швеции в НАТО
4 5	2.1 1.2	rbc.r u	Kırgızistan Cumhurbaşkanı Türkiye ile ilişkileri ülkenin önceliği olarak nitelendirdi.	Президент Киргизии назвал отношения с Турцией приоритетом страны
4 6	3.1 1.2	russi an.rt.	Macaristan Başbakanı Orban: Avrupa'nın Ukrayna'ya yönelik iddialı planı başarısız oldu.	Премьер Венгрии Орбан: амбициозный план Европы по Украине провалился
4 7	3.1 1.2	Gaze ta.ru	Orban, Avrupa'nın Ukrayna stratejisinin başarısız olduğunu duyurdu.	Орбан заявил о провале европейской стратегии по Украине
4 8	3.1 1.2	russi an.rt.	Orban: Avrupa'nın Rusya ve Ukrayna tarafından kabul edilebilir bir güvenlik sistemine ihtiyacı var.	Орбан: Европе нужна система безопасности, приемлемая для России и Украины
4 9	4.1 1.2	Gaze ta.ru	"Onun üzerini çizdik." Türkiye Cumhurbaşkanı Netanyahu'yu silmiş.	«Мы его вычеркнули». Президент Турции списал Нетаньяху со счетов
5 0	4.1 1.2	Gaze ta.ru	Erdoğan, Netanyahu'yu "muhabatı" olarak görmeyi reddetti.	Эрдоган отказался считать Нетаньяху «своим собеседником»
5 1	6.1 1.2	Gaze ta.ru	ABD, Macaristan'ın Avrupa Birliği'nde yeri olmadığını söyledi.	В США заявили, что Венгрии не место в Евросоюзе

1. 16.11.2021 tarihli haberde, 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen Türk Devletler Teşkilatı zirvesi sonrasında Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin Rusya Federasyonu topraklarını da içine alan Türk halklarının yaşadığı harita önünde poz vermesi konu edinilmiştir. Haber negatif bir bakış açısıyla ele alınmıştır.
2. 17.11.2021 tarihli haberde, Türk Devletler Teşkilatı zirvesi sonrası Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin Türklerin yaşadığı ve Rusya topraklarını da içine alan haritayı T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a hediye etmesi nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
3. 21.11.2021 tarihli haberde, Türk Devletler Teşkilatı zirvesi sonrası Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a Türk halklarının yaşadığı haritayı hediye etmesi konu edinilmiştir. Kremlin sözcüsü Peskov konuya ilişkin Türk siyasetçilerin tarafından dönemsel olarak milliyetçi duyguların Türk Birliği fikrini öne çıkardıklarını ve bunun normal olduğunu, ancak haritada kırmızı ile öne çıkarılması gereken bölgenin Türklerin merkezinin Altay'da olduğunu hatırlatması negatif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya paylaşılmıştır.
4. 1.12.2021 tarihinde yayımlanan haberde, T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a Devlet Bahçeli tarafından Türk Dünyası haritasının hediye edilmesi konu edinilmiştir. Söz konusu haritada Rusya topraklarını içermesine cevap veren Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un kültürel açıdan herhangi bir sakınca bulunmadığı ancak bu durumun askerî açıdan ele alınmasının ise ne Türkiye'nin ne de Türk Devletler Teşkilatının çıkarına olacağı açıklaması negatif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
5. 30.12.2021 tarihli haberde, T.C. Dışişleri Bakanı Mevlut Çavuşoğlu'nun Türk Devletler Teşkilatının varlığının Rusya Federasyonu için bir tehdit olarak görülmemesi gerektiği açıklaması nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
6. 06.01.2022 tarihli haberde: Yeni Akit gazetesinde yer alan, Kazakistan'da meydana gelen protesto gösterilerinin bastırılması karşılığında Rusya'nın Kazakistan'dan Kırım'ı tanıması şartını ileri sürdüğü iddia edilmektedir. Haber Negatif bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Haberde Türk Devletler Teşkilatı üye ülkeleri Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın Kazakistan hükümetine destek verdiği belirtilmiştir.
7. 06.01.2022 tarihli haberde: Türk Devletler Teşkilatının, Kazakistan'da meydana gelen protesto gösterilerine ilişkin yapmış olduğu destek açıklaması Pozitif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
8. 06.01.2022 tarihli haberde: Türk Devletler Teşkilatının, Kazakistan'da meydana gelen protesto gösterilerine ilişkin Kazakistan Devlet Başkanı Kasım-Jomart Tokayev'e yapmış oldukları destek açıklaması nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
9. 11.01.2022 tarihli haberde, Türk Devletler Teşkilatı Dışişleri Bakanları zirvesinde Kazakistan'da meydana gelen protesto gösterilerine ilişkin ve Kazakistan Devlet Başkanı Kasım-Jomart Tokayev'e destek açıklamaları nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
10. 11.01.2022 tarihli haberde, Türk Devletler Teşkilatı olağanüstü toplantısında Kırgızistan Dışişleri Bakanı Ruslan Kazakbayev'in Kazakistan'daki olaylara ilişkin endişelerini dile getirmesi ve sükûnet çağrısı nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
11. 11.01.2022 tarihli haberde, Türk Devletler Teşkilatının Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısında, Kazakistan'da meydana gelen olaylara Kasım-Jomart Tokayev hükümetinin müdahalesinin meşru görüldüğü ve desteklediği açıklaması nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
12. 14.01.2022 tarihli Cumhuriyet gazetesine dayandırılan haberde: Kazakistan'da meydana gelen protesto gösterilerinin bastırılmasında askeri gücü ile aktif rol alan Rusya'nın işgalci olarak nitelendirilmesi ve bu durumun Türk Devletler Teşkilatına yönelik operasyon olduğu iddia edilmiştir. Konuya ilişkin Rusya Dış İşleri Bakanı Sergey Lavrov'un asayişin sağlanması için Kazakistan'ın daveti üzerine birliklerin gönderildiği, ortaya atılan iddiaların tamamıyla asılsız olduğu söylemi negatif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
13. 14.01.2022 tarihli haberde, Kazakistan'da meydana gelen protesto gösterilerinin bastırılması için bulunan Rus askeri güçlerinin T.C. Cumhurbaşkanı Danışmanı İhsan Şener'in işgal olarak nitelemesi ve Türk Devletler Teşkilatı üyesi bir ülkenin yeni bir boyunduruğa girmemesi gerektiğini söylemesine değinilmiştir. Bu açıklamaya Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un tepki göstermesi ve izahat istemesi negatif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
14. 30.03.2022 tarihli haberde, Özbekistan'ın Türk Devletler Teşkilatında aktif rol alması, Türkiye ile ilişkileri ortaklık seviyesine çıkarması, ticaret hacimlerinin artırılması ve bu durumun Rusya'nın bölgedeki çıkarları ile çakıştığı olgusu negatif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.

15. 28.06.2022 tarihli haberde, Türk Devletler Teşkilatı zirvesinde alınan karar doğrultusunda Kazakistan'da Türk Tarihi ve Edebiyatı derslerinin müfredata eklenerek seçmeli ders olarak okutulması konusu nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
16. 28.09.2022 tarihli haberde, Türk Devletler Teşkilatı enerji Bakanları zirvesinde konuşan Macaristan Dış İşleri Bakanı Peter Szijjarto, Avrupa Birliği'nin Rusya'ya karşı yaptırım uygulamasının Avrupa'da enerji krizi neden olduğunu söylemesi nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
17. 06.10.2022 tarihli haberde, Prag'da gerçekleştirilen zirvede T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'a şaka yollu Fransa'yı da Türk Devletler Teşkilatına dâhil edelim demesi nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
18. 21.10.2022 tarihli haberde, Kırgızistan'da yapılması planlanan Türk Devletler Teşkilatı zirvesinde, üye devletlerin ortak alfabeye geçilmesi konusunun gündeme alınacağını belirtilmesi nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
19. 10.11.2022 tarihli haberde, Semerkant'ta yapılacak olan Türk Devletler Teşkilatı zirvesi öncesinde T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Ukrayna savaşı için müzakerelerin sürdürülmesine yönelik Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin ile gerçekleştirmiş olduğu telefon görüşmesi negatif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
20. 10.11.2022 tarihli haberde, Semerkant'ta yapılacak olan Türk Devletler Teşkilatı toplantısı öncesinde Özbekistan Dışişleri Bakanı Vladimir Norov'un toplantıda Kalkınma Bankası ve Yatırım Fonu oluşturulacağına yönelik kararlar alınacağını belirtmesi nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
21. 11.11.2022 tarihli haberde, Semerkant'ta yapılan toplantıda Recep Tayyip Erdoğan ve Viktor Urban'ın Ukrayna savaşı hakkında görüşleri, barışa dair çağrıları ve müzakere çalışmalarına yönelik açıklamaları nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
22. 11.11.2022 tarihli haberde, Semerkant'ta gerçekleştirilen Türk Devletler Teşkilatı zirvesinde T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Macaristan Başbakanı Viktor Orban'ın Ukrayna'daki savaşa ilişkin ateşkes çağrısında bulunmaları ve gelişmiş ülkelerin bu ateşkes önerisine destek vermesi gerektiği açıklamaları nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
23. 11.11.2022 tarihli haberde, Türk Devletler Teşkilatı zirvesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Gözlemci Üye statüsü verildiğinin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından açıklanmıştı. Özbekistan Dışişleri Bakanı Vladimir Boronov'un bu kararın Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tanınacağı anlamına gelmemesi gerektiğini söylemesi negatif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
24. 11.11.2022 tarihli haberde, Türk Devletler Teşkilatının Özbekistan'daki zirvesinde Kazakistan Devlet Başkanı Kasım-Jomart Tokayev'in Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne destek verdiğini, Tayvan, Kosova, Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlıklarını tanımadığını belirtmesi nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
25. 11.11.2022 tarihli haberde, Semerkant'ta gerçekleştirilen Türk Devletler Teşkilatı zirvesinde T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın K.K.T.C.'nin gözlemci üye statüsü verilmesi önerisi nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
26. 11.11.2022 tarihli haberde, Özbekistan'da gerçekleştirilen Türk Devletler Teşkilatı zirvesinde konuşan Macaristan Devlet Başkanı Viktor Urban'ın, Avrupa ülkelerinin Ukrayna'daki çatışmaların içine çekildiğini belirtmesi nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
27. 11.11.2022 tarihli haberde, Semerkant'ta yapılan Türk Devletler Teşkilatı zirvesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne gözlemci üye statüsü verilmesinin T.C. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından twitter hesabı üzerinden duyurmasını nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
28. 11.11.2022 tarihinde yayımlanan haberde, Türk Devletler Teşkilatının Semerkant'taki zirvesinde konuşan Kazakistan Devlet Başkanı Kasım-Jomart Tokayev'in Birleşmiş Milletlere üye tüm ülkelerin toprak bütünlüklerini desteklediklerini ve buna saygı duyduğunu söylemesi ve Ukrayna'daki savaşa dikkat çekmesi ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü desteklemesi nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
29. 11.11.2022 tarihinde yayımlanan haberde, Türk Devletler Teşkilatının Semerkant'taki zirvesinde konuşan Macaristan Başbakanı Victor Urban'ın Ukrayna savaşı nedeniyle Rusya'ya yaptırım uygulamaya karar veren Avrupa Birliği'nin, Rusya ekonomisinden daha fazla zarar göreceği açıklaması negatif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
30. 11.11.2022 tarihinde yayımlanan haberde, Türk Devletler Teşkilatının Semerkant'taki zirvesinde konuşan Macaristan Başbakanı Victor Urban'ın Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle Avrupa Birliği'nin Ukrayna'ya hem askeri hem de ekonomik açıdan destek açıklaması yönünde karar alacağı konusu negatif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.

31. 11.11.2022 tarihinde yayınlanan haberde, Türk Devletler Teşkilatının Semerkant'taki zirvesinde Macaristan Başbakanı Victor Urban'ın Ukrayna savaşı nedeniyle AB'nin Rusya'ya yaptırım uygulamasının, Rusya'dan ziyade Avrupa'yı daha çok etkileyeceği görüşü nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
32. 12.11.2022 tarihli haberde, Semerkant'ta gerçekleştirilen Türk Devletler Teşkilatı zirvesinde konuşan T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin gözlemci devlet olarak kabul edilmesi, tanınacağı anlamına gelmeyeceğini söylemesi nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
33. 14.11.2022 tarihinde yayınlanan haberde, Türk Devletler Teşkilatının Özbekistan'daki zirvesinde dijitalleşme, eğitim ve lojistik alanlarında yapılan iş birlikleri, anlaşmalar ve Türkmenistan'ın gözlemci statü alması negatif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
34. 14.01.2023 tarihinde yayınlanan haberde, silahlı insansız hava araçlarının ve Türkiye'de üretilen SİHA'ların küresel ve Orta Asya genelindeki etkisinden bahsedilmekle birlikte, Türk Devletler Teşkilatı üyelerinin SİHA diplomasisindeki etkisi negatif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
35. 15.03.2023 tarihinde yayınlanan haberde, Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Jomart Tokayev'in Türk Devletler Teşkilatının Ankara'da yapılacak olan zirvesine katılacağı haberi nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
36. 16.03.2023 tarihli haberde, Türk Devletler Teşkilatı Dışişleri Bakanlarının Ankara'da yapılan zirvesinde konuşan Macaristan Dışişleri Bakanı Peter Szijjarto, Ukrayna-Rusya savaşı nedeniyle dünyada kutuplaşmanın artmaması gerektiği ve Türk Devletler Teşkilatı üye ülkelerinin barışı desteklediklerini söylemesi nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
37. 17.03.2023 tarihinde yayınlanan haberde, Türk Devletler Teşkilatının Ankara'da yapılan Olağanüstü zirvesinde Türkmenistan eski Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov'un T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı Nobel barış ödülüne aday göstermesi konu edilmiştir. Bu açıklamaya Rusya Devlet Başkanı Basın Sözcüsü Dmitry Peskov tarafından olumlu değerlendirme yapılması pozitif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
38. 17.03.2023 tarihinde yayınlanan haberde, Ankara'da yapılan Türk Devletler Teşkilatının Olağanüstü zirvesinde konuşan Türkmenistan eski Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov'un T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı Nobel barış ödülüne layık olduğunu belirtmesi pozitif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
39. 17.03.2023 tarihinde yayınlanan haberde, Türk Devletler Teşkilatının Ankara'da yapılan zirvesinde Türkmenistan eski Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov'un T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı Nobel barış ödülüne aday gösterilmesi önerisi ve desteği nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
40. 20.03.2023 tarihli haberde, Ankara'da yapılan Türk Devletler Teşkilatı enerji Bakanları zirvesinde konuşan Macaristan Dış İşleri Bakanı Peter Szijjarto, Budapeşte'yi Ukrayna-Rusya savaşının içine çekilmek istendiğini söylemesi negatif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
41. 30.03.2023 tarihli haberde, Türk Devletler Teşkilatı enerji Bakanları zirvesinde konuşan Macaristan Dış İşleri Bakanı Peter Szijjarto, Ukrayna-Rusya savaşı nedeniyle Macaristan'ın Rusya tarafından düşman ülkeler statüsüne dâhil edilmesinin iş birliğine zarar vermeyeceği beyanatı pozitif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
42. 30.03.2023 tarihinde yayınlanan haberde, Türk Devletler Teşkilatı'nın Budapeşte'de yapılan toplantıda konuşan Macaristan Dışişleri Bakanı Peter Szijjarto'nun Ukrayna savaşında planlanan barış için koşulların müzakereler sırasında belirlenebileceği açıklaması pozitif bir dille ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
43. 22.09.2023 tarihinde yayınlanan haberde, Dağlık Karabağ savaşı sonrası açılması planlanan Zengezor koridoru, Türk Dünyasının entegrasyonu ve Türk Devletler Teşkilatının savaş sonrası bölgedeki etkisi negatif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
44. 23.10.2023 tarihinde yayınlanan haberde, Macaristan Dış İşleri Bakanı Peter Szijjarto'nun Türk Devletler Teşkilatının Budapeşte'de yapılan Enerji Bakanları zirvesi sonrası İsveç'in NATO'ya kabulü konusunda yapmış olduğu olumsuz görüş ve açıklamaları negatif bir dille ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
45. 2.11.2023 tarihinde yayınlanan haberde, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov'un T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Türk Devletler Teşkilatı zirvesine dair siyasi, ticari, kültürel, insani ve bilimsel alanlarda ikili iş birliğine dair yapılan görüşme nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
46. 3.11.2023 tarihinde yayınlanan haberde, Macaristan Başbakanı Viktor Urban'ın Ukrayna savaşı ile ilgili AB planının başarısız olduğu ve yeni bir planın acilen hayata geçirilmesi açıklaması nötr bir dille ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.

47. 3.11.2023 tarihinde yayınlanan haberde, Macaristan Başbakanı Viktor Urban'ın Türk Devletler Teşkilatı zirvesinde yaptığı Avrupa Birliği'nin Ukrayna savaşına yönelik yapmış olduğu planın başarısızlıkla sonuçlandığı açıklaması negatif bir dille ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
48. 3.11.2023 tarihinde yayınlanan haberde, Macaristan Başbakanı Viktor Urban'ın Türk Devletler Teşkilatı zirvesinde yaptığı konuşmada Avrupa'nın hem Rusya hem de Ukrayna tarafından kabul edilebilecek bir güvenlik politikası inşa etmesi gerektiğini söylemesi nötr bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
49. 4.11.2023 tarihinde yayınlanan haberde, T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kazakistan'da gerçekleştirilen Türk Devletler Teşkilatı zirvesinde İsrail'in Gazze'de gerçekleştirdiği operasyonları şiddetle kınaması ve İsrail Başbakanı Netanyahu'ya tepki göstermesi negatif bir bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
50. 4.11.2023 tarihinde yayınlanan haberde, T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kazakistan'da gerçekleştirilen Türk Devletler Teşkilatı zirvesi akabinde İsrail'in Gazze'de gerçekleştirdiği operasyonları şiddetle kınayarak, Netanyahu'ya karşı yapmış olduğu sert açıklamalar negatif bir dille ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.
51. 06.11.2023 tarihinde yayınlanan haberde, Macaristan'ın Başbakanı Viktor Urban'ın Türk Devletler Teşkilatı zirvesinde yaptığı konuşmada, Avrupa ülkelerinin Ukrayna savaşına yönelik politikasının başarısızlıkla sonuçlanacağı açıklamasına ABD Temsilciler Meclisi eski Başkanı Nancy Pelosi'nin Macaristan'ın AB'de yeri olmadığı açıklaması gelmesi negatif bir dille ele alınarak okuyucuya sunulmaktadır.

Tablo 10. Haberlerde Adı Geçen Kişiler

Kişiler	Görevi	Gazeta.ru	Rbc.ru	Russian.rt.com
Ashat Aymagambetov	Eğitim Bakanı	1	-	-
Kurum	TDT	3	-	-
Devlet Bahçeli	Parti Başkanı	1	1	-
Dmitry Peskov	Basın Sözcüsü	2	-	-
İhsan Şener	Danışman	-	1	-
İvan Starodubtsev	Analist	1	-	-
Kasım-Jomart Tokayev	Cumhurbaşkanı	3	2	2
Kurbankulu Berdimuhammedov	Başkan	1	1	-
Mevlut Çavuşoğlu	Dışişleri Bakanı	-	-	2
Peter Szijjarto	Dışişleri Bakanı	6	-	-
Recep Tayyip Erdoğan	Cumhurbaşkanı	5	1	-
Recep Tayyip Erdoğan – Viktor Urban	Cumhurbaşkanı	1	1	-
Ruslan Kazakbayev	Dışişleri Bakanı	-	-	1
Sadır Caparov	Cumhurbaşkanı	-	1	-
Samuel Bendett	Analist	-	1	-
Sergey Lavrov	Dışişleri Bakanı	1	1	-
Viktor Raevskiy	Analist	1	-	-
Viktor Urban	Başbakan	4	1	3
Vladimir Norov	Dışişleri Bakanı	-	1	1
Toplam		30	12	9

Tablo 10'da haber sitelerinde Türk Devletler Teşkilatı ile ilgili haberlerde adı geçen kişilere yer verilmektedir. Haberlerde adı en çok geçen kişi 10 haberle Macaristan Başbakanı Viktor Urban bulunmaktadır. İkinci sırada ise 8 haberle T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan yer almaktadır. Kazakistan Devlet Başkanı Kasım Jomart Tokayev'in adının geçtiği haber sayısı ise 7'dir. Macaristan Dışişleri Bakanı Peter Szijjarto ise 6 haberle ön plana çıkmaktadır. Türk Devletler Teşkilatı kurum olarak 3 habere yer verilmektedir. Devlet Bahçeli, Dmitry Peskov, Kurbankulu Berdimuhammedov, Mevlut Çavuşoğlu, Sergey Lavrov ve Vladimir Norov hakkında ise 2'şer haber yer almaktadır. Ashat Aymagambetov, İhsan Şener, İvan Starodubtsev, Ruslan Kazakbayev, Sadır Caparov, Samuel Bendett ve Viktor Raevskiy'in isimleri ise örneklem haberlerinde 1'er kez yer almaktadır.

6. Sonuç

Rus haber sitelerinde yer alan 51 haberde 1 Amblem, 47 Fotoğraf ve 6 Video olmak üzere toplam 54 görsel kullanılmıştır. Örneklem haber sitelerine konu olan 51 haber başlığının 46'sı metin ile uyum arz ederken, 5

haber ise metin ile uyum sağlamadığı tespit edilmiştir. Haberlerde genel olarak Türk Devletler Teşkilatı üye ülkeleri Liderlerinin zirve toplantıları öncesi ve sonrası yapmış oldukları açıklamalara konu edilmektedir. Ayrıca Rusya-Ukrayna savaşı hakkında yapılan yorumlara ve hem Avrupa Birliği üyesi, hem de Türk Devletler Teşkilatı gözlemci üyesi olmasından dolayı öne çıkan Macaristan'ın Devlet Başkanı ve Bakanlarının yaptıkları açıklamalara geniş yer verilmiştir. Bu açıdan Örneklem haberlerde Ukrayna-Rusya savaşı ile ilgili Devlet Başkanlarının, uluslararası kurum ve kuruluşların vermiş oldukları beyanatlar, Türk Devletler Teşkilatının üye ülkeleri Başkan, Bakan seviyesinde yaptıkları açıklamalar öne çıkmaktadır. Macaristan Devlet Başkanı Viktor Urban, T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Kazakistan Devlet Başkanı Kasım Jomart Tokoyev ve Macaristan Dışişleri Bakanı Peter Szijjarto haberlere en çok konu olan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak çalışmanın bulgular kısmında da belirtildiği üzere Türk Devletler Teşkilatı hakkında Rus haber sitelerinde çıkan toplam 51 haberin sadece yüzde 10'u pozitif bakış açısıyla ele alınarak okuyucuya sunulmuştur. Haberlerin % 39'u negatif, % 51'i ise nötr açıdan ele alınarak okuyucuya aktarılmıştır. Rusya Dışişleri Bakanı, Kremlin Sözcüsü vb. gibi devlet yetkililerinin Türk Devletler Teşkilatı ve özellikle de Türkiye hakkında yapmış oldukları açıklamalar genelde nötr tonla, olduğu gibi haberleştirildiği tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, her üç internet haber sitesi haberleri ele alırken Türk Devletler Teşkilatı'nın başat üyesi Türkiye ile Rusya arasında son yıllarda öne çıkan diplomatik yakınlaşmayı dikkate aldığı görülmektedir. Türk Devletler Teşkilatı, coğrafi olarak Çin'den başlayıp, Avrupa'ya kadar uzanan bir bölgede doğrudan etkili olabilecek, öne açık, potansiyeli yüksek bir uluslararası kurumdur. Orta ve uzun vadede yapılacak düzenlemeler ve yeni anlaşmalar ile teşkilatın geleceğinde belirleyici olacaktır (Erkiner & Eray, 2022:245). Türk Devletler Teşkilatı üye ülkeleri son yıllarda gerek Covid-19 sürecinde, gerekse Rusya-Ukrayna savaşında önemli bir sınavdan geçmiş ve halen bu sınav devam etmektedir. TDT teşkilatı üye ülkelerinin Rusya ile aynı coğrafyada uzun yıllar yaşamış olmaları ve ekonomik, siyasi, askeri, enerji vb. gibi birçok alanda nüfuzunu beraberinde getirmiştir (Özsoy, 2023:52-53). Ayrıca AB üyesi olan Macaristan'ın TDT'na gözlemci üye yapılması ve aktif olarak görev alması, Karabağ savaşı sürecinde teşkilat ve üye ülkelerin etkin olarak Azerbaycan'a destek vermeleri, Türkiye'nin savunma sanayii teknolojisi ile üye ülkelere destek vermiş olması teşkilatın geleceği açısından önemli gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Akçapa, M. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 473-491.
- Akgün, S. (2023). Uluslararası Hukukta Tanınma Kavramı Çerçevesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türk Devletleri Teşkilatı İlişkisi. *Sakarya Üniversitesi Türk Akademi Dergisi*, 2(1), 48-60.
- Aliyev, J., & Demirkol, Ş. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinin Turizm Politikaları ve Stratejilerinin Analizi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 172-190.
- Aydilek, E. (2022). Türk Devletleri Teşkilatının Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), 716-728.
- Bıyıklı, M. (2018). *Ortak Kuruluşlar İlişkileri ve İş Birlikleri*. Bışkek: ORASAM.
- cdnstatic.rg.ru. (2024, 02 06). PG MEDİA MEDİAKİT: https://cdnstatic.rg.ru/uploads/attachments/2024/02/06/mediakit_2024_394.pdf adresinden alındı
- Çetin, O. B. (2018). Sosyolojik Araştırmalarda Veri Çözümlemesi ve Bulguların Yorumlanması. T. GÖNÇ ŞAVRAN içinde, *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri* (s. 182-215). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Çınar, Y., & Uzun, Y. U. (2023). Köklü Geçmişten Güçlü Geleceğe Türk Devletleri Teşkilatı: Küresel Ekonomik-Siyasal Potansiyeli ve Teşkilatın Geleceğine Dair Öngörüler. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 141-156.
- Dönmez, İ. (2010). İnternet Haberliğinde Tıklanma Kaygısı ve "Kapan" Manşetler. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(14), 105-127.
- Erkiner, H. H., & Eray, İ. (2022). Uluslararası Hukuk Bakımından Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi TDT Özel Sayısı*, 217-250.
- Fiske, J. (2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş* (2. b.). (S. İrvan, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat.
- ft.com. (2020, MAYIS 31). FINANCIAL TIMES: <https://www.ft.com/content/ce7114dd-cbcc-4292-8a5a-199fe3688a96> adresinden alındı
- Guriev, S., & Rachinsky, A. (2005). The Role of Oligarchs in Russian Capitalism. *JOURNAL OF ECONOMIC PERSPECTIVES*, 19(1), 131-150.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmetler Dergisi*, 1(1), 62-80.

- Keşikçi, N. S., & Karaman, Ö. F. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı ve Üyelerin Katılım Süreçleri: KKTC ve Türkmenistan Gözlemci Üyeleri. *GAB Akademi*, 3(2), 11-27.
- Kıratlı, M. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı: Türk Dünyası 2040 Vizyonu, Hukuk Birliği ve Ticaret Hukuku Çalışmaları*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Krippendorff, K. (1980). *Concent Analysis: An Introduction to is Methodology*. Beverly Hills: Sage Publications.
- McQuail, D., & Windahl, S. (1993). *Communication Models For The Study Of Mass Communication*. London and New York: 1993.
- Mitchelstein, E., & Boczkowski, P. (2009). Between Tradition and Change A Review of Recent Research on Online News Production. *Journalism*, 10(5), 562-586.
- mlg.ru/. (2023, Kasım 2023). <https://www.mlg.ru/ratings/>: <https://www.mlg.ru/ratings/> adresinden alındı
- Mora, N. (2008). Medya, Toplum ve Haber Kaynağı Olarak Sembolik Seçkinler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-25.
- Özsoy, B. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı ve Türk Devletleri Teşkilatı Ülkeleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 22(2), 549-576.
- Özsoy, B. (2023). Türk Dünyası Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatının Rolü ve Önemi. *Anasay*(25), 40-55.
- powernet.com.ru. (2023, ARALIK 12). POWER.NET: <https://www.powernet.com.ru/channels-stat> adresinden alındı
- TDT (Dü.). (2012, Ağustos 23). *TÜRK KONSEYİ İKİNCİ ZİRVE BİLDİRİSİ*. Aralık 29, 2023 tarihinde turkicstates.org. adresinden alındı
- TDT (Dü.). (2013, Ağustos 16). *TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER İŞBİRLİĞİ KONSEYİ ÜÇÜNCÜ ZİRVE BİLDİRİSİ*. Aralık 24, 2023 tarihinde turkicstates.org. adresinden alındı
- TDT (Dü.). (2014, Haziran 5). *Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Dördüncü Zirvesi Bildirisi*. Aralık 12, 2023 tarihinde turkicstates.org. adresinden alındı
- TDT (Dü.). (2015, Eylül 11). *TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER İŞBİRLİĞİ KONSEYİ BEŞİNCİ ZİRVE BİLDİRİSİ*. Kasım 14, 2023 tarihinde turkicstates.org. adresinden alındı
- TDT (Dü.). (2018, Eylül 3). *TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER İŞBİRLİĞİ KONSEYİNİN ALTINCI ZİRVE TOPLANTISI BİLDİRİSİ*. Aralık 2023, 14 tarihinde turkicstates.org. adresinden alındı
- TDT (Dü.). (2019, Ekim 15). *TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER İŞBİRLİĞİ KONSEYİ YEDİNCİ ZİRVE BİLDİRİSİ*. Aralık 2023, 20 tarihinde turkicstates.org. adresinden alındı
- TDT (Dü.). (2021, Kasım 12). *TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI SEKİZİNCİ ZİRVE BİLDİRİSİ*. Aralık 2, 2023 tarihinde turkicstates.org. adresinden alındı
- TDT (Dü.). (2022, Kasım 11). *TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI DOKUZUNCU ZİRVESİ SEMERKANT BİLDİRİSİ*. Aralık 18, 2023 tarihinde turkicstates.org. adresinden alındı
- TDT (Dü.). (2023, Kasım 3). *TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI 10.ZİRVE BİLDİRİSİ*. Aralık 6, 2023 tarihinde turkicstates.org. adresinden alındı
- Temir, E., & Ayhan, B. (2019). Rus Medyasının Shiplik Yapısı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(42.1), 63-74.
- Yüksel, E. (2016). Haberin Anatomisi. E. Yüksel içinde, *Haber Yazma Teknikleri* (s. 26-49). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

ŞİZOFRENİDE BAKIM YÜKÜ: “ONU BENDEN SONRAYA BIRAKMA”

Burden of Care in Schizophrenia: “Do Not Leave Her Behind Me”

Zeynep ATALAY¹, Betül TAMKOÇ² ve Hülya YILDIZ³

¹Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Sakarya, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, zeynepatalay@sakarya.edu.tr, orcid.org/0000-0000-0000-0000

²Dr., Aile ve Sosyal Hizmet Bakanlığı, Bakanlık Uzmanı, Ankara, betultamkoc@gmail.com, orcid.org/0000-0001-5091-5813

³Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Sakarya, hulyayildiz@sakarya.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9403-2780

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
11.08.2023
Kabul/Accepted:
06.03.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1341209

Anahtar Kelimeler

Bakım yükü, Ruhsal Hastalıklar, Şizofreni

Keywords

Care Burden, Mental Disorder, Schizophrenia

ÖZ

Şizofreni, bireylerin yaşamlarını özerk bir şekilde sürdürebilmelerine engel olan ruhsal hastalıklardan biridir. Şizofreni tanısı alan hastalar, kendi öz bakımları ve sosyal hayata katılmaları noktasında zorluklar yaşamakta ve başka birinin bakım ve desteğine gereksinim duyabilmektedirler. Bu bakım ve destek çoğunlukla kişilerin aileleri tarafından sağlanmaktadır. Ancak bakım vermek karmaşık bir süreçtir ve kişinin bakım yükü yaşamasına sebep olabilmektedir. Şizofreni tanısı almış bireylere bakım veren aile üyelerinin bakım yüklerinin belirlenmesi ve gereksinimlerinin tespit edilmesi amacıyla nitel desende tasarlanan bu çalışmada, amaçlı rasgele örnekleme ile 15 katılımcıya ulaşılmıştır. Yüz yüze yapılan görüşmeler sonunda katılımcıların nesnel ve öznel bakım yükü ile karşı karşıya kaldıkları görülmüştür. Bakım verme süreciyle ilgili sorunların; ekonomik yük, bakım verenlerin fiziksel ve ruhsal sağlık problemleri ve sosyal damgalanma olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra bakım verenlerin kendilerine bir şey olması halinde hastalarına ne olacağı ve kimin bakacağına dair kaygıları bulunmaktadır. Çalışma kapsamında şizofreni tanısı almış bireyin ve bakım verenlerin sosyal hayata katılmalarını artırmaya yönelik eğitimler, faaliyetler ve ruhsal hastalıklara özgü sosyal yardım sistemlerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

ABSTRACT

Schizophrenia is one of the mental illnesses that prevent individuals from living their lives autonomously. Patients diagnosed with schizophrenia experience difficulties in their self-care and participation in social life and may need the care and support of another person. This care and support is mostly provided by their families. However, caregiving is a complex process and may cause the person to experience care burden. In this study, which was designed in qualitative design to determine the care burdens and needs of family members caring for individuals diagnosed with schizophrenia, 15 participants were reached through purposive random sampling. As a result of face-to-face interviews, it was seen that the participants faced objective and subjective care burden. It was understood that the problems related to the caregiving process were economic burden, physical and mental health problems of caregivers and social stigmatization. In addition, caregivers have concerns about what will happen to their patients if something happens to them and who will take care of them. Within the scope of the study, it is recommended to develop trainings, activities and social assistance systems specific to mental illnesses to increase the participation of individuals diagnosed with schizophrenia and caregivers in social life.

Atf/Citation: Atalay, Z., Tamkoç, B. ve Yıldız, H. (2024). *Şizofrenide Bakım Yükü: “Onu Benden Sonraya Bırakma”*. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2, 1021-1034.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Zeynep ATALAY, zeynepatalay@sakarya.edu.tr

1. Giriş

Şizofreni, her toplumda görülen (Kocal, Karakuş & Sert, 2017), çoğunlukla genç yetişkinlikte ortaya çıkan (Rössler ve diğerleri, 2005) ve kişilerin yaşamlarını en çok etkileyen hastalıklar arasında yer alan (Global Health Metrics, 2020) ruhsal hastalıklardan biridir. Dünya çapında 24 milyon insanın şizofreniden yakındığı bilinmektedir (WHO, 2022). Türkiye’de ise şizofreni teşhisi almış 700.000’in üzerinde kişinin olduğu tahmin edilmektedir (Arslantaş & Adana, 2011). Şizofreniye dair epidemiyoloji araştırmaların sayısının az olması sebebiyle ilgili hastalığa dair güncel oranlara ulaşmak zordur (Binbay ve diğerleri, 2010). Hastalığın yeterince tespit edilememesi ve görülme sıklığının yaklaşık olarak %3 olması (Perala ve diğerleri, 2007) kişilerin tedavi imkânlarına erişmesini güçleştirmektedir. Oysa bu hastalık, kişilerde yeti kaybına neden olan hastalıklar arasında ilk sıralarda yer almakta (Bora Başara ve diğerleri, 2006) ve kişilerin ortalama yaşam sürelerinin azalmasına neden olmaktadır (Yasamy ve diğerleri, 2014).

Şizofreni sadece bireyi değil ailesini de etkileyen ruhsal hastalıklardan biridir (Sharma ve diğerleri, 2021). Kişinin bu süreçte ilk olarak başvurduğu kaynak genellikle ailesidir. Ailelerin kişilere en çok sağladığı destek ise bakım verme eylemidir (Izon ve diğerleri, 2020) çünkü ruhsal hastalıklar, bağımsız yaşamın önünde engeller oluşturmaktadır (Schene, 1990). Bu sebeple şizofreni ve benzeri ruhsal hastalıklar, bireylerin temel yaşam aktivitelerini yerine getirmelerini zorlaştırabilmekte ve bir başkasının bakım ve desteğine ihtiyaç duymasına sebep olmaktadır. Bakım verme süreciyle birlikte kişiler; hastalığın doğası itibarıyla ortaya çıkan belirtileri (sanrılar, halisünasyonlar) anlamakta zorlanabilmekte, yaşananlarla tek başına mücadele edebilmekte ve sadece bakım vermeye ilişkin bir alana hapsolabilmektedir (Kuipers, 2010). Bu ise bakım yüküne sebep olabilmektedir.

Bakım yükü kavramı, yük kelimesinin kavramsal olarak negatif bir içeriğe sahip olması nedeniyle olumsuz bir anlama sahiptir. Ayrıca bakım veren kişiyi mutsuz, sorunları olan ve toplumsal hayattan kopmuş bir birey olarak resmetmektedir. Nitekim literatür incelendiğinde de bu kavramın genel olarak şizofreni teşhisi almış bir bireye bakım hizmeti sunan kişilerin, bakım ile ilişkili olarak yaşadıkları psikolojik, ekonomik ve sosyal sorunları tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır (Arslantaş & Adana, 2011). Bakım yükü nesnel ve öznel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nesnel bakım yükü, bakımın aile üyeleri üzerindeki sağlık, mali kayıp ve günlük işler gibi konular açısından etkilerini ifade etmektedir. Öznel bakım yükü ise bakım hizmeti sunan aile bireylerinin bu yükü nasıl algıladıklarını açıklamaktadır (Awad & Voruganti, 2008).

Şizofreni tanısı alan çoğu birey; duygusal, ekonomik vb. konularda ailesi tarafından desteklenmektedir. Kişiler ve aileleri arasındaki ilişkinin kalitesi yaşadıkları olaylara bağlı olarak değişebilmektedir (Dixon ve diğerleri, 2000). Bu nedenle şizofreni tanısı alan bir bireye bakım sunan aile bireylerinin ilgili konularda desteklenmesi hem bakım veren hem bakım alan açısından önemlidir.

Yapılan araştırmalar şizofreni tanısı alan kişilere bakım hizmeti sunan aile bireylerinin anksiyete, yas, somatik belirtiler vb. olumsuz durumlarla karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Bakım verenlerin yaşamları, hastaya bakım vermeleri nedeniyle kesintiye uğramaktadır. Aile üyeleri arasındaki işbirliğinin dengede olmadığı bu tür durumlarda normal bakım, bakım yüküne dönüşmektedir (Schene, van Wijngaarden, & Koeter, 1998; Ejem ve diğerleri, 2018; Dadson ve diğerleri, 2018). Bu çalışma, şizofreni tanısı almış aile üyesinin bakımını üstlenmiş bireylerin deneyimlerini anlamayı ve bu deneyimlerin bakım yükü üzerindeki etkilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen sonuçların literatüre kazandırılması ve toplum ruh sağlığı uygulamalarına güncel verilerin sunulması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın sorusu; Şizofreni teşhisi almış aile üyesine bakım veren kişilerin bu süreçte yaşadıkları fiziksel, ruhsal, duygusal ve ekonomik zorlanmalar nelerdir? olarak belirlenmiştir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, şizofreni tanısı almış bireylere bakım veren aile üyelerinin bakım yüklerinin belirlenmesi ve ihtiyaçlarının tespit edilmesi amacıyla nitel desende tasarlanmıştır. Nitel araştırma; varsayımlarla, birey ya da grupların bir soruna atfettikleri anlamlara değinen ve araştırma problemlerinin incelenmesini içeren yorumlayıcı/kuramsal çerçevelerin kullanımı ile başlar (Creswell, 2018) ve görüşme, gözlem ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerini kullanarak olayları bütüncül ve gerçekçi bir şekilde ele alır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Araştırmanın deseni ise nitel yöntemin desenlerinden biri olan fenomenolojidir.

Bu desen türünde araştırmaya katılan kişilerin belirlenen fenomeni tüm yönleriyle nasıl deneyimledikleri ortaya konulmaktadır (Yalçın, 2022).

Araştırma kapsamındaki veriler görüşme tekniği ile elde edilmiş ve görüşme sırasında araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formundan yararlanılmıştır. Bu bağlamda, şizofreni tanısı almış bireylere bakım veren aile üyelerinin duygu ve düşüncelerini öğrenmek, bakım yüklerini ortaya koymak ve ihtiyaçlarını derinlemesine tespit etmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Bakım verenin yaşı bakım verme deneyimini nasıl etkilemektedir?
- Bakım verenin cinsiyeti bakım verme deneyimini nasıl etkilemektedir?
- Bakım verenin kişiye yakınlık derecesi bakım verme deneyimini nasıl etkilemektedir?
- Bakım verenin sosyoekonomik durumu bakım verme deneyimini nasıl etkilemektedir?
- Hastalığın başlangıç zamanı kişilerin bakım verme deneyimini nasıl etkilemektedir?
- Bakım verme süresi kişilerin deneyimlerini nasıl etkilemektedir?

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Bu çalışma, şizofreni tanısı alan bireylere bakım veren aile üyeleriyle gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında hastanın birinci derece yakınlarıyla yüz yüze görüşme yapılmıştır çünkü bireyin bakım verdiği kişiye yakınlığı arttıkça bakım yükünün arttığı da bilinmektedir (Ak ve diğerleri, 2012). Bunun yanı sıra bakım yükünün cinsiyetler üzerindeki etkisinin tespit edilebilmesi için araştırma, her iki cinsiyet grubundan eşit katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bakım verme süresine, tanı öncesi, tedavi dönemi ve sonrası süreçlere bakılmış, katılımcıların ilgili hastalığa ilişkin bilgi düzeyleri ve sosyodemografik özellikleri incelenmiştir.

Katılımcılara amaçlı rasgele örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Amaçlı örnekleme yönteminde evrende olan tüm katılımcılara eşit fırsat sunulmasından ziyade araştırmaya uygun katılımcılar arasından seçim yapılmaktadır. Amaçlı örnekleme, çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanıyan bir örnekleme yöntemidir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2018). Amaçlı rasgele örnekleme yöntemi kullanıldığında hem çalışmanın doğasına uygun olan katılımcılar tasniflenmekte hem de çalışmaya dahil edilmesi planlanan kişiler küçük bir grubun içerisinde rasgele seçilmektedir. Böylece kişilerin seçimlerine ilişkin şüphelerin olabildiğince önüne geçilmesi amaçlanmaktadır (Baltacı, 2018). Bu bağlamda Sakarya Toplum Ruh Sağlığı Merkezi'nde tedavi gören, şizofreni tanısı almış bireylerin birinci derece yakınları ile görüşmeler yapılmıştır.

Katılımcıların özellikleri incelendiğinde, üçte ikisinin kadın, üçte birinin erkek olduğu görülmektedir. Bireylerin şizofreni tanısı almış kişilere yakınlığına bakıldığında katılımcıların beşte birinin şizofreni tanısı almış kişilerin annesi olduğu anlaşılmaktadır. Bunu sırasıyla hastaların kardeşleri, babaları ve eşleri takip etmektedir. Katılımcılara ekonomik durumları da sorulmuş ve kişilerin kendilerini “alt, orta-alt, orta ve üst” gelir gruplarından birinde değerlendirmeleri istenmiştir. Bu değerlendirme sırasında katılımcılara toplam gelirleri sorulmamış, kendilerinin ekonomik durumlarını sınıflandırmaları istenmiştir. Bu kapsamda katılımcıların %60'ı kendini orta gelir grubunda görürken %40'ı ekonomik durumunu orta alt düzey olarak ifade etmiştir. Kişilerin hastalığının başlangıç yaş ortalamasının yaklaşık olarak 22 olduğu görülmektedir. Bakım verme süresinin ortalaması ise yaklaşık 15 yıldır. Katılımcılara ait sosyodemografik özelliklere ve bakım verme süresine ilişkin bilgilere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri ve Bakım Verme Süreleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Hastaya Olan Yakınlığı	Ekonomik Durum	Hastalığın Başlangıç Yaşı	Bakım Süresi	Verme
K1	Kadın	60	Annesi	Orta	18	16 yıl	
K2	Erkek	50	Eşi	Orta Alt	15	8 ay	
K3	Kadın	57	Annesi	Orta	18	23 yıl	
K4	Kadın	65	Kardeşi	Orta	29	26 yıl	
K5	Erkek	52	Babası	Orta Alt	19	9 yıl	
K6	Erkek	55	Babası	Orta	25	3 yıl	

K7	Erkek	72	Babası	Orta	15	15 yıl
K8	Kadın	75	Annesi	Orta Alt	17	36 yıl
K9	Kadın	53	Kardeşi	Orta Alt	18	38 yıl
K10	Kadın	40	Kızı	Orta	60	3 yıl
K11	Kadın	42	Eşi	Orta	23	21 yıl
K12	Erkek	42	Kardeşi	Orta	15	6 ay
K13	Kadın	70	Kardeşi	Orta Alt	22	25 yıl
K14	Kadın	61	Annesi	Orta Alt	27	8 yıl
K15	Kadın	50	Annesi	Orta	15	7 yıl

2.3. Verilerin Toplanması

Çalışmanın veri toplama aşamasında ilk olarak literatür taranmış, şizofreni hastalığına, bakım vermeye ve bakım yüküne ilişkin sorular hazırlanmıştır. Ardından şizofreni tanısı almış bireylere bakım veren aile üyelerinin bakım yüklerinin tespit edilmesi için hazırlanan soru formu, sosyodemografik özellikler ve bakım yükü olmak üzere iki başlık altında yapılandırılmıştır. Bakım verenlerin bakım yüklerinin tespit edilebilmesi için hazırlanan soru formunda üç ana soru üzerinden (Şizofreni hastalarına bakım veren bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleri nelerdir?, Şizofreni hastalarına bakım veren bireylerin sorunları, ihtiyaçları ve beklentileri nelerdir?, Şizofreni hastalarına bakım veren bireylerin bakım verme deneyimleri nelerdir?) 15 soruya yer verilmiştir. Bu kapsamda katılımcıların sosyodemografik özelliklerine (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni hal, meslek, ekonomik durum, vb.) dair sorulara yanıt aranmıştır. Bunun yanı sıra katılımcıların bakım verme süreleri, tanı öncesi, tedavi dönemi ve sonrası süreçlerde neler yaşadıkları, bakım verme rutinlerinin nasıl olduğu, yaşadıkları sorunlar ve nelere ihtiyaç duyduklarına ilişkin sorular sorulmuştur. Araştırma öncesinde Sakarya Üniversitesi'nin Etik Kurulu'ndan 15.09.2021 tarihinde 27 numaralı karar ile gerekli izinler alınmıştır. Bunun yanı sıra Sakarya Üniversitesi Hastanesi ve Sakarya İl Sağlık Müdürlüğü'ne başvurular yapılmış, formlar doldurulmuş ve ilgili birimlerin klinik şeflerinden imza yoluyla gerekli izinler alınarak araştırma süreci başlatılmıştır. 20.09.2021-25.04.2022 tarihleri arasında ise veriler toplanmıştır. Görüşmeler Sakarya Toplum Ruh Sağlığı Merkezi'nden hizmet alan, şizofreni tanısı olan bireylerin aile üleriyle yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesi araştırmacı kendisi hakkında bilgi vermiş, araştırmanın konusuna, amacına ve bilgilendirilmiş onamına dair gerekli hususları aktarmış ve elde edilecek verilerin sadece bilimsel amaçlarla kullanılacağını beyan etmiştir. Ayrıca her katılımcıdan görüşmelerin kayıt altına alınabilmesi için gerekli izinler de alınmıştır.

2.4. Verilerin Çözümlemesi ve Analizi/Yorumlanması

Araştırmanın verilerinin çözümlemesi aşamasında ilk olarak deşifre yapılmış ve görüşmeler bilgisayar ortamında yazıya aktarılmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmeler 32-45 dakika arasında değişiklik göstermiştir. Deşifresi yapılan katılımcılar sırasıyla K1, K2... şeklinde tanımlanmış ve katılımcıların ifadeleri cinsiyetleri ve yaşlarıyla beraber aktarılmıştır. Görüşmeler sırasında katılımcıların aktardığı ifadeler doğrudan alınmış, deşifre sırasında hiçbir katılımcının beyanı değiştirilmemiştir. Bu bağlamda da katılımcıların beyanlarına ilişkin yazım ve imla hataları düzeltilmemiştir. Ayrıca elde edilen veriler bilgisayar ortamında korunma altına alınmıştır. Verilerin analiz aşamasında belirlenen temalar bağlamında betimsel analiz yapılmıştır. Betimsel analizde, elde edilen veriler temalara ve alt temalara göre yorumlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu sebeple de ilgili araştırmada betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz işlemi manuel olarak yapılmış, herhangi bir programdan yararlanılmamıştır.

3. Bulgular ve Yorumlar

Şizofreni tanısı almış bireylere bakım veren aile üyelerinin bakım yüklerinin tespit edilmesi amacıyla iki ana tema oluşturulmuştur. Bu temalar, nesnel ve öznel bakım yükü şeklindedir. Nesnel bakım yükü ana temasının altında "bakım süresi", "ekonomik sorunlar" ve "bakıma ilişkin eylemler" alt temaları yer almaktadır. Öznel bakım yükü ana temasında ise "kişinin yaşadığı psikososyal ve fiziksel sorunlar" ve "bakım veren ile hasta

arasındaki ilişki ve damgalanma” alt temaları bulunmaktadır. Yapılan deşifreye göre katılımcıların ifadelerinin hangi tema ve alt tema içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte her temanın açıklanması sırasında katılımcıların ifadeleri doğrudan verilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Temalar ve Alt Temalar

Temalar	Alt Temalar
Nesnel Bakım Yüğü	Bakım Süresi
	Ekonomik Sorunlar
	Bakıma İlişkin Eylemler
Öznel Bakım Yüğü	Kişinin Yaşadığı Psikososyal ve Fiziksel Sorunlar
	Bakım Veren ile Hasta Arasındaki İlişki ve Damgalanma

3.1. Nesnel Bakım Yüğü

Bakım verenin hastanın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sarf ettiği emek ve süre nesnel bakım yüğü olarak tanımlanmaktadır. Nesnel bakım yükünün boyutlarına bakıldığında karşımıza; aile işlevlerinin bozulması, hastalık kaynaklı ekonomik sorunlar, diğer hizmet verenlerle ilişki kurulması, uygun bakım ortamının olmaması, sosyal aktivitelerin gerçekleştirilememesi vb. sorunlar ortaya çıkmaktadır (Atagün ve diğerleri, 2011). Bu araştırma kapsamında katılımcıların bakım yükleri; bakım verme süresi, ekonomik sorunlar ve bakıma yönelik eylemler başlığı altında incelenmiştir.

3.1.1. Bakım Süresi

Bir ruhsal hastalığın ortaya çıkmasıyla beraber hem kişinin hem de ailesinin yaşamı belirli ölçülerde değişmektedir. Yaşanan hastalığa bağlı olarak kişiler; fiziksel, ekonomik, sosyal ve psikolojik desteğe ihtiyaç duyabilmektedir. Bu süreçte hastalık tanısı alan kişinin ihtiyaç duyduğu bakım süresinin belirsiz olması ise bakım yüküne neden olabilmektedir. Bu kapsamda nesnel bakım yükünü etkileyen faktörlerden biri olan bakım süresinin kişiler üzerinde etkilerinin azaltılması için çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Yazıcı ve diğerleri, 2016).

Küçük çocuğa nasıl bakarsın bebeğe aynı ben o. İşte bak kaç yaşında ben hala onun peşindeyim. Benim bi şey yapma bi imkânım yok ki ben yani bi yere gidemiyom. Hiçbir yere. Bi çarşıya gidemiyom yani (K1, Kadın, 60). Tedavi epey bi baya oluyo. Sene falan oluyo. Hatta üçüncü sene falan da oldu (K6, Erkek, 55).

15 senedir bakıyorum. Ben evde falan şey yapamadım. Çocuk tam şey zamanı kavga bıçak bize şey yaptı duvarları camları kırdı. Şeye gaymakama dilekçe verdik. Ordan gittik hastaneye. Çok ya gaymakam gittim. Ne var diyo dedim gaymakam bey böyle şey var. Beni sağlık şeyine yaptı bakmadılar dedim. Bir görüşeyim dedim. Ordaki şeye ne var ne getirdin bana. Bak memur bey buraya gadar çıktım benim hastamı geçen gönderdin. İlgilenmediler, ben başka gapıyı da çalarım dedim (K7, Erkek, 72).

25 yıldır hasta idi ben tedaviye götürdüm. Dediler böyle böyle. Dedim bu iyi olur mu? Üstü başı leş gibi kirlî. Bu elbise üstünde yırtılıyor. Dedim hani bu banyo yapar mı? Üstünü değışir mi? O kadar olur dediler (K13, Kadın, 70).

Katılımcıların bakım verme sürelerinin yaklaşık olarak 15 yıl olduğu (bkz. Tablo 1) bu çalışmada, kişilerin ifadelerine bakıldığında uzun süredir bakım verdikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kişilerin bakım vermeye ilişkin kaygılarının da olduğu görülmektedir. Nitekim K1 bu süreci küçük bir çocuğa bakmak olarak nitelendirmiş, K7, 15 senedir bakım verdiğini ifade edip yaşadığı soruna ilişkin farklı mercilerle irtibata geçtiğini beyan etmiş ve K13, 25 yıldır bakım verdiği kardeşinin öz bakımını yerine getirip getiremeyeceğine ilişkin kaygılarının olduğunu dile getirmiştir. Bakım verme süresinin yanı sıra kişilerin yaşadıkları bu kaygıların nesnel bakım yükleri üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

3.1.2. Ekonomik Sorunlar

Kişiler, yaşadıkları ruhsal hastalığa bağlı olarak çalışma yaşamından kopabilmektedir. Bu durum kendini iki şekilde göstermektedir. Birincisi, hastalığın etkilerine dayanmaktadır. Yaşanan ruhsal hastalığa bağlı olarak kişilerin ayakta ya da yatarak tedavi görmesi gerekebilmektedir. Bununla birlikte hastalığın belirtilerine bağlı olarak kişinin düzenli bir şekilde iş yaşamında olması zorlaşmaktadır. İkincisi ise damgalanmaya dayanmaktadır. Ruhsal hastalıkları olan bireylere ilişkin damgalamalar sebebiyle kişiler iş ve istihdam imkânlarına adil bir şekilde erişememektedir. Tüm bunlar ise ekonomik sorunları beraberinde getirmektedir. Ekonomik güçlükler arttıkça bakım yükü artmaktadır (Doğan ve diğerleri, 2021).

Hani maddi anlamda zor olabilir, sıkıntı yaşayabilirsiniz. İlk dönem şöyle bir sıkıntımız oldu. Babamızın sigortası yoktu. O... şu anda babamızın sigortasıyla alıyo ilaçları. İşte askeriyeden almıştık. 9 ayın sonunda da Allah'a bin şükürler olsun mesela sosyal yardımlaşmadan almıştık. O konuda birazcık sıkıntı yaşadık ilaç konusunda (K3, Kadın, 57).

Ya ilkin çok maddi yönden zorlandık. Köydekilerin de durumu yoktu. Kardeşleri vardı, hiç durumları yoktu. Bi işte o küçük. Benim bi küçüğüm çalışıyordu. O da işte asgari ücretle çalışıyordu. Az maaşla. Benim de işte beyim öleli 20 seneyi geçti. Yani yardımcı oluyoz ama o bi aylığı vardı işte onu da kestiler. Ondan sonra daha çok zorlandık (K4, Kadın, 65).

Allah'a şükür maaşımız var o da olmasa insan kendini kafayı bozacak. Üç milyar alıyoz işte çok şükür. Oğlanın da var işte maaşı. Ama işte internet devamlı bilgisayar başında. Elektriği var, sigarası var, kendine yetiyo anca. Ayda bir milyar veriyolar ona da. Çok şükür iyi rahatsız ama hasta olmasa çok iyiyiz (K8, Kadın, 75).

Çoluğun çocuğun var. Eşin hasta. Maddiyattan dolayı çok sıkıntılar çektim o zaman. Eşim çalışmıyordu. Çocuklarım da ufak olduğu için hani destekçim arkamda fazla yoktu, o yüzden baya zorluk çektim. Eşim bu hareket şeyleri durumundan dolayı (K11, Kadın, 42).

Paradan yana çok sıkıntı çekiyoruz. Kızım, üç milyar 400 ben alıyom maaşım asgari ücretten aynıydı. Şimdi düştü. Para düştü. O da aynısını alıyodu. Ama eksik. Tabi çıplak değiliz, aç değiliz, yetmiyor. Bahçeyi de ekiyoz. Suluyoz da. Ama kaçak değil ha. Parasını veriyoruz. Ne yapalım seviyoruz. Öyle işte (K13, Kadın, 70).

Araştırmaya dâhil olan katılımcıların ifadelerine bakıldığında ekonomik zorluklar yaşadıkları görülmektedir. Katılımcıların bakım verdikleri bireylerin bazı alışkanlıklarından dolayı sorunlar yaşadıkları ve bazılarının sosyal yardım aldığı anlaşılmaktadır. Katılımcılara nelere ihtiyaç duydukları sorulduğunda yine ekonomik yetersizliklerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Maddi desteğe ihtiyacımız var çünkü evim çok kötü. Biz depremden sonra ahırı ev yaptık yani onu ev yaptık. Çatıyı kattırdık. Üst katı yaptık ama ahır yani ahırı böldük odalara. Şükür Allah'a nankör gelmeyim ama (K1, Kadın, 60).

Buna (çocuğunu kastediyor) bi aylık verse memnun olurduk kızım. Bi müddet verdiler. İki sene kadar verdiler. Sonra kestiler (K7, Erkek, 72).

Ekonomik yardım istedim. İlk defa onu kömüre yazdırdım. Kutu da gelecek dediler ama gelmedi. Sonra büyükşehirden kutu getirdiler. Bu daha ilk daha yeni. Hiç kimseden bi iğne görmedim (K13, Kadın, 70).

Katılımcıların ifadelerinde görüldüğü üzere ekonomik zorluklar, kişiler için nesnel bakım yükünün diğer bir ayağını oluşturmaktadır. Bu sorunun çözümü için de katılımcıların sosyal yardım talebinin olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.3. Bakıma İlişkin Eylemler

Nesnel bakım yüküne ilişkin en görünen kısımlardan birini bakım verme eylemleri oluşturmaktadır. Nitekim nesnel bakım yükü tanımlandığında da buna vurgu yapılmaktadır. Bakım verme süreciyle beraber kişilerin sorumlulukları artmakta ve bu durum beraberinde çeşitli olumsuzlukları getirmektedir. Bahsedilen olumsuzluklar kendisini fiziksel, psikolojik ve ekonomik düzeyde göstermektedir (Kol & Yılmaz Karabulutlu, 2021). Araştırmaya katılan katılımcıların beyanları buna işaret etmektedir. K1, bakım verdiği kişinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için en temel gereksinimlerini bile ertelediğini ifade ederken K5 çocuğunun ihtiyaçlarına göre yaşamını düzenlediğini belirtmiştir. K9 ise kardeşinin bakım faaliyetlerini yürütebilmek için kendi sağlık ihtiyaçlarını göz ardı ettiğini bildirmiştir.

Hiçbir yere bi çarşıya gidemiyom. Yani kaç aylar bi mühim bi şey olacak. ... Devamlı peşindeyim yani sabah akşam haplarının peşinde. Oğlum haplarını yuttun mu, yuttuysa yuttum anne. Yutmadıysa bakıyom ben oraya, ben onun haplarını sıraladım, böyle bakıyom (K1, Kadın, 60).

Ya vakit ayırabiliyom mu derken ben onun için geldim yani. Vaktimin bi kısmını yani illa bu saatte olacak diye bi işim yok ha varsa da onu bi saat sonra buraya geliyom. Bu şekilde hayatım benim (K5, Erkek, 52).

Diyorum ya o onla o kadar yoğunlaştım ki kendim için bile doktora normal bakım dış olsun ağız olsun grip olsun onun için ile kendim için doktora gitmedim ben psikoloğu bırak. Bel fitiği rahatsızlığım var benim 25 yıldan beri, onun için bile gitmedim yani aslında fizik terapiye gitmem lazım. Kime bırakıcan, kendi başına bırakamıyorum, hep kendi kendime atlatmaya çalıştım (K9, Kadın, 53).

Kişilerin bakım verme faaliyetlerine ilişkin kendilerini zorlayan durumlardan bir diğeri ise bakım verdikleri fertlerin hastalıklarının belirtilerine dayanmaktadır. Kişiler, belirli bir ruhsal hastalıkla karşı karşıya kaldıklarında öz bakımlarını yerine getirmekte zorlanmaktadırlar. Bu durum ise bakım verenlerin daha fazla sorumluluk almasına sebep olmaktadır. Nitekim çalışmaya katılan K8, kızının fazla yemek yemesi ve öz bakımını yerine getirememesi sebebiyle daha fazla iş yapmak durumunda kaldığını ve bu durumun kendisini zorladığını ifade etmiştir. K10, kardeşleriyle beraber babasının öz bakım faaliyetlerini yerine getirdiğini ifade ederken benzer şekilde K12 de kardeşinin kişisel bakımı ve beslenmesine ilişkin pek çok şeyi yerine getirdiklerini beyan etmiştir. K13 ise kardeşinin beslenme rutininin dolaylı diğer aile üyelerinin kaygılar yaşadığını ancak kendisinin bu durumu kabullendiğini söylemiştir.

En çok zorlayan kendini yemeğe veriyor kızım. Nasıl yiyo bir görsen. Hiçbir şey bırakmıyo. Bi bakıyom, tabak elinde onu bitiriyor, gidiyo, onu yiyo, bırakıyo başka şeye. Yemesi çok kötü bi de ayakta duruyo sürekli. Bi de büyüğünü küçüğünü kaçıryo (tuvalet ihtiyacını kastediyor) kızım. Önceden o kadar olmuyodu. Bi de bizim orada sular buz gibi. Bir ay çamaşır yıkadım kızım biliyon mu? (K8, Kadın, 75).

Yok sadece ben veriyorum demiyeyim, benim ablam var. İ. 'de oturuyor. Ben bi alo diyeyim babamı götürmem lazım diyeyim ordan gelir götürür. Kardeşim var erkek kardeşim, babamı işte tıraş eder, yıkar. Bizle beraber oturmuyor şu an, evi ayrı ama gelir yani. Diğer kız kardeşim var, o da ben işim var işte, annem babamla ilgilenir misin, kalır mısın ya da sana getireyim desem yaparlar yani (K10, Kadın, 40).

Evdeki en büyük yaşadığı sıkıntı da kişisel bakımı konusunda sıkıntılar var. Bu hastalığı özellikle şiddetli dönemlerde çok takip edilmesi gerekiyor. Tuvalet, temizlik noktasında, kişisel bakımı bunlarla ilgili çok şeyler de var. Bu bizi zorluyor. Ama biraz iyi olduğu dönemde de bu konuyla yine bizim ilgilenmemiz gerekiyor, yemektir, şudur budur. Zaten yemekten dolayı sürekli sorun oluyor. Sürekli yiyor sonra yatıyor. Tekrar yiyor yine yatıyor (K12, Erkek, 42).

Anneme de ben baktım. 10 kilo domates alıyodum çarşıdan. Kalabalıktık o zaman. 2 gelinim var, torunlar var, beyim vardı o zaman. Bir tencerenin içine doldururdu domatesleri pişirip yerdi. Bahçeden de toplardım. Tencereye doldururdu bi sürü. Annem derdi kızım bu seni batırır derdi. Ne yapalım anne yesin derdim. Annem ölürken bunu bana emanet etti. Dedi buna sen bakarsın dedi. Senden başka buna kimse bakamaz kızım dedi. İşte öyle devam ediydi (K13, Kadın, 70).

Kişiler kendilerini sosyal ve kültürel yönden kısıtlanmış hissettiklerinde bakım yükleri artmaktadır (Doğan ve diğerleri, 2021). Bu kapsamda kişinin hayatını bakım verdiği kişiye göre düzenlemesi, belirli şeylerden feragat etmesi, bakım yükünün artmasına sebep olmaktadır.

3.2. Özel Bakım Yükü

Kişinin; cinsiyeti, düşük eğitim seviyesi, bakım sürecine ilişkin dayanıklılığı, bakım verme eylemine harcadığı süre, sosyal izolasyon durumu ve yaşadığı ekonomik sorunlar bakım yükünü etkileyen faktörler arasında yer almaktadır (Adelman ve diğerleri, 2014). Kişinin tüm bunlara karşı yaşadığı psikososyal sorunlar ise bakım yükü kavramının özel bakım yükü kısmına tekabül etmektedir. Bunun da beraberinde depresyonu (Ören & Aydın, 2020; Aldem Budak & Geçkil, 2020) anksiyeteyi (Köse ve diğerleri, 2019), Tip 2 diyabet ve hipertansiyon gibi fiziksel hastalıkları (Poon ve diğerleri, 2019) getirdiği bilinmektedir. Bu çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmış ve ilgili sonuçlara belirtilen alt temalarda yer verilmiştir.

3.2.1. Kişinin Yaşadığı Psikososyal ve Fiziksel Sorunlar

Çalışmaya katılan kişiler, yaşadıkları bakım yüküne bağlı olarak çeşitli ruhsal ve fiziksel hastalıklarla

karşılaştıklarını belirtmişlerdir. K1, yaşadığı üzüntü ve stresten dolayı migreninin, K8 bu süreçle birlikte panik atağının başladığını ve K10 ise babasının hastalığı sebebiyle annesinin depresyonda olduğunu bildirmiştir. K9 ise yaşadığı süreçle ilişkin kendine yeterince vakit ayıramadığını, bakım verdiği bireyin doktorunun tavsiyesi ile moralini düzelterek aktivitelere katıldığını ifade etmiştir.

Bi daha olmasın, ben her şeye razıyım, ben sürüne sürüne ben 60 yaşına girdim. Hani ben şimdiye kadar gün görmedim. Oğlum hasta olmasın, bi kaşık çorba yapar yerim ben. Her şeye razıyım başka bi şey istemiyorum. ... Yalnız başım çok ağrıyo benim çok ağrıyo. Sinüzit var, migren var, benim üzüntüden sinirinden stresten hep böyle birikti beyne (K1, Kadın, 60).

Ben şimdi gitmiyomda yakında zaten bunlar bana yetiyo kızım. Ben de gençken çok hasta oldum biliyo musun? Bi evlendim adam hiç laf anlamıyo, deli. Ben panik atakmışım meğer. 15 sene yattım kızım biliyon mu? İçimde bir korku. İnanır mısın sanki içimde bir insan konuşuyordu. Korkudan saatlerce yatıyordum saat 11'lere 12'lere kadar. Meğer panik atakmış (K8, Kadın, 75).

Valla 4-5 senedir düşünmüyodum kendim için bi şey yapmayı. Hep onun üzerine şey yaptım. Doktor diyo sadece ona değil kendine de odaklan. Kendi moralini düzelt deyince resime başladım (K9, Kadın, 53).

Annem çok etkilendi bu süreçten. O da depresyonda şu anda (K10, Kadın, 40).

Bakım verme süreci kişiler için zorlayıcı olabilmektedir. Yaşanan zorluklar beraberinde ruhsal hastalıkları (Bademli, & Çetinkaya Duman, 2013),

3.2.2. Bakım Veren ile Hasta Arasındaki İlişki ve Damgalanma

Ruhsal hastalıklarda bakım veren ile hasta arasındaki ilişki hem hastayı hem de bakım vereni çeşitli düzeylerde etkilemektedir. İlk olarak bakım verenin hastalığa ilişkin verdiği tepki, bu sürece yüklediği anlam, korkuları ve geleceğe ilişkin endişeleri öznel bakım yükünü etkileyebilmektedir. Neticede öznel bakım yükü, kişinin verdiği bakıma ilişkin hissettiği psikososyal strestir ve kişinin bu sürece yüklediği anlama bağlı olarak stres düzeyinin artması mümkündür. Nitekim katılımcıların ifadeleri de buna işaret etmektedir. K5, tek erkek evladının şizofreni teşhisi almasını kabullenmekte zorlandığını, bu kapsamda pek çok doktorla görüştüğünü ve karmakarışık hissettiğini belirtmiştir. K11 ise eşinin ilgili hastalığa yakalanması sebebiyle hayatının değiştiğini belirtmiş ve artık yaşamının sadece eşi üzerine kurulduğunu ifade etmiştir.

İlk zamanlar çok ağırdı. Yani hiç olmamış şeyi olmuş gibi gösteriyo. Hayali bazı olayları gerçek lanse gibi ediyodu. Öyle şeyler yaşadık yani ama ben çok ağır yaşadım yani. Ya şimdi ben bir baba olarak üzülüyorum yani bi tane oğlum var. Biz de bir karmaşıklık yaşadık yani (K5, Erkek, 52).

Eşim sonuçta, çocuklarımın babası olduğu için hiç bi beklentim yok. Sadece bi beklentim var o da iyi olup... Ha keşke hani iyi olup da benim önümde gitse hani evini çoluğunu çocuğunu yönlendirse diyorum yani. Başka, başka bi şey demiyorum (K11, Kadın, 42).

Kişileri bu süreçte etkileyen şeylerden biri de hastalığın belirtilerine dayanmaktadır. Bakım verenler ortaya çıkan belirtileri anlamada zorlanmakta, hastanın kendisine ya da başkasına zarar vereceğine ilişkin kaygılar hissetmektedir. Araştırmaya katılan katılımcıların ifadeleri de benzer şekilde olmuştur. K5 ve K15, çocuğunun bu süreçte intihar edeceğine ilişkin kaygılar hissettiğini, sürekli olarak onu korumaya çalıştığını, K8 eşinin hastalığı sebebiyle kendisine şiddet uyguladığını ve bu sebeple de kendisinin çeşitli sağlık problemleriyle karşılaştığını beyan etmiştir.

Yani hani bazen duyuyoz ya şizofren hastalar birini kesmiş, annesine zarar vermiş. Allah'a şükür şu ana kadar sert bi şey olmadı veya intihara yönelecek o tür şeyler duyuyoz. Onlara dair çok korku yaşadım. Böyle diyodu çünkü bana. Kendimi atacam bir arabanın altına veya bu işi noktalayacam dedi bana ilk zaman yani. Ondan sonra bi daha öyle bi şey olmadı ama ilk zaman öyle bir stres yaşadım. İnan uyku uyuyamadım. Böyle bir süreç yaşadım (K5, Erkek, 52).

Bi de öyle dayak yerdim. Otur sopa, kalk sopa. Ya sen niye dövüyosun hiç suçum yok. Başlıyo pat küt girişiyo. Meğer adamın kafa bozukmuş. Onun babası da delirmiş ya işte irsi geçiyo. Kaynatam da bak ben evlendikten sonra aynı kaynatam kayınvalidemi dövüyordu. Ondan işte öyle dayak yiye yiye korkudan ben hastalandım (K8, Kadın, 75).

Tekrardan eskiye döner, eskisi gibi olur diye korkuyorum. O zamanlar intihar edeceğim diyordu. Çok korkuyordum. Ya ona bişi olursa ya ona bişi olursa. Hep arıyordum dışarda. En büyük korkum ona bişi olması (K15, Kadın, 50).

Bakım verenlerin bu süreçte karşılaştıkları sorunlardan biri ise kendilerine bir şey olması durumunda hastalarına kimin bakacağına ilişkin kaygıları içermektedir. Kişiler bu süreçte diğer aile üyelerinden gerekli desteği de görememektedir. Kişinin geleceğe ilişkin bu kaygıları öznel bakım yükünün artmasına sebep olmaktadır. Katılımcıların ifadelerine bakıldığında bu duruma ilişkin sorunlarla karşılaştıkları görülmektedir. K11 bu süreçten dolayı yalnızlaştığını, K12 diğer aile üyelerinin bu süreçte kendisine destek verme konusunda istekli olmadığını ve K13 kardeşinden önce kendisine bir şey olmasına dair endişelerinin olduğunu ifade etmiştir.

Yani tabi ki dışardan en azından maddiyat. İlk maddiyat ama daha sonra da maneviyat çok önemli. Onu da işte herkes içinde gücünde oturup seninle dertleşecek konuşacak kimse yok. Bi şey olmuyor işte (K11, Kadın, 42).

Ya şu an için destek olan kimse yok. Bazen ben buraya gelemediğim zamanlarda kardeşime söylüyorum ama gördüğüm kadarıyla kimse de çok istekli, arzulu değil yani. Ya bu konuda istekli arzulu olan bi benim. Vicdanen rahatsız oluyorum bu şekilde olmasından dolayı. Yaklaşık olarak bir aydan beri benim evimde duruyor. Ben ilgileniyorum (K12, Erkek, 42).

Ben bu Rabbim buna başılsın. Bunu kimsenin eline bırakmasın. Ben her şeyin iyisini ona veririm. Ben bana bi şey olmasın diyorum. Oğlu istedi bunu vermedi. Bahçeli benim evim. Orada çiçekte oturuyor. Daha önce verdim bunu. Zayıfladı. Başkası buna bakamadı. Aman diyorum Allah 'ım ben ölmeden yani Allah 'ım beni ona başılsın, onu arkasında bırakmasın (K13, Kadın, 70).

Bakım verenlerin öznel bakım yüklerini etkileyen faktörlerden bir diğeri ise damgalanmadır. Hem ruh sağlığı sorunları yaşayan kişiler hem de aileleri bu süreçte damgalanabilmekte ve sosyal yaşamdan kopabilmektedir. Bu araştırmaya katılan K3 çocuğunun hastalığına ilişkin diğer kişilerin kaygılarının kendisini üzdüğünü ve K9 da hasta olan kardeşinin tutum ve davranışları sebebiyle sosyalleşmek istemediğini belirtmiştir. K15 oğlunun hastalığı sebebiyle başka şeyler yapamadığını ve diğer insanlar tarafından “kötü” gözle bakıldığını ifade etmiştir.

Benim hep üzüntü ile ilgili mücadelem var çünkü çocuğum şiddet elimde olmadığı için bağırır çağıran bir hasta olmadığı için benim de asabi sinirlenen bir halim olmuyor ama benim üzgün bir ruh halim var yani onun için (K3, Kadın, 57).

Öyle sosyalleşmek pek istemiyoruz. Sevmiyorum zaten. Yalnız yaşamayı seviyorum çünkü o da eğer birileri gelirse söylenen sözlerden etkileniyor. Niye öyle söyledi, ben öyle miyim, bana neden bunu söylüyorlar falan diyo (K9, Kadın, 53).

Hayatımın merkezinde O (oğlunu kastediyor) var. Onsuz bişi yapmak istiyorum ama olmuyor (ağlayarak anlatıyor). O da diğer kardeşleri gibi olsa olur ama olmuyor. Hep onunla oluyorum başka olmuyor. Şu an rahatsızlığı var ama çalışıyor mesela ama ilaç kullanıyor diye insanlar ona normal bakmıyor. Ona kötü bakıyorlar ilaç kullanıyor diye. Halbuki diğerlerinden farkı yok. Bak diyoruz, baban da şeker hastası, o da ilaç kullanıyo. Ondan bi farkın yok. Ömür boyu ilaç kullanması gerekiyor ama işte insanlar (K15, Kadın, 50).

Görüldüğü üzere kişinin bakım verme sürecinde yalnızlaşması ve damgalanmaya maruz kalması çeşitli sorunlara sebep olabilmekte ve bakım verenin öznel bakım yükünün arttırmaktadır.

4. Tartışma

Bu araştırma, şizofreni tanısı almış aile üyesine bakım veren kişilerin deneyimlerini anlamayı ve bu deneyimlerin bakım yükü üzerindeki etkilerini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda araştırmaya katılan bireylerin bakım yükleri nesnel ve öznel bakım yükü olmak üzere iki ana tema üzerinden incelenmiştir. Nesnel bakım yükünde bakım süresi ile ilgili olarak katılımcıların, uzun süredir bakım yükünü üstlendikleri, hastalarının öz bakımını gerçekleştirdikleri ya da destekledikleri, şizofreni hastalığının doğası gereği hastanın kendine ve çevresine zarar verme olasılığı nedeniyle çok dikkatli olmak zorunda hissettikleri ve bu süreçte kendilerine zaman ayırmakta zorlandıkları görülmüştür. Nitekim bu durum yapılan araştırmalarda da kendini göstermektedir (Tanna, 2021; Barbara ve diğerleri, 2021; Khattoon ve diğerleri, 2021; Clari ve diğerleri, 2022; Rahmani ve diğerleri, 2022). Ukpong ve Ibigbami (2021) tarafından yapılan çalışmada bakım verme süresinin ruh sağlığını ve çevre ilişkilerini etkilediği tespit edilmiştir. Benzer sonuçlara Gıyınış Ayhan ve diğerleri (2019) tarafından yapılan araştırmada da ulaşılmış ve bakım verme süresi azaldıkça kişinin toplumsal ilişkilere katılabildiği ve kendini daha az kısıtlanmış hissettiği ortaya çıkmıştır. Aksi takdirde nesnel aile yükü ortaya çıkabilmektedir (Köroğlu & Hocoğlu, 2019).

Ekonomik yetersizlikler, en çok dile getirilen sorun olmuştur. Şizofreni hastası bireylerin çalışmadığı, iş yaşamından ayrılmak zorunda kaldığı, çalışırken çok zorlandığı ve gelir kaybı yaşadıkları ifade edilmiştir. Diğer ruh hastalıklarında olduğu gibi şizofreni hastalarının da yaşadığı damgalanma, hastaların iş bulma ve istihdama katılma noktasında fırsat eşitliğinden faydalanamamasına neden olmaktadır. Hastanın tedavi sürecinde ilaçların temininin ekstra bir ekonomik yük oluşturması, bakım yükünü arttıran bir etmen olarak ortaya çıkmaktadır. Bakım verenlerin en çok ekonomik olarak destek beklediği görülmektedir. Ayrıca hastanın tedavi ve ilaç masrafları da bu süreçte kişileri zorlamaktadır. Nitekim bu durum araştırmalarda da kendisini göstermektedir. Karancı (1995) tarafından yapılan çalışmada şizofreni teşhisi almış bireylerin en çok yakındığı sorunlardan biri ekonomik zorluklar olarak tespit edilmiştir. Başka bir çalışmada benzer sonuçlara ulaşılmış ve bakım verenlerin hastanın çalışmaması ve gelir kaybı yaşaması sebebiyle ekonomik güçlükler yaşadıkları tespit edilmiştir (Özlü ve diğerleri 2015; İçağasıoğlu Çoban, 2020). Bu durum ise kişilerin sosyal yardım almasına sebep olmaktadır (Ohaeri, 2001). Benzer durum bu çalışmaya katılan bireylerde de kendini göstermiş ve katılımcıların bazıları sürece ilişkin yaşadıkları zorluklar sebebiyle sosyal yardım aldıklarını ifade etmiştir.

Hastalarına bakarken bireylerin kendilerinden ödün verdikleri, yaşamlarını hastalarına göre düzenledikleri ve bazen en temel ihtiyaçlarını bile öteledikleri saptanmıştır. Bakım yükünü üstlenmiş bireylerin kendilerinin ya da evin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çarşıya pazara giderken bile hastalarının bakım ve gözetimini bir başka yakınına teslim etmek zorunda olmaları süreci zorlaştırmaktadır. Bazı katılımcılar uzun süreli tedavi gerektiren kendi hastalıklarının bulunduğunu ancak hastalarının bakım yükünü başka bir yakınına devredemedikleri için kendi tedavilerini aksattıklarını ifade etmişlerdir. Hastalarının bakım ve gözetiminde diğer yakınlarından yeterli desteği gördüğünü ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır. Ancak bu katılımcıların beyanları incelendiğinde bakım yükünün eşit dağıtılmasından ziyade ağırlıklı olarak bir kişinin sorumluluğunda olup diğerleri tarafından zorunlu hallerde desteklendiği görülmektedir. Diğer çalışmalardaki sonuçlar da buna işaret etmektedir. Bilgehan ve İnkaya (2021) tarafından yapılan çalışmada bakım verenlerin ilgili eylemleri yaparken zorlandıkları ve bakım yüklerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Benzer sonuçlara Ulusoy ve diğerleri (2021) tarafından yapılan çalışmada da ulaşılmış, sosyal aktivitelere ve toplumsal yaşama katılamayan bakım verenlerin bakım yükleri daha yüksek bulunmuştur.

Öznel bakım yükü ile ilgili sorulara verilen cevaplara bakıldığında bakım veren bireylerin bu dönemde çeşitli fiziksel ve ruhsal hastalıklara yakalandıkları gözlenmiştir. Bakım verme sürecinin bireylerin depresyon ve anksiyete düzeylerini artırdığı ve üzüntüye bağlı migren, Tip 2 Diyabet, hipertansiyon gibi fiziksel hastalıklara neden olduğu görülmüştür. Ayrıca şizofreni hastalarına bakım veren bireylerin ruhsal hastalıklar konusunda risk grupları içerisinde olduğu bilinmektedir (Harmanlı, & Çetinkaya Duman; Prasad ve diğerleri, 2023; Lespine ve diğerleri, 2023). Bu sonuç, diğer araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Kulu ve Özsoy (2020) tarafından yapılan çalışmada bakım verenlerin depresyon puanları yüksek bulunmuştur. Benzer sonuçlara farklı bir çalışmada da ulaşılmış ve kişilerin bakım yükleri arttıkça depresyon ve anksiyete düzeylerinde artış olduğu tespit edilmiştir (Oğul ve diğerleri, 2013). Bununla birlikte bakım yükünün baş ağrısı gibi çeşitli somatik rahatsızlıklara da sebep olduğu bulunmuştur (Coşkun, 2013).

Hastalık öğrenildiğinde kabullenme süreci zor geçmekte, belirtileri bakım verenler tarafından anlaşılmamaktadır. Daha sonrasında da hastalarının kendisine ya da çevresindekilere zarar verebileceğine ilişkin kaygılar yaşanmaktadır. Kendilerine bir şey olması durumunda hastalarına kimin bakacağı konusu da bakım verenlerin kaygı duyduğu diğer bir husustur. Şizofreni tanısı almış bireye bakım verenlerin birçoğu “hastasının kendisinden sonraya kalmamasını” dilemektedir. Kişiler ve aileleri yaşanan süreci yeterince anlayamadıkları için çeşitli duygusal sorunlar yaşamakta, kendilerini suçlayabilmekte, yoğun bir şekilde üzüntü ve utancı hissedebilmekte (Koroğlu, & Hocoğlu, 2017) ve yaşam kalitelerinde düşüş olabilmektedir (Cheng ve diğerleri, 2022). Bu sebeple de şizofreni teşhisi almış bireylerin bakım verenlerine yönelik destek programları önemli bir yerde durmaktadır (Yıldırım ve diğerleri, 2014; Karambelas ve diğerleri, 2022; Peng, Ma, & Ran, 2022).

Çevre tarafından damgalanma hem şizofreni tanısı almış bireyi hem de bakım vereni sosyal hayattan uzaklaştırmakta ve insanlardan izole bir yaşam tarzını tercih etmelerine neden olmaktadır. Bu durum katılımcıların ifadelerinde de kendini göstermiş ve bazı katılımcılar yaşanan süreçten ötürü çevresindeki insanların olumsuz tutum ve davranışlarına maruz kaldıklarını ve bu sebeple diğer kişilerden uzaklaşmaya başladıklarını beyan etmişlerdir. Sosyal destek kaynaklarının etkin kullanılamaması yalnızlıkla beraber öznel bakım yükünü de artırmaktadır (Sustrami ve diğerleri, 2023). Çünkü yaşanan damgalanma hem kişilerin hem

de ailelerinin duygusal ve sosyal sorunlar yaşamasına sebep olmaktadır (Şengün İnan, Çetinkaya Duman, & Sarı, 2021; Kalaycı, Uzunaslın, & Uzunaslın, 2023). Tüm bunlar kişilerin hem tedavilerini hem de bakım süreçlerini sekteye uğratmaktadır (Küçük Öztürk, & Çam, 2020). Kişiler yaşanan damgalanmayla mücadele etmek ve baş etme stratejileri geliştirmek zorunda kalmaktadır (Turtank, & Künüroğlu, 2022). Bu sebeple bakım yükü çalışmalarında damgalanma konusunun daha fazla ele alınması gerekmektedir.

5. Sonuç

Nitel araştırmanın fenomenoloji deseninden yararlanılarak yapılan bu çalışma ile şizofreni teşhisi almış aile üyelerine bakım veren kişilerin bakım yüklerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda kişilerin birinci dereceden yakınlarıyla görüşülmüştür. Araştırmaya dair en önemli sonuçlar; bakım süresinin arttıkça bakım yükünün arttığı, bu süreçte ekonomik sorunların yoğun olarak görüldüğü ve kişi ile bakım vereni arasında yaşanan duygusal sorunların bakım yükünü arttırdığına dairdir. Bunun yanı sıra kadın bakım verenlerin erkeklere kıyasla daha fazla bakım yükü bildirdiği de görülmüştür. Ayrıca bakım verenin yaşının da bakım verme deneyimini etkilediği anlaşılmıştır. Çıkan bu sonuçlar ışığında; mikro düzeyde kişilerin ihtiyaçlarına ve yaşlarına göre müdahale planlarının oluşturulması, mezo düzeyde aile temelli uygulamaların ön plana çıkarılması, ilgili hastalığın kişiler ve aileleri tarafından daha iyi anlaşılması için eğitim çalışmalarının artırılması, bakım yüküne ilişkin grup çalışmalarının yapılması, makro düzeyde ailelere alternatif bakım modellerinin ve hizmetlerin sunulması ve ruhsal hastalıklara özel sosyal yardım kaynaklarının oluşturulması önerilmektedir.

Kaynaklar

- Adelman, R. D., Tmanova, L. L., Delgado, D., Dion, S., & Lachs, M. S. (2014). Caregiver burden: A clinical review. *JAMA*, 311(10), 1052-1060.
- Ak, M., Yavuz, K. F., Lapsekili, N., & Türkçapar, H. (2012). Kronik psikiyatrik bozukluğu bulunan hastaların ve bakım verenlerinin bakım yükü açısından değerlendirilmesi. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 25, 330-337.
- Aldem Budak, M., & Geçkil, E. (2020). Kronik hastalığı olan çocukların annelerinin bakım verme yükü ile anksiyete-depresyon düzeyinin belirlenmesi. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(3), 391-399.
- Arslantaş, H., & Adana, F. (2011). Şizofreninin bakım verenlere yükü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(2), 251-277.
- Atagün, M. İ., Balaban, Ö. D., Atagün, Z., Elagöz, M., & Yılmaz Polat, A. (2011). Kronik hastalıklarda bakım veren yükü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 3(3), 513-552.
- Awad, A. G., & Voruganti, L. N. (2008). The burden of schizophrenia on caregivers. *Pharmacoeconomics*, 26(2), 149-162.
- Bademli, K., & Çetinkaya Duman, Z. (2013). Şizofreni hastalarının bakım verenleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(4), 461-478.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Barbara, S., Barabássy, Á., Buksa, K., Laszlovszky, I., Dombi, Z. B., Németh, G., & Falkai, P. (2021). The burden of caring for someone with schizophrenia: A cross country report from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary and Russia. *Psychiatria Hungarica: A Magyar Pszichiatriai Tarsaság Tudományos Folyóirata*, 36(4), 546-556.
- Bilgehan, T., & İnkaya, B. (2021). Palyatif hastalarına bakım veren bireylerin bakım yükü ve etkileyen faktörler. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 24(1), 51-58.
- Binbay, T., Ulaş, H., & Alptekin, K. (2010). Şizofreni epidemiyolojisine türkiye'den katkı yapmak: nasıl ve neden?. *Klinik Psikiyatri*, 13(Ek 1), 9-15
- Bora Başara, B., Dirimeşe, V., Özkan, E., & Varol, Ö. (2006). *Türkiye hastalık yükü çalışması 2004*. Ankara: Hıfzıssıhha Mektebi Müdürlüğü.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E. ve diğ. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (24. Baskı). Ankara: Pegem Akdemi.
- Cheng, W. L., Chang, C. C., Griffiths, M. D., Yen, C. F., Liu, J. H., Su, J. A., Lin, C. Y., & Pakpour, A. H. (2022). Quality of life and care burden among family caregivers of people with severe mental illness: mediating effects of self-esteem and psychological distress. *BMC Psychiatry*, 22(1), 672.

- Clari, R., Headley, J., Egger, J., Swai, P., Lawala, P., Minja, A., Kaaya, S., & Baumgartner, J. N. (2022). Perceived burden and family functioning among informal caregivers of individuals living with schizophrenia in Tanzania: a cross-sectional study. *BMC Psychiatry*, 22(1), 10.
- Coşkun, D. (2013). Fiziksel engelli çocuğu olan ebeveynlerde bakım yükünün ve aile işlevlerinin değerlendirilmesi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Creswell, J. W. (2009). Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (3. Edition). Sage Publication.
- Dixon, L., Adams, C., & Lucksted, A. (2000). Update on family psychoeducation for schizophrenia. *Schizophrenia Bulletin*, 26(1), 5–20.
- Doğan, M., Özer, U., Kalın, T., Seçilmiş, Y., & Öztürk, M. A. (2021). Süreğen hastalığı olan çocuklara bakım verenlerin bakım verme yükünün değerlendirilmesi. *Çocuk Acil ve Yoğun Bakım Dergisi*, 8(1), 15-21.
- Gıynaş Ayhan, M., Köse, A., Kırcı Ercan, S., Bozdoğan, Ş. Y., Yardım Özayhan, H., & Eren, İ. (2019). Toplum ruh sağlığı merkezi hizmetlerinden yararlanan şizofreni tanılı hastaların yakınlarındaki bakım yükü: karşılaştırmalı bir çalışma. *Cukurova Medical Journal*, 44(1-Ek Sayı), 92-99.
- Global Health Metrics. (2020). Global burden of 369 diseases and injuries in 204 countries and territories, 1990–2019: A systematic analysis for the global burden of disease study 2019. *The Lancet*, 396, 1204-1222.
- Harmancı, P., & Çetinkaya Duman, Z. (2016). Şizofreni hastalarına bakım verenlerin yükleri ve ruhsal sağlık durumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 7(2), 82-86
- Izon, E., Berry, K., Law, H., Au-Yeung, K., & French, P. (2020). “I don’t know how to fix it and sometimes it’s so overwhelming” identifying the barriers and facilitators for family caregivers supporting someone at high-risk of psychosis: A qualitative study. *Psychosis*, 12(1), 57-67.
- İçağasıoğlu Çoban, A. (2020). Toplum temelli ruh sağlığında ailelerle sosyal hizmet uygulaması. Ayten Kaya Kılıç (ed.) içinde, *Toplum Temelli Ruh Sağlığında Sosyal Hizmet Uygulamaları* (s. 257-274). Ankara: Nobel.
- Kalaycı, E., Uzunaslan, İ., & Uzunaslan, Ş. (2023). Caregiver burden experiences of caregivers of patients with schizophrenia: A qualitative inquiry. *The International Journal of Social Psychiatry*, 69(3), 543-550.
- Karambelas, G. J., Filia, K., Byrne, L. K., Allott, K. A., Jayasinghe, A., & Cotton, S. M. (2022). A systematic review comparing caregiver burden and psychological functioning in caregivers of individuals with schizophrenia spectrum disorders and bipolar disorders. *BMC Psychiatry*, 22(1), 422.
- Karancı, A. N. (1995). Caregivers of turkish schizophrenic patients: causal attributions, burdens and attitudes to help from the health professionals. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 30(6), 261–268.
- Khatoun, K., Dhamija, S., Gupta, N., Padhi, D., Kiran, M., & Chaudhury, S. (2021). Pattern of burden on the family of patients with schizophrenia and bipolar disorder: A comparative study. *Industrial Psychiatry Journal*, 30(Ek Sayı), 178-183.
- Kocal, Y., Karakuş, G., & Sert, D. (2017). Şizofreni: etyoloji, klinik özellikler ve tedavi. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 26(2), 251-267.
- Kol, R., & Yılmaz Karabulutlu, E. (2021). Kronik hastalığı olan bireylere bakım verenlerin bakım yükü ve iyilik halinin değerlendirilmesi. *Kocaeli Tıp Dergisi*, 10(1), 119-127.
- Köroğlu, A., & Hocoğlu, Ç. (2017). Şizofreninin aile üzerine olan etkisi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 170-175.
- Köroğlu, A., & Hocoğlu, Ç. (2019). Şizofrenide aile yükü, aile işlevleri ve başa çıkma tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ortadoğu Tıp Dergisi*, 11(3), 294-302.
- Köse, S., Türköz Arar, A., & Yıldırım, G. (2019). Kanser tanısı konmuş çocuğa sahip olan ebeveynlerin bakım yükleri ile anksiyete düzeyleri arasındaki ilişki. *Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 16(4), 282-287.
- Kuipers, E. (2010). Time for a separate psychosis caregiver service? *Journal of Mental Health*, 19(5), 401-404.
- Kulu, M., & Özsoy, F. (2020). Bakım verenlerin depresyon, kaygı düzeyleri, ölüm kaygısı ve yaşam kaliteleri. *Cukurova Medical Journal*, 45(1), 29-38.
- Lespine, L. F., Bohec, A. L., Dorey, J. M., Berbey, C. D., Lourioux, C., D’amato, T., Krebs, M. O., Rouch, I., & Rey, R. (2023). Caregiving-related experiences associated with depression severity and its symptomatology among caregivers of individuals with a severe mental disorder: an online cross-sectional study. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 273(4), 887–900.
- Oğul, Ö. E., Düz, H., & Bumin, G. (2013). İnmeli hastalara bakım verenlerde görülen bakım yükü, anksiyete ve depresyon durumunun incelenmesi. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 1(2), 136-137.

- Ohaeri, J. U. (2001). Caregiver burden and psychotic patients' perception of social support in a nigerian setting. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 36(2), 86–93.
- Ören, B., & Aydın, R. (2020). Engelli çocuğa sahip ebeveynlerde bakım veren yükü ve depresyon durumlarının incelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 302-309.
- Özlu, A., Yıldız, M., & Aker, T. (2015). Burden and burden-related features in caregivers of schizophrenia patients. *Düşünen Adam - Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 28(2), 147-153.
- Peng, M. M., Ma, Z., & Ran, M. S. (2022). Family caregiving and chronic illness management in schizophrenia: positive and negative aspects of caregiving. *BMC Psychology*, 10(1), 83.
- Perala, J., Suvisaari, J., Saarni, S. I., Kuoppasalmi, K., Isometsa, E., Pirkola, S., & Lonngvist, J. (2007). Lifetime prevalence of psychotic and bipolar I disorders in a general population. *Arch Gen Psychiatry*, 64(1), 19-28.
- Poon, A. W., Curtis, J., Howard, A., Ward, P. B., & Lappin, J. M. (2019). Health of carers of young people with early psychosis: a biopsychosocial approach. *Australian Social Work*, 72(3), 260-273.
- Rahmani, F., Roshangar, F., Gholizadeh, L., & Asghari, E. (2022). Caregiver burden and the associated factors in the family caregivers of patients with schizophrenia. *Nursing Open*, 9(4), 1995–2002.
- Rössler, W., Salize, H. J., Os, J. v., & Rössler, A. R. (2005). Size of burden of schizophrenia and psychotic disorders. *European Neuropsychopharmacology*, 15(4), 399-409.
- Prasad, F., Hahn, M. K., Chintoh, A. F., Remington, G., Foussias, G., Rotenberg, M., & Agarwal, S. M. (2024). Depression in caregivers of patients with schizophrenia: a scoping review. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 59(1), 1-23.
- Schene, A. H. (1990). Objective and subjective dimensions of family burden. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 25(6), 289–297. doi:10.1007/bf00782883
- Schene, A. H., van Wijngaarden, B., & Koeter, M. W. (1998). Family caregiving in schizophrenia: domains and distress. *Schizophrenia Bulletin*, 24(4), 609–618.
- Sharma, M., Srivastava, S., & Pathak, A. (2021). Family psychoeducation as an intervention tool in the management of schizophrenia and the psychological wellbeing of caregivers. *Indian Journal of Community Medicine*, 6(2), 304–308.
- Şengün İnan, F., Çetinkaya Duman, Z., & Sarı, A. (2021). Şizofreni hastalarının ebeveynlerinin damgalanma deneyimleri: kalitatif araştırma. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 12(1), 59-66.
- Sustrami, D., Yusuf, A., Fitriyari, R., Efendi, F., & Aysha, R. F. (2023). Relationship between social support and family caregiver burden in schizophrenia patients. *JPMA. The Journal of the Pakistan Medical Association*, 73(Ek Sayı 2), 42-45.
- Tanna K. J. (2021). Evaluation of burden felt by caregivers of patients with schizophrenia and bipolar disorder. *Industrial Psychiatry Journal*, 30(2), 299-304.
- Turtank, A., & Künüröglü, F. (2022). Şizofreni tanısı alan çocuğa sahip ailelerin deneyimleri. *Çocuk ve Medeniyet*, 7(13), 66-95.
- Ukpong, D., & Ibigbami, O. (2021). Şizofreni ve bipolar duygulanım bozukluğu hastalarına bakım verenlerin yaşam kalitelerinin karşılaştırılması: bir güneybatı niyerya çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 32(1), 26-32.
- Ulusoy, S., Cantürk, G., Çelik, Z., Mutlu, S., Cantürk Kaya, C., Terzioğlu, M., & Yavuz, K. F. (2021). Engelli çocukların bakımverenlerinde başa çıkma tutumları ve depresif belirti düzeylerinin bakım yükü ile ilişkisi. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 1-11.
- World Health Organization (2022). Schizophrenia. Erişim Adresi: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/schizophrenia>
- Yalçın, H. (2022). Bir araştırma deseni olarak fenomenoloji. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 213-232.
- Yasamy, M., Cross, A., McDaniel, E., & Saxena, S. (2014). *Living with schizophrenia*. World Health Organization.
- Yazıcı, E., Karabulut, Ü., Yıldız, M., Baskan Tekeş, S., İnan, E., Çakır, U., Turgut, C. (2016). Şizofrenisi olan hastalara bakım verenlerin yükü ve ilişkili etmenler. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 53, 96-101.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, A., Aşilar Hacıhasanoğlu, R., Buzlu, S., Camcıoğlu, T. H., & Ekinci, M. (2014). Şizofreni hastalarının ailelerine uygulanan aileden aileye destek programının hastalık hakkında bilgi, aile yükü ve öz yeterlilik üzerine etkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 25(1), 31-37.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazarları, Sakarya Üniversitesi Etik Kurulu'nun tarih 15/09/2021 ve karar 27 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

KARABÜK ZOPRAN KÖYÜ ÇEŞME VE ÇAMAŞIRHANESİ

Karabük Zopran Village Fountain And Laundry

Şuayip ÇELEMOĞLU¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Samsun, scelemoglu08@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3432-302X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

27.01.2024

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1426814

Anahtar Kelimeler

Karabük, Zopran köyü, su mimarisi, çeşme, çamaşırhane

Keywords

Karabük, Zopran village, water architecture, fountain, laundry

ÖZ

Halkın ortak kullanım alanı olan çeşme ve çamaşırhaneler, su temin etme ve yıkama gibi ihtiyaçları gideren mimari yapı olmalarının yanı sıra dönemin sosyal ve kültürel yaşantısı hakkında önemli veriler sunan kültür varlıklarıdır. Kültürümüzdeki temizliğe verilen önemin mimariye yansımaları olarak karşımıza çıkan bu yapılar işlevsel gerekliliklerinin yanı sıra estetik, sosyal ve kültürel değerleri ile de dikkat çekmektedir. Sosyal yaşamın bir parçası olan çamaşırhaneler, çamaşır makinası gibi teknolojik aletlerin kullanımı yayılımı ile birlikte işlevlerini yitirmişlerdir. Bu çalışmada, Zopran'daki çeşme ve çamaşırhanenin mimari özellikleri, süsleme özellikleri, malzeme ve tekniği bakımından ayrıntılı bir şekilde tanıtılması, değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı çamaşırhane, ahşap konstrüksiyonlu kırma çatıyla örtülmüştür. Çamaşırhaneye bitişik nizamdaki çeşme iki cepheli, bağımlı, depolu ve sivri kemerlidir. Çeşme mimari yapısından ziyade kemer nişlerinde yer alan taş süslemeleri açısından dikkat çekicidir. Kemer nişlerinde bitkisel bezemeler, vazodan çıkan çiçekler, sembolik eşyalar ve kuş tasvirleri bulunmaktadır. Zopran Köyü Çeşmesi ve Çamaşırhanesi, mimari yapısı ve süsleme özellikleri bakımından dönem üslubunu yansıtmaları ve günümüze taşınması bakımından korunmaya değer kültür varlığı olarak önem taşımaktadır.

ABSTRACT

Fountains and laundries, which are a common area of public use, provide important data about the social and cultural life of the period, in addition to being cultural assets that meet needs such as water supply and washing. Jul. These buildings, which appear as a reflection of the importance given to cleanliness in our culture to architecture, attract attention with their aesthetic, social and cultural values in addition to their functional requirements. In this study, it is aimed to introduce and evaluate the architectural features, decorative features, materials and techniques of the fountain and laundry in Zopran in detail and to reveal its place in the history of Turkish art. The laundry room with a rectangular plan extending in the east-west direction is covered with a hipped roof with wooden construction. The fountain in the order adjacent to the laundry room has two facades, a dependent, a warehouse and a pointed arch. The fountain is remarkable in terms of its stone decorations located in the arch Aprils rather than its architectural structure. There are herbal decorations, flowers coming out of a vase, symbolic objects and bird depictions in the arch niches Apr. The fountain and laundry of Zopran village are important as a cultural asset worth preserving in terms of its architectural structure, decorative features, reflecting the style of the period and carrying it to the present day.

Atf/Citation: Çelemoğlu, Ş. (2024). Karabük Zopran Köyü Çeşme ve Çamaşırhanesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 1035-1052.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Şuayip ÇELEMOĞLU, scelemoglu08@gmail.com

1. Giriş

Bu çalışmada Karabük iline bağlı Zopran köyünde yer alan çeşme ve çamaşırhane mimari özellikleri, bezemeleri ile malzeme teknikleri bakımından Sanat Tarihi disiplini çerçevesinde incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Küre Dağları'nın güney kesimleri ile Köroğlu Dağları arasında yer alan Karabük, Batı Karadeniz bölümünün orta kesiminde konumlanmaktadır. Bölgede Türk hâkimiyeti 12. yüzyılın sonlarında başlamış olup 1196 yılında Muhiddin Mesut Şah tarafından o zamanki adı Dadybra (Zalifra/Safranbolu) olan kale fethedilmiş ve bölge Selçuklu hâkimiyetine geçmiştir (Turan, 1971: 125). Çobanoğulları, Umuroğulları, Candaroğulları hâkimiyetinden sonra 1423 yılında kalıcı olarak Osmanlı egemenliğine giren kente, Türkmen aileler yerleştirilmiştir (Gözübek, 2016: 8-15). Osmanlı Dönemi'nde, Safranbolu kazasına bağlı bir köy olan Karabük, Aktaş'a bağlıdır (Atar, 2019: 100). Aktaş, 1841 yılında Zopran'ın merkezi olduğu bir kaza olarak geçmektedir. Bu tarihte Aktaş, Kastamonu eyaletinin Viranşehir sancağına bağlıdır. Zopran, 1924 yılında nahiye merkezi iken Kastamonu vilayeti, Safranbolu kazası, Kastamonu sancağı sınırlarındadır (Sezen, 2017: 19). 1928 yılı kayıtlarında Aktaş'ın nahiye merkezi Zopran iken (Dahiliye Vekaleti, 1927: 635) Karabük'te Demir Çelik Fabrikası'nın kurulması ve Zonguldak-Karabük demiryolunun açılması ile Aktaş (Zopran), önemini kaybetmiştir. Arşiv kayıtlarına göre 1940 yılında Safranbolu'ya bağlı Arıcak ve Öğlebeli köyleri Aktaş nahiyesine bağlanmış, nahiye merkezi Aktaş'tan (Zopran) alınarak Karabük nahiye haline getirilmiştir¹ (Karacakaya, vd., 2013: 374). Karabük, 3 Mart 1953 tarihinde 6068 sayılı kanun ile Zonguldak'a bağlı bir ilçe olmuştur (Sezen, 2017: 207, 273). 06.06.1995 gün ve 22305 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 550 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyle Çankırı (Ovacık, Eskipazar) ve Zonguldak'tan (Eflani, Safranbolu, Yenice) bazı ilçeleri de bünyesine katan Karabük 78. il olmuştur. Osmanlı Dönemi'nde Aktaş nahiyesinin merkezi olan ve araştırma konusunu oluşturan çeşme ve çamaşırhanenin yer aldığı Zopran (Sarıköse, 2020: 62), günümüzde Karabük'ün merkezine bağlı küçük bir köy durumunda olup il merkezinin yaklaşık 10 km güneyindedir. Anadolu'da köy meydanlarının şekillenmesinde cami, köy odası, çeşme ve çamaşırhane gibi yapılar etkili olmaktadır (Begiç ve Kaya, 2019: 74). Çeşme ve çamaşırhaneler su ihtiyacını giderme ve yıkama gibi asıl işlevleri dışında ortak kullanım alanları olmaları bakımından sosyal hayatın sürdürüldüğü mekânlardandır (Begiç ve Kaya, 2019: 60). Sosyal yaşamın bir parçası olan çeşme ve çamaşırhaneler, şebeke sularının ve çamaşır makinası gibi teknolojik aletlerin kullanımı yaygınlaşması ile birlikte işlevlerini yitirmişlerdir. Bu nedenle işlevlerini yitiren bu yapıların sayıları günden güne azalmaktadır.

Zopran köy meydanında cami, çeşme, köy odası ve çamaşırhane gibi yapıların bulunması, Anadolu köy meydanlarında karşılaşılan geleneğin yansımalarıdır. Karabük bölgesindeki çeşmeler ile ilgili bazı yayınlar olsa da Zopran köyündeki çamaşırhane ve bitişiğindeki çeşme ile ilgili bilimsel bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda mimari ve süsleme özellikleri bakımından özgün durumunu koruyan yapılar ile ilgili bilimsel çalışma yapılması düşüncesi ile Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden gerekli izinler alınmıştır. Gerçekleştirilen saha çalışmasında yapının ölçüleri alınmış, planı çıkarılmış ve ayrıntılı fotoğrafları çekilmiştir. Yapılan çalışma ile anıtsal yapılara nazaran göz ardı edilen, somut kültürel mirasımızın önemli örneklerinden olan Zopran çeşme ve çamaşırhanesinin sosyal hayattaki önemine dikkat çekmek ve mimari açıdan inceleyerek bu alanda yapılan çalışmalara katkı sunmak amaçlanmıştır.

2- Zopran Çeşme ve Çamaşırhanesi

Zopran köy meydanında yer alan çeşme ve çamaşırhane tapunun F29.d.13.b4 pafta, 183 ada, 9 parseline kayıtlıdır. Tarihi çeşme ve çamaşırhanenin mülkiyeti Zopran köy tüzel kişiliğine aittir. Çeşme, Karabük Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 05.09.2007 gün ve 628 sayılı kararıyla korunması gereken 1. grup kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Çamaşırhane ile ilgili herhangi bir tescil kaydı bulunmamaktadır. Yapıların kuzeyinde 1994 tarihli cami, doğusunda ise yakın zamanda inşa edilmiş olan iki katlı köy odası bulunmaktadır². Bu yapılar ile çamaşırhane-çeşme arasında bir yol

¹ DABCA, 30-11-1-0/136/1/5.

² 1994 yılında inşa edilen caminin olduğu yerde Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen tek katlı ve ahşap minareli bir caminin olduğu, bu caminin yıkılarak günümüzdeki üç katlı kırma çatılı yapı inşa edilmiştir.

bulunmaktadır. Çamaşırhane, günümüzde köy müzesi olarak işlevlendirilmiştir. Çeşme ise özgün işlevini korumaktadır (Foto. 1).

Foto. 1. Zopran köyü çamaşırhane ve çeşmesinin havdan görünümü

2.1. Tarihçe

Çamaşırhane ile ilgili herhangi bir kitabe ya da belge tespit edilememiştir. Çeşmenin ise kuzey cephesindeki iki kemer nişi içerisinde de tarih belirten kitabeye rastlanmaktadır. Kuzey duvarın batı kemer nişindeki dilimli kemerli kartuş içerisinde, yedi satırlık kitabe bulunmaktadır (Foto. 2, Şekil 1). Kitabede şu ifadeler yer verilmiştir.

Sâhibü'l-Hayrât

*Lütuf Hâkdan oldu bu çeşme-i sebil-i kâinat
Teşne dil atşâne güyâ bahş eder ab-ı hayât
Sıdkla bu çeşme tâmirini Muhammed Ağa
Fıkr edüb bu dehr-i fânî kimseye vermez sebât
Teşne diller hasbiyâ okuyub tarihini
İmam Hüseyin aşkına iç ma-i hayat. 1207*

Foto. 2. Doğu cephe, güney kemer nişindeki kitabe

Şekil 1. Doğu cephe, güney kemer nişindeki kitabenin çizimi

Çeşmenin kuzey yüzündeki doğu kemer nişinde yer alan kare çerçevedeki bitkisel bezemelerin içerisinde de H 1207/M 1792-1793 tarihi yazılıdır (Foto. 3).

Foto. 3. Doğu cephe, kuzey kemer nişindeki tarih kitabesi

İki kemer nişi içerisinde de aynı tarihin yazılı olduğu anlaşılmakta olup kitabelere göre çeşme, Muhammet Ağa tarafından H 1207/M 1792-1793 yılında onarım geçirmiştir. 1792-1793 tarihinde onarım geçiren yapının, bu tarihten önce inşa ettirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çamaşırhanenin çeşme ile birlikte mi inşa edildiği, 1792-93 onarımında mı eklendiği ya da daha sonra mı ilave edildiği bilinmemektedir.

Kitabede adı geçen Muhammed Ağa ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde yapılan taramalarda bazı isimler ile karşılaşılmıştır. H 1205/ M 1790 tarihli Sefer-i Hümayun için gerekli olan askerin düzeni ve gönderilmesi ile ilgili Aktaş Mahkemesi'ne ait bir belgede, "Mehmed/Muhammed el Naib" ismi geçmektedir³. H 1261/ M 1845 tarihli Zobran karyesine ait temettuat defterinde "Naib oğlu Ali bin Muhammed" ismi yazılıdır⁴. Farklı bir kaynakta ise M 1869-1871 tarihleri arasında Muhammed isimli bir kişinin Aktaş nahiyesinde müdür olarak görev yapmış olduğu söylenmektedir (Gözübek, 2016: 23). Çeşme üzerinde yer alan H

³ DABOA, AE. SSLM. III. 53/3121. (30 Aralık 1790).

⁴ DABOA, ML. VRD. TMT. d. 16555 (29 Aralık 1845).

1207/ M 1792-1793 tarihli kitabedeki Muhammed Ağa ismi ile H 1205/ M 1790 tarihli belgede geçen Muhammed el Naib adlı kişinin aynı kişi olduğu, tarihin ve yerin örtüşmesinden dolayı kesindir. Bu nedenle yapıyı M 1792-1793 tarihinde tamir ettiren kişinin, merkezi Zopran olan Aktaş nahiyesinde yöneticilik yapan Muhammed Ağa olduğunu söyleyebiliriz. Diğer belgelerden ise bu ailenin daha sonraki yıllarda da bölgede yöneticilik yaptığı anlaşılmaktadır.

2.2. Mimari Özellikleri

Çamaşırhaneye bitişik nizamdaki çeşme⁵ iki cepheli, bağımlı, depolu ve sivri kemerlidir. Çeşmenin doğu cephesinde iki, kuzey cephesinde bir olmak üzere üç adet sivri kemerli niş bulunmaktadır (Foto. 4).

Çeşmenin doğu cephesi yatay dikdörtgen kütleyle sahip olup yaklaşık 720 cm genişliğinde, 310 cm yüksekliğindedir. Cephedeki çeşme nişini çevreleyen kuzeydeki sivri kemer zemine kadar inerken, güneydeki kemer lülenin üst seviyesinde sonlandırılmıştır. Cephedeki kuzey kemer, duvarın kuzey sınırından başlamakta olup kemer nişi 180 cm genişliğinde, 21 cm derinliğindedir. İki kemer arasında 130 cm kadar mesafe bulunmaktadır. Cephenin güneyindeki kemer nişi 170 cm genişliğinde, 21 cm derinliğindedir. Güney kemer nişinden güney duvar sınırına kadar olan duvar yüzeyi boş bırakılmıştır. Çeşmenin kuzey cephesinde tek kemer nişi bulunmaktadır. Çeşmenin düşey dikdörtgen formlu kuzey kütle 235 cm genişliğinde, 310 cm yüksekliğindedir. Yaklaşık 170 cm genişliğindeki kemer nişi, 13 cm derinliğindedir. Günümüzde özgünlüğünü kaybetmiş olan çeşmelerin ön tarafındaki yalıkların genişliği 35 ile 60 cm arasında değişmektedir (Foto. 5, Şekil 2).

Çeşmenin kuzey kemer nişinin arkasına denk gelen ve çamaşırhanenin kuzeydoğu köşesindeki depo, 195x121 cm ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Su deposu güney duvarındaki bir açıklık ile çamaşırhaneye bağlantısı mevcuttur (Foto. 3).

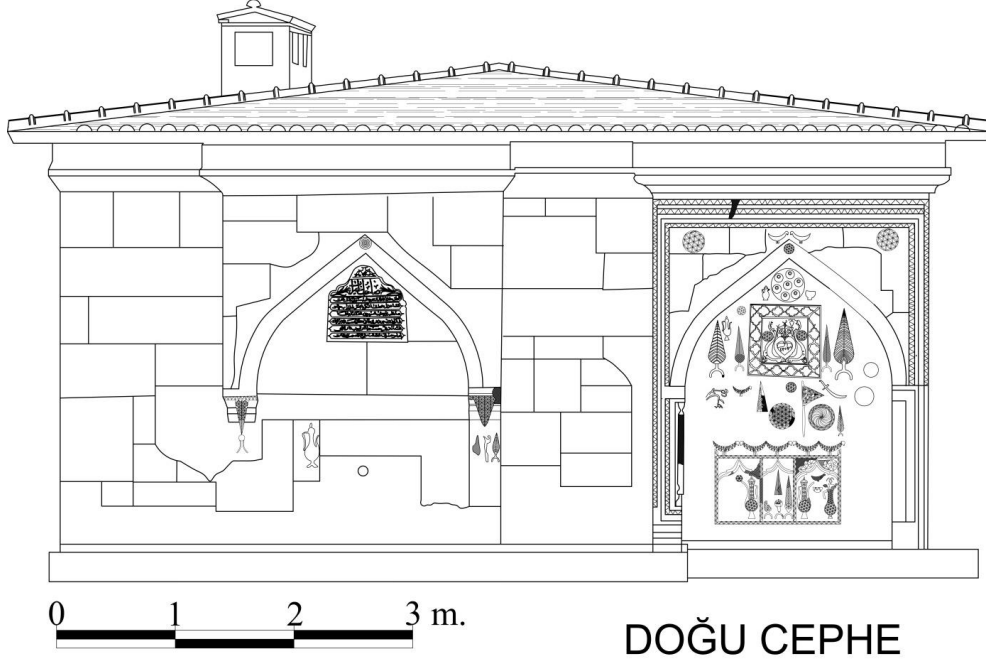

Foto. 4. Çeşmenin kuzeydoğudan görünümü

⁵ Çeşmenin bölümleri için bakınız (Okumuş ve Gülbudak, 2018: 87-88).

Foto. 5. Çeşmenin doğu duvarı

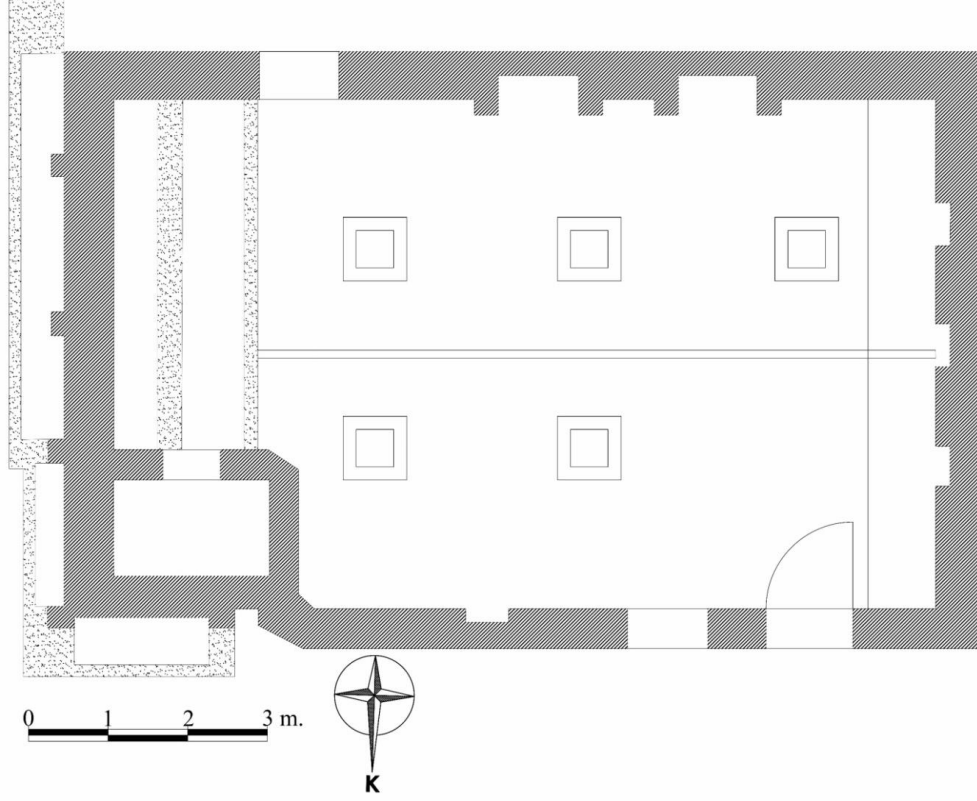
Şekil 2. Doğu cephe çizimi

Doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı çamaşırhane⁶, ahşap konstrüksiyonlu kırma çatıyla örtülüdür (Şekil 3). Kuzey duvarın batı köşesine yakın bölgesindeki ahşap söveli, tek kanatlı kapı ile yapıya geçiş sağlanmaktadır. Kapıdan geçildikten sonra ulaşılan dikdörtgen planlı çamaşırhanenin güney duvarında iki ocak, kuzey duvarında bir niş, güney duvarında üç niş ve duvar önünde seki yer almaktadır. Çamaşır yıkamada kullanılan suyun ısıtıldığı güney duvardaki ocak nişlerinin genişliği 100 cm, derinliği 50 cm'dir. Basık kemer formulu taş ocaklar 20 cm kadar taşıntı yapmakta olup ocakların üstünde baca delikleri bulunmaktadır (Foto. 6, 7). Kuzey ve batı duvardaki nişlerin genişliği yaklaşık 50 ila 54 cm arasında değişmekte olup derinliği 17 cm'dir. Batı duvar önündeki 50 cm yüksekliğindeki seki, 84 cm genişliğindedir. Kuzey duvarın önünde yüksek bir seki ve çeşme mevcuttur. Masif bir görünüme sahip

⁶ Çeşitli kaynaklarda ve halk arasında çamaşırhaneler; yunak, yunaklık ve yunmalık gibi farklı isimlerle bilinmektedir (Arseven, 1983: 2242; Hasol, 1998: 489).

çeşmede kemer ya da niş görülmemektedir. Çeşmenin önünde yalak, üst kısmındaki bölümde ise iki adet çamaşır yıkama teknesi bulunmaktadır. Bu tekneler çeşmenin yalağına bağlı olup tekne ve yalaktan taşan sular ortadaki kanallar vasıtasıyla yapının dışına aktarılmaktadır (Foto. 6, 7; Şek. 3).

Dikdörtgen şekilli iç mekânın kuzeydoğu köşesinde su deposu bulunmakta olup depo güney duvarındaki ahşap kanatlı bir açıklıkla çamaşırhaneye açılmaktadır.

Şekil 3. Zopran Çamaşırhanesi'nin planı

Kesme taş döşeli zemin, iki taraftan ortaya doğru eğim yapacak şekilde düzenlenmiş olup ortada, zemin kotunun altında bir su kanalına yer verilmiştir. Her kenarı 47 cm ölçülerindeki kare ayaklara oturan ve her kenarı yaklaşık 80 cm ölçülerindeki kare şekilli beş yunak taşı bulunmaktadır. Orta ve doğu sıradaki ikişer yunak taşı birbirine paralel olarak yerleştirilmiştir. Batı yönün kuzey tarafında giriş kapısı olduğundan bu yönde tek yunak taşı mevcuttur (Foto. 6).

Foto. 6. Çamaşırhane iç mekânı, doğu yönden görünüm

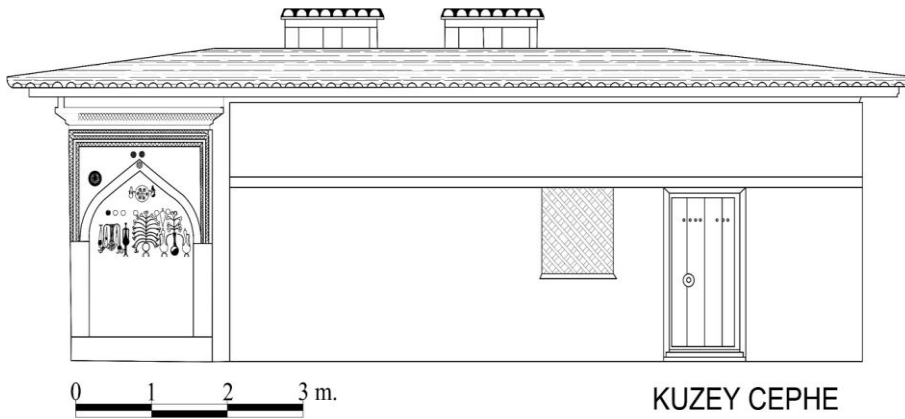

Foto. 7. Çamaşırhane iç mekânı, doğu yönden görünüm

Kuzey cephe aksında batıya kaydırılmış, tek kanatlı ahşap kapı bulunmaktadır. Kapının solunda kare formlu, ahşap kafesli pencere açıklığı mevcuttur. Çamaşırhane bölümünde kapı ve pencerenin üst seviyesindeki ahşap silme, cepheyi yatayda ikiye bölmektedir. Cephe aksının doğu tarafında çeşmenin kuzey yüzündeki tek kemer nişi yer almaktadır. Sivri kemerli niş yüzeyinde ve kemer köşeliklerinde bitkisel ve geometrik süsleme unsurları görülmektedir (Foto. 8, Şekil 4).

Foto. 8. Kuzey cepheden görünüm

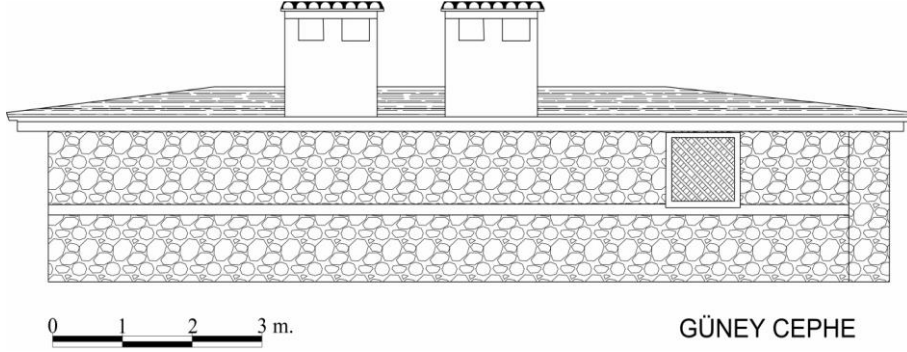

Şekil 4. Kuzey cephe çizimi

Güney cephe aksının doğusunda ahşap kafesli, kare şekilli bir pencere açıklığı vardır. Yığma taş duvar örgülü cepheyi, ahşap hatlı yatayda ikiye bölmektedir. Cephenin ortasına yakın bölümde çatıdan yükselen dikdörtgen kesitli iki baca, cephedeki dikkat çeken unsurlardır (Foto. 9, Şekil 5).

Foto. 9. Güney cephe görünümü

Şekil 5. Güney cephe çizimi

Batı cephe aksının ortasında, üst seviyede, birbirine paralel olarak yerleştirilmiş ahşap kafesli iki yamuk dikdörtgen pencere açıklığı vardır. Bu pencereler beşik çatı ile uyumlu bir şekilde yapılmış olup üçgen oluşturmaktadır (Foto. 10).

Foto. 10. Çamaşırhanenin güneybatı köşeden görünümü

2.3. Bezeme

Çamaşırhane beden duvarlarındaki moloz taşların arasındaki yatay ahşap hatılın, cephelere estetik bir görünüm kazandırması dışında sade bir görünüme sahiptir. Çamaşırhanenin sadeliğine karşın çeşme, süslemeleri bakımından oldukça zengindir. Çeşmede cepheye hareket katan kemerin dışında bitkisel, geometrik, nesnel ve figürlü süslemeler ile karşılaşılmaktadır.

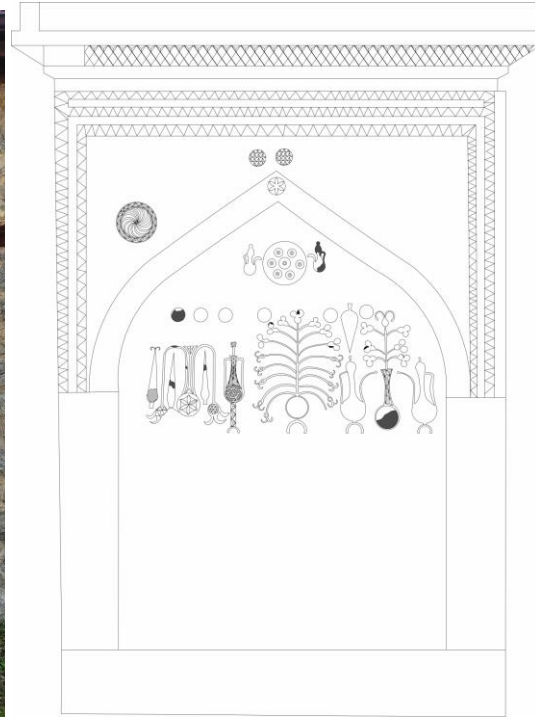
Çeşmenin kuzey cephesinde yer alan sivri kemerli niş içerisinde ve çevresinde oldukça yoğun bezeme bulunmaktadır. Kemerin etrafını iki kenarda dört sıra, üst tarafta beş sıra bordür “ters U” şeklinde çevrelemektedir. Kemer üzengi seviyesinde başlayan bu şeritlerden bir ve dördüncü sıradakiler zikzak

formlu, ikincisi dış bükey, üçüncüsü iç bükeydir. Üst tarafta bu bordürlerden farklı olarak bir sıra daha zikzak motifli bordür bulunmaktadır.

Niş içerisinde bitkisel ve geometrik süslemeler bulunmaktadır. Kemerin iç yüzeyinde üç farklı kompozisyonda vazodan çıkan çiçek motifine yer verilmiştir. Orta ve batıdaki çiçekler üç yapraklı yonca şeklindedir. Ortadaki çiçek, hayat ağacı şeklinde betimlenmiştir. Batıdaki vazonun iki yanına vazoya bakar şekilde ibrik motifleri yerleştirilmiştir. Soldaki vazodan çıkan çiçekler, iki yandan aşağıya bakar şekilde betimlenmiş olup vazo ile çiçeğin dalı arasına selvi ağacı motifi işlenmiştir. Bu motiflerin üzerinde tek sıra yerleştirilmiş süslemesiz rozetler bulunmaktadır. Kemerin üst kısmında ortada daire formu bir tepsi, tepsinin iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş ibrik motifinin oluşturduğu kompozisyon mevcuttur. Tepsi üzerinde yer alan motiflerin bardak ya da fincan takımı olduğu düşünülmektedir. Kilit taşı noktasındaki rozet, altı yapraklı bitkisel süslemeli olup bu rozetin üzerindeki iki rozet, geometrik desendir. Sol kemer köşesinde çarkifelek motifi yerleştirilmiştir. Aynı motifin sağ kemer köşesinde de olduğu fakat günümüze gelemediği düşünülmektedir. Çeşmeyi oluşturan düşey dikdörtgen kütleinin alınlık kısmında, geometrik desenlerin oluşturduğu bir kuşak bulunmaktadır (Foto. 11, Şekil 6).

Foto. 11. Kuzey cephe, kemer nişi

Şekil 6. Kuzey cephe, kemer nişi

Doğu cephede yer alan iki kemerden biri olan kuzey yöndeki sivri kemerli niş içerisinde yoğun bitkisel, geometrik, nesnel ve figüratif süsleme unsurları bulunmaktadır. Kemer yüzeyindeki süslemeler en alt seviyeden başlayıp nişin tamamını kapsamaktadır. Kemerin etrafını kuzey cephede olduğu gibi iki kenarda dört sıra, üst tarafta beş sıra bordür “ters U” şeklinde çevrelemektedir. Kemerin alt seviyesinde başlayan bu şeritlerden bir ve dördüncü sıradakiler zikzak formu, ikincisi dış bükey, üçüncüsü iç bükeydir. Üst tarafta bu bordürlerden farklı olarak bir sıra daha zikzak motifli bordür bulunmaktadır. Kemerin kuzey tarafında üzengi seviyesinin altında, bu bordürlerin ve kemeri sınırlayan sütunçenin olmadığı görülmektedir. Süslemeli bordürlerin ve sütunçenin zamanla harap olduğu ve onarımlarda günümüzdeki haline getirildiği anlaşılmaktadır.

Kemerin içerisindeki süslemeler üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Alt bölümde birbirine bitişik, düşey dikdörtgen formu üç pano bulunmakta olup panoları zikzak formlarının oluşturduğu bordürler çevrelemektedir. Panoların içerisinde dilimli kemer formları içerisinde farklı süsleme kompozisyonlarına yer verilmiştir. Kemer köşelikleri ise geometrik motifler ile bezenmiştir. Kuzey kemer içerisinde ibrik ve

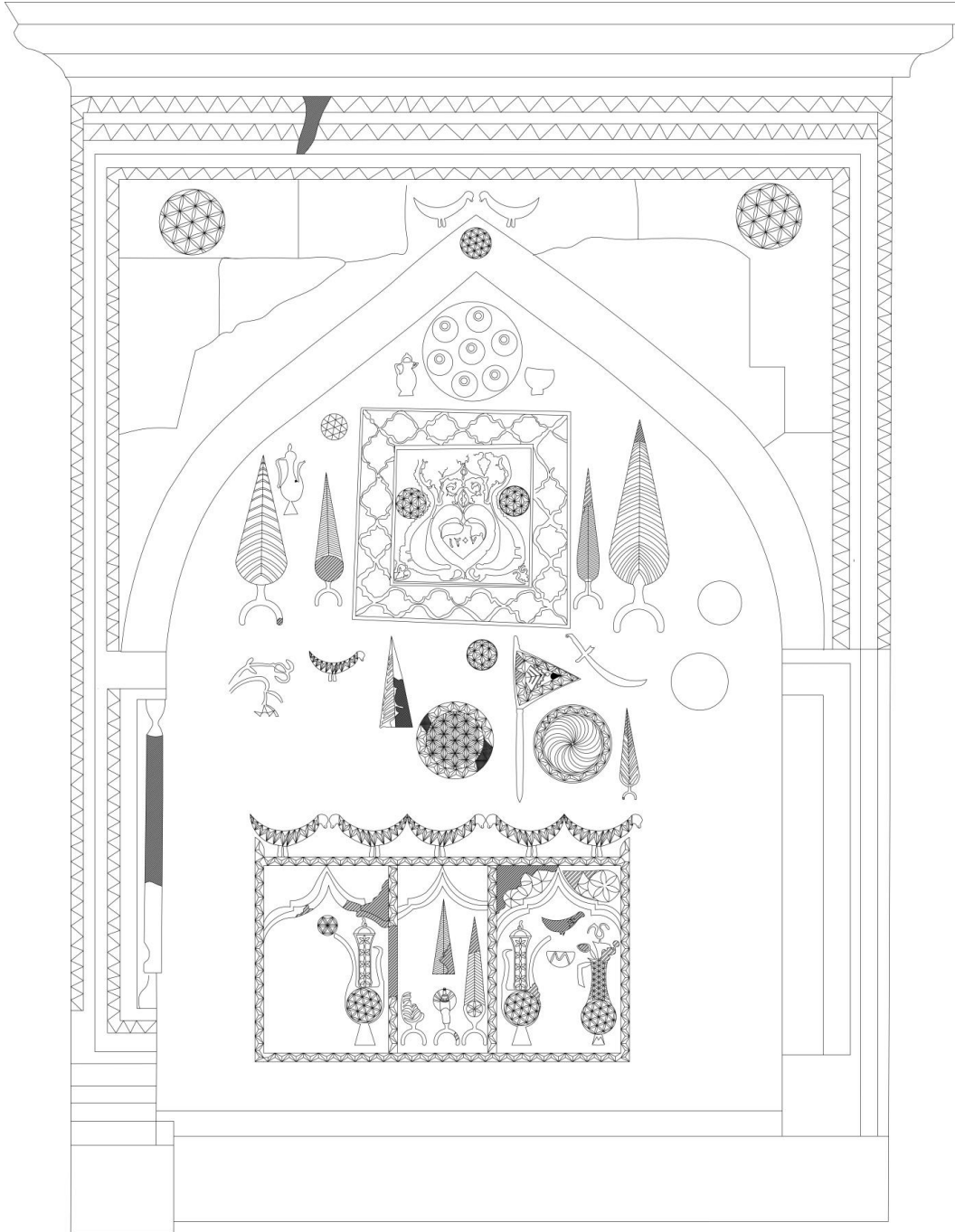
vazo motiflerinin arasında kuş motifi vardır. Orta ve güney pano büyük oranda tahrip olmuştur. Ortadaki panoda üç adet selvi ağacına yer verilmiştir. Güney panoda ise sadece ibrik olduğu anlaşılan bir motif algılanabilmektedir. Panoların üstüne beş adet kuş motifi işlenmiştir.

Orta bölümde kompozisyonu oluşturan çarkifelek, vazo, kılıç, bayrak, farklı boyutlarda selvi ağaçları ile farklı boyutlarda geometrik desenli rozet motifleri gelişigüzel yerleştirilmiştir. Bu bölümün güney tarafındaki bitkisel motifler tahrip olduğundan dolayı mahiyeti tam olarak anlaşılamamaktadır.

Üst bölümde kare bir çerçeve içerisinde tarih kitabesi yer almaktadır. Çerçeveyi, dilimli kartuşların oluşturduğu bordür çevrelemektedir. Süslemeli kare levha içerisinde H. 1207 tarihi, Osmanlıca sülüs karakterli olarak yazılmıştır. Tarih kitabesinin iki yanında stilize bitkisel bezemeler mevcuttur. Çerçevenin iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş bir büyük, bir küçük selvi ağacı bulunmaktadır. Çerçevenin üzerindeki kemerin üst kısmındaki süsleme, doğu yöndeki kemer süslemesi ile benzerlik göstermektedir. Ortada daire formlu bir tepsi, tepsinin iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş ibrik motifinin oluşturduğu kompozisyon mevcuttur. Tepsi üzerinde yer alan motiflerin bardak ya da fincan takımı olduğu düşünülmektedir. Kemer kilit taşı noktasında ve kemer köşeliklerindeki rozetler ise geometrik desenlidir. Ayrıca kemerin üstünde birbirine bakar şekilde betimlenmiş iki kuş motifi görülmektedir (Foto. 12; Şekil 7).

Foto. 12. Doğu cephe, kuzey kemer nişi

Şekil 7. Doğu cephe, kuzey kemer nişi

Doğu cephe, güney yöndeki kemer nişi, diğer nişlere göre daha sadedir. Kitabe tepeliğinde vazodan çıkan çiçek ve birinci satırın iki tarafında bitkisel süsleme bulunmaktadır. Kemerini destekleyen konsollar geometrik desendir. Kuzey yöndeki konsolun altında küçük boyutlu iki adet selvi ağacı görülmektedir. Çeşme aynalık taşında, kuzeye bakar şekilde ibrik motifi seçilebilmektedir. Ayrıca kemer kilit taşında ise daire formlarının oluşturduğu rozet dikkat çekicidir. Bu kemerdeki süslemelerin dağınık olması ve motiflerin bazı kısımlarının eksik olması, özgün durumunda bu kemer nişinde de daha yoğun bezemenin olduğunu fakat günümüze gelemediğini göstermektedir (Foto. 13).

Foto. 13. Doğu cephe, güney kemer nişi

2.4. Malzeme ve Teknik

Çamaşırhanenin inşasında kabayonu, kesme taş ve ahşap kullanılmıştır. Duvarlar kabayonu taş ile yığma tekniğinde inşa edilmiş olup köşe bağlantı noktalarında kesme taş görülmektedir. Ayrıca kuzey, güney ve batı cephede pencerelerin üst seviyesindeki ahşap hatıl cepheyi yatayda ikiye bölmektedir. Çamaşırhanenin kuzey duvarı yaklaşık 50 cm, diğer duvarları 60 ila 65 cm arasında değişen kalınlıklardadır. Bu duvarların kalın yapılmasının sebebi, ocak ve duvar nişi gibi öğeler olmasıdır. Çeşmeyi oluşturan doğu ve kuzey cepheler ve çeşmenin yalağını oluşturan bölümler, kesme taş malzemeyle yığma tekniğinde inşa edilmiştir.

Yapının eski fotoğraflarında çamaşırhanenin beşik çatı, çeşmenin ise düz örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Yapıda gerçekleştirilen onarımlarda çeşme ile çamaşırhane tek çatı altına alınmış ve örtü üç omuzlu kırma çatıya dönüştürülmüştür. Kırma çatı Alaturka kiremitle kaplıdır. Çatının güney kenarında moloz taş malzemeli çatı ile örtülü dikdörtgen kesitli iki baca yükselmektedir.

3. Değerlendirme ve Karşılaştırma

Su, insanlığın varoluşundan beri temel yaşam kaynağı olarak önemini her daim korumuş ve İslamiyet'in temizliğe verdiği önemin yansıması olarak Türk-İslam kültüründe özel bir yer teşkil etmiştir (Çerkez, 2021: 279). Bu nedenle Türk-İslam mimarisinde su ile ilgili oldukça fazla yapı tipi ortaya çıkmış ve yapılmıştır. Zopran köyündeki çamaşırhane ve çamaşırhaneye bitişik nizamdaki çeşme, bu yapıların taşradaki örneklerindedir. Doğu cephede yer alan kitabelerine göre, H. 1207/M. 1792-1793 yıllarında Muhammed Ağa tarafından tamir ettirilen yapının kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Çeşme ile çağdaş olduğu düşünülen çamaşırhanede tarih belirten herhangi bir kitabe bulunmamaktadır.

Anadolu Türk mimarisinde çeşmeler ile ilgili farklı araştırmacılar tarafından yapılan tipoloji çalışmaları bulunmaktadır⁷. Zopran Köyü Çeşmesi Ödekan'ın çalışması esas alınarak konumuna ve cephe kompozisyonuna göre değerlendirilmiştir. Çeşme tipolojisine göre; buldukları konuma göre çeşmeler, bir yapıya bağımlı, bağımsız ve su depolu çeşmeler olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (Ödekan, 1992: 281-286). Zopran Köyü Çeşmesi çamaşırhane ile bitişik nizamda olmasından dolayı bağımlı ve su depolu çeşmeler grubundadır.

Anadolu'da bağımlı çeşmelerin genellikle cami, medrese, hamam, kervansaray, bahçe duvarı, ev beden duvarı vs. gibi farklı yapılara bağlı olarak inşa edildiği örnekler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Zopran örneğinde olduğu gibi çamaşırhane ve çeşmelerin birbirini tamamlayan unsurlar olarak birlikte inşa edildiği örneklerle karşılaşılmaktadır. Kütahya Servi Mahallesi Çeşmesi/1779 (Verim, 2019: 155), Konya

⁷ Çeşme tipolojisi ile ilgili yayınlardan bazıları için bakınız (Çetintaş, 1944:133; Aytöre, 1962: 45-69; Ödekan, 1992: 281-286; Önge, 1997: 41; Karpuz ve Dülgerler, 2006: 317-331).

Sille Çeşmesi/1786 (Mutlu, 2014: 397), Karabük Safranbolu Akören Köyü Yukarı Mahalle Çeşmesi/1790-1791, Onarım (Göktaş Kaya ve Özdemir, 2020: 121), Karabük Safranbolu Akören Köyü Kasımlar Mahallesi Çeşmesi/1805-1806 (Göktaş Kaya ve Özdemir, 2020: 121), Kütahya Emet Eğrigöz Köyü Çeşmesi/1809-1810 (Uysal, 1992: 300-301), Uşak Ortaköy Saray Çeşmesi/1845 (Acar, 2018: 165), Kütahya Meydan Çeşmesi/18. yüzyılın sonu (Verim, 2019: 155), Konya Meram Gökyurt Söğütlü Çeşmesi/19. yüzyıl (Mutlu, 2014: 48), Kütahya Balpınar Sokak Çeşmesi/19. yüzyıl (Verim, 2019: 155), Konya Meram Gökyurt Yenipınar Çeşmesi/19. yüzyıl (Mutlu, 2014: 4), Çankırı Çamaşırhane Çeşmesi/1882 (Özcan Balkır, 2019: 300-302), Safranbolu Gündoğan Köyü Çeşmesi/1907-1908 (Göktaş Kaya ve Özdemir, 2020: 121), Çanakkale Gökçeada Yeni Mahalle Çamaşırhane Çeşmesi/1909, Onarım (Dündar, 2015: 410), Uşak Kılcan Köyü Çeşmesi/1916-17 (Acar, 2018: 165), Niğde Küçükköy Çeşmesi (Ekiz, 2015: 31), Niğde Fesleğen Köyü Çeşmesi (Ekiz, 2015: 40), Kütahya Eskigediz Salur Çeşmesi (Acar, 2019a: 145), Kütahya Gediz Aliğa Köyü Çeşmesi (Acar, 2019a: 144) çamaşırhane duvarı ile bağlantılı olması bakımından Zopran Köyü Çeşme ve Çamaşırhanesi ile benzerlik göstermektedir.

Zopran Köyü Çeşmesi iki cepheli köşe çeşmeleri grubuna girmektedir. Anadolu'nun birçok yerinde benzer örnekleri olan bu tip çeşmelerin birçok örneği bulunmaktadır. Safranbolu Çatalpınarı Çeşmesi/1833, Safranbolu Hacı Memişoğlu Çeşmesi (Bölükbaşı Ertürk, 2014: 237) Karabük'teki temsilcileridir. Bunların dışında Kastamonu İnebolu'daki Çinili Camii Çeşmesi/19. yüzyılın sonları, Yukarı Karaca Camii Çeşmesi/1892, Atilla Gürsoy Caddesi I No.lu Çeşme/20. yüzyıl başları, Su Yolu Sokağı Çeşmesi/1910 (Çerkez, 2005: 162) ile Konya'daki Karatay Müftü Çeşmesi/16. yüzyıl, Sarayönü Paşa Çeşmesi/1741-1742, Karatay Karacihan Çeşmesi/1908-1909 (Mutlu, 2014: 406) Anadolu'daki iki cepheli örneklerdendir.

Çeşmeler cephe kompozisyonlarındaki kemer düzenlemesine göre yedi gruba ayrılmaktadır. Zopran Köyü Çeşmesi cephe düzenlemesine göre sivri kemerli tasarıma sahip olup çeşmenin doğu cephesinde iki, kuzey cephesinde bir olmak üzere üç adet sivri kemerli niş bulunmaktadır.

Zopran Köyü Çeşmesi'nde görülen sivri kemerli cepheli çeşme örneklerine Osmanlı Dönemi'nde Anadolu'nun her bölgesinde rastlamak mümkündür. Isparta Yılan Kırkan Çeşmesi/1519 (Önge, 1997: 58), Manisa Vakvak Tekkesi Çeşmesi/1575 (Acun, 1999: 584), Afyon Arap Mescidi Çeşmesi/16. yüzyıl (Gemici, 1993: 10), Karaman Çarşı Çeşmesi/1605 (Denktaş, 2000: 34), Karabük Safranbolu Köprülü Çeşmesi/1619 (Bölükbaşı Ertürk, 2014: 236), Karabük Safranbolu Taş Minare Mescidi Çeşmesi/1687 (Bölükbaşı Ertürk, 2014: 236), İstanbul Fındıklı Hacı Beşir Ağa Çeşmesi/1732-1733 (Tay, 2015: 17-20), Bayburt Paşaoğlu Said Bey Çeşmesi/1810 (İbrahimgil ve Ustabulut, 2020: 46), Konya Seydişehir Hafız Mustafa Efendi Çeşmesi/1819-1820 (Mutlu, 2014: 96), Burdur Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi/1829-1830 (Ekmekçi, 2012: 24), Karaman Şihlar Sokağı Çeşmesi/1852 (Denktaş, 2000: 71), Mersin Erdemli Doğusandal Köyü Çeşmesi/1873-1882 (Tay, 2018: 681), Kastamonu İnebolu Yukarı Karaca Camii Çeşmesi/1892 (Çerkez, 2005: 163), Uşak Susuzören Köyü Aşıklar Çeşmesi/1895-1896 (Acar, 2018: 169), Bayburt Akyaka Köyü Çeşmesi/19. yüzyıl (İbrahimgil ve Ustabulut: 2020, 46), Tokat Eski Dabakhane Mahallesi Çeşmesi/19. yüzyıl (Kaşıkeman, 2005: 57-60), Mersin Erdemli Aslanlı Köyü Çeşmesi/19. yüzyıl (Tay, 2018: 680), Ankara Ayaş Benzinlik Çeşmesi/19. yüzyıl (Çerkez, 1997: 213), Uşak Bozkuş Köyü Çeşme Üstü Çeşmesi/19. yüzyılın sonu-20. yüzyılın başları (Acar, 2018: 169), İzmir Ödemiş Bozdağ Yolu, Paşa Çeşmesi/1927 (Uçar, 2014: 161-162), Konya Akören Büyük Çeşme/20. yüzyıl (Mutlu, 2014: 195), Konya Meram Ferhatlar Çeşmesi/20. yüzyılın başları (Mutlu, 2014: 199), Samsun Tekkeköy-Bakacak Köyü Çeşmesi (Bayraktar, Çelemoğlu ve Atıcı, 2018: 8-10) ve Samsun Tekkeköy Fırıncıoğlu Çeşmesi (Bayraktar vd., 2021: 167-168) Anadolu'daki sivri kemerli cephe düzenlemesine sahip örneklerden bazılarıdır.

Halkın çamaşır yıkama gereksinimlerini karşılayan mekânlar olan çamaşırhaneler, işlevsel özellikleri ön planda tutulan yapılardır. İşleve yönelik tasarımlarıyla yöre mimarisinden kesitler sunan çamaşırhane mimarisi ile Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde karşılaşılmalıdır (Dündar, 2015: 413).

Zopran Köyü Çamaşırhanesi doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ve kırma çatıyla örtülmüştür. Dikdörtgen planlı olması bakımından Konya Sille Çamaşırhanesi/1786, Niğde Yeşilyurt Kasabası Dabhane Çamaşırhanesi/18. yüzyıl (Özkarıcı, 2017: 585), Kütahya Emet Eğrigöz Köyü Çamaşırhanesi/1809-1810 (Uysal, 1992: 300-301), Çanakkale Gökçeada Hanife Kadın Çamaşırhanesi/1814 (Dündar, 2015: 409), Çankırı Çamaşırhanesi/1882 (Özcan Balkır, 2019: 300-302),

Konya Meram Gökyurt Ketengözü Çamaşırhanesi/19. yüzyıl (Mutlu, 2014: 47), Niğde Bor Havuzlu Köyü Çamaşırhanesi/19. yüzyıl (Özkarıcı, 2017: 585), Kütahya Gölbaşı Köyü Çamaşırhanesi/19. yüzyılın sonrası (Tekin, 2020, 147), Mersin Doğusandal Köyü Çamaşırhanesi/19. yüzyılın sonu (Tay, 2018: 681), Çankırı Ilgaz Belören Köyü I No'lu Çamaşırhanesi/20. yüzyılın ortası (Çerkez, 2021: 290), Çankırı Belören Köyü I No'lu Çamaşırhanesi/1991, Onarım (Çerkez, 2021: 277-278), Kütahya Gediz Yağmurlar Köyü Çamaşırhanesi (Acar, 2019a: 144), Çanakkale Gökçeada Cami Sokak Çamaşırhanesi (Dündar, 2015: 410) ve Gediz Aliğa Köyü Çamaşırhanesi (Acar, 2019a: 144) Zopran'daki incelenen çamaşırhaneye plan bakımından benzer tasarıma sahiptir.

Ocak nişleri, çamaşırhanelerde ortak mimari unsurlardandır. Çamaşırhaneleri yıkamak için kazanlarda suların ısıtıldığı ocak nişlerinin üst kısmındaki bacalar daralarak çatıya kadar yükselmektedir. Ocak nişleri yuvarlak ve basık kemerlidir (Özcan Balkır, 2019: 303). Zopran Çamaşırhanesi'nde iki adet basık kemerli ocak nişi bulunmaktadır. Çamaşırhanelerin çeşitli şekillerde dövülerek yıkandığı yunaklar çeşitlilik göstermektedir. Zopran Çamaşırhanesi'nde onarımlarda yenilendiği anlaşılan yerden yükseltilmiş, kare formulu beş adet yunak bulunmaktadır.

Çamaşırhanelerde aydınlatma pencerelerden, açık avlulardan ya da beden duvarlarındaki pencerelerden sağlanmaktadır. Zopran çamaşırhanesinde aydınlatma duvarlara açılan pencereler ile sağlanmaktadır. Çankırı Ilgaz Belören Köyü Çamaşırhanesi, Bolu Babahızır Köyü Çamaşırhanesi, Niğde Fesleğen Çamaşırhanesi, Niğde Fesleğen Köyü Çamaşırhanesi, Niğde Bor Gökbeş Köyü Çamaşırhanesi, Çanakkale Gökçeada Dereköy Çamaşırhanesi ve Karabük Safranbolu Yörük Köyü Çamaşırhanesi pencere ile aydınlatılan örneklerdir (Özcan Balkır, 2019: 302).

İşleve yönelik basit ve sade tasarımlarıyla yöre mimarisinin özelliklerini taşıyan çamaşırhaneye karşın çeşme itinalı ve zengin süsleme kompozisyonuna sahiptir. Çeşmede cepheye hareket katan kemerin dışında bitkisel, geometrik, figürlü ve nesnel süslemeler ile karşılaşılmaktadır.

Doğu cephede yer alan iki kemerden biri olan kuzey yöndeki sivri kemerli niş içerisinde yoğun bitkisel, geometrik, nesnel ve figüratif süsleme unsurları yer almaktadır. Kemer yüzeyindeki süslemeler en alt seviyeden başlayıp nişin tamamını kapsamaktadır. Bu nişin yüzeyinde kuş figürleri, çarkıfelek, vazo, kılıç, sancak motiflerinin yanı sıra bitkisel ve geometrik kompozisyonlar bulunmaktadır. Doğu cephedeki güney yöndeki kemer nişinde ise sadece kitabenin tepeliğindeki vazodan çıkan çiçek motifi ve birinci satırın iki tarafında bitkisel süsleme mevcuttur. Kemer konsollarındaki geometrik desenler ile konsolun altındaki ve aynalık taşıdaki ibrik motifleri dışında sade bir görünüme sahiptir. Çeşmenin kuzey kemer nişi içerisinde vazodan çıkan çiçek, ibrik, selvi ağacı, çarkıfelek motifi ve geometrik desenli rozetler süsleme kompozisyonu oluşturmaktadır.

Osmanlı'da vazo motiflerinin farklı çeşitleri çeşmelerde yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. 16. yüzyılda daha sade olarak işlenen vazolar daha sonraki yüzyıllarda içerisinden çıkan çiçekler ile birlikte kompozisyonlarda yaygın olarak görülmektedir (Akar, 1969: 270). Zopran Köyü Çeşmesi'nde gördüğümüz vazodan çıkan çiçek motiflerinin benzeri, Manisa Üçoluklu/1679-1680 (Acun, 1999: 599), İstanbul Hatice Valide Sultan/ 17. yüzyıl (Koçyiğit, 2013: 309), İstanbul Emetullah Gülnuş Valide Sultan/1729 (Koçyiğit, 2013: 308), İstanbul Kaptan Hacı Hüseyin Paşa/1732 (Koçyiğit, 2013: 309), İzmir Kemeraltı Camii/1673-167 (Acar, 2013: 5), Karabük Safranbolu Aşağı Çiftlik Köyü Keşlik/1814-1815 (Göktaş Kaya ve Özdemir, 2020: 125), Kütahya Maruf/19. yüzyıl (Verim, 2019: 113), Afyon Bolvadin Ağılönü/1708-1709 (Karasu, 2006: 217), Afyon Büyük Olucak/1789-1790 (Karasu, 2006: 217), Kastamonu Nuh Bey/1897 (Çerkez, 2005: 151-152), Kütahya Gölbaşı Köyü Çamaşırhanesi/19. yüzyıl sonrası (Tekin, 2020: 147) çeşmelerinde karşımıza çıkmaktadır.

Her daim yeşil kalan ve uzun boyuyla ebediyeti simgeleyen selvinin (Çulpan, 1961: 122) Türk sanatında süsleme öğesi olarak kullanımı yaygındır. Zopran Köyü Çeşmesi'nde doğu cephede on bir, kuzey cephede iki olmak üzere on üç adet farklı boyutlarda selvi ağacı motifine yer verilmiştir. Afyon Büyük Olucak Çeşmesi/1789-1790 (Karasu, 2006: 209), Karabük Safranbolu Akören Köyü Yukarı Mahalle Çeşmesi/1790, Onarım (Göktaş Kaya ve Özdemir, 2020: 107), Kütahya Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi/1782 (Verim, 2019: 56), Kocaeli Veli Ahmet Çeşmesi/18. yüzyıl (Ölmez, 2012: 128), Ankara Ayaş Çarşı Çeşmesi/1812 (Çerkez, 1997: 209-210), Karabük Safranbolu Aşağı Çiftlik Köyü Keşlik Çeşmesi/1814-1815 (Göktaş Kaya ve Özdemir, 2020: 113), Kastamonu İnebolu Eyüpzâde Mehmet Efendi Evi Çeşmesi/1865 (Çerkez, 2005: 147-148), İzmir Kokluca II. Nolu Çeşme/19. yüzyıl (Uçar,

2020, 358), Kastamonu İnebolu Su Yolu Sokağı Çeşmesi/1910 (Çerkez, 2005: 159) ve Samsun Tekkeköy Fırıncıoğlu Çeşmesi (Bayraktar vd., 2021: 167-168) selvi ağacı süslemesi olan bazı çeşme örnekleridir. Üzerindeki dönüşü ifade eden çark şekli ile gökyüzü ile ilgili kutsal bir anlam ifade eden çarkifelek motif (Karamağaralı, 1993: 259) ile Türk mimarisinde cami, kervansaray, türbe, medrese, çeşme gibi yapılarda karşılaşmak mümkündür. Manisa Üçoluklu Çeşmesi/1679-1680 (Acun, 1999: 599), Karabük Safranbolu Aşağı Çiftlik Köyü Keşlik Çeşmesi/1814-1815 (Göktaş Kaya ve Özdemir, 2020: 112), Konya Kadınhamı ilçesi Karahisarlı Çeşmesi/1882-1883 (Mutlu, 2014: 510), İzmir Kokluca II. Nolu Çeşme/19. yüzyıl (Uçar, 2020: 358) ve Çanakkale Gökçeada Cami Sokak Çamaşırhanesi Çeşmesi (Dündar, 2015: 425) çarkifelek motifli olmaları bakımından incelenen örnek ile benzerlik göstermektedir.

Erken İslam dönemlerinden itibaren süsleme sanatlarında görülen ibrik motif, su ile ilişkili olması bakımından çeşme mimarisinde de süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Karabük Safranbolu Paşapınarı Emek Çeşmesi/1794 (Bölükbaşı Ertürk, 2014: 238), Manisa Taşcılar Mescidi Çeşmesi/1799-1800 (Acun, 1999: 613), Karabük Safranbolu Akören Köyü Kasımlar Mahallesi Çeşmesi/1805-1806 (Göktaş Kaya ve Özdemir, 2020: 106), Ankara Ayaş Çarşısı Çeşmesi/1812 (Çerkez, 1997: 209-210), Konya Ilgın Hacı Ömer Ağa Çeşmesi/1888-1899 (Mutlu, 2014: 81), Kastamonu İnebolu Atilla Gürsoy Caddesi II No.lu Çeşme/1912 (Çerkez, 2005: 160) ve Konya Ilgın Yukarı Çiğil Zelve Pınarı Çeşmesi/1907-1908 (Mutlu, 2014: 156) Zopran Köyü Çeşmesi gibi ibrik motifli yapılarıdır.

Kahramanlık ve yiğitlik sembolü olarak kullanılan kılıç motif, Zopran Köyü Çeşmesi'nin doğu cephe, kuzey kemer nişi içerisine çapraz şekilde yerleştirilmiştir. Uşak Karbasan Köyü Koca Çeşmesi/1880-1881 (Acar, 2019b: 425, 426) kılıç motifli olması bakımından incelenen Zopran Köyü Çeşmesi ile benzerlik göstermektedir.

Kuş motifli özlüm ve haber beklentisini ifade etmekte olup ölümü temsil ettiği ve ruha refakat ettiği de söylenmektedir (Oçakoğlu, 2018: 413). Zopran'daki çeşmenin doğu cephesinin kuzeyindeki kemer nişi içerisinde altı, aynı kemerin üst kısmında iki kuş figürüne yer verilmiştir. Uşak Karbasan Köyü Koca Çeşme/1880-1881 (Acar, 2019b, 425: 426), Edirne Musalla (İbrahim Çeşmesi/1684 (Kandemir, 2019: 99), Uşak Ulubey İlçesi Hasköy Daldırıcı Çeşme/1872-73 (Acar, 2019b, 425: 432) ve Kütahya Cedit Mahallesi Çeşmesi (Verim, 2019: 147) kuş motifli çeşme örnekleridir.

4. Sonuç

Zopran köyü çeşmesi iki cepheli, bağımlı, depolu ve sivri kemerli düzenlemesiyle mimari özellikleri bakımından Anadolu'daki örneklerle benzer tasarıma sahiptir. Çeşme mimari özelliklerinden ziyade estetik kaygı taşıyan ince işçilikli taş süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Çeşmenin kuzey ve doğu cephesinde yer alan sivri kemerli nişlerinde yoğun bitkisel, geometrik, nesnel ve figüratif süsleme unsurları yer almaktadır. Bu cephelerde vazö içerisinde çiçekler, selvi ağaçları, farklı desenlerdeki geometrik motifler, çarkifelek motifleri, ibrik, vazö, kılık sancak gibi nesnel süslemeler ile kuş gibi figüratif bezeme unsurları yer almaktadır. Halk mimarisinin Karabük'teki bir örneği olan ve günümüzde asli görevini yitirerek "Köy Müzesi" olarak işlevlendirilen Zopran Köyü Çamaşırhanesi, dikdörtgen planı, duvarları önündeki ocak nişleri, nişlerin önüne yerleştirilmiş yunak taşları ile çamaşırhanelerin taşradaki örnekleri ile benzer özellikler taşımaktadır. Zopran çeşmesi ile çamaşırhanesi mimari yapısı, dönemin süsleme özelliklerini ve temizlik anlayışını günümüze taşıması ve köy içerisindeki konumu ile korunmaya değer bir kültür varlığı olarak önem taşımaktadır.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: AE. SSLM. III. Kutu: 53 Gömlek: 3121.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: ML. VRD. TMT. d. . Kutu: 16555.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-11-1-0, Kutu:136, Gömlek:1, Sıra:5.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Acar, T. (2013). Kemeraltı Çarşısı'ndaki Duvar Çeşmelerinin Bezeme Ögeleri Açısından İrdelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (1), 1-18.

Acar, T. (2018). Uşak Merkez Köylerinde Yer Alan Çeşmelerin Tipolojisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Sanat Tarihi Dergisi*, 27(1), 163-179.

- Acar, T. (2019a). Gediz'deki (Kütahya) Kırsal Mimariden Örnekler: Çamaşırhaneler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 62, 141-154.
- Acar, T. (2019b). Uşak/Karahallı Çeşmeleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2), 419-436
- Acun, H. (1999). *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akar, A. (1969). Tezyini Sanatımızda Vazo Motifleri. *Vakıflar Dergisi*, VIII, s. 267-290.
- Arseven, C. E. (1983). *Sanat Ansiklopedisi*. 5. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Atar, A. (2019). Osmanlı Döneminde Safranbolu Para Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, 52, 93-122.
- Aytöre, A. (1962), Türklerde Su Mimarisi. *I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Tebliğler*, 45-49.
- Bayraktar M. S., Çelemoğlu Ş. ve Atıcı A. (2018). Tekkeköy'de Türk Devri Mimarisi. *Tekkeköy Tarihi-Dünden Bugüne: Türk İslam*, Cilt: II, (Ed. M. Y. Erler ve M. S. Bayraktar), Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.
- Bayraktar M. S., Atıcı A., Çelemoğlu Ş. ve Yiğitpaşa N. T. (2021). *Tekkeköy'de Tarihi Yapı Mirası. Tarih Boyunca Tekkeköy*, (Ed. İ. Tellioglu), Trabzon: Serander Yayınları.
- Begic, H. N. ve Kaya, R. (2019). Çankırı'da Unutulmuş Bir Gelenek: Çamaşırhaneler. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 57-80.
- Bölükbaşı Ertürk, A. E. (2014). Safranbolu Çeşmeleri Üzerine Tipolojik Bir Yaklaşım. *Journal of Turkish Studies*, 9 (10), 233-251.
- Çerkez, M. (1997). Ayaş Yunak ve Çeşmeleri, *Ayaş ve Çevresi Kültür-Sanat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (2-3 Mayıs 1997 Ayaş)*, 199-234.
- Çerkez, M. (2005). İnebolu Çeşmeleri. *Erdem*, 15 (43), 145-184.
- Çerkez, M. (2021). Çankırı-Ilgaz-Belören Köyü'nde Yaşayan Su Mirası: Çeşme ve Çamaşırhaneler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (1), 271-297.
- Çetintaş, S. (1944). Türklerde Su-Çeşme, Sebil. *Güzel Sanatlar Dergisi*, V, 125-147.
- Çulpan, C. (1961). *Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat, Tıp ve Sanat Tarihlerinde Serviler I*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Denктаş, M. (2000). *Karaman Çeşmeleri*. Kayseri: Kivılcım Yayınları.
- Dündar, M. (2015). Gökçeada Türk Kültür Varlıkları. *Journal of Turkish Studies*, 10/6, 403-432.
- Ekiz, M. (2015). Niğde İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması 2015 Raporu. (<https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/7-Nigde.pdf>).
- Ekmecki, M. (2012). *Burdur Merkezdeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Gemici, N. (1993). *Selçuklu Devri Afyon Çeşmeleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Göktaş Kaya, L. ve Özdemir, E. (2020). Yerel Mimarlık Örneği Olarak Safranbolu Köy Çeşmeleri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 29 (1), 97-131.
- Gözübek, A. (2016). Temettuat Defterlerine Göre Aktaş Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu. (Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Hasol, D. (2008). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayınları.
- İbrahimgil, M. Z. ve Ustabulut, U. B. (2020). Bayburt Çeşmeleri. *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 5 (2), 32-59.
- Kandemir, M. (2019). *Edirne Çeşmeleri*. Konya: Palet Yayınları.
- Karacakaya, R., Yücedağ İ., Yılmaz, N. (2013). *Arşiv Belgelerinde Karabük*. İstanbul: Karabük Valiliği Kültür Yayınları.
- Karamağaralı, B. (1993). İç içe Daire Motiflerinin Mahiyeti Hakkında). *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar*, 249-270.
- Karasu, G. (2006). *Afyon Çeşmeleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karpuz H. ve Dülgerler, O. N. (2006). Konya Çeşmeleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi, *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri. Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya Armağan*, 317-331.
- Kaşıkehan, Ö. (2005). *Tokat İli ve Niksar İlçesi Çeşme ile Şadırvanları*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koçyiğit, F. (2013). *Lale Devri İstanbul Çeşmeleri* (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Mutlu, M. (2014). *Konya'da Su Mimarisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

- Ocakoglu, N. (2018). Türk Çini ve Seramiklerinde Kullanılan Hayvan Figürleri ve Giysi Tasarımına Yansıtılması. *Kalemişi Dergisi*, 6 (13), 409-425.
- Ödekan, A. (1992). Kent İçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme. *Semavi Eyice Armağanı İstanbul Yazıları*, 281-297.
- Okumuş, E. ve Gülbudak, Ö. (2018). Türk Sanatında İnşa Edilen (12-20. Yüzyıllar) Çeşme Uslupları Üzerine Bir Deneme. *Osmanlı Sanatı'na Dair Denemeler*, (Ed. A. Ali Baylan), İstanbul: Cinius Yayınları, 85-122.
- Ölmez, F. (2012). *Kocaeli Çeşmeleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Önge Y. (1997). *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özcan Balkır, B. (2019). Çankırı Çamaşırhanesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 297-314.
- Özkarıcı, M. (2017). Niğde'de Dört Mimari Eser, *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (02-05 Kasım 2016)*, Cilt II, (Ed. Ela Taş), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 581-591.
- Sarıköse, B. (2020). Köyden şehre: Karabük'ün Kuruluşu ve Şehirleşme Süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 57-83.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Tay, L. (2015). Hacı Beşir Ağa'nın İnşa Ettirdiği Çeşmeler. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 8 (16), 12-50.
- Tay, L. (2018). Mersin-Erdemli Çeşmeleri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/2, 675-701.
- Tekin, A. (2020). Kütahya Aslanapa'daki Su Yapılarından Örnekler. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 4(2), 142-155.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekaleti (1927). *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*. İstanbul: Hilal Matbaası.
- Uçar, H. (2020). İzmir Kokluca Köyü'nde Üç Osmanlı Çeşmesi. *History Studies*, 12 (1), 2020, 331-360.
- Uçar, H. (2014). Ödemiş-Bozdağ Yolu, Paşa Çeşmesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 21 (2), 10-21.
- Uysal, A. O. (1992). Emet'in Eğrigöz Köyü'ndeki Eserler. *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, 297-310.
- Verim, Y. (2019). *Kütahya Çeşmeleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

PROTESTAN MİSYONERLİĞİNİN ANADOLU'DAKİ YAYILIMINDA
TERCÜME, KİTAP VE SEYYAR KİTAPÇILAR (1850-1900)*

*Translation, Book and Colporteurs in the Spread of Protestant Mission in Anatolia
(1850-1900)*

İsmail ASOĞLU¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa, iasoglu@harran.edu.tr
orcid.org/0000-0002-5418-0161

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
18.10.2023
Kabul/Accepted:
08.03.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1377886

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, Misyonerlik,
Protestan, Kitap.

Keywords

Ottoman, Missionary,
Protestant, Book.

ÖZ

XIX. yüzyılda; Osmanlı Protestanlarının entelektüel ve manevi tekâmülünde, misyoner kitap satıcı ve dağıtıcılarının payı büyüktü. Bu iş, misyonerliğin eğitim yapılanması açısından öncelikli görevler arasında yer alıyordu. Bilhassa İstanbul American Bible House'da basılan eserler, seyyar kitapçılar sayesinde Anadolu'nun birçok şehir ve köylerine taşındı. Kimyadan matematiğe, doğa felsefesinden ahlak biliminin unsurlarına ilişkin kitap basımının artışı, Protestan misyonerliğinin gelişim göstergelerinden biriydi. Devlet için Tevrat ya da İncil'in dağıtımını sorun yaratmazken, mezhebî farklılıkları öne çıkaran eserlerin, özellikle cami ve medrese civarında satım ve dağıtımını sakıncalı görülmüştü. Misyonerlik açısından merkezi bir yere sahip tercüme, kitap satım ve dağıtımını, bu alandaki çabaların anlaşılması bakımından önem arz eder. Bu nedenle çalışma, 1850-1900 yılları arasında, işlevsel olarak tercümenin, kitap satım ve dağıtımının Anadolu Hristiyanları üzerindeki somut dönüştürücü etkilerine odaklanmaktadır. Protestan misyonerliğinin bu siyaseti, Osmanlı Devleti'nin reform çabalarıyla karşılaştırılmalı olarak ele alınmayı gerektirmektedir. Misyonerlerin hatıralar ve raporları, Osmanlı sahasındaki faaliyetlerinin yayımlandığı "Missionary Herald" bültenleri ile Osmanlı Arşivlerindeki merkez ile yerel idareler arası yazışmalar sürecin anlaşılması adına zengin veriler sunmaktadır.

ABSTRACT

In the XIXth century, colporteurs had a great share in the intellectual and spiritual evolution of Ottoman Protestants. This was a priority task for the educational organization of the missionaries. Especially, the works published in the Istanbul American Bible House transported to cities and villages in Anatolia through colporteurs promoting the publication of books from chemistry to mathematics, natural philosophy to ethics were indicators of Protestant missionary work improvement. While the distribution of the Torah or Bible did not cause issues for the state, works highlighting sectarian differences were considered objectionable. The study emphasizes transformative effects of translation, book sales and distribution on Anatolian Christians between 1850 and 1900, which have a significance in terms of missionary work, beside comparing the policy of Protestant missionaries with the reform efforts of the Ottoman Empire. The memoirs and reports of the missionaries, "Missionary Herald" bulletins, and the correspondence between the center and local administrations in the Ottoman Archives provide rich data for understanding the process.

Atıf/Citation: Asoğlu, İ., (2024). Protestan Misyonerliğinin Anadolu'daki Yayılımında Tercüme, Kitap ve Seyyar Kitapçılar. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34,2, 1053-1062.

Sorumlu yazar/Corresponding author: İsmail ASOĞLU, iasoglu@harran.edu.tr

* Bu çalışma 7-9 Eylül 2022 tarihleri arasında, III. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresinde (OSARK) sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin doğudaki en ücra kesimlerine kadar erişen Amerikan Protestan misyonierlerinin yayılımı, sadece din temelli bir hayırseverliği amaçlamıyordu. XIX. yüzyıl Batı dünyasına uyumlu, aydınlanmış bireyler yetiştirmek, misyon hareketinin iştiaqları arasındaydı. Bu arzu ile din eğitiminin yanında, meslekî edinim, bireyin sosyalliği ve eleştirel bir zihnin inşası adına büyük çabalar sarf edildi. Bu niyetlerle evanjelik ruhun Anadolu'ya yerleşimi için başlangıçta Protestan öğretileri içeren kitapların dağıtımına girişildi. Daha sonrasında bilimsel manada eserlerin basım, yayım ve okutulmasına yönelik çabalar yoğunlaştı. Zamanla da tercüme, kitap satış ve dağıtımını bir endüstriyel alan haline geldi. Başlangıçta Malta, akabinde İzmir'e taşınan misyon matbaası İstanbul'daki yayım faaliyetleri ile kitap basım ve dağıtımının ana merkezine dönüştü. Yerelden merkeze; içeride kişiler ve kurumlar üzerinden iş birliği ve müzakere yoluyla, dışarıdan ise baskı araçlarını maharetli şekilde kullanarak ilerleme kat edilmişti. Eserlerin Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu bölgelerinin en ücra köylerine kadar ulaştırılıp satılması ise misyona bağlı kitapçı (book-shop) ve seyyar/gezici kitapçıların (colporteur) aşamalı surette arttırılmasıyla mümkün oldu.

İstanbul Ermenileri bilimsel konulardaki kitaplarla ilgilenmediklerinden ilk etapta matbaalar sadece İncil ve dini eserler basıyordu (Erünsal, 2021:119). Amaç, İncil'in vahyinde müjdelenen İsa'nın modern barış krallığının/cumhuriyetinin dünya çapında gerçekleşmesini sağlamaktı (Kieser, 2013:37). Pek çok aktörün faal olduğu bu çalışmalarda kitap basım ve dağıtımını, toplumsal farkındalığı/dönüşümü sağlayacak ana araç olarak görülmüyordu. Tercüme kitaplar; okullara, kiliselere veyahut hane hane dolaşım suretiyle her bir kişiye ulaştırılmaya çalışıldı. Hem dünyadaki endüstriyel gelişmeler hem de Osmanlı'nın XIX. yüzyıldaki siyasi ve toplumsal ahvali açısından tarih, misyonierler açısından uygun fırsatlar yaratmıştı.

Osmanlı Devleti'nde Protestanlığın resmiyet kazanım tarihine (1850) kadar tam anlamıyla bir örgütlenmeden söz edilemez. Zira modern, ilerici ve bazı konularda laik kabul edilen Protestanlık karşısında, tutucu, gerici sıfatları yakıştırılan Katoliklik vilayetlerdeki hareket özgürlüğünü ciddi şekilde kısıtlamıştı (Kieser, 2013:85). İstanbul'daki patriklikin şiddetli muhalefetiyle pek çok kiliseye Amerikalıların kitaplarını okumamaları konusunda uyarı mektupları gönderilmişti (Dwight, 1854:102). 1839'da Cyrus Hamlin İstanbul'a vardığında, Ermeni kilisesi yetkilileri Malta'daki Amerikan matbaasında basılan kitapları yakılmaya gönderiyordu (Stone, 2011:120). Önceleri Malta Adası'nda işlemekte olan bu matbaa 1833'te İzmir'e nakledildi (Stone, 2011:113).

Sınırsız bir iştiaqla, Osmanlı sahasına adım atan ilk misyonierlere, akıllarında daima şu iki sorunun yer edinmesi tembihlenmişti: "Neler yapılabilir?" ve bunlar ne şekilde yapılabilir?" (Stone, 2011:95). İlk etapta kitap basım, yayım ve dağıtımından, satış yerleri ve depoların temini üzerine bir örgütlenmeye gidildi. *American Board of Commissioners for Foreign Missions* (ABCFM) adlı Amerikan Protestan misyonier örgütü (Kocabaşoğlu, 2000:15) Osmanlı sahasında yayım ve dağıtım ağını tesis eden öncü misyonier grubuydu. Örgütün ilk temsilcileri Pliny Fisk ve Levi Parsons, 1820 yılı içerisinde İzmir'e ayak basmışlardı (Stone, 2011:95). Ancak yüzyılın ortasına kadar Protestanlık ciddi bir ilerleme kaydedemedi. 1850'de, bizzat Sultan tarafından, Protestanların, imparatorluğun diğer Hristiyan toplulukları ile eşit statü kazandıran kanunun yürürlüğe girmesiyle (Anderson, 1872: 9) Protestan misyonunun tercüme, basım ve yayım faaliyetleri de hız kazandı.

Osmanlı ülkesindeki çalışmalar esnasındaki temel amaç, genel faaliyetlerin bütün ülkeye yayılmasını sağlamaktı (Alan, 2015:1). Her bir noktaya ulaşım ve temas halinde olmak demek, birkaç on yıl içerisinde yeni bir neslin ortaya çıkışı anlamına geliyordu ve başarılı da olunmuştu. Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu topraklardaki azınlıklara arasında dolaşarak bilgi toplanmış, eldeki kitaplar dağıtılmış, eğitim ve yardım kuruluşları tesis edilmişti (Geniş bilgi için bkz. İnan, 2015, 50-56). Bütün bu çabaların pratik sonuçları; evde ve toplumsal yaşamda gösterilecekti (Kieser, 2013:247). Bu manada zirveye erişim, imparatorluğun II. Abdülhamid devrinde (1876-1909) olacaktı. Pek çok misyonier eğitim kurumu bu dönemde açılmış, İstanbul merkez olmak üzere Anadolu ve Balkanlara doğru pek çok eser taşınmıştı. Yakın mesafelere nakliye için yük hayvanları, orta ve uzun mesafeler için posta ve deniz yoluyla tercih edilmişti. Osmanlı hükümeti ve onun yerel temsilcilerine göre kırsal bölgelere ulaşan seyyar/gözlemci kitap satıcıları, Müslüman ve gayrimüslim halk arasında fitne çıkaracak kişilerdi. Bu sebeple misyonierler tarafından taşınan kitap, broşür ve muhtelif atlasların yurt içinde dağıtımını bir tehdit unsuru olarak algılanmıştı. Oysa misyonierlerin kendi bakış açılarına göre onlar Anadolu'nun Ermeni, Süryani, Yahudi ve

Rumlara ilim irfan getirmek için gelmişlerdi. Bu grupların, sırası gelince bilgiyi ve kurtuluşu diğer milletler arasında da yayacaklarını ümit ediyorlardı (Stone, 2011:72)

Bu arada okullaşmanın hız kazandığı II. Abdülhamid devrinde, eğitim müfredatlarında ara ara değişikliğe gidilmişti. 1900 yılının ilk ayı içerisinde *mekteplere programları hakkındaki ta'dilat-ı lazimenin icrası*, doğrudan müfredat değişimine odaklanmıştı. Sekizi ulemadan ve dördü mülkiye memurlarından olmak üzere on iki kişiden oluşan bir teftiş heyeti teşkil edildi. Heyet muallimlerin durumunu, mektep programlarını ve derslerin talebi ne derece karşıladığını inceleyecekti. Ayrıca gereksiz ve “ahlaksız dersler” okunup okunmadığını ve Osmanlı tarihinin mekteplerde gerektiği kadar öğretilip öğretilmediğini kontrol edecekti. (BOA, Y.A.RES: 105-13-6). Teftiş heyetinin bir diğer görevi ise İslamî sorumlulukların, sınıf dışında gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini ve “Batı felsefesi” gibi potansiyel olarak zararlı şeylerin derslerde öğretilip öğretilmediğini belirlemektir (BOA, Y.A.RES: 10513-6; Fortna, 2015:284). Okulların taşraya yayılımında büyük bir başarı kaydedilmişti. Ancak devletin kaynakları, bu okullara öğretmen, kitap, okul araç-gereçleri gibi ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalmıştı. Oysa misyoner gruplarının eğitim kurumları, Amerika ve Avrupa'dan gelen bağışlarla Osmanlı okullarına nazaran daha iyi seviyelerdeydi. Abartılı gibi gözükse de 1893'te İstanbul'daki misyoner kitap deposunda büyük ve küçük 725 farklı yayının yer aldığı belirtiliyordu (Missionary Herald, LXXXIX, 1893:184). Bu manadaki ilerleme sadece İstanbul'da gerçekleşmemişti. İmparatorluğun farklı yerlerinde matbuat işleriyle ilgilenenler olmuştu. Hükümet ise ruhsat alınması halinde, basım işlerinin vilayet matbaalarında icra edilmesini önermişti (BOA, MF.MKT: 165-85).

Osmanlı yerelinden merkeze çekilen telgraflarda, misyonerlere ve onlara bağlı çalışanlara karşı bir güvensizliğin yanında; idareci, eğitimci ve din adamı gibi Osmanlı temsilcilerinin, karşı hareket içerisinde olduğu bir rekabet ortamının doğuşuna da tanık olunur. Kitap basım, dağıtım ve taşıyıcılarına karşı yerel refleksler nasıl ortaya çıktı? Kitaplar misyonerlerce nasıl temin edildi? Basılı eserler nerelerde toplandı? gibi sorulardan hasıl bu çalışma, matbaa ve yayım faaliyetlerine odaklanmıyor. Daha ziyade Protestan misyon çevrelerinde kitap yayım ve satımını sağlayan kitapçı (book-shop) ve seyyar/gezici kitapçıların (colporteur) Osmanlı'daki faaliyetleri ile ilgileniyor. Kitap türleri, kitapçıların ve dağıtıcıların sorunları, bir özne olarak kitabın kendisine ve onu dağıtan kişiye karşı yerel tepkilere rağmen elde edilen başarıları anlamaya çalışıyor.

2. Tercüme, Gezici/Seyyar Kitapçılar ve Kaygılar

Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, *düvel-i muazzama* olarak addedilen dönemin Avrupası'nın büyük güçlerine bağlı misyoner müesseseleri, XIX. yüzyılın ikinci yarısından I. Cihan Harbi'ne değin, Osmanlı coğrafyasının hemen her tarafında faaliyet alanlarına sahiplerdi (Alan, 2007:464). Bunların içerisinde ABCFM veyahut BOARD şeklinde anılan misyoner kuruluşu en faal Protestan misyoner cemiyetlerinden biriydi (Kocabaşoğlu, 2000:15). 1819'da Boston'dan Osmanlı sahasına doğru yola çıkan ilk ABCFM misyonerlerinin (Kieser, 2013:38) dünyayı medenileştirmek gibi iddialı amaçları vardı (Şahin, 2022:15). Onlar için harekete geçirilecek ruhlar adına en işlevsel araçlardan biri kitap basım ve dağıtımındı. Bu siyaset, başlangıçta İncil üzerinden yürütüldü. Ancak zamanla kimya, fizik, ahlak ve doğa felsefesi gibi müspet ilimlere ilişkin eserlerin teminine girildi.

Tanzimat döneminde Doğu Anadolu'nun ve Mezopotamya'nın en ucra köşelerine kadar istasyonlar kurmaya başlayan örgüt (Kieser, 2013:39), Hristiyan okullarında okutulan ders kitaplarına odaklanıyordu. 1828 yılı içerisinde Eli Smith ve Harrison G.O. Dwight adlı iki Amerikalı ziyaretçi, Anadolu'yu keşif gezilerinde, başkentteki Ermeni okullarının sadece bir tane heceleme kitabı ile kendi anadilleri olan modern Ermenicede hazırlanmış bir veya iki tane “başlangıç kitabı” kullandığına şahit olmuşlardı (Stone, 2011:100-101). Aynı durum İstanbul Rumları için de geçerliydi ki XIX. yüzyılın başında bastıkları birçok eser dinî içerikliydi (Erünsal, 2021:120). Basım, çeviri ve dağıtım organizasyonunun teşkili bu anlamda önemli görülmüştü. Bu gerekçelerle misyoner yüksekokul/akademilerinde başarı kaydedenler ilahiyat okullarına gönderilirken diğerlerine ise matbaa işlerinde, çeviri işlerinde ve kitap dağıtımında aktif roller yüklenmişti (Aksu, 2017:15). Yaz tatillerinde öğrenciler kitap satmak üzere köylere, panayırlara gönderilirken, satışlardan binlerce kuruş değerinde gelir elde edilmişti (Missionary Herald, LVII, 1861:70; Aksu, 2017:238). Amerikan misyonerliğinin “kitle dönüşümü” adına yürüttüğü bu siyaset, Osmanlı sahasındaki faaliyet tarihlerinin sonuna kadar istikrarlı şekilde devam etti.

Tasaruflar İslam tebaaya yönelik değildi. Osmanlı Hristiyan ahalisinin “medeni hallerini” iyileştirme ideali ile yola çıkan Amerikan misyoner hareketi, her defasında *Osmanlı memleketinde buldukları cihetle, İslam dini hakkında vacip olan hürmeti ifada kusur etmediklerinin* altını çiziyorlardı. *İleride dahi etmeyeceklerini ise uzun zamandır şahit olunan ahval ve hareketlerinin delaletine* bağlamışlardı (BOA, HR.TO: 147-70). Osmanlı yetkililerinin bu misyonerlere ve onlar adına sahada görevli yerli/yabancı çalışanlara karşı mütemadiyen kaygılı olması boşuna değildi. Kieser’in ifadesiyle misyonerler Müslim/gayrimüslim ilişkilerine etki ettikleri gibi köylere kadar geleneksel ilişkileri değiştirmiş ve Ermeniler arasında da bölünmeye neden olmuşlardı (Kieser, 2013:141). Aslında devlet için dinsel faaliyetler bir tehdit unsuru olarak görülüyordu. İncil dağıtılması, ayinler yapılması endişe yaratmamıştı. Asıl tehlike milliyetçi/kolektif bilincin yerleşiminde dağıtılan kitapların etkili olup olmayacağı meselesiydi. Gerçekten de misyonerliğin ana eğilimi olarak dinsel çabalar, zamanla yerini, ulusal kimlik inşasıyla ilişkili olarak “geçmişin yaratımı” üzerine bir kurguya bıraktı. Buna endüstriyel tekâmül ile görünür bir kalkınma eşlik etti. 1860’ta Henry O. Dwight; “Ermeni halkının zihninde, yurttaşlık haklarıyla ilgili olarak sessiz olmakla beraber derin ve güçlü bir uyanış gerçekleşiyor” diye yazacaktı (Kieser, 2013:123). II. Abdülhamid döneminde misyonlar daha rahat hareket ediyor gözükse de bu devirde, önceki dönemlere nazaran teyakkuz hali daha üst düzeyde oldu. Abdülhamid için misyonlar, büyük devletlerle ve milletler arasındaki milliyetçi akınlarla aynı safta yer alıyorlardı. (Kieser, 2013:50).

2.1. Tercüme ve Okutulan Kitaplar

1839’da İstanbul’a gelen Protestan misyonerlerden Cyrus Hamlin’e verilen talimatlardan birinde şöyle yazar; “Doğu kiliselerinde reformun peşinden koşmak kadar geniş çaplı bir öneme sahip konu şu: “Biz onların okul kitaplarında ve gençlere öğretim metotlarında da reforma gayret edeceğiz (...) Bu ise okul kitabı yazmayı ve basmayı gerektiriyor” (Aksu, 2017:156). Ancak bu tarih itibarıyla, Ermeni kilisesi yetkilileri Malta’daki Amerikan matbaasında basılan kitapları yakmaya gönderiyordu (Stone, 2011:120). Zira İstanbul’daki Ermeni gençleri Voltaire okumaya başlamıştı. Bilindiği üzere Voltaire, kilise hegemonyasına karşı çıkan, akli savunan Batı aydınlanmasının önde gelen düşünürlerindendi. Yine Thomas Paine’den haberdar gençler vardı (Missionary Herald, XXXIX, 1843:106). Fikirleriyle Amerikan Bağımsızlık Savaşına ve Fransız Devrimlerine etki eden Paine, İstanbul Ermenileri tarafından bilinir olmaya başlamıştı. 1840’larda yine Ermeniler arasında edebiyat grupları oluşmaya başlamıştı. Hamlin, açtığı Bebek İlahiyat Okulunda, “mutlaka Voltaire’in eserlerini okutuyordur” diye suçlanmıştı. Patrikliğin müdahalelerine rağmen Protestan misyon hareketi kitap siyasetinden geri adım atmadı. 1840’ta İzmir’de bütün misyon için Ermeni ve Rum dillerinde basımlara devam edildi. Yalnızca Ermeni-Türk dillerinde altı milyondan fazla sayfa neşredilmişti. Şehrin Ermenilerinin kendilerine ait bir matbaa tesis etmeleri ve gazete çıkarmaya başlamaları (Dwight, 1854:120), bu pozitif hareketlenmenin en somut neticesiydi. Hamlin, 28 Ağustos 1841 tarihli İstanbul mektuplarında; açılacak ilahiyat okullarında, ileri derecede entelektüel ve manevi sonuçların alınacağına dikkat çekiyordu. Osmanlı idaresi, kendi düzenlemeleriyle beraber bu eş zamanlı tekâmülün farkındaydı. Amerikan misyonerlerden yer yer kendi askerî okulları için program hazırlanması ve kitap basılması için yardım talep etmişti (Stone, 2011:109). Matbaasıyla öne çıkan Agop Boyacıyan, Bebek İlahiyat’ta eğitim gören öğrencilerdendi. 1859’da matbaa konusunda reforma giden Osmanlı, işi Ahmet Vefik Paşa ile Kristapor Seropyan’a emanet etmişler, onlar da işi Boyacıyan’a havale etmişti (Aksu, 2017:218-219).

1835’ten 1854’e değin Amerikan misyonerler, çoğu modern Ermenice olmak üzere, Ermenice-Türkçe, eski Ermenice, Ararat lehçesi gibi çok sayıda kitap ve broşür yayımladı. Yayınlar arasında, İncil ve dinsel içerikli kitapların yanı sıra ebeveyn rehberi, heceleme kitabı, günlük besin, okumanın anahtarı, çocuk eğitimi, astronomi, aylık dergi, başkalaşım, İngilizce ve Ermenice gramer, çocuğun eğlencesi, Thomas Cogswell Upham’ın *Elements of Intellectual Philosophy* (Zihin Felsefenin Unsurları) gibi eserler de yayımlanmıştı. (Dwight, 1854:356-9). Yüzyılın ortalarına doğru kimyacı Benjamin Silliman’ın ders kitabı tanıtılmış ve kimya çalışmalarında büyük ilerleme sağlanmıştı (Missionary Herald, XLIV, 1848:400).

Tercüme faaliyetleri için ise öğrencilerin dil eğitimine ağırlık veriliyordu. Edebi yeteneğe sahip Ermeni gençlerinin de yer aldığı bir grup, tüm zihinlerini bu işe adanmışlardı (Missionary Herald, XCIV, 1898:51-53). Daha Protestan misyonerliğinin iptidai zamanlarında bile Hamlin, Rufus Anderson’un aksine, bilimin, İngilizce ve İngilizce yazılmış kitaplar olmadan ilerletilemeyeceğini, reformasyonun bu sayede

gerçekleşebileceğini dile getiriyordu (Aksu, 2017:270). Onun riyasetinde felsefe ve ahlak konulu pek çok eser İngilizceden çevrilmeye başladı. İstanbul'daki öğrenciler arasında, Wayland'm, *Element's of Moral Science (Ahlak Biliminin Unsurları)* adlı eseri ile *Blake's Natural Philosophy*'ini tercüme edenler vardı. Ermeni Edebiyat topluluğu tarafından kapsamlı bir eleştiri ve düzeltmeden sonra bu tür eserlerin yayımlanıp yayımlanmayacağı tartışılıyordu (Missionary Herald, XXXVIII, 1842:15).

Batılı fikirlerle ilk karşılaşan grup aslında Rum gençlerdi. 1822'de Amerika'ya gönderilen Rumlar felsefeden mantığa, matematikten retorığe, tarihten siyaset bilimine, anatomiden ilmi hale kadar her alanda Batılı görüşlerle tanışmışlardı (Aksu, 2017:109-110). Nicholas N. Petrokokino, Amerika'da eğitim almış Rum gençlerden biriydi. İzmir misyonunun yayıncılık şubesinde çevirmenlik yapmış, Malta Amerikan Matbaasında çalışmıştı (Aksu, 2017:125). William Churchill'in İstanbul'da çıkardığı *Ceride-i Havadis* gazetesinin Ermeni harfleri ile Türkçe bölümün redaktörü olan Haçadur Oskanyan (1818-1895) misyonerlerin yardımı ile Amerika'ya eğitim amacıyla gönderilen Ermeni gençler arasındaydı (Stepanyan, 2005:555; Aksu, 2017:35). 1852'de Bebek İlahiyat'a giren Alexan Bezciyan aldığı dil eğitimleriyle iyi bir seviyeye gelmiş, 1882'de *Introduction to the Study of English* adlı bir kitabı Ermeniceye çevirmişti (Aksu, 2017:211-212). Kudüs'te, Rothschild¹ Kız Okulu olarak bilinen İngiliz mektebinin ders programında ise çoğu Paris'te basılmış İngilizce ve Fransızca gramer, coğrafya, İngiliz tarihi, aritmetik kitapları yer almıştı (Mutlu, 2005: 255-256).

1852'de okul kitaplarından, doğa bilimleri, matematik, ahlak felsefesi, tarih ve farklı branşlarda broşürlere kadar süratle yayım yapımına devam edilmekteydi (Missionary Herald, XLVIII, 1852:268; Dwight, 1854:353). İstanbul'daki yayın departmanının raporlarında amaçlar açıkça belirtilmişti: "İnsanlara okumayı ve düşünmeyi öğretmek. Tıpkı İsa'nın yaptığı gibi onları, hak, hakikat ve insanlığa dair daha yüksek fikirlerle donatmak" (Missionary Herald, XCIV, 1898:54-55). Aynı zamanda her şehir ve kasabadaki yerli unsurlara, kendi yerel dillerinde farkındalık kazandırmaya büyük önem atfedildi. Bu açıdan Osmanlı taşrasına kitapların taşınması, birincil derecedeki faaliyetler arasına yerleştirilmişti.

Misyonerler, serbest hareket imkânı bulsalar da Osmanlı yerelinde her an kararların değişebileceğinin farkındaydı. Protestan misyonerlerden W. M. Thomson, Suriye'yi; "merkezden uzak bu bölge, yeryüzünde özgür olan iki üç yerden biri olarak tarif etmişti" (Missionary Herald, Vol. XXXIX, 1843:248). Burada açtıkları bir okul, İngilizce okuma, heceleme ve tanımlama üzerine günlük araştırmalar yapılan dört sınıfa ayrılmıştı. Daha alt sınıflarında ise İngilizceden Arapçaya çeviriler yapılmaktaydı (Missionary Herald, XXXVIII, 1842:226). Yerel koşullarda, ellerine geçen her fırsattan sonuna kadar istifade eden misyonerler, kurdukları kişisel bağlarla işlerini yürütüyorlardı. En büyük sorun kitapların uzak bölgelere ne şekilde ulaştırılacağı meselesiydi. 1842 yılı esnasında İzmir'den farklı istasyonlara 19.000'i Ermenice veya Ermenice-Türkçe dillerinde olmak üzere 44.000'den fazla cilt ve broşür/dinî risale gönderilmişti. 1909'da Arnavutluk/Tiran'da bir Amerikalı misyoner çeşitli lisanlarda ve Latin harfleriyle Arnavut lisanında kitaplar hazırlayıp dağıtıyordu (BOA, HR.SYS:132-31). Zamanla bazı kitap ve aylık dergiler çok fazla talep görmeye başlamıştı (Missionary Herald, XLI, 1845:226). İzmir'deki matbaanın kaynakları sınırlıydı. Gelen tüm siparişleri zamanında karşılamak için malzeme tedarik etmede sorunlar yaşamıştı. Bankerlerin bazıları, iç kesimlerden gelen zengin misafirlerine, dönüşlerinde dağıtmaları için misyoner yayınlarını satın almaları konusunda ısrarcı olmaktadır (Dwight, 1854:144-145). Bazıları ise broşürleri ve ciltleri okuyacak olanlara karşılıksız dağıtmak için satın alıyordu (Dwight, 1854:144). Zaman içerisinde ise okul/kolej/enstitü gibi kuruluşlara ait hususî kütüphaneler tesis edildiğinden, kitap bağışları önemli hale geldi. 1904 yılına kadar Tarsus Aziz Pavlus Enstitüsünün kütüphanesi, Dr. Christie ve eşinin hediye ettiği kitaplar sayesinde İncil, kilise tarihi, teoloji, seküler tarih ve İngiliz edebiyatı derslerine yardımcı olması bakımından zenginleşmişti (Catalogue of St. Paul's Institute in Tarsus (1887-1904), 1904: 9).

Esasında Batıdaki teknik tekâmülü konu alan eserlerden Osmanlı habersiz değildi. Başhoca İshak Efendi gibi Türkiye'nin ilk modern öncülerinden, doğu ve batı dillerini bilen Osmanlı düşünürleri vardı. İshak Efendi'nin Fransızca kitaplardan aktarma-adapte yoluyla hazırladığı top dökümü hakkında bir eseri vardı. Hatta Avrupa fen kitaplarından yararlanarak bir kitap hazırlamıştı. Bu eser, Osmanlı Türkçesi literatüründe ilk defa matematik, fizik, modern astronomi, biyoloji, botanik, zooloji ve mineraloji gibi ilimlere ait

¹ Rothschildlerin Filistin'e yönelmesi XIX. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Doğu Avrupa ve Rusya'da Yahudi düşmanlığının zirveye çıktığı yıllara rastlamaktadır; (Balcioglu ve Balci, 2017: 2015).

bilgileri bir arada sunmasıyla ve modern kimya konusunda basılmış ilk Türkçe makaleyi ihtiva etmesiyle dikkat çeker (İhsanoğlu, 2000: 529-530). Ancak İshak Efendi ve onun gibilerin çabaları daha ziyade askerî okul öğrencilerine yöneliktir. XIX. yüzyılın sonlarında dahi devlet ders müfredatlarının dışına çıkılıp çıkılmadığını kontrol ile meşgul olmaktadır (Fortna, 2015:285).

2.2. Gezici/Seyyar Kitapçılar

Gerek kitapçılar ve gerekse dağıtıcılar, sadece basılı bir eserin satım ve dağıtımını organize eden kişiler değillerdir. Sürekli hareket halinde, gözlem kabiliyetleri kuvvetli dağıtıcılar, misyonların en ücra köylere kadar erişmelerinde oldukça kullanışlıydılar. Satıcılar, yayınları dağıtımda olduğu kadar din dışı konularda da oldukça bilinçlilerdi (Dwight, 1854:200). Kurdukları kişisel bağlantılar ve görüşmeler sayesinde misyonların geniş bir sahaya yayılımında etkili olmuşlardı (Missionary Herald, L, 1854:136). Uğradıkları yerlerden mektup yazıyorlar, bölgeden haber veriyorlardı (Missionary Herald, L, 1854:60). Dükkânlardan kahvehanelere kadar dağılan seyyar kitapçılar, Protestanlığın yerleşiminde oldukça etkili olmuşlardı.

Anadolu ve Balkanlara sarmaşık gibi yayılan satıcılar bir nevi “modern bilginin taşıyıcıları” (Stone, 2011:47) idiler. Bu nedenle başkente sekiz ya da on kitapçı sürekli olarak bulundurulmuştu. Basılan çalışmalar, iç kesimin hemen her yerine gönderilirken Rusya, Gürcistan ve İran’a kadar ulaştırılıyordu (Dwight, 1854:144). Bu kadar geniş sahalara yayılım sağlama işi olarak kolportörlük ya da kitap dağıtıcılığı bir sistem olarak görülmekteydi. Yeterli araçlara sahip olunur olunmaz ülkenin bütün önemli şehirlerine yayılım hedefleniyordu (Missionary Herald, XXXIX, 1843:248). 1842’de fatura tutarı 550 dolar olan yayınların çoğu İstanbul’da dağıtılmıştı (Dwight, 1854:144). Bursa ve Trabzon’da kitapların dağıtımı 1842 öncesine göre daha hareketliydi ve birçoğu yerel dağıtıcılar tarafından ülkenin içlerine gönderilebilmişti (Dwight, 1854:145). 1844’te bir kitap dağıtıcısı, Suriye’nin ovalarından, köyelerine, kıyı kesimlerinden pek çok kentini dolaşmıştı.

Protestanlığa karşı olan Hristiyan din adamlarından bazıları bu dağıtıcıları engellemek adına çok çaba sarf ediyorlardı (Missionary Herald, XLI, 1845:205). Bir dağıtıcı Selanik Yahudileri arasında etkileyici bir çevre edinmişti. Eğin ve Karahisar’da² satış yapan dağıtıcılar rahip tarafından engellenince valiye çıkmıştı. (Missionary Herald, XLI, 1845:405-406). Elde edilen başarılar bakılırsa 1850’ye kadar sağlanan ilerleme misyonerleri daha da teşvik etmişti (Missionary Herald, XLVI, 1850:418). Öyle ki gittiği sahada uzun yıllar dağıtıcılık yapan kitapçılar vardı (Missionary Herald, XLVII, 1851:63). Bir dağıtıcı, eşinin de manevi açıdan bir şeyler yapabileceği düşüncesiyle, annesi, eşi ve iki çocuğunu Diyarbakır’a götürmüştü (Missionary Herald, XLVII, 1851:192). Satıcılar ellerinde küçük bir bohça (paket) ile başlayıp, dükkânlara, kahvehanelere kitaplar bırakarak bütün insanlara ulaşmaya çalışıyorlardı (Missionary Herald, XLI, 1845:227). Dağıtım üç şekilde gerçekleşiyordu. Misyon sahasına yakın bölgelere katır, eşek gibi hayvanlar ile daha öte bölgelere posta yoluyla ve çok uzak yerlere ise deniz üzerinden kitaplar taşıyordu (Jessup, 1873:591).

Seyyar kitapçılar doğrudan misyonerliğin desteğiyle dağıtıma çıkmıyorlardı. Dolaşımın maddi kaynakları açısından Osmanlı’daki yabancı şirketlerin katkısı önemliydi. Protestan hareketin etkisi altında, misyonlara geniş finansal imkân sağlayan müşterek şirketler kurulmuştu (Missionary Herald, XXXIX, 1843:101). Aralık 1873’te kitap satıcısı olan Yakob Klavend, Tahtakale’deki İngiliz şirketinden Mösyö Aleksandır Tomot’un teşvikiyle kitap satmak üzere ailesiyle Üsküp’e gönderildi. Klavend önce Rusyalı daha sonra Avusturyalı olduğunu söyleyince İşkodra’da şüpheli olarak karşılanmıştı. Satıcılara ilişkin endişeler zamana ve bölgelere göre değişiklik arz ediyordu. Balkanlarda ahvali meçhul bir adamın kitap satımı bahanesiyle Slav komitesine hizmet edebilme ihtimali üzerinde durulmuştu (BOA, HR.MKT: 813-63). Arap coğrafyasında ise *bedevi halin mevcut olduğu bölgelerde bu gibi faaliyetler yerel yetkilileri kaygılandırmıştı* (BOA, Y.PRK.UM: 20-82). 1895 Ermeni olaylarından sonra dağıtıcıların mahzurlu görülme nedenleri de değişmişti. Bunlar gerçekten Amerikalı misyonerler miydi yoksa misyoner kılığına girmiş Ermeni fesatçılarından mıydı? Hükümetin izniyle İncil satışı serbest olsa da sahaf kılığına bürünmüş ne olduğu belirsiz bir takım eşhasın Osmanlı coğrafyasında köy köy dolaşmaları asayiş açısından mahzurlu görülmüştü (BOA, Y.A.HUS: 483-41-1; Kieser, 2013:231).

² Misyoner raporunda Karahisar olarak belirtilen yerin Eğin (Erzincan/Kemaliye) sahasına daha yakın bulunan Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar) olduğu düşünülmektedir.

1895 Ermeni hadisesi sonrası misyonerlik için yeni görev, Amerika ve Avrupa kamuoyunu etkilemek üzere kitapların yazım ve dağıtımını olmuştur. Kendisini Van'da görev yapmış bir misyoner olarak tanıtan Frederick Davis Greene, İngiltere'de *Osmanlı'da Ermeni Buhramı* başlıklı bir kitap yayımlamıştı. Amerikan misyoner ve taraftarlarının ifadelerine dayanarak hazırlanan kitap, Sason olaylarına ilişkin rivayetleri aktarıyordu. Güç ve itibar sahibi bazı kişilere kitabın birer nüshası gönderilirken, yardım sağlandığı takdirde ruhban sınıfındakilere dağıtım sağlanacaktı (BOA, Y.A.HUS: 338-100).

Seyyar kitapçı olarak bilinen Yunan Stakolis ise Yunan eşkiyasının harp araç-gereç ve erzak ihtiyaçlarını toplamıştı. Stakolis'in amacı Girit'te bir iki kitap satıp para kazanmak ya da ahaliyi cehaletten kurtarmak değildi. Girit'te açacağı dükkânda ahalinin aklını karıştırmamasından şüphe edilmişti (BOA, HR.MKT: 665-52). Bu kişiler ayrıca maharetli birer hatiplerdi. Kırsal sakinler arasında motivasyonu sağlayan, katılımcıları harekete geçirebilen kişilerdi. Geçici surette kapatılan okulların öğretmenleri bir seyyar kitapçıya dönüşüyordu (Missionary Herald, XLVI, 1850:260). Böylece ayak bastıkları her bölgede nispeten taraftar edinin geleneksel inanışları etkilemeyi başarmışlardı.

Kitap dağıtımını kadar satıldığı yerler de devlet gözetimindeydi. Osmanlı yönetimi için önemli olan kitapçının kimliği ve neler yaptığıydı. Kitapçılardan birinin değişmesi halinde yerine geçecek şahısların iyi hallerine dair teminat verilmesi gerekiyordu. Yani kitapçılık yapacak şahıs, zararlı kişilerden olmadığı takdirde tarafına resmi ruhsat verilmekteydi. Dinî eserlerden başka zararlı/zararsız hiçbir kitap ve eser bulundurmamaları gerekiyordu. Gerek Protestan cemiyetinin dükkanlarında gerek bayiler nezdinde olan kitaplar mahalli hükümet tarafından istenildiği zaman teftiş olunabilecekti (BOA, Y.A.RES: 125-103-2). Kitap, risale ve gazete dağıtanların Şehremanetinden bir tezkire almaları mecbur olsa da çoğunluğu ruhsatsız çalışıyordu (BOA, DH.MKT: 421-2). Aslında seyyar kitap satıcılarına ilişkin esaslı bir hüküm yoktu (BOA, HR.TH: 144-43). Eylül 1897 itibarıyla Müfettiş Hilmi Efendi tarafından verilen bir rapora göre; ecnebi tebaadan olup da dükkanlarında arama gereken kitapçılar hakkında matbuat nizamnamesi gereğince lazım gelen muamele icra olursa da seyyar kitapçılar hakkında ne yolda muamele edileceğine dair herhangi bir açıklık yoktu. Matbuat Nizamnamesinin 28. maddesinin ikinci fıkrasında kitapçı ecnebi ise hakkında icra olunacak muamele açıkça yazılmıştı. Ancak 29. maddesinde tebaadan ve ecnebiden olan gezdiricilere ait hükümler ayrılmamıştı. Gezdiriciler, müvezziler ve seyyar olarak kitap, resim ve sair evrak-ı matbua satanların belediyeden birer ruhsatname almaları gerektiği, ruhsatsız şekilde iş yapanlardan bir Osmanlı altınından beş Osmanlı altınına kadar nakdi ceza alınacağına ilişkin hüküm yer alsa da bunlar içinde ecnebi seyyar satıcılarına nasıl davranılacağına dair bir ibare yoktu (BOA, MF.MKT: 371-7).

1872 yılı yayım ve dağıtım hususunda önemli bir tarihti. İstanbul'daki Rıza Paşa Yokuşu'nda, dört katlı Bible House (İncil Evi) binası açılmıştı. Burası kısa süre içerisinde ABCFM için merkezî bir yere dönüştü. Yayınların, direktiflerin ve diplomasinin misyonerlik temelindeki kesişme noktası artık burasıydı (Kieser, 2013:99). Bible House'daki matbaa makineleri birkaç dilde gazete basıyor, gerekli dinî broşürler, kartlar, yardımcı ders kitapları buradan çıkıyordu (The Missionary Herald, XCII, 1896:100-101). 1894-1896 yılları arasında yaşanan Ermeni olaylarında; Avrupa ve Amerika'ya sağlanacak enformasyon, ilişki, koordinasyon ve finans sağlama merkezi yine Bible House olmuştu. Buradan sağlanacak bilgilerle Batı'daki kamuoyunu harekete geçirmek hedeflenmişti. (Kieser, 2013:200).

2.3. Osmanlı Devleti'nin Kaygı ve Refleksleri

1843 itibarıyla matbaaların kurulmaya başladığı günlerde, Babıali, farklı kiliselerin patriklerinin onayları olmadan yabancıların izinsiz kitap basmasını yasaklamıştı (Missionary Herald, XXXIX, 1843:107). Patrikhane ve Osmanlı için ortak endişe Hristiyanlar arasındaki mezhepsel ayrışmanın derinleşmesiydi. Devlet, Tevrat ya da İncil'in dağıtımına mâni olmazken, mezhebî farklılıkları öne çıkaran eserlerin, özellikle de cami ve medrese civarında satım ve dağıtımına şiddetle karşı oldu. Kitap dağıtımına karşı bu endişeli tutumun farklı sebepleri vardı. Mesela kitaplardan birinin üzerindeki haçı andıran matbaa süsü itiraz gerekçelerinden sayılmıştı. Kitabın birinde; "Tanrı her yeredir" yazılmış olması yasaklanması için bir sebep sayılmıştı. Bir başka eserin sansüre uğraması, muhteva açısından "Ahlak"ı ele alıyor oluşuydu. Ahlak meselesi, Müslümanların kutsal ilimlerinden biriydi ve kafirler tarafından ele alınmamalıydı (Missionary Herald, XL, 1844:29). Antep'teki Merkezi Türkiye Koleji'nde okutulmak istenen kitaplardan *Willard'ın Evrensel Tarihi* adlı kitaba Halep valisinin izin vermeme nedeni kitapta Hz. Muhammed'in gerçek bir peygamber olarak gösterilmemiş olmasıydı (Kieser, 2013:87). Bilhassa Arap harflerini içeren her kitap,

incelenene kadar şüpheli kabul ediliyordu (Missionary Herald, XL, 1844:27-28). Tetkik memurlarının ki özellikle taşra idarecilerinin misyoner yayınlarına karşı kaygılı halleri, misyonların Türkiye'den ayrılmalarına kadar neredeyse hiç değişmeyecekti.

Osmanlı için bu eserlerin mahiyeti yani içeriği hakkında bilgi edinmek elzemdi ama yeteri derecede dil bilen, yetişmiş, inceleyeceği eserin sadece diline değil, içeriğine, manasına vakıf sansür memuru yoktu. Kitapların muhtevasına ilişkin bilgi edinme zorluğu gayrimüslim miras dökümlerindeki kitap isimlerinde dahi gözlenebiliyordu. Kitapların adları okunmadığından; “bir miktar kefere kitabı”, “kütüb-i Nasara”, “Yahudiyü'l-ibare kütübü” şeklinde genel tanımlayıcı ifadeler kullanılmıştı. Kitapların içeriklerinin ne olduğu tam anlaşılmasa da “Osmanlı”, “İslam”, “Muhammed” ibareleri görüldüğü taktirde, bilhassa yerel yetkililer bu kitapları muzır neşriyattan saymışlardı (BOA, MF.MKT: 167-128). Sakıncalı görülen her kitap ise zararlı kitaplar cetveline kaydediliyordu. Beyrut'ta ele geçirilen kitaplardan *Memalik-i Şahanenin Ahval-i Ruhaniye ve Siyasiyesi* adlı Almanca eser listeye dahil edilmiş kitaplardandı. İngilizce *Constantin* isimli kitabın, *fütuhât-ı Osmaniyeh'den* bahsedildiği kısımda münasebetsiz bazı mülahazata yer verilmiş olması kitabın kara listeye girmesine neden olmuştu. *Misyonerlerin Alem-i İslamiyet'te Tesadüf Ettikleri Müşkülâtın Suret-i Hali Meselesi* adlı kitabın ise İslam akaidini reddetmek maksadıyla yazıldığı düşünülmüştü (BOA, MF.MKT: 654-30). 1896'ya gelindiğinde, ders kitaplarının, özellikle de coğrafya ve tarih kitaplarının sıkı bir şekilde denetlenmesi kararlaştırıldı (Kieser, 2013:225). İncelemeye alınan kitabın ismi, müellifi, lisanı, basım yeri ve tarihi not edilmekteydi (BOA, DH.MKT: 569-9). Muayeneden sonra üzerlerinde herhangi bir işaret ya da sembol olup olunmadığına bakılıyordu (BOA, MF.MKT: 143-56). Yurtdışından gelen kitapların ülkeye girişi esnasında kontroller ve engeller olsa da yurtdışına çıkarılan misyoner yayınlarına karşı hiçbir mâni yoktu (Jessup, 1873:434, 504). Eğer kitap, Hz. Muhammed, Sultan, Türkiye ve Mekke hakkında herhangi bir şey içeriyorsa ya o kısımlar çıkarılıyor ya da el konuluyordu. Ansiklopediler yasaklıydı çünkü bu tür konulardaki yazıları içerdiği varsayılmaktaydı. Nihayetinde benzer yazı içeriğine sahip olup Türkiye'ye gönderilen ansiklopediler, Amerika'dan yola çıkmadan önce kırılıp, kesilmekteydi (Jessup, 1873:434).

Misyoner kütüphanelerindeki kitapların incelenmesi esnasında ise şehir idare meclisinden ve maarif memurlarından birer kişi ile konsolosluk tercümanları hazır bulunmaktaydı (BOA, BEO: 194-14500; BOA, HR.TH: 125-44). Kitapların muhtevalarına yönelik inceleme işlemleri başkentte nispeten daha kolayken taşrada zorlaşmaktaydı. Lisana aşına memurun yokluğu temel problemdi. En büyük problem, lisan memurları için uygun miktarda maaş ayrılamamasıydı (BOA, DH.MKT: 460-40). Öğretmen maaşlarını dahi zar zor ödeyen Osmanlı idaresi için bir lisan memuru için para ayırabilmek taşra ekonomisine bir yük daha bindirmek demektir. 1890'da başkentte 80 kadar yabancı dil bilen memur vardı ama yeterli değildi. Ağustos 1893'te alınan bir kararla toplu alım yapılarak teftiş komisyonu güçlendirilmeye çalışıldı (Şahin, 2022:195). 1895'te Avrupa ve Amerika gazetelerinin muayenesi, tercümesi, maksatlı yayınlara reddiye yazılması ve bunların gereken yerlere gönderilmesi amacıyla bir muktedir mütercim aranılıyordu. İlaveten gazetelere karşılık yazacak yetiye sahip iki Fransız muharrir istihdamı talep edilmişti (BOA, DH.MKT: 412-50). Lisan memuruna duyulan ihtiyaçtan ziyade okuyacağı kitaba vakıf olabilecek memurların istihdamı daha elzemdi. Merkezden uzak bölgelere sansür memuru atanmış olsa bazıları tarih, coğrafya bilmiyor, dilinden anlamadığı kitapları sadece telaffuz etmeye çalışıyordu (Jessup, 1873:625). Bu nedenle misyonerlere ait kitapların birçoğu ya alıkonuluyor ya da tam bir incelemeden geçmeden dolaşıma giriyordu.

3. Sonuç

Anadolu'daki Protestan temellenişinin seyyar kitapçıların çabalarıyla birlikte dağıtılan eserler üzerine bina edildiğini söylemek abartılı olmayacaktır. Bir faaliyetler bütünü üzerinden; bireysel tekâmülün, meslekî kazanımın, dil öğretiminin Müslüman Osmanlı ile Hristiyan tebaası arasına kalın ve yüksek duvarlar ördüğünü de ifade etmek gerekir. Dinî içerikli kitaplardan ziyade kimya, matematik, geometri vb. okul kitapları, Batılı eğitim tarzıyla yetişen Hristiyan bir neslin oluşmasını sağlamıştır. Bu nedenle matbaa işleri ve kitap dağıtıcılığı misyonerliğin temel faaliyetleri arasına yerleştirilmiştir. Her ne kadar karşı olursa da Osmanlı devlet adamları da misyonerlik formasyonundan etkilenmiştir. Teyakkuz halinde olunmasına rağmen Protestan misyonerliğinin yükselişi, aslında kendilerini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiş olmalarıyla da ilgilidir. Elçiler, konsolosluk ve yabancı yatırımcılardan aldıkları destekler, onlara, Osmanlı

yetkilileri nazarında bir aşinalık kazandırmıştır. Basım ve dağıtımdaki aşamalı başarıyı sağlayan faktörlerden biri de bu olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarına doğru misyonerlerce kitap satım ve dağıtımını dini çabalardan öte Osmanlı için siyasî bir meselenin parçası haline gelmiştir. Misyonerlerce dağıtılan kitaplar mezhep farklılıklarını körüklediği gibi bilhassa Ermeni olayları esnasında dağıtılan yabancı gazetelerle birlikte, kitap ve broşürler isyana teşvikte etkili olmuştur. Devlet birtakım önlemler almaya çalışsa da satım ve dağıtımın önüne geçilememiştir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA)

BEO, Bab-ı Ali Evrak Odası: 194/14500; 384/28796.

DH.MKT, Dahiliye Mektubi Kalemi: 421/2; 569/9; 460/40; 412/50.

HR.MKT, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi: 813/63; 665/52.

HR.TH, Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemi: 144/43; 125/44.

HR.TO, Hariciye Nezareti Tercüme Odası: 147/70.

HR.SYS, Hariciye Nezareti Siyasi: 132/31.

MF.MKT, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi : 165/85; 371/7; 167/128; 654/30; 143/56.

Y.A.HUS, Yıldız Hususi Maruzat: 483/41; 338/100.

Y.A.RES, Yıldız Resmi Maruzat: 105/13-6; 125/103.

Y.EE, Yıldız Esas Evrakı: 129/76.

Y.PRK.UM, Yıldız Umumi: 20/82.

Araştırma ve İnceleme Eser

Aksu, A. (2017). *Robert Kolej'in İzinde Türkiye'de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Alan, G. (2015). *Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Protestan Okulları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Alan, G. (2007). Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri. *Journal of Islamic Research*, 20(4), 464-475.

Anderson, R. (1872). *History of the Missions of the American Board of Commissioners For Foreign Missions to the Oriental Churches Vol.II*. Boston: Congregational Publishing Society.

Balcıoğlu, M ve Balcı, S. (2017). *Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu İlk Kez Yayınlanan Beglerle*. Ankara: Erguvanî Yayınevi.

Catalogue of St. Paul's Institute in Tarsus (1887-1904). (1904). Beyrut: Printed by the American Press.

Dwight, H. G. O. (1854). *Christianity in Turkey: A Narrative of The Protestant Reformation in The Armenian Church*. London: James Nisbet and Co.

Erünsal, İ. (2021). *Osmanlılarda Kitap Ticareti Sahafı ve Kitapçılar*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Fortna, B. C. (2015). Son Dönem Osmanlı Seküler Devlet Okullarında İslam Ahlâkı. Mustafa Gündüz (Ed.), *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler içinde* (264-312. ss.). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

Jessup, H. H. (1873). *Fifty-Three Years in Syria Vol. 2*. New York: Fleming H. Revell.

İhsanoğlu, E. (2000). İshak Efendi, Başhoca. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde* (Cilt 22, 529-530. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hamlin, C. (2017). *Robert Kolej Uğrunda Bir Ömür*. (Çev. Ayşe Aksu). İstanbul: Dergâh Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1893).

Kieser, H. L. (2013). *İskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kocabaşoğlu, U. (2000). *Anadolu'daki Amerika - Kendi Belgeleri ile 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*. Ankara: İmge Yayınları.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, Vol. XXXVIII. (1842). Boston: Printed by Crocker and Brewster.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations Vol. XXXIX. (1843). Boston: Printed by Crocker and Brewster.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations Vol. XLI. (1845). Boston: Press of T. R. Marvin.

- The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations Vol. XLIV.* (1848). Boston: Press of T. R. Marvin.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations Vol. XLVI.* (1850). Boston: Press of T. R. Marvin.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations Vol. XLVII.* (1851). Boston: Press of T. R. Marvin.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations Vol. XLVIII.* (1852). Boston: Press of T. R. Marvin.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations Vol. L.* (1854). Boston: Press of T. R. Marvin.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations Vol. LVII.* (1861). Boston: Press of T. R. Marvin & Son.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations Vol. LXXXIX.* (1893). Boston: Press of Samuel Usher.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations Vol. XCII.* (1896). Boston: Press of Samuel Usher.
- The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations Vol. XCIV.* (1898). Boston: Bracon Press.
- Mutlu, Ş. (2005). *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Stepanyan, H. A. (2005). *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)*. İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Stone, F. A. (2011). *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*. (Çev. Ayşe Aksu). İstanbul: Dergâh Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1984).
- Şahin, E. (2022). *İtikadın Peşinde Osmanlı Bürokratları ve Amerikan Misyonerleri*. (Çev. Sema Karagöz) Şahin. İstanbul: Timaş Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

TARİHİ SULUKULE, SAKİNLERİ VE 1970'LERDEKİ EĞLENCE ANLAYIŞI

Historical Sulukule, Its Residents And The Understanding Of The Entertainment In The 1970's

Umut C. KARADOĞAN¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, umuttarih@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-1197-5156.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
08.02.2024
Kabul/Accepted:
13.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1434122

Anahtar Kelimeler

Çingene, Eğlence,
Sulukule, Dans, Enstrüman

Keywords

Gypsy, Entertainment,
Sulukule, Dance,
Instrument

ÖZ

Milletlerin olduğu gibi şehirlerin de kendilerine mahsus kimlikleri vardır. Bu özellikler şehirlere dünya üzerinde tanınırlık sağlar. İstanbul gibi tarihi geçmişi kuvvetli, toplumların yaşam alanı ve aynı zamanda pek çok kavmin geçiş güzergahı olan bir şehri de sadece belirgin bir özellikle sınırlamak mümkün değildir. Bu bağlamda İstanbul'un hemen her semtinin kendine mahsus özelliği vardır. İstanbul'da eğlence hayatı denildiğinde de 1980'li yıllara kadar akla ilk gelen semt her daim Sulukule olmuştur. Semtin sakinleri olan Çingene ise yüzyıllar boyu saz çalmak, dans etmek, şarkı söylemek hususunda sahibi oldukları hünelerini meskûn oldukları yerlerdeki toplumlara sergilemekte çekingen davranmamışlardır. Osmanlı Devleti'nden günümüz Türkiye'sine eğlence hayatında Çingene yaşam tarzları, giyim kuşamları, kullandıkları dil ile toplumda kendilerini hemen fark ettiren mezkûr topluluğun zamanında rağbet gören eğlence anlayışı, XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyıl sonlarına değin devam etmiştir. Yapılan çalışmada Çingenelerin tespit edilebilen tarihsel geçmişine kısaca yer verilmesinin ardından çalışmanın ana konusu olan Sulukule semtinin adından başlayarak Çingenelerin mezkûr semte gelişleri, eğlence yaşamına tesirleri, Cumhuriyet Türkiye'sinde sosyal ve kültürel hayatta yaşanan değişim ile bunun eğlence hayatına yansımaları ve söz konusu değişimden 1970'li yılların sonuna kadar Sulukule semtinin ve sakinlerinin ne denli etkilendiğine dair bilgilere araştırma içerisinde yer vermeye gayret edilmiştir.

ABSTRACT

Cities have their own identities like nations, These features give cities recognition around the world. It is not possible to limit a city like Istanbul, which has a strong historical past, is the living space of societies and is also the transit route of many tribes, to just one specific feature. In this context, almost every district of Istanbul has its own characteristics. When it comes to entertainment life in Istanbul, the first district that comes to mind was always Sulukule until the 1980s. Gypsies, the inhabitants of the district, have not been shy about exhibiting their skills in playing instrument, dancing and singing to the communities in the places where they live for centuries. Gypsies are a community that has had an impact on entertainment life from the Ottoman Empire to today's Türkiye. The entertainment concept that was popular in the time of the mentioned community, who immediately made themselves noticed in the society with their lifestyle, clothing and the language they used, continued from the late XIXth century to the late XXth century. In the study, after briefly mentioning the historical background of the Gypsies, starting with the name of the Sulukule district, which is the main subject of the study, the arrival of the Gypsies to the said district, their effects on the entertainment life, the change in the social and cultural life in the Republic of Turkey and its reflections on the entertainment life and the changes in the Sulukule district and its inhabitants from this change until the end of the 1970s. It has been tried to include information about how much it is affected in the study.

Atf/Citation: Karadoğan, U. C. (2024). Tarihi Sulukule, Sakinleri ve 1970'lerdeki Eğlence Anlayışı. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 1063-1078.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Umut C. KARADOĞAN, umuttarih@hotmail.com

1. Giriş

Çingenelerin kökleri ve vatanları hakkında öne sürülen görüşler muhtelif olmakla birlikte (Fraser, 2005: 19-36) yeterli bilimsel kanıtların ve kolektif bir tarih bilincinin olmayışı aktarılan bu farklı görüşlerin ana sebebini oluşturmaktadır. Çingeneler üzerine yapılan fiziksel antropoloji araştırmaları, dil araştırmaları, kültürel özellikler, genetik sonuçlar onların Hint coğrafyasıyla bağlantılarını ortaya koymaktadır. (Fonseca, 2002: 100; Berger, 2000: 9; Asseo, 2007: 69). Hindistan'dan geldiği kabul edilen Çingenelere (Tietze, 2002: 519) konup göçtükleri her yörede, geldikleri yere uygun farklı isimler verilmiştir.

Bu minvalde ilk olarak sözü edilen coğrafyada “musiki bilen, rakkas” manasında “toyeng”, ifadesinin kullanıldığı buna mukabil Avrupa'ya doğru gidildiğinde örneğin İtalya'da “zingari, Fransa'da “tsiganes”, “bohemién”, İspanya'da “gitano”, Almanya'da “Zigeuner”, Rusya'da “cagan”, Macaristan'da “faraonépe” (Firavun oğulları), Yunanistan'da “zapari”, Latince de “cingarus”, Portekizce de “cigano”, Fince'de “mustaläinen” (kara), Bulgarca'da “acigan”, Lehçe'de “cygan”, Slovak dilinde “cigani”, Arap coğrafyasında gacer (Gacı), “Zut” “sayâbice”, “Zotti Nawar, Bareke, Ghar” Doğu Ermenileri arasında “boşa/Poşa”, İran'da “çingâne” (yoksul, fakir) denirken, Çingeneler kendilerini tanımlarken insan anlamında rom/romany, kalo (kara) gibi adları tercih etmiştir. Anadolu'da mezkûr topluluğa, “elekçi”, “karaçi”, “mutrib/mıtrıp”, “kıptî”, “arabacı”, “köçer”, “orom”, “cano”, “şopar”, “pırpır”, “Karaoğlan”, (Altınöz, 2020: 291-294; Göncüoğlu-Yavuztürk, 2010: 108-109; Özkan, 2000: 8; Koçu, 2003: 39; Orkun, 1952: 1735; Fraser, 2005: 39)¹, “cındar”, “roman”, “çingit”, “abdal” tarzında adlar verilmiştir (Yıldız, 2007: 61; Göncüoğlu-Yavuztürk, 2010: 108 Kolukırık, 2005: 53-56; İlhan- Fırat, 2017, 265-270). Aslında Çingene söylemi Türk diline her ne kadar yerleşmiş olursa olsun, Türkler sözü edilen topluluğu tanımlamak adına “çığan/çığay” kelimelerini de kullanmayı tercih etmiştir. Yine Türk toplulukları içerisinde Çingene çengi-gane; çengilik biçiminde oynayan, dans eden kadın şeklinde anlamlandırılan ismin, halk arasındaki bir diğer algısı da eğlence ve çalgı olarak karşılık bulmuştur (Yıldız, 2007: 61-70; Ataman, 1997: 269; Koçu, 2003: 39).²

Çingenelerin yaklaşık V. yüzyıldan itibaren Hindistan'a hükmedenler tarafından yerleşik hayata geçmeye zorlanmasıyla birlikte bu baskıya daha fazla dayanamayan topluluğun, sahibi olduğu kültürel değerleri ve gezginci yaşamlarını sürdürmek istemeleri sebebi ile evvela İran üzerinden batıya doğru göç etmeye başladıkları ifade edilmiştir. Suriye'ye doğru giden yol burada ikiye ayrılıp evvela Hazar Gölünü takiben Romanya üzerinden Balkanlara bir diğeri ise Mısır'a ve oradan deniz yoluyla Avrupa'ya ilerlediği iddia edilmiştir. Bu düşünceden hareketle Çingenelerin XIX. yüzyılın sonuna kadar Mısır'ın ilk vatani olduğu bunun için Batı dilinde “kıptî” (aigyptos, agyptus, egyptian = Gypsy (Mısırlı), gypsies, gitano gibi kelimelerle adlarının anlamlandırıldığı ifade edilse de dil bilimi ve tarihi kaynaklar açısından tatmin eden bir delile günümüze kadar ulaşılamamıştır. Fakat Çingeneler üzerinde iki asırdan beri devam eden dil çalışmaları neticesinde Hindistan kökenli bir kavim olabilecekleri iddiası ağırlık kazanmaya başlamıştır. (İlhan-Fırat, 2017:265-268). Çingenelerin Anadolu'daki varlıklarına gelince, Yunan kaynaklarının öne çıktığını söylemek gerekmektedir. Yunan tarihçilere göre Athingai (Atzinganoi-Atsingonos) veya “Athinganoi”, “Dokunulmazlar”³ (Altınöz, 2013: 31; Yıldız, 2007: 62; Onur, 1995: 273) olarak tanımlanmıştır. Genel anlamda Çingenelerin Anadolu'ya geliş güzergahları hakkında bazı bilgiler vermekle birlikte aslında Çingeneler, 803 yılının Doğu Roma'sında İmparator Nikephoros I Grenig'e karşı çıkan bir isyanın bastırılmasına destek verdikleri için Anadolu coğrafyasında serbest dolaşım hakkına sahip olmuşlardır (Şahin, 2019: 142; Kenrick, 2006: 47-49; Altınöz, 2013: 31). Doğu Roma yönetiminin verdiği bu vize sayesinde Çingenelerin Anadolu coğrafyasına bir başka deyişle, Boğaz'ın diğer yakasına geçmelerine de imkân

¹ Kıptî kelimesi Yunancadaki “Aigyptos” kelimesinden gelen ve eski Mısır'ın başşehri olan Hikaptah'dan türediği ifade edilmektedir. Anadolu coğrafyasında bu yüzyılda “kıptî kelimesi Hristiyan Mısırlı anlamında kullanılmaktadır. (Göncüoğlu ve Yavuztürk, 2010: 108-109); (Altınöz, Ek-1, 2020: 291-294); Özkan, Çingenelerin göçlerinin Mısır'ın Mathoni tepesinde konaklamalarının ardından bir süre sonra dünyaya buradan dağılması ile işleyişin başladığını, çıktıkları mezkûr coğrafya itibariyle de “Kıptî” olarak adlandırıldığı iddia edilmiştir. Çingene kelimesi Hüseyin Namık Orkun'a göre “Çingar” yüksek sesli, gürültülü anlamına gelmektedir. (Özkan, 2000: 8); (Orkun, 1952: 1735); Fraser, 2005: 39).

² Farklı Türk lehçelerinde Çigany-Çıgay-Cıgan-Çıgan-Cıgani-Cıgan-Cıgana-Sıgan “tsıgan” gibi ifadelerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Hüseyin Yıldız (2007). “Türkçede Çingeneler için Kullanılan Kelimeler ve Bunların Etimolojileri”, Dil Araştırmaları Dergisi, I(1), s.61-78; Reşat Ekrem Koçu erkek dansçılara “Çengi” denildiğini ifade etse de yaşlı ufak oğlanlara “Köçek” ya da “Çingene” bunların kızlarına da “Çengi” denildiğini söylemiştir. (Koçu, 2003: 39).

³ Bu ifadeyi Yunan tarihçilerinin Çingene toplumunun “temizlik” veya “kirlilik” durumlarını ifade etmede kullanmışlardır. (Yıldız, 2007: 61-70).

sağlanmıştır. Bu ifadeden hareketle Mısır coğrafyasında Kıpti olarak nitelendirilen Çingenerlerin de İstanbul'a gösteriler yapmak amacıyla gelmelerine izin verilmişse de daha sonra tekrar geldikleri coğrafyalara göç etmeleri sağlanmıştır (Özkan, 2000: 8; Göncüoğlu-Yavuztürk, 2010: 112).

Çingenerler'in İstanbul'un fethinin ardından surların içlerine doğru ilerledikleri, Galata surları dışında Kasımpaşa'da Çürüklük denilen bir mevkiye iskân edildikleri, ardından Ayvansaray, Sulukule, Sultan Mahallesi, Üsküdar'daki Selâmsız Mahallesi'nde toplu halde yerleşime geçtikleri anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre Çingenerlerin bir kısmı II. Mehmed zamanında Gümülcine ve Mentеше sancaklarından İstanbul'a gelerek konaklamayı tercih etmişlerdir. XV. yüzyılın üçüncü çeyreğine ulaşıldığında ise; İstanbul'da otuz bir hanelik bir Çingene nüfusunun ikamet ettiği ifade edilmektedir. Elbette bu demografik çıkarıma muhtemelen halihazırda dönem itibari ile göçebe olanlar dahil değildir (Çelebi, 1996: 58; Altınöz, 2020: 293). İstanbul surlarının dibinde yaşayan Çingenerler, özellikle Edirnekapı ve Sulukule'de bulunanlar Selâmsız ve Ziba Mahallerine gelerek ilerleyen dönemlerde İstanbul'un en ünlü Çingene yerleşim birimlerinden sayılan Hacı Hüsrev Mahallesi'nde, yerleşik düzene geçeceklerdir (Baltacıoğlu, 1994: 480-481; Yıldırım, 2008: 25-37; Göncüoğlu-Yavuztürk, 2010: 121; Altınöz, 2015: 85).

Bunun dışında İran'ın Belûcistan eyaletinden başlayarak, Asya ve Kuzey Afrika'nın çeşitli memleketlerinde ve nihayetinde Avrupa'nın çeşitli yerlerinde konar-göçer yaşayan, görünüşleri, yaşam tarzları ve tercih ettikleri dilleriyle diğer milletlerden farklı olan bu topluluğun özüne bakıldığında kendi içerisinde de bir rekabet hatta üstünlük kurma mücadelesi olduğundan söz edilebilmek mümkündür. Bu onların meskûn oldukları yerden başlayarak, icra ettikleri mesleklere, mizaçlarındaki farklılıklara kadar uzanmaktadır. Örneğin toplum yapıları gereği farklı gruplarla fazla entegrasyona girmeyi kabul etmeyen Çingenerler, sanatı geçim haline getirmeyip, farklı işlerle iştigal eden diğer Çingenerleri toplumlarının yapısını bozdukları gerekçesiyle "Roman-Romai" (insan) olarak tanımlarken, diğerlerini de "Şopar, Kara Mango, Çerge, Harmanlık Çingenesi" şeklinde kavramlarla isimlendirmeyi tercih etmişlerdir (Duygulu, 1995: 31-38)⁴.

Çingene toplumu, hemen her gittiği yörede alenen ayırımcılığa, pejoratif sıfatlara, türlü zorbalıklara, sözlü ya da fiziksel şiddete mâruz kalmış olsa da gelenek ve göreneklerini, ruhunun esasını teşkil eden "göçebelik" anlayışını muhafaza etmeyi başarmıştır.

2. Çingene Toplumu ve Sulukule

Doğu ile Batı medeniyetleri arasında dinî ve siyasi merkez olan Doğu Roma ve Osmanlı'nın başşehri, günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi ve demografik açıdan gücü istikametinde değerlendirildiğinde merkezi olan İstanbul, tarihi konumu itibari ile Haliç, surlar ve Marmara Denizi'nin çevrelediği "nefs-i İstanbul" denilen kesimin haricinde Galata, Eyüp ile Üsküdar'ı içine alan "bilâd-ı selâse" olarak teşkilatlanmış bir dünya şehri olarak tarih içerisinde kozmopolitik yapısı ile kültür ve sanat hayatında oldukça önemli bir yere sahip, değerli bir yerleşim yeridir. Bu şehir, Doğu Roma İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti'nin başkenti olmasının yanı sıra Ortadoğu ve Balkanlardaki çok kültürlülüğün de yüzyıllarca başat temsilcilerinden olmuştur (İnalçık, 2001: 293-296; Emecen, 2015: 118; Yöre, 2012: 879). İstanbul, büyük devletlere başkentlik yapmasının getirisi olan tüm bilgi, beceri, görgü, kültür değerlerini de üzerinde kurulan medeniyetlere aktarmıştır. Ayrıca Pierre Gilles (Petrus Gyllius), XVI. yüzyıl İstanbul'u ziyaretinden sonra şehir insanlık var olduğu müddetçe asla ölmeyecek bir yer olarak "Urbs Aeterna" (Ebedi şehir) şeklinde tanımlamıştır. (İnalçık, 2001: 293-296; Işın, 2001: 281; Moore, 1894: 34-60).

Bunun yanı sıra farklı kültürlerin de etkisinde kalan şehir, yüzyıllar içerisinde bünyesinde barındırdığı toplumlar vasıtasıyla meydana gelmiş bir eğlence anlayışının ve kurallarının doğrudan belirlendiği yerde oluşmuştur (Harmandar, 2020: 116-119, 122-126; Ünalı, 2012: 616-619). Bu kozmopolit yapının bir parçası olan Çingenerlerin de müzik ve dans ile harmanladıkları kendilerine özgü bir eğlence anlayışları mevcuttur ki bunu yüzyıllar içerisinde sınırlı değişikliklerle günümüze değin şehrin kültürel dokusuna naksetmişlerdir (İnalçık, 2001: 293-296; Nemutlu, 2020: 208-224).

⁴ XI. ve XIV. yüzyıllar arasında Bizans'da Çingenerlerin edindikleri mesleklere bakıldığında; falcılık, yılan oynatıcılığı, sihirbazlık, hayvan terbiyesi ile bacaklılığı kazanç kapısı olarak seçtikleri tespit edilmiş, hatta dönemin İstanbul Patriği Athanasius I (1289-1293, 1301-1309) tüm din adamlarına Çingenerlerin şeytani işlerle iştigal ettikleri bunların meskenlerin çevresinde barındırılmaması gerektiğini ifade eden mektuplar yazdığı anlaşılmıştır. (Heng, 2018: 421; Soulis, 1961:147; Gülmez, 2020: 20- 21).

Şehrin kozmopolitliği içerisinde Çingeneler, gelenek ve göreneklerini, zanaatkarlıklarının bir adım ötesine taşıyarak müzik ile dansı kültürlerinin bir parçası haline getirmeyi yüzyıllar içerisinde başarmışlardır. Çingene toplumunda müzik ve dans iki güçlü argüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki argüman onların sahip oldukları göçebe yaşam biçiminin değerlerini yitirmeden, kendilerini içerisinde buldukları toplumlara ifade etmelerinde destek aldıkları bir mekanizma haline de dönüşmüştür (Aras, 2016, 151). Bu bağlamda Bizans'tan günümüzde uzanan Edirnekapı ile Topkapı olarak bilinen yol arasındaki surların bendinde bulunan Sulukule semti, dokuz yüzyıldan fazla bir dönem müziğin ve dansın temsilcilerinden olan Çingenelerin yaşam alanı olarak bilinegelmiştir (Altınöz, 2007: 13-28).

Sulukule semtinin, Çingene toplumunun ilk yerleşim yeri olmasındaki ana sebep, mevkiinin tarihte İstanbul'a girmek isteyen kavimlerin giriş noktası olmasıdır. Sulukule'nin bulunduğu yer, 625 yılında Avarların İstanbul'u ilk kuşattıkları dönemde şehre girmeyi dindikleri noktadır. Bu sebeple ilk adı "Avar Kapısı" olan semtin, Avarlardan yaklaşık 828 yıl sonra Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle adı bu sefer "hücum kapısına" dönüşmüştür. Günümüzde bu kapının bulunduğu yer, Edirnekapı olarak bilinmekte ve Vatan Caddesi'ni kuzey ve güney yönüyle kesen sur dibi olarak da adlandırılmaktadır (Ahmet Muhtar Paşa, 1316: 153-155; Ortaylı, 1994: 70-71; Göncüoğlu & Yavuztürk, 2010: 114). Çingenelerin İstanbul'un fethinin ardından surların içlerine doğru ilerledikleri, Galata surları dışında Kasımpaşa'da Çürüklük denilen mevkiide iskân edildikleri, ardından Ayvansaray, Sulukule, Sultan Mahallesi, Üsküdar'daki Selâmsız Mahallesi'nde toplu halde yerleşime geçtikleri tespit edilmiştir (Altınöz, 2015: 80). XV. Yüzyılın üçüncü çeyreğine ulaşıldığında ise; İstanbul'da otuz bir hanelik bir Çingene nüfusunun ikamet ettiği ifade edilmektedir ki, bu demografik çıkarıma muhtemelen dönem itibari ile göçebe olanlar dâhil değildir (Altınöz, 2020: 293). İstanbul surlarının dibinde yaşayan Çingeneler, özellikle Edirnekapı ve Sulukule'de bulunanlar Selâmsız ve Ziba Mahallerine gelerek ilerleyen dönemlerde İstanbul'un en ünlü Çingene yerleşim birimlerinden sayılan Hacı Hüsrev Mahallesinde, yerleşik düzene geçmişlerdir (Altınöz, 2015: 85).

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde Çingenelerin düzenli bir meskûn yapıya kavuşmasını sağlamak adına, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra yerleşim yeri olarak Kırkkilise (Kırklareli) ve çevresi tayin edilmiştir. (Altınöz, 1995: 283).⁵ Buna göre sadece Doğu Roma'dan kalan Çingeneler değil, XV. yüzyıldan başlayarak Osmanlı Devleti'nde Batı Trakya (Gümülcine) ile Menteşe Sancağı'ndan getirilen Çingenelerin de İstanbul Edirnekapı, Çırpıcı Çayırı, Davutpaşa Kışlası, Ramî Kışlası, Bayrampaşa semtine ve şehrin çevresindeki surların dışına yerleştirdiği anlaşılmıştır. Bu bağlamda, XV. yüzyılda semtteki Çingene yerleşim yeri sayısı 31 hane ile sınırlıyken, (Göncüoğlu & Yavuztürk, 2010: 114; Şahin, 2019: 142-143; Demirkent, 2001: 205-212) Karaman, Dülgerzade Mahallelerinden, İstanbul'un Saraçhane esnafının duyduğu ihtiyaç (kalaycılık) sebebi ile çalışmak için getirilen Çingene aileleri ile hane sayısı artmış, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de söz konusu sayı 140 hane bulmuştur (Gökbilgin, 1988: 425). Fakat semt esnafı dışındaki semt sakinleri bu yerleşimden rahatsızlık duyunca, Çingeneler de dönemin yöneticileri tarafından buldukları yerlerden yine surların dışına doğru iskâna zorlanmıştır (Alpman, 2014: 14; Ortaylı, 1994: 70-71).⁶

Çingenelerin sur içerisine girme girişimlerinin XVIII. yüzyıldan sonra yoğun olarak başlamasındaki sebep, Edirnekapı ile Topkapı arasındaki alanın Yeniçerilerin denetiminde talim sahası olarak kullanılmasıdır. 17 Haziran 1826 tarihinde yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla (Onhan & Güney, 2018: 41-41) birlikte meskûn mahalde (Kule-i Zemin, Likos deresi (Bayrampaşa), Ayvansaray, Yenibahçe) oluşan hem sosyal hem de demografik boşluğu Çingeneler kapatmak istemiş ve sonucunda ilk yerleşim yeri olarak benimsemişlerdir (Baltacıoğlu, 1994: 480-481; Yıldırım, 2008: 25-37; Göncüoğlu-Yavuztürk, 2010: 121; (BOA. İ.ŞD.54-3023-1, 3).⁷ Kıptî olarak da nitelenen topluluk için zorunlu iskân alanı çoğunlukla Selamsız, Fener, Hatice Sultan ile

⁵ Rumeli Eyaleti'nde meskûn diğer Çingeneler, örneğin; Pınarhisar, Pravadi, Eski Hisar-ı Zağra, Döğenci-Eli, İncügez, Gümülcine, Dimetoka, Ferecik, Keşan, Hayrabolu, Malkara, İpsala, Çorlu ve İstanbul gibi şehirlerdeki söz edilen sancağa bağlanmışlardır. (Özkılınç, A., Coşkun, A. ve Sivridağ, A. 2013: 6-7).

⁶ Sulukule adının geldiği menkıbe ise şu şekilde aktarılmıştır: "Surların dibinde yer alan bir mağaranın içerisinden kaynadığı söylenen tatlı bir suyun üzerindeki işaret noktası olarak belirtilen bir kuleden geldiği rivayet edilmektedir. Alpman, 2014:14; Ortaylı, 1994: 70-71, Gökbilgin, 1988: 425).

⁷ Sulukule, Selamsız, Ziba en meşhur Çingene yerleşim sahaları olurken, ilk yerleşik hayata "Hacıhüsrev Mahallesi'nden başladıkları iddia edilmiştir. Çingene nüfusunun artması neticesinde Yenibahçe'nin Sulukule civarındaki çayırında imara açılarak, mahalle haline getirilmesi ve devamında Dâhiliye Nezaretî'nin izni ve Şehr-i Emaneti'nin girişimleri ile bölgenin iskânının temini talep edilmiştir. Baltacıoğlu, 1994: 480-481; Yıldırım, 2008: 25-37; Göncüoğlu ve Yavuztürk, 2010: 121;

Neslişah Sultan Mahalleri olarak bilinen Sulukule, Üsküdar, Yenibahçe, Ayyansaray (Lonca), Kasımpaşa semtleri seçilmiştir (Alus, 1995: 20, 30-31; Abdülaziz Bey, 1995: 329-330; Deleon, 1997: 119-120, 141).⁸

Dönemin Osmanlı coğrafyasında sadece İstanbul'da değil, Balkanların geniş bir kesiminde yaşayan Çingene topluluklarının, Osmanlı Devleti'nin diğer meskûn toplulukları gibi can, mal ve namus güvenlikleri devletin himayesinde olup, devlet Çingene toplumunu da içine alan bir düzenleme yapmıştır. (Şerifgil, 1981: 117-144). Söz konusu kanunnamenin varlığı, toplumun her kesiminin devlet sistematığının işleyişinde Çingene toplumunun önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte Çingenelerin sürekli bir yerde sabit kalamamaları ve kısa süreli de olsa meskûn buldukları yerlerde yerel halk ile sıkıntılar yaşamaları, bünyesinde buldukları devletlerin hem merkezi hem yerel yönetimlerini zaman zaman zor durumda bırakmıştır. Bu noktada devlet idarecileri Çingenelerin bir yerden bir yere göçlerini temin etmenin yanı sıra onların gittiği yerde iskân masraflarını karşılamak durumunda kalmıştır (BOA. BEO. 3976.298175.1-10; BOA.BEO.398.29810.2; BOA.C.DH.61.3032.1; BOA.YB.021.88.73.1-2; BOA.ŞD.361.25.1; BOA.ŞD.1905.30.3; BOA. TFR.I.SL.217.21661.1).⁹ Sözü edilen toplumun günümüzde aynı coğrafyalarda zaman zaman bazı dışlanmalara maruz kalsa da yaşadıkları yerlerdeki devletlerin kanunları doğrultusunda yaşadıkları ve haklarını muhafaza noktasında çaba saf ettikleri tespit edilmiştir. Bu duruma örnek olarak Çingene toplumunun yaşadığı yere göre biraz değişim göstermekle birlikte genel karakteristik özelliklerini kaybetmemeleri, örf ve âdetlerini devam ettirmeleri, geçmişten günümüze yaşadıkları her yerde eğlence hayatının vazgeçilmez bir unsuru olarak anılmaları, halihazırda aralarından pek çok sahne ve gösteri sanatçısı çıkarmaları gösterilebilir (Altınöz, 2007: 13-31).

Çingene toplumunun yaşamlarını müzik yapıp, dans edip, şarkı söyleyerek kazanmasının yanı sıra aslında üzerinde durulması gereken pek çok özellikleri de vardır. Bunlardan belki de en önemlilerinden birisi Osmanlı sefer kuvvetleri bünyesinde farklı rütbe ve görevlerde çoğunlukla müsellemler olarak istihdam edilmiş olmalarıdır. (Keşir 2010: 1206; BOA.A.(DVNSMHH.d...23.488.1-20; BOA.A.(DVNSMHH.d...5-1392-5-357; BOA. A. (DVNSMHH.d...7-11-3-513.; (BOA. A.(DVNSMHH.d...7-2644-3-513; Fraser, 2005: 157; Martinez, 1994: 105).¹⁰ Bu çalışmada Çingenelerin hayatı algılama şekilleri, inanç tarzları (Kaygılı, 1972: 42; Oymak, 2021: 889-890; Dinçer, 2014: 43; Kahraman & Dağlı, 2011: 37; Alpman, 2014: 62, 72, 89)¹¹, konuştıkları dil açısından değil, kültürel değerler bağlamında birbirinden farklı topluluklara sundukları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BOA) İ.ŞD.Kutu: 54 Gömlek: 3023 Sıra: 1, 3. Fi 15.05.1298 (15 Nisan 1881).

⁸ Yerleşik yaşama geçme hususunda çaba gösterecekler de zaman zaman evleri farklı sebeplerle yıkılmış, dönemin yetkililerinden de talepleri doğrultusunda yine aynı semtlerde kendilerine boş arazi gösterilmesini istemişlerdir. (BOA) DH.MKT. Kutu: 205 Gömlek: 3 Sıra: 32, 1. Fi 01.08.1310 (18 Şubat 1893).

⁹ Kıptilere arazi verilerek ziraate alıştırılmaları dönemin yönetimi tarafından hedeflenmiştir. (BOA) DH.MKT. Kutu: 1309 Gömlek: 53 Sıra: 1-8. Fi 14.03.1286 (24 Haziran 1869).

¹⁰ Çingene toplumu içerisinde süpürgeci, fâl bakıcısı, çiçek satıcısı, hamam tellaklığı, baca temizleyicisi, seyyar satıcı, demirci, marangoz gibi meslekleri icra edenler bulunduğu gibi orduyla birlikte seferlere katılıp, silah tamir eden, mevzi kazan, yol açan, donanmaya kürekçi yazılan çingenelerinde olduğu tespit edilmiştir. (BOA) A.(DVNSMHH.d...Kutu: 5 Gömlek: 1392 Sıra: 5-357. Fi 15.09.973/ (5 Nisan 1566); Çingene müsellemlerin bir kısmının Ejderhan seferine tayin olduğuna ilişkin emirname. (BOA) A.(DVNSMHH.d...Kutu: 7 Gömlek: 11 Sıra: 3-513. Fi 28.06.976/ (18 Aralık 1568); (BOA) A.(DVNSMHH.d...Kutu: 7 Gömlek: 2644 Sıra: 3-513. Fi 24.06.976/ (14 Aralık 1568) Angus Fraser, Avrupa, 157; Nikole Martinez, *Çingeneler*, İstanbul: İletişim Yayınları, Presses Universitaires de France, 1994, 105. İstanbul ile Keşan kazalarından donanmaya kürekçi olarak yazılan 2415 Çingene neferinin olduğu ve donanma yetkilileri tarafından kendilerinin Çeribaşı ve Bayraktar şeklinde vazifelendirildikleri de ifade edilmiştir. A.(DVNSMHH.d...Kutu: 23 Gömlek: 488 Sıra:1-20.

¹¹ Evliya Çelebi Osmanlı dönemi Rumeli Kıptilerinden bahsederken, "*Kızılma ve kafir bednâm günlerin edüp, Müselmanlar ile id-d adhâ, Yahudiler ile kamış bayramların edüp bir mezhep kabul etmedikleri ecilden cenaze namazların e'immelerimiz kulmayup eğrikapu haricinde Çinganeler için başka bir güristan yeri verdiler.*" Gökay, O.Ş., Dankoff, R., Kahraman, S.A. ve Dağlı, Y., 2011: 37). Nazım Alpman'ın röportajında ise bir Roman kendileri için kullanılan "*Çingene*" ifadesinden rahatsızlığını beyan etmiş, her şeyden önce Müslüman olduğunun vurgulanmasını istemiştir. Ama bu ifadelere rağmen Kağıthane'li Alaaddin, (Ayıcı), Sulukuleli Çingenelerin Müslüman olmadığını, İki kavramın bir arada olmasının imkân dâhilinde olmadığını söylemiştir. Bazen bu inanç ifadesi sıkıntılı durumlar da yaratmış ve zaman zaman İslam olduklarının üzerine basarak ifade etmek zorunda da kaldıkları olmuştur. Bununla bağlantılı olarak yapılan bir çalışma da yaratıcı kavramı "Odel", Şeytan "Beng" kelimelerinin kullanıldığı söylenmiştir. Ayrıca ülkeden ülkeye Çingenelerin inançsal kavramları ad değişikliği gösterse de inanç bazında yaklaşım tarzlarının benzer olduğu da ifadeler arasındadır. (Kaygılı, 1972: 42; Oymak, 2021: 889-890).

profesyonel eğlence hizmetinin yanı sıra Sulukule semtinin, elli yıl öncesindeki eğlence algısı ve sektörel bazda emekçileri hakkında bilgi verilmeye gayret edilecektir.

3. 1970'lerde Sulukule'de Eğlence Anlayışı

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Anadolu halkının eğlenceye bakış açısı, toplumsal cinsiyet ve buna bağlı olarak kadın ile erkeğin kamusal alanda üstlendikleri roller üzerinden tanımlanmıştır. Bu anlayıştan hareketle Milli Mücadele'den Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan zaman diliminde sözü edilen coğrafyada yaşanan olumsuz gelişmeler sebebi ile eğlenceye bakışta sert bir dönüşüm yaşanmış ve eylem "düşman ile iş birliği" olarak görülmeye başlanmıştır (Kabagöz, 2016: 13-14).¹²

1930'lu yılların başlarında travmatik dönemin izlerinin yavaş yavaş azalmasıyla birlikte Cumhuriyet Türkiye'sinin eğlence hayatında değişimin ilk izlerine rastlanılmıştır. Geçmişte olduğu gibi eğlenceye düşkün olan İstanbul halkı bunu genişletip, değiştirip, çeşitlendirebilmek adına devamlı surette kendilerine farklı mekânlar oluşturmaya çalışmıştır (Ceylan, 2004: 61).

"Eğlence" denildiğinde akla ilk gelen sazlı-sözlü-sofralı muhabbetler olsa da günümüze doğru yaklaşıldığında buna modern çağın insanların eğlence anlayışı karışmış ve ortaya farklı bir sentez çıkmıştır. Çünkü 1930'lardan 1970'li yıllara gelinceye kadar ülkede artan nüfus ile değişen eğlence kültürü, eğlence mekânlarının kendisini konsept olarak yenileme zorunluluğunu beraberinde getirmiştir (Durmaz, 2015: 260). Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde eğlencenin geçmişi insan varlığı ile birlikte oldukça eskilere dayanmasına rağmen, eğlence ve eğlenme anlayışının sektörel bazda ortaya çıkışı ve sözü edilen sektördeki emekçi insanların toplumdaki yerlerinin tartışılması ise oldukça yeni bir süreçtir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile dünyada başlayan siyasi değişim dalgasının etkileri Türkiye'nin siyasi yaşamına olduğu kadar toplumsal yaşamında da görülmüştür. Kapitalist sistemin ivmesinin bir getirisi olan hızlı şehirleşme, sanayileşme, kitle iletişim araçları, eğitim, ulaşım imkânlarının kolay kullanımı, gelişimi ve yaygınlaşması toplumsal dönüşümü beraberinde getirmiştir (Özbek, 2008: 25).

Cumhuriyet Türkiye'sinin resmî ideolojisiyle birlikte şekillendirilmeye çalışılan kültür politikası çerçevesinde gündeme gelen sosyal ve kültürel politikaların değişimi ilk aşamada kendini sanatta özellikle de musikide göstermiştir (Alpaslan & Gökdemir 2019: 283-285; Çambel, 1981: 1846). Musikide olan devrimin Cumhuriyet'in ilanından birkaç yıl sonra başlaması bunun örneğidir. Hatta öyle ki, dönemin konuyla ilgili Eğitim Bakanlığı tarafından Türk Halk Müziğinin Avrupa'ya ait ezgilerle armonize edilerek sentezlemek istendiği tespit edilmiştir (Akşam, 1934: 1). Müzik, dans, eğlence kültüründe Avrupalılaştırma gayretleri resmî ideoloji ile örtüşüp, devrin aydınlarının önemli bir kısmının desteğinin alınmasıyla 1950'li yılların sonlarına doğru "Avrupalılaştırma" kavramı "modernleşme" sürecine evrilmiştir (Işık-Erol, 2002: 51).

Demokrat Parti'nin kırsal kesimde yaşayan halka karşı başlatmış olduğu hoşgörü politikası ve halkın iradesi söylemleri, 1950'li yıllarda canlılık kazanan sanayileşme ve neticesinde ortaya çıkan büyük işgücü açığı köyden şehre göçü hızlandırmıştır. Türkiye'de 1950'ye kadar normal seyrinde gelişme gösteren şehirleşme hareketi, 1950'den sonra ivmelenmiş, şehir nüfusu kırsal nüfusu geçmeye başlamıştır (Doğan & Doğan, 2007: 437; Yılmaz, 2015: 163-164). Elbette bu sayıdaki astronomik artış, iktisadi açıdan on binlerce kişinin istihdamına imkân sağlarken, diğer taraftan da toplum bünyesinde sosyal yaşam ile ilgili yoğun sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Bu sorunların başında Cumhuriyet'in kurulmasının ardından başlatılan "Millî kültür" politikasının 1950'li yıllara gelindiğinde terk edilmeye başlamış olması gelmektedir. Söz konusu politikanın "gevşetilmesi" (Durgun, 2018: 92), sosyal hayatın da beklentilerinin aksine bir yönde değişim içerisine girmesinin yolunu açmıştır. Örneğin bu dönemden itibaren halk Türk bestekârlara değil de Arap, Çigan (Çingene) müziğine öykünmeye başlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler yıllar içerisinde Türk kültür politikalarının sorgulanmasını zorunlu kılmıştır. Çünkü Doğu-Batı sentezi ile ortaya çıkan kültürel iklim bozukluğunun getirisi olan sosyal eksiklik "yozlaşmış"¹³ (Eren & Gözaydın, 1992: 778) değerlerin toplumun bazı kesimleri tarafından ciddiye alınmasına fırsat vermiştir. Böylece eğlence anlayışı popüler kültüre yenik

¹² Cumhuriyet'in cesur ve rehber kadınları Leyla Erbil, Güzin Dino, Mina Urgan, Sevim Burak, Tomris Uyar, Halet Çambel, Dürnev Tunaseli, tarafından "kadınsız" gece hayatı kavramı yıkılmaya başlamıştır. (Kabagöz, 2016: 13-14).

¹³ Yozlaşma: Doğasındaki iyi nitelikleri sonradan yitirmek, orijinaliğin bozulması, bir şeyin manevi nitelikten uzaklaşmasıdır.

düşmüş ve devletin kültür politikası dışında beliren sosyo-kültürel değer yargıları, toplumun tamamına yakını tarafından kabul edilebilir bir durum haline gelmiştir (Usta, 2010: 111-114).

Sözü edilen kozmopolit yaşamın en belirgin yaşandığı yer, aldığı yoğun göç sebebi ile İstanbul'dur. İstanbul yılın her mevsimi gidilebilecek, günün, haftanın yoğunluğunu, yorgunluğunu, sıkıntısını insanların üzerlerinden atmalarını sağlayacak, hoşça vakit geçirmelerine imkân verebilecek gazinolar, gece kulüpleri, müzikli lokantalar ve çay bahçelerini uzun zamandan beri bünyesinde barındırmaktadır. İşte bu eğlence tarzının belki de en köklülerinden birisi Sulukule semtindeki mekânlardır.

Sulukule semtinin resmî adı Hatice Sultan Mahallesi'dir (Çubuklu, 2011: 85-87, 95).¹⁴ Söz konusu mahalle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra politik iklimin sertleştiği, dönemin siyasi konjonktürü gereği (Milliyet, 1959: 1-3, 5; Resimli Gazete, 1927: 1)¹⁵ 1950'li yılların sonuna kadar "kısmen" sorunsuz varlığını devam ettirse de bu tarihten itibaren ülkede başlayan kısmî baskı ortamının da tesiri ile yerel yönetimler tarafından "suç, ahlaksızlık ve hastalık" gibi sebepler gösterilerek bir bölümü için yıkım kararının alındığı yer haline dönmüştür (Milliyet, 1959: 3; Harvey, 2003: 32; Tekeli, 1994: 381).¹⁶ İşte bu olumsuz şartlarına rağmen Türk halkının eğlence kültüründeki yerini Sulukule devamlı surette korumasını bilmiştir.

Sulukule semtinin yerel yönetimler ve halk üzerinde oluşturduğu olumsuz tesir ile ilgili 1950'li yılların ikinci yarısında İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisinde yapılan bir toplantıda Sulukule'ye alternatif bir yerleşim yerinin inşası ve yerin adının değiştirilmesi konusu gündeme alınmıştır. Fakat resmi makamlar buna uzun süre bir karşılık bulamadıkları gibi semtin yeniden inşası sürecini de tamamlayamamışlardır (Milliyet, 1958: 3; Milliyet, 1966: 3). Ancak Menderes hükümeti döneminde yaşanan Vatan Caddesi İmar Projesi kapsamındaki parselasyonda, Edirnekapı surlarının bir bölümü ile Sulukule'deki 29 evin yıkılması suretiyle, imar projesindeki ilk etap tamamlanmıştır. Böylece Hatice Sultan Mahallesi'ne yıkım kararının resmi makamlar tarafından ulaştırılması sağlanmış ve 1970'lerden itibaren mahallenin şimdiki profili belirginleşmiştir (Kaban, 2011: 37-38).

Sözü edilen yıkıma semtin sosyal alanlarından başlanmış, bunu yine semtin mezarlığının bir bölümü takip etmiştir. Ardından yerin fiziksel anlamda ayakta kalma imkânı olmayan yapıları yıkıma dâhil edilmek sureti ile semtin toplu yaşam alanları belirli oranda yok edilmiştir. 1957 yılında yapılmaya başlayan bu çalışmaları Sulukule ahali ilk aşamada olumlu karşılamış ve "modern" Sulukule mahallesinin kurulması biçiminde algıladıkları yıkımı kendilerine özgü yöntemlerle kutlamışlardır. Hatta öyle ki dönemin gazetelerine demeçler veren Çingene ileri gelenleri, kırk gün kırk gece eğlence yapılacağına yönelik söylemlerde bulunmuşlardır (Milliyet, 1957: 2).

Aslında yaşanan bu kültürel ve sosyal durum, şehir merkezinde Çingenelerin kendi haline terk edilmişliğinin bir neticesi olup, yerel yönetimler tarafından onlara karşı yapılan müdahaleler "çirkeften" temizlenme çabası olarak değerlendirilmiştir. Evlerinden edilen ahalinin önemli bir kısmı yine resmî kararlarla Hacı Hüsrev'e yerleştirilmiştir (Tekeli, 1994: 381). Çingenelerin semtlerinde meydana gelen söz konusu yıkımlar, onların sosyal hayatlarında yıkımlara, tahrifata sebep olsa da onlar yine özlerini yitirmeden hayatlarına kaldıkları yerden devam etmeyi becerebilmiştir. Semt içerisinde meydana gelen yıkımlar sınırlı kalsa da demografik azalmayı ve kültürel erozyonu beraberinde getirmiştir (Resimli Gazete, 1925: 1-2).

¹⁴ Sulukule ve sakinleri üzerine olumsuz atıflara cevap veren Osman Cemal Kaygılı, şöyle ifade ediyor mahalleye neden Sulukule adının verildiğini: "Bazıları Sulukule'ye ne için bu isim verildiğini soruyorlar; onu da söyleyeyim: Esasen kale dibinde bulunan bu mevkideki yüksek kale burçlarından birinin dibinden yaz kış bir su akar ve bu su Bayrampaşa kırlarından gelerek, Sulukule, Yenibahçe tarikiyle Aksaray'a kadar gelip oradan Marmara'ya dökülür. İşte bunun için oraya "Sulukule" denir." (Çubuklu, 2011: 84-85, 95).

¹⁵ II. Dünya Savaşı'nın yeni bittiği ve toplumda iktisadi anlamda yaşanan bunalımın getirisi olarak, mevcut iktidara karşı muhalif sesler yükselttiği bir dönemden söz edilmektedir. Afrika'da bir Kıptî İmparatorluk kurmak üzere Birleşmiş Milletlere müracaatta bulunan Amerikalı Kıptî lider Ghosh, bine yakın Sulukuleli Çingene tarafından protesto edilmiş, devamında da B.M.'ye durumla ilgili şikâyetinde dahi bulunacaklarını Çeribaşı Nazif Gergin, gazetelere ifade etmiştir. Nazif Gergin, Sulukule sur dibinde 120 hane ve binin üzerinde Çingene adına konuştuğunu söylerken, "ABD'li Ghosh'un kendisini Türkiye temsilcisi seçmek istediğini, bunu da kabul etmediğini ve ileride devletimizin bizler için yapmak istediği site biçimindeki yerleşke de meskûn olacaklarını" ifade ederken, "...bizler sanatkârlarız, eğlence dünyasının parçasıyız, siyaset bilmeyiz" demıştır. *Milliyet*, 24 Mayıs 1959; *Resimli Gazete*, 23 Temmuz 1927.

¹⁶ Rafi Cevat Ulunay'ın "Takvimden Bir Yaprak" isimli *Milliyet* Gazetesi'ndeki köşesinde yazdığına göre; Türkiye'ye 1959 yılında gelen ABD'li Kıptî lider Ghosh'un Sulukule'yi hastalıklar, altyapı ve yerleşim sorunları sebebi ile beğenmemesine "...hadi oradan lağımı yokmuş, bizim başşehrimiz Ankara'da da lağım yok. Senelerdir çukurla idare ediyoruz." demek suretiyle ülkenin içerisinde bulunduğu iktisadi ve sosyal geri kalmışlığı gurur yaparak, önemsiz bir ayrıntıymış gibi ifade etmeye çalışmıştır. *Milliyet*, 24 Mayıs 1959.

Bu bağlamda meskûn oldukları semtin farklı kültür yapılarındaki insanlarından bekledikleri desteği gördüklerini söylemek pek doğru olmayacaktır. Çingeneler varlıklarını ifade ederlerken her ne denli yaşadıkları yörenin, sosyal yapısının veya kültürünün bir parçası olduklarını söyleseler de yüzyıllar boyunca görülmüştür ki buldukları yerin halkıyla, siyasi otoritesiyle ve kültürüyle bütünleşememiş kendileri gibi yaşamayı sürdürmüşlerdir (Göncüoğlu-Yavuztürk, 2010: 115).¹⁷ Fakat bu durum dans, oyun ve müzik için aynı değildir. Çingeneler, meskûn oldukları yörenin müzik, dans kültürünü içselleştirmek sureti ile ona canlılık, ritim ve kendi felsefelerinin egemen olduğu üsluplarını katarak yeniden halka sunabilme yetisine her zaman sahip olmuşlardır. Ama bu yetenek hayat anlayışlarındaki gibi müzik, dans ve oyun kültürlerinde olan kuralsızlık sebebi ile söz konusu sanatlara tam vâkıf oldukları anlamına gelmemektedir (Duygulu, 1995: 38).

Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasında İstanbul'un pek çok eğlence mekânının saz sanatkârları, rakkasları Sulukule ve Ayvansaray'ın gediklileri haline gelmiştir. Onların sahne aldığı yerler halk tarafından her türlü iktisadi, sosyal sıkıntıya rağmen teveccühe mazhar olmuştur. Söz konusu eğlence mekânlarına kemancı, zurnacı, rakkaslarının temin edildiği semt ise Hacı Hüsrev Mahallesi'nden, Kurtuluş'a göç eden Çingenelerdir (Canatac, 2012: 617).¹⁸ Çünkü Çingenelerin değişen demografik yapısı farklı semtlere göçü zorunlu kılmıştır (Irmak, 2017: 10 vd).¹⁹ Bunun dışında Ahırkapı, Çayırbaşı gibi semtler de Çingene sanatkârların toplandığı diğer semtlerdir. (Tohumcu, 2007: 719-736).

Sulukule, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren toplumun ve ülkenin geçtiği değişim ikliminden payını almış, geçmiş dönemlerdeki işlevini daha da güçlendirerek "ev içi muhabbet"²⁰ yöntemiyle faaliyetlerine devam etmiştir (Belçer, 1946: 5 vd; Somersan-Kırca Shroeder-Çubukçu, 2011: 15).²¹ Bu sözü edilen "Muhabbet", "Devriye" ya da "Eğlence" evleri İç Anadolu Bölgesi'nin "Oturak Alemi" eğlencelerinin bir benzeri olup, İstanbul kent kültürüne beş yüz yıldan fazla hizmet etmiştir (Gümüş, 2005; Somersan-Shroeder-Çubukçu, 2011: 21).²² Aslında Sulukule'nin eğlence sektörünün merkezi olduğu dönemler 1950 ile 1960 yılları arasındadır. Bu süre zarfında Sulukule'deki "Eğlence Evlerinin" bazılarına ancak randevu ile girebilmenin mümkün olduğu düşünüülürse, semtin eğlence hayatındaki yerinin ne denli etkin olduğu da anlaşılacaktır (Mimarizm, 2008).

1960'lı yıllar Türkiye'de siyasi, sosyal açıdan kalıcı izler bırakmış bir dönemdir. Bu yıllar aynı zamanda popüler kültürün iyiden iyiye yükseldiği, yabancı şarkılara Türkçe sözlerin yazıldığı, gece kulüplerinin hızla yayılmaya başladığı, gençlerin Swing ile dans ettiği, yaşlıların gazinolarda eğlendiği, İstanbul'un gece hayatında yeniden değişimin başladığı dönemlerdir. 1960'lı yılların Avrupa'ya öykünen tarzına karşılık, 1970'ler "taşra-arabesk burjuvazisi" nin öne çıkmaya başladığı dönem olmuştur (Aytar-Parmaksızoğlu, 2011: 61).²³

1970'li yıllardan itibaren köyden kente göç yoğunlaşmaya, şehre uyumsuzluk artmaya başlayınca, iktisadi anlamda sıkıntı yaşayan, çoğunlukla kadenci, toplumsal ritüellerine sıkı sıkıya bağlı bu insanlar, şehrin içleri yerine eteklerindeki yamaçlara tutunmaya çalışırken, ister istemez gettolaşmaya (Yılmaz, 2017: 214)²⁴ başlamışlardır. Çoğunlukla kırsal kesim olarak ifade edilen toplumun üretici kesimi, sürecin devamında yeni yerleşim yerlerinde kendilerini ifade edebilmek, bir biçimde var olduklarını ortaya koyabilmek adına sosyo-

¹⁷ Bulgaristan Karaorman yöresinde meskûn bazı çingeneler Bektaşî dergâhlarına bağlılıklarını bildirmiş, ancak bir süre sonra kendi yaşam biçimlerini, hayat algılarını tekkenin yaşam ve ritüellerine intisap ettirerek, yapıda değişikliğe sebep olmuşlardır. 1989 tarihindeki Bulgaristan göçüyle Türkiye'ye gelen bu grup İstanbul'da yerleşiktir. (Göncüoğlu-Yavuztürk, 2010: 115).

¹⁸ Geçmişte Yahudi yaşantısıyla bilinen Ayvansaray'daki Lonca Mahallesi Çengi geleneğine katkıları açısından önemlidir. (Irmak, 2017: 10 vd).

¹⁹ Sözü edilen siyasi ve sosyal hadiseler, 6-7 Eylül Olayları, Kıbrıs Meselesi ve ASALA terör hareketidir.

²⁰ Ev ortamı verilerek oluşturulmuş konsepte içkili, müzikli ve danslı eğlence anlayışı.

²¹ Sulukule'de sistem daha çok yemeye, içmeye, seyretmeye ve dinlemeye dayalı hale gelmiştir. "Eğlence Evleri" tabirinden ilk defa Aziz Turan Belçer, "Beyoğlu Piliçleri" adlı eserinde söz etmiştir. (Belçer, 1946, 5 vd; Somersan, Kırca, Shroeder ve Çubukçu, 2011: 15).

²² Çingenelerin yöreye gelişinin bin yıldan fazla bir zaman aldığı ifade edilmektedir. (Gümüş, K. Sulukule'nin 1000 Yıllık Sakinleri, *Bianet*, 30.11.2022).

²³ Dönemin en şöhretli sanatkârları olan Müzeyyen Senar, Zeki Müren eğlenmek maksadıyla semtin yolunu tutanlar arasındadır. (Aytar ve Parmaksızoğlu, 2011).

²⁴ Sanayileşme devriminin ardından Avrupa ülkelerine artan göçlerle birlikte özellikle Musevi inancına sahip kimselerin kendi istekleriyle buldukları veya iskân oldukları alanları zor yoluyla değiştirmeleri ve yaşanan bu değişim ile yerleştirildikleri yerler sebebi ile toplumsal kabul görmemeleri, dışlanmaları neticesinde sınır zayıflıklarına varan, kalıpsal davranış biçimleri meydana getirdikleri, şehrin varoşlarına yerleşmeye zorlanmalarıyla da kendi benzerleri ile bir araya gelmek suretiyle azınlık kümeleri oluşturmalarıdır. (Yılmaz, 2017: 274).

kültürel anlamda “ötekileştiren” toplumun diğer kent soylu kesimine var olduklarını gösterebilmek için “arabesk” olarak nitelendirilen bir kültürü ve onun bir yansıması olan müziğini rahatlatma aracı şeklinde kullanmıştır. Bu “yozlaşma” biçiminde ifade edilen dönem içerisinde halk müziği toplumun her iki kesimi tarafından da rağbet görürken²⁵, bu türü icra eden sanatçıların bazıları devletin tek kanallı televizyonu ile radyosundan gerek siyasi gerekse mensubu oldukları sosyo-kültürel durum sebebi ile yer bulamazken, Unkapanı olarak bilinen müzik piyasası halk ile buluşma noktaları olmuştur (Arat, 2007: 29, 63, 160, 572).

1970’li yıllar halkın evine televizyonu yoğun olarak almaya başladığı yıllardır. Söz konusu bu teknolojik aygıtın hanelere girişiyle birlikte insanların dünya ile entegrasyonu hızlanmıştır. Söz konusu teknolojinin varlığı, toplumun en alt seviyesinden üste kadar eğlence algısında bir değişim meydana getirmiş olmasına rağmen yine de bir kesiminde dışarıya çıkmak suretiyle vakit geçirmek arzusunu tam olarak bitirememiştir (Tunç, 2001: 85-122). Çünkü insanlar sosyal varlıklar olduğundan birbirleri ile geçirdikleri kaliteli zamanı farklı bir teknolojik araç ile karşılayabilmeleri mümkün değildir.

1970’lerin ortalarına gelindiğinde eğlence kültürü tamamen değişmiş, gazinolar, pavyonlar, diskotekler gece eğlencelerinin mekânları haline gelmiştir. Bu dönemde ağır ve sakın bulunan alâturka müzik, İstanbul eğlence hayatının merkezine yerleşmiştir. Ancak aynı zaman dilimi içerisinde popüler müzik sanatçılarının hızla yükselişi, alâturka sanatçıların tahtını sarsmıştır. Söz konusu yılların ikinci yarısından itibaren müzik dünyasında yeni bir tür olan Arabesk, ülkedeki diğer tüm müzik türlerini hâkimiyeti altına almış, fakat yine de bir süre daha gazinolarda kendisine yer bulamamıştır. Ama gazinolar 1970’in ikinci yarısından itibaren sadece müzik ve dans ile eğlenilen yerler olmaktan çıkmıştır (Aytar-Parmaksızoğlu, 2011: 59-60; Toytaş-Sert, 2021: 2). Bunun sebebi ülkenin içerisinde yaşanmaya başlanan programsız, dengesiz, hızlı siyasi bölünmelerin toplumsal kutuplaşmayla birlikte düzensiz bir eğlence anlayışını beraberinde getirmiş olmasıdır (Belge, 2002, 846; Ormanlar, 1999: 73).

Yaşanan bu durum toplumun güncel yaşamına, eğlence anlayışına, olaylara bakış açılarına kadar iyiden iyiye kendisini hissettirmiştir. 70’li yılların eğlence anlayışına bakıldığında, dönemin çok seslilik ruhunun toplumsal yapıya yansıdığını görebilmek mümkündür. Söz konusu zaman diliminde eğlence hayatında gazinolar en ön saflarda yer alırken, ona alternatif eğlence mekânları genelde maddi anlamda daha makul fiyatlar veren, daha samimi ve sıcak eğlence merkezleri olmuştur. Dönem itibari ile bunun en tanınmış olanı yine “Sulukule” dir (Tunç, 2001: 142-143). Türkiye’deki Çingene müziğinin çıkış merkezi olarak bilinen Sulukule’nin müzik kültürü 1970’lerdeki sosyolojik ve politik değişimden etkilenmesine rağmen parlak, coşkulu, Ortadoğu ve Balkan coğrafyasının sentez yapısını bünyesinde taşıyan, fazla gösterişli namelere sahip, yerli-yersiz derecede yüklü çalınış usullerine raks ettirmeye muktedir yapısını muhafaza etmeye de devam etmiştir (Say, 2015). Fakat sözü edilen müzik kültüründe kendisine ait bir disiplin yapısı mevcuttur. Burada müzisyen olabilmek için sadece bir enstrümanı çalmayı bilmeniz yeterli olabilirken, rakkas (çengi) olabilmeyen şartları biraz daha ağırdır (Foto 1; Abdülaziz Bey, 1995: 330-331).²⁶

Foto 1. Kemani Güllü Pakize, Tefçi “Civelek” Nazmiye²⁷

1970’li yıllar İstanbul’unun diğer eğlence mekânlarındaki insanların adeta gözlerini bozan rengarenk dekorlardan, iki tabak yemek ve bir bardak içki için yüzlerce hatta binlerce lira sarf edilen şıkır şıkır ışıklı

²⁵ Ruhi Su, Aşık Mahzuni Şerif, Aşık İhsani, Neşet Ertaş, Selda Bağcan, Cem Karaca, Edip Akbayram gibi dönemin sanatçılarının adları söz konusu türde daha fazla anılmaktaydı.

²⁶ Rakkas olacak kızın siması, vücudu ve sesi mutlaka güzel olmalıdır. Bununla birlikte biraz da işveli ve hareketli olması istenir ki müşterinin devamlı surette ilgisini üzerinde tutabilsin. (Abdülaziz Bey, 1995: 330-331).

²⁷ Türkiye’nin en pahalı eğlence yeri. <https://tr.pinterest.com/pin/393853929896391754/> Erişim Tarihi 24.04.2024).

gazinolara benzemeyen Sulukule semtindeki köhne yapıları evler, dönemin bazı insanlarına göre diğer eğlence mekânlarından daha sıcak, samimi ve eğlenceli bir yapıdadır. 1970’li yılların en namlı artist ve aktrisleri, ses sanatçıları dahi toprak yollu, yıkık, virane, sokakları ile bilinen bu eğlence semtinin, mekânlarının müdavimleri arasındadır. (Ajda Pekkan, Erol Büyükburç, Ahmet Özlhan, Sadri Alışık, Çolpan İlhan, Emel Sayın vb.). Bunun yanı sıra Sulukule sakinleri daima misafirlerini eğlendiren, güler yüzlerini esirgemeyen, eşsiz müzik nağmeleri ile yeteneklerini çekinmeden sunan sazende ve rakkaslarıyla gecenin en koyu saatlerinde kıvamlı eğlenceye insanları doyuran, İstanbul’un “melek girmez” semtinin sahipleridir. İstanbul’a gelen turistlerin ve dönemin yabancı meşhurlarının farklı ve çarpıcı eğlence maksadıyla getirildiği ilk mekân Sulukule’dir (Foto 2; Kolçak, 1972: 1 vd.; Milliyet, 1960: 3).²⁸

Foto 2. (Çolpan İlhan-Erol Büyükburç-Sadri Alışık-Emel Sayın-Ajda Pekkan-Ahmet Özhan)²⁹

Gençler arasındaki beğeni algısının geçmiş nesillere bakarak değişmeye başladığı 1970’li yıllarda zamanın getirdiği konjonktürel durumuyla³⁰ birlikte Sulukule’deki bu “eğlence evleri”, şehirli bir ailenin çekinmeden gidebildiği eğlence mekânı hâlinde zaman içerisinde uzaklaşmıştır. Sözü edilen bu “eğlence evlerini” aileler yerine sosyal statüleri birbirinden farklı erkek ağırlıklı toplum bireyleri tercih etmeye başlamıştır. Bundan önceki zaman dilimlerinde olduğu şekli ile sofraların donatıldığı, evin (mekânın) sahibinin gelecek misafirleri ile sohbet ettiği, güneşin batışıyla birlikte Türk Sanat Müziğinin en bilinen parçalarının sabahın ilk ışıklarına kadar söylendiği, eğlencenin ilerleyen saatlerinde dansözlerin sahne olarak muhteşem danslarıyla konukları mest ettiği, eğlencenin seviyesine göre hesapların ödenip, bahşişlerin bırakıldığı Sulukule, 1970’lerden sonra bir müddet daha varlığını sürdürmeye devam etmiştir. “Sulukule Geceleri” (Milliyet, 1955: 3)³¹ ifadesinin kullanılmasına sebep işte bu anlatılmaya çalışılan sabaha kadar durmaksızın devam eden eğlence anlayışıdır (İncedere, 2011: 15-16).³²

1970’ler Türkiye’inde eğlence kültüründe Sulukule tarzında mekânlar değil, daha çok belli belirsiz müziğin duyulduğu, erkek ağırlıklı, ekonomik açıdan daha uygun olan meyhaneler rağbet görmeye başlamıştır. Buna sebep Sulukule tarzı mekânların müşterileri hatta müdavimleri özellikle hafta sonları stres atmak, eğlenmek, kimi zaman sadece tatlı sohbetlere dalarak, bir süre bilinçlerini kaybetmek adına söz konusu Sulukule evlerine gitmiyorlardı. Sulukule evlerine gidenler aynı zamanda kendilerini sosyalleştirebilmek adına rehabilite de

²⁸ Türkiye’ye çeşitli sebeplerle davet edilen dönemin meşhur yabancı misafirleri organizatörler tarafından otantik ve etkileyici olarak düşünülen Sulukule semtine zaman zaman götürülmek sureti ile sözü edilen eğlence hayatını görmeleri sağlanmaktaydı. Bu sayede turistlerin memleketlerine “hoş bir sâda” ile dönmeleri temin edilmeye çalışılmıştır. Fransız şarkıcı Nicoletta da bunun örneklerinden olup, Sulukule’nin sazlı-sözlü eğlence kültürünün tanıtımı ona da yapılmıştır. *Milliyet*, 28 Eylül 1960: 3.

²⁹ (Kolçak, 1972: 1)

³⁰ 1970’li yıllarda siyasi anlamda başlayan ve sokaklara inen çatışma ortamı

³¹ “Sulukule Geceleri”nin mucidi olarak Sabiha Hanım (Çıkarrı) olarak bilinen eski mekân sahibinden söz edilmektedir. Sabiha Hanım def, keman, cümbüş ustası olup, çengilik noktasında da oldukça zamanın da mahirmiş. Bu kişi daha sonra mevcut işi terk ederek yerine kızlar yetiştirmeye başlamış, (Hayrünaz Çalargül, Nigâr Çıkarrı, Şengül Senger) çevresinde etkin, İstanbul sosyetesinde yer edinmiş biri haline de gelmiştir. *Milliyet*, 31 Mayıs 1955.

³² Çingenelerin geçmişten gelen inanç sistemlerinden kaynaklı “günbatımından sonra ateş yakma” alışkanlığı, günümüzde biraz biçim değiştirse de eğlence hizmeti veren evlerin önünde mangal ateşi yakma tarzında devam etmektedir.

Tarihi Sulukule, Sakinleri ve 1970'lerdeki Eğlence Anlayışı
edebiliyorlardı (Akçura, 1991: 48-49, 125). Ancak 1970'lerin sonuna doğru dönemin en gösterişli mekânlarından daha fazla paranın harcandığı yerler haline gelmeye başlayınca müdavimleri arasında bile gerekliliği tartışılır hale gelmiştir (Milliyet, 1986: 10).³³

Sulukule'deki “muhabbet evleri” eğlence anlayışının her geçen gün “zayıflamasıyla” beraber sadece “ye-iç-dinle-seyret” tarzı mekânlara dönüşmüştür. 1970'li yıllarda bu mekânlar, tamamının ya da bir bölümünün müşteri tarafından gecelik olarak kiralanması sureti ile hizmet veren eğlence yerlerine dönüşünce, bundan önce sahip olduğu “halkın eğlence mekânları” algısını yitirmeye başlamıştır. Konu edilen bu evlerin mimari yapıları oldukça farklıdır. Sulukule evleri yıllar içerisinde genellikle iki ya da üç kat üzerine inşa edilmiş “gecekondu” tabir edilen uzun, dar, karanlık ve labirent biçimli koridorlara sahip meskenlere dönüştürülmüştür. Söz konusu meskenlerin sahipleri, bu evin koridorlarını dansözlere, müzisyenlere, garsonlara kullandırmak suretiyle zaman zaman dışarıdan gelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı kendi imkânları doğrultusunda “kısmi” güvenlik önlemi dahi almayı başarmışlardır. İç içe geçen bir yapıya sahip olan sözü edilen evler, yıllar içerisinde pek çok defa yerel yönetimler tarafından, gerek belli mecalara hoş görünebilmek, gerekse bir insan grubundan oy devşirebilmek için sıklıkla yıkım tehdidinde rağmen yerel yönetimlerin konuyla ilgili son yıllara kadar başarılı olduğunu söylemek doğru olmayacaktır (Foto 3; Milliyet, 1979: 14; Somersan-Shroeder-Çubukçu, 2011: 16).³⁴

Foto 3. Sulukule'de “eğlence evi”³⁵

1970'lerin sonlarına doğru semtin uyuşturucu, fuhuş ve adi suçların yuvası olduğu biçimindeki söylentiler zabıta ve polis baskınlarının artmasına, mahallelerin boşaltılması adına resmi girişimlerin başlatılmasına sebep olmuştur. Ayrıca söz konusu durum uzun zaman Sulukule'yi “kimliksizleştirme” adına, bir başka deyişle özünden koparma girişimine neden olmuş fakat bu durum tam olarak gerçekleştirilememiştir. Tüm bu yaşanan sıkıntılara karşın Sulukule ahali her daim olmasa da belirli zamanlarda yaşadıkları bu durumu sokak ortasına saz ekibi getirip, karşılıklı raks etmek suretiyle protesto dahi etmişlerdir (Milliyet, 1972: 1).

1970'ler aynı zamanda plak doldurmanın en geçerli olduğu zaman dilimidir. “Sulukule Şen Mahalle Geceleri 1-2-3-4”, “Sulukule 1-2-3-4” serileri, “Modern Sulukule”, “Sulukule Roman Dügün Geceleri”, 1980'lere doğru “Disco Sulukule” gibi dönemin akışına uyarlanmış kasetler, plaklar öne çıkmaya başlamıştır. Bunlar Sulukule evlerinin gece eğlencelerini tanımayanlara, görmeyenlere yönelik bir tür tanıtım propagandası görevini üstlenmiştir (İncedere, 2011: 16; Foto 4).

³³ Dönemin Çeribaşısı Selahattin Gazala'nın ifadesine göre 10-15 “muhabbet evinin” bulunduğu Sulukule'de, bir evde 8-10 çenginin raks ettiği, 3-4 ortacının (müşterinin arzusuna göre kızları oynatan, giydiren, kısaca eğlenceyi organize eden) görev yaptığı, kız ve erkeklerin daha doğar doğmaz yastıklarının altına kız ise zil ve erkek ise kırık saz konulduğu bunun bir gelenekten ileri geldiğini de söylemiştir. (Kolçak, 2 Eylül 1972; 1 vd.; *Milliyet*, 28 Eylül 1960, 3).

³⁴ Sulukule'de dilindikleri konuttan çıkan 2 kişi tabanca ile yaralandı Sulukule'de önceki gece silahlı 4 kişi, biri ağır, 2 kişiyi yaralamıştır. Olayla ilgili görülen 8 kişi gözaltına alınmıştır. (*Milliyet*, 01 Mayıs 1979, 14; Somersan, Kırca, Shroeder ve Çubukçu, 2011: 16).

³⁵ <https://www.yuceltunca.net/sulukuledebiraksam> (Erişim Tarihi 09.05. 2024).

Foto 4. Dönemin plak kapaklarından birisi³⁶

Tanıtım ve propaganda noktasında Sulukule bünyesinden bu dönemde bir de dünya çapında tanınan, Sema Yıldız adında Karagümrük doğumlu, Sultan Mahallesi'nde yetişmiş bir dans sanatkârı da çıkarmıştır. Bu dans sanatkârı, menajeri Sabri Bey vasıtasıyla Türkiye'deki yabancı askerlerin konuşlandırıldığı kışlalardan başlayarak, İstanbul'un en ünlü gazino, kulüp, otellerine varıncaya kadar da sahne almış, ilerleyen dönemlerde de ülkeye gelen turistlere dans dersleri vermeye başlamıştır (Göncüoğlu-Yavuztürk, 2010: 126).

Bu bağlamda değerlendirilme fırsatı olsaydı Sulukule'nin turizm açısından bir cazibe merkezine çevrilebilme potansiyelinin olduğu muhakkaktır. Çünkü anlaşılabilirliği üzere Sulukule'de icra edilen hemen tüm sanat kolları, köklü bir geleneğin devamı niteliğinde olup, miras yoluyla aktarıldığından tarihi değere de sahiptir. Buna göre sadece lokal değil, dünya çapında bir tanıtımla önemli lokasyona dönüşmesi muhtemel semt, göreceği kıymet ile ülkenin hem tanınırlığına hem ekonomisine katma değer olması fırsatı değerlendirilememiştir. Buna sebep başta 12 Mart 1971-12 Eylül 1980 tarihleri arasında ülkede yaşanan askeri muhtırasının da tesiri ile başlayan siyasi, iktisadi ve sosyal açıdan istikrarsızlık, huzursuzluk, güven kaybı beraberinde birtakım olumsuzlukları getirmiştir. Sözü edilen bu durum Sulukule semti ve sakinlerince de hissedilmiştir (Değirmenci, 2009: 162-172; Akgül, 2006: 30,59,79).

1970'lerin sonu 1980'lerin başında Sulukule'nin yüzyıllardır devam eden eğlence anlayışı erozyona uğramış, özellikle piyanist-şantör olarak adlandırılan saz ve ses sanatçılarının orkestra gibi hareket etmek suretiyle melez bir eğlence anlayışını topluma kabul ettirdikleri tespit edilmiş ve söz konusu yerde eğlence algısında bir değişim ve dönüşüm hareketliliğini meydana gelmeye başlamıştır. Sulukule sakinlerinin içerisinde olduğu bu etno-kültürel eğlence algısının toplum inisiyatifinde kendisine yer ve değer bulması onların bir süre daha adı geçen semte varlıklarının devamını sağlamıştır. Bu sebeple zaman zaman dönemin yerel yönetimlerinin ve idari makamlarının "yıkmak yerine onarmak mı?" sorusunu kendilerine sormalarına sözü geçen "kültürel dokunun korunması" durumu sebep olmuştur. Yerel yönetimler başta olmak üzere Sulukule'deki söz konusu mekânları, tarihi dokularına ve eğlence hayatındaki misyonlarına uygun olarak dünyadaki benzerleri gibi turistik bir uğrak noktaya çevirmek istemişlerdir. Bunun için ilk etapta Kumkapı'daki meyhanelerle birlikte Sulukule'deki mekânları restorasyona tabi tutmak ve bu mekânların sahiplerine krediler ile bürokratik destekler sağlayarak birtakım düzenleme girişiminde bulunulmuş ama bir sonuç alınamamıştır (Milliyet, 1981: 11; Milliyet, 1982: 3).

İstanbul'da 1970'lerden 1980'lere eğlence sektörü denildiğinde akla ilk gelen yerlerden birisi olan Sulukule ve onun sakinleri Çingeneler, öncelikle saz sanatkârlığı, çengilik devamında şantörlük, alanındaki tabii yeteneklerini cömertçe sergilemekten hiçbir zaman kaçınmamışlardır. XX. yüzyılın ortalarından başlayarak değişime uğrayan kültür yapısıyla beraber hâkim olan yabancı eğlence anlayışları, Beyoğlu'nda ilk aşamada eğlence mekânlarının kendilerini değiştirmesi ile gösterince, Çingeneler söz konusu değişimin gerisinde

³⁶ <https://www.kadikoyplaklulu.com/MODERN-SULUKULE,PR-175.html> (Erişim Tarihi 20.04. 2024).

kalmayarak, sahibi oldukları yaşam alanlarını eğlence evlerine dönüştürmek suretiyle bu değişime karşılık vermişlerse de bu konseptin varlığı uzun vadeli olamamıştır.

4. Sonuç

Hint coğrafyasından geldikleri kabul edilen Çingenerler, dünyanın çeşitli bölgelerine dağılarak, farklı yörelerdeki topluluklarla karışmalarına rağmen onlardan ayrılarak atalarının özelliklerini muhafaza edebilmiş olan ender topluluklardan birisidir. Bunun yanı sıra Osmanlı'dan bu yana Türk toplumu içerisindeki var olabilmeye mücadelelerinde zaman zaman sekteye uğramış olsalar da varlıklarını sürdürülebilmeye gayretlerinden, hayatı yorumlama biçimlerinden vazgeçmeyen Çingenerler, toplumun eğlence hayatına getirdikleri yeni solukla varlıklarını günümüze kadar marjinal değişikliklere uğramadan devam ettirebilmişlerdir.

İstanbul ve özellikle Sulukule, Anadolu Çingenerlerinin yerleşim merkezi konumundadır. Semt bu hali ile çok kültürlü, şahsına münhasır, farklı değer yargılarına sahip toplulukları bünyesinde barındırmıştır. Ayvansaray, Sulukule, Sultan Mahallesi, Üsküdar'daki Selâmsız Mahallesi Çingenerleri, çadır tiyatrolarından, cambazhanelere, sihirbazlık gösterilerinden, hareketli ve renkli panayır dünyalarıyla uzun yıllar İstanbul'un semtlerine egemen olmuşlardır.

Sulukule Çingenerleri her zaman eğlence sektöründe dönem itibari ile var olan bir boşluğu aktif biçimde doldururken, yapılan sanat aktivitesi semt içerisinde ve dışında pek çok ailenin geçim kaynağı olmuştur. XX. yüzyılın sonu itibari ile Çingenerlerin yaşadıkları toplum için müzik ve dans işçiliğinden daha fazlasını ifade etmeye başlamaları ile bu alanda verdikleri hizmete olan talebin artması, toplumsal konumlarında değişime neden olmuştur.

Cumhuriyet Türkiye'si, mevcut toplum yapısının çok uluslu ve kültürlü yapısı gereği, eğlence yaşamına renk katabilen birbirinden farklı ve bir o kadar kıymetli eğlence anlayışını her zaman bünyesinde barındırmıştır. Halk danslarından, seyirlik sanatlara, geleneksel şenliklerden, farklı müzik türlerine yeni bir eğlence algısının oluşturulması adına tüm verilere sahip olmasına rağmen 1950'li yıllardan başlayarak 1970'lere gelene değin Avrupa'nın ve Amerika'nın tesirinin artmasıyla sanatın kısmen yönünün değişimi belli olmuş, "medenileşme" anlayışı içerisinde yeni bir eğlence algısı kendi varlığını kabul ettirmiştir. Bu vesile ile toplumun sahibi olduğu geleneksel eğlence renklerinin pek çoğu zaman içerisinde tahrif edilmiş, unutulmuş ve hatta yok edilmiştir.

Tüm bu yok edilme girişimlerine karşın kültürel yapılarını muhafaza etmeyi başaran Çingenerler, çok partili hayatın başladığı yıllarda ve sonrasında toplumsal ve yönetsel anlamda meskûn mahallerinden çıkarılmak adına bir tasfiye hareketine maruz kalmışlarsa da bu bilinçli "tasfiye" siyasetine kendi anlayışlarıyla cevap vermeyi becerebilmişlerdir.

Genel olarak Çingene toplumunda müzik vasıtasıyla inşa edilmeye çabalanan eğlence anlayışının özgül anlamda değer kazandığı "Sulukule Evleri" semtin halkına zaman içerisinde sunduğu bir imkân dönüştürmüştür. Bu fırsattan faydalanmak isteyen Çingenerler, şehrin kendilerine verdiği söz konusu bu imkânlar çerçevesinde oluşturdukları kültür dairesi farklı eğlence anlayışlarını ortaya çıkarabilmişlerdir.

"Sulukule Eğlencesi" anlayışı, 1950'lerden 1970'lere kadar uzanan süreçte semt özelinde değerlendirilen Çingene eğlence anlayışının "mekân" kavramından başka geleneksel yaşam tarzının bir diğer adı olmuştur. Bu ifadeden hareketle tamamen insan kaynaklı, var olma temeline dayanan toplumsal bir yaşam algısının topyekûn vücut bulmuş biçimi "Muhabbet ya da Devir" denilen evlerdir. Çingene toplumunun hayatı yorumlama biçimiyle birlikte meskûn oldukları yerlerdeki insanlarla eşitlikten uzak, güçlkle kurulan ilişki biçimleriyle başa çıkma gayretleri, başka bir deyişle, toplumsal ayrıştırmaya maruz kalmalarına rağmen sanatlarıyla, neşeli tavırlarıyla yaşama tutunma şekilleri, toplumun diğer kesimleri tarafından da zaman içerisinde takdir edilmiştir. 1970'li yıllardan önce başlayan toplumsal ve kültürel yapıdaki dönüşüm, endüstrileşme kavramının ortaya çıkardığı sıkıntılar, kırsaldan şehre göç hareketinin hız kazanması, teknoloji ve iletişimin gelişmesi, toplum içerisindeki maddi-manevi kutuplaşma hareketlerinin artmasıyla ortaya çıkan huzursuzluklar ve bunlarla birlikte eğlence anlayışına "piyasa" olgusunun eklenmesi, sanata ve devamında eğlenceye bakış açısının değişimine zemin hazırlamıştır.

1960 ile 1970 yılları arasında toplumun farklı sınıflarındaki insanlara ulaşabilen, söz konusu "Sulukule eğlence tarzı", 1970'lerin kaotik ortamının getirisi ve olumsuz yönde değişen iktisadi ortam sebebi ile yavaş yavaş toplumsal anlamını yitirmeye başlamıştır. 1970 ile 1980 yılları arasındaki süreçte sanatın hemen her alanında var olan düzeni değiştirmeye yönelik arayışlar içerisine giren gençler, başta dışa açılmayı, ardından sanat dallarının disiplinleri arasındaki ayrımları kabullenmemeyi hedeflemiş sonrasında 1970'lerden itibaren kendi sanatçı kuşaklarını oluşturabilmek adına Doğu-Batı sentezi olarak ifade edilen girişimleri başlatmışlardır.

Yaşanan bu gelişmelerde o güne kadar gelen sanat algısında devam eden yaklaşımların, alışkanlıkların yön değiştirmesine zemin hazırlanmıştır.

Kaynaklar

- Abdülaziz Bey (1995). *Osmanlı adât ve merasim-i kadime, tabirat ve muamelat-ı kavmiye-i Osmaniyye*. (Haz. Arısan K. ve Arısan D.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ahmet Muhtar Paşa (1316/1900). *Feth-i celil-i Konstantiniyye*. İstanbul: Tahir Bey'in 40 Numaralı Matbaası.
- Ahmet Refik (1935). *On altıncı asırda İstanbul hayatı (1553-1591)*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Akçura, G. (1991). *Ivır zıvır tarihi*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Akgül, Ö. (2006). *Türk müzik piyasasında roman müzisyenler: Mesleki örgütlenme ve kişisel dönüşüm*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alpaslan, E. ve Gökdemir, T. (2019). Cumhuriyetin ilk yıllarında müzik alanında yurt dışına gönderilen öğrenciler ve çağdaş türk müziğine etkileri: İdil Biret ve Suna Kan örneği, *Asia Minor Studies*, 7(2), 282-298.
- Alpman, N. (2014). *Başka dünyanın insanları çingeneler*. İstanbul: Ozan Yayınları.
- Alus, S. M. (1995). Eski İstanbul'da çingeneler. *Tarih ve Toplum Dergisi*, XXIII (137), 107-134.
- Alus, S. M. (1994). *İstanbul yazıları*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Altınöz, İ. (2007). *XVI. yüzyılda Osmanlı devlet yönetimi içerisinde çingeneler, yeryüzünün yabancıları: Çingeneler*. (Haz. Suat Kolukırık). İstanbul: Simurg Kitapçılık.
- Altınöz, İ. H. (2020). Çingeneler. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt Ek-1, 291-294. ss.). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Altınöz, İ. H. (2013). *Osmanlı toplumunda çingeneler*. Ankara: TTK Yayınları.
- Altınöz, İ. H. (2015). İstanbul çingeneleri. *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* içinde (Cilt IV, 80-85. ss.). İstanbul: İBB Kültür A.Ş.
- Aras, T. (2016). Çoklu kültürün bir ifade olarak çalgıcı romanlar. (Haz. Pınar Yazgan-Fethiye Tilbe). *Türk Göçü Seçilmiş Bildiriler 1* içinde (151-156. ss.). London: by Transnational Press London.
- Arat, G. B. (2007). *1970-1980 yılları arasında Türkiye'de kültürel ve sanatsal ortam*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Asseo, H. (2007). *Çingeneler: Bir Avrupa yazgısı*. (Çev. Orçun Türkay). Yapı Kredi Yayınları.
- Ataman, S. Y. (1997). *Türk İstanbul*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Aytar, V. ve Parmaksızoğlu, K. (2011). *İstanbul'da eğlence*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Baltacıoğlu, T. (1994). Hacıhüsrev. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* içinde (Cilt III, 480-481 ss.). Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları.
- Beler, A. T. (1946). *Beyoğlu piliçleri*. İstanbul: Akay Kitabevi.
- Belge, M. (2002). Türkiye'de Günlük Hayat. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, 846. ss.). İletişim Yayınları.
- Berger, H. (2000). *Çingene mitolojisi*. (Çev. Musa Yaşar Sağlam). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Canatak, A. M. (2012). Osman Cemal Kaygılı'nın gezi yazılarında eski İstanbul'un eğlence mekânları, *Turkish Studies*, (71), 611-630.
- Ceylan, F. (2004). *Eğlence kavramının İstanbul'da geçirdiği değişim süreci ve mekâna etkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çambel, P. (1981). Atatürk, evrim, devrim ve müzik. Ankara: *IX. Türk Tarih Kongresi, Kongre Bildiri Kitabı* içinde (Cilt III, 1843-1850. ss.).
- Çubuklu, S. U. (2011). Mekânın izdüşümünde "toplumsal cinsiyet": Sulukule mahallesi ve romanlar, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (44), 83-106.
- Deleon, J. (1997). *Balat ve Çevresi (İstanbul'un Fethi ve Haliç Semtleri)*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Demirkent, I. (2001). İstanbul, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (XXIII, 205-212. ss.).
- Değirmenci, K. (2009). Dünya müziği söylemlerinde romanlık ve roman müzik icrası, *Toplum ve Bilim Dergisi*. (114), 159-187.
- Durmaz, N. (2015). Eğlence sektöründe çalışma koşulları ve ayrımcılık: Çingeneler örneği, *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi*. (44), 259-292.
- Duygulu, M. (1995). Türkiye çingenelerinde müzik, *Tarih ve Toplum*, (137), 31-38.
- Diñer, H. (2014). *Bir Çingene'nin romanı*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Doğan, M. S. ve Doğan, M. C. (2007). *Modernleşme sürecinde Türk köy ailesine sosyolojik bir yaklaşım, sosyoloji yazıları 1*. İstanbul: Kızılelma Yayınları.
- Durgun, Ş. (2018). *Türkiye'de devletçi gelenek ve müzik*. İstanbul: Alter Yayıncılık.

- Durmuş, İ. (2016). *Türk kültürüne giriş*. Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Emecen, F. M. (2015). Emperyal Dönüşümlerin Muhteşem Kenti İstanbul. *Büyük İstanbul Ansiklopedisi*, içinde (Cilt. I, 118. ss.). İstanbul: İBB Kültür A.Ş.
- Eren H. ve Gözaydın, N. (1992). *Türk Dil Kurumu Sözlük* (Cilt II). Ankara: Milliyet Yayınları.
- Evliya Çelebi (1996). *Seyâhatname*. (Haz. Orhan Şaik Gökay, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Prof. Dr. Robert Dankoff). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökbilgin, T. (1988). Çingeneler. *İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt III, 420-426. ss.).
- Fraser, A. (2005). *Avrupa halkları çingeneler*. İstanbul: Homer Kitapevi.
- Fonseca, I. (2002). *Beni ayakta gömün-çingeneler ve yolculukları-*. (Çev. Özlem İlyas). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harmandar, S. (2020). 19. yüzyılda İstanbul'da değişen eğlence anlayışı ve yeni eğlence mekânları, *Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (ETÜT)*, (1), 114-137.
- Harvey, D. (2003). *Sosyal adalet ve şehir*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Heng, G. (2023). *The Invention of Race in the European Middle Ages*. London: Cambridge University Press.
- Gümüüş, K. (t.y.). Sulukule'nin 1000 Yıllık Sakinleri, Bianet. Erişim adresi <https://m.bianet.org/bianet/toplum/71332-sulukulenin-bin-yillik-sakinleri>
- Göncüoğlu S. F. ve Yavuztürk, Ş. P. (2010). Sulukule ve çingeneleri, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (23), 107-234.
- Gülmez, B. (2020). Romanis (Gypsies) in medieval Cyprus (Orta Çağ Kıbrıs'ında romanlar/çingeneler). *IJEASS*, Haziran 3(1), 17-25.
- Irmak, H. (2017). *Tatavla'dan Kurtuluş'a*, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Işık C. ve Erol, N. (2002). *Arabeskin anlam dünyası/Müslüm Gürses örneği*. İstanbul: Bilgi-Bağlam Yayıncılık.
- Işın, E. (2001). *İstanbul'da gündelik hayat*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İlhan, S. ve Fırat, M. (2017). Bir inşa süreci olarak çingenelik: Kurumsal bir çözümleme, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 265-276.
- İncedere, Z. G. (2011). Sulukule romanlarında toplumsal cinsiyet ilişkileri: Erkek/kadın roman dansı, *Porte Akademik Uluslararası Hakemli Müzik ve Dans Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 13-22.
- İnalçık, H. (2001). İstanbul, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt XXIII, 293-296. ss.).
- Kabagöz, M. C. (2016). *Eğlenirken modernleşmek: Meyhaneden Baloz, imparatorluk'tan cumhuriyet'e İstanbul*, Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Kaban, E. (2011). *Kentsel dönüşüm ve İstanbul'un ilk kentsel dönüşüm uygulama projesi Sulukule örneği*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kahraman, S. A. ve Dağlı Y. (2011). *Evliya Çelebi seyahatnamesi* (Cilt 1). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kaygılı, O. C. (1972). *Çingeneler*. Ankara: Bilgi Yayıncılık.
- Kenrick, D. (2006). *Çingeneler, Ganj'dan Thames'e*. (Çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Homer Kitapevi.
- Keşir, F., Ören, F. ve Sungur, N. (2010). *TBMM Albümü 1920-2010* (Cilt 3, No: 1). Ankara: TBMM Basım ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- Koçu, R. E. (2003). *Tarihte İstanbul esnafı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Kolçak, A. (1972). Sulukule'de alem, *Ses Dergisi*, (36), 1-6.
- Kolukırık, S. (2005). Türk toplumunda çingene imgesi ve önyargısı, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 52-70.
- Martinez, N. (1994). *Çingeneler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nemutlu, Ö. (2020). Türk edebiyatında çingenelerde müzik ve dans, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9 (23), 208-224.
- Onhan, M. E. ve Güney, T. (2018). Yeniçeriliğin kaldırılışı ve sosyo-ekonomik sonuçları, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(34), 41-42.
- Onur, O. (1995). Çingeneler, *Tarih ve Toplum Dergisi*, XXIII (137), 272-297.
- Ormanlar, Ç. (1999). "Toplumsal hareketliliğin getirdiği özgürleşme 1970-1980", *75 yılda değişen yaşam değişen insan cumhuriyet modaları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Orkun, H. N. (1952). Çingenelere dair, *Resimli Tarih Mecmuası*. III(33), 1734-1735.
- Ortaylı, İ. (1994). Sulukule. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* içinde (Cilt VII). İstanbul: Kültür Bakanlığı/Tarih Vakfı.
- Oymak, A. (2021). Türk ve batı edebiyatında çingene inançları, *Folklor/Edebiyat*. (107), 889-890.
- Özbek, M. (2008). *Popüler kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkan, A. R. (2000). *Türkiye çingeneleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkılınç, A., Coşkun, A. ve Sivridağ, A. (2013). *Rumeli eyalet (1514-1550)*. Osmanlı yer adları: I. Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Öztürk, A. (1996). *Ötüken Türk kitabeleri*. İstanbul: MEB yayınları.

- Somersan, S., Shroeder, Kirca S. ve Çubukçu, S. U. (2011). Sulukule'nin mutereddit direnişçileri mutenalaştırmaya karşı, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(1), 13-37.
- Sulukule'nin tarihçesi. (2008, 5 Şubat). Erişim adresi https://www.mimarizm.com/makale/sulukule-nin-tarihcesi_113458
- Tekeli, İ. (1994). Gecekondu. *Dünden bugüne istanbul ansiklopedisi* içinde (C. 3). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati I*. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Tohumcu, Z. G. G. (2012). *Kültürel üretim, bedensel değişim, kimliksel dönüşüm: Türkiye'nin "9/8'lik" roman dansı*. (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toytaş, O. ve Sert, H. (2021). Bir popüler kültür ögesi olarak Arabesk müziğin çevreden merkeze yolculuğu, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (45), 210-222.
- Tunç, A. (2001). *Bir maniniz yoksa anneler size gelecek-70'li yıllarda hayatımız*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Say, A. (2023). Sulukule müzik kültürü. Erişim adresi <https://www.sanattanyansimalar.com/yazarlar/ahmet-say/sulukule-muzik-kulturu/787/>
- Şerifgil, E. M. (1981). XVI. yüzyılda Rumeli eyaletindeki çingeneler, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (15), 117-144.
- Usta, N. (2010). Erken cumhuriyet döneminde Türkiye'de müziğin dönüşümü, *Akademia*, 1(4), 111-114.
- Ünalı, H. (2012). Türkiye'de yaşayan kültürel bir farklılık: Çingeneler, *Batman University Journal Of Life Sciences*, I(1), 615-626.
- Yıldırım, S. Ö. (2008). *Uygarlıklar beşiği kent belleği/ Mekânsal süreklilikler*. (Ed. Dilek Güney). İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları.
- Yıldız H. (2007). Türkçede çingeneler için kullanılan kelimeler ve bunların etimolojileri, *Dil Araştırmaları Dergisi*, I(1), 61-78.
- Yılmaz, E. (2017). *Hukuk Sözlüğü*. Ankara: Yetkin Yayıncılık.
- Yöre, S. (2012). Mekân ve müzik: Osmanlı döneminde İstanbul'un çok kültürlü müzikli eğlence mekânları, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, LXXVI (277), 879-904.
- Yumul, A. (2018). Çingeneden hanım yaratmak, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(18), 236-248.

Arşiv Belgeleri:

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
- BOA. A.(DVNSMHHM.d...Dosya No: 5 Gömlek No:1392. (08 Aralık 1565).
- BOA. A.(DVNSMHHM.d...Dosya No: 7 Gömlek No: 11 . (16 Ocak 1569).
- BOA. A.(DVNSMHHM.d...Dosya No: 7 Gömlek No: 2644. (14.12.1568).
- BOA. A.(DVNSMHHM.d...Dosya No: 23 Gömlek No: 488. (06.01.1574).
- BOA. BEO. Dosya No: 3976 Gömlek No: 298175. (14.12.1911).
- BOA. BEO. Dosya No: 398 Gömlek No: 29810. (07.05.1894).
- BOA. C.DH. Dosya No: 61 Gömlek No: 3032. 9 Mart 1845.
- BOA. DH.MKT. Dosya No: 1309 Gömlek No: 53. 24 Haziran 1869.
- BOA. İ.ŞD. Dosya No: 54 Gömlek No: 3023. 15 Nisan 1881
- BOA. ŞD. Dosya No: 361 Gömlek No: 25. 10 Temmuz 1895.
- BOA. ŞD. Dosya No: 1905 Gömlek No: 30. 22. Mayıs 1870.
- BOA. YB.021.Dosya No: 88 Gömlek No: 73. 10 Aralık 1888.
- BOA. TFR.I.SL. Dosya No: 217 Gömlek No: 21661. 25 Ağustos 1909.

Sürelı Yayınlar

- Akşam, 10.11.1934, Milliyet, 31.05.1955, Milliyet, 23.12.1957, Milliyet, 08.02.1958., Milliyet, 24.05.1959, Milliyet, 28.09.1960, Milliyet, 28.09.1960. ,Milliyet, 27.04.1966. Milliyet, 19.05.1972. Milliyet, 01.05.1979. Milliyet, 13.11.1981. Milliyet 17.09.1982. Resimli Gazete, 23.07.1927.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
